dc_1478_17

dc_1478_17

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

150 ÉV NYELVPOLITIKÁJA

A magyar és a vele érintkező nyelvek helyzete a mai Kárpátalja területén (1867–2017): összehasonlító nyelvpolitikai áttekintés

CSERNICSKÓ ISTVÁN

2017

dc_1478_17

dc_1478_17

Tartalom

I. Bevezetés 5
1. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása 5
2. A nyelvpolitika fogalma 10
3. A kutatás módszerei 16

II. A duális monarchia időszaka (1867–1918) 21
1. Nyelv- és nemzetiségpolitika a korabeli Magyarországon 21
2. A dualizmus kori magyar nyelvpolitika hatásai a vizsgált régióban 27
3. A helyi szláv lakosság nyelvi polémiái 37
4. Galícia és Bukovina példája 52
5. A nemzetiségi kérdés rendezésének megkésett szándéka 55

III. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939) 58
1. Az új állam létrejötte: politikai és ideológiai háttér 58
2. A kisebbségek nyelvi jogai 64
3. A nyelvpolitika tükröződése Podkarpatszka Rusz nyelvi tájképében 67
4. A helyi szláv közösség nyelvi irányzatai és vitái 88

IV. Nyelvpolitika a területi revízió idején: a Kárpátaljai Kormányzóság időszaka (1939–1944) 105
1. A Kárpátaljai Kormányzóság és a ruszin autonómia 105
2. Hivatalos kétnyelvűség a Kárpátaljai Kormányzóságban 114
3. A ruszin nyelv és nyelvtan kérdése 119

V. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991) 132
1. Nyelvpolitika Szovjet-Ukrajnában 132
2. A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai 142
3. Szovjet Kárpátalja nyelvi tájképe 154

VI. Nyelvpolitika a független Ukrajnában 176
1. Nyelvi helyzet Ukrajnában 176
2. A kétnyelvű Ukrajna 179
3. A múlt árnyai: az ukrajnai nyelvpolitika korszakai 203
4. Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok 226
5. A kárpátaljai nyelvi helyzet sajátosságai 241

VII. A nyelvpolitika tükröződése a nyelvi tájképben 258
1. A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése: nyelvpolitika és nyelvideológiák a papírpénzeken 258
2. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája 278
3. Az állami alatti szint szerepe a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika alakításában 292
4. Nyelv, gazdaság, társadalom: globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében 300
5. Szeparatizmus vagy valami más? A kisebbségi nyelvek és/vagy regionális nyelvváltozatok átértékelése 327
6. „A múltat végképp eltörölni”, avagy ideológiai csata a nevek frontján a 21. századi Ukrajnában 346

dc_1478_17

VIII. Nyelvpolitika Kárpátalján: összehasonlító áttekintés 359
1. A nyelvek státusa a mai Kárpátalján a különböző korszakokban 359
2. Közös vonások a különböző államok nyelvpolitikai törekvéseiben 362

IX. Összefoglalás 370

X. A disszertációban feltárt új tudományos eredmények tételes felsorolása 391

Irodalom 399

Táblázatok jegyzéke 433
Ábrák jegyzéke 434
Térképek jegyzéke 435
Fotók jegyzéke és a fotók forrása 436

dc_1478_17

I. BEVEZETÉS

1. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

Annak a közigazgatási egységnek a területe, melyet ma Kárpátaljaként ismerünk, száz évvel ezelőtt még sem földrajzi, sem geopolitikai alakulatként nem létezett. A 20. század folyamán több államhoz tartozott (1. táblázat).

1. táblázat. A régió politikai-közigazgatási státusa 1867–2011 között

Összeállítva Fedinec (2002), Fedinec–Vehes szerk. (2010), Vehes–Fedinec szerk. (2010), Levenec és mtsai szerk. (2008), Vehes és mtsai szerk. (2011: 258–265) alapján.

Állami hovatartozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió hovatartozását befolyásoló nemzetközi szerződések	A régió státusa
Magyar Királyság (az Osztrák–Magyar Monarchián belül)	1867–1918	Nincs saját megnevezése. (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye illetve Szatmár és Szabolcs megye néhány községe)	1867. évi szerződés (kiegyezés) az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttéről.	Földrajzi és közigazgatási értelemben nem egységes régió; a Monarchián belül társország Magyar Királyság négy önálló vármegyéje.
(első) Csehszlovák Köztársaság	1919–1938	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь), Ruszinszkó	Saint-Germaini szerződés (1919.IX.10.), Trianoni békeszerződés (1920.VI.4.).	Korlátozott jogkörű, csak elméletben létező autonómia.
(második) Cseh-Szlovák Köztársaság	1938–1939		Első bécsi döntés (1938.XI.2.).	Autonóm terület a föderatív Cseh-Szlovákián belül (az első bécsi döntéssel Magyarországhoz 1938-ban visszacsatolt déli területekre nem terjedt ki).
Kárpáti Ukrajna	1939.III. 14–15.	Kárpáti Ukrajna (Карпатська Україна)	Katonai akció (1939.III.14–18.).	Magát függetlennek kikiáltó, ám a nemzetközi közvélemény által el nem ismert miniállam.
Magyar Királyság	1939–1944	Kárpátaljai Kormányzóság	Első bécsi döntés (1938.XI.2.). Katonai akció (1939.III.14–18.), második bécsi döntés (1940.VIII.30.).	„Ideiglenes” központi igazgatás az autonóm státus megadásáig (a Kárpátaljai Vajdaságnak nevezett ruszin autonómia nem jött létre).
Kárpátontúli Ukrajna	1944.XI.26. –1946.I.22.	Kárpátontúli Ukrajna (Закарпатська Україна)	Nincs ilyen egyezmény.	Átmeneti államalakulat, nemzetközi elismertség nélkül.
Szovjetunió	1946–1991	Kárpátontúli terület (Закарпатская область)	Szovjet–csehszlovák egyezmény (1945.VI.29.).	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon belül.
Ukrajna	1991-től	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	A Szovjetunió megszűnéséről és a Független Államok Közössége megalakulásáról szóló egyezmény (1991.XII.7).	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) a független Ukrajnán belül.

Az általunk vizsgált régió egyszerre több centrum befolyási övezetébe tartozott és tartozik máig. Egyike Európa azon köztes tereinek (Poznan, Szilézia, Czesin, Königsberg stb.), amelyeket ide-oda vet a történelem kereke. A nagyhatalmi érdekek mentén létrehozott történeti (a mindenkori politikai központból nézve) *Kárpátalja* vagy *Kárpátontúl* politikai határai nem

követték az etnikai, etnográfiai, történeti-kulturális határokat, így a köztes tér jelleg, sőt, a perifériajelleg sem szűnt meg (Fedinec 2010c, 2014a, 2015). Az első világháború végén a párizsi béketárgyalások során az újonnan megalakult Csehszlovákia közlekedési igényeit, a vasúti összeköttetés meglétét, s nem az etnikai határokat vették figyelembe a hozzá csatolt Kárpátalja határainak megvonásánál. A ruszin etnikai terület a mai Szlovákia keleti felétől, az Ukrajnához tartozó Kárpátalján át a romániai Máramarosig terjed. Ezt a területet Magocsi (2016) összefoglalóan Kárpáti Rusz (Carpathian Rus') néven illeti. Ugyanez a régió (a judaisztikai szakirodalomban: Carpatho-Russ) zsidó történeti és kulturális szempontból is egységes és egyedi.

A mai Kárpátalja területe évszázadok óta etnikailag és nyelvileg heterogén régió (vö. Győrffy 1987, Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998, Kocsis 2001, Kocsis–Tátrai szerk. 2015). Igaz ez a megállapítás a 19–20. század fordulójára, illetve az egész 20. századra, és ma is ez a helyzet. Erre utalnak a vidék etnikai-nyelvi viszonyaira vonatkozó demográfiai adatok (2. táblázat).

2. táblázat. Az etnikai-nemzetiségi viszonyok változása a mai Kárpátalja területén 1880 és 2001 között, a népszámlálások adatai alapján (%-ban)[1]

Összeállítva az alábbi munkák alapján: Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998; Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.; Iltyo szerk. (2003).

	1880	1900	1910	1921	1930	1941	1959	1970	1979	1989	2001
Ruszinok	59,80	58,91	55,54	60,79	60,80	58,81					
Ukránok							74,60	76,42	77,75	78,41	80,51
Magyarok	25,47	28,18	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,50	12,08
Oroszok							3,22	3,33	3,61	3,97	2,47
Németek	7,59	9,43	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,4	0,32	0,28	0,29
Románok	1,86	1,88	1,90			1,83	1,99	2,22	2,35	2,37	2,56
Szlovákok	1,96	1,3	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59	0,45
Zsidók				13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21	0,04
Cigányok						0,14	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
Egyéb	3,32	0,28	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69	0,48

A régión az elmúlt évszázadban osztozó különböző államalakulatok nyelv- és nemzetiségpolitikai céljai és szándékai, illetve ezek elérése érdekében kifejtett politikai törekvései is más-más irányúak voltak az utóbbi közel 150 évben. A kutatás során külön-külön elemzem a mai Kárpátalja területén osztozó különböző államalakulatok nyelvpolitikai törekvéseit, majd a közöttük megfigyelhető hasonlóságok és különbségek meghatározásával és leírásával próbálkozom. A kutatás aktualitását egyrészt az adja, hogy az önálló közigazgatási egységként csupán közel egy évszázada (1919-ben) kialakult, etnikailag és nyelvileg vegyes lakosságú terület afféle kísérleti laboratóriuma lehet annak, hogyan befolyásolja az egyes államok nemzetiségi és nyelvpolitikája az egyes közösségek és nyelvek helyzetét, a nyelvek és nemzetiségek egymáshoz való viszonyát, a kultúrák közötti átjárást és kapcsolatot, valamint az egyes nyelvek elsajátítását, ismeretét, elterjedtségét, megtartását vagy a nyelvcserét. Azt is érdekes megfigyelni, miként befolyásolja a központi nyelvpolitika – saját céljainak megfelelően – az egyes nyelvek beszélőinek identitástudatát a nyelvek besorolásával, esetleg „eltüntetésével", el nem ismerésével. Véleményem szerint az etnikai és nyelvi sokszínűség mellett kulturálisan és vallásilag is tarka Kárpátalja jellemzőinek leírása, az itt folyó nyelvpolitika és következményeinek elemzése tanulságokkal szolgálhat a szélesebb térség (Kárpát-medence, Közép-Európa) hasonló folyamatainak elemzéséhez és megértéséhez. A többnyelvű és színes kultúrájú Európa egy több

[1] A táblázat címében nem véletlenül szerepel az „etnikai-nyelvi" megjelölés: a különböző népszámlálások ugyanis más-más időben, szemlélet és módszertan szerint, illetve különböző kérdések alapján készültek. Egyes cenzusok során például a nemzetiséget, máskor az anyanyelvet vették figyelembe, de arra is van példa, hogy mindkettőre rákérdeztek.

dc_1478_17

szempontból perifériku – ugyanakkor azonban a keleti és nyugati kultúra választóvonalán fekvő s mindkét irányba számos kapcsolódási ponttal rendelkező – régiójának ilyen szempontú leírása reményeim szerint szélesebb kontextusban is érdeklődésre tarthat számot.

A magyar nyelv nyelvi jogi státuszának, a magyarul beszélők nyelvi helyzetének a nyelvpolitika elméleti keretébe ágyazott összefoglalása azért is indokolt, mert „A magyar nyelv ügye a határon túl ma alapvetően nyelvpolitikai kérdés. Azaz kívülesik a nyelvművelés területén. A nyelvi tervezésén nem, ám a nyelvi tervezési döntések (pl. a nyelv, itt a magyar nyelv jogi státusa ügyében) a többségi, nem a magyar anyanyelvű hatalom kezében vannak a határon túl. A tisztán politikai jellegű döntések következményeit nem lehet tisztán nyelvművelő módszerekkel elhárítani" (Tolcsvai Nagy 1994: 74). „A határon túli magyarság helyzete különleges hangsúlyt kölcsönöz a nyelvpolitika, a nyelvi tervezés, és a két- és többnyelvűség társadalmi-szociológiai vetülete vizsgálatának" – fogalmazott Kiefer Ferenc (2001: 16).

Maitz Péter (2006: 308) írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a „történetileg megragadható nyelvi diszpozíciók, attitűdök és mentalitások megismerése, s általában a nyelvről való gondolkodás történetének szisztematikus feltárása azért (is) lenne fontos feladata a történeti nyelvészetnek, mert mindezeket a mentális, illetve kognitív tényezőket bizonyítottan kauzális viszony fűzi magához a nyelvi viselkedéshez". Weinreich, Labov és Herzog (1968) klasszikus tanulmányának máig érvényes megállapítása szerint nincs okunk feltételezni, hogy a már lezárult és a jelenben zajló nyelvi változások eltérő mechanizmusok szerint működnek. „A nyelvi változás valóságos működésének megértéséhez a legnagyobb mértékben talán a ma élő nyelvi közösségek részletes szociolingvisztikai vizsgálata járul hozzá" – olvashatjuk a történeti nyelvészet egyik összefoglaló munkájában (Bynon 1997: 184). Labov (1972, magyarul 1975) sokat idézett tanulmányában szintén abból az elvből indul ki, „amely szerint a körülöttünk zajló változásokban ugyanazoknak a mechanizmusoknak a működése figyelhető meg, amelyek létrehozták a múlt változásait" (1975: 257). Mindennek alapján úgy vélem, a kortárs nyelvpolitikai folyamatok mögöttes céljainak, szándékainak, ideológiai hátterének feltárása révén közelebb juthatunk a múlt nyelvpolitikai eseményeinek értelmezéseihez. Illetve: a korábbi korok nyelvpolitikai eseményeinek bemutatása és elemzése révén talán feltárható, milyen hagyományban gyökereznek vagy milyen tradíciók ellenében hatnak a mai nyelvpolitikai történések. A múlt segít megérteni a jelent, a jelen feltárt történéseiből pedig következtethetünk arra, hogyan működött és hatott egykor a nyelvpolitika. A mai, (viszonylag) jól dokumentált nyelvpolitikai események részletes elemzése révén talán sikerül úgy bemutatni az elmúlt közel 150 év nyelvpolitikai történéseit, hogy a különböző államalakulatok nyelv(politika)i törekvéseit ne sérelemtörténetekként értelmezzük. Azzal pedig, hogy egy korszak nyelvpolitikáját az általános társadalmi-politikai célok és nyelvi ideológiák vonatkozásában tárgyalom, talán sikerül a nyelvi viselkedést, a nyelvi helyzetet meghatározó eseményeket tudományos szemszögből vizsgálni, s így a nyelv, a nyelvhasználat témakörét a gyakran a történelmi sérelmekre koncentráló, elfogult diskurzusokat elhagyva értelmezni. Célom nem az egyes politikai korszakok nyelvpolitikájának el- vagy megítélése, nem nemzeti és nyelvi sérelmek, tragédiák felemlegetése, kibeszélése, hanem annak bemutatása, miként alakította a nyelvekhez fűződő nyelvpolitikai viszony, a hatalmi központok nyelvpolitikája éppen olyanná a mai Kárpátalja nyelvi helyzetét, amilyennek azt ma ismerjük.

Bármely állam kötelékébe tartozott is ez a vidék, az adott országnak a centrumtól távol eső, perifériku régiója volt. Ennek ellenére az itteni nyelvpolitikai események nem szakíthatók ki az adott állam releváns nyelvpolitikai törekvéseinek kontextusából. Azaz: a mai Kárpátalja területére vonatkozó nyelvpolitikát csak úgy lehet érdemben bemutatni és értelmezni, ha tekintettel vagyunk az adott állam egészének nyelvi helyzetére, nyelvpolitikai céljaira és törekvéseire. Ugyanakkor az is nehezen kivitelezhető, hogy közben szót sem ejtünk az épp aktuális szomszédos államok és régiók azon nyelvpolitikai történéseiről, melyek közvetve vagy közvetlenül

dc_1478_17

hatással voltak erre a vidékre, az itt használatos nyelvekre és beszélőik életére. Bár térben és időben szűkíteni és konkretizálni igyekeztem kutatásaimat, ezzel párhuzamosan nem tudtam magam kivonni a szélesebb történeti, geopolitikai kontextus összefüggései érzékeltetésének kényszere alól. Éppen ezért a régió egyes nyelvpolitika-történeti korszakait azokhoz az időszakokhoz igazítom, amelyek során a régió az adott államhoz tartozott. Az adott korszakot tárgyaló fejezeten belül előbb sor kerül az általános helyzetkép, a tágabb kontextus felvázolására, majd áttérek konkrétan a mai Kárpátalja területét érintő események, jelenségek bemutatására.

Fontos azonban leszögeznem: célom nem egy történeti monográfia összeállítása volt, és nem is a régióban használatos nyelvek, nyelvváltozatok filológiai elemzése. A munka a szociolingvisztika (társasnyelvészet) elméleti keretébe helyezve foglalja össze mindazokat az eseményeket, törekvéseket és történéseket, melyek a régióban releváns nyelvpolitika szempontjából szerintem meghatározók voltak az elmúlt másfél évszázadban, s amelyek máig hatóan befolyásolják Kárpátalja nyelvi, nyelvi jogi helyzetét.

Mivel a viszonylag új kutatási irány alapfogalmaként megjelent nyelvi tájképet a nyelvpolitika tükröződésének, egyfajta nyilvános kifejeződésének tartják (Shohamy 2006: 112, 2015, Spolsky 2004: 5, Dal Negro 2009: 206), munkámban azzal is megpróbálkozom, hogy – a lehetőségekhez és a rendelkezésre álló forrásokhoz mérten – bemutassam az egyes korszakok kárpátaljai nyelvi tájképét. Az, hogy milyen nyelvek és hogyan jelenhetnek, illetve jelennek meg a tágan értelmezett nyelvi tájképben, jelzi az adott állam nyelvpolitikai törekvéseit, valamint információkat szolgáltat a hatalom nyelvi attitűdjeiről, ideológiáiról (Kroskrity 2000, Blommaert 2006: 244). Meggyőződésem ugyanis, hogy a nyelvi tájkép vizsgálata révén közelebb juthatunk a nyelvpolitikai törekvések alaposabb megismeréséhez, a nyelvpolitika mögött meghúzódó nyelvi ideológiák feltárásához. Éppen ezért az egyes korszakok nyelvpolitikáját bemutató fejezetek után egy nagyobb részben a régió nyelvi tájképének kvalitatív, társadalmi és gazdasági kontextusba helyezett szemiotikai elemzésére kerül sor. Abban bízom, hogy az itt bemutatott esettanulmányok hasznos adalékokkal szolgálnak az egyes nyelvpolitikai folyamatok jobb megértéséhez; és egyben remélem, hogy a klasszikus nyelvpolitikai elemzés és a nyelvi tájkép vizsgálati módszereinek együttes alkalmazása igazolja azt a feltevésemet, hogy a nyelvi tájkép kutatása hozzájárul a nyelvpolitikai történések értelmezéséhez, elősegíti a nyelv és identitás viszonyainak jobb megértését, és szélesebb rálátást biztosít a nyelvi alapú konfliktusokra is.

Az elemzés elsődlegesen a magyar nyelv helyzetére, státuszára, a nyelvi hierarchiában betöltött pozícióira fókuszál. Ám a nyelvi hierarchia, a nyelvi státusz önmagában nem értelmezhető, csakis más nyelvekkel összehasonlításban. Egy olyan többnyelvű régióban, mint a mai Kárpátalja területe, elengedhetetlenül szükséges a magyarral itt (is) érintkező nyelvek helyzetének áttekintése, a rájuk irányuló nyelvpolitikai törekvések azonosítása, státuszuk felmérése. Egy nyelv státuszában bekövetkező változások szükségszerűen érintik más nyelvek helyzetét is.

Ahelyett, hogy kritika nélkül, természetesen adottként fogadnám el az Európában a 18. század vége óta uralkodó *egy nemzet – egy állam – egy nyelv* ideológiát – annak számos kísérő mítoszával (például hogy a többnyelvűség „fenyegeti" az állam egységét és stabilitását, vagy hogy a társadalmi mobilitást elősegíti a kisebbségi nyelvekről való lemondás, és a kisebbségi nyelvek kevéssé értékesek stb.; lásd Ricento 2006b) –, a kutatás során megvizsgálom, hogy a mai Kárpátalján használatos nyelvek hol helyezkednek el a hatalmat birtokló elit által mesterségesen kialakított „*jó, hasznos, értékes*" versus „*rossz, haszontalan, értéktelen*" viszonylatban.

Sándor Klára (2014: 354) rámutat, hogy „A nyelvtervezés és a politika (…) bensőséges viszonyban vannak egymással: a tervezést mindig valamilyen politikai ideológiának megfelelően végzik, akkor is, ha egyes nyelvtervezési lépésekbe esetleg nyelvészeket is bevonnak. A döntéseket és az elterjesztést politikai–ideológiai, és nem nyelvi tényezők motiválják, sőt, a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők arra, hogy politikai célokat, például valamilyen társadalmi átrendeződést érjenek el, vagy konzerváljanak egy nekik kedves

dc_1478_17

állapotot" (Sándor Klára 2014: 354). Tollefson (1991) szerint a nyelvpolitika egy mechanizmus, amely úgy helyezi társadalmi struktúrába a nyelvet, hogy az adott társadalomban a nyelv révén válik meghatározottá, ki fér hozzá a politikai hatalomhoz és a gazdasági erőforrásokhoz. A kutatás során ezért arra is kitérek, hogy megvizsgáljam: a nyelvpolitika számos definíciója közül a kutatásba bevont terület és időszak vonatkozásában a nyelvpolitika mely meghatározása révén jellemezhető a leginkább az a tevékenység, amely kutatásunk tárgyát képezte. A dolgozatban rámutatok, hogy – az optimisztikus, neoklasszikus (lásd Tollefson 2015: 140–141) definíciókkal ellentétben, amelyek szerint a nyelvpolitika a társadalmi és gazdasági fejlődést, az egyenlőséget és a jólétet szolgálja (lásd pl. Grin 2003: 30) – valójában a nyelvpolitika hatékony eszközként használható a társadalmi javak és a politikai tőke egyenlőtlen elosztásának eléréséhez, illetve megideologizálásához, és gyakran éppen erre használják.

Egy részletes nyelvpolitikai elemzésben külön figyelmet kell szentelni arra, hogy feltárjuk, milyen tényezők összhatásaként alakul éppen úgy a nyelvpolitika, ahogy; fel kell tárni mindazon szereplőket, akik/amelyek közvetlen vagy közvetett módon befolyással vannak a nyelvpolitika alakulására és/vagy gyakorlati megvalósulására. A nyelvpolitika aktorainak, alakítóinak azonosítása ugyanis árnyalhatja a nyelvi helyzetről alkotott képünket.

Összefoglalva, a disszertációban az alábbi kutatási kérdéseket és feladatokat tűztem ki magam elé:

1. Az egyes történeti korszakokat jellemző nyelvpolitikai célok, törekvések, illetve cselekvések, valamint a mögöttes nyelvi ideológiák feltárása.
2. A magyar nyelv (nyelvpolitikai) státuszának leírása, meghatározása a vizsgált történeti korszakokban.
3. Célom továbbá a magyarral a kutatásba bevont régióban (is) érintkező nyelvek helyzetének leírása, hiszen a nyelvek státusza, a nyelvek közötti hierarchikus viszonyok csak összefüggésrendszerben, kontextusba helyezve vizsgálhatók.
4. Megvizsgálom, hogyan jelenik meg az egyes korszakokban a mindenkori központokban meghatározott nyelvpolitika a vizsgált régió területén a – lehető legszélesebben értelmezett – nyelvi tájképben.
5. Amikor erre a források, adatok lehetőséget biztosítanak, azonosítom a nyelvpolitika alakítóit, aktorait; bemutatom, hogy a nyelvpolitika területén – a hagyományosan nyelvpolitikai tevékenységet kifejtő államok mellett – számos szereplő aktív.
6. Megvizsgálom, milyen hatással volt/van a nyelvpolitika a régióban beszélt nyelvek *nyelv versus nyelvjárás* státuszának megítélésére, illetve ez milyen összefüggésben van az adott nyelvet/nyelvváltozatot beszélők identitásával, nemzeti(ségi) besorolásával.
7. A különböző korszakok jellemző nyelvpolitikájának áttekintése után kísérletet teszek egy összehasonlító szintézis felállítására.
8. Megpróbálkozom azzal, hogy a nyelvpolitika számos, különböző szempontú definíciója közül kiválasszam azt, amellyel a leginkább jellemezhetők azok a nyelvpolitikai események és történések, amelyeket a dolgozatban bemutatok.
9. A nyelvpolitika és a nyelvi tájkép közötti összefüggések bemutatása révén igazolom, hogy a nyelvi tájkép kutatása hasznos kísérője a nyelvpolitikára irányuló vizsgálatoknak, kutatás-módszertani szempontból indokolt a nyelvpolitikai kutatások során a nyelvi tájkép elemeinek leírása, elemzése.
10. A dolgozatban bemutatom, hogy a nyelvpolitika és a nyelvi tájkép történeti szempontú megközelítése révén érzékeltethető a nyelvpolitika és ezzel összefüggésben a nyelvi tájkép dinamikus természete.

dc_1478_17

11. A nyelvpolitikát nemcsak az elmélet oldaláról, nem kizárólag az alkotmányokban, nyelvtörvényekben kodifikált nyelvi jogok irányából közelítem meg, hanem megpróbálom bemutatni, érzékeltetni azt, hogy az egyes nyelvpolitikai döntések, illetve azok gyakorlati végrehajtása milyen hatással volt a hétköznapokra, a nyelveket beszélő emberek mindennapi nyelvhasználatára, a nyelvekről alkotott ideológiaikra, elképzeléseikre.

2. A nyelvpolitika fogalma

2.1. Mi a nyelvpolitika?

A politika valamely állam, párt vagy szervezet bizonyos társadalmi, gazdasági, kulturális stb. célok elérése érdekében kifejtett tudatos, tervezett tevékenysége. Az állami politika a mai társadalmak szinte minden területét érinti: befolyásolja a gazdasági életet, a kultúrát, a népesség mozgását, foglalkoztatását, az oktatást stb. Ennek megfelelően a politikának számos válfaját különböztethetjük meg: társadalompolitika, gazdaságpolitika, kultúrpolitika, oktatáspolitika, népességpolitika stb.

Az államok rendszerint a területükön használt nyelvek vonatkozásában is kifejtenek bizonyos politikát. Ez a nyelvpolitika. Ahogyan Herman (1985: 3) fogalmaz: „…az állami vagy más címen központosított intézmények és szabályok még az úgynevezett liberális polgári országokban is átfonják az állampolgárok neveltetését, mindennapi életét, gazdasági tevékenységét, s így a hivatalok, a bíróságok, a hadsereg, a rádió, a sajtó, a televízió s persze az oktatás a maguk nyelvével egyre inkább meghatározzák a lakosság nyelvválasztását: az állami nyelvpolitika eszközeiként működnek”.

Vagyis: a nyelvpolitika az állam vagy más, politikai tevékenységet (is) kifejtő szervezet, intézmény által a nyelvi helyzet[2] befolyásolása céljából kifejtett tudatos tevékenység.

Spolsky (2009: 4) a nyelvpolitikát úgy határozza meg, mint „egy személy vagy valamely csoport kifejezett és nyilvánvaló erőfeszítése (…) a résztvevők [nyelvi] gyakorlatának vagy meggyőződésének módosítására”.

A nyelvpolitika tehát az államnak az a tevékenysége, amelyet annak érdekében fejt ki, hogy a nyelvi helyzet fenntartása vagy éppen megváltoztatása céljából befolyásolja a fent említett tényezők némelyikét (vagy akár mindegyikét).[3] A nyelvpolitika (és a vele szoros kapcsolatban álló nyelvi tervezés[4]) határozza meg például, hogy mely nyelvek szerepeljenek kötelezően vagy választhatóan az alap-, közép- vagy felsőfokú oktatásban, a társadalmi élet mely területein lehet vagy éppen kötelező, esetleg tilos bizonyos nyelvek használata. „A nyelvpolitika egyik eszköze az iskolai nyelvpolitika, amin a nyelveknek az oktatáson keresztüli elterjesztésére és támogatására irányuló mindenfajta politikát értjük, függetlenül attól, hogy gyermekek, fiatalok vagy felnőttek oktatásáról van-e szó” – írja Herbert Christ (1999: 197), majd így folytatja: „Az iskolai nyelvpolitika része a tanítás nyelvének (nyelveinek) megválasztása, és hozzá tartozik az oktatással közvetítendő második-, illetve idegen nyelvek kijelölése is”. Vámos (2011: 38–39) szerint „Alapmeghatározás, hogy a nyelvpolitika az állam azon intézkedéseinek az összessége, amely a nyelv általános használatára vonatkozik a kultúra különböző területein, a nyelvek egymáshoz való viszonyára, a nyelvek elterjedtségére, a nyelvi jogokra stb., azért,

[2] A nyelvi helyzet azoknak a demográfiai (hány beszélője van az egyes nyelveknek), társadalmi (milyen szociális helyzet jellemzi az egyes nyelvek beszélőit), jogi (vannak-e a nyelvhasználatra jogai a beszélőknek), gazdasági (gazdaságilag előnyöse egy nyelv használata), oktatási (szerepel-e a nyelv az oktatás különböző szintjein) és kulturális (milyen kulturális értékek kapcsolódnak az adott nyelvhez) tényezőknek az összessége, melyek együttesen meghatározzák az adott társadalomban használatos nyelvek jelenét és jövőjét. Ezeket összefoglalóan nyelvökológiai vagy nyelvkörnyezettani tényezőknek nevezik (lásd Haugen 1972: 325).

[3] A nyelvpolitika fogalmának számos definícióját, értelmezését lásd pl. Szépe–Derényi szerk. (1999), Spolsky (2004).

[4] A nyelvi tervezés nem más, mint „szándékos beavatkozási kísérlet egy nyelvbe vagy egy nyelvi változatba” (Wardhaugh 1995: 312). Bővebben lásd Haugen (1972), Garvin (1998), Tolcsvai Nagy szerk. (1998), Szépe–Derényi szerk. (1999) stb. Cseresnyési (2004: 151) például úgy véli, hogy „A nyelvpolitika politikai eszközökkel végzett nyelvi tervezés”.

dc_1478_17

hogy általa a társadalomra vagy annak bizonyos csoportjaira hatást gyakoroljon. A tannyelvpolitika a nyelvek tannyelvként való oktatásával kapcsolatos döntés és kompetenciák kihelyezésének szabályozásával foglalkozik azért, hogy közvetlenül hasson bizonyos csoportok nyelvi, kulturális jellemzőire."

Mások azt a területet, melyet Christ (1999) a nyelvpolitika felségterületének tart, a nyelvi tervezés hatáskörébe utalják. A nyelvi tervezés két ágát, a státustervezés és a korpusztervezés kettősét – melyek számos ponton összefüggenek egymással – kiegészítik egy harmadik nyelvi tervezési tevékenységformával, az oktatástervezéssel vagy elsajátítás-tervezéssel (vö. Cooper 1989). Ezt azért is célszerű a nyelvi tervezés harmadik ágaként értelmezi, mert az oktatástervezés folyamata státustervezési és korpusztervezési döntéseket egyaránt megkíván. Elsajátítástervezés esetén „annak szabályozásáról van szó, hogy az oktatás terén milyen nyelvet/nyelveket milyen nyelvhasználói csoportoknak tanítsanak és hogyan" (Bartha 1999: 198). Az oktatástervezésnek, a különböző oktatási stratégiáknak különösen hangsúlyos szerepe van a kisebbségi közösségek életében, ugyanis „A kisebbségi oktatás olyan társadalmilag időszerű és politikailag ellentmondásos téma, amely a világ legtöbb államában sürgető fontossággal bír" (Skutnabb-Kangas 1997: 5).

Az oktatástervezés az egyik legcélravezetőbb „járható útja" annak, hogy a státustervezés és a korpusztervezés során megfogalmazott (leginkább politikai, hatalmi) célok belátható időn belül a közösség minél szélesebb rétegére kiterjesztve, az oktatási folyamat úgynevezett rejtett tantervébe beépítve, tervszerűen megvalósuljanak (vö. Skutnabb-Kangas 1997). „A nyelv, az oktatás és az emberi jogok szorosan összefüggenek egymással" – írja Kontra Miklós (2001: 125), majd megfogalmazza, hogy a többnyelvű országokban az egyes (többségi, illetve kisebbségi) közösségek oktatáspolitikusainak sokféle, és igen eltérő, az adott közösségek és nyelveik jövőjét meghatározó céljaik lehetnek. Így válhat az oktatás például egyes közösségek asszimilációjának vagy megtartásának, elnyomásának vagy támogatásának eszközévé (lásd pl. Skutnabb-Kangas 1990, 1997, 1998, Kontra 2001, 2006c, 2010a, 2010b).

A nyelvpolitikának és a nyelvi tervezésnek különösen az olyan heterogén (nemzetiségileg és nyelvileg színes) régiókban van jelentős szerepe, mint amilyen a mai Kárpátalja területe. Az ilyen vidékeken a nyelvpolitika tolerálhatja (eltűrheti), támogathatja vagy éppen tilthatja egyes nyelvek használatát, s ezzel jelentős szerepe lehet egyes nyelvek helyzetének, sőt: jövőjének a meghatározásában.

A nyelvpolitika határozza meg azt is, hogy mely nyelv milyen jogi státussal rendelkezik.[5] Egy nyelv lehet:

– *államnyelv* (egy adott állam hivatalos nyelve, amely az ország egész területén a törvények, rendeletek, az állami és hivatalos ügyintézés, a nyilvános tevékenység nyelve);

– *hivatalos nyelv* (olyan nyelv, melynek a hivatalos életben való használatát törvények engedélyezik vagy írják elő; az államnyelv szükségszerűen rendelkezik a hivatalos nyelv státusával, de nem minden hivatalos nyelv államnyelv);

– *kisebbségi nyelv* (egy adott állam olyan polgárainak nyelve, akik az ország összlakosságához mérten demográfiailag és/vagy politikailag, szociológiailag kisebbséget alkotnak; elvileg egy kisebbségi nyelv is lehet államnyelv vagy hivatalos nyelv);

– az is előfordul, hogy bizonyos nyelveket (vagy nyelvváltozatokat) nyelvpolitikai okokból *el sem ismernek önálló nyelvként*, hanem csupán valamely más nyelv nyelvjárásnak tekintik őket.

Az *államnyelv,* a *hivatalos nyelv* és a *kisebbségi nyelv* fogalmának a nemzetközi jogban nincs általánosan elfogadott meghatározása. Közép-Kelet-Európában azonban rendszerint az állam többségi nemzetének nyelvét tekintik államnyelvnek, ami egyben az adott országban a

[5] A nyelvek státusának fogalmáról lásd pl. Kloss (1967b), Macjuk (2009: 23).

dc_1478_17

hivatalos nyelv funkcióit is betölti (Szarka 2003). Az is nyelvpolitikai probléma, hogy egy-egy állam vagy régió területén hány állam- vagy hivatalos nyelv használható (lásd Bartha 1999: 47–58, Barbour 2004: 291–294).

A nyelvpolitika egyik legfőbb céljának gyakran a nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését szokták tekinteni. Turi (1994: 11) például úgy véli, hogy a nyelvi jogi szabályozások alapvető célja a nyelvek közötti konfliktusokból és egyenlőtlenségekből eredő nyelvi problémák megoldása, az érintett nyelvek státuszának megállapítása és használati körének meghatározása révén. Grin (2003: 30) szerint a nyelvpolitika olyan szisztematikus, racionális és tudományosan megalapozott tevékenység, melynek célja a nyelvi környezet megváltoztatása a jólét növelése céljából.

A nyelvpolitika által kezelt konfliktusok azonban szinte soha sem nyelvi vagy nyelvészeti eredetűek: ezek hátterében a nyelvet/nyelveket beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll (Kontra 2010a). Paulston és Heidemann azt állítják, hogy „a nyelvpolitika hosszú távon valószínűleg nem lesz sikeres, ha ellentétes a helyi kontextusra ható szociokulturális erőkkel", majd megjegyzik, hogy „minél nagyobb a kontroll, annál több a korlátozás, és annál valószínűbb, hogy az ilyen nyelvpolitika konfliktusokat és vitákat eredményez" (2006: 298–302). A nyelvpolitika ugyanis soha nem csupán a nyelvre vonatkozik és nem kizárólag a nyelvről szól (Paulston–Heidemann 2006: 305).

A nyelvpolitikát alapjában jelentősen befolyásolják a nyelvi ideológiák (Sándor 2016: 146). A nyelvi ideológiák olyan gondolatok, eszmék, elképzelések, melyek a nyelvvel (a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvek egymáshoz viszonyított helyzetével, a nyelven belüli változatokkal, a beszélőközösségekkel) kapcsolatos tények, vélemények, cselekedetek magyarázatára szolgálnak, illetve melyek a nyelv(ek)re/nyelvhasználatra/nyelvváltozatokra és beszélőikre irányuló cselekedetek hátterében állnak, befolyásolják a nyelvpolitikát, oktatáspolitikát, s valójában gazdasági, politikai és kulturális értékek, érdekek és ideológiák húzódnak meg mögöttük. A nyelvi ideológiák a nyelvet a társadalmi csoportok értékein és érdekein keresztül jelenítik meg, befolyásolják a nyelv(ek)ről, nyelvváltozatokról és beszélőikről alkotott társadalmi képet.[6]

A szociolingvisztikában számos nyelvi ideológiát különböztetnek meg. Ezek között néhány a nyelvek közötti viszonyokat, mások a nyelveken belüli nyelvváltozatokat, a nyelvi változatosságot érintik. A 3. és 4. táblázatban külön foglaltuk össze a nyelvi sokszínűségre, illetve a nyelven belüli heterogenitásra irányuló legfontosabb nyelvi ideológiákat (Cobarrubias 1983 és Sándor 2006 alapján).

Egy-egy állam, intézmény nyelvpolitikáját egyidejűleg több nyelvi ideológia is befolyásolhatja. A politikai érdekek változásával változhatnak a nyelvpolitika hátterében álló nyelvi ideológiák is. Ugyanazt a nyelvi (vonatkozású) tényt a különböző nyelvi ideológiákon át szemlélve akár gyökeresen eltérő következtetésre, álláspontra juthatunk (erről lásd pl. Lanstyák 2011). Amikor egy-egy nyelvi problémát a felek eltérő nyelvi ideológia felől közelítenek, konfliktus merülhet fel.

[6] A nyelvi ideológiákról lásd pl. Woolard–Schieffelin (1994), Gal (2002), Maitz (2006), Sándor (2006), Laihonen (2011), Lanstyák (2009) stb.

dc_1478_17

3. táblázat. A nyelvi sokszínűség és a homogenizáció mögött álló nyelvi ideológiák

Nyelvi változatosság kontra homogenizáció			
Az egynyelvűséget támogatja.		A többnyelvűséget segíti.	
Asszimiláció (nacionalizmus, homogenizmus)	Internacionalizmus	Vernakularizáció	Pluralizmus
Egy államon belül nemkívánatos több nyelv használata, mert veszélyezteti a nemzeti egységet és a társadalmi békét, a gazdasági fejlődést, valamint a politikai stabilitást. Az „egységes és közös” nemzeti nyelv a nemzeti identitás és az államiság legfőbb szimbóluma.	A modernizáció, globalizáció és a gazdaságosság okán célszerűbb a világnyelvek bevezetése a kis, szűk hatósugarú helyi nyelvek helyett.	A helyi, lokális nyelvek támogatása a nagy nemzetközi nyelvekkel szemben. Szolgálhatja az egynyelvűséget (ha más nyelvek kiszorításával jár) és a többnyelvűséget egyaránt (ha 1 + 1 alapon történik a helyi nyelv támogatása).	A többnyelvűség, több nyelv egymás mellett élésének támogatása, más nyelvek elsajátításának elősegítése. A nyelvi diverzitás olyan értékként való kezelése, mint a biológiai sokféleségé. A veszélyeztetett és kihalóban lévő nyelvek „mentése”.

4. táblázat. A nyelven belüli változatosság és nyelvi egységesítés mögött álló nyelvi ideológiák

Nyelven belüli változatosság kontra egységesítés			
A nyelvi egységesítést szolgálja.		A nyelvi változatosságot segíti.	
Sztenderdizmus	Purizmus	Konzervativizmus	Pluralizmus
A nyelvi egységesség, homogenitás szorgalmazása, a sztenderd nyelvváltozat valamennyi más nyelvváltozat fölé emelése a nyelvi változatosság kárára.	A „nyelvtisztaság” kiemelten kezelése, az idegen nyelvi hatások elleni küzdelem, a „nyelv eredeti tulajdonságainak”, „sajátos vonásainak” védelmezése.	Egy valaha volt, értékesebb, romlatlanabb nyelvállapot iránti nosztalgia, az ideális nyelvállapot keresése. Szolgálhatja a nyelvi egységesítést (a státus- vagy identitásjelölő nyelvi elemek elítélése) és a nyelvi változatosságot (a „tiszta”, „romlatlan” népnyelv értékeinek megőrzése) egyaránt.	A nyelv változatosságának elfogadása, támogatása, a nyelvváltozatok értékességének hirdetése.

2.2. Szükség van-e nyelvpolitikára?

Felmerülhet a kérdés: miért kell egy államnak feltétlenül nyelvpolitikát kifejtenie? Nem volnának-e elkerülhetők azok a nyelvi alapú jogsértések, melyek a nyelvpolitika révén érik a kisebbségeket, ha az államok felhagynának azzal, hogy törvényekkel, jogszabályokkal vagy egyéb módon mesterségesen befolyásolják a nyelvek használatát?

Will Kymlicka kanadai filozófus, akinek kutatásai középpontjában a kisebbségi jogok állnak, egyik interjújában meggyőzően érvel amellett, hogy a modern államok nem tudják elkerülni, hogy nyelvpolitikai döntéseket hozzanak. „Egész sor olyan állami döntés létezik – mondja Kymlicka –, amelyet szerintem az államnak meg kell hoznia, és amely meghatározó lehet arra nézve, hogy melyik etnokulturális csoport marad fenn, prosperál és növekszik, és

dc_1478_17

melyik fog az állami támogatás hiányában elhalni" (Kymlicka–Krizsán 1997: 43). Az állam etnokulturális és nyelvi „semlegességének" lehetetlenségét, azaz az etnopolitika és nyelvpolitika szükségszerűségét a következő példával igazolja: „Vegyük a legegyértelműbbet, az iskoláztatás nyelvét. A mai modern, indusztrializált világban nagyon nehéz fennmaradni egy olyan nyelvnek, amely nem használatos a közéletben. A standardizált oktatási rendszer terjedése, az írástudásra való munkahelyi igény erősödése és a közintézményekkel való kommunikáció egyre nagyobb gyakorisága miatt minden »közhasználaton kívüli« nyelv marginalizálódik, egy szűk elit használatában marad fenn csupán, esetleg ritualizált formában, nem pedig mint egy prosperáló kultúra élő és fejlődő nyelve. Ez azonban azt jelenti, hogy egy nyelvi csoport képessége a túlélésre és a prosperálásra nemcsak az egyéni választásokon múlik, hanem az állam támogatásán is. Például ha egy csoport nem rendelkezik államilag támogatott, anyanyelvű oktatási intézményekkel – és ez nemcsak az alapszintű oktatásra vonatkozik, hanem a felsőfokúra is –, nagyon nehezen tud fennmaradni az idők során. Más esetben a csoport nyelve megszűnik modern környezetben használatos élő nyelv lenni, és elavulttá válik. Ide kapcsolódik még az állami szolgáltatások nyelve, a közalkalmazotti állások nyelve. Ez igen fontos kérdés, mivel a legtöbb modern országban a direkt és indirekt állami költekezések teszik ki a nemzeti összetermék jelentős részét. Ha minden állami szolgáltatás és program, a törvényhozás, a bíróságok, a közigazgatás nyelve a többségi nyelv, ez hatalmas előnyt jelent a többségi csoportnak" (Kymlicka–Krizsán 1997: 43).

Adódik tehát a következtetés: „az etnokulturális csoportok hosszú távú fennmaradása nagymértékben függ a kormánynak az oktatás nyelvével, a közszolgálatok és a közalkalmazotti állások nyelvével, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos döntéseitől. […] Minden államnak meg kell határoznia a közigazgatás nyelvét, a jóléti intézmények, az egészségügy és a közlekedési táblák nyelvét. Mivel az államnak el kell döntenie, hogy a kormányzati élet mely területén melyik nyelv lesz használatban, nem maradhat igazán semleges a különböző nyelvekkel szemben. Az állam nem teheti meg azt, hogy etnokulturális semlegessége nevében egyik nyelvet sem alkalmazza" (Kymlicka–Krizsán 1997: 44). Álláspontja szerint tehát az állam etnokulturális és nyelvpolitikai semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, hanem egyben nemkívánatos is (Kymlicka–Krizsán 1997: 44).

A liberális kanadai filozófus szerint az értelmiség egyik feladata és felelőssége éppen az, hogy megtalálja a megoldást arra, „hogyan lehetne igazságossági szempontokat figyelembe venni az államok nyelv- és kultúratámogatási politikájában, vagyis hogyan lehetne kiegészíteni a többségnek jutó elkerülhetetlen állami támogatást egy, a kisebbség jogait magyarázó elmélettel" (Kymlicka–Krizsán 1997: 45).

Kymlicka más munkáiban is hasonlóan kifejtett érvei erősek az olyan etnolingvisztikai csoportok számára, amelyek többnyelvű országban élnek. Annak érdekében, hogy az egyének tisztességes esélyt kapjanak arra, hogy megvalósítsák magukat, az államnak meg kell próbálnia ugyanolyan hatékony támogatást nyújtani az egyes etnolingvisztikai közösségeknek. Ez, úgy tűnik, hatalmas és indokolt érveket nyújt egy többnyelvű ország összes nyelvét támogató nyelvpolitika kialakításához (Kymlicka 1989).

Vannak azonban, akik mégis úgy vélik, a nyelvek piacán folyó küzdelembe fölösleges beavatkozni. Felelős értelmiségiek azonban nem lehetnek közömbösek a nyelvi és társadalmi folyamatok iránt. Ezt egyrészt már csak azért sem engedheti meg magának egyetlen olyan nyelvész sem, akit társadalmi problémák (is) foglalkoztatnak, mert a társasnyelvészet talán egyik legismertebb alakja, William Labov (1982) két fontos elvet fogalmazott meg a nyelvészek társadalmi felelősségéről. Ez a két elv a tévedések korrigálásának és az adósságnak az elve. Az első szerint, ha a kutató olyan széles körben elterjedt elképzeléssel, nézettel találkozik, amelynek helytelenségét kutatásokkal igazolni tudja, kötelessége ezt nyilvánosságra hozni. A második szerint pedig annak, aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösségben, az így szerzett

dc_1478_17

tudást kamatoztatnia kell a közösség javára. Hasonlóan vélekedik Thomas Ricento is, aki meggyőzően érvel amellett, hogy a nyelvpolitika kutatóinak van társadalmi felelőssége (Ricento 2015: xii–xiii).

A magyar kutatók felelősségét a nyelvpolitikai kutatások területén Kontra (1994: 72) fogalmazta meg: „Szomorú valóság: a magyarok egyharmada Magyarországon kívül él, magyarságuk megtartása csak nyelvük megtartásával lehetséges, de nincs semmilyen magyar nyelvi tervezés, nincs állami nyelvpolitika sem. A magyar tudomány adósa nemzetének, a politikusok pedig sötétben tapogatóznak". Egy másik helyen azt írja: „Se a magyar államnak, se a szomszédos országokban működő magyar szervezeteknek nincsenek olyan nyelvpolitikai irányelvei, amelyek egy szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi erőfeszítést vezérelhetnének a magyar nyelvi környezet megváltoztatására. (…) a tudatos magyar (állami) nyelvpolitika hiánya jelentős kockázati tényező minden magyar számára" (Kontra 2010b: 190).

A nyelvpolitikai folyamatok elemzését és bemutatását azért is fontosnak tartjuk, hogy felhívjuk a figyelmet arra: ha nincs explicit, tudományos kutatásokon alapuló nyelvpolitikai stratégiánk, az nem jelenti azt, hogy nincs nyelvpolitikánk sem. Az csupán azt jelenti, hogy a *laissez faire* nyelvpolitikának adunk teret. Azonban azt látnunk kell, hogy „a *laissez faire* nyelvpolitika szinte mindig a többségi nyelvek térnyeréséhez és a kisebbségiek térvesztéséhez vezet" (lásd Phillipson 2003: 1–23), illetve „a nyelvi be-nem-avatkozás nyelvi szociáldarwinizmust eredményez, s mint ilyen, az emberi jogokkal ellentétes" (Kontra 2010b: 28). Fishman (2006) is amellett érvel, hogy szükség van az állami beavatkozásra a gyengébbek oldalán, ám arra is felhívja a figyelmet, hogy az uralkodó csoportok nehezen támogatják az ilyen beavatkozásokat.

Az alábbiakban a különböző államoknak a mai Kárpátalja területe vonatkozásában releváns nyelvpolitikai törekvéseit próbáljuk röviden összefoglalni, különös tekintettel a magyar nyelv helyzetére ebben a régióban.

2.3. A nyelvpolitika korszakai a mai Kárpátalja területén

A mai Kárpátalja területére vonatkozó rövid nyelvpolitikai áttekintés történelmi korszakhatárait nem könnyű meghatározni.[7] Bár elsősorban a régió 20. századi történetére koncentrálunk, illetve a közelmúlt és a jelen történéseinek megértéséhez próbálunk közelebb jutni, kénytelenek vagyunk visszakanyarodni a 19. század eseményeihez is, hiszen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezéstől az első világháború végéig az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező Magyar Királyság kötelékébe tartozó régióban a 20. század elejének nyelvi, nyelvpolitikai irányát meghatározó törvények nagy részét még az 1800-as évek második felében fogadták el.

Azzal is szembe kell néznünk, hogy a régió a 20. század során több államhoz is tartozott (volt időszak, amikor a mai Kárpátalja egyes részei egyik, míg más területei másik ország fennhatósága alatt álltak), s mindegyikük saját nyelvpolitikát folytatott, természetesen saját céljainak megfelelően. Igyekszünk rávilágítani arra, hogy az itt élő népek és az általuk beszélt nyelvek milyen, gyakran egymással gyökeresen ellentétes nyelvpolitikai törekvések közepette formálódtak. A nyelvpolitikai történések tárgyalása során nem tekinthetünk el azoktól a kitérőktől, melyek egy egész állam nemzetiségi, nyelvi, illetve nyelvpolitikai törekvéseit jellemzik, hiszen csak ritkán számolhatunk be specifikusan, kizárólag Kárpátaljára vonatkozó ilyen jellegű tevékenységről.

Bár a történeti szakirodalomban alaposan tárgyalják a régió politikai eseményeit, az államhatalmi változásokat, a vidék lakosságának nemzetiségi, nyelvi összetételét, oktatási helyzetét stb. (például Fedinec–Vehes szerk. 2010, Vehes–Fedinec szerk. 2010), ahol feltétlenül szükségesnek ítéltük, röviden utalunk a nyelvpolitikát befolyásoló, azt meghatározó politikai,

[7] A „korszakolás" nehézségeiről, önkényességéről lásd pl. Kiss (2017).

dc_1478_17

történelmi vonatkozásokra, azok hátterére, illetőleg arra, miként volt hatással épp a nyelvpolitika például a régió etnikai vagy nyelvi viszonyaira. Kiindulásunk ugyanis szociolingvisztikai: a nyelv társadalmi jelenség, és soha nem szakítható ki abból a társadalmi kontextusból, melyben beszélői használják.

Áttekintésünkben megpróbáltuk követni a mai Kárpátalja 20. századi történetének történettudományi periodizációját. Az egyes korszakokat tárgyaló részeken belül előbb az adott állam egésze vonatkozásában foglaljuk össze vázlatosan a legfontosabb nyelvpolitikai vonatkozásokat, majd a mai Kárpátaljára fordítjuk figyelmünket.

3. A kutatás módszerei

A nyelvpolitika „az alkalmazott nyelvészet paradigmatikus példája, mivel számos tudományterületre kell támaszkodnia ahhoz, hogy gyakorlati terveket dolgozzon ki a nyelvi gyakorlatok és hiedelmek módosítására" (Spolsky 2005: 31).

Bochmann (1999: 26–28) meggyőzően érvel amellett, hogy szükség van nyelvpolitikai kutatásokra. Definíciója szerint a nyelvpolitika „egy társadalmi közösség kommunikációs gyakorlatának szabályozása egy olyan csoport által, amely nyelvi és kulturális hegemóniával rendelkezik, illetve ennek elérésére törekszik. (…) A nyelvpolitika, mint a politika minden más fajtája, (…) bizonyos csoportok/rétegek/osztályok érdekeinek van alárendelve" (Bochmann 1999: 28–31).

A 21. században született gyűjteményes nyelvpolitikai kötetek (mint például Spolsky ed. 2012, Ricento ed. 2006, Hult és Johnson ed. 2015 stb.) vagy a nyelvpolitika közelmúltban megjelent összefoglaló elméleti munkái (például Grin 2003, Rannut 2004, Shohamy 2006, Spolsky 2004, 2009, 2012 stb.) nem kínálnak egyszerű és kizárólagos megoldásokat a felmerülő nyelvpolitikai problémák vizsgálatára, hanem megpróbálják bemutatni a nyelvpolitika megértésében rejlő kihívások összetettségét, segítik a kutatási területet befolyásoló számtalan, gyakran egymással ellentétes nyelvi hiedelem felismerését, és javaslatokat tesznek arra, hogyan lehet olyan nyelvpolitikát kialakítani, amely közelebb visz a társadalmi és nyelvi egyenlőség eszményéhez.

Hornberger szerint például a nyelvpolitikai kutatás legfőbb célja, hogy megértse és átalakítsa a nyelv használatát, tanítását és tanulását. Figyelmeztet azonban arra is, hogy a kontextus figyelembe vétele rendkívül fontos az ilyen vizsgálatokban. Kiemelten fontos az a meglátása, hogy egy adott kutatás eredményeinek alkalmazása más szituációkra mindig az olvasó felelőssége: nem a kutató feladata annak megállapítása, hogy az eredmények egy másik kontextusra is vonatkoztathatók-e. Úgy véli, a nyelvpolitikai kutatások célja nem az általánosítás vagy előrejelzés, hanem inkább a sajátosságok feltárása, az összefüggések felvillantása (Hornberger 2015: 17).

May (2006: 255–256) amellett érvel, hogy a nyelvpolitika kutatásában szélesebb társadalmi-történeti, társadalompolitikai megközelítésre van szükség, mert a nyelvet túl gyakran vizsgálták és kutatják ma is elkülönítve a társadalmi, politikai és történeti viszonyoktól. „Ez a nyelvtörténeti, apolitikus megközelítés a szociolingvisztika egyik jellemzője is volt" – mondja May, majd kijelenti: „ésszerűen elvárható, hogy a nyelvpolitikák és gyakorlatok bármely elemének elemzése kritikusan vegyen részt a szélesebb társadalmi és politikai körülmények – és főleg az őket alakító történelmi előzmények – értékelésében".

Ricento (2006b: 134) meghatározza, hogy az egyes konkrét nyelvpolitikai kutatási témákra vonatkozó vizsgálati módszerek kiválasztása többek között az alábbi kérdésekhez kapcsolódik:

1. melyek a kutatás céljai;
2. milyen típusú adatok léteznek, illetve állnak rendelkezésre (például népszámlálási adatok, politikai szövegek, történelmi feljegyzések); milyen informátorok, adatközlők

dc_1478_17

vonhatók be a kutatásba (például politikai döntéshozók, közösségi képviselők, kormányzati tisztviselők);

3. a kutatáshoz rendelkezésre álló pénzügyi, humán és technológiai erőforrások.

A fenti szempontok mellett az sem mellékes, hogy milyen kutatási kérdéseket fogalmazunk meg, hogy mit szeretnénk feltárni. Ezzel kapcsolatban Cooper (1989: 98) munkájára hagyatkozom, aki szerint a nyelvpolitika és nyelvtervezés vizsgálata során az alábbi kérdéseket kell megválaszolnunk:

1. mely szereplők
2. mely (nyelvi) magatartás befolyásolására törekednek,
3. mely személyek viselkedését illetően,
4. mi célból,
5. milyen körülmények között,
6. milyen eszközök révén,
7. mely döntéshozatali eljárások által,
8. milyen eredménnyel?

Kutatásom során hasonló kérdésekre keresem a választ, szoros összefüggésben a régió társadalmi, politikai és történeti kontextusával. A vizsgálat során több tudományág és tudományterület (szociolingvisztika, történettudomány, jogtudomány, szociológia, politológia, diskurzuselemzés) módszereit alkalmazom.

Az interdiszciplináris megközelítés tudatos választás. A Ricento (ed. 2006) és a Hult és Johnson (ed. 2015) szerkesztette gyűjteményes kötetek átfogó képet nyújtanak a nyelvpolitikai kutatásokról. Az említett kiadványok tanulmányaiból egyértelműen kiderül, hogy a nyelvpolitika területén – akárcsak a legtöbb társadalomtudományi vizsgálatnál – az a kutatás kecsegtet a legnagyobb eredményekkel, amely több elemzési technikát (például dokumentumelemzés, strukturált interjúk, népszámlálási, szociolingvisztikai és szociológiai kutatások eredményeinek vizsgálata, adatainak másodelemzése, átértelmezése stb.) és perspektívát alkalmaz a legmegfelelőbb eredmények elérése érdekében. Az egyes módszerek és megközelítési módok jól kiegészítik egymást.

Ricento (2006a: 9) szerint a nyelvpolitika terén végzett kutatásokat interdiszciplináris tevékenységnek kell tekinteni, mivel a különböző tudományágakból kölcsönzött fogalmi és módszertani eszközöket megfelelően integrálni és alkalmazni kell a társadalmi élet minden aspektusát átfogó nyelvi problémák és kihívások azonosítása, leírása, illetve megoldása érdekében. Egy másik írásában leszögezi, hogy a nyelvpolitikai kutatások tárgya a társadalmi kontextusokból fakad, amelyek folyamatosan megkérdőjelezhetők és felülvizsgálat tárgyát képezik (Ricento 2015: xiii). Az interdiszciplináris megközelítést Hornberger (2015: 9–10) szerint az indokolja elsősorban, hogy a nyelvpolitikai vonatkozású kérdések mindig és mindenütt felbukkannak, ezért azok csak így, azaz interdiszciplináris keretben vizsgálhatók.

Cameron és munkatársai (1992) bemutatják a nyelvpolitikai kutatások lehetséges megközelítési elveit, típusait. Az első típusú kutatás célja a tudás megszerzéséhez szükséges tudásmenedzsment igényeinek egyensúlyba hozása a kutatásban résztvevők érdekeivel, ám anélkül, hogy a vizsgálat eredményei visszahatnának a vizsgált közösségre. A második egy érdekképviseleti alapú megközelítés, amely a résztvevők iránti elkötelezettség ellenére továbbra is olyan pozitivista elképzelés felé hajlik, amely szerint egyetlen igazság létezik, és a kutatónak ezt kell megtalálnia. És végül a harmadik egy olyan felhatalmazás-orientált szemlélet, amely interaktív módszereket alkalmaz, és figyelembe veszi a kutatásba bevont alanyokat, megosztja velük a megszerzett tudást, figyelembe veszi a tőlük érkező visszajelzéseket, és komolyan veszi, nyomon követi a kutatásra alapozott politikai döntéshozatal következményeit. Nem hagyható

dc_1478_17

ugyanis figyelmen kívül az, hogy a nyelvpolitikai kutatások sok esetben visszahatnak a nyelvekről, azok státuszáról, korpuszáról, használatáról, jelenéről és jövőjéről folyó diskurzusokra és az ezekre épített politikai és kommunikációs gyakorlatokra (lásd Hornberger 2015: 12–13).

Tollefson (2015) vezeti be a nyelvpolitikai kutatások módszertanába a történeti-strukturális megközelítést. A történeti-strukturális kutatás célja azoknak a történelmi és strukturális tényezőknek a felfedése, amelyek olyan nyelvpolitikákhoz és stratégiákhoz vezetnek, amelyek megteremtik és fenntartják az egyenlőtlenséget. A történelmi tényezők jelentősen eltérhetnek ugyan egymástól, de az ilyen jellegű elemzések ráirányítják a figyelmet a nyelvhasználat és a nyelvtanulás egyenlőtlen költségeire a különböző csoportok számára, a nyelvpolitikai és nyelvtervezési folyamatok lehetséges (történeti) magyarázatára, továbbá a nyelvpolitikában aktív szereplők és az általuk képviselt érdekeknek és gyakorlatoknak a történeti fejlődésére, valamint azok következményeire. A kutatási kérdések itt arra koncentrálnak, hogy a nyelvhez kapcsolódó hierarchiákat fenntartó (vagy megbontó) nyelvpolitikák hogyan illeszkednek a történelmi folyamatokhoz. A nyelvpolitika ebben az elméleti keretben a hatalom megszerzésének és megtartásának, a társadalmi egyenlőtlenség kialakításának és újratermelésének egyik mechanizmusa. A történeti-strukturális megközelítés arra is figyelmet fordít, hogyan ideologizálja meg a hatalmat megszerzett csoport az általa folytatott nyelvpolitikát, és miként állítja be azt – elnyomó természete ellenére – természetesnek, szükségszerűnek és hasznosnak a társadalom valamennyi tagja számára (Tollefson 2015: 140–142). Az ilyen kutatások makro- és mikroszinten egyaránt folytathatók, a legcélravezetőbb azonban mindkét szinten elvégezni az elemzést (Tollefson 2015: 144).

Valamivel korábban Wiley (2006: 136) is felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelvpolitika területén folytatott tudományos diskurzusokban „a szakemberek néha a történelem tekintélyéhez fordulnak, hogy megerősítsék érveiket azzal, hogy a múlt miként igazít el minket korunk kérdéseiben". Tanulmányában igazolja, hogy – az óvatosan, kritikusan kezelt, a történeti munkákra és a szemtanúk visszaemlékezéseire rárakódott ideológiáktól megtisztított – történeti megközelítés jó rálátást biztosít a nyelvpolitika alakulására, fejlődésére (Wiley 2006: 147).

A történeti-strukturális nyelvpolitikai kutatás folyamata számos lépést tartalmaz. Az alábbi lista tipikus rendben sorolja ezeket, habár a gyakorlatban a lépések gyakran egyszerre vagy rekurzívan fordulnak elő (Tollefson 2015: 145):

1. a kutatási kérdések megfogalmazása;
2. a kutatás kiterjedésének meghatározása az adatok és a történelmi helyzet figyelembe vételével;
3. a kutatási módszerek és az (elsődleges és másodlagos) források kiválasztása;
4. az adatok gyűjtése;
5. az adatok elemzése és értelmezése;
6. az eredmények ellenőrzése (lehetőség szerint a résztvevők bevonásával);
7. az elemzés felülvizsgálata (ha szükséges).

Spolsky (2004: 5, 2012: 5) szerint egy beszélőközösség jellemzése során a nyelvpolitika három komponensét kell megkülönböztetnünk:

1. a nyelvi gyakorlatokat (a nyelvi repertoárból történő megszokott nyelvválasztási mintákat);
2. a nyelvi hiedelmeket és ideológiákat (a nyelvvel vagy nyelvhasználattal kapcsolatos nyelvi attitűdöket, mítoszokat);
3. a nyelvi gyakorlat módosítására irányuló konkrét nyelvtervezési vagy nyelvmenedzselési erőfeszítéseket.

Az alábbiakban bemutatott kutatás során interdiszciplináris megközelítésben, a történeti-strukturális módszernek a vizsgált régió viszonyaihoz igazításával, a Cooper (1989), Spolskly (2004, 2012) és Ricento (2006b) által megfogalmazott logikai lépéseket kombinálva vizsgáltam

dc_1478_17

a mai Kárpátalja területére irányuló nyelvpolitiká(ka)t. A Cameron és munkatársai (1992) által bemutatott kutatói attitűdök közül a felhatalmazás-orientált megközelítést tartottam a magam számára követendőnek, mindvégig szem előtt tartva a nyelvpolitika kutatójának társadalmi felelősségét (Ricento 2015: xii–xiii).

A konkrét kutatási módszer elsősorban a nyelvi kérdések szabályozására vonatkozó jogszabályok (törvények, rendeletek, nemzetközi egyezmények), másodsorban a vonatkozó szakirodalom elemző feldolgozását jelenti. Emellett népszámlálási adatok, oktatási statisztikák, levéltári anyagok, adattárak, sajtóanyagok elemzésére is sor került. A kortárs nyelvpolitika elemzése során empirikus kutatási adatok felhasználására is sor került. Ez egyrészt korábbi szociológiai, szociolingvisztikai kutatások eredményeinek feldolgozását jelenti, másrészt saját empirikus vizsgálatok elvégzését (például a nyelvi jogok gyakorlati megvalósulása vagy a nyelvi tájkép dokumentálása vonatkozásában).

A nyelvi tájkép kutatása mára önálló tudományterületté nőtte ki magát a szociolingvisztikán belül, saját folyóirattal[8], rendszeresen megszervezett konferenciákkal, kialakuló elméleti kerettel és fokozatosan formálódó kutatás-módszertani elvekkel (Pavlenko 2017b, Laihonen–Csernicskó 2017 stb.). A nyilvános jelzéseken használt különböző nyelvek a világ számos területén a nyelvpolitika részét képezik (Gorter 2017). Shohamy (2006: 110–111) szerint a nyelvi tájképnek közvetítő szerepe van a nyelvpolitikai szintek között. A felső szintet a nyelvideológiák adják, a nyelvi tájképben pedig – hasonlóan az iskolák rejtett tantervében jelentkező nyelvpolitikához – konkrét formát öltenek a hatalmon levők ideológiái. Ugyanakkor a nyelvi tájkép hatással van a mindennapi nyelvhasználati döntésekre, a nyelvi viselkedésre és a nyelvről való gondolkodásra. Továbbá a nyelvi tájkép lehet ideológiai harc színtere is (vagyis a nyelvi tájkép hathat az ideológiákra is), a magánemberek és (amennyire a törvények engedik) a vállalkozók feliratai más ideológiákat követhetnek, mint a hivatalos(an előírt) vizuális nyelvhasználat. Ugyanígy a graffitik megszeghetik a szabályokat, illetve (nyelvi) aktivisták állíthatnak alternatív táblákat, megjeleníthetnek alternatív szövegeket, le- vagy átfesthetnek feliratokat.

A nyelvi tájképet vizsgáló fejezetekben abból indulok ki, hogy – Ben-Rafael (et al. 2010) alapján – a nyelvi tájkép elemeit a következő tényezők magyarázhatják:

1. hatalmi viszonyok;
2. kommunikatív célok;
3. önkifejezés;
4. kollektív identitás kifejezése.

E magyarázati modellek mindegyike megjelenik saját vizsgálataimban is, ugyanakkor időnként egyszerre több magyarázat is érvényes lehet a feliratok szerzőinek, megrendelőinek szándékát vagy a táblákat olvasók értelmezését illetően.

Az alábbiakban elsősorban azt a kutatási áramlatot követem, amely elsősorban a nyelvi ideológiákban keresi a nyelvi tájkép magyarázatát (Jaworski–Thurlow 2010), hiszen „az ideológiák szorosan kapcsolódnak a nyelvhez" (Fairclough 2001: 2). A feliratok esetében a nyelvideológiák kutatása annak elemzése, hogy a táblákat állítók, illetőleg a feliratokat olvasók milyen nyelven kívüli összefüggéseket, jelentéseket közvetítenek vagy feltételeznek a nyelvválasztást, annak szemiotikai tulajdonságait vagy elhelyezésüket illetően.

Pavlenko (2009: 247–248) szerint a nyelvi tájkép kutatása hozzájárul a nyelv és identitás viszonyainak jobb megértéséhez, a nyelvi ideológiák feltáráshoz. Rámutat azonban arra is, hogy a nyelvi tájképre vonatkozó kutatásokat a szinkronikus vizsgálatok dominálják, amelyek egyetlen időpontra koncentrálnak, így implicit módon a nyilvános teret statikusnak tekintik (Pavlenko 2009: 253). Pavlenko (2009, 2015) azonban a nyelvi tájképet nem *itt-és-most* jelenség-

[8] *Linguistic Landscape: An international journal*. ISSN: 2214-9953. E-ISSN: 2214-9961. https://benjamins.com/#catalog/journals/ll/main

dc_1478_17

ként szemléli, hanem diakronikusan, mint más nyelvi gyakorlatokkal összefüggésben vizsgálandó folyamatot. A nyelvi tájkép elemeit mint a társadalmi és nyelvi változások résztvevőit mutatja be és elemzi.

A kutatás során – illeszkedve a nyelvpolitikai elemzés során használt történeti-strukturális szemlélethez és módszerhez – a nyelvi tájkép vizsgálatát is dinamikusan változó folyamatként szemlélem és elemzem, és a nyelvpolitikai döntések és cselekvések mögött meghúzódó nyelvi ideológiák feltárására, értelmezésére használom.

A régió nyelvi tájképének történeti elemzése során – a történeti és nyelvészeti szakirodalom mellett – a legfőbb forrásaim a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) fondjai, a Kárpátaljai Református Egyházkerület Múzeuma és Levéltára (KRE-ML) dokumentumai, a Bereg-vidéki Múzeum (BM) gyűjteménye, valamint családi archívumok voltak. Emellett módszeresen áttekintettem a Filmhíradók Online képsorait[9], a Fortepan[10] fotótárát, a Transcarpathian Heritage[11] nyilvános Facebook oldalon fellelhető anyagokat, továbbá a Jewish.uz.ua Virtual museum[12] archívumát. Betekintést nyerhettem mindemellett a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézetének fényképtárába is (LTI). A szovjet korszakra vonatkozó fotók legnagyobb része családi archívumokban, fotóalbumokban végzett gyűjtés eredménye. A független Ukrajna időszakát a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban 2001 óta szisztematikusan gyűjtött és archivált digitális fényképes adattár anyagai alapján mutatom be.

A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzésénél, tekintettel a források (a fotóanyagok, a dokumentumok) korlátozott hozzáférése miatt nyilvánvalóan nem törekedhettem az elemzett minta olyan reprezentativitására, mint amilyet például Backhaus (2007) vár el a nyelvi tájkép kutatóitól. Ám Pavlenko (2010: 134) rámutat arra, hogy a nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése során nem a teljességre és reprezentativitásra kell törekedni, hanem a változási folyamatok bemutatására, illetve a korabeli nyelvi tájkép jellemzőinek, az azt befolyásoló főbb tényezőknek a felvázolására.

[9] http://filmhiradokonline.hu/
[10] http://www.fortepan.hu/
[11] https://ru-ru.facebook.com/transcarpathian.heritage/
[12] http://jewish.uz.ua/

dc_1478_17

II. A duális monarchia időszaka (1867–1918)

1. Nyelv- és nemzetiségpolitika a korabeli Magyarországon

A mai Kárpátalja területe alapvetően a történelmi Magyarország négy egykori vármegyéje: Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung legnagyobb részét, valamint Zemplén, Szabolcs és Szatmár vármegye néhány települését foglalja magába (1. térkép). Tipikus perifériikus régió, ahol a duális Monarchia időszakában a helyi lakosság közel száz százalékát négy különböző közösség adta: a nyugati kereszténységet és kultúrkört követő magyarok; a területet a középkor óta fokozatosan benépesítő, a nyugati és a keleti kereszténység és kultúrkör felé egyaránt forduló ruszinok; a 16. századtól a Kárpát-medencén kívülről folyamatosan betelepedő izraelita zsidók; valamint a perifériikus régió perifériájára szorult cigányok/romák. A nagyobb részt hegyvidéki környezetben a ruszin/rutén/ruthén nemzetiség képviselői voltak etnikai és nyelvi többségben (2. térkép).

1. térkép. A mai Kárpátalja területe az Osztrák–Magyar Monarchián belül

A dualizmus kori népszámlálások adatai szerint a Magyar Királyság lakosságának alig fele volt magyar anyanyelvű. A román, a német, a szlovák, a horvát és a szerb közösség után következett számosság tekintetében az össznépesség 2,5%-át kitevő ruthén/ruszin anyanyelvű lakosság (5. táblázat). Ez a népesség kompakt módon Magyarország Galíciával határos északkeleti határai mentén elterülő vármegyékben élt – alapvetően Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában és Máramarosban. Ezekből a vármegyékből a ruszinok kisebb csoportját a 18. század közepén telepítették a Bánát és Bácska (a mai szerbiai Vajdaság) területére.

dc_1478_17

2. térkép. A mai Kárpátalja területének etnikai térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján

Forrás: Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998: 90).

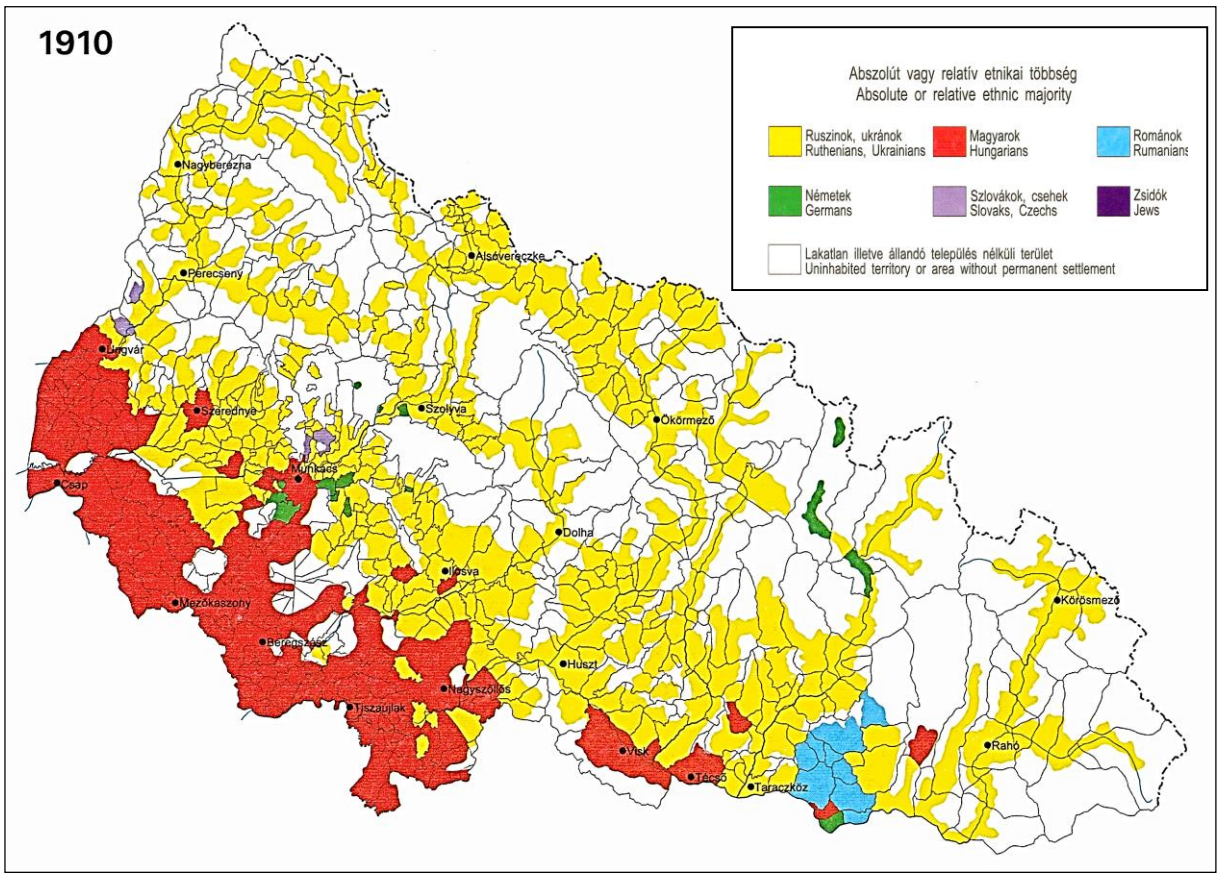

5. táblázat. A Magyar Királyság lakosságának anyanyelvi összetétele a dualizmus kor cenzusai alapján (Horvát-Szlavónia nélkül)

Romsics (2010: 49), illetve Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/) alapján.

Anyanyelv	1880		1890		1900		1910	
	fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
Magyar	6 165 455	44,8	7 356 874	48,6	8 651 520	51,4	9 944 627	54,4
Német	1 799 232	13,1	1 988 589	13,1	1 999 060	11,9	1 903 357	10,4
Szlovák	1 790 485	13,0	1 896 641	12,5	2 002 165	11,9	1 946 357	10,7
Román	2 323 794	16,9	2 589 066	17,1	2 798 559	16,6	2 948 186	16,1
Ruthén	342 354	2,5	379 782	2,5	424 774	2,5	464 270	2,5
Horvát, szerb	613 394	4,5	678 747	4,5	629 169	3,7	656 324	3,6
Egyéb	714 889	5,2	243 795	1,6	333 008	2,0	401 412	2,3
Összesen	*13 749 603*	*100*	*15 133 494*	*100*	*16 838 255*	*100*	*18 264 533*	*100*

A magyar – hosszú folyamat eredményeként[13] – az 1844:II. tc. által vált a törvényhozás, a hivatalok, a közigazgatás, a bíráskodás és az oktatás hivatalos nyelvévé Magyarországon (Nádor 2002: 67, Bindorffer 2010: 14–15). A kiegyezést (1867) követően létrejött a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia, melynek Magyar Királysághoz tartozó részében az államszervező magyarság nem volt abszolút többségben (5. táblázat). Az 1880. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország lakosságának (Horvát-Szlavónország nélkül) csak 44,8%-a volt magyar ajkú (Romsics 2010: 49). A politikai gondolkodásban azonban fontossá vált a magyarság számbeli fölényének biztosítása, akár az asszimiláció erőltetése révén. A 19. század vége felé például – az Európa nagy részéhez hasonlóan Magyarországon is ekkor kiteljesedő állami közoktatás révén – egyre erősebbé vált az állami kontroll a nemzetiségi oktatásügy fölött, s ezen keresztül a nemzeti nyelv és ideológia terjesztése is új fórumhoz jutott. Az asszimilációt célzó oktatásügyi átalakításokat azzal indokolták, hogy Magyarország minden polgárának elemi érdeke az államnyelv, azaz a magyar elsajátítása, hisz ez elősegíti a társadalmi érvényesülést, a nemzet testébe való integrációt (lásd pl. Bánffy 1903).[14]

A következő fontos állomás 1868-ban a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában született XLIV. tc. elfogadása volt, amely szerint – hiszen „A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén" – a törvényhozás és a legfelső hatóságok nyelve a magyar, de a törvényeket a többi nemzetiség nyelvén is közzé kellett tenni (1. §). A 21. § kimondta: „A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni." A 23. § szerint „Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be." A törvény bevezető formulájában megfogalmazott alapelve a következő: „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az osztatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja" (vö. Nádor 2002: 77). A 27. § szerint az egyenjogúságot az állami tisztviselők esetében is alkalmazni kell:

„A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog,

[13] A magyar nyelv államnyelvvé válásához vezető hosszú út fontosabb állomásai a következő törvények: az 1792. évi VII. tc. (a magyar nyelv oktatásának bevezetése Magyarországon rendes, a kapcsolt részeken rendkívüli tárgyként); az 1805. évi IV. tc. (az országgyűlési felterjesztéseket a latin mellett magyarul is meg kell fogalmazni, a törvényhatóságok magyarul levelezzenek); az 1830. évi VIII. tc. (a közhivatalokban szolgálatot teljesítőktől elvárja a magyar nyelv ismeretét); az 1836. évi III. tc. (az anyakönyvek magyar nyelvű vezetése a magyar szertartási nyelvű gyülekezetekben, illetve a királyi ítélőtábla pereinek magyar nyelvűsége); az 1840. évi VI. tc. (az anyakönyveket mindenütt magyarul kell vezetni, a lelkészeknek ismerniük kell a magyar nyelvet, továbbá a feliratok és felterjesztések nyelve is a magyar). A magyar államnyelv előzményeiről lásd: Szekfű (1926), Mikó (1943), Katus (1993), Nádor (2002). A magyar nyelvi jogi szabályozás hagyományai között figyelemre méltó továbbá az 1849. július 28-án elfogadott nemzetiségi törvény, mely fenntartotta a magyar nyelv államnyelvi státusát (a magyar az országgyűlés, a törvénykezés és a közigazgatás nyelve), de községi, iskolai, egyházi és anyakönyvezési szinten engedélyezte a nemzetiségi nyelvek használatát. A törvény végrehajtására azonban – a szabadságharc leverése miatt – már nem kerülhetett sor.

[14] A magyarországi nemzetiségek fokozatos, erőszakmentes asszimilációjának gondolata természetesen nem előzmények nélküli a magyar politikai gondolkodásban. Már az egymással számos ponton ellentétes álláspontot képviselő Kossuth Lajos és Széchenyi István is úgy vélte, hogy a közszférát a magyar nyelvnek kell uralnia. Kossuth a magyar nyelv terjesztését a latinnal és a némettel szemben, illetve a Habsburgokkal folytatott nemzeti harc egyik eszközeként tartotta fontosnak. „Magyarhonban a közigazgatás, vagyis a közélet nyelve, élő nyelvek közül más soha sem lehet, mint a magyar" – vélte (idézi Gyurgyák 2007: 39). A nemzetiségi nyelveket azonban nem akarták teljesen kiszorítani, ám használati körüket meglehetősen szűkre szabták, jórészt csupán a csoporton belüli kommunikációban tartották természetesnek. A 19. század két nagy magyar politikusa szerint a magyar nyelvet az oktatás révén el kell terjeszteni a nemzetiségek körében, és előbb vagy utóbb a nemzetiségek érdekből és önkéntesen elmagyarosodnak, s ezt a folyamatot nem szabad erőltetni, mert az igyekezet a visszájára fordulhat. „Nyelvünk törvényesítése által a magyarságot illetően állásba jutottunk; őrizzük ezt, de tovább a családi élet köreibe – ha magától jő, hála az égnek – ne kényszerítsük tűzzel vassal, nehogy a visszahatás törvényei szerint tűzzel vassal ismét visszaverettessünk s megsemmisíttessünk. Várjunk valamit az időtül is" – írta Széchenyi (idézi Gyurgyák 2007: 50). Ebben a politikai magatartásban benne volt „a nyelvhatár kitolásának igénye – legalábbis a szélesen értelmezett közélet szintjén – lehetőleg az államhatárig. Ugyanakkor ebből a liberális nacionalista érvelésből teljes mértékben hiányzott a hatalmi önkény gondolata, valamint az erőszakos asszimiláció kívánalma" (Gyurgyák 2007: 40).

hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak."

Az 1868-as törvény széles nyelvi jogokat tartalmazott. Ez a kijelentés akkor is megállja a helyét, ha az 1867-es osztrák alkotmány szövegével hasonlítjuk össze a magyarországi jogszabályt. Ugyanakkor a magyar jog és a kortárs angol, francia és spanyol törvény közötti különbség is jelentős, a magyar szabályozás javára. Ezek az országok ugyanis nem engedélyezték, sőt bizonyos esetekben szigorúan tiltották az államnyelvtől eltérő nyelvek használatát (Nagy 2015a). Az 1868-as törvényben foglalt széles körű, az akkori Európában példa nélküli nyelvhasználati jogokat a korszak magyar nemzetiségi politikáját erős kritikával illető ukrán történészek is elismerik (lásd pl. Levenec és mtsai szerk. 2008: 152–153). Azonban a törvény kisebbségi nyelvek használatáról szóló passzusait nem alkalmazták következetesen a gyakorlatban (Szova 1937: 298, Ács 1984: 271–273, Nádor 2002: 78, Levenec és mtsai szerk. 2008: 150–154, Plišková 2008: 34). Olyan kutatói véleményekkel is találkozhatunk, melyek szerint a XLIV. tc. „lényegét tekintve a nyelvhasználatot szabályozó törvény lett; döntően arról szólt, hogy hol kötelező a magyar nyelvet, és csak kisebb részben arról, hogy hol lehet a kisebbségi nyelveket használni" (Bindorffer 2010: 19). Gyurgyák (2007: 78) is úgy látja, hogy a jogszabály „sokkal inkább megfelelt egy nyelvtörvénynek, mintsem egy általános nemzetiségi törvénynek". „A törvény az egy politikai nemzet eszméjéből és a magyarnak mint egyedüli államnyelvnek az elvéből indult ki" – értékel Romsics Ignác (2008: 207).

A magyarországi nemzetiségek nem fogadták kitörő lelkesedéssel az 1868-as nemzetiségi törvényt és az abban megfogalmazott magyar politikai nemzet fogalmát – hisz ekkorra már a nemzetiségek is elindultak a nemzetté válás útján –, s különösen azt nem, hogy a 19. század végén, a 20. század elején a magyar politikai elit fokozatosan igyekezett szűkíteni a jogszabályban foglaltak alkalmazását (Szova 1937, Katus 1993, Nádor 2002, Magocsi 2007b: 63–64, Gyurgyák 2007: 22–24, 72–82).

A korszak magyar nemzetiségi politikájának lényegét Réz Mihály, Tisza István tanácsadója így foglalta össze: „Szabadságról és egyenlőségről ne beszéljünk; a magyar faj uralma az, amit meg kell teremteni. A nemzeti államnak, a nemzeti társadalomnak e célhoz kell idomulnia" (idézi Romsics 2001). S hiába állapított meg az 1868. évi nemzetiségi törvény a korabeli állapotok szerint viszonylag széles jogokat a nemzetiségi nyelvek használata terén, ha a magyar politikai közgondolkodás formálásában jelentős szerepet játszó személyiségek közül többen is úgy vélték, hogy ezzel a törvénnyel túl sok jogot nyertek a nemzetiségek. Nem véletlen, hogy Bánffy Dezső (1903: 33) szerint az 1868: XLIV. tc. utáni magyar jogalkotás fő iránya és célja „lehetővé tenni, hogy a nemzeti nyelv használata a közéletben, szemben azon törvény intézkedéseivel, egységesen kötelezővé tétessék. Gondoskodás történt mindenekfelett arról, hogy az állam hivatalos magyar nyelvét ne csak mindenki megtanulhassa, de kötelezően meg is tanulja". A báró ennél is tovább megy: „Ha az országban, mint az a törvény értelmében mindenkinek kötelessége, mindenki fog tudni magyarul, nem lesz szükséges, méltányossági tekintetből sem, a szóban forgó törvény nyelvhasználatra vonatkozó, a nemzetiségeknek biztosított kedvezményekről beszélni" (Bánffy 1903: 33).

A Bánffy által célként tekintett „egynyelvű egységes magyar nemzeti állam" megteremtéséhez vezető úton – a közoktatás államosítása és fokozatos magyarosítása mellett – a magyarosító politika eszköztárába tartozott az idegen személy- és helynevek megváltoztatása is (Kozma 2000, Levenec és mtsai szerk. 2008: 156). Az 1894: XXXIII. tc. 20. §-a azt írta elő, hogy bármilyen anyanyelvűnek vallja is magát valaki, csak magyar hangzású utónevet anyakönyveztethessen. S bár 1895-ben egy belügyminiszteri rendelet engedélyezte, hogy az anyakönyvbe a magyar mellett nemzetiségi nyelven is bejegyezzék az újszülött nevét, „a születési anyakönyvekbe bevezetett magyar hangzású utónév az illetőnek hivatalos és közéleti vonatkozásokban a

dc_1478_17

tényleges neve" (Bánffy 1903: 149). Bánffy Dezső miniszterelnöksége (1895–1899) alatt a kormány egyre közvetlenebb nyomást gyakorolt a névmagyarosításokra, különösen az állami alkalmazottak körében. A kormányfő úgy vélte, „a magyar nemzeti társadalom meg kell, hogy értse, hogy az idegen neveket viselőktől követelnie kell a magyar hangzású nevek felvételét, mint egyik eszközét az egységes magyar nemzeti állam megalkotásának" (Bánffy 1903: 50). Bukása után a névmagyarosítási hullám utóda, Széll Kálmán idejében alábbhagyott.

A településnevek magyarosítása a települések egységes törzskönyvezéséről szóló 1898:IV. tc. elfogadásával kezdődött el. A törvény azt is előírta, hogy a hivatalos szövegekben, függetlenül azok nyelvétől, csak a hivatalos magyar helységnév szerepelhetett.

A magyarosító állami törekvések ellen a nemzetiségek folyamatosan tiltakoztak, s a nemzetközi közvélemény figyelmét is felkeltette a magyar nemzetiségi politika (Gyurgyák 2007: 85–88). Az 1870-es évektől, de különösen az 1890-es évektől az egyes nemzetiségek politikai képviselői szolidaritást is vállaltak egymással. A nemzetiségek együttműködésének kiemelkedő eseménye volt 1895 augusztusában a budapesti nemzetiségi kongresszus, amelyen a nyelvhatároknak megfelelően kialakított megyéken alapuló nemzeti önrendelkezés megvalósítását javasolták. A nemzetiségi kongresszuson megalakított végrehajtó bizottság 1896-ban a millenniumi ünnepségek ellen tiltakozott. „A századforduló időszakában mind nagyobb lett a szakadék a politikailag kultivált nemzetfogalom és a nem magyar nemzetiségűek nemzetfogalma között. A nem magyar nemzetiségűek több jogot, területi autonómiát akartak. Ha politizáló elitjeik körében nem is volt általános az önálló nemzetállam célja, egyre kevésbé volt elfogadható számukra a magyar politikai nemzet gondolata. A magyarok és a nemzetiségiek között erőteljes választóvonalnak bizonyult, hogy a magyarok nemzettudatában meghatározó szerepet játszott az ezeréves magyar államiság, míg a nem magyarokéból értelemszerűen hiányzott a saját államiság mozzanata. A nemzetiségek elitje mindinkább realitásként számolt a saját nemzetállammal" – állapítja meg Szabó Ildikó (2006).

A közoktatásügyet az Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter nevével fémjelzett 1868. évi XXXVIII. tc. szabályozta. Az 58. § többek között kimondta: „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike." A törvény biztosította a felekezeti iskolák alapításának és fenntartásának jogát, amelynek révén egyebek között a ruszin gyermekek számára nemzeti egyházuk, a görögkatolikus felekezet gondoskodott az elemi oktatási rendszer létrehozásáról. Ugyanakkor e törvény nyomán nyílott meg a lehetőség az állami népiskolák rendszerének kiépítésére.

A magyar államnyelvet ebben az időszakban az elemi iskolákban tantárgyként sem kellett kötelezően oktatni (Levenec és mtsai szerk. 2008: 154, Bindorffer 2010: 20, Nádor 2011a: 37). A kultusztárca 1868 és 1873 között hét nyelven – közte ruszinul – jelentetett meg folyóiratot a népiskolai tanítók számára; 1874-től azonban már csak magyar nyelven jelent meg a lap.

A Trefort Ágoston kultuszminiszter által előkészített 1879:XVIII. tc. a magyar államnyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben minden magyarországi népiskolában kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását, valamint a magyar nyelven folyó tanításhoz megfelelő szintű ismeretét a tanítók számára (Romsics 2010: 85, Nádor 2002, 2011a). A törvény indoklásában a miniszter kifejtette, hogy a jogszabály egyik fő célja, hogy „ha az állam összes polgárai közt a kölcsönös érintkezés és megértés közegéül az országban dívó nyelvek valamelyikét választani kell, az csak az állam s a többség nyelve: a magyar lehet" (idézi Nádor 2002: 78). Trefort arra is kiért, hogy bár az államnak nem célja „a nemzetiségeket saját nyelvök használatától megfosztani, vagy abban csak korlátozni is", a kisebbségek saját érdeke az államnyelv elsajátítása (Nádor 2002: 78–79, 2011a: 38–39).

Az 1883:XXX. tc. a nemzetiségi középiskolákban tette kötelezővé a magyar nyelv oktatását, és bevezette a magyar irodalom mint fontos ideológiai tárgy tanítását is. Az 1891:XV. tc. pedig az óvodákban írta elő, hogy a nem magyar anyanyelvű gyerekeket meg kell ismertetni

a magyar nyelvvel (Ács 1984: 279, Gyurgyák 2007: 82–83, Levenec és mtsai szerk. 2008: 156, Bindorffer 2010: 20, Romsics 2010: 85, Nádor 2002, 2011a).

1907–1908-ban az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterről, gróf Apponyi Albertről Lex Apponyinak elnevezett iskolai törvénycsomagot fogadtak el Magyarországon. Ezek közül a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól szóló 1907:XXVII. tc. váltotta ki a legtöbb vitát. A törvény egybekapcsolta az állami szerepvállalást az állami befolyásolás és az állami ellenőrzés eszközeivel. A 17. § a következőket mondja ki: „Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segélyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell."

A törvény egyfelől garantálta a minimálbért minden tanítónak, „ha az illető iskolákban a magyar nyelv, a számolás, a hazai földrajz és történelem, továbbá a polgári jogok és kötelességek tanítása" a minisztérium előírásainak megfelelően folyik (20. §), de elvárta, „hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni" (19. §). Abban az esetben, ha a felekezeti iskolák nem tudták végrehajtani a törvényt, az állami támogatásuk csökkent, az ellenszegülő tanítót pedig dorgálással, pénzbírsággal, vagy súlyos esetben állásából való felmentéssel sújthatták. A tanítójelölteket az oktatási minisztériumnak jóvá kellett hagynia, ez megfosztotta a nemzetiségi iskolákat a szabad tanítóválasztás lehetőségétől.

A törvény 18. §-a módot adott arra, hogy „ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a húszat eléri, vagy az összes beírt növendéknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafenntartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban. Minden oly népoktatási tanintézetekben azonban, a melyekben az állam nyelve van egyedüli tanítási nyelvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható" (Nádor 2002: 79–80, Bindorffer 2010: 20–21). Ugyanakkor a 18. § leszögezi azt is: „Az 1868:XLIV. tc. 14. §-ának az a rendelkezése, mely szerint az egyházközségek iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg, akkép értelmezendő, hogy szabadságukban áll oktatási nyelvül vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét megállapitani, fenmaradán természetesen ez utóbbi esetben a magyar nyelvnek tanitására vonatkozó törvényes intézkedések feltétlen érvénye és hatálya".

Romsics (2010: 85) értékelése szerint „Apponyi szeme előtt egy olyan többnyelvű, de kulturálisan integrált ország képe lebegett, amelyben a magyart mindenki értette, sőt a jövő értelmisége *lingua franca*ként használta volna".

Magocsi (2007a: 390) szerint a Lex Apponyi és az 1908. évi 120000. sz. rendelet voltaképpen kéttannyelvűvé alakította át a magyarországi nemzetiségi iskolákat azzal, hogy előírta az úgynevezett „hazafias tárgyak" (történelem, földrajz, állampolgári ismeretek) magyar nyelven való oktatását. Az említett rendeletben az is szerepel, hogy a tanulóknak már nem a törvényben előírt hatodik, hanem negyedik osztály végére kellett elérniük magyar nyelvből a meghatározott tudásszintet (Nádor 2011a: 41–42).

Wlassich Gyula minisztersége idején[15] az úgynevezett millenniumi iskolaakció keretében nagy számban hoztak létre magyar tannyelvű állami iskolákat, különösen a nemzeti szempontból „veszélyeztetettnek" minősített nyelvhatárokon. Az ezeréves államalapítás, a millenniumi ünnepségek éveiben általánossá vált az a meggyőződés, hogy a magyar tannyelvű állami iskolák tudatos telepítésével lehet a leghatékonyabban szolgálni a magyar nemzet- és államesz-

[15] Wlassich Gyula 1895 és 1903 között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszter tisztjét.

dc_1478_17

me egyre inkább asszimilációs törekvésekhez kötődő célkitűzéseit. „A nyelvi egység megteremtésének legerősebb eszköze általában a közoktatás teljes magyarsága” – írta 1903-ban kiadott könyvében a közoktatás államosítását sürgető Bánffy Dezső (1903: 121) korábbi miniszterelnök.

1880 és 1913 között csaknem duplájára nőtt a magyar tannyelvű elemi iskolák száma, s ugyanilyen arányban esett vissza a nem magyar tannyelvűeké. Az 1900/1901. tanévben az ország lakosságának 51,4%-át kitevő magyarság az összes iskola 61,38%-ával, a nemzetiségek pedig az összes iskola 38,62%-ával rendelkeztek. A leggyorsabban a ruszin és a szlovák nyelvű iskolák száma csökkent (Romsics 2010: 86, Marácz 2012). Az ország északkeleti részén 1874-ben még 571 ruszin nyelvű népiskola működött, melyek az 1907-es törvény nyomán kéttannyelvűekké váltak. Ám ezeknek az oktatási intézményeknek a száma is fokozatosan csökkent. 1896-ban 255, 1913-ban viszont mindössze 34 ilyen iskola működött (Magocsi 2007a: 390). Az 1900/1901. tanévben a felső tanintézetek hallgatói közül mindössze 0,53% volt ruszin nemzetiségű (Berecz 2014). A 19–20. század fordulójától a magyarosító törekvések tehát fokozatosan szorították vissza az adott korszakban a szláv lakosság nyelvének használatát az oktatásban (Van der Plank 2012).

Az oktatáspolitika nyelvpolitikai vonatkozásainak eredményeit jól tükrözik a népszámlálási adatok. 1880 és 1910 között a magyar anyanyelvűek száma 6,1 millióról 9,9 millióra, arányuk 44,8%-ról 54,5%-ra emelkedett Magyarországon (Romsics 2010: 49, 86). A magyarok növekedésének mértékét a természetes szaporulat mellett nyilvánvalóan a nemzetiségek nyelvi asszimilációja is fokozta, valamint a nemzetiségiek számát és arányát a kivándorlás is csökkentette (Katus 2009: 389).

A kötelező magyarnyelv-oktatás eredményeképpen lassan, de fokozatosan emelkedett az államnyelvet beszélők aránya is a nem magyar ajkúak körében. „A magyar nyelv ismeretét előíró iskolapolitika következtében nőtt a kétnyelvűek száma. 1880-ban az összlakosság 14%-a tudott magyarul és legalább még egy nyelven. 1910-ben viszont már 23%-a, azaz a nemzetiségi lakosság közel fele” – írja Romsics Ignác (2010: 86).

2. A dualizmus kori magyar nyelvpolitika hatásai a vizsgált régióban

Ahogyan a korabeli Magyar Királyságban, a magyar ajkúak a vizsgált régióban sem alkottak többséget a tárgyalt időszakban. A Kárpátalja mai területére átszámított népszámlálási adatok alapján a ruthén/ruszin anyanyelvű népesség alkotta a terület abszolút többségét (6. táblázat).

6. táblázat. A mai Kárpátalja területére átszámított anyanyelvi adatok, 1180–1910

Forrás: Kocsis–Kocsisné (1992: 35), Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998).

Anyanyelv	1880		1910	
	fő	*%*	*fő*	*%*
Ruthén	244 742	59,8	330 010	54,5
Magyar	105 343	25,7	185 433	30,6
Német	31 745	7,8	64 257	10,6
Román	16 713	4,1	11 668	1,9
Szlovák	8 611	2,1	6 346	1,0
Egyéb	1 817	0,5	8 228	0,4
Összesen	*408 971*	*100,0*	*605 942*	*100,0*

Az országos trendeknek megfelelően a magyar anyanyelvűek aránya a korabeli Északkelet-Magyarországon (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben) is fokozatos nőtt, s ezzel párhuzamosan csökkent a magyart nem anyanyelvként beszélők aránya. 1880 és 1910 között mind a négy megyében csökkent a nem magyar nyelvű lakosság aránya (1. ábra).

dc_1478_17

1. ábra. A magyar anyanyelvűek arányának változása 1880 és 1910 között Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben (%) a népszámlálási adatok alapján

Készült a Központi Statisztikai Hivatal. Népszámlálási digitális adattár (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/) alapján.

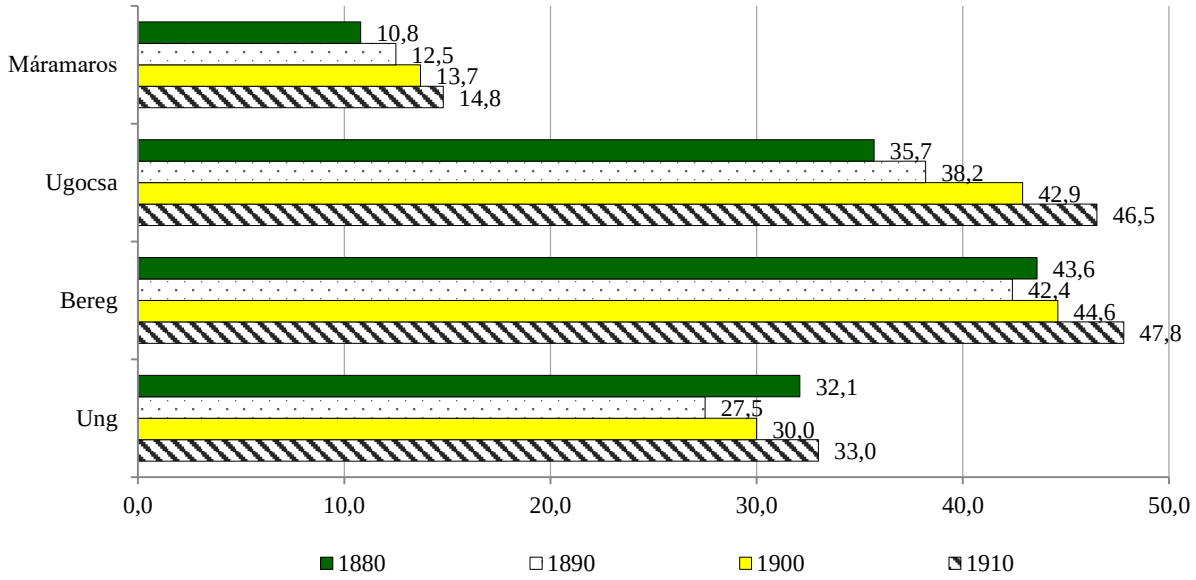

Harminc esztendő alatt, 1890 és 1910 között számottevően nőtt a magyarul beszélők aránya a nem magyar ajkúak körében Magyarország északkeleti régiójában is (2. ábra). Azonban – akárcsak az egész országban – a magyar anyanyelvűek többsége a vizsgált északkeleti vármegyékben is egynyelvű volt: csak anyanyelvén beszélt (3. ábra).

2. ábra. A nem magyar anyanyelvű, de magyarul is beszélő lakosság arányának változása 1880–1910 között a népszámlálási adatok alapján (%)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal. Népszámlálási digitális adattár. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

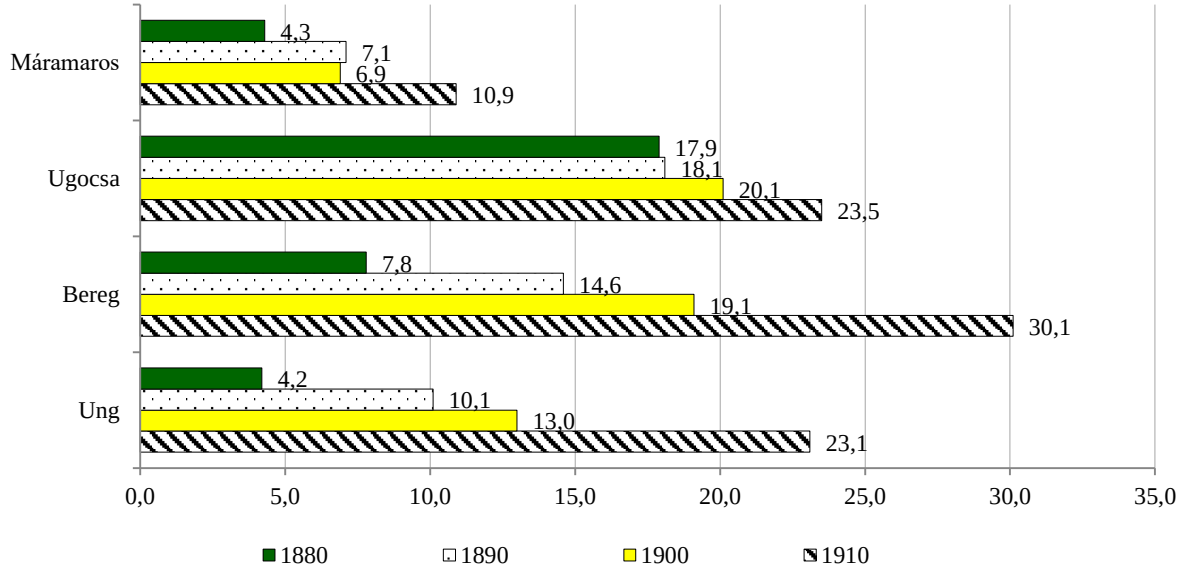

dc_1478_17

3. ábra. A csak magyarul beszélő magyar anyanyelvűek aránya 1880–1910 között a népszámlálási adatok alapján (%)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal. Népszámlálási digitális adattár.
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

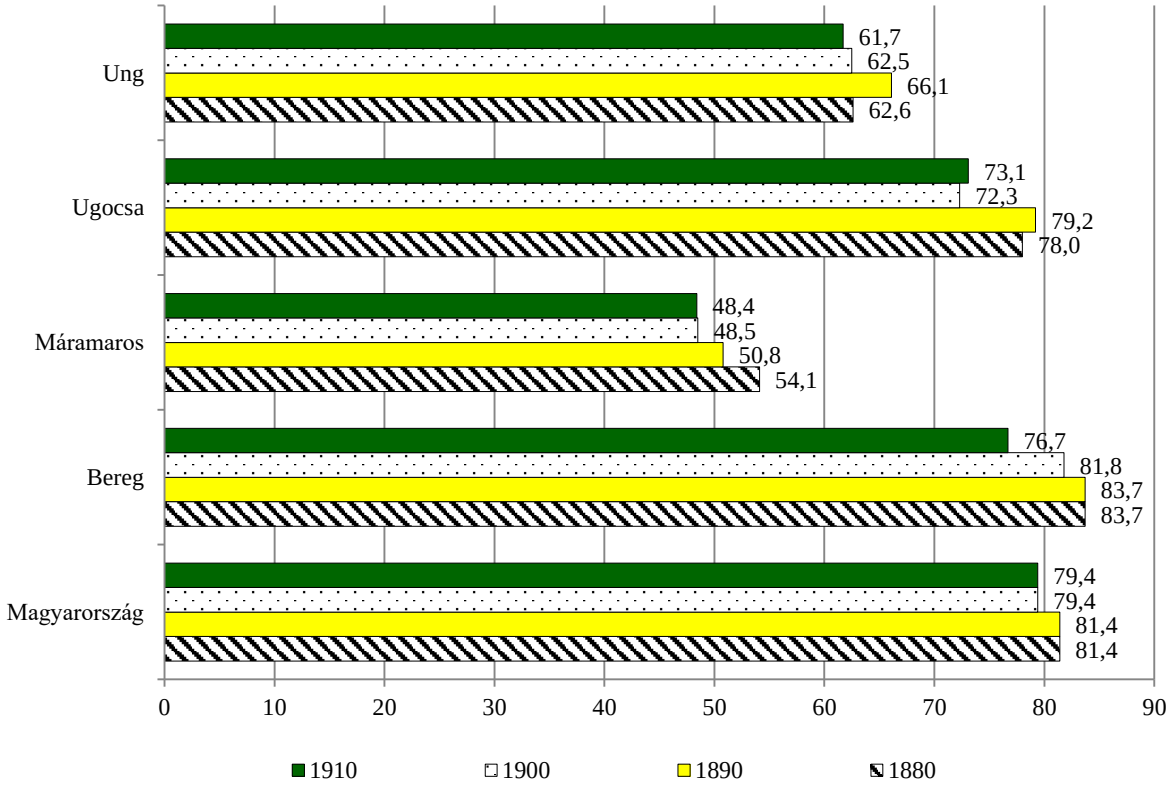

A fentiek egyelőre semmivel sem árnyalják a régió történeti-nyelvi viszonyairól szóló korábbi szakirodalom állításait. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a korszak népszámlálási adatait, érdekességekre bukkanhatunk. A 7. táblázatból például kiderül, hogy a régióban élő magyarok abszolút többsége egynyelvű volt ugyan, ám a mai Kárpátalja területén élő magyarok körében jelentős azoknak az aránya is, akik anyanyelvük mellett más nyelve(ke)n is képesek voltak megszólalni. S bár igaz, hogy az 1880 és 1910 között eltelt időszakban mind a négy vármegyében valamivel csökkent a többnyelvű magyarok aránya, 1910-ben Máramarosban még a magyar anyanyelvűek csaknem fele, Ungban közel két ötöde, Ugocsában az ötöde, Beregben pedig a hatoda (legalább) kétnyelvű volt.

7. táblázat. A magyar anyanyelvű, de más nyelvet is beszélő lakosság aránya Magyarországon és a négy vizsgált vármegyében (1880–1910)

Forrás: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

	1880	1890	1900	1910
Magyarország	17,5	18,6	20,5	18,6
Ung	38,3	37,5	33,9	37,4
Bereg	23,3	18,2	16,3	16,3
Ugocsa	26,9	27,7	20,8	22,0
Máramaros	51,6	51,5	49,2	45,9

dc_1478_17

Ha összevetjük a 7. táblázat és a 2. ábra adatait (tehát azt, hogy a magyar anyanyelvűeknek mekkora hányada volt kétnyelvű azzal, hogy a nem magyar anyanyelvűeknek mekkora része beszélte az államnyelvet), kiderül, hogy a kétnyelvű magyarok aránya magasabb, mint a nemzetiségek körében azoknak a hányada, akik tudtak magyarul. Az 1880. évi cenzust összefoglaló kötet szerkesztői ezt így foglalták össze: „Bármennyire polyglott tehát az ország lakossága, a tömegesebben együtt lakó nemzetiségek mégis csak saját nyelvükön beszélnek és csak igen csekély rész az, mindössze 1858%, mely anyanyelvén kívül még más hazai nyelvet is bir."[16] A korabeli Magyarország északkeleti végein – amint azt a népszámlálási adatok elemzése alapján láthattuk – mindez a következő néhány évtizedben sem változott érdemben. Ha a magyar asszimilációs politika valóban erőszakos és hatékony lett volna a vizsgált korszakban, akkor az 1880 és 1910 között eltelt periódusban nyilván nem ezeket az eredményeket kaptuk volna. Persze mindez nem azt jelenti, hogy ne lett volna asszimilációs szándék és politika a korabeli Magyarországon. Minden bizonnyal Horváth Istvánnak (2013: 463) lehet igaza, aki ugyanezt a korszakot vizsgálva Erdélyben hasonló eredményeket talált, és úgy vélte, „több, mint valószínű, hogy az akkori magyar állam nem rendelkezett azzal az átfogó logisztikai és technikai eszköztárral (infrastrukturális hatalommal), amelyre alapozva radikálisan, mélyre hatóan átalakíthatta volna az erdélyi társadalom nyelvi rendjét". Az ország északkeleti, ruthén/ruszin többségű periférián hasonló lehetett a helyzet.

A 19–20. század fordulóján a ruthén/ruszin kisebbség körében tehát nem volt előrehaladott a nyelvcsere. A nyelvcsere egyik szükséges előfeltétele ugyanis az egyre szélesebb körű kétnyelvűség. A tárgyalt korszak négy népszámlálásának adatai alapján azonban kiderül, hogy a Magyarországon élő ruthének körében ugyan az 1880-as 5,5%-ról 1910-re már 14,0%-ra emelkedett azoknak az aránya, akik beszélték az államnyelvet, de az általunk vizsgált négy vármegyében a magyar nyelv ismerete nem terjedt gyorsan a szláv lakosság körében. 1910-ben a négy vármegye közül csupán Beregben érte el a magyarul is beszélő ruthének aránya a 25%-ot. Sőt: a magyar anyanyelvűek körében közel akkora volt a ruthén nyelvet ismerők aránya, mint fordítva (8. táblázat). Máramarosban például az 1910-es cenzus azt rögzítette, hogy a vármegyében élő magyar anyanyelvűek csaknem negyede beszélt ruthénul, ugyanakkor a ruszin népességnek csak 8 százaléka tudott magyarul. Ebben a vármegyében mind a négy korabeli cenzus azt rögzítette, hogy a környezeti szláv nyelvet a magyarok körében többen ismerték, mint ahányan az államnyelvet elsajátították a kisebbségiek közül.

8. táblázat. Az egymás nyelvét beszélők százalékos aránya a ruthének, illetve magyarok között

Forrás: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

	1880		**1890**		**1900**		**1910**	
	ruthénok magyarul	*magyarok ruthénul*	*ruthénok magyarul*	*magyarok ruthénul*	*ruthénok magyarul*	*magyarok ruthénul*	*ruthénok magyarul*	*magyarok ruthénul*
Magyarország	5,5	0,3	7,3	0,3	8,4	0,3	14,0	0,5
Ung	2,9	2,7	4,1	3,7	8,1	5,0	16,0	8,9
Bereg	5,3	7,9	10,7	7,6	15,2	7,9	25,6	14,1
Ugocsa	19,6	12,8	17,4	11,5	18,7	15,4	22,0	15,6
Máramaros	3,4	17,9	5,6	22,2	4,8	18,6	8,0	24,4

[16] *A Magyar Szent Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* I. kötet. Budapest: Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1882. 625. old.

dc_1478_17

A magyar mint a hatalom nyelve tehát nem igazán vált magas presztízsűvé a helyi szláv kisebbség számára, illetve – amint erre utaltunk fentebb – a magyar állam asszimilációs politikája az államszervezési hiányosságok miatt nem gyakorolt jelentős hatást ebben a perifériku régióban. Egymás nyelvének elsajátítását nem az asszimilációs politika, hanem a helyi, lokális többség–kisebbség reláció befolyásolta elsősorban. Nem a szociológiai–politológiai értelemben vett többség–kisebbség alá-fölérendelt viszony, hanem az, hogy helyben, az adott településen vagy szűkebb régióban melyik nyelv beszélői voltak többségben. Ha ugyanis főként és jellemzően a hatalmi tényezők határozták volna meg a nyelvelsajátítást, akkor a magyarok körében jóval kisebb, a ruthének között pedig sokkal nagyobb lett volna a másik nyelvét beszélők aránya. A régió abszolút többségét adó ruthén/ruszin népesség nyelvmegtartását elősegítette az is, hogy a vallás és etnikum összefüggése a 18–19. század fordulóján a kárpátaljai régióban még általános érvényűnek tekinthető. A görögkeleti (ortodox) szerbek és a római katolikus horvátok mellett a görögkatolikus ruszinok is abba a kategóriába tartoztak, melynél a felekezet és az anyanyelv gyakorlatilag teljesen egybeesett (Bezeczky 2017: 9–10). A munkácsi görögkatolikus püspökség 1806-os összeírása szerint ruszin anyanyelvű volt Bereg vármegyében a görögkatolikusság 97%-a, Ungban 95%-a és Ugocsában 91%-a. A 9. táblázatból jól látszik, hogy 1890-ben a magyarországi ruszinok/ruthének 98,81%-a, egy évtizeddel később 96,70%-a volt görögkatolikus. Mindeközben ugyanezen cenzusok alapján a magyarországi görögkatolikusoknak csupán 22,62%-a, illetve 22,30%-a volt ruszin/ruthén anyanyelvű 1890-ben és 1900-ban (Bezeczky 2017: 10). Közel sem minden görögkatolikus volt tehát ruthén, de a ruszinok abszolút többsége görögkatolikus volt.

9. táblázat. A különböző anyanyelvűek felekezeti megoszlása Magyarországon az 1890-es és 1900-as népszámlálás adatai alapján

Forrás: Bezeczky (2017: 9–10).

anyanyelv / felekezet	év	római kat.	görögkat.	ortodox	evangélikus	református	unitárius	izraelita
magyar	1890	56,60	2,45	0,25	4,21	29,44	0,82	6,13
	1900	57,33	2,83	0,36	4,15	27,56	0,78	6,87
német	1890	66,65	0,05	0,05	20,19	1,23	0,00	11,73
	1900	67,58	0,07	0,09	20,54	1,24	0,00	10,41
szlovák	1890	70,02	5,17	0,04	23,43	0,56	0,00	0,70
	1900	70,65	5,05	0,03	23,09	0,55	0,00	0,52
román	1890	0,26	37,48	61,94	0,04	0,03	0,00	0,20
	1900	0,31	38,04	61,28	0,08	0,06	0,00	0,15
ruthén	1890	0,64	98,81	0,20	0,01	0,01	0,00	0,30
	1900	0,78	96,70	0,09	0,01	0,01	0,00	2,38
horvát	1890	99,27	0,03	0,45	0,05	0,00	0,00	0,15
	1900	98,97	0,13	0,58	0,07	0,01	0,00	0,20
szerb	1890	16,33	0,43	82,87	0,02	0,00	0,00	0,01
	1900	1,22	0,49	97,94	0,02	0,01	0,00	0,01

A ruthén/ruszin lakosság nyelvmegtartását, asszimilációval szembeni ellenállását segítette az is, hogy nagyrészt felekezeten belül házasodtak, azaz görögkatolikus párt választottak maguknak. A nyelvi vegyes házasságok aránya sem volt jelentős. 1900-ban például a ruthén anyanyelvű nőknek 3,2%-a, a férfiaknak pedig 2,3%-a választott más nyelvű házastársat. Egy évtizeddel később ugyanez az arány még inkább csökkent: 1,6%-ra, illetőleg 1,2%-ra (Bezeczky

2017: 11). Az is kedvezően hatott a régióban élő szláv lakosság nyelvmegtartására, hogy az 1910-es népszámlálás adatai szerint a régió egész lakosságára nem volt jellemző a mobilitás, így a többséget adó ruszinokra sem. Országos átlagban a népesség 83,6%-a ugyanabban a vármegyében élt, ahol született. A helyben születettek aránya a kárpátaljai régióban ezt az arányt minden vármegyében meghaladta, Máramarosban pedig a lakosság 95%-a nem lépte át a vármegye határát (Cieger 2003: 104).

A lassú nyelvcsere folyamata a 20. század elején vette kezdetét. Az 1910-es népszámlálás idejére a ruszin és a görögkatolikus népesség száma közötti különbség eltávolodott egymástól, bekövetkezik a görögkatolikus magyarság „kialakulása", a régióban a magyar lakosság körében leginkább elterjedt református vallás követői arányának stagnálása vagy csökkenése mellett (Keményfi 2008: 584–585). Kárpátalján tehát némileg más folyamat játszódik le, mint Galíciában, ahol a ruszinok nemzeti ébredése az ukrán eszme terjedésével valósult meg, s a kialakuló ukránságnak a görögkatolikus egyház a nemzeti mozgalmat támogató egyháza lesz (Himka 1999: 6).

1890-ben az ország összlakosságának 44,5%-a tudott írni-olvasni, ezen belül a magyarok 53,6%-a, illetve a ruszinok 9,7%-a. 1910-ben a ruszinoknak még mindig mintegy háromnegyede írástudatlan volt (Hanák főszerk. 1978). A szűk ruszin értelmiségi réteg abszolút többsége papokból és tanítókból állt. Az iskolázottabb, a műveltebb ruszinok nagy része már a 18–19. század fordulójára elmagyarosodott.[17]

A 19. és 20. század fordulóján Magyarországon nem volt ruszin nyelvű közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény (Levenec és mtsai szerk. 2008: 156–157). Az 1895/1896-os tanévben Magyarország területén három középfokú intézményben folyt ruszin nyelvoktatás: a munkácsi állami főgimnáziumban rendkívüli tárgyként, valamint az eperjesi és ungvári királyi főgimnáziumban ugyancsak rendkívüli tárgyként heti 8, illetve 2 órában. Az ungvári görögkatolikus kántortanítóképzőben az oktatás 1883-tól lett magyar tannyelvű. A 20. század elejéig a régió összes középiskolájában Szabó Kirill *„Грамматика письменного русскаго языка"* [Az orosz irodalmi nyelv grammatikája] című, helyi nyelvjárási elemekkel dúsított ruszofil munkáját használták nyelvkönyvként (Bonkáló 1935: 51, Ljavinec 2008: 7).[18] A nyelvtan által rögzített nyelvváltozat volt az alapja az 1871–1872 között megjelenő *Новий Свѣтъ* [Új Világ(ország)] című folyóirat publikációinak (Plišková 2008: 25).

A kárpátaljai zsidók száma a dualizmus első és utolsó, 1869-es és 1910-es népszámlálása között 64.903-ról közel duplájára, 128.791 főre, arányuk a régió összlakosságán belül 11,2%-ról 15,2%-ra nőtt. A dualizmus korában széles körben elterjedt az a nézet, hogy az országban – és különösen az északkeleti vármegyékben – a zsidóság elsősorban a bevándorlás révén gyarapodott. A számok azonban azt mutatják, hogy ez részben mítosz volt. Országos szinten és a kárpátaljai régióban is a dualizmus korában a zsidók számának növekedésében már viszonylag csekély szerepe volt a bevándorlásnak. A nyugati bevándorlás az 1848/1849-es szabadságharc és a kiegyezés között elapadt, 1867 után pedig ugyanez volt a helyzet az 1850 és 1867 között már csökkenő, de még intenzív galíciai bevándorlással is. 1910-ben a magyarországi zsidóknak 50,8%-a volt városlakó, a kárpátaljai régióban azonban ez az arány csak 19,3%-ot ért el, bár ez így is jóval magasabb volt, mint a kárpátaljai összlakosságon belüli városlakók csupán 8,1%-os aránya (Konrád 2013: 19–20).

A dualizmus időszakában a kárpátaljai zsidóságra nem volt jellemző az előítéletesen feltételezett kereskedelmi dominancia. Harmaduk az iparban, közel negyedük pedig – miként a régió keresztény lakosságának a többsége – a mezőgazdaságban dolgozott vagy kovács, asztalos, cipész, fuvarozó stb. volt (Csíki 2013: 28). A régió zsidóságának nagy része tehát éppen

[17] Bacsinszky András, a munkácsi görögkatolikus egyházmegye püspöke már 1798-ben azt írja, hogy papjai nagy része a szláv nyelvet nem bírja, s csak magyarul beszél (Ács 1984: 249, Plišková 2008).
[18] Szabó Kirill (Сабовъ Кириллъ): *Грамматика письменнаго русскаго языка*. Унгваръ: Карлъ Іегеръ, 1865.

dc_1478_17

olyan szegény volt, mint a ruszinok többsége, a hivatalos politika mégis megtalálta őket a bűnbak szerepére, gyűlölettörténeti gócpontot hozott létre.

Az 1890-es években a Darányi Ignác vezette Földművelésügyi Minisztérium égisze alatt Bereg megye Szolyvai járására korlátozódó, úgynevezett „rutén", vagy „hegyvidéki akció" indult a magyarokhoz ezer éve hű ruszinok megsegítésére. A hegyvidéki akció egyértelműen sértette a kárpátaljai zsidók gazdasági érdekeit. Mint minden hagyományosan gazdálkodó, fejletlen agrárterületen, a legélesebb társadalmi ellentét a korabeli Kárpátalján is a pénzgazdasághoz még kevéssé szokott parasztok és a nekik kis személyi hiteleket nyújtó, illetve hitelbe árusító, monopóliumhelyzetük révén gyakran uzsorakamatot felszámoló falusi kereskedők (kocsmárosok, boltosok) között húzódott. Az állami hitelszövetkezetekkel és az alkohol árusítására feljogosított fogyasztási szövetkezetekkel a szinte kizárólag zsidó kocsmárosok és szatócsok nem tudták felvenni a versenyt. A hatalom nem gondolkodott egyéb megoldásokban, mint például földreform, földosztás, hanem földet adott bérbe a legszegényebbeknek (Gottfried 1999: 99).

Az úgynevezett hegyvidéki akciót átszőtte a zsidóellenesség. Egán Ede, az akció vezetője szerint a Galíciából bevándorolt zsidók valójában a Kaszpi-tenger és Fekete-tenger partjain élő kazárok leszármazottjai voltak, akiktől megörökölték „őseredeti vadságukat". A minden alapot nélkülöző elmélet hatalmas sikert aratott, Egán halála után a kormánybiztos tevékenységét és nézeteit dicsőítő könyv jelent meg Bartha Miklós tollából *Kazár Földön* címmel (Bartha 1901). Ezzel a *kazár* megnevezés az északkelet-magyarországi zsidók általánosan elterjedt megjelölésévé vált (Konrád 2013: 109–114). A korszak antiszemitizmusa szembeállította a kazárnak nevezett zsidókat a „morális ökonómia" szerint gazdálkodó magyar, illetőleg a tudatlan és jámbor, ezért civilizálásra és gazdasági segítségre szoruló ruszin parasztsággal (Csíki 2013: 33).

A magyarországi zsidó lakosság lassan, de biztosan elindult az asszimiláció útján (Komoróczy 2013: 40–42, Ungváry 2012: 33). 1890-ben az izraelita vallásúak kevesebb, mint kétharmada, 1900-ban viszont már több, mint 70%-a volt magyar anyanyelvű (4. ábra).

4. ábra. Az izraelita vallásúak anyanyelvi megoszlása Magyarországon az 1890-es és 1900-as cenzus adatai alapján

Forrás: Bezeczky (2017: 10).

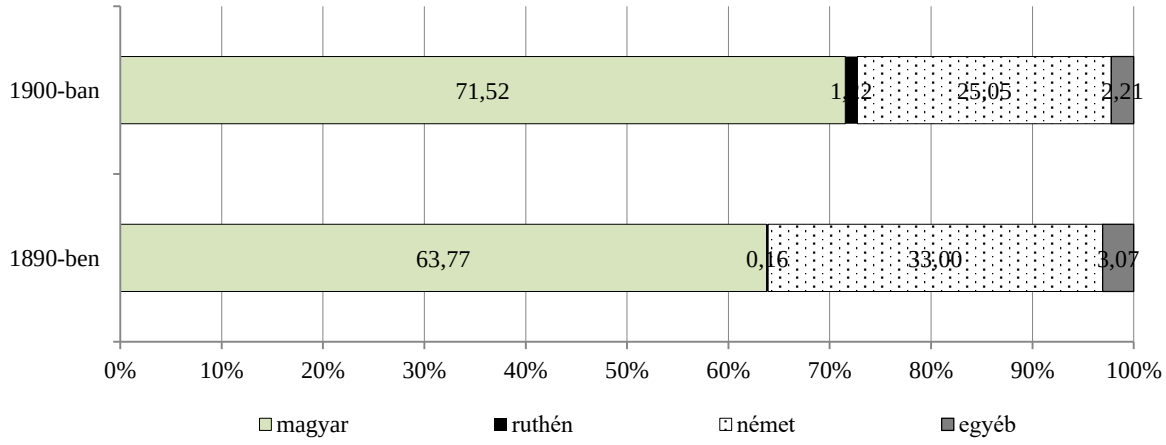

Az asszimiláció azonban sokkal lassabban folyt a tradicionálisabb zsidó lakossággal bíró északkeleti vidékeken. 1910-ben a négy északkeleti vármegye, a későbbi Kárpátalja zsidó lakosainak 35,2%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, miközben országosan ez az arány ekkor már körülbelül 70% volt. A mai kárpátaljai régió statisztikáit a máramarosi rész „rontotta", mert a Bereg, Ung és Ugocsa megyei zsidók többsége már a magyart vallotta az általa „legjobban és legszívesebben beszélt" nyelvnek (10. táblázat). Ennek oka, hogy Máramaros

dc_1478_17

nemcsak az ultraorthodoxia fő fészke volt, hanem a magyar anyanyelvűeknek a teljes népességen belüli aránya is itt volt a legalacsonyabb (Konrád 2013: 107–108). Ezenkívül egészen a 19. század végéig a falusi zsidók – az összes zsidó lakos kétharmada élt falun a régióban – anyanyelvükön, a jiddisen kívül beszéltek ruszinul is.

10. táblázat. A magyart anyanyelvének tekintő zsidó lakosság száma és aránya 1880–1910 között a népszámlálási adatok alapján

Forrás: Konrád (2013a: 18) és (2013b: 108).

	Bereg			**Ung**			**Máramaros**			**Ugocsa**		
	1890	*1900*	*1910*	*1890*	*1900*	*1910*	*1890*	*1900*	*1910*	*1890*	*1900*	*1910*
a zsidók száma (fő)	20703	24358	29052	16423	15599	16776	33463	45073	56006	7835	9414	10566
a zsidók aránya a népességen belül, %	13,5	13,6	13,9	13,0	11,5	10,9	14,7	16,8	18,1	12,0	12,5	12,7
a zsidók között magyar anyanyelvű, %	39,1	44,0	52,6	33,5	46,1	51,8	8,4	12,8	17,0	41,3	47,9	61,9

A jelentős hányadában jiddis anyanyelvű zsidó lakosságot a népszámlálások során a német anyanyelvűek között rögzítették, mert a magyar hatóságok nem ismerték el önálló nyelvként a jiddist (Csernicskó 2013: 17–18). Nyilván részben ez magyarázza, hogy a dualizmus kori népszámlálások mind a négy vizsgált vármegyében viszonylag jelentős német anyanyelvű lakosságot mutattak ki (5. ábra). Máramarosban például 1910-ben 16,6% volt a német ajkúak aránya.

5. ábra. A német anyanyelvűek aránya a vizsgált régióban 1880–1910 között

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal. Népszámlálási digitális adattár. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

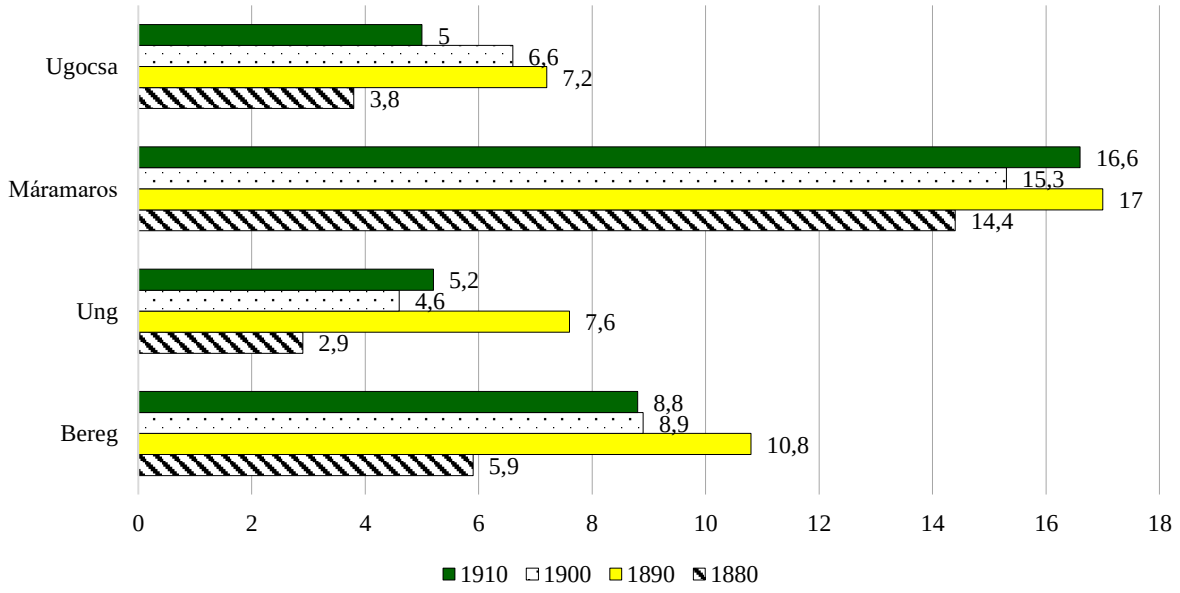

A Magyarországon a 15. századtól jelentősebb számban megjelenő cigány lakosság hagyományos megtelepedési területe az ország délnyugati és az általunk vizsgált északkeleti része volt. A dualizmus korában az állam arra törekedett, hogy az országon belüli „kóborlásukat”,

dc_1478_17

„vándorlásukat” megakadályozza, helyhez kösse őket. A cigányság tehát fokozatosan beszorult a Kárpát-medencébe, ahol mára a legjelentősebb etnikumok közé tartozik, a Föld cigány népességének harmada él itt (Kocsis–Tátrai eds. 2015: 21–28).

Bár a tudomány már a 19. században érdeklődéssel fordult a cigányok felé, cigány szótárak és nyelvkönyvek is készültek, az általuk beszélt nyelvet nem ismerték el hivatalos nyelvként, így a népszámlálási adatfelvételkor az *egyéb* kategóriába kerültek; a nyelvileg asszimilálódottakat pedig egyáltalán nem vették figyelembe az anyanyelvet rögzítő korabeli cenzusok során. Az 1890-es népszámlálás idején azonban mindennek ellenére még kimutatták a „czigány” nyelvűeket. Ekkor Magyarországon 75.911 cigány anyanyelvűt rögzítettek; ebből Bereg vármegyében 234, Máramarosban 479, Ugocsában 184, Ungban pedig 328 élt (*A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* I. rész).

Az 1893. évi országos cigány-összeírás adatait összefoglaló kiadvány[19] szerint „Az összeiras számadatait tekintve mindenekelőtt meglepő a czigányok általános nagy száma: 274.940, a mi háromszorosa annak, a hány czigány anyanyelvüt az 1890-iki népszámlálás megállapitott. (…) De a népszámlálás csak a czigány anyanyelvüeket vette számba, a czigány összeirás pedig a czigány származásuakat”.[20]

Az összeírt „czigány”-ság etnikai és nyelvi jellemzőiről ezt tudjuk meg a kötetből: „A czigány származás és eredet megállapitása rendszerint nem ütközik tulságos nehézségekbe. A közvélemény, a nép tudata rendesen igen biztosan evidentiában tartja a czigány eredetüeket, s ezeknek elég határozott ismerve az anthropologiai jelleg, inkább mint a nyelv, mely az általános népszámlálások adataiban, mint a czigányság egyedüli kriteriuma szerepel. Pedig (…) a czigány anyanyelvűek jelenleg még harmadrészét sem teszik az összes czigányságnak, mig a czigányul nem tudók több mint felét. Ha e két tételt összegezzük és az összes létszámból levonjuk, a maradék azon czigányok számát mutatja, kiknek az anyanyelvük nem a czigány, de a kik tudnak czigányul is; ezek az összes czigányságnak mintegy 20%-át teszik.”[21]

Az összeírás módszertanából kiderül az is, hogy a kérdezőbiztosoknak kiadott utasítás szerint „Anyanyelv gyanánt nem kell szükségképen czigányt bejegyezni, ha valamely czigány magyarnak, tótnak, németnek, stb. vallja magát, akkor magyar, tót, vagy német anyanyelvűnek kell leirni”.[22]

Az országos cigány-összeírás adatai alapján 1893-ban Magyarországon élő romák 3,32%-a élt a vizsgált négy északkelet-magyarországi vármegye területén, miközben ezek összlakossága az ország népességének 4,35%-át tette ki. Országosan a népesség 1,80%-át jegyezték be cigányként ekkor; ennél csak Ugocsában éltek nagyobb arányban romák a vizsgált területen (11. táblázat).

11. táblázat. A cigányok aránya az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott czigány összeirás eredményei alapján kiszámítva.

	a népesség száma, 1890	cigányok száma	aránya, %
Bereg	179455	2401	1,34
Ung	135247	2223	1,64
Máramaros	268281	2637	0,98
Ugocsa	75461	1796	2,38
Magyarország	15133494	272776	1,80

[19] *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott czigány összeirás eredményei.* Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam IX. kötet, 1895.
[20] Uo. 16. old.
[21] Uo. 11. old.
[22] Uo. 6. old.

dc_1478_17

Anyanyelv szerint csak Ugocsában (63%) és Beregben (59%) volt magyar ajkú a cigányok abszolút többsége; a cigány anyanyelvűek aránya legnagyobb Ung vármegyében volt a legmagasabb, de itt is csupán 22%-ot tett ki (12. táblázat).

12. táblázat. A vizsgált vármegyékben élő cigányok anyanyelvi összetétele az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott czigány összeirás eredményei alapján kiszámítva.

	cigányok száma	magyar anyanyelvű		cigány anyanyelvű		egyéb anyanyelvű	
		fő	*%*	*fő*	*%*	*fő*	*%*
Bereg	2401	1419	59,10	178	7,41	804	33,49
Ung	2223	789	35,49	489	22,00	945	42,51
Máramaros	2637	299	11,34	333	12,63	2005	76,03
Ugocsa	1796	1126	62,69	152	8,46	518	28,84
Magyarország	272776	94175	34,52	69912	25,63	108689	39,85

Az adatokból látszik, hogy a vizsgált régióban a magyar anyanyelvű cigányok legnagyobb része nem beszélt cigányul (13. táblázat). Az is látható azonban az adatokból, hogy a cigányok nyelvileg nem feltétlenül a hatalom nyelvét jelentő magyar irányába asszimilálódtak, hanem inkább a helyi és a regionális többség nyelvét vették át. Nyilván nem véletlen, hogy Máramarosban – ahol a magyarok aránya a legkisebb volt a vizsgált négy vármegye közül – 76% a nem magyar és cigány, hanem egyéb (feltételezhetően ruthén és „oláh") anyanyelvűek aránya. A 13. táblázatból kiderül, hogy a cigány anyanyelvű romák túlnyomó többsége nem beszélte az ország államnyelvét a 19. század végén; Máramarosban csak minden huszadik, Ungban minden hetedik, Ugocsában minden harmadik tudott közöttük magyarul, és csupán Bereg megyében beszélte a cigány anyanyelvűek túlnyomó többsége (69%-a) a magyart.

13. táblázat. A cigányok nyelvtudása a vizsgált négy vármegyében az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott czigány összeirás eredményei alapján kiszámítva.

	magyar anyanyelvű	ebből NEM tud cigányul		cigány anyanyelvű	ebből TUD magyarul	
		fő	*%*		*fő*	*%*
Bereg	1419	1175	82,80	178	123	69,10
Ung	789	682	86,44	489	75	15,34
Máramaros	299	218	72,91	333	16	4,80
Ugocsa	1126	1056	93,78	152	50	32,89
Magyarország	94175	69846	74,17	69912	16368	23,41

A nemzetiesítő, az önkéntes asszimilációt elváró Magyarország északkeleti végein tehát a magyar nyelv vonzó hatása nemcsak a rutének körében volt viszonylag kicsi, hanem a cigányok között is.

dc_1478_17

3. A helyi szláv lakosság nyelvi polémiái

A 19–20. század fordulójától a magyarosító törekvések fokozatosan szorították vissza a mai Kárpátalja területén a szláv lakosság nyelvének használatát az oktatásban (Ács 1984: 280–281, Levenec és mtsai szerk. 2008: 162–164). „Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek. A kulturális homogenizációt a modern állam hatékony működtetésének és egyben a társadalmi felemelkedés elengedhetetlen előfeltételének tartották" – állapítja meg a korszak nemzetiségi problémáit elemezve Romsics Ignác (2010: 84) történész. Ugyanakkor a lakosság többségét alkotó helyi szláv közösségnek és szűk értelmiségi rétegének nem voltak egységes elképzelései nyelvük további fejlődéséről (Moser 2016). A „nép" a helyi regionális dialektusokat beszélte, az értelmiség azonban három irányzatra oszlott. Az orosz, az akkor még csak kiforróban lévő ukrán és egy „vékony" (Kerecsényi 1936: 467), „gyenge" (Dolmányos 1968: 525), „fölöttébb fejletlen" (Spira 1977: 590) ruszin öntudat küzdött egymással. Egyesek az orosz nyelvet tekintették a helyi szláv közösség irodalmi nyelvének, néhányan pedig a helyi dialektusokat az egyházi szláv nyelvvel ötvözve kívántak regionális irodalmi nyelvet (sztenderd nyelvváltozatot) kialakítani.

Az ukrán nyelv irodalmi nyelvként (sztenderd változatként) való használata és az erre való törekvés ekkoriban még nem volt jellemző a régióban. Ennek egyik fő oka az, hogy a Kárpátok túloldalán élő szláv közösség körében is csupán a 19. század utolsó éveiben vált fokozatosan dominánssá az *„ukrán"* [український] etnonima használata a korábbi *„ruszin"* [русин] vagy *„orosz"* [руський], illetve *„kisorosz"* [малорос] stb. helyett, bár egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy szinonimaként használták (vö. Magocsi 2007a: 377, Nahorna 2008: 154–155).[23] Yekelchyk (2007, 2010: 64, 94–95) szerint az ukrán identitás a 19. század első harmadában a mai Ukrajna akkor Oroszországhoz tartozó részein a kisorosz, az Ausztriához tartozó nyugati tartományokban pedig a ruszin azonosságtudat alternatívájaként jelent meg, ám csak sokára vált dominánssá.

Az ukrán történelmet tíz kötetben összefoglaló műve első kötete bevezető részében Hrusevszkij (1913/1954) munkája tárgyaként annak a népnek a történetét jelöli ki, melyre „ma ukrán nép néven gondolunk", s melyet más néven „kisorosznak" [малоруським], „dél-orosznak" [південно-руським], „egyszerűen orosznak vagy ruszinnak" [просто „руським" або „русинським"] neveznek. A szerző szerint az ukrán [український] népnév a 19. században kezdett elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részeken (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még széles körben használatos a ruszin [руський] etnonima (Hrusevszkij 1913, Shevelov 1987b: 51, Csucska 1993b, Yekelchyk 2007, 2010).[24]. Grandiózus művének első kötetében Hrusevszkij amellett foglal állást, hogy az ukrán nyelvet három államban (Oroszországban, Ausztriában és Magyarországon) beszélik. Szerinte akár önálló nyelvnek [язик], akár nyelvjárásnak [наречіє] tekintjük az ukránt, az tény, hogy nyelvváltozatai alapján elvonatkoztatható valamiféle nyelvi egység, melynek szélső változatai kétségtelenül nagyon közeliek a szomszédos szláv nyelvekhez: a szlovákhoz, a belaruszhoz, a lengyelhez és az oroszhoz, ám központi változatai egy sor fonetikai, morfológiai és szintaktikai jegyben térnek el ezen nyelvektől (Hrusevszkij 1954: 1).

---

[23] Erre utal például több olyan nyelvtan címe is, melyekben együtt, rokon értelműként fordul elő a *rutén* és *kisorosz*. Lásd például: Joseph Lewicki: *Grammatik der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien*. Przemysl, 1834.

[24] Ennek egyik példája, hogy az ungvári Proszvita által kiadott egyik szótár címében még 1928-ban is a *ruszin* szerepel. Ez egyértelműen kiderül például a szótárhoz írott előszóból: „A ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát a nyelvtudomány teljes mértékben igazolta. Csopej László 1883-ban kiadott és a m. kir. akadémia által jutalmazott szótárában erről bőven értekezik és hivatkozással a legjelesebb filologusokra (Miklosics, Oszadsza, Ogonoszkij, A. Scleicher, Lavrovszkij stb.) konstatálja, hogy »a ruszin nyelv önálló nyelv és nem lehet a nagyorosz nyelv dialektusának tekinteni«". Lásd: *Magyar–ruszin szótár. Мадярсько-руський словарь.* Ungvár: Proszvita Társaság, 1928. Szerkesztette: Boksay Emil, Révay Gyula, Brascsajkó Mihály. Egy Lembergben 1904-ben megjelentetett helyesírás és szótár címe sem az *ukrán*, hanem a *ruszin* szót jeleníti meg: *Руска правопис зі словарем.* Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1904.

dc_1478_17

Álláspontja szerint tehát az Északkelet-Magyarországon élő szlávok az ukrán nép részei, és nyelvük is ukrán. Volosin (1921) például egyik 1921-ben kiadott művében „a ruszinok legnagyobb költőjének", „orosz Petőfinek" nevezte azt a Tarasz Sevcsenkót, akit ma az ukrán irodalmi nyelv megalapozójának tekintenek (lásd pl. Moser 2012).[25]

Bonkáló Sándor (1940/1996: 58) a következőképpen fogalmaz *A rutének (ruszinok)* címmel először 1940-ben megjelent kötetében: „A magyar közönség és a magyar oklevelek egész a XVIII. sz. végéig csak a kijevi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosait nevezik oroszoknak. A moszkvai fejedelemség lakosainak muszka, moszkovita a neve.

A kijevi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosai magukat továbbra is ruszinoknak, a moszkvaiak rendszerint *russzkij*nak nevezték. 1667-ben Kisoroszország nagyobbik része Nagyoroszországhoz került, mire az Oroszországban élő ruszinok, hogy megkülönböztessék magukat a moszkvai ruszinoktól, illetve *russzkije*-től, felvették az ukrán nevet és csak a halicsi és a magyarországi kisoroszok maradtak ruszinok. Mivel pedig az ukránizmus a múlt században Gácsországban is tért hódított, a halicsi ruszinok a század végén szintén elvetették a ruszin nevet és ennek latinosított alakját, a rutént. Így századunkban már csak a kárpátaljai kisoroszok nevezik magukat ruszinoknak, latinul és magyarul ruténeknek."

Az önazonosság fokozatos átalakulása együtt járt a nyelv *„ukrán nyelv"*-ként [українська мова] való emlegetésével, amely a korábbi *ruszin nyelv* [руська мова], *kisorosz nyelv* [малороська мова] megnevezést váltotta fel. Korábban – de ez a 19. század végén is megfigyelhető – a Kárpátok mindkét oldalán *ruszin nyelv*-ként [руська мова] – vagy Dél-Oroszországban *kisorosz nyelv*ként [малороська мова] – emlegették saját nyelvváltozataikat a helyi szlávok, s a Magyarországhoz tartozó területeken (azaz voltaképpen a mai Kárpátalján) ez a szóhasználat tovább, egészen a 20. század közepéig, maradt fenn, mint a galíciai, bukovinai oldalon. A 19. század derekától egyre intenzívebbé váló nemzeti és nyelvi mozgalom a Kárpátok mindkét oldalán ekkor elsősorban arról szólt, hogy a Kárpát-medence peremén élő keleti szlávoknak az oroszoktól,[26] illetve nyelvüknek az orosz nyelvtől való különbözőségét igazolja, s nem képezte részét a *ruszin* kontra *ukrán* identitásra, illetve nyelvre vonatkozó konfliktus.[27] A *ruszin* terminus magában foglalta a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népességet és nyelvüket (Yekelchyk 2007, 2010).

Említett műve első kötetének bevezető fejezetében, az alapfogalmakat és terminusokat tisztázó részben Hrusevszkij (1913/1954) arról értekezik, hogy az ukránnak az orosz és lengyel nyelvhez való hasonlatossága mindkét nagy szomszédos népnek alapot szolgáltatott ahhoz, hogy vitassa az ukránok kulturális és politikai önállóságának tényét. A nyugati és északkeleti szomszéd államok gyakran úgy tekintettek az ukránságra, mint a lengyel vagy orosz nemzet provinciális etnográfiai csoportjára, s ezen nézetüket nemritkán tudományos, mégpedig nyelvészeti érvekkel igyekeztek alátámasztani. Különösen Oroszországban jellemző, írja Hrusevszkij (1913), hogy az ukránt csupán az orosz nyelvjárásaként („наречіє русского языка") tartják számon, s amellett érvelnek, hogy az ukránoknak „az összorosz, azaz a nagyorosz irodalmi nyelv" („общерусского, себ то великоруського лїтературного язика") normáihoz kellene igazodniuk.

A 20. század eleji magyar nyelvészeti álláspontot Bonkáló Sándor munkái tükrözik. A ma Kárpátaljához tartozó Rahón született nyelvész a következőképpen látta a kérdést: „Az orosz nyelvnek három fő dialektusa van, u. m.: a nagyorosz, fehérorosz és kisorosz. – A kiso-

[25] „Найбільший поет русинов, руський Петевфі" – írja Volosin Sevcsenkóról.
[26] Korabeli magyarországi megfogalmazásban: a *muszkáktól* (lásd még: ukr. *мацкаль*).
[27] Lásd pl. Pavlovszkij A. klasszikus nyelvtanát. Павловский А. П.: *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существенѢйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѢчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмѢту замѢчаніями и сочинѢніями.* Санктпетербургъ, 1818.

dc_1478_17

rosz nyelvet Oroszország déli részén, Bukovinában, Galiciában (Lembergig) s Magyarországnak Galiciával határos északkeleti felvidékén körülbelül 25 millió ember, hazánkban csaknem félmillió ember beszéli. Ez a kisorosz nyelv (hivatalos néven rutén) megőrizte az orosz típust, mégis sokban eltér a galiciai és ukrainai kisorosztól. Különböző rokon (tót, lengyel) és idegen (magyar, német) nyelvek hatása alatt fejlődött évszázadokon keresztül s ennek folytán több oly sajátságot mutat fel, amely elválasztja az ukrainai s galiciai kisorosztól, de viszont meg is őrzött egy pár archaisztikus vonást, amelyet hiába keresnénk más szláv nyelvekben" (Bonkáló 1910: 3).

A Magyarország északkeleti perifériáján élő keleti szláv népesség nyelvével kapcsolatos magyar nyelvtudományi álláspont tehát ekkor az volt, hogy ezek a nyelvváltozatok bizonyos vonásaikban különböznek ugyan a Kárpátok túloldalán beszélt keleti szláv nyelvektől, de nem alkotnak önálló, azoktól különböző nyelvet. Ám a 20. század elején „a keleti vagyis orosz csoporthoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya (…) nincs teljes pontossággal megállapítva. Igen sok oka van ennek. Már maga az »orosz« elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti" – írja Bonkáló (1915: 81).

A mai Kárpátalja területén élő ruszinoknak a 19. század közepére tehát még nem volt kodifikált sztenderd nyelvváltozatuk, a különböző nyelvi irányzatok hívei nem szűnő vitákat folytattak egymással. A magyar kormányzat támogatta Volosinnak a 20. század elején született nyelvtanait, melyek egy helyi norma kodifikálása felé hatottak. Ám e korszakban már erősen hatottak a ruszofil eszmék is, így például Rakovszky nyelvtanait is számos ruszin iskolában használták. Az is előfordult, hogy az ungvári gimnáziumban a ruszin nyelv órákon a ruszofil irányultságú oktató valójában orosz nyelvet oktatott (lásd Bonkáló 1935: 57). Egy szovjet népdalkutató, Gosovszkij (1968: 63) azonban később így jellemzi azt a nyelvváltozatot, amelyet az ungvári gimnáziumban „orosz nyelv" („руський язык", „rutenische Sprache") címen oktattak a 19. század végén: „az egyházi szláv sajátos keveréke a helyi ukrán nyelvjárásokkal, megtűzdelve szlovakizmusokkal és magyarizmusokkal".

A 19–20. század fordulóján a régió ruszin nyelvű iskoláiban uralkodó nyelvi bizonytalanságot jól jellemzi egy a *Листокъ* című lapban 1894-ben megjelent összefoglaló. Szerzője, Jurij Sztavrovszkij-Popradov felidézi, hogy volt időszak, amikor a ruszin iskolák számára Bécsben adták ki a tankönyveket, egy „se nem lengyel, se nem szlovák-rutén zsargonban". Később Budapesten jelentek meg az iskolai kötetek, egy „mindenféle rendszer nélküli", egyházi szláv és szlovák-rutén keverék nyelvváltozatban. Egy rövid periódusban helyi szerzők állították össze a tankönyveket, ám ezeket gyorsan felváltották egy errefelé ismeretlen ukrán-magyar nyelvjárásban írott kiadványok. Végül pedig a szlovák-ruszin nyelvjárásban, de latin betűkkel nyomtatott imádságos könyveket adtak a vidék ruszinjainak kezébe (idézi Nedzelszkij 1932: 242).

A magyar állam ekkori magyarosító nemzetiség- és nyelvpolitikai törekvései nem találtak elfogadásra a régió szláv lakossága körében, az állam erősödő homogenizációs politikája fenntartásokat ébresztett. Ugyanakkor az is tény, hogy a Magyarországon élő keleti szlávok nemzeti mozgalmai ekkoriban nem érték el azt a szervezettséget, mint például a szlovákok vagy románok hasonló irányú törekvései (Ács 1984, Romsics 2010).[28]

A gazdaságilag rossz körülmények között élő ruszinság kulturális felemelkedését az is nehezítette, hogy a magyar nemzetállam építésének korszakában azoknak, akik az északkeleti végeken élő szlávok kulturális életének fellendítésén dolgoztak, gyanúsítgatásokkal kellett szembenézniük. Sztripszky Hiador, a régió neves tudósa egy 1914. április 29-én Budapesten tartott előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy amint valaki a ruszin nyelv és kultúra érdekében tevékenykedik, „arra rögvest a hazafiatlanság árnya vetül". Az előadó szerint a ruszin kérdésben a megoldás egyértelmű: „Teremteni kell népkultúrát, ami csak a nép nyelvén, ruténul

[28] A 19–20. század fordulójának kulturális törekvéseiről, irányzatairól lásd Mayer (1977).

mehet. Nevelni kell rutén intelligenciát. A papságot fel kell szabadítani azon lidércnyomás alól, hogy az mindjárt muszka, mihelyt rutén nyelvű népkultúrát terjeszt. A papságnak meg kell tanulnia magának is a nép nyelvét. Teremteni kell rutén iparos osztályt s általában mindent megtenni, ami a ruténség gazdasági talpraállításához szükséges. (…) A rutén nép intelligenciájának pedig politikai érvényesülést kell engedni, hogy ezt a nép mindenféle érdekében felhasználhassa" (idézi Gönczi 2007: 83).

A ruszinokkal – azaz a Magyarország északkeleti területein élő keleti szlávokkal – kapcsolatos magyar nyelvpolitika szoros összefüggésben van a ruszinok egyházának is tekintett görögkatolikus egyházzal szemben tanúsított állami politikával.

A 17. században kibontakozó ruszin írásbeliség Magyarországon elsősorban a görögkatolikus egyházhoz kapcsolódik (Dezső 1989). Az Ungvár székhelyű Munkácsi Görögkatolikus Püspökség és az Ungváron 1776-ban létrehozott görögkatolikus papnevelde alapozta meg a helyi szláv nyelvváltozatok írásos megjelenését. A vidéken az *egyházi szláv nyelvváltozat* [церьковнословянскый язык] regionális elemekkel elegyített, kodifikálatlan változata volt használatos a liturgiában, oktatásban (Bonkáló 1935, Plišková 2008: 12–13, Moser 2008).

Ezt a változatot Lutskay Mihály 1830-ban Budán megjelent latin nyelvű nyelvtana[29] *Slavo-Ruthená*nak nevezi (Zoltán 2010, Plišková 2008: 16). Kötete VIII. oldalán ugyanakkor *карпато-русская*-ként említi a grammatika tárgyát. Azt is nevesíti a szerző, hol beszélik ezt a nyelvváltozatot. A felsorolásból kiderül, hogy Lutskay nem különítette el a Magyarországon beszélt ruszin nyelvváltozatokat a Galíciában, Ladoméríában (Volhíniában), Bukovinában használt dialektusoktól (lásd Danylenko 2009: 202–203). Ennek ellenére a munka mégsem egyértelműen orosz vagy egyházi szláv nyelvtan, hiszen sok tekintetben a helyi nyelvváltozatok leírásának tekinthető (Fejercsak (1888: 14–15, Nyimcsuk 2000b: 176, Danylenko 2009: 203).

Danylenko (2009: 204) elemzése szerint Lutskay nyelvtana jelentősen hozzájárult a szláv nemzeti romantika felélénküléséhez. Többek között azzal is, hogy – munkájának XII. oldalán – elkülönítette nyelvtana tárgyát más szláv nyelvektől: a lengyeltől, a nagyorosztól és a csehtől („a Polonica, Russica et Bohemica diversam linguam"). Ugyanakkor a 19. századi grammatikaíró az egységes szláv nyelvi orientáció híve volt, hiszen sajnálkozva állapította meg, hogy az egészen kis szláv népek is a helyi vernakuláris (azaz népi) nyelvváltozatokra alapozott irodalmi nyelv teremtésén fáradoznak, ami ahhoz vezethet, hogy ezek a kis nyelvek felszívódnak a nagyobb nyelvekbe.[30] Lutskay úgy vélte, a Biblia nyelve, azaz az egyházi szláv nyelvváltozat a normaadó, s nyelvtanának célja, hogy bemutassa saját nyelvjárása és az egyházi szláv közötti hasonlóságokat. Következtetése szerint a helyi ruszinok/rutének számára az egyházi szláv az irodalmi nyelv, annak ellenére, hogy a helyi nyelvjárások némileg eltérnek a követendő normától.[31] A lokális nyelvjárásokat azonban Lutskay nem kezelte külön rendszerként (Danylenko 2009: 209).

A Bacsinszky András (1732–1809) püspök vezette görögkatolikus püspöki hivatal a cirill írásrendszerű egyházi szláv nyelvet használta körleveleiben és az anyakönyvezésben is (Plišková 2008: 15), és a 19. század elejéig az ungvári papnevelde tannyelve is ez a nyelv(változat) volt (később azonban már a latin volt a tannyelv a szemináriumban).

A 18. század végén, 19. század elején a szűk ruszin intelligencia (mely elsősorban görögkatolikus papokból állt) az egyházi szláv nyelvet a helyi ruszin nyelvjárásokhoz közelinek

[29] Michaelis Lutskay: *Grammatica Slavo-Ruthena, seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, ceu dialecti vigentis linguae*. Budae: Reg. Universitatis Pestiensis, 1830. Címe magyar fordításban megközelítőleg így adható vissza: Szláv-rutén grammatika: avagy ószláv és annak a Kárpátok hegyei közt elterjedt kisorosz dialektusa. A nyelvtant 1979-ben Olexa Horbatsch közreadta Münchenben, 1989-ben pedig Petro Lizanec szerkesztésében ukrán fordításban jelent meg Kijevben.

[30] Lásd a nyelvtan VI–VII. oldalán. Lásd még Danylenko (2009: 206).

[31] Lásd a nyelvtan IX. oldalát. Lásd még Danylenko (2009: 207).

dc_1478_17

tartotta[32], s részben ezért sem törekedtek saját sztenderd változat kodifikálására (Kusko 2007: 38). Bár már az 1800-as évek elején is jelentek meg helyi szerzők tollából ruszin grammatikák, ezek is az egyházi szláv nyelvet tekintették mintának, illetve ennek helyi regionalizmusokkal tarkított változatát – az úgynevezett язычиє-t – használták, s úgy vélték, ezt a változatot célszerű irodalmi nyelvként használni (Plišková 2008: 17, Belej 2010: 6).[33]

Az 1848 és a dualista állam megalakulása közötti időszakban kiteljesedő ruszin nemzetiségi mozgalmat a historiográfia az „ébredés", a „nemzeti újjászületés", a „nemzetépítés" időszakának nevezi (lásd pl. Nedzelszkij 1932: 128). A ruszin lakosság zömmel a legalsó társadalmi réteghez tartozott, értelmiségét javarészt a görögkatolikus papság képezte. Ám a cári orosz seregek 1849-es átvonulása a mai Kárpátalja területén, illetve a régióból a 18. század végétől Oroszországba távozott és ott magas tisztségeket betöltő értelmiségiek (mint például Orlay János[34], Balugyánszky Mihály, Jurij Venelin-Huca stb.) oroszországi karrierjének híre, továbbá az orosz propaganda felkeltette, erősítette az orosz kultúra és nyelv iránti érdeklődést a helyi szláv intelligencia körében (Sztripszky 1913, Nedzelszkij 1932, Gönczi 2007: 18, Magocsi 2007a: 348, 2016: 109). Különösen Orlay és Venelin-Huca nyelvi vonatkozású munkái, levelezése a hazai értelmiségiekkel volt hatással a ruszofil nyelvi irányzat megerősödésére (Arisztov 1928/1995: 15–30).[35]

Az 1848–1949-es forradalom és szabadságharc utáni időszak a magyarországi ruszinok számára nemzeti ébredéssel járt. Az orosz haderő magyarországi tartózkodása felerősítette a magyarországi keleti szlávokban a nagy orosz néppel való rokonság tudatát (Levenec és mtsai szerk. 2008: 122–150, Moser 2008). „…ahogy 1849-ben a moszkvai fegyverek Magyarországra léptek, [a régió szlávjainak] annyira imponált az erejük, hogy az urak nem láttak Moszkovscsinán kívül más orosz világot. Nagyorosz minta alapján kezdtek írni, igyekeztek ezen az idegen, nélkülünk kidolgozott távoli nyelven írni, és teljesen elfeledkeztek őseink régi példáját követni" – fogalmazott Volosin (1921: 38).

Plišková (2008: 20) úgy véli, ettől az időszaktól tarthatjuk számon az északkelet-magyarországi ruszinok körében a ruszin, illetve (nagy)orosz nyelvi irányzat vetélkedését. Scsegolev (1912: 551) szerint a forradalom és szabadságharc időszakát követő két évtized meghatározó volt az orosz nyelvi és kulturális irányzat megerősödésében a régió értelmiségi köreiben. Ugyanakkor még a 20. század elején is – mind a mai Kárpátalján, mind pedig Galíciában és Bukovinában – jelen volt az a nyelvváltozat is, melyet a szláv szakirodalomban *язычиє*-ként

[32] Az egyházi szláv nyelvváltozaton alapult Arszenyij Kocak először 1768-ban (majd 1788-ig többször is) *Грамматика русская сирѣч правила извѣщателная и наставителная о словосложеніи слова языка славенского или русскаго* címmel kiadott nyelvtana is (Ljavinec 2008: 7). Pályája elején Duchnovics is úgy vélte, hogy a Galíciában és Magyarországon beszélt ruszin közeli az egyházi szlávhoz, s szintén ezen a véleményen volt Lutskay, valamint Fogarassy is (Plišková 2008: 20).

[33] Ilyen volt például Lutskay Mihály latin nyelvű munkája: Lutskay, Michaelis: *Grammatica Slavo-Ruthena, seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, ceu dialecti vigentis linguae.* Budae: Reg. Universitatis Pestiensis, 1830. (Újrakiadása: Лучкай Михайло: *Граматика слов'яно-руська.* Київ: Наукова думка, 1989.) De idesorolható Ivan Fogarassy nyelvtana is: Иван Фогороссѣ: *Русько угорска ілі мадярска грамматіка для скораго и легкаго сего обучения / Orosz magyar grammatika / Rutheno Ungarica Grammatica*. Bécs, 1833.

[34] A mai Kárpátalja területén magyar nemesi családba született Orlay orosz források szerint magát kárpát-ruszinként jellemezte (1804-ben publikált is egy orosz nyelvű tanulmányt a kárpát-ruszinok történetéről), ám azt is tudjuk róla, hogy – I. Sándor cár egyik orvosaként – sokat utazott Oroszországban. Járt Lappföldön, Finnországban, az Ural vidékén, a Kaukázusban is, s ezen utazásai során a magyarok eredetét, nyomait kutatta (Sándor 2011: 404–405). Orlayról lásd még: Bajcura (1977).

[35] Az Oroszországban dolgozó, de a mai Kárpátaljáról származó tudósok hazaiakkal folytatott levelezéséről némi képet ad például az, hogy I. Szvincickij 1905-ben Lembergben kiadott kötetében (И. Свѣнцицкій: *Матеріалы по исторіи Карпатской Руси. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половине XIX века.* Львовъ: Печатия Ставропигійскаго Института, 1905) közli az Ivan Berezsanyin álnevet használó Fogarassy Orlaynak írott levelét (46–56. old.), melyben Fogarassy többek között arról ír, hogy a kárpát- vagy magyar-oroszok kisorosz eredetűek, s nyelvjárásuk az egyházi szlávtól, a nagyorosztól és a kisorosztól is különbözik az erős nyelvi kontaktusok következményeként, ám ez nem jelenti azt, hogy külön nyelvről van szó. Ebben a kötetben jelent meg (86–120. old.) Venelin-Huca *Несколько слов о россиянах венгерских и также одно слово историческое о православной греко-восточной церкви в Венгрии* [Néhány szó a magyar oroszokról és szintén néhány történelmi szó a pravoszláv görög keleti egyházról Magyarországon] című munkája is, ami arra utal, hogy az említett értelmiségiek hatása nemcsak a mai Kárpátalja területére, hanem a Kárpátok túloldalára is kiterjedt.

dc_1478_17

emlegetnek, s melyet az egyházi szláv, a (nagy)orosz és a szerb nyelvi elemeknek a helyi nyelvjárásokkal való keveredéseként jellemeznek (Zsovtobrjuh 1970: 302, Levenec és mtsai szerk. 2008: 140, Moser 2008, 2009, 2016a).

A helyi szláv (ruszin) nemzeti ébredés megteremtésében alapvető szerepet játszott Alekszandr Duchnovics (1803–1865), aki többször is tiltakozott a magyarosító törekvések, illetve a görögkatolikus egyház latinizálása ellen (Levenec és mtsai szerk. 2008: 138–142). A helyi nyelvváltozatokat elsőként ő kezdte használni népszerűvé vált irodalmi műveiben. A nemzeti romantika jegyében született verseire – *Я русин был, есмь і буду* [Ruszin voltam, vagyok, leszek], *Подкарпатскії Русини* [Kárpátaljai ruszinok] – ruszin himnuszként tekintenek ma is a ruszin mozgalom hívei (Levenec és mtsai szerk. 2008: 138–139).[36]

Duchnovics Budán 1847-ben megjelent olvasókönyve[37] a helyi beszélt változatokon és az egyházi szláv nyelven alapult (Plišková 2008: 19), s bár nem tudta kivonni magát az orosz nyelv hatása alól, a ruszin nyelvi irányzat számára jelentett mintát. *Сокращенная грамматика письменнаго рускаго языка*[38] [Az orosz irodalmi nyelv rövid nyelvtana] címmel 1853-ban Budán kiadott nyelvkönyve eredetileg szintén az olvasókönyv nyelvezetében készült, ám a kéziratot szerkesztő Rakovszky az orosz norma irányába módosította (Volosin 1921, Bonkáló 1935: 50, Brosztyanik 1943: 286, Levenec és mtsai szerk. 2008: 142). A kötet nyelvtani része a 3. oldaltól a 44.-ig tart. Az úgynevezett kárpátorosz nyelvről (карпаторуский язык) csupán egy-két megjegyzésben esik szó (Brosztyanik 1943: 286). Amint azt Brosztyanik (1943: 287) megjegyzi, Duchnovics úgy vélte, hogy a kárpátaljai nyelvváltozatok ismerői könnyen elsajátíthatják az orosz nyelvet. Ám az 1853-as nyelvtanról írott ismertetőjében Brosztyanik (1943: 287) leszögezi, hogy ez nem így van, mert „a két nyelvnek mind a lexikai, mind a grammatikai szabályai olyannyira eltérők, hogy az egyikből a másikat megtanulni nem oly könnyű. Nagy különbség van köztük."

Duchnovics volt az, aki korai munkáiban igazolta, hogy lehetséges a helyi nyelvváltozatokra alapozva írni, szépirodalmi műveket alkotni. Ugyanakkor Duchnovics egyértelműen a galíciaiakkal való rokonság mellett foglalt állást.[39] Az 1850-es évektől – elsősorban az orosz hadsereggel történt 1849-es találkozás hatására[40] (lásd Levenec és mtsai szerk. 2008: 140, Yekelchyk 2010: 74) – nagyorosz nyelven kezdett írni, s így válhatott később a ruszofil irányzatnak is emblematikus alakjává. 1852-ben a *Зоря галицка* [Galíciai csillag] című periodikában megjelent írásában úgy vélte, hogy az európai nagy és művelt nemzetek – mint például a németek, a franciák és az angolok – egyike sem ír az egyszerű nép nyelvén (Duchnovicsot idézi Kusko 2007: 38). Ennek megfelelően Duchnovics az orosz nyelvet a helyi ruszinok legmegfelelőbb irodalmi nyelvváltozatának tekintette (lásd még Francev 1931: 7–8, Moser 2008). Ruszofil irányultságát jelzi az is, hogy az 1860-as években többször is kritikával illette a galíciai

[36] A kárpátaljai megyei tanács elé 2011-ben olyan határozattervezetet nyújtottak be, amely Duchnovics utóbbi művét tenné meg Kárpátalja himnuszává. A tanács – a jobboldali ukrán politikusok tiltakozásának hatására – nem tűzte napirendjére a megye himnuszának kérdését. Duchnovics *Подкарпатскії Русини* c. szövege a „csehek alatt" (a kárpátaljai magyar köznyelv így emlegeti az 1919–1938 közötti időszakot) a helyi ruszinok nem hivatalos himnusza volt (Fejercsak 1888, Arisztov 1928/1995, Levenec és mtsai szerk. 2008: 139).

[37] *Книжиця читалная для начинающихъ.* [Olvasókönyv kezdőknek] Buda, 1847.

[38] Megjelent Budán, 1853-ban. Újrakiadása: Духнович, Олександр: *Сокращенная грамматика письменнаго рускаго языка.* In: Олександр Духнович: *Твори*, 3 тт. Братіслава–Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1968. Т. 2: 321–371.

[39] Az ukranofil irányzat gyakran idézi Duchnovics „за горами – не чужие" [a hegyeken túl nem idegenek vannak] verssorát (vö. Levenec és mtsai szerk. 2008: 140, Plišková 2008: 18).

[40] A helyi értelmiségnek az orosz tisztikarral való találkozásának kulturális és nyelvi hatásáról lásd: Fejercsak (1888: 24), Scsegolev (1912: 551), Levenec és mtsai szerk. (2008: 122–150), Moser (2008). Volosin (1921) így ír erről: „ahogy 1849-ben a moszkvai fegyverek Magyarországra léptek, [a régió szlávjainak] annyira imponált az erejük, hogy az urak nem láttak Moszkovscsinán kívül más orosz világot. Nagyorosz minta alapján kezdtek írni, igyekeztek ezen az idegen, nélkülünk kidolgozott távoli nyelven írni, és teljesen elfeledkeztek őseink régi példáját követni".

dc_1478_17

népi mozgalmat (narodovci), mely az orosszal szemben a helyi (ukrán) irodalmi nyelv használatát preferálta (Francev 1931, Magocsi 1978: 51, Moser 2008: 227).

Francev (1931: 9–10) szerint a ruszin irodalom nagyjaként tisztelt Duchnovics az egyszerű nép okítása céljából támogatta ugyan a népnyelv használatát bizonyos kiadványokban, ám ezt nem tekintette minőségi irodalomnak. Könyvecskéjében Francev (1931: 10) idézi a *Церковная Газета* [Egyházi Újság] című lap egyik 1857. évi számát, amely Duchnovics kapcsán a következőket írja: „A mi érdemes írónk, fokozatosan oktatni akarván a népet az orosz irodalmi nyelvre, saját műveiben igyekszik részben az egyházi szláv, részben a népi orosz nyelvet használni" (lásd még Francev 1931: 31). A kötet Duchnovics olyan szavait is idézi, melyekben kifejezetten az egységes orosz nyelv mellett, a formálódó galíciai „népi nyelv" ellen foglal állást (lásd Francev 1931: 10–11).[41]

Duchnovics munkásságát áttekintve Moser (2008) hasonló következtetésre jut. Úgy véli, a ruszin nemzeti ébredés ikonikus alakjának tartott személy valójában nem a mai értelemben vett ruszin, hanem a korabeli magyarosítás ellen fellépő szláv öntudat ébresztőjének tekinthető (Moser 2008: 232). A régió 19. századi szláv kulturális életének központi alakja által kiadott írások nyelvezetét elemezve a bécsi kutató arra a következtetésre jut, hogy Duchnovics akkor közelítette munkáinak nyelvét a helyi beszélt nyelvhez, amikor a tanulatlan rétegekhez akart szólni, ám amikor a művelt közönséghez intézte sorait, a nagyorosz normákat tartotta szem előtt.[42] A Duchnovics által használt nyelvváltozat a régióban nagy hagyományokkal rendelkező egyházi szláv nyelvváltozaton nyugvó, a korabeli nagyorosz irodalmi nyelvhez közeli volt, s sehol sincs utalás arra, hogy a szerző célja egy regionális irodalmi nyelv kidolgozása lett volna (Moser 2008: 234). Duchnovics szövegeinek nagyorosz normától eltérő vonásait Moser (2008: 224, 226, 228, 233) olyan regionalizmusoknak tekinti, melyek az orosz irodalmi nyelv hiányos ismeretére, illetve a szerző alapnyelvének (azaz a helyi nyelvjárások) regionalizmusaira vezethetők vissza, s ezek előfordulása nem tekinthető tudatos normaalakító szándéknak (Moser 2008: 229, 2016: 126).

Duchnovics már nem érte meg annak az 1866–1871 között működő Szent Bazil Társulatnak[43] a megalapítását, melynek létrehozásán sokat fáradozott. Ez a Társulat a ruszofil irányzat egyik erőteljes támogatója volt a régióban. Amint az a *Свѣтъ* [Világ(osság)] című folyóirat 1867. évi 1. számából kiderül, a Társaság ügyviteli nyelve is az orosz volt (Levenec és mtsai szerk. 2008: 143–144).

S bár a pánszláv eszmék, valamint az orosz kulturális hatás miatt a (nagy)orosz irányzat csakhamar vezető szerepre tett szert, részben a helyi nyelvváltozatoknak az oktatásban való használatát támogatta Vrábely Mihály olvasókönyve (Belej 2010: 6).[44] A szerző az orosz irodalmi nyelvet próbálta közelíteni a régióban beszélt nyelvjárásokhoz (Nedzelszkij 1932: 269), s ezzel is azt kívánta támogatni, hogy a helyi lakosság minél jobban elsajátíthassa az orosz irodalmi nyelvet.

A helyi nyelvváltozatok oktatásba való bevezetésén fáradozott a 20. század első két évtizedében még Avgusztin Volosin is (Belej 2010, Bircsak 1924: 15, Dumnics 2009:9, Levenec és mtsai szerk. 2008: 158–159, Magocsi 1994: 214, 2007a: 390, Csucska 1993b: 32, Juszip

---

[41] A *Литературна Недѣля* című folyóirat 1942. évi 16. számában (167–168. old.) azonban azt olvashatjuk egy Ю. К-шъ. szignóval jegyzett rövidke írásban, hogy Duchnovics kapcsán sokan írnak arról, hogy a 19. századi alkotó az egyszerű népnek szóló műveiben „provinciális kárpátorosz jellegzetességeket" használt, ám az értelmiségnek készült munkáiban „a tiszta irodalmi nyelvet" használta. A szerző ezzel szemben cikke végére arra a következtetésre jut, hogy Duchnovics nem is tudott (jól) oroszul, és azt állítja, hogy a Duchnovicsnak tulajdonított orosz nyelvű művek valójában más szerzők alkotásai. Hasonlóan vélekedik a *Литературна Недѣля* 1943. évi évfolyamában Brosztyanik (1943: 286–287) is. Lásd még: Szjuszko (2003).

[42] Francev (1931: 10) és Moser (2008: 226) is idézi Duchnovics egyik saját, népi nyelven (tehát nem az orosz irodalmi nyelven) írott szépirodalmi művének példányára kézzel írott megjegyzését, mely szerint ebben a kötetben ne keressen az olvasó rendszert vagy helyesírást, mert az a nép számára, s nem az irodalomnak készült.

[43] Общество святого Василія Великого.

[44] Врабель, Михаилъ: *Букварь*. [Ábécéskönyv] Унгваръ: Изданіе О-ва св. Василія Великаго, 1898.

dc_1478_17

1993: 338), aki a későbbiekben az ukrán irányzat egyik legjelentősebb politikai képviselője lett.[45] Volosin egy 1908-ban megjelent írásából Magocsi (1994: 214) olyan szövegrészt idéz, melyben Kárpáti Ukrajna későbbi kikiáltója és elnöke az ukrán irányzat szörnyű járványáról, radikalizmusáról ír (lásd még Plišková 2008: 30). A galíciai „ukránizmust" (*вікраінізм*) élesen elítélő, 1909-ben publikált szavakat idéz Volosin tollából Nedzelszkij (1932: 247–248) is.[46]

Volosin 1899-ben, 1901-ben, 1906-ban, 1913-ban, illetve 1919-ben kiadott iskolai tankönyveinek nyelvét – az MTA jóváhagyásával – a helyi nyelvjárásokra[47] alapozta.[48] Volosin tollából 1907-ben *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan* címmel kisebb magyar nyelvű ruszin grammatika is megjelent.[49] S bár az 1920-as évektől, de főként az 1930-as esztendőkben Volosin már egyértelműen az ukrán irányzat legjelentősebb szellemi és politikai vezetői közé tartozott, Bonkáló Sándor (1935: 59) úgy tartja őt számon, mint aki „sokat tett a rutén irodalom fejlesztéséért s a nép művelődéséért", nyelvtanáról pedig megjegyzi, hogy az „a kárpátaljai rutén nyelv első nyelvtana, mellyel nagy szolgálatot tett a ruténül tanulni akaró magyar közönségnek".[50] Egykori tanítványa és 1939-ben a magyar kormány kárpátaljai megbízottja, Marina Gyula szerint Volosin „az Azbuka megírásával és grammatikájával a ruszin nyelv egyik megalkotójának tekinthető" (Marina 1977/1999: 86). Kozma Miklós így jellemzi Volosint és nyelvtanírói munkásságát *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című írásában: „Volosin (…), aki önmaga kegyelméből néhány napig Ukrajna köztársasági elnöke volt (…) görögkatolikus lelkész volt, egyébként tőle származik két határozottan legjobb igazi népi rutén nyelvtan".[51] 1941-ben kiadott grammatikája előszavában Harajda is azt írja, hogy Volosin 1907-es nyelvtana „az élő népi nyelven" íródott.[52] Hasonlóan értékelte Volosin grammatikáit számos további elemző is (például Ljavinec 2008: 7, Misanics–Csucska szerk. 1995: 5–36).

Volosin tankönyveit elemezve Nedzelszkij (1932: 245) megjegyzi, hogy a kötetekben nyelvjárási elemeket és „magyarizmusokat" is bőven találhatunk. Sztripszkyt idézve kifejezi, hogy szerinte Volosin ezen munkái meg akartak felelni a magyar nyelvpolitikai szándéknak, és a szerző el akarja különíteni a ruszinok nyelvét mind az orosz, mind az ukrán nyelvtől (Nedzelszkij 1932: 245–246). Azt is Volosin szemére veti, hogy amikor 1916-ban a magyar kormányzat a latin írásrendszer bevezetését erőltette, Azbukáját latin betűs változatban is megjelentette (Nedzelszkij 1932: 246).[53]

---

[45] Erről lásd alább.

[46] Volosin ruszinból ukránba forduló orientációjáról lásd Bircsak (1924: 15), Csucska (1993b: 32), Juszip (1993: 338), Magocsi (2007a: 390), Levenec és mtsai szerk. (2008: 158–159), Dumnics (2009: 9), Belej (2010). Volosin 1906-ban kijelentette: „távol tartom magam mind az ukrán, mind az orosz irodalmi irányzattól" (idézi Levenec és mtsai szerk. 2008: 159).

[47] Marina Gyula (1977/1999: 63) értékelése szerint Papp Antal – aki az Ungvár székhelyű munkácsi görögkatolikus egyházmegye püspöke volt 1912-től 1924-ig – „a népies ruszin nyelvet használta a Volosin-féle első nyelvtan alapján".

[48] Volosin A.: *Методическая грамматика карпаторусского языка для народныхъ школъ*. Ungvár, 1899; *Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народныхъ школъ. Матеріалъ II-го класса народной школы*. Ungvár: Szt. Bazil Társulat, 1901; *Азбука угро-руськаго и церковно-славянскаго чтенія.* Унгваръ: Уніо, 1906; *Азбука и перва чытанка для первого класа народніх школ на русском язиці*, 1913; Volosin A.: *Методическая грамматика карпаторусского языка для народныхъ школъ. Для I и II классов народной школы*. Ungvár: Unio Könyvnyomda Részvénytársaság, 1919. Az 1906-os abécéskönyvét az Egyesült Államokban fűzött példányokban újra kiadták az 1910-es években, nyilván a kivándoroltak számára. Az Azbuka egy 1917-ben, az R. Strassburger Publisher által 1917-ben kiadott, fűzött példányáért 60 centet kértek.

[49] Volosin A.: *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár: Unio Könyvnyomda Részvénytársaság, 1907. Shevelov (1987b: 54) szerint ennek célja az lehetett, hogy a magyar nyelven iskolázott ruszinoknak lehetőséget teremtsen arra, hogy megismerkedjenek anyanyelvük nyelvtanával.

[50] Maga Volosin (1921) saját nyelvtana kapcsán megjegyzi, hogy – bár „nem érte el a teljesen tiszta kisorosz irodalmi nyelvet, de határozott lépést tett a népi stílus felé". Büszkén tudatja azt is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia – a kor jeles szlavistája, Asbóth Oszkár javaslatára – a kisorosz nyelv első magyarországi grammatikájának értékelte és pénzjutalommal díjazta a munkát (Volosin 1921).

[51] Kozma írását közli Brenzovics (szerk. 2009: 247–254); az idézett rész a 250–251. oldalon olvasható.

[52] Lásd az előszót Harajda nyelvtanában. Az említett rész a 6. oldalon található. Lásd még: Ljavinec (2008: 7).

[53] Volosin csehszlovák korszakban megjelent további nyelvtanairól lásd alább.

dc_1478_17

Volosin első – 1899-ben és 1901-ben kiadott – nyelvtanainak nyelvezetét és terminológiáját elemezve Misanics és Csucska (szerk. 1995: 5–36), valamint Belej (2010) is arra a következtetésre jut, hogy ezek a munkák e tekintetben közel álltak az orosz nyelvhez, s ezzel a szerző elődei (Alekszandr Duchnovics) és tanára (Szabó Eumén) példáját, valamint szerkesztője, Alekszandr Mitrák útmutatását követte, ám a grammatikák tárgya egyértelműen a helyi úzus.

Ugyanakkor Volosin munkái kapcsán azt is meg kell jegyeznünk, hogy maga a szerző nem tekintette önálló népnek a helyi szlávokat, illetve nem minősítette külön nyelvnek a helyi szláv nyelvváltozatokat, csupán konstatálta azt a tényt, hogy a Magyarországon és azon kívül élő kisoroszok más-más nyelvjárást, helyesírást és nyelvtant használnak. Határozottan elkülönítette viszont a kisorosz/ruszin nyelvet a nagyorosztól. 1907-es Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanának 1920-ben újra megjelentetett kiadásához írott előszavában a következőket olvashatjuk:

„A kárpátalji ruszin országban, (a régi Magyarország északkeleti felvidékén) Galicia keleti felében, Bukovinában és Oroszország déli részén laknak a kisoroszok, kik magukat »ruszin«-oknak (русинъ) nevezik, s kiknek számát a statisztika átlag összesen 25 millióra teszi.

A Podkarpatska Rusban több mint egy félmillió kisorosz lakik, kiket a statisztika a német 'Ruthén' szó után, mely ismét a hasonló hangzásu görög szóból vette eredetét, ruténoknak nevezett el.

A hazai kisoroszok nyelvének megtanulására mindezideig még nem volt alkalmas gyakorlati nyelvtanunk, mert az eddig megjelent orosz nyelvtanok csak a nagyorosz irodalmi nyelv szabályait követték, s a kisorosz népnyelv sajátságait csak alig, vagy egyáltalán nem vették figyelembe.

Pedig a kisorosz nyelv nagyon sok alaktani és mondattani tulajdonsága által eltér a nagyorosz nyelv irodalmitől [sic!].

Az orosz nyelvnek három fő nyelvjárása van u. m. *nagyorosz* (Közép-Oroszországban), *fehér-orosz* (nyugaton) és *kisorosz* (Dél-Oroszországban). (…)

A nagy-orosz irodalmi nyelv hatással volt a galiciai és kárpátalji kisoroszok nyelvére is, s különösen 1848 után csaknem általánosan a nagy-orosz irod. nyelv utánzása vált divattá, mindazonáltal a köznéppel való érintkezés érdeke csakhamar szükségessé tette a népies, tehát az eredeti kis-orosz nyelv használatát az irodalomban. Sőt ujabban egyes galiciai és ukrajnai kis-orosz irók a népnevelés megkönnyitése végett elvetették az etimologiai alapot – melyre pedig a kis-orosz nyelvnek, mivel ismét több tájszólásra oszlik, oly nagy szüksége van – és fonetikai vagyis a kiejtés szerinti irást vezették be, miáltal az ukrainai tájszólást irodalmi fokra emelték s ezzel nemcsak a nagy-orosz nyelvtől, hanem a kis-orosznak több tájszólásától is elváltak. Ezért az ukrajnai és galiciai kis-orosz beszéd legujabb u. n. fonetikai nyelvtana nem felel meg a kárpátalji kis-oroszok nyelvének sem, mert itt a kis-oroszok alig egyötöd részben beszélik a galiciai vagyis déli kis-orosz nyelvjárást."

A 19. század közepétől egyre inkább a (nagy)orosz nyelv vált a helyi szláv irodalmi, kulturális és közélet nyelvévé. A ruszofil irányzat ekkortól válik egyértelműen vezető irányzattá a régióban. A *Свѣтъ* [Világ(osság)] című ruszofil lap 1867. évi 7. száma 4. oldaláról idézi Bonkáló (1935: 44–45) az alábbi sorokat: „Nekünk nem kell irodalmat teremteni, mint azt magyar testvéreink cselekedték, nekünk csak meg kell tanulni a meglévőt. (…) Arra kell törekednünk ezután, hogy elsajátítsuk a már kész orosz irodalmat" (lásd még Volosin 1921).

Az orosz pozícióit a mai Kárpátalja területén a földrajzi közelség mellett erősítette az orosz és a helyi nyelvváltozatok fonetikai, grammatikai, lexikai és ortográfiai hasonlósága, valamint az orosz kulturális presztízse, továbbá Oroszország pánszláv politikai törekvései is, melyek az orosz nyelvet valamiféle közös szláv nyelvként állították be (Sztripszky 1913, Plišková 2008: 21–22).

A ruszofil irányzat politikai programja Adolf Dobrjánszky tollából származik, aki a ruszin, a belorusz és az orosz nép közös származását, a pánszlávizmus eszméjét hirdette (Levenec és mtsai szerk. 2008: 146, Magocsi 2007a: 356).[54] Dobrjánszky az ausztriai és magyarországi nem magyar nemzetiségek jogainak védelmében javaslatot tett Ausztria és Magyarország föderalizálására (Nedzelszkij 1932: 132–145, Levenec és mtsai szerk. 2008: 153–154, Magocsi 2007b: 57).[55] 1871-es politikai programjában sorra veszi, hol élnek az orosz nép (русскій народъ) képviselői (4–6. old.). A részletes felsorolásban szerepelnek „a Kárpátok túloldalán, a Magyar Királyságban" élő oroszok is. A lista szerint Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Torna, Borsod, Szatmár és Szabolcs vármegyében élnek ruszinok (5–6. old.). A mai Kárpátalja területén élő szlávokat tehát egyértelműen az „orosz nép" részeként tartja számon, annak ellenére is, hogy – a korabeli terminológia ismeretében természetes módon – helyenként ruszinként említi őket.

A nyelvi kérdésben az volt Dobrjánszky meggyőződése, hogy az ausztriai és magyarországi ruszinoknak el kell sajátítaniuk az orosz irodalmi nyelvet. Politikai programjában kifejti azt az elvét, hogy az iskolai oktatás kezdeti szakaszában a nép nyelvét (людове нарѣчіе) kell tannyelvként használni, de oktatni kell az ószláv nyelvet, kisorosz kiejtéssel (языка старославянского по выгорору малорусскому), a gimnáziumokban pedig az orosz nyelvet is tanítani kell (8. old.). A 9. oldalon kifejezetten a magyarországi ruszinok nyelvi helyzetére is kitér. A magyarországi Ruszban az orosz nyelvtant és szókészletet használják irodalmi nyelvként, állapítja meg Dobrjánszky, és úgy véli, továbbra is fenn kell tartani azt a helyzetet, hangsúlyt fektetve az orosz irodalmi nyelv pontos elsajátítására.[56]

Adolf Dobrjánszky hatása többek között azért is jelentős volt a ruszofil irányzat megerősödésében, mert az 1849–1849-es forradalom és szabadságharc leverése és az 1867-es kiegyezés közötti időszakban a ruszinok kultúrája politikai támogatást nyert Bécstől, több ruszin származású – köztük maga Dobrjánszky is – magas állami hivatalt kapott (Szova 1937: 288–290, Yekelchyk 2007, 2010, Magocsi 1978, 1994, 1995b, 2007a: 356).

A ruszofil irányzat irányadó nyelvtanát a meggyőződéses ruszofil Ivan Rakovszky (1815–1885) alkotta meg magyar nyelven *Orosz nyelvtan* [*Русская грамматика*] címmel[57], amely azonban igen távol állt a kárpátaljai beszélt nyelvtől (Bonkáló 1935: 46). Rakovszky meggyőződése volt, hogy a (nagy)orosz nyelv valamennyi (keleti) szláv nép közös kincse (Levenec és mtsai szerk. 2008: 142–143, Arisztov 1928/1995: 35–36, Francev 1931: 4–6).[58] Sajnálkozását fejezte ki Rakovszky amiatt, hogy a délszláv és nyugati szláv népek ragaszkodnak saját irodalmi nyelvük megteremtéséhez. Az ausztriai és magyarországi ruszinok kapcsán azon a véleményen volt, hogy a birodalom területén annyi nyelvjárást beszélnek, hogy ezek egységesítésének fáradságos munkája helyett az orosz irodalmi nyelv használata az egyetlen helyes megoldás (vö. Francev 1931: 32–33). Orosz nyelvi elkötelezettségében nyilván az is közrejátszott, hogy ortodox (pravoszláv), azaz keleti rítusú és orientációjú pópa volt.

---

[54] Lásd *Проектъ политической програмы для Руси австрійской* című, 1871-ben Lembergben megjelent munkáját. Dobrjánszky az 1864-ben alapított Szent Bazil Társulat elnökeként is a pánszláv ruszofil irányt támogatta (Bonkáló 1935: 44–45, Kondratovics 1924: 92).

[55] A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi egységében található egy tíz oldalas német nyelvű kézirat, amelyben a szerző (nevének feltüntetése nélkül) a császárhoz fordul azzal a javaslattal, hogy alakítsanak ki Magyarország északkeleti részén egy ruthén/ruszin többségű közigazgatási egységet (Fond 4., opisz 17., 626. leltári szám, az évszám 1850–1867). A dokumentum talán Dobrjánszky koncepciójának része. Dobrjánszky politikai tevékenységéről, műveiről, az 1849-ben Magyarország területére lépett cári orosz hadsereg körüli munkájáról lásd: Fejercsak (1888: 24–26), Arisztov (1928/1995: 36–40).

[56] Добрянский Адольф: *Проектъ политической програмы для Руси австрійской*. Львовъ, 1871.

[57] Rakovszky János / Раковскій, Іоаннъ: *Orosz nyelvtan / Русская грамматика*. Ungvár: Lévai Mór Könyvkiadása, 1867. Ez volt az első magyar nyelvű orosz grammatika (Bonkáló 1935: 47).

[58] Rakovszky nyelvi meggyőződéséről lásd pl. a *Свѣтъ* című lap 1868. évi, 43. számában közölt szavait. Idézi Arisztov (1928/1995: 36). Lásd még Fejercsak (1888: 27).

dc_1478_17

Kisebb-nagyobb mértékben a helyi nyelvjárásokhoz igazított orosz irányú nyelvtanok jelentek meg a korszakban Szabó Kirill[59] és Szabó Eumén[60] munkája nyomán is. Orosz nyelvi irányú volt Alekszandr Mitrák[61] és Emil Kubek[62] szótára is (lásd Plišková 2008: 26).

Dobrjánszkynak és Rakovszkynak nagy hatása volt arra is, hogy a ruszin nemzeti költőként indult Duchnovics is a ruszofil nyelvi irányzat hívévé vált (Bonkáló 1935: 47). Mint ahogyan abban is nagy szerepe volt Rakovszkynak, hogy a magyar fővárosban kiadott törvények fordítójaként azok – köztük az 1868-as nemzetiségi törvény – valójában nem a helyi beszélt nyelvváltozaton, hanem oroszul jelentek meg (Francev 1931: 20, S. Benedek 2003: 38, Levenec és mtsai szerk. 2008: 142). Az 1859-től haláláig a Huszthoz közeli Iza község görögkatolikus parókusaként tevékenykedő Rakovszky jelentős szerepet játszott abban is, hogy épp Iza vált a kárpátaljai skizmatikus mozgalom (azaz a ruszin görögkatolikusok pravoszláv hitre térése) egyik központjává (Gönczi 2007, Levenec és mtsai szerk. 2008: 143).[63]

Rakovszky és Mitrák munkája egyaránt azzal a nem titkolt céllal készült, hogy a jelentős részben elmagyarosodott, ősei nyelvét már nem beszélő ruszin származású értelmiségieknek lehetőségük legyen az orosz nyelv elsajátítására (Arisztov 1928/1995: 34–35, Nedzelszkij 1932: 208). Ennek megkönnyítése érdekében Mitrák a magyar szavak értelmezése során helyenként nem csupán az orosz, hanem az úgynevezett kárpátorosz (azaz helyi nyelvjárási) megfelelőt is megadja.

A helyi szláv nyelvváltozatok azonban jelentősen eltértek a nagyorosz irodalmi normától, s a helyi lakosság nagyobb része számára érthetetlen volt az orosz nyelv.

Bonkáló (1935: 52) a *Свѣтъ* című lap 1868. évi I. számából idéz egy olvasói levelet, melyben arról panaszkodik a Верховинець [Verhovinai] álnévet használó, hogy a folyóirat „érthetetlen nyelven ír", a szerkesztők „nem a mi beszélt nyelvünket használják és nem olyan szavakat, amelyeket minden olvasó szótár nélkül is megért".[64] A folyóirat 1869. évi 30–35. számaiban *Какъ имѣем писати?* [Hogyan kell írnunk?] címmel megjelenő cikksorozatban A. Kralickij amellett érvelt, hogy az olvasók számára az iskolából már ismert egyházi szláv nyelvváltozatot kell ötvözni a helyi nyelvváltozatok elemeivel (Sztatejeva 1993: 289–290).

Az 1885-ben indított *Листокъ* [Lap] című folyóirat kezdetben szintén orosz nyelven jelent meg[65], ám később egy „kompromisszumos" nyelvváltozatot használva adta ki Jevhen Fencik (Levenec és mtsai szerk. 2008: 144). Szerkesztési elveit a lap első számának 1. oldalán a szerkesztő a következőképpen foglalta össze: „Mi úgy véljük, hogy folyóiratunknak orosznak kell lenni, orosz nyelven kell kiadni". Az első évfolyam 5. számában (a 86. oldalon) pedig azt olvashatjuk, hogy az orosz nyelv – mely rokon az egyházi szlávval és melyet magáénak éreznek a vidék lakói – hozzájárul ahhoz, hogy a helyiek érthessék az egyházi könyveket (Sztatejeva

---

[59] Сабовъ Кириллъ А.: *Грамматика письменнаго русскаго языка*. [Az orosz irodalmi nyelv grammatikája] Ужгородъ: Карлъ Іегеръ, 1865. Ezt a nyelvtant használták a 19–20. század fordulójáig a legtöbb középiskolában a régióban (Ljavinec 2008: 7).

[60] Сабовъ Евменій: *Русская грамматика и читанка литературнаго языка Угоро-русскихъ*. [A magyar-oroszok irodalmi nyelvének orosz nyelvtana és olvasókönyve] Ungvár: a szerző kiadása, 1890.

[61] Митракъ Александръ (Mitrák Sándor): *Русско-Мадьярский словарь.* [Orosz–magyar szótár] Унгваръ: a szerző kiadása, 1881. Mitrák szótárának kiadását a Magyar Tudományos Akadémia azzal az érvvel utasította el, hogy az túlzottan ruszofil (Nedzelszkij 1932: 208). A szótár párja *Мадьярско-Русскій Словарь* [Magyar–orosz szótár] címmel csak 1929-ben jelenhetett meg Ungváron az Unio Kiadónál. A köteten azonban az 1921-es év szerepel, mert ekkor kezdődtek a kiadási munkálatok (Nedzelszkij 1932: 209).

[62] Kubek, Emil: *Ó-szláv-, magyar-, ruthén (orosz), német szótár / Старославянскій-оугорскій-русскій-нѣмецкій словарь.* Ungvár: Unio, 1906.

[63] A vallásos köntösbe bújtatott skizmamozgalom révén jelentősen nőtt az orosz befolyás a régióban. A magyar kormányzat hazaárulásként kezelte a skizmát (Gönczi 2007, Romsics 2010: 87).

[64] Lásd még Volosin (1921), Sztatejeva (1993: 289), Plišková (2008: 24).

[65] A szerkesztői beköszöntőben ezt olvashatjuk: „Nyelvünk az általánosan elfogadott orosz irodalmi nyelv, mely az egyházi szlávból fejlődött ki." Idézi Bonkáló (1935: 54–55).

dc_1478_17

1993: 290). Az 1903. évi 22. számban így indokolta Fencik a folyóirat szerkesztése során követett elveit: „Az a célunk, hogy a mi magyar-orosz nyelvünket minél közelebb hozzuk az orosz irodalmi nyelvhez. Ez annál is inkább szükséges, mert a szomszédban erősen fejlődik az ukranofilizmus” (idézi Bonkáló 1935: 53).

Az 1873–1885 között kiadott *Карпатъ* című lapban azt olvashatjuk, hogy a szerkesztőség azért ragaszkodik az orosz nyelvhez, mert nem akart „lealacsonyodni a kanászok és a pásztorok nyelvéhez” (idézi Bonkáló 1935: 53). S hiába javasolta a folyóirat szerkesztőinek Mihajlo Dragomanov, hogy írjanak „a szolgák nyelvén”, ezzel nem értettek egyet, mert „az irodalom mindenhol az urak számára íródik” (idézi Sztatejeva 1993: 290–291). Ám – elődeihez hasonlóan – ez a lap sem a nagyorosz irodalmi nyelven jelent meg (Sztatejeva 1993: 290–291).

Az orosz nyelven kiadott folyóiratok előfizetőinek száma évről évre csökkent az olvasók számára idegen nyelv miatt (Volosin 1921, Sztatejeva 1993). A szerkesztők egy ideig ellenálltak az olvasói igényeknek, ám később be kellett látniuk, hogy az olvasók elmaradnak, ha ragaszkodnak az orosz nyelvhez. Ezért a régió ruszofil grammatikaszerzői, elsősorban fonetikai téren (azaz a helyi kiejtést tükröző írásmódban), a helyi nyelvhasználathoz igazították orosz nyelvtanaikat, kiadványaikat.[66]

A 19. század vége és az első világháború befejezése között született ruszin-orosz nyelvtanokat Kusko (2007: 39) úgy jellemzi, mint amelyek afféle egyvelegét adják az egyházi szláv, a nagyorosz és a helyi nyelvjárási normának. Sztripszky (1913: 287) úgy véli, „majdnem minden magyar-rusznák nyomtatvány nyelve se nem muszka, se nem rusznák, se nem tót, hanem e háromnak valami olyan furcsa zagyvaléka, a mivel a paraszt fejletlen eszét még inkább begobozza, nem hogy ismeretekre vezetné”.

A korabeli változatos szláv nyelvhasználatot jellemzik Gönczi Andrea (2007: 8) történésznek a 20. század eleji ruszin írásbeliségről írott alábbi sorai: „A beregszászi levéltár forrásai között különös »csemegét« jelentettek azok a levelek, amelyeket egy-egy hívő közösség tagjai küldtek a püspökhöz vagy valamely hivatalhoz. Ezekben napvilágra kerül a ruszin kultúra sokszínűsége és zártsága például azáltal, hogy a különböző falvakban fogalmazott levelekben mennyire eltérő nyelvezetet használtak, sőt a ruszin ábécé betűit sem egyformán alkalmazták”.

A hazai ruszinok/rutének összetett, változatos, „zavaros” (vö. Plišková 2008: 26–27) nyelvi viszonyainak rendezése céljából a Vallás- és Közoktatási Minisztérium azzal bízta meg 1881-ben Csopey Lászlót, hogy a nép számára érthető nyelvű iskolai tankönyveket szerkesszen (Bonkáló 1935: 59). A kötetek szerkesztője egyik munkájában azt írja, hogy Magyarországon 1881-ig (tehát megbízása előtt) „szorosan vett ruszin nyelven nem írtak”, hanem csak oroszul, és „a népiskolai tankönyvek is ily szellemben voltak szerkesztve”, ám Csopey „minden gondja oda volt irányozva, hogy a népiskolák a nép által is érthető könyveket kapjanak” (Csopey 1883: XLIV). Ezt a kormányzati törekvést egyes kutatók úgy értékelik, hogy a magyar nyelvpolitika szándéka ezzel a lépéssel az orosz hatást kívánta ellensúlyozni (Plišková 2008: 31). Mások úgy látják, hogy Csopey munkái a magyarosítást szolgálták (Nedzelszkij 1932: 239–241). Csopey 1890-ben *Руська читанка* [Orosz olvasókönyv] címmel kiadott munkájának nyelvezetét Nedzelszkij (1932: 240–241) magyar kölcsönszókkal és számos helyi nyelvjárási elemmel tarkított, helyi nyelvjárási norma alapján szerkesztett, de orosz betűkkel írott nyelvváltozatként jellemzi. Szabó Eumén úgy értékelte, hogy Csopey tankönyvei az elmagyarosodott Beregszász környéki nyelvjárások nyelvállapotát rögzítik (idézi Nedzelszkij 1932: 241). Moser (2016: 126) pedig azt hangsúlyozza, hogy Csopeynek esze ágában sem volt a magyarországi és ausztriai ruszinok között nyelvi határt húzni.

[66] Szabó Eumén egyik 1925-ben megjelent írásában úgy fogalmaz, hogy az 1860-as, 1870-es években Eperjesen eperjesi, Ungváron ungvári változatában használták az orosz nyelvet (idézi Plišková 2008: 23).

dc_1478_17

1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia pályázatán Csopey egy ruszin–magyar szótárral[67] elnyerte a Fekésházy-díjat. Amint a szótár előszavából megtudhatjuk, az MTA kikötése az volt a pályázat meghirdetésekor, hogy „Készíttessék egy rutén–magyar szótár, a mely a magyar szók- és szólások értelmezésében leginkább a magyarországi rutén népnyelvre van tekintettel, s mely az ezen nyelvben elfogadott magyar szókat sem mellőzi" (Csopey 1883: VIII).

A szerkesztő céljai a következők voltak: „1) a rutén szókból lehetőleg teljes gyüjteményt adni; 2) a templomi szláv nyelvből fölvenni a gyakrabban használt szókat; és 3) több orosz szót is fölvenni" (Csopey 1883: VIII). A szótár szerkesztője élesen megkülönbözteti egymástól az *orosz* (российский) és a *rutén* (руський) nyelvet, s egyértelműen amellett foglal állást, hogy „A rutén önálló nyelv, és nem az orosznak tájszólása" (Csopey 1883: X). Ugyanakkor az előszóból az is kiderül, hogy Csopey – akárcsak a korábban említett Lutskay vagy Duchnovics – nem tett különbséget a Kárpátok magyarországi, illetve galíciai oldalán beszélt rutén nyelv között.[68] A szótárban arra is felhívja a figyelmet, hogy „Hazánkban szorosan véve egységes rutén nyelv nincs; minden vidék bizonyos önállóságot mutat fel a szóképzésben és a kiejtésben: ebből magyarázható meg, hogy egyes fogalmakra négy-öt elnevezés is van. Ha hazai ruténjainkkal megértetni akarjuk magunkat, ugy kell írnunk, hogy munkánkban a különböző vidékek azonos szavai jussanak érvényre, a nagyos [sic!] is egyéni sajátságok pedig a közös sajátságoknak áldoztassanak föl" (Csopey 1883: XXXIII–XXIV). Azaz a szótár szerkesztője egyrészt konstatálja, hogy a hazai rutének/ruszinok nyelvváltozatai változatosak, nincs kodifikált sztenderd változat, és kifejezi egy ilyen egységes nyelvváltozat kialakítása iránti igényét. Munkájában elsősorban a síkvidéki ruszin nyelvjárási normát helyezte előtérbe (Plišková 2008: 31).

A 19. század végén Csopey mellett mások is amellett érveltek, hogy a magyarországi ruszinok nyelve azonos a Kárpátok túloldalán élő testvéreikével. A *Kelet* című folyóirat főszerkesztője, Jurij Zsatkovics a lap 1897. április 15-i számában fejtette ki azon álláspontját, hogy a ruszinság a kisorosz nép része, s ennélfogva irodalmi nyelvként a galíciaiak kisorosz nyelvét kellene használniuk (Plišková 2008: 29). A *Budapesti Szemle* 1913. évi évfolyamában *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok* címmel megjelent írásában Sztripszky Hiador is amellett foglal állást, hogy „rutén, kisorosz, rusznák és ukrajnai egy és ugyanazon népnek négyféle neve" (Sztripszky 1913: 278), s leszögezi: a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem oroszok, hanem külön népet alkotnak: a kisoroszt vagy rutént (lásd még Bonkáló 1910, 1915).[69]

Sztripszky (1913) azt is megjegyzi, hogy a Magyarországon élő ruszinokra kétféle erő hat: egyrészt a nagyorosz, másrészt az ukrán, s ezek közül a „muszka" irányzat veszedelmes, amely ellen védekezni kell. A szerző szerint magyar nemzeti szempontból a megoldás az lehet, hogy a ruszin paraszthoz „az ő paraszti nyelvén" kell szólni. „Minthogy pedig ez a parasztnyelv sajátságosan önálló, hungaroruthen alakká fejlődött ki, a mely az ukrainaitól távol van, de a muszkától még messzebb esik, semmi egyebet nem kell tennünk, mint e népnyelvből kivont

[67] Чопей Ласловъ: *Русько мадярський словарь.* Budapest, 1883.

[68] Mint ahogyan a túloldalon élők is úgy tekintettek a Magyarországon élő ruszinokra, mint akik ugyanazt a nyelvet beszélik, mint ők. Az 1833–1837 között Galíciában *Руська трійця* néven működő irodalmi csoportosulás tagjai közül Jakiv Golovackij az 1839 nyarán a mai Kárpátalja területén tett utazásáról készült beszámolójában írta: „a lakosság a Beszkidek mindkét oldalán ukrán, úgymond a verhovinaiak folytatása; számos sajátossága van az öltözködésben, még több a nyelvben" (idézi Zadorozsnij1993: 169). A bukovinai ruszofil Kupcsanko például így ír 1897-ben Bécsben kiadott kötetében: „A magyar-orosz nép nyelvjárása (nyelve) [говоръ (языкъ) угоро-русского народа] egészen azonos a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárással (nyelvvel) [подобный до галического и буковинского русского говора (языка)]. De amint a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárásban is vannak sajátos galíciai-orosz vagy bukovinai-orosz és egyáltalán nem orosz, hanem lengyel, német, román, török és más szavak, a magyar-orosz nép nyelvjárásában is akad sok sajátságosan magyar-orosz és egyáltalában nem orosz, hanem szlovák, lengyel, magyar, német és más szó" (Kupcsanko 1897: 47). Lásd még pl. Dragomanov (1876), Hrusevszkij (1913), Scsegolev (1912) stb.

[69] Lásd még: „A régi magyarorosz, kisorosz, ruszin, rutén név ugyanazt a népet jelöli" (Bonkáló 1940/1996: 58).

törvények alapján egy különleges magyarországi rusznák paraszti nyelvet megállapítani. Nagyon természetes azonban, hogy a miképpen amazoktól tartalomban különbözik, helyesírása is legyen minél messzibb úgy az ukrainaitól, mint a muszkától" (Sztripszky 1913: 294). A helyi szláv nyelvjárások közötti különbségeket szerinte úgy lehet feloldani, hogy a köztesnek tekintett beregi dialektust kell „ezután a paraszti irodalomban használni" (Sztripszky 1913: 296).

A Munkácson született Sztripszky tanulmányában már megjelenik az a magyar nyelvpolitikai gondolat, mely aztán 1939 és 1944 között kap teljes politikai és anyagi támogatást. De már ez a helyi szlávok elkülönítéséről szóló, formálódó magyar nyelvpolitikai szemlélet jelenik meg a későbbi Károlyi-kormány ruszin miniszterének szavaiban is. „A hely, a viszonyok s hosszú idők történelmének eseményei oly átalakító hatással voltak" a helyi ruszinokra, vallja 1913-ban *A magyar oroszokról (Ruthétek)* címmel a Nemzetiségi Ismertető Könyvek sorozatban megjelent monográfiájában Szabó Oreszt (1913: 12), hogy „a nyelvbeli és vallásbeli nagy hasonlóságokon kívül egyáltalában nem maradt más kapocs, mely e népet északi rokonaival összekötné". A „földrajzi fekvés teljesen izolálja az oroszt a Kárpátokon túl lakó testvéreitől, mert egész élete és müködése a vizválasztó hegyeken innen terjed, a folyókon lefelé, be az országba s nem a határok felé és azon túl!" (Szabó 1913: 251). Az északkelet-magyarországi és galíciai szlávok nyelve között Szabó egyértelmű hasonlóságokat fedez fel, ám ez szerinte „nem azt jelenti, mintha a magyarországi kisorosz nyelv csak a galiciainak egyik tájszólása lenne".

Szabó az első világháború előtt kiadott kötetében úgy véli, hogy az ukrán irányzat az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt, majd onnan hazatért szlávokkal erősödött meg a régióban (Szabó 1913: 251–253, lásd még Gönczi 2007: 67). Kétségtelen, hogy a 19. század végének, 20. század elejének nagy kivándorlási hulláma a mai Kárpátalja területét is érintette (Levenec és mtsai szerk. 2008: 166–168, Botlik 1997: 140–146, Puskás 1982). A kivándorlók számáról, nemzetiségi-anyanyelvi összetételéről azonban nem rendelkezünk teljességgel pontos adatokkal.[70] Magocsi (2007b: 61) szerint 1880 és 1914 között a mai Kárpátalja területéről közel 225 ezren emigráltak. Mayer (1977: 174) adatai alapján országos szinten a kivándorlók csaknem 4 százaléka volt ruszin (14. táblázat). Pontos számot azonban nem közöl a szerző.

14. táblázat. A Magyarország területéről a 20. század elején kivándoroltak nemzetiség szerint

Forrás: Mayer (1977: 174).

	magyar	szlovák	német	román	ruthén	horvát és szerb	egyéb
1905–1907	33,9	23,0	20,4	14,4	3,8	3,4	1,1
1911–1913	35,0	19,0	17,8	20,9	3,9	2,4	1,0

Azt viszont tudjuk, hogy az elsősorban Amerikába folyó kivándorlásban főként a nem magyar lakosság vett részt. A magyarországi kivándorlók nemzetiségi összetételéről Ács Zoltán (1984: 304) megjegyzi, hogy „Amerikába a [19.] század végéig mintegy 80 százalékban szlovákok és kárpát-ukránok vándoroltak ki, elsősorban a sokgyermekes családok nehéz helyzete, másrészt lakóhelyeik elmaradott gazdasági fejlettsége miatt. A kivándorlás első korszakában ezer lakos közül évi átlagban 10 szlovák, 8 rutén, 7 német, 5 délszláv, 4 román és 2 magyar hagyta el az országot, hogy másutt keressen szerencsét." Ha elfogadjuk, hogy országos méretekben ilyen magas a ruszin etnikumú kivándorlók aránya, a mai Kárpátalján belül arányuk ennél lényegesen nagyobb lehetett.[71] A visszatelepülés mértékéről nincsenek adataink, az azonban bizonyos, hogy a kivándorlók nagy része elutazáskor ideiglenes távozásra gondolt, s sokan rövid időn belül vissza is tértek Kárpátaljára. Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában

[70] Magocsi (2007b: 61) úgy tudja, hogy a régióból az 1880-as évek és 1914 között 225 ezren vándoroltak ki Amerikába.
[71] A kivándorlásról a 19–20. század fordulóján lásd még Puskás (1982), Botlik (1997: 140–146).

dc_1478_17

maradt ruszin emigráns közösségek aztán jelentős szerepet játszottak abban, hogy az első világháború után a régió Csehszlovákiához került (Kondratovics 1924: 108–109, Magocsi 2007a: 444–445, Levenec és mtsai szerk. 2008: 215–217, Vidnyánszky 2010a: 41, 2010b: 47).

Nem hagyható azonban figyelmen kívül az sem, hogy az ukrán irányzat már a 19. század végén jelentkezett a mai Kárpátalján. Az 1870-es években Mihajlo Dragomanov (1876)[72], a következő évtizedben Ivan Franko (1896/1986) fordult a Kárpátok déli oldalán élő szlávok felé (Misanics 1999). Az ukrán kulturális élet nagyjai kapcsolatokat is teremtettek a vidék szláv értelmiségének képviselőivel. Ekkoriban egyre több magyarországi ruszin publikál galíciai lapokban, folyóiratokban, s ez azt is jelenti, hogy a személyes kontaktus mellett az ukrán orientációjú sajtó is formálni kezdte a helyi szlávok öntudatát (Levenec és mtsai szerk. 2008: 158).

A magyar kormányzatnak az ország északkeleti végein élő ruszinokkal kapcsolatos nyelvpolitikájának irányát jelzi, hogy 1873-ban és 1880-ban kísérlet történt a cirill ábécé latin betűsre cserélésére (Levenec és mtsai szerk. 2008: 162). Majd 1898-ban a kormányzat levélben javasolta a munkácsi és eperjesi görögkatolikus egyházmegyének: a cirill betűs írásról térjenek át a latin alapú ábécé használatára (Plišková 2008: 26). A két ruszin egyházmegye vezetése azonban a sok évszázados hagyományra hivatkozva elutasította a javaslatot. Ennek ellenére már 1890-ben és 1906-ban kénytelenek voltak latin betűs ruszin nyelvű görögkatolikus imakönyvet megjelentetni, mivel az iskolában nagy számban csak magyarul tanuló ruszinok egy része nem ismerte a cirill írásrendszert. A ruszin nyelv és a cirill betűs ábécé védelmében folytatott harc a Monarchia széthullásáig folytatódott (Volosin 1937).

1915-ben a magyar kultuszminisztérium egy a magyar helyesírásra alapozott latin betűs ábécét dolgoztatott ki a magyarországi ruszinok számára (Volosin 1937, Rusinko 2003: 282, Szjuszko 2014a: 374–375, Brown–Maxwell 2016: 958). Ennek bevezetését a tárca az 1915/1916-is iskolai tanévtől szerette volna elérni. A latin írásra való áttérés ellen leginkább az Ungvár székhelyű Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye tiltakozott, de számos ruszin értelmiségi is a kezdeményezés ellen nyilvánított véleményt (Kondratovics 1924: 105, Nedzelszkij 1932: 242). A ruszin írásbeliség latinizálásának célját a helyi szláv érzelmű értelmiség abban látta, hogy a magyar kormányzat ezzel is ellensúlyozni, illetve akadályozni szerette volna az orosz kulturális és politikai befolyást a régióban (Kondratovics 1924: 105).

A helyi szlávok érvelésükben egyrészt a cirill írás használatának régi tradícióira hivatkoztak, másrészt arra, hogy a magyar írásrendszer nem teljesen alkalmas a ruszin fonémák jelölésére. Egy 1937-ben közölt írásában Volosin például megemlíti, hogy a minisztérium által kínált latin ábécé elmosta volna a különbséget a *numu* ('inni') és *nimu* ('elmenni'); a *була* (nőnemű, 'volt') és *біла* (nőnemű, 'fehér') stb. szavak között, hisz egyformán *piti* és *bila* alakban kellene ezeket írniuk a ruszinoknak. A közvetlenül Rómának alárendelt püspökség a Szentszékhez is támogatásért folyamodott. Ennek ellenére 1916 áprilisában olyan rendeletet adott ki az oktatási tárca, mely szerint 1916 szeptemberétől tilos a cirill betűs iskolai tankönyvek használata, és a minisztérium a latin betűs ruszin nyelvű tankönyvek kiadási költségeire szolgáló forrásokat is rendelkezésre bocsátotta (Volosin 1937). Ezt a rendeletet Papp Antal munkácsi görögkatolikus püspök is megerősítette (Gönczi 2007: 79).

Egy miniszteri levélben azt is leszögezte a minisztérium, hogy a latin betűkkel írott ruszin nyelvű szövegekben:

a) a ruszin nyelvbe a magyar nyelvből kölcsönzött olyan szavakat, mint például *áldomás, gazda, vármegye*, nem kell szláv megfelelőkre cserélni;

b) a településneveket a magyar helyesírás szerint kell írni (tehát nem *Ungvar, Munkacs,* hanem *Ungvár, Munkács*);

[72] Dragomanov a magyarországi szlávok körében tett látogatása után úgy látta, hogy ez a régió olyannyira izoláltan él a szomszédos szlávoktól, mint Ausztrália Európától, s körükben a moszkvofilizmus dominál (erről lásd Dragomanov 1876, Scsegolev 1912: 552).

dc_1478_17

c) a közigazgatási egységek és az állami tisztviselők, rangok megnevezését a ruszin szövegekben is a magyar alakjukban kell használni, tehát nem *okrug*, hanem *jaras* (járás), nem *golovnoszluzsascsij*, hanem *szolgabirov* (szolgabíró) stb.

A Budapesten kiadott *Недѣля* [Vasárnap] című hetilap 1916 és 1919 között a kormányzati törekvéseknek megfelelően ruszinul, de a latin betűs írásrendszert használva jelent meg (Plišková 2008: 30, Brown–Maxwell 2016: 958).

A rendelet gyakorlati alkalmazását azonban a kitörő világháború, illetve a régió 1919-es Csehszlovákiához csatolása megakadályozta. Következetes végrehajtása azonban egyébként sem lett volna könnyű, mert a hagyományos cirill írásrendszer az északkelet-magyarországi ruszinok identitásának fontos eleme volt (Rusinko 2003: 321).

Mindeközben – az első világháborús vereség közeledtével – a magyar politika számos olyan, már későinek bizonyult lépéssel próbálta a határokon belül tartani a mai Kárpátalját, melyekkel a nemzetiségeknek kedvezett. Ezek között tarthatjuk számon például azt, hogy a budapesti egyetemen az 1919/1920-as tanévben ruszin nyelv és irodalom tanszéket alapítottak, Bonkáló Sándor szerkesztésében ruszin irodalmi antológiát adtak ki[73], illetve megjelentették Sztripszky Hiador olvasókönyvét.[74]

A mai Kárpátalja északnyugati részén a magyarosítás alternatívájaként jelent meg a szlovákosítás. Ennek jegyében a ruszin népiskolákban a latin betűs ábécét használták. Mivel így a ruszinok nem ismerték meg a cirill írást, a helyi sajtón és irodalmon keresztül a szlovák kultúrához kapcsolódtak. Ennek következtében a 19. század utolsó negyedében Zemplén megye egykori ruszin falvainak nagy része elszlovákosodott, és imakönyveik is szlovákul jelentek meg.

Nádor Orsolya (2002: 92–93) nyelvpolitikai kötetében a 19. századtól a Monarchia felbomlásáig terjedő korszakot úgy jellemzi, hogy miközben ezen időszakban egész Európában megkezdődtek a nyelvi kérdést szimbolikusan kezelő nemzeti mozgalmak, Magyarországon is előtérbe kerül a magyar nyelv helyzete, és a nyelvi és oktatási törvények elfogadásával, a nemzeti nyelv iránti érzékenység fokozódásával párhuzamosan a magyar nyelv fokozatosan szembekerül a régió más etnikumainak nemzetiségi törekvéseivel és nyelveivel.

A magyarországi keleti szláv nyelvváltozatok hovatartozása, státusa kapcsán fent összefoglaltakból tehát megállapíthatjuk, hogy a 19. század utolsó, a 20. század első két évtizedében három irányba is alakulhatott volna ezen nyelvváltozatok sorsa. A nagyorosz irányzattal szemben ekkor már egyre erőteljesebben hatni kezdett az önálló ukrán nyelv és nemzet eszméje, s a formálódó ukrán identitás teoretikusai az ukrán nemzet és nyelv részeként tekintettek a Kárpátok nyugati, déli oldalán élő szlávokra is. A magyarországi nyelvpolitika azonban abban volt érdekelt, hogy a helyi szláv lakosságot lehetőleg mind az orosz, mind pedig az ukrán befolyástól izolálja. Ezt a célt szolgálta (volna) a latin betűs ruszin írásbeliség terjesztése is. A 19. században és a 20. század elején azonban a helyi szláv értelmiség körében nem vált dominánssá egy regionális ruszin sztenderd norma kidolgozása és kodifikálása. Sem Lutskay, sem Duchnovics, sem mások munkásságában nem mutatható ki az egyértelmű törekvés egy ruszin sztenderd nyelvváltozat létrehozására.

4. Galícia és Bukovina példája

Ahhoz, hogy a mai Kárpátalja területén élő keleti szláv népesség nemzeti és nyelvi öntudatáról, a vidéken kifejtett és a szomszédos államok erre a régióra is hatást kifejtő nyelvpolitikájáról képet kapjunk, szólnunk kell Galícia és Bukovina keleti szláv lakossága nemzeti és nyelvi identitásának alakulásáról is.

[73] Bonkáló Sándor (Рахівський О.): *Виімки из угорсько-руського письменства XVII–XVIII вв.* Budapest, 1919.
[74] Стрипський Гіядор: *Читанка для дорослих.* Munkács, 1919.

dc_1478_17

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével a két állam egymástól függetlenül alakította ki közigazgatási rendszerét. Az Osztrák Császárság történelmileg kialakult tartományokra tagolódott. Ezek közül a legnagyobb önállóságot a legnagyobb és legnépesebb, döntően lengyel és ukrán lakossággal bíró, az általunk vizsgált régióval földrajzilag szomszédos Galícia érte el, amely 1867-től gyakorlatilag autonóm tartományként működött. A századforduló után Galícia lakossága meghaladta a 8 millió, a központ, Lemberg lakossága pedig a 200 ezer főt. Ehhez képest a mai Kárpátalja lényegesen kisebb terület, lényegesebb kevesebb lakossággal, néhány kisvárossal és néhány száz faluval. Nem véletlen, hogy a magyarországi ruthének figyelemmel fordultak a Kárpátok túloldalán élő testvéreik felé.

A Habsburgok birodalmának szomszédos, de egymástól természeti – és az 1867-es kiegyezést követően – belső határokkal is elválasztott régióiban: a mai Kárpátalján, illetve Galíciában és Bukovinában (utóbbi csak 1849 után vált külön egységgé) sok hasonlóságot mutat a keleti szláv lakosság nemzeti és nyelvi fejlődésének útja, ám jelentős eltérések is megfigyelhetők.[75] A magyarországi keleti szlávok identitásának alakulására jelentős hatással voltak a szomszédos régiókban játszódó folyamatok.

Az Oroszországhoz tartozó kisorosz (ukrán) területektől eltérően ezekben a régiókban nem volt jelentős keleti szláv nemesi réteg és világi értelmiség, ezért itt a görögkatolikus egyházi intelligencia állt a nemzeti és nyelvi mozgalmak élére (Struve 2011: 168, Yekelchyk 2010: 71). A 19. század elején a Kárpátok mindkét oldalán a ruszin identitás határozta meg a keleti szlávok nemzetiségi és nyelvi tudatát (Magocsi 1978, 2007a: 347, 2012, Yekelchyk 2007, 2010, Zagornij 1873, Moser 2011b). Ekkoriban a császárságban és a királyságban élő ruszinok egyaránt az egyházi szláv nyelv helyi változatát használták sztenderd nyelvváltozatként (Magocsi 2007a: 347, Yekelchyk 2010: 71).

Az 1800-as évek első harmadában a galíciai és bukovinai keleti szlávok előtt – ahogyan valamivel később a magyarországi ruszinok előtt is – több nyelvi irányzat állt. A helyi beszélt nyelvváltozatoktól, az élő nyelvtől távol álló egyházi szláv nyelvet előbb-utóbb fel kellett váltani (Magocsi 2007a: 345). Az új irodalmi nyelv szerepére akár négy változat is alkalmasnak mutatkozott. Az egyik lehetőség a gazdag irodalmi hagyományokkal rendelkező orosz nyelv bevezetése volt. Felmerült továbbá a régió nyugati részén és a városokban többséget alkotó lengyelek nyelvének, azaz a lengyel sztenderdnek az átvétele is. Annak a megoldásnak is voltak hívei, mely szerint a lengyel ábécére (azaz a latin betűs írásrendszerre) alapozva kell megteremteni a helyi beszélt nyelvre épülő irodalmi nyelvet. A negyedik út a helyi nyelvjárásokra alapozott saját irodalmi nyelv sztenderdizálása és kodifikálása volt, a hagyományos cirill ábécé megtartása mellett. Mindegyik nyelvi irányzat saját nyelvtant dolgozott ki (Magocsi 2007a: 345).

Az osztrák hatóságok birodalmi érdekből sem az orosz, sem pedig a lengyel irányt nem tartották kívánatosnak. Galícia kormányzója, Franz Stadion von Warthausen gróf támogatását élvezték azok a törekvések, melyek annak igazolására irányultak, hogy a ruszinok az oroszokhoz és a lengyelekhez képest önálló nép. Nyilván ez, illetve a nagy kiterjedésű birodalom területén élő más népek – például a magyarok vagy a szintén szláv csehek – saját sztenderd nyelvváltozat és nemzeti kultúra megteremtésére irányuló mozgalmainak példája, valamint a romantika népi kultúra felé fordulásának korszelleme (Magocsi 2007a: 345, Struve 2011: 169) is közrejátszott abban, hogy a galíciai és bukovinai ruszinok végül a negyedik úton indultak el (Yekelchyk 2010: 71–73).

Az 1848–1849-es forradalmak, szabadságharcok leverése után a keleti szlávok már nem voltak olyan fontosak az osztrákok számára. Egyre több engedményt kaptak viszont a lengyelek (Struve 2011: 170), azért cserébe, hogy lemondtak az autonómiáért folytatott fegyveres felke-

[75] Mint ahogyan – a hasonlóságok mellett – jelentős eltérések vannak ekkoriban az Oroszországhoz tartozó kisoroszok, illetve az Ausztria részét képező galíciai és bukovinai ruszinok nyelvi fejlődésében is (lásd Moser 2011b: 114–115).

dc_1478_17

lésről. Amikor a helyi keleti szlávok önállóságának politikai támogatása alábbhagyott, a régióban ismét megerősödött a ruszofil irányzat. A keleti irányba fordulás megerősítette azt a tudatot, hogy az Oroszországban élő kisoroszok és a nyugati ruszinok egy néphez tartoznak, s együtt valamennyien a nagy orosz nép egyik ágát alkotják, nyelvük pedig az orosz nyelvjárása. Az 1860-as években azonban már egyre erőteljesebben jelent meg a régióban a *narodovcik* (népiek) mozgalma, akik – a kisoroszok között nagy hatást kiváltó Sevcsenkohoz és követőihez hasonlóan – az *ukrán* identitás mellett érveltek (Magocsi 2007a: 377, Moser 2011b: 117). 1868-ban az ukranofilek létrehozták a Proszvita Társaságot (amely jóval később Kárpátalján is az ukrán irány képviselőjévé vált). A Proszvita olvasóköröket szervezett, ukrán nyelvű köteteket jelentetett meg (Struve 2011: 171). Amikor 1893-tól a galíciai és bukovinai népiskolákban a helyi nyelvet vezették be tannyelvként, illetve amikor Oroszországban 1863-ban és 1876-ban az ukrán nyelv használatára vonatkozó hatósági tiltások léptek életbe,[76] az ukrán irányzat fokozatosan az orosz irány konkurensévé lépett elő Galíciában, amiben az is közrejátszott, hogy az ukrán nyelvi mozgalom oroszországi hívei közül többen ebbe a régióba helyezték át tevékenységüket (Magocsi 2007a: 377). Az ukrán irány megerősödésében az is szerepet játszott, hogy a 19. század végére Bécs – és a terület szláv lakosainak katolizálásában bízó Vatikán – egyértelműen az ukrán irányzatot támogatta az orosszal szemben (Magocsi 2007a: 374). Ennek egyik szimbolikus jele volt az, hogy a lembergi egyetemen 1848-ban nyelvi-irodalmi tanszéket[77] (Magocsi 2007a: 355), majd 1894-ben ukrán történelem tanszéket hoztak létre. Utóbbi tanszékvezetőjévé azt a Mihajlo Hrusevszkijt nevezték ki, aki *Історія України-Руси* [Ukrajna-Rusz története] című monumentális munkájában megalapozta az önálló ukrán nép, nyelv és identitás elméletének historiográfiai alapjait (Yekelchyk 2007, 2010: 71–77).

Magocsi (2007a: 375 és 376) röviden és leegyszerűsítve bár, de összefoglalja, milyen történeti és terminológiai különbségek állnak a ruszin, az orosz és az ukrán nyelvi-politikai irányzat ideológiájának hátterében. A kanadai történész szerint az ukranofilek úgy vélték, hogy a *русин* és a *руський* etnonima és nyelvi megnevezés az *український* önelnevezés archaikus, elavult formája. A Galíciában, Bukovinában és Magyarországon élő keleti szláv népet és az általuk használt nyelvet tehát ukránnak kell nevezni. A ruszofilek egyetértettek azzal, hogy a *русин* és a *руський* régies forma, ám álláspontjuk szerint ezek a *русский* elnevezés helyi változatai, s ebből fakadóan a nép az orosz nép része, nyelvük pedig az orosz nyelv kisorosz nyelvjárása (малорусское нарѣчіе). A harmadik, a 19. század végére legkisebb befolyással rendelkező irányzat továbbra is kitartott a *русин* és a *руський* terminusok használata mellett, ám képviselőinek nagy többsége nem tartotta különálló népnek és nyelvnek a ruszinokat. Ez a fajta különbség többé-kevésbé a mai Kárpátalja területén is megfigyelhető volt a három irányzat képviselői között.

A galíciai keleti szlávok végül végérvényesen az ukrán nemzeti és nyelvi identitás mellett tették le a voksot a 19–20. század fordulóján (Radevics-Vinnickij–Ivanisin 2012: 162).

---

[76] 1863. július 18-án adták ki a – Pjotr Valujev belügyminiszterről elnevezett – valujevi körlevelet (Валуєвський циркуляр), amely betiltotta az ukrán nyelven (a körlevélben: kisorosz nyelvjárásban) írott könyvek engedélyezését. A dokumentum szerint a körlevél apropóját az szolgálta, hogy vita folyt „egy önálló kisorosz irodalom létezésének lehetőségéről" („о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы"), s a polémia alapját bizonyos irodalmi művek megjelenése szolgálta, s olyan – Lengyelország által támogatott szeparatista – törekvések is voltak, melyek a kisorosz nyelvjárásnak az oktatásban való bevezetését célozták. A körlevél azonban felhívja a kijevi, moszkvai és pétervári cenzori hivatalok figyelmét arra, hogy az oktatás csak összorosz nyelven folyhat, s a „rontott lengyel nyelv", az „úgynevezett ukrán nyelv" nem létezik. Kisorosz nyelvjárásban csak egyházi könyvek nyomtatása engedélyezhető (Kubajcsuk 2001). 1876 májusában jelent meg II. Sándor cár emsi rendelete (oroszul: Эмский указ). Ez a dokumentum bővítette a valujevi körlevél tiltó rendelkezéseinek körét, s az ukrán nyelvet kitiltotta a kulturális életből (Kubajcsuk 2001).

[77] A tanszék elnevezésében még nem az *ukrán* szerepel ugyan (кафедра руської мови та літератури), ám vezetője, Jakiv Holovackij kezdettől fogva amellett érvelt előadásaiban és publikációiban, hogy az ukrán (az ő szóhasználatában még ugyancsak „руська мова") az orosztól különálló szláv nyelv (Magocsi 2007a: 355).

dc_1478_17

A Kárpátok keleti oldalán élő ruszinok/ukránok figyeltek a hegyek túlsó oldalán élő nemzettársaikra, és nem egyszer kifejezték aggodalmaikat a magyarosító politika kapcsán. Az egyik legkiemelkedőbb ukrán költő, Ivan Franko (1896/1986: 349–350) írta például 1896-ban, a magyar államalapítás ezeréves évfordulója kapcsán az alábbi szavakat, jellemezve a magyarországi nemzetiségi politikát:

„Mi nem vagyunk a magyar nemzet ellenségei. Magasra értékeljük energiáit a saját jogaiért vívott harcokban, hősiességét a számára nehéz időszakokban; tiszteljük nemes fiait, tehetséges íróit, költőit és politikusait, mert tudjuk, hogy ők soha nem voltak a gyengék ellenségei, az elesettek elnyomói, nem voltak hívei a zsarolásnak, a befeketítésnek és demoralizációnak […]. Nem vagyunk az ellen, hogy a mi magyar-orosz testvéreink jó magyar hazafiak legyenek. Élőhelyük, gazdasági és kulturális érdekeik révén ők szorosan kötődnek Magyarországhoz, és mi jól értjük, hogy erőnkön felül volna eltépni ezt a kacsot, mert az természetes, földrajzi helyzetükből fakad. Azonban úgy véljük, hogy nekik öntudatos ruszinoknak [ukránoknak] kell lenniük, élő és tevékeny részei kell legyenek annak a nemzetnek, melyhez származásuk, történelmi és szellemi tradícióik révén tartoznak. Az a szabadság, mely ma Magyarországot dicséri a világban, nem lehet béklyó, mely gúzsba köti a száját és a lelkét a félmilliós tömegnek, mert akkor az megszűnik szabadság lenni, és a szabadság karikatúrájává válik, kétarcú képmutatássá."

A korszak kiemelkedő ukrán történésze, Mihajlo Hrusevszkij (1991: 104–105) 1917-ben, az Ukrán Központi Tanács elnökeként, az ukrán államiság reményébe vetett hittel vetette papírra ezeket – a magyar nemzetiségi politikára nem hízelgő – szavakat:

„Nem veszünk példát a magyarokról, akik a szabadság lovagjaiként jelentek meg Európában, ám otthon, Magyarországon, megszerezve az államiságot, rabságba vetettek minden más nemzetiséget. [...] Az ukrán sovinizmus minden megnyilvánulása, a kizárólagosság, az intolerancia más népekkel szemben egyáltalán nem szimpatikus és nemkívánatos, sohasem. Most, jelen körülmények között, amikor a nagy célok elérése érdekében úgy kívánja a tapintat és a fejlődés, a megértés és szolidaritás, ezek egyáltalán nem megengedhetők. Ezeket egyszerűen nemzeti bűnnek kell nyilvánítani, és teljes határozottsággal kell fellépni ellenük."

5. A nemzetiségi kérdés rendezésének megkésett szándéka

A „nagy háború" végéhez közeledve Magyarország megpróbálta az országhatárokon belül tartani a kifelé tartó nemzetiségeket. Így volt ez az északkeleti periférián élő ruténekkel is.

A magyarországi őszirózsás forradalomban hatalomra került Károlyi Mihály kormánya által létrehozott nemzetiségi minisztérium Jászi Oszkár vezetésével 1918. december 21-én elfogadta és december 25-én kihirdette a X. Néptörvényt Ruszka Krajna autonómiájáról Munkács központtal. A budapesti kormány nem sokkal korábban, csak 1919. november 19-i ülésén kezdett el érdemben foglalkozni a „rutén" kérdéssel[78], december 17-én a minisztertanács már engedélyezte, hogy Jászi Oszkár előterjessze „a rutén kérdés rendezésére vonatkozó" a négy nappal később már megszavazott törvényjavaslatot.[79]

A Ruszka Krajna autonóm közigazgatási egység Máramaros, Bereg, Ugocsa és Ung vármegyék ruszinlakta részeit foglalta magába. A ruszin nyelvterület azonban ennél sokkal kiterjedtebb volt, erről úgy rendelkezett a törvény, hogy „Zemplén, Sáros, Abaúj-Torna és Szepes vármegyék ruszinlakta területeinek közjogi rendezése az általános békekötésig függőben marad" (Fedinec 2008c: 40). A törvény 1. §-a kimondta, hogy „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása

[78] Rutén referens a nemzetiségi minisztériumban. MNL (Magyar Nemzeti Levéltár), K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918.11.19. (Itt és a továbbiakban a jegyzőkönyvek forrása: http://www.digitarchiv.hu/)

[79] A rutén kérdés rendezésére vonatkozó törvényjavaslat, a magyarországi németekkel való megegyezés. MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918.12.17.

dc_1478_17

gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg". A 9. § szerint pedig „a nem ruszin nyelvű népesség helyhatósági és kulturális autonómiája biztosíttatik". A 10. §-ban „ruszin politikai nemzet"-ről esik szó. 1918. december 29-én Szabó Oresztet, a ruszin ügyek kormánybiztosát a Károlyi kormány ruszka krajnai miniszterének nevezik ki, 1919. január 3-án pedig Stéfán Avgusztint Ruszka Krajna kormányzójává.[80]

Az 1918: X. törvény elfogadásának célja egyértelműen a ruszinok lakta terület megtartása volt Magyarország határain belül (Magocsi 2007b: 71). Jól mutatja ezt Jászinak egy 1938-ban írott levele is, melyben a néptörvényben kihirdetett autonómiáról ezt írja: „Az autonómiának inkább morális, semmint gyakorlati jelentősége volt az én szememben. Látva, hogy a szlovákok és a románok már kötve voltak határon túli szerződéseikkel, legalább a leggyengébb féllel akartam megegyezést csinálni, hogy igazoljam a népköztársaság komoly és becsületes szándékát a nemzetiségi önkormányzatot illetőleg. Hogyha majd a békeszerződésre kerül a sor, megmutathassuk az Antantnak, hogy ígéreteinket komolyan vesszük, s a problémát meg tudnánk oldani a régi határok között is. Persze azt is tudtam, hogy feldarabolásunk már akkor el volt határozva. (…) Az októberi forradalom tragédiája az volt, hogy a területi integritás mítoszát komolyan vette" (Litván–Varga szerk. 1991: 420–421).

Bár 1918–1919 még a politikai bizonytalanság korszaka, s nem egyértelmű a mai Kárpátaljaként ismert terület állami hovatartozása,[81] a szóban forgó terület gyakorlatilag ekkor már az 1918. október 29-én megalakult Csehszlovák Köztársasághoz tartozik (Puskas 2006, Levenec és mtsai szerk. 2008, Fedinec–Vehes szerk. 2010, Vehes–Fedinec szerk. 2010).

1919 januárjában megkezdődött a csehszlovák és a román hadseregek térfoglalása a későbbi Kárpátalja területén, s ez áprilisra befejeződött. A március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság június 23-án elfogadott alkotmánya még kitért arra, hogy „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban élő minden nemzet szabadon használhatja nyelvét, ápolhatja és fejlesztheti nemzeti műveltségét" (84. §), és a „ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket" „ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el" (87. §). Az alkotmány 88. §-a deklarálta: a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság nem állja útját annak, hogy „a felszabaduló területeknek népességük és gazdasági erejük folytán erre képes nemzetei a Tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságokat alkossanak".

A tanácsköztársaság hatóságai 1919 tavaszán egy rendeletet is kiadtak, mellyel a helyi nyelv használatát vezettek be a régió iskoláiban; mégpedig azt a változatot kellett normaként

[80] Filológiai szempontból is érdekes, hogy a dualizmus kori Magyarországon a Magyar Királyság északkeleti területein élő szláv népességet *ruthén, rutén* nével illették, például a népszámlálási statisztikákban is. Az 1918. évi X. néptörvény azonban ezt a népet *ruszin*-ként nevezi meg. A törvény elfogadását követően azonban a kormányzat hivatalos dokumentumaiban – a törvényhez igazodva – a *ruszin* etnonima válik használatossá. (Egészen 1939-ig, amiről később lesz szó.)

[81] A zavaros időszakot jól jellemzik az alábbiak. Miután Magyarországon győz a polgári demokratikus forradalom, 1918. október 31-én Károly Mihály alakít kormányt. Az új hatalom fogadja el az 1918: X. törvényt, kinevezi a ruszin minisztert és Ruszka Krajna kormányzóját. Az év november 12-én az Amerikai Egyesült Államokban emigránsokból alakult Ruszinok Amerikai Néptanácsának kongresszusa megszavazza Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék Csehszlovákiához csatolását. 1919. január 8-án Kőrösmezőn kikiáltják az önálló és független Hucul Köztársaságot. Január 12-én a csehszlovák hadsereg bevonul Ungvárra. Hat nappal később kezdi meg munkáját Párizsban az első világháborút lezáró békekonferencia. Miután január 3-án a galíciai Sztanyiszlavban (ma Ivano-Frankivszk) egyesül a Nyugat-Ukrán Népköztársaság és az Ukrán Népköztársaság, 21-én a kárpátaljai ukránok népgyűlése Huszton az egységes ukrán államhoz való csatlakozásról dönt. Másnap az Ukrán Nemzeti Tanács direktóriuma Kijevben arról határoz, hogy a Galícia, Bukovina és Kárpátalja egyesülésével létrejött Nyugat-Ukrán Népköztársaság és a Dnyeperi Nagy Ukrajna egységes ukrán állammá olvad össze. Március 12-én a párizsi békekonferencia elfogadja Csehszlovákiának a Kárpátalja új szláv államhoz csatolására vonatkozó érveit. Ugyanezen hónap 21-én Budapesten kikiáltják a Tanácsköztársaságot, mely alkotmányában még a ruszinok nemzetiségi kerületeiről rendelkezik. Végül 1920. június 4-én Magyarország aláírja a trianoni békeszerződést, s a régió így már minden szempontból Csehszlovákia része (lásd Fedinec–Vehes szerk. 2010, Vehes és mtsai 2011: 32–48).

dc_1478_17

követni, melyet Avgusztin Volosin kodifikált 1901-ben[82] és 1907-ben[83] kiadott nyelvtanaiban (Shevelov 1987b: 239–240, Stec 1969: 11, Csernicskó–Fedinec 2014: 65).

A Forradalmi Kormányzótanács azonban 1919. augusztus elsején a román intervenció következményeként lemondott. Rendelkezései egyébként sem bírtak különösebb gyakorlati jelentőséggel Kárpátalján.

A minisztertanács 1921. április 22-i ülésén Bánffy Miklós – aki ekkor „a nemzeti kisebbségek minisztériumának ideiglenes vezetője" volt – tájékoztatta a kormány tagjait arról, hogy „a trianoni békeszerződés értelmében ez idő szerint a tót- és rutén ajkú lakosság megszűnt a magyar szent koronához tartozni".[84]

[82] А. Волошин: *Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народныхъ школъ. Матеріалъ II-го класса народной школы*. Ungvár: Szt. Bazil Társulat, 1901.
[83] Volosin Ágoston: *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár: Unio Könyvnyomda Részvénytársaság, 1907.
[84] A Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma tót és rutén főosztályának megszüntetése. MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1921.04.22.

dc_1478_17

III. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939)

1. Az új állam létrejötte: politikai és ideológiai háttér

Az 1919. június 28-i versailles-i békeszerződés Csehszlovákiára vonatkozó részei közül a 81. cikk kimondja: „Németország, amint azt a Szövetséges és Társult hatalmak már megtették, elismeri a Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét.” Ezzel létrejött egy új, „multietnikus nemzetállam” (Szarka 2016).

Csehszlovákia 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben írta alá a kisebbségek jogait szabályozó nemzetközi szerződést.[85] E szerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a Podkarpatszka Rusz néven fennhatósága alá került területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. A mai Kárpátalja területe tehát a Csehszlovák Köztársaság része lett (3. térkép).

3. térkép. Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) Csehszlovákián belül

Ezzel kapcsolatban Vlagyimir Vernadszkij ukrán származású tudós, a pétervári akadémia tagja ezeket a sorokat jegyezte be naplójába 1919 decemberében: „Az újságok hírei tele vannak Kárpáti Rusz autonómiájának megteremtésével Csehországban. Mily meglepő Magyar-Oroszország sorsa! Sorsa engem mindig mélyen érdekelt – de soha nem gondoltam volna, hogy megérhetem azt a tényt, ami most történik. Emlékszem a magyar-oroszokról Dragomanovval folytatott beszélgetéseimre, aki valamilyen szinten szent kötelességének tartotta a védelmüket.

[85] A csehszlovák törvénykezésben 508. sz. törvény, kihirdetve 1921. december 31-én.

dc_1478_17

Ugyanerről hosszas beszélgetést folytattam Moszkvában M. Sz. Hrusevszkijjel. Mindketten szinte reménytelennek tartották a magyar-oroszok helyzetét" (idézi Mazurok–Penyak–Severa 2003).

Az autonómia gyakorlati megvalósítása azonban – egészen 1938 őszéig – elmaradt.

A saint-germaini szerződés I. fejezetének 3–6. cikkelyei szabályozták az állampolgárság kérdését, melyek szerint Csehszlovákia köteles fenntartás nélkül saját állampolgárainak elismerni mindazokat a volt német, osztrák és magyar állampolgárokat, akiknek a szerződés életbelépésének idején illetősége vagy lakóhelye van az ország területén. A 7. cikkely értelmében „minden csehszlovák állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi", illetve „egyetlen csehszlovák állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában". A kisebbségekhez tartozóknak „joguk van saját költségükön jótékonysági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, vezetni és ellenőrizni, azzal a joggal, hogy azokban saját anyanyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják". A 9. cikkely szerint a törvényeknek lehetővé kell tenniük, hogy a „csehszlovák állampolgárok gyermekeit saját nyelvükön tanítsák".

Az alkotmány „A nemzeti, vallásfelekezeti és faji kisebbségek védelme" című hatodik fejezete kimondja a köztársaság állampolgárainak törvény előtti teljes egyenlőségét nyelvi, vallási vagy faji különbségek nélkül. Lehetővé teszi az anyanyelven való oktatást, a költségvetésből való egyenlő részesedést ír elő. Nem engedi meg az erőszakos asszimilációt.

A nemzeti kisebbségek jogállását a saint-germaini nemzetközi szerződésre alapozott 1920. évi alkotmánylevél szabályozta. S bár az alkotmány 3. §-a szerint „a Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan", azt is kimondja, hogy Podkarpatszka Rusz ennek az egésznek „oszthatatlan része", mely a köztársaság „egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva". Az autonóm egység parlamentje nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási ügyekben saját döntési joggal rendelkezik. Az 1920-as alkotmány tehát csak ígéretet tesz a ruszinok autonómiájának létrehozására, ám azt nem valósítja meg.

A nyelvi jogokat a 129. § alapján az alkotmány részét képező nyelvtörvény[86] szabályozta. Az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 1. § szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv".

A „csehszlovák nyelv" kiötlése mögött a nemzetállami egység elve (Szalay 2011: 85), az úgynevezett csehszlovakizmus ideológiája állt. Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakuló új államok nemzetállamként jöttek létre, ám a Csehszlovák Köztársaság korántsem volt klasszikus értelemben vett nemzetállam, hiszen az első világháborút megelőző népszámlálások szerint sem a csehek, sem a szlovákok nem alkottak abszolút többséget az újonnan kialakított ország területén. Az 1921-es és 1930-as csehszlovák cenzusok azonban már a két államszervező nép abszolút többségét mutatták az újonnan létrejött államban (15. táblázat).

„A Csehszlovák Köztársaság nemzetállamként alakult meg – a csehszlovák nemzet államaként –, de valójában többnemzetiségű államalakulat volt. Állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely nemzetiséghez tartozott" – fogalmaz Pomichál (2007: 64). Ezért volt szükség az egységes csehszlovák nemzet és nyelv elméletére, a csehszlovakizmus ideológiájára.

[86] A csehszlovák nyelvtörvény szövegét közli Fedinec (2004: 64–66).

dc_1478_17

15. táblázat. Csehszlovákia lakosságának nemzetisége összetétele az 1921. és 1930. évi népszámlálási adatok szerint

Nemzetiség	1921		1930	
	fő	*%*	*fő*	*%*
cseh	6 831 120	51,1%	7 406 493	55,4%
szlovák	1 967 870	14,7%	2 282 277	17,1%
német	3 123 568	23,4%	3 231 688	24,2%
magyar	745 431	5,6%	691 923	5,2%
ukrán/ruszin	461 849	3,5%	549 169	4,1%
lengyel	75 853	0,6%	81 737	0,6%
zsidó	180 855	1,4%	186 642	1,4%
egyéb	25 871	0,2%	49 636	0,4%
összesen	*13 374 364*	*100*	*14 479 565*	*100*

Edvard Beneš már 1916-ban, Párizsban francia nyelven *Détruisez l' Autriche-Hongrie: La Martyre des Tcehegoslovaques a travers histoire*[87] címmel kiadott írásában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. (…) Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől" (Beneš 1916: 5). Egy későbbi, angol nyelvű munkájában szintén úgy érvelt, hogy a csehek és a szlovákok „ugyanannak a nemzetnek két ága"; „ugyanazt a nyelvet beszélik", „a szlovák dialektus kevéssé tér el a csehtől" (Beneš 1917: 1).

Hasonló véleményét fejezte ki a csehszlovák állam első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk is 1923-ban cseh nyelven megjelent kötetének még ugyanabban az évben Ungváron ruszin fordításban kiadott változatában (Masaryk 1923), illetve egy későbbi munkájában is: „A csehek és a szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. (…) A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel" (Masaryk 1925: 13).

Ivan Dérer (1938: 38) egykori csehszlovák oktatási miniszter szerint a „csehszlovák nyelv" két külön sztenderddel rendelkezik: „Hogy a csehek eltérő helyesírást és más irodalmi nyelvet használnak, mint a szlovákok, semmilyen módon sem jelenti, hogy a cseh és a szlovák nem ugyanaz a nyelv."

A csehszlovakizmus elmélete szerint a csehszlovák nyelvnek tehát két nagy változata volt: a nyugati (cseh) és a keleti (szlovák). A Csehszlovák Köztársaság nyugati felén (a cseh részeken) az egyik, a keleti (szlovák) régiókban a másik változatát használták (Shevelov 1987a: 198, 1987b: 248). Erről az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 4. §-a egyértelműen fogalmaz:

„Az állami hivatalos nyelvet használva a hatóságok a köztársaság azon területén, mely 1918. október 28. előtt a birodalmi tanácsban képviselt királyságokhoz és országokhoz vagy a porosz királysághoz tartozott, rendszerint csehül hivatalnokoskodnak, Szlovenszkóban rendszerint szlovákul.

Valamely cseh beadványnak szlovák hivatalos elintézése vagy valamely szlovák beadványnak cseh hivatalos elintézése a beadvány nyelvén történt elintézésnek tekintendő."

[87] Beneš 1916-ban Párizsban francia nyelven kiadott munkája magyarul a Pándi Lajos által szerkesztett Documenta Historica sorozat 5. köteteként jelent meg Szegeden 1992-ben.

dc_1478_17

Szalay Zoltán (2011: 85) szerint a „csehszlovák” konstrukció „a cseh és a szlovák nyelv egyenrangúságát egy mesterséges fogalom leple alatt kívánta biztosítani, ami a gyakorlatban annyit jelentett, a cseh nyelvű szöveg ugyanúgy csehszlovák, mint a szlovák nyelvű”. A csehszlovák nyelv tehát politikai konstrukció volt, ahhoz hasonlatos, mint az egykori Jugoszlávia legnagyobb nyelve, a szerbhorvát (Nyomárkay 1997, Kocsis 2011).

A csehszlovák nemzet és nyelv tehát elvileg az egyenrangú cseh és szlovák változatból állt. Ám valójában a Csehszlovák Köztársaságban politikai értelemben a csehek domináltak. Ezt igazolja az is, hogy ha a „csehszlovák nyelv”-nek a szlovák az egyenrangú keleti változata, akkor Podkarpatszka Rusz területén logikusan ennek a keleti változatnak kellett volna megjelennie a közigazgatásban és az oktatásban. Már csak azért is, mert a szlovák nyelvi szempontból jóval közelebb áll a ruszinhoz, mint a cseh. Ám Podkarpatszka Ruszban a cseh nyelv volt a közigazgatás és az oktatás nyelve, nem a szlovák. A cseh nyelv dominanciáját mutatja az is, hogy az állami szimbólumok feliratai esetében, amikor választani kellett a cseh vagy a szlovák között, „rendszerint a cseh nyelv kerül előtérbe” (Szalay 2011: 86).

Vagyis a történelmi és nemzetközi jogi szempontból egyaránt előzmények nélküli csehszlovák állam megalapításának ideológiai hátterét az egységes csehszlovák politikai nemzet elmélete, a csehszlovák nemzeti államesmeként megfogalmazott úgynevezett csehszlovakizmus jelentette, amelynek alapja (az „*egy állam – egy nemzet – egy nyelv*” nemzetállami ideológiának megfelelően) a változatosságában is „egységes” csehszlovák nyelv volt. „A csehszlovakizmusnak – hasonlóképpen a korabeli jugoszlavizmushoz – az államalapítás idején kétségkívül reális bel- és külpolitikai funkciója volt (pl. a békekonferencián az új államhoz került nem szláv kisebbségekkel szemben a többségi akarat prezentálása, illetve belpolitikai vonatkozásban a legnagyobb nemzeti közösség, a cseh társadalom önzetlen segítségnyújtásának megideologizálása stb.). Hamarosan azonban a cseh–szlovák viszony rendezésének egyik legnagyobb akadályává vált, miután a csehszlovakizmus egyre inkább a centralizált nemzeti egységállam doktrínája lett” – írja Szarka László (1996).

A csehszlovakizmus ideológiája választ ad ugyan arra, hogyan szervezhetett államot a cseh és szlovák elemből álló csehszlovák nemzet, nem ad választ azonban arra, hogy került az új országon belülre a mai Kárpátalja területe.

Kárpátalját (Podkarpatszka Ruszt) geopolitikai okokból csatolták Csehszlovákiához az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után: azért, hogy a Csap – Bátyu – Beregszász – Királyháza – Huszt – Técső vasútvonal biztosítsa a vasúti összeköttetést Románia és Csehszlovákia között, illetőleg hogy ez a terület elválassza egymástól Lengyelországot és Magyarországot (Botlik 2008, Fedinec–Vehes szerk. 2010, Vehes–Fedinec szerk. 2010 stb.). A prágai kormány azonban talált ideológiai magyarázatot arra, hogy miért csatolták Csehszlovákiához a csehek és szlovákok által alig lakott, egyértelműen ruszin/ukrán többségű régiót (16. táblázat).

16. táblázat. A mai Kárpátalja területének nemzetiségi összetétele a csehszlovák cenzusok alapján

Összeállítva a Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941) című kiadvány adatai alapján (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.).

	1921		**1930**	
	fő	*%*	*fő*	*%*
Ruszinok	372 278	60,79	446 478	60,80
Magyarok	111 052	18,13	116 975	15,93
Németek	9 591	1,57	12 778	1,74
Csehek, szlovákok	19 632	3,21	34 700	4,73
Zsidók	80 117	13,08	91 845	12,51
Egyéb közösségek	19 772	3,23	31 531	4,29
Összesen	*612 442*	*100*	*734 315*	*100*

dc_1478_17

A „*hogy kerül ez a régió Csehszlovákiához?*” kérdésre a jogi választ a köztársaság alkotmánylevelében találjuk, melynek 3. §-ában az önkéntes csatlakozás mítosza jelenik meg:

„1. A Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan egészet képez, amelynek határai csupán alkotmánytörvény által változtathatók meg.

2. Ennek az egésznek oszthatatlan része, mégpedig a Fő és Társult Hatalmak és a Csehszlovák Köztársaság között 1919. évi szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban létesült szerződés értelmében *önkéntes csatlakozás alapján* Podkarpatszka Rusz önkormányzati területe, amely a Csehszlovák Köztársaság egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva.”[88]

A csatlakozás önkéntességére való hivatkozás jogalapja az volt, hogy a Gregory Zhatkovych vezette Ruszinok Amerikai Néptanácsának kongresszusa 1918. november 12-én az Amerikai Egyesült Államokban, Scrantonban megszavazta „az ősi ruszin területek”, azaz a magyarországi Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék Csehszlovákiához csatolását (Fedinec 2002: 46, Vidnyánszky 2010a, 2010b).

Emellett azonban született a nyelvi ideológiákon nyugvó válasz is a fenti kérdésre.

A változatosságában is egységes, két kodifikált sztenderddel rendelkező csehszlovák nyelv ideológiája a 19. században gyökerezik, és a pánszláv ideológiából nőtte ki magát. A pánszláv egység eszméjéhez kapcsolódik a cseh–szlovák–ruszin testvériség elmélete is.

A 19. század derekán Jan Kollár (1844: 9) a pánszláv testvériség jegyében négy „*fő ág*”-ra osztotta a szláv népeket: orosz, lengyel, cseh és „illír”, melyek mindegyikének „saját dialektusa” van, és melyek mind „kisebb dialektusokra és szub-dialektusokra” oszlanak. Kolár (1836, 1844) szerint ez a „szláv kölcsönösség” (ahogyan ő nevezte: *Slawische Wechelseitigket*), amit angolul Slavic Reciprocity-ként nevez meg Brown és Maxwell (2016: 952–953). Maxwell (2003) az „irodalmi nyelvjárások” (literary dialects) terminussal írja le ezt a jelenséget. Lényegét úgy foglalja össze, hogy egy nyelvnek akár több helyesírása (sztenderd változata) is lehet, és a több helyesírási normával rendelkező irodalmi nyelv mögött ott áll a nagy szláv egység elmélete.

A 19. századi szerzők a cseh ág részeként tartották számon a szlovákot is. S bár eredetileg Kollár a ruszinokat az orosz ághoz tartozónak tekintette, mások a szlovákokkal együtt kezelték az északkelet-magyarországi ruthén/ruszin népességet is. „Az északi szlávok, vagy másképp csehszlovákok („*Czechoslaven*”), akiket valójában szlovákoknak és rusznákoknak vagy ruszinnak neveznek, azonosnak lehet tekinteni, mivel nyelvhasználatukban nem nagyon térnek el egymástól” – fogalmazott például Tomášek (1841: 32), a ruszinokat a szlovákokkal együtt testvér népnek és nyelvnek tekintve. Valamivel később Moravčík hasonlóan látta a helyzetet: „A szlovák nemzet kétségkívül a legrégibb lakója a magyar földnek, mely benépesíti a hegyvidéket, a Tátra aljától Pozsonyon át Máramarosig terjedő területet, beleértve a három millió főnél többet számláló két törzsét, a szlovákot és a ruszint” (1861: 32).

„A 19. századi irodalmi tradíciók, melyek a független Csehszlovákiában virágoztak, nem meglepő módon kedvező attitűdöt alakítottak ki Ruthénia iránt, mely az első világháborút követően lett az új köztársaság része. A cseh sajtó explicit szláv retorikával üdvözölte a régió Csehszlovákiához csatolását” – írja Brown és Maxwell (2016: 955). A csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt fóruma, a *Národní listy* című lap 1919. május 9-i számában így úgy üdvözölte Ruszinszkó Csehszlovák Köztársasághoz kerülését: „kívánságunk, hogy a csehszlovák nemzet minden ágát egyesítsük, teljesült”. Ugyanazon év május 22-i számában a fentebb már megismert „pánszláv összetartozás”-ra hivatkozott az újság, amikor ismételten hírt adott arról, hogy Ruszinszkót Csehszlovákiához csatolták, s hangsúlyozta: mindez „nem imperialista cselekménnyel történt, mint bármely más rezsimmel történt volna, hanem a szláv szeretet jegyében”.

[88] A szerző kiemelése.

dc_1478_17

A kezdeti időszakban a régió elnevezésének többféle formáját is használták. Csehül, illetve ruszinul/ukránul előbb a *Карпатська Русь, Karpatská Rus* megnevezés fordult elő, majd a *Подкарпатська Русь* és a később állandósult *Podkarpatská Rus* formákat használták az iratokban. A magyar nyelvű dokumentumokban találkozhatunk a *Karpatorussia, Karpato-Russia, Kárpáto Russia, Podkarpato-Russia* és a *Podkarpatszka Rusz*, sőt kezdetben még a *Ruszka Krajna* változatokkal is. A „Kiáltvány Podkarpatska Rus berendezkedéséről" címmel 1919. november 8-án Ungváron kiadott dokumentum végül kimondta: „A törvényesen megválasztott országgyűlés határozatáig [a régió] a »Podkarpatszka Rusz« történelmi nevet fogja viselni. Emellett lehet használni a »Ruszinszkó« elnevezést" (idézi Szakál 2017a: 68).

Hosszas vita tárgya volt, hogy hol legyen az autonóm *Podkarpatská Rus* nyugati határa. A ruszin településterület mélyen átnyúlt ugyanis Szlovenszkó területére, egészen Eperjesig, a Poprádig, s a ruszinok szerették volna, ha az egész nyelvterület egységes közigazgatás alá kerül. A szlovákok érdekei természetesen mást kívántak. A már említett „Kiáltvány Podkarpatska Rus berendezkedéséről" című dokumentum a következőket tartalmazta e tárgyban:

„A párizsi békekonferencia territoriális bizottsága a határokat a következőképp állapította meg:

a) a szlovákokat és ruszinokat elválasztó demarkációs vonal Csap községtől Užhorod város északi részéhez húzódik, és pedig oly módon, hogy a vasúti vonal Szlovákiához, Užhorod pedig a ruszin államhoz fog tartozni és innen az Ung folyó mentén a Kárpátokig. E vonaltól az összes keletre eső terület Autonóm Ruszin Területnek lesz tekintve. (…)

c) amennyiben a ruszin népnek egy része a békekonferencia határozata alapján minoritást képez a szlovák területen, a csehszlovák kormány mindkét nép képviseletének azt javasolta, hogy egyezzenek bele az összefüggő (folytatólagos) ruszin területnek az Autonóm Ruszin Területhez való esetleges csatolásába."

A régió politikai státusában és nyelvpolitikai helyzetében az alkotmányban megígért ruszin autonómia megvalósítása hozhatott volna jelentős változást. S bár a Csehszlovákián belüli Podkarpatszka Rusznak ez időben saját címere és himnusza[89] volt (Magocsi 2007a: 516–517, 2007b: 76), az áhított autonómia megszervezésére csak válsághelyzetben, a csehszlovák állam szétesését közvetlenül megelőzően, 1938. október 11-én került sor. Ekkor a prágai kormány végre megerősíti Podkarpatszka Rusz közel 20 éve ígért autonómiáját, és megalakul az első autonóm kormány Bródy András miniszterelnökkel az élén. Ám Bródy ruszofil kormánya hamarosan, már október 26-án átadja a helyét a következő, Avgusztin Volosin vezette kormánynak.

Már a Bródy vezette kormány is feladatának tekintette, hogy – figyelembe véve a nemzetközi politikai helyzetet – minél inkább eltávolodjon Magyarországtól. A régióban élő neves tudósokból – Peter Szova, Georgij Gerovszkij, Irenej Kondratovics, Mikola Beszkid, Ivan Panykevics részvételével – bizottságot alapítottak azzal a feladattal, hogy tudományosan igazolják, Kárpátalja „ruszin föld", azaz nem tarthat rá igényt a magyar állam (Levenec és mtsai szerk. 2008: 288, Vegesh 2004: 24, Vehes–Tokar 2010: 97). Panykevics (1938) Prágában kiadott terjedelmes (csaknem 600 oldalas) monográfiájában, melyben Podkarpatszka Rusz és a szomszédos régiók nyelvjárásait írja le, egyértelműen az ukrán nyelv részeként tárgyalja a vidék keleti szláv nyelvváltozatait.

1938. november 2-án kihirdetik az első bécsi döntést, melynek értelmében a régió déli, zömében magyarok lakta sávja visszakerül Magyarországhoz. November 3-án Volosin kormánya nevében kiáltványban konstatálja a független állam létrejöttét Podkarpatszka Rusz

[89] A *Подкарпатськи Русины оставьте глубокій сонъ* [Kárpátaljai ruszinok, ébredjetek mély álmotokból] kezdetű himnusz szövegét Duchnovicsnak tulajdonítják, zenéjét Sztepan Fenczik szerezte. Mint korábban említettük, a kárpátaljai megyei tanács elé az utóbbi néhány évben többször is beterjesztették azt a javaslatot, hogy ez legyen a régió hivatalos himnusza, ám a képviselőtestület – heves vita után – mindannyiszor elvetette az elképzelést. A himnusz szövegét és kottáját közli Magocsi (2007b: 54).

dc_1478_17

Csehszlovákia kötelékében maradt területén, Huszt központtal. A nemzetközi politika eseményei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig a Volosin kabinet – az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény 8. §-ára utalva – az „ukrán (kisorosz)" nyelvet vezeti be az autonóm régió államnyelveként (Levenec és mtsai szerk. 2008: 294).[90] A rendelet 2. paragrafusa lehetővé teszi, hogy a cseh, a szlovák és az orosz nemzetiségűek saját nyelvükön nyújtsák be hivatali beadványaikat.[91] A 3. § a nyelvek használatára vonatkozó korábbi rendelkezések érvénytelenítését mondja ki.

1939. január 1-től a Volosin kormány újabb lépést tesz az önállóvá válás felé: hivatalosan is engedélyezi a *Kárpáti Ukrajna* megnevezés használatát a *Podkarpatszka Rusz* mellett. A kormány egyik legfontosabb célkitűzése a társadalmi és közélet ukránosítása lesz (Levenec és mtsai szerk. 2008: 294–295).

Miközben a magyar honvédség csapatai megindultak Kárpátalja még Csehszlovákia részét képező területei, azaz Podkarpatszka Rusz visszafoglalására, március 14-én Avgusztin Volosin Huszton kikiáltotta a független miniállam: Kárpáti Ukrajna létrejöttét (Vehes–Tokar 2009, Fedinec szerk. 2014). Másnap, míg a magyar csapatok – leküzdve a gyér fegyveres ellenállást – folyamatosan nyomultak előre a főváros, Huszt felé, megtartotta ülését a frissen függetlenségét kihirdető ukrán állam törvényhozása, a Szojm. Az ülésen elfogadták az Alkotmányt, melyben megerősítették a szuverén állam kikiáltását (1. §), melynek államnyelveként az ukránt nevezték meg (4. §).[92] Az önálló államiság megszervezésére azonban már semmi esély nem volt: a magyar hadsereg még aznap átvette az uralmat Huszton, s március 18-ára befejezte az egész Kárpátalja katonai megszállását (lásd a Fedinec szerk. 2014 tanulmányait, illetve Fedinec 2015).

2. A kisebbségek nyelvi jogai

A kisebbségi nyelvhasználatot nem szabályozta külön kisebbségi (nyelv)törvény Csehszlovákiában. Az 1920. február 29-én elfogadott 122. számú nyelvtörvény az alkotmány kiegészítéseként részletesen kodifikálta a nyelvi jogokat.

A törvény 2. §-a határozta meg ezeknek a nyelveknek a használati kereteit. Ez a paragrafus vezeti be a 20%-os küszöböt. Eszerint azokban a bírósági járásokban, ahol valamely nemzeti kisebbség képviselőinek aránya elérte a 20%-ot, a hivatali ügyintézést ezen a nyelven is előírták. A nyelvtörvény – és a nyelvhasználatot szabályozó egyéb rendeletek, mint például az 1924. évi 27. sz. kormányrendelet és a nyelvtörvény végrehajtási rendelete 1926-ból[93] – viszonylag széles jogokat biztosítottak a kisebbségi nyelvek beszélőinek. Annak ellenére tehát, hogy a csehszlovák nyelv volt az ország államnyelve és hivatalos nyelve, a törvény biztosította a szabad nyelvhasználat jogát, mégpedig nemcsak szóban, hanem írásban is (Szalay 2011).

A szabad nyelvhasználat joga nem csupán a magánszemélyeket illette meg. Ha a cégek, vállalatok, társaságok, egyházi testületek székhelye olyan járásbíróság területén volt, ahol a kisebbség elérte a törvényben megszabott határt, ezek is élhettek a szabad nyelvhasználat jogával.

---

[90] Az 1938. november 25-én kelt, *Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 про державну мову* című dokumentum 1. §-a szerint: „Державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)." Azaz: Az államnyelv Podkarpatszka Rusz országban az ukrán (kisorosz) nyelv. A dokumentum az *Урядовий вісник* [Kormányzati Közlöny] című lap 1938. december 6-án Huszton kiadott 3. számában (1. lap) és a *Нова Свобода* [Új Szabadság] című újság 1938. december 15-i 132. számában jelent meg Volosin aláírásával. A teljes szövege elérhető a http://izbornyk.org.ua/volosh/volosh41.htm címen.

[91] „Особи чеської, словацької й російської (русскої, великорусскої), народності можуть вносити подання і в своїй материнській мові."

[92] Az eredeti szöveg szerint: „§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова." Az alkotmány egész szövege megtalálható itt: http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content /2564.htm

[93] A nyelvtörvény végrehajtási rendeletének szövegét magyar fordításban közli Fedinec (2004: 157–168).

dc_1478_17

Lényeges továbbá, hogy az állam nem megengedte, hanem *előírta* a kisebbségi nyelv használatát, ha az adott járásban a kisebbségi állampolgárok aránya elérte a törvényben meghatározott százalékarányt.

A mai Kárpátalja területének nagy részén kétnyelvű (csehszlovák–ruszin), a magyarok lakta vidékeken pedig gyakran háromnyelvű (csehszlovák–ruszin–magyar) feliratok jelentek meg a közterületeken: az iskolák, egyesületek, üzletek, utcák és terek nevét több nyelven tüntették fel.

Ruszinszkó (vagyis Podkarpatszka Rusz) vonatkozásában a nyelvtörvény 6. §-a kimondja, hogy a majdan létesítendő országgyűlés a nyelvi kérdésekben saját törvényeket fogadhat el, ám mindaddig ez a nyelvtörvény alkalmazandó ebben a régióban is, „ezen terület különleges nyelvi viszonyainak tekintetbe vételével". A nyelvtörvény 1926-os végrehajtási rendelete Ruszinszkó kapcsán megismétli a törvényben foglaltakat, ám kimondja, hogy a régióban valamennyi bíróságon, hivatalban – a korabeli terminológia szerint – „orosz (kisorosz)" nyelven lehet beadványokat benyújtani. A csehszlovák államnyelv mellett ezen a nyelven is ki kell írni a hivatalos épületek nevét és a hivatalos hirdetményeket.[94]

A nyelvtörvény és végrehajtási rendelete alapján a ruszin (kisorosz) nyelv Podkarpatszka Rusz egész területén használható volt. A magyar nyelvet a régió magyar többségű településein használhatták a hivatalokban.

A nyelvtörvény megfogalmazza a kisebbségek anyanyelvi oktatásának jogát. Az 1922. július 13-án kiadott 226/1922. sz. iskolatörvény egyik rendelkezése szerint a kisebbségek iskoláiban a csehszlovák nyelv oktatása kötelezővé tehető; az államnyelv oktatása a köztársaság valamennyi iskolájában az 1923. június 8-án elfogadott 137/1923. sz. törvény révén vált egyértelműen kötelezővé (Fedinec 2010a: 124).

A kedvező nyelvi jogi szabályozás ellenére a nyelvhasználati jogok kapcsán számos panaszt fogalmaztak meg a Csehszlovák Köztársaságban élő kisebbségek. Volosin például egy 1928 nyarán Masarykhoz írott levelében arról panaszkodott, hogy a kezdeti időszakban a cseh hivatalnokok igyekeztek elsajátítani a ruszin („rusínsky") nyelvet, ám a csehszlovák hatalom megszilárdulása után ez már nem jellemző. Mások arról számoltak be, hogy a ruszinul fogalmazott beadványokra cseh nyelven érkezik írásos válasz (Brown–Maxwell 2016: 956–957).

A Magyar Nemzeti Párt nem sokkal a nyelvtörvény végrehajtási rendeletének megjelenése után, 1926. április 18-án Ungváron felhívást tett közzé a nyelvhasználati jogok érvényesítéséről. Az erkölcsi imperatívuszoktól sem mentes nyilatkozat[95] olyan gyakorlati tanácsokkal látta el a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárokat, mint például az alábbi:

„Azon bírósági járásokban, ahol a lakosság legalább 20 százaléka magyar, a magyar ember más, mint magyar nyelvű beadványt bírósághoz, hatósághoz vagy szervhez be nem ad, nyilatkozatot csak magyar nyelven tesz és csak magyarul tárgyal, mert attól függ drága magyar nyelvének a bíróságok, hivatalok és szervek előtt való használati joga. Ezt a nemzeti iránti hűség feltétlenül megparancsolja neki! Annál inkább, mert ha ellenkezőleg cselekszik, akkor az állam nyelvén nyer elintézést az ügye!"

Egy másik példa: „A magyar nemzeti kisebbségi járásokban lakó magyar embernek sohasem szabad abba belenyugodni, hogy az elintézés neki magyarul ki nem adatott! Három napon belül bélyeg nélküli írásbeli beadványt kell beadnia annál a bíróságnál, hivatalnál, illetve szervnél, aki az illető elintézést kiadta! Ha valaki írni nem tud vagy úgy találja, hogy így könnyebb neki az elintézés, akkor a 3 napon belül megjelenik a szóban levő bíróságnál és szervnél és szóval terjeszti elő kívánságát!"

Ez a felhívás méltán tekinthető a 21. század elején a Magyarországgal szomszédos államokban született nyelvi jogi tájékoztatók egyik korai elődjének. Arra is rávilágít azonban ez a

[94] A rendelet IV. részének XIX., Ruszinszkóra vonatkozó pontjait lásd: Fedinec (2004: 168).

[95] „A magyar ember nemzetárulást követ el, ha nem vallja magát magyarnak!" – olvasható például a felhívásban (szövegét közi Fedinec 2004: 169–171).

dc_1478_17

felhívás, hogy a korabeli csehszlovák államban volt lehetőség a jogérvényesítésre, és volt igény ezeknek a jogoknak a gyakorlati alkalmazására, és konkrét lépések történtek a (nyelvi) jogi tudatosság növelésére, a nyelvi jogokról való tájékoztatást fontosnak tartották a ruszinszkói magyar kisebbség vezetői.

A nyelvi jogi sérelmek jogorvoslatának lehetőségét a nyelvtörvény végrehajtási rendelete a III. részben egyértelműen rögzítette: „Az a fél, aki azon nézeten van, hogy nyelvi joga megsértetett, 15 napon belül panasszal élhet annál az államhivatalnál, amely az illetékes törvények szerint hivatott közvetlenül felügyeleti jogot gyakorolni ama szerv fölött, amelynek eljárása ellen panasszal élnek". A nyelvi jogvédelemhez a Magyar Nemzeti Párt egyébként ingyenes jogsegélyt biztosított.

A nyelvi jogok gyakorlásának egyik fő akadálya oka az volt, hogy a nyelvhasználati jogokat biztosító 20%-os küszöböt a járásbíróságok területén kellett elérnie a kisebbségnek. A hatóságok azonban a közigazgatási reformok révén többször is kísérletet tettek arra, hogy úgy állapítsák meg ezek határait, hogy az kedvezőtlenül befolyásolja a kisebbségek arányát. Másrészt a törvényben megszabott arányok meghatározásakor csak a csehszlovák állampolgárokat vették figyelembe, a hontalanokat vagy más állampolgárságúakat nem. S bár Csehszlovákia aláírta a békeszerződést, utólag mégsem fogadta el a szerződésnek az állampolgárságra vonatkozó azon rendelkezéseit, melyek szerint automatikusan megadja az állampolgárságot a területén élőknek.

Az 1920/236. számú, ún. illetőségi törvény kimondta, hogy csak azok kapják meg a csehszlovák állampolgárságot, akik az illetőségüket 1910-ig megszerezték. Azokra, akik utána költöztek az érintett területekre, bonyolult kérvényezés és vizsgálat várt. Az 1926. július 1-jén kelt 152/1926. sz. törvény, az ún. Lex Dérer csak részben oldotta meg a rendezetlen állampolgárság problémáját. Az állampolgárság ügye azért volt fontos kérdés, mert – amint említettük – a csehszlovákiai törvények a nyelvhasználati jogokat az egyes nemzetiségek jelenlétének százalékos határához kötötték. A rendezetlen állampolgársági ügyek pedig elsősorban a kisebbségeket érintették. Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás például 16 ezer külföldi állampolgárt és hontalant talált Kárpátalján, s legnagyobb részük magyar és ruszin nemzetiségű volt. A csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező kárpátaljaiak nemcsak a 20%-os küszöb eléréséhez hiányoztak, hanem a választások során is. Szavazati joggal ugyanis csak azok rendelkeztek, akik a Csehszlovák Köztársaság állampolgárai voltak.

A népesedési politikát egyébként is szívesen alkalmazták nyelvpolitikai célokra a csehszlovák hatóságok. Feltűnő például, hogy míg az 1910. évi magyar népszámlálás eredményei szerint a mai Kárpátalja területére számítva 184 ezer magyar élt a régióban, az első csehszlovák cenzus ugyanezen a területen már csak 111 ezer magyart talált. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy az államhatalom megváltozása után nagyon sok magyar hivatalnok, értelmiségi, katonatiszt és csendőr települt át Magyarország Trianonban meghúzott határain belülre. Másrészt azonban az anyanyelvet nyilvántartó magyar népszámlálási gyakorlattal ellentétben a csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adatokat közölt, s így a jelentős részben magyar ajkú zsidóság külön kategóriába került. Ezzel magyarázható, hogy 1910-ben nem tartalmaznak a zsidóságra vonatkozó adatokat a nemzetiségi és anyanyelvi statisztikák, 1921-ben viszont 80 ezer zsidót tartanak nyilván a mai Kárpátalja területén. A csehszlovák időszakban a kárpátaljai magyar pártok nyíltan adtak hangot azon véleményüknek, hogy a magyarság lélekszámának csökkenését elsősorban a zsidóság „elkülönülése" okozta. A *Kárpáti Magyar Hírlap* 1935. május 5-i számában közölt felhívás például így fogalmaz: „Testvéri szavunk a kárpátaljai zsidó vallású magyarsághoz! […] Zsidó vallású magyar testvérek! Itt az utolsó óra! Térjetek vissza abba az őslakos közösségbe, amely a ti éltető elemetek is! Helyezkedjetek vissza a Magyar Nemzeti Párt politikájának alapjára!" (idézi Fedinec 2004: 345–346).

dc_1478_17

A nemzetiségi viszonyok megváltoztatását célozta az is, hogy a csehszlovák hatóságok a földreform keretében több úgynevezett cseh kolóniát hoztak létre az egykori nagybirtokok helyén, főként Kárpátalja magyarok lakta déli területén (Szakál 2012, 2017b). Ezekbe a falvakba különböző kedvezményekkel cseh és morva, valamint hegyvidéki ruszin lakosokat telepítettek (Szakál 2017b). S bár az 1938-as első bécsi döntést követően a cseh kolóniák lakosainak legnagyobb része elhagyta a Magyarországhoz visszakerült vidéket, helyükre később ruszin/ukrán lakosokat költöztettek a szovjet hatóságok. Vagyis a csehszlovák demográfiai politika máig hatóan befolyásolta Kárpátalja nemzetiségi viszonyait. A mai Kárpátalja déli, délnyugati részén, főként magyarok lakta falvak gyűrűjében így jött létre például *Sztrázs, Dimicső, Danyilovka, Cservona* és *Oroszgejőc* a mai Ungvári járásban, *Szvoboda, Badó, Újbótrágy, Kastanovo* és *Tasnád* a Beregszászi járásban, vagy *Alsókerepec* a Munkácsi, *Puskino* pedig a Nagyszőlősi járás területén (Szakál 2017b).

3. A nyelvpolitika tükröződése Podkarpatszka Rusz nyelvi tájképében

A nyelvtörvényben és annak végrehajtási rendeletében kodifikált nyelvi jogok gyakorlati érvényesüléséről szerezhetünk némi fogalmat a korabeli nyelvi tájkép elemzése révén.

A nyelvi tájkép klasszikus definíciója Landry és Bourhis (1997: 25) munkájából származik: „A közúti jelzőtáblák, a hirdetőtáblák, az utcanevek, a helynevek, a kereskedelmi egységek jelzései és a kormányzati épületek nyilvános feliratai alkotják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét”.

A nemzetközi szakirodalomban azonban fokozatosan szélesedik a nyelvi tájképre irányuló kutatások témaköre, és a fogalom értelmezése is egyre bővül: ma már részének tekintik a dokumentumokban, hivatali űrlapokon, névjegykártyákon megjelenő nyelveket éppúgy, mint például a termékek címkézését (Backhaus 2006, Laihonen 2012: 27–28, Shohamy–Waksman 2009). Az alábbiakban mi is a lehető legszélesebben értelmezzük a terminust. Célunk, hogy bemutassuk, miként jelent meg a Ruszinszkóban élő kisebbségek számára széles nyelvi jogokat biztosító csehszlovák nyelvpolitika a mindennapok nyilvános terein.

A berendezkedő állam a kezdetektől fogva a nyelvi tolerancia jegyében kezdte meg az új állami keretek megszervezését a régióban. Az 1. fotón látható rendelet például 1919 októberében jelent meg Beregszász város utcáin, négy nyelven (francia, cseh, szlovák és ruszin).

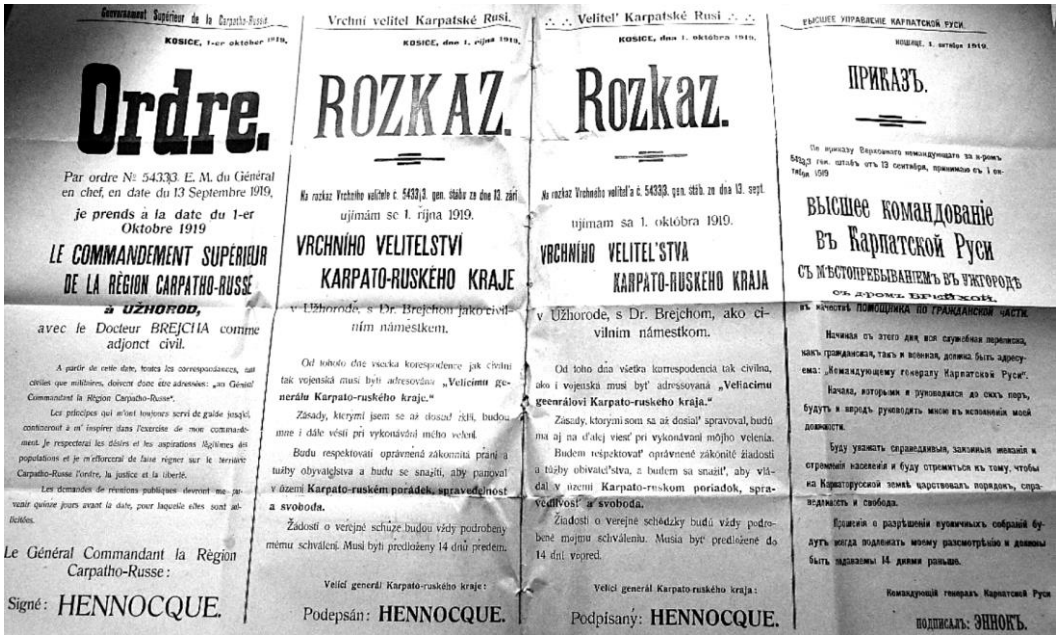
Gouvernement Supérieur de la Carpatho-Russie
KOSICE, 1-er oktober 1919.

Ordre.

Par ordre № 54333. E. M. du Général en chef, en date du 13 Septembre 1919, je prends à la date du 1-er Oktobre 1919

LE COMMANDEMENT SUPÉRIEUR DE LA RÉGION CARPATHO-RUSSE à UŽHOROD,

avec le Docteur BREJCHA comme adjoint civil.

A partir de cette date, toutes les correspondances, tant civiles que militaires, doivent donc être adressées: „au Général Commandant la Région Carpatho-Russe".

Les principes qui m'ont toujours servi de guide jusqu'ici, continueront à m'inspirer dans l'exercice de mon commandement. Je respecterai les désirs et les aspirations légitimes des populations et je m'efforcerai de faire régner sur le territoire Carpatho-Russe l'ordre, la justice et la liberté.

Les demandes de réunions publiques devront me parvenir quinze jours avant la date, pour laquelle elles sont sollicitées.

Le Général Commandant la Région Carpatho-Russe:

Signé: HENNOCQUE.

Vrchní velitel Karpatské Rusi.
KOSICE, dne 1. října 1919.

ROZKAZ.

Na rozkaz Vrchního velitele č. 54333, gen. štábu ze dne 13. září ujímám se 1. října 1919.

VRCHNÍHO VELITELSTVÍ KARPATO-RUSKÉHO KRAJE

v Užhorodě, s Dr. Brejchou jako civilním náměstkem.

Od tohoto dne všecka korespondence jak civilní tak vojenská musí býti adresována „Velicímu generálu Karpato-ruského kraje."

Zásady, kterými jsem se až dosud řídil, budou mne i dále vésti při vykonávání mého velení.

Budu respektovati oprávněná zákonitá přání a tužby obyvatelstva a budu se snažiti, aby panoval v území Karpato-ruském pořádek, spravedlnost a svoboda.

Žádosti o veřejné schůze budou vždy podrobeny mému schválení. Musí býti předloženy 14 dnů předem.

Velicí generál Karpato-ruského kraje:

Podepsán: HENNOCQUE.

∴ ∴ Velitel' Karpatské Rusi ∴ ∴
KOSICE, dne 1. października 1919.

Rozkaz.

Na rozkaz Vrchného velitel'a č. 54333, gen. štáb. ze dňa 13. sept. ujímam sa 1. października 1919.

VRCHNÍHO VELITEL'STVA KARPATO-RUSKEHO KRAJA

v Užhorode, s Dr. Brejchom, ako civilnim námestkom.

Od toho dňa všetka korrespodencia tak civilna, ako i vojenská musí byť adressovaná „Velicimu generálovi Karpato-ruského kraja."

Zásady, ktorymi som sa až dosial' spravoval, budú ma aj na ďalej viesť pri vykonávaní mojho velenia.

Budem respektovať oprávnené zákonité žiadosti a túžby obivatel'stva, a budem sa snažiť, aby vládol v území Karpato-ruskom poriadok, spravedlivosť a svoboda.

Žiadosti o verejné schôdzky budú vždy podrobené mojmu schváleniu. Musia byť predložené do 14 dní vopred.

Velicí generál Karpato-ruského kraja:

Podpísaný: HENNOCQUE.

ВЫСШЕЕ УПРАВЛЕНИЕ КАРПАТСКОЙ РУСИ.
ХОШЦЕ, 1. октября 1919.

ПРИКАЗЪ.

По приказу Верховного командующего за № 54333 ген. штаба отъ 13 сентября, принимаю съ 1 октября 1919

ВЫСШЕЕ КОМАНДОВАНІЕ ВЪ КАРПАТСКОЙ РУСИ СЪ МѢСТОПРЕБЫВАНІЕМЪ ВЪ УЖГОРОДѢ

съ д-ромъ Брейхой,

въ качествѣ ПОМОЩНИКА ПО ГРАЖДАНСКОЙ ЧАСТИ.

Начиная съ этого дня вся служебная переписка, какъ гражданская, такъ и военная, должна быть адресуема: „Командующему генералу Карпатской Руси".

Начала, которыми я руководился до сихъ поръ, будутъ и впредь руководить мною въ исполненіи моей должности.

Буду уважать справедливыя, законныя желанія и стремленія населенія и буду стремиться къ тому, чтобы на Карпаторусской землѣ царствовалъ порядокъ, справедливость и свобода.

Прошенія о разрѣшеніи публичныхъ собраній будутъ когда подлежать моему разсмотрѣнію и должны быть подаваемы 14 днями раньше.

Командующій генералъ Карпатской Руси

подписалъ: ЭННОКЪ.

1. fotó. Hivatalos rendelet Beregszász utcáin, 1919

dc_1478_17

A Podkarpatszka Rusz központjából érkezett rendeletről hiányzik a magyar nyelv, ám Beregszász város vezetése az új hivatalos nyelv mellett magyar nyelven is kommunikált a polgárokkal (2. fotó).

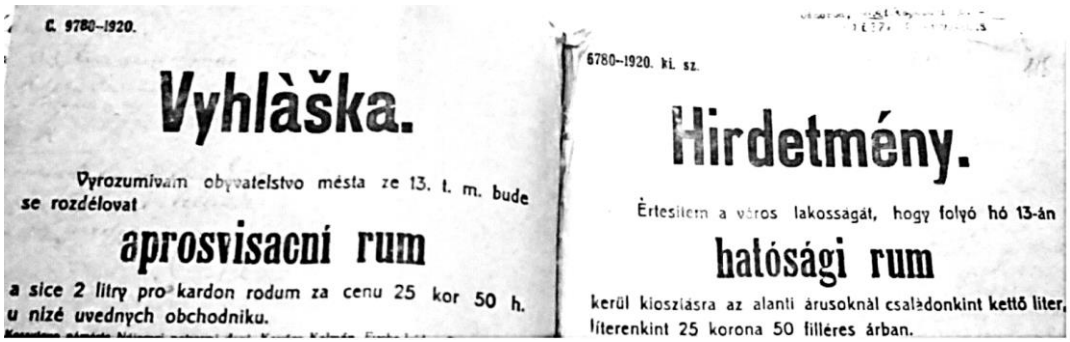
C. 9780–1920.

Vyhlàška.

Vyrozumívám obyvatelstvo města ze 13. t. m. bude se rozdělovat

aprosvisací rum

a sice 2 litry pro kardon rodum za cenu 25 kor 50 h. u nizé uvedných obchodniku.

6780–1920. ki. sz.

Hirdetmény.

Értesítem a város lakosságát, hogy folyó hó 13-án

hatósági rum

kerül kiosztásra az alanti árusoknál családonkint kettő liter, literenkint 25 korona 50 filléres árban.

2. fotó. Cseh–magyar kétnyelvű hirdetmény Beregszászból, 1920

Az államhatalom tudatában volt a nyilvános tér kitöltésének és a szimbolikus térfoglalásnak a fontosságával, szimbolikus értékével. Ezt igazolja az 1920. április 14-ei 267. számú törvény „A meg nem felelő elnevezések eltávolítása” tárgyában (Pálesch szerk. 1920: 68–69). A jogszabály 1. §-a nagyon határozottan és pontosan rendelkezik arról, milyen lehet a Cseh-szlovák Köztársaság nyelvi tájképe:

„Testületek, jogi személyek, társaságok, nyilvános helyiségek, üzemek, intézetek, gyártmányok és hasonlók nyilvános (a nyilvánosság számára való) oly elnevezése tilos, mely a cseh-szlovák köztársaság országainak 1918. október 28.-a előtti államjogi viszonyaira emlékeztet, vagy a cseh-szlovák köztársaság külpolitikai viszonyai irányával és szellemével ellenkezik, vagy oly személyekre emlékeztet, kik a cseh-szlovák nép vagy a szövetséges népek elleni bárminemű ellenséges érzületet nyilvánítottak, vagy államellenes jellegű eredményekre emlékeztet; hasonlókép tilosak oly elnevezések, melyek által a „cseh-szlovák” elnevezéssel vagy a cseh-szlovák népnél vagy a szövetséges államoknál érdemeket szerzett személyek nevével – az említett személyek és tárgyak meg nem felelő és céljukkal össze nem egyeztethető elnevezése által – visszaélés történik.”

A Podkarpatszka Ruszban berendezkedő csehszlovák hatóságok ügyeltek azonban arra is, hogy az előző politikai korszak feliratainak eltávolítása után az újonnan létesített csehszlovák állami hivatalok névtáblái többnyelvűek legyenek. A 3. fotón a közigazgatási székhely, Ungvár kormányzói hivatalának névtáblája látható, rajta ruszin, cseh és magyar nyelvű felirattal. Érdemes megfigyelni, hogy a ruszin felirat van felül, középen látható a cseh, és legalul látható a magyar nyelvű szöveg.

3. fotó. A kormányzói hivatal többnyelvű táblája

dc_1478_17

A 4. fotón ugyanennek a hivatalnak a hivatalos, cseh–ruszin kétnyelvű fejléces levélpapírja jelenik meg.

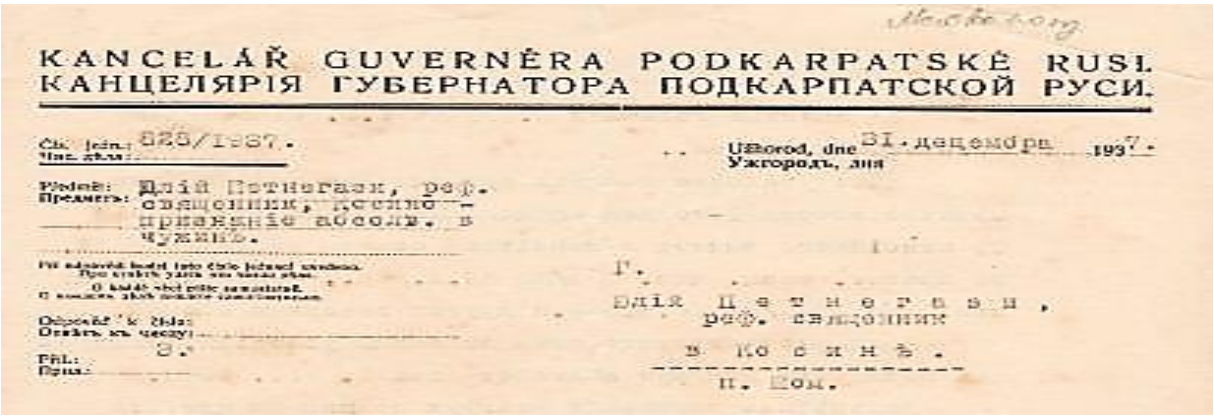

KANCELÁŘ GUVERNÉRA PODKARPATSKÉ RUSI.
КАНЦЕЛЯРІЯ ГУБЕРНАТОРА ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ.

Č. j.: 825/1937.
Užhorod, dne 31. декемвра 1937.
Ужгородъ, дня

Předmět: Предметъ: Для Потнегаси, реф. священик, ксенно-приняхнїе абсолв. в чужинї.

Odpověď k čísla: Отвѣтъ къ числу:
Příl.: Прил.: 8.

Г.
Для Цетнеґаси,
реф. священик
в Косинї.
П. Ком.

4. fotó. Podkarpatszka Rusz kormányzói hivatalának kétnyelvű fejléces nyomtatványa

Az új hatóságok fontosnak tartották, hogy a törvények, rendeletek eljussanak Podkarpatszka Rusz polgáraihoz. Ezért az állam- és közigazgatás szempontjából fontos dokumentumokat rendszeresen publikálták az államnyelv mellett a regionális többség nyelvén is. Az 5. fotón a régió kétnyelvű hivatalos közlönyének egy száma látható.

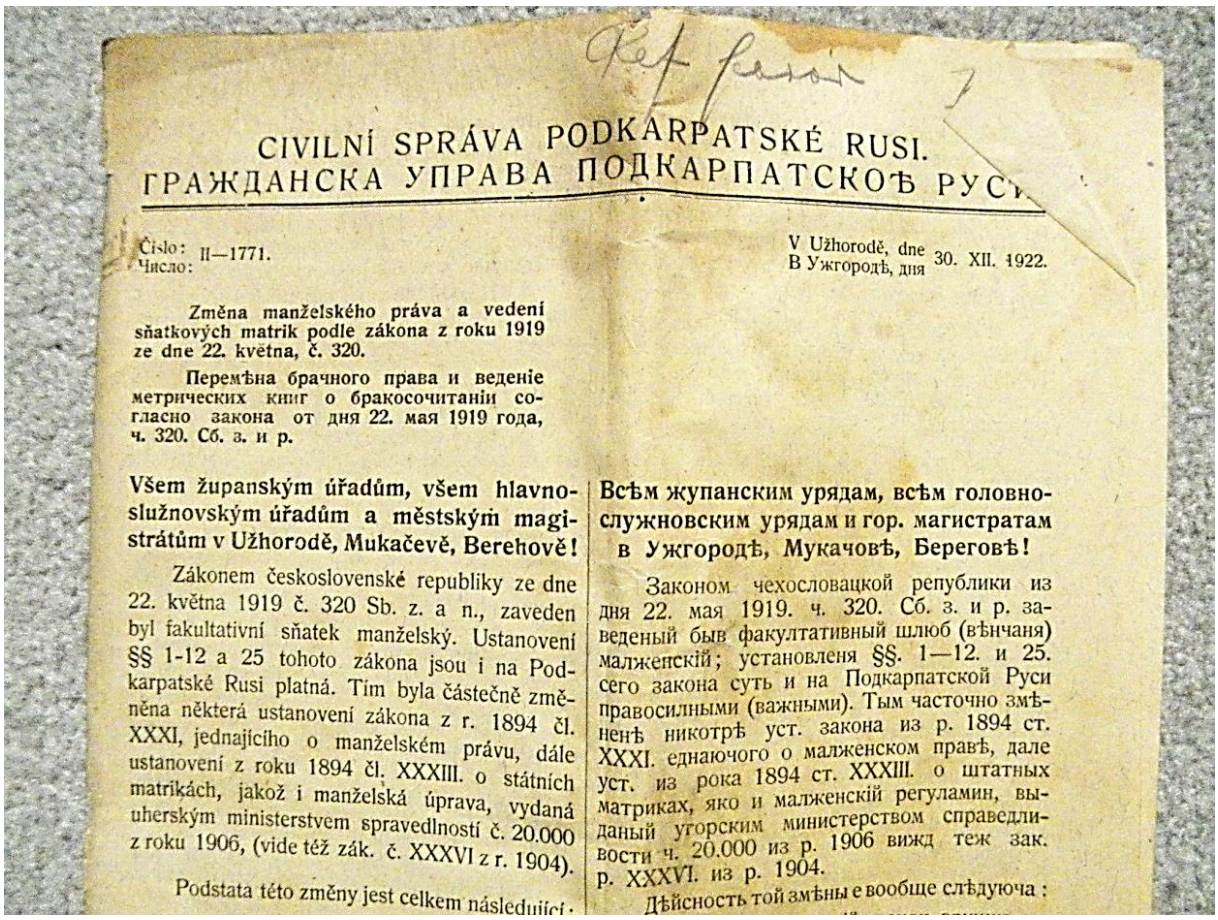

CIVILNÍ SPRÁVA PODKARPATSKÉ RUSI.
ГРАЖДАНСКА УПРАВА ПОДКАРПАТСКОЋ РУСИ

Číslo: II—1771.
Число:

V Užhorodě, dne 30. XII. 1922.
В Ужгородѣ, дня

Změna manželského práva a vedení sňatkových matrik podle zákona z roku 1919 ze dne 22. května, č. 320.

Перемѣна брачного права и веденіе метрических книг о бракосочитаніи согласно закона от дня 22. мая 1919 года, ч. 320. Сб. з. и р.

Všem županským úřadům, všem hlavnoslužnovským úřadům a městským magistrátům v Užhorodě, Mukačevě, Berehově!

Zákonem československé republiky ze dne 22. května 1919 č. 320 Sb. z. a n., zaveden byl fakultativní sňatek manželský. Ustanovení §§ 1-12 a 25 tohoto zákona jsou i na Podkarpatské Rusi platná. Tím byla částečně změněna některá ustanovení zákona z r. 1894 čl. XXXI, jednajícího o manželském právu, dále ustanovení z roku 1894 čl. XXXIII. o státních matrikách, jakož i manželská úprava, vydaná uherským ministerstvem spravedlnosti č. 20.000 z roku 1906, (vide též zák. č. XXXVI z r. 1904).

Podstata této změny jest celkem následující:

Всѣм жупанским урядам, всѣм головнослужновским урядам и гор. магистратам в Ужгородѣ, Мукачовѣ, Береговѣ!

Законом чехословацкой републики из дня 22. мая 1919. ч. 320. Сб. з. и р. заведеный быв факултативный шлюб (вѣнчаня) малженскій; установленя §§. 1—12. и 25. сего закона суть и на Подкарпатской Руси правосилными (важными). Тым часточно змѣненѣ никотрѣ уст. закона из р. 1894 ст. XXXI. еднаючого о малженском правѣ, дале уст. из рока 1894 ст. XXXIII. о штатных матриках, яко и малженскій регуламин, выданый угорским министерством справедливости ч. 20.000 из р. 1906 вижд теж зак. р. XXXVI. из р. 1904.

Дѣйсность той змѣны е вообще слѣдуюча:

5. fotó. A törvények, rendeletek a kisebbségi nyelveken is megjelentek

dc_1478_17

A nyelvtörvénnyel és a végrehajtási rendelettel összhangban a kisebbségi nyelvek – a meghatározott feltételek teljesülése esetén – a bírósági eljárásokban is használatosak voltak. A 6. fotó Ungváron készült, és a regionális bíróság Ungvár csehszlovák korszakban felépített hivatali negyedében, a Galagóban található épülete jelenik meg rajta. A bejárat fölött jól kivehető a cseh(szlovák) és a ruszin nyelvű felirat.

6. fotó. Hivatali épület Ungváron, kétnyelvű homlokzati felirattal

dc_1478_17

A hivatalosan is többnyelvű régióban többnyelvűek voltak a hivatalok, intézmények, szervezetek bélyegzői is (7. fotó).

7. fotó: anyakönyvi, közjegyzői és postai hivatal kétnyelvű körpecsétje

A csehszlovák hatóságok kétnyelvű okmányokkal látták el a lakosságot. A 8. és a 9. fotón egy-egy illetőségi bizonyítvány (azaz állampolgárságot igazoló okmány) látható: az egyik nyomtatvány ruszin–cseh(szlovák), a másik cseh(szlovák)–magyar nyelvű, de mindkettőt az állam hivatalos nyelvén töltötték ki kézírással.

8. fotó. Ruszin–cseh kétnyelvű illetőségi bizonyítvány

dc_1478_17

Slovenska Krajina
Vármegye:

Okres: Vel. Kapušany
Járás:

Číslo: 378 /1928 szám.

Ötv marcheli mandátumra bex holba.

DOMOVSKÝ LIST.

Honi illetőségi bizonyítvány.

Obec Palov

potvrzuje, že (meno) vd. Eulera Smajdová rod. Hanyherová bývateľ(ka) v Palove

narodený(á) dňa 27 jula 1895

v Palov rodinného stavu vdová od dňa 12 febr. 1912

má v tejto obci domovské právo

na základe § u 7 zákona XXII. z roku 1886.

a na základe uzavretia obecného výboru zo dňa roku 192 č. ponevač

toto domovské právo dosiaľ neztratil(a).

*Dňa 1. januára 1910 mal(a) domovské právo

v obci

župa: štát:

Tento list vystavuje sa cieľom legit. dom. príl. a platí až do ovdovlania 192

V Palov 29. sept. 1928.
Kelt

Vlastnoručný podpis toho, komu sa list vydáva:
Azon személy sajátkezű aláírása, kinek részére a bizonyítvány kiadatik:

Öv Smajda Péterné

Úradné razítko obce.
Községi bélyegző.

Podpis obecného predstavenstva:
Község elöljáróság aláírása:

notár. — jegyző.

H. Hanyherova Jiřina
starosta. — bíró.

Podpis a razítko vystavujúceho úradu uhodnovernujem: — Az aláírást és a bélyegzőt hitelesítem:

Zupanský — Zsupáni úrad — hivatal
Okresný — Járási

Číslo /192 sz.

(R. P.)

župan. — zsupan. — okr. náčelník. — járási főnök.

* Má sa vyplniť na základe úradného dokladu v tom prípade, keď podľa tohoto domovského listu dotyčnej osobe len pozdejšie ako 1. Jan. 1910 bolo priznané domovské právo.
Nevyplnené čiastky jednotlivých riadkov nech sú vodorovnými čiarkami pretreté.

Község igazolja, hogy (név) özv. Smajda Péterné szül. Hanyherova Emília helyben Palov
foglalkozása Háztartásbeli
szül. 1895 év julius hó 27 n.
Palov községben, állapota özvegy az 1886. évi XXII. t.-cz. 7 §-a szerint és a községbeli választmánynak szám alatt napján
1912 év February hó 12 napjától
honi illetőséggel
a mai napig bír.
*1910. január 1-én bírt illetőséggel
községben
vármegye, állam.
Jelen bizonyítvány
célra állíttatott ki és érvényes 19 ig.

* Hivatalos bizonyíték alapján azon esetben töltendő ki, ha ezen illetőségi bizonyítvány szerint az illetőnek csak később mint 1910. évi January 1. lett az illetőségi joga megszavazva.
Az egyes sorok ki nem töltött részei vízszintes vonalakkal húzandók át.

9. fotó. Cseh–magyar kétnyelvű illetőségi bizonyítvány

dc_1478_17

De ugyanígy többnyelvű formanyomtatványokat adtak ki az anyakönyvi hivatalok (10. és 11. fotó) és más állami hatóságok.

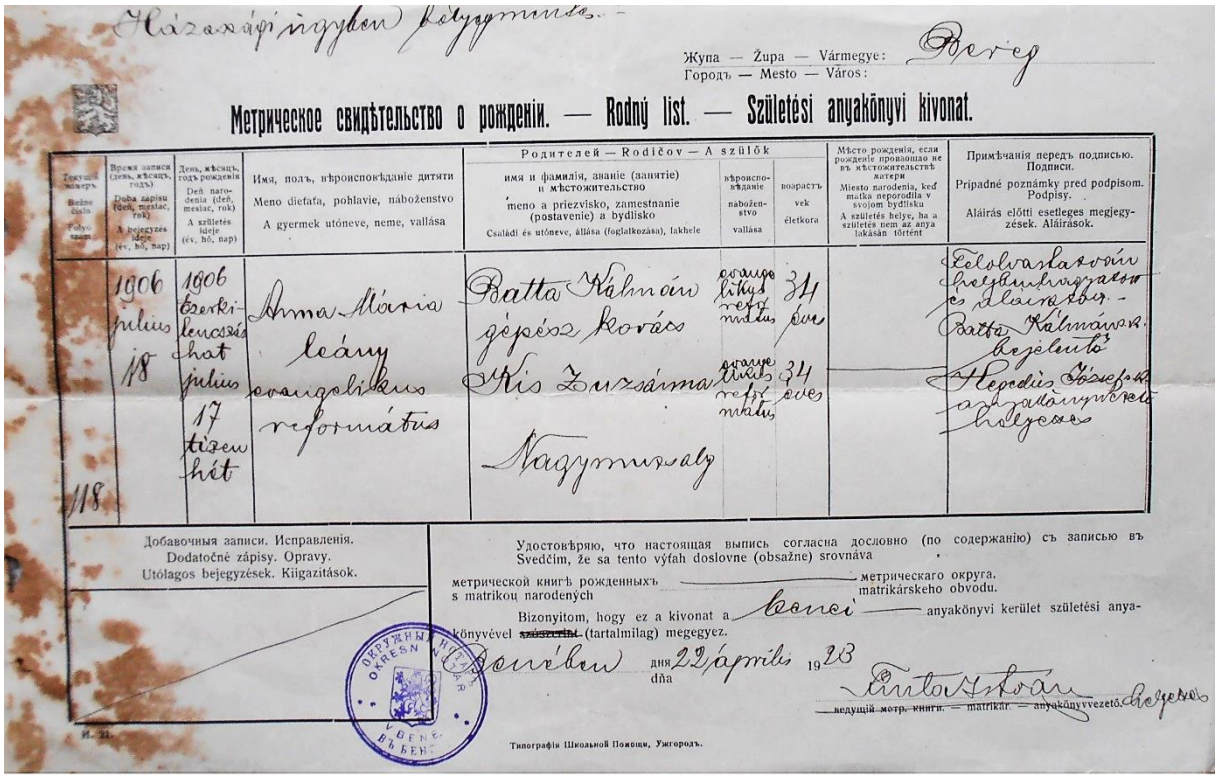

Házassági nyilvántartás kölyggyűrűs.

Жупа — Župa — Vármegye: Berег
Городъ — Mesto — Város:

Метрическое свидѣтельство о рожденіи. — Rodný list. — Születési anyakönyvi kivonat.

Текущий номеръ / Běžné číslo / Folyó szám	Время записи (день, мѣсяцъ, годъ) / Doba zápisu (den, měsíc, rok) / A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	День, мѣсяцъ, годъ рожденія / Den narodenia (deň, mesiac, rok) / A születés ideje (év, hó, nap)	Имя, полъ, вѣроисповѣданіе дитяти / Meno dieťaťa, pohlavie, náboženstvo / A gyermek utóneve, neme, vallása	Родителей — Rodičov — A szülők: имя и фамилія, званіе (занятіе) и мѣстожительство / meno a priezvisko, zamestnanie (postavenie) a bydlisko / Családi és utóneve, állása (foglalkozása), lakhele	вѣроисповѣданіе / náboženstvo / vallása	возрастъ / vek / életkora	Мѣсто рожденія, если рожденіе произошло не въ мѣстожительствѣ матери / Miesto narodenia, keď matka neporodila v svojom bydlisku / A születés helye, ha a szülés nem az anya lakásán történt	Примѣчанія передъ подписью. Подписи. / Prípadné poznámky pred podpisom. Podpisy. / Aláírás előtti esetleges megjegyzések. Aláírások.
118	1906 julius 18	1906 évi kilencszázhat julius 17 tizenhét	Anna-Mária leány evangelikus református	Batta Kálmán gépész Kovács Kis Zuzsánna Nagymuszaly	evangelikus református	34 éves		Lelkészi bejegyzés és aláírás. Batta Kálmánné bejelentő Hepedüs József anyakönyvvezető helyettese

Добавочныя записи. Исправленія.
Dodatočné zápisy. Opravy.
Utólagos bejegyzések. Kiigazitások.

Удостовѣряю, что настоящая выпись согласна дословно (по содержанію) съ записью въ
Svedčím, že sa tento výtah doslovne (obsažne) srovnáva
метрической книгѣ рожденныхъ метрическаго округа,
s matrikou narodených matrikárskeho obvodu.
Bizonyitom, hogy ez a kivonat a berci anyakönyvi kerület születési anyakönyvével ~~szószerint~~ (tartalmilag) megegyez.

Berében дня 22 április 1923 dňa

Lukács István
~~ведущій метр. книги.~~ — matrikár — anyakönyvvezető helyettese

Типографія Школьной Помощи, Ужгородъ.

10. fotó. Magyar nyelven kitöltött háromnyelvű hivatali formanyomtatvány

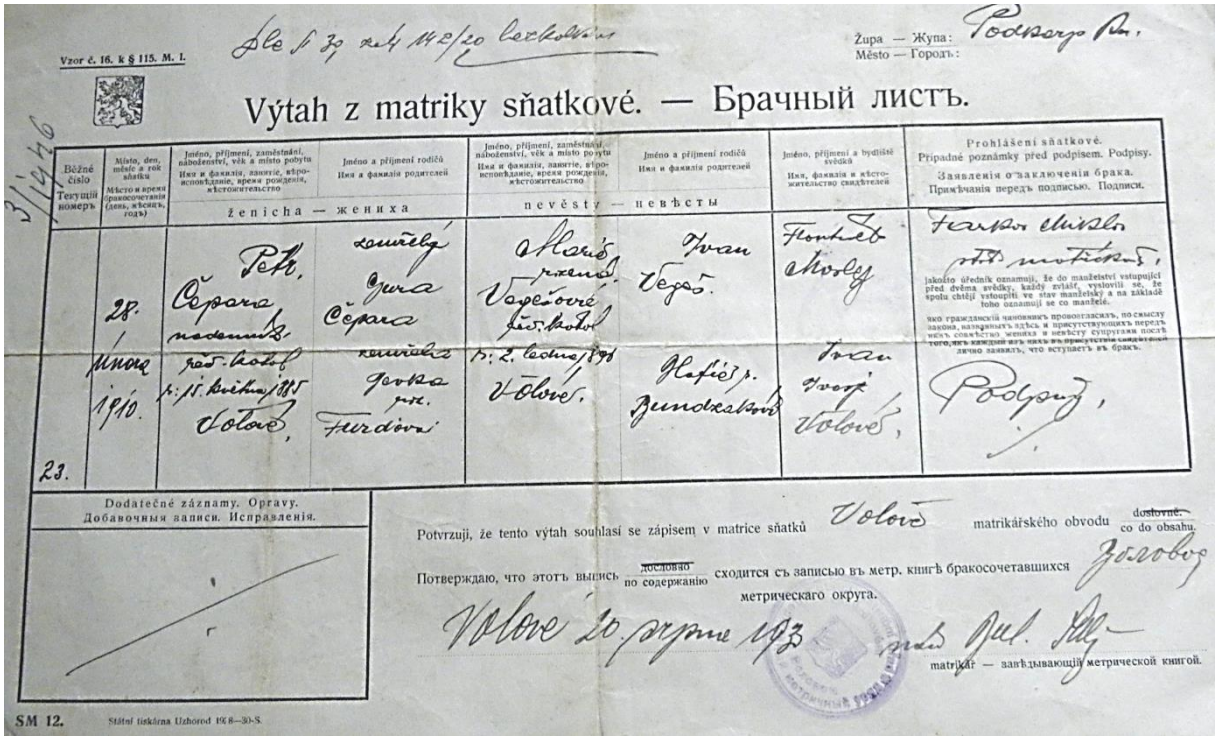

Vzor č. 16. k § 115. M. I.

Župa — Župa: Podbereg
Město — Городъ:

Výtah z matriky sňatkové. — Брачный листъ.

Běžné číslo / Текущий номеръ	Místo, den, měsíc a rok sňatku / Место и время бракосочетанія (день, мѣсяцъ, годъ)	Jméno, příjmení, zaměstnání, náboženství, věk a místo pobytu / Имя и фамилія, званіе, вѣроисповѣданіе, время рожденія, мѣстожительство — ženicha — жениха	Jméno a příjmení rodičů / Имя и фамилія родителей	Jméno, příjmení, zaměstnání, náboženství, věk a místo pobytu / Имя и фамилія, званіе, вѣроисповѣданіе, время рожденія, мѣстожительство — nevěsty — невѣсты	Jméno a příjmení rodičů / Имя и фамилія родителей	Jméno, příjmení a bydliště svědků / Имя, фамилія и мѣстожительство свидѣтелей	Prohlášení sňatkové. Připadné poznámky před podpisem. Podpisy. / Заявленія о заключеніи брака. Примѣчанія передъ подписью. Подписи.
23.	28. Unoc 1910.	Petr Čepara nadninár rod. katol. r. 1. listopadu 1885 Volové,	zemědělý Jura Čepara zemědělec Jerka rozd. Furdíová	Maria rozená Vaščíová rod. katol. r. 2. ledna 1891 Volové.	Ivan Vegeš. Glafiró r. Zsuzsánna	Florián Molnár Ivan Vegeš Volové,	Podpisy,

Dodatečné záznamy. Opravy.
Добавочныя записи. Исправленія.

Potvrzuji, že tento výtah souhlasí se zápisem v matrice sňatků Volové matrikářského obvodu ~~doslovně~~ co do obsahu.
Потверждаю, что этотъ выпись ~~дословно~~ по содержанію сходится съ записью въ метр. книгѣ бракосочетавшихся Volové метрическаго округа.

Volové 20 srpna 1923

matrikář — завѣдывающій метрической книгой.

SM 12. Státní tiskárna Užhorod 1928—30-S.

11. fotó. Kétnyelvű házassági anyakönyvi kivonat

dc_1478_17

A 12. fotón például egy háromnyelvű idézést, a 13. fotón pedig egy szintén háromnyelvű szegénységi bizonyítvány részletét mutatjuk be. A 14. fotón erkölcsi bizonyítvány, a 15.-en katonai igazolás látható.

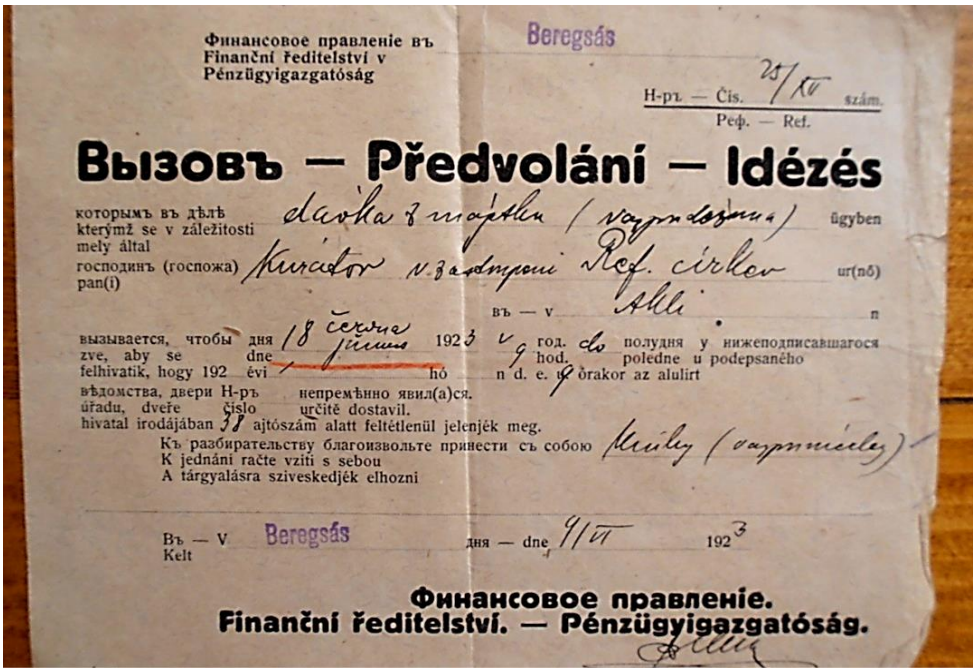

Финансовое правленіе въ
Finanční ředitelství v
Pénzügyigazgatóság

Beregsás

Н-ръ — Čís. 25/XV szám.
Реф. — Ref.

Вызовъ — Předvolání — Idézés

которымъ въ дѣлѣ / kterýmž se v záležitosti / mely által / dávka z majetku (vagyondozsa) ügyben
господинъ (госпожа) / pan(i) / Kurátor v zastupení Ref. církev Alli ur(nő)
въ — v n
вызывается, чтобы дня / zve, aby se dne / felhivatik, hogy 192 évi / 18 června / 1923 hó / v 9 год. / hod. / n d. e. / órakor / do полудня / poledne / délután у нижеподписавшагося / u podepsaného / az alulirt
вѣдомства, двери Н-ръ / úřadu, dveře číslo / hivatal irodájában 38 непремѣнно явил(а)ся. / určitě dostavil. / ajtószám alatt feltétlenül jelenjék meg.
Къ разбирательству благоизвольте принести съ собою / K jednání račte vziti s sebou / A tárgyalásra sziveskedjék elhozni Knihy (vagyönyvek)

Въ — V / Kelt Beregsás дня — dne 9/VI 1923

Финансовое правленіе.
Finanční ředitelství. — Pénzügyigazgatóság.

12. fotó. Háromnyelvű űrlap idézés kézbesítésére 1923-ból

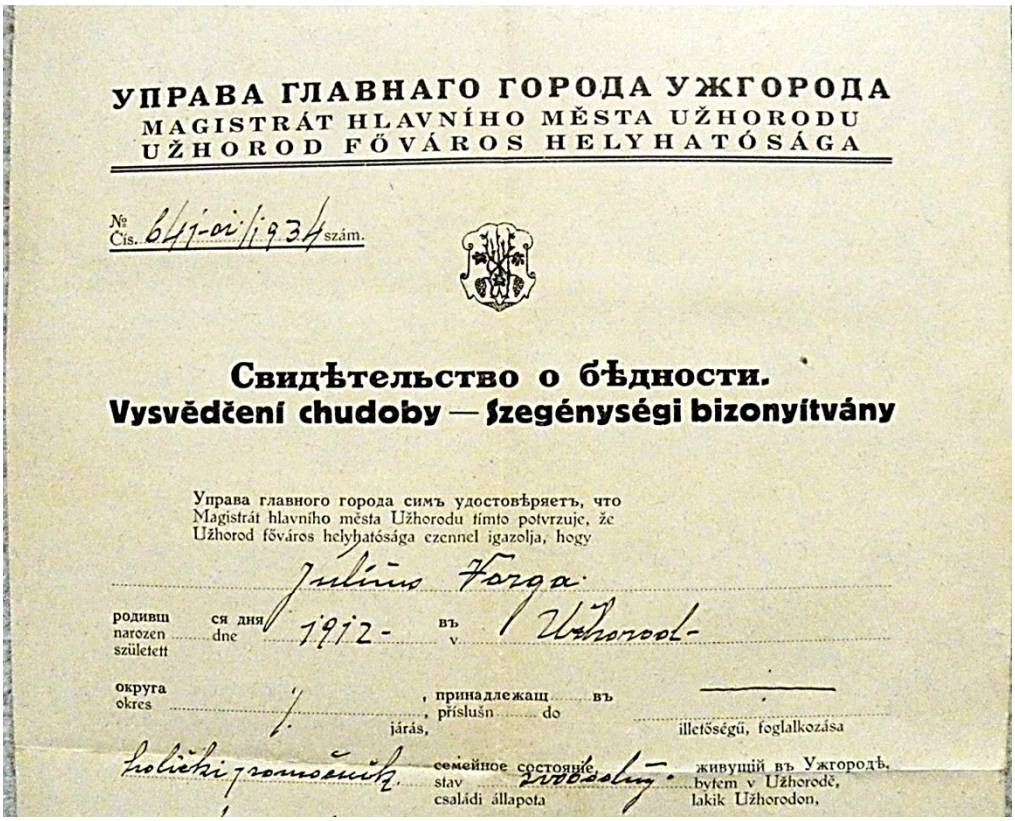

УПРАВА ГЛАВНАГО ГОРОДА УЖГОРОДА
MAGISTRÁT HLAVNÍHO MĚSTA UŽHORODU
UŽHOROD FŐVÁROS HELYHATÓSÁGA

№ Čís. 647-ai/1934 szám.

Свидѣтельство о бѣдности.
Vysvědčení chudoby — Szegénységi bizonyítvány

Управа главного города симъ удостовѣряетъ, что
Magistrát hlavního města Užhorodu tímto potvrzuje, že
Užhorod főváros helyhatósága ezennel igazolja, hogy
Julián Farga
родився / narozen / született ся дня / dne 1912- въ / v Užhorod-
округа / okres / járás, принадлежащ / příslušn / illetőségű, въ / do / foglalkozása —
holický zemědělský семейное состояніе / stav / családi állapota zvobodný живущій въ Ужгородѣ, / bytem v Užhorodě, / lakik Užhorodon,

13. fotó. A szegénységet is három nyelven igazolták Podkarpatszka Ruszban

dc_1478_17

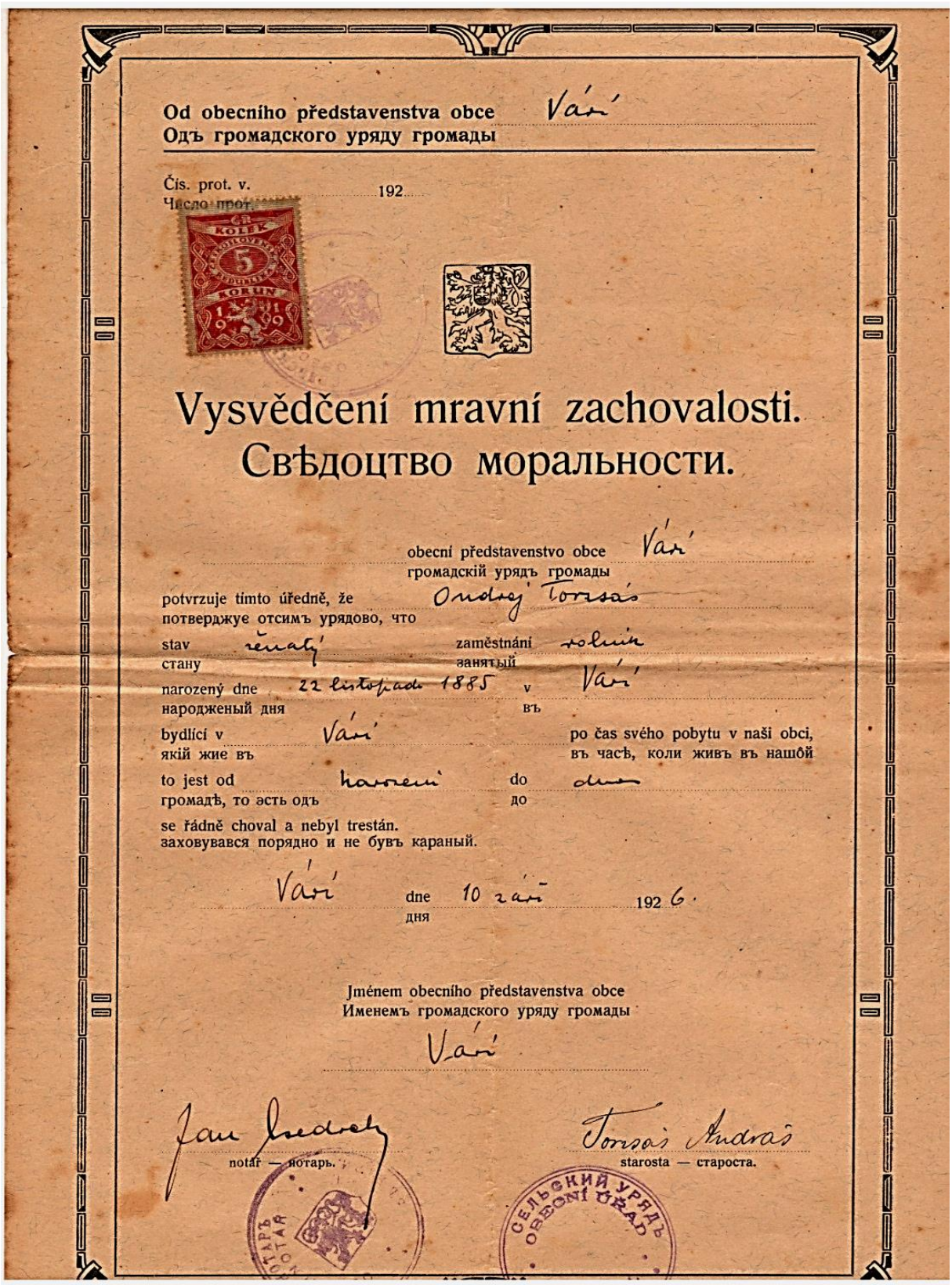

Od obecního představenstva obce Vári
Одъ громадского уряду громады

Čís. prot. v. 192
Число прот.

Vysvědčení mravní zachovalosti.
Свѣдоцтво моральности.

obecní představenstvo obce Vári
громадскій урядъ громады

potvrzuje tímto úředně, že Ondrej Torzsás
потверджуе отсимъ урядово, что

stav ženatý zaměstnání rolník
стану занятый

narozený dne 22 listopadu 1885 v Vári
народженый дня въ

bydlící v Vári po čas svého pobytu v naši obci,
якій жие въ въ часѣ, коли живъ въ нашôй

to jest od narození do dnes
громадѣ, то эсть одъ до

se řádně choval a nebyl trestán.
заховувався порядно и не бувъ караный.

Vári dne 10 září 1926.
дня

Jménem obecního představenstva obce
Именемъ громадского уряду громады

Vári

Jan Sedrely
notář — нотарь.

Torzsás András
starosta — староста.

14. fotó. A kárpátaljai Vári községben 1926-ban kiállított erkölcsi bizonyítvány

dc_1478_17

Čs. doplňovací okresní velitelství Užhorod
(Принадлежний одѣлъ. — Törzstest)

č. 223
D 1920/1916
1915

Jan Hunor Juliánna Terenz 52

ВОЙСКОВА ГРАМОТА. :: Katonai igazoló lap.

Вой. степень и назвиско: Dom. vo. Bodi František
Kat. rang és név:

рожденний въ роцѣ (года) 1894 въ Pallós политичний округъ Vel. Kapušany
született évben közigazgatási kerület

приналежний до Pallós политичний округъ Vel. Kapušany
illetőségü közigazgatási kerület

бувъ изза згаданого розпорядженя съ дня 27./7. 1920 переведений днемъ 15./XII. 1920
az 1920. évi julius hó 27-iki kormányrendelet értelmében napjával

до 1. резервы (запасъ) въ: v čs. p.p.č. 36
tartalékba helyeztetett (alakulat):

Бувъ одзначений*)
Kitüntetésben részesült*)

Именований е повинний въ случаю мобилизаціи свого рочника въ часѣ 24 годинъ по оголошеню мобилизаціи одойти съ мѣсця свою побуту до
Nevezett évfolyamának mozgósitása esetén köteles lakhelyét 24 óra leforgása alatt a mozgósitás kihirdetése után elhagyni és Užhorodu ba

де почне чинну войскову службу въ
vonulni, hol megkezdi tényleges katonai szolgálatát u čs. pešího pluku čís. 36

Та грамота управняе власника въ случаю мобилизаціи до безплатной ѣзди въ III. класу ческо-словенскихъ зелѣзниць съ мѣсця побуту до
Mozgósitás esetén e lap tulajdonosa jogosult ingyen utazásra a csehszlovák vasutak osztályában és pedig lakhelyéről Užhorodu be.

Въ Užhorodu, дня 14. února 1922.
Kelt....., 19....

pplk. Jan Wurzinger

Печать
Bélyegző

Подписъ команданта. — Parancsnok aláirása.

15. fotó. A Csehszlovákiához tartozó Ungváron (Užhorod-ban) 1922-ben kiadott ruszin–magyar nyelvű katonai okmány, melyet az államnyelven töltött ki a hivatalnok

Érdemes megfigyelni, hogy a 15. fotón bemutatott nyomtatvány ruszin–magyar kétnyelvű, amelyet az államnyelven, csehül töltöttek ki. Szintén többnyelvű a 16. fotón látható, a halottkémi szemle eredményét rögzítő űrlap. A cseh–ruszin nyomtatványt magyarul töltötte ki a halottkém.

dc_1478_17

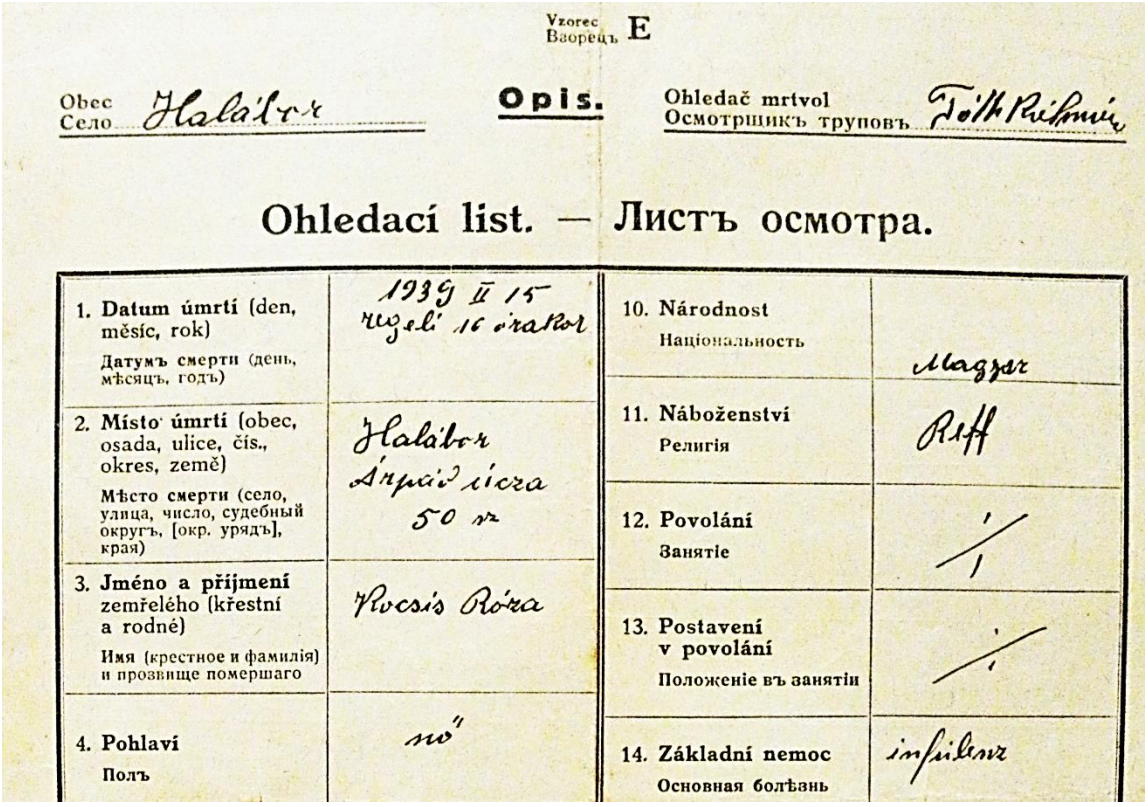

Vzorec
Взорецъ E

Obec
Село Halábor

Opis.

Ohledač mrtvol
Осмотрщикъ труповъ Fölth Rudolf

Ohledací list. — Листъ осмотра.

1. **Datum úmrtí** (den, měsíc, rok) Датумъ смерти (день, мѣсяцъ, годъ)	1939 II 15 vasárnap 16 órakor	10. **Národnost** Національность	Magyar
2. **Místo úmrtí** (obec, osada, ulice, čís., okres, země) Мѣсто смерти (село, улица, число, судебный округъ, [окр. урядъ], края)	Halábor Árpád ucca 50 sz	11. **Náboženství** Религія	Ref
		12. **Povolání** Занятіе	/
3. **Jméno a příjmení** zemřelého (křestní a rodné) Имя (крестное и фамилія) и прозвище помершаго	Rucsis Róza	13. **Postavení v povolání** Положеніе въ занятіи	/
4. **Pohlaví** Полъ	nő	14. **Základní nemoc** Основная болѣзнь	influenza

16. fotó. A halottkémi szemle kétnyelvű formanyomtatványa

De Podkarpatszka Rusz területén többnyelvűek voltak a vasútállomások megnevezései (17. és 18. fotó), a helységnévtáblák (19. fotó), az autóbuszmegállók feliratai (20. fotó), az utcanevek (21. és 22. fotó) stb. is.

17. fotó. Cseh és ruszin felirat Rahón a vasútállomás épületén

dc_1478_17

18. fotó. Kétnyelvű kiírás az uzsoki vasútállomás homlokzatán

19. fotó. Kétnyelvű helynévtábla

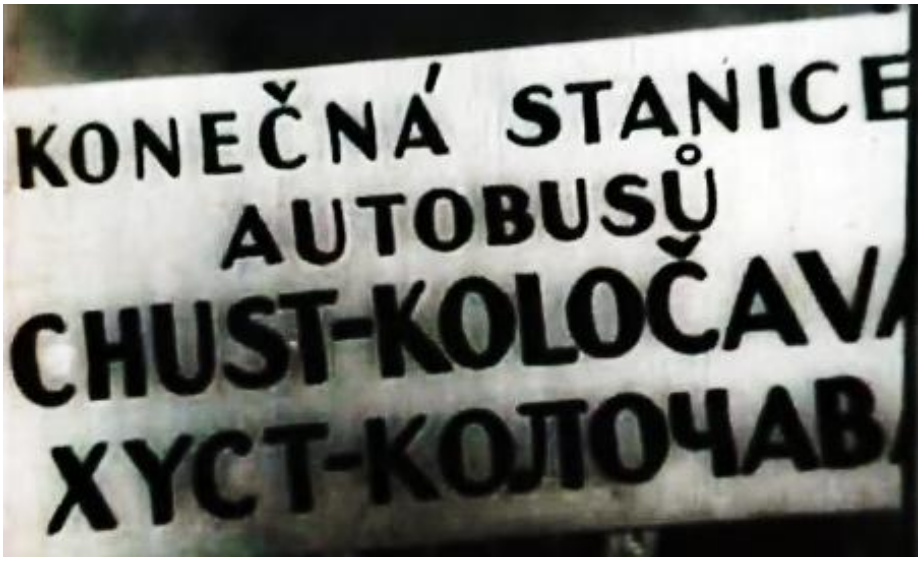

20. fotó. Autóbuszjárat végállomását jelző kétnyelvű tábla

dc_1478_17

21. fotó. Két beregszászi utcanévtábla: az utcaneveket három nyelven tüntették fel

22. fotó. Utcanév-táblák Ungvárról: az utcaneveket három nyelven jelennek meg

A nyilvános tér többnyelvűsége jól kivehető a hétköznapi életképeket rögzítő felvételeken (23. és 24. fotó) és a korabeli képeslapokon (25–27. fotó) egyaránt.

23. fotó. Többnyelvű cégtáblák Ungvárról; a nyelvek sorrendje ruszin – cseh(szlovák) – magyar

dc_1478_17

24. fotó. Ungvári utcakép: látható a többnyelvűség

25. fotó. Többnyelvű feliratot tartalmazó képeslap Beregszászról

dc_1478_17

26. fotó. Többnyelvű utcakép egy korabeli ungvári képes levelezőlapon

27. fotó. Munkácsi életkép egy képeslapon, háromnyelvű felirattal

Az 1919–1939 közötti évek társasági életének többnyelvűsége jelenik meg számos dokumentumon. A 28. fotón egy három nyelven: csehül, ruszinul és magyarul kiadott ünnepi program részletével találkozhatunk, amely a Csehszlovák Köztársaság fennállásának 15. évfordulója alkalmából tartott ünnepély programjáról tájékoztatja a lakosságot.

dc_1478_17

Kulturní spolky v Sevluš
pořádají dne 27. října 193
v sále hotelu Royalu
Jubileum
15-ti letého trvání
Čs. republiky
Program:
Začátek o 8 hod. večer
Vstupné: I. místo 6., II. m. 4., III. k stání Kč 2
Pro studenty Kč 1.

КУЛЬТУРНЪ ТОВАРИСТВА в СЕВЛЮШИ
УЗАДЖУЮТЬ 27. окт. 1933
у великій салі „Роялу"
ЮВИЛЕЙ
15. рочного
истнованя
Чсл. републики
Програма:
Початок точно о годині 8. вечером.
Цѣны мѣст: I. Кч 6, II. Кч 4, III. (стоячі)
Кч 2. Для студентов Кч 1.

A sevluši kultur egyesületek
f. évi október hó 27-én
köztársaságunk fennállásának 15. évfordulója
alkalmàból
JUBILEUMI
ÜNNEPÉLYT
rendeznek a Royal szálloda nagytermében
Műsor:
Az előadás kezdete este 8 órakor.
Helyárak: I. hely 6, II. h. 4, III. (álló) hely 2 Kč
Diákjegy 1 Kč.
A tiszta jövedelem a helybeli Vöröskereszt és a Gyermekgondozó Egylet javára lesz fordítva.

28. fotó. Háromnyelvű tájékoztató a jubileumi ünnepi műsorról, Nagyszőlős (Sevljuš)

POZVÁNKA.

LOVECKÝ SPOLEK V BEREHOVĚ, jako člen československé myslivecké jednoty se sídlem v Brně, uspořádá v sobotu dne 14. prosince 1935 v 21. hodin, ve všech místnostech panského kasina

ZEMSKÝ LOVECKÝ PLES,

na který Vás a Vaši ctěnou rodinu uctivě zvou

Pořadatelé.

Čestní protektoři:
KONSTANTIN HRABAR, guvernér, ANTONÍN ROZSYPAL, zemský president,
generál OLEG SVÁTEK, zemský vojenský velitel.

Hlavní protektor:
JAN FOLTÁNEK, vicepresident krajského soudu, předseda zemského svazu loveckého a kyn. org. pro zemi Podkarpatoruskou

Bakó Bertalan, Bányász Menyhért, Alois Benda, Benda Kálmán, Max. Beutler, Csánk Béla dr., Demjén Gyula, Fejér Barna, Дръ Степанъ А. Фенцикъ, Fritsche Arthur, Ing. Jaroslav Hataš, Jozef Houška

Pořadatelé:
Předseda: JULIUS HUNYADY, místopředseda lov. spol. v Berehově. Místopředs.: ALEXANDR JÁSZAY, místopředseda lov. spol. v Berehově.
Hlavní pořadatel: Prof. Dr. EVŽEN FENCIK.

Prvotřídní jazz-band a cikánská hudba. Tanec do rána. Teplá a studená jídla. Výborné nápoje. V tombole možno vyhráti zajíce, bažanty a dobré staré víno.

Vstupné za jednu osobu Kč 10, za tříčlennou rodinu Kč 25. Předplatné se s díky přijímá.

Pozvánku na požádání nutno ukázati!

Osoby, které pozvánky neobdržely, račte se obrátit na předsedu berehovského loveckého spolku.

ПРИГЛАШЕНІЕ.

ОБЩЕСТВО ОХОТНИКОВЪ ВЪ БЕРЕГОВѢ, какъ членъ чехословацкой охотничей едноты съ мѣстомъ пребыванія въ Брнѣ, устраиваетъ дня 14.-го декабря 1935. года въ 21. часовъ въ всѣхъ помѣщеніяхъ „Касина" въ Береговѣ

Земскій охотничій балъ,

на который Васъ съ семьей имѣютъ честь пригласить Распорядители.

Почетные протекторы:
КОНСТАНТИНЪ ГРАБАРЪ, губернаторъ, АНТОНИНЪ РОЗСЫПАЛЪ земскій президентъ,
генералъ ОЛЕГЪ СВАТЕКЪ, земскій военный начальникъ.

Головный протекторъ:
ЮАНЪ ФОЛТАНЕКЪ, мѣстопредсѣдатель кр. суда и предс. охотничьяго союза на Подк. Руси.

Vl. J. Horák, Hynek Hrček, Юлій Грабаръ, Юлій Игор Гуснай, Kántor Győző, Kertész Ede dr., Jaroslav Košvanec dr., Klein Menyhért, Frant. Koudela, Kroó Sándor dr., Kvakovszky László, Linner Bertalan dr., Eugén Mayer, Vojtěch Mitrovič, Ottomár Masek, Molnár Zoltán dr., Német István, Nemes József, Neuwelt Sándor, Ortutay Jenő

Распорядители:
Предс.: ЮЛІЙ ГУНЯДІЙ, Мѣстон.: АЛЕКС. ЯСАЙ, предс. охот. общ. въ Б.-говѣ Мѣстоп. охот. общ. въ Б.-ѣ
Гл. распорядитель: Дръ ЕВГЕНІЙ А. ФЕНЦИКЪ проф.

Первоклассный „jazz band" и цыганская музыка. Танцы до утра. Теплыя и студеныя кушанья. Найлучшія вина. Въ томболѣ можно выиграть зайца, фазановъ и старое вино.

Вступное для особы: Кч 10·—, а за трехчленное семейство: Кч 25·—.

Предплата принимается съ благодарностью.

Вступъ только по приглашеніямъ.

Неполучившіе приглашенія соизволятъ обратится къ предсѣдателю о-ва охотн. въ Береговѣ.

MEGHIVÓ.

A BEREGSZÁSZI VADÁSZTÁRSULAT, mint a Csehszlovák myslivecká jednota (központi országos vadászegyesület, székhelye Brno) tagja, 1935 december hó 14-én zártkörű

ORSZÁGOS VADÁSZBÁLT

rendez, amelyre Ont és nagyrabecsült családját tisztelettel meghívja a Rendezőség.

Díszvédnökök:
HRABAR KONSTANTIN, kormányzó, ROZSYPÁL ANTAL, országos elnök,
SVATEK OLEG tábornok, országos katonai parancsnok.

Fővédnök:
FOLTÁNEK JÁNOS ker. bírósági alelnök, a podk. rusi vadászati és kynológiai szervezetek országos szövetsége elnöke.

Pál Győző, Николай Подолчакъ, Péchy Aladár, Polchy István dr., Schürger Ferenc, Szakady Géza, Székely Béla dr., Vaclav Vachuska, ifj. Weisz Ferenc, Svatopluk Veselý dr., Дръ Евгеній Валла, Zelmanovics Sámuel dr., Zsürger Lajos

Protektori: — Протекторы: — Védnökök:

Rendezőbizottság:
Elnök: HUNYADY GYULA, a beregszászi vadásztársulat elnöke. Alelnök: JÁSZAY SÁNDOR b.szászi vadásztársulat alelnöke
Főrendező: FENCZIK JENŐ dr. tanár.

A bál a beregmegyei kaszinó (úri kaszinó) összes termeiben lesz megtartva. Kezdete este 9 órakor. Elsőrendű jazz-band és jó cigányzene. Hideg és meleg buffet, elsőrangu borok. Tombolatárgyak: lőtt nyúl, fácán és finom fajbor.

Belépti-díj személyenként 10 Kč, családjegy 3 személyre 25 Kč.

Meghívó kívánatra felmutatandó.

Akik részére meghívó tévedésből nem küldetett, de arra igényt tartanak, készséggel küld és felülfizetéseket köszönettel fogad a rendezőség.

29. fotó. A beregszászi vadásztársulat báli meghívója

dc_1478_17

A társasági élet kiemelt eseményeinek számító bálokra különböző nyelveket beszélő embereket vártak, ennek megfelelően szólítottak meg őket, természetesen többnyelvű báli meghívókkal (29. és 30. fotó). Az esküvőkre is többnyelvű meghívókat küldtek ki (31. fotó).

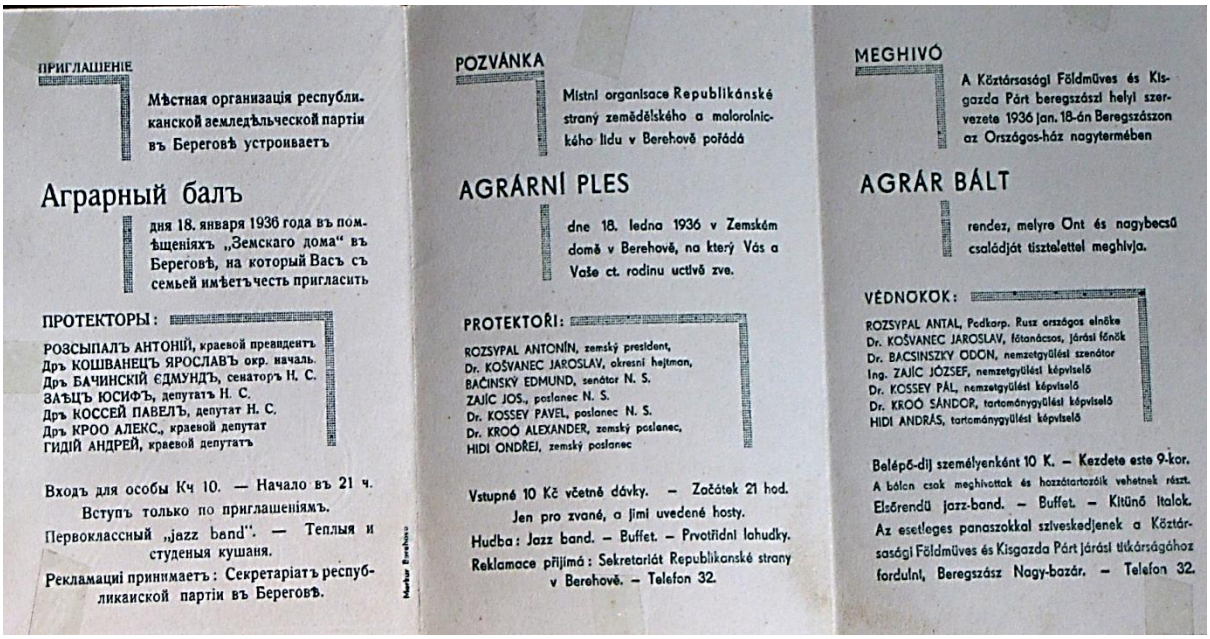

ПРИГЛАШЕНІЕ

Мѣстная организація республиканской земледѣльческой партіи въ Береговѣ устроиваетъ

Аграрный балъ

дня 18. января 1936 года въ помѣщеніяхъ „Земскаго дома" въ Береговѣ, на который Васъ съ семьей имѣетъ честь пригласить

ПРОТЕКТОРЫ:

РОЗСЫПАЛЪ АНТОНІЙ, краевой президентъ
Дръ КОШВАНЕЦЪ ЯРОСЛАВЪ окр. началь.
Дръ БАЧИНСКІЙ ЄДМУНДЪ, сенаторъ Н. С.
ЗАЪЦЪ ЮСИФЪ, депутатъ Н. С.
Дръ КОССЕЙ ПАВЕЛЪ, депутат Н. С.
Дръ КРОО АЛЕКС., краевой депутат
ГИДІЙ АНДРЕЙ, краевой депутатъ

Входъ для особы Кч 10. — Начало въ 21 ч.
Вступъ только по приглашеніямъ.
Первоклассный „jazz band". — Теплыя и студеныя кушаня.
Рекламаціи принимаетъ: Секретаріатъ республикаиской партіи въ Береговѣ.

POZVÁNKA

Místní organisace Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Berehově pořádá

AGRÁRNÍ PLES

dne 18. ledna 1936 v Zemském domě v Berehově, na který Vás a Vaše ct. rodinu uctivě zve.

PROTEKTOŘI:

ROZSYPAL ANTONÍN, zemský president,
Dr. KOŠVANEC JAROSLAV, okresní hejtman,
BAČINSKÝ EDMUND, senátor N. S.
ZAJÍC JOS., poslanec N. S.
Dr. KOSSEY PAVEL, poslanec N. S.
Dr. KROÓ ALEXANDER, zemský poslanec,
HIDI ONDŘEJ, zemský poslanec

Vstupné 10 Kč včetně dávky. — Začátek 21 hod.
Jen pro zvané, a jimi uvedené hosty.
Hudba: Jazz band. — Buffet. — Prvotřídní lahudky.
Reklamace přijímá: Sekretariát Republikanské strany v Berehově. — Telefon 32.

MEGHIVÓ

A Köztársasági Földmüves és Kisgazda Párt beregszászi helyi szervezete 1936 jan. 18-án Beregszászon az Országos-ház nagytermében

AGRÁR BÁLT

rendez, melyre Ont és nagybecsü családját tisztelettel meghívja.

VÉDNÖKÖK:

ROZSYPAL ANTAL, Podkarp. Rusz országos elnöke
Dr. KOŠVANEC JAROSLAV, főtanácsos, járási főnök
Dr. BACSINSZKY ODON, nemzetgyülési szenátor
Ing. ZAJÍC JÓZSEF, nemzetgyülési képviselő
Dr. KOSSEY PÁL, nemzetgyülési képviselő
Dr. KROÓ SÁNDOR, tartománygyülési képviselő
HIDI ANDRÁS, tartománygyülési képviselő

Belépő-dij személyenként 10 K. — Kezdete este 9-kor.
A bálon csak meghivottak és hozzátartozóik vehetnek részt.
Elsőrendü jazz-band. — Buffet. — Kitünő italok.
Az esetleges panaszokkal szíveskedjenek a Köztársasági Földmüves és Kisgazda Párt járási titkárságához fordulni, Beregszász Nagy-bazár. — Telefon 32.

30. fotó. Az 1936. évi agrárbálra is többnyelvű meghívót kaptak a társasági élet tagjai

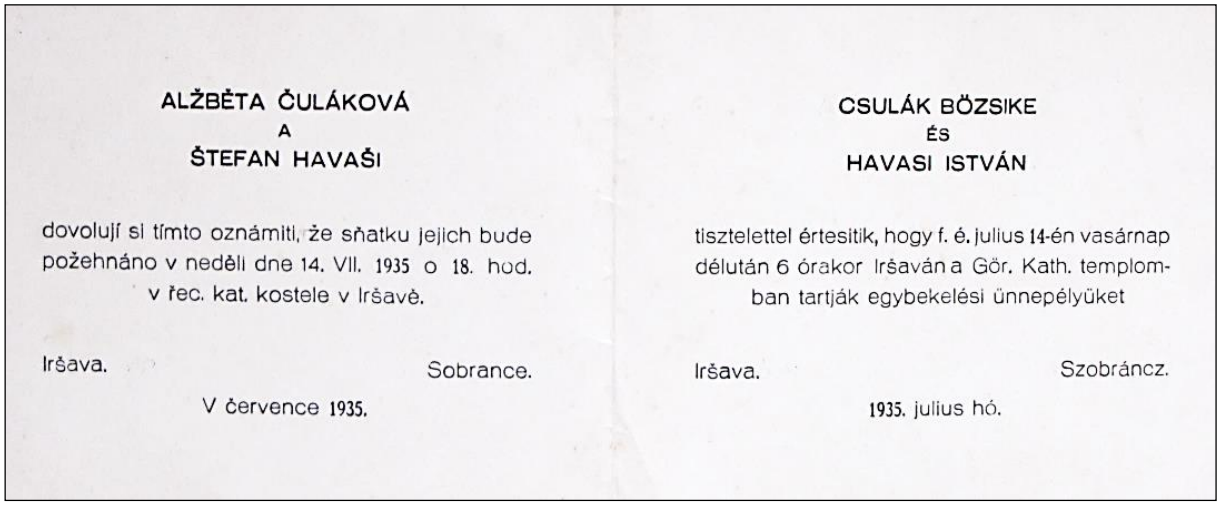

ALŽBĚTA ČULÁKOVÁ
A
ŠTEFAN HAVAŠI

dovolují si tímto oznámiti, že sňatku jejich bude požehnáno v neděli dne 14. VII. 1935 o 18. hod. v řec. kat. kostele v Iršavě.

Iršava. Sobrance.

V července 1935.

CSULÁK BÖZSIKE
ÉS
HAVASI ISTVÁN

tisztelettel értesitik, hogy f. é. julius 14-én vasárnap délután 6 órakor Irsaván a Gör. Kath. templomban tartják egybekelési ünnepélyüket

Iršava. Szobráncz.

1935. julius hó.

31. fotó. Cseh–magyar esküvői meghívó 1935-ből

De többnyelvűek voltak a szolgáltatásokról kiállított számlák (32. és 33. fotó), a pénzügyi dokumentumok (34. fotó), a reklámok és hirdetések (35–36. fotó), de még az egészségügyi témájú tájékoztató füzetecskék is (37. fotó).

dc_1478_17

Róth Mór, Kosino (Mezőkaszony)
Válcový mlin a Elektrárňa—Hengermalma és villanytelepe

B. č. 211 fogy. sz. Kosino, 1933 augusztus 21.

Panu Tek. Ref. ottlon urnak urnőnek

Loco — Helyben.

Dovoluji si tímto uctivě Vám sdělíti, že dnešního dne muj Van szerencsém értesiteni, hogy a mai napon pénzbeszeinkasant převzal obnos za opotrebu el. praudu dőmdek átadott

ke dni 1933 havi áram fogyasztásért járó

	Kč.	h f.
	160	
2 % daň z obratu 2 % forg. adó		
Úhrnem-összesen	160	

tesz ki

STAV EL. HODINU—AZ ÁRAMMÉRŐ ÁLLÁSA

NYNĚJŠÍ JELENLEG						
pšedešlý megelőzőieg olvasáskor:						
spotřeba fogyasztás:						Kv. hod. H. w. óra

v dokonale úctou
kiváló tisztelettel

32. fotó. Kétnyelvű villanyszámla Mezőkaszonyból, 1933

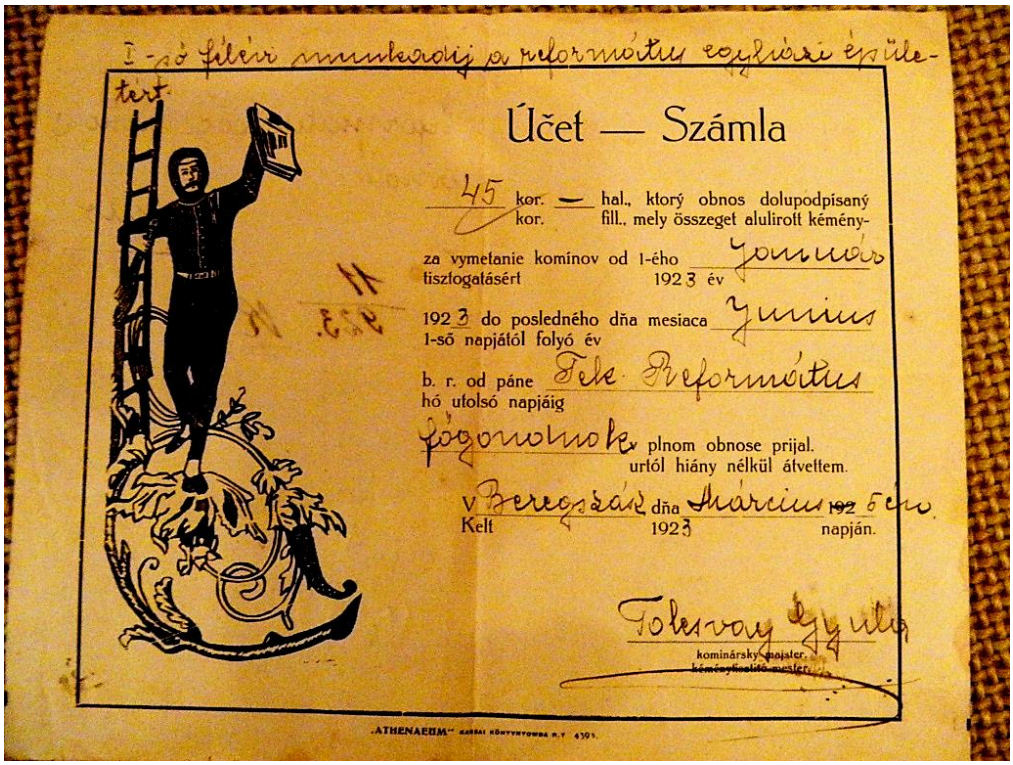

I-ső félévi munkadíj a református egyházi épületért.

Účet — Számla

45 kor. — hal., ktorý obnos dolupodpísaný
kor. fill., mely összeget alulirott kémény-

za vymetanie komínov od 1-ého junius hó
tisztogatásért 1923 év

1923 do posledného dňa mesiaca junius
1-ső napjától folyó év

b. r. od páne Fek. Református
hó utolsó napjáig

fogadtuk v plnom obnose prijal.
urtól hiány nélkül átvettem.

V Beregszász dňa Március 15-én
Kelt 1923 napján.

Tolesvary Gyula
kominársky majster.
kéményseprő mester.

„ATHENAEUM" KIRÁLYI KÖNYVNYOMDA R.-T. 4391.

33. fotó. Kéményseprő számlája: cseh–magyar nyomtatvány, magyarul kitöltve, 1923

dc_1478_17

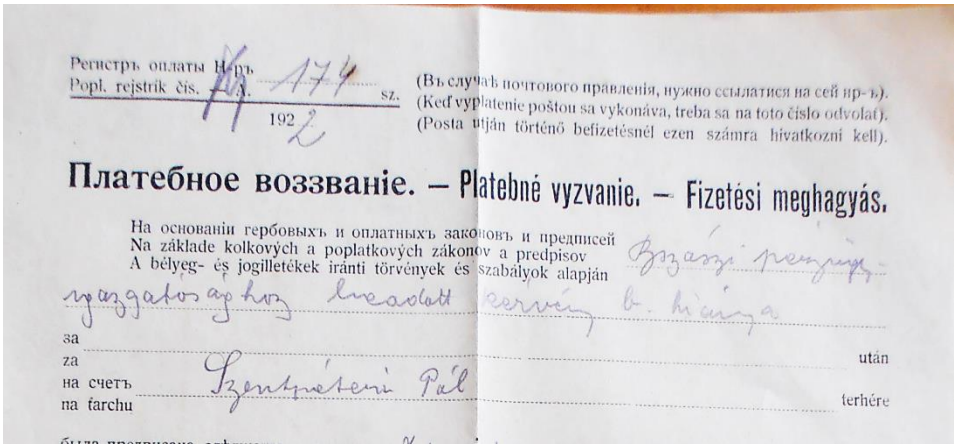
Регистръ оплаты Нпъ
Popl. rejstrík čís. 174 sz.
192 2

(Въ случаѣ почтового правленія, нужно ссылатися на сей нр-ъ).
(Keď vyplatenie poštou sa vykonáva, treba sa na toto číslo odvolať).
(Posta útján történő befizetésnél ezen számra hivatkozni kell).

Платебное воззваніе. — Platebné vyzvanie. — Fizetési meghagyás.

На основаніи гербовыхъ и оплатныхъ законовъ и предписей
Na základe kolkových a poplatkových zákonov a predpisov
A bélyeg- és jogilletékek iránti törvények és szabályok alapján

igazgatósághoz beérkezett szervező b. hivatala

за
za
на счетъ Szentpétéri Pál
na farchu
után
terhére

34. fotó. Háromnyelvű formanyomtatvány: fizetési meghagyás, 1922

35. fotó. Ruszin–cseh(szlovák), illetőleg cseh(szlovák)–magyar reklám Munkácsról

36. fotó. Kétnyelvű kereskedelmi hirdetések

dc_1478_17

37. fotó. A gümőkór elleni küzdelem is három nyelven folyt

A kisebbségi nyelvek az oktatásban is megjelenhettek. Ennek megfelelően a csehszlovák tanügyi hatóságok az iskolai dokumentáció többnyelvűségét is természetesnek tartották. Az iskolák bélyegzőin (38. fotó) éppúgy több nyelvű jelent meg, mint például az iskolai bizonyítványokon (39. fotó) vagy osztálykönyveken (40. fotó).

38. fotó. A bátyui állami elemi népiskola körpecsétje: cseh(szlovák)–magyar kétnyelvű

dc_1478_17

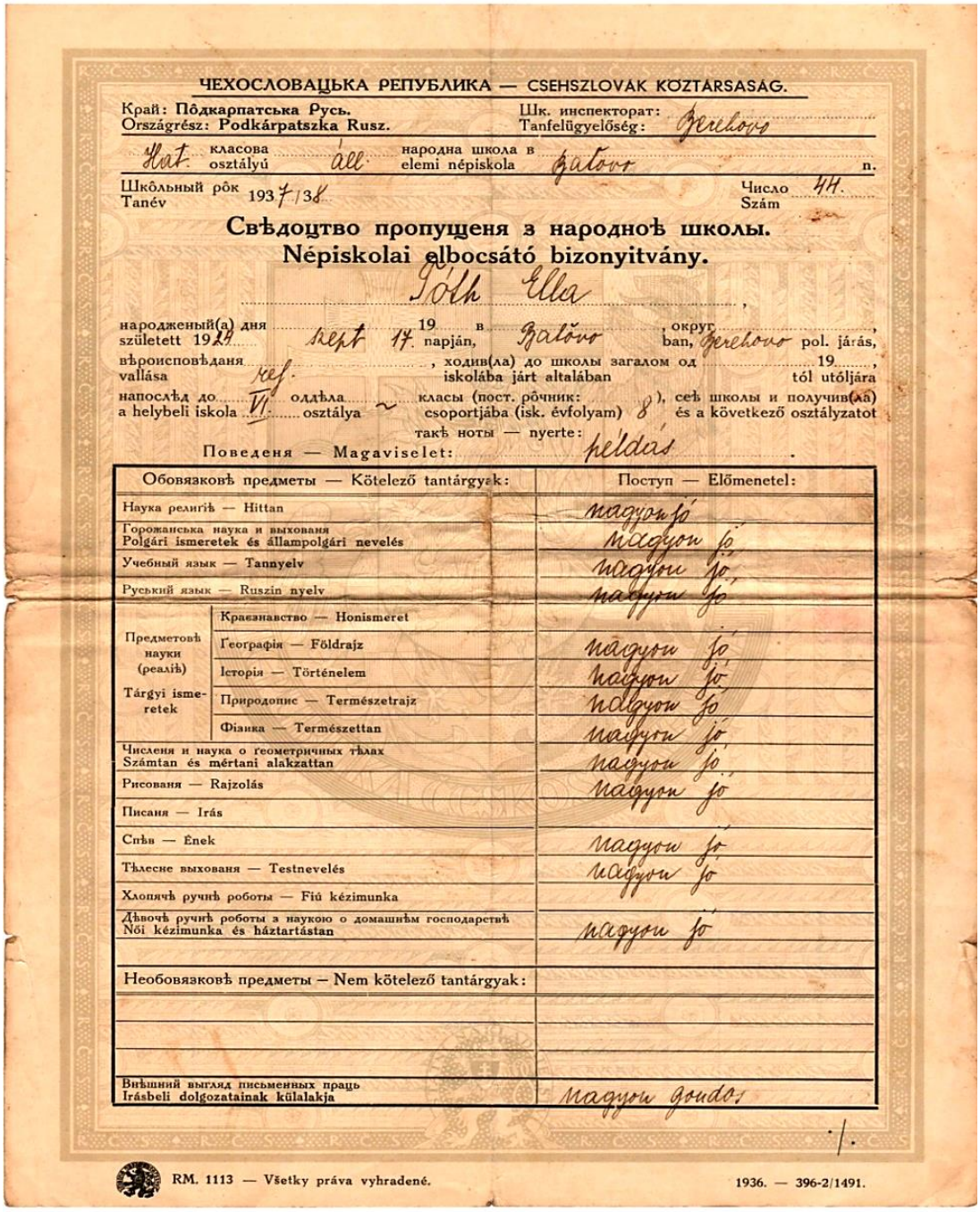

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕПУБЛИКА — CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG.

Край: Пôдкарпатська Русь. Országrész: Podkárpatszka Rusz. Шк. инспекторат: Tanfelügyelőség: Berehovo

Hat. класова osztályú áll. народна школа в elemi népiskola Batovo n.

Шкôльный рôк Tanév 1937/38 Число Szám 44.

Свѣдоцтво пропущеня з народноѣ школы.
Népiskolai elbocsátó bizonyitvány.

Tóth Ella,

народженый(а) дня született 1929 sept 17. 19 в napján, Batovo, округ ban, Berehovo pol. járás,

вѣроисповѣданя vallása ref., ходив(ла) до школы загалом од iskolába járt általában 19, tól utóljára

напослѣд до a helybeli iskola VI. оддѣла osztálya ~ класы (пост. рôчник: csoportjába (isk. évfolyam) 8), сеѣ школы и получив(ла) és a következő osztályzatot такѣ ноты — nyerte:

Поведеня — Magaviselet: példás.

Обовязковѣ предметы — Kötelező tantárgyak:		Поступ — Előmenetel:
Наука религіѣ — Hittan		nagyon jó
Горожанська наука и выхованя Polgári ismeretek és állampolgári nevelés		nagyon jó
Учебный язык — Tannyelv		nagyon jó
Руський язык — Ruszin nyelv		nagyon jó
Предметовѣ науки (реаліѣ) Tárgyi ismeretek	Краєзнавство — Honismeret	
	Географія — Földrajz	nagyon jó
	Історія — Történelem	nagyon jó
	Природопис — Természetrajz	nagyon jó
	Фізика — Természettan	nagyon jó
Численя и наука о геометричных тѣлах Számtan és mértani alakzattan		nagyon jó
Рисованя — Rajzolás		nagyon jó
Писаня — Irás		
Спѣв — Ének		nagyon jó
Тѣлесне выхованя — Testnevelés		nagyon jó
Хлопячѣ ручнѣ роботы — Fiú kézimunka		
Дѣвочѣ ручнѣ роботы з наукою о домашнѣм господарстѣ Női kézimunka és háztartástan		nagyon jó
Необовязковѣ предметы — Nem kötelező tantárgyak:		
Внѣшний выгляд письменных праць Irásbeli dolgozatainak külalakja		nagyon gondos

1.

RM. 1113 — Všetky práva vyhradené. 1936. — 396-2/1491.

39. fotó. A Csehszlovák Köztársaság Podkarpatszka Rusz országrészében a népiskola elvégzéséről kiállított hivatalos bizonyítvány

A 39. és 40. fotót érdemes alaposabban is szemügyre venni. A mai, 21. századi viszonyokat figyelembe véve kifejezetten érdekes és meglepő, hogy sem a népiskolai bizonyítványon, sem pedig az osztálykönyv nyomtatványán nem jelenik meg a csehszlovák államnyelv. Mindkét dokumentum csak magyar és ruszin nyelvű nyomtatott, illetve magyarul írott szövegeket tartalmaz. Minderre azért volt lehetőség, mert a nyelvtörvény végrehajtási rendelete alapján azoknak a járásbíróságoknak a területén, ahol csehszlovák (cseh és szlovák) nemzetiségűek aránya nem érte el a tíz százalékot, az államnyelv használata csak akkor volt kötelező, ha ezt valaki külön kérte. Amint a dokumentumokból látható, ezt a rendelkezést nemcsak a szóbeli ügyintézés, hanem a nyomtatványok nyelvére is alkalmazták.

dc_1478_17

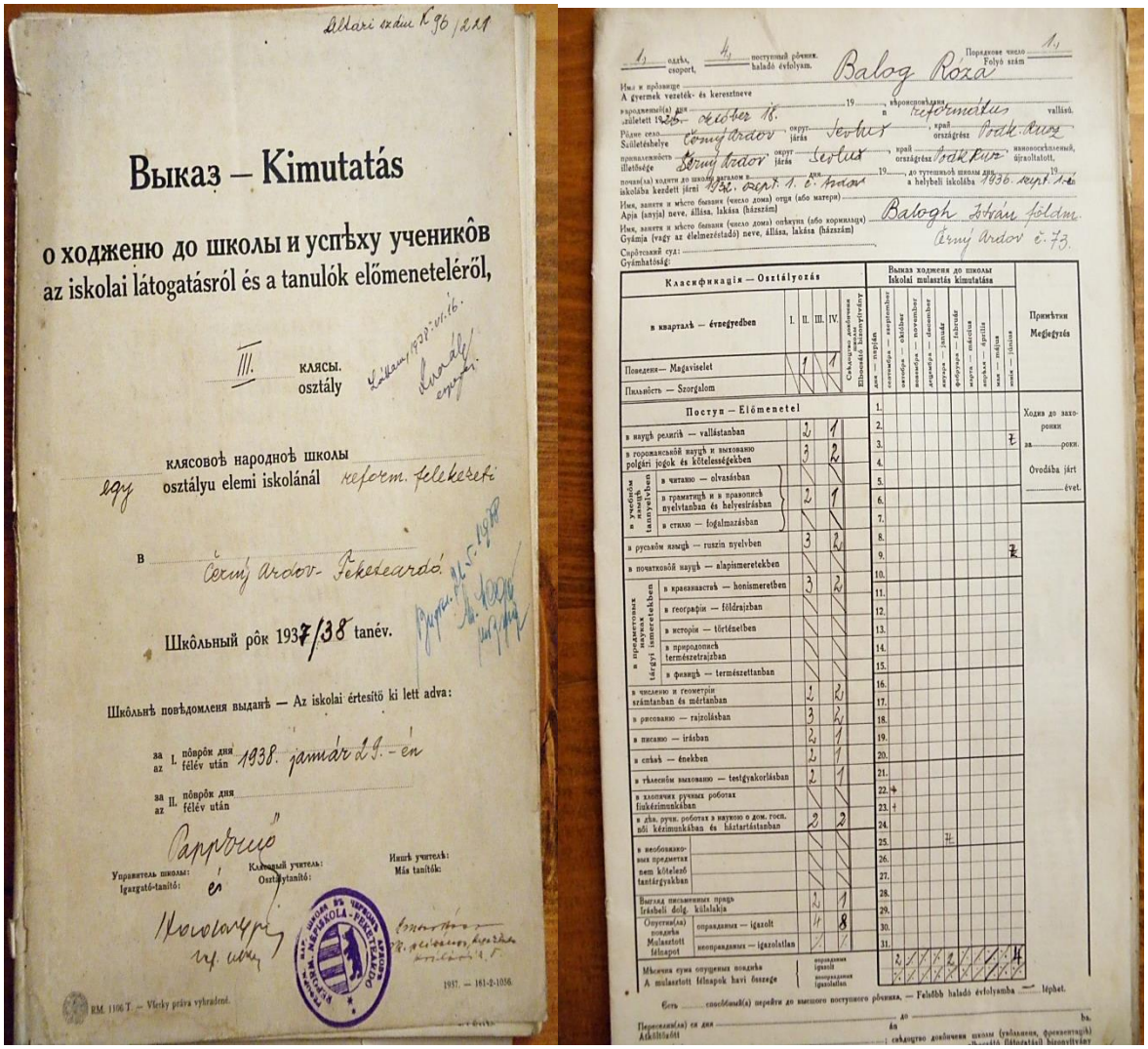

Выказ – Kimutatás

о ходженю до школы и успѣху ученикôв

az iskolai látogatásról és a tanulók előmeneteléről,

III. клясы. osztály

клясовоѣ народноѣ школы egy osztályu elemi iskolánál

в Černý Ardov-Feketeardó

Шкôльный рôк 1937/38 tanév.

Шкôльнѣ повѣдомленя выданѣ — Az iskolai értesítő ki lett adva:

за az I. пôврôк дня félév után 1938. január 29.-én

за az II. пôврôк дня félév után

Управитель школы: Igazgató-tanító:

Класный учитель: Osztálytanító:

Иншѣ учителѣ: Más tanítók:

RM 1106 T. — Všecky práva vyhradené.

1937. — 161-2-1056.

Balog Rozá

Černý Ardov č. 73.

Класификацiя — Osztályozás

в квартал — évnegyedben	I.	II.	III.	IV.	Сьвідоцтво дозволяє Bizonyító Záróvizsgát
Поведеня — Magaviselet		1		1	
Пильность — Szorgalom					
Поступ — Előmenetel					
в науцѣ религiѣ — vallástanban		2		1	
в гражданской науцѣ и выкованю — polgári jogok és kötelességekben		3		2	
в русскôм языцѣ — ruszin nyelvben		3		2	
в початковôй науцѣ — alapismeretekben					
в краєвнаствѣ — honismeretben		3		2	
в географiи — földrajzban					
в исторiи — történetben					
в природопису — természetrajzban					
в физицѣ — természettanban					
в численю и геометрiи — számtanban és mértanban		2		2	
в рисованю — rajzolásban		3		2	
в писаню — írásban		2		1	
в спѣвѣ — énekben		2		1	
в тѣлесным выкованю — testgyakorlásban		2		1	
в хлопчих ручных роботах — fiúkézimunkában					
в дѣв. ручн. роботах в науцѣ о дом. госп. — női kézimunkában és háztartástanban		2		2	
в необовязковых предметах — nem kötelező tantárgyakban					
Выглад писменных працѣ — írásbeli dolg. külsője		2		1	
Опущенiя пондѣлка — Mulasztott félnapok: оправданных — igazolt		4		8	
неоправданных — igazolatlan					
Мѣсячна сума опущених пондѣлка — A mulasztott félnapok havi összege: оправданных igazolt; неоправданных igazolatlan					

Выказ ходженя до школы — Iskolai mulasztás kimutatása

дня — napján	сентября — szeptember	октября — október	ноября — november	декабря — december	января — január	февраля — február	марта — március	апреля — április	мая — május	июня — június
1.										
2.										
3.										7
4.										
5.										
6.										
7.										
8.										
9.										7
10.										
11.										
12.										
13.										
14.										
15.										
16.										
17.										
18.										
19.										
20.										
21.										
22. +										
23. +										
24.										
25.						7				
26.										
27.										
28.										
29.										
30.										
31.										
	2	1	1	2	1	1	1	1	1	4

Ходженя до захороники за ..... роки.

Óvodába járt ..... évet.

40. fotó. A feketeardói magyar tannyelvű elemi iskola osztálykönyve és annak egy oldala

Az itt látható összefoglalóból is kiderül, hogy a Csehszlovák Köztársaság nemcsak deklarálta a kisebbségi nyelvek széleskörű használatának jogát, hanem ehhez megteremtette a lehetőségeket a két- vagy akár háromnyelvű formanyomtatványok, hivatali űrlapok legyártatásával, illetve a többnyelvű dokumentumok használatának engedélyezésével, azok elfogadásával. S bár voltak panaszok a csehszlovák hatóságok nyelvpolitikájára, a korabeli nyelvi tájkép vázlatos elemzése alapján láthatjuk, hogy az alapvetően demokratikus berendezkedésű első Csehszlovák Köztársaság kísérletet tette arra, hogy a dualista Osztrák–Magyar Monarchia nyelvpolitikájánál kedvezőbb jogi környezetet teremtsen a kisebbségek nyelvhasználatához.

4. A helyi szláv közösség nyelvi irányzatai és vitái

Amint azt a fentiekben is láthattuk, a mai Kárpátalja területén a Csehszlovák Köztársaság keretében a hatóságok lehetővé tették a ruszin nyelv hivatalos funkciókban való használatát az abszolút ruszin többségű régióban, annak ellenére, hogy az autonómia a gyakorlatban a korszak végéig nem valósult meg. Nyelvpolitikai szempontból tehát a vidék többségi lakosságát alkotó szlávok nyelve hivatalos nyelvként, az államnyelvvel (elvileg a csehszlovák, valójában a cseh

dc_1478_17

nyelvvel) gyakorlatilag egyenrangúan alkalmazható volt.[96] Az ezt megelőző korszak államnyelve, a magyar szintén használható volt a hivatali életben azoknak a járásbíróságoknak a területén, ahol a magyar lakosság aránya elérte a 20 százalékot (Lanstyák 1991). S bár a régió nyelveinek nyelvpolitikai helyzetével sem a ruszinok, sem a magyarok nem voltak teljes mértékben elégedettek, a korszak legfőbb nyelvi problémáját nem nyelvpolitikai, hanem a nyelvpolitikával szoros összefüggésben álló nyelvtervezési kérdések okozták. Elsősorban az, hogy a régióban hivatalos nyelvként előforduló úgynevezett ruszin nyelvnek három sztenderd változata volt használatos ebben a korszakban a kulturális és közéletben, valamint az oktatásban.

Az Észak-Amerikában élő ukrán történész, Subtelny (2009: 448) szerint a csehszlovák hatóságok nagyobb fokú politikai, kulturális és nyelvi önállóságot biztosítottak a Podkarpatszka Ruszban élő szlávoknak, mint amilyet azok valaha is élveztek. Ez a nyelvi szabadság azonban gyakorlati problémákat is a felszínre hozott.

A helyi szláv lakosság egyik jelentős problémája ebben az időszakban az egységes nyelvi irányzat hiánya volt (Stec 1969). A kárpátaljai szlávok körében már a 19–20. század fordulójától kezdve több nyelvi irányzat törekvései keresztezték egymást. A tárgyalt időszakban sem volt egységes a nyelvszemlélet. Három nyelvi irányzat volt elkülöníthető: a ruszofil (nagyorosz), az ukranofil és a ruszinofil. Bonkáló (1935: 62) így jellemezte a korabeli nyelvi helyzetet: „három irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot."

A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni a régió többségi lakosságának nyelvi helyzetét (Tichý 1938, Káprály 2003, 2008, Plišková 2008: 37). Nem volt egyetértés a helyi szláv értelmiség körében abban, melyik nyelv vagy nyelvváltozat tölthetné be az irodalmi nyelv (sztenderd változat) funkcióit. S bár más ruszinok lakta régiókban – így Galíciában vagy épp a Csehszlovákián belül Szlovákiához, és nem Kárpátaljához tartozó északkeleti részeken – szintén volt polémia a nyelvi irányzatok között, ez minden kétséget kizáróan Podkarpatszka Ruszban volt a leginkább kiélezett. Moser (2016: 129) ennek okát abban látja, hogy sehol másutt nem töltött be a ruszinok nyelve hivatalos funkciókat, csak itt, ezért ebben a régióban volt a legnagyobb tétje annak, milyen nyelvet, nyelvváltozatot használnak sztenderdként.

A csehszlovák hatóságok a terület megszerzése utáni első időszakban mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak tekintett ruszin mozgalommal szemben (Brown–Maxwell 2016: 958). Az alapvető prágai hozzáállás azonban a be nem avatkozás elve volt. Lubor Niederle (1919), a korszak neves szlavistája amellett foglalt állást 1919-ben a *Národní listy* című lapban megjelent írásában, hogy a kétségkívül vitás nyelvi helyzetben hagyni kell, hogy az események a maguk medrében folyjanak. Ám a klasszikus *laissez faire* nyelvpolitika következetes alkalmazását a hétköznapok gyakorlata nem tette lehetővé.

Burian (1970: 87) megállapítása szerint a nyelvpolitika elsősorban a hivatalok és az iskola nyelvhasználatát érinti közvetlenül (lásd még Kymlicka 1989). Ezt igazolja, hogy amikor a csehszlovák hatóságok Podkarpatszka Rusz területén elkezdték megszervezni az állami közigazgatást és az oktatást, szembekerültek azzal a nagyon is valós és konkrét kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen a Generalny Statutumban meghatározottak szerint az a nyelv/nyelvváltozat, melyet a közigazgatásban és az oktatásban használni kell. A kérdés tisztázása érdekében 1919. november 15-én (Prágában 934-es számmal iktatott) levélben fordultak válaszért a prágai tudományos akadémiához.

[96] Lásd a Generalny Statutum (alktomány) III. részét.

dc_1478_17

A távoli tartományból érkezett levélre 1919. december 20-án 62.756/19. 902. n.o. számmal iktatott levelében válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter.[97] A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül, hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének (ahogyan a dokumentum tárgyaként szerepel: *„Spísovný jazyk pro Karpatskou Rus”*) és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A szakértők egyhangúlag fogadták el azt az öt pontból álló állásfoglalást, melyet a miniszter saját kezűleg szignált levélben hozott a kárpátaljai állami vezetés tudomására.

A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A levélnek ez a része tehát tartja magát a nyelvi be nem avatkozás elvéhez.

A második bekezdés egyértelműen amellett foglal állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára erősen kérdéses sikerrel kecsegtető vállalkozás volna, emellett fölösleges is, s a csehszlovák nemzetiségi politika törekvéseivel is ellentétes, mert a megosztó törekvések megerősödéséhez vezethet. „Egy mesterséges új szláv nyelv kidolgozása Kárpáti Rusz számára nem csupán nehéz dolog volna (melyet egy helyszínre kiküldött külön tudományos bizottság semmiképp se tudna megoldani), de tudományos szempontból meglehetősen kérdéses, azonban a mi szláv politikánk felől nézve nemkívánatos. [...] Egy ilyen nyelv megalkotása veszélyesen felerősítené a széthúzó erőket, amelyek időnként megjelennek népünk soraiban” – áll a levélben.

A harmadik pont a régió nyelvváltozatait kétségkívül a „*maloruské*” (azaz kisorosz nyelv) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók használnak: a galíciai ukrán nyelvet (*„haličskou ukrajinštinu”*). Érdekes azonban, hogy a galíciai irodalmi nyelvváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galíciában használatos fonetikus írásmód helyett az etimologikus használandó Kárpátalján. „A fonetikus helyesírást Galíciában mesterségesen vezették be, és a kárpátruszinok körében nem túl népszerű, ezért célszerű az etimológiai írásmóddal felváltani” – fogalmaztak Prágában (Shevelov 1987b: 249, Puskas 2006: 92). Miközben tehát elismerik a Kárpátok gerince által elválasztott keleti szlávok nyelvi egységét, a cseh döntéshozók külön sztenderd (eltérő helyesírási norma) bevezetéséről határoznak a csehszlovákiai ukrán nyelvűek számára. Moser (2016: 129) meglátása szerint Prága éppen azért nem javasolta a fonetikus elvekre épülő helyesírási norma bevezetését Kárpátalján, mert a csehszlovák tudósok tudatában voltak annak, milyen jelentőséget tulajdonított a közös írás egységesítő szerepének az ukrán nyelvi mozgalom.

A prágai szakmai testület vélekedése szerint az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tanerők alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió szláv lakosai, akárcsak az ukránok, ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei (lásd Magocsi 1994: 86, Puskas 2006: 93–94, Dumnics 2009: 7, Brenzovics 2010: 30–31, Tichý 1938: 112, Szjuszko 2014b: 351).

[97] *Spisovný jazyk pro Podkarpatskou Rus*. 62756/6902. sz. dokumentum, 1919. december 20. Czech National Museum Archives, Fond Starý collection.

dc_1478_17

Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy politikai és szakmai szempontból célszerű volna tanulmányozni a helyi irodalmi nyelvváltozat kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Volosin – a dualizmus korában kiadott – grammatikája volt.[98]

Érzékelhető módon a prágai szakértők abból a szláv testvériség ideológiájából indultak ki, amelyre a ruszin többségű régió Csehszlovákiához csatolását alapozták. Az is kivehető a levélből, hogy – ellentétben Tomášekkel (1841) és Moravčíkkal (1861) – a Podkarpatszka Rusz területén beszélt szláv nyelvváltozatokat – Kollárhoz (1844) hasonlóan – az orosz ághoz tartozónak, az orosz irodalmi nyelvvel lefedett dialektusoknak tekintették. Az, hogy a prágai testület tagjai elképzelhetőnek tartották egyidejűleg az ukrán és az orosz sztenderd használatát és oktatását a régióban, és egy regionális ruszin sztenderd kodifikálásától sem riadtak vissza, beleillik a csehszlovakizmus koncepciójába, amely szerint egy nyelvnek akár több helyesírása is lehet.

Puskas (2006: 92) úgy véli, a prágai álláspont hátterében nem a demokratizmus, hanem az „oszd meg és uralkodj" elve játszotta a főszerepet. Meggyőződése szerint abban, hogy a csehszlovák időszak két évtizede alatt mikor melyik (az ukrán vagy az orosz) nyelvi irányzat kapott (nagyobb) támogatást, elsősorban a régiót irányító csehszlovák állami főhivatalnok személyes álláspontja és Prága politikai érdeke volt meghatározó (lásd Puskas 2006: 92–94).

Akárhogyan is, a prágai szakértők levele nem oldotta meg a nyelvi kérdést. A három nyelvi irányzat közötti vetélkedés zavartalanul folyhatott.

A ruszin irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilok elsősorban a munkácsi görögkatolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása, kodifikálása volt. Az irányzat legismertebb képviselői között találjuk Hodinka Antalt és Sztripszky Hiadort, akik azonban a csehszlovák korszakban nem éltek Podkarpatszka Ruszban.[99]

Az önálló ruszin nép elméletének hátterében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint az irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez", azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi hátterük és legitimációjuk nem volt. Az irányzat az 1920-as években erősen a háttérbe szorult. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák hatóságok magyarpártinak, a magyar érdekek képviselőinek, „magyarón"-nak tartották az önálló ruszin nép és nyelv elméletének hirdetőit. És bár az 1935. október 6-án induló *Недѣля* [Vasárnap] című folyóirat első számában – elismerve az orosz és az ukrán nép kulturális nagyságát – az önálló ruszin irodalmi nyelv hívei arra szólítják fel a másik két irányzat képviselőit, hogy egyesüljenek a helyi nép nyelvére alapozott irodalmi nyelv kimunkálása érdekében, erre a kodifikációra mindmáig nem került sor. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét.

Az ideológiai fronton is folyó küzdelemben főként az orosz (ruszofil) és az ukrán (ukranofil) irányzat állt élesen szemben egymással. Az első a (nagy)orosz irodalmi nyelv kárpátaljai

[98] A cseh akadémia állásfoglalását eredetiben (cseh nyelven) idézi Moser (2011c: 248), Tichý (1938). A dokumentumot közli Mikola Musinka is (http://zakarpattya.net.ua/Special/93619-Dokumenty-svidchat%E2%80%A6-3).

[99] Ez időszakban Magyarországon éltek, s csak a terület Magyarországhoz történt visszacsatolása után tértek vissza – rövid időre – a régióba.

dc_1478_17

alkalmazását tartotta célszerűnek, utóbbi azonban a galíciai ukrán sztenderd[100] bevezetését és használatát tekintette céljának.

Az orosz irányzat nyelvi programja összefoglalásának tekinthető Alekszej Gerovszkij[101] (1938) rövidke írása. A ruszofil elmélet szerint az egységes orosz nyelvnek három nagy változata van: az északkeleti (nagyorosz), a déli (kisorosz) és a nyugati (belarusz).[102] A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak. S mivel az egységes orosz nyelvhez sorolhatók a helyiek által beszélt nyelvváltozatok is, törvényszerű az orosz irodalmi nyelv írásban való használata. Az ukrán irányzatot megosztónak, mesterségesen importáltnak tekintette Gerovszkij (1938).

Az orosz irány hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régióra jellemző. A nyelvészeti szakirodalomban (fergusoni) diglossziának nevezett helyzetet (lásd Ferguson 1975, Trudgill 2003: 38–39) az jellemzi, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános szituációkban (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache). A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközéül a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak az orosz (nagyorosz) nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az E(melkedett), a helyi nyelvváltozatok pedig a K(özönséges) változatok szerepét töltötték volna be. Példaként a német, a francia és az olasz nyelvi helyzetet állították a helyi lakosság elé. Hangsúlyozták, hogy például a bajorok, a szászok, a tiroliak stb. saját dialektusukat használják családi körben, ám a kulturális életben, az oktatásban, a tudományban, az irodalomban a közös német irodalmi nyelvre váltanak.[103] „Elismerve a közös orosz irodalmi nyelvet és igényelve annak bevezetését az iskolákban, a hivatalokban, mi nem akarjuk elvetni a népi nyelvet. Ám mi ezt a nyelvjárást fokozatosan meg akarjuk tisztítani a magyarizmusoktól, gazdagítani és gyarapítani, de nem kitalációkkal és más provincializmusokkal, melyeknek nálunk semmi értelme. A nyelvi kérdést a nyugat-európai kultúrnépek példája alapján akarjuk rendezni, nem másként. Nem árt a francia irodalmi nyelv a provanszálnak, nem fog megártani az orosz irodalmi nyelv nekünk sem" – fogalmaz például Igor Husznai (1921: 27). Hasonló logika mentén érveltek más ruszofilek is, mint például Pavlovics (1926: 15) vagy Sztripszky (1930: 4).

Pavlovics „Русская культура и Подкарпатская Русь" (Az orosz kultúra és Podkarpatszka Rusz) című röpiratában így érvelt: „Ez a ½ millió lélek az orosz nép legkisebb ága, kedvezőtlen anyagi körülmények között él, önmagában nem képes önálló kultúrát kialakítani. A maga módján kiállta a magyarosítás nemzeti próbáját. [...] Ez az ág csak az orosz kultúra többi részével egységben képes fejlődésre" (1926: 12–13). A folytatásban a 19. századi pánszláv ideológia elvei köszönnek vissza: „Az orosz kultúra csúcsa az orosz irodalmi nyelv, mely a Rusz minden ága számára közös. Minden nagy népnek egyetlen irodalmi nyelve van, akárhány nyelvjárás is van a beszélt nyelvben. Így van ez a németeknél, a franciáknál és más nemzeteknél. [...] Pedig egyes népeknél bizonyos nyelvjárások között nagyobb különbségek vannak, mint az orosz nyelv változatai között. . [...] Provance lakói úgy beszélnek, hogy a párizsiak meg sem értik őket. Azonban a franciák irodalmi nyelve közös a francia nemzet minden ága

[100] Azért lényeges a *galíciai* jelző használata az ukrán sztenderd kapcsán, mert akkor már formálódóban volt a szovjet-ukrán sztenderd dialektus kodifikálása az ukrán nyelvterület Szovjetunióhoz tartozó területein.

[101] Alekszej Gerovszkij nagyapja a nagyorosz politikai és nyelvi irányzat legfőbb 19. századi ideológusa, Adolf Dobrjánszky volt, testvére pedig a szintén ruszofil Georgij Gerovszkij nyelvész.

[102] Alekszej Gerovszkij (1938) *A cseh kormányzat harca az orosz nyelvvel* című orosz nyelvű munkájában négy nyelvváltozatot különít el: *a)* északi nagyorosz (северно-великорусское наречие); *b)* déli nagyorosz (южно- великорусское наречие); *c)* fehérorosz (белорусское наречие); *d)* dél-orosz vagy kisorosz (южно-русское или малорусское наречие).

[103] Erről lásd pl. Husznai (1921: 19).

dc_1478_17

számára. Ezt a közös irodalmi nyelvet oktatják minden francia iskolában. Nekünk, oroszoknak is van egy mindenki számára közös irodalmi nyelvünk" (Pavlovics 1926: 15).

Az ukranofil Sztripszky Hiador fivére, Konstantin Sztripszky (1930: 4) azzal az érvvel veti el az ukrán és a ruszin irányzatot, hogy egyetlen olyan irodalmi nyelv sincs a művelt Európában, amely egyezne a tanulatlan nép által beszélt nyelvvel.

Az ukranofilek elméleti hátteréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok keleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet (Birčak 1936, Panykevics 1923: 131, 1938). A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosságot főként a 18. század előtti írott nyelvi szövegekkel igazolták. De a helyi értelmiség jelentős része is az ukrán irány mellett foglalt állást. Közöttük tarthatjuk számon Vaszil Grendzsa-Donszkij költőt, írót, szerkesztőt is. Az *Українське слово* [Ukrán szó] című lap 1938. április 13-án megjelent 21. számában írta: „Külön irodalmi nyelv Kárpáti Rusz számára igazából nem kell (…), valami új nyelv megjelenése veszélyes segítség volna a széttagoló törekvéseknek, melyek népünk soraiban régtől megjelennek. Azért, mert Kárpáti Rusz helyi ruszin nyelvjárása kétségtelenül az ukrán nyelvjárása, tehát az itteni polgárok irodalmi nyelveként az ukrán nyelvet kell elfogadni, amit szomszédjaik és rokonaik használnak." Majd így folytatja: „Mi Kárpátalján szép ukrán nyelven beszélünk, olyan nyelven, mint testvéreink Galíciában, Bukovinában vagy Nagy-Ukrajnában" (idézi Ferenc 1993: 315, 317).

A ruszofil irányzat előnnyel indult, hiszen az orosz kodifikált, nagy tekintélyű, magas kulturális értéket hordozó nyelv volt. Ezzel szemben az ukrán nyelvnek a 20. század első harmadában több, egymástól többé-kevésbé eltérő irodalmi normája és helyesírása volt (Venzsinovics–Kondor 1993, Ahij 1936, Zoltán–Bárányné 2008: 370, 2009: 253). Ezért a ruszin irányzathoz hasonlóan az ukranofileknek is szembe kellett nézniük bizonyos kodifikációs problémákkal (Káprály 2003: 176). „Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az »ukrán–kisorosz« nyelv és helyesírás mindmáig nem szilárdult meg és nem egységes. (…) A szeparatistáknak most legalább háromféle helyesírásuk van, mégpedig: a ruszin-ukrán Podkarpatszka Ruszban, a galíciai-ukrán Galíciában és a kisorosz-ukrán Dél-Oroszországban. Hogy közülük melyik a legjobb, maguk a szeparatisták sem tudják. Mi tudjuk, hogy másként írt Kotljarevszkij, máshogy Kulis, Franko, Vinnyicsenko" – írja a ruszofil Husznai (1921: 30).

Az egységes ukrán sztenderd kialakulását nagyban megnehezítette tehát, hogy az ukrán nyelvterület a második világháború végéig megosztott volt, politikailag több állam területéhez tartozott (Font–Varga 2006, Kocsis–Rudenko–Schweitzer szerk. 2008: 19–24). Más lehetőségek voltak a sztenderdizációra, a kodifikációra, a helyesírás egységesítésére az 1918-ig a Habsburg Birodalomhoz, majd Lengyelországhoz tartozó Galíciában és Bukovinában, az első világháború végéig Magyarország, aztán Csehszlovákia részét képező mai Kárpátalján, vagy a korábban a cári Oroszország, végül a Szovjetunió fennhatósága alatt álló közép- és kelet-ukrajnai régiókban (Zoltán–Bárányné 2008: 370, 2009: 253).

Az ukrán orientáció ilyen jellegű problémáira utal, hogy a vizsgált régióban az adott korszakban többféle ukrán helyesírást használtak: a legelterjedtebb az etimologikus és a fonetikus ortográfia volt (lásd pl. Venzsinovics–Kondor 1993: 75–76). A kárpátaljai és hágókon túli ukránok helyesírásban is megnyilvánuló nyelvi egységének azonban az ukrán irányzat hívei kiemelt jelentőséget tulajdonítottak (lásd Volosin 1921, 1937). Az *Учитель* [Tanító] című ukranofil lap 1931. évi (XII. évfolyam) 7–8. száma 137–139. oldalán egy K. Csehovics szignóval ellátott *Мова і правопис* [Nyelv és helyesírás] című írásban a következőket olvashatjuk: „Amikor egy nemzet tagjai nem azonos jeleket használnak irodalmi nyelvük azonos hangjainak

dc_1478_17

jelölésére, akkor elhalványul közöttük a nemzeti egység érzete, és ugyanakkor megnehezedik a gondolatok és a nyelvvel kapcsolatos kulturális értékek kölcsönös átadása."[104]

Az orosz és az ukrán orientáció egyik első nyilvános összecsapására 1921-ben került sor a kárpátaljai régióban. Igor Husznai (1921) eperjesi tanfelügyelő *Языковый вопрось въ Подкарпатской Руси* [A nyelvi kérdés Podkarpatszka Ruszban] címmel megjelent 32 oldalas írásában a Generalny Statutum Podkarpatszka Rusz nyelvére vonatkozó részét értelmezve úgy véli, a cseh hatóságok nem tudják, mit is értsenek a Statutumban szereplő „népnyelv" alatt, ezért az orosz nyelv bevezetését javasolta Kárpátalján. Az ukrán irodalmi nyelv használatát elutasította, magát az ukrán nyelvet osztrák–lengyel kitalációnak nevezte, s az ukrán irányzatot szeparatistának értékelte. A ruszinofil irányzatot a szűk territoriális érdekek, illetve a provincializmus és szellemi elmaradottság megnyilvánulásaként értékelte, oroszellenesnek tekintette (Plišková 2008: 39–40). „Kisorosz nyelvjárásból három is van, s ezen kívül egész sor kisebb nyelvjárás. Csak Podkarpatszka Ruszban három vagy akár négy nyelvjárás különíthető el. Hová jutnánk, ha mindegyik nyelvjárás az »anyanyelv« jelszó alatt arra törekedne, hogy hivatalosnak ismerjék el?" – teszi fel a költői kérdést Igor Husznai (1921: 30), mind az ukrán, mind a ruszin irányzatot elvetve.

Volosin (1921) *О письменном язицѣ Подкарпатських русинов* [A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelvéről] címmel Ungváron 42 oldalnyi terjedelemben megjelent válaszában reagált Husznai felvetésére. Egyértelműen állást foglalt az ukrán nyelvnek a helyi szláv lakosság irodalmi nyelveként való használata mellett, és elutasította azt az elméletet, mely szerint az ukrán (azaz kisorosz, *малоруський*) csupán a (nagy)orosz (*великорусскій*) nyelv egyik dialektusa. Volosin a 19. század második felétől erőteljesen ható orosz orientációt anakronisztikus hibának tartotta, mely a nemzeti konszolidáció ellen hat (Plišková 2008: 40).

Az orosz irányzat mögött megosztó politikai célokat feltételez Volosin. „Beoldalgott közénk a cárhű és bolsevik Oroszországból néhány fanatikus janicsár, és elkezdte veszélyes, testvérgyilkos munkáját. Az egyszerű embereket a legaljasabb demagógiával verték szét, a felületes hívőket itt-ott átterelték a »krivoszláviára«[105], az értelmiséget pedig a nyelvi kérdéssel osztották meg" – fogalmaz vitairatában. A szeparatizmus vádját elutasítja, s az ukrán (kisorosz) nyelv önállósága mellett a Pétervári Tudományos Akadémia 1905-ben kiadott állásfoglalására[106] hivatkozva érvel.

Az összorosz nyelvi egység és a vitapartnere német analógiája kapcsán Avgusztin Volosin Vatroslav Jagić (1908) munkáját idézve arra hívja fel a figyelmet, hogy a német mellett több germán nyelv is létezik, például a flamand, a holland, a dán, a norvég vagy a svéd. „Ha megvizsgáljuk ezen nyelvek elkülönülésének okait az összgermántól, akkor szembe ötlik történelmi szétfejlődésük. Így kell szemlélnünk a kisorosz és nagyorosz nyelv szétválásának történelmi okait is" – mondja a szerző. „Ahogyan a négyzetből nem lehet kört csinálni, úgy azokat a népeket, melyeket kettéosztott a történelem, a legnehezebb a nyelv alapján összekovácsolni" – fogalmaz az orosz és az ukrán nép és nyelv kapcsán Volosin, megjegyezve, hogy „minden szláv nép külön nyelvet és irodalmat teremtett magának".

---

[104] Az ukrán orientáció által támogatott új, fonetikus helyesírás csupán az 1930-as évek közepétől válik egyre szélesebb körben elterjedtté a régióban. A helyesírás kapcsán kibontakozott vitában elsősorban a *Наша школа* [Mi iskolánk] című lap állt ki a fonetikus helyesírás mellett. Lásd pl. Francz Agij *Перехід з етимології на фонетику* [Átállás az etimológiáról a fonetikára] című írását a folyóirat 1936. szeptemberi (II. évfolyam, 7. szám) számának 15. oldalán. Az idézett írás szerzője is a fonetikus helyesírás mellett állt ki.

[105] A görögkatolikus pap Volosin ezzel a szójátékkal párhuzamot von a *православіє* (pravoszlávia) és a *кривославіє* (krivoszlávia) között, utalva a skizmatikus mozgalomra, melynek következtében sok görögkatolikus hívő ment át a görög keleti (pravoszláv) egyházhoz. A *pravoszláv* szó szerint igazhitűt (is) jelent, a *krivo-* előtag pedig *ferde, kitekert, hamis* jelentésben használatos itt.

[106] Az 1905-ben Péterváron *Об отмене стеснений малорусского печатного слова* [ukránul: Про скасування утисків друкованого малоруського слова, magyarul: A kisorosz nyomtatott szó korlátozásainak eltörléséről] címmel készült és a cári akadémia jóváhagyásával, de kéziratban terjedő dokumentum alapvetően Fjodor Kors és Alekszej Sahmatov munkája.

dc_1478_17

Volosin kiemeli, hogy az irodalmi nyelvnek a nép nyelvéhez kell közelednie. A magyar reformkor írói, költői, Csokonai, Petőfi és Arany is úgy újították meg a magyar irodalmat, vallja a szerző, hogy az egyszerű emberek nyelvét emelték irodalmi rangra. A helyi, regionális irodalmi hagyományokat Volosin egyértelműen szembeállítja a nagyorosz nyelvi irányzattal, ám a regionális nyelvi tradíciókra úgy tekint, mint amelyek a népi nyelvet tekintik alapnak, de nem különülnek el a Kárpátok túloldalán használt nyelvváltozatoktól.

Vitairatának befejezéseként Volosin összefoglalja munkája tanulságait. Megállapítja, hogy a kisorosz (azaz ukrán) nyelv önállósága tény. Az ellene folytatott küzdelmet vallási, politikai és gazdasági okokra vezeti vissza. Leszögezi, hogy a kisorosz nyelv nem kapcsolható össze a szeparatizmussal, mert nem akadálya a szláv szolidaritásnak. Kinyilvánítja, hogy a nagyororsz helyesírás nem alkalmazható a kisoroszra. Kijelenti, hogy a galíciai nyelvváltozatok polonizmusai, az ukrán moszkovita és lengyel elemei, illetve a kárpátaljai nyelvváltozatok magyarból átvett jelenségei nem változtatták meg a kisorosz nyelv népi jellegét. A nagyorosz irány szerinte anakronisztikus, akadálya a kulturális fejlődésnek, megnehezíti az egyházi munkát és a lelki életet, gazdasági szempontból kedvezőtlen, gátja a politikai konszolidációnak.

A Volosin által támogatott ukrán irányzatot egyértelműen politikai indíttatású szeparatizmusnak tekintette nemcsak Husznai, hanem például a Kárpátok túloldalán Scsegolev (1912) és Szvisztun (1912) is. Az ukrán nyelvi mozgalom mögött mindkét szerző[107] lengyel és osztráknémet megosztó politikai célokat feltételezett, s az ukrán nyelvi mozgalom megjelenését a romantika korszellemére vezették vissza (lásd pl. Szvisztun 1912: 129–131).[108]

Husznai és Volosin említett vitaanyaga mellett mások is külön könyvecskében fejtették ki álláspontjukat a nyelvi kérdés kapcsán, mint például Zorkij (1924, 1926), Ruszak (1927), Pavlovics (1926), Volkonszkij (1929). Hasonló vitairatok még a 30-as években is jelentek meg.[109]

Az ukrán és orosz irányzat között zajló küzdelem négy fontos színtéren folyt: a politikában, az oktatásban, a kulturális életet meghatározó lapok és folyóiratok hasábjain, valamint az egyházi életben.

Az ukranofilek legfőbb intézményi hétterét az 1920-ban alapított Товариство Просвіта [Proszvita Társaság] jelentette[110], valamint a *Науковий зборник* [Tudományos gyűjtemény] címmel kiadott folyóirat. „Az egész művelt világ tudomására hozzuk, hogy mi kárpátaljai ruszinok a nagy ukrán nemzet része vagyunk s hogy nyelvünk és irodalmunk azonos volt, azonos és azonos lesz a Kárpátok túlsó oldalán lakó testvéreink nyelvével és irodalmával és hogy minden olyan kísérlet ellen, hogy eloroszítsanak bennünket, vagy külön néptörzset csináljanak belőlünk s ezzel nemzetileg elszakítsanak anyai törzsünktől, minden erőnkkel harcolni fogunk” – olvashatjuk a Proszvita Társaság programjában (idézi Bonkáló 1935: 63–64).

Az ukrán irányzat ellenpólusa az 1923-ban létrehozott ruszofil Duchnovics Társaság [Русское культурно-просвѣтительное общество имени А. В. Духновича, röviden: Общество имени А. Духновича] volt, illetve a *Карпатський край* [Kárpáti vidék] (1923–1924) és *Карпатський светъ* [Kárpáti világ] (1928–1933) címmel megjelenő folyóiratok. Mindkét társaság megpróbált hatást gyakorolni a helyi kulturális életre, és folyóirata révén igyekezett meghonosítani a régióban az ukrán, illetve az orosz irodalmi nyelvet.

A Proszvita tagjainak jelentős része ukránként határozta meg önmagát, szemben a Duchnovics Társaság tagjaival, akik főként ruszinnak vallották magukat. Az ukrán irányzat követői között számos galíciai volt, a ruszin társaság tagjai között pedig a kommunista hatalom

---

[107] Mint ahogyan már a 19. század végén például Zagornij (1873) is.

[108] „Az a kisorosz (ruszin, rutén), aki ukránnak nevezi magát, önálló ukrán állam felállításáról álmodozik. Az ukrán szónak tehát irredenta jelentése van” – írta Bonkáló 1940-ben (1940/1996: 58).

[109] Lásd például: *За рідне слово: полеміка з русофілами*. Мукачево, 1937.

[110] A Proszvita galíciai mintára jött létre a régióban.

dc_1478_17

elől elmenekült (nagy)orosz emigráns értelmiségek is képviseltették magukat (Moser 2016: 128–129).

A kortárs Marina Gyula (1977/1999: 102) emlékirataiban úgy értékelte, hogy az 1930-as évek elején a Szabó Eumén és Fenczik István vezette nagyorosz Duchnovics Társaság a 40-42%-os többséget képviselte, míg a Volosin vezette, ukrán irányultságú Proszvita Társaságot 28-30% követte. Marina szerint a Sztojka Sándor görögkatolikus püspök által irányított népies irányzatú „narodovcik" (azaz a ruszinofilek) inkább az orosz irányhoz csatlakoztak (1977/1999: 111).

Mindkét orientációnak jelentős befolyása volt az oktatásra is. Az 1929-ben alakult és 1939-ig működő *Учительська Громада* [Tanítói Egyesület] az ukranofil, az 1921 és 1938 között fennálló *Учительское Товарищество* [Tanítói Társaság] a ruszofil pedagógusokat tömörítette elsősorban. Előbbi folyóirata az *Учительський Голос* [Tanítói Hang] (1930–1939), utóbbié a *Народна Школа* [Népi Iskola] (1921–1938) volt. Az Ucsityelszka Hromada céljai között szerepelt az ukrán tannyelvként való bevezetése, az Ucsityelszkoje Tovariscsesztvo ellenben az orosz tannyelvként való használata mellett érvelt.

A prágai kormányzat támogatta ugyan a cseh(szlovák) nyelvű iskolák hálózatának bővítését és az államnyelven való oktatást, de lehetővé tette az anyanyelvi oktatást is. Klima (1936: 103) írásából tudjuk, hogy a cseh, illetve szlovák nyelven tanulók aránya jelentősen meghaladta a cseh és szlovák nemzetiségűek arányát Podkarpatszka Ruszban. De az kiderül az általa közölt adatokból, hogy számos nemzetiség képviselői tanulhattak anyanyelvükön ebben az időszakban Kárpátalján (17. és 18. táblázat; lásd még Fedinec 1999, Magocsi 2007a: 518).

17. táblázat. Népiskolák Podkarpatszka Ruszban az 1935/1936-os tanévben

Összeállítva Klima (1936: 103) alapján.

	Az adott nemzetiség aránya a régióban, %	**Az e nyelven oktató iskolák**		**Az e nyelven oktató osztályok**		**Tanárok**		**Tanulók**	
		száma	*aránya*	*száma*	*aránya*	*száma*	*aránya*	*száma*	*aránya*
Ruszin	60,80	465	60,47	2207	67,47	2069	66,08	102152	69,64
Csehek, szlovák	4,73	158	20,55	613	18,74	618	19,74	22178	15,12
Magyar	15,93	118	15,34	365	11,16	363	11,59	18171	12,39
Német	1,74	17	2,21	39	1,19	34	1,09	1818	1,24
Zsidó (héber)	12,51	7	0,91	16	0,49	16	0,51	741	0,51
Román	1,81	4	0,52	31	0,95	31	0,99	1620	1,10
Összesen		*769*	*100,00*	*3271*	*100,00*	*3131*	*100*	*146680*	*100,00*

18. táblázat. Polgári iskolák Podkarpatszka Ruszban az 1935/1936-os tanévben

Összeállítva Klima (1936: 103) alapján.

	Iskolák		**Osztályok**		**Tanárok**		**Tanulók**	
	száma	*%*	*száma*	*%*	*száma*	*%*	*száma*	*%*
Ruszin	18	29,03	125	49,60	151	52,07	5311	52,77
Csehszlovák	17	27,42	100	39,68	108	37,24	3626	36,03
Magyar	24	38,71	24	9,52	28	9,66	988	9,82
Német	3	4,84	3	1,19	3	1,03	139	1,38
Összesen	*62*	*100*	*252*	*100*	*290*	*100*	*10064*	*100*

dc_1478_17

Az 1919. november 8-án kiadott Generalny Statutum (azaz a Podkarpatszka Rusz berendezkedéséről szóló kiáltvány) III. rész 2. pontja kimondta: „Az összes iskolákban a népnyelv[111] lesz a tannyelv és úgyszintén a hivatalos nyelv általában. (…) A ruszin nyelv ('rusinskij jazyk') a tannyelv az első osztályokban és halad az összes magasabb osztályokban. Átmenetileg a meglévő iskolák felső osztályaiban megmarad a magyar nyelv, de a ruszin nyelv tanítása kötelező" (lásd Shevelov 1987a: 199, 1987b: 249).[112] S bár a cseh(szlovák) tannyelvű iskolák száma fokozatosan nőtt a régióban – Magocsi (1878: 212) szerint például az 1920-ban 22 cseh tannyelvű iskola volt a területen, 1938-ban azonban már 188 – a „nép nyelvén" oktató iskolák száma ennek ellenére jelentős volt. Nem szerepel azonban az oktatási statisztikákban, hogy a ruszin tannyelvűként számon tartott iskolákban milyen nyelven folyt a képzés. Ezen a téren ugyanis meglehetősen nagy változatosság jellemezte az iskolákat. A ruszinok egyes iskoláiban (nagy)orosz, másokban ukrán nyelven oktattak, s voltak olyan intézmények is, ahol a helyi ruszin nyelvjárást használták tannyelvként (Nebesznik 1993, Magocsi 2007a: 518, Brenzovics 2010: 31).

Az oktatásban alkalmazott nyelvváltozat nagyrészt a helyi tanerő nyelvtudásától, nyelvi orientációjától függött (Nebesznik 1993, Magocsi 2007a: 518, Levenec és mtsai szerk. 2008: 270). A korabeli helyzetet érzékelteti a kortársak véleménye: „a tanulók nyelve paprikajancsiéra emlékeztet, orosz és ukrán anyagból összeöltött, mely azonban megőrizte kárpátorosz foltját" – írta A. Lukovics 1929-ben a *Карпатський светъ* mellékletének 5. oldalán.[113] Pajkos (1993: 256–257), aki a ma már Ungvárhoz csatolt Daróc községben volt tanító az 1930-as években, így emlékezett vissza erre az időszakra: „A nyelvi kérdés felforgatva a teljes anarchiáig: ahány iskola, annyi »tannyelv«. Akár egy iskolán belül is saját ízlésüknek megfelelően oktattak a tanárok: I. Panykevics nyelvtana alapján is (az ukrán irodalmi nyelvre orientálódva), rutén-magyarón szurzsikon is (mely a tanulók számára csaknem érthetetlen volt), kárpátoroszul is (mint Lutskay és Duchnovics idején), béna orosz nyelven is… (…) A gyerekek nem tudták, melyik tanárhoz hogyan forduljanak, milyen »nyelven« feleljenek, hisz csak saját anyanyelvjárásukat tudták jól".

A korszak ukranofil költője, Vaszil Grendzsa-Donszkij *Слідом чудернацьких „русинських" граматик не то, що хаос, а просто руїна — отворені двері до чехізації* [A csodatévő „ruszin" grammatikák nyomában nem csak káosz, hanem puszta rom – tárt ajtók a csehizációhoz] címmel 1928-ban a *Наша земля* [A mi földünk] folyóirat az évi 10. száma 31. oldalán publikált cikkében egy olyan embert mutat be, akit iskolai évei alatt három különböző nyelvtan alapján tanítottak, s ennek következtében nem tudja, hogyan írjon: „Úgy, ahogyan otthon ejti (*кунь, пуп, вуз*), vagy Volosinután (*конь, поп, воз*), vagy, esetleg, Panykevics nyelvtana szerint (*кôнь, пôп, вôз*)" (idézi Ferenc 1993: 315).

Shevelov a következőképpen foglalta össze a helyzetet: „Az ukrán parasztok sokszor azt sem tudták, milyen nyelven beszélnek. […] Ami még rosszabb, a kárpátaljai értelmiség sem volt sokkal jobb helyzetben. Egyesek úgy gondolták, hogy a helyi nyelv a ruszin (de akkor a számtalan egymástól eltérő nyelvjárás közül melyiken nyugszik ez a nyelv?), mások felháborodottan utasították el ezt a szerintük bárdolatlan falusi nyelvjárást, és az egyházi szláv hagyományra hivatkoztak, annak számtalan változatával" (1987b: 243).

[111] Vagyis nem valamely pontosan megnevezett sztenderdizált nyelv (például a nagyorosz vagy az ukrán), hanem a helyi nyelvváltozat: a „lidový jazyk".
[112] A kiáltvány szövegét lásd itt: Fedinec szerk. (2004: 58–60). Az idézett részt lásd az 59. oldalon.
[113] Idézi Venzsinovics–Kondor (1993: 75).

dc_1478_17

A ruszofilek Szabó Eumén orosz nyelvkönyvét[114], az ukranofilek pedig Ivan Panykevics több kiadást megért grammatikáját[115] részesítették előnyben.[116]

Szabó 1925-ös iskolai grammatikájának nyelvi orientációját jelzik a szerzőnek a kötethez írott előszavából idézett sorok: „Minthogy az orosz beszélt nyelv ilyen vagy olyan mértékben különbözik az orosz irodalmi nyelvtől az orosz föld minden területén (Nagyoroszországban, Belaruszban és Kisoroszországban), ezért a nyelvtan, mely az orosz föld meghatározott része számára készült, figyelmet kell fordítson a helyi beszélt nyelv jellegzetességeire azért, hogy megkönnyítse a tanulóknak a közös orosz irodalmi nyelv elsajátítását. Ennél fogva a most kiadott nyelvtan, mely elsősorban Podkarpatszka (a korábbi terminológia szerint Uhorszka) Rusz tanulói számára készült, a szükséges mértékben figyelmet fordít Podkarpatszka Rusz beszélt nyelvének jellegzetességeire, melyek lengyel, szlovák, magyar és román hatás alatt alakultak" (eredeti nyelven idézi Arisztov 1925/1995: 46). A grammatika 1. oldalán a szerző azt is leszögezi, hogy munkája az orosz irodalmi írott, és nem beszélt változatának grammatikája (Magocsi 2004: 96).

A ruszofil Georgij Gerovszkij (1927) Panykevics nyelvtanáról írott bírálatában elutasította az ukrán nyelv alkalmazását az oktatásban: „Ennek a »nyelvnek« az elsajátítására a kárpátorosz tanulónak nem kevesebb erőfeszítést kell fordítania, mint az összorosz irodalmi nyelv megtanulására,[117] azzal a különbséggel, hogy első esetben ez nem eredményez hozzáférést bármilyen jelentős értékekhez, míg a közös orosz irodalmi nyelv egyszeriben megnyitná számára az orosz világkultúra gazdag kincsestárát" (idézi Shevelov 1987a: 203 és 1987b: 254).

A nyelvkönyvek nyelvi elemzése alapján azonban kiderül, hogy mind az orosz, mind az ukrán irányzat hívei többé-kevésbé a helyi nyelvjárásokhoz igazították az orosz, illetve ukrán irodalmi nyelv grammatikáját, vagyis egyik nyelvtan sem egyezett meg teljes mértékben az adott nyelv korabeli sztenderd változatával. Panykevics helyesírása például megőrizte a területen hagyományosan használt ѣ betűt, valamint néhány nyelvjárási hangtani jegyet is kodifikált. Ezt a Panykevics féle[118] ortográfiát 1945-ben a szovjet-ukrán helyesírási szabályzat váltotta fel Kárpátalján.

Moser (2009) alapos filológiai elemzéséből kiderül, hogy Panykevics három kiadást (1922, 1927, 1936) megért grammatikája fokozatosan, lépésről lépésre próbálja bevezetni a régióba az ukrán sztenderd változatot. A harmadik kiadásban (176. old.) a nyelvtaníró egyértelműen le is szögezi: „A mi podkarpatszkarusz-beli népnyelvünk a kisorosz nyelv része, annak legtávolibb délnyugati vége". Csucska (1993a) szerint azonban a grammatika változatai közötti eltérés annak következménye, hogy a csehszlovák hatóságok és a helyi értelmiség nyomást gyakorolt a szerzőre az első kiadás szerkesztése során, így Panykevics – szándékai ellenére – nem állíthatott össze olyan nyelvtant, amely minden elemében a Kárpátok túloldalán elfogadott ukrán irodalmi normát kodifikálta volna.

A csehszlovák hatóságok által Galíciából Kárpátaljára meghívott Panykevics[119] nyelvtana mellett egy ukrán helyesírási szabályzatot is kidolgozott a régió iskolái számára, melyet

---

[114] Сабов Євменій: *Русскій литературный языкъ Подкарпатской Руси и новая грамматика русскаго языка для среднихъ учебныхъ заведеній Подкарпатской Руси*. Munkács, 1925. A borítón nem szerepel a szerző neve. A kötetről Pajkos (1993: 257), Shevelov (1987b: 248), Magocsi (2004: 96) és Moser (2011: 249) úgy tudja, hogy az valójában nem Szabó, hanem Alekszandr Grigorjev Eperjesen élő orosz emigráns munkája.

[115] Панькевич Іван: *Грамматика руського языка для молодших клас шкôл середних и горожанских.* Мукачево: Типографія „Карпатія", 1922. Újra kiadva 1927-ben és 1936-ban. A nyelvtan alapos nyelvi elemzését lásd Csucska (1993a), Moser (2009).

[116] Moser (2016: 129) szerint jellemzi a régióban élő szláv értelmiség nemzeti mozgalmainak fejletlenségét, hogy a programadó ruszofil és ukranofil grammatikát egyaránt emigránsok írták Kárpátalján.

[117] Az angol idézetben „to learn the Common-Russain literary language" (Shevelov 1987a: 203), az ukránban „на вивчення общерусской літературної мови" (Shevelov 1987b: 254) szerepel.

[118] Ukránul „Панькевичівка"-nak nevezték ezt a szabályzatot.

[119] Erről lásd Puskas (2006: 92).

dc_1478_17

1920-ban a helyi pedagógusok közgyűlése jóváhagyott, s 1922-ben jelent meg.[120] Ám a helyesírási bizonytalanságokra utal, hogy az 1928-ban a Proszvita kiadásában Ungváron megjelent *Magyar-ruszin szótár* előszavában ezt olvashatjuk: „A helyesirásban lényegtelen ingadozások vannak, melynek oka a még ki nem forrott és nem egységesitett helyesirási szabályokban keresendő."[121]

Panykevics ortográfiai szabályzata és ukrán nyelvtanának első (1922) és második (1927) kiadása még az etimologikus helyesírást használatával a galíciai ukrán nyelvjárást ötvözte a helyi (a galíciaihoz legközelebb álló verhovinai) dialektusok jellemzőivel.[122] Az 1936-ban megjelent harmadik javított kiadás azonban már jelentősen eltávolodott a helyi nyelvjárásoktól, és közeledett az írott ukrán sztenderd változat normái felé (Magocsi 1994: 88, Levenec és mtsai szerk. 2008: 271–272, Plišková 2008: 50–51, Dumnics 2009: 9, Moser 2009, 2011c).

A Panykevics féle nyelvtan tucatnyi ábécéskönyv, olvasókönyv és más tankönyv nyelvi mintájául szolgált (Plišková 2008: 51). Ezek a kiadványok – mint például az O. Markus és J. Révay közreműködésével kiadott tankönyvek[123], valamint az ekkor már politikailag és nyelvileg egyaránt egyértelműen az ukrán irányt követő Volosin munkái[124] is (lásd Nedzelszkij 1932: 246–247, Maljar 2008) – az oktatás ukrán irányvonalát erősítették (Magocsi 1994: 88), mint ahogyan a Bircsak szerkesztésében kiadott iskolai irodalmi szöveggyűjtemények[125] is, melyek elsősorban ukránul publikáló szépírók műveit tartalmazták. Ez utóbbi azokat a szavakat, kifejezéseket, melyek a szerkesztő szerint a helyi tanulóifjúság számára nem érthetők, lábjegyzetben regionális nyelvjárási megfelelőkkel magyarázta (Shevelov 1987b: 250).

Volosin korábban is több változatban megjelent *Методична грамматика* 1923-ban kiadott legújabb verziója kapcsán Bircsak (1924: 17) kiemeli, hogy a korábbi nyelvtanírók szerzői egybegyúrták az egyházi szláv, a nagyorosz és a ruszin nyelvet, s egy mesterséges, nem létező nyelv grammatikáját alkották meg. Ezzel szemben „Avgusztin Volosin tiszta vizekre evez, elkülönítve a ruszin nyelvet [руську мову] az orosztól és egyházi szlávtól mind fonetikai és morfológiai, mind szintaktikai téren."

Több elemző (Belej 2010, Bircsak 1924: 15, Csucska 1993b: 32, Misanics–Csucska szerk. 1995: 22, Kljap 2001) úgy találta, hogy a Volosin féle nyelvtanok – Alekszandr Duchnovics, továbbá Volosin egykori tanára, Szabó Eumén és a nyelvtan szerkesztője, Alekszandr Mit-

---

[120] Lásd itt: http://litopys.org.ua/ukrmova/um62.htm

[121] *Magyar–ruszin szótár. Мадярсько-руський словарь.* Ungvár: Proszvita Társaság, 1928. Szerkesztette: Boksay Emil, Révay Gyula, Brascsajkó Mihály.

[122] Egy Kárpátokon túlról érkezett tanár, Antyin Kuscsinszkij Argentínában megjelent emlékirataiban arról számol be, hogy bár a csehszlovák tantervek szerint az iskolákban kezdetben a hagyományos, Panykevics féle szóelemző helyesírást kellett (volna) tanítani, ő a kiejtés szerinti ukrán ortográfiát is oktatta a gyerekeknek. Lásd Kuscsinszkij (1981: 57).

[123] Lásd például: Маркуш О. – Бочек С. – Шутка Г.: *Родне слово: учебник руського языка для народных школ. Часть I. Для 2 и 3 шкільного рока.* Ужгород: Книгопечатня Ю. Фелдешія, 1923. 77 old.; Маркуш О.: *Зорниця: перша книжочка до читаня для руських дітей.* Ужгород: Свобода, 1925. 128 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Друга читанка для 2 поступного річника народних шкіл.* Прага: Державне видавництво, 1937. 132 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Живе слово: читанка для 5-6 шкільного року народних шкіл.* Прага: Накладом Державного видавництва, 1931. 276 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Отчина: читанка для 3-4 шкільного року народних шкіл.* Прага: Накладом Державного видавництва, 1931. 198 old.; Маркуш О. – Ревай Ю.: *Світло: читанка для 7-8 шкільного року народных школ.* Прага: Накладом Державного видавництва, 1932. 411 old.

[124] Lásd Volsin ebben a korszakban született nyelvi tankönyveit, például: Волошин А.: *Методическа карпато-русского для народнихъ школъ.* Ужгородъ: Уніо, 1919; *Азбука карпато-руського и церковно-славянского чтения.* Ужгород: Уніо, 1921. 102 old.; *Читанка для II классы народних школ.* Ужгород: Уніо, 1921. 77 old.; *Мала читанка для II и III класы народных школ.* Ужгород: Уніо, 1925. 125 old.; *Практична граматика руського язика*. Ужгород: Уніо, 1926; *Практична граматика руського язика для народных, горожанских и середних школ. Часть II. Складаня (Синтаксисъ).* Ужгород: Уніо, 1927; *Практична граматика руського язика, 2-е вид.* Ужгород: Уніо, 1928; *Методична грамматика руського языка для низших клас народных шкôл.* Ужгород: Уніо, 1930.; *Читанка для IV и V школьных роков народних школ.* Часть II. Ужгород: Школьная помощь, 1932. 251 old.; *Читанка для VI–VIII школьных роков народных школ.* Часть III. Ужгород: Выданя педагогічного товариства Подкарпатской Руси, 1932. 285 old.

[125] Lásd pl. Бирчак В.: *Руська читанка для I. клясы гимназійноѣ и горожанськихъ школъ.* Прага, 1922.

dc_1478_17

rak hatásának tulajdonított – ruszofil hatás alatt álltak, ám leszögezik, hogy a grammatikák tárgya egyértelműen a helyi úzus. Nedzelszkij (1932: 245–246) ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a kötetekben nem tankönyvbe való nyelvjárási elemeket és „magyarizmusokat" is bőven találhatunk; szerinte Volosinnak ezek a munkái meg akartak felelni a magyar nyelvpolitikai szándéknak, és a szerző el akarta különíteni a ruszinok nyelvét mind az orosz, mind az ukrán nyelvtől.

Bircsak (1924) és Belej (2010) ennek a számos változatban kiadott nyelvtannak és szerzőjének nyelvi evolúcióját a kötet címének változásaival is szemlélteti. Belej (2010) – Bircsakra utalva – bemutatja, hogyan alakult annak a nyelvnek a megnevezése a grammatikának a címében, melyről a munka szól. 1899-ben a *карпато-русского*, 1901-ben az *угро-русского*[126], majd több kiadásban ismét a *карпато-русского* szerepel a nyelvtan címlapján, ám az 1923-as kiadás borítóján már a *карпато-руського* változat jelenik meg, melynek helyesírása egyértelmű közelítés az ukrán ortográfiai norma felé.[127]

A Trianon előtt helyi nyelvi irányultságú tankönyveket szerkesztő, majd a világháborút követően fokozatosan egyre inkább az ukrán orientáció vezéralakjává váló Volosin nyelvi pálfordulása[128] kapcsán Nedzelszkij (1932: 246–247) felveti: ha ekkora változásokon ment át az iskolai nyelvtanok szerkesztője, más tantárgyak tankönyveinek mintaadója, akkor természetes, hogy nemcsak a tanulók, de a tankönyvszerzők sem lehettek képesek követni, „merről fog fújni a szél"; s nem csupán az új grammatikák nyelvi iránya terén, hanem még a régebbiek újabb kiadásai kapcsán sem. A Panykevics és Volosin féle grammatikák kodifikálta nyelvi norma fokozatos, de rövid idő alatt bekövetkezett változása kapcsán Dumnics (2009: 9) megjegyzi: „Az ilyen tankönyvek miatt a tanároknak minden évben új grammatikát kell tanítaniuk, ami pedagógiai abszurd. Ezért nem csoda, hogy az iskolából »nyelvi invalidus« tanulók kerülnek ki, mert nem ismernek egyetlen irodalmi nyelvet és helyesírást sem".

Belej (2010) megállapítása szerint Volosin említett grammatikájának változataiban fellelhető módosítások elemzése révén – annak ellenére, hogy Volosin egyetlen nyelvtana címében sem használta az *ukrán* szót – nyomon követhető a szerző nyelvi nézeteinek alakulása, illetve az ukrán irodalmi nyelv kialakulásának folyamata a mai Kárpátalja területén. Volosin korábbi nyelvtanainak átdolgozott, „ukránosított" grammatikáiról azonban Shevelov (1987b: 252) megjegyzi, hogy egyik sem felelt meg a korabeli galíciai ukrán irodalmi nyelv normáinak, melyeket szerinte a politikai és nyelvi nézeteit gyökeresen megváltoztató pap-tudós-politikus soha nem tudott igazán elsajátítani.

Az ukrán nyelvi irány erősödését jelzik azok a nyelvtanok is, melyek már címükben is az *ukrán* jelzőt használják. Az első olyan kárpátaljai grammatika, amely már címében is ukrán nyelvtan, 1931-ben jelent meg a régióban. Munkácson adták ki Avgusztin Stéfán és Ivan Vaszko munkájaként (Moser 2011c: 251–256).[129] A kiadvány nem a hagyományos, etimologikus ortográfiát propagálja, hanem az új, kiejtés szerinti, fonetikus írásmódot. A nyelvtan szerzői nemcsak a helyesírásban, hanem a morfológiában is szakítanak azzal a hagyománnyal, mely – akár orosz, akár ruszin nyelvtanról van szó – tekintettel volt a helyi nyelvváltozatok sajátosságaira (Moser 2011c: 253).

[126] Kljap (2001: 32) és Belej (2010) úgy véli, hogy az *угро-русский* a magyar nyelvpolitika nyomásaként került a kötet címébe.
[127] Ehhez azt is hozzáfűzhetjük, hogy az először 1907-ben magyar nyelven megjelent Volosin féle nyelvtan címében ez szerepel: *kisorosz (rutén)*.
[128] A Volosin-nyelvtanok nyelvi irányultságának módosulását Belej (2010) és Dumnics (2009: 9).
[129] Штефан Авґустин – Васко Іван: *Граматика української мови.* Мукачево: Учительське Товариство Підкарпатської Руси, 1931.

dc_1478_17

Az 1930-as évek végén már egyes iskolai nyelvtanok címében vagy előszavában is előfordul az *ukrán nyelv* (українська мова). Ilyen például Jaroslav Nevrly 1937-ben kiadott kötete.[130] Francz Agij 1938-as iskolai nyelvtana szintén ukrán irányú.[131] Ez a két kötet az elsők között volt a régióban azon kiadványok sorában, melyek a fonetikus helyesírást használták.

Egy idő után Prága úgy akarta megoldani a régió összetett nyelvi helyzetét és feloldani az iskolai nyelvi káoszt, hogy 1937-ben szavazást rendelt el arról, hogy melyik grammatikát (az oroszt vagy az ukránt) használják a ruszinok iskoláiban. Összesen 427 iskola vonatkozásában bonyolították le a szavazást. A megkérdezett intézmények 73,3%-a (313 iskola) Szabó Eumén ruszofil grammatikája mellett voksolt, míg Ivan Panykevics ukrán nyelvtana mellett csak 26,7% (114 oktatási intézmény) szavazott (Levenec és mtsai szerk. 2008: 271, Magocsi 1978: 226, Shevelov (1987a: 205, 1987b: 257).[132] A referendum azonban nem terjedt ki Podkarpatszka Rusz teljes területére, és eredményeit is ellentmondásosan fogadták az érintettek. Az orosz irányzat hívei győzelemről beszéltek, míg az ukrán orientáció képviselői megkérdőjelezték annak eredményeit. Az ekkor már az utóbbi irányzat egyértelmű szellemi vezéralakjának számító Volosin például így nyilatkozott: „Egyetlen szülő, egyetlen anya sem akarja, hogy gyermekét olyan nyelvvel kínozzák az iskolában, amelyet tőlünk több ezer kilométerre beszélnek. [...] Mindkét kulturális irányunknak észre kell vennie, mi szór szét bennünket, ne hallgassuk meg azokat, akik személyes számításból vagy valaki más érdekeit szolgálva megoszt minket, hanem a szeretet rendjét kell követnünk!" (idézi Misanics szerk. 2002).

A szavazás inkább tehát csak közvélemény-kutatás lett, nem oldotta meg az oktatásban használandó sztenderd változat körüli zavaros helyzetet, az ukranofil irányzat híveit viszont a cselekvésre, a csehszlovák kormányzattal szembeni fellépésre, a minél nagyobb önállóság kivívására sarkallta. Munkájukat megkönnyítette az is, hogy az ukrán irányzat képviselői fokozatosan egyre nagyobb teret nyertek az iskolákban (Dumnics 2009). Ennek egyik legfőbb oka a pedagógusok nyelvi irányultságában keresendő. Amikor a régió Csehszlovákiához került, a magyar érában oktató tanítók egy része elhagyta a vidéket. Az ottmaradt pedagógusok közel fele azonban vagy nem kapott állampolgárságot, vagy pedig (674 tanítóból és tanárból 379, azaz 56%) nem tette le a hűségesküt, így nem taníthatott (Levenec és mtsai szerk. 2008: 267). A pedagógushiányt főként a Galíciából érkező, ukrán orientációjú emigránsok pótolták (Dumnics 2009: 7–8).

Az önállósodási mozgalomnak a keretében 1938. november 25-én adta ki Podkarpatszka Rusz oktatási miniszterként Volosin az oktatás nyelvéről szóló rendeletét. A dokumentum 1. §-ában – figyelemre méltó módon[133] – az 1868. évi XXXVIII. tc. 58. §-ára hivatkozik, mely kimondja, hogy „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike" (a törvényről lásd az előzőekben). A 2. § a ruszin (kisorosz) lakosság számára az ukrán nyelv irodalmi változatát teszi meg kötelezően az oktatás nyelvévé.[134] A 3. § 40 iskolaköteles gyermek szüleinek írásos kérelme alapján lehetővé teszi a nagyorosz nyelven folyó oktatást. A következő paragrafus – ismét az 1868. évi XXXVIII. tc.-re hivatkozva – arról rendelkezik, hogy ha az orosz tannyelvű osztályban a tanulói létszám 30

---

[130] Неврлі Ярослав (Nevrly, Jaroslav): *Граматика й правопис української мови. Підручник для середніх шкіл і самонавчання.* Ужгород, 1937.

[131] Агій Франц: *Підручник для народніх шкіл (граматика, стиль, правопис). Для 2 і 3 поступного річника.* Ужгород: Учительська Громада, 1938. A nyelvtanról lásd Belej (2009).

[132] A szavazás lebonyolításáról lásd pl. Alekszej Gerovszkij 1938-ban *Борьба чешского правительства с русским языком* [A cseh kormányzat harca az orosz nyelvvel] címmel megjelent beszámolóját (http:// www.ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_rusjazyk.htm).

[133] Az 1868:XXXVIII. tc.-re való hivatkozás azért figyelemre méltó, mert azt az elfogadása idején az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság országgyűlése fogadta el, a magyar törvények hatálya azonban 1919-től nem terjedt ki az 1938 novemberében még Csehszlovákiához tartozó, ám éppen az önállósodás útján járó Podkarpatszka Rusz területére.

[134] „В школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі."

dc_1478_17

fő alá esik, akkor az iskola fenntartójának 8 napon belül meg kell szüntetnie az osztályt, és a tanulókat az ukrán tannyelvű osztályokba kell átirányítani. Az 5. paragrafus nyelvtervezési szempontból lényeges kodifikációs lépésnek tekinthető. Ez a pont ugyanis meghatározza, hogy mit kell érteni a tannyelvként használandó „ukrán irodalmi nyelv", illetve „orosz irodalmi nyelv" alatt. Az iskolai tannyelvként használt normatív nyelvváltozaton „az irodalomban általánosan használt helyesírású", valamint a rendeletet kiadó minisztérium által jóváhagyott változat értendő.[135]

S bár a cseh hatóságok 1937. július 15-én az orosz és az ukrán nyelv egyenrangúságát mondták ki Podkarpatszka Ruszban (lásd Shevelov 1987a: 204, 1987b: 255), a korszak vége felé – az ukrán irányzatú politikai elit pozícióinak megszilárdulásával párhuzamosan – az ukrán nyelvi irányzat már jelentősen megerősödött. A Proszvita Társaság 1937. október 16–17-én Ungváron tartott soros kongresszusa alkalmából egy kiáltvány készült, melyet 24 párt, társadalmi és kulturális szervezet vezetőjének aláírásával falragaszok formájában is terjesztettek szerte a régióban. A kiáltvány szerzői szerint Moszkva az orosz, Budapest a ruszin nyelvet erőlteti a helyi lakosságra, akik valójában ukránok, nyelvük is ukrán. „Nem engedhetjük – fogalmaz a kiáltvány –, hogy a köztársaság és a nép ellenségei soha nem hallott kárpátorosz népet kreáljanak. Nincsenek sem oroszok (москалі), sem kárpátoroszok (Карпаторосси), itt csupán egy nép van, az ukrán (український нарід), melynek egy nyelve, egy kultúrája és egyetlen helyesírása létezik."[136] A kiáltvány szerzői követelik azt is, hogy ukrán nyelven oktassanak a régió iskoláiban. A kiáltványhoz a csehszlovák kommunista párt helyi szervezetei is csatlakoztak (Misanics 1999).

A kommunisták ukrán irányultsága arra vezethető vissza, hogy a Kommunista Internacionálé 1924. évi moszkvai kongresszusa határozatot fogadott el arról, hogy a Csehszlovákiában élő ruszinok egyértelmű ukránok, akiknek joguk van a Szovjet-Ukrajnával való egyesüléshez, s az összes baráti kommunista pártnak segítenie kell ezt a törekvést (Shevelov 1987a: 204, 1987b: 255, Magocsi 2016: 129). Podkarpatszka Rusz kommunista pártja 1926. november 20–21-ei VII. konferenciáján állásfoglalásban szintén kimondta, hogy a ruszinok az ukrán nép részei, s ezt állapította meg Ukrajna Kommunista Pártjának 1926 decemberében rendezett IX. kongresszusa is (Magocsi 2004: 101–102, Pop 2010). A kommunisták ukrán orientációjáról tett jelentést Podkarpatszka Rusz kormánya felé Bereg megye vezetése is 1926. október 15-én, megállapítva, hogy a baloldali párt azt hirdeti, hogy Podkarpatszka Ruszban ruszinok nincsenek, csak ukránok, akik az ukrán nyelvet beszélik. Arra is felhívták a központ figyelmét, hogy a kommunisták kiadványaikban *Pidkarpatszka Ukrajina* néven emlegetik Podkarpatszka Ruszt, s azt hirdetik, hogy a régió a nagy szovjet Ukrajna része (Levenec és mtsai szerk. 2008: 265–266).

A kommunista párt szerepe az ukrán irányzat befolyásának növekedésében azért sem hanyagolható el, mert a csehszlovák korszakban a legerősebb párt Csehszlovákia Kommunista Pártja volt a régióban. Az 1924-es országos önkormányzati választások alkalmával a kommunisták a szavazatok 39,4%-át gyűjtötték be Podkarpatszka Ruszban, 1925-ben 31,2%-os eredményt értek el, 1929-ben 15,2%-ra esett vissza a támogatottságuk, ám 1935-re ismét sikerült megszerezniük a voksok 24,4%-át. Ezzel 1924-ben, 1925-ben és 1935-ben a legjobb eredményt érték el a régióban működő pártok között, s az 1929-es visszaesés is a harmadik helyet jelentette a párt számára (lásd Tokar 2010: 71–75).

[135] Eredetiben: „Під мовою навчання у школах (українських-малоруських) зглядно великорусских треба розуміти літературну мову українську (малоруську), зглядно літературну мову великорусску з правописом у літературі загально вживаним і Міністерством Культу, Шкіл і Народної Освіти одобреним." Az államnyelvről szóló rendeletet és ezt a dokumentumot egy napon fogadták el és tették közzé.

[136] A kiáltvány szövegét lásd itt: http://litopys.org.ua/volosh/volosh39.htm

dc_1478_17

A görögkatolikus egyház kezdetben a ruszin irányt támogatta, majd – nem kis részben Volosin hatására – a görögkatolikus papok nagy része az ukrán irányzat mellé állt. Az ortodox (pravoszláv) egyház az orosz irodalmi nyelvként való használatát tartotta célszerűnek.

A politikai életben a ruszin irányzatot Bródy András, az ukránt Avgusztin Volosin neve fémjelezte. Amikor az első autonóm kormány élére Bródyt nevezték ki, a ruszin nép önállóságának eszméje, s ugyanakkor az orosz irodalmi nyelv bevezetésének gondolata kapott nagyobb támogatást; bár a Ruszin Nemzeti Tanács 1938 októberében Kárpátalja-szerte kifüggesztett kiáltványában az szerepelt, hogy a „nép nyelve" legyen a hivatalos nyelv (lásd Fedinec 2002: 291). Ám Bródy kormányát nagyon hamar felváltotta Volosin kabinetje. Volosin pedig egyértelműen az ukrán irányt tekintette a helyes útnak. Kormányzása idején jelentős lépéseket tett a Prágától való függetlenség növelése, az ukrán nyelvnek a régióban történő megszilárdítása irányába. Ennek a függetlenségi törekvésnek a kicsúcsosodása volt 1939 márciusában Kárpáti Ukrajna mint független állam kikiáltása, illetve az ukránnak mint államnyelvnek a bevezetése.

Egy-egy nyelv sztenderd változatának kidolgozása során (azaz a sztenderdizáció és kodifikáció folyamatában) a nyelvi tervezés elméletében és gyakorlatában alapvetően négy lényeges lépést különböztethetünk meg: kiválasztás, kodifikáció, elterjesztés és kidolgozás (lásd pl. Neustupny 1970, Fishman 1998, Haugen 1998, Sándor 2006). A kiválasztás voltaképpen annak eldöntése, hogy mely nyelv/nyelvváltozat legyen az alapja a sztenderd változatnak. Ezt követően ezt a változatot kodifikálni kell, azaz nyelvtanokban, szótárakban, kézikönyvekben, helyesírási szabályzatokban stb. rögzíteni kell a sztenderd normát. Az elterjesztés az a fázis, amikor – elsősorban az oktatás révén – a kodifikált normát minél szélesebb körben megismertetik, és ennek használata felé terelik a lakosságot, a sajtót stb. A kidolgozás a kodifikált norma állandó „karban tartását" jelenti: a folyamatosan változó nyelvi norma nyomon követését, stilisztikai bővítését, differenciálását, a kodifikációs feladatok finomhangolását. Ezeket a lépéseket összefoglalóan sztenderdizációnak nevezi Haugen, mert ezek révén válik egy *dialektus* sztenderd *nyelvvé* (lásd Sándor 2006: 961).

Az oktatás területén a nyelvtervezés négy alapvető lépése közül három révén is folyt a küzdelem az említett nyelvi irányzatok között. A kiválasztásban az egyik az ukrán, a másik az orosz irodalmi nyelv mellett döntött, míg a harmadik egy új sztenderd változat kodifikálásával próbálkozott. A kodifikációban az iskolai oktatásban használt grammatikák játszottak lényeges szerepet, hiszen az iskola alakítja a későbbi felnőttek nyelvi viselkedését, nyelvhasználati szokásait, normatudatát, helyesírását. Végül azzal, hogy melyik nyelvet választották az oktatás tannyelvéül, egyben az elterjesztés terén is jelentős eredményeket érhettek el.

A nyelvpolitika, illetve a nyelvtervezés elméleti keretében szemlélve a korszakban zajló nyelvi polémiát, az egyes nyelvi irányzatok nyelvtervezési lépéseit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze (19. táblázat). A ruszinofil irányzat a kiválasztásban a helyi nyelvjárások fölé boltozódó, azokat ötvöző új irodalmi nyelv megteremtését tűzte ki célul. Az ukranofilek az ukrán, a ruszofilek az orosz irodalmi nyelv mellett döntöttek. A kodifikációban az ukrán és orosz nyelvi mozgalom az iskolai nyelvtanokat alkalmazta elsősorban, a ruszinok a szépirodalmi és tudományos művek révén közelítettek az irodalmi nyelvváltozat kialakítása irányába. Az elterjesztés legfőbb eszközét az iskolai oktatásban látták. A kidolgozásra, a már rögzített normák gondzására, fejlesztésére azonban az adott történelmi, politikai viszonyok közepette egyiknek sem volt reális lehetősége.

dc_1478_17

19. táblázat. A kárpátaljai nyelvi irányzatok nyelvtervezési szempontból

	Ruszinofil	Ukranofil	Ruszofil
Kiválasztás	Új irodalmi nyelv a helyi nyelvjárások (a nép beszélt nyelve) alapján.	Ukrán (a beszélt nyelvváltozatoknak a galíciai változatokkal közös elemeire építve).	Orosz (a pánszláv testvériség és a hatalmas orosz kultúra alapján).
Kodifikáció	Szépirodalmi és tudományos publikációk, cikkek révén fokozatosan haladni az irodalmi norma megszilárdítása (a sztenderdizáció és kodifikáció) felé.	Grammatikák révén meghonosítani az ukrán irodalmi nyelvet (pl. I. Panykevics nyelvtana).	A már kodifikált orosz irodalmi nyelv átvétele, ill. Szabó E. grammatikája.
Elterjesztés	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, lapok, folyóiratok.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, politikai és közélet.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet.
Kidolgozás	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.

A csehszlovák korszak legfőbb nemzetiség- és nyelvpolitikai kérdése a Podkarpatszka Rusz számára mind a saint-germaini szerződésben, mind pedig az 1920-ban elfogadott alkotmánylevélben megígért autonómia s az ennek keretében többek között a nyelvhasználati jogok belső szabályozása volt. A csehszlovák nyelvpolitika demokratikusabb rendelkezései és az autonómia gyakorlati megvalósulása akár jelentős előrelépést is hozhatott volna a régió nyelveinek fejlődése és az összetett nyelvi helyzet rendezése terén. Ám Csehszlovákia egészen 1938-ig elodázta az autonómia bevezetését. Ekkor azonban a világpolitikai események már nem tették lehetővé az önigazgatás valódi megszervezését és működését. Ám az autonómia mozgalom révén juthatott el a korszak végére a régió szláv lakossága ahhoz, hogy kikiáltsa a független ukrán miniállam (Kárpáti Ukrajna) megalakulását és az ukránnak mint államnyelvnek a bevezetését.

A korszak nyelvpolitikai szempontból legfontosabb eseményei a következők: az államnyelv megváltozása (a magyar helyett a csehszlovák került ebbe a státusba), illetve a ruszin nyelv hivatalos nyelvi státusba kerülése. Nem meglepő, hogy a magyarok negatívan, a ruszinok pedig pozitívan élték meg ezt a változást. További lényeges eseménye ennek a korszaknak az ukrán nyelvnek az egyre nagyobb mértékű megjelenése az oktatásban, a kultúrában, sajtóban és a hivatali életben.

A hivatalos nyelv/államnyelv kérdése azonban szintén a felszínre hozta a régió szláv értelmiségének ellentétes nyelvi és kulturális irányultsága problémakörét. A ruszin, az ukrán és az orosz irányzat képviselői közül ekkor még egyik sem került ki egyértelműen győztesen. Ám kétségtelen tény, hogy az ukrán irányzat erőteljes jelenléte az oktatásban, a régióba Galíciából érkezett ukrán értelmiségiek szervezőmunkája, illetve a Kárpát-Ukrán állam függetlensége irányába tett lépések döntő hatással voltak a vidéken élő szláv lakosok identitására, valamint nyelvének, nyelvi tudatának fejlődésére is. Ez az irány pedig egyértelműen az ukrán volt.

A 20. század első felének nyelvi viszonyait a régióban Shevelov (1987a: 207, 1987b: 260) a következőképpen foglalja össze: „A nyelvi káosz, kétségkívül, létezett, de ennek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. A három nyelvi csoport – ruszinok, ukránok és oroszok – valójában nem állt olyan messze egymástól, mint ahogyan a polemikus írásokból tűnhet. Tiszta ukrán irodalmi nyelven nem adtak ki szinte semmit, irodalmi orosz nyelven alig valamit, főként a nem helyi származású szerzők műveit. Gyakorlatilag minden kiadvány tartalmazott helyi nyelvjárási elemeket, a különbség közöttük csupán ezek arányában volt. Ebben a tekintetben a »ruszin nyelv« hagyományos változatának eltűnése nem attól függött, hogy elvetették ezt a változatot, hanem attól, hogy a különböző szövegekben más-más nyelvvel szintetizálódott. Ez volt a valódi – vagy ukrán, vagy orosz – irodalmi nyelvhez vezető kárpátaljai út.”

dc_1478_17

IV. Nyelvpolitika a területi revízió idején: a Kárpátaljai Kormányzóság időszaka (1939–1944)

1. A Kárpátaljai Kormányzóság és a ruszin autonómia

A nemzetközi politikai események alakulása révén a mai Kárpátalja déli, síkvidéki, magyar többségű sávja az 1938. november 2-i első bécsi döntés, a jóval nagyobb kiterjedésű, nagyrészt ruszinok lakta északi és keleti része pedig 1939. március közepén katonai hadművelet eredményeként ismét Magyarországhoz került (4. térkép). Az első bécsi döntést „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről" szóló 1938. évi XXXIV. törvénycikkel, a ruszin Kárpátalja visszacsatolását pedig „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről" szóló 1939. évi VI. törvénycikkel cikkelyezték be a magyar jogrendbe (Fedinec 2015).

4. térkép. A mai Kárpátalja a Magyar Királyságon belül 1942-ben

Az 1938 és 1944 közötti időszakában Magyarországnak csupán egyetlen olyan régiója volt, amely közigazgatásilag nem tagolódott be a vármegyerendszerbe, hanem területi különállást élvezett: az országhoz 1939 tavaszán visszacsatolt, többségében ruszinok lakta vidék, azaz a mai Kárpátaljának az első és a második bécsi döntéssel határolt területe, korabeli hivatalos nevén a Kárpátaljai Kormányzóság. A közigazgatási egység különlegessége nemcsak adminisztratív besorolásában rejlett, hanem abban is, hogy ez az egység „deklaráltan nemzetiségi területet fedett le" (Fedinec 2015: 121).

A „Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területek" szláv lakosait Horthy Miklós kormányzó anyanyelvükön fogalmazott, falragaszok formájában terjesztett kiáltványban üdvözölte a régi-új hazában. „Kéklő hegyeitek csúcsa a magyar alföld felé tekint. Patakjaitok

dc_1478_17

és folyóitok az erdővel borított hegyek oldalán rohannak a magyar síkság felé. A természetadta hegyek és a síkság együtt ad ki oszthatatlan egységet” – így fejezi ki a lírikus szöveg a magyarok lakta síkság és a ruszin többségű hegyvidék természetes összetartozását. „Önök sokat szenvedtek az elmúlt 20 évben, de sokat szenvedett a testvéri magyar nép is. (…) Mi mind világosan látjuk az elrendeltetését és szükségességét, hogy (…) a kárpátorosz nép a magyar államiság keretei között elérje azt az önigazgatást, amelyet a korábbi keretek között nem tudott” – áll a szövegben (41. fotó).

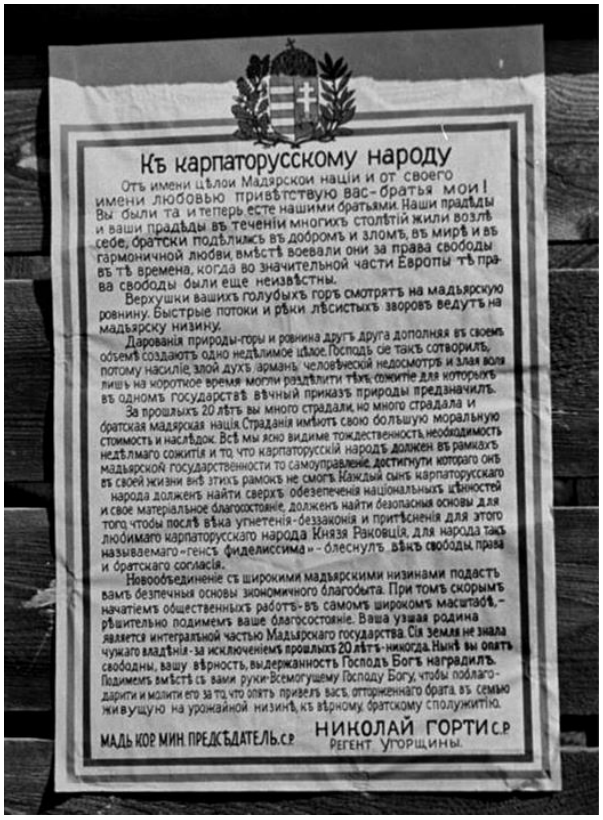

41. fotó. Horthy Miklós kormányzó magyar-orosz nyelvű kiáltványa a Magyarországhoz visszacsatolt kárpátaljai szlávokhoz

A hadműveletek befejezése után 1939. március 18-tól Kárpátalja területén katonai közigazgatás lépett életbe, amely július 7-ig volt érvényben, majd az 1939. július 7-én életbe lépő 6.200. számú miniszterelnöki rendelettel bevezették a polgári közigazgatást.

Az 1939. évi 6.200. számú, „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről” című miniszterelnöki rendelet – melyet a kormány 1939. május 23-i ülésén fogadták el – kimondta, hogy a Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatása három szintű: közigazgatási kirendeltségek, járások és az egyes települések. A kormányzóság élén a kormányzó áll, akit „a kárpátaljai területet érintő általános érdekű kérdésekben” a főtanácsadó által irányított, rendszeresen ülésező nyolctagú „véleményező és indítványozó bizottság” segít. A kormányzót, a főtanácsadót, a bizottság tagjait a miniszterelnök, a közigazgatási kirendeltségek vezetőit és azok helyetteseit a belügyminiszter, a községek képviselőtestületeinek tagjait pedig „a község férfi lakosai közül” a főszolgabíró nevezi ki. A kormányzó jogköre megegyezett a vármegye élén álló főispán jogkörével, illetve ezen felül hatáskörébe tartozott a tanügyi igazgatás is, amit a vármegyék esetében a tankerületi főigazgató látott el (Fedinec 2015).

dc_1478_17

A közigazgatási egység élén tehát a kormányzói biztos állt. 1939. július 7. és 1940. szeptember 12. között báró Perényi Zsigmond, őt követően 1941. december 7-i haláláig Kozma Miklós, majd 1942. január 5-től 1944. április 1-ig, a régió hadműveleti területté nyilvánításáig Tomcsányi Vilmos Pál látta el a kormányzói biztos teendőit. Vincze András 1944. május 10-től a hadműveleti terület kormánybiztosaként állt a régió élén miniszteri hatáskörrel (Vehes és mtsai 2011, Fedinec 2015: 139–151).

A mai Kárpátalja területének déli, magyar többségű sávját (Beregszász várossal egyetemben) betagolták a vármegyerendszerbe, s ez a rész nem tartozott a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság igazgatása alá, mint ahogyan kimaradt abból például Aknaszlatina is. Az újonnan létrehozott közigazgatási egység része volt ellenben több olyan, Ungvártól nyugatra fekvő Ung megyei település, melyek a második világháború után Csehszlovákiához kerültek, s ma Szlovákiához tartoznak (5. térkép).

5. térkép. A Kárpátaljai Kormányzóság területe

Forrás: Fedinec–Vehes szerk. (2010: 169).

Kárpátalja beosztása, közigazgatása, 1939–1944 (Készítette: Sebők László)

S bár a helyi szláv lakosság autonómiájának ígérete többször is napirendre került az adott időszakban (lásd Brenzovics 2010, Dupka 2004, Fedinec 2008b, Vasas 2014), ez az eredetileg ideiglenesnek szánt rendelet volt Kárpátalja közigazgatásának jogi alapja 1939 nyarától egészen 1944 tavaszáig, amikor a területet hadműveleti területté nyilvánítják.

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén 1939. július 16–24. között vagyon- és népesség-összeírást végeztek. Ennek adatai alapján a régió 12 061 km^2-nyi területén 667 561 fő élt. Abszolút többséget alkottak a ruszinok (a korabeli hivatalos állami terminológia szerint:

dc_1478_17

magyar-oroszok), akikhez a lakosság 74,64%-a tartozott. A legnagyobb regionális kisebbséget nem a 8,62%-ot kitevő magyar, hanem a 9,15%-nyi jiddis anyanyelvűek alkották. Csehszlovák (3,72%), román (2,17%) és német (1,40%) ajkúak is jelentős számban éltek a régióban. A lakosság vallási megoszlása a következő volt: görög katolikus 61,9%, ortodox (pravoszláv) 17,2%, izraelita 12,1%, római katolikus 6,0%, református 2,2%, egyéb 0,6%.[137]

Az 1941. évi hivatalos népszámlálásnak a mai Kárpátalja területére vonatkoztatott adatai megerősítik, hogy a régióban abszolút többséget alkottak a ruszin anyanyelvűek (20. táblázat).

20. táblázat. A lakosság anyanyelvi összetétele a mai Kárpátalja területén 1941-ben

Forrás: Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998: 86) alapján.

	fő	**%**
Ruthén	502.329	58,86
Magyar	233.840	27,40
Német	13.251	1,55
Jiddis	78.727	9,22
Román	15.602	1,83
Szlovák	6.853	0,80
Cigány	1.204	0,14
Egyéb	1.643	0,19
Összesen	853.449	100

A népszámlálási adatok alapján azonban a magyar anyanyelvűek aránya magasan meghaladja az 1939-es csehszlovák összeírás során rögzített arányokat. Ennek egyik oka, hogy 1939 és 1941 között sok ezer magyar hivatalnok, állami tisztviselő, katona, csendőr, tanár, egyéb értelmiségi stb. települt a régióba, illetve sok cseh és szlovák hagyta el a területet. Az 1939-ben még a régióban talált szlávok közül is többen távoztak Kárpátaljáról. Az elköltözők nagy része a galíciai emigránsok közül került ki, akik nem kaptak állampolgárságot a magyar hatóságoktól. A ruszin anyanyelvűek arányát az is csökkentette a régióban, hogy egy miniszteri rendelet értelmében a csehszlovák korszakban állami tisztviselőként alkalmazott és ezért megbízhatatlannak nyilvánított ruszin vasutasok, postások és más hivatalnokok egy részét az ország belső vidékeire helyezték át. Előfordultak a Szovjetunióba történő szökések is. Pahirja (2012) adatai szerint a Magyarországról Szovjetunióba szököttek száma 1939 és 1941 között meghaladta az öt és fél ezer főt, akik döntő többsége a szláv lakosság soraiból került ki; a háború végéig becslések szerint a tízezer főt is elérte a Szovjetunióba szököttek száma, akiknek legnagyobb részét a szovjet hatóságok bebörtönözték, lágerekbe hurcolták.

A magyar hatóságok a katonai közigazgatás 1939. július 7-i megszüntetését követően a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területére is kiterjesztették a magyar törvények hatályát, igyekeztek megszervezni a magyar állami közigazgatást a régióban. Ez többek között azt jelentette, hogy Kárpátalján is fokozatosan hatályba léptek az úgynevezett „zsidó törvények", melyek negatívan diszkriminálták a régió legnagyobb létszámú kisebbségét (Magocsi 2005: 9, Ungváry 2012). A kárpátaljai zsidó közösség diszkriminációjának tetőzésére akkor került sor, amikor Magyarország Németország oldalán belépett a második világháborúba. A régió zsidósága egy részének deportálására ugyanis már 1941-ben sor került, amikor a többségében nem magyar állampolgárságú zsidókat Kőrösmezőnél a határ túloldalára – a náci német hadsereg által

[137] Lásd: *1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei.* Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940. 14. old.

dc_1478_17

megszállt területre – vitették a magyar hatóságok (Magocsi 2005: 9–10, Tóth G. 2008: 10–16). Ungváry (2012: 502) adatai szerint ekkor Kárpátaljáról 13.400 személyt toloncoltak ki. A deportáltak nagy részét Kamenyec-Podolszkijban legyilkolták (Fedinec 2015: 160–166).

1944. március 19-én a németek megszállták az országot, és a hatalmat a németpárti nemzeti-szocialista erők vették át, hamarosan elkezdődött a vidéki zsidó lakosság gettókba zárása. A kárpátaljai zsidók gettókba telepítése 1944. április 20-án vette kezdetét. A régióban 11 gettót állítottak fel (Fedinec 2015: 166). Ezek lakóit 1944. május 15. és június 7. között náci munkatáborokba internálták (Tóth G. 2008: 17–21). Források szerint Kárpátaljáról 85 ezer főt, a kárpátaljai zsidóság háromnegyedét hurcolták el (Stark 2010b: 191, 2010c: 221). Ha figyelembe vesszük, hogy akkoriban Kárpátalja összlakossága körülbelül 850 ezer főnyi lehetett, akkor érzékelhető válik, milyen mértékben befolyásolta a holokauszt tragédiája Kárpátalja lakosságának nemzetiségi és nyelvi viszonyait (Fedinec 2015: 153–170).[138]

A helyi egyházi vezetőknek és a csehszlovák korszakban állami hivatalt vállalt helyi lakosoknak az állam iránti lojalitását úgynevezett igazoló bizottságok előtt kellett bizonyítaniuk (Brenzovics 2010: 124–130). Ezek a bizottságok nagyrészt azokat minősítették megbízhatatlannak, akik az 1918 és 1939 közötti időszakban a csehszlovák államhatalmat támogatták, állami tisztséget, hivatalt töltöttek be, illetve akik az ukrán nyelvi és politikai irányzat hívei voltak. Ilyen igazoló lap látható a 42. fotón.

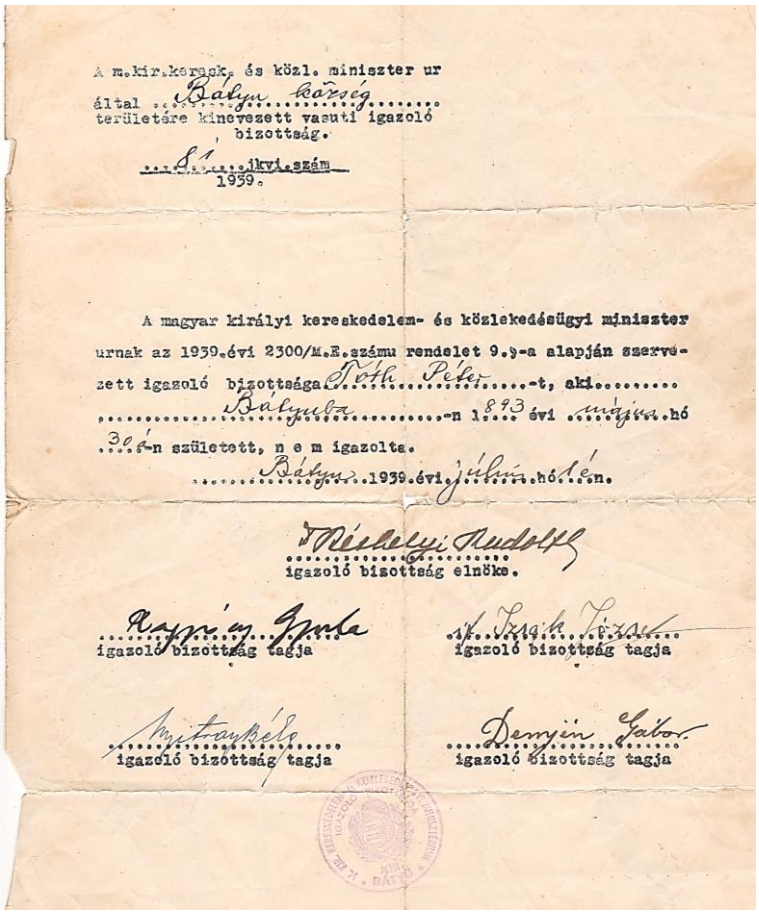

A m.kir.kereskedelem- és közl. miniszter ur
által Bátyu község
területére kinevezett vasuti igazoló
bizottság.
81 ikvi.szám
1939.

A magyar királyi kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter urnak az 1939.évi 2300/M.E.számu rendelet 9.§-a alapján szervezett igazoló bizottsága Tóth Péter-t, aki Bátyuban 1893 évi május hó 30-án született, n e m igazolta.

Bátyu 1939.évi július hó 1-én.

Réthelyi Rudolf
igazoló bizottság elnöke.

Nagy Imre
igazoló bizottság tagja

Szabó József
igazoló bizottság tagja

Mitraybéla
igazoló bizottság tagja

Demjén Gábor
igazoló bizottság tagja

42. fotó. Negatív döntést tartalmazó hatósági igazoló lap a „A Magyar Szent Koronához visszatért" kárpátaljai Bátyu községből

[138] A magyarországi zsidók gettókba zárása a mai Kárpátalján kezdődött 1944. április 16-án. A magyar Országgyűlés 2000. évi döntése szerint 2001-től minden évben április 16-án emlékeznek meg a holokauszt magyarországi áldozatainak napjáról. Lásd: http://menetrend.reblog.hu/

dc_1478_17

Különösen magas volt az állásukból elbocsátottak aránya a tanítóság körében, akikről Marina Gyula (1977/1999), a Kormányzói Biztosság oktatási tanulmányi osztályvezetője úgy vélekedett, hogy közöttük nagy számban találhatók az ukrán politikai irányzat hívei, és az ukranofil politikai mozgalomban erősen érintettek voltak.

A nem igazolt állampolgárok fellebbezést nyújthattak be az igazoló bizottságok határozatával szemben. Az ukrán orientációjúak fellebbezését rendszerint elutasította a felső hatóság, viszont azokat a magyarokat, akik a csehszlovák korszakban állami tisztséget töltöttek be – például vasúti tisztek voltak a csehszlovák állami vasútnál – a fellebbezés nyomán igazolhatták. A 43. fotó egy ilyen, fellebbezést követően megkapott igazolást mutat be. A döntés megváltoztatásának indoklása szerint „Az igazolási eljárás során az eljárás alá vont személy magatartását kizárólag nemzethűség szempontjából kell elbírálni, ebből a szempontból pedig Tóth Péter magatartása az igazoló bizottság szerint nem kifogásolható."

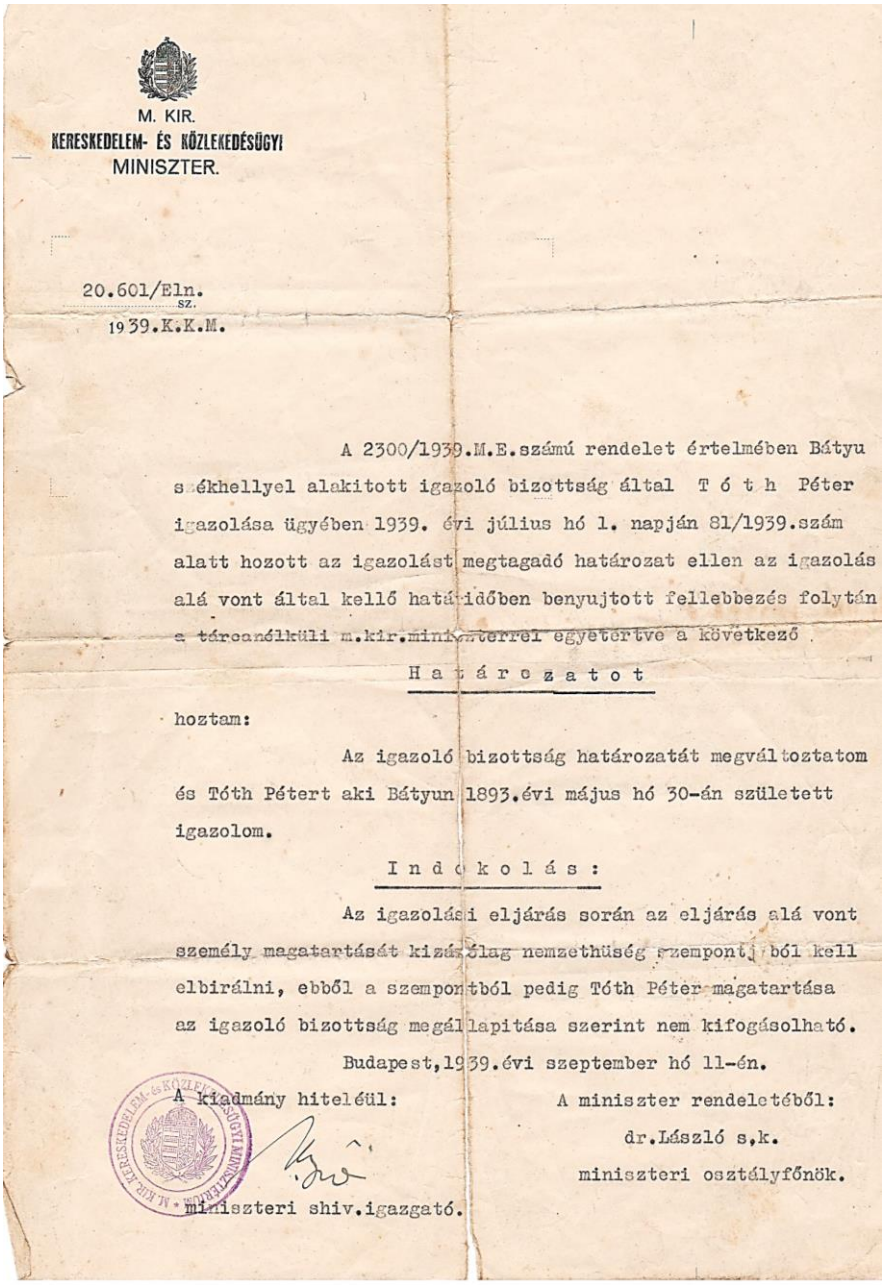

M. KIR.
KERESKEDELEM- ÉS KÖZLEKEDÉSÜGYI
MINISZTER.

20.601/Eln.
sz.
1939.K.K.M.

A 2300/1939.M.E.számú rendelet értelmében Bátyu székhellyel alakitott igazoló bizottság által T ó t h Péter igazolása ügyében 1939. évi július hó 1. napján 81/1939.szám alatt hozott az igazolást megtagadó határozat ellen az igazolás alá vont által kellő határidőben benyujtott fellebbezés folytán a tárcanélküli m.kir.miniszterrel egyetértve a következő

H a t á r o z a t o t

hoztam:

Az igazoló bizottság határozatát megváltoztatom és Tóth Pétert aki Bátyun 1893.évi május hó 30-án született igazolom.

I n d o k o l á s :

Az igazolási eljárás során az eljárás alá vont személy magatartását kizárólag nemzethűség szempontjából kell elbirálni, ebből a szempontból pedig Tóth Péter magatartása az igazoló bizottság megállapitása szerint nem kifogásolható.

Budapest,1939.évi szeptember hó 11-én.

A kiadmány hiteléül:
miniszteri shiv.igazgató.

A miniszter rendeletéből:
dr.László s.k.
miniszteri osztályfőnök.

43. fotó. Fellebbezés után elnyert igazoló okmány Kárpátaljáról

dc_1478_17

A magyar állam közigazgatási autonómiát ígért Kárpátalja lakosságának. Horthy Miklós kormányzó 1939. június 14-én, az országgyűlés ülésén tartott nyitóbeszédében így fogalmazott: „Újra szentistváni feladatok munkanapjaira virradtunk. Hiszem és remélem, hogy ez az országgyűlés ugyanazzal a hivatásérzettel fog ehhez a munkához, amellyel az elmult századok magyar országgyűlései változó korszakokban nemzetünk történelmi küldetését és célkitűzéseit a Dunamedencében szolgálták. Első ilyen feladatunk lesz, hogy a főleg magyar-oroszok lakta kárpátaljai országrésznek ősi alkotmányunkba szervesen beleillő önkormányzatot állapítsunk meg. Hiszem és remélem, hogy az országgyűlés is ápolni fogja a megértést és a barátságot magyar és idegenajkú honfitársaink között, amelyet megbontani csak konkolyhintéssel lehet."[139]

A tervezett autonómia miatt a régió közigazgatását szabályozó 6200/1939. számú miniszterelnöki rendeletet ideiglenesnek tekintették (Fedinec 2008b). Az 1939. évi VI. törvénycikk[140] 6. §-a szerint „Utasíttatik a miniszterelnök, hogy Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé". Ennek megfelelően 1939 és 1944 között számos autonómia-tervezetet dolgoztak ki a régió önigazgatásával kapcsolatban (vö. Tilkovszky 1967, Dupka 2004, Vasas 2000, 2004). Közülük a Teleki Pál miniszterelnök által 1940. július 23-án a parlament elé terjesztett, a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvénytervezete[141] állt a legközelebb ahhoz, hogy a gyakorlatban is megvalósuljon.

A miniszterelnökségen 1940. július 23-án tartott vitában elhangzott érvelés szerint: „A vajdaság területén a javaslat szerint a rutén az államnyelvvel egyenjogú hivatalos nyelv lesz. Az egyenjogúsággal a rutén nem válik államnyelvvé; az egyenjogúság azt jelenti, hogy a vajdaság területén a rutén épp oly hivatalos nyelv mint a magyar."[142]

Végül maga az autonómia-törvényt benyújtó Teleki is letett róla, hogy a fennálló magyarországi viszonyok és a Szovjetunióval folytatott háború körülményei közepette egy szláv népességnek autonómiát adjanak az ország keleti határai mentén. A miniszterelnök – a kül- és belpolitikai helyzet alakulása miatt, a kárpátaljai magyaroknak a ruszin autonómiához való csatolása elleni tiltakozását figyelembe véve, valamint befolyásos katonai vezetők nyomására – augusztus 5-én visszavonta a tervezetet (Tilkovszky 1967, Romsics 2010: 247, Vasas 2004, 2014, Brenzovics 2010).

Az autonómia kérdése ezt követően is többször felvetődött a budapesti és a helyi sajtóban és politikai életben, sokszor ellenkező előjellel (Fedinec 2008b, 2015). Bródy András, Podkarpatszka Rusz első miniszterelnöke például többször is elégedetlenségét fejezte ki az autonómia bevezetésének halogatása miatt. Több magyarok lakta település (például Aknaszlatina, Técső, Visk) vezetése ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy őket ne csatolják a ruszin közigazgatási egységhez, Ungvár odacsatolása ellen Ung megye főispánja, Korláth Endre is tiltakozott, de a régió csehszlovák korszakbeli magyar politikusai is az autonómia ellen voltak (Vasas 2000, 2004, Brenzovics 2010: 20, Romsics 2010: 247). Perényi Zsigmond kormányzói biztos azt vetette fel, hogy „igaz, hogy biztattuk őket [értsd: a ruszinokat] autonómiával és csináltunk tervezeteket is, de azt a csehekkel szemben csináltuk" (idézi Fedinec 2002), és – mert a területet fegyverrel szerezte vissza Magyarország – ez az ígéret nem érvényes (bővebben: Fedinec 2015). Fenczik István, a *Карпаторусский голос* [Kárpátorosz hang] című ruszofil lap szerkesztője pedig a kommunista veszélyre való hivatkozással utasította el az autonómia időszerűségét.

Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa a nyilvánosságban az autonómia feltétlen hívének mutatkozott. Valójában azonban Kozma úgy vélte, hogy az autonómia-ígéret teljesíthetetlen, a „rutén Kárpátalját" is a vármegyerendszerbe kellene betagolni. Keresztes-Fischer

[139] *Képviselőházi irományok*, 1939. I. kötet, 1. szám. Budapest, 1939. 1. old.
[140] 1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről.
[141] A tervezet szövegét közli Botlik–Dupka (1991: 129–134), Dupka (2004: 141–146).
[142] Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10.734/9.

Ferenc belügyminiszternek címzett 1941. március 11-i, „szigorúan bizalmas" minősítésű levelében a következőket írta: „Ez volna az ideális és olyan megoldás, amely kivezethetne abból a zsákutcából, amelybe az autonómia megígérése révén politikailag jutottunk" (idézi Vasas 2014: 90).

A nemzetiségi alapú autonómia mindennemű nemzetközi politikai kényszer nélküli bevezetése révén a korabeli Magyarország szakíthatott volna a tradicionális hatalomgyakorlási szokásjoggal, hiszen önként, a kisebbségek jelenlétét megőrzendő és támogatásra érdemes értékként kezelve akár pozitív precedenst is teremthetett volna (Vasas 2000, 2004). Ez az esély azonban az autonómia elutasításával elszállt.

A nyelvideológiák és a nyelvpolitika szempontjából is érdemes áttekinteni, milyen állásponton voltak a Kárpátaljai Vajdaság (azaz a ruszin autonómia) terve apropóján a miniszterelnökségi vitákban az érintett nép nevével kapcsolatban a résztvevők. A vitába bevont szakértők megszólalásából egyértelműen kiviláglik, hogy a politikai megfontolások prioritást élveztek bármilyen egyéb szemponttal szemben.

A 41. fotón látható, hogy a régió visszaszerzése után Horthy Miklós még kárpátorosznak nevezte Kárpátalja szláv népességét. Egyed István, Teleki Pál miniszterelnöknek a kárpátaljai vajdaság ügyeinek kézben tartásával megbízott jogásza már így foglalta össze a miniszterelnökségi üléseken a Kárpátalja népének megnevezésével kapcsolatban elhangzott véleményeket: „A világháború előtt és alatt általában a rutén elnevezés volt a hivatalos. A[z 1918. évi Ruszka Krajna] néptörvény 'ruszin (rutén)' megjelölést használ. A cseh-szlovák uralom alatt jött szokásba az orosz, kisorosz szóhasználat, de újabban az ukrán elnevezést is be akarják csempészni. […] A nép elnevezés szempontjából a nemzetközi helyzetnek is jelentősége lehet. Amiképpen már csak Lengyelországra való tekintettel is, vagy egy esetleg létesülő Ukrajna miatt nem lenne kívánatos az ukrán szó használata, – véleményem szerint éppúgy megfontolandó az orosz szónak valamilyen változatban való alkalmazása is. Nekünk azt kell kidomborítani, hogy ez a nép egy teljesen külön nyelvet beszélő, más népektől független nép, s ebből a szempontból a háború előtti rutén elnevezésnek sok előnye van; rutének ti. más országokban nincsenek. A magyar-orosz elnevezés viszont a magyar néppel való testvériséget juttatja kifejezésre." Majd, mintegy szintézisbe foglalva az elhangzottakat és lezárva a vitát, hozzátette: „Ez a kérdés is tulajdonképpen el van döntve. Az 1939/VI. tc. ugyan csak Kárpátalja lakosairól beszél, de a 6.200/1939. M. E. rendelet már a magyar-orosz elnevezést használja."[143]

A „magyar-orosz" kifejezés azonban nem volt egyértelműen elfogadott az országos politikusok körében sem. Korláth Endre Kárpátaljáról behívott országgyűlési képviselő a Képviselőház 1939. december 1-jei ülésén így fogalmazott: „Északkeletén az Erdőskárpátokban él az a nép, amelyet a legutóbbi ideológia szerint magyarorosznak mondanak. (Egy hang a balközépen: Mi csak ruszinnak mondjuk!) Én a magyarorosz kifejezést nagyon szerencsésnek tartom és rögtön megmagyarázom, hogy miért. Ezt a szót tulajdonképpen nem most találták ki, ez a szó Moszkvában, Pétervárott és általában az Oroszbirodalomban régen ismert, uhroruszin-nak mondták. (Egy hang a balközépen: Ha ragozzuk, akkor uhroruszki!) […] A magam részéről csak annyit akarok mondani, hogy ezt a szót: magyarorosz, nagyon szívesen látom és pedig egyszónak írva, mert én azt a magyaroroszt akarom látni és üdvözlöm testvérként, aki egytestben és egylélekben magyar is és orosz is, vagy orosz is és magyar is együtt, nem elválasztójellel, nem összekötő jellel, mert az az összekötő jel már veszedelmes lehet. Az lehet két milliméter, de lehet 350 kilométer is, lehet olyan összekötőjel, amelynek első része a magyar Budapesten, a második része pedig az orosz Verhovinákon nyilvánul meg. Nekem olyan magyaroroszra van szükségem, aki magyarorosz maga egy összetett szóban, vagyis egytestben egylélekben magyar is és orosz is együtt. (Gürtler Dénes:[144] Szóval rutén! – Derültség.)"[145]

[143] Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10734/23.
[144] Meghívott felvidéki képviselő.
[145] Az országgyűlés Képviselőházának 61. ülése 1939. december 1-én. Képviselőházi napló, 1939. III. kötet. 587. old.

dc_1478_17

Kaminszky József – szintén meghívott felvidéki képviselő – a Felsőházban 1939. december 14-én tartott beszédében szinonimaként használta a magyar-orosz és a ruszin etnonimát: „a magyar-orosz nép, vagy ahogy nevezni szokták, a ruszin nép”.[146] Homicsko Vladimir meghívott kárpátaljai képviselő a Képviselőházban 1940. november 12-én tartott beszédébe pedig így kiabáltak bele: „A másik dolog az orosz nyelvhasználat, (vitéz Zerinváry Szilárd:[147] Orosz vagy magyarorosz? – Palló Imre:[148] Olyan nincs!) Az orosz nyelv használata azért is fontos, mert mi oroszok zárt területen lakunk.”[149]

Bródy András, Podkarpatszka Rusz első autonóm kormányának egykori miniszterelnöke, a magyar parlamentbe meghívott képviselő szerint a ruszinokkal kapcsolatban Magyarországon „bizalmi krízis” alakult ki. Ennek lényegét a magyar országgyűlés Képviselőházában 1939. december 7-én tartott beszédében így foglalta össze: „…tudnunk kell azt, hogy az elmúlt húsz esztendő alatt népünk sokat fejlődött. Az az 1918-ból ismert rutén nép, ha nem is százszázalékig, de hetven százalékig öntudatosult és ma, húsz év multán három csoportra oszlik. Az első csoportba tartoznak az 50–70 évesek, akik magyar iskolában, magyar szellemben nevelkedtek, elmagyarosodtak, jó magyarok lettek és amikor jött a változás, akkor nem tudtak belehelyezkedni az uj helyzetbe, hanem visszavonultak és önmagukban élték magyarságukat és várták a magyar felszabadulást, a terület visszacsatolását.

A második csoportba tartoznak a 35–50 évesek, akik ugyancsak magyar iskolában, magyar szellemben nevelkedtek es amikor jött a változás, akkor fiatal koruknál fogva nem tudtak belenyugodni az új helyzetbe, próbáltak harcot kezdeni, először defenzív harcba álltak és menekültek a néphez, keresték a támaszt a népnél és amikor érezték es láttak, hogy a népben megtalálják a támaszt, akkor offenzív harcot indítottak a cseh rezsim ellen. Természetesen ebben a harcban a néppel mentek és az öntudatosuló néppel együtt ők is öntudatosultak, a nemzethez, a nemzetté fejlődött néphez hozzánőttek. Most a változás után magyar szempontból ők is becsületesek, abszolút megbízhatók, de az az előnyük megvan, hogy nem szakadtak el a néptől, mint az előbbi idősebb generáció, hanem a néppel vannak szoros szervi és lelki kapcsolatban és hivatva vannak, hogy azt a magyar szellemet és tudást, amelyet magyar iskolában szereztek, hasznosítsák a maguk népe és Magyarország javára.

A harmadik generáció, az ifjak generációja, az úgynevezett 20–35 évesek. Ezek idegen szellemben nőttek fel, idegen szellemben nevelkedtek, ezeknek Magyarország idegen, a magyarság idegen, a magyar eszme ezek részére terra incognita. (Tost László:[150] Szics-gár-disták!) Ezek ma úgy, mint a régi húszévesek passzív állásba helyezkedtek tele harci kedvvel és várnak, figyelnek, mi lesz, hogy a maguk nemzeti életét valahogyan ki tudják élni. Ma ebben a bizalmi krízisben a kormány álláspontja az, hogy a magyar államépítés, a magyar állameszme szempontjából a legmegbízhatóbb elemekre, ezekre az öregekre kell építeni.”[151]

A kis szláv nép és nyelvének megnevezése így vált fontos geopolitikai vitatémává a korabeli Magyarországon. Érdekes, hogy a magyar hatóságok az idő előre haladtával a fentiek ellenére a magyar-orosz népnév helyett a rutént, ruszint kezdték el használni. Miután a Szovjetunió a Molotov–Ribbentrop paktum nyomán lerohanta Kelet-Lengyelországot (benne a Kárpátaljával is szomszédos mai Nyugat-Ukrajnát), 1939. szeptember 27-én közös szovjet–magyar határszakasz lett Kárpátalja határán, és egyértelművé vált, hogy Magyarországnak a ruszin nép és nyelv önállóságát támogató politikáját jobban szolgálta egy olyan etnonima, mely nem tartalmazza az „orosz” utótagot (lásd Botlik 2011: 28).

---

[146] Az országgyűlés Felsőházának 15. ülése 1939. december 14-én. Felsőházi napló, 1939. I. kötet. 158. old.
[147] A Nyilaskeresztes Párt képviselője.
[148] A Nyilaskeresztes Front képviselője.
[149] Az országgyűlés Képviselőházának 150. ülése 1940. november 12-én. Képviselőházi napló, 1939. VII. kötet. 255. old.
[150] Meghívott felvidéki képviselő.
[151] Az országgyűlés Képviselőházának 64. ülése 1939. december 7-én. Képviselőházi napló, 1939. III. kötet. 775. old. Az idézett szövegeket egybegyűjtve lásd Fedinec (2004: 481–483, 485–516, 521–525). Lásd még Fedinec (2015).

dc_1478_17

Mivel az ígért ruszin autonómia nem jött létre, a 6200/1939. sz. miniszterelnöki rendelet alapján folyt a régió közigazgatása egészen a korszak végéig. Ez a rendelet vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét is.

2. Hivatalos kétnyelvűség a Kárpátaljai Kormányzóságban

A 6200/1939. sz. miniszterelnöki rendelet 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz". A (2) bekezdés kinyilvánítja, hogy „A törvényeket hiteles fordításban magyar-orosz nyelven is ki kell adni".[152] Ezt a hivatalos kétnyelvűséget erősíti meg az 5800/1939.[153] és a 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is, mely szerint Kárpátalján a magyarorosz nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. Teleki Pál miniszterelnök egy 1939. augusztus 2-án kelt levelében szintén így fogalmazott: „Szem előtt kell tartani általában, hogy Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni."[154]

Az 1.460/1940. M.E. sz. rendelet „a visszacsatolt kárpátaljai területen működő cégek magyar vagy rutén nyelvű cégszövegének a kereskedelmi cégjegyzékbe bejegyzése tárgyában" kedvezményeket állapított meg a kétnyelvűség gyakorlatba ültetésének megkönnyítése érdekében. „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt kárpátaljai területen működő cégnek az idegen nyelvű cégszöveg helyett magyar vagy rutén vagy mind a két nyelvű cégszöveg bejegyzése iránt a cégbírósághoz intézett beadványa és ennek mellékletei illetékmentesek".

A 6200/1939. sz. rendelet előírja, hogy a hivatalokhoz, állami szervekhez magyarorosz nyelven is lehet fordulni, s ilyen esetben a választ ezen a nyelven kell kiadni. A rendelet azt is lehetővé tette, hogy a régió lakosai nemcsak a helyi, hanem a központi államhatalmi szervekhez is anyanyelvükön nyújthatták be beadványaikat (Vasas 2000).

Egy 1939. július 25-i kormányhatározat értelmében az állami közhivatalok nevét magyar és magyar-orosz nyelven is fel kellett tüntetni Kárpátalján, a hivatali helyiségekben kétnyelvű feliratokat, eligazító táblákat és hirdetményeket kellett kitenni. Az utcanevek, köztéri feliratok többsége szintén kétnyelvű volt. A hivatalos kétnyelvűség az igazságszolgáltatásra, a bíróságokra és a csendőrségre is kiterjedt. Az 1939. augusztus 2-án kiadott 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet kimondta, hogy a régióban az állami hivatalok alkalmazottai a szóbeli érintkezésben kötelesek a „magyarorosz" nyelvet használni, ha az ügyfél ezen a nyelven fordul hozzájuk, s el kell fogadniuk az ilyen nyelven megfogalmazott beadványokat is, minden hivatalos nyomtatványnak, űrlapnak kétnyelvűnek (magyar–„magyarorosz") kell lennie. Ennek érdekében 1939 júliusában mindössze három hét alatt sok ezres példányszámban 68 különböző űrlap és formanyomtatvány kétnyelvű (magyar és magyar-orosz) változata készült el (Botlik 2011: 28).

A hivatalnokoknak kötelezően meg kellett tanulniuk a második államnyelvet. Ehhez 1939-ben 205 oldalas nyelvkönyvet adott ki a kormányzói biztos oktatási hivatala *Magyarorosz nyelvgyakorló könyv*[155] címmel, majd ehhez 1940-ben egy pótfüzet is megjelent[156], továbbá

[152] Az 1939. június 22-i 6200. sz. miniszterelnöki rendelet szövegét közli Fedinec 2004: 528–534.

[153] Ez a rendelet volt az alapja a ruszin nyelv használatának az igazságszolgáltatásban: „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeken működő kir. bíróságok előtt folyó ügyekben fellebbviteli bíráskodást gyakorló kir. törvényszékeknél és kir. ítélőtáblán is a fellebbviteli ügyek elintézéséhez szükséges számban kell a magyar-orosz nyelvben jártas személyeket alkalmazni, továbbá a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeken működő kir. járásbíróságoknál és kir. ügyészségeknél folyó ügyekben akár elsőfokú, akár a felebbviteli eljárásban az ügyvéd, úgyszintén a helyettesítésében eljáró, az ügyvédekkel egy tekintet alá eső személy az állam hivatalos nyelve mellett a magyar-orosz nyelvet is használhatja" (közli Fedinec 2004: 544).

[154] Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10.734/15.

[155] *Magyarorosz nyelvgyakorló könyv.* Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal Tanügyi Osztálya, 1939.

[156] *Pótfüzet a kárpátaljai területi kormányzói biztosi hivatal tanügyi osztálya által 1939. évben kiadott Magyarorosz nyelvgyakorló könyvhöz.* Ungvár: Állami Nyomda, 1940.

dc_1478_17

kiadtak egy *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*[157] című kötetet is. Emellett már 1939-től nyelvtanfolyamokat szerveztek a hivatalnokok, csendőrök számára.

A tisztviselőknek vizsga keretében kellett számot adniuk nyelvtudásukról. Kozma Miklós személyes példával, illetve a csendőrök körében pénzdíj kitűzésével ösztönözte a nyelvtanulást. A kormányzói biztos beiktatása során ígéretet tett a ruszin és a román nyelv elsajátítására, s megígérte, hogy hamarosan anyanyelvükön fog beszélni a ruténekkel (Ormos 2000: 727, II. kötet). A nem magyar ajkú hivatalnokoktól, állami tisztviselőktől pedig a magyar nyelv ismeretét követelte meg az állam. Számukra az ország belső vidékein szerveztek nyelvtanfolyamokat, például a Debreceni Nyári Egyetem keretében vagy a dunántúli Pápán. „A néppel való érintkezésben a hivatalnokok a nép nyelvén beszéljenek – mondta Kozma. – Kell, hogy a nép a hivatalokhoz saját anyanyelvén fordulhasson. Kárpátalja tisztviselőitől megkívánom, hogy hivatali területük népi nyelvét mielőbb megtanulják. A rutén néppel rövid időn belül – ha egykori tudásomat felfrissítettem és kifejlesztettem – ruténül fogok beszélni, a németajkú kisebbség nyelve számomra nem kérdés, de a román nyelvet is megtanulom annyira, hogy a legszükségesebb dolgokban román nyelvű fiainkkal saját nyelvükön beszélhessek" (közli Brenzovics szerk. 2009: 258).

A kinevezett állami tisztségviselők hivataluk elfoglalása előtt kötelezően szolgálati esküt tettek, és – választás alapján – ezt magyar vagy magyar-orosz nyelven egyaránt megtehették (Fedinec 2015: 130). Ezt a régió kormányzását meghatározó miniszterelnöki rendelet 14. § (1) pontja tette lehetővé.

A kormányzói biztos 1940. december 12-én kiadott rendelete előírta, hogy az 1941. évi országos népszámlálás lebonyolításában szerepet vállaló kérdezőbiztosoknak a magyar-orosz többségű közigazgatási egység területén ismerniük kellett a magyar-orosz nyelvet, és a népszámlálási ívet ezen a nyelven is a nem magyar ajkúak rendelkezésére kell bocsájtani.[158] A cenzus kapcsán Teleki a parlamentben 1940. július 2-án elmondott beszédében nemcsak amellett érvelt, hogy méltányos nemzetiségi politikára van szükség, hanem azt is kijelentette: megengedhetetlen, hogy a hatóságok „bárkit is befolyásolni merészeljenek abban, hogy melyik nemzetiséghez tartozónak vallja magát" (idézi Fedinec 2002: 358).

A kormányzói biztos hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, űrlapnak elkészítette a kétnyelvű változatát. Kétnyelvű hivatalos és postai bélyegzők, vasúti menetrendek is készültek. Ezek megjelentetésére és sokszorosítására állami nyomdát alapítottak a terület székhelyéül kijelölt Ungváron.

A 1939. évi 6.200. számú miniszterelnöki rendelet 11. § (3), (4) és (5) pontja rendelkezett arról is, hogy a kormányzói biztos hivatalos lapot alapít. 1939. július 29-étől adták ki hetente, vasárnaponként a helyi közigazgatás hivatalos, kétnyelvű lapját *Kárpátaljai Közlöny Подкарпатский Вѣстник* címmel. A lapban két nyelven jelentek meg a Kormányzói Biztosság rendeletei, hivatalos dokumentumai: a bal hasáb magyar, a jobb magyar-orosz nyelven közölte a szövegeket. Ebben a hivatalos lapban hasábosan elhelyezve két nyelven kötelezően közzé kellett tenni az országos törvényeket, rendeleteket, „amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre kiterjed", valamint a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, és a közigazgatási kirendeltségek vezetői által kiadott rendelkezéseket és közleményeket. A paragrafus megállapította továbbá azt is, hogy a miniszteri rendeletek kihirdetése az ország hivatalos lapjában, a „Budapesti Közlöny"-ben való közzététellel történik meg, „az említett rendeleteket azonban – lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egyidejűen – a kárpátaljai terület hivatalos lapjában magyar és magyar-orosz nyelven hasábosan szintén közzé kell tenni".

---

[157] *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez.* Ungvár: Kárpátaljai Tudós Társaság Nyomdája, 1942.

[158] A kormányzói biztos 1.501/1940. évi rendelete. *Kárpátaljai Közlöny Подкарпатский Вѣстник* 1940. évi 51. szám, 21. oldal.

dc_1478_17

A lapok számozása a tárgyévben folyamatos volt, azonban minden év elejétől az első számmal indult. Az első szám 1939. július 30-án jelent meg, az utolsó szám – a tárgyévi 39. szám – 1944. szeptember 24-i keltezéssel látott napvilágot. A lap kiadója a kormányzói biztos volt. A lapot felelős szerkesztőként dr. Balás Vilmos jegyezte. A lapot hivatalok és magánszemélyek is előfizethették. Terjedelme változó volt, általában 20 és 40 oldal között. A lap az ungvári állami nyomdában – hivatalos neve: M. Kir. Állami Nyomda ungvári kirendeltsége – készült. Felelős kiadója Toroczkói József, a nyomda vezetője volt. Balásról és Toroczkóiról nem sokat tudunk, valószínűleg „ejtőernyősök" voltak: így nevezték a visszacsatolt területekre az „anyaországból", azaz a „trianoni országterületről" kinevezett tisztségviselőket.

A lap tartalmi tekintetben három részből állt. A terjedelmet döntően az ún. „Hivatalos rész" töltötte ki, ahol a központi rendeleteket közölték. A törvényeket 1939 és 1942 között a lap mellékletében adták közre – a két nyelven szerkesztett laptól eltérően a mellékletbe a törvények csak „magyar-orosz" nyelven voltak olvashatók. Néhány lapszámban megtalálható volt a „Kormányzói biztosi rendeletek" rész is. Végül pedig a „Hirdetmények" kerültek közreadásra. Az utóbbiak között többnyire ingó és ingatlan árveréseket, álláshirdetéseket, bérleti szerződéssel kapcsolatos, tisztviselői tanfolyamokról szóló és más hirdetményeket találunk.

Helyi rendeletek elvétve jelentek meg, évente csupán néhány található a közlönyben, de gyakran az sem egyértelműen helyi rendelet, hanem valamely központi rendelet továbbadása. Az 1941. május 11-i, 20-as lapszámban például a kormányzói biztos a községek elöljáróinak és légoltalmi parancsnokainak figyelmét felhívja a m. kir. honvédelmi minisztérium 102.955/eln. 35. – 1941. sz. rendeletére, amely a légvédelmi készültség idején foganatosítandó eljárásrendet tartalmazza.

A miniszterelnöki rendelettel bevezetett hivatalos kétnyelvűség gyakorlatilag megfelelt annak a szándéknak, mellyel a gróf Teleki Pál miniszterelnök által a Kárpátaljai Vajdaságról kidolgozott törvényjavaslatában találkozhatunk. A tervezet 4. §-a így rendelkezett a nyelvhasználat tárgyában:

„A Kárpátaljai Vajdaság területén az államnyelvvel egyenjogú hivatalos nyelv a rutén.

A Kárpátaljai Vajdaság területére vonatkozó, valamint az arra is kiterjedő érvényű minden törvényt, rendeletet és hatósági hirdetményt hiteles fordításban rutén nyelven is ki kell adni. A Kárpátaljai Vajdaság területén működő valamennyi népiskolában, középfokú és szakiskolában, valamint középiskolában mind a magyar, mind a rutén nyelv tanítását biztosítani kell.

A Kárpátaljai Vajdaság területén mindennemű hatósághoz, hivatalhoz, iskolához és más intézményhez lehetőleg olyan személyeket kell alkalmazni, akik úgy a magyar, mint a rutén nyelvben jártasak. Az, akit e kellék hiányában alkalmaznak, nyelvismeretét alkalmazásától, illetőleg e törvény hatálybalépésétől számított két éven belül kiegészíteni köteles. E követelmény teljesítésének ellenőrzésére és a kötelesség nem teljesítésének következményeire a részletes szabályokat külön törvény állapítja meg."

Azaz: bár az ígért ruszin autonómia nem valósult meg, a nyelvi jogok terén a magyar állam biztosította azokat a jogokat és lehetőségeket a helyi többségi lakosság számára, melyek Teleki miniszterelnök autonómiáról szóló tervezetében szerepeltek.

A korabeli magyar kormányzat azonban nem csupán a törvényi hátterét teremtette meg a hivatali kétnyelvűségnek, hanem az állami költségvetés terhére igyekezett biztosítani azokat a feltételeket is, melyek a hivatali kétnyelvűség gyakorlati működéséhez szükségesek. Mindez annak a kormányzati irányelvnek megfelelően történt, mely szerint „Kárpátalján a magyarorosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv" (a miniszterelnöki rendeletet idézi Fedinec 2002: 339). Ennek megfelelő véleményét Kozma kormányzói biztos is kifejtette beiktatása alkalmából Ungváron tartott beszédében: „Kárpátalja kevert népi összetételű országrész, tehát csak úgy boldogulhat, ha minden, a nyelvek révén előálló súrlódást kiküszöbölünk. Megkövetelem tehát, hogy a nyelvhasználatból senki ne csináljon politikai kérdést, mert Kárpátalja

dc_1478_17

élete könnyebb és boldogabb lesz, ha a nyelvi kérdés mint politikai kérdés napirenden nem szerepel és csupán gyakorlati kérdés jellegét kapja" (közli Brenzovics szerk. 2009: 258).

Az iskolák tannyelvi viszonyaival már a legelső intézkedések között foglalkoztak a magyar hatóságok. 1938 novemberében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányelvei szerint a tisztán magyar és tisztán nemzetiségi vidékeken megmaradnak az anyanyelven oktató iskolák; a vegyes lakosságú településeken gondoskodni kell a magyar ajkúak külön magyar nyelvű oktatásáról; a magyar nyelvet tantárgyként be kell vezetni a nem magyar tannyelvű iskolákban; a szlovák és ruszin nyelv oktatása változatlan marad azokban az intézményekben, ahová e nemzetiségek képviselői járnak (lásd Fedinec 1996, 2002: 304).

A magyar hatóságok egyértelműen a ruszin anyanyelvi oktatás fejlesztését tűzték ki célul. A *Kárpáti Magyar Hírlap* 1941. szeptember 29-i számában közölt beszámoló szerint „A magyar nyelv rendszeres tanítása a rutén népiskolákban a III. osztályban kezdődik. A nem rutén anyanyelvű tanítókat, amennyiben a rutén nyelvet elsajátítják és a tanításnál legalább kisegítő nyelvként használják, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bizonyos jutalomban fogja részesíteni. (…) Az eddigi ún. kisebbségi tanterv azon rendelkezéseit, amelyek szerint egyes tantárgyakat magyar nyelven kell tanítani, hatálytalanították, és a kisebbségi iskolákban – a magyar nyelv kötelező tanítása mellett – anyanyelvi oktatást kell bevezetni" (idézi Fedinec 2002: 382–383).

A magyar nyelven oktató osztályokban/iskolákban a helyi hivatalos nyelv oktatását az is jelentősen megnehezítette, hogy a pedagógushiányt – melynek egyik oka az volt, hogy a helybeli, a csehszlovák korszakban pedagógusként dolgozó tanítókat, tanárokat nagy számban nem igazolták az igazoló bizottságok – az anyaországból áthelyezett káderekkel próbálta orvosolni az oktatási kormányzat, ám ezek a tanítók „a hazai környezetből kiszakadva, a rutén nyelvet nem ismerve érkeztek a többségében szegény, elmaradott hegyi falvakba" (Brenzovics 2010: 138).

A magyar hatóságok figyelmet fordítottak az országos államnyelv, a magyar oktatására is. Az elemi iskolák harmadik osztályától tanultak magyarul a régió valamennyi intézményében, minden nap a második óra magyar nyelv volt (Brenzovics 2010: 135). Ez a nyelvoktatás sem lehetett azonban túlságosan hatékony, „hiszen a [helyi ruszin] tanítók döntő többsége egyáltalán nem beszélt magyarul, nem voltak megfelelő tantervek és tankönyvek, hiányzott a megfelelő módszertan" (Brenzovics 2010: 135).

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1941. évi 58701. és 1943. 85000. számú rendelete előírta, hogy a nemzetiségileg vegyes lakosságú vidékeken a magyar tannyelvű polgári iskolákban heti két órában oktatni kell a lokális többség nyelvét (Nádor 2011a: 44). Ez Kárpátalja esetében azt jelentette, hogy a magyar nyelven oktató iskolákban is kötelezően tanították a ruszin nyelvet (Fedinec 1996: 41). A heti két órában folyó nyelvoktatás hatékonysága azonban nem lehetett túlságosan magas.

A kormányzat nem erőltette az oktatás magyarosítását. Sőt, Teleki személyesen tett ígéretet arra, hogy a magyar tannyelven folyó oktatás bevezetésére irányuló azon kérelmeket, amelyek olyan településekről érkeznek a kormányzathoz, ahol a lakosság anyanyelvi összetétele ezt nem indokolja, haladéktalanul a papírkosárba dobják (Mazurok 2010: 115). Ezt a hírt a *Русская правда* című újság is közölte 1940. évi 58. számának címlapján.

A magyarul nem beszélő polgári lakosság nyelvtudásával kapcsolatos hivatalos álláspont az volt, hogy számukra nem lehet kötelezően előírni a magyar nyelv ismeretét, ám az iskolákban azt tantárgyként oktatni és tanulni kell, mert a magyar nyelv elsajátítása előnyükre válik, valamint – ahogyan Kozma Miklós kormányzói biztos fogalmazott a hivatalba iktatása alkalmából tartott sajtótájékoztatón 1940. szeptember 15-én – a magyar nyelv „lehetőséget és könnyebb boldogulást ad" (közli Brenzovics szerk. 2009: 258).

dc_1478_17

A miniszterelnöki rendelettel kodifikált hivatali kétnyelvűség nemcsak a polgári közigazgatásra terjedt ki, hanem a honvédségre is. A honvédség egy 1939. augusztus 9-i rendelete értelmében azoknál a csapatoknál, ahol a legénységi létszám 50%-át a magyar-orosz ajkú legénység meghaladja, a csapatnyelv a magyar-orosz, de a vezénylési nyelv továbbra is a magyar marad. A Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek számára a hivatalnokokhoz hasonlóan előírták a helyi többségi lakosság nyelvének elsajátítását (egy éven belül meg kellett tanulniuk alapfokon a nyelvet). A nyelvtanulás elősegítésére 1943-ban ruszin nyelvkönyvet adtak ki a honvéd akadémiák hallgatói részére.[159] Ez a rendelkezés szintén megfelel annak a budapesti kormányzat iránymutatásnak, mely szerint Kárpátalján a nyelvkérdés gyakorlati kérdés, és semmilyen körülmények között sem szabad belőle politikai problémát kreálni.

Az említett ME rendelet 7. § 3. bekezdése alapján azon települések esetében, melyek nevét a belügyminiszter – a község- és egyéb helynevekről szóló, hatályos 1898. évi IV. tc. mellőzésével[160] – két nyelven hagyta jóvá, a kétnyelvű megnevezést együttesen használták, például *Kőrösmező/Ясиня, Szerednye/Середньое* stb. Ezt az 1939. évi 14.500. sz. belügyminiszteri rendelet 1. § (1) bekezdése is megerősíti (Orosz 1942: 40, Dobos 2016a).[161]

A Magyar Királyi Posta dolgozói számára kétnyelvű helységnévtárat adtak ki, és ahhoz részletes használati útmutató készült, a Kárpátaljai Kormányzóság mindkét hivatalos nyelvén (44. fotó).

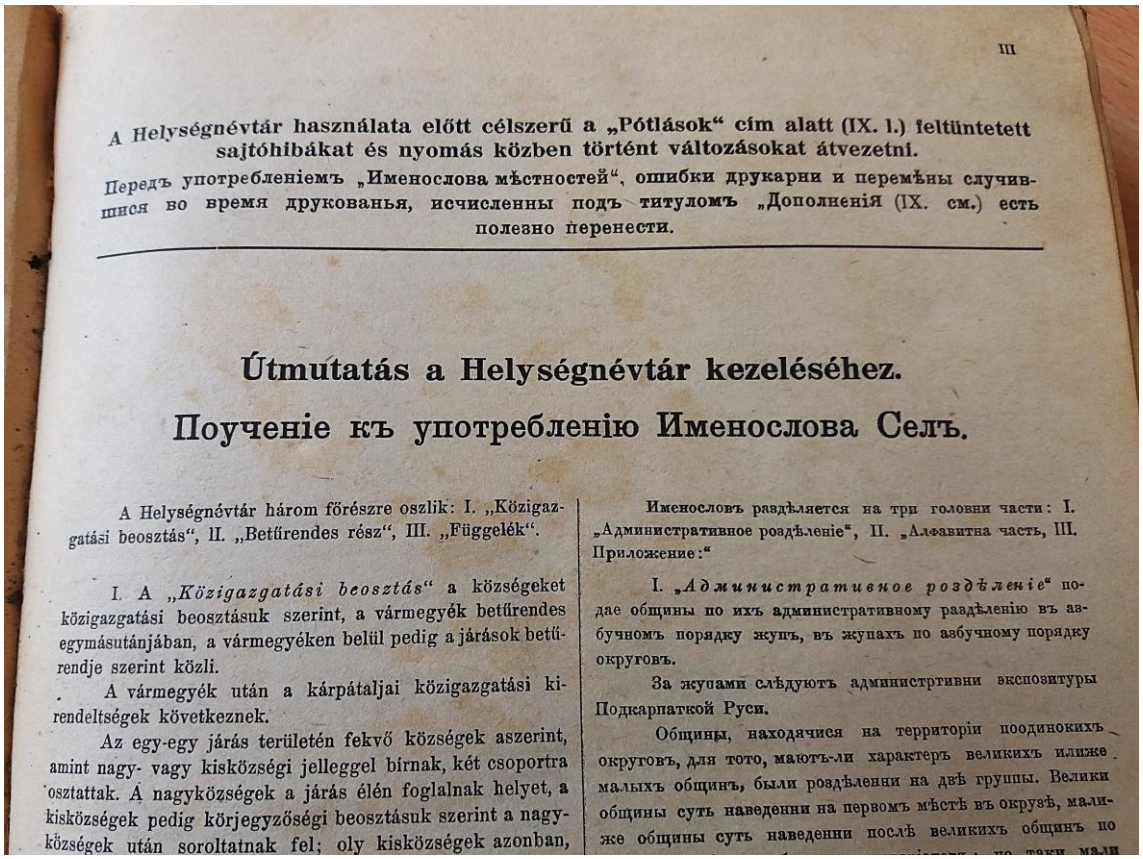

III

A Helységnévtár használata előtt célszerű a „Pótlások“ cím alatt (IX. l.) feltüntetett sajtóhibákat és nyomás közben történt változásokat átvezetni.

Передъ употребленіемъ „Именослова мѣстностей“, ошибки друкарни и перемѣны случившися во время друкованья, исчисленны подъ титуломъ „Дополненія (IX. см.) есть полезно перенести.

Útmutatás a Helységnévtár kezeléséhez.

Поученіе къ употребленію Именослова Селъ.

A Helységnévtár három főrészre oszlik: I. „Közigazgatási beosztás“, II. „Betűrendes rész“, III. „Függelék“.

I. A „*Közigazgatási beosztás*“ a községeket közigazgatási beosztásuk szerint, a vármegyék betűrendes egymásutánjában, a vármegyéken belül pedig a járások betűrendje szerint közli.

A vármegyék után a kárpátaljai közigazgatási kirendeltségek következnek.

Az egy-egy járás területén fekvő községek aszerint, amint nagy- vagy kisközségi jelleggel bírnak, két csoportra osztattak. A nagyközségek a járás élén foglalnak helyet, a kisközségek pedig körjegyzőségi beosztásuk szerint a nagyközségek után soroltatnak fel; oly kisközségek azonban,

Именословъ раздѣляется на три головни части: I. „Административное роздѣленіе“, II. „Алфавитна часть, III. Приложение:“

I. „*Административное роздѣленіе*“ подае общины по ихъ административному раздѣленію въ азбучномъ порядку жупъ, въ жупахъ по азбучному порядку округовъ.

За жупами слѣдуютъ администртивни экспозитуры Подкарпаткой Руси.

Общины, находячися на территоріи поодинокихъ округовъ, для тото, маютъ-ли характеръ великихъ илиже малыхъ общинъ, были роздѣленни на двѣ группы. Велики общины суть наведенни на первомъ мѣстѣ въ окрузѣ, малиже общины суть наведенни послѣ великихъ общинъ по

44. fotó. Kétnyelvű helységnévtár, kétnyelvű használati útmutatóval az elején a Kárpátaljai Kormányzóság területén működő postahivatalok számára

[159] Gönczy László: *Ruszin nyelvkönyv a M. Kir. Honvéd Akadémiák részére*. Budapest, 1943.
[160] Az 1898. évi IV. tc. szerint „minden községnek csak egy hivatalos neve lehet”.
[161] „A magyar és a magyar-orosz nyelven megállapított községneveket együttesen kell használni.” A dokumentumot közli Fedinec (2004: 551).

dc_1478_17

Ám a 14500/1939. számú belügyminiszteri rendelettel megállapított kétnyelvű településnevekkel szemben több panasz is érkezett, például Nagyszőlősről, ahol nem tették ki a kétnyelvű helynévtáblát, és a postahivatalban nem szolgálták ki a magyarul nem beszélőket (Mazurok 2010: 112). Többek között a *Карпаторусский голос* [Kárpátorosz Hang] című lap is elégedetlenségét fejezte ki, mert több település nevét magyarosította a rendelet. Összesen 176 kárpátaljai település nevét változtatták meg ebben az időszakban (Oficinszkij 2010a: 178). A *Русская правда* című lap az 1940. évi 43. szám 2. oldalán arról számol be, hogy Munkácson leszedték a kétnyelvű táblákat a kormányzati épületekről, de még a magántulajdonú üzletek, boltok cégtábláit is magyar nyelvűre cseréltették a városi hatóságok.

A magyarosításnak nem ez volt az egyetlen megnyilvánulása. 1941 augusztusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elrendelte, hogy a visszacsatolt területeken az idegen hangzású családneveket a magyar hangzásnak megfelelően kell írni és használni, az utónevek esetében pedig a magyar megfelelőt kell feltüntetni. A hivatalnokoknak azt javasolták, hogy magyarosítsák a szláv hangzású, írásmódú neveiket (Mazurok 2010: 113).

A jogok gyakorlati érvényesítése más területeken sem ment könnyen. A korabeli beszámolók szerint különösen a csendőrség körében fordultak elő olyan esetek, hogy a kihallgatott személy nem élhetett anyanyelv-használati jogaival, de az is előfordult, hogy a huszti járásbíróság hivatali helyiségeiben megtiltották a ruszin nyelv használatát (lásd Vasas 2000). A volóci közjegyzőség hivatalnokai nem álltak szóba a magyar-orosz nyelvű ügyfelekkel, nem adtak ki kétnyelvű dokumentumokat; Rahón pedig annyi hibával írtak magyar-orosz nyelven, hogy a kiadott hivatalos dokumentumok értelmezhetetlenek voltak a helyi lakosság számára (Mazurok 2010: 112–113).

Fedinec Csilla – a KTÁL iratanyagának elemzése alapján – arra a következtetésre jut, hogy a kétnyelvű közigazgatás bevezetésére irányuló kezdeti lendület fokozatosan alább hagyott. Olyannyira, hogy „A kormányzói biztosságra beérkező számtalan levél, kérelem, panasz és egyéb iromány között alig találni ruszin nyelvűt, és ugyanez vonatkozik az onnan kimenő iratokra is" (Fedinec 2015: 147).

A széles nyelvi jogoknak miniszterelnöki rendeletben való kodifikálása egyértelműen meghatározott politikai céloknak alárendelve, az államesze megszabta keretek között történt. Kozma Miklós kormányzói biztos a hivatala átvételekor Ungváron tartott beszédében kifejtette: „Kárpátalja nem magyar anyanyelvű lakosságának nyelvi és kulturális jogait és kezelését magyar törvények és a kormány félreérthetetlen álláspontja szabják meg. (…) Általában a legmeszebbmenő figyelmet kívánom ezekre a kérdésekre fordítani, de mindjárt hozzáteszem azt is, hogy sem a rutének, sem a nyelvi kisebbségek kulturális szabadsága nem jelenthet politikai szabadosságot és kifelé húzást, s mint ahogy a kormány intenciói értelmében garantáltam javukra a nyelv és kultúra szabadságát, épp úgy garantálom, hogy minden, a magyar államesze métől és nemzethűségtől történő elhajlás a legsúlyosabb megtorlás alá esik" (Kozma 1940: 281–282, Brenzovics szerk. 2009).

A ruszinok számára biztosított nemzetiségi, nyelvi és kulturális jogok mellett azonban a magyar szupremáciát is egyértelművé tette a kormányzat. A magyar történeti hagyományokba szervesen illeszkedő (lásd Gyurgyák 2007) elmélet szerint „az állam- és nemzetvezetésre történelmi, földrajzi, többségi és minden egyéb jogon, mint legidősebb testvér, a magyar jogosult" (Kozma 1942: 200).

3. A ruszin nyelv és nyelvtan kérdése

A hivatali kétnyelvűség bevezetése, a kétnyelvű közigazgatás mindennapi alkalmazása azonban ismét a felszínre hozta a helyi szláv értelmiséget hosszú ideje megosztó nyelvi kérdést. A hatóságoknak ugyanis dönteniük kellett arról, hogy mit tekintenek a magyar mellett a régió második államnyelvének: a (nagy)orosz vagy az ukrán (kisorosz) nyelvet, esetleg egy, a helyi szláv

dc_1478_17

nyelvjárásokra alapozott irodalmi nyelvváltozatot. Magyarul: dönteni kellett arról, konkrétan mit is takar a Kárpátalja közigazgatását szabályozó miniszterelnöki rendeletben megnevezett „magyar-orosz nyelv". A Podkarpatszka Rusz idején egymással vetélkedő három nyelvi irányzat közül közvetlenül 1939 előtt az ukranofilek kerültek fölénybe, többek között Avgusztin Volosin ukrán orientáltságú politikája következtében. A magyar hatóságok azonban a saját kezükbe vették a nyelvi kérdés rendezését a régióban.

A magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen a ruszint támogatta, tűrte a nagyorosz irányt, s gyakorlatilag tiltotta az ukrán nyelvi vonalat,[162] és akadályozta az ukranofil mozgalom tevékenységét. A galíciai ukrán lapok behozatala is tilos volt.[163] Az orosz és ukrán helyett a magyar politikum az önálló ruszin nyelv és egy ruszin sztenderd nyelvváltozat kodifikálása mellett döntött.

A magyar nyelvpolitika irányát jól jelzi, hogy a hatalomváltást követően szinte azonnal betiltották a cseh és ukrán nyelvű és orientációjú lapok kiadását, de Bródy András és Fenczik István orosz nyelvű lapjai megjelenhettek (Káprály 2003: 176–177). A *Нова Недѣля* [Új Vasárnap] 1939. április 9-ei számában még olyan nyelvi program jelenhetett meg, mely a helyi ruszin népnyelv használatát tartja követendőnek az „idegen és gyűlölt" ukrán nyelvvel szemben, de amely elismeri az orosz nyelv használatának szükségességét a gimnáziumokban és a felsőoktatásban (Moser 2011a: 237).[164] Azaz ez a nyelvi program még nem önálló szláv nyelvként kezeli a ruszint, hanem olyan nyelvváltozatként, melyet a (nagy)orosz sztenderd változat fed le (Moser 2011a: 237–238).

Az ukrán orientációt gyengítette a magyar hatóságoknak a kommunista mozgalommal szembeni határozott fellépése is (Levenec és mtsai szerk. 2008: 309). A Podkarpatszka Rusz idején fokozatosan erősödő baloldali párt vezetői ugyanis főként az ukranofileket erősítették (Gerovszkij 1938), a *Munkás Újság* címmel magyar nyelven megjelenő kommunista orgánum is az ukrán etnonima használata mellett döntött.

1940 tavaszán a vallás- és oktatásügyi hivatal felülvizsgáltatta a könyvtárak állományát, és a cseh, orosz és ukrán nyelvű könyveket, valamint a kommunista irodalmat elkobozták. Az ukrán nyelvi és politikai mozgalomban való vezető szerepe miatt előbb felfüggesztették, majd betiltották az ukrán irányultságú Proszvita Társaság működését. Vagyonát, ingatlanjait elkobozták.

A csehszlovák korszakban Galíciából Kárpátaljára érkezett ukranofil tanítókat kitiltották az iskolákból, és megszüntették az ukrán orientációjú Kárpátaljai Pedagógiai Társaság működését is. A helyi sajtóból eltűnt az *ukrán* etnonima használata, csak a *magyar-orosz* és a *ruszin/rutén* jelenhetett meg. Ehhez hasonlóan eltűnt a régió *Kárpáti Ukrajnaként* való megnevezése is, s egyre gyakoribbá vált a *Kárpátalja* szó használata. A Kárpáti Ukrajna hivatalos lobogójaként használt kék-sárga zászló nem jelenhetett meg az ünnepi rendezvényeken. Helyette a Rákóczi hű népeként (gens fidelissima) emlegetett ruszinoknak a piros-kék színekből álló zászlót kellett használniuk; ezek a Rákóczi család színei is (Botlik 2005: 29). A Volosin vezette Kárpát-Ukrán állam hivatalos himnuszául választott *„Ще не вмерла Україна"* [Még nem halt meg Ukrajna] kezdetű helyett Duchnovics *Подкарпатскії Русини* [Kárpátaljai ruszinok] című szövegét használták ruszin himnuszként Kárpátalján.

A ruszinsággal kapcsolatos magyar álláspontot jól példázzák Bonkáló Sándornak még a terület visszacsatolása előtt írott sorai:

---

[162] „A magyar kormányzat politikai okokból természetszerűleg az ukranizáló gondolat ellen van" – írta Kozma Miklós (közli Brenzovics szerk. 2009: 254).

[163] Az ukrán irányzat tiltásában valószínűleg az is közrejátszott, hogy 1939 márciusában egy függetlenségét frissen kikiáltott ukrán miniállam szórványos fegyveres ellenállásával szemben foglalta vissza Magyarország a vidéket.

[164] Az Отворяеме передплату на „Нову Недѣлю" címmel megjelent írást közli Káprály szerk. (2010: 28).

dc_1478_17

„A különböző helyekről s különböző időkben ideszakadt rutének mind a mai napig megőrizték eredeti nyelvjárásaikat. Nem tudtak összeolvadni, nem tudtak egységes társalgási és irodalmi nyelvet teremteni maguknak, mert alig érintkeztek egymással. A Ruténföld folyói és patakjai mély völgyekben északról dél felé sietnek a Tiszába. Egyik völgyből a másikba a magas hegyek miatt nehéz átjutni. Csak ugyanazon völgyben élő rutének érintkeztek egymással és a magyarsággal. Ennek két fontos következménye volt. Mai napig sem alakult ki egységes kárpátaljai rutén nyelv, melyet a ruténség írói és költői irodalmi nyelvvé emelhettek volna. A kárpátaljai rutén írók és költők teremtő munka helyett ma is gyakran meddő nyelvi vitákra pazarolják tehetségük javát.

A földrajzi viszonyok másik fontos következménye volt, hogy nemcsak a más völgyekben lakó testvéreiktől, hanem a Kárpátok északi oldalán lakó fajtestvéreiktől is elszakadtak s századokon át alig érintkeztek velük. Ám annál sűrűbben érintkeztek a magyarsággal s ennekfolytán idővel a külföldi ruténekétől sokban eltérő, hungarizmusoktól átitatott nyelvre s egybenmásban eltérő műveltségre tettek szert. Csaknem önálló néptörzzsé fejlődtek, melynek nyelve, világfelfogása ma már jelentékenyen eltér az ukránok nyelvétől és világfelfogásától. (…)

Az orosz csaknem olyan messzire esik tőlük, akár a szerb vagy a bolgár. Mégis mind az ukránok, mind a nacionalista oroszok a magukénak vallják a kárpátaljai rutének irodalmát, s azt az ukrán, illetve az orosz irodalom egyik mellékhajtásának mondják” (Bonkáló 1935: 7–10).

A magyar kormányzat és annak helyi képviselője, a kormányzói biztos is minden kétséget kizáróan a ruszin irányzatot támogatta. Ez főként a régió második kormányzói biztosára, Kozma Miklósra volt jellemző. A magyar nemzetiség- és nyelvpolitika célja ugyanis az önálló ruszin nép megteremtése volt. Kozma kormányzói biztos 1941. május 1-én egy beszédében kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin” (idézi Fedinec 2002: 373).

Kozma *A ruszinszkói kérdés* címmel 1938-ban írott kéziratában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak és támogatta Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. (…) A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott divide et impera elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázezres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné” (idézi Botlik 2005b: 59).

Kozma *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különélő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse” (közli Brenzovics szerk. 2009: 248–249).

A kérdés nemzetközi politikai hátterének elemzése során a szerző megállapítja, hogy a Monarchia Galíciában és Bukovinában az ukrán irányzatot erősítette az orosz hatás gyengítésére, s ezt a vonalat erősítették a csehek is Lengyelországgal szemben, de a náci Németország is az ukrán gondolatot támogatta az oroszok, azaz a Szovjetunió ellenében. Szerinte Szlovákia – talán német hatásra, illetőleg mert a kelet-szlovákiai ruszinság jelenléte miatt attól tart, hogy esetleg sor kerülhet arra, hogy Kárpátalja (azaz Podkarpatszka Rusz) nyugati határainak kiterjesztésével ezek a ruszin régiók egyesülnek – „a szlovák területen élő rutén szórványokat elszlo-

dc_1478_17

vákosítani, a rutén tömegeket pedig elukránosítani akarja".[165] A Vatikán is az ukránosítás vonalát követte, abból a hitből kiindulva, hogy a görögkeleti (ortodox) ukrán milliók katolizálhatók. Magyarország és Lengyelország ezzel szemben veszélyesnek, saját érdekeivel ellentétesnek tekinti az ukrán eszmét mint „mindkettejük számára bomlasztó" irányzatot. A csehek, illetve az osztrákok és németek ukránosítási törekvései között a fő különbséget abban látja Kozma, hogy előbbiek Kárpátaljára is kiterjesztették ez irányú politikájukat, utóbbiak viszont csupán a Kárpátok túloldalára.

A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után egyértelműen jelöli ki Kozma a magyar álláspontot és érdekeket: „Amikor Magyarország Kárpátalját visszacsatolta, a kárpátaljai politikában természetszerűleg változásnak kellett bekövetkeznie. Ez a változás nem lehetett más, mint folytatása a sok száz éves múltnak, amely egyedül vette tekintetbe a rutén népi érdeket és öncélúságát. Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejlesztve tényező maradhasson. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetkőztetné" (közli Brenzovics szerk. 2009: 251). A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallja a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni". Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika" (közli Brenzovics szerk. 2009: 254).

A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek jegyében fogalmazódott meg egy új ruszin grammatika kidolgozása, mely alapjául szolgálhat a nyelvi sztenderdizációnak és kodifikációnak.[166]

1939-ben a ruszofil Georgij Gerovszkij *Русская грамматика для народнихъ школъ* [Orosz nyelvtan a népiskolák számára][167] címmel kiadott rövidke (72 oldalas) tankönyve előszavában még úgy véli, lehetetlen a nyelvtanban a nép nyelvét (ahogyan ő fogalmazott: „a falusi nyelvet") használni. A ruszofil nyelvi irányzat programjának megfelelően amellett érvel, hogy az orosz irodalmi nyelv elsajátítása a műveltség megszerzésének és a más szláv nyelvűekkel való érintkezésnek az eszköze (Káprály 2003: 178).[168] Hamarosan azonban – ahogyan Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság oktatási és vallásügyi hivatalvezetője értékelte a helyzetet emlékirataiban – „a nagyorosz irányzatú ruszin politikusok egyre jobban leszorultak a politikai

[165] Lásd Brenzovics szerk. (2009: 251–253).

[166] Sztenderdizáció: az a folyamat, melynek során egy nyelvet valamilyen módon kodifikálnak, azaz kialakítják (kialakul) annak sztenderd (irodalmi) nyelvváltozata. Kodifikáció: az a folyamat, melynek során a nyelv elemei közül kiválasztásra kerülnek a nyelvtanból, a szókészletből azok a változatok, amelyek ezt a nyelvváltozatot együttesen jellemzik. A kodifikáció eredményeit rendszerint nyelvtanok (grammatikák) és szótárak, helyesírási szabályzatok foglalják össze. Lásd pl. Wardhaugh (1995: 32–35), Trudgill (2003: 23–24, 128).

[167] Геровськiй Георгiй: *Русская грамматика для народнихъ школъ. Часть I. Для второго года обученiя.* Унгваръ–Ужгород: Школьная помощь, 1939. 72 old.

[168] Amint arra Káprály (2003: 178) elemzése rávilágít, e grammatika szerzője sem tudta azonban elkerülni, hogy helyi nyelvjárási elemek kerüljenek orosz nyelvtanába. Az elemző szerint Gerovszkij tudatosan törekedett arra, hogy csökkentse az eltéréseket a (nagy)orosz és a helyi sztenderd norma között.

dc_1478_17

porondról és helyet kellett adniok azon az egyre jobban feltörő népi-irányzatúaknak (a narodovci). Ezáltal a nagyorosz irányzatúak (főképpen vezetőiknek) jelentősége csökkent, befolyásuk gyengült, számuk pedig erősen apadt" (Marina 1977/1999: 143).

Azonban 1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a Kozma Miklós kormányzói biztos által fentebb vázolt geopolitikai célokat kiszolgálni hivatott nyelvtan *Грамматика угрорусского языка для середнихъ учебныхъ заведенiй*[169] [Magyar-orosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] címmel. Szerkesztőbizottságát Ilniczky Sándor, Perényi kormányzói biztos főtanácsadója vezette. A kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszűnteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is" (idézi Marina 1977/1999: 144; lásd még Botlik 2005b: 37).

A *Карпатска Недѣля* című lap 1940. július 15-i számában megjelent híradás szerint a nyelvtan a fonetika és a hangsúly tekintetében a helyi kiejtést veszi alapul, s hasonlóan jártak el a szerkesztők a szókészlet és a szintaxis vonatkozásában is.

A grammatika szerkesztőbizottságának élén Ilniczky Sándor kanonok, Perényi Zsigmond kormányzói biztos főtanácsadója állt. Perényi Teleki Pál miniszterelnökhöz címzett levelében a tankönyvvel kapcsolatban leszögezte: „egyrészt megszűnteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is".[170]

Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiatt sokan Marina-féle nyelvtanként emlegették a kiadványt).[171] Ebben kitért a helyi ruszin „népnyelv" jogaira, kiemelte a nyelvtan jelentőségét, és szükségesnek tartotta a Volosin által 1907-ben és 1919-ben kiadott nyelvtanokban foglalt elvekhez való visszatérést.[172] A Marina-féle magyarorosz vagy rutén nyelvtan használata az 1940. augusztus 20-i 8888/1940. sz. rendelet alapján az 1940–1941. tanévtől kezdve kötelezővé vált a kárpátaljai oktatási intézményekben (lásd Káprály szerk. 2010: 133).

A számos szakmai kritikát kapott grammatika[173] (Moser 2011a) azonban sem a sztenderdizáció és kodifikáció, sem pedig az iskolai nyelvoktatás problémáit nem oldotta meg. Az 1940-es grammatika a helyi nyelvjárásokra alapozott nyelvtan volt. Az általa kodifikált nyelvváltozat azonban – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól (Káprály 2003: 178–179). Ahogyan a nyelvtan egyik kritikusa fogalmazott: „nyelve azonban csaknem teljesen a legtisztább orosz irodalmi nyelv" (idézi Botlik 2005b: 42). Marina (1977/1999: 143) maga is úgy értékeli, hogy a kötetben „felismerhető volt az orosz irodalmi nyelvhez való bizonyos igazodás". Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest ebben a műben, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta (Káprály 2003, 2008). A grammatika tehát a

---

[169] *Грамматика угрорусского языка для середнихъ учебныхъ заведенiй.* Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal, 1940. 114 old.

[170] Idézi: Marina Gyula: *Ruténsors – Kárpátalja végzete,* Nagyszőlős, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1977/1999, 144. p.

[171] Olyannyira, hogy maga Marina Gyula (1977/1999: 143) is így említi az Amerikai Egyesült Államokban készült emlékirataiban: „Marina-féle Grammatika".

[172] Amint azt korábban már említettük, a később az ukrán politikai és nyelvi irányzatot követő Volosin ugyanis a 20. század elején két nyelvtant és egy ábécéskönyvet jelentetett meg, melyekbe a helyi nyelvjárások számos elemét építette be. Volosin köteteinek akkori szerkesztési elveit a Magyar Tudományos Akadémia is jóváhagyta.

[173] A nyelvtan ruszofil irányú kritikájára lásd például a G. Gerovszkij és V. Krajnyányic szerkesztésében megjelent 78 oldalas munkát: Г. Геровскiй – В. Крайняниць ред.: *Разборъ граматики угрорусского языка.* Унгваръ, 1941.

régióban használt szláv nyelvváltozatoktól távoli változatot konstruált, amivel nem voltak megelégedve a helyi értelmiségiek. Ezt jelzi például, hogy 1941-ben az ungvári, a munkácsi és a huszti gimnáziumok orosznyelv-tanárai, Georgij Gerovszkij és Vaszil Krajnyányic vezetésével 78 oldalas brosúrában fogalmazták meg kritikáikat a „magyarorosz" nyelvtannal szemben[174] (Oficinszkij 2010a: 179–180).

A grammatika ellentmondásos fogadtatását jelzi az is, hogy a Prágában megjelenő *Наступ* [Támadás] című ukrán lap 1940. március 16-i számában ezt írták a kárpátaljai iskolai viszonyokról: „az úgynevezett orosz osztályokban lehetetlen nyelvi állapotok uralkodnak. A tantárgyak több mint 60%-át (történelem, földrajz, fizika, természetrajz, számtan) kizárólag magyarul tanítják, a többit pedig az összetákolt magyar-orosz nyelven. A polgári iskolák számára nincs semmiféle tankönyv. Az ukrán és a kárpátorosz (Panykevics-féle) nyelvtanokat elégették, s helyette a tananyagot ezen a mesterséges nyelven diktálják."

Nem meglepő ezek után, hogy gyorsan egy újabb ruszin nyelvtan látott napvilágot Kárpátalján.

1941-ben jelent meg Harajda János *Грамматика руського языка*[175] [Ruszin nyelvtan] című új grammatikája. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27.300. számú rendelete tette hivatalos és kötelező tankönyvvé az új nyelvtant.

A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos személyes odafigyelésével tüntette ki Harajda nyelvtanának elkészülését. Sőt, az ő javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb, 34. betű: a „ъ" [йор] (Oficinszkij 2010a: 180). Ugyanakkor ez az eset is arról tanúskodik, hogy az önálló ruszin irodalmi nyelv megteremtése nem nyelvi vagy nyelvészeti, hanem nyelvpolitikai kérdés volt, mely nemzetpolitikai céloknak volt alárendelve.[176]

A kötethez írott bevezetőjében a szerző, Harajda János megjegyzi: nehéz olyan nyelv grammatikáját összeállítani, melynek számos, különféle irányultságú nyelvtana jelent már meg eddig, melyek közül azonban mindegyik sok kritikát kapott, mert a nép értelmisége máig nem tudott egyértelmű álláspontot kialakítani a nyelvi kérdésben. Az előszóban azt is leszögezi a szerző, hogy célja olyan grammatika összeállítása, amely a közös nyelvjárási formákra építve kíván a nép számára a lehető leginkább érthető nyelvváltozatot kodifikálni, s egyúttal mintaadóvá válni a könyvkiadás számára. Korábban ugyanis, véli a szerző, olyan nyelvtanokra alapozott szövegeket írtak a nép számára, melyeket az nehezen érthetett meg.

Az előszóból azt is megtudhatjuk, hogy a szerző által kodifikálni kívánt nyelvváltozat valamiféle kompromisszum a helyi nyelvi változatok között. Fő szerkesztési elve az etimologikus, és csupán a végződésekben követi a beszélt nyelvet. Ugyanakkor az élő beszélt nyelvet tekinti mintájának, melyen a helyiek érintkeznek egymással. Megjegyzi továbbá, hogy senki sem gátolja abban a helyi ruszin értelmiséget, hogy más szláv nyelveket sajátítson el, de a saját anyanyelvének megtanulását sem tilthatja meg senki.

A *Нова Недѣля* című lap 1941. július 6-i számából arról értesülhetünk, hogy Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság tanügyi biztosa értékelte az újonnan kiadott ruszin nyelvtant. Marina álláspontja szerint a grammatika – eltekintve kisebb-nagyobb hiányosságaitól, melyeket az újabb kiadásokban ki kell javítani – Volosin 1907-ben kiadott nyelvtanán alapul, ám helyenként meghaladja azt. A tanügyi biztos azt is javasolta a *Нова Недѣля*ban megjelent

[174] Г. Геровскій – В. Крайняниць ред.: *Разборъ граматики угрорусского языка.* Унгваръ, 1941. A bírálat szerzői között a szerkesztők mellett szerepel továbbá V. Antalovszkij (В. Анталовскій), M. Griga (М. Грига) és Sz. Dobos (С. Добошъ) is.

[175] Иванъ Гарайда (Harajda János): *Грамматика руського языка.* Ungvár: Kárpátaljai Tudományos Társaság, 1941. 143 old. A nyelvtan reprint változatát Ivan Petróczi szerkesztésében és előszavával, a régió politikai életében jelentős szerepet betöltő Ivan Baloga támogatásával ötezer példányban újra kiadták 2009-ben Ungváron.

[176] Dzendzelivszkij (1993: 151–152) szerint Harajda egykori közeli munkatársa, a később az ungvári egyetem oktatójaként dolgozó M. Lelekacs a korabeli események szemtanújaként számolt be arról, hogy a nyelvtan előkészületeinek során Kozma Miklós arról érdeklődött, nem fog-e túlzottan hasonlítani ez a grammatika az orosz vagy ukrán nyelvre. Ennek kapcsán a kormányzói biztos azt is megkérdezte, megvan-e a keménységet jelölő „ъ" írásjel a modern orosz, illetve az ukrán helyesírásban, s miután nemleges választ kapott, akkor javasolta Kozma ennek a betűnek bevezetését a ruszin ortográfiába.

dc_1478_17

híradás szerint, hogy egy 30-40 oldalas helyesírási szótár megjelentetésével egészítsék ki az új ruszin kiadványt (lásd Káprály szerk. 2010: 210).

Ungvár, Унгваръ, 1943. Число 18. szám. Vasárnap, május 2. Недѣля, 2. мая.

KÁRPÁTALJAI KÖZLÖNY — ПОДКАРПАТСКИЙ ВѢСТНИК

HIVATALOS LAP. — ОФИЦІАЛЬНЫЙ ОРГАНЪ.

MEGJELENIK MINDEN VASÁRNAP. — ВЫХОДИТЬ ПО НЕДѢЛЯМЪ.

Hivatalos hirdetések díja, a 300 szót meg nem haladó ingó- és ingatlanárverések kivételével, az első 10 szóért 28 f., minden további 10 vagy kevesebb szóért 19 f., mely előre fizetendő. — Magánhirdetéseknek egyszeri beiktatási díja félhasábos m/m sor (azaz annak térfogata) után 20 f.

Ezenfelül fizetendő a bélyegilleték, forgalmi adó és az esetleges postaköltség.

A 300 szót meg nem haladó ingó- és ingatlanárverési hirdetmények hirdetési díja 6 pengő 10 fillér, mely átalányösszegekben egy támpéldány ára, a bélyegilleték és forgalmi adó, a vidékről feladott hirdetéseknél ezekenfelül a támpéldány- és nyugtakézbesítés költségei is beletartoznak.

A 300 szót meghaladó ingó- és ingatlanárverési hirdetmények hirdetési díjára nézve az egyéb hivatalos hirdetmények díjszabása mértékadó.

Szerkesztőség: Ungvár, Horthy Miklós-tér 7. sz. — Telefon: 126.
Kiadóhivatal: Ungvár, Honvéd-utca 5. sz. — Telefon: 101.

Előfizetési árak

Hatóságoknak havonkint	1 P 00 f.
Magánosoknak havonkint	2 „ 50 „
Egyes szám ára 4 old. terjedelemig	— 16 „
Egyes szám ára további 4 oldalankint	— 16 „

За официальнѣ оголошеня зъ вынимкомъ оголошень о лицитаціяхъ движимостей и недвижимостей до 300 словъ, платиться впередъ 28 фил. за першихъ 10 словъ, 19 фил. за дальшихъ 10 словъ, або и менше. — За одинократное помѣщеня приватныхъ оголошень на полустолбцѣ 20 фил. по m/m ряда (т. е. по розмѣру).

Окремъ сего платятся штемпльовѣ оплаты, подать зъ обороту и евент. пошт. кошты.

Плата за оголошеня о лицитаціяхъ движимостей и недвижимостей до 300 словъ выносить 6 Пенге 10 филлеровъ, котра павшальна сумма заключае въ собѣ цѣну оправдательного числа, штемпльову оплату и подать зъ обороту, окремъ сего при оголошеняхъ зъ провинціѣ кошты доручення оправдательного числа и квитанціѣ.

При оголошеняхъ о лицитаціи движимостей и недвижимостей понадъ 300 словъ можно руководитися тарифою прочихъ официальныхъ оголошень.

Редакція: Унгваръ, площ. Николая Гортія чис. 7. — Телефонъ: 126.
Администрація: Унгваръ, Гонведска ул. чис. 5. — Телефонъ: 101.

Подписна плата:

Урядамъ ежемѣсячно	1 П 00 ф.
Приватнымъ особамъ ежемѣсячно	2 „ 50 „
Цѣна отдѣльного числа до 4 стор.	— 16 „
Цѣна отдѣльного числа за каждѣ дальшѣ 4 стор.	— 16 „

HIVATALOS RÉSZ.

A m. kir. földmivelésügyi miniszter 125.539/1943. F. M. számu rendelete az erdei legeltetés ideiglenes szabályozásáról szóló 1.710/1943. M. E. számu rendelet végrehajtása tárgyában.

Az erdei legeltetés ideiglenes szabályozása tárgyában kibocsátott 1.710/1943. M. E. számu rendelet 2. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a következőket rendelem.

1. §.

ОФИЦІАЛЬНА ЧАСТЬ.

Розпоряженіе м. кор. министра земледѣлія число 125.539/1943.

въ дѣлѣ приведенія въ исповненія розпоряженія число 1.710/1943. М. Е. о дочасномъ упорядкованю выпасу скота въ лѣсѣ.

На основѣ повномочія, содержачегося въ §-ѣ 2. розпоряженія число 1.710/1943. М. Е., выданого въ дѣлѣ дочасного упорядкованя выпасу скота въ лѣсѣ, розпоряжаю слѣдуючое:

§ 1.

45. fotó. A Kárpátaljai Közlöny egy 1943-as számának első oldala

A 143 nyomtatott oldal terjedelmű kötet nem teljes leíró nyelvtan, és nem is oktatási célú tankönyv. Ahhoz, hogy valóban teljes, kodifikációs célú leíró nyelvtanná válhasson, hiányzik belőle egyes nyelvi szintek (például a szóképzés) tárgyalása. Közvetlenül oktatási célokra való használatát pedig az korlátozta, hogy szinte teljesen kimaradtak belőle olyan területek, mint például a helyesírás.

Megjelenését követően a Harajda által kidolgozott nyelvtan szolgált alapjául a Kárpátalján ruszin nyelven készülő hivatali szövegeknek. Ez a grammatika volt a nyelvi mintája a korszakban ruszin nyelven megjelenő lapok és folyóiratok többségének is, azaz a gyakorlatban mintaadóvá vált, kodifikált egy ruszin sztenderd nyelvváltozatot (Pop 2001: 428). Ezt a kodifikált normát vették figyelembe, amikor a *Kárpátaljai Közlöny Подкарпатский Вѣстник* számára készítettek fordításokat. Ennek fényében érdekes megvizsgálni a hivatalos közlöny magyar-orosz nyelvét.

A *Kárpátaljai Közlöny Подкарпатский Вѣстник* fordítói is folyamatosan igazodtak a változó nyelvi elvárásokhoz, amire a hivatalos lapban megjelenő fordítások változó nyelvi állapotából következtethetünk. A korai, 1939-es lapszámokban a Volosin-féle 1907-es nyelvtanra ismerünk, majd később a Marina-féle nyelvtan orosz hatására. Harajda grammatikájának kiadását követően sem vált azonban a fordítások nyelvezete egyenletes színvonalúvá, és az orosz

dc_1478_17

nyelvi hatás végig érezhető a ruszin (magyar-orosz) szövegeken (Dzendzelivszkij 1993: 154, 1998).

Például a Közlöny 1941. május 4-én megjelent 19. számában a 27. oldalon az „Объявленіе о конкурсѣ” című álláshirdetés szövege gyakorlatilag orosz nyelvű, sajátos, tradicionális helyesírással nyomtatva, ez az első néhány szóból kitűnik: „Объявляю конкурсъ на освободившееся мѣсто участкового врача…”. Az egy héttel később kiadott lapszám 1. oldalán a 2.620/1941. számú miniszteri rendelet fordítását szintén erős orosz hatás jellemzi: „Если для цѣли обезпеченія сельскохозяйственныхъ работъ […] не обходимо использованіе исполненій для нородной обороны, то по распоряженію оного предпринимае мѣры министръ народной обороны въ согласіи съ министромъ земледѣлія...”.

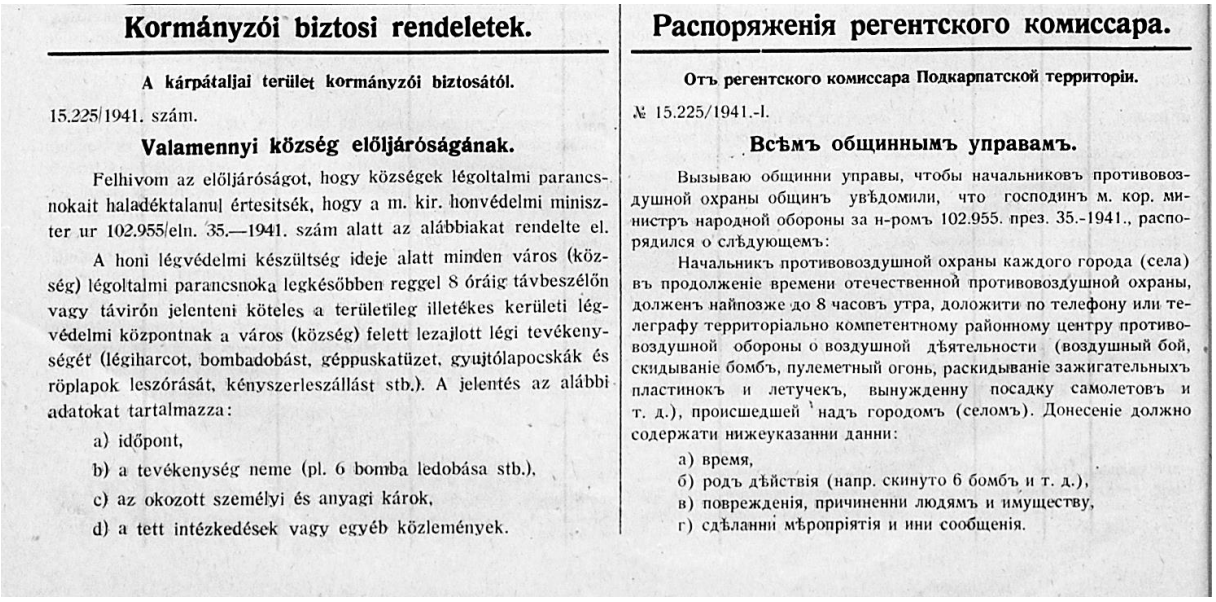

Kormányzói biztosi rendeletek.

A kárpátaljai terület kormányzói biztosától.

15.225/1941. szám.

Valamennyi község elöljáróságának.

Felhivom az elöljáróságot, hogy községek légoltalmi parancsnokait haladéktalanul értesitsék, hogy a m. kir. honvédelmi miniszter ur 102.955/eln. 35.—1941. szám alatt az alábbiakat rendelte el.

A honi légvédelmi készültség ideje alatt minden város (község) légoltalmi parancsnoka legkésőbben reggel 8 óráig távbeszélőn vagy távirón jelenteni köteles a területileg illetékes kerületi légvédelmi központnak a város (község) felett lezajlott légi tevékenységét (légiharcot, bombadobást, géppuskatüzet, gyujtólapocskák és röplapok leszórását, kényszerleszállást stb.). A jelentés az alábbi adatokat tartalmazza:

a) időpont,

b) a tevékenység neme (pl. 6 bomba ledobása stb.),

c) az okozott személyi és anyagi károk,

d) a tett intézkedések vagy egyéb közlemények.

Распоряженія регентского комиссара.

Отъ регентского комиссара Подкарпатской территоріи.

№ 15.225/1941.-I.

Всѣмъ общиннымъ управамъ.

Вызываю общинни управы, чтобы начальниковъ противовоздушной охраны общинъ увѣдомили, что господинъ м. кор. министръ народной обороны за н-ромъ 102.955. през. 35.-1941., распорядился о слѣдующемъ:

Начальникъ противовоздушной охраны каждого города (села) въ продолженіе времени отечественной противовоздушной охраны, долженъ найпозже до 8 часовъ утра, доложити по телефону или телеграфу территоріально компетентному районному центру противовоздушной обороны о воздушной дѣятельности (воздушный бой, скидываніе бомбъ, пулеметный огонь, раскидываніе зажигательныхъ пластинокъ и летучекъ, вынужденну посадку самолетовъ и т. д.), происшедшей надъ городомъ (селомъ). Донесеніе должно содержати нижеуказанни данни:

а) время,

б) родъ дѣйствія (напр. скинуто 6 бомбъ и т. д.),

в) поврежденія, причиненни людямъ и имуществу,

г) сдѣланни мѣропріятія и ини сообщенія.

46. fotó. Egy helyi rendelet a Kárpátaljai Közlönyben: az oroszul tudók gond nélkül megértik a magyar-orosz nyelvű szöveget is

Azt, hogy az 1941-ben kiadott nyelvtan nem rendezte végérvényesen a ruszin irodalmi norma kodifikálásának kérdését, jelzi például a „Kárpátaljai Közlöny” 1943. december 26-án kiadott 52. számából származó alábbi idézet: „Тотѣ лѣкарѣ, которымъ на приключенныхъ назадъ, респективно занятихъ назадъ территоріяхъ оправненость къ уживанню титула лѣкаря-спеціалиста уже была признана на основѣ правовыхъ нормъ, дѣйствующихъ подчасъ чужой окупаціѣ, суть оправненѣ и дальше къ уживаню титула отповѣдного лѣкаря-спеціалиста, ос колько были принятѣ до дакотрой отечественной лѣкарской коморы.”

Az idézett mondat néhány eleme (például a *тотѣ* névmás, vagy a *лѣкарѣ* főnév többes számot kifejező végződése) a helyi, regionális nyelvhasználathoz közelít ugyan, illetve az 1941-ben még ugyanebben a lapban az orosz *„врач”* szó jelen meg ’orvos’ jelentésben, két évvel később pedig az ukrán *лѣкар*, ám a szöveg még mindig jelentős mértékben inkább orosz(os), mintsem ukrán.

A már korábban kiadottak könyveket, tankönyveket is ennek az új grammatikának a nyelvezete alapján dolgozták át. Az iskolákba ezt megelőzően kiküldött tankönyveket azonban már nem vonták vissza, s ez tovább fokozta az oktatásban uralkodó nyelvi káoszt (Brenzovics 2010: 134–135).

A nyelvtan ugyanis a hozzá fűzött remények ellenére sem oldotta meg a régióban uralkodó, a csehszlovák korszakból örökölt nyelvi zűrzavart, mert a ruszinok egy része az iskolákban, az újságokban, a különböző kiadványokban továbbra is az orosz nyelvet, vagy leginkább

dc_1478_17

annak helyi elemekkel vegyített változatát használták, s a Harajda által rögzített nyelvváltozatot jórészt csupán a kormányzói biztosság hivatalos kiadványai és lapja, illetve a Kárpátaljai Tudományos Társaság kötetei használták (Plišková 2008: 54). A korszakot jellemző kötetében Brenzovics László (2010: 134) így jellemzi a helyzetet: „Az iskolákban a nyelvi téren tovább folytatódott a káosz, minden tanító saját meggyőződése szerinti nyelven oktatott, ki oroszul, ki ukránul, ki pedig a helyi dialektusban. A magyar kormányzat által forszírozott helyi dialektuson alapuló ún. »rutén nyelvet« becsülték egyébként a legkevesebbre", arra való hivatkozással, hogy ennek a nyelvnek nincs irodalma és nincs irodalmi (azaz sztenderd) nyelvváltozata.

Harajda János grammatikájának nyelvezetét elemezve meglepő tapasztalatra juthatunk. A Társaság vezetői a nyelvi vernakularizáció elvét hirdették, vagyis amellett foglaltak állást, hogy a ruszin irodalmi nyelvet a helyben, Kárpátalján beszélt nyelvjárásokra (főként a máramarosi dialektusra), a 18. századi ruszin irodalmi művek nyelvezetére, valamint az egyházi szláv nyelvre kell alapozni, és közelíteni kell az irodalmi nyelvet a népi nyelvhasználathoz. És bár a helyi szláv nyelvjárásokban máig erős magyar nyelvi hatás fedezhető fel (elsősorban a szókészletben, de más nyelvi szinteken is[177]), mind Harajda nyelvtana, mind pedig a Kárpátalja Tudományos Társaság által kiadott munkák nyelvezete gyakorlatilag mentes a magyar nyelvi kontaktushatásoktól (Dzendzelivszkij 1993, 1998, Káprály 2008: 190). Sokkal kevésbé sikerült azonban kivonniuk magukat a korabeli ruszin szerzőknek az orosz irodalmi nyelvi norma hatása alól, ezért szövegeik mondatszerkesztése erősen közelíti az orosz szintaxist (Dzendzelivszkij 1998, Káprály 2008, Moser 2011a, Plišková 2008: 54). A grammatikát elemezve Dzendzelivszkij (1998: 154) arra is rávilágít, hogy a Harajda által kodifikált nyelvi jelenségek között egyetlen olyan sincs, melynek izoglosszája ne terjedne túl a korabeli (és mai) Kárpátalja területén.

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése volt a kiemelt célja a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását mindvégig élvező, 1941. január 26-án Ungváron, a kormányzósági palota közgyűlési termében alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak (Подкарпатское Общество Наукъ), amelynek egyébként első kiadványa a Harajda féle grammatika volt.

A Kárpátaljai Tudományos Társaság (KTT) feladatairól Kozma így írt 1941. január 11-én Teleki Pál miniszterelnöknek címzett levelében: „a Szent István-i államesze jegyében nem fogadható el kifelé paternáló sem ukrán, sem nagyorosz mozgalom, és a magyar államesze a rutén népi eszmét fedi, sőt annak egyetlen biztosítéka, és éppen ezért a rutén népi gondolat fejlesztendő ki. Ezt lesz hivatva szolgálni a tudományos társaság is, de előre hangsúlyozom, hogy a kérdés a lehető legnehezebb, mert a mai rutén intelligencia vagy ukránul, vagy nagyoroszul ír, a nép előtt tulajdonképpen érthetetlen nyelven, és attól nehezen akar megválni."[178]

Bonkáló Sándor (1941/1995: 28) így kezdi a KTT folyóiratának első számában *A ruszin irodalmi nyelv* címmel közölt tanulmányát: „A ruszin irodalmi nyelv kérdésének megoldása a Kárpátaljai Tudományos Társaság egyik legsürgősebb és egyben legnehezebb feladata." A Társaság alakuló ülésén Kozma Miklós kijelentette: az erkölcsi és anyagi támogatásával létrehozott testület feladata „a ruténség önálló, népi gondolatának, népi öncélúságának, sajátos kultúrájának és nyelvének szolgálata nyílt és egyenes úton, politikai és kulturális mellék-célok nélkül".[179]

---

[177] Erről lásd pl. Csopey (1881), Baleczky (1958), (1963), Dzendzelivszkij (1959), Dezső (1961), (1989), (1996), Mokány (1966), Lizanec (1976), (1979), (2000), Bárány (2009), (2010), Bárány-Komári (2005), Bárány–Csernicskó (2009), Káprály–Pop (2001) stb. Lizanec (1970: 36–37, 86, 89) pl. úgy véli, hogy a régió szláv lakosságának nyelvére negatív hatást gyakorolt az erőszakos „magyarizáció"; a helyi ukrán nyelvjárások magyar szókölcsönzései a magyarosítás következményei.

[178] A levelet közli Brenzovics szerk. (2009), az idézett rész a 268. oldalon található.

[179] A kormányzói biztos beszéde megjelent a *Зоря–Hajnal* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (6–14. old.). Ruszin nyelven közli Káprály szerk. (2002: 151–156). A KTT alakuló üléséről készített jegyzőkönyvet lásd a *Зоря–Hajnal* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (180–184. old.), valamint ruszin és magyar nyelven közli Káprály szerk. (2002: 142–146, ill. 147–150).

dc_1478_17

„Ma Kárpátalján a kormány támogatásával egy tudományos társaság működik, amelynek az a feladata, hogy véglegesen rendezze a rutén nyelvi kérdést, fejlessze a népi nyelvet irodalmi nyelvvé s végül zárja le egyszersmindenkorra a csehek által mesterségesen szított nyelvi harcot" – hangzott el Kricsfalussy-Hrabár Endre felszólalásában az országgyűlés Felsőházában 1943. december 20-án.[180] A Kárpátaljai Tudományos Társaságnak „nagy hivatása volna, sőt van is, szolgálja is ezt a hivatást: a népi rutén kultúra szerves fejlesztését, mellyel a rutén kultúrát függetleníteni kell a pánruszizmus, vagy pánukránizmus idegen szellemétől" – hallhatták az országgyűlés Felsőházának tagjai Kass Albert felszólalását 1943. december 16-án.[181]

Az egyértelmű célokkal és feladatokkal ellátott KTT megkapta a betiltott ukrán orientáltságú Proszvita elkobozott vagyonát és ungvári székházát, a kormányzói biztos a rendelkezésére bocsátotta a hivatal mellett még 1939-ben létrehozott nyomdát is (Brenzovics 2010: 139–144).

A Ruszin Akadémiaként is emlegetett KTT a vidék neves tudósait (elsősorban a történészeket, nyelvészeket, irodalmárokat és néprajzkutatókat) tömörítette. A társaság működésének rövid ideje alatt (1944-ben, a szovjet csapatok Kárpátaljára érkezésével szűnt meg) jelentős szerepet játszott a régió tudományos és kulturális életének felpezsdítésében, a közművelődésben (Csatáry 1994, Káprály szerk. 2002). A KTT 1941 és 1944 között megjelenő *Зоря–Hajnal* című kétnyelvű tudományos folyóirata mellett 92 kötetet adott ki. Ezenkívül kéthetente jelent meg lapja *Литературна Недѣля [Irodalmi Vasárnap]* címmel, 3000 példányban (lásd Csatáry szerk. 1995, Káprály szerk. 2002).

A tudományos és tudománynépszerűsítő tevékenység mellett a KTT legfontosabb célja és feladata az önálló ruszin irodalmi nyelv normáinak kidolgozása és kodifikálása volt. Három szekciója közül a harmadik a ruszin nyelvi-irodalmi szakosztály volt, olyan neves tagokkal, mint Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Kniezsa István, Melich János, Sztripszky Hiador, Ilniczky Sándor (Salga 1996: 153, Káprály szerk. 2002). Már az alakuló ülésen megfogalmazták, hogy a nyelvi polémiában „sem az orosz, sem az ukrán irányzatra nem támaszkodnak, hanem a ruszin (rutén) népi nyelv alapjaira épített nyelven jelentetik meg kiadványaikat". A KTT első elnöke, a már korábban is a ruszinofil irányzat híveként ismert akadémikus, Hodinka Antal programadó beszédében kijelentette: „meg kell teremteni a ruszin nép olyan sajátos irodalmi nyelvét, amely sem a nagyorosz, sem az ukrán nyelvre, hanem az itteni nép között évszázadok során kifejlődött ruszin népi nyelvre támaszkodva alakulhat ki". A történészként és nyelvészként egyaránt ismert Hodinka meggyőződése szerint „helytelen és merész mondóka azt állítani, hogy az itteni ruszin népnek 4 vagy 5 nyelvjárásra tagozódó parasztnyelvéből nem lehet irodalmi nyelvet fejleszteni".[182] A Harajda-féle grammatikához írott előszavában Hodinka arról is beszámol, hogy a KTT nyelvi-irodalmi egységének 1941. február 28-i ülésén egyhangúlag úgy határoztak, hogy Kárpátalja lakosságának népnyelvéből irodalmi nyelvet fejleszt, a Magyar Tudományos Akadémia 1900-as években elfogadott alapelvei szerint.

A fentiekhez hasonló szellemben fogalmaz Bonkáló Sándor (1941/1995: 30) a *Зоря–Hajnal* első számában megjelent tanulmányában. „A keleti szláv nyelvek: az orosz, ukrán, fehérorosz (belorusz) és a kárpátaljai ruszin közös alapból indultak ki, de századokon keresztül más és más irányban fejlődtek, minek folytán hang-, alak- és mondattanuk és főleg szókincsük annyira eltérő, hogy mindegyikük önálló nyelvet alkot" – fogalmazza meg elméletének kiindulási alapját, majd leszögezi: „A kárpátaljai ruszinokat kivéve már minden szláv nép kiábrándult az irodalmi pánszlávizmusból és ma a saját nyelvén ír. Minden nép megkövetelheti, hogy a saját nyelvén szóljanak hozzá és minden nyelv alkalmas arra, hogy irodalmi nyelvvé fejlesszék" (Bonkáló 1941/1995: 33; lásd még Bonkáló 1941).

[180] Felsőházi napló, 1939. IV. kötet. 221. p. Kricsfalusi-Hrabár a kárpátaljai területről 1942-ben lett felsőházi tag.
[181] Felsőházi napló, 1939. IV. kötet. 125. p.
[182] Hodinka Antal beszédét közli Udvari szerk. (1992). Az idézett részt lásd a 114. oldalon.

dc_1478_17

Az új nyelvi, nyelvpolitikai irány nemcsak a ruszin grammatika kiadásában jelent meg; a nyelvpolitika a kulturális életnek is irányt szabott. A KTT által megjelentetett *Литературна Недѣля* című folyóirat 1942. évi 24. számában (263–264. old.) azt olvashatjuk például, hogy a *Литература и народный языкъ* [Irodalom és népi nyelv] című írás szerzője rosszallóan jegyzi meg, hogy a helyi irodalmárok, „akik nem ismerik az orosz irodalmi nyelvet, ezen a nyelven próbálnak írni, mert sokak meggyőződése, hogy csak ezen a nyelven lehet irodalmat művelni". „Miért nem tanulunk a néptől?" – teszi fel a szerző a költői kérdést, majd egy következőt is megfogalmaz: „Van-e jogunk saját népi nyelvünkön írni?" Ez utóbbi kérdésre azonnal igenlő választ is ad. A szerb és a görög példára hivatkozva amellett érvel az E. B. monogram mögé rejtőző Baleczky Emil, hogy akkor lesz erőssé és színvonalassá a helyi irodalom, és akkor válik élővé a helyi irodalmi nyelv, ha a költők és írók a néphez közel álló, saját nyelven szólalnak meg, majd így foglalja össze mondandója lényegét: „Bármilyen mesterséges grammatikát tanítsanak is iskoláinkban, a népnyelv mindig élni fog".

A *Зоря–Hajnal* című folyóiratban és a KTT által kiadott kötetekben megjelent nyelvészeti tárgyú tanulmányok mellett az irodalomtörténeti, néprajzi és történelmi írások is a sajátos és különálló ruszin kultúra és nyelv létezését igazolták.

A fentiek fényében érdekes, hogy Szuhonyak (2016) levéltári források elemzése alapján bemutatja, hogy a KTT-hez csapódott helyi írók, költők, szerkesztők, kutatók közül többen is – a társaság ruszin irányvonala ellenére – továbbra is korábbi meggyőződésük szerint írtak, alkottak. A ruszofilek és az ukranofilek egyaránt úgy vélték, hogy a jelentős anyagi forrásokkal rendelkező, a régió szláv kultúráját és annak kutatását támogató, az alkotó értelmiségieknek intézményi hátteret biztosító KTT-vel való együttműködés a régió szláv lakosságának hasznára válik. Így az 1939 és 1944 közötti időszak azzal a paradoxonnal jellemezhető, hogy bár a Kárpátaljai Kormányzóság területén az ukrán irányzat, illetve az ukrán nyelv (galíciai és szovjet-ukrán) változata tiltás alatt állt, a KTT által kiadott könyvek, folyóiratok jelentősen hozzájárultak a helyi szláv értelmiség kibontakozásához, és ezen belül az ukranofil irányzatú fiatal alkotók révén a helyi nyelvváltozat stiláris kidolgozásához, s közben a helyi szláv többség nyelve hivatalos nyelvi státuszt nyert (Káprály 2003, 2008, Csernicskó–Fedinec 2014: 180–181, Moser 2016: 130).

Hogy milyen kiemelt célnak tekintette a ruszin nyelv kodifikálását és elterjesztését a korabeli magyar hatalom, jelzi az a Kozma Miklós kérésére kiadott kormányrendelet, melynek alapján az ungvári ügyészség jogot kap a nem magyar nyelvű kárpátaljai sajtó előzetes ellenőrzéséhez. A rendelet indoklása szerint „Kárpátalja területén a Magyarországtól való elszakadást célzó törekvések nyelvi harc formájában jelentkeznek, az egységes rutén nyelv érvényesülése pedig csak a sajtóellenőrzésnek egy kézben való egyesítése útján biztosítható" (idézi Brenzovics 2010: 110).

A ruszin irodalmi norma terjesztésének céljaira használta a magyar állam a Magyarorosz Nemzeti Színház Szövetkezet néven újjáalakított, a régióban 1934 óta működő színtársulatot is (Brenzovics 2010: 145, 185). A Magyar Rádió naponta sugárzott ruszin nyelvű műsorokat (Brenzovics 2010: 147).

A magyar nyelvpolitika az oktatást is erőteljesen felhasználta saját céljai érdekében. A 133200/IX. számú rendelet alapján 1939 szeptemberétől valamennyi kárpátaljai iskolában kötelező tantárggyá vált a magyar nyelv. A magyar tannyelvű gimnáziumokban viszont kötelezően oktatandó tantárggyá válik a ruszin nyelv. Az anyanyelv és a latin mellett ez az egyetlen oktatott nyelv a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményekben.

A magyar hatóságok a hatalomátvételt követően szinte azonnal megszüntették a román tannyelvű iskolákat. Az 1940–1941. tanévben már csak a ruszinok, szlovákok és németek rendelkeznek anyanyelven oktató iskolákkal, és a zsidó felekezeti iskolákban oktattak kisebbségi nyelven. Fokozatosan visszaszorították a ruszin nyelvű oktatást is, például a perecsenyi és a

dc_1478_17

bilkei gimnázium bezárásával, a ruszin nyelven tanulók számának folyamatos csökkentésével. 1939 nyarán az ukrán mozgalom helyi hívei hiába kérelmezték Perényi kormányzói biztosnál a Proszvita működésének engedélyezését és az ukrán nyelvű oktatás bevezetését.

Jelentős változást hozott a kárpátaljai iskolákban a pedagógusok cseréje. Az ukranofil tanítók nem kaptak állást, helyettük ruszofil és ruszinofil vagy pedig az ország belsejéből érkezett tanerőt alkalmaztak. A csehszlovák oklevéllel rendelkező tanítók csak külön miniszteri engedéllyel kaphattak katedrát.

Azokon a településeken, ahol legalább tíz magyar gyerek volt, magyar iskolát kellett nyitni. Ennek a rendelkezésnek a következtében sorra nyíltak a magyar iskolák vagy magyar tannyelvű tagozatok olyan településeken, ahol egyébként a ruszinok alkották a lakosság abszolút többségét. 1941-től a zsidó gyerekek aránya nem haladhatta meg a tanulói létszám hat százalékát a magyar tannyelvű iskolákban. Számukra külön osztályokat nyitottak, illetve felekezeti iskolába irányították őket.

Ugyanakkor megpróbálták meggátolni, hogy a ruszin gyerekek tömegesen magyar tannyelvű iskolába járjanak. Ennek érdekében a helyi tanügyi hatóságok elrendelték, hogy magyar tannyelvű iskolába csak az a ruszin gyerek íratható, aki már beszéli a magyar nyelvet, s akinek szülei ezt írásban kérelmezik. A nemzetiségi iskolákban a harmadik osztálytól volt kötelező tantárgy a magyar nyelv és irodalom. Ezekben az iskolákban a magyar nyelv és irodalom mellett a nemzeti nyelv és irodalom is kötelező érettségi tárgyként szerepelt.

Az 1942–1943. tanévtől a ruszin tannyelvű ungvári görög katolikus tanítóképzőben bevezetik egyes tantárgyak (ének, rajz, testnevelés) magyar nyelven való oktatását. 1940-től a ruszin nyelvet a nyíregyházi líceumban és tanítóképzőben is oktatják.

Az ország más vidékeiről Kárpátaljára érkezett és a helyi szláv lakosság nyelvét nem ismerő tanárok számára nyelvtanfolyamokat szerveztek. Azok számára, akik a nem magyar tannyelvű iskolákban oktattak, havi 30 pengő összegű pótdíjat számfejtettek. Ugyanilyen bérkiegészítésben részesültek azok a nem magyar anyanyelvű tanerők is, akik a nemzetiségi nyelven oktató gimnáziumok magyar tagozatán is tanítottak. A ruszin pedagógusok magyar nyelvtudásának fejlesztése érdekében nyelvtanfolyamokat szerveztek.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a csehszlovák korszak után ismét hatalomváltást élt meg Kárpátalja lakossága, ami együtt járt az államnyelv megváltozásával is: a csehszlovákot a magyar váltotta fel. A Magyar Királyság is autonómiát ígért a régió többségi lakosságát alkotó szláv közösségnek, ám ennek megvalósítására ezúttal sem kerülhetett sor. Ehelyett a Podkarpatszka Ruszhoz hasonló módon működő, viszonylagos önállóságot élvező Kárpátaljai Kormányzói Biztosság keretében szervezték meg a régió közéletét.

A magyar hatóságok a magyar mellett második államnyelvként kezelték a ruszin (magyar-orosz) nyelvet. A csehszlovák korszakban egymással vetélkedő három nyelvi irányzat (ruszinofil, ruszofil és ukranofil) közül a magyar kormányzat egyértelműen és minden kétséget kizáróan a ruszin orientáció támogatása és megerősítése mellett döntött. Az orosz irányzatot tűrte, az ukránt pedig tiltotta a magyar nyelvpolitika. Az állam tehát a helyiek helyett határozott a nyelvi kérdésben.

A nyelvpolitikai irány kijelölése mögött Magyarország stratégiai, politikai érdekei húzódtak meg: a magyar politikai törekvések számára előnyös volt egy önálló kis szláv nép, amelynek az orosz és ukrán nemzettudattól eltérő identitása megerősítéséhez szükség volt egy önálló ruszin sztenderd (irodalmi nyelv) kialakítására. Ennek érdekében Magyarország erkölcsileg, politikailag és anyagilag is jelentősen támogatta a helyi értelmiségiek ez irányú törekvéseit, elsősorban a Kárpátaljai Tudományos Társaság (KTT) megalapításával. A KTT fennállásának rövid időszaka alatt jelentős eredményeket ért el a vidék tudományos és kulturális életének felpezsdítése terén, ám a ruszin irodalmi nyelv kimunkálásának és kodifikálásának hosszadalmas munkáját nem tudta véghezvinni.

dc_1478_17

A ruszin sztenderd kodifikálása körüli eseményeket áttekintve megállapíthatjuk, hogy egy önálló keleti szláv nyelv és annak sztenderd változata kimunkálása mögött elsősorban a központi magyar állami nyelvpolitika szándékai és céljai fedezhetők fel, ehhez azonban hiányoztak a részletes és alapos nyelvtudományi háttérkutatások, s a helyi értelmiség körében sem volt meg a szakmai konszenzus abban, milyennek kell(ene) lennie ennek a nyelvváltozatnak.

A helyi szláv kisebbség nyelvének, kultúrájának támogatását a központi és a helyi hatalom egyaránt támogatta mind politikailag, mind anyagilag. A régió többségi lakosságának nyelve (nevezzék azt akár ruszinnak, akár ukránnak) a magyarral egyenrangúan használatos hivatalos nyelv volt Kárpátalján az adott korszakban.

A Kárpátalján élő más kisebbségek helyzete nem volt kedvező ebben az időszakban. A románok és a szlovákok anyanyelven oktató iskoláit a korszak végére bezárták. A vidék legnagyobb kisebbségének számító (és a 20. század közepére a városokban már részben nyelvileg magyarrá vált) zsidó lakosságot a holokauszt során lényegében megsemmisítették.

dc_1478_17

V. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991)

1. Nyelvpolitika Szovjet-Ukrajnában

1944 őszén még át sem vonult a front Kárpátalján, a Szovjetunió máris megtette az első lépéseket a régió birtokbavétele érdekében. A rövid átmeneti időszakban a szovjetek Kárpátontúli Ukrajna (oroszul: Закарпатская Украина, ukránul: Закарпатська Україна) néven létrehoztak egy mindennemű nemzetközi elismertség nélküli miniállamot, mely 1944. november és 1946. január 22. között állt fenn. Kárpátontúli Ukrajna – a szovjet fegyverek árnyékában – már 1944. november 26-án kinyilvánította a Szovjet-Ukrajnához való csatlakozás szándékát. Ennek alapján jött létre Moszkvában Csehszlovákia és a Szovjetunió között 1945. június 29-én a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnához csatlakozásáról szóló egyezmény, melyet november 22-én a csehszlovákok, 27-én pedig a szovjetek is ratifikáltak, majd 1946. január 22-én az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége határozatot fogadott el a Kárpátontúli terület (Закарпатская область) megalakulásáról az Ukrán SZSZK területén belül (lásd Fedinec 2008a, Vehes és mtsai szerk. 2011).

A rövid ideig fennálló, nemzetközi elismertség nélküli pszeudoállamként definiálható Kárpátontúli Ukrajna Szovjetunióhoz való csatlakozását előrevetítette az is, hogy a régióban gyakorlatilag mind az ukrán, mind az orosz használatos volt hivatalos nyelvként. Ezt igazolja az is, hogy az akkori hatóságok egyes esetekben orosz, máskor ukrán, helyenként pedig kétnyelvű (orosz és ukrán) bélyegzőket használtak (lásd Botlik 2005b: 270–275).

S bár erre vonatkozó nyelvtörvény vagy jogszabály nem ismert a korszakból, az orosz és ukrán hivatalos nyelvként való használatát igazolja az a dokumentum is, amely Munkács utcaneveinek megváltoztatásáról szól. Az 1945. március 20-án (tehát Kárpátontúli Ukrajna hivatalos Szovjetunióhoz csatolása, csatlakozása előtt) kelt dokumentumnak orosz nyelvű a címe, majd a város magyar közterületi neveinek az egyik oszlopban az ukrán, a másikban az orosz nyelvű megfelelőjét adja meg.

Amikor Kárpátalja a szovjet állam része lett, a második világháború utáni Szovjet-Ukrajna nyugati részeinek nyelvi helyzete lényegesen különbözött a többi ukrajnai régióétól. Nyugat-Ukrajna területei (Volhínia, Galícia, Bukovina) csak a 20. század első harmadának végén kerültek szovjet befolyás alá, a keleti és déli vidékek nagyobb része viszont már évszázadok óta az orosz, később pedig a szovjet birodalom fennhatósága alá tartozott. Szovjet-Ukrajna lakossága a második világháborút követően jelentős oroszosító hatásnak volt kitéve a központi, moszkvai hatalom részéről (Shevelov 1986, 1987a, 1987b). A cári Oroszország déli részén (a mai Ukrajna középső, keleti és déli régióiban) már a 19. században sem volt szokatlan, hogy a városi lakosság nem az ukrán (kisorosz), hanem az orosz (nagyorosz) nyelvet használta (erről lásd pl. Fejercsak 1888, Scsegolev 1912, Szvisztun 1912, Yekelchyk 2007, 2010). Pavlenko (2010) történeti elemzéseiből az is egyértelműen kiderül, hogy a mai Ukrajna fővárosa, Kijev sem volt ukrán nyelvű a 19. század végén, a 20. század elején. Egy évszázaddal ezelőtt, 1917-ben a mai ukrán főváros lakosságának mindössze 16 százaléka volt ukrán nyelvű (Pavlenko 2010: 141).

A második világháború után bekebelezett, etnikailag, nyelvileg és felekezetileg heterogén nyugati határvidéken Moszkva az ukrán identitás és nyelv támogatásával egy egységes, homogén tér kialakítására törekedett (Wojnowski 2015b: 2). Az ukrán identitás támogatása annak ellenére folyt, hogy Nyugat-Ukrajnában egészen az 1950-es évek derekáig fegyveres csoportok harcoltak a szovjet hatóságok és uralom ellen. Az ukrán nyelv és kultúra előtérbe helyezésére, a homogén ukrán tér kialakítására az itt az ukránnal még ekkor is egymással versengő lengyel és ruszin identitással szemben volt szükség, a szovjet hatalom megerősítése érdekében (Wojnowski 2015a: 98).

dc_1478_17

Az ukrán etnikai területek (legnagyobb részének) egy államba gyűjtése az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság keretein belül, illetve az ukrán nyelv és kultúra támogatása így jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunión belüli Szovjet-Ukrajnában az ukrán identitás és nyelv kerüljön egyértelmű fölénybe a konkurens identitások között. Mindez az értelmiség köreiben nemcsak az ukrán identitástudat megerősödésével, hanem a szovjet hatalom iránti lojalitás megjelenésével is együtt járt (Wojnowski 2015b, Goff 2015, Yekelchyk 2015).

A szovjet nyelvpolitika egyik jellemző sajátossága volt, hogy hivatalosan, *de jure* a Szovjetuniónak nem volt államnyelve, elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Az 1977. évi szovjet alkotmány 36. cikkelyében ez állt:

„36. cikk. A Szovjetunió különböző rasszhoz és nemzetiségekhez tartozó polgárai egyenlő jogokkal rendelkeznek. E jogok gyakorlását a Szovjetunió valamennyi nemzetének és nemzetiségének sokoldalú fejlesztésének és közeledésének politikája, a polgároknak a szovjet hazafiság és a szocialista internacionalizmus szellemében történő oktatása, az anyanyelv és a Szovjetunió más népei nyelveinek használatára való lehetőség biztosítja."[183]

Külön nyelvtörvénye nem volt a Szovjetuniónak. Ám a tagköztársaságokban olyan feltételeket teremtett a központi hatalom, melyek következtében az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsó sorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (vö. Miller 1994: 613, Motyl 1987, Solchanyk 1985, 1993, Weinreich 1953 stb.).

Azonban az orosz nyelv privilegizált helyzete nem azt jelentette, hogy csak ez a nyelv jelenhetett meg a nyilvános térben. Az 1977. évi szovjet alkotmány 45. cikkelye lehetővé tette az anyanyelven folyó oktatást.[184] Tankönyvek, kézikönyvek, szépirodalmi művek, újságok, folyóiratok jelentek meg ezeken a nyelveken, regionális televízió- és rádióadásokat sugároztak. A szövetségi alaptörvény 116. cikkelye szerint a Szovjetunió törvényeit, a szovjet legfelsőbb tanács határozatait, rendeleteit, egyéb dokumentumait mindegyik szövetségi köztársaság nyelvén közzé kell tenni. A 159. cikkely azt írta elő, hogy a bírósági eljárások a szövetségi köztársaságok nyelvén, valamint az autonóm köztársaságok, az autonóm megyék, az autonóm körzetek nyelvén, vagy pedig az adott térség többségi lakosságának nyelvén folytathatók le. A bírósági eljárás nyelvét nem ismerők számára az alkotmány idézett cikkelye tolmács igénybe vételét teszi lehetővé.[185]

Ám mindez a lenini nemzetiségi politika felszíni rétege volt: egyrészt a szovjet demokráciát hivatott szimbolizálni, másrészt a kommunista pártpropaganda céljait szolgálta. Az orosz nyelv vezető szerepe annak ellenére sem kérdőjeleződhetett meg, hogy ezt sem az alkotmány, sem más törvény nem kodifikálta.

Kezdetben az orosz nyelv vezető szerepét a Szovjetunió Kommunista Pártbizottságainak kongresszusain, a párt vezető testületeinek ülésein fogalmazták meg. Később azonban, amikor kihirdetésre került a népek és nemzetek egy új kategóriában, a szovjet népben való egyesülésének gondolata, az orosz nyelv „a nemzetek közötti érintkezés nyelve"[186] lett. 1961. október 17–31. között került sor a SZKP XXII. kongresszusára, melyen az új pártprogram megfogalmazta a „nemzetek összeolvadása" egységesítő politikáját, ami új lendületet adott az oroszosításnak. Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára beszédében első ízben jelentette be, hogy a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet (Maszenko 2007: 25). Ezt a politikát egészen a Szovjetunió széthullásáig következetesen folytatta a kommunista párt. Mihail Gorbacsov, a glasznoszty és peresztrojka ideológiáját meghirdető utolsó szovjet kommunista pártfőtitkár az

[183] Конституция СССР. http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm
[184] Az anyanyelvi oktatás jogára vonatkozó passzust megismétli az Ukrán SZSZK Alkotmányának 43. cikkelye is. Конституция УССР. http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html
[185] Конституция СССР. http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm
[186] Oroszul: язык межнационального общения.

dc_1478_17

SZKP XXVII. kongresszusán még szintén úgy fogalmazott, hogy a szovjet nép minőségileg új társadalmi és internacionális egységként jelenik meg, melyet közös gazdasági érdekek, ideológia és politikai célok kötnek össze.

A szovjet identitás azonban – szemben például a jugoszláv vagy a csehszlovák identitással – a Szovjetunió felbomlásáig nem volt választható, bejegyezhető nemzetiség a népszámlálások során, nem került be egyetlen szovjet állampolgár személyes okmányainak „nemzetiség" rovatába sem. A szovjet identitás szupranacionális kategória volt, amely alatt helye volt az etnikai identitásoknak is a deklaráltan soknemzetiségű Szovjetunión belül (Wojnowski 2015b: 3). Persze a szovjet népek egyenrangúsága csupán mítosz volt, létezett az egyes nemzetiségek és népek implicit rangsora (Brown 2015, Yekelchyk 2015). Az ukránok – a birodalmat alkotó egyik szláv népként – előkelő helyen álltak az oroszok uralta, erősen xenofób szovjet pártelit szemében a szovjet népek nem hivatalos, rejtett hierarchikus rendjében (Wojnowski 2015b: 5–6).

Ennek a politikának a hatására azonban az orosz nyelv valóban „a nemzetek közötti érintkezés nyelvévé" vált, betöltötte a *lingua franca* szerepét, melyet tulajdonképpen máig is őriz a posztszovjet térségben (Pavlenko 2006). A közvetítő nyelvek használata természetes és szükségszerű a többnyelvű közösségekben, a soknemzetiségű és soknyelvű birodalmak igazgatása is megköveteli, hogy legyen (egy vagy több) közös nyelv, ám az ilyen széles funkcióban használt orosz nyelv a többi nyelvet veszélyeztette. Annak ellenére veszélyeztette a kis(ebb) szovjetunióbeli nyelvek jövőjét az orosz nyelv, hogy a Szovjetunió – amint azt az alkotmány idézett passzusaiból is láthatjuk – voltaképpen többnyelvű volt.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja, amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit."

A központi ideológia alapján „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv" (Iszajev 1982: 162).

A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a magánéletben. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket" – fejtette ki véleményét Hanazarov (1982: 111) szovjet kutató. Szerinte „A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez" (Hanazarov 1982: 112).

A nyelvek egyenlőségét tehát úgy értelmezték a Szovjetunióban, hogy az orosz nyelv első volt az elvileg egyenlő többi nyelv között, és kivételes helyzetet élvezett. A központi magyarázat szerint az orosz nyelvet az egyenlő nyelvek összességéből a szocializmus építésének és megszilárdításának folyamatában a népek önkéntes kezdeményezése folytán a nemzetek közötti érintkezés eszközéül választották. Ebben a sajátos nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe elsősorban arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények, a szovjet ideológia érvei (Levenec és mtsai szerk. 2008: 415).

Ahhoz, hogy a kommunista ideológia közvetlenül eljusson a Szovjetunió népeihez, az SZSZKSZ megalakulását követő első időszakban, az 1920-as években meghirdették az úgynevezett „korenyizácija" (коренизация) programját.[187] Ennek lényege, hogy a tagköztársaságok

[187] Pavlenko (2010: 143) „nativization campaign"-ként emlegeti a szovjet nyelvpolitika és nyelvtervezés ezen időszakát.

dc_1478_17

és nemzetiségi autonóm formációk területén a névadó nemzetiség pozícióinak megerősítését támogatta a hatalom, valamint nem akadályozta a homogén tömbben élő más nemzetiségek közigazgatási egységekbe szerveződését. Ezen időszakban Szovjet-Ukrajnában az ukrán nyelv és kultúra is kiemelt támogatásban részesült. Ennek a programnak a keretein belül alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről[188], amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanáccsá, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását (Tóth–Csernicskó 2009: 71). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (9 orosz, 7 német, 3 bolgár, 3 görög, 3 zsidó és 1 lengyel), 1 097 nemzetiségi községi tanács (489 orosz, 254 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) alakult (Magocsi 2007a: 490–491), valamint 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001: 82, Magocsi 2012: 559–562). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve a szociológiailag többséget alkotó ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001: 84). Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha gyakorlati alkalmazása terén számos probléma merült fel (lásd Rjabosapko 2001, Tóth–Csernicskó 2009: 72–73).

Az átfogó nyelvpolitikai és nyelvtervezési program célja az volt, hogy a szovjet népek körében kineveljék azt az értelmiségi és hivatalnok réteget, amely a szovjet hatalmat képes szolgálni; ez pedig anyanyelven ment a legkönnyebben és leginkább hatékonyan. A szovjet népek nyelveinek fejlesztési programja is ehhez kapcsolódott: ekkoriban kapott számos szovjetunióbeli nyelv ábécét, grammatikát, ekkor vezették be ezeknek a nyelveknek a használatát az oktatásban, a kulturális életben stb. Ez a korszak az Ukrán SZSZK-ban az ukrán nyelv fejlesztéséhez is hozzájárult. Kijevben és a nagyvárosokban ekkor nyitott a szovjet kormányzat ukrán nyelvű színházakat, támogatta a könyv- és lapkiadást, ukrán nyelvű rádió, később televízió-adásokat indított (Maszenko 2013); épp ekkoriban, az 1922 és 1933 között zajló „korenyizácija" következményeként jelent meg Kijev nyelvi tájképében hangsúlyosan az ukrán nyelv (Pavlenko 2010: 143–145). Tömegesen költöztek be Kijevbe az ukránul tudó hivatalnokok, az értelmiségiek és a munkát kereső falusi parasztok, s ennek a kampánynak a során 1926-ra Kijevben az ukrán nemzetiségűek – 42%-os arányukkal – relatív többségbe kerültek (Pavlenko 2010: 144).

Szovjet kutatók a nemzetiségi–orosz kétnyelvűség jelenségeit úgy értékelték, hogy az orosz nyelv hatása a szovjet népek nyelveire természetes, szükségszerű és kívánatos, melegen üdvözölték több kis nyelv szinte teljes eltűnését, beszélőinek nyelvcseréjét, orosz anyanyelvűvé válását, az úgynevezett „természetes asszimilációt" (vö. Deserijev 1966: 362, Maszenko 2007: 26). Egy Maszenko által szerkesztett kötet számos olyan tanulmányt közöl szöveggyűjteményében, amelyek az orosz nyelvnek az ukránra gyakorolt „pozitív" hatásait mutatják be (Maszenko szerk. 2005).

A szovjet pártvezetők az oroszt a szovjet emberek második anyanyelvének nevezték. Fent említett 1961-es beszédében Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára meg is fogalmazta ezt, kiemelve a szovjet népek törekvését az orosz nyelv elsajátítására, ami „pozitív hatással van a nemzetiségek közötti együttműködés fejlődésére" (Maszenko 2007: 25). Ahogyan az egyéb

[188] *Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК*. Харьков, 1927. с. 97.

dc_1478_17

pártdirektívák esetében szokás volt, a pártfőtitkár szavait az oroszról mint második anyanyelvről a tagköztársaságok pártvezetése is megismételte. Vlagyimir Scserbickij, az USZSZK kommunista pártjának főtitkára egyik 1974-ben tartott ukrán nyelvű beszédében fogalmazott úgy, hogy „az orosz nyelv a köztársaság területén gyakorlatilag az emberek második anyanyelve" (Maszenko 2007: 25). Ez az oroszosító asszimilációs nemzetiség- és nyelvpolitika ahhoz vezetett, hogy Ukrajnában számos kisebbségi közösség és az ukránok egy része számára idővel az orosz már nem a második, hanem az első (anya)nyelv lett, és már elsősorban ezt a nyelvet használták a mindennapokban a családi érintkezésben is (21. táblázat). Nem csupán az orosz anyanyelvűek, hanem az orosz nemzetiségűek aránya is fokozatosan emelkedett az Ukrán SZSZK területén (6. ábra).

21. táblázat. Nyelvi asszimilációs folyamatok Ukrajna nemzetiségei körében, népszámlálási adatok alapján (1959–1989)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 649–650) alapján.

Nemzetiség	Nemzetisége és anyanyelve azonos (%-ban)				Az 1989. és 1959. évi adatok közötti eltérés (%-ban)
	1959	*1970*	*1979*	*1989*	
Ukrán	93,51	91,42	89,05	87,72	–5,79
Orosz	98,14	98,50	98,64	98,39	0,25
Belarusz	36,78	37,86	35,15	35,50	–1,28
Moldáv	82,99	83,32	79,96	77,97	–5,02
Bolgár	80,79	71,71	68,30	69,54	–11,25
Magyar	98,50	97,76	96,72	95,65	–2,85
Román	84,32	64,52	40,98	62,28	–22,04
Lengyel	18,77	14,92	14,15	12,55	–6,22
Zsidó	16,93	13,15	9,02	7,12	–9,81
Görög	7,91	6,74	8,86	18,53	10,62
Tatár	62,44	57,25	55,86	48,91	–13,53
Gagauz	89,73	89,04	–	79,46	–10,27
Összesen	*91,08*	*89,89*	*88,46*	*87,85*	*–3,23*

6. ábra. Az USZSZK nemzetiségi összetétele a népszámlálási adatok alapján (1959–1989)

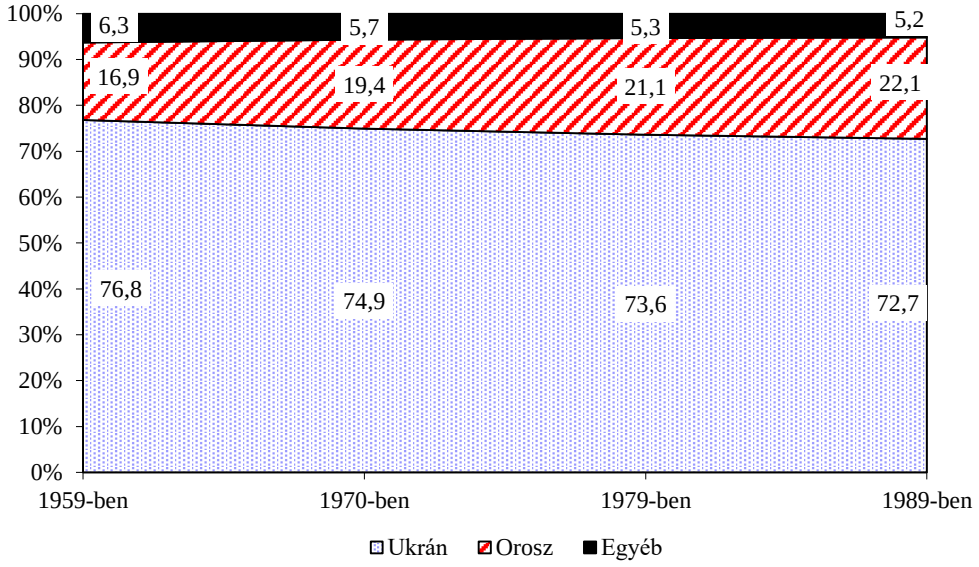

dc_1478_17

A szovjet, illetve a szovjet-ukrán nyelvpolitika nem törvények, hanem elsősorban párthatározatok formájában, pártvezetők beszédeiben került megfogalmazásra. Az asszimilációs politika legfőbb végrehajtója a gyakorlatban a társadalmi élet minden szegmensét uraló kommunista párt volt. Ennek a politikának a legfőbb iránya az orosz nép és nyelv vezető szerepének megerősítése volt.

Az oroszosítás politikája az oktatást sem hagyta érintetlenül. 1954-től az orosz nyelv oktatása már az első osztálytól kötelezővé vált valamennyi szovjet iskolában. Az 5–7. osztályban az orosz nyelv órák száma heti eggyel haladta meg az anyanyelvi órák számát, a 8–10. osztályokban pedig kétszer több orosz nyelv óra volt, mint anyanyelvi (Levenec és mtsai szerk. 2008: 411).

1958. november 16-án jelentek meg az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsának tézisei az iskola és az élet kapcsolatainak erősítéséről és az oktatási rendszer további fejlődéséről. A 19. cikkely alapján a tagköztársaságok nyelveit már nem volt kötelező oktatni az iskolákban (Macjuk 2009: 137). 1959. április 17-én az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa ennek megfelelően törvénybe foglalta: „Az Ukrán SZSZK iskoláiban az oktatás a tanulók anyanyelvén folyik. A szülők döntenek arról, milyen tannyelvű iskolába adják gyermekeiket. Megfelelő létszám esetén a szülők kérése alapján a Szovjetunió népeinek egy olyan nyelve is oktatható, mely nem egyezik meg az oktatás nyelvével." A törvény értelmében az ukrán nyelv oktatása a nem ukrán tannyelvű ukrajnai iskolákban nem volt kötelező (Kubajcsuk 2001, Levenec és mtsai szerk. 2008: 411). S bár a szülők dönthettek arról, milyen nyelven oktató iskolát választanak gyermekük számára, az orosz nyelvet propagáló politika nyomán ezt a jogot sokan nem alkalmazták a gyakorlatban, és egyre több ukrajnai gyerek tanult orosz nyelven. A helyzet kapcsán Ivan Dzjuba (1998) ukrán író úgy véli: az igazi ukránellenes politika nem az, ha megtiltják, hogy ukránul beszéljenek, hanem abban rejlik, hogy olyan helyzetet teremtenek, amikor az emberek maguk ne akarják ezt.

Az ukrán tannyelvű iskolák száma folyamatosan csökkent Ukrajnában, az orosz tannyelvű iskolákban fokozatosan redukálták az ukrán nyelv és irodalom órák számát. A szülők kérésére ezekben az iskolákban is megszüntethették a köztársaság többségi lakossága nyelvének oktatását, és számos orosz tannyelvű iskolában éltek is a szülők ezzel a lehetőséggel. A más tannyelvű (így például a magyar, a moldáv/román nyelven oktató) iskolákban egyáltalán nem oktatták az ukrán nyelvet és irodalmat (Levenec és mtsai szerk. 2008: 411, Cserniskó 2012). S mivel az oktatás tannyelve és a nemzeti identitás között (az iskola személyiségformáló hatása következtében) szoros összefüggés mutatható ki, nem csodálkozhatunk azon, hogy Ukrajnában a népszámlálások egyre nagyobb arányú orosz, illetve egyre csökkenő arányú ukrán nemzetiségű lakosságot mutattak ki.

A tudományos élet oroszosítása is napirenden volt a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajnában. 1970-ben adta ki a szovjet oktatási minisztérium azt a rendeletét, melynek értelmében a tudományos disszertációk csak orosz nyelven készülhettek (Macjuk 2009: 137).

A szovjet nyelvpolitika és nyelvi tervezés egyik jellemző sajátossága volt az ukrán nyelv fejlődésébe, szerkezetébe, belső normáiba való erőszakos beavatkozás. Shevelov (1987a, 1987b) szerint ez a fajta nyelvpolitika az orosz vezetésű szovjet hatalom újítása volt, korábban Lengyelország (a nyugat-ukrajnai területeken) és a cári Oroszország megelégedett az ukrán nyelvre gyakorolt külső nyomással, az ukrán nyelv használatának tiltásával vagy megnehezítésével. A szovjet rendszer azonban a klasszikus nyelvpolitikai eszközök alkalmazása mellett – nyelvtervezési lépésekkel – beavatkozott a nyelv fejlődésébe is.

Ez az erőszakos beavatkozás a nyelv valamennyi szintjét érintette: a szókészletet, a terminológiát, a grammatikát, de még a helyesírást is (Sevcsuk–Tracs 2009: 97). A szókészletben a szovjet nyelvi tervezés azokat a szavakat, újításokat támogatta, amelyek közelebb álltak az

dc_1478_17

orosz nyelvi ekvivalelnsekhez, és fokozatosan szorította vissza a sajátosan ukrán elemeket (Macjuk 2009: 139).[189]

A helyesírás szovjetesítése nem sokáig váratott magára a Szovjetunió megalakulása után. Az első szovjet-ukrán helyesírási szabályzat végső formájában 1928-ban készült el. A nyelvészeti szakirodalomban gyakran „szkripniki" helyesírásként említik, mert M. Szkripnik oktatási népbiztos hagyta jóvá 1928-ban. Kiadását ukrán értelmiségiek hosszú egyeztető munkája előzte meg, akik igyekeztek egyetlen szabályrendszerben kiegyenlíteni és egységesíteni az ukrán helyesírás különböző szempontjait és megközelítéseit. Vita folyt az etimológiai (szóelemző) és a fone(ma)tikus (kiejtés szerinti) írásmód hívei között. Több ukrán értelmiségi (például P. Kulis, M. Dragomanov, J. Zselehivszkij) saját helyesírási változattal állt elő. Az egyéni javaslatok mellett számot kellett vetni az olyan regionális helyesírási normákkal is, mint például a Dnyeper-melléki vagy a galíciai.

A helyesírási szabályzat megvitatására összehívott egyeztető konferenciára 1927-ben Harkovban/Harkivban, Szovjet-Ukrajna akkori fővárosában került sor. A helyesírási konferenciára 60-nál több helyesírási szabályzattervezet érkezett. A fórumra meghívták a lengyelországi (galíciai, bukovinai) és csehszlovákiai, azaz kárpátaljai nyelvészeket is. Az akkor Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) küldöttje, Ivan Panykevics nem vett részt a fórumon (Zoltán–Bárányné 2009: 256). Szintén nem mehetett el Harkovba Vaszil Grendzsa-Donszkij ukranofil író-költő sem, ám az ő fonetikus helyesírást támogató levelét felolvasták a küldöttek előtt, és a konferencia zárónyilatkozatában is megemlítették támogató szavait (Szjuszko 2001, 2014a). Részt vett azonban a tanácskozáson Podkarpatszka Rusz ukrán lakossága képviseletében Ivan Mondok, a *Карпатська правда* [Kárpáti igazság] című kárpátaljai kommunista hetilap szerkesztője, a csehszlovákiai kommunista párt tagja, aki szintén támogatta az új helyesírási norma elfogadását (Shevelov 1987a: 204, 1987b: 250).

A harkovi konferencián elfogadták az új ukrán helyesírási szabályzatot, melyet 1929-ben adtak ki. Ám ez a szabályzat még nem illeszkedett teljes egészében a szovjet nyelvi tervezés és nyelvpolitika terveibe. A szovjet kommunista propaganda csakhamar megbélyegezte az új ukrán helyesírást. Azzal vádolta a szerkesztőket, hogy erőszakosan el akarják távolítani egymástól a két testvéri nép nyelvét, vagyis az ukrán és az orosz nyelvet. 1933-ban új helyesírási szabályzatot adtak ki, mely már a hivatalos szovjet értékelés szerint nem az ukrán és orosz nyelv eltávolítását szolgálta, illetve melyből száműzték „az ukrán nyelvet a lengyel és cseh burzsoá kultúra felé orientáló nacionalista szabályokat". A szovjet nyelvpolitika szerint ugyanis csupán az orosz nyelv és kultúra mintája volt kívánatos és előnyös az ukrán nyelvre és helyesírásra. Ezen szabályzat értelmében hagyták ki például az ukrán ábécéből a *ґ, Ґ* betűt[190], illetve a „burzsoá lengyel és cseh mintákat" követő galíciai helyesírás elemeit, és a több vetélkedő változat közül következetesen azt kodifikálták, amely az orosz helyesírási normával egyezett (Zoltán–Bárányné 2009: 257). Ez a szovjet-ukrán helyesírás azonban törést okozott az ukrán sztenderd dialektus egységesítésében. A szovjetizált új ukrán helyesírási normát ugyanis csak részben követték a keletlengyelországi és a kárpátaljai ukrán kiadványokban, publikációkban (arról, hogy az ukrán helyesírási, illetve az ukrán/ruszin sztenderd változat kodifikációja miként alakult az első és a második világháború közötti időszakban, az előző fejezetekben részletesebben szóltam).

Az ukrán helyesírásnak az orosz ortográfiához való közelítése, illetve az orosz és az ukrán sztenderd közötti eltérések csökkentése ezzel még nem ért véget. 1946-ban újabb helyesírási szabályzatot adtak. Az 1946. december 1-jétől bevezetett, immár az USZSZK új fővárosában, Kijevben kiadott szovjet-ukrán helyesírás volt az első olyan szabályzat, amelynek alkalmazása már kötelezően kiterjedt az időközben a szovjetek által megszállt és a Szovjetunióhoz

[189] A Maszenko (2005) által szerkesztett szöveggyűjtemény több olyan írást közöl a szovjet időszakból, melyek az ukrán helyesírás vagy különböző területek terminológiájának oroszosításáról szólnak.
[190] Erről lásd pl. Maszenko (2005: 265–268).

dc_1478_17

csatolt egykori kelet-lengyelországi és kárpátaljai ukránokra is. A szovjet hatalom elől külföldre menekült ukrán emigráció tagjai azonban – akárcsak korábban – nem tartották magukat a szovjet helyesírási változtatásokhoz. Annak ellenére tehát, hogy – Galícia, Bukovina és Kárpátalja bekebelezésével – ekkor már megtörtént „az ukrán földek egy országba gyűjtése", ez az új ortográfia sem teremtette meg a teljességében egységesen kodifikált és elismert ukrán helyesírást és sztenderd dialektust.

1961-ben aztán ismét újabb helyesírási normát vezettek be, majd végül 1990-ben megint egy újabb szerkesztésű szabályzatokat adtak ki, amelyek mind az oroszhoz közelítették az ukrán helyesírási normákat (Kubajcsuk 2001, Zoltán–Bárányné 2009). A már a peresztrojka idején kiadott 1990-es szabályzat visszaállította a korábban kidobott, az orosz nyelvben nem használatos *ґ, Ґ* betűt. Ám ezzel a kicsike lépéssel nem sikerült megteremteni az egységet az ukrán helyesírási norma terén.

Az ukrán függetlenné válás után első ízben 1993-ban jelent meg ukrán helyesírási szabályzat, mely jelentősen eltért ugyan az előző, oroszosított változatoktól, ám ez sem tért vissza az 1929-es alapmű normáihoz (Kubajcsuk 2001).

Ukrajna 1991-es függetlenné válását követően számos alkalommal vetődött fel az ukrán helyesírás újabb reformja, a visszatérés a szovjetesítés előtti hagyományokhoz. 2000 és 2002 között nagy vitát kiváltó reformtervezetek születtek, ám ezek egyike sem jutott el a kodifikációig, egyelőre az 1990-es szabályzatot adták ki újra, javított és bővített változatban 1993-ban, 2007-ben és 2008-ban (Zoltán–Bárányné 2009: 257–258, 262). Az ukrán emigráció tagjai, illetve egyes nemzeti-konzervatív kiadványok, szerzők azonban továbbra is a szovjet korszak előtti helyesírási változatok egyikéhez igazodnak, azaz ma nincs olyan egységes, konszenzusos ukrán ortográfiai norma, melyet minden ukránul író elismer és elfogad.

Az orosz és az ukrán nyelv erőszakos közelítése, az ukrán nyelv sajátosságainak fokozatos hozzáigazítása az orosz normához a nyelv minden szintjén folytatódott. Célja az orosz és az ukrán sztenderd nyelvváltozatok közötti távolság fokozatos csökkentése, vagyis tulajdonképpen az asszimiláció, az oroszosítás elősegítése, felgyorsítása volt az egységes szovjet nép eszméje jegyében. Programadó írásában egy szovjet propaganda-nyelvész, Andrij Hvilja 1933-ban a következőket írta: „A nyelvi fronton a nacionalista elemek mindent megtesznek, hogy akadályt állítsanak a szovjet-ukrán és a szovjet-orosz kultúra közé, és az ukrán nyelv fejlődését burzsoá-nacionalista irányba fordítsák" (az írást közli Maszenko szerk. 2005: 113–132). Vagyis a szovjet nyelvpolitika a nyelvi, nyelvészeti kérdésből olyan politikai problémát kreált, melyet ideológiai alapon oldott meg (Kubajcsuk 2001).

Az 1980-as években az Ukrán SZSZK területén egyre fokozódott az a mozgalom, mely több jogot követelt az ukrán nyelv használatához, és az ukrán nyelv nyilvános használata ellenzéki szimbólummá, az évtized végére pedig az ukrán függetlenségi törekvések egyik legfontosabb jelképévé vált.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Szovjetunió nem volt nemzetállam vagy nemzeti homogenitásra törekvő klasszikus nemzetiesítő állam (Brunner 1995: 17–18). A mindenkori szovjet pártvezetés törekedett ugyan az orosz dominancia megteremtésére, az orosz nyelv funkcióinak kiterjesztésére, s az orosz nyelvet mint a társadalmi mobilitás egyik eszközét kínálta a polgárok számára, de az országot mindvégig soknemzetiségű, etnikailag heterogén, föderatív államként definiálták[191], ahol – elvileg – a birodalom kötelékéből való kilépés is elképzelhető volt. A világ egy hatodának területén terjeszkedő birodalomban az orosz nemzetiségűek aránya a második világháború után szervezett népszámlálások adatai alapján fokozatosan csökkent, s 1989-re alig haladta meg az 50%-ot (22. táblázat).

[191] Az 1977-es szovjet alkotmány szerint a Szovjetunió egységes, szövetségi, szocialista és soknemzetiségű (70. cikkely) állam (единое, союзное, социалистическое и многонациональное государство).

dc_1478_17

22. táblázat. Az orosz nemzetiségűek százalékos aránya a Szovjetunióban a népszámlálások adatai alapján (1959–1989)

1959-ben	1970-ben	1979-ben	1989-ben
54,7	53,4	52,4	50,8

A Szovjetunió a szövetségi köztársaságok és az Orosz Föderáción belüli autonóm köztársaságok és körzetek vonatkozásában nagyrészt etnikai elven szerveződő adminisztratív egységekből állt. Igaz ugyan, hogy „A föderatív államberendezkedés tulajdonképpen csak díszlet volt, valódi működését a »demokratikus centralizmus« és a központosított kommunista pártdiktatúra lehetetlenné tette. Az etnikai kérdéseket hatalmi eszközökkel kezelő Szovjetunió valójában orosz birodalom maradt (…). A soknemzetiségű föderalizmus gondolatából – inkább a köztársaságokban s jóval kevésbé az autonóm egységekben – csak egy bizonyos fokú kulturális autonómia valósult meg, melyet azonban a váltakozó sikerrel gyakorolt, régiónként is különböző hatékonyságú oroszosítás mind szűkebb korlátok közé szorított” (Brunner 1995: 18). A birodalom szétesését követően létrejött tizenöt utódállam – melyek többsége a szuverenitás elnyerése után nemzetállam építésébe fogott – gyakorlatilag az egykori szovjet szövetségi köztársaságok határait örökölve, azokon belül nyert függetlenséget (Brunner 1995: 18).

A Szovjetunió szétesése előtti időszakban összesen 53 olyan közigazgatási egység (szovjet szocialista köztársaság, autonóm szovjet szocialista köztársaság, autonóm körzet) volt az ország területén, melyek elsődleges szervező elve az etnikum volt. Ilyen volt a 15 szovjet szövetségi köztársaság (союзные социалистические республики; orosz, ukrán, belarusz, észt, lett, litván, moldáv, kazah, grúz, örmény, üzbég, kirgiz, tadzsik, azerbajdzsán és türkmén) mellett például az Abház, a Baskír, a Burját, a Komi, a Mari, a Tatár stb. Autonóm Szovjet Szövetségi Köztársaság (Автономная Советская Социалистическая Республика, АССР). Emellett létezett az úgynevezett autonóm körzet (автономный округ, АО) fogalma is. Ilyen volt például a nyenyec, a komi-permi vagy a zsidó autonóm körzet.

A szövetségi köztársaságok mintegy kvázi-államként működtek a Szovjetunión belül: definiált határokkal, ehhez a területhez köthető nyelvvel, saját címerrel, zászlóval, fővárossal, himnusszal, alkotmánnyal, törvényekkel, parlamenttel, államigazgatási tapasztalatokkal bíró hivatalnokréteggel és – igaz: szovjet – nemzeti (párt)elittel (is) rendelkeztek. Mindezek megléte természetesen nagyban megkönnyítette a függetlenné válást az 1990-es évek elején.

A „szovjet ember” ideája tehát nem egy nemzetiségileg homogén nemzetállam dominánsetnikumaként fogalmazódott meg a szovjet kommunista párt dokumentumaiban, hanem mint az osztályharc és a kommunizmus építésének folyamatában létrejött új, szupranacionális történelmi és társadalmi kategória (vö. Brunner 1995: 18, Brubaker 2006: 37–41).

E tekintetben a Szovjetunió jelentősen eltért a szintén soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchián belüli Magyar Királyságtól, ahol az államszervező magyar politikai elit egyetlen nemzetben gondolkodott, vagy a Csehszlovák Köztársaságtól, amely – a kisebbségek számára biztosított nyelvi jogok kodifikálása mellett – a „csehszlovákok” dominanciájának növelésére törekedett.

Amint a fentiekben láthattuk, a Szovjetunión belül fokozatosan csökkent az oroszok aránya, a Magyar Királyságban és a Csehszlovák Köztársaságban viszont fokozatosan emelkedett az államszervező etnikum dominanciája az egyes cenzusok közötti időszakokban (23. táblázat). Igaz, hozzá kell tennünk azt is, hogy az Ukrán SZSZK területén lassan, de fokozatosan emelkedett az orosz nemzetiségűek aránya a második világháború utáni időszakban, s ezzel párhuzamosan csökkent az ukránoké (7. ábra).

23. táblázat. Az államszervező nemzetiségek %-os arányának változása a népszámlálások adatai szerint a Magyar Királyságban (1880–1910), a Csehszlovák Köztársaságban (1921–1930) és a Szovjetunióban (1959–1989)

állam / államszervező nemzet	**cenzus éve, államszervező nemzetiség aránya, %**			
Magyar Királyság	**1880**	**1890**	**1900**	**1910**
magyarok	44,8	48,6	51,4	54,4
Csehszlovák Köztársaság	**1921**	**1930**		
csehek	51,1	55,4		
szlovákok	14,7	17,1		
Szovjetunió	**1959**	**1970**	**1979**	**1989**
oroszok	54,7	53,4	52,4	50,8

7. ábra. Az ukrán és az orosz nemzetiségűek százalékos aránya az Ukrán SZSZK területén 1959 és 1989 között a népszámlálások adatai alapján

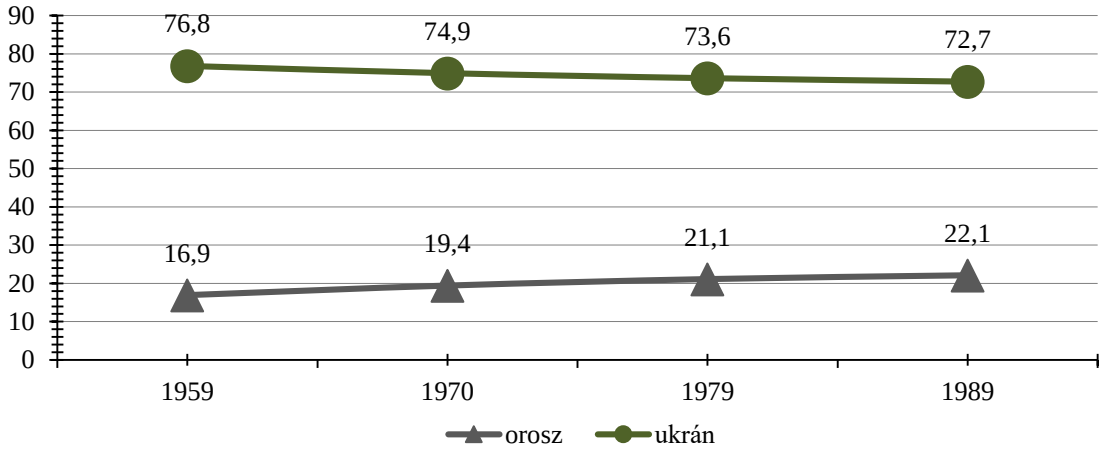

Kétségtelen tény, hogy a Szovjetunió fennállása idején volt oroszosítás. Másrészt azonban a cári orosz birodalom és a Szovjetunió is „eléggé befogadó volt” (Rjabcsuk 2015: 95). Persze ez a befogadó, s nem kirekesztő magatartás olyan szovjet valóságot teremtett, amely „a társadalmi előrelépést kilátásba helyezve magához vonzza a legaktívabb és legambiciózusabb ukránokat és fehéroroszokat, ezzel egyúttal semlegesített is mindenféle protonacionalista téveszmét az elit meglehetősen szűk körében. Ez a befogadóképesség a nyelvi és a kulturális közelséggel, valamint a premodern tudat számára jelentős vallási korlátok hiányával párosítva nagymértékben megkönnyítette az ukrán elit asszimilációját” (Rjabcsuk 2015: 95–96).

Motyl (1987: 100–101) szerint az internacionalista nevelés, a népek barátságának ideológiája és az orosz mint a nemzetek közötti érintkezés választott eszközének propagálása ahhoz vezetett, hogy „a nem oroszok általában, az ukránok pedig különösen úgy értelmezik az anyanyelv – főként oroszok közötti – használatához való ragaszkodást, hogy az a »népek barátságának« elutasítása, a »szovjet emberekkel« szembeni ellenséges magatartás. (…) A többség inkább áttért az oroszra, nehogy soviniszta reakciókat váltson ki, és meggyanúsítsák azzal, hogy nem lojális”.

Emellett a szovjet iparosítás révén gyorsan fejlődő városok és az oda özönlő soknemzetiségű, egymással oroszul beszélő munkások tömege az ukrajnai iparvárosokat orosz nyelvűvé

dc_1478_17

változtatta; „az urbanizáció egyenlő lett az oroszosítással, és az ukrán nemzetiségűek csaknem fele az orosz nyelvet használta a hétköznapi életben” (Rjabcsuk 2015: 98).

Rjabcsuk (2015: 101) értékelése szerint a Szovjetunióban „Az első világ oroszul beszélt, a harmadik – helyi nyelveken, amelyek egyfajta bélyeggé, fekete bőrré, a civilizációs elmaradottság vagy még rosszabb esetben a politikai inkorrektség jelképévé váltak”.

2. A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai

Amikor Kárpátalja – a Kárpátontúli Ukrajna néven rövid ideig fennálló nemzetközileg el nem ismert miniállam gyors megszűnésével párhuzamosan[192] – a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajna része lett (6. térkép), a szovjet nyelvpolitika fokozatosan kiterjesztésre került az újonnan bekebelezett régióra is. A kárpátaljai nyelvi helyzet azonban több tekintetben is eltért a birodalom más régióiban tapasztalhatótól, hiszen Kárpátalja és Nyugat-Ukrajna (Galícia, Volhínia, Bukovina) akkor vált a szovjet birodalom egységévé, amikor számos népcsoport már hosszú ideig tartó szovjetesítő és oroszosító hatásnak volt kitéve a mai Ukrajna keleti, középső és déli részein.

6. térkép. Kárpátalja a Szovjetunió kötelékében

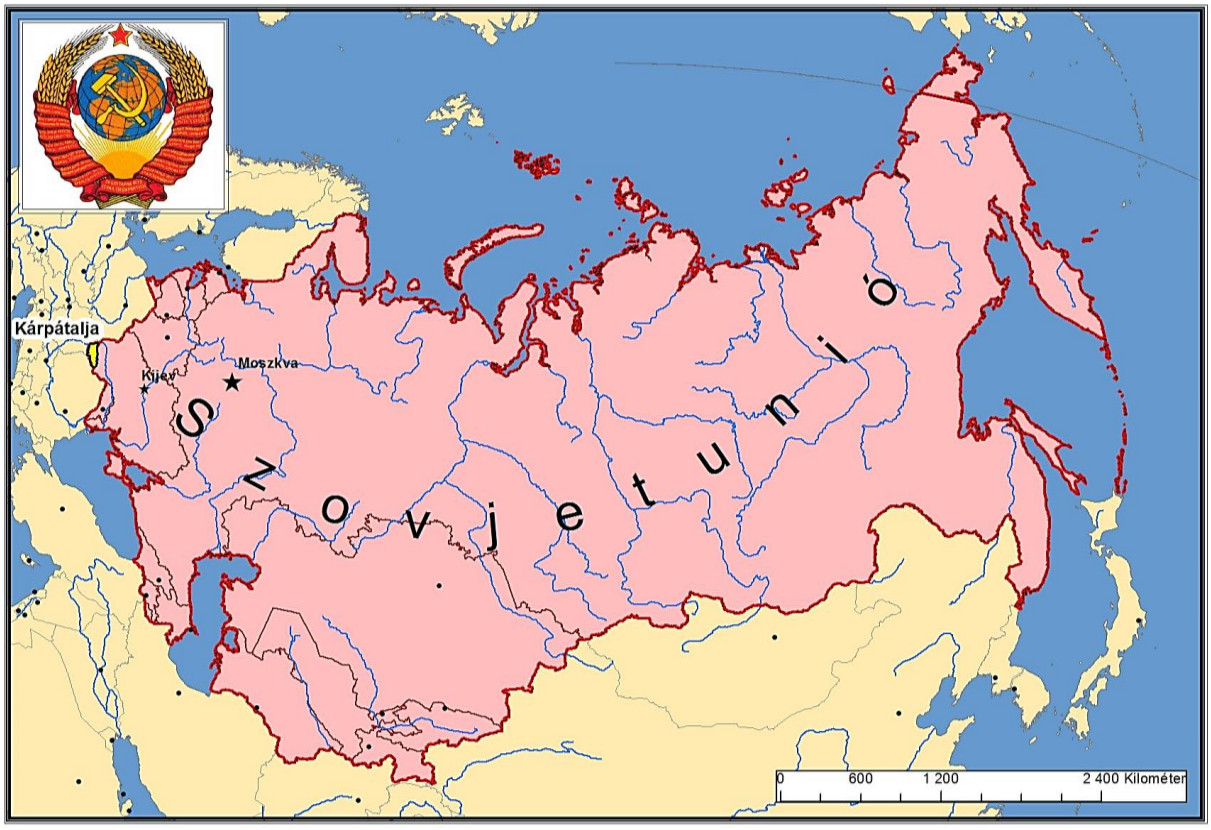

A Kárpátalján élő lakosságra 1945-ig nem volt közvetlen hatással sem a cári Oroszország, sem a Szovjetunió nemzetiség- és nyelvpolitikája. A régióban más államok (Nyugat-Ukrajnában Lengyelország és az Osztrák–Magyar Monarchia, Kárpátalján elsősorban Magyarország és Csehszlovákia) nyelvpolitikai törekvései érvényesültek. Ezen körülmények következtében a szovjet hatóságok sajátos nyelvi helyzetet találtak a kárpátaljai régióban. Egyrészt adott volt egy jelentős szláv közösség, melynek az ukrántól eltérő identitását a megelőző korszakokban többé (1939–1944 között) vagy kevésbé (1918-ig, valamint 1919–1938 között) támogatta

[192] A Kárpátontúli Ukrajna néven mindössze 15 hónapig fennálló kváziállamról bővebben lásd pl. Botlik (2005b: 255–291), Oficinszkij (2010a), (2010b).

dc_1478_17

a nyelvpolitika. Másrészt viszonylag jelentős magyar, román, szlovák, német és roma kisebbségi közösségek is éltek Kárpátalján. Ennek megfelelően a szovjet nemzetiség- és nyelvpolitika két fő irányban indította el tevékenységét a kezdeti időszakban: az egyik a régió lakosságának többségét alkotó szláv lakosságra, a másik a többi nemzetiségre vonatkozott.

A Kárpátaljával csaknem egyszerre a Szovjetunióhoz csatolt Nyugat-Ukrajnában a helyi lakosság erős ukrán identitása, az ukrán nyelv iránti elkötelezettsége és a független ukrán állam megteremtésére irányuló törekvései okoztak gondot a szovjet politikának. Kárpátalján viszont a helyi szláv lakosok jelentős része nem ukránnak, hanem ruszinnak vallotta magát. Ám a Szovjetunió az összes ukrán föld egy államban való újraegyesülésével ideologizálta meg a közvélemény előtt Kárpátalja bekebelezését, így sem ebbe a koncepcióba nem illett egy különálló kis keleti szláv nép, sem pedig a szovjet oroszosító politika szándékaival nem esett egybe a ruszin nemzetiség elismerése. Ezért a szovjet hatóságok – a Komintern 1924-es moszkvai határozatának megfelelően, melyet 1925-ben az ukrán kommunista (bolsevik) párt 10. kongresszusa is megerősített (lásd Magocsi 1978, 1994, 2007b: 116, Pop 2010) – a ruszinokat az ukránság részének tekintették, a ruszin nemzetiség létezését nem ismerték el. A ruszinok különálló identitásának egyik legfontosabb alapját, a nyugati orientációjú, Kárpátalján közvetlenül a Vatikánnak alárendelt püspökséggel rendelkező görög katolikus egyházat a szovjet hatóságok betiltották, illetve erőszakkal a pravoszláv (ortodox) egyházba olvasztották (Botlik 1997).

A helyi keleti szlávok ukránná minősítésére, illetve a ruszin nemzetiség adminisztratív eltüntetésére azért volt szüksége a Szovjetuniónak, mert „az ősi ukrán földek újraegyesítésére" – amit 663 küldött részvételével Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja népi bizottságainak első (és egyetlen) munkácsi ülésén mondtak ki 1944. november 26-án – épp a Szovjet-Ukrajnában és Kárpátalján élő ukránok egy hazában való „(újra)egyesülésének" szándéka alapján kerülhetett sor. Azaz a Szovjetunió arra hivatkozva kebelezte be Kárpátalját, hogy annak ukrán lakossága a Munkácson megtartott kongresszuson kérte „újraegyesítését" Szovjet-Ukrajnával (Magocsi 1978, 1994).

Az ukrán földek egyesítése került be aztán a régiónak a szovjet birodalomhoz csatolását kodifikáló szovjet–csehszlovák egyezménybe is, amely kimondta, hogy Zakarpatszkaja Ukraina (korábbi nevén Podkarpatszka Rusz) „lakossága akaratnyilvánításának megfelelően, és mindkét Magas Tárgyaló Fél baráti megegyezése alapján újraegyesül ősi hazájával, Ukrajnával, és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékébe kerül" (idézi Pastor 2014: 283).

Ebben a kontextusban érdekes Peter Pastor (2014: 284) történész felvetése, miszerint „Sztálin, aki megvetette az ukránokat, [a Szovjetunión belül] miért nem Oroszországhoz csatolta Kárpátalját, mint ahogyan azt a kelet-poroszországi Königsberggel (Kalinyingráddal) és a környező területekkel tette. Nyilvánvaló, hogy az ukrán nacionalistákat akarta kooptálni, akik [a szintén frissen megszerzett mai Nyugat-Ukrajnában] még a [második világ]háború befejezése után is folytatták a szovjet hatalommal szembeni fegyveres ellenállást. Ugyanakkor Kárpátalja nem jelentett igazi területi veszteséget Oroszországnak, mivel Sztálin Ukrajnát a »belső birodalom« elidegeníthetetlen részének tekintette."

„Azzal – folytatja Pastor –, hogy Kárpátalját Ukrajnán keresztül a Szovjetunióhoz csatolta, Sztálin beteljesítette a pánszláv szlavofil gondolkodó, Danyilevszkij álmát. Amit Danyilevszkij Magyar-Oroszországnak [Uhorszkaja Rusz] nevezett, 1945-ben Oroszország belső birodalmának része lett" (Pastor 2014: 284).

Figyelemre méltó azonban, hogy miközben a munkácsi ülés után kiadott manifesztum több helyütt az ukrán nép és az ősi ukrán területek „újraegyesüléséről" szól, az ukrán állami előzmények kapcsán említést sem tesz az 1919 januárjában Kőrösmezőn létrejött, s néhány nap múlva a Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozást kimondó Hucul Köztársaságról, illetve az 1939 márciusában Huszton kikiáltott Kárpáti Ukrajnáról.

dc_1478_17

Volosint – Kárpáti Ukrajna elnökét, a csehszlovák korszak ukrán irányzatának legnagyobb hatású vezetőjét – a szovjet történettudomány hazaárulóként, a klerikális reakció képviselőjeként tartotta számon (lásd pl. Arszentyev és mtsai 1975). Volosin, illetve a ruszin identitás egyik fontos támaszaként szolgáló görög katolikus (az idézett szövegben: unitus) egyház szovjet megítélést jellemzi például az alábbi idézet: „A magyar gyarmatosítók segítőtársai az unitus egyház vezetői voltak, akik segédkeztek nekik a magyarosítási politika megvalósításában. Egy bizottság, melynek Kaminszkij, Volosin és mások voltak a tagjai, 1904 júliusában intézkedéseket dolgozott ki a cirillábécé felszámolására (sic!) és a magyar ábécével való helyettesítésére. A magyarországi püspökök 1915 júniusában megtartott konferenciája, amelyen A. Volosin is részt vett, határozatot hagyott jóvá, miszerint az orosz nyelvű tankönyvekbe, imakönyvekbe, egyházi könyvekbe a latin nyelv (sic!) vezetendő be magyar fonetika alapján" (Hrancsak–Kerecsanin 1975: 153).

Volosint a szovjet hatóságok a második világháborút követően Prágában elfogták, és egy Moszkva környéki szovjet börtönben lelte halálát 1945. július 19-én. Az ukrán és/vagy ruszin nemzeti értelmiséget a szovjet erőszakszervezetek megtörték, a regionális vagy akár az összukrán identitás, nyelv vagy kultúra nyílt vállalóit burzsoá nacionalistának minősítették (Marcsuk 2011).

A független Ukrajnában Volosint az ukrán államesze egyik kiemelkedő alakjaként, a kárpátaljai ukrán mozgalom vezéregyéniségeként, jeles egyházi személyiségként, neves tudósként és politikusként, a Kárpáti Ukrajna néven kikiáltott állam elnökeként tartják számon. Ukrajna elnöke, Leonyid Kucsma 2002. március 15-én „az ukrán államiság megszilárdításában játszott személyes érdemeiért" posztumusz Ukrajna Hőse címmel tüntette ki.[193] Ungvár belvárosában, az Ung folyó partján hatalmas szobor tiszteleg emléke előtt.

Az ukrán irányzat jelentős alakjának bebörtönzése, meggyilkolása, a szovjet korszak előtti ukrán törekvések negligálása jelzi, hogy a Szovjetunió célja valójában nem az ukrán nemzet egy államban való egyesítése volt, hanem a geopolitikai, stratégiai jelentőségű terület, a Kárpát-medencébe bejáratot biztosító Kárpátalja megszerzése.

A „ruszin" identitás „ukrán"-ra váltását jelezte az is, hogy amikor 1947-ben Kárpátalja lakosai szovjet személyi igazolványt (paszportot) kaptak, a „nemzetiség" rovatba az „ukrán" bejegyzés került, és a ruszin etnonima használata történelmi kategóriává vált.

A más nemzetiségűekkel szembeni szovjet politika részeként a 18 és 55 év közötti magyar és német nemzetiségű férfiakat (a német nemzetiségűek esetében a nőket is) szovjet lágerekbe deportálták, ahol több ezren veszítették életüket (Tóth G. 2008: 22–29). Ezzel a lépéssel a szovjet rendszer egyrészt megfélemlítette a helyi lakosságot, másrészt csökkentette a magyarok és németek lélekszámát és befolyását a régióban. A kárpátaljai románok nagy részét pedig moldáv nemzetiségűként tartották nyilván. A statisztikai adatokban így nem egy szomszédos ország Szovjetunióban élő részeként, hanem az újonnan kialakított Moldáv SZSZK szovjet népének képviselőiként jelentek meg. A román közösséget és a román nyelvet a szovjet államigazgatás adminisztratív eszközökkel tüntette el tehát Kárpátaljáról. A máramarosi (Técsői, Huszti járási) románok is moldávokként (moldovánokként) jelentek meg a statisztikákban, és iskoláik sem román, hanem moldáv tannyelvűek voltak a hivatalos szemlélet alapján, ahol a cirill írásrendszert kellett használniuk (Levenec és mtsai szerk. 2008: 411). A román nyelv és identitás a magánéletbe szorult vissza.

A frissen bekebelezett régió „szovjetesítésének", a szovjethatalom kiépítésének ezen szakaszát jól jellemzik a fehérgyarmati 23. honvéd határportyázó század parancsnoka által Szabolcs vármegye alispánjának 1945. április 25-én küldött sorai: „A lakosság hangulata nyomott, lelkiállapota feldúlt és nagy az elkeseredés [...] Az orosz megszállás, illetve a felszabadulás óta

[193] Lásd a 257/2002. sz. elnöki rendeletet.

dc_1478_17

a magyar nép nagy elnyomásban részesült [...] a magyar felírású üzlet, stb. táblákat eltüntették. Iskolákban a magyar tanítás megszűnt. Beregszászon a Hősök emlékművét lebontották. [...] Megkezdték az ukrán és ruszin betelepítéseket. Nagyborzsova községbe 20 ruszin család érkezett. Telepeseket várnak Beregszászba és Vári községbe is" (idézi Stark 2010a: 251).

Ugyanakkor a Szovjetunió szerette volna megmutatni a frissen megszerzett területek lakosságának, hogy a világ legdemokratikusabb államának polgáraivá váltak. Ennek érdekében 1946-ban a Legfelsőbb Tanács népképviselőinek megválasztása során a szavazócédulák 79%-át ukrán, 19%-át magyar, 2%-át pedig román nyelven nyomtatták. Ám ezt a lépést valószínűleg nem a nemzeti kisebbségek iránti tisztelet jeleként kell értékelnünk, hanem sokkal inkább úgy, mint a szovjet propaganda egyik eszközét (Levenec és mtsai szerk. 2008).

A Szovjetunióhoz csatolás kezdetétől fogva folyt a küzdelem a „helyi burzsoá nacionalizmus" ellen, ami számos formában jelentkezett (a könyvtárak állományának felülvizsgálata, a szocialista eszmékkel nem összeegyeztethető irodalom megsemmisítése, újságok, könyvkiadók tevékenységének betiltása stb.), és fokozatosan készítette elő a terepet az oroszosítás politikájához.

Az oroszosító nyelvpolitika egyik leggyakoribb és hatékony eszköze volt a migrációs politika. 1946. augusztus 15–17-én az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága rendeletet hozott a pártkáderek kinevezéséről. A határozat szerint a pártnak meg kellett erősítenie a harcot az ideológiai fronton, illetve az ellenséges burzsoá-nacionalista ideológia ellen. Ez a határozat, valamint a szovjet rendszer kárpátaljai kiépítése volt az apropója annak, hogy Kárpátaljára tömegesen helyeztek főként orosz és ukrán nemzetiségű pártkádereket, hivatalnokokat, humán értelmiségieket, mérnököket, vasúti tisztviselőket, katonatiszteket stb. A régióba érkező más, nem orosz nemzetiségű káderek is „a szovjet népek nagy családjából" kerültek ki, és Kárpátalján az orosz nyelvűek fokozatosan gyarapodó táborát erősítették. Kétségtelen, hogy az új rendszernek szüksége volt szakképzett káderekre a régió újjáépítéséhez, iparosításához, a gazdaság átszervezéséhez. Ám a migrációs politika háttérben meghúzódó ideológiai, nemzetiségpolitikai céljai kitűnnek abból, hogy a régióba vezényeltek jelentős része pártkáder, komszomol aktivista, állami hivatalnok, illetve a hadsereg és a rendőrség, valamint a különböző erőszakszervezeti hatóságok munkatársa volt (Marcsuk 2011: 131).

A betelepítések következménye, hogy míg 1945 előtt a népszámlálások gyakorlatilag nem mutattak ki orosz nemzetiségű lakosságot a mai Kárpátalja területén, 1946-ban viszont már 12 176, 1959-ben 29 599, 1970-ben 35 189, 1979-ben 41 713, 1989-ben pedig 49 458 orosz nemzetiségű élt Kárpátalján; négy évtized alatt megnégyszereződött az orosz nemzetiségűek száma a régióban (8. ábra).

8. ábra. Az orosz nemzetiségűek számának alakulása Kárpátalján 1946 és 1989 között

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 648) alapján.

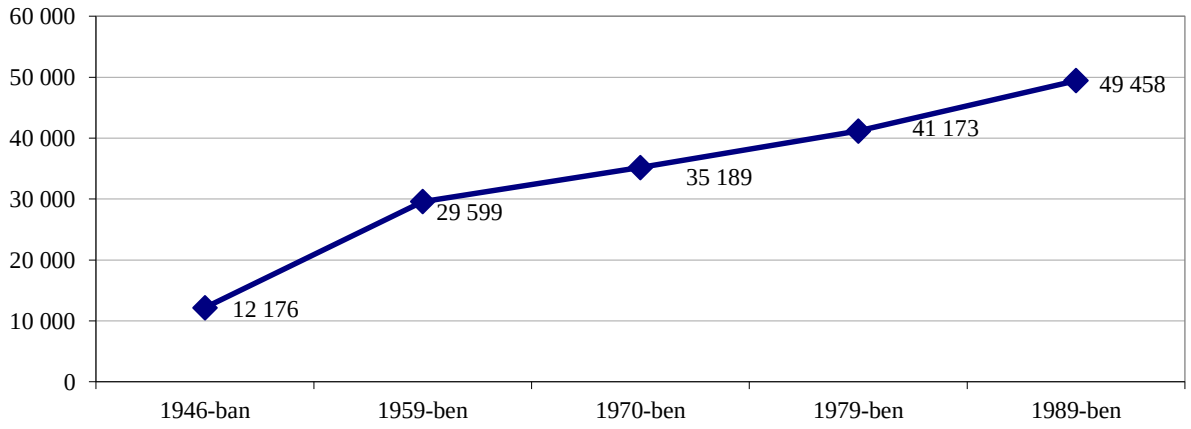

dc_1478_17

A központi hatalom által szervezett, irányított népmozgások következtében átalakuló kárpátaljai etnikai térben fokozatosan az orosz nyelvű betelepülők foglalták el szinte az összes jelentős posztot a gazdaságirányításban, az államigazgatásban és a pártvezetésben. Nem véletlen, hogy az 1980-as évek közepén a Szovjetunió Kommunista Pártjának kárpátaljai szervezetében a tagok 13%-a volt orosz, noha a megye lakosságának mindössze 4%-a tartozott ehhez az etnikumhoz (Levenec és mtsai szerk. 2008).

A szisztematikus betelepítéssel nemcsak egy addig idegen – szovjet kommunista – kultúra került be a megyébe, hanem hozzájárult az etnikai térszerkezet jelentős átalakulásához is. Mesterségesen létrehoztak egy új közösséget a régióban, az oroszt, amely számarányánál jóval nagyobb mértékben vett részt a társadalmi és politikai élet irányításában. 1946-ban Munkácson például a vezető káderek közül 94 orosz, 88 ukrán, 11 zsidó, 2 magyar és 2 cseh nemzetiségű volt. Azonban a vezetésben szerepet kapott ukránok fele a betelepítettek közül került ki. Ily módon a város irányításában részt vevők 83% százaléka frissen betelepült volt, és orosz nyelven beszélt (Levenec és mtsai szerk. 2008).

Az 1940-es évek második felében alakult ki Kárpátalján a hatalom részéről a lakosság hallgatólagos besorolása a „helybeliek" és a „betelepültek" kategóriájába. Egy szovjet időszakból származó anekdota szerint a Kárpátaljára irányított betelepülők körében az volt a vélemény, hogy Kárpátalja nagyon jó vidék, kiváló a klímája, csak „túl sok itt a helybeli".

Fontos elv volt, hogy a betelepített szakemberek Kárpátalja minden pontján megjelenjenek. Több mint ezer agronómus, gépész, állatfelcser került a falvakba. Főleg a városokban kaptak munkát a mérnökök, egészségügyi dolgozók. 1945 és 1947 között 2383 pedagógust vezényeltek ide kelet-ukrajnai területekről. 1947. július 1-ig 1139 orvos és 3998 egyéb egészségügyi dolgozó érkezett Kárpátaljára. Számos pártfunkcionáriust is a régióba irányítottak, illetve a karhatalmat is erősítették a betelepítettekkel. 1953–1954 folyamán a Kárpátaljára települők 74,3%-a az Ukrán SZSZK más vidékeiről származott, 18,4%-a pedig a Szovjetunió Orosz Föderatív Köztársaságából érkezett (Levenec és mtsai szerk. 2008: 410). A Kárpátaljára irányított szakemberek mind az orosz nyelv pozícióit erősítették a régióban.

A kárpátaljai lakosság nemzetiségi összetételében végbement változásokat jól szemlélteti a 24. táblázat és a 9. ábra, amelyek az egyes nemzetiségek számának és arányának változását mutatják be az 1959. és 1989. évi népszámlálások közötti időszakban. Az adatsorokból jól látható, hogy az őshonos közösségek közül csak a cigányok, a románok és az ukránok száma nőtt jelentősen, ellenben a magyaroké alig emelkedett, a zsidók és szlovákok száma pedig drasztikusan visszaesett. Ugyanakkor a betelepítési politika következtében hatalmasat nőtt a belaruszok és az oroszok száma. Jelentős, az összlakosság növekedési arányánál magasabb az ukránok számának emelkedése is, hiszen a keletről Kárpátaljára telepített lakosság körében meghatározó volt az ukrán nemzetiségűek aránya. Azt is figyelembe kell vennünk azonban, hogy a belaruszok száma főként a migráció, a romáké a természetes szaporulat következtében emelkedett az átlagot messze meghaladó mértékben.

A 9. ábrán azt láthatjuk, hogy Kárpátalja lakossága 1959 és 1989 között valamivel több, mint 35%-kal nőtt. Mindeközben a zsidók száma 78%-kal, a szlovákoké 40%-kal, a németeké közel 1%-kal csökkent, az oroszoké 67%-kal, az ukránoké 42%-kal nőtt. A magyar nemzetiségűek száma a négy évtized alatt a megyei átlagnál jóval kisebb mértékben, csupán 6%-kal növekedett.

dc_1478_17

24. táblázat. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 1959 és 1989 között a népszámlálási adatok alapján

Összeállítva Levenec és mstai szerk. (2008: 648) alapján.

	1959		1970		1979		1989	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Ukrán	686 464	74,60	808 131	76,42	898 606	77,75	976 749	78,41
Magyar	146 247	15,89	151 949	14,37	158 446	13,71	155 711	12,50
Orosz	29 599	3,22	35 189	3,33	41 713	3,61	49 458	3,97
Német	3 504	0,38	4 230	0,40	3 746	0,32	3 478	0,28
Román	18 346	1,99	23 454	2,22	27 155	2,35	29 485	2,37
Szlovák	12 289	1,34	10 294	0,97	8 914	0,77	7 329	0,59
Zsidó	12 169	1,32	10 857	1,03	3 848	0,33	2 639	0,21
Cigány	4 970	0,54	5 902	0,56	5 586	0,48	12 131	0,97
Belarusz	1 102	0,12	2 186	0,21	2 314	0,20	2 521	0,20
Egyéb	5 483	0,60	5 329	0,50	5 431	0,47	6 117	0,49
Összesen	920 173	100,00	1 057 521	100,00	1 155 759	100,00	1 245 618	100,00

9. ábra. Néhány kárpátaljai nemzetiség számának változása 1959 és 1989 között (%-ban)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 648) alapján.

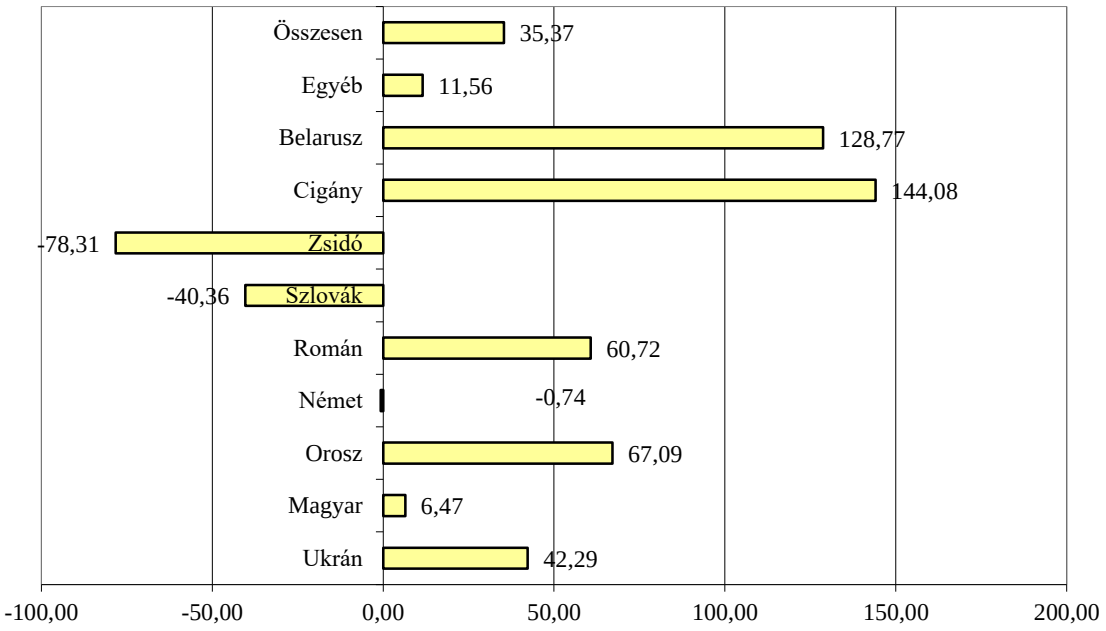

A nyelvi helyzet egyik lényeges mutatója az anyanyelv és a nemzetiség megegyezése. Ha megvizsgáljuk a 25. táblázatot, láthatjuk, hogy a nagyobb kárpátaljai nemzetiségeket (ukránok, magyarok, románok, oroszok) az anyanyelvükhöz való ragaszkodás jellemzi. A kisebb közösségek (szlovákok, németek, zsidók, cigányok, belaruszok) körében magasabb a nyelvi asszimiláció mértéke. A legkevésbé a zsidók és a romák ragaszkodnak anyanyelvükhöz, amit egyes kutatók ezen közösségek alacsony társadalmi presztízsével hoznak összefüggésbe, ám az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek a népcsoportok nem rendelkeznek anyanyelven oktató iskolákkal, így arra kényszerültek, hogy orosz, ukrán vagy (a romák jelentős része) magyar tannyelvű intézményben tanuljanak.

25. táblázat. A nemzetiség és az anyanyelv egyezése néhány kárpátaljai nemzetiség képviselői körében a népszámlálási adatok alapján, %-ban (1959–1989)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 651) alapján.

	1959-ben	1970-ben	1979-ben	1989-ben
ukránok	89,37	98,71	98,78	98,44
magyarok	99,18	98,79	97,93	97,22
románok	99,01	96,75	95,71	98,23
oroszok	97,76	97,42	97,36	95,79
cigányok	27,75	21,57	13,90	20,53
szlovákok	61,49	52,03	42,10	34,89
németek	–	–	82,00	74,07
belaruszok	–	–	49,20	45,18
zsidók	–	–	36,80	25,12

A 26. táblázat a kárpátaljai nyelvi helyzet egyik újabb sajátosságára is rávilágít. A táblázat a különböző nemzetiségek körében mutatja be a magukat ukrán, illetve orosz anyanyelvűnek vallókat. Egyrészt itt is láthatjuk, hogy a kárpátaljaiak ragaszkodnak nemzetiségi nyelvükhöz. Másrészt az is kiderül az adatsorból, hogy ebben a régióban a nyelvi asszimiláció iránya inkább az ukrán felé mutat, miközben országos viszonylatban a nyelvcserén átesett csoportok inkább az orosz nyelvet részesítették előnyben, s így volt ez Szovjet-Ukrajna területén is. Az orosz nyelv irányába történő asszimiláció csak a belaruszokra és a zsidókra volt jellemző Kárpátalján. Előbbiek esetében ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a belarusz nyelvnek alacsony a presztízse a saját csoporton belül (Jevtuh szerk. 2004). Utóbbiak pedig a közösséget sújtó antiszemitizmus miatt rejtőztek az egész birodalomban a hatalom és a presztízs nyelvének számító orosz nyelv mögé. Érdekes módon a helyi roma lakosság nem az ukrán és az orosz, hanem főként a magyar nyelvet választotta: körükben viszonylag alacsony a két szláv nyelvet anyanyelvként beszélők aránya éppúgy, mint a saját nyelvet anyanyelvként használóké. A kárpátaljai cigányok csaknem kétharmada ugyanis a magyart tekinti anyanyelvének.

A szovjet népszámlálások a magyar nemzetiségűek körében csekély mértékű nyelvi asszimilációt mutattak ki. Mivel a régióban élő magyarok egy része olyan településen él, ahol ukránok és magyarok élnek egymás mellett, nem véletlen, hogy a magyarok körében is inkább az ukrán, mintsem az orosz nyelv felé billent a mérleg nyelve (26. táblázat).

26. táblázat. A magukat ukrán, ill. orosz anyanyelvűnek valló különböző nemzetiségű kárpátaljaiak a népszámlálási adatok alapján, %-ban (1959–1989)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 651) alapján.

	Ukrán anyanyelvű				Orosz anyanyelvű			
	1959	*1970*	*1979*	*1989*	*1959*	*1970*	*1979*	*1989*
ukránok	–	–	–	–	0,62	0,61	0,74	0,96
magyarok	0,61	0,92	1,52	2,06	0,10	0,18	0,51	0,64
románok	0,35	0,38	0,47	0,67	0,09	0,08	0,28	0,52
oroszok	1,19	2,27	2,36	3,78	–	–	–	–
cigányok	5,11	4,29	15,10	12,26	0,68	0,56	0,80	0,98
szlovákok	13,96	19,48	28,00	33,22	1,10	2,05	3,80	5,30
németek	–	–	11,70	18,43	–	–	4,70	6,10
belaruszok	–	–	5,70	7,50	–	–	44,90	46,65
zsidók	–	–	9,50	13,83	–	–	40,20	49,53

dc_1478_17

Mivel a szovjet nyelvpolitika az oroszt a szovjet emberek második anyanyelveként kezelte, nem csodálkozhatunk a 27. táblázat adatain. Az 1989-es népszámlálás eredményeiből kiderül, hogy – a szlovákok és németek kivételétől eltekintve – valamennyi kisebbségi közösség körében magasabb azoknak az aránya, akik az oroszt beszélik második nyelvként, mint azoké, akik a köztársaság többségi lakosságának nyelvét, az ukránt. Ez nyilván annak a nyelvpolitikai döntésnek az eredménye, mely szerint az ukrán nyelv oktatása csak az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező, miközben az oroszt a Szovjetunió minden oktatási intézményében kötelezően tanították. Látható például, hogy azon kárpátaljai kisebbségek esetében, akik a szovjet korszakban is rendelkeztek anyanyelven oktató iskolákkal, az ukrán nyelven beszélők aránya csupán töredéke az oroszul beszélőkének: a kárpátaljai magyaroknak csak 13,44%-a, a románoknak pedig mindössze 4,04%-a beszélt ukránul 1989-ben, miközben oroszul előbbiek 42,84%-a, utóbbiak 51,58%-a tudott. Az, hogy a kárpátaljai németek és szlovákok között magasabb az ukránul beszélők aránya, mint azoké, akik beszélik az orosz nyelvet, nyilván annak tudható be, hogy nem voltak saját nyelvükön oktató iskoláik, és főként az ukrán tannyelvű intézményeket választották; emellett a kárpátaljai németek és szlovákok jelentős része domináns ukrán nyelvi környezetben él, ami segíti a nyelvelsajátítást.

27. táblázat. Ukrajna és Kárpátalja lakosságának nyelvtudása 1989-ben: a nyelvet anyanyelvként és második nyelvként szabadon beszélők aránya (%-ban)

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 648, 652) alapján.

	saját nemzetisége nyelvét		anyanyelvén kívül beszél			
			ukránul		oroszul	
	Ukrajna	*Kárpátalja*	*Ukrajna*	*Kárpátalja*	*Ukrajna*	*Kárpátalja*
ukránok	94,75	99,33	–	–	71,72	59,89
magyarok	95,65	97,22	14,43	13,44	44,30	42,84
románok	62,28	98,23	16,90	4,04	53,71	51,58
oroszok	99,61	98,21	34,34	47,89	–	–
cigányok	62,73	20,72	27,65	22,69	56,86	29,34
szlovákok	–	34,86	60,61	61,59	58,42	56,88
németek	23,19	74,07	29,93	63,86	89,93	44,42
belaruszok	48,54	54,55	27,89	29,79	88,70	86,71
zsidók	11,11	25,92	48,54	54,72	97,91	81,85
teljes népesség	93,50	97,34	9,11	4,77	56,42	55,01

A kárpátaljai nyelvi helyzet tehát jelentősen függött a szovjet hatalomnak az oktatási rendszeren keresztül véghezvitt nyelvpolitikájától. Az oktatási rendszert a központi kormányzat az oroszosítás és az ideológiai nevelés szolgálatába állította. 1950. június 28-án az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának ülésén elfogadott határozat kritikát fogalmazott meg a nyugat-ukrajnai megyék felé, amiért ott nem megfelelő mértékben közvetítik a szovjet kormány és a kommunista párt szerepét a szocialista építésben. A határozat az ideológiai nevelőmunka megerősítésére szólított fel, s külön kiemelte az apolitizmus, az ideológiamentesség, valamint az ukrán burzsoá nacionalizmus és kozmopolitizmus elleni küzdelem fontosságát. A kommunista hatalom ugyanis a nemzeti öntudat mindennemű megjelenését a burzsoá nacionalista vagy (meglepő módon) kozmopolita törekvések megnyilvánulásaként értékelte. Ennek megfelelően fokozatosan csökkentették az ukrán és a más kisebbségi nyelven oktató iskolák számát, emelték viszont az orosz tannyelvű intézményekét.

A második világháború után a magyar tannyelvű iskolákban – rövid átmeneti periódus után, amikor az orosz és az ukrán tanulása is kötelező volt – megszűnt a helyi szláv többség

dc_1478_17

nyelvének (a ruszinnak vagy ukránnak) az oktatása, kötelezően oktatni kezdték viszont az oroszt, azaz egy olyan nyelvet, mely korábban csak sajátos, emelkedett funkciókban volt jelen a régióban. Ám korábban az orosz (illetve annak sajátos, helyi változata) nem a magyar lakosság körében, hanem a helyi szláv értelmiségi réteg egy része számára töltötte be a magas presztízsű irodalmi nyelv szerepét. A kárpátaljai magyar közösség tehát intézményes keretek között csak a második világháború után találkozott az orosz nyelv tanulásával.

A kezdeti időszakban az oroszt a nem orosz tannyelvű iskolákban nemritkán a szovjet hadifogság évei alatt oroszul valamilyen szinten megtanult, a tanulóifjúság nevelésére megbízhatónak minősített, katonaviselt, de nem feltétlenül iskolázott személyek oktatták, tankönyvek híján az orosz nyelvű újságok szövegeinek felhasználásával (Fedinec 1996: 42, 1997: 32–33, 1999: 38). Kótyuk István kárpátaljai magyar nyelvész személyes szóbeli közlése alapján tudjuk például, hogy az első hónapokban az orosz nyelvű újságokat – például a *Pravdát* – széljegyzetelték a tanulók az orosz nyelv órákon, s ezeket a sajátos glosszákat használták szótárként és füzetként is a gyerekek.

Hasonló helyzetről számol be a Fedinec Csilla (1997: 33) által idézett, az 1944–1945-ös tanévről szóló levéltári forrás: „A beregszászi magyar iskolában orosz újságból olvastak a gyerekek, amilyet időnként lehetett kapni, hogy a tanulók egyforma szövegeket olvashassanak és ezzel gyakorolják az új nyelvet, amit addig nem tanultak és nem gyakoroltak."

Az 1944–1945-ös tanévben a magyar gyerekekkel nyelvtanulás céljából osztályt ismételtettek (Fedinec 1996: 42).

Az első szovjet években azonban nem kis gondot jelentett a tanárok hiányos nyelvtudása, s a korabeli beszámolók szerint haladást alig lehetett elérni „a magyar, cseh és német szavakkal való keveredés miatt" (idézi Fedinec 1999: 48). Az orosz nyelv elsajátítását nehezítette, hogy a szláv nyelveket ismerő tanárok és diákok legnagyobb része sem az orosz sztenderdet, hanem valamelyik helyi szláv nyelvváltozatot (vagy ezek keverékét) beszélte (Fedinec 1999: 48). Ez az ukrán tannyelvű iskolákban is jelentős gondot okozott. A Perecsenyi járásban például programot indítottak „a tanítók és tanulók nyelvének tisztaságáért, a helyi nyelvjárásiasság kiküszöböléséért" (idézi Fedinec 1999: 48). Egy korabeli értékelés szerint Kárpátalján az iskolások „a helyi nyelvjárásban vagy magyarul beszélnek", és a „nehéz nyelvjárási körülmények jelentik egyik okát egyes iskolákban a nyelvoktatásban elért gyenge előmenetelnek" (idézi Fedinec 1999: 48).

A szovjet korszak kezdetén a magyar tannyelvű iskolákban uralkodó nyelvi állapotok kapcsán figyelemre méltók a Fedinec Csilla által levéltári forrás alapján idézett alábbi sorok: „Az első év nagyon kezdetleges irányú volt. Nem volt rendes beiskolázás, az járt, aki akart. Nem volt semmilyen tankönyv. Mindenki úgy készítette tantervét és tananyagát, ahogy tudta és ahogy a legjobbnak látta, különféle nyelveken: kisorosz, nagyorosz, ukrán, magyar. Ki melyiket értette a legjobban, vagy amilyen mintakönyvhöz jutott. (…) A második évben már mint magyar tannyelvű iskola szerepelt iskolánk, az oroszt mint nyelvet tanítottuk már" (Fedinec 1997: 33).

A fentebb már említett „nyelvi káosz" következményei tehát a 20. század második felében is éreztették hatásukat, s mindez megnehezítette a szovjet hatalom által támogatott orosz nyelv terjedését, annak ellenére, hogy – amint azt a fentiekben láthattuk – az orosz nyelv emelkedett funkciókban való használatának nagy hagyományai voltak a régióban.

A 20. század első felének ukrajnai nyelvi helyzetét elemző munkájában Shevelov (1987a: 208, 1987b: 255) kiemeli, hogy míg 1945 előtt az orosz nyelvet a magas kultúra nyelvének tartották, és jelentős társadalmi és kulturális presztízst társítottak hozzá, az értelmiség úri nyelvének tekintették, a Szovjetunióhoz csatolás után az oroszul beszélő szovjet prolikáderekkel való közvetlen találkozás következtében ez a presztízs gyorsan elillant.

dc_1478_17

Egy 1947. november 22-i minisztériumi rendelet alapján adott év december 1-től – az ukáz szerint – az anyanyelv és az orosz nyelv eredményesebb elsajátíttatása érdekében a nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban megszüntetik az ukrán nyelv oktatását; az orosz nyelv tanulása természetesen továbbra is kötelező maradt (Fedinec 1999: 48).[194] Ennek ellenére még 1952-ben is úgy értékelte az oktatási kormányzat, hogy Kárpátalja iskoláiban (nem csak a magyar tannyelvű intézményekben, hanem általában) az orosz nyelv, az ukrán nyelv, valamint a matematika oktatása terén a legrosszabbak a tanulmányi eredmények, és ebben a tanulók nyelvi nehézségei is szerepet játszanak (Fedinec 1999: 48).

1947-ben jelent meg az első tanterv orosz nyelvből és irodalomból a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák számára, ám hamar kiderült, hogy az túlságosan nagy tananyagot ölelt fel. A tanterv szerzői figyelmen kívül hagyták, hogy a magyar gyerekek egy számukra teljesen ismeretlen szláv nyelvvel kezdenek ismerkedni az orosznyelv órákon. A követelmények abszurditását jelzi, hogy az orosz olvasás és írás elsajátítására ugyanannyi órát kellett fordítani a magyar tannyelvű iskolákban, mint az ukrán nyelvűekben, miközben az ukrán ajkú gyerekek a cirill ábécé betűit már az anyanyelvi órákon megtanulták olvasni és írni (Fedinec 1999: 72). Ez a tanterv sem jutott el azonban minden iskolába, 1951-ig a legtöbb tantárgyból nem is voltak egységes, az egész régióban használatos tantervek (Fedinec 1999: 72).

Később a szovjet oktatáspolitika nagy hangsúlyt fektetett az orosz mint második anyanyelv oktatásának kérdésére. 1978. október 13-án központi párthatározat született az orosz nyelv tanulásának és tanításának javítása érdekében szükséges lépésekről, melyet november 2-án az USZSZK-ban is megerősítettek (Kubajcsuk 2001, Maszenko 2010: 16).[195] Egy 1983. május 26-án Moszkvában hozott központi határozat, majd ennek június 10-én Kijevben kiadott ukrajnai változata[196] alapján a nemzetiségi iskolákban oroszt tanító pedagógusok 15%-os bérkiegészítést kaptak, az orosz órákon kis létszámú csoportokra bontották az osztályokat, rendszeresen szerveztek továbbképzéseket az orosz nyelv és irodalom szakos tanárok számára, külön tantervek és tankönyvek jelentek meg orosz nyelvből az egyes nemzetiségi iskolák számára, külön módszertani füzeteket, segédanyagokat is biztosítottak a pedagógusoknak, s egyes tanárképző főiskolákon beindult a nemzetiségi iskolákban oktató tanárok speciális szakmai képzése is; itt arra készítették fel a pedagógusokat, hogyan oktassák az oroszt második nyelvként nem orosz anyanyelvű gyerekek számára (Kubajcsuk 2001, Levenec és mtsai szerk. 2008: 415–416, Maszenko 2010: 16).

Az orosz nyelv terjesztése érdekében az 1950-es években Kárpátalján sorra nyitottak úgynevezett „internacionalista" iskolákat. Az egyik első ilyen intézmény a szinte teljesen magyarok lakta Nagydobrony községben nyílott 1953-ban. Az internacionalista iskolákban két, sőt gyakran három nyelven oktattak: az egyik osztályban a kisebbségi gyerekek anyanyelvén, a másik osztályban rendszerint oroszul folyt az oktatás. Az 1989–1990-es tanévben például Kárpátalján mindössze 50 tisztán magyar tannyelvű iskola működött, miközben a magyarul is oktató internacionalista iskolák száma 35 volt. Közülük 17-ben ukrán és magyar, 15-ben orosz és magyar, háromban pedig ukrán, orosz és magyar nyelven folyt a tanítás (Orosz 1995: 15). Az ilyen intézmények ukrán vagy orosz tannyelvű osztályaiba is túlnyomórészt magyar gyerekek jártak. Az orosz tannyelvű osztályba járók számára tantárgyként oktatták anyanyelvüket és

[194] Наказ № 2656 „Про стан навчально-виховної роботи в школах з неросійською і неукраїнською мовою навчання" від 22.11.1947 р.

[195] Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР „Про заходи по дальшому вдосконаленню вивчення і викладання російської мови в загальноосвітній школі УРСР".

[196] Lásd a moszkvai határozat alapján hozott ukrajnai döntést: Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР „Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. № 473 »Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік«".

nemzeti irodalmukat, de ők sem tanultak ukrán nyelvet és irodalmat (Csernicskó 1998a: 105–111).

Többek között az „internacionalista" iskolák orosz tannyelvű osztályaiba „átterelt", illetve eleve orosz tannyelvű iskolába íratott gyerekek következtében a magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma folyamatosan csökkent.

Az orosz nyelv kivételezett helyzete az oktatásban jól kimutatható az egy iskolára jutó lakosok számának egymáshoz hasonlítása révén. Az 1959. évi népszámlálási adatok, illetve az 1957/1958. tanév adatai alapján összeállított 28. táblázatból kiderül, hogy az oroszok arányaiban sokkal több iskolával rendelkeztek Kárpátalján, mint az ukránok vagy magyarok.

28. táblázat. A lakosság és az iskolák számának összefüggése Kárpátalján az 1959. évi szovjet cenzus és az 1957/1958. tanév adatai alapján

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 412) alapján.

	Fő	Arányuk az össznépességhez mérten	Iskolák száma	Ebből középiskola	Az egy iskolára eső lakosok száma
Ukránok	686 464	74,60%	681	96	**7 151**
Oroszok	29 599	3,22%	21	11	**2 691**
Magyarok	146 247	15,89%	100	13	**11 250**

Az oroszosító nemzetiség- és nyelvpolitika közepette a kárpátaljai nemzeti kisebbségek számára kihívást jelentett nemzeti identitásuk és nyelvük megtartása. Mivel a kommunista diktatúra minden effajta törekvést a nacionalizmus vádjával illetett, ebben a folyamatban meghatározó szerepet kapott a szépirodalom és a kultúra (Beregszászi–Riskó 2004, Penckófer 2003).

1962. augusztus 11-én az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága határozatot adott ki az SZKP XXII. kongresszusának határozatai alapján az ideológiai munka erősítéséről. Eszerint az ideológiai és felvilágosító munka során hangsúlyozni kell a nemzetiségek közötti kapcsolatok erősödését, a szovjet népek közeledésének pozitívumait. A pártszerveknek ugyanakkor határozottan fel kell lépniük a nacionalizmus mindenfajta megnyilvánulása ellen. A szovjet nemzetiségpolitika ennek szellemében magyar nacionalizmusként értékelte a kárpátaljai magyar értelmiségiek által 1971-ben a megyei pártbizottsághoz és a helyi magyar nyelvű lapok szerkesztőségeihez eljuttatott beadványt is. A beadvány megfogalmazói szót emeltek az anyanyelvi oktatási rendszer fejletlensége ügyében, a kárpátaljai magyar könyvkiadás, valamint a nyelvhasználat terén tapasztalható negatív diszkrimináció ellen, s felvetették egy nemzetiségi érdekvédelmi és kulturális szervezet létrehozásának igényét.

„Mert igaz ugyan, hogy az alkotmány szerint a többi szovjet állampolgárral együtt mi is egyenjogúak vagyunk, de mi történik akkor, ha […] alkotmányos jogainkat és érdekeinket megsértik" – olvasható a dokumentumban. A hatóságok zaklatással, fenyegetésekkel reagáltak a beadványra.

1972 tavaszán azonban újabb beadvány készült, melyet 1600 aláírással az SZKP Központi Bizottságának címeztek. Megfogalmazói az alábbi lényeges kérdések megoldását kérték Moszkvától:

a) az anyanyelvi oktatás kiterjesztését az óvodai, szak- és felsőoktatásra is,
b) a magyar tannyelvű iskolák számának növelését,
c) a magyar nép története iskolai oktatásának engedélyezését,
d) magyar nyelvű szépirodalmi és kulturális folyóirat alapítását, a magyar nyelvű könyvkiadás támogatását,
e) a nemzetiségek arányos képviseletét a döntéshozó, végrehajtó és pártszervekben,

dc_1478_17

f) az anyanyelv használatának kiterjesztését.[197]

A dokumentum megfogalmazói ellen eljárások indultak, a kérések nem találtak meghallgatásra.

A SZKP XXIV. kongresszusán Leonyid Brezsnyev bejelentette az új történelmi egység: a szovjet nép kialakulását. A pártfőtitkár szavai Kárpátalján is visszhangot kaptak. A helyi magyar nyelvű napilap, a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain 1975 végén, 1976 elején az újság főszerkesztője, Balla László négy részes cikksorozatot publikált *Szovjet magyarok* címmel, melyben többek között kijelölte a helyi magyar közösség igazodási pontjait is. A szerző szerint a kárpátaljai „szovjet magyaroknak" nem a magyarországi, hanem a moszkvai magyar emigráció kulturális irányvonalát, illetve a szovjet nép kulturális vívmányait kell példaként szemlélnie.[198]

Az oroszosító nyelvpolitika Kárpátalján is beleavatkozott a nyelvek belső fejlődésébe. Jelentős figyelmet szentelt a szovjet hatalom a földrajzi nevek oroszosításának. A magyar, román és német településneveket 1946-tal kezdődően szlávosították. Így lett például *Nagyszőlősből Виноградово, Tiszaásványból Минеральное, Benéből Доброселье* stb. (lásd Beregszászi 1995/1996, 1997).

Hasonló lépések révén szlávosították a személyneveket is. A hivatalos okmányokba rendszerint nem *Ilona, Erzsébet, János, Sándor* stb. került bejegyzésre, hanem *Елена, Елизавета, Иван, Александр*. Megváltoztatták a nem szláv nyelvekben szokásos névhasználati és megszólítási formákat is. A magyar, román, német, cigány és szlovák nyelvekben nem tradicionális a három elemű nevek használata. Az orosz nyelvben azonban a nevek három eleműek: a családnévből, az utónévből és az apa utónevéből képzett úgynevezett „otcsesztvo"-ból, az apai névből állnak. Miután 1947-ben a kárpátaljaiak szovjet személyi igazolványt kaptak, a helyi kisebbségiek nevét is ilyen három elemű névformával jegyezték be. Így aztán *Szabó Pálból* (akinek apja *Péter*) és *Kovács Katalinból* (akinek édesapja *István*) *Сабов Павел Петрович*, illetve *Ковач Катерина Степановна* lett. A hatóságok ezeknek a névváltozatoknak a használatát követelték meg a kisebbségiektől a nyilvános szóbeli érintkezésben is. A helyi nem szláv (magyar, román, német, cigány és szlovák) nyelvekben ismeretlen névformával *Иван Александрович*-ként és *Елизавета Павловна*-ként kellett megszólítani a hivatalnokokat, pedagógusokat, a pártszervezetek vezetőit nemcsak az orosz, hanem az anyanyelvi beszélgetések során is (Csernicskó 1997). Amikor egy kárpátaljai magyar pedagógus, Csirpák Emil a szovjet vezetéshez fordult annak érdekében, hogy engedélyezzék a szláv megszólítási szokások mellőzését a magyar nyelvű érintkezésben, a hatóságok negatívan reagáltak (lásd *Közoktatás* 2011/1–2: 18–21). A kárpátaljai magyarlakta települések szlávosított névformáinak ügyében is hasonló választ kapott Csirpák Emil. Vaszil Nyimcsuk, a kárpátaljai Dolháról származó ukrán nyelvész (aki akkoriban az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiájának Ukrán Nyelvi Intézetének tudományos munkatársa volt) azt a választ írta, hogy az *Uzshorod, Mukacsevo, Berehovo* alakok használatát az *Ungvár, Munkács, Beregszász* helyett az is indokolja, hogy a Budapesten kiadott Új Magyar Lexikonban ugyanígy, szlávosított alakban fordulnak elő ezek a településnevek (*Közoktatás* 2011/1–2: 18–21).

A helyi ruszin irodalmi hagyományokat a szovjet nyelvpolitika azzal is igyekezett láthatatlanná tenni, hogy az időszakban az ungvári állami Kárpáti Kiadó gondozásában megjelenő folklór szövegeket az ukrán sztenderdhez igazították, a korábban írott ruszin regényeket az újrakiadás során pedig átírták a sztenderd norma szerint (Plišková 2008: 55).

Az orosz nyelvhez mesterségesen közelített szovjet-ukrán sztenderd változat terjesztését a frissen bekebelezett Kárpátalján azért is fontosnak tartották a szovjet hatóságok, mert a regionális nyelvi norma összekapcsolódott a szovjet szempontból nemkívánatos helyi, azaz ruszin identitással (Marcsuk 2011: 133). Nem véletlen tehát, hogy a regionális nyelvjárási jelenségek

[197] A két beadvány szövegét közli Botlik–Dupka (1991: 160–175).
[198] A *Szovjet magyarok* című sorozat szövegét közli Botlik–Dupka (1991: 186–196).

dc_1478_17

elítélése még egy dialektológiai témájú tudományos munka előszavában is követelmény volt (lásd pl. Dzendzelivszkij 1958: 3–4).

A Szovjetunió ideológiai okokból nemcsak az ukrán és a román, hanem a magyar helyesírás szabályozásába is beleavatkozott. A magyar helyesírás szabályai országhatároktól függetlenül egyformán érvényesek valamennyi magyarul író számára. Rövid ideig azonban némi eltérés volt a magyarországi és a kárpátaljai magyar helyesírás között. 1954-ben jelent meg *A magyar helyesírás szabályai*nak 10. kiadása. Ennek ellenére egy 1956-os tanügyi értekezleten elhangzott, hogy a kárpátaljai magyarok körében még mindig az 1922. évi helyesírási szabályzatot használják (lásd Fedinec 1999: 64).

A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása 1984-ben lépett érvénybe. A bevezetett újítások egyike arról rendelkezett, hogy a nagy októberi szocialista forradalom és a nagy honvédő háború nem írandó többé nagy kezdőbetűvel. A módosítás hátterében természetesen az ekkorra már enyhülő politikai nyomás állt, de az sem mellékes, hogy a történelmi eseményeket a magyar helyesírási hagyomány szerint nem írjuk nagy kezdőbetűvel. A két említett esemény helyesírása mindaddig kivételnek számított. Kárpátalján azonban még egy ideig kivétel is maradt. A megyei pártbizottság ugyanis nem engedhette, hogy a helyi magyar sajtó áttérjen az új helyesírási szabályzat használatára a fent említett történelmi események nevének esetében. Összeült egy bizottság az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, a kárpátaljai magyar lapok szerkesztőségei és a kommunista párt területi bizottsága képviselőiből, s úgy döntött, hogy Kárpátalján a nagy októberi szocialista forradalom és a nagy honvédő háború nagy kezdőbetűt érdemlő, kiemelkedő jelentőségű történelmi esemény volt és marad. A magyarországi és a helyi helyesírási normák között fennálló apró különbség azonban hamarosan, külön bizottsági határozat nélkül eltűnt észrevétlenül, és helyreállt az egység. Ennek oka, hogy az 1980-as évek végén a kommunista párt hatalma Kárpátalján is csökkent (Balla 1993: 39).

A szovjet nyelvpolitika a kárpátaljai magyarok kézírását is távolítani akarta a magyarországi írásképtől. Azok a gyerekek, akik már a régió Szovjetunióhoz csatolása előtt megtanultak írni és olvasni, az úgynevezett zsinórírást sajátították el. A szovjet oktatáspolitika azonban a dőlt írást tette kötelezővé a magyar tannyelvű szovjet iskolákban is. Ez ahhoz vezetett, hogy a korábban már írni megtanult gyerekek, „Mivel begyakorolták az előbbit, nehezen sajátítják el az utóbbit. Így a betűk se nem dűltek, se nem állók" (levéltári forrás alapján idézi Fedinec 1999: 73). S mivel Magyarországon továbbra is a zsinórírást (álló írást) oktatták az első osztályosoknak, Kárpátalján pedig a dőlt írást, a más-más államban élő magyarok különböző kézírást sajátítottak el az iskolában.

Az 1989-es nyelvtörvény elfogadása jelentős fordulatot hozott a régióban folytatott nyelvpolitikában. A szovjet jogrendben először vált a nyelv, a nyelvhasználat rendje a jogalkotás tárgyává. S bár a nyelvtörvény még a szovjet retorika szerint a szovjet népek barátságát emlegeti,[199] rögzíti azt is, hogy az ukrán nyelv államnyelvi státusú a köztársaság területén. A törvény jelentőségét növeli, hogy első ízben fogalmazza meg az ország állampolgárainak nyelvi, nyelvhasználati jogait.

3. Szovjet Kárpátalja nyelvi tájképe

A Szovjetunió Ukrajnában folytatott nyelvpolitikáját több szempontból elemzik a szakértők. A kutatók többsége – így például Bilaniuk (2005), Pavlenko (2006), Macjuk (2009: 117–119) stb. – erőszakos oroszosításként (русифікація) értékeli azt a politikát, amit a szovjet hatalom internacionalista politikaként hirdetett. Mások (lásd például Maszenko 2004, Sevcsuk–Tracs 2009) a Szovjetunió gyarmataként tekintenek Ukrajnára, és a mai állapotot posztkoloniálisként jellemzik (a posztkolonializmusról lásd pl. Tolcsvai Nagy 2015).

[199] Ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a törvény 1989-ben, azaz két évvel Ukrajna függetlenségének kikiáltása előtt született.

dc_1478_17

Árnyaltabban látja a helyzetet Brunner (1995: 44), aki szerint „Az, hogy az Orosz Birodalomból létrejött Szovjetunió valóban a világ utolsó gyarmattartó hatalma volt-e, vitatható állítás. Aligha vitatható azonban, hogy az Orosz Birodalom keleti és délkeleti irányú expanzióját a 19. században elsősorban gazdasági okok motiválták, s hogy ezt a gyarmatosítást teljesen más kultúrájú népek meghódítása jellemezte. (…) Oroszországnak a régió új államaihoz fűződő kapcsolatában kétségkívül szerepet játszanak olyan problémák, melyek Nyugat-Európa korábbi gyarmattartó hatalmainak egykori tengerentúli gyarmataikhoz fűződő kapcsolatára emlékeztetnek".

Ukrajna posztkoloniális státuszáról sokat polemizálnak az ukrán szakirodalomban is (lásd például Velychenko 2002, 2009, összefoglalóan Rjabcsuk 2015: 85–103), ám a szovjet uralmat inkább megszállásként szokták jellemezni (Rjabcsuk 2015: 86).

Maszenko (2004) és mások (pl. Macjuk 2009: 178) viszont úgy vélik, hogy a Szovjetunió által folytatott nemzetiségi és nyelvpolitika kimeríti a lingvicizmus és a nyelvi genocídium fogalmát (lásd Maszenko szerk. 2005). Maszenko (2004, 2007, 2010, 2011) Ukrajna Szovjetunión belüli történetét a gyarmatosítás időszakának nevezi.

A lingvicizmus a nyelvi diszkrimináció egyik típusa. Olyan ideológiák, cselekvési módok és struktúrák összefoglaló neve, melyek a nyelvi alapon elkülönülő közösségek közötti egyenlőtlen hatalommegosztást és annak hosszú távú fenntartását segítik elő (Skutnabb-Kangas 1998: 63). A nyelvi genocídium az a gyakorlat, amikor egy nyelv használatát tiltják a mindennapokban, illetve amikor akadályozzák ennek a nyelvnek a megjelenését az iskolai oktatásban; ennek következtében a háttérbe szorított nyelv – ha beszélői végképp elhagyják (nyelvcsere) – eltűnhet (Skutnabb-Kangas 1998: 8–9). A nyelvi genocídium terminust az ukrán nyelvészetben rendszerint az ukrán nyelvvel kapcsolatos szovjet nyelvpolitika kapcsán szokták emlegetni, de az országban élő kisebbségek nyelvi jogi helyzetére is vonatkoztatható. A terminust elsőként Rudnyckyj (1967) alkalmazta az ukrajnai nyelvi helyzet leírására Münchenben megjelent könyvében.

Ha azonban történeti szempontból – a rendelkezésre álló források alapján – megvizsgáljuk, milyen volt Kárpátalja nyelvi tájképe a Szovjetunió fennállása idején, az ukrán nyelvi genocídiumra és a lingvicizmusra vonatkozó állítások mindenképpen finomításra, árnyalásra szorulnak.

Amint azt az 1977. évi szovjet alkotmányt idézve fentebb megállapítottuk, a szovjet szövetségi tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvei – jellemzően az orosz mellett – megjelentek az ideológiai jelszavakat tartalmazó közterületi feliratokon, lózungokon, plakátokon, sőt egyes hivatalos okmányokon (személyi igazolvány, iskolai bizonyítvány), dokumentumokon, hivatali űrlapokon stb. Az alkotmány 169. cikkelye például előírta, hogy a szovjet címerben található „*Világ proletárjai, egyesüljetek!*" jelszó a szövetségi köztársaságok minden nyelvén megjelenjen.

Ugyanígy megjelent a 15 szövetségi köztársaság nyelve a szövetségi takarékbank betétkönyveinek első oldalán (47. fotó).

A szovjet személyi igazolványok (paszportok) nem teljesen egyeztek meg az egyes köztársaságok területén. A vörös színű borítón kizárólag orosz nyelven szerepelt a Szovjetunió címere és arany színű betűkkel az „*СССР – Паспорт*" felirat. A könyvecske formájú személyi igazolványt kinyitva először két orosz nyelvű oldal volt látható a tulajdonos fényképével és személyes adataival. A következő oldalakon azonban már a szövetségi köztársaság hivatalos nyelvén ismétlődtek meg ugyanezek a bejegyzések. Az Ukrán SZSZK területén természetesen itt ukrán nyelven szerepeltek a személyes adatok (48. fotó). A személyi igazolvány végén, a 28–29. oldalon rövid kivonatot olvashattak a szovjet állampolgársági törvényből azok, akik oda lapoztak. A páros (bal) oldalon orosz, a páratlan (jobb) oldalon a szövetségi köztársaság nyelvén (Ukrajnában tehát ukránul) szerepelt ez a szöveg. Mindkét nyelven feltüntették a személyes okmányban az állampolgár nemzetiségét.

dc_1478_17

47. fotó. A 15 szovjet szövetségi köztársaság nyelve a szovjet bankbetétkönyvön

48. fotó. Szovjet személyi igazolvány (paszport) ukrán nyelvű oldala

dc_1478_17

A Szovjetunión belüli Orosz Föderatív Szövetségi Köztársaság területén az autonóm köztársaságok, körzetek hivatalos nyelvén szerepeltek a bejegyzések az orosz nyelvű szövegek után az állampolgárok személyi igazolványában. Hasonló volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának tagsági könyve is. A piros színű pártkönyvecskéket a szovjet tagköztársaságokban olyan változatban adták ki, ahol az információk egy része (a kommunista személyes adatai, a tagdíj befizetéséről szóló bejegyzések) nemcsak oroszul, hanem a köztársaság nyelvén is olvashatók voltak. Az Ukrán SZSZK Kommunista Pártja tagsági könyve tehát orosz–ukrán kétnyelvű volt.

A Szovjetunió széthullása után azok a szovjet állampolgárok kaphattak automatikusan ukrán állampolgárságot, akik 1991. augusztus 24-én, a függetlenség kikiáltásának napján Ukrajna területén éltek, illetve azok, akik az (első) ukrán állampolgársági törvény 1991. november 13-i életbe léptetésének napján Ukrajna területén éltek, és nem rendelkeztek más állampolgársággal (Fedinec 2011b: 44). A vörös színű szovjet személyi igazolványokat 1993-ban kezdték fokozatosan kék színű ukrán személyazonossági igazolványra cserélni. A független Ukrajna megtartotta a szovjet könyvecske formátumot, és azt a hagyományt is követte, hogy a dokumentum kétnyelvű volt. Ahogyan a szovjet igazolványban, a borítón itt is csak egy nyelv jelenik meg: kék alapon az ukrán állami címer és az ukrán nyelvű „*Україна – Паспорт*” felirat. A belső részen az 1–2. oldal ukrán nyelvű, a 3–4. oldalon azonban orosz nyelven megismétli az okmány tulajdonosának legfontosabb személyes adatait. A szovjet igazolvánnyal szemben, amelyben az orosz mellett – attól függően, milyen szövetségi vagy autonóm köztársaság területén élt az állampolgár – több nyelv is megjelenhetett a személyazonosságot igazoló legfontosabb dokumentumban, a független ukrán állam az államnyelv mellett csak az orosz nyelv megjelenését tette lehetővé.

2016. január 1-től Ukrajnában fokozatosan elkezdték bevezetni az új, kisebb méretű, plasztik kártya formátumú személyi igazolványokat. Ez az új okmány is kétnyelvű, ám itt az államnyelv (az ukrán) mellett kizárólag angol nyelvű bejegyzések szerepelnek, az országban élő kisebbségek nyelvei nem.

A független Ukrajna által kiadott személyi igazolványokban – sem a régi, sem az új formátumúban – nem tüntetik fel az állampolgárok nemzetiségét.

A szovjet születési anyakönyvi kivonatok, a szovjet személyihez hasonló módon, szintén kétnyelvűek voltak. A formanyomtatvány kétnyelvű volt: az orosz mellett az aktuális szövetségi vagy autonóm köztársaság nyelve szerepelt az okmányban (49. fotó). A születési anyakönyvi kivonatban feltüntették a gyermek szüleinek nemzetiségét is.

Az Ukrán SZSZK-ban az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok szintén kétnyelvűek voltak. Az általános iskola (8. osztály) elvégzéséről szóló dokumentum kinyitható könyvecskéjén az USZSZK címere alatt felül ukrán, alatta orosz nyelven volt feltüntetve, milyen bizonyítványról van szó (50. fotó). A belíveken a 2–3. oldal ukrán, a 4–5. oldal orosz nyelven szerepelt a tanult tantárgyak és az érdemjegyek listája, valamint az általános iskolai végzettség megszerzéséről szóló bejegyzés (51. és 52. fotó).

dc_1478_17

СВИДЕТЕЛЬСТВО О РОЖДЕНИИ
СВІДОЦТВО ПРО НАРОДЖЕННЯ

Гражданин(ка) / Громадянин(ка) [redacted]
фамилия — прізвище
Стефан Стефанович
имя, отчество — ім'я, по батькові
родился(лась) / народився(лася) 14.I.1973 г. четырнадцатого января, тысяча девятсот семьдесят третьего года
число, месяц, год — число, місяць, рік
(цифрами и прописью — цифрами і прописом)
Место рождения: город, селение / Місце народження: місто, селище
г. Чоп
район / район Ужгородский
область, край / область, край Закарпатская
республика / республіка УССР
о чем в книге регистрации актов о рождении / про що в книзі реєстрації актів про народження
1973 года / року января / місяця 29 / числа
произведена запись / зроблено запис за № 14

паспорт [redacted]
РОДИТЕЛИ: / БАТЬКИ: Чоп ГОВС 18.03.89 г.
Отец / Батько [redacted]
фамилия — прізвище
Стефан Стефанович
имя, отчество — ім'я, по батькові
национальность / національність венгр
Мать / Мати [redacted]
фамилия — прізвище
Анико Юлиевна
имя, отчество — ім'я, по батькові
национальность / національність венгерка
Место регистрации / Місце реєстрації Чопский горисполком, Ужгородского р-на, Закарпатской обл.
наименование и местонахождение органа ЗАГСа — найменування та місцезнаходження органу ЗАГСу
Дата выдачи / Дата видачі «29» января 1973 г. / р.
М. П.
Заведующий отделом (бюро) записи актов гражданского состояния / Завідуючий відділом (бюро) запису актів громадянського стану
I-ФМ № [redacted]
2

49. fotó. A Szovjetunió idején az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Kárpátalján kiállított születési anyakönyvi kivonat

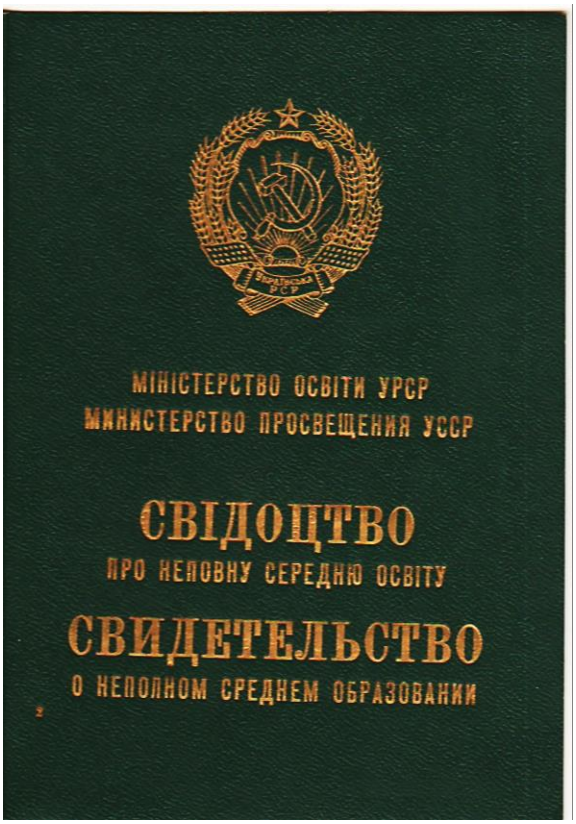

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УРСР
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ УССР

СВІДОЦТВО
ПРО НЕПОВНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ

СВИДЕТЕЛЬСТВО
О НЕПОЛНОМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ

50. fotó. Általános iskolai bizonyítvány fedőlapja az USZSZK címerével, ukrán nyelvű szöveggel

dc_1478_17

СВІДОЦТВО
про неповну середню освіту
З ВІДЗНАКОЮ

Видано це свідоцтво [redacted]
Анико Ференцівни
(прізвище, ім'я, по батькові)
як а народи лась в 19 72 році, в тому, що вона (він, вона)
навча лась в Вузлівській середній
(повна назва школи)
школі с. Вузлове, Берегівського
(і місце її знаходження)
району, Закарпатської області

закінчи ла у 19 87 році неповну середню школу і вияви ла при зразковій поведінці і зразковій старанності до навчання та суспільно корисної праці такі знання:

з української мови не вивчала
з української літератури не вивчала
з російської мови 5 (відмінно)
з російської літератури 5 (відмінно)
з алгебри 5 (відмінно)
з геометрії 5 (відмінно)
з історії 5 (відмінно)
з основ Радянської держави і права 5 (відмінно)

з географії 5 (відмінно)
з фізики 5 (відмінно)
з хімії 5 (відмінно)
з біології 5 (відмінно)
з іноземної мови (анг.) 5 (відмінно)
з трудового навчання 5 (відмінно)
з креслення 5 (відмінно)
з образотворчого мистецтва 5 (відмінно)
з музики та співів 5 (відмінно)
з фізичної культури 5 (відмінно)
з угорської мови 5 (відмінно)
з угорської літератури 5 (відмінно)

„25" червня 1987 р. рік.

М. П. Директор школи
Вчителі:

№ 041010

2-з

51. *fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában kiállított, az általános iskola elvégzéséről kiadott bizonyítvány ukrán nyelvű oldalai*

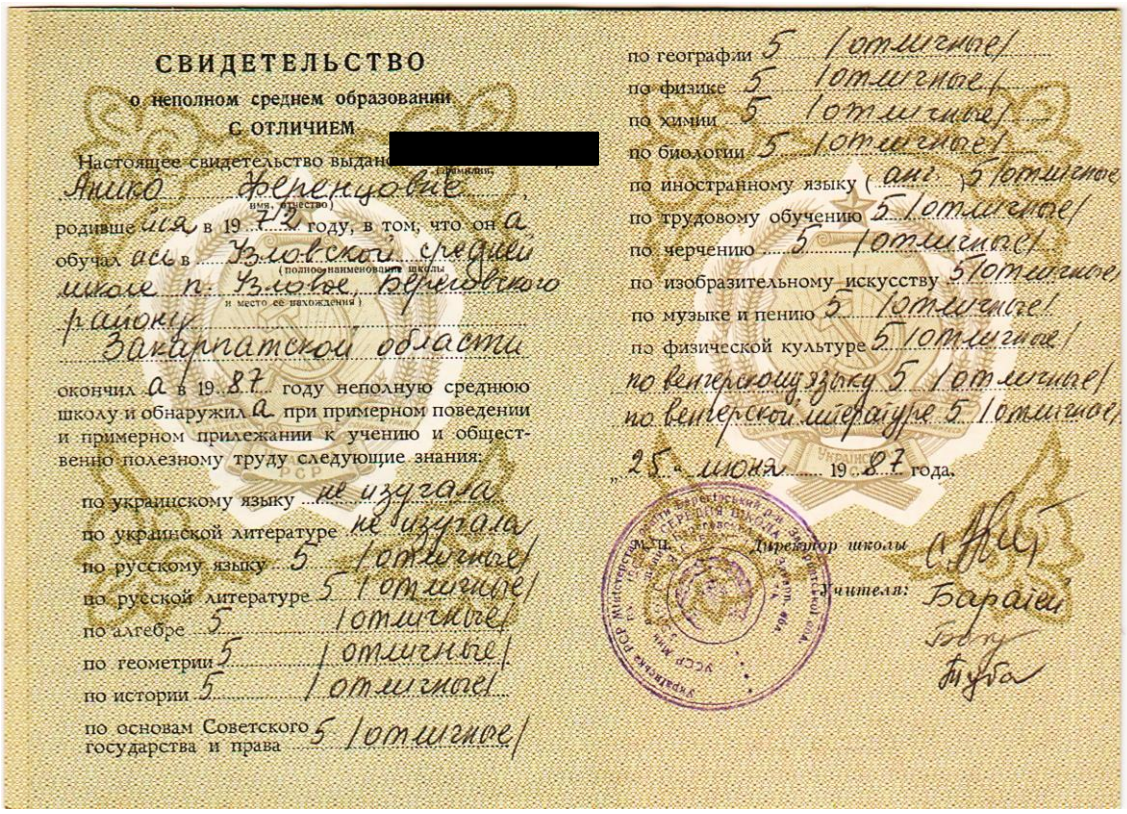

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о неполном среднем образовании
С ОТЛИЧИЕМ

Настоящее свидетельство выдано [redacted]
Анико Ференцовне
(фамилия, имя, отчество)
родившейся в 19 72 году, в том, что она
обучалась в Узловской средней
(полное наименование школы)
школе п. Узлове, Береговского
и место ее нахождения)
района
Закарпатской области

окончила в 19 87 году неполную среднюю школу и обнаружила при примерном поведении и примерном прилежании к учению и общественно полезному труду следующие знания:

по украинскому языку не изучала
по украинской литературе не изучала
по русскому языку 5 (отлично)
по русской литературе 5 (отлично)
по алгебре 5 (отлично)
по геометрии 5 (отлично)
по истории 5 (отлично)
по основам Советского государства и права 5 (отлично)

по географии 5 (отлично)
по физике 5 (отлично)
по химии 5 (отлично)
по биологии 5 (отлично)
по иностранному языку (анг.) 5 (отлично)
по трудовому обучению 5 (отлично)
по черчению 5 (отлично)
по изобразительному искусству 5 (отлично)
по музыке и пению 5 (отлично)
по физической культуре 5 (отлично)
по венгерскому языку 5 (отлично)
по венгерской литературе 5 (отлично)

„25" июня 1987 года.

М. П. Директор школы
Учителя:

52. *fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában kiállított, az általános iskola elvégzéséről kiadott bizonyítvány orosz nyelvű oldalai*

dc_1478_17

Hasonló volt az érettségi megszerzését igazoló okmány is, hiszen ez is kétnyelvű volt: itt is felül volt az ukrán, alatta az orosz nyelvű felirat (53. fotó). A belső oldalak elrendezése ugyanolyan volt, mint az általános iskolai okmánynál: két ukrán nyelvű oldalt két orosz nyelvű követett, azonos tartalommal. Nem volt különbség a bizonyítványok között a tekintetben sem, hogy milyen tannyelvű iskolában végzett az okmány tulajdonosa: az ukrán, az orosz és a magyar tannyelvű iskolák nyomtatványa egyformán ukrán–orosz kétnyelvű volt.

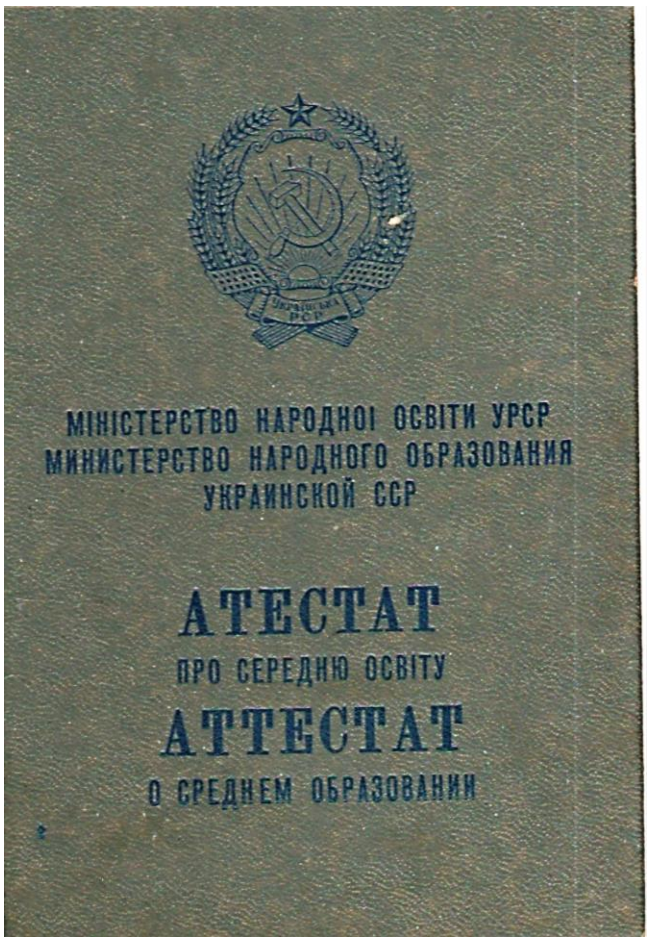

53. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján kiadott érettségi bizonyítvány fedőlapja

Ugyanezt a logikát követték a zeneiskola befejezéséről szóló dokumentumok (54. fotó) és az egyetemi diplomák is (55. fotó). Bár nehezen kivehető, de talán látható, hogy – a személyi igazolvány és az egyetemi diploma kivételével – az itt bemutatott okmányokon a címeres körpecsétek szövege egynyelvű ukrán.

Nem voltak ellenben kétnyelvűek az évközi iskolai bizonyítványok. 1979-ben kezdtem el a tanulmányaimat a Csapi 2. számú (magyar tannyelvű) Középiskolában, és 1990-ben ugyanitt érettségiztem. A 11 év során kiállított bizonyítványaim közül hetet ukrán, négyet orosz nyelvű nyomtatványon adtak ki. A Bátyui Középiskola (amely úgynevezett internacionalista intézmény volt, ahol a magyar nyelvű osztályok mellett a párhuzamos osztályokban orosz tannyelvűek is működtek) 1978-ban indult magyar nyelvű évfolyamán a 11 év alatt nyolc ukrán és három orosz nyelvű nyomtatványon adták ki az év végi bizonyítványt a tanulóknak.

dc_1478_17

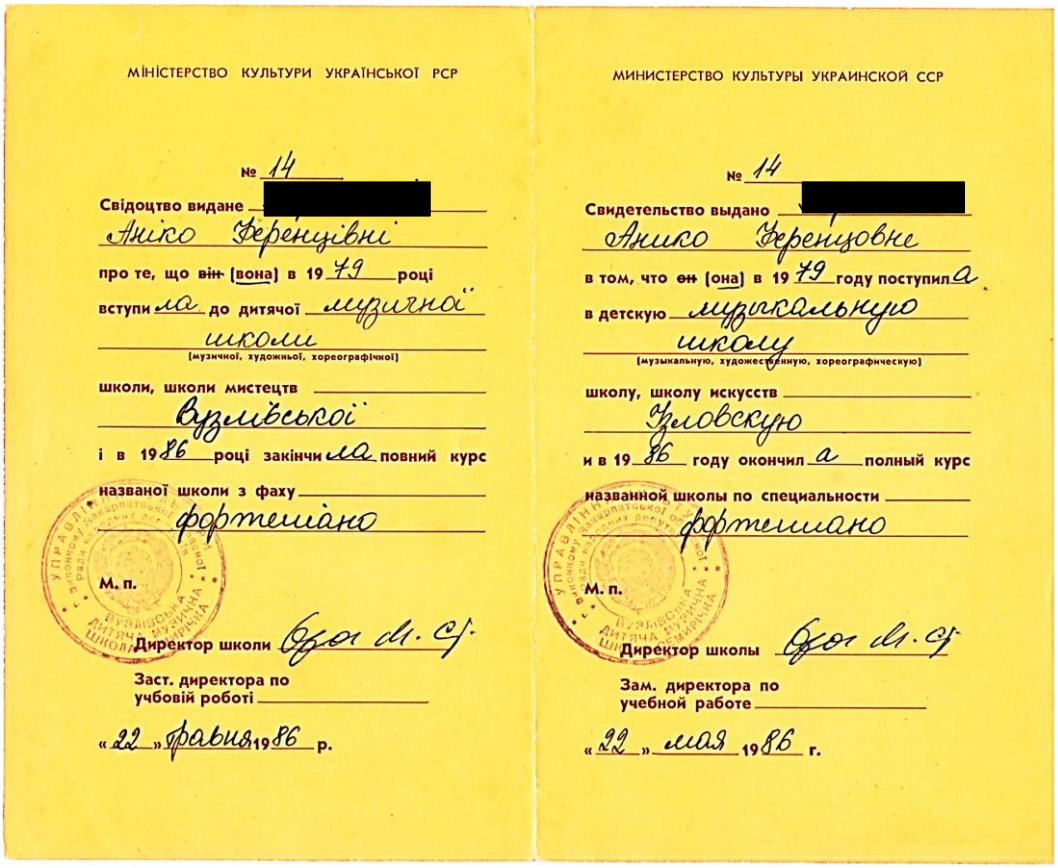

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

№ 14

Свідоцтво видане [redacted]

Аніко Ференцівні

про те, що він (вона) в 1979 році

вступила до дитячої музичної школи

(музичної, художньої, хореографічної)

школи, школи мистецтв

Вузлівської

і в 1986 році закінчила повний курс

названої школи з фаху

фортепіано

М. п.

Директор школи

Заст. директора по учбовій роботі

«22» травня 1986 р.

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ УКРАИНСКОЙ ССР

№ 14

Свидетельство выдано [redacted]

Анико Ференцовне

в том, что он (она) в 1979 году поступила

в детскую музыкальную школу

(музыкальную, художественную, хореографическую)

школу, школу искусств

Узловскую

и в 1986 году окончила полный курс

названной школы по специальности

фортепиано

М. п.

Директор школы

Зам. директора по учебной работе

«22» мая 1986 г.

54. fotó. A zeneiskola elvégzéséről szóló bizonyítvány: ez is ukrán–orosz kétnyelvű

ДИПЛОМ

М № [redacted]

Цей диплом видано [redacted]

Степанові Івановичу

в тому, що він в 1953 році вступив до

Ужгородського державного університету

і в 1958 році закінчив повний курс

названого університету по спеціальності

російська мова та література

Рішенням Державної екзаменаційної комісії

від „27" червня 1958 р.

[redacted] С. Г.

присвоєна кваліфікація філолог

вчителя російської мови та літератури середньої школи

Голова Державної екзаменаційної комісії

Ректор

Секретар

Місто Ужгород „27" червня 1958 року.

Реєстраційний № 186

ДИПЛОМ

М № [redacted]

Настоящий диплом выдан [redacted]

Степану Ивановичу

в том, что он в 1953 году

поступил в Ужгородский государственный университет

и в 1958 году окончил полный курс

названного университета

по специальности русский язык и литература

Решением Государственной экзаменационной

комиссии от 27 июня 1958 г.

[redacted] С. И.

присвоена квалификация филолог

учитель русского языка и литературы средней школы

Председатель Государственной Экзаменационной комиссии

Ректор

Секретарь

Город Ужгород 1958 г.

Регистрационный № 186

Московская тип. им. В. М. Молотова Рознак 1957.

55. fotó. Az Ungvári Állami Egyetemen 1958-ban kiadott egyetemi oklevél

dc_1478_17

Az ukrán nyelv tehát nemcsak az orosz mellett jelent meg a nyilvános térben Kárpátalján az 1945–1991 közötti időszakban. Az 56. fotón is egy egynyelvű ukrán tábla látható, amely azt hirdeti, hogy Nagyszőlős városát 1944. október 24-én szabadította fel a szovjet hadsereg.

56. fotó. Egynyelvű ukrán felirat „szovjet Kárpátontúl” egy járási székhelyén: Vinohragyiv (Nagyszőlős) városában

Az 1950-es években készült 57. fotón az a munkácsi mozi látható, amelynek épületében 1944 novemberében a népi küldöttek megszavazták Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatlakozását. Jól látható, hogy a homlokzaton ukrán nyelven áll a filmszínház neve, és a kinagyított felvételen az is látható, hogy a többi kiírás is ukrán nyelvű.

57. fotó. Munkácsi életkép az 1950-es évekből: a háttérben ukrán nyelvű feliratok

dc_1478_17

A 58. fotón egy magyar lakta település végrehajtó bizottságának táblája látható. Felül olvasható az ukrán, alatta az orosz nyelvű szöveg. Az USZSZK ukrán és orosz rövidítése között Szovjet-Ukrajna címere jelenik meg. Az ukrán nyelv tehát a hivatalos intézmények homlokzatán is megjelenhetett.

58. fotó. Badaló község végrehajtó bizottságának hivatali névtáblája

A következő felvétel egy közintézmény falán található emléktáblát örökít meg. Az ukrán egynyelvű szövegből megtudhatjuk, hogy az épületet a Szovjetunió megalakulásának negyvenedik évfordulója tiszteletére emelték (59. fotó).

59. fotó. Ukrán egynyelvű tábla egy közintézmény falán a Nagyszőlősi járásban

dc_1478_17

Az 1970-es években készült az a felvétel, amely a Salánki Kolhoz november 7-i felvonulásának egy ünnepi pillanatát ábrázolja. Az 1917-es nagy októberi szocialista forradalom minden évfordulóján megrendezett seregszemlén felvonuló jármű elején ukránul olvasható a felirat: arany ősz (60. fotó).

60. fotó. A salánki kolhoz egy november 7-i felvonuláson az 1970-es évek elején

A 61. fotó Nagyszőlősön készült. A felvételen a szocialista termelésben jelentős eredményeket elért dolgozók láthatók, akik egy ünnepi gyűlésre érkeztek a járási székhelyre. Mögöttük büszkén hirdeti az ukrán nyelvű felirat: „Elérjük a kommunista munka győzelmét!”

61. fotó. Ünnepi ülésre összegyűlt aktivisták Nagyszőlősön, 1980-as évek

dc_1478_17

De hétköznapi élethelyzetekben is megjelent az ukrán nyelv Kárpátalja nyelvi tájképében. A 62. fotó egy falusi vegyesbolt előtti zsánerkép. A falu egyetlen vegyesboltjának homlokzatán ukrán nyelven megjelenő mozaikszó hirdeti: ez itt a falu univerzális áruháza, ahol minden kapható, ami a szovjet áruhiány viszonyai között a kis boltocskába eljutott.

62. fotó. Ukrán nyelvű felirat egy falusi vegyesbolt bejárata fölött Kárpátalján

A szovjet korszak kárpátaljai nyelvi tájképében jelen volt a magyar nyelv is. Kezdetben még egy-egy nyomtatványon is látható volt a magyar az orosz alatt, mellett, mint például a 63. fotón. A Beregszászi Szőlőművelők Egyesülete 1947-ben még kétnyelvű formanyomtatványon igazolhatta hegyközségi adó befizetését. Amikor aztán nem sokkal később erőszakkal létrehozták a kolhozokat, már nem volt szükség sem a Szőlőművelők Egyesületére, sem pedig a hegyközségi adó befizetéséről szóló kétnyelvű igazolásokra.

dc_1478_17

379

Земельная громада „Виноградар"
Szőlőművelők Egyesülete

№ Szám

Фамелия, и. о. Veréb Mihály Andr
A termelő neve

Место жительства Bokó Gálsz. 8
Lakása

Означение виногр. Nagyalanyó
A hegydülő neve

Площадь 0·22 кат. голд ..... кв. сяг.
Terület kat. hold négyszögöl

Остаток .....
Hátralék

Подать 1947-ie
Hegyközségi adó

Сумма 77-Hetvenhét
Összesen

Сумма уплачена .....
Az összeg kifizetve

Берегово, 1947 VIII. 28.-án
Beregovó

Egyesület Tanács
Председатель

Перед. [illegible] Берегово. — 3.377 Т. 2000.

63. fotó. Egy igazi ritkaság: orosz–magyar formanyomtatvány a Szovjetunióból

A magyar tannyelvű iskolák falain belül számos magyar nyelvű kiírás készült. A 64. fotón azt láthatjuk, hogy a tanárnő magyar és orosz nyelven is felírta az óra témáját a táblára Lenin vigyázó szemei előtt. Azt is láthatjuk azonban, hogy a szemléltetésre használt térkép orosz nyelvű.

64. fotó. Magyar és orosz nyelvű szöveg a táblán egy kárpátaljai magyar tannyelvű iskolában, 1980-as évek

dc_1478_17

A magyar tannyelvű iskolák homlokzatán már nem feltétlenül jelent meg a magyar nyelv, de azért erre is akad példa. Az 1983-ban készült osztályképen a bátyui iskola 5. osztályának pionírjai (magyarországi magyarul: *úttörői*) mosolyognak óvatos optimizmussal a fényképezőgép lencséjébe (65. fotó). A felső sorban álló osztályfőnök tekintete talán azért szomorú kissé, mert nem mindenki vette fel a fotózásra az egyébként kötelező viseletnek számító pionírnyakkendőt. Az osztály háta mögött, az iskola lepattogzott festésű bejárati ajtaja mellett balra orosz, jobbra magyar nyelven olvasható a tanintézmény neve. Bátyu nagyközség neve a szovjet korszaknak megfelelően *Vuzlove* alakban szerepel a magyar nyelvű feliraton is. Érdekes az is, hogy a magyar nyelvű táblán nem az orosz *Узловое* alakból átírt *Uzlovoje* (és persze nem is a magyar *Bátyu*), hanem az ukrán *Вузлове* névváltozatból transzliterált *Vuzlove* szerepel. A fénykép jobb oldalán, fentről lefelé futó felirat ukrán nyelven tájékoztat arról, hogy a felvétel az 1983/1984-es tanévben készült (65. fotó).

65. fotó. A bátyui középiskola ötödik osztályos pionírjai

A 66. fotó egy nem hivatalos óvodai „ballagási” felvétel Kaszonyból. A jobb alsó sarokban az iskolatáska fenyegeti a következő évtized terhének ígéretével az óvodából kikerülő gyermekeket, a bal alsó sarokban pedig egy tigriscsíkos macska integet, ám a felső sarokból Lenin apó derűsen tekint a jövőbe, ezzel kölcsönözve optimista hangulatot a fotónak. A fénykép tetején viszont csak magyar nyelvű szöveg látható.

dc_1478_17

66. fotó. Kaszonyi gyerekek búcsúznak az óvodától magyar nyelven 1973-ban

A magyar nyelv azonban leggyakrabban a szovjet propaganda hordozójaként jelent meg a korszak nyilvános terében. A 67. fotón például Vári község óvodásai láthatók, akik – minden bizonnyal formájában nemzeti, ám tartalmában szocialista – táncot adnak elő, a mögöttük magyar népviseletbe öltöztetett társaik előtt. A háttérben balra orosz, jobbra magyar nyelven olvashatunk a dicső szovjet munkások és a kommunista párt tetteiről.

67. fotó. Óvodások ünnepi műsora Váriban, a háttérben orosz és magyar nyelvű pártpropaganda

A salánki kolhoz az 1968. november 7-én szervezett felvonuláson büszkén hirdette a járási központba összegyűltek előtt, hogy már húsz esztendő eltelt az alapítása óta. Ezt az eseményt egy erre az alkalomra méltó módon fellobogózott tehergépkocsira szerelt pannókra magyarul kiírt felirattal hozták a felvonuló tömegek tudomására (68. fotó).

dc_1478_17

68. fotó. A salánki kolhoz magyarul hirdeti jubileumát egy november 7-i felvonuláson

A szovjet népek barátságát és a nemzetközi internacionalizmust is magyarul hirdették ekkoriban a magyarok lakta falvakban. Erre bizonyítékul szolgál a 69. és a 70. fotó. Előbbin az „*Éljen a népek közötti béke!*” szöveg olvasható. Utóbbin a „*Kolhozisták! Kolhozistanők! Fejlesszétek a kolhozi demokráciát!*” felirat egyben nyelvtörténeti érdekességként jelenít meg olyan magyar szavakat, amelyek a szovjet rendszerrel együtt tűntek el.

69. fotó. Magyarul hirdetik a proletár internacionalizmust a Beregszászi járás magyar falvaiban az 1960-as évek derekán

dc_1478_17

70. fotó. A szocialista vidék zsánerképe, magyar felirattal: balra a kolhozi demokrácia fejlesztésére és a kolhozistanők egészségére borral koccintó ballonkabátosok, középen kissé riadt tekintetű kolhozisták szőlőt préselnek, jobbra pedig a munkásosztály addig üti a vasat, amíg meleg

Hogy a kolhoz milyen központi szerepet játszott a főleg falvakban élő kárpátaljai magyarok közösségi és gazdasági életében, a fenti képek mellett kiderül a 71. fotóról is. A fénykép Vári község kolhozának fotóalbumából származik, és a *termelőszövetkezet*[200] létrejöttének 40. évfordulója tiszteletére szervezett ünnepségen készült. Az ünnepi szónok mögött érdemrendekkel kitüntetett kolhozisták és kolhozistanők állnak, a háttérben pedig magyar nyelvű feliraton olvasható az esemény apropója. Külön érdekes a fénykép köré az albumba írott nosztalgikus mondat.

71. fotó. A vári kolhoz 40. születésnapi partiján

[200] Ez is magyarországi magyar terminus: ezt a szót kárpátaljai magyar ember nem használta, esetleg csak akkor, ha Magyarországon járt, vagy onnan érkeztek vendégei. Ami akkoriban nem gyakran fordult elő.

dc_1478_17

A 72. fotó egy kulturális rendezvényen készült. Gyermekek színielőadással tisztelegtek a nagy október előtt 1961. november 7-én. A dátumot onnan tudjuk, hogy a háttérben a magyar feliratból jól látszik, hogy a falusi klub (magyarországi magyarul: *kultúrház*) színpadán az 1917-es pétervári események 44. évfordulójára emlékeznek.

72. fotó. Gyermekszínjátszók előadással köszöntik a nagy októberi forradalom évfordulóját egy kárpátaljai magyar falu klubjának színpadán

A 73. fotón nemcsak az látható, hogy a színpadon cowboy-táncot adnak elő szovjet középiskolások, akik minden bizonnyal komszomolok, hanem az is, hogy a háttérből Vlagyimir Iljics Lenin a Kreml leghíresebb tornyán látható óra magasságába emelkedve szemlézi a szovjet népnek a nagy honvédő háborúban a fasizmus fölött aratott nagy győzelme alkalmából szervezett ünnepi műsort. A felvétel valamikor a szovjet rendszer és az 1980-as évek végén készült, amikor még csupa nagy kezdőbetűvel kellett írni Kárpátalján azt, hogy *Nagy Honvédő Háború*. A nagy győzelmet teljes természetességgel hirdeti magyar nyelvű felirat a képen.

Legalább másfél évtizeddel korábban készült a 74. fotó, melyen a salánki kolhoz dicsőségtábláján a kollektív gazdaság legjobb dolgozóinak fényképe látható, magyar nyelvű felirattal. Alaposan megnézve a fényképet az is észrevehető, hogy – a korabeli szláv névhasználati szokásoknak megfelelően – mindenkinek háromelemű a neve: a családnév után az utónév és apai név kezdőbetűje látható (erről bővebben: Csernicskó 1997).

dc_1478_17

73. fotó. Cowboy-táncot járó szovjet iskolások az 1980-as évek végén

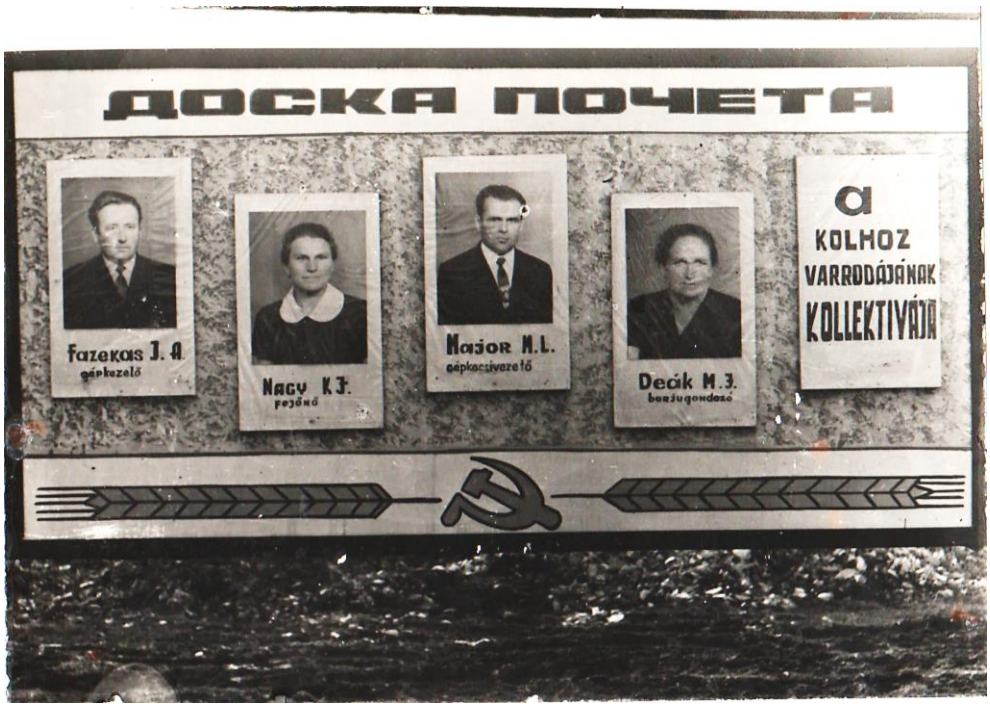

74. fotó. Magyarok és a magyar nyelv egy kolhoz dicsőségtábláján

A 75. fotón kaszonyi felvonulók láthatók, kezükben magyar nyelvű plakátokkal jelzik, hogy az egyenlőségért és a békéért küzdenek, ahogyan akkoriban a hatalmas Szovjetunióban mindenki. A kárpátaljai magyar falvakban azonban magyar nyelvű propagandával harcoltak e nemes célokért, mert azt a helyi lakosság sokkal jobban értette, mint a nemzetek közötti érintkezés nyelvét, az oroszt.

dc_1478_17

75. fotó. A békeharc fontos kelléke a plakát

A mozgósító jelszavakból nemcsak az ünnepnapokra jutott. A reggel munkába sietők az útca fölött kifeszített lózungokon olvashatták az épp aktuális propaganda legfőbb üzeneteit. Amint a 76. fotón látható, a magyar falvakban magyarul szólt a párt a dolgozókhoz.

76. fotó. A falu főutcája fölött kifeszített lózung, rajta magyar nyelvű pártpropaganda

dc_1478_17

A 77. fotón azt láthatjuk, hogy a korabeli nyelvi tájképben nemcsak szimbolikus, hanem kommunikatív funkcióban is megjelenhetett a magyar nyelv a nyilvános térben. A Kaszony központjában készült felvételen kivehető, hogy a saroképület egyik oldalán ukrán, a másikon magyar nyelvű felirat igazítja el az arra járókat arról, hogy itt bizony kulturális cikkeket forgalmazó üzlet működik. Az épület falát orosz nyelvű háborúellenes plakátok színesítik.

77. fotó. Magyar nyelvű információs felirat a Szovjetunió egyik magyarok lakta településén

Akit ez egy felvétel nem győzött meg arról, hogy a szovjet internacionalizmusban bizony előfordulhatott az, hogy magyar nyelven helyezett el információs célú feliratot valaki közterületen, az a 78. fotón láthatja, hogy a felvételen mosolygó úr talán annak örül, hogy (január vagy február) 26-án, vasárnap álarcos farsangi bál lesz a faluban, és erről a fontos eseményről bizony magyar nyelvű plakátról szerezhetett tudomást minden arra járó potenciális bálozó.

Számtalan hasonló felvételt mutathatnánk még be. Ám a szovjet korszak kárpátaljai nyelvi tájképének fenti vázlatos bemutatása nyomán is érzékelhető, hogy át kell értékelnünk az ukrán nyelvészeti szakirodalomban közhelyszerűen ismételgetett állítást, mely szerint a szovjet hatóságok oroszosító politikája szinte teljesen kiszorította az ukrán nyelvet a mindennapokból, az orosz dominált a politikai és közélet, valamint a kultúra és tudomány minden területén, és az Ukrán SZSZK többségi lakosságának nyelve szinte teljesen eltűnt a nyilvános térből. Valójában az ukrán nyelv – a szovjet propaganda mindenütt jelen lévő propagandaanyagai mellett – rendszeresen és következetesen megjelenhetett hivatalos dokumentumokon, az oktatási rendszerben, a kulturális életben stb. Az ukrán nyelv hangsúlyosan jelen volt a Szovjet-Ukrajnához tartozó Kárpátalja nyelvi tájképében is.

dc_1478_17

78. fotó. Közérdekű információt hirdető magyar nyelvű plakát egy kárpátaljai magyar faluban az 1960-as évek végén

Kijev nyelvi tájképének történeti szempontú elemzése során Pavlenko (2010: 145) ahhoz hasonló helyzetet írt le az 1945 és 1991 közötti Kijev nyelvi tájképéről, mint amilyet a fentiekben Kárpátalja kapcsán láthattunk. „Mindent egybevetve, a szovjet Kijev se nem teljesen eloroszosodott, sem nem teljesen elukránosodott, aszimmetrikus kétnyelvűségben élt. A hivatalos feliratok gyakran mindkét nyelven megjelentek, és a kereskedelmi és magánjellegű jelek a két nyelv egyikén, de gyakrabban orosz nyelven, a mindennapi érintkezés nyelvén" – írta. Ehhez az aszimmetrikus kétnyelvűséghez Kárpátalja szovjet–magyar államhatárhoz közeli részein hozzáadódott a magyar nyelv is. A magyar nyelvű feliratok a dokumentumokról, űrlapokról, a hivatalos táblákról hiányoztak ugyan, de jelen volt a magyar nyelv a propaganda célból készített plakátokon, pannókon, táblákon, no és persze a magyarok lakta falvak magántermészetű kiírásain: a „*Vigyázz, a kutya hamis!*" figyelmeztetéstől kezdve a szüreti bálról tudósító falragaszon át egészen a temetői sírfeliratokig.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a Szovjetunióban minden a legnagyobb rendben volt a nyelvi jogokkal. Alapvetően a szovjet rendszerrel, az emberi jogokkal volt gond az országban. Csupán azt szerettem volna bemutatni, hogy túlzottan leegyszerűsítő a szovjet korszak nyelvpolitikáját a nyelvi genocídium és a posztkolonializmus, a minden jogot eltipró totális oroszosítás képével ábrázolni. Ennél jóval árnyaltabb, sokkal összetettebb volt a helyzet.

dc_1478_17

VI. Nyelvpolitika a független Ukrajnában

1. Nyelvi helyzet Ukrajnában

Ukrajna geopolitikai és földrajzi helyzetének sajátosságai, a korábbi államformációktól megörökölt területének eltérő regionális politikai, történeti, gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődése, sokszínű nemzetiségi összetétele, valamint az a tény, hogy minden szomszédos állam nemzetének képviselői nemzeti kisebbségként vannak jelen állampolgárai között, a nemzetiségi és nyelvi kérdést a bel- és külpolitika, továbbá a biztonságpolitika homlokterébe állítják az országban (Tóth–Csernicskó 2009: 83).

Az ukrán nyelv államnyelvi státusának törvénybe foglalása (az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény révén) „az egyik első lépés volt az ország deszovjetizálása és függetlensége felé" – állapítja meg Laada Bilaniuk (2003: 50). Mások azonban ezzel szemben inkább úgy látják, hogy ez a nyelvtörvény kompromisszum volt az ukránosítás és a fennálló status quo fenntartása között (Arel 1995a: 599, Besters-Dilger 2011: 354). Ulasiuk (2012: 33–34) azt gondolja, hogy „bár a törvény nem biztosít második államnyelvi státuszt az orosznak, »a nemzetek közötti érintkezés nyelve a Szovjetunió népei között« pozícióját megerősítették". Kulyk (2006: 310) szerint a törvény egyaránt elősegítette az ukrán nemzetépítést és az orosz nyelv továbbra is zavartalan és folyamatos jelenlétét az élet számos területén. Kotygorenko (2004: 518–519) olyan kompromisszumként értelmezte a jogszabályt, amely egyrészt kodifikálta ugyan az ukrán államnyelvi státusát, másrészt azonban konzerválta az orosz nyelv privilegizált helyzetét a társadalmi és közélet számos színterén. Arel (2014) egész egyszerűen úgy értékeli az 1989-es ukrán nyelvtörvényt, hogy azzal az ukrán elit csupán követni próbálta a saját nyelvüket államnyelvi pozícióba emelő hasonló észt, lett, litván és moldáv nyelvtörvények példáját.

Azonban a nyelvtörvény 1989-es elfogadása mégis valamilyen mértékben nyelvpolitikai irányváltást is jelzett, s mindez együtt jelentkezett a társadalmi és politikai átalakulásokkal, a politikai, gazdasági és kulturális értékrend megváltozásával.

A függetlenség elnyerése óta az ukrán állam nyelvpolitikájának leghangsúlyosabb törekvése az ukrán államnyelvi státusának megerősítése, az ukrán nyelv használati körének folyamatos bővítése. A szuverenitás első éveiben a többségi nemzet és az ország kisebbségeinek céljai e téren sok tekintetben egybeestek: a Szovjetunió szétesését követően mind az ukránok, mind pedig a románok, magyarok, lengyelek, krími tatárok stb. körében felerősödött a saját kultúra és nyelv iránti figyelem, megjelentek a saját nyelv használati körének kiterjesztésére irányuló igények a korábban privilegizált helyzetű orosz nyelv pozícióval szemben. Ám miközben az ukrán többség és a kisebbségek helyzete a Szovjetunióban több szempontból megegyezett, 1991 után a saját nyelv pozícióinak erősítésére irányuló párhuzamos törekvések keresztezik egymást: az ukrán állami nyelvpolitika ahhoz ragaszkodik, hogy mindazokat a funkciókat, melyekkel korábban az orosz nyelv rendelkezett, az ukrán vegye át, a nemzeti kisebbségek viszont minél több nyelvhasználati színtéren szeretnék anyanyelvüket használni.

Juliane Besters-Dilger (2011) elemzése szerint a független Ukrajna nemzeti elitje a közös nyelvre alapozva szeretne nemzetállamot építeni. A hasonló európai példák (mint például az egységes Olaszország létrejötte a 19. században) azonban arra figyelmeztetnek, hogy a nyelv akkor kerül kiemelt szerepbe a nemzetépítési folyamatban, amikor a nemzetté válás egyéb összetevői hiányoznak. Ukrajna esetében pedig nem lehet szó régóta egységes és jól körülhatárolható területről, együtt megélt történelmi múltról, közös kultúráról, vallásról vagy hosszú ideig fennállt államiságról. Mindez persze nem teszi eleve lehetetlenné a nemzetépítést, ám magyarázattal szolgál arra, miért éppen az ukrán nyelvet választották a nemzet kovászává. A helyzetet bonyolítja azonban, hogy a függetlenné vált Ukrajna területén, melynek keretein belül a

dc_1478_17

nemzetépítés folyik, az ukrán mellett tradicionálisan más nyelvek is használatosak, melyek között az orosz – egyrészt történelmi hagyományai, másrészt beszélőinek magas száma, harmadrészt pedig a szomszédos Oroszország miatt – a legjelentősebb.

Brunner (1995: 42) úgy véli, „Kelet-Európa legtöbb népe a »megkésett nemzetek« sorába tartozik, melyek túlnyomórészt csak a 19., ill. 20. században – általában az első világháború eredményeként – tudtak saját államot alapítani". Egyes ukrán kutatók (pl. Zaremba–Rimarenko 2008a, 2008b) elemzése szerint a mai Ukrajnát az államszervező nép nyelvi és kulturális pozíciónak megkésett és befejezetlen erősítése jellemzi, csak most van folyamatban az Európa legtöbb államában már lezajlott nemzetiesítés. Ezért az ukrán állami nyelvpolitika nincs szinkronban az európai közösség és a szomszédos államok mai nyelv- és nemzetpolitikai gyakorlatával. Ugyanakkor az ukrán identitás megerősödése, az ukrán nyelv pozícióinak megerősítése a nemzeti kisebbségek körében aktivizálja a saját kisebbségi nyelv, kultúra, identitás és vallás megőrzésére irányuló szándékot. Ennek eredménye az a paradox helyzet, hogy a nemzeti kisebbségek éppúgy elégedetlenek a számukra biztosított nyelvi jogokkal, mint ahogyan a többségi nemzet elitje aggodalmasan tekint az ukrán nyelv fejlődésének, státusának perspektíváira (Zaremba–Rimarenko 2008b: 276). Kutatók szerint az ellentmondásos szituáció folyományaként a mai Ukrajnában mind a nemzeti kisebbségek, mind pedig az államszervező többségi nemzet körében erős a nemzeti identitás elvesztése és a nyelvi asszimiláció miatti nyugtalanság (Arel 2014). Nahorna (2005: 268–269) úgy látja, hogy az ukrán társadalmat a *nyelvtől* és a *nyelvért* való aggodalom osztja két táborra, nem csoda hát, ha mindkét oldalon megjelenik a nyelvi küldetéstudat. Az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben ugyanis attól rettegnek, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet; az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, az ukránosító politika létében veszélyezteti az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságtudatát Ukrajnában (Beregszászi–Csernicskó 2010a, Melnyik–Csernicskó 2010a). S ha megvizsgáljuk a 29. táblázat adatait, azt láthatjuk, hogy ez az aggodalom nem is tűnik teljesen alaptalannak: Ukrajnában a két legutóbbi cenzus, 1989 és 2001 között valamennyi nemzeti közösség körében csökkent azoknak az aránya, akiknél a nemzetiség és az anyanyelv egybeesik. Ez a tendencia a két legnagyobb közösséget: az ukránokat és oroszokat is érinti, mégpedig közel azonos arányban.[201]

Az ukrán tudományosságban máig nincs konszenzus a tekintetben, hogyan határozzák meg az Ukrajnában élő orosz etnikai közösséget. Számos publikációban (pl. Pavlenko 2006) az a tendencia érvényesül, mely szerint diaszpórának kell őket tekinteni, mások (pl. Rjabcsuk 2000, Gritsenko szerk. 2007) etnikai vagy nemzeti kisebbségként kezelik őket. Egyesek (mint pl. Sulha 1995) „szuper-kisebbségként" tekintenek rájuk. Olyan írások is olvashatók, melyek szerint az ukrajnai oroszok őshonos nép Ukrajna bizonyos területein (lásd pl. Kotygorenko 2005: 188). Ugyanakkor olyan véleményekkel is találkozni lehet, melyek szerint az orosz közösség státusát mielőbb rendezni kell Ukrajnában, meg kell határozni sajátos helyzetükből fakadó jogállásukat. A kisebbségi keretegyezmény ukrajnai országjelentése kapcsán az ET tanácsadó testülete is megjegyzi, hogy az ukrajnai orosz közösség vonatkozásában a nemzeti kisebbség státus alkalmazása nem teljesen megfelelő (Bowring 2008: 65, 83, 2009).

[201] A románok körében megfigyelhető jelentős, 29,46%-os növekedés annak eredménye, hogy a korábban moldávként számon tartottak közül sokan újra román nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallották magukat.

dc_1478_17

29. táblázat. A nemzetiségi és nyelvi asszimiláció mértéke Ukrajna nemzetiségei körében az 1989. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján

Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 649–650) és http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/ alapján.

	Az adott nemzetiségűek abszolút száma		Különbség 2001 és 1989 között (fő)	Anyanyelve és nemzetisége azonos (%-ban)		Különbség 2001 és 1989 között (%-ban)
	1989	*2001*		*1989*	*2001*	
Ukránok	37 419 053	37 541 693	122 640	87,72	85,16	–2,56
Oroszok	11 355 582	8 334 141	–3 021 441	98,39	95,92	–2,47
Belaruszok	440 045	275 763	–164 282	35,5	19,79	–15,71
Moldávok	324 525	258 619	–65 906	77,97	70,04	–7,93
Krími tatárok	46 807	248 193	201 386	92,58	92,01	–0,57
Bolgárok	233 800	204 574	–29 226	69,54	64,15	–5,39
Magyarok	163 111	156 566	–6 545	95,65	95,44	–0,21
Románok	134 825	150 989	16 164	62,28	91,74	29,46
Lengyelek	219 179	144 130	–75 049	12,55	12,95	0,4
Zsidók	486 326	103 591	–382 735	7,12	3,1	–4,02
Görögök	98 594	91 548	–7 046	18,53	6,37	–12,16
Tatárok	86 875	73 304	–13 571	48,91	35,15	–13,76
Cigányok	47 917	47 587	–330	58,59	44,69	–13,9
Azerbajdzsánok	36 961	45 176	8 215	72,43	53,03	–19,4
Németek	37 849	33 302	–4 547	23,19	12,18	–11,01
Gagauzok	31 967	31 923	–44	79,46	71,49	–7,97
Összesen	*51 452 034*	*48 240 902*	*–3 211 132*	*87,85*	*85,18*	*–2,67*

Az ukrajnai oroszok etnikai vagy nemzeti kisebbségként való kezelése nemcsak a szakértői véleményekben dominál, hanem ezt az álláspontot támogatja az ukrajnai jogrend is, mely nemzeti kisebbségként határozza meg az országban élő orosz közösséget. Azonban épp maga az ukrajnai jogalkotás, például Ukrajna Alkotmánya tekinti az oroszokat más kisebbségi közösségeknél magasabb, kiemelt státusúnak. „Ukrajnában garantált az orosz és Ukrajna más nemzeti kisebbségei nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme” – fogalmaz például az Alkotmány (10. cikkely). Erre a helyzetre Rjabcsuk (2000: 160) is felhívja a figyelmet: „az orosz nyelvű kisebbség Ukrajnában nemcsak politikailag és kulturális szempontból volt privilegizált – mint a birodalmi többség képviselője –, hanem szociálisan is: mint főként városi lakosság, mely fölötte áll az elsősorban falusi, jobbágyosított ukrán nyelvű kolhozistáknak”. Tehát az ukrán–orosz probléma más dimenziókat is nyer a nyelvi vonatkozások révén, hisz Ukrajnában mind az etnikai ukránok, mind más kisebbségek körében jelentős arányú nyelvi asszimiláció ment végbe az orosz nyelv javára.

Az ukrajnai oroszok státusa azért is rendezésre váró feladat, mert – részben azzal, hogy a közösséget egyrészt az állam területén élő számos nemzeti kisebbség egyikeként kezeli a nemzeti érzelmű politikum – a hivatali bürokrácia, az államapparátus beidegződései, sematizmusai nem teszik lehetővé annak figyelembevételét, hogy a Szovjetunió széthullását követően a többmilliós ukrajnai orosz közösség úgy vált egyik pillanatról a másikra kisebbséggé, azaz *de jure* alárendelt státusúvá, hogy korábban a szovjet birodalom nyelvileg és kulturálisan is privilegizált csoportjához tartozott, s *de facto* ezeket a kedvező gazdasági, politikai és kulturális pozíciókat részben az államváltás után is sikerült átmentenie (vö. Brubaker 2006: 16, Zabrodskaja–Ehala 2013: 1). A helyzetbe kódolt konfliktus abból fakad, hogy az új államszervező etnikum, azaz az ukránok az orosz közösség összes volt és még féltve őrzött pozíciójára igényt tart. Az ukrajnai helyzethez hasonló konstrukciókat elemezve Brubaker (2006: 18) megállapít-

dc_1478_17

ja: hogy kompenzálják a diszkriminációt, „mely felfogásuk szerint a múltban érte őket, a nemzetiesítő elitek cselekvést sürgetnek és vállalnak az etnokulturális államalkotó nemzet nyelvének, kultúrájának, demográfiai túlsúlyának, gazdasági fejlődésének, politikai hegemóniájának előmozdítása érdekében". A Krím Oroszország általi annektálása, a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus tovább bonyolítja az ukrán–orosz viszonyt. Mindezek a tényezők alapvetően meghatározzák az ukrán nemzetiségi és nyelvpolitikát. S a fentiek alapján az is érthetővé válik, miért tekinti Ukrajna az egyik legfontosabb nemzet- és nyelvpolitikai célnak azt, hogy az ukrán nyelv valóban úgy funkcionáljon az ország egész területén, mint egyedüli és kizárólagos államnyelv. Azaz Ukrajna – Brubaker (2006: 68–71) fogalmát alkalmazva – nemzetiesítő, nemzetállamot építő országként jellemezhető. Olyan államként, ahol a nemzeti elitek a szovjet gyarmatból függetlenné vált Ukrajnát „»megvalósulatlan« nemzetállamnak tekintik, olyan államnak, melynek az a rendeltetése, hogy nemzetállam – egy bizonyos nemzet birtokában lévő és céljait szolgáló állam – legyen, de amely egyelőre még nem nemzetállam (vagy legalábbis nem megfelelő fokon az); ezzel együtt jár az a hajlandóság, hogy az észlelt hiányosságot orvosolják, s azzá tegyék az államot, amivé voltaképpen és legitim módon rendeltetése szerint lennie kell" (Brubaker 2006: 68).

Mindezek a folyamatok csak Ukrajna sajátos, a nyelvpolitikát is meghatározó nyelvi helyzetének kontextusában értelmezhetők.

2. A kétnyelvű Ukrajna

Ukrajnában két nagy nyelv uralja a nyelvhasználati színterek legnagyobb részét: az ukrán és az orosz. „Ukrajna legnagyobb része számára a kétnyelvűség a realitás" – írja például Bill Bowring (2014: 70). Hasonlóan vélekedik Stanislav Shumlianskyi (2010: 135) is: „Ukrajnában a nyelvi helyzet egyik alapvető jellemzője a társadalom kétnyelvűsége". Laada Bilaniuk (2010: 109) szerint „Ukrajnában mindenki kétnyelvű, különböző mértékben". Arel (2014) egyenesen úgy látja, hogy „Ukrajna kétnyelvű állam". Hogy képet kapjunk erről a széles körben elterjedt kétnyelvűségről, az alábbiakban ezt mutatjuk be.

2.1. A 2001-es cenzus adatai

Annak ellenére, hogy az állam egykori elnöke, volt miniszterelnöke, a narancsos forradalom (egyik) hőse, Viktor Juscsenko (2010) azt írta a *День* [A nap] című kijevi lap 2010. október 6-án megjelent, 180. számában, hogy „Ukrajna – klasszikus monoetnikus ország", az adatok merőben mást mutatnak. Ukrajna első és mindeddig egyetlen, 2001-ben végzett népszámlálásának adataira alapozva az állami statisztikai hivatal munkatársai például azt írják: „Ukrajna lakossága nemzetiségi szerkezetének sajátossága a többnemzetiségű összetétel" (Kuras–Pirozhkov 2004: 99).

A népszámlálási adatlapon a nyelvi ismérveket firtató 7. blokk „a" kérdése az anyanyelv iránt érdeklődött. A számlálólapon azt a nyelvet kellett rögzíteni, amelyiket a kérdezett megnevezett. Az adatlap kitöltéséhez készült útmutató[202] kiemeli, hogy az anyanyelv és a nemzetiség különbözhet. Ha a válaszadó nehezen tudott dönteni, azt a nyelvet kellett beírni, amelyet a legjobban beszél, vagy amelyet általában használ a mindennapokban és otthon. A beszélni még nem tudó, illetve kiskorú gyerekek anyanyelvét a szülők határozták meg. Kétségek esetén az általában otthon használt nyelvet kellett rögzíteni. A siketek anyanyelvének azt jegyezték be, amelyiken olvastak és írtak, vagy amelyiket a háztartásuk tagjai, illetve azok a személyek használtak, akikkel általában érintkeztek.

A 7. blokk „b" kérdése azoknak szólt, akik nem az ukránt jelölték meg anyanyelvükként, és arra vonatkozott, beszéli-e az illető az ukrán nyelvet. Az „igen" válasz feltételeként az

[202] Інструкція щодо проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 року і заповнення переписної документації. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0742-01 (2014-12-04).

útmutató azt szabta, hogy a kérdezett „szabadon”[203] beszéljen ukránul (azaz olvas, ír és folyékonyan beszél, vagy csupán folyékonyan beszél ezen a nyelven), egyébként a „nem”-et kellett bejelölni. A „c” kérdés a más beszélt nyelv iránt érdeklődött. Itt azt az anyanyelvtől és az ukrántól eltérő nyelvet kellett beírni, amelyen az adatközlő „szabadon” tudott beszélni. Mivel csak egy ilyen nyelv megnevezésére volt lehetőség, több szóba jöhető nyelv esetén azt kellett rögzíteni, amelyen a kérdezett a legjobban beszélt. A beszélni még nem tudó kisgyerekek számlálólapjára – az egyéb nyelveket nem beszélőkéhez hasonlóan – ebbe a rubrikába a „nem” beírás került. A magukat ukrán anyanyelvűnek vallók csupán egy további nyelv ismeretéről nyilatkozhattak. A nem ukrán anyanyelvűek jelölhették, hogy beszélik-e az államnyelvet, illetve válaszolhattak arra a kérdésre is, hogy egyéb nyelven képesek-e „szabadon” beszélni (Csernicskó–Molnár 2015).

A cenzus által regisztrált adatok szerint az ország lakossága etnikailag és nyelvileg is heterogén (30. táblázat). Nemzetiségi szempontból a lakosság 22,2%-a, anyanyelvi szempontból 32,5%-a tartozott valamely kisebbséghez.

30. táblázat. Ukrajna lakossága nemzetiség[204] és anyanyelv[205] szerint (2001-es cenzus adatai alapján)

	nemzetiség szerint		**anyanyelv szerint**	
	fő	*%*	*fő*	*%*
ukrán	37 531 510	77,80018	32 570 743	67,51686
orosz	8 334 141	17,27609	14 273 670	29,58831
belarusz	275 763	0,57164	56 249	0,11660
moldáv	258 619	0,53610	185 032	0,38356
krími tatár	248 193	0,51449	231 382	0,47964
bolgár	204 574	0,42407	134 396	0,27859
magyar	156 566	0,32455	161 618	0,33502
román	150 989	0,31299	142 671	0,29575
lengyel	144 130	0,29877	19 195	0,03979
zsidó (jiddis)	103 591	0,21474	3 307	0,00686
örmény	99 894	0,20707	51 847	0,10748
görög	91 548	0,18977	6 029	0,01250
cigány	47 587	0,09864	22 603	0,04685
német	33 302	0,06903	4 206	0,00872
gagauz	31 923	0,06617	23 765	0,04926
szlovák	6 397	0,01326	2 768	0,00574
karaim	1196	0,00248	96	0,00020
krimcsak	406	0,00084	21	0,00004
ruszin	10183	0,02111	6725	0,01394
egyéb	510 390	1,05800	143 142	0,29672
nem adta meg	–	–	201 437	0,41756
Ukrajna összesen	*48 240 902*	*100*	*48 240 902*	*100*

[203] Ukránul: вільно володіє.
[204] Forrás: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ (14-06-2015).
[205] Forrás: http://ukrcensus.gov.ua/eng/notice/news.php?type=2&id1=21 (14-06-2015).

dc_1478_17

A cenzus adatai rámutatnak arra, hogy számos nemzetiség (köztük az ukránok) képviselőinek jelentős része nem az etnikumának megfelelő nyelvet, hanem az oroszt tekinti anyanyelvének (31. táblázat). Ennek következtében az orosz anyanyelvűek száma és aránya messze meghaladja a magukat orosz nemzetiségűnek vallókét. A nem ukrán nemzetiségű és anyanyelvű polgárok közül messze kiemelkedik az orosz nemzetiségűek és anyanyelvűek száma. Ukrajna etnikai kisebbségei között 77,89%, a nyelvi kisebbségi között pedig 91,13% az oroszok aránya (32. táblázat). Jól látható, hogy Ukrajnában a kisebbségi kérdés csaknem egyet jelent az orosz közösség ügyével; az oroszok mellett a többi etnikai vagy nyelvi csoport aránya, súlya – beleértve a magyarokat is – nem számottevő.

31. táblázat. Nemzetiség és anyanyelv összefüggései Ukrajnában a 2001-es cenzus adatai alapján

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	**32 577 468**	**67,53**
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	**14 273 670**	**29,59**
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1 129 397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	**1 389 764**	**2,88**
UKRAJNA ÖSSZESEN	**48 240 902**	**100**

32. táblázat. Ukrajna kisebbségi állampolgárai nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001-es cenzus adatai alapján

kisebbségi	fő (%)	ebből:	fő	az összlakosság %-ában	a kisebbségiek %-ában
Nemzetiség szerint	10 699 209 (22,18%)	Orosz	8 334 141	17,28	77,89
		Egyéb	2 365 068	4,90	22,11
Anyanyelv szerint	15 663 434 (32,47%)	Orosz	14 273 670	29,59	91,13
		Egyéb	1 389 764	2,88	8,87

A népszámlálás adatai alapján Ukrajna lakosságának 56,84%-a anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven „szabadon beszél”-t. Ez az arány a városban élők körében 63,23%, a falusi lakosok között 43,92% volt (Lozyns’kyi 2008: 246). Mivel az adatok között a csecsemők és az aggastyánok nyelvtudása is szerepelt, Lozyns’kyi (2008: 254) becslései szerint a felnőtt népesség 80%-a beszélt anyanyelve mellett még (legalább) egy nyelvet szabadon.

Az ország lakosságának 87,84%-a beszélt ukránul, 67,71%-a pedig oroszul 2001-ben (33. táblázat). Az orosz nemzetiségűek 58,76%-a rendelkezett ukrán nyelvtudással, az ukránoknak pedig az 58,07%-a tudott oroszul a cenzus adatai szerint (Lozyns’kyi 2008: 202, 216).

33. táblázat. Az ukrán és az orosz nyelvet „szabadon beszélők” száma és aránya Ukrajnában a 2001-es cenzus adatai alapján

Forrás: Lozyns'kyi (2008: 199–200 és 214–215).

		beszél ukránul		beszél oroszul	
		fő	*az összlakosság %-ában*	*fő*	*az összlakosság %-ában*
összesen		42.374.848	87,84	31.698.051	67,71
ebből	anyanyelvként	32.577.468	67,53	14.273.670	29,59
	másodnyelvként	9.797.380	20,31	17.424.381	36,12

Jóval több az anyanyelvük mellett még egy nyelvet (rendszerint az ukránt) beszélők aránya az ország keleti (főként oroszok lakta) területein, mint a (túlnyomórészt ukrán) nyugati végeken (7. térkép).

7. térkép. Az anyanyelvük mellett még (legalább) egy nyelvet „szabadon beszélők” aránya Ukrajnában a 2001-es cenzus adatai alapján

Készült Lozyns'kyi (2008: 246) alapján.

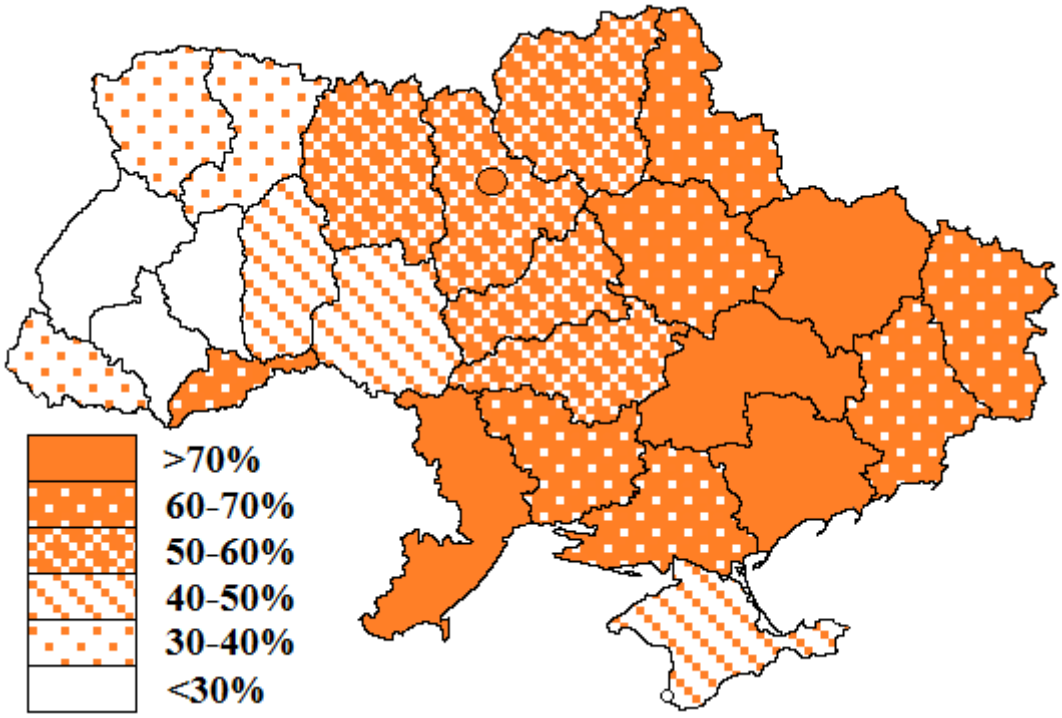

2.2. Az empirikus kutatások adataiból

Különböző szociológiai kutatások is a kétnyelvűség széleskörű elterjedtségét rögzítik. Egy 2006-ban országos reprezentatív mintán végzett kutatás szerint például a megkérdezettek 55,5%-a vallotta ukrán, 32,0%-a orosz, 1,4%-a pedig egyéb anyanyelvűnek magát, miközben az ukrán–orosz kettős anyanyelvűek aránya 11,1% volt (Besters-Dilger ed. 2008: 358, 2009: 371–395). 2013-ban egy hasonló kutatás során ezeket az adatokat nyerték a kutatók: az adatközlők 50,9%-a ukrán, 21,2%-a orosz, 4,7%-a egyéb anyanyelvű volt, és 23,2% vallotta egyszerre ukrán és orosz anyanyelvűnek magát (Besters-Dilger 2014: 71).

Az említett kutatások során az adatközlők nyelvtudására is rákérdeztek. 2006-ban a válaszadók 60,9%-a értékelte úgy, hogy ukrán nyelvismeretének szintje jó vagy kitűnő; orosz nyelvtudásáról 69,7% nyilatkozott ugyanígy (Besters-Dilger ed. 2008: 356, 2009: 371–395).

dc_1478_17

2013-ban 78,9% vélte úgy, hogy jól vagy kiválóan beszéli az államnyelvet, s ugyanezt a választ adta az orosz kapcsán 74,9% (Besters-Dilger 2014: 75–76). Sokkal alacsonyabb az ukrán és orosz nyelvet nagyon rosszul és rosszul beszélők aránya (10. ábra).

10. ábra. Az ukrán és az orosz nyelv ismeretének foka önbevallás alapján Ukrajnában egy 2006-ban és 2013-ban végzett kérdőíves kutatás adatai alapján

Forrás: Besters-Dilger ed. 2008: 356, 2009: 371–395, illetve Besters-Dilger 2014.

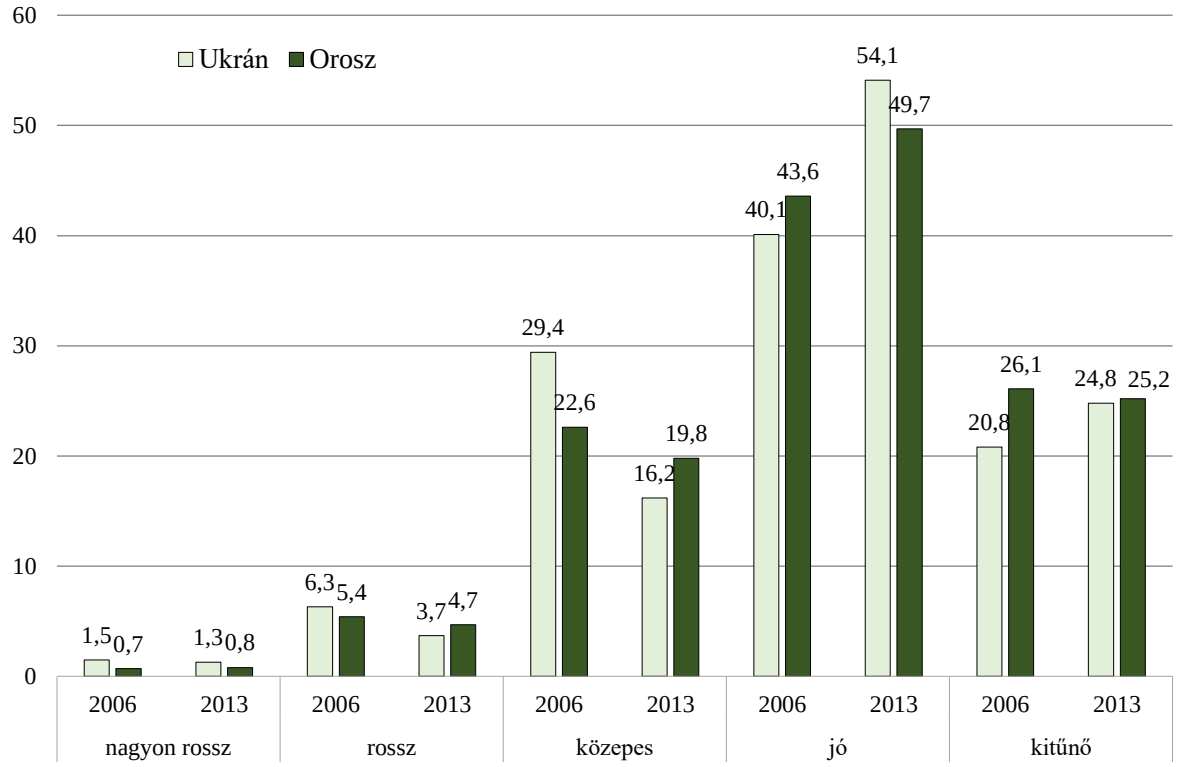

Ukrajna nyelvi helyzetének számszerű mutatóit elsősorban a *Портал мовної політики*[206] [A nyelvpolitika portálja] című honlapon közölt két összefoglaló jellegű közlemény adataira alapozva mutatjuk be. Az egyik a „Становище української мови в Україні в 2014–15 роках" [Az ukrán nyelv helyzete Ukrajnában a 2014–15-ös években] címmel a „Простір свободи" [A szabadság tere] néven működő önkéntes társadalmi szervezet által végzett felmérés.[207] A másik vizsgálatot Stanislav Svidlov végezte, és tette közzé az említett honlapon (Svidlov 2015a, 2015b). Ezek az összefoglalók – valamint néhány országos reprezentatív mintán végzett szocolingvisztikai kutatás eredményei – lehetővé teszik számunkra, hogy részletesebb képet nyerjük az ukrán és az orosz nyelv használati köréről.

A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-ban egy országos kutatás keretében feltárta, hogy Ukrajna különböző régióban más-más nyelv használata dominál a mindennapokban. Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Északkeleten kissé az orosz felé billen a mérleg nyelve, és sokan használják a szurzsikot.[208] Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati aránya nagyon alacsony,

[206] http://language-policy.info (2015.06.12.).

[207] http://dobrovol.org/article/334/ és http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/ (2015.06.12.).

[208] Az ukrán értelmező szótárak szerint a szurzsik [суржик] szó első jelentése: rozs és a búza, vagy rozs és árpa, esetleg árpa és zab keverékét jelenti (Maszenko 2010: 68, 2011: 4–6). A jelenség nagyon hasonló a belarusz–orosz nyelvi keveredés következtében létrejött, traszjanka néven emlegetett változathoz (Maszenko 2002, 2010: 69, 2011: 6–7). A szurzsikról lásd:

az orosz messze a leggyakrabban használatos nyelv. A 34. táblázat ennek a szociológiai kutatásnak az adatai alapján vázolja fel az ukrán–orosz kétnyelvűség mértékét, az ukrán és az orosz nyelv funkcionális megterheltségét. Az adatok alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles körű, a társadalom jelentős része mindkét nyelvet használja (lásd még Alekszejev 2008, Medvegyev 2007, Visnyak 2007, 2008 stb.).

34. táblázat. A családi nyelvhasználat, a gondolkodás nyelve, valamint a boltokban/közterületeken és a kollégákkal való érintkezés nyelve (%-ban)

Összeállítva Visnyak (2008) alapján.

	Nyelvhasználat a családban	**A hétköznapi gondolkodás nyelve**	**Az utcai, bolti és közterületi nyelvhasználat**	**A kollégákkal való beszélgetés és a munkahelyi nyelvhasználat**
Kizárólag ukránul	28,8	29,3	24,1	22,3
Főként ukránul, de ritkán oroszul is	8,7	8,6	11,7	12,1
Kevert nyelven, melyben mind ukrán, mind orosz szavak használatosak (szurzsikban)	19,7	15,7	17,8	17,1
Főként oroszul, de ritkán ukránul is	14,3	10,7	15,6	17,1
Kizárólag oroszul	28,0	35,0	30,7	30,2
Egyéb nyelven	0,5	0,7	0,1	0,5

A szurzsik kontaktusváltozat. Olyan nyelvváltozat, mely több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv sztenderd változatával sem azonos (Haugen 1977: 97, Kontra 1990: 13, Kiss 1995: 202). Az ukrán–orosz kétnyelvűség, a szoros ukrán–orosz társadalmi és nyelvi kapcsolatok következményeként így jött létre az úgynevezett szurzsik nyelvváltozat. A szurzsik alapját az ukrán nyelv rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi (lásd Vahtyin és mtsai 2003, del Gaudio–Taraszenko 2008, 2009, Lenec 2000, Bilaniuk 1997, 2003, 2004, 2005, Maszenko 2011). Sok ukrán állampolgár a szurzsikot (vagyis ezt a sztenderd ukrán és orosz közötti nyelvváltozatot) sajátította el otthon alapnyelvként, és ezt használja a mindennapokban (Melnyik–Csernicskó 2010a: 68–71, Maszenko 2011: 6). A változat presztízse alacsony, az ukrán nyelvművelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Antoskina és mtsai 2007: 273, Bernsand 2001, 2006, Bilaniuk 1997, 2004, Lenec 2000, Maszenko 1999, 2002, 2011, Macjuk 2009: 140–141). Maszenko (1999, 2007, 2011) pidzsinként értékeli a szurzsikot, ám ennek ellentmondani látszik széles körű elterjedtsége, mely arra utal: sokan ezt a változatot sajátítják el alapnyelvként. Az elemző úgy véli, hogy a szurzsik a pidzsinekhez hasonlóan az egykori gyarmatosító nyelv (az orosz) szókészletén alapul az ukrán fonetika, morfológia és szintaxis egyszerűsített normáinak megőrzése mellett (Maszenko 1999: 29, 2011: 7–11, Strikha 1997). Goodman (1999: 28) kódkeverésként jellemzi a jelenséget. Bilaniuk (2004) a szurzsik nyelv/nyelvváltozat tipológiáját is kidolgozta. Történelmi, társadalmi és ideológiai tényezők alapján elkülönítette: *a)* az urbanizált földműves, *b)* a vidéki nyelvjárási, *c)* a szovjet-ukrán, *d)* a városi kétnyelvű és *e)* a függetlenség utáni szurzsikot.

A szurzsik nyelvváltozat jellegére utal Mikola Szoroka képzőművész ábrája is, amely az ukrán nemzeti himnusz első soráról (*Ще не вмерла Україна – Még nem halt meg Ukrajna*)

Csernicskó 2013, del Gaudio–Tarasenko 2008, 2009, Bilaniuk 1997, 2004, 2005, Maszenko 2010: 68–83, 2011, Bernsand 2001, 2006, Macjuk 2009: 140–141 stb.

dc_1478_17

kapta a címét. A kompozíció az állam nevének ukrán és orosz kiejtéséből/írásmódjából összeállított egyveleg, amely a szurzsik kevert jellegét szemlélteti: ukránul *Україна* [Ukrajina], oroszul *Украина* [Ukraina] a szó írásmódja, és a *ї* és *и* betűk keveredése mintegy a szurzsikot mint az egymáshoz közeli két rokon nyelv, az ukrán és orosz között létrejött kontaktusváltozatot jelképezi (11. ábra).

11. ábra. Mikola Szoroka Ще не вмерла Україна (Még nem halt meg Ukrajna) című munkája

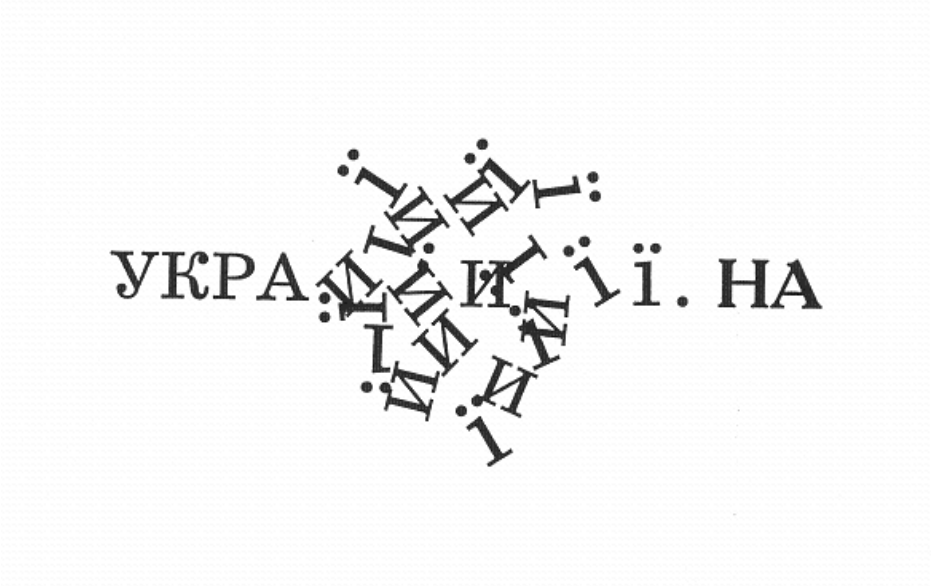

Az Ukrajna régiói között viszonylag jól kirajzolódó nyelvi törésvonalak léte (Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998, Kulyk 2006, 2008, Karácsonyi et al. 2014) nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az ország a mai határain belül csak az 1950-es években alakult ki a Szovjetunión belül. A keleti és déli régiók hosszú századokon át a cári Oroszországhoz tartoztak, a nyugati részek pedig a lengyel-litván államhoz, Lengyelországhoz, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia császári részéhez; Kárpátalja csak 1945 után, a Krím-félsziget pedig 1954-ben került a Szovjetunió 15 köztársasága egyikeként csupán korlátozott jogkörökkel létező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz, mely 1991-ben a szovjet birodalmon belüli külső és belső határait örökölve vált független állammá (Font–Varga 2006, Yekelchyk 2007, 2010). Egyesek szerint ebben a kontextusban Ukrajna lakosságának legnagyobb része számára a szovjet múlt az egyetlen közös jegy a kollektív emlékezetben, melynek megítélése gyökeresen eltérő az egyes társadalmi rétegekben és régiókban (Bowring 2008: 55, 2009).

Az ukrajnai régiók közötti törésvonalak politikai síkon is észlelhetők (Kubicek 2000). A 2005-ös és a 2010-es elnökválasztás (és 1994 óta valamennyi eddigi ukrajnai országos választás, lásd Khmelko 2006) alkalmával Ukrajna gyakorlatilag két részre szakadt (8. és 9. térkép). A főként az ukrán nyelvet használó nyugati, északi és középső régió az egyik, az orosz dominanciájú keleti és déli országrészek a másik politikai erő mellé álltak (Maszenko 2007: 63–64, Melnyik–Csernicskó 2010a: 72–78). Szociológiai elemzések azonban azt mutatják, hogy például a szabadságjogok vagy egyéb értékek mentén az ukrán társadalom nem mutat ilyen fokú területi elkülönülést; elemzők szerint a regionális megosztottság etno-lingvisztikai (Khmelko 2006) és nyelvi vonalon képződik (Kulyk 2006, 2010).

dc_1478_17

8. térkép. Ukrajna politikai megosztottsága a 2005. évi elnökválasztáson
(a Központi Választási Bizottság adatai alapján)

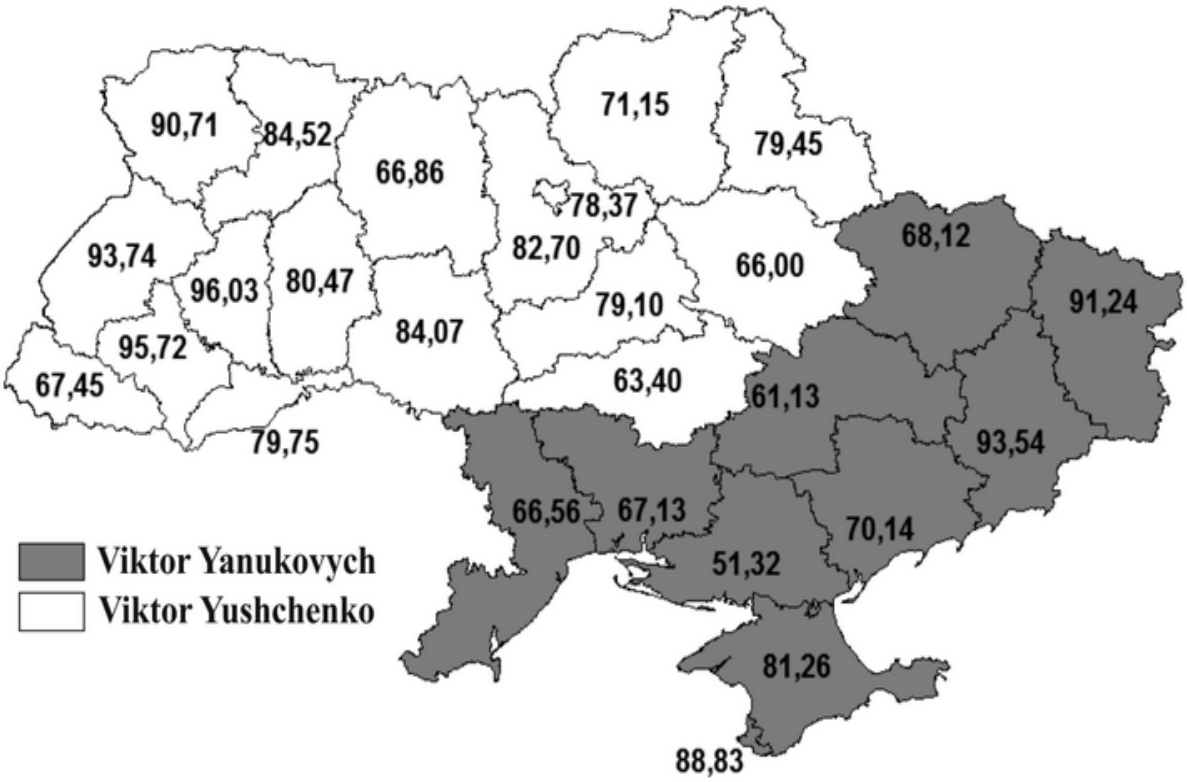

9. térkép. Ukrajna politikai megosztottsága a 2010. évi elnökválasztáson
(a Központi Választási Bizottság adatai alapján)

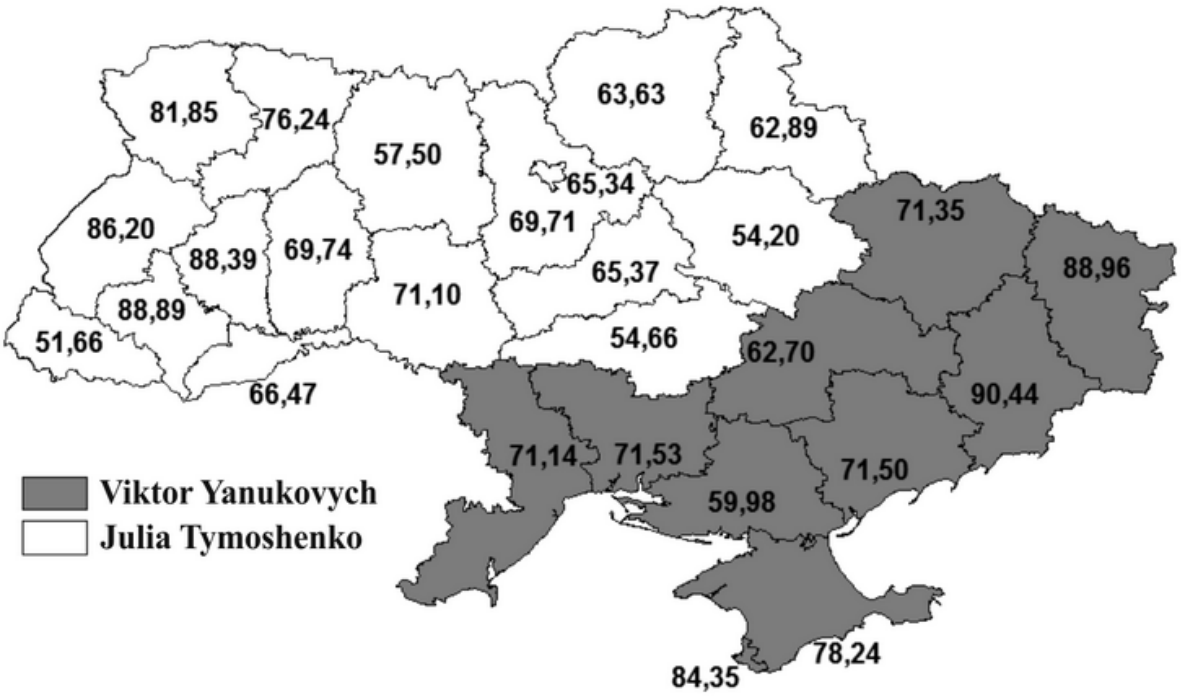

Az ukrán és az orosz nyelv elterjedtségéről frissebb képet kaphatunk egy 2006-ban a 18 éven felüli lakosság 2015 fős reprezentatív mintáján végzett kérdőíves kutatás adatai alapján. Arra a kérdésre, hogy az adatközlő lakóhelyén a többség milyen nyelven beszél, 31,9% azt válaszolta, hogy ukránul, 34,6% pedig azt: oroszul; a megkérdezettek 22,8%-a szerint a többség egyaránt használja mindkét nyelvet. 9,7% megítélése szerint a településén élők többsége az ukrán és orosz nyelv kontaktusváltozataként létrejött szurzsikot használja, s mindössze 1% szerint hallható más nyelv a leggyakrabban a helységben (Besters-Dilger ed. 2008: 357; 35. táblázat).

35. táblázat. Nyelvhasználat Ukrajnában különböző szituációkban egy 2006-os, reprezentatív mintán végzett kutatás adatai szerint

Forrás: Besters-Dilger ed. 2008: 355–356.

Milyen nyelven…?	Főként ukránul	Ukránul és oroszul	Főként oroszul	Szurzsikban
Beszéltek egymással a szülei	37,9	20,0	36,2	4,4
Beszéltek egymással a nagyszülei	40,5	19,1	31,8	5,8
Beszél otthon a családjával	38,2	16,2	40,5	3,4
Beszél barátaival	32,6	25,4	37,9	3,5
Szokott veszekedni, vitatkozni	24,6	17,7	44,3	5,7
Számol	34,5	16,2	45,8	2,0
Szólít meg Önnel egykorú ismeretlent	33,1	19,5	43,4	3,1
Beszél a boltban	34,3	16,6	44,8	3,6
Válaszolnak Önnek a bolti eladók	27,5	25,7	41,5	4,4
Beszél a munkahelyén	32,8	18,7	39,0	3,1
Fordul az állami szervek hivatalnokaihoz	40,5	16,4	39,0	2,2
Ők milyen nyelven válaszolnak	37,0	26,8	32,5	1,6

Az ország 22 megyeszékhelyén 2015-ben végzett szociológiai adatfelmérés eredményeiből kiderül, hogy a közigazgatási központok egyik részében az ukrán, ám nagyjából másik felében az orosz nyelv használata dominál az otthonokban (12. ábra).

A kétnyelvűség nem csupán a privát vagy informális szférában természetes Ukrajnában, hanem az államhatalmi szervekkel és a helyi önkormányzatokkal való kapcsolattartásban, azaz a formális szituációkban is (36. táblázat és 13. ábra).

36. táblázat. Milyen nyelven érintkeznek az államhatalmi szervek és önkormányzatok helyi munkatársai a lakossággal az adatközlő lakóhelyén, %-ban

Forrás: Visnyak (2008: 153).

	Régiók szerint				Ukrajna összesen
	Nyugat	Közép-Ukrajna és Északkelet	Dél és Délkelet Ukrajna	Donbász és Krím	
Kizárólag ukránul	79,3	42,0	14,8	0,8	33,0
Ukránul vagy oroszul, az állampolgár kérése szerint	4,9	17,6	27,5	14,7	14,7
Ukránul vagy oroszul, a hivatalnok választása szerint	10,3	27,6	26,1	13,9	21,0
Kizárólag oroszul	0,9	2,1	22,3	57,4	19,0
Nem nyilatkoztak	4,6	10,7	9,3	13,1	9,6

dc_1478_17

12. ábra. Milyen nyelvet használnak otthon a megyeszékhelyek városaiban 2015 márciusában (Donyeck, Luhanszk és a Krím nélkül)

Forrás: http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/ (2016.1.4.)

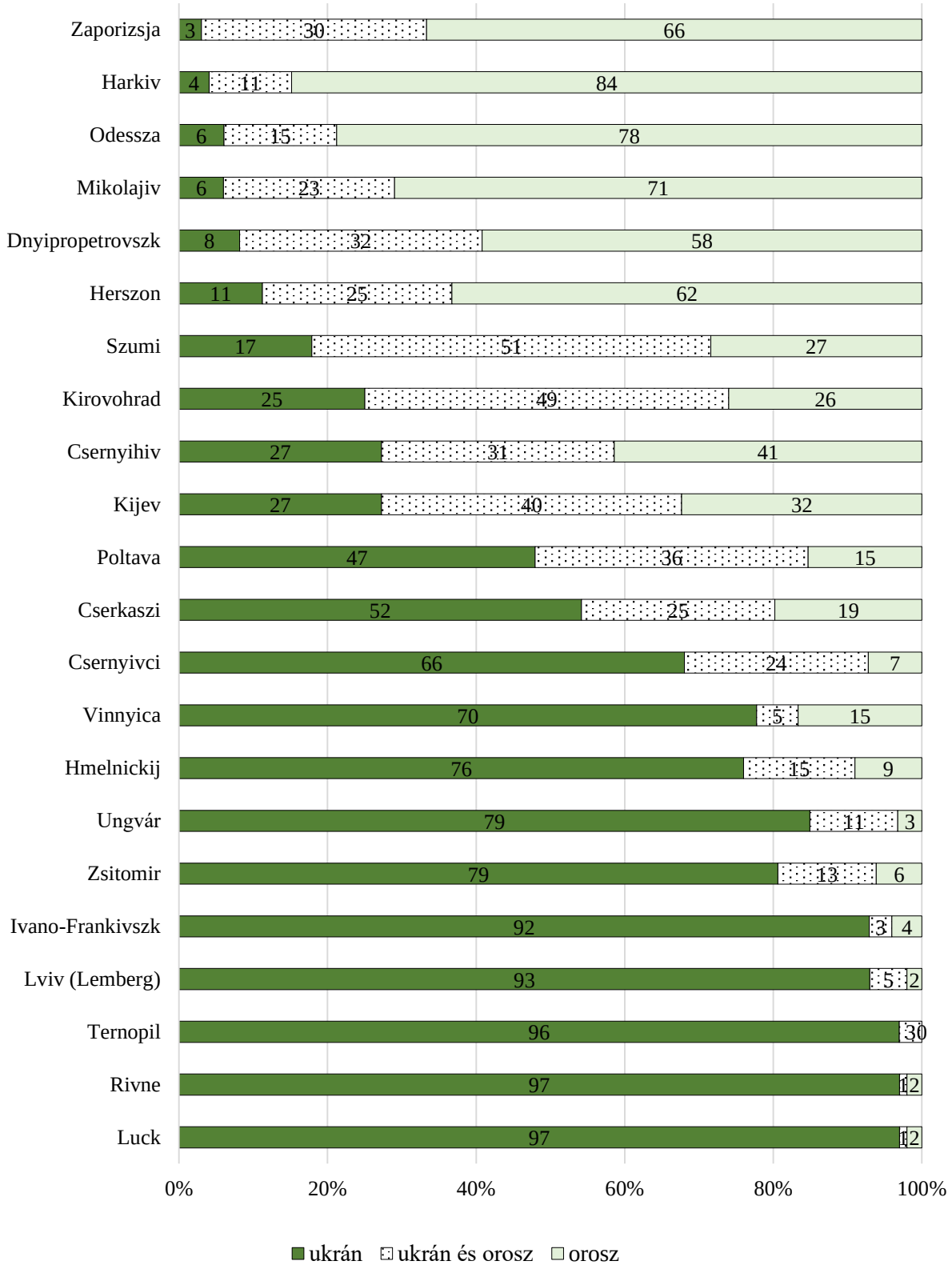

dc_1478_17

13. ábra. Milyen nyelven érintkeznek az államhatalmi szervek és helyi önkormányzatok munkatársai a lakossággal az adatközlő lakóhelyén, %-ban (országos összesítés)

Forrás: Visnyak (2008: 153).

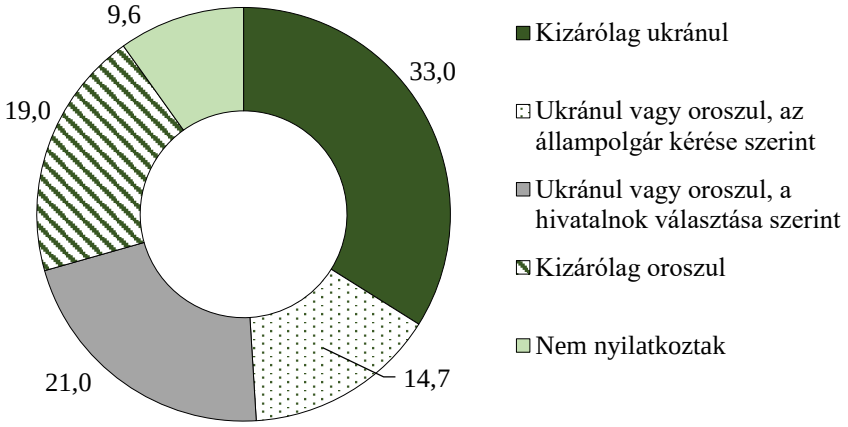

Az ország nyelvi, nyelvhasználati szempontból két nagy részre szakadt. Nyugaton egyértelműen az ukrán nyelvűek és az ukrán nyelv használata dominál, de ahogy kelet felé haladunk, egyre nagyobb az orosz ajkúak és az oroszt használók aránya (14. ábra). A nyelvi megosztottsággal párhuzamosan politikai szempontból is gyakorlatilag kettészakadt az ország (Arel–Khmelko 1996, Csernicskó 2006b, Khmelko–Wilson 1998, Kulyk 2008, Khmelko 2004, Melnyik–Csernicskó 2010a).

14. ábra. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban régiónként %-ban (N = 22 462)[209]

Khmelko (2004) alapján.

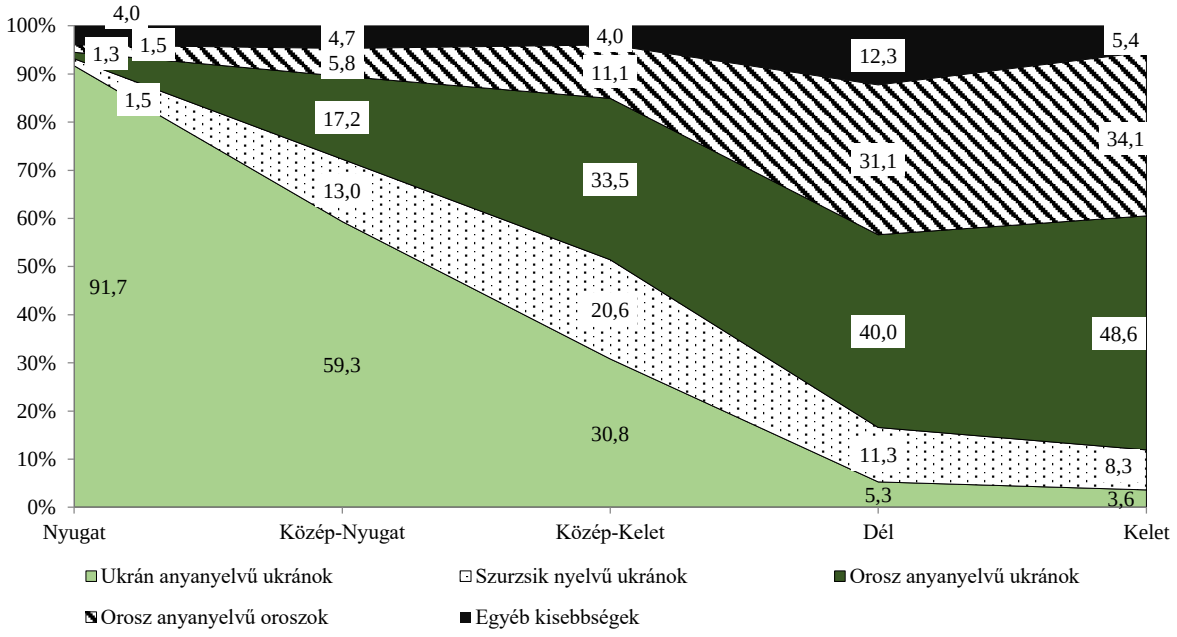

[209] Nyugat: Voliny, Rivne, Lviv (Lemberg), Ivano-Frankivszk, Ternopil, Csernyivci megye és Kárpátalja. Közép-Nyugat: Hmelnyicki, Zsitomir, Vinnyica, Kirovohrád, Cserkasszi és Kijev megye, valamint Kijev városa. Közép-Kelet: Dnyipropetrovszk, Poltava, Szumi és Csernyihiv megye. Dél: Odessza, Mikolajiv, Herszon és Zaporizsja megye, valamint a Krími Autonóm Köztársaság Szevasztopol városával egyetemben. Kelet: Harkiv, Donyeck és Luhanszk megye.

dc_1478_17

Az ukránosító nyelvpolitika Ukrajnában az oktatás területén bizonyult a legsikeresebbnek (Malinkovich 2005, Azhniuk 2008, Bilaniuk–Melnyk 2008, Polese 2011). Miközben az 1989/1990-es tanévben még a közoktatásban tanulóknak mindössze 48%-a járt ukrán tannyelvű iskolába, és 51%-a tanult orosz nyelvű intézményben (Shamshur–Izhevskaya 1994), negyedszázad alatt az ukrajnai oktatási rendszer szinte egynyelvű ország képét mutatja. Ezt igazolják a 2013/2014-es, illetve 2014/2015-ös tanév adatai is. Miközben (a Krím és a szakadárok uralta keleti területek nélkül) a 2013/2014-es tanévben az ukrajnai iskoláknak 85,6%-a volt ukrán tannyelvű, ez az arány a következő tanévre 91,6%-ra emelkedett. Az 1. osztályba beiratkozott gyerekek 88,9%-a ukrán tannyelvű intézményben kezdte meg a tanulmányait 2014/2015-ös tanévben, egy évvel korábban viszont még csak 80,4% volt az ilyen gyerekek aránya. Az összes általános és középiskolás 81,8%-a tanult ukrán nyelven 2013/2014-ben, ez az arány 2014/2015-re 90,8%-ra nőtt (15. ábra).[210]

15. ábra. Az Ukrajna iskoláiban ukrán, illetve orosz nyelven tanulók arányának változása 1989 és 2015 között (%-ban)

Összeállítva az alábbiak alapján: Bilaniuk–Melnyk (2008), Shamshur–Izhevskaya (1994), Stepanenko (2003), Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин. Київ, 2009, с. 82. és Становище української мови в Україні в 2014–15 роках

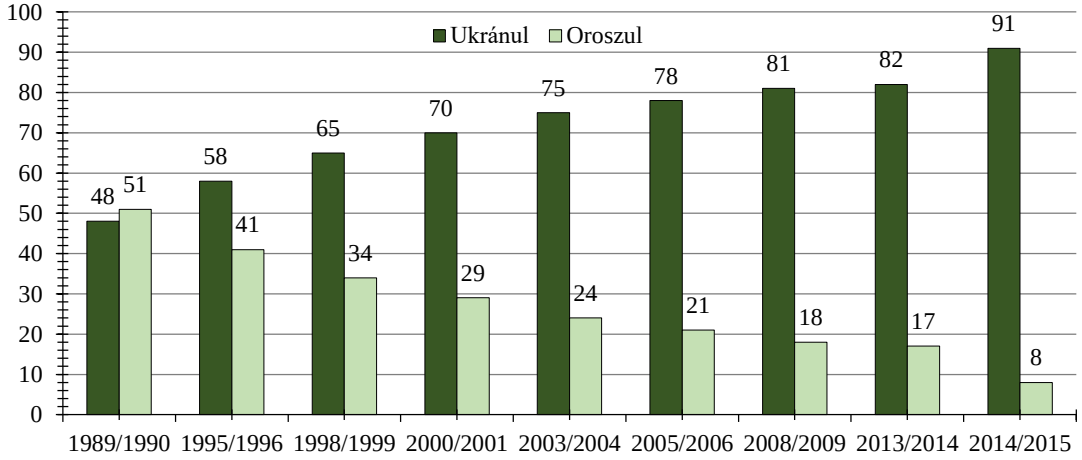

Amint azt fentebb is láthattuk, jóval kevésbé sikerült az ukránosítás az állam- és közigazgatásban. Miközben a törvényeknek, rendeleteknek, alsóbb szintű jogszabályoknak kizárólag ukrán nyelven létezik hivatalos változata, az orosz nyelv a szóbeli érintkezésben továbbra is széles körben használatos.

2015-ben önkéntesek 23 megyeszékhely polgármesterének hivatalát, valamint a megyei önkormányzatok vezetőinek irodáját hívták fel telefonon, az államnyelvet használva. A városvezetők munkatársainak 82,6%-a, a megyei önkormányzatok elnökeinek hivatalában pedig a telefont felvettek 86,4%-a válaszolt ukrán nyelven; 17,4%, illetve 13,6% orosz nyelven beszélt a telefonálóval.[211]

A megyei közigazgatási elnökök sajtónyilatkozatai nem mutatnak ilyen magas ukrán dominanciát: a régiók legfőbb állami köztisztviselői az ország egyik felén dominánsan ukránul, másik felén jellemzően oroszul érintkeznek a sajtóval, és van egy szűk átmeneti sáv, ahol mindkét nyelvet használják (10. térkép).

[210] Helyenként azonban arról is olvashatunk beszámolókat, hogy az oktatás ukránosítása csupán felületi sikereket hozott. Vlasenko (2016) például arról tudósít, hogy Kijev ukrán tannyelvű iskoláinak jelentős részében az ukrán csak tanórákon használatos, az órákon kívül a tanárok és a tanulók egymással és egymás között inkább oroszul beszélgetnek.
[211] http://dobrovol.org/article/334/ (2015.12.30.).

dc_1478_17

10. térkép. A megyei állami közigazgatási hivatalok elnökei sajtónyilatkozatainak nyelve 2011. októberi adatok szerint

Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/3/32/Ukr_mapa-ODA-mova-4.jpg

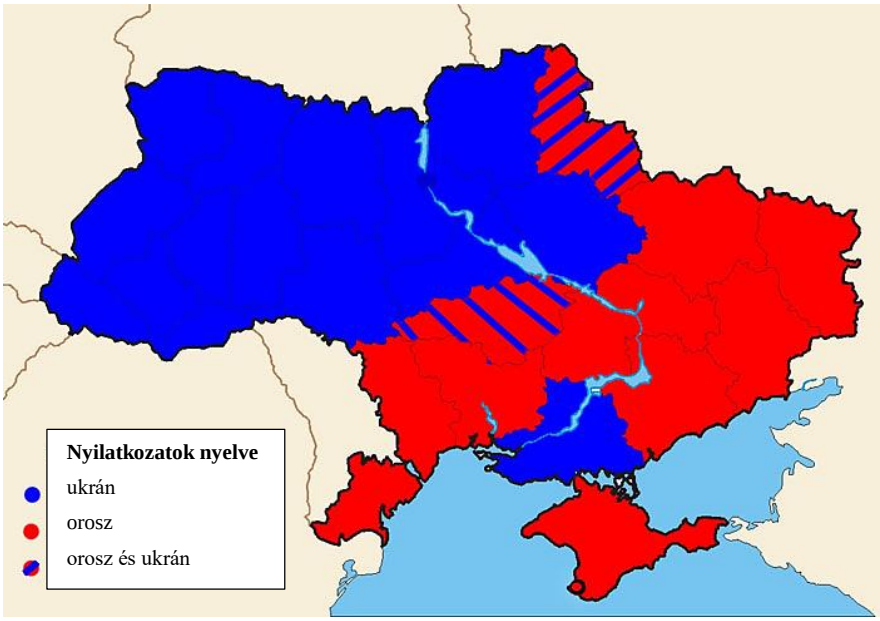

A kétnyelvűség a tömegtájékoztatási eszközökre is jellemző. Igazolja ezt 5 országos kereskedelmi és 1 közszolgálati rádióadóban elhangzó zeneszámoknak a nyelvi elemzése: a dalok legnagyobb része orosz nyelvű, az ukrán szövegű számok aránya 5% alatti (16. ábra). Árnyaltabb a kép, ha nem összevont adatokat vizsgálunk, hanem a 10 legnépszerűbb kereskedelmi rádióban játszott zeneszámok nyelvét adónként elemezzük. A Svidlov (2015b) által közölt összefoglaló szerint az ukrán nyelven elhangzó zeneszámok aránya 1 és 8,59% közötti; az orosz nyelvű dalok részesedése a műsoridőből ezzel szemben 4 és 94 százalék közötti (Svidlov 2015b). A 10 közül mindössze 3 rádió nem sugároz más nyelven (elsősorban angolul) popzenét, a többi rádióban azonban 62 és 95% közötti ezeknek az aránya (Svidlov 2015b).

16. ábra. 5 kereskedelmi és 1 közszolgálati rádióban sugárzott zeneszámok megoszlása a dalszövegek nyelve szerint (hétköznap 16 és 20 óra között)

Forrás: http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/ (2016.1.4.)

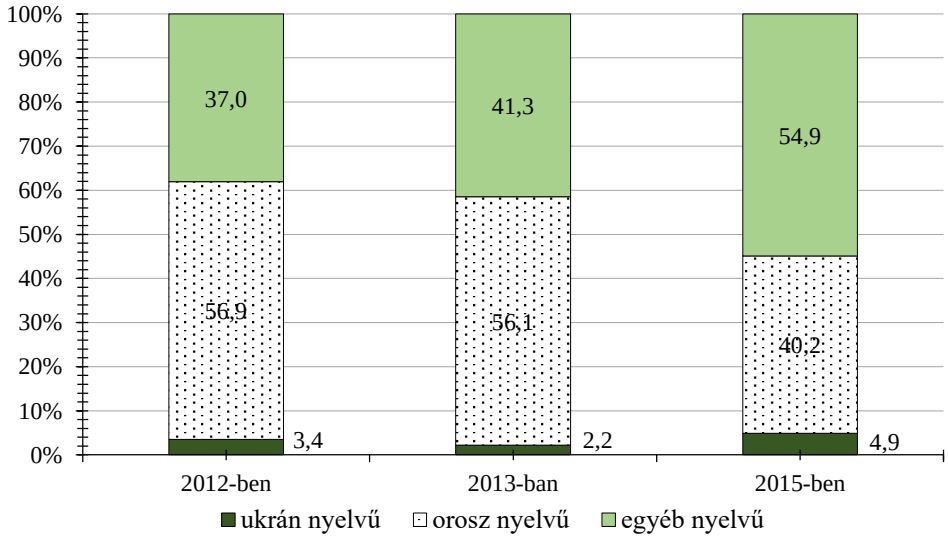

dc_1478_17

A 8 legnagyobb nézettségi aránnyal rendelkező országos televíziós csatorna műsorainak vizsgálata alapján az elemzők első látásra meglepő eredményre jutottak. Az orosz nyelvű műsorok enyhe dominanciája mellett a sugárzott műsorok negyede kétnyelvű: együtt van jelen az adásban az államnyelv és az egykori Szovjetunióban a „népek közötti érintkezés eszköze”-ként emlegetett orosz (17. ábra).

17. ábra. A 8 legnézettebb országos televíziós csatorna adásainak nyelve főműsoridőben (hétköznap 18 és 22, hétvégén 12 és 16 óra között)

Forrás: http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/ (2016.1.4.)

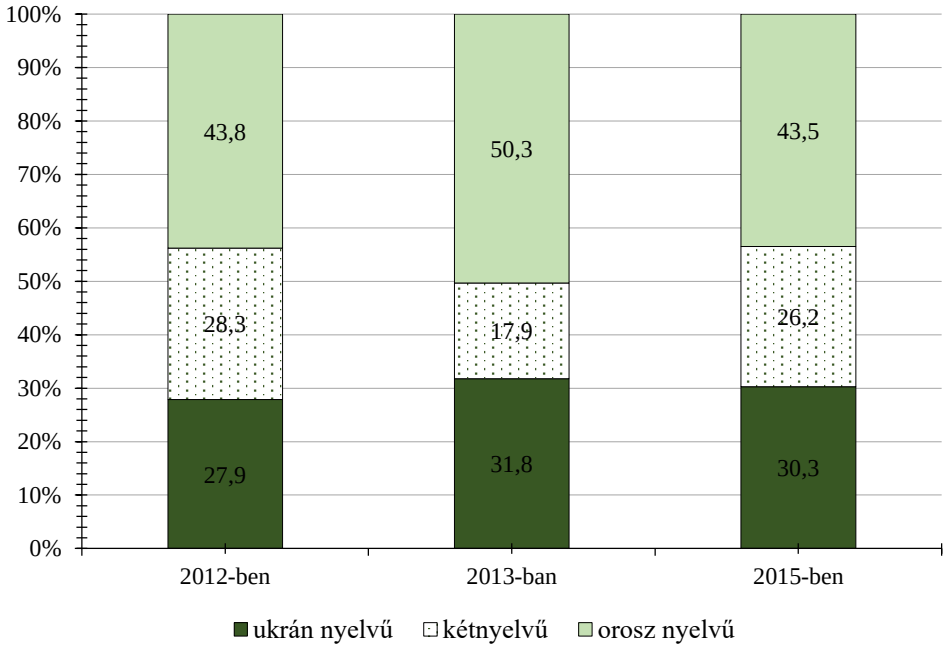

A kétnyelvű tévéműsorok a gyakorlatban úgy működnek, hogy például a híradóban az ukrán nyelven elhangzó kérdésre a riportalany oroszul fele, vagy fordítva; a politikai vitaműsorokba meghívott közéleti szereplők egy része az államnyelvet, más része az oroszt használja, s vannak, akik hol az egyik, hol a másik nyelven szólalnak meg; a sportközvetítések két riportere közül az egyik rendszerint ukránul, a másik pedig oroszul kommentálja az eseményeket. Laada Bilaniuk (2010) az ukrán–orosz tévéműsorok kétnyelvűségét „nem alkalmazkodó” bilingvizmusnak nevezi.

A nyomtatott sajtóban (a megjelenés példányszáma alapján) megközelítőleg 10% az ukrán nyelvű sajtótermékek aránya.[212] Svidlov (2015a) számításai szerint a 2015 júniusában az Ukrajnában forgalomban lévő könyvek között messze az orosz nyelvű kötetek vannak többségben (18. ábra).

[212] http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/

dc_1478_17

18. ábra. A 2015 júniusában a Yakaboo.ua online könyváruház katalógusában elérhető könyvek (címek) megoszlása nyelv szerint

Forrás: Svidlov 2015a

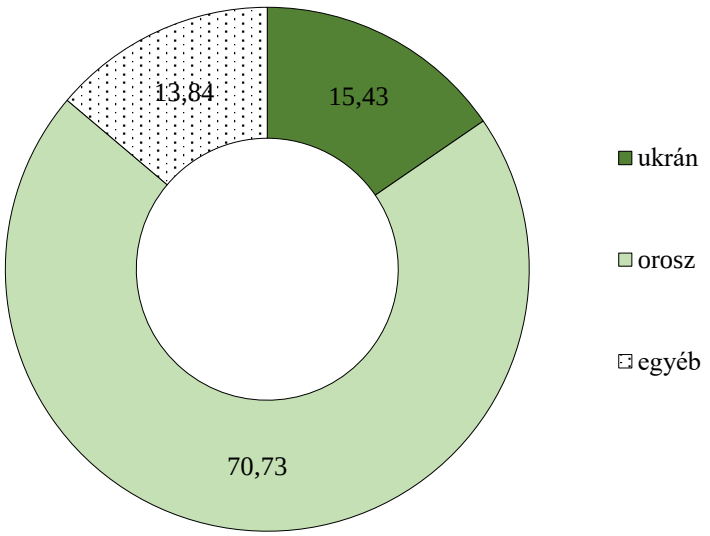

A közterületi reklámok nyelvét viszont az államnyelv uralja. 2014-ben a nyilvános helyen kihelyezett óriásplakátok 68%-a, 2015-ben viszont már 79%-a volt ukrán nyelvű.[213]

Az utas-szállításban az államnyelv dominanciáját rögzítették a felmérések 2015 nyarán a vasúti és autóbusz-közlekedésben (19. ábra), valamint a városi fuvarozásban egyaránt (20. ábra).

19. ábra. Az ukrán nyelv előfordulási aránya a megyeszékhelyek és a 300 ezernél több lakossal rendelkező városok vasúti és autóbusz-pályaudvarain (a Krím és a megszállt területek kivételével 2015 első felében)

Forrás: http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/ (2016.1.4.)

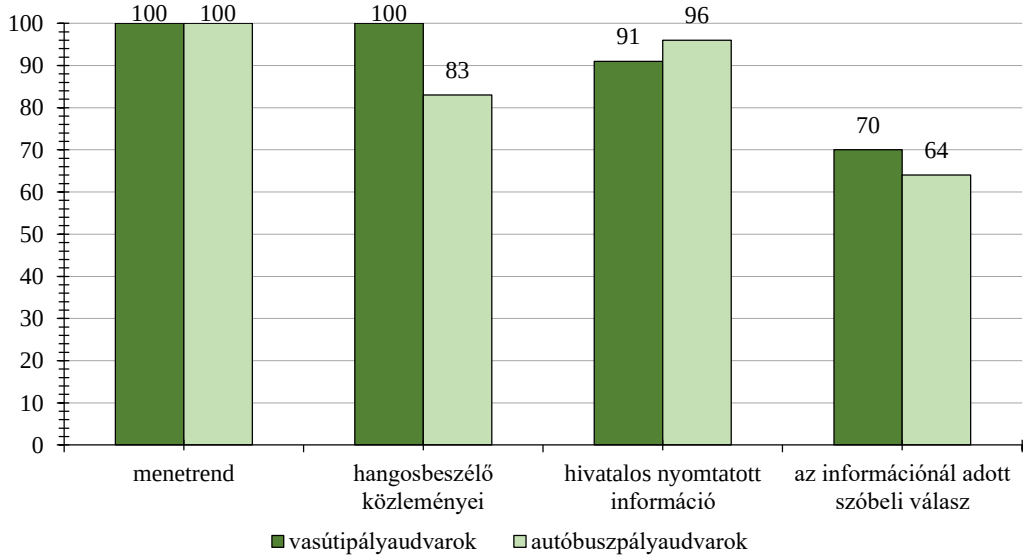

[213] http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/

20. ábra. Az ukrán és orosz nyelv előfordulási aránya a megyeszékhelyek és a 300 ezernél több lakossal rendelkező városok tömegközlekedési eszközein kihelyezett táblákon (a Krím és a megszállt területek kivételével 2015 első felében)

Forrás: http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/ (2016.1.4.)

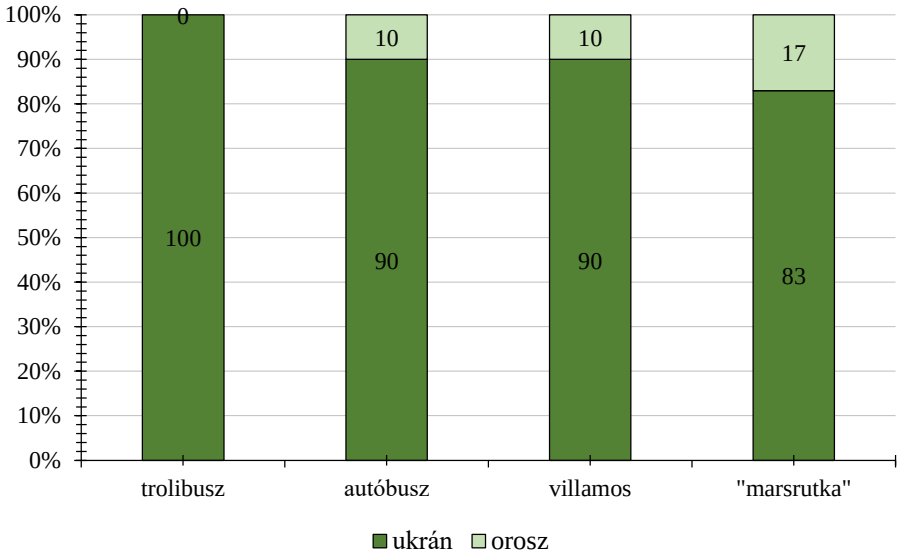

Az ukrán nyelv korlátozottan van jelen viszont a digitális térben. Az Ukrajnában legnépszerűbb internetes keresőprogram keresései között a nyugat-ukrajnai megyékben a legmagasabb az ukrán nyelven indított keresések aránya, de itt is csupán minden harmadik nyelve az ukrán (11. térkép).

11. térkép. Az ukrán nyelvű keresések százalékos aránya a Yandex internetes keresőben 2010 őszén

Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/5/54/Mapa_Ukraine_yandex-ukr-2.jpg

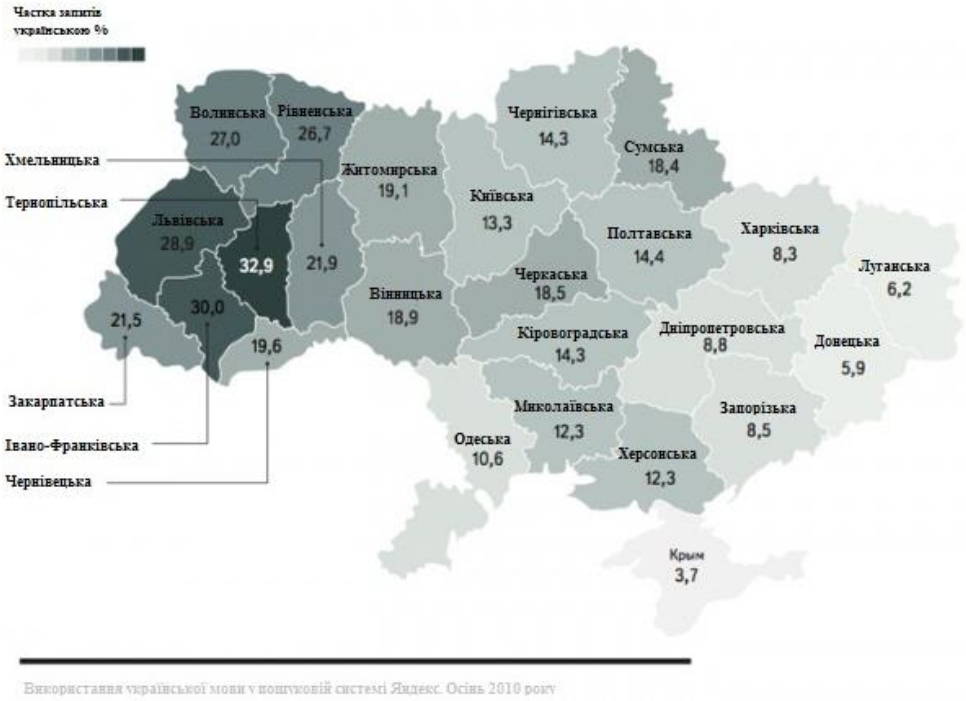

dc_1478_17

A W3Techs: Web Technology Survays adatai szerint 2013 márciusában az Ukrajnát jelölő *.ua* regisztrációjú honlapok 78,9%-a volt orosz, 10,6%-a angol és csupán 10,4%-a ukrán nyelvű.[214]

A 21. században sokat mondó adat az is, hogy Steam internetes áruházban hány számítógépes játék érhető el ukrán nyelven. Svidlov (2015a) összesítése szerint 2015 júniusában összesen 5494 internetes játék volt megvásárolható az online áruház kínálatában, s közöttük mindössze 132-nek (2,4%) volt ukrán nyelvű változata; viszont csupán 43 rendelkezett hivatalos ukrán verzióval, 89-et amatőrök láttak el ukrán fordítással.

A leglátogatottabb ukrajnai honlapok abszolút többsége orosz nyelvű, az ukrán nyelvű web-oldalak arányát még a kétnyelvűek is megelőzik (21. ábra).

21. ábra. A 250 leglátogatottabb ukrajnai honlap megoszlása nyelvek szerint három különböző internetes rangsor összesítése alapján 2015 első felében

Forrás: Svidlov 2015c

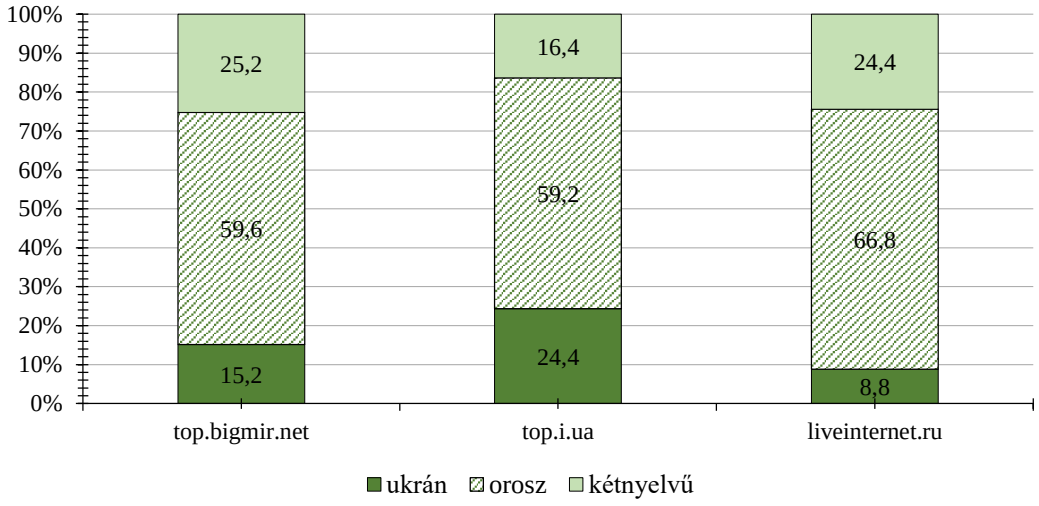

Az ukrajnai illetőségű Facebook felhasználók között is magasabb a bejegyzéseiket oroszul vezetők aránya, mint azoké, akik ukrán nyelven vannak jelen a legnagyobb közösségi hálón (22. ábra).

22. ábra. A 450 legaktívabb ukrajnai Facebook-felhasználó bejegyzéseinek nyelvi megoszlása két független összesítés szerint 2015 első felében

Forrás: Svidlov 2015c

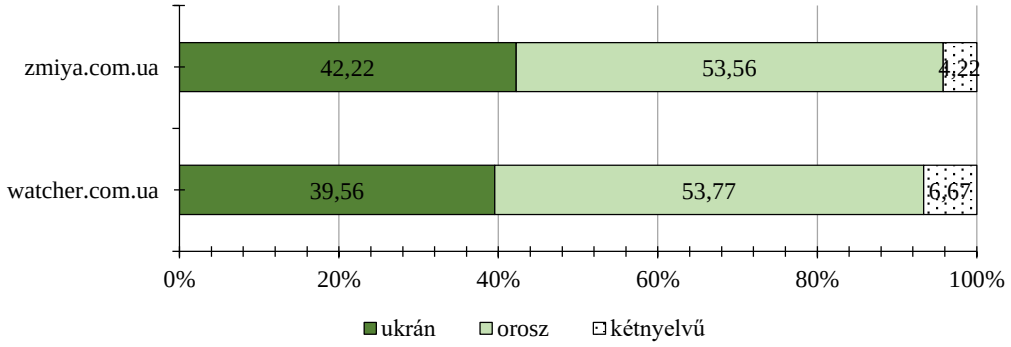

[214] http://language-policy.info/2016/01/zavdyaky-ukrajintsyam-rosijska-mova-stala-druhoyu-za-populyarnistyu-v-interneti/ (2016.1.28.).

dc_1478_17

A nyelvpolitikai portál 2016. január 11-én arról is beszámolt[215], hogy a nyugat-ukrajnai, jellemzően ukrán nyelvű Lviv (Lemberg) városában az egyik vásárló nem tudott ukrán nyelvű billentyűzetet beszerezni, miközben orosz nyelvű természetesen akadt. A város egyik egyetemén informatikát oktató vásárló a bírósághoz fordult, és követelte, hogy az Ukrajnában számítástechnikai eszközöket forgalmazó HP biztosítsa az ukrán nyelvű klaviatúrák megvásárlásának lehetőségét, s kérésére a bíróság kötelezte is erre a nemzetközi vállalatot.

A szolgáltató szféra többnyelvűsége is teljesen természetes Ukrajnában. 2015 nyarán az ország megyeszékhelyein és legalább 300 ezer lakost számláló nagyvárosaiban vizsgálták meg a nyelvek használatát. Minden városközpontban 10-10 étteremben, kávézóban vizsgálódtak a terepmunkások. A felkeresett több száz vendéglátó-ipari egységnek mindössze 63%-ban találtak ukrán nyelven is olvasható étlapot. Az ukrán nyelvű rendelésre az éttermek 53%-ában államnyelven, 40%-ában oroszul reagáltak, 7%-ában pedig a vendég kérésére áttértek az ukránra. A kiírások, feliratok legnagyobb része ukrán nyelvű volt (23. ábra).

23. ábra. A megyeszékhelyek és a 300 ezernél több lakossal rendelkező városok központjaiban működő 10-10 étteremben, kávéházban található kiírások nyelve (a Krím és a megszállt területek kivételével, 2015 első felében)

Forrás: http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/ (2016.1.4.)

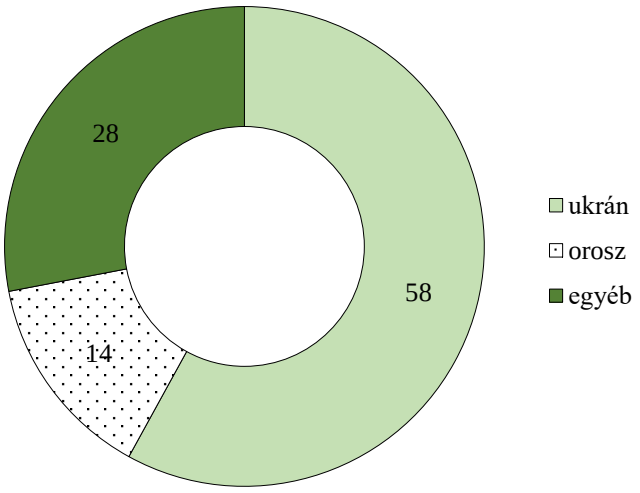

2.3. Filmre vett kétnyelvűség

Ukrajna sajátos kétnyelvűsége a filmművészetben is tükröződik. 2014 végén, 2015 elején forgatta az ukrán 2+2 országos tévécsatorna a *Гвардія* [A gárga] című hazafias tévéfilmsorozatot. Cselekménye az Euromajdanon indul 2013 novemberében. A sorozat főhősei a Kijev főterén tüntető néhány fiatal és egy belügyi rendőrtiszt, akik a kijevi események során a barikád ellenkező oldalán álltak ugyan, ám amikor Kelet-Ukrajnában fegyveres konfliktus tört ki, mindannyian beléptek a Nemzeti Gárda soraiba. Itt egy komoly harci tapasztalatokkal rendelkező, marcona kinézetű és modortalan, ám lágyszívű egykori szovjet tiszt irányításával végigcsinált rövid, de intenzív kiképzés után fegyverrel szállnak szembe az ellenséggel: a szeparatistákkal és az őket támogató orosz hódítókkal. A háborús sorozat az ukrán hazafiás érzésekre épít, klasszikus propaganda-alkotás, amely ez ellenséggel szembeni hősies helytállásra buzdít. A sorozatban elhangzó párbeszédek azonban nem kizárólag ukrán nyelvűek: a filmben egyes szereplők oroszul, mások ukránul beszélnek, és a kódváltás sem ritka; helyenként az ukrán és orosz

[215] http://language-policy.info/2016/01/vidsutnist-ukrajinomovnoji-klaviatury-noutbukiv-hp-porushuje-prava-spozhyvachiv-sud/

dc_1478_17

kontaktusváltozata: a szurzsik is fel-felhangzik. A sorozat 12 központi karakterét röviden bemutató hivatalos web-oldal[216] idézi mindegyik szereplő egy-egy frappáns, jellemző gondolatát a filmből. A kiemelt mondatok között 8 orosz, 4 pedig ukrán nyelvű. A filmsorozat készítői a karakterek megformálása során nyilván megpróbálták tükrözni azt a valóságot, melyet Petro Porosenko, Ukrajna elnöke egyik nyilatkozatában úgy foglalt össze, hogy a Keleten Ukrajnáért harcolók 62%-a orosz anyanyelvű.[217] Az elnök és a sorozat készítői nyilvánvalóan nem tévedhettek nagyot. A híradások beszámoltak például arról, hogy a frontvonalban harcoló Dnipro-1 alakulat katonái számára ukrán nyelvtanfolyamot szerveztek. „Ismerni annak az országnak a nyelvét, amelyet védelmezel – elengedhetetlen feltétele a győzelemnek bármelyik fronton: a politikain, a kulturálison vagy a katonain" – mondta az egység parancsnokhelyettese. A tiszt azt is hozzátette: a cél az, hogy az egység harcosai néhány hónap múlva „szabadon, szurzsik nélkül" beszéljenek ukránul.[218]

Az ország sajátos nyelvi helyzetét tükrözi egy amerikai film ukrajnai szinkronja is, amelyet Ukrajnában 2014 januárjában mutattak be a mozikban. A filmet egyik hivatali kijevi utam során, a bemutató utáni napokban néztem meg a város főterétől, a Majdantól alig 100 méterre található moziban. Kinn mínusz 10 fok körüli volt a hőmérséklet, a téren csak a legkitartóbb tüntetők voltak jelen. A hideg elől menekültem a fűtött, kényelmes fotelekkel ellátott moziba hétköznap délben. Szokványos amerikai akciófilmet láttam fordulatos cselekménnyel, gonosz orosz milliárdossal, végül hősiesen győzedelmeskedő CIA-ügynökkel.[219] A szinkronizált filmben az eredetiben angol nyelvű párbeszédeket ukrán nyelven hallhatták a nézők. Ám mivel a történet jelentős része Oroszországban játszódik, az orosz személyeket alakító színészek (az eredetiben nyilvánvalóan szintén angolul elhangzó) szövegeit a kijevi mozilátogatók oroszra szinkronizálva élvezhették. A forgalmazó nyilván azzal is hitelesebbé szerette volna tenni a filmet, hogy jelezte: az oroszok egymás között oroszul beszélnek. Amikor az orosz üzletembert alakító szereplő amerikai partnerével angolul társalgott, a szinkron nyelvet váltott: ukránul szólalt meg a vásznon. A szinkronrendező azzal jelezte, hogy ez a társalgás nem oroszul, hanem angolul hangzik el, hogy egy orosz szerepét játszó színészt ezekben a jelenetekben ukránul (értsd: angolul) beszéltette. Érdekesen oldotta meg az ukrán szinkron rendezője annak érzékeltetését, hogy az oroszok egy része nem jól tud angolul. Az orosz bandität alakító színész (aki orosz társaival oroszul érintkezett), ha szerepe szerint angolul kellett társalognia, szurzsikban beszélt. Az a szereplő viszont, aki orosz létére jól beszélt angolul, „angolul" kommunikálva a legtisztább ukránsággal beszélgetett amerikai partnerével.

Az ilyen nyelvi finomságokat egy amerikai mozifilm szinkronjában csak az ukrajnai nyelvi helyzetben otthonosan mozgók élvezhetik igazán. A fentiek tükrében talán az Olvasó számára sem meglepő, hogy a Kijev belvárosában található filmszínház több tucat főt számláló közönsége számára a lehető legtermészetesebb volt, hogy egy amerikai film szinkronjában egyszerre van jelen az ukrán és az orosz nyelv, és megjelenik a kettő közötti változat, a szurzsik is. Mindenki értett mindent, nem kellett fordítani, feliratozni semmit. Egyetlen olyan néző sem akadt, aki furcsának vagy meglepőnek tartotta volna azt, ahogyan a szinkronrendező a nyelveket használta. Az ukrán az eredeti film angol nyelvű párbeszédeinek nyelvét jelölte. Az orosz az amerikai verzióban angolul elhangzó, de orosz szereplők egymás közötti társalgásának orosz beszédét tükrözte. A „rontott ukránként", „kevert nyelv(változat)ként" számon tartott szurzsik

[216] A sorozat hivatalos oldala: http://gvardia.2plus2.ua/.

[217] http://korrespondent.net/ukraine/3497931-Porosenko-bolshynstvo-vouiuischykh-za-ukraynu-na-donbasse-russkoiazychnye

[218] A hír: http://language-policy.info/2015/10/dlya-bijtsiv-dnipra-1-provodyat-kursy-ukrajinskoji-movy/#more-1963

[219] A *Jack Ryan: Shadow Recruit* című amerikai filmet az ukrajnai mozikban *Джек Райан: Теорія Хаосу* címmel forgalmazták.

dc_1478_17

(Csernicskó 2013, Del Gaudio–Tarasenko 2008, 2009, Del Gaudio 2010) pedig kiválóan alkalmas volt arra, hogy az angolul rosszul beszélő orosz gazemberek nyelvhasználatát és jellemét ábrázolja.

Ukrajna kétnyelvűsége jelenik meg a Netflix amerikai stream-szolgáltató 2013 novembere és 2014 februárja között Kijevben forgatott dokumentumfilmjében is. A *Winter on fire: Ukraine's fight for Freedom*[220] című alkotásban nyilatkozók (a Majdan hétköznapi hősei) körülbelül fele-fele arányban szólalnak meg ukrán és orosz nyelven; a Majdan központi színpadján elhangzó politikai szövegek azonban kivétel nélkül ukrán nyelvűek.

2.4. A kétnyelvűséghez való viszony

Az ukrán nyelvészek jelentős része az ismertetett kétnyelvűségi helyzetet úgy értékeli, hogy az egykori gyarmatosító nyelve, az orosz veszélyezteti az ukrán nyelv jövőjét (például Kreszina–Javir 2008, Macjuk 2009, Majboroda–Pancsuk 2008, Maszenko 2007, 2010 stb.). Sokan ezért törvényszerűnek tartják, hogy a hosszú elnyomás után az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően ukrán egynyelvűségre törekszik (vö. Shemshuchenko–Horbatenko 2008: 168). Az ország nyelvi helyzetét posztkoloniálisnak értékelők (Maszenko 2004, Shyshkin 2013) úgy látják, a „nemzetek közötti érintkezés" nyelveként a gyarmatosítók által Szovjet-Ukrajnára erőltetett orosz nyelvvel szembeni küzdelem a nemzeti és nyelvi függetlenség, az ukrán azonosságtudat szükségszerű velejárója (Kulyk 2007). Az ország helyzetének posztkoloniálisként való értelmezése politikusoknál sem szokatlan.[221] Juscsenko (2010) szerint például „A kétnyelvűség Ukrajnában – az ország gyarmati függőségének következménye".

Nahorna (2005: 268–269) szerint a nyelvi helyzet megoldására irányuló olyan kísérletek, amelyek ukránosítással, illetve az orosz államnyelvi státusba emelésével próbálkoznak, szükségképpen a társadalom további polarizálódását eredményezik. A politológus úgy látja, az ukrajnai nyelvi helyzet érdemi rendezéséhez csak akkor lehet hozzáfogni, ha majd az ukrán nyelv teljes mértékben betölti államnyelvi szerepét az egész ország területén (Nahorna 2005: 272–273). Nahorna szerint tehát akkor lehet majd a kisebbségek nyelvi jogaival érdemben foglalkozni, ha az ukránok – a nyugat-európai nemzetek többségéhez hasonlóan – valóban ukrán nemzetállamot hoztak létre.

A kisebbségek fokozatos asszimilálásához azonban gazdaságilag prosperáló, politikailag stabil államot kellett volna létrehozni és jól működtetni. Ez idővel kialakíthatta volna a polgárok lojalitását, elősegíthette volna a fokozatos és önkéntes asszimilációt.[222] Ezt azonban a korrupt, tehetetlen és megosztott politikai elit elmulasztotta, és elősegítette az identitás manipulatív befolyásolását, a nyelvkérdés átpolitizálását az országban (Zhurzhenko 2014: 260). Az ukrán nemzetépítő nacionalizmus egyébként sem erősíti feltétlenül és minden tekintetben az állampolgári hűséget (Shulman–Bloom 2014). Az egynyelvű nemzet központi legitimációs ideológiája és az államilag támogatott etno-nacionalizmus önmagában is problémát jelenthet a nemzetesítő államnak: ha a lakosság egy része elutasítja a ráerőszakolt nyelvet és identitást, akkor értelmét veszti az ukrán nyelvnek mint a nemzeti egység és azonosságtudat szimbólumának hangsúlyozása (Pavlenko 2011: 49).

A szuverén Ukrajna nem követte sem a kétnyelvűséget kodifikáló belarusz modellt, sem pedig a szintén a Szovjetunió felbomlása után függetlenné vált három balti állam példáját (Maksimovtsova 2013, Polese 2011: 41, Zhurzhenko 2014: 253). Maszenko szerint Belarusz „igen"-t mondott az oroszra, és teljesen eloroszosodott, Lettország viszont egyértelműen „nem"-et mondott, és saját nemzeti nyelve fejlesztésébe kezdett. Ukrajna folyamatosan „nem

[220] http://youtubeonfire.pro/watch-winter-on-fire-2015-full-movie-online-on-youtubeonfire.html
[221] A posztkolonializmusról lásd pl. Tolcsvai Nagy (2015), Ukrajna kapcsán Velicsenko (2009), Rjabcsuk (2015: 85–103).
[222] Az anyanyelv önkéntes, nem kikényszerített cseréje a nyelvi emberi jogok része (Phillipson–Skutnabb-Kangas 1995).

dc_1478_17

tudom”-mal felel a kihívásra, teret adva ezzel a nyelvi kérdés manipulálásának (Maszenko–Horobets 2015).

Kézenfekvő példa lehetne Ukrajna számára Finnország, ahol a területet uraló egykori állam nyelve, a svéd ma a finn mellett hivatalos nyelv. A finn értelmiség – annak ellenére, hogy a svéd anyanyelvűek aránya mindössze 6% az országban – nem vállalta azt a felelősséget, hogy a svéd nyelvet kisebbségi nyelvként kezelje (Laihonen 2009: 127). Az ukrán nyelvet féltők szeme előtt azonban Finnország helyett inkább Írország példája lebeg (Azhniuk 2008: 343, Bowring 2014: 57–58, Ruda 2012: 20, Shyshkin 2013: 229). „A függetlenségüket kikiáltó írek, az angol nyelvűek nyomásának engedve, az angolt »második államnyelvnek« nevezték ki. Alig ötven év alatt ez gyakorlatilag kiirtotta az ír (gael) nyelvet, melyen ma Írországban körülbelül a lakosság 5%-a beszél az ország nyugati vidékein” – írta a narancsos forradalom révén az államelnöki székbe jutott Juscsenko (2010) az ukrán mint kizárólagos államnyelv mellett agitáló cikkében. Az ország hivatalos nyelvének támogatása terén kifejtett politika vonatkozásában pedig sokak számára Franciaország (Cherendnychenko 2013), illetve a franciák mellett esetleg Olaszország, Lettország és Észtország a minta (Radevych-Vynnytskyi 2013: 64).

Ukrajnában a kétnyelvűség megítélése – elsősorban a negatív történelmi tapasztalatok miatt – negatív (Masenko 2007, Pavlenko 2011: 52), és az ukrán egynyelvűség kodifikálása a vezető kulturális elit fő elvárása (Csernicskó–Máté 2017). „Milyen nyelven beszél a patriotizmus?” című írásában Maszenko (2016) kijelentette: „az egyén lehet kétnyelvű, de kétnyelvű nép nem létezik. A népet, a modern terminológia szerint a nemzetet saját nemzeti nyelve egyesíti közösséggé és különbözteti meg másoktól”. Majd így zárja tanulmányát: „Az orosz anyanyelvű patrióta, aki nem akar ukránul beszélni, saját individuális jogát védi annak a nyelvnek a használatához, amely számára a legkényelmesebb; az ukrán anyanyelvű hazafi azonban nem csupán saját egyéni jogait védelmezi a nyelv megválasztásához, hanem az egész ukrán közösség jogát a méltó létezésre a szabad népek sorában”. Ez a primordiális, az ukrán nyelv és a (szabad és független) ukrán nemzet és ukrán állam közé egyenlőségjelet képzelő nemzeti romantikus nézőpont egyre erősebben dominál Ukrajnában. Egy 2015. július 1-jén Kijevben „A nyelv egyesít minket” címmel tartott fórumon elfogadott kiáltvány szerint „az ukrán nyelvnek egyesítő tényezővé kell válnia Ukrajna valamennyi állampolgára számára”. A nyilatkozat szerint „az államnyelv egységesítő és nemzetalkotó tényező, mely nélkül nem létezhet sem ukrán demokratikus állam, sem az ukránok modern politikai identitása”.[223]

Éppen ezért a nyelvi helyzet kanadai, belga, svájci vagy spanyol megoldása sem reális Ukrajnában. A kanadai állam kétnyelvű modellje helyett inkább Quebec hivatalos egynyelvűségét tekintik példaértékűnek Ukrajnában. Quebec francia egynyelvűségre váltó nyelvpolitikájának tanulságát így foglalta össze az egyik ukrajnai szerző: „A radikális törvénykezés – betartása esetén – az emberek nagy tömegét képes rávenni arra, hogy elsajátítsák az »alacsony presztízsű« és »szükségtelen« [vagyis a francia] nyelvet” (Lakinskyi 2015). A belgiumi flamand–vallon viták, de különösen Katalónia elszakadási törekvései tovább erősítik a többnyelvű modellel szembeni ukrán félelmeket.

Viktor Shyshkin (2013: 229–230) – aki 2006 és 2015 között az ukrán Alkotmánybíróság egyik bírája volt – úgy véli: „Egyetlen hivatalosan két- vagy többnyelvű ország sem lehet példa más állam számára, itt nincs univerzalizmus, és nem is lehet. Minden állam unikális saját társadalmi életében. Ami az ukrán nyelvet illeti Ukrajnában, mindehhez hozzáadódik még egy tényező – a posztkoloniális állapot […], ezért az ukrajnai nyelvi helyzet bármilyen összevetése, többek között az államnyelv, hivatalos nyelv, regionális nyelv vagy bármilyen más nyelv státusát illetően, melyeken a nemzetiségi etnoszok beszélnek Ukrajnában, nem lehet adekvát

[223] http://language-policy.info/2015/07/oprylyudneno-rezolyutsiyu-mizhnarodnoho-forumu-na-pidtrymku-ukrajinskoji-movy/

dc_1478_17

egyetlen más állam helyzetével sem". Az ukrán államnyelvi státusát államszervező és nemzetépítő tényezőnek tekintő jogász határozottan elveti a svájci és a kanadai hivatalos többnyelvűséget Ukrajna számára, arra hivatkozva, hogy nem létezik sem „svájci", sem pedig a „kanadai" nyelv és etnikai nemzet (Shyshkin 2013: 229).

„Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet" – írta Juscsenko (2010) *„Akié a nyelv, azé a hatalom"* című cikkében. A 2010-es elnökválasztáson megbukott politikus szerint „A kétnyelvűség az eurázsiaiság tipikus megnyilvánulása". „Az államnyelvi státus biztosítása más nyelvek számára visszafordíthatatlanul kedvez nem csupán az ukrán nyelv gyors kiszorításának a hivatalos használatból, hanem használati köre további szűkítésének is" – olvasható a Juscsenko utasítására az államelnöki hivatalban kidolgozott nyelvpolitikai koncepcióban.[224]

A fentiek fényében nem meglepő, hogy jogalkotói szinten is próbálkoznak a hivatalos két- és többnyelvűség kriminalizálásával. A kijevi parlamentben 2017. január 19-én beregisztrált nyelvtörvénytervezet 1. cikkelyének 3. bekezdésében például ez olvasható: „A hivatalos többnyelvűség nemzeti szinten való bevezetésére Ukrajna Alkotmánya és az alkotmányos eljárási rend ellenében irányuló törekvések olyan cselekedetek, amelyek az etnikumközi ellentétek szítására, az ország nyelvi megosztására, az alkotmányos rend és Ukrajna területi egységének megsértésére irányulnak."[225]

A kétnyelvű nemzet modelljének elfogadását már a fegyveres konfliktus kirobbanása előtt nehezítette az ukrán és az orosz kultúra és nyelv hasonlósága, az etnikai határok átjárhatósága (Bilaniuk 2010, 113; Brubaker 2011, 1785; Zhurzhenko 2014, 253), valamint Oroszország földrajzi közelsége, ahol a politikusok egy része folyamatosan megkérdőjelezi, hogy az ukrán önálló etnikum (Yekelchyk 2010, 286–288). Putyin orosz elnök például 2015 augusztusában az annektált Krím-félszigeten tett látogatása során kijelentette: „Úgy vélem, hogy az oroszok és az ukránok összességében egy nép".[226] Porosenko erre így reagált: „Nekünk semmilyen testvéri népeink nincsenek háború idején. Az egységes ukrán nép létezik, amely Európába igyekszik, és az orosz nép, amely mély válságban van".[227]

A kétnyelvűség – elsősorban a negatív történelmi tapasztalatok miatt – stigmatizált Ukrajnában (Arel 1995a, 1995b, Azhniuk 2008, Bilaniuk–Melnyk 2008, Goodman 2009, Maszenko 2007, Pavlenko 2011: 52, Ruda 2012: 13, Shevchuk–Vlasiuk 2015, Csernicskó–Máté 2017).[228] Maszenko (2009: 101) például „anomáliás helyzet"-ként jellemzi az ukrajnai kétnyelvűséget. Shevchuk (2015) „skizofrén állapot"-ként, „betegség"-ként (Shevchuk–Vlasiuk 2015) tekint az országban kialakult bilingvizmusra. Shumlianskyi (2010: 139–140) rámutat, hogy az ukrajnai politikusok és pártok vagy az ukrán, vagy az orosz nyelvűek oldalára pozícionálják magukat, és egyetlen olyan politikus vagy párt sem akad, aki megvédené az orosz kétnyelvűek nyelvi jogait. Ilyen körülmények között szó sem lehet a kétnyelvűség kodifikálásáról állami szinten (Maszenko–Horobets 2015).

Az államnyelv mindenek feletti támogatásának politikájaként értelmezi Ukrajna az EBESZ kisebbségi főbiztosának szavait is, aki kijelentette:

---

[224] Концепція державної мовної політики. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161/2010

[225] Проект Закону «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952

[226] http://korrespondent.net/world/russia/3552364-putyn-ukrayna-budet-vmeste-s-rossyei-stroyt-svoe-buduschee

[227] http://korrespondent.net/ukraine/3553787-Porosenko-vo-vremia-voiny-bratskykh-narodov-net

[228] Ennek fő oka, hogy az ukrajnai politikusok, értelmiségiek (de a nyelvészek jelentős része is), nincs tisztában olyan fogalmakkal, mint például a szubtraktív (felcserélő) és az additív (hozzáadó) kétnyelvűség (Bartha 1999: 192–193). Az ukrajnai elit a kétnyelvűséget átmeneti jelenségnek tekinti, mert tapasztalatai a szubtraktív kétnyelvűségről vannak. Az additív kétnyelvűséget nem ismerik. Ezért nem lehet érdemi vitát folytatni a kétnyelvűségről politikusokkal, jogászokkal, politológusokkal, de a kétnyelvűséget érdemben nem kutató nyelvészekkel sem (Kontra et al 1999: 2).

dc_1478_17

„A társadalom minden tagjától, beleértve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket is, elvárható az államnyelv használata bizonyos törvényben meghatározott nyilvános kommunikációs helyzetekben. Másképpen fogalmazva, a kisebbségekhez tartozó személyek nem várhatják el azt a jogot, hogy soha ne használják az államnyelvet."[229]

Miközben természetesen egyetérthetünk azzal, hogy valamennyi ukrán állampolgártól elvárható az államnyelv ismerete és használata bizonyos helyzetekben, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az alábbiakat sem:

a) A hivatalos nyelv megtanulásának joga fontos jog (Skutnabb-Kangas 1999: 58). Azonban az ukrán állam nem teremtette meg a feltételeket ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató iskolákban magas szinten el lehessen sajátítani az államnyelvet (Csernicskó 2012, 2015). A nyelvoktatás hatékonyságának növelése helyett az oktatáspolitika a mélyvíztechnikának nevezett oktatási programot (submersion programme) vagy annak enyhébb változatát, az átirányítást (transitional programme) ajánlja a kisebbségek számára (Csernicskó 2011, Kulyk 2013).[230] A nyelvi emberi jogok és az oktatási jogok szakértői egyik programot sem támogatják (Skutnabb-Kangas–Dunbar 2010).

b) Nyelvi emberi jogi szempontból védhetetlen álláspont az, amely megköveteli, hogy például Donyeck és Luhanszk megyében vagy Harkiv városában (ahol a lakosság 75%-a, 69%-a, illetve 66%-a orosz anyanyelvű) minden orosz anyanyelvűnek ismernie és (bizonyos helyzetekben), használnia kell az államnyelvet, de az ott élő ukránoknak sem tanulniuk, sem ismerniük nem kell a helyi többség nyelvét. A 2001-es cenzus adatai szerint a Csernyivci megyében található Hertsa járásban 92% a román anyanyelvűek aránya; Kárpátalja Beregszászi járásában a lakosok 80%-a magyar anyanyelvű; Odessza megyében a Bolgrádi járásban a többség (58%) bolgár anyanyelvű.[231] Az említett helyeken élő románoknak, magyaroknak, bolgároknak kötelező tudniuk ukránul, de a mellettük élő ukránok számára még csak nem is ajánlja sem az EBESZ, sem az ukrán állam a helyi nyelvek elsajátítását.

A 2012-es nyelvtörvény elfogadását megelőző években a kutatási eredmények arra utaltak, hogy reális esély van egy olyan kompromisszumos megoldásra, amely az ukránt tartja meg egyetlen államnyelvként, és az ország bizonyos területein egyes nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státuszt kaphatnak (Besters-Dilger ed. 2009, Maiboroda et al eds. 2008, Melnyk–Csernicskó 2010). Az állami nyelvpolitika alapjairól címmel megszavazott törvény épp ezt – az ország két nagy nyelvi tábora közötti – kompromisszumos megoldást kodifikálta (Kulyk 2015). Ám az ukrán politikai és értelmiségi elit jelentős része regionális szinten is elutasítja a kétnyelvűséget (Macjuk 2009, Maszenko 2007, Maszenko–Orel 2014).

Pedig – Kárpátalja területére vonatkozóan a két világháború között, Ukrajnára kiterjedően pedig a szovjet korszak elején – a mai Ukrajna területén nem előzmények nélküli a hivatalos kétnyelvűség a régiók szintjén. Az ukrán nyelv az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság idején jelentős állami támogatásban részesült, az orosz mellett hivatalos nyelvi funkciókat is betöltött, széles körben használták az oktatásban, kultúrában egyaránt (Bilaniuk 2005: 66, Pavlenko 2011: 51).[232] Már az Ukrán SZSZK 1978-ban elfogadott Alkotmánya[233] 73. cikkelyének

[229] „All members of society, including persons belonging to national minorities, may be expected to use the State language in certain communicative situations in the public domain, as specified by law. To put it differently, there is no right of persons belonging to national minorities never to be expected to use the State language." http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)008-e

[230] „A transitional programme is a more sophisticated version of submersion programmes, a more 'human' way of assimilation" (Skutnabb-Kangas 1990: 13). Azaz: „Az átirányító program a mélyvíztechnika egy kifinomultabb formája, »humánusabb« asszimilációs módszer" (Skutnabb-Kangas 1997: 25).

[231] http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/notice/news.php?type=2&id1=21

[232] A szovjet korszakban a központi moszkvai televíziónak is voltak ukrán nyelvű műsorai, s emellett az USZSZK területén két ukrán nyelven sugárzó köztársasági tv-adó is működött (az УТ1 és az УТ2). Bár az tény, hogy az ukrán nyelvű adók műsora kevésbé volt vonzó, mint az orosz nyelven sugárzó televízióké (Maszenko 2013).

[233] http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888-09

dc_1478_17

módosítása államnyelvként definiálta az ukránt: „Ukrajna államnyelve az ukrán nyelv. Ukrajna biztosítja az ukrán nyelv sokoldalú fejlődését és funkcionálását a társadalmi élet minden területén" (Melnyk 2012).

A kétnyelvűség ellenzői azzal érvelnek, hogy az orosz hivatalos nyelvként kodifikálása valójában egynyelvűséget eredményez: az oroszok nem fogják elsajátítani és használni az államnyelvet. Michael Moser egyik interjújában az ukrajnai nyelvi szituáció kapcsán kijelentette: „A jelenlegi helyzetben, bármennyire is paradoxon, a hivatalos egynyelvűség lényeges feltétele az ország gyakorlati többnyelvűségének" (Moser–Portnov 2012). Az ukrán nyelvet kutató bécsi nyelvész, Michael Moser meggyőződése szerint a két államnyelv Ukrajnában nem a svájci vagy a finn, hanem a belarusz modellt jelentené (Moser–Levkova 2016).

Gyakran valóban kevesebb kétnyelvű egyén van a kétnyelvű, mint az úgynevezett egynyelvű országokban, ezért nem mindig érzékeljük, hogy a két- vagy többnyelvű államok nem a két- és többnyelvűség támogatására jöttek létre, hanem hogy garantálják ugyanazon nemzet két vagy több (hivatalos) nyelvének fenntartását és használatát (Mackey 1967: 11). Ám a 2001-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy több az anyanyelvük mellett még egy nyelvet (rendszerint az ukránt) beszélők aránya az ország keleti (főként oroszok lakta) területein, mint a (túlnyomórészt ukrán lakosságú) nyugati végeken.

Vannak persze – elvétve – olyan vélemények is, amelyek szerint az ukrán társadalom kétnyelvűsége nem veszélyezteti feltétlenül az ukrán nyelv jövőjét. Laada Bilaniuk például úgy véli, hogy az ukrajnai televíziós műsorok kétnyelvűsége, az ott látható nyelvi nem alkalmazkodás lehetséges társadalmi és politikai következményei ellentmondásosak: ez az egyik módja annak, hogy egyidejűleg fenntartsa az ukrán nyelvűek és orosz nyelvűek nyelvi preferenciáit, így hatástalanítva a nyelvi kérdés körüli feszültségeket. De az is lehet, hogy ez a fajta kétnyelvűség csupán a nyelvi egyenlőtlenség álcája, véli. A helyzet magában foglalja a potenciális változást, amely lehetővé teszi, hogy az ukrán nyelv olyan területeken is jelen legyen, ahol ez korábban nem volt jellemző. Ugyanakkor ez a helyzet továbbra is lehetővé teszi az orosz nyelv használatát olyan szférákban, ahol az orosz hagyományosan domináns, és ez a túlsúly így továbbra is fennáll, akadályozva ezzel az ukrán kizárólagos használatát (Bilaniuk 2010: 129). Les Belej (2015) szerint „két kód párhuzamos használata nem az oroszosítás módja, ez inkább fokozatos deruszifikáció. Ott, ahol korábban kizárólag az orosz nyelvet használták volna, ma két nyelv használatos". Mások ellenben úgy értelmezik az ország aktuális nyelvi helyzetét, mint a settenkedő oroszosítás folyamatát.[234]

Attól függően, milyen nyelvi ideológiák felől közelítünk, az összetett ukrajnai nyelvi helyzet megítélése különböző lehet. Az egyik oldalról úgy tűnhet, hogy az ukrajnai kisebbségek (élükön az oroszokkal) a „modern" nyelvi ideológiákért küzdenek: a nyelvi pluralizmusért, az etnikai és nyelvi diverzitás fenntartásáért, a kisebbségek jogaiért; ebből a szemszögből az ukránok viszont „elavult" ideológiákat képviselnek, hiszen homogén nemzetállamot építenek, egynyelvűségre törekvő nacionalisták, akik megfosztják a kisebbségeket nyelvi jogaiktól. Másik nézőpontból viszont úgy is értékelhető az ukrajnai helyzet, hogy az oroszok mindent megtesznek a szovjet korszakból fennmaradt privilegizált helyzetük, társadalmi és nyelvi dominanciájuk fenntartásáért, a szovjet gyarmati rendszerből átörökített aszimmetrikus kétnyelvűség bebetonozásáért; innen nézve az ukránok szabadulni szeretnének a posztkoloniális ballasztoktól, melyek sorában az évszázadokon át erőltetett orosz nyelv az egyik fő szimbólum, és valóban független államot, modern és szabad politikai nemzetet építenek, ahol – a vernakularizáció jegyében – az egykori birodalmi lingua franca, az orosz helyett az ukrán nyelvnek van központi szerepe.

[234] http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/

dc_1478_17

Ám – újabb perspektívából – úgy is értékelhetjük a jelenlegi helyzetet, hogy a 25 éve független Ukrajnában az (elsősorban orosz ajkú) posztszovjet elit máig harcot folytat a (jellemzően ukrán nyelvű) nemzetiesítő elittel, s a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális erőforrásokért vívott küzdelemben a nyelv a táborok mozgósítását szolgáló fontos szimbólum.

Az ukrán állam vezetői nem látnak értéket és kiaknázható erőforrást az egész országban széles körben elterjedt ukrán–orosz kétnyelvűségben. A múlt eseményeiből azt a következtetést vonják le, hogy a kisebbségi nyelvek veszélyt jelentenek az ország biztonságára. A jelenlegi súlyos krízis körülményei között azonban ez a politika nem szolgálja a társadalmi konszolidációt, sem a megbékélést, és nem visz közelebb a krízis megoldásához.

3. A múlt árnyai: az ukrajnai nyelvpolitika korszakai

Ebben az alfejezetben előbb azt mutatom be, hogy – hatalmuk megszerzése és megtartása érdekében – miként halogatták a hatalmon lévő politikusok a fent ismertetett nyelvi helyzet megoldását. A közelmúlt ukrajnai eseményeinek természetesen nem a nyelvi helyzet és nem a nyelvpolitika a közvetlen kiváltó oka. Ám ebben a részben rávilágítok arra is, hogy a nyelvi kérdés a konfliktus kialakulásának és eszkalálódásának egyik ürügye.

Az ukrajnai nyelvi helyzetről számos összefoglaló elemzés készült, melyek különböző szempontok szerint mutatják be a problematikus kérdéseket (Besters-Dilger ed. 2009, Bilaniuk 2010, Bowring 2014, Goodman 2009, Kulyk 2011, Maiboroda et al eds. 2008, Pavlenko 2008, 2013, Ruda 2012, Taranenko 2007, Ulasiuk 2012, Vyshniak 2009 stb.). A szakértők szerint alapvető probléma az, hogy nincs konszenzus abban a kérdésben, milyen szerepe van a szovjet világ utáni új identitás konstruálásában és a nemzetépítésben az ukrán nyelvnek; milyen státusszal bírjon Ukrajnában az orosz nyelv (Arel 1995, Janmaat 2000, Korostelina 2013, Kulyk 2006, 2011, 2014, Kuzio 1998, Polese 2011, Shumlianskyi 2010, Stepanenko 2003, Zaremba–Rimarenko 2008, Zhurzhenko 2002, 2014); az pedig szinte fel sem vetődik, milyen funkciókat kaphatnak más kisebbségi nyelvek.

A Szovjetunió széthullása után az ukrán nemzetépítést egyik oldalról megkönnyítette a szovjet múltból megörökölt intézményrendszer (viszonylag pontosan rögzített külső és belső határok, működő parlament és minisztériumok Kijevben, köztársasági alkotmány és törvények, képviselet az ENSZ-ben stb.); másrészt azonban – a mély gazdasági válság és a társadalmi, politikai átalakulás okozta sokk mellett – megnehezítette a jelentős orosz közösség, amely egyik napról a másikra szociológiai értelemben kisebbségben találta magát a függetlenné vált egykori szovjet tagköztársaságban (Brubaker 1996: 17). A nagyszámú orosz jelenléte a felszínen egyrészt az orosz közösség státusa meghatározásának problémájaként jelent meg. Másrészt a konfliktus – a nyelv mint identitásjegy szimbolikus szerepe miatt – gyakran az ukrán–orosz nyelvi küzdelmek formájában jelentkezett (Csernicskó 2006). Ezek a pozícióharcok meghatározzák a nyelvi helyzet megítélését, valamint a két- vagy többnyelvűséghez való viszonyt is.

Az országban két nyelv uralja a nyelvhasználati színterek többségét: az ukrán és az orosz (Bilaniuk 2010: 109; Bowring 2014: 70; Shumlianskyi 2010: 135). „Ukrajna gyakorlatilag kétnyelvű ország, ahol, úgy tűnik, mindenki egyaránt ért ukránul és oroszul, és ahol a döntő többség (a különféle közvélemény-kutatások során a válaszadók nagyjából kétharmada) azt állítja, hogy szinte folyékonyan beszéli mindkettőt” – foglalja össze a helyzetet Rjabcsuk (2015: 136). A függetlenség elnyerése után 25 évvel a nyilvános nyelvhasználati színterek jelentős részén továbbra is az orosz dominál, az ukrán használata még az államigazgatásban sem kizárólagos (Csernicskó 2016a). Az ország orosz ajkú része szeretné továbbra is fenntartani ezt a helyzetet, az állam névadó nemzetisége azonban az ukrán nyelv használati körének kiterjesztésére törekszik.

Mind a kutatók (Chernenko 2011: 49, Kulyk 2014: 138–139, Lozyns’kyi 2008: 436, Pavlenko 2008: 275, Ruda 2012: 6, Shevchenko 2013: 40, Shumlianskyi 2010: 138, Stepanenko 2003: 121, Ulasiuk 2012: 47, Zabrodskaja–Ehala 2013: 1–2, Zalizniak–Maszenko 2011: 96),

dc_1478_17

mind pedig a nemzetközi szervezetek szakértői (pl. Assessment 2010: 2, Opinion 2011: 7, UN 2014) többször felhívták a figyelmet arra, hogy Ukrajnában a nyelvi kérdés erősen átpolitizált, és a probléma rendezetlensége nyelvi ideológiák, etnikumok és nyelvek konfliktusához vezethet. Nem véletlen, hogy a nemzetbiztonságról szóló törvény[235] 6. cikkelye a prioritást élvező nemzeti érdekek között tartja számon a nyelvi helyzet rendezését. Nicolai Petro (2014) szerint azonban „Ukrajnában a nyelvpolitika olyannyira vitatott, hogy a politikusok szinte bármilyen hosszasan képesek tagadni, hogy a kérdés létezik". Nahorna (2005: 293) szintén úgy véli, hogy Ukrajnában nincs nyelvi alapú konfliktus. Szociológusok is gyakorta hivatkoznak arra, hogy a nyelvi problémakör nem érdekli igazán az embereket Ukrajnában (pl. Vyshniak 2009: 117).

Amint azonban látjuk majd, a probléma valós és megoldásra váró. Vyshniak is kénytelen volt elismeri, hogy az orosz nyelv státusának kérdése megoldásra váró probléma (2009: 119), amely rendre éles politikai csatározások tárgya (2009: 128–129). S 2013 ősze, 2014 tavasza óta ennél is több.

Ukrajnában nagy hagyományai vannak annak, hogy az épp hatalmon lévő politikai erők – bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek is előzőleg a kampányban – megválasztásuk után már nem ragaszkodtak korábbi ígéreteik megvalósításához; inkább megpróbáltak kompromisszumok sorozatával egyensúlyozni a nyelvileg két részre szakadt ország régiói között (Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998, Kulyk 2006, 2009, Shevchuk–Trach 2009, Shumlianskyi 2006). A nyelvi helyzet balanszírozó kezelése az ukrajnai nyelvpolitika egyik jellemző vonása (Stepanenko 2003: 129).

Ukrajna hatalmi rendszere szerint elnöki demokrácia, ahol az elnök személye meghatározó a politikai irányvonal meghatározásában is (Fedinec és mtsai 2016). Ezért a nyelvpolitika korszakait a közvetlenül megválasztott államelnökök hivatali idejéhez igazítva mutatom be.

3.1. Egyensúlyozó nyelvpolitika (1989–2004)

Az óvatosan egyensúlyozó nyelvpolitika taktikáját követte a független Ukrajna első elnöke, a kommunista időkből hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk.[236] Hivatali ideje (1991–1994) alatt nem erőltette az ukránosítást, ám számos pozíciót engedett át a nemzeti elkötelezettségű elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás és az oktatás ukránosítása terén. A függetlenség első éveiben – akárcsak Szovjet-Ukrajna első időszakában – ukránul jól beszélő és író nyugat-ukrajnai értelmiségiek, hivatalnokok ezrei költöztek a fővárosba, megteremtve ezzel az ukrán nyelven folyó államigazgatás, hivatali és közélet ukrán nyelvűségének személyi hátterét, amit Kravcsuk is támogatott. Ugyanakkor gyakran az elnök szemére vetik, hogy nem tett semmit a sajtó és a kulturális élet orosz dominanciája ellen. Miközben Kravcsuk a „nyelv nélkül nincs nemzet" elvet hirdette, azt is többször hangsúlyozta, hogy nem szabad az egyoldalú ukránosítás csapdájába esni (Besters-Dilger 2011: 355–356).

Ez az időszak az útkeresés és a legitimáció időszaka az ukrán politikában. A legfőbb törekvés az volt, hogy – ha már a szuverenitás függetlenségi harcok nélkül kapott ajándék volt – elkerüljék a felekezeti, etnikai vagy nyelvi konfliktusokat. A cél az volt, hogy Ukrajna ne legyen „hasadó ország" (Huntington 1993).

Az egyensúlyozó politikának a mestere volt a két cikluson át (1994–1999 és 1999–2004 között) az elnöki székben ülő Leonyid Kucsma[237] (Zhurzhenko 2014: 253–254), aki képes volt az érdekei megkívánta mértékben hol az ukrán, hol pedig az orosz nyelvűek védelmezőjeként feltűnni (Besters-Dilger 2011: 356–358, Kulyk 2007: 309, Stepanenko 2003: 129). Az 1994-es elnökválasztási kampányban a nemzeti retorikával megjelenő Kravcsukkal szemben Kucsma

[235] Закон України „Про основи національної безпеки України". http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (2015.6.13.).
[236] Kravcsuk Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának (UKP KB) agitációs és propaganda osztályán dolgozott, majd annak vezetője volt. Közvetlenül a függetlenné válás előtt az UKP KB tagja volt.
[237] Kucsma nem a pártnomenklatúra, hanem a szovjet gazdasági elit köreiből érkezett a politikába. A Szovjetunió széthullása idején az egyik legnagyobb szovjet-ukrajnai hadiidpari komplexum, a Juzsmas vezető beosztású munkatársa volt.

dc_1478_17

az Oroszországgal való kapcsolatok elmélyítésének, az orosz nyelv hivatalossá tételének ígéretével nyerte el a szavazók többségének bizalmát. Megválasztásakor Kucsma még nem beszélte az ukrán nyelvet, azt csak hivatali ideje alatt sajátította el. Aztán ugyanez a politikus öt évvel később, az 1999-es elnökválasztási kampányban – amikor az oroszbarát kommunista Petro Szimonenkoval került szembe – kijelentette: Ukrajnának csak egyetlen államnyelve lehet, mégpedig az ukrán (Kulyk 2007). Kucsma egyik 1999-es beszédében az is elhangzott, hogy „Ukrajnában az orosz nyelv nem lehet idegen", majd az is, hogy „nálunk csak egyetlen hivatalos nyelv van – az ukrán" (Kulyk 2007: 308–309). 2000. február 22-én a kijevi parlamentben azt mondta, nem szabad sokat beszélni a nyelvi kérdésről, „elkerülve a politikai turbulenciát, de dolgozni kell annak gyakorlati megoldásán" (idézi Stepanenko 2003: 122).

Kucsma hintapolitikájának szintén jó példája az 1996-ban elfogadott Alkotmány.[238] A 10. cikkely kimondja: „Ukrajnában az államnyelv az ukrán. Az állam biztosítja az ukrán nyelv mindenirányú fejlődését és funkcionálását a társadalmi élet minden szférájában Ukrajna egész területén". Ám a következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrajnai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme".[239]

Laada Bilaniuk (2010: 108) szerint „Ez a megfogalmazás kompromisszum volt a szembenálló táborok, az ukrainofónok és ruszofónok között, de a »centrista« politikai csoportok a kétértelműséget stratégiailag használták fel a nyelvi kérdés háttérbe szorítására, az egyértelmű teendők kötelezettségének elkerülésére, és általában a status quo fenntartására". Zhurzhenko (2014: 253) úgy véli, Kucsma *laissez faire* nyelvpolitikát folytatott. Erre utalhat, hogy az Alkotmány 92. cikkelye kizárólag törvényi szabályozás hatálya alá helyezi a nyelvhasználat kérdésének rendezését, ám Kucsma elnökségének tíz esztendeje sem volt elegendő ahhoz, hogy megváltoztassák a még 1989-ben (tehát a Szovjetunió fennállása idején) elfogadott nyelvtörvényt. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ukrajnai ratifikációja körül kialakult ellentmondásos helyzet szintén a politikai alkuk következménye (Kresina–Yavir 2008: 190–196, Csernicskó–Ferenc 2016).

3.2. „Narancsos" nyelvpolitika (2004–2010): az egyensúly felborul

A 2004-es narancsos forradalom utáni években Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzésévé az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése vált. A politikai szándék az volt, hogy a *de jure* helyzet (Ukrajna egynyelvű állam) és a *de facto* szituáció (az ország lakosságának túlnyomó része többnyelvű) közötti feszültséget feloldják. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája" – írta az akkori elnök, Viktor Juscsenko (2010).

A nyelvi kérdésben egyensúlyozó politikát ugyanakkor a választási kampányok során Juscsenko sem tudta elkerülni (Shevchuk–Trach 2009: 98). A kampányban a jelölt sajtóosztálya tudatta, hogy az elnökjelölt megválasztása esetén kész olyan rendeletet kiadni, mely szerint az állami hivataloknak olyan nyelven kell majd választ adniuk az állampolgári beadványokra, amilyen nyelven azok érkeztek.[240] Elnökként azonban Juscsenko gyorsan megfeledkezett választási ígértéről.[241]

A korábbi nyelvpolitikai hagyományoknak megfelelően a megválasztása után az ukrán nyelv és nemzeti identitás harcosaként fellépő Juscsenko a választási kampány során még „történelmi kompromisszum"-ról beszélt. „A történelmi kompromisszum abban rejlik, hogy mi,

[238] Конституція України. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (2015.6.21.).
[239] Az idézett szakaszokat magyar fordításban lásd itt: http://adattar.adatbank.transindex.ro/Ukrajna/Ukran_alkotmany_hu.htm (2015.8.20.).
[240] http://www.e-reading.club/chapter.php/1002781/4/Kapranovi_Brati_-_Zakon_Brativ_Kapranovih.html (25-06-2015).
[241] http://anti-orange.com.ua/article/resident/68/12692 (2015.6.25.).

ukrainofonok elismerjük, hogy az orosz nyelv a mi társadalmunk számára több, mint egy nemzeti kisebbség vagy egy szomszédos állam nyelve. A ruszofonoknak azonban egyet kell érteniük azzal, hogy az évszázadokon át üldözött ukrán nyelvnek joga van a pozitív diszkriminációhoz" (idézi Shumlianskyi 2006: 98).

A politikailag kiélezett helyzetben a két szélsőséges álláspont (ukránosítás–oroszosítás) között végig jelen volt a centrista nézőpont is (Stepanenko 2003: 121–122). Ennek képviselői a nyelvi, etnikai konfliktusok elkerülése érdekében úgy vélték, Ukrajna számára az a legjobb, ha megőrzi azt a helyzetet, melyben az ukrán csak felemásan tölti be az államnyelvi funkcióit, s ahol az orosz gyakorlatilag hivatalos nyelvként használatos az ország nagy részén (Kulyk 2007: 308–315, 2014: 126, Shumlianskyi 2006). A narancsos forradalom utáni nyelvpolitika azonban felrúgta a függetlenné válás idején kialakult status quo-t. Rjabcsuk (2015: 155–157) elemzése szerint a posztszovjet nómenklatúra és a vetélytárs nemzetiesítő elit közötti egyensúly nem volt tovább fenntartható:

„Amikor […] a hatalmi elit, az úgynevezett szovjet nómenklatúra képében váratlanul saját független államot kapott, két, egymással szorosan összefüggő problémával találta szemben magát. Először is, milyen államot kell építenie, milyen identitásokra, szimbólumokra és narratívákra kell alapoznia, ha azt akarja, hogy pontosan ennek az elitnek a hatalmát legitimálja? Másodszor pedig, mi lesz az ellenelittel, vagyis az etnonemzeti tábor képviselőivel, akik a saját állam- és nemzetépítő projektjük megvalósítását követelték, és persze azt is, hogy marginalizálják a nómenklatúrában található ellenfeleiket. Ukrajnában […] elég erősek és befolyásosak az etnonemzetiek, a szimbólumaik és a narratíváik pedig eléggé kidolgozottak és vonzóak voltak, [ezért] a birodalmi regionális közösség azt az utat választotta, hogy kompromisszumot köt a politikai vetélytársakkal, és bekapcsolja őket a hatalmi struktúrába azzal a feltétellel, hogy megőrizheti vezető szerepét […]. Ukrajnában ez a kompromisszum mindenekelőtt oda vezetett, hogy manipulálják a lakosság két alcsoportját, és fenntartják az ambivalenciát […]. Egyesekkel szemben föl kellett venniük az őslakos etnonemzeti projekt híveinek maszkját, mások előtt pedig abban a szerepben léptek fel, hogy megvédik a birodalmi örökséget (az örökül kapott kiváltságokat) az agresszív etnonacionalizmustól. […] Ukrajnában csak mélyült az elmúlt húsz évben a társadalom megosztottsága, a két meghatározó etnokulturális csoport pedig radikalizálódott".

A Viktor Juscsenko és Julija Timosenko vezette narancsos erők a választási győzelem után éppen ezért már úgy vélték, „Ukrajna deformált nyelvi helyzetet örökölt", melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie" (Koncepció 2010). Azaz: el kell érni azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz csak egyike a számos kisebbségi nyelvnek, az ukrán pedig államnyelvként az összes formális funkcióban egyeduralkodó. Ebben az értelmezésben a nyelvhasználatot szabályozó törvényeknek az a célja, hogy „visszavonja az ukrán lakosság eloroszosítását, és állítsa vissza a korábbi nyelvi helyzetet (Besters-Dilger ed. 2008: 5, 2009: 9).

Bilaniuk (2010: 116–117) szerint Ukrajnában sokan szükségszerű kapcsolatot látnak az etnikai és nyelvi identitás között: eszerint az etnikai ukránoknak ukránul, az oroszoknak oroszul kell beszélniük. Az ilyen logika alapján az orosz ajkú ukránok léte az orosz imperializmus bizonyítéka, ami ellen az ukrán állam és nyelv bukásának megelőzése érdekében tenni kell (Bilaniuk 2010: 117, Pavlenko 2011: 48–49).

A politikai és társadalmi elit egy része – a „deformált" nyelvi helyzet miatt (Maszenko 2007: 7) – nem a kisebbségi nyelvek védelmét, hanem az ukránnak mint államnyelvnek a minél erőteljesebb és szélesebb körben való elterjesztését tekintette elsőrendű állami nyelvpolitikai feladatnak (Macjuk 2009: 178). Pavlenko (2011: 50) rámutat: „Ukrajnában gyakran ismétlik, hogy az ukrán egy »kis« nyelv, amely eltűnhet állami támogatás nélkül […], miközben az orosz nem igényel támogatást, mivel nem »veszélyeztetett« nyelv" (ezt a véleményt lásd pl. itt: Maszenko 2007: 39).

dc_1478_17

Ennek az attitűdnek a központi gondolata az volt, hogy a közös ukrán nyelv az újonnan formálódó egységes ukrán politikai nemzet kiemelt szimbóluma, „az állami egység megerősítésének eszköze" (Koncepció 2010). Ezért a nemzeti érzelmű politikusok szerint mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok az új ukrán államesze mellenében, az egységes ukrán nemzet és állam ellen foglalnak állást (Majboroda–Pancsuk 2008: 207–209, Maszenko 2007: 11). Törvényszerűnek tartották, hogy a hosszú elnyomás után az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően ukrán egynyelvűségre törekszik (vö. Shemshuchenko–Horbatenko 2008: 168). Az ország nyelvi helyzetét posztkoloniálisnak[242] értékelők (Maszenko 2004, Pavlenko 2008, 2011, Shyshkin 2013) úgy látták, a „nemzetek közötti érintkezés" nyelveként Szovjet-Ukrajnára erőltetett orosz nyelvvel szembeni küzdelem a nemzeti és nyelvi függetlenség, az ukrán azonosságtudat szükségszerű velejárója (Kulyk 2007). Juscsenko (2010) kijelentette: „Csak egységes nyelvi és kulturális teret alkotva szerez a nemzet immunitást az ellenséges külső hatásokkal szemben".

Az államelnökök sorában azonban éppen a 2004-es narancsos forradalom révén hatalomra jutott Juscsenko bizonyult a legkevésbé eredményesnek az ukránosításban. Shevchuk és Trach (2009: 102) szerint Juscsenko nyelvpolitikájának fő vonása sokkal inkább a retorika szintjén valósult meg, mintsem a jogalkotásban. A kudarc bizonyítéka, hogy nem sikerült új, az ukrán pozícióit megerősítő nyelvtörvényt elfogadtatnia. Ebben az időszakban erősödött meg viszont a kétnyelvűség kodifikálását felvállaló Régiók Pártja (Besters-Dilger 2011: 353–361).

3.3. A Janukovics éra (2010–2014)

A 2010-es elnökválasztás el is söpörte a narancsos elitet. Az a Viktor Janukovics nyerte meg a választást, aki a kampányban azt ígérte, hogy rendezi az orosz nyelv státusát. Persze miután megválasztották, Janukovics is azonnal sietett leszögezni: Ukrajnában kizárólag az ukrán lehet az államnyelv.[243]

Az elnök mögött álló Régiók Pártja – választási ígérete szerint – a nyelvpolitikát a valós nyelvi helyzetre kívánta alapozni. Kodifikálni akarták az ország *de facto* kétnyelvűségét az orosz második államnyelvi státusba emelésével. Érvelésük fontos eleme volt, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az orosz ajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, háttérbe szorítja az orosz nyelvet, kultúrát (Bowring 2014, Dickinson 2010). Az ebbe a táborba tartozók azonban az orosz nyelv szabad használatának jogát nem csupán a déli és keleti régiókban követelték, hanem az egész országban. Vagyis azokon a területeken is, ahol az orosz ajkú lakosság aránya elenyésző.

Az ukrán nyelvért aggódók félelmeit az is erősítette, hogy – akárcsak korábban Kucsma[244] – Janukovics is csak akkor kezdett el megtanulni ukránul, amikor magas rangú politikus lett.[245]

---

[242] Juscsenko (2010) szerint „A kétnyelvűség Ukrajnában – az ország gyarmati függőségének következménye".

[243] http://zaxid.net/news/showNews.do?ukrayinska_mova_bude_yedinoyu_derzhavnoyu_ndazh_yanukovich&objectId=1097822

[244] Az ukrán politikai elit és a magas rangú állami hivatalnokok körében egyáltalában nem ritka, hogy nem vagy eléggé gyengén beszélnek ukránul, függetlenül attól, melyik politikai oldalon állnak (Nahorna 2005: 264–265, Ruda 2012: 36). Nyelvművelők az ukrán anyanyelvű Juscsenko nyelvhasználatában is találnak orosz kontaktushatásokat (erről lásd például ezt a híradást: http://tabloid.pravda.com.ua/focus/471e03a6885e3/). Donyeck megye Kijev által ellenőrzött részének kor–mány–zója 2015. november 12-én bejelentette, hogy a régióban az összes állami hivatalnok ingyenes ukrán nyelvtanfolyamon vesz majd részt. „Pavlo Zserbickij, a Donyeck megyei katonai és polgári közigazgatás vezetője az ukrán nyelv segítségével fog küzdeni a szeparatizmussal a donyecki régióban" – áll a híradásban (http://language-policy.info/2015/11/2097/, 2015.11.13.) De a külföldön legismertebb ukrán sportolók (a profi világbajnok bokszoló Klicsko testvérek, a 2004-ben az év európai labdarúgójának választott Andrij Sevcsenko, az ötszörös olimpiai bajnok úszónő Jana Klocskova stb.) hiányos ukrán nyelvtudásuk miatt szintén nem szívesen nyilatkoznak ukránul. A sportpályafutása után politikai pályára lépett Vitalij Klicsko több politikustársához hasonlóan a politikai életben tanult meg elfogadhatóan ukránul. A Janukovics elűzése után hatalomra jutott politikai gárda tagjai között is számos olyan vezető politikus akad, akinek az ukrán függetlenség negyedszázada után is gondjai akadnak az ukrán nyelvvel. Arszen Avakov belügyminisztert például nyelvvédő ukrán aktivisták be is perelték, mert a tárcavezető hivatalos beszédeit rendre oroszul tartja (http://language-policy.info/2015/11/mvs-pohodylos-perekladaty-vystupy-avakova-ukrajinskoyu/).

[245] http://tabloid.pravda.com.ua/focus/471e03a6885e3/ (2015.6.25.).

dc_1478_17

A Janukovics ellenében az elnökválasztás második fordulójában alul maradt, ellenzékbe szorult, majd börtönbe zárt Timosenko nem sokkal választási veresége után megpróbálta kihasználni ezt az aggodalmat. Kijelentette: a Janukovics vezette hatalom „háborút folytat" az ukrán nyelv ellen, hiszen a kormányzati politikusok és az állami köztisztviselők nagy része hivatali időben sem használja az államnyelvet.[246] Nyilatkozatában felszólította az orosz ajkúakat, hogy mielőbb tanuljanak meg ukránul. Szerinte ezt nem kell a nulláról kezdeniük, hanem csupán fel kell idézniük a nyelvet „a genetikai emlékezetből". „Az ukrán nyelv bennünk van" – mondta Timosenko[247], aki egyébként szintén orosz ajkú, és csak a nagypolitikában tanult meg ukránul. A politikusnő úgy vélte, Ukrajnának csupán egyetlen államnyelve lehet: az ukrán. Az egyetlen államnyelv megőrzésére nem azért van szükség, hogy más nyelveket kiszorítson a használatból, tette hozzá, hanem azért, hogy Ukrajna és az ukrán nemzet végre lerázza magáról az egykori szovjet gyarmatosító politika máig érzékelhető hatásait.

Hanna Herman, Janukovics elnök hivatalának helyettes vezetője nem maradt adósa Timosenkonak. Herman szerint az ellenzéki politikus soha nem beszélt ukránul saját gyermekeivel, ezért az állami nyelvpolitikát bíráló szavait sem lehet komolyan venni. Herman kijelentette: az ellenzék nem hajlandó tudomást venni arról, hogy Janukovics egyre jobban beszéli az államnyelvet. Az ukrán nyelvet féltő Timosenkoról pedig azt mondta, hogy ő sem tud jól ukránul, hiszen orosz akcentussal beszéli a nyelvet. Nincs abban semmi különös, tette hozzá Herman, hogy Timosenko és barátai az ukrán nyelv egyedüli védelmezőiként állítják be magukat, miközben mindenki másban az államnyelv fenyegetőit látják. „Ők mind neofiták, a neofiták pedig mindig kategorikusak, és mindig úgy látják, hogy náluk senki sem odaadóbb."[248]

3.3.1. A 2012-es nyelvtörvény

A szoros eredményt hozó 2010-es elnökválasztást követően[249] a kiélezett nyelvpolitikai helyzet feloldását az is nehezítette, hogy a feszültség fenntartása mind a hatalmon lévő, mind pedig az ellenzéki politikai erőknek kedvezett. A választók mobilizálása mindkét tábornak érdekében állt a 2010. október 31-re kiírt helyhatósági választások előtt.

A nyelvi kérdés – az ukrajnai hagyományoknak megfelelően (Shevchuk–Trach 2009, Stepanenko 2003, Zaremba–Rimarenko 2008a) – fontos kampánytéma volt ebben az időszakban is. Különösen megnőtt a nyelvi kérdés körüli aktivitás a 2012-es parlamenti választások közeledtével. 2010-ben az összes politikai megmozdulásnak csupán a 2,43%-a, 2011-ben pedig alig 1,80%-a volt kapcsolatban a nyelvi helyzettel, 2012-ben ez az arány 10,45%-ra emelkedett (37. táblázat).

37. táblázat. A politikai megmozdulások, akciók, tüntetések száma, illetve ezen belül a nyelv kapcsán szervezett megmozdulások száma és aránya Ukrajnában, 2010–2012

Forrás: Ishchenko ed. 2013: 34.

	2010	**2011**	**2012**
összes politikai megmozdulás	2305	2277	3636
nyelvi témájú akciók száma	56	41	380
nyelvi témájú (az összes %-ában)	*2,43*	*1,80*	*10,45*

[246] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1188633-timoshenko-rezhim-yanukovicha-razvernul-nastoyashchuyu-vojnu-protiv-yazyka-shevchenko (2015.6.24.).

[247] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1093480/print (2015.6.24.).

[248] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1188782-german-timoshenko-nikogda-ne-razgovarivala-so-svoimi-rodnymi-na-ukrainskom-yazyke (2015.6.24.).

[249] Viktor Janukovics a szavazatok 48,95%-át, Julija Timosenko a 45,47%-át kapta a második fordulóban. A regnáló elnök, a narancsos forradalom hőse, Viktor Juscsenko a második fordulóba sem jutott be.

dc_1478_17

Jól jelzi, mennyire érdekeltek a politikusok a nyelvi problémakör napirenden tartásában, hogy 2011-ben (amikor nem rendeztek választásokat Ukrajnában) a nyelvi kérdést érintő megmozdulások 46%-ának szervezésében vettek részt pártok vagy más politikai szereplők; a két választási évben (2010 és 2012) azonban ez az arány 64%, illetve 66% volt (Ischenko ed. 2013: 36). 2012-ben a nyelvi kérdésben szervezett 380 társadalmi akció között 92% az ukrán nyelv védelmében, az orosz nyelv státusának emelése ellen folyt (Ishchenko ed. 2003: 34).

A 2006-ban, 2007-ben és 2012-ben is parlamenti választásokat nyerő, 2010-ben Janukovicsot az elnöki székbe segítő Régiók Pártja hatalomra lépését követően – nem törődve a tiltakozó akciókkal – hozzáfogott az alkotmány és a nyelvtörvény átírásához. Érvelésük központi eleme volt, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az orosz ajkú lakosság emberi, nyelvi és nemzetiségi jogait, háttérbe szorítja az orosz nyelvet, kultúrát (Bowring 2014). Az alkotmány módosításához azonban nem volt meg a politikai erő: a parlamenti szavazatok kétharmadának megszerzése nem sikerülhetett. Az 1989-es, még a szovjet időkből származó nyelvtörvényt azonban – több próbálkozást követően (Fedinec–Csernicskó 2012) – 2012-ben sikerült lecserélni. Ám a nyelvi kérdés megnyugtató rendezését nem hozta meg az új törvény. Ez nem sokkal később, 2013 őszén vált teljesen világossá.

Az új nyelvtörvényt – Ukrajna törvénye „Az állami nyelvpolitika alapjairól”[250] címmel – politikai háttéralkuk közepette, botrányos körülmények között fogadta el a parlament 2012. július 3-án, s hosszú és fordulatos volt az út addig, amíg a megszavazott dokumentumot aláírta a parlament akkori házelnöke, majd az elnök (Csernicskó–Fedinec 2015, Moser 2013).

A törvény szerint azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a jogszabály által regionális vagy kisebbségi nyelv státust nyert 18 nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot, az adott kisebbségi nyelv hivatalos nyelvi funkciókban használható (Csernicskó 2016b, 77–79). Bár országosan az orosz anyanyelvűek aránya 29,6%, a jogszabály alkalmazását csak megyei, járási és települési szinten írja elő a törvény. Hiába haladja meg tehát jelentősen az orosz anyanyelvűek aránya a 10%-ot Ukrajnában, országos szinten csak egy államnyelv és hivatalos nyelv van: az ukrán. Makroszinten tehát a nyelvtörvény nem vezeti be a hivatalos kétnyelvűséget: Ukrajnának az ukrán marad az egyetlen államnyelve, és országos viszonylatban az orosz nem válik második hivatalos nyelvvé sem.

Az 1989-es nyelvtörvény és a Karta ukrajnai ratifikációs törvénye az ország nemzeti kisebbségeinek nyelveire terjed ki. A 2012-es nyelvtörvény ezekkel szemben a törvények hatálya alá vont nyelvek anyanyelvi beszélőinek jogait határozza meg. A különbség lényeges. Ukrajnában ugyanis jelentős eltérés van a lakosság nemzetiségi és anyanyelvi összetétele között. A népszámlálás során sokkal nagyobb arányban vallották magukat ukrán nemzetiségűnek, mint ukrán anyanyelvűnek. A 2001-es népszámlálás adatai alapján nemzetiségi alapon Ukrajna polgárainak 22,18%-a (10.699.209 fő), anyanyelv szerint viszont 32,47%-a (15.663.434 személy) tartozott a kisebbségiek közé. Azzal tehát, hogy az új nyelvtörvény nem a nemzeti kisebbségek nyelveit védi, hanem a regionális vagy kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélő polgárok nyelvi jogait, egyértelműen jóval szélesebb körre terjed ki a hatálya.

A törvényben megnevezett 18 regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek száma a 2001-es cenzus adatai alapján összesen 15.318.855 fő volt, s ezzel Ukrajna lakosságának 31,75%-át tették ki. Azoknak a nyelvi kisebbségeknek a nyelvi jogait (akik az ország lakosságának 0,3%-át alkotják), melyek anyanyelve nem tartozik az állami nyelvpolitika alapjairól szóló jogszabály hatálya alá, Ukrajna nemzeti kisebbségeiről hozott törvénye védelmezi.

[250] Закон України „Про засади державної мовної політики.” http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17 (2015.6.25.).

dc_1478_17

A 2012-ben elfogadott nyelvtörvény – Ukrajna Alkotmánya[251] 10. cikkelyének az első részével összhangban – egyetlen államnyelvként az ukránt határozza meg. Az alaptörvény említett cikkelyének az Alkotmánybíróság által kiadott hivatalos értelmezése szerint[252] az államnyelv (державна мова) egyben hivatalos nyelv (офіційна мова) is Ukrajnában. Ugyanakkor az a tény – állapítja meg az említett alkotmánybírósági állásfoglalás –, hogy az országnak csupán egyetlen államnyelve van, nem jelenti azt, hogy csak és kizárólag az ukrán nyelv használható hivatalos nyelvi funkcióban. Ennek megfelelően az új nyelvtörvény bizonyos feltételek esetén lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát. Egyes jogokat a helyi hatalmi szerveknek kötelezően és automatikusan biztosítaniuk kell azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a törvényben felsorolt 18 nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot. Az ilyen jogok közé tartozik például a helyi államhatalmi és önkormányzati szervek iratainak hivatalos közzététele a kisebbségi vagy regionális nyelven; a hatóságokhoz forduló kisebbségi nyelvet beszélő személyekkel folytatott kommunikációban a hivatalnak a kisebbségi nyelvet kell használnia; a regionális nyelven benyújtott írásbeli beadványokra ugyanezen a nyelven kell választ adni; az iskolai oktatásban tanítani kell a kisebbség nyelvét; a földrajzi neveket kisebbségi nyelven is fel kell tüntetni (Tóth–Csernicskó 2014: 16–18).

A nyelvtörvény tehát azokon a közigazgatási egységeken belül írja elő a kisebbségi nyelven való hivatali ügyintézés biztosítását, ahol a jogszabályban regionális vagy kisebbségi nyelvként megnevezett nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot (12. térkép). Az kétségtelen tény, hogy az orosz anyanyelvűek élhetnek a legtöbb közigazgatási egység területén azzal a lehetőséggel, hogy anyanyelvük regionális szinten hivatalos nyelvként használhatóvá válik. A cenzus idején Ukrajna közigazgatásilag 27 adminisztratív egységre oszlott (24 megye, Kijev főváros, a Krími Autonóm Köztársaság és annak fővárosa, Szevasztopol). A 24 megyéből (область) 11-ben haladja meg az orosz anyanyelvűek aránya a 10%-ot. Emellett Kijevben és Szevasztopolban szintén magasabb az orosz ajkúak aránya 10%-nál. A Krími Autonóm Köztársaságban az orosz és a krími tatár anyanyelvűeké egyaránt több, mint 10%. Csernyivci megyében a román beszélői érik el a 10%-os küszöböt. A magyar anyanyelvűek aránya Kárpátalján csaknem 13%.

A nyelvtörvény 7. cikkely 2. része megnevezi azt a 18 nyelvet, melyek a hatálya alá tartoznak: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, (új)görög, lengyel, roma, román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimcsak. Ezeket a nyelveket – a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájára hivatkozva – „regionális vagy kisebbségi nyelvek”-ként határozza meg. Más nyelvek nem rendelkezhetnek regionális vagy kisebbségi nyelv státusával az országban, a felsoroltak azonban – további határozatoktól, döntésektől, állásfoglalásoktól függetlenül – rendelkeznek ezzel a státusszal.

A nyelvtörvény egymástól nagyon eltérő számú és helyzetű nyelvi közösségre terjed ki. Amint fentebb láttuk, az orosz ajkúak csoportja jelentős mértékben kiemelkedik a többi nyelvi közösség közül. Ám a többi, nem orosz anyanyelvű nyelvi kisebbség között is jelentős eltérések vannak számosságukat, illetve nyelvüknek a nyilvános közéletben, az oktatásban, a kultúrában történő használatát tekintve egyaránt. Csupán a krími tatár anyanyelvűek száma haladta meg a 200 ezer főt, és mindössze a moldáv, a román, a magyar és a bolgár anyanyelvi beszélői érték el a 100 ezres létszámot. A karaimot és krimcsakot anyanyelvként beszélők száma 100-nál kevesebb volt (24. ábra).

[251] Конституція України. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (2015.2.9).

[252] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самов рядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України від 14. 12. 1999 р. № 10-рп/99. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99 (2015.2.9).

12. térkép. Azok a régiók, ahol egy (két) regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot, és így használhatók hivatalos funkciókban is

(A 2001-es cenzus adatai alapján.)

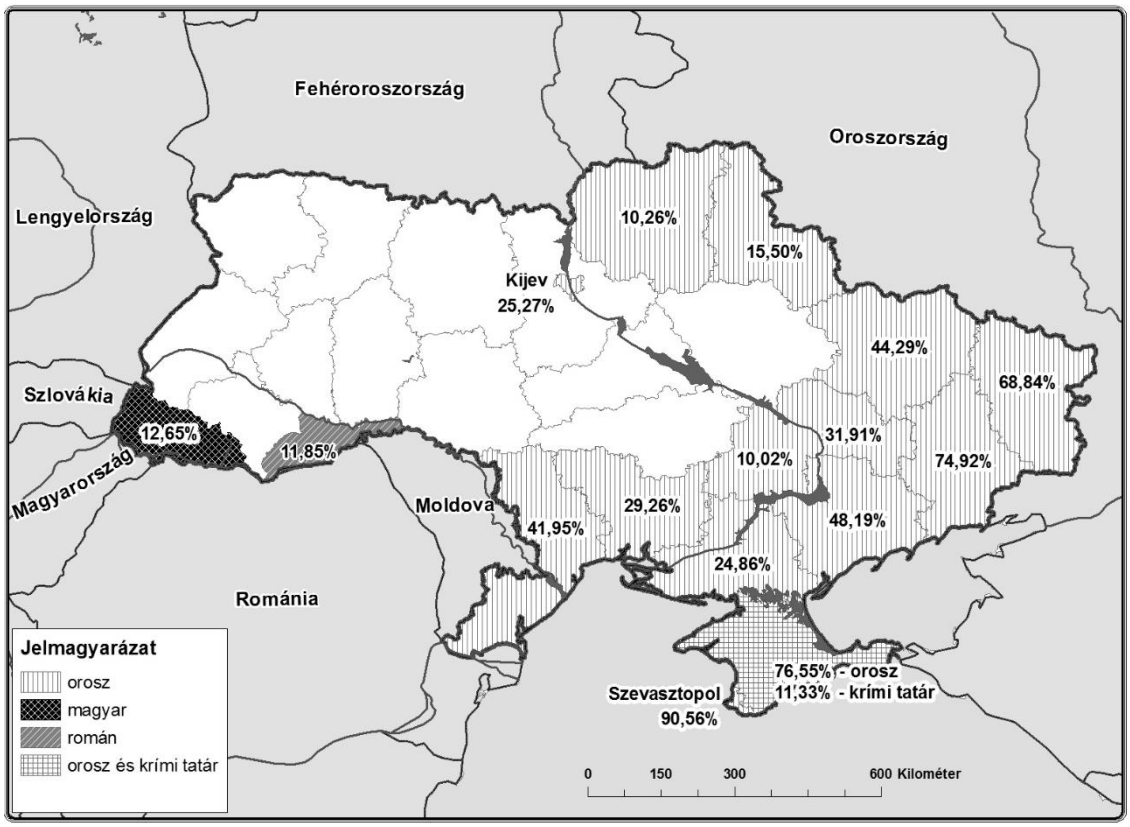

24. ábra. A nyelvtörvény által regionális vagy kisebbségi nyelvnek minősített nyelvek anyanyelvi beszélőinek száma a 2001-es cenzus adatai alapján (az orosz anyanyelvűek nélkül)

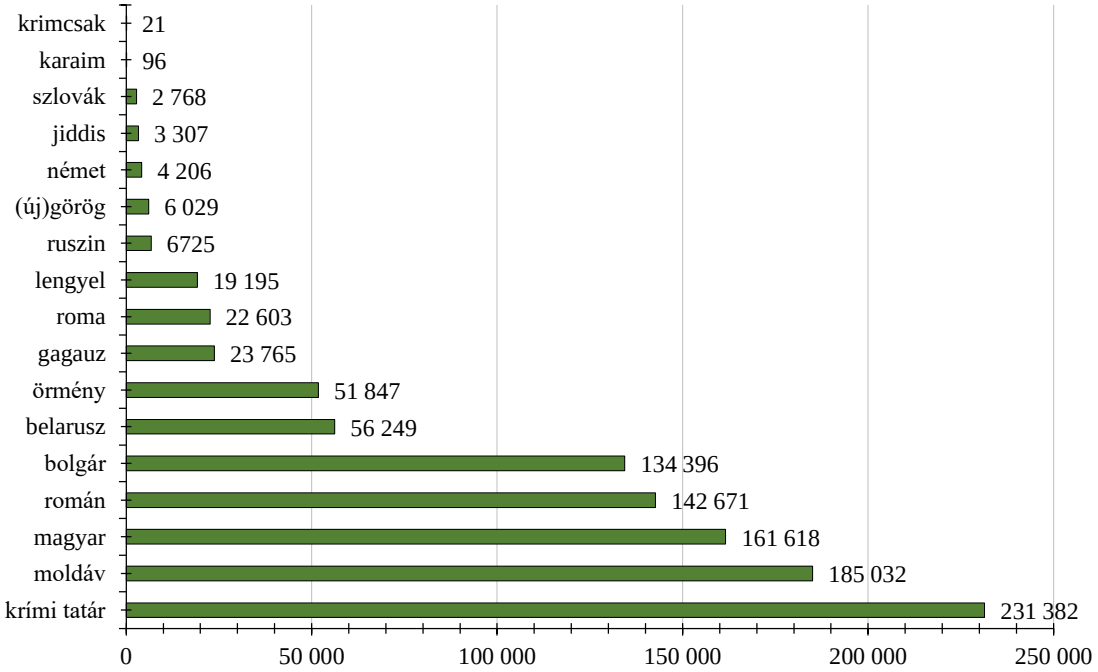

dc_1478_17

Ha nem csupán a megyék, hanem a járások (район) és a járási jogú városok (місто обласного підпорядкування) szintjén is megvizsgáljuk, hogy mely nyelvek beszélői érik el a nyelvi jogok érvényesítéséhes szükséges 10%-os küszöböt, azt láthatjuk, hogy az orosz anyanyelvűek aránya számos járásban és városban teszi ki a lakosság legalább egytizedét (13. térkép).

13. térkép. Azok a járások és járási jogú városok, ahol az orosz anyanyelvűek elérik a 10%-os küszöböt

(A 2001-es cenzus adatai alapján.)

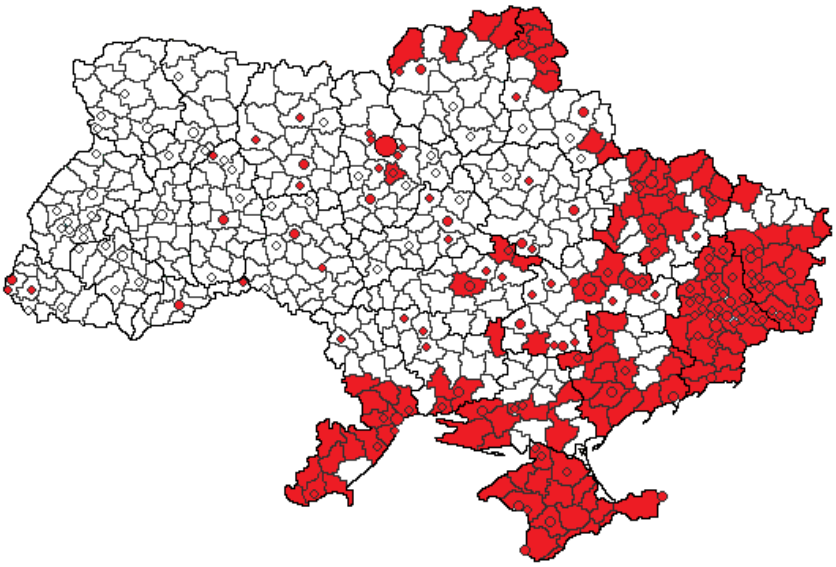

Ám a 14. térképen az is látszik, hogy az orosz mellett egyes járásokban a bolgár, a gagauz, a krími tatár, a magyar, a román és a moldáv anyanyelvi beszélői is elérik a nyelvtörvényben rögzített demográfiai küszöböt (Csernicskó–Fedinec 2016). A bolgár anyanyelvi beszélői 7, a krími tatáré 15, a gagauzé 1, a moldávé 8, a románé 7 járás területén érik el a 10%-os arányt; a magyar anyanyelvűek 4 járásban és egy járási jogú városban alkotják a népesség legalább tizedét.

14. térkép. Azok a járások és járási jogú városok, ahol egyes regionális vagy kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-os küszöböt

(A 2001-es cenzus adatai alapján.)

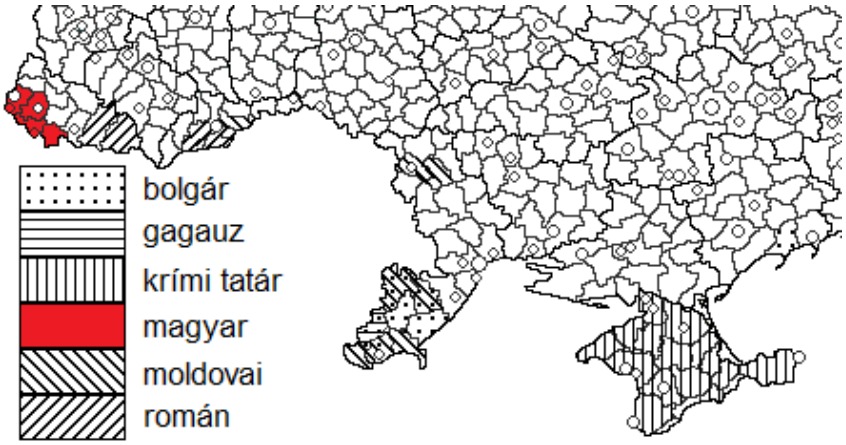

dc_1478_17

Nem kizárólag az orosz anyanyelvűek számára nyújt nyelvi jogokat a 2012-es nyelvtörvény. Még inkább nyilvánvalóvá válik ez az állítás, ha települési szinten vizsgáljuk meg a népszámlálási adatokat. Arra nyilván nincs mód, hogy Ukrajna minden településére kiterjedően megtegyük ezt, ám Kárpátalja példájával igazolható ez az állítás.

A cenzus adatai szerint Kárpátalján a lakosság legnagyobb része (81,00%-a) ukrán anyanyelvű. A magyar ajkúak aránya 12,65%, az oroszt tekinti anyanyelvének 2,90%, a románt 2,57%, valamilyen más nyelvet 0,88% (38. táblázat).

38. táblázat. Kárpátalja lakossága anyanyelv szerint a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

	fő	%-ban
ukrán	1 009 544	80,47
magyar	158 729	12,65
orosz	36 412	2,90
román	32 224	2,57
ruszin	6724	0,54
cigány	2 990	0,24
szlovák	2 575	0,21
német	1 850	0,15
belarusz	597	0,05
bolgár	63	0,01
örmény	290	0,02
gagauz	12	0,00
moldáv	366	0,03
lengyel	130	0,01
jiddis	85	0,01
görög	10	0,00
egyéb nyelv	1 719	0,14
nem adott meg anyanyelvet	294	0,02
Összesen	*1 254 614*	*100,00*

A régió területén a nyelvtörvényben megnevezett 18 regionális vagy kisebbségi nyelv közül 7 anyanyelvi beszélőinek aránya éri el a 10%-ot legalább egy helyi önkormányzat területén.

Kárpátalján a román anyanyelvűek aránya 2 járásban (Técsői, Rahói), illetve 7 helyi önkormányzat (Bila Cerkva, Vodicja, Hlibokij Potyik, Szerednye Vogyane, Gyibrova, Aknaszlatina és Topcsinó) területén (összességében 10 helységben) éri el a jogszabályban megszabott határt. 3 városban (Ungvár, Munkács és Csap) az orosz ajkúak aránya is eléri a törvényben meghatározott arányszámot. A szlovák anyanyelvűek aránya mindössze az ungvári járási Őrdarma községben éri el a jogszabály által meghatározott minimális arányt. A németet anyanyelvként beszélők aránya csupán 2 községi tanács területén (Alsőschönborn és Pósaháza) haladja meg a 10%-os arányt. Az ungvári járási Szerednyén és a munkácsi járási Domboki községben a cigány (roma) nyelvet anyanyelvnek valló lakosok aránya magasabb, mint 10%. Bár a ruszin nyelvet a 2001-es cenzus idején csupán az ukrán nyelvjárásaként határozták meg, 2 helyi önkormányzat (Hánykovica és Nelipino) területén a ruszin anyanyelvűek aránya is legalább 10%-os.

Kárpátalján a magyar anyanyelvűek aránya 12,65%. A megyei szint mellett a magyar anyanyelvűek aránya 4 járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint 69 falusi, nagyközségi önkormányzat területén éri el a 10%-os arányt (15. térkép).

Más nyelvek hordozói sem megyei, járási, városi, községi (tanács) és falusi (település) szinten sem érték el a 10%-os küszöböt Kárpátalján (Csernicskó–Ferenc 2016).

15. térkép. Azok a települések, amelyek területén egy (vagy több) regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot

(A 2001-es cenzus adatai alapján.)

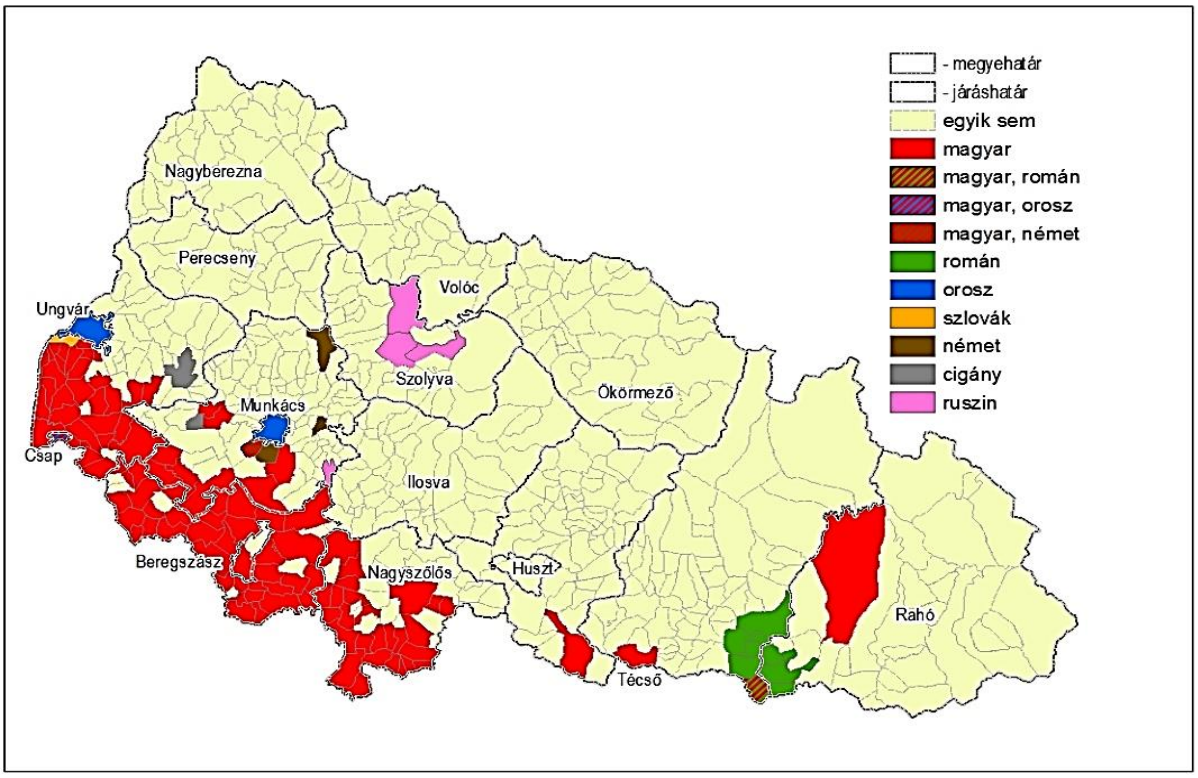

Mindez azt jelenti, hogy Kárpátalja területén, a nyelvtörvény által meghatározottak szerint, a polgárok jogosultak arra, hogy az államhatalom helyi szervei és az önkormányzatok által nyújtott szolgáltatásokat államnyelven (ukrán) vagy magyar nyelven vehessék igénybe:

a) a megyei szintű hatalmi szerveknél;
b) járási, illetve városi szinten a Beregszászi, a Nagyszőlősi, a Munkácsi és az Ungvári járások, valamint a megyei alárendeltségű Beregszász és Csap város hatalmi szerveinél;
c) azon helyi önkormányzatok területén, ahol a magyart anyanyelvként beszélők aránya meghaladja az összlakosság 10%-os részarányát.

Az állampolgároknak joguk van a hatalmi szervek szolgáltatásait államnyelven (ukrán) vagy román nyelven igénybe venni:

a) a Técsői és a Rahói járások hatalmi szerveinél;
b) azon helyi önkormányzatok területén, ahol a román anyanyelvűek aránya meghaladja az összlakosság 10%-os részarányát.

A polgárok a nyelvtörvény által meghatározott szolgáltatásokat Ungvár, Munkács és Csap városában államnyelven (ukrán) és orosz nyelven is igénybe vehetik.

dc_1478_17

A törvénynek megfelelően az államhatalmi és a helyi önkormányzatok közigazgatási szolgáltatásait az államnyelv mellett szlovák nyelven is egy település önkormányzata: az Ungvári járási Őrdarma (Сторожниця) területén lehet igénybe venni.

A nyelvtörvény által garantált jogokat német, roma/cigány és ruszin nyelven egyenként két-két településen lehet igénybe venni.

Aknaszlatina település lakosai az adminisztratív szolgáltatásokat: helyi szinten – ukrán, román és magyar nyelven, járási szinten – ukrán és román, míg megyei szinten ukrán és magyar nyelven vehetik igénybe.

3.3.2. A nyelv(politika) fegyveres konfliktus ürügyévé válik

2013. november 21-én kiderült, hogy az államcsőd felé tartó Ukrajna elnöke nem fogja aláírni Vilniusban az Európai Unió és Ukrajna közötti társulási megállapodást, illetve a szabadkereskedelmi egyezményt. A kormány a belpolitikai öngyilkossággal felérő szigorú és népszerűtlen megszorításokat erőltető IMF-hitel helyett a számára sokkal kedvezőbb feltételekkel kínált oroszországi kölcsönt választotta.

November 23-án Kijevben tüntetések kezdődtek Ukrajna európai integrációjáért (Onuch 2015). A főváros főterén[253] kibontakozott tiltakozások egy ideig békésen zajlottak. Ez volt a *Méltóság Forradalma* [*Революція Гідності*].

November 30-án a rendőrség indokolatlanul brutális beavatkozása a tiltakozást országos megmozdulássá terebélyesítette. 2014. január 16-án az elnök mögött álló parlamenti többség több törvényt módosított az állampolgárok gyülekezési jogának korlátozására. Ennek hatására a tüntetés halálos áldozatokkal járó, kontrollálatlan erőszakhullámba torkollott.

2014. január 28-án a parlament visszavonta a január 16-i törvényeket[254], és lemondott Mikola Azarov kormányfő.

Február 21-én úgy tűnt, nemzetközi közvetítéssel talán sikerül úrrá lenni a káoszon. Aznap este az ukrán fővárosban a lengyel diplomácia aktív fellépése és vezetőjének határozott figyelmeztetése mellett[255], a lengyel, a francia, a német és az orosz külügyminiszter jelenlétében Janukovics elnök megállapodást írt alá három ellenzéki pártelnökkel. Arszenyij Jacenyuk a Haza [Батьківщина], Vitalij Klicsko az Ütés [Удар] és Oleh Tyahnibok a Szabadság [Свобода] képviseletében írta alá azt a dokumentumot, amelyben az összecsapások felfüggesztéséről és előrehozott demokratikus választások megtartásáról egyeztek meg a felek. Az aláírást követő órákban azonban máig ismeretlen és azonosítatlan mesterlövészek tüzet nyitottak a Majdanon tartózkodókra. A lövészek mindkét irányba tüzeltek: 14 rendőr és 45 tüntető esett áldozatul, 85-en megsebesültek.[256]

Másnap, február 22-én az alig néhány órája aláírt megállapodás érvényét vesztette: Viktor Janukovics ugyanis elmenekült az országból.[257]

A parlamentben azonnal gyors átrendeződés következett be. Ugyanazokkal a képviselőkkel, de már más pártszínekben gyorsan új parlamenti többség alakult.[258] Az új parlamenti

---

[253] Kijev központi terének neve ukránul *Майдан Незалежності* [Függetlenség tere], ám a főváros lakosai leggyakrabban *Майдан* [Tér] néven emlegetik, ezért a híradásokban is gyakran *Majdan*-ként (angolul *Maidan*-ként) szerepelt. Innen ered a mozgalomnak a sajtóban gyakran használt elnevezése: *Euromaidan, Євромайдан*.

[254] http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/732-18 (2015.6.23.).

[255] „Ha nem támogatják [az egyezséget], statárium lesz, mindannyian halottak lesznek" – figyelmeztette Kijevben Radoslaw Sikorski az akkori ukrán ellenzéki politikusokat. A televíziós kamerák előtt a lengyel külügyminiszter a felvételen is jól hallhatóan azt mondta: „If jou don't support this you will have martial law, the army, you'll all be dead". https://www.youtube.com/watch?v=PoKyqoiq5b4 (2015.8.7.).

[256] A 2013 decembere és 2014 februárja között a Majdanon életüket vesztett áldozatokra „Égi Század"-ként [Небесня сотня] emlékeznek.

[257] Mint később kiderült, Oroszországba távozott.

[258] Az új hatalmi formáció 2014. november 27-én aláírt koalíciós egyezményének 3.11. pontja így fogalmaz a nyelvek kapcsán: „Az állam garantálja bármely nyelv magánéleti és az interperszonális kapcsolatokban történő szabad használatát, és egyúttal biztosítja az ukrán mint egyetlen államnyelv szigorú használatát a társadalmi élet minden területén egész Ukrajnában. Az

hatalom másnap, 2014. február 23-án – a Haza[259] frakciójához tartozó Vjacseszlav Kirilenko képviselő előterjesztésére – a nyelvtörvény eltörléséről fogadott el jogszabályt.[260]

Oroszország azonnal bejelentette: védelmébe veszi az ukrajnai orosz anyanyelvű közösséget, megvédi őket az ukrán nacionalizmustól. Vlagyimir Putyin orosz elnök a következőket mondta ezzel kapcsolatban a Krím-félsziget Oroszországhoz csatolásának moszkvai ceremóniája során 2014. március 18-án tartott beszédében az általa „elsősorban orosz ajkú Krím"-nek nevezett régióról:

„… a Krím és Szevasztopol lakói Oroszországhoz fordultak, hogy védelmezze meg életüket és jogaikat azzal, hogy megelőzi az olyan eseményeket, mint amelyek Kijevben, Donyeckben, Harkovban és más ukrán városokban történtek, illetve történnek jelenleg is. Ezt a kérést nyilvánvalóan nem hagyhattuk figyelmen kívül. Részünkről ez felért volna egy árulással. (…) Érthető az aggodalmunk, hiszen nem egyszerűen csak közeli szomszédok vagyunk, hanem, mint azt már többször említettem, egyetlen nemzet. (…) Több millió orosz nyelvet beszélő ember él Ukrajnában, és él majd a jövőben is. Oroszország mindig meg fogja védeni érdekeiket, minden politikai, diplomáciai és jogi eszközt bevetve. De elsősorban mégis Ukrajna érdeke kellene legyen ezen polgárok jogainak és érdekeinek teljes körű védelme. Ez ugyanis Ukrajna állami stabilitásának és területi integritásának garanciája" (lásd Sakwa 2016: 173–175).[261]

Az 1954-ben a Szovjetunión belül az Orosz Föderációtól az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolt Krími Autonóm Köztársaság területén már aznap megjelentek az orosz hadsereg felségjelzés nélküli fegyveresei, a közbeszédben „zöld emberkék"-ként [зелені чоловічки] emlegetett katonák (Fedinec 2014: 41, Galeotti 2015).[262]

A nyelvtörvény eltörlésére irányuló lépést nemcsak Oroszország fogadta bizalmatlanul. Az ENSZ különmegbízottja megállapította: „A 2012-es nyelvtörvény megszüntetésére irányuló lépés, bár megvétózták, szorongást váltott ki néhány közösség, köztük az etnikai oroszok soraiban, a kisebbségi nyelvi jogok erodálódása miatt" (UN 2014).

Az ukrajnai orosz közösség politikai képviselői mellett a román és magyar nemzeti kisebbség szervezetei, képviselői is aggodalmukat fejezték ki a nyelvtörvény eltörlésének szándéka miatt.[263] Ez az a három ukrajnai közösség, amelynek nyelvei a törvény révén egyes megyékben – az államnyelv mellett – gyakorlatilag hivatalos nyelvvé váltak.

A nyelvtörvény eltörlését nem csupán a nemzeti kisebbségek figyelték aggodalommal. A nyugat-ukrajnai nagyváros, Lviv (Lemberg) nemzeti érzelmű értelmiségijei például február 25-én nyílt levélben fordultak a kijevi hatalom képviselőihez:

„Követeljük a Legfelsőbb Tanácstól, a kormány újonnan kinevezett tagjaitól, az ideiglenes államfőtől, hogy kiegyensúlyozott kulturális és nyelvpolitikát folytassanak. (…) Tiszteletben kell tartanunk a keleti és déli lakosság kulturális és nyelvi igényeit, hogy ne érezzék idegennek magukat Ukrajnában."[264]

Ugyanezen a napon az Ukrainisták Nemzetközi Társaságának elnöke szintén nyílt levelet intézett a politikusokhoz. „Ukrajna polietnikus és többnyelvű ország, és ez az ő gazdagsága.

---

ukránoknak az oktatáshoz, a kultúrához, a szolgáltatásokhoz ukrán nyelven történő hozzáférésének joga megvédésre kerül. Fokozottan ösztönzi és ellenőrzi az idegen nyelvek tanulását, különösen az EU-tagállamokéit." http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15 (2015. 6.10.).

[259] A párt egyik vezetője a kijevi tiltakozások eredményeként a börtönből közvetlenül azelőtt szabadult Julia Timosenko, egykori miniszterelnök.

[260] Ukraine abolishes law on languages of minorities, including Russian (2014.2.23.). http://rbth.co.uk/news/2014/02/23/ukraine_abolishes_law_on_languages_of_minorities_including_russian_34486.html. A jogszabály szövege: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45291 (2015.6.10.).

[261] A beszéd az orosz elnöki hivatal honlapján: http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603

[262] 2014. március 16-án a Krím-félsziget lakosai orosz támogatással szervezett népszavazáson nyilvánították ki, hogy csatlakozni szeretnének Oroszországhoz, amely március 18-án Moszkvában aláírt szerződéssel csatolta a Krímet az ország területéhez.

[263] http://www.refworld.org/docid/534258f84.html (2015.6.25.).

[264] http://obozrevatel.com/politics/79534-intelligentsiya-lvova-vstupilas-za-rossijskij-yazyik.htm (2015.5.16.).

dc_1478_17

Az ukrán nyelvnek államnyelvnek kell lennie, de minden Ukrajnában elterjedt nyelvet a lehető legjobban védelmezni kell" – írta Michael Moser.[265]

Február 26-án a nyugati Lviv és a dél-ukrajnai Odessza városa ukrán–orosz kétnyelvű plakátokon hirdette meg február 27-ére az ország másik felével vállalt szolidaritás napját. A galíciai város azzal a kéréssel fordult lakosaihoz, hogy ezen a napon oroszul beszéljenek otthon, a munkahelyükön, a közlekedési eszközökön, a barátaikkal – mindenütt; a Fekete-tenger partján található másik nagyváros viszont arra szólította fel polgárait, hogy ugyanezekben a helyzetekben az ukrán nyelvet használják egész nap.[266]

Az Ukrajna elnöki posztját és a parlament házelnöki tisztjét akkor egy személyben ideiglenesen betöltő Olekszandr Turcsinov a helyzetet mérlegelve február 27-én úgy döntött, nem írja alá a 2012-es nyelvtörvényt hatályon kívül helyező dokumentumot (Marusyk 2015a). Az állami nyelvpolitika alapjairól 2012-ben hozott törvény tehát hatályban maradt.

A nyelvtörvény hirtelen hatályon kívül helyezése helyett Turcsinov javaslatot tett egy új nyelvtörvény kidolgozására.[267] A parlament honlapján megjelent híradás szerint a parlament ideiglenes elnöke kijelentette, hogy az új jogszabály tervezetét rövid időn belül kell elkészíteni, „figyelembe véve a a nyelvi kérdés kapcsán fennálló spekulációkat". Turcsinov azt is hozzátette: az új, kiegyensúlyozott nyelvtörvény „figyelmbe veszi majd Ukrajna keleti és nyugati részei, minden etnikai csoport és nemzeti kisebbség érdekeit".

A kijevi parlament március 4-ei ülésén (851-VII. számmal) határozott is a nyelvtörvényt előkészítő bizottság létrehozásáról.[268] A 11 tagú bizottságban minden akkori parlamenti frakció képviselői helyet kaptak. Elnöke Ruszlan Kosulinszkij, a parlament egyik alelnöke, a szélsőjobboldali Szabadság [Свобода] Párt képviselője lett.

A parlamenti határozat 5. pontja szerint az eseti bizottságnak 2014. március 31-ig (tehát kevesebb, mint két hónap múlva) be kell(ett volna) nyújtania a parlament elé a nyelvek fejlődéséről és használatáról szóló törvény tervezetét. Új nyelvtörvénytervezet azonban nem készült. A sok vitát kiváltott 2012-es nyelvtörvény eltörlésének kísérlete uganis közben egyik ürügye lett az ukrajnai krízisnek.[269]

Ezt természetesen érzékelte a kijevi hatalom és a parlament is, és megpróbálták enyhíteni a feszültséget. Jacenyuk és Turcsinov 2014. április 18-án ígéretet tett az erősen központosított ukrajnai államhatalom decentralizációjára és arra, hogy az orosz nyelv speciális státuszt nyer (Marusyk 2015a).[270] A parlament pedig május 20-án „Memorandum a megértésről és a békéről" címmel állásfoglalást szavazott meg, melyben a nyelvek státusa kapcsán ez áll:

„Az ukrán nyelv mint államnyelv alkotmányos státuszával párhuzamosan Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa garantálja az orosz nyelv státusának biztosítását. Az állam szintén garantálni

---

[265] http://www.mau-nau.org.ua/_private/novyny/novyny39.htm (2015.6.16.).

[266] http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/26/7016309/ (2015.6.16.). A 2001-es cenzus adatai alapján Lvivben és Odesszában az ukrán anyanyelvűek aránya 89,6%, illetve 34,2% volt; az orosz anyanyelvűeké az előbbi városban 9,7%, az utóbbiban 64,8%.

[267] http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/88685.html (2015.10.28.).

[268] http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-18 (2015.10.28.).

[269] „A mai ukrajnai helyzet példája annak, hogyan válik a nyelvi és kulturális háború előfeltételévé és hivatalos alapjává egy valódi hadjáratnak" – írta például Drozda (2014). „Bárhonnan nézzük, a jelenlegi orosz–ukrán háború a nyelv miatt kezdődött. Ez vitathatatlan tény. Oroszország épp a nyelvi tényezőt használta fel mint az agresszió okát – azzal magyarázva, hogy meg kell védenie az orosz ajkú polgárokat Ukrajnában" – foglalta össze a konfliktus okait Osnach (2015). Sakwa (2016: 220) szerint „Az ország keleti részén kirobbant konfliktusnak a nyelvkérdés volt az egyik kiváltó oka". Az ENSZ 2014. április 16-án Ukrajna kapcsán kiadott jelentésében ez áll: „Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény megszüntetésére irányuló lépés, bár megvétózták, szorongást váltott néhány közösség, köztük az etnikai oroszok soraiban, attól tartottak, hogy a kisebbségi nyelvi jogok erodálódnak." http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14520

[270] http://www.slovoidilo.ua/news/2131/2014-04-18/yacenyuk-i-turchinov-poobecshali-russkij-yazyk-i-decentralizaciyu-vlasti.html (2015.6.10.).

fogja a nemzeti kisebbségek nyelveinek támogatását a kisebbségek által kompakt módon lakott területeken."[271]

„Remélem – nyilatkozta 2014. június 28-án Porosenko –, hogy Ukrajna történetében a nyelv vagy a kultúra kérdése soha többé fogja veszélyeztetni a nemzeti egységet"[272], elismerve ezzel, hogy a nyelvi problémakör rendezetlensége biztonságpolitikai kockázatot jelent az állam számára.

Turcsinov N2/2496. számú, 2014. november 24-én az Alkotmánybíróságnak keltezett levelében azt írta, hogy a 2012-es nyelvtörvény eltörléséről hozott jogszabály a társadalmi feszültség kiéleződéséhez vezetett, és megteremtette a feltételeket a kérdés politikai manipulálásához.[273]

3.4. Háborús nyelvpolitika (a 2014 ősze utáni időszak)

Mindez azonban már későn jött. 2014 áprilisában ugyanis az újabb belpolitikai fejlemények háttérbe szorították az új nyelvtörvény ügyét. Az orosz hadsereg támogatásával a kelet-ukrajnai Donyeck és Luhanszk megyékben fegyveres konfliktus tört ki. A nemzetközi sajtóban eufemisztikusan „ukrán válság" (Fedinec 2015, Laruelle 2015, Rutland 2015), esetleg „hibrid háború" (Galeotti 2015, Osnach 2015, Rácz 2015) néven emlegetett háború – az ország rendkívül súlyos gazdasági helyzetével és kiegyensúlyozatlan belpolitikai viszonyaival együtt – alapjaiban veszélyeztette az ország fennmaradását.

2014 tavasza óta Ukrajna keleti vége lángokban áll. Április 7-én a Donyecki Népköztársaság, 27-én pedig a Luhanszki Népköztársaság kiáltotta ki függetlenségét. A keleti megyékben kialakult, fegyveres akciókkal kísért szeparatista megnyilvánulásokra reakcióként a kijevi hatalom 2014. április 14-én elindította az „Antiterrorista művelet" [Антитерористична операція, АТО] néven emlegetett háborút a kelet-ukrajnai szakadárok és az őket felségjelzés nélkül támogató orosz katonák ellen. Május 11-én a szakadár köztársaságok népszavazáson erősítették meg a szuverenitást. A nyelvpolitika azonban – amint azt az események igazolják – még a háborús helyzetben is szimbolikus jelentőséggel bír Ukrajnában. Ebben a játszmában pedig a 2014. május 25-i elnökválasztás révén államfővé vált Petro Porosenko – az elődei által kialakított hagyományt folytatva – kényes egyensúlyozásra kényszerül.[274]

A 2014. október 26-án megtartott parlamenti választásokon Porosenko pártja [Блок Петра Порошенка] csak a második helyen végzett az akkor még csupán ideiglenes miniszterelnök, Arszenyij Jacenyuk vezette Népfront [Народний Фронт] mögött. Ennek következtében az elnöknek még úgy sem biztos a belpolitikai háttere, hogy az egyéni körzetekben mandátumhoz jutott képviselőkkel együtt pártja a legnagyobb frakcióval rendelkezik a parlamentben. Porosenko úgy próbálja az ország egységéért kiálló, a nemzeti érdekekből (és az ország területéből) nem engedő, határozott elnök képét sugározni, hogy közben kompromisszumkészséget kell tanúsítania a jelentős részben oroszok lakta keleti és déli országrészek irányába is.

Az elnök a megválasztását követő beszédében, illetve újévi köszöntőjében tett is gesztusokat az orosz ajkú ukrán állampolgárok irányába. Beszédei egy pontján orosz nyelvre váltott. Azt is kijelentette, hogy oroszul ugyanúgy szeretik Ukrajnát, mint ukránul.[275] Porosenko szerint hiba volt az a parlamenti döntés, amely megfosztotta az oroszt a hivatalos nyelv státusától, mert

---

[271] Постанова Верховної Ради України Про меморандум порозуміння й миру. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1280-18 (2015.6.25.).

[272] http://korrespondent.net/ukraine/politics/3385352-reshenye-o-lyshenyy-russkoho-yazyka-statusa-rehyonalnoho-bylo-oshybkoi-Porosenko (2015.10.29.).

[273] http://vysnovky.com/separateopinion/2063-golova-ksu-viznav-shcho-chekaje-vkazivok-vid-prezidenta (2015.6.10.).

[274] Az egyensúlyozás kényszere nem csupán a nyelvpolitikában, hanem az emlékezetpolitikában is nehezíti az elnök helyzetét (Zhurzhenko 2014: 263–265).

[275] http://www.pravda.com.ua/news/2014/08/23/7035607/ (2015.2.11.).

dc_1478_17

ezzel a nyelvi kérdés a nemzeti egységet veszélyeztető problémává vált; hozzátette azt is: egy ilyen döntést államfőként ő soha nem hagyna jóvá.[276]

Porosenko 2014. július 26-án a parlament elé terjesztette az alkotmány módosításáról szóló törvénytervezetét[277], amely szerint a megyei, járási és települési önkormányzatok jogot kapnának arra, hogy törvényben szabályozott rendben „speciális státust" biztosíthatnak az orosz nyelvnek és más nemzeti kisebbségek nyelveinek (Marusyk 2015a).[278] Nyilatkozataiban arról biztosította a kelet-ukrajnai régiók lakosait, hogy a két keleti régió Ukrajnához tartozik, és az ott élők szabadon beszélhetnek ukránul és oroszul egyaránt.[279]

Porosenko támogatója volt annak a mozgalomnak is, amely a mély válságban lévő országban azzal próbálta csökkenteni a feszültséget, hogy két nyelven (ukránul és oroszul) jelenítette meg plakátokon, hirdetőtáblákon, szórólapokon, az országos televíziós csatornák képernyőinek sarkában, videoklipeken[280] és az Ukrajnában az egyik legnépszerűbb közösségi hálón külön oldalt kapott[281] „*Єдина країна – Единая страна*" (egységes ország) szlogent. A szimbolikus nyelvi fronton szemben álló táborok kibékítése céljából a második világháború lezárásának évfordulójára szervezett állami ünnepségen 2016. május 9-én Porosenko így fogalmazott: „Ma azok utódai, akik Malinovszkij parancsnoksága alatt vagy Suhevics vezetésével indultak rohamra, együtt védelmezik Ukrajnát Oroszország agressziója ellen".[282] Az elnök arra utalt, hogy Malinovszkij szovjet marsallként a nácizmus ellen, Roman Suhevics pedig az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnokaként az önálló Ukrajnáért harcolt a nácik és a szovjetek ellen egyaránt.

A magát a nemzeti oldalra pozicionáló értelmiségi körökből azonban sorozatos támadások érik az elnököt a nyelvpolitikai álláspontja miatt (Maszenko–Horobets 2015, Osnach 2015, Shevchuk–Oliynyk 2015). Az egyik ismert kijevi nyelvész, Maszenko például egy nyelvpolitikai kérdéseket rendszeresen megvitató internetes portálon kijelentette: „A manapság elterjedt »*Єдина країна – Единая страна*« jelszó hibás: valóságosan fixálja a kétnyelvűséget országos szinten, vagyis megerősíti az oroszt mint második államnyelvet. Vagyis nem egyesíti, hanem széttagolja az országot. Azt mondva, *Единая страна*, azaz oroszul fordulva a keletiek felé azt bizonyítjuk, hogy az ukrán, amely a nemzet egyesítésének sajátos szimbóluma, nem kötelező, még az elnök számára sem, ezzel eláruljuk azokat az ukránokat, elsősorban Keleten, akik az orosz környezet folyamatos nyomása ellenére is hűségesek saját nyelvükhöz" (Maszenko–Orel 2014).

Hasonlóan vélekedik egy az Amerikai Egyesült Államokban élő és a Columbia Egyetemen ukrán nyelvet oktató ukrán nyelvész, Yuri Shevchuk is, aki Ukrajnában kiadott *Мовна шизофренія. Quo vadis, Україно?* [*Nyelvi skizofrénia. Merre tartasz, Ukrajna?*] című brosúrájában azt írja:

„Az ukrán társadalom nem csupán túsza lett az »egységes és oszthatatlan Oroszország« birodalmi formulából kölcsönzött »Єдина країна, Единая страна« gyarmatosító jelszónak, amely igazolja az oroszosítás újabb fordulóját. Beletörődésével és komfortizmusával saját maga vesz részt nyelve és kultúrája megsemmisítésében" (Shevchuk 2015).

---

[276] http://korrespondent.net/ukraine/politics/3385352-reshenye-o-lyshenyy-russkoho-yazyka-statusa-rehyonalnoho-bylo-oshybkoi-Porosenko (2015.10.29.).

[277] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513 (2015.6.10.). A tervezetet nem tárgyalta érdemben a parlament.

[278] A tervezetet azonban nem tárgyalta a parlament.

[279] http://korrespondent.net/ukraine/politics/3542553-poroshenko-donbass-budet-svobodno-hovoryt-na-dvukh-yazykakh és http://language-policy.info/2015/07/donbas-bude-vilno-rozmovlyaty-dvoma-movamy-poroshenko/ (2015.9.29.).

[280] Például https://www.youtube.com/watch?v=O_FfRvzZSv8 (2015.6.25.).

[281] http://vk.com/ukrone (2015.6.25.).

[282] http://korrespondent.net/ukraine/3680137-ot-rf-zaschyschauit-potomky-krasnykh-y-upa-poroshenko (2016.5.28.).

dc_1478_17

Shevchuk szerint a *nyelvi skizofrénia* az a jelenség, amikor a gyarmatosító nyelv folyamatosan élősködik a gyarmatosított nyelven és kultúrán (Shevchuk–Palazhyi 2015). Az Amerikából hazalátogató Shevchuk azt is megkérdőjelezi, hogy az orosz nyelvűek jó hazafiak lehetnének: „A Keleten folyó hibrid háború a kultúra, a civilizáció frontján is kitört. Korábban eléggé világosan látható volt, ki híve és ki ellensége az ukránoknak a nyelv és a kultúra kérdése terén. Most azonban megjelent az »új« patrióták meglepő fogalma, akik szeretik Ukrajnát, de nem szeretik az ukrán nyelvet. Ez a fogalom bennem erős kétségeket ébreszt" (Shevchuk–Vlasiuk 2015).

Metaforikus párhuzamot idézve Gileád és Efraim lakosainak a bibliai Bírák Könyvéből (112: 56) ismert véres konfliktusa (lásd: *Sibboleth/Szibboleth*), illetve az ukrajnai háború között, Shevchuk egyértelműen foglal állást az ukrán–orosz kétnyelvűség mindenféle megnyilvánulásával szemben: „A nyelvi skizofrénia megfosztja az ukrán nyelv védelmező szerepét azokban az egzisztenciális helyzetekben, amikor az életed veszélyben van, és a nyelved alapján meg tudod különböztetni a sajátokat az ellenségtől" (Shevchuk–Palazhyi 2015).

Meggyőződése szerint a kétnyelvűséget propagálók csupán dekoratív álcaként használják az ukrán nyelv megjelenését a nyelvileg skizofrén kétnyelvű szituációkban, s valójában orosz egynyelvűségre törekednek: „Az ukrán nyelvre csak azért van szükség az itt tömegével jelen lévő oroszosító programokban, hogy elrejtőzhessenek mögötte. Ha kivonnánk az ukránt, és meghagynánk csupán az oroszt, akkor mindenki megértené, hogy oroszosításnak vagyunk kitéve, aminek ha némi ukránt szórunk a tetejére, megkapjuk azt a helyzetet, amire nagy szükség van a kultúra terén folyó hibrid háborúban: amikor nem lehet tudni, ki ellenség és ki barát, és ki ássa alá az ukrán identitást, és ki az, aki támogatja" (Shevchuk–Palazhyi 2015).

Olyan vélemények is vannak, melyek szerint az újabb forradalom révén hatalomra került politikai elit folytatja a korábbi korszakok oroszosító politikáját, ám most hazafias álcával leplezve (Marusyk 2015a, 2015b). Az ukrán nyelv védelmére létrejött országos koordinációs tanács elnöke például így látja 2015 nyarán a helyzetet: „az Orosz Birodalom és a Szovjetunió »galambjainak« és »héjáinak« oroszosítását váltva bekövetkezhet a forradalom utáni periódus »patriotikus oroszosítása«. Immár az »egységes ország« nemes jelszavai alatt folytatódik a társadalom nyelvi terének »szabványosítása« oly módon, hogy az ukrán nyelv ne nagyon »üldözze jogaiban« az orosz ajkú hazafiakat" (Marusyk 2015b).

Maszenko (2015) is gyanúsan méregeti az ukrajnai társadalom oroszul beszélő részét: „Oroszország számára az Ukrajnával folytatott nyelvi és kulturális háborúban aratott győzelem előfeltétele volt a jelenlegi fegyveres beavatkozásnak, valamint a Krím és Donbász egy része megszállásának. S a szovjet birodalom újjáélesztésére vonatkozó terveiben a Kreml számít Ukrajna népességének azon részére, melyet az ukrán tömegtájékoztatási eszközök fölötti kontroll révén sikerült »kikristályosítania«".

Sokan az orosz anyanyelvűek által a fronton Ukrajnáért hullatott véráldozatot is kevésnek tartják. Az egyik nyelvpolitikai portálon nyilvánosságra hozott Tweet-bejegyzés szerzője a szeparatisták ellen harcoló orosz ajkúak kapcsán kifejti: „Valamiképp rá kellene vezetni őket arra a meggyőződésre, hogy az ő moszkvai nyelvük nem egy ideál, hanem sokkal inkább személyes bűnük Ukrajna ellen; azon Ukrajnával szemben, amelyért, szó szerint, vérüket ontják". A bejegyzés szerzője szerint az orosz anyanyelvű ukránokat meg kellene győzni arról is, hogy az orosz nyelvű Ukrajna nem érdemel véráldozatot. Majd felteszi a kérdést: [az oroszul beszélő ukránok] „mikor hagyják már el végre mindörökre a csupán második generáció óta anyanyelvükké vált moszkvai orosz beszédet? Ez lesz eredendő bűnük megváltása, ami drágább Ukrajna számára, mint a kiontott vérük" (Macjuk 2015).

Következő írásában ugyanő azzal vádolja az orosz ajkú ukrán állampolgárokat, hogy valójában a szovjet korszakból örökölt privilégiumaik továbbörökítéséért, és nem a hazáért fognak fegyvert: „a liberális Ukrajnáért küzdenek saját gyermekeik érdekében, akik majd uralkodni

dc_1478_17

fognak az ukrán nyelvű plebszen. […] Az orosz nyelvű önkénteseknek fel kellene végre fogniuk saját orosz nyelvűségük bűnét" (Macjuk 2016).

Egy másik kortárs művész azon méltatlankodik, hogy ma már nem nevezheti nyíltan az „agresszor nyelvének" az oroszt, mert ez a nyelv volt a Majdan egyik nyelve; szerinte ma már azt is csak egy idióta merné megkockáztatni, hogy „Beszélj az államnyelven!" kiáltással figyelmeztesse azt az oroszul megszólaló hőst, aki épp most tért haza a keleti harctérről, miközben pedig az orosz nyelv továbbra is dominál az ukrán fölött (Lemko 2016).

Az orosz nyelvűek Ukrajnáért hozott harctéri áldozatát szociológiai kutatások adataival is próbálják redukálni. Egy 2016. június 6-án publikált felmérés[283] például hangsúlyozza, hogy az adatközlők körében az ATO résztvevői között 73% az ukrán, 6% az orosz és 19% az ukrán–orosz anyanyelvűek aránya; ellenben azon adatközlők között, akik nem vesznek részt az ATO-ban, csupán 55% az ukránt anyanyelvként beszélők aránya, viszont 19% orosz anyanyelvű és 23% mindkét nyelvet anyanyelvének vallja; az ATO-sok között tehát nagyobb az ukrán ajkúak aránya, mint a harcoktól távol maradók soraiban.[284]

Civil mozgalmak is rendre az ukránosítást kérik számon az államfőn. A 2015. november 9-ére (az ukrán nyelv és írásbeliség napjára) az elnöki hivatal elé hirdetett megmozdulás egyik fő követelése az ukrán nyelv különleges státuszának biztosítása, jelszava pedig ez volt: „Ukránosítás – ellenállás a megszállással szemben".[285] „Kérjük az elnököt, hogy fogadjanak el egy adekvát nyelvtörvényt, mert nálunk nincs normális nyelvi jogi szabályozás. A Kolesznyicsenko–Kivalov féle nyelvtörvény[286] Putyin térdén íródott, és más célja volt. Az elnök folyton az ukrán nyelv védelméről beszél, de semmi sem történik. Belefáradtunk már a demagógiába. Háború folyik nálunk, az orosz propaganda ömlik a képernyőről, és ez ellen senki nem tesz semmit" – mondta az egyik tüntető.[287]

A minden év november 9-én megünnepelt ukrán írásbeliség napjának apropóján egy másfél perces videóban a kelet-ukrajnai harcokban részt vett önkéntes egyenruhások mondták el gondolataikat az ukrán nyelvpolitikáról.[288] A rövidfilm szereplőinek szavai jelzik, hogyan látja az ukrán nemzeti oldal az ukrán és az orosz nyelv szerepét, a nyelvpolitika céljait és feladatait a háborús időkben.

Az első megszólaló elmondta: „Orosz nyelvű családban nőttem fel. A Majdan után váltottam az ukrán nyelv használatára, mert rájöttem: ha ukránul beszélünk, ez a legjobb ellenállás az orosz agresszióval szemben".

A következő szereplő a Nemzeti Gárda egyenruhájában fejtette ki véleményét. Szerinte mindaddig, amíg egy nyelven beszélünk az ellenséggel, ők „azt gondolják, egyformák vagyunk, és katonákat hoznak újra és újra, hogy »felszabadítsanak« bennünket, és magukhoz csatoljanak".

A szintén egyenruhában a kamera elé állt soron következő önkéntes meglátása szerint „ellenségeink (…) nyíltan hangoztatják, hogy ahol jelen van az orosz nyelv, ott jelen van az orosz érdek".

A képen váltakozva feltűnő szereplők elmondják továbbá, hogy „a hatályos törvényi háttér nem támogatja az államnyelv fejlődését". Nagy átéléssel állapítják meg, hogy „helytállhatunk az első vonalban, de elveszíthetünk egy másik háborút: a harcot a nyelvünkért, az ukránságunkért".

---

[283] Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Київ, 2016. http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf (2016.6.22.).

[284] http://language-policy.info/2016/06/doslidzhennya-ukrajinska-mova-je-ridnoyu-dlya-73-uchasnykiv-ato-rosijska-dlya-6/ (2016.6.22.).

[285] http://language-policy.info/2015/11/scho-mozhna-zrobyty-u-den-ukrajinskoji-pysemnosti-ta-movy/ (2015.11.8.).

[286] A 2012-ben elfogadott jogszabály parlamenti beterjesztői.

[287] http://language-policy.info/2015/11/na-bankovij-protestuvaly-proty-rusyfikatsiji/ (2015.11.10.).

[288] http://language-policy.info/2015/11/vijskovi-ta-volontery-zaklykayut-spilkuvatysya-ukrajinskoyu-video/ (2015.11.10.).

dc_1478_17

Végül így foglalják össze az üzenet lényegét: „Ha nem akarod, hogy az orosz katonák eljöjjenek, és »felszabadítsanak« téged és szeretteidet, használd ellenük a leghatalmasabb fegyvert: beszélj ukránul! Válts ukránra! Követelj a hatalomtól határozott támogatást az ukrán nyelvnek! Emlékezz: az ukrán nyelv a békénk záloga, az ukrán nyelv a mi biztonságunk!”

Az állami rádió- és televíziótestület 2015. november 18-án hivatalos honlapján közzé tett sajtónyilatkozatában kifejezi aggodalmát amiatt, hogy egyre csökken az ukrán nyelvű műsorok aránya az elektronikus médiában; majd a nyilatkozat párhuzamot von az orosz nyelvi terjeszkedés és a háború között. „Ukrajna újkori története, sajnos, példája annak, hogy a nyelvi megszállás után a katonai következik” – áll a sajtóanyagban.[289]

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy az orosz anyanyelvűek felé tett gesztusokkal egy időben Porosenko a nyugati területek megnyugtatása céljából többször is határozottan kijelentette: az országnak egyetlen államnyelve van és lesz: az ukrán.[290] Szimbolikus, hogy ezt a kijelentését 2015. február 11-én is megismételte a kormány kibővített ülésén[291]: mindössze néhány órával azelőtt, hogy elindult volna Minszkbe, ahol döntő jelentőségű tárgyalásokon vett részt Németország kancellárja, Angela Merkel, valamint Franciaország és Oroszország elnöke, François Hollande és Vlagyimir Putyin társaságában a fegyverszünet és az ukrajnai béke esélyeiről.[292]

Az üzenet világos volt: lehet, hogy politikai kompromisszumokra kényszerül az elnök Minszkben, de az ukrán nyelv ügyében nem enged.

Az elnök az orosz nyelvet minősítők sorába is beállt. Egy civil aktivistának a személyi igazolványokban megjelenő nyelvekre vonatkozó levelére írott válaszában az államelnöki hivatal hivatalos honlapján Porosenko annak a véleményének adott hangot, miszerint helytelen, ha az ukrán állampolgárok (hagyományosan ukrán–orosz kétnyelvű) személyi okmányaiban az ukrán mellett annak az államnak a nyelvén is megjelennek információk, „melyet Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa határozatában olyan államnak minősített, amely agressziót folytat Ukrajna ellen”.[293] Ezzel az ukrán jogrend szerint az alkotmányosság garantálójaként az államelnök nyelvi jegyeik alapján ellenségnek minősítette az ország polgárainak – választóinak – millióit.

Ez az időszak már Porosenko elnök ukránosító nyelvpolitikájának időszaka. Hamar kiderült ugyanis, hogy az új elnök sem tud gyors eredményeket felmutatni: a Krímet nem sikerült visszaszerezni, a keleti végeken tartóssá vált a fegyverropogás, a gazdaság nehezen indul be, az ország eladósodottsága egyre jelentősebb, a korrupciót viszont nem siekrült leküzdeni stb. Ebben a helyzetben az elnök és a mögötte álló politikai tábor – az erősen elégedetlenkedő nacionalista, oroszellenes választók lecsendesítése érdekében – a nemzeti egységet és az ukrán nyelvet támogató szerepben jelenik meg. Ez az irányváltás a 2012-ben elfogadott ukrán nyelvtörvény biztosította jogok fokozatos visszanyesésével indult (Tóth–Csernicskó 2017).

A nyelvi jogok szűkítésére irányuló szándékot jelezte a 2015-ben az állami szolgálatról elfogadott törvény is, amelynek 8. cikkelye előírja az államnyelv kizárólagos használatát az állami tisztviselők számára.[294]

---

[289] http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=125094&cat_id=117238 (2015.11.23.).
[290] http://www.president.gov.ua/en/news/32931.html (2015.6.4.).
[291] http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/11/7058200/ (2015.6.25.).
[292] Az Ukrajna keleti végein zajló fegyveres konfliktus során a „normandiai négyek” (Ukrajna, Oroszország, Németország és Franciaország) képviselőinek Minszkben szervezett találkozói döntő jelentőségűek voltak. Az első minszki fegyverszüneti egyezményt 2014. szeptember 5-én írták alá a felek. A második fegyverszüneti megállapodást 2015. február 12-én szignálták. Teljes mértékben egyik dokumentumban foglaltaknak sem sikerült érvényt szerezni, ám mindkét megállapodást követően jelentősen csökkent a fegyveres összecsapások intenzitása. A két említett egyezmény mellett több fordulója is volt a tárgyalásoknak, de az említett négy ország államfői csak e két alkalommal vettek részt a Belarusz fővárosban folyó egyeztetéseken. A legfőbb vezetők nélkül folyó tárgyalások során az ukrajnai delegáció vezetője Leonyid Kucsma volt, aki egy évtizeden keresztül töltötte állt elnökként Ukrajna élén. A négy említett ország elnöke legutóbb 2015. október 2-án Párizsban tárgyalt az ukrajnai helyzetről, a minszki egyezmények megvalósításáról.
[293] https://petition.president.gov.ua/petition/319 (2015.11.23.).
[294] Закон України «Про державну службу». http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19

dc_1478_17

Jelzi a nyelvpolitikai irányváltást az is, hogy 2016. november 17-én az Alkotmánybíróság hirtelen elkezdte vizsgálni az előző parlament 57 képviselője által 2014. július 7-én – tehát két évvel korábban – benyújtott beadványát, amely arra kér választ, alkotmányos-e az a nyelvtörvény, amelynek eltörlése körül 2014 februárjában oly nagy nemzetközi bonyodalom alakult ki.[295]

Ezzel párhuzamosan elkezdődött egy új nyelvtörvény elfogadásának előkészítése. A kijevi parlamentbe 2016. december 12. és 2017. június 9. között öt nyelvtörvény tervezetét nyújtották be, és ezeket mind nyilvántartásba vette az országgyűlés hivatala, és elkezdődött a megvitatásuk az illetékes bizottságokban: Проект Закону «Про мови в Україні» №5556 (2017.1.19.)[296]; Проект Закону «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669 (2017.1.19.)[297]; Проект Закону «Про державну мову» № 5670 (2017.1.19.)[298]; Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення розвитку та використання мов національних меншин в Україні» № 6348 (2017.4.17.)[299]; Проект Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 5670-д (2017.6.9.)[300].

2017. május 23-án a Verhovna Ráda elfogadta azt a törvényt, amely – a hatályos nyelvtörvénnyel szemben – kötelező kvótákat határoz meg a rádió- és televízióadók számára az ukrán nyelvű adásidőt illetően.[301]

2017. szeptember 5-én egy új oktatási törvény elfogadásában csúcsosodott ki az elnök és az őt támogató nemzeti erők ukránosító nyelvpolitikája (Fedinec–Csernicskó 2017).[302] Az új oktatási törvény 7. cikkelye szerint az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv. A törvény a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek csak az önkormányzati (a törvény szóhasználata szerint: kommunális) oktatási intézményekben garantálja azt a jogot, hogy az államnyelv mellett anyanyelven tanuljanak. Ez a lehetőség is csupán az iskola előtti nevelésben és az elemi iskolai szinteken (1–4. osztály) engedélyezett.

A nemzeti kisebbségek számára az 5–12. osztályokban, a szakoktatásban és szakképzésben, valamint a felsőoktatásban megszűnik a kisebbségek anyanyelvi oktatása. Az 5. osztálytól felfelé az oktatás nyelve az ukrán nyelv. A nemzeti kisebbség nyelve csak tantárgyként oktatható. Annyi engedményt tesz csupán a törvény, hogy egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható: államnyelven, angol nyelven, vagy az Európai Unió valamely hivatalos nyelvén. Bár nincs részletezve, hogyan kell pontosan értelmezi ezt a passzust. Megszünteti a törvény a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató iskolák önállóságát is. A fent meghatározott jog ugyanis csak külön osztályokban (csoportokban) valósulhat meg, az ukrán nyelven oktató intézményeken belül.

A kerettörvény megkülönbözteti a nemzeti kisebbségeket és az őshonos népeket. Ukrajna parlamentje 2014 márciusában, a Krím orosz bekebelezése utáni napokban parlamenti határozat formájában ismerte el a krími tatárok őshonos státusát,[303] amit előtte negyed évszázadig hiába követeltek az érintettek belföldön és a nemzetközi fórumokon egyaránt.

---

[295] http://ccu.gov.ua:8080/uk/publish/article/322666
[296] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60750
[297] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952
[298] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60953
[299] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61590
[300] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994
[301] Закон України про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації № 2054-19. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2054-19
[302] Закон України «Про освіту» № 2145-VIII. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/. A törvény szövege magyar fordításban: http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/185/pdf_160
[303] Постанова Верховної Ради України „Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави" від 20.03.2014 № 1140-VII. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1140-vii. Ily módon Ukrajnában megkülönböztetik a nemzeti kisebbségeket (*ukr.* національні меншини; *ang.* national minorities) és az őslakosokat (*ukr.* корінні народи; *ang.* indigenous peoples).

Az őshonos népek és a nemzeti kisebbségek közötti különbségtételnek nem csupán szimbolikus, hanem döntő jelentősége van. Az oktatási törvény 7. cikkelyének 1. pontja szerint az őshonos népekhez tartozók számára „az iskola előtti és az általános középiskolai szinteken" marad meg az anyanyelven való oktatáshoz való jog, míg a nemzeti kisebbségekhez tartozók csupán „az iskola előtti és az elemi iskolai szinteken" élhetnek ezzel a joggal. Azaz: miközben a megszállt Krím félszigeten őshonos, az ország megmaradt területein csak szétszórva élő krími tatárok – mint őshonos nép tagjai – az 1. osztálytól (elvileg) a 12. osztályig tanulhatnak anyanyelvükön a jogszabály hatályba lépését követően, addig az ország bizonyos területein tömbben élő oroszok, magyarok, románok – mint nemzeti kisebbségek képviselői – számára csupán az 1–4. osztályokban garantált ez a jog.

Azonban a törvény szövege – ahogyan egyébként számos egyéb helyen is – homályosan fogalmaz az őshonos közösségek oktatásával kapcsolatban. A jogszabály a „*загальна середня освіта*" terminust használja, amit magyarul „*általános középiskola*"-ként fordíthatunk. Azonban ez a fogalom nehezen értelmezhető, ha a végzettségi szintekről van szó: a „*базова загальна середня освіта*", illetve a „*повна загальна середня освіта*" mást jelent. Előbbi a 9. osztály végén megszerezhető általános iskolai végzettséget, utóbbi azonban a (jelenleg a 11., az új törvény alapján azonban már) a 12. évfolyam utáni érettségit jelenti. Nem világos, hogy az őshonos népek tagjai végül is a 9. vagy a 12. osztály végéig élvezhetik az anyanyelven folyó oktatás lehetőségét. Ezt a lényeges különbségtételt a törvény nem tisztázza.

Bár a jogszabályi megfogalmazás nem minden tekintetben egyértelmű, a legfontosabb kérdés felől azonban nem hagy kétséget: „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv." Az ukránosítás – nemzetiesítés – és az orosz kérdés megoldására Ukrajna függetlenné válása óta nem született semmilyen egyéb épkézláb javaslat, a kérdés csomópontjába mindig a nyelvkérdés került. Leegyszerűsítve: az általános vélekedés szerint az fog minden problémát megoldani Ukrajnában, ha az országban mindenki ukránul fog érezni és beszélni.

3.5. Következetlen ukrán nyelvpolitika

Az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény már a függetlenné válás előtt viszonylag kedvező feltételeket teremtett a kisebbségi nyelvek használatához. A következő jogszabály, a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálása azonban jelentős visszalépést hozott a nyelvi jogok területén (Bowring 2009: 69). Az új, 2012-es nyelvtörvény ismét bővítette a kisebbségi nyelvek használati körére vonatkozó jogokat. Ez a trend jól illeszkedik az ukrajnai nyelvpolitikai és nyelvtervezési tradíciókhoz. Goodman (2009: 20) egyszerűsítve így jellemzi az ukrajnai nyelvpolitika irányait:

„A nyelvtervezés szintjén az ukrán történelmet az »oroszosítás« vagy »ukránosítás« hullámai jellemzik [...]. A hivatalos nyelvpolitika Ukrajnában általában vagy az orosz, vagy az ukrán nyilvános használatának előmozdítását célozta, a másik kizárásával vagy lejáratásával".

Ukrajna azonban nyugati értelemben nem jogállam, és más törvények mellett a nyelvek használatát szabályozó törvényeket sem alkalmazzák következetesen (Besters-Dilger 2012: 177, Goodman 2009: 22–23, Kulyk 2014: 118, Maksimtsova 2013: 109, Melnyk 2012, Polese 2011: 47, Shemshuchenko–Horbatenko 2008: 169, Stepanenko 2003: 118). Jó példa erre az alábbi eset. Kucsma 2004-ben a nemzeti erők nyomására aláírta a televíziózásról és rádiózásról szóló törvény nyelvi passzusainak szigorítására, az ukrán nyelvű műsorszórás arányának kötelező emelésére vonatkozó módosítását (Bilaniuk 2010: 114–115). Ám amikor ez az oroszpárti politikai pártok és közvélemény ellenállásába ütközött, az elnök kijelentette, hogy a törvény szigorításait nem kell betű szerint értelmezni, azok inkább ajánlás jellegűek (Besters-Dilger 2009: 281).

dc_1478_17

Nem meglepő tehát, hogy a 2012-es nyelvtörvény alkalmazása terén is vannak hiányosságok (Csernicskó–Tóth 2015b).[304] Hiába írja elő például a jogszabály, hogy Ukrajnában a törvényeket ukrán nyelven fogadják el, és az államnyelv mellett oroszul és más regionális vagy kisebbségi nyelveken is publikálják, még a nyelvtörvény hivatalos fordítása sem készült el a kisebbségi nyelveken. A nyelvtörvény előírásai végrehajtásának biztosításához szükséges jogharmonizáció is csak részben valósult meg (Csernicskó–Tóth 2015a).

E tekintetben sokatmondó az alábbi eset is. Irina Farion ellenzéki parlamenti képviselőként 2013. január 31-én hivatalos levélben kérte, hogy az ukrán parlament ülésein orosz nyelven – vagy ahogyan a képviselő az egyik parlamenti megszólalásában az orosz nyelvet minősítette: „a megszálló nyelvén" [„мовою окупанта"][305] – elhangzó beszédeket, hozzászólásokat fordítsák le az államnyelvre. Az ukrán parlament titkárságának vezetője, Valentyn Zaichuk azt a hivatalos választ adta a képviselőnek, hogy Ukrajna 2013-as költségvetési törvényében nincs pénz elkülönítve erre a célra.[306] Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény 9. cikkelyének 1. pontja konkrétan előírja a parlament apparátusa számára a nem ukrán nyelven elhangzó beszédek, hozzászólások államnyelvre fordításának kötelezettségét.

Stepanenko (2003: 129) szerint „Az ellentmondásos állami nyelvpolitika hivatalosan az »egy állam, egy nyelv« modellre orientált, de ugyanakkor a hatóságok valójában a »nyelvi egyensúly« politikáját folytatják Ukrajna két fő nyelve között".

Polese (2011: 43) úgy látja, hogy a nyelvpolitika következetlen alkalmazása is a konfliktusok elkerülését szolgálja: „úgy tűnik, hogy a törvények vagy rendeletek csupán részleges alkalmazása az ukrán identitás könnyebb elfogadását segíti azok számára, akik esetleg nem tudják elfogadni az állam által kínált identitásmarkerek teljességét".

Shevchuk és Trach (2009: 102) szerint „Miközben az államapparátust a gazdasági és szociális problémák megoldása nyugtalanítja, a nyelvi kérdést elég gyakran az ellenzékkel való megegyezés céljaira játszották ki".

A törvények következetlen alkalmazása, a politikai taktikázás azonban nem hozta meg a társadalmi békét, hanem fokozta a nyelvi kérdéssel kapcsolatos elégedetlenséget. A két nagy nyelvi tábor – az ukrán és az orosz beszélői – gyökeresen ellentétesen látják a két nyelv helyzetét az országban (Bowring 2014, Stepanenko 2003). Taranenko (2007: 138) szerint „Az ukránpárti és az oroszbarát szellemi és ideológiai elitnek a mai nyelvi helyzet és nyelvpolitika kezelésére irányuló elképzelései összeegyeztethetetlenek".

Az ukrán identitás és a többségi nyelv megerősítésére tett erőfeszítések mobilizáló erőként hatottak a kisebbségekre, különösképpen az oroszokra. Ennek következtében paradox helyzet állt elő a nyelvi helyzet és az állami nyelvpolitika megítélésében: a kisebbségek elégedetlenek a számukra garantált nyelvi jogokkal, míg a többségi elit aggódik az ukrán nyelv jelenlegi státusza és jövője miatt (Bowring 2014, Kulyk 2014, Majboroda és mtsai szerk. 2008: 9, Zaremba–Rimarenko 2008b: 276). A nyelvek és identitások küzdelmét Korostelina (2013: 313) feszültséget generáló zéró összegű játéknak látja, amely lehetetlenné teszi a kompromisszumot. A probléma rendezését az is hátráltatja, hogy az ellentétes álláspontok képviselői között nem

[304] Az ukrajnai sajtóban is sok hír jelent meg arról, hogy nem alkalmazzák a gyakorlatban a nyelvtörvényt. Például: Колесніченко бідкається про невиконання мовного закону, а Фаріон побачила плюси в його „писанині" (http://tsn.ua/politika/kolesnichenko-bidkayetsya-pro-nevikonannya-movnogo-zakonu-a-farion-pobachila-plyusi-v-yogo-pisanini-297028.html); Колесніченко двічі скаржився Пшонці на Азарова через невиконання „мовного закону" (http://dt.ua/UKRAINE/kolesnichenko-dvichi-skarzhivsya-pshonci-na-azarova-cherez-nevikonannya-movnogo-zakonu.html); Мовний закон і його втілення: грошей не було і немає (http://www.pravda.com.ua/columns/2013/01/18/6981713/); За невиконання мовного закону регіонал обіцяє кримінал (http://www.volynpost.com/news/7956-za-nevykonannia-movnogo-zakonu-regional-obiciaie-kryminal).

[305] http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5239.html

[306] Грошей для виконання нікчемного „мовного" закону немає – відповів Апарат ВРУ Ірині Фаріон. http://www.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/036373/

dc_1478_17

folyik érdemi párbeszéd; a nyelvi helyzetről folyó diskurzusban vagy csak az egyik, vagy kizárólag a másik oldal véleménye jelenik meg (Chernenko 2011: 50).

A Krím annexiója utáni időszak, illetve a 2014 tavaszán kitört fegyveres konfliktus generálta kiélezett társadalmi, politikai és gazdasági válság rámutatott arra, hogy ilyen szituációban a többségi nemzet körében felerősödik a történelmi tapasztalatokra alapozott ellenségkép a nemzeti és nyelvi kisebbségekkel kapcsolatban. A nemzetbiztonsági fenyegetettség gyorsan háttérbe szoríthatja az emberi jogokról, a kisebbségi nyelvek támogatásáról szóló diskurzusokat, értelmiségi vitákat. A központi hatalom és a többségi társadalom ilyen helyzetben a kisebbségeket és azok bármilyen, a vélt vagy valós egység megbontására alkalmas szándékát, törekvését az állam integritására leselkedő veszélyként érzékeli. A krízishelyzet pedig elég indokot szolgáltathat ahhoz, hogy a nyelvi jogi szabályozás a tolerancia felől a tiltás irányába mozduljon el.

Ha Kijev nem fogadja el azt, hogy az ország nem ukrán nyelvű polgárai – állampolgári identitásuk és lojalitásuk révén – az ország hasznos polgárai lehetnek, és kizárólag az ukrán nyelvet akarja a társadalmi és nemzeti kohézió alapjaként elfogadni, akkor az nyelvpolitikai csatákhoz, további nyelvi és társadalmi konfliktusokhoz vezet. A magukat nemzetinek kikiáltó politikai erők az ukrán nyelvet ugyanis nem az államigazgatás egyik praktikus eszközeként kezelik, hanem mint az államhoz való hűség legfőbb szimbólumaként tartják számon (Kulyk 2015).

4. Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok

Ukrajna nyelvpolitikájára hatással vannak az ország nemzetközi kötelezettségvállalásai is (Macjuk 2009: 166–168, Besters-Dilger 2011: 360–361). A Legfelsőbb Tanács 1997-ben ratifikálta a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt[307], 1999-ben pedig a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját.[308] Ezzel ez a két nemzetközi dokumentum az ukrán jogrend részévé vált. Ám az ukrajnai nyelv(politika)i helyzet összetettségét érzékelni lehet a Karta körüli eseményekből is.

A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának védelme alá Ukrajnában a következő 13 nemzeti kisebbség nyelveit vonták: orosz, zsidó, belarusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, görög, magyar, német, gagauz és szlovák. Az 1350-XIV. számú törvény azokon a területeken biztosította a legszélesebb jogokat a kisebbségi nyelv használatára, ahol az adott nemzeti kisebbség képviselőinek aránya meghaladja a 20%-ot. Ahol a kisebbségiek aránya 10%-ot meghaladó, ott kevesebb nyelvhasználati joggal élhettek a kisebbség tagjai, s még kevesebb jogkörrel rendelkeztek azokon a területeken, ahol arányuk nem érte el a 10%-os határt. A Karta ratifikációs törvénye tehát az akkor hatályos nyelvtörvényhez mérten (amely csak azokon a közigazgatási egységeken belül teszi lehetővé a kisebbségi nyelv hivatali használatát az államnyelv mellett, ahol a nemzeti kisebbség képviselői 50%-nál magasabb arányban élnek) jóval kedvezőbb feltételeket teremtett a kisebbségi nyelvek használatához. A Kartának a törvény szerinti alkalmazására azonban soha nem került sor Ukrajnában (a törvény soha nem került letétbe az ET Főtitkáránál), mert az Alkotmánybíróság a ratifikálásról szóló törvényt formai okok miatt hatályon kívül helyezte (Maszenko 2007: 39, Macjuk 2009: 167).[309]

A határozat indoklása szerint a törvény visszavonásának oka, hogy a ratifikációs törvényt nem az államelnök, hanem a parlament elnöke írta alá és hirdette ki (Kreszina–Javir 2008:

[307] Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. // №703/97-ВР. // Відомості Верховної Ради України, – 1998, № 14., – Ст. 56.

[308] Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р. від 24.12.1999 р. N 1350-XIV. Відомості Верховної Ради України від 21.01.2000 р., № 3, ст. 24.

[309] Lásd az Alkotmánybíróság 9–рп/2000 számú határozatát a http://alpha.rada.kiev.ua és/vagy http://zakon1.rada.gov.ua/laws honlapon. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000.

dc_1478_17

190–196). Eddig a döntésig azonban Ukrajnában minden ratifikációs törvényt a parlament elnöke írt alá, ám az Alkotmánybíróság döntése csak ezt az egy ratifikációs törvényt hatálytalanította (Tóth–Csernicskó 2009). A politikai szándék nyilván az volt, hogy Ukrajna eleget tegyen nemzetközi kötelezettségeinek és formailag ratifikálja a Kartát, de a nemzetközi dokumentum ne lépjen hatályba, mert alkalmazásával felborulhat a nyelvi helyzet kényes egyensúlya. Ám már a ratifikációval kezdetét vette a Karta kálváriája Ukrajnában.[310]

Ezután számos újabb tervezet került a parlament elé (lásd Kreszina–Javir 2008: 196), amíg 2003-ban végre Ukrajna ismét ratifikálta a Kartát (802-IV. sz. törvény).[311] A ratifikációs dokumentum azonban csak két évvel később: 2005. szeptember 19-én került letétbe az ET főtitkáránál, s így a Karta csupán 2006. január 1-től lépett hatályba Ukrajnában.

Ám az újabb ratifikációs törvényben már nem rendelkezik a jogalkotó arról, hogy mely közigazgatási egységeken belül alkalmazandók a Karta Ukrajna által vállalt és a törvényben megnevezett rendelkezései, vagy hány százalékos arányt kell elérnie az adott régión belül az egyes kisebbségeknek. Azaz: az előző törvénnyel ellentétben a 2003-as verzió azonosan kezeli a 13, egyébként egymástól jelentős mértékben különböző helyzetben lévő kisebbségi közösséget és azok nyelveit. Így a ratifikációs okmány révén egymástól erősen eltérő nyelvi és demográfiai helyzetű közösségek kapnak azonos nyelvhasználati jogokat. Ez pedig egyes közösségek számára joggyarapodást, míg mások számára (a Karta szellemével gyökeresen ellentétes módon) már meglévő jogaik szűkítését jelentheti.

A 39. táblázatból látható, hogy jelentős eltérés van például az orosz és a belarusz, vagy éppen a román és a görög kisebbség között. Ez a különbség nemcsak abból fakad, hogy az előbbiek jóval többen vannak, mint az utóbbiak; hanem abból is, hogy miközben az oroszok és románok körében 90% fölötti a saját nyelvüket anyanyelvként beszélők aránya, a belaruszok között ez az arány mindössze 19,79%, a görögöknél pedig csak 6,37%.

39. táblázat. Nemzetiség és anyanyelv összefüggése Ukrajnában a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

**-gal azokat a nemzeti kisebbségeket jelöltük, melyek nyelve a Karta hatálya alá esik.*

Nemzetiség	Fő	Nemzetisége és anyanyelve azonos	
		Szám	%
Ukránok	37 541 693	31 970 728	85,16
Oroszok*	8 334 141	7 993 832	95,92
Beloruszok*	275 763	54 573	19,79
Moldávok*	258 619	181 124	70,04
Krími tatárok*	248 193	228 373	92,01
Bolgárok*	204 574	131 237	64,15
Magyarok*	156 566	149 431	95,44
Románok*	150 989	138 522	91,74
Lengyelek*	144 130	18 660	12,95
Zsidók*	103 591	3 213	3,10
Örmények	99 894	50 363	50,42
Görögök*	91 548	5 829	6,37
Tatárok	73 304	25 770	35,15
Cigányok	47 587	21 266	44,69

[310] Erről bővebben lásd Alekszejev (2008), Beregszászi–Csernicskó (2007b), Bowring–Antonovych (2008), Melnyik–Csernicskó (2010a: 37–45).

[311] Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. Відомості Верховної Ради України 2003/30. Ст. 259.

Nemzetiség	Fő	Nemzetisége és anyanyelve azonos	
		Szám	%
Azerbajdzsánok	45 176	23 958	53,03
Grúzok	34 199	12 539	36,66
Németek*	33 302	4 056	12,18
Gagauzok*	31 923	22 822	71,49
Koreaiak	12 711	2 223	17,49
Üzbégek	12 353	3 604	29,18
Csuvasok	10 593	2 268	21,41
Szlovákok*	6 397	2 633	41,16
Egyéb	323 656	46 933	14,50
Összesen	**48 240 902**	**41 093 957**	**85,18**

Azzal, hogy a törvény nem nevezi meg, minimálisan milyen arányt kell elérnie a kisebbségi közösségnek egy adminisztratív egységen belül a Karta rendelkezéseinek alkalmazásához, az állam nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy arra hivatkozzon: a kisebbségi nyelveket használók száma nem indokolja az intézkedés bevezetését.

Feltűnő az is, hogy a Karta 2003-ban ratifikált változatában sokkal kevesebb kötelezettséget vállalt az ország, mint 1999-ben (40. táblázat).

40. táblázat. A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának rendelkezési közül Ukrajna által vállalt kötelezettségek

(az 1999-es és 2003-as ratifikációs törvény alapján)

	Az 1350-XIV. sz. (1999-es) ratifikációs törvény (ha egy közigazgatási egységen belül a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya eléri a 20%-ot)	**A 802-IV. sz. (2003-as) ratifikációs törvény (bár erről nem szól a ratifikációs törvény, a nyelvtörvény értelmében ezek a jogok ott érvényesíthetők, ahol a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya 50% fölötti)**
I. Rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
II. Rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
III. Rész		
8. cikk. Oktatásügy		
1. pont		
a) iskola-előkészítő oktatás	a (i), a (ii), a (iii)	a (iii)
b) általános iskolai oktatás	b (i), b (ii), b (iii)	b (iv)
c) középiskolai oktatás	c (i), c (ii), c (iii)	c (iv)
d) szakközépiskolai és szakmunkásképzés	d (i), d (ii), d (iii)	–
e) felsőoktatás	e (i), e (ii)	e (iii)
f) felnőttoktatás és továbbképzés	f (i), f (ii)	f (iii)
g)	g	g
h)	h	h
i)	i	i
2. pont	2. pont	2. pont
9. cikk. Igazságszolgáltatás		
1. pont		
a)	a (ii), a (iii)	a (iii)
b)	b (ii), b (iii)	b (iii)
c)	c (ii), c (iii)	c (iii)
d)	–	–
2. pont		
a)	–	–
b)	–	–
c)	c	c

	Az 1350-XIV. sz. (1999-es) ratifikációs törvény (ha egy közigazgatási egységen belül a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya eléri a 20%-ot)	**A 802-IV. sz. (2003-as) ratifikációs törvény (bár erről nem szól a ratifikációs törvény, a nyelvtörvény értelmében ezek a jogok ott érvényesíthetők, ahol a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya 50% fölötti)**
3. pont	3. pont	3. pont
10. cikk. Közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek		
1. pont		
a)	a (i), a (ii), a (iii)	–
b)	–	–
c)	c	–
2. pont		
a)	a	a
b)	b	–
c)	–	c
d)	d	d
e)	e	e
f)	f	f
g)	–	g
3. pont		
a)	a	–
b)	b	–
c)	c	–
4. pont		
a)	–	–
b)	–	–
c)	c	c
5. pont	5. pont	–
11. cikk. Tömegtájékoztatási eszközök		
1. pont		
a)	a (ii), a (iii)	a (iii)
b)	b (ii)	b (ii)
c)	c (ii)	c (ii)
d)	d	d
e)	e (i), e (ii)	e (i)
f)	–	–
g)	g	g
2. pont	2. pont	2. pont
3. pont	3. pont	3. pont
12. cikk. Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények		
1. pont		
a)	a	a
b)	b	b
c)	c	c
d)	d	d
e)	–	–
f)	f	f
g)	g	g
h)	–	h
2. pont	2. pont	2. pont
3. pont	3. pont	3. pont
13. cikk. Gazdasági és társadalmi élet		
1. pont		
a)	–	–
b)	b	b
c)	c	–
d)	d	–
2. pont		
a)	a	–
b)	b	–
c)	c	–
d)	–	–
e)	–	–

	Az 1350-XIV. sz. (1999-es) ratifikációs törvény (ha egy közigazgatási egységen belül a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya eléri a 20%-ot)	**A 802-IV. sz. (2003-as) ratifikációs törvény (bár erről nem szól a ratifikációs törvény, a nyelvtörvény értelmében ezek a jogok ott érvényesíthetők, ahol a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya 50% fölötti)**
14. cikk. Határokon túli cserekapcsolatok		
a)	–	–
b)	b	b
IV. rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
V. rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben

Heves viták folytak arról is, mely nyelvekre terjedjen ki a Karta hatálya. Végül ugyanannak a 13 kisebbségi közösségnek a nyelvét védelmezi az új törvény is, mint az 1999-es. Ám többen úgy vélik, az orosz nyelv nem szorul rá erre a védelemre, és Ukrajna bizonyos területein inkább az ukrán nyelvet kellene védelmezni az orosszal szemben (Maszenko 2007: 38–40). Sokan bírálták azért a törvényt, mert a veszélyeztetett és kihalóban lévő nyelvek listáján szereplő ukrajnai nyelvek közül csak a gagauz és a krími tatár került be a listába; ám például a kihalás szélén álló karaim és a krimcsak nem. A karaimok száma a 2001. évi népszámlálás adatai szerint 1196 fő (közülük 24-nek anyanyelve a karaim), a krimcsak nemzetiségűek száma 406 (21-en vallották anyanyelvüknek a krimcsak nyelvet).

Érdekes továbbá, hogy a 13 érintett nyelv között szerepel a *zsidó nyelv* (a törvényben: *„мова єврейської національної меншини”*, azaz a „zsidó nemzeti kisebbség nyelve”). Egy nyelvészetileg megfoghatatlan kategória vált ezzel a törvény alanyává.[312] Az is vitatják, hogy külön tesz említést a törvény a moldáv és a román nyelvről, miközben Moldávia a románt tekinti saját államnyelvének, azaz sokak (például Románia) szerint a moldáv és a román nem két különálló nyelv (Zaremba–Rimarenko 2008b: 262, 278). Az ET szakértői jelentése ugyanakkor megállapítja, hogy az ET elfogadja azt az ukrán álláspontot, mely szerint Ukrajna külön nyelvként tekint a moldáv és a román nyelvre.[313]

Polemizáltak továbbá arról is, hogy a ratifikációs törvényben szereplő „görög nemzeti kisebbség nyelve” alatt melyik nyelvet kell érteni: a mai Görögországban államnyelvként használt újgörög nyelvet, vagy az Ukrajna területén élő, magát görög etnikumúnak tartó polgárok ettől jelentősen eltérő, Ukrajnában *urum nyelv*[314] (урумська мова) néven ismert nyelvváltozatát (Zaremba–Rimarenko 2008b: 264). A Karta ukrajnai ellenzői gyakran hivatkoznak arra is, hogy a védett nyelvek közül hiányzik a cigány nyelv (*ромська мова*) is, mely szintén veszélyeztetettnek tekinthető Ukrajnában.

A Kartával szemben kritikát megfogalmazók egy része szerint a dokumentum védelme alá tartozó nyelvek listáját mindenképpen át kell tekinteni. Egy a *Дзеркало тижня* [A hét tükre] kijevi lap 2006. március 10-i számában és annak online kiadásában[315] közölt cikk javasolja például, hogy az ukrán nyelvet veszélyeztető orosz mellett törölni kell a védett nyelvek közül azokat a nyelveket is, melyeket más államokban államnyelvként használnak. Ezt arra alapozza a cikkíró, hogy a Karta célja a veszélyeztetett, értelmezése szerint kihalóban lévő nyelvek megmaradásának támogatása. Ezért fölösleges a szűkös költségvetési forrásokat olyan nyelvek védelmezésére pazarolni, melyek nem lehetnek veszélyben, hiszen más országokban milliók hasz-

[312] Kreszina–Javir (2008: 204). Lásd még: Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. A dokumentumot lásd itt: http://www.minjust.gov.ua/0/7477.

[313] Committee of Experts' evaluation report. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf

[314] A nyelvről/nyelvváltozatról lásd pl.: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.

[315] http://www.zn.ua/newspaper/articles/46241#article

dc_1478_17

nálják őket hivatalos nyelvként. Hasonló véleményen van számos, magát nemzeti érzelmű hazafinak tartó ukrajnai nyelvész is. Így például a *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом* [Nyelvi helyzet Ukrajnában: konfliktus és konszenzus között] (Majboroda és mtsai szerk. 2008) című tanulmánykötet szerzői kifejtik: amikor a ratifikáció előtt a honatyák számára lefordították a nemzetközi dokumentum szövegét, a Karta szellemének és céljainak nem megfelelő, hibás fordítás miatt a parlamenti képviselők azt hitték, a kisebbségi nyelvek védelméről kell törvényt alkotniuk, miközben a veszélyeztetett nyelvekről kellett volna (lásd még Sevcsuk–Tracs 2009: 100). Éppen ezért, vélik, nem az oroszt és más kisebbségi nyelveket, hanem elsősorban az ukránt kellene védeni Ukrajnában, no és persze a szerintük valóban veszélyeztetett nyelveket, s nem a magyart, lengyelt, németet, szlovákot, románt stb.

A rossz fordításra való hivatkozás a 2007-ben leadott első ukrajnai országjelentésben is előkerül. A dokumentumban[316] azt olvashatjuk, hogy a Karta szövegének hibás fordítása miatt a nemzetközi dokumentum ratifikálása „politikai, jogi és társadalmi problémákat okozott" Ukrajnában.[317] Ugyanez jelenik meg az Igazságügyi Minisztérium 2006. május 10-én kiadott jogi állásfoglalásában.[318] Az ET szakértői jelentése[319] is kitér arra (4. old.), hogy az ukrán fél új fordítást szeretne készíttetni a Kartáról. A hibás fordítás okaként azt jelöli meg Ukrajna, hogy a fordítók nem a Karta eredeti angol vagy francia nyelvű szövegét fordították ukránra, hanem annak orosz nyelvű változatát (Kreszina–Gorbatenko 2008: 338, Kreszina–Javir 2008: 197). Egy évtized azonban kevés volt ahhoz, hogy elkészüljön végre a Karta hiteles ukrán nyelvű fordítása, és Kijev ismét, immár harmadszor is ratifikálja ezt a nemzetközi dokumentumot.

A lembergi Ivan Franko Nemzeti Egyetem nyelvész tanára, Galina Macjuk (2009: 167) úgy látja, hogy „a Karta bevezetésével problémák léptek fel" az ukrajnai nyelvi jogok terén. A szerző szintén azon a véleményen van, hogy a honatyák rossz ukrán fordításban kapták meg a nemzetközi dokumentumot (Macjuk 2009: 167). Vitalij Radcsuk ukrán nyelvész szakvéleményére hivatkozva Macjuk meggyőződéssel állítja, hogy a dokumentumnak már a címét sem fordították megfelelően ukránra, hiszen annak szelleméből fakadóan az alábbi megnevezések egyike felel meg igazán: „A veszélyeztetett nyelvek európai kartája; Európa helyi ritka nyelveinek védelmi kartája; Európa nyelvi sokszínűsége védelmének kartája; Európa kevéssé elterjedt helyi nyelveinek kartája." Értelmezéséből fakad, hogy a ratifikációs törvényben felsorolt nyelvek védelmére nem szabadna kiterjednie a Kartának. Sőt: a nyugat-ukrajnai szociolingvista, az ország egyik vezető egyetemén nyelvészetet oktató professzor szerint a Karta „a nyugat-európai szemléletet tükrözi, és a nemzetközi dokumentum és az ukrán alkotmány fogalmi kerete olyannyira eltér, hogy a Karta Ukrajnában alkotmányellenes, s ezért alkalmazásától el kell tekinteni" (Macjuk 2009: 168). Mások úgy vélik, hogy a Karta ratifikációja kifejezetten az ukrán nyelv ellen és az orosz nyelv támogatására született Ukrajnában, és az oroszpárti lobbi nyomására fogadta el a parlament a ratifikációs törvényt (Kreszina–Javir 2008: 198, But 2017). Olyan álláspont is van, mely szerint a Karta implementációjára moratóriumot kell hirdetni Ukrajnában, és új ratifikációs törvényt kell alkotni, melyben mindenképpen felül kell vizsgálni és pontosítani szükséges a védelemre szoruló nyelvek listáját (Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 162).

2004-ben 46 parlamenti képviselő kérte, hogy a Karta ratifikációjáról szóló törvényt nyilvánítsák alkotmányellenesnek. A képviselők véleménye szerint a Karta ratifikációja

[316] Перша періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Київ, 2007. http://www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip, 2. old.

[317] A jelentés angol nyelvű szövegét lásd itt: The State Periodical Report of Ukraine. http:// www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/UkrainePR1_en.pdf

[318] Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. A dokumentumot lásd itt: http://www.minjust.gov.ua/0/7477

[319] Committee of Experts' evaluation report. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/ EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf

dc_1478_17

hatalmas anyagi terheket ró Ukrajnára, és a ratifikáció során ezt nem vették figyelembe. Az Alkotmánybíróság azonban elutasította a képviselői beadvány tárgyalását[320] (Kreszina–Javir 2008: 200–201).

Az ukrajnai nyelvi helyzetet elemző német kutató, Juliane Besters-Dilger (2011: 362–363) hosszan idézi J. Dunn előadását, mely a szlavisták XVI. nemzetközi kongresszusán hangzott el 2008-ban, s melyben az előadó annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Karta nem alkalmas az orosz nyelvvel kapcsolatos problémák rendezésére a posztszovjet térségben. Besters-Dilger (2011) egyetért azzal a véleménnyel, hogy az Európa Tanács nem kellőképpen veszi figyelembe azt a helyzetet, amely a posztszovjet térség olyan országait jellemzi, mint például Ukrajna, ahol a többségi társadalom nyelve szorul támogatásra egy *de jure* kisebbségi nyelvvel, az orosszal szemben, miközben a Karta a kisebbség nyelvét részesíti védelemben.

A nemzetiekével gyökeresen ellentétes Alekszejev (2008) véleménye. A szerző hosszasan elemzi a Karta ukrajnai kálváriáját. Elemzésében felteszi a kérdést: hihető-e az, hogy idegen nyelveket gyengén beszélő elmegyengék fordították anno ukránra a Kartát a parlament számára? Azokat az érveket is nevetségesnek tartja a szerző, melyek alapján az 1991-ben elfogadott ratifikációs törvényt alkotmányellenesnek minősítette az Alkotmánybíróság. Úgy véli, a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentum ukrajnai alkalmazásának szabotálása mögött valójában politikai okok húzódnak meg: a dokumentum gátja a totális ukránosításnak.

Ezt látszik igazolni, hogy a kijevi igazságügy tárca a Karta ukrajnai alkalmazása körüli helyzetről kiadott 2006-os jogi állásfoglalásában[321] egyértelműen a Karta hatályos ratifikációs törvénye ellen nyilvánított véleményt. Az állásfoglalás apropója az volt, hogy több kelet-ukrajnai város és megye úgy reagált 2006-ban az akkor hatalmon lévő Juscsenko–Timosenko páros ukránosító törekvéseire, hogy kinyilvánította: a Karta alapján területükön az orosz regionális nyelv, és így hivatalos nyelvként használható. Az igazságügyi tárca azonban – egyértelműen politikai és nem szakmai alapú döntést hozva – (az Alkotmánybíróság megkérdezése nélkül) alkotmány- és törvényellenesnek minősítette az önkormányzatok döntését, többek között arra hivatkozva, hogy a Karta célja a kihalás szélén álló nyelvek védelme, így nem terjedhet ki az oroszra (Maszenko 2007: 39–40). A másik fő érv az volt az önkormányzatok döntésével szemben, hogy a nyelvek státusának meghatározására nem terjed ki az önkormányzatok hatásköre, az csak törvényekkel szabályozható.

Csakhogy az a népszerű, többek között az ukrán igazságügyi tárca, nyelvészek, egyetemi tankönyvek és a sajtó által széles körben terjesztett álláspont, mely szerint a Karta a veszélyeztetett nyelveket védelmezi csupán, és nem terjedhet ki a tradicionális, anyaországgal rendelkező nemzeti kisebbségek nyelveinek védelmére, erősen sántít. Erősen kétséges ugyanis, hogy például Dánia, Csehország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország, Románia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Svájc, Finnország, Örményország stb. kormánya kivétel nélkül félreértelmezte volna a Karta szellemét, és csak az ukrán hazafiak értik, mi is a dokumentum valódi lényege (Melnyik–Csernicskó 2010a: 43). A felsorolt államok ugyanis számos olyan nyelvet helyeznek a Karta védelme alá, melyek más államokban államnyelvként használatosak, tehát nem fenyegeti őket közvetlenül a kihalás réme; ám kisebbségi nyelvként az adott országban védelemre szorulnak. A körülbelül 100 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező, több országban hivatalos nyelvként használatos német nyelvet például a Karta hatálya alá helyezi Dánia,

[320] Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" від 19. 02.04. http://www.ccu.gov.ua/pls/wccu/P000?lang=0

[321] Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харькова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. http://www.minjust.gov.ua/0/7477

dc_1478_17

Csehország, Szlovákia és Románia. Az sem nagyon hihető, hogy Románia, Szerbia és Horvátország politikusai ne hallottak volna arról, hogy 1991-ben létrejött egy Ukrajna nevű állam, melynek egyetlen államnyelve az ukrán, s csupán azért védelmezik az ukrán nyelvet területükön a Karta révén, mert úgy képzelik, hogy sehol sem hivatalos nyelv, és a körülbelül 46 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező ukrán a kihalás szélén áll (Melnyik–Csernicskó 2010a: 43).

Figyelemre méltó a Karta elleni ukrán érvelésben az is, hogy a nemzeti erők közül többen arra hivatkoznak: a Karta eredetileg a kisebbségek nyelveit hivatott védeni, az ukrán ratifikációs törvényben azonban nem a „kisebbségi nyelvek" (мінорітарні мови) kifejezés, hanem a „nemzeti kisebbségek nyelve" (мови національних меншин) terminus szerepel (pl. Macjuk 2009: 167–168). Az, hogy az ukrán jogrendben nem a kisebbségi nyelvekre, hanem a nemzeti kisebbségek nyelvére terjed ki a nyelvtörvény, a nemzeti kisebbségekről szóló törvény és a Karta ratifikációs törvényének hatálya, nem véletlen. Ha ugyanis összevetjük Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetételét, azonnal kiderül, mi ennek az oka. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Ukrajna lakosságának 77,82%-a ukrán nemzetiségű, ellenben csupán 67,53%-a ukrán anyanyelvű. Azaz ha a nemzeti kisebbségek nyelvét kell védelmezni, akkor a lakosság 22,18%-ára terjed ki a védelem, ám ha anyanyelvi alapon vizsgáljuk a kérdést, máris az összlakosság 32,47%-ának jogaira vonatkozik a Karta.[322]

A Kartával kapcsolatban említést érdemel továbbá, hogy ukrajnai szakértők meggyőződéssel állítják: a nemzetközi dokumentum által használt terminológia és fogalmi keret nem egyeztethető össze az ukrajnai jogban ismert fogalmakkal. Sokak érvelése szerint Ukrajnában jogilag nem ismert például a „regionális vagy kisebbségi nyelv", a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe", a „területhez nem köthető nyelv" fogalma; Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv" és a „nemzeti kisebbségek nyelve" fogalmakat használja. Arról megfeledkeznek, hogy épp a ratifikációval vált a Karta az ukrajnai jogrend részéve, vagyis a Karta definíciói érvényesek Ukrajnában is.

A Karta ukrajnai alkalmazását nehezíti az is, hogy máig nincs kidolgozott végrehajtási mechanizmusa. A helyi önkormányzatok számára nem készült olyan törvény vagy rendelet, amely egyértelműen meghatározza, hogy az adott közigazgatási egységen belül mely nyelvekre alkalmazhatók a Karta rendelkezései. Erre a hiányosságra az ukrán állam által készített hivatalos országjelentés alternatív társadalmi jelentésének szerzője, Vagyim Kolesznyicsenko parlamenti képviselő is felhívja a figyelmet.[323]

Az sem növeli a nemzetközi dokumentum tekintélyét, hogy a Kartát az Európa Tanács tagállamainak egy része és több EU-s tagállam sem írta alá és/vagy nem ratifikálta. Európa országai, köztük az Európai Unió tagállamai is, olyannyira eltérő nyelvi jogi szabályozásokat alkottak, hogy ma lehetetlen általánosan érvényes „európai normák"-ról, „nemzetközi standardok"-ról beszélni. Ami az egyik államban kodifikált jog, az a másikban elképzelhetetlen. Részben ezt használja ki Ukrajna is, amikor az európai normákra való hivatkozással olyan országok példáját állítja előtérbe, amelyek számára kedvező nyelvi jogi szabályozást vezettek be.

A fentiek rámutatnak arra, hogy Ukrajna nem veszi komolyan a nemzetközi kötelezettségvállalásait, sem a Keretegyezményt, sem a Kartát nem alkalmazza következetesen[324], illetve

---

[322] Figyelemre méltó, hogy az ukrajnai szociolingvisztikában gyakori, hogy a *kisebbségi nyelv* (мова меншин) fogalmat „a többségi nemzettől eltérő etnikumú, vallású csoportok nyelve"-ként határozzák meg (lásd pl. Macjuk 2009: 205). Mindez azért érdekes az ukrajnai nyelvpolitika szempontjából, mert így azokra, akik ukrán etnikumúak, de például orosz anyanyelvűek, nem terjednek ki a kisebbségek anyanyelv-használati jogai, hiszen a definíció szerint az ő anyanyelvük nem kisebbségi nyelv, hisz ők a többségi etnikum részei. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Ukrajnában 5,54 millió ukrán etnikumúnak (az összlakosság 11,5%-ának) orosz volt az anyanyelve.

[323] Общественный отчет по выполнению Европейской хартии о региональных языках или языках меньшинств. A dokumentum elérhető ezen a helyen: http://www.fromua.com/politics/ e62743796b72a.html

[324] Erről lásd például a kárpátaljai magyar közösség árnyékjelentéseit. Written Comments by Hungarian Researchers and NGOs in Transcarpathia (Ukraine) on the Fourth Periodic Report of Ukraine on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Elérhető: https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2017/01/Framework-

dc_1478_17

a nemzetközi normák, európai standardok alkalmatlanok arra, hogy visszatartsák a többségi politikai elitet az asszimilációs politikától.

Jó példája ennek az ország új oktatási törvénye.

Amint arról már esett szó, 2017. szeptember 5-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa új oktatási törvényt fogadott el.[325] A törvény 7. cikkelye szabályozza az oktatás nyelvét.[326] A szövegből egyértelműen és világosan kiderül, hogy „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv", és Ukrajnában mindenkinek garantált a joga az államnyelven való tanuláshoz „az oktatás minden szintjén". A nemzeti kisebbségekhez tartozóknak joguk van ahhoz, hogy az óvodában és az 1–4. osztályokban az államnyelv mellett anyanyelvükön tanuljanak. Az is olvasható a törvény szövegében, hogy „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein". Az államnyelven való oktatást az állami és a kommunális (önkormányzati) oktatási intézményekben egyaránt biztosítja az állam, ám az őshonos népek és a nemzeti kisebbségek képviselői számára ez csak a kommunális intézményekben jár, az állami óvodákban, iskolákban nem. Megszünteti a törvény 7. cikkelye a nem ukrán tannyelvű oktatási intézmények önállóságát is, ugyanis az 1–4. osztályokra kiterjedő anyanyelvi oktatás joga „az államnyelv mellett az adott nemzeti kisebbség nyelvén oktató külön osztályok (csoportok) révén realizálódik, amelyek a törvényeknek megfelelően jönnek létre, és nem terjed ki az ukrán nyelven oktató osztályokra (csoportokra)". Eszerint a magyar, román, orosz tannyelvű iskolák kétnyelvűekké válnak, ahol az alsó tagozaton párhuzamos osztályokban folyik az oktatás: az egyik osztályban ukránul, a másikban a nemzeti kisebbség nyelvén. A felső tagozaton és a középiskolai osztályokban pedig a törvény értelmében az oktatási folyamat nyelve – a fenti engedményekkel – az államnyelv.

Ha a törvény szövegéből indul ki a jogkövető ukrán állampolgár, akkor ezt azt jelenti, hogy az új oktatási törvény 7. cikkelye négy nagy csoportra osztja Ukrajna állampolgárait.

Az első csoportba a többségi nemzet képviselői tartoznak. Nekik joguk van ahhoz, hogy államnyelven tanuljanak az óvodától kezdve az iskola minden szintjét beleértve az egyetemen át a tudományos fokozat megszerzéséig. Látszólag minden állampolgárnak ugyanezt a jogot biztosítja a törvény, hiszen a 7. cikkely 1. pontja épp ezt mondja ki: az államnyelven való oktatás joga mindenki számára garantált. Csakhogy az államnyelv nem semleges valami, hanem egy konkrét nyelv. Márpedig Ukrajna államnyelve történetesen az ukrán nyelv, amely sok millió ukrán állampolgár anyanyelve (idei vonatkozóan lásd: Kontra–Szilágyi 2002). Ők (és csakis ők, más senki sem az országban) mindvégig anyanyelvükön tanulhatnak, még ha ezt a nyelvet szemérmesen államnyelvként nevezi is meg a törvény.

A második csoportba az őshonos népek képviselői tartoznak. Ebbe a kategóriába Ukrajnában gyakorlatilag csak a krími tatárok sorolhatók, akik hagyományos lakóterülete az a Krím félsziget, melynek területét Oroszország 2014 tavaszán annektálta. A Krím nélküli Ukrajna területén a krími tatárok csak szétszórva, kis számban élnek. Ők nem csak 4. osztályig, hanem akár az érettségiig tanulhatnak anyanyelvükön. A szakoktatásban, a felsőoktatásban már nem élhetnek ezzel a joggal, ott nekik is ukránul kell tanulniuk.

A harmadik kategóriába a nemzeti kisebbségek képviselői tartoznak (kivéve az oroszok, de erről később). Ők, mint már említettük, csupán a 4. osztály végéig tanulhatnak anyanyelvükön, tovább már mindent ukránul kell tanulniuk, kivéve saját anyanyelvüket, ami külön tantárgyként megmaradhat az iskolák órarendjében. Illetve szerepel a törvényben az a bizonyos kitétel, amit nehezen lehet értelmezni: „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is

Convention_Transcarpathia_Ukraine_Shadow-Report-KE.pdf. Written Comments by Hungarian Researchers and NGOs in Transcarpathia (Ukraine) on the Third Periodic Report of Ukraine on the implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages, submitted for consideration by the Council of Europe's Committee of Experts on the Charter. Elérhető: https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2017/01/Ukraine-Charter-shadow-report-Arnyekjelentes-nyk.pdf.

[325] Закон України „Про освіту" № 2145-VIII. (2017). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/

[326] A törvény nem hivatalos magyar fordítását lásd itt: http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/185/pdf_160

dc_1478_17

oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein". Hogy ez mit jelent pontosan, nem lehet tudni, sokféle értelmezése lehet egy ilyen megfogalmazásnak. Ha a jogalkalmazó úgy akarja, akkor azt jelenti, hogy 5. osztálytól minden tantárgyat ukránul oktatnak majd a nemzeti kisebbségek számára, de egy tantárgy, a magyar mint anyanyelv oktatható magyarul, ami az Európai Unió egyik hivatalos nyelve. Ezt az értelmezést lehetett kiolvasni a törvény elfogadása utáni első nyilatkozatokból. „Nem engedhető meg, hogy egyetlen lakos vagy Ukrajnában élő bármely kisebbség is hátrányt szenvedjen az állam nyelvének ismeretének hiánya miatt, amely végzetes egyenlőtlenségekhez, az érvényesülés csorbulásához vezet" – mondta például Petro Porosenko államelnök.[327] Azt is mondta Porosenko, hogy az ukránoknak „szent joguk, hogy tanulhassák anyanyelvüket", s mellette nem tiltott második, harmadik vagy akár negyedik nyelvet tanulniuk, és ez szerinte megvalósulhat úgy, hogy közben nem sérülnek a nemzeti kisebbségek jogai.[328]

Ha azonban úgy tartja a jogalkalmazó kedve, akkor oly módon is lehet értelmezni a törvény idézett részeit, hogy az 5. osztályban még csak egy, a 6.-ban már két, a 7.-ben már három, a 8.-ban már 5, a 9.-ben pedig mondjuk 10 tantárgyat oktatnak ukrán nyelven a magyar gyerekeknek, a többit viszont magyarul.

Lilija Hrinevics, Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának vezetője a törvény elfogadása után több, mint egy hónappal – nyilván az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének Ukrajna számára kedvezőtlen határozata után, amely arra hívta fel Ukrajna figyelmét, hogy várja meg a törvény alkalmazásával a Velencei Bizottság állásfoglalását[329] – október 17-én már úgy nyilatkozott, hogy a minisztérium azt tervezi, csak fokozatosan emeli majd az államnyelven oktatott tantárgyak számát. Mégpedig úgy, hogy a középiskolai osztályokban az ukránul tanított tantárgyak aránya elérje a 60 százalékot.[330]

Könnyű belátni: egyáltalán nem mindegy, melyik értelmezést választja a kárpátaljai magyarok számára az ukrán oktatási minisztérium. Az egyik esetben 5. osztálytól kezdve már csak a magyar nyelv tantárgy oktatható magyarul, minden más (az idegen nyelv órák kivételével) csak államnyelven. A másik lehetőség szerint azonban akár az is elképzelhető, hogy 9. osztály végéig a tárgyak többségének oktatása még megmarad magyar nyelven, és csak a középiskolai szinten, a 10–12. osztályban kerülnek többségbe az ukránul oktatott tárgyak. S bár egyértelmű, hogy a kárpátaljai magyar közösség számára ez utóbbi elképzelés is jelentős visszalépést jelentene a jelenlegi helyzethez képest, a lényeg itt az, hogy a jogalkotó nagy valószínűséggel szándékosan fogalmazott ilyen bizonytalan, sok értelmezési lehetőséget nyitva hagyó módon. A cél az volt, hogy tesztelje: mi az, amit még elfogadhatónak értékel a nemzetközi közvélemény.

Korábban azt említettük, hogy négy kategóriába sorolja a törvény 7. cikkelye az ország állampolgárait, de eddig csak három csoportról esett szó. A negyedik csoportba az Ukrajnában élő orosz anyanyelvűek tartoznak. Számukra ugyanis a törvény 7. cikkelye csak egyetlen értelmezési lehetőséget kínál: az 5. osztálytól teljesen át kell állni az ukrán nyelven folyó oktatásra, s emellett tantárgyként tanulhatják az oroszt mint anyanyelvet. Nekik nincs esélyük arra, mint az ukrajnai magyaroknak vagy románoknak, hogy néhány tantárgyat az anyanyelvük mellett továbbra is oroszul tanuljanak, hisz ez a lehetőség csak az Európai Unió hivatalos nyelveire terjed ki, az orosz pedig nem hivatalos nyelv az EU-ban.

A Velencei Bizottság állásfoglalása 2017 decemberében várható. 2017. november 2-án kíváncsian várja Ukrajna, mire jut ezzel a törvénnyel a Velencei Bizottság. A fő kérdés az, hogy

---

[327] https://karpathir.com/2017/10/11/porosenko-az-ukran-oktatasi-torveny-egyenlo-lehetoseget-biztosit-minden-allampolgar-szamara/

[328] http://www.karpatinfo.net/cikk/tarsadalom/2557089-porosenko-minden-gyermeknek-beszelnie-kell-ukranul-az-orszagban

[329] http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/az-europa-tanacs-megvedte-a-kisebbsegi-oktatasi-rendszert-ukrajnaban/; az ET Parlamenti Közgyűlésének 2189 (2017) számú határozatát lásd itt: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24218&lang=en

[330] http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/10/17/polshha-ta-ukrayina-pidpishut-deklaracziyu/

vajon megengedheti-e magának egy nemzetközi intézmény, hogy rábólintson egy olyan törvényre, amely minden kétséget kizáróan homályosan fogalmaz, s ezzel utat nyit a manipulációknak, illetve négy, egymástól jelentősen eltérő kasztba sorolja nyelvi alapon Ukrajna állampolgárait.

A Velencei Bizottság állásfoglalásának kialakítását nem könnyíti meg, hogy az ukrán oktatási törvény 7. cikkelye összhangban van azzal, amit a Karta 8., azaz oktatási cikkelye kapcsán a második, 2003-as ratifikációs törvényében Kijev vállalt (lásd fentebb a Karta 1999-es és 2003-as ratifikációs törvényében vállalt kötelezettségeket összevető 40. táblázatot).

Nehezen összeegyeztethető viszont az új oktatási törvény 7. cikkelye Ukrajna alkotmányával és a nemzetközi egyezmények szellemével.

Ukrajna Alkotmánya 53. cikkelyének ötödik része a következőket rögzíti: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően *garantálják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a kommunális oktatási intézményekben* vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével."[331]

Ukrajna Alkotmánybírósága 1999. december 14-én értelmezte az Alkotmánynak többek között az oktatásra vonatkozó részeit is.[332] A nagyon hosszú című alkotmánybírósági határozat 2. pontja egyértelműen leszögezi:

„Ukrajna Alkotmányának 10. cikkelye és a nyelvek használatát – többek között az oktatási folyamatban – szabályozó Ukrajna törvényei alapján az oktatás nyelve az állami és kommunális iskola előtti, általános középiskolai, szakmai-műszaki és felsőfokú intézményekben Ukrajnában az ukrán nyelv. Az állami és a kommunális oktatási intézményekben, Ukrajna Alkotmányának, különösen az 53. cikkely ötödik részének és Ukrajna törvényeinek megfelelően, az államnyelv mellett *az oktatási folyamatban használhatók és tanulhatók a nemzeti kisebbségek nyelvei*."

Az alkotmány és az alkotmánybíróság állásfoglalása értelmében Ukrajna állampolgárainak tehát joguk van „anyanyelvükön tanulni vagy tanulni anyanyelvüket" az állami és a kommunális oktatási intézményekben. A nemzeti kisebbségekről szóló törvény[333] az Alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról: „Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára *garantálja (...) az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását* az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül" (6. cikkely). Ugyanezt ismétli meg Ukrajna törvénye „A gyermekkor védelméről" 19. cikkelyének 3. bekezdése.[334] Mindez az Ukrajna függetlenné válása óta kialakult gyakorlat szerint azt jelenti, hogy azok a magyar nemzetiségű ukrán állampolgárok, akik Kárpátalja azon részein élnek, ahol működnek magyar tannyelvű iskolák, választhattak, hogy VAGY:

a) olyan iskolába járatják csemetéiket, ahol a gyerekek anyanyelvükön tanulhatnak; VAGY
b) olyan iskolát választanak gyermekeiknek, ahol azok tanulhatják anyanyelvüket; ESETLEG
c) egyik felkínált lehetőséggel sem élnek, és olyan iskolába küldik tanulni a kicsiket, ahol a gyermekek anyanyelve egyáltalán nincs jelen az oktatási folyamatban.

Az Alkotmány 53. cikkelyében és az idézett törvényekben egyaránt szereplő *vagy* kötőszót tehát az ukrajnai joggyakorlat alapján úgy értelmezhetjük, hogy az állam garantálja mind az anyanyelven való tanulás, mind pedig az anyanyelv tantárgyként való tanulásának jogát. A

[331] A dőlt betűs részek az én kiemeléseim.
[332] http://www.ccu.gov.ua/docs/406
[333] Закон україни «Про національні меншини в Україні» № 2494-XII (1992). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12.
[334] Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III (2001). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14

dc_1478_17

működő gyakorlat szerint tehát a jogszabályokban szereplő *vagy* kötőszó azt jelenti: az állampolgárok választhatnak, hogy – céljaik, igényeik, lehetőségeik szerint – melyik opcióval szeretnének élni.

Ezt a jogértelmezést alkalmazta az 1989-ben elfogadott és 2012-ig hatályos nyelvtörvény 25. cikkelye is:

„Az Ukrán SZSZK állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek oktatásának nyelvét szabadon válasszák meg.

Az Ukrán SZSZK minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát. Ezt a jogot olyan iskola előtti nevelési intézmények és iskolák létrehozásával garantálják, amelyekben a nevelés és az oktatás ukrán nyelven vagy más nemzeti nyelveken folyik."[335]

Szintén ugyanezt a jogértelmezést támogatja a 2012-ben elfogadott és 2017 nyarán továbbra is hatályos Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól.[336] A nyelvtörvényként emlegetett jogszabály 20. cikkelye szól az oktatás nyelvéről. Eszerint az oktatás nyelvének szabad megválasztása az állampolgárok elidegeníthetetlen joga az államnyelv kötelező, oly mértékű elsajátítása mellett, amely elegendő az ukrán társadalomba való integrációhoz. A törvény értelmében Ukrajna állampolgárai számára szavatolt az állam- és a regionális vagy kisebbségi nyelvű oktatás az oktatás minden szintjén, az óvodától az egyetemig (Tóth–Csernicskó 2013, 2014, Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014).

Az új oktatási törvény 7. cikkelye azonban úgy értelmezi az alkotmányban és a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény 14. cikk 2. pontjában szereplő[337] *vagy* kötőszót, hogy a választás joga az államé: a hatalom dönt arról, hogy melyik opciót kínálja állampolgárai felé. Kijev értelmezése szerint tehát nem az állampolgár, hanem a kormányzat dönthet arról, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok nyelve tannyelvként is jelen van az oktatási folyamatban, vagy csak tantárgyként jelenik meg.

Mindez azt jelenti, hogy amikor Ukrajnában elkezdik alkalmazni az új oktatási törvényt, akkor annak 7. cikkelye értelmében azok a szülők, akiknek gyermeke befejezi a 4. osztályt, már nem fognak rendelkezni a választás jogával: helyettük az állam dönt az oktatás nyelvéről**.** Számukra tehát Ukrajna Alkotmánya 53. cikkelyének ötödik része az alábbi, korlátozott formában lesz érvényes (miközben a többségi nemzethez tartozókra továbbra is teljes egészében érvényes marad):

„A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően garantálják azt a jogot, hogy ***anyanyelvükön tanuljanak vagy*** tanulják anyanyelvüket ***az állami és*** a kommunális oktatási intézményekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével."

A törvény 7. cikkelye ugyanis csupán a kommunális (önkormányzati) oktatási intézményekben engedélyezi a kisebbségi nyelveken folyó oktatást, az állami iskolákban nem, és azt is csupán a 4. osztály végéig. Ez azonban egyértelműen az állampolgári jogok szűkítése. Ami Ukrajnában szintén alkotmányellenes.

Az ország alkotmányának 22. cikkelye egyértelműen fogalmaz ezzel kapcsolatosan:

„Az alkotmányban rögzített emberi és állampolgári jogok és szabadságjogok nincsenek kimerítve. Az alkotmányos jogok és szabadságjogok *garantáltak és nem eltörölhetők. Új törvények elfogadásakor vagy a hatályos törvények módosítása során nem szabad szűkíteni a meglévő jogok és szabadságjogok tartalmát és hatályát*."

---

[335] Закон України «Про мови в Українській РСР» № 8312-XI (1989) http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8312-11. A törvény 1989 és 2012 között volt hatályban. 2012-ben új nyelvtörvényt fogadtak el Ukrajnában.

[336] Закон України "Про засади державної мовної політики" № 5029-VI (2012) http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17

[337] Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, 14. cikk 2. rész: „Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen *kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni*."

dc_1478_17

Az ukrajnai oktatási szabályozás hiányosságaira a nemzetközi szervezetek már korábban is figyelmeztették Kijevet.

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény ukrajnai alkalmazásáról 2012-ben készített ukrajnai országjelentéshez kapcsolódóan az Európa Tanács már a 2017-ig hatályos oktatási törvény miatt is kritizálta Kijevet, mert az nem biztosítja az anyanyelvi oktatást sok olyan községben, ahol erre lehetőség lenne, és csökkentette a kisebbségi nyelven oktatott órák számát.[338] Az új jogszabály azonban egyértelműen tovább szűkíti a kisebbségi nyelveken oktatott órák számát, hiszen a 7. cikkely maximum azt engedélyezi, hogy „egy vagy néhány tantárgy" oktatható az államnyelvtől eltérő nyelven.

Az új oktatási törvény azért sem felel meg a nemzetközi normáknak, mert homályosan fogalmaz, és teret enged az önkényes jogértelmezésnek. A törvény szövegéből nem derül ki például, hogyan kell értelmezni „az államnyelv mellett" kitételt. Mint ahogyan arra sem ad választ a jogszabály, mit jelent az „egy vagy néhány nyelv" megfogalmazás. Ezt például úgy is lehet értelmezni, hogy mindent ukránul oktatnak, kivéve az idegen nyelv tantárgyat és a nemzeti kisebbségek anyanyelvét (hiszen ez így együtt tökéletesen megfelel a törvényben szereplő „egy vagy néhány tantárgy" megfogalmazásnak).

Az imént idézett ET dokumentum az előző oktatási törvényt is kritizálta a nem explicit megfogalmazásokért, például mert nem derült ki a törvény szövegéből, hány kérelemre van szükség egy kisebbségi nyelven oktató óvodai csoport, osztály vagy iskola megnyitásához.[339]

2014 januárjában az ET a Karta ukrajnai alkalmazásáról készített jelentésében és ajánlásaiban leszögezi, hogy ha az országban van igény a kisebbségek körében az anyanyelvi oktatásra, akkor az állam nem választhatja kizárólag az államnyelven folyó oktatást. Az ajánlások között szerepel az is, hogy az állam „biztosítsa a kisebbségi nyelvek beszélőinek a saját nyelvükön való oktatáshoz való jogot, miközben megőrzi a már elért eredményeket".[340]

Az Európa Tanács „A nemzeti kisebbségek helyzete és jogai Európában" címmel, 1985. (2014) számmal elfogadott határozatában (10.4.3. pont) a Parlamenti Közgyűlés felszólítja az Európa Tanács tagállamait, hogy „*tegyék meg a szükséges lépéseket az anyanyelven való oktatás folytonosságának biztosítására a középfokú oktatásban (a szakképzést is beleértve) és a felsőoktatásban*".[341] Ukrajna is tagja az ET-nek.

A 2145 (2017) számmal „A demokratikus intézmények működése Ukrajnában" címmel az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése által elfogadott határozat 13. pontja hangsúlyozza: „A Közgyűlés aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy egyes törvénytervezetek célja a nemzeti kisebbségek jelenlegi jogainak szűkítése. *Rendkívül fontos, hogy a módosított jogszabályok értelmében a nemzeti kisebbségek megőrizhessék az Alkotmányban és az ország összes nemzetközi kötelezettségvállalásában biztosított kisebbségi nyelvhasználati jogaikat.* Hangsúlyozzuk a kisebbségi nyelvekre vonatkozó inkluzív politika folytatását az ország stabilitása érdekében."[342]

Az ENSZ emberi jogi főbiztosának hivatala a 2014–2017 közötti időszakot felölelő jelentést készített az emberi jogokról az Oroszország által megszállt Krímen. A dokumentum 194–201. bekezdése foglalkozik az anyanyelvi oktatás kérdéseivel. A 200. bekezdésből kiderül, hogy 2017. április 19-én az ENSZ Nemzetközi Bírósága döntést hozott az Ukrajna által Oroszországgal szemben indított keresetben, és kimondta, hogy Oroszországnak „hozzáférhetővé kell

[338] Lásd a 31–32. oldalt, itt is a 125. és 128. bekezdést. https://rm.coe.int/168008c6c0. A Karta ukrajnai alkalmazása kapcsán kiadott ET jelentés és beszámoló is hasonlóan érvel. Lásd a 141. oldalon 1303–1305. bekezdést itt: https://rm.coe.int/16806dc600

[339] Lásd a 8. oldalon a 22., a 31. oldalon a 124. és a 32. oldalon a 127. bekezdést. https://rm.coe.int/168008c6c0. Ugyanezt a kritikát a 2012-es nyelvtörvénynek az oktatás nyelvét szabályozó 20. cikke kapcsán is felvetették elemzők (Tóth–Csernicskó 2013: 69–79, 2014: 67–75). Az ET a Karta ukrajnai országjelentése kapcsán szintén bírálta ezért Kijevet: lásd a 20. oldalt itt: https://rm.coe.int/16806dc600.

[340] Lásd a 19. oldalon a 107. bekezdést itt: https://rm.coe.int/16806dc600

[341] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1926_rez_1985_(2014).htm

[342] http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453&lang=en

dc_1478_17

tennie az oktatást ukrán nyelven". A precedens alapján nyilván Ukrajnának is biztosítani kell(ene) az anyanyelvi oktatáshoz való hozzáférést a területén élő kisebbségek számára.[343]

A nemzetközi és nemzeti kötelezettségek után vizsgáljuk meg, milyen hatással van az ukrajnai nyelvpolitikára a szomszédságpolitikai kényszer.

Mivel Ukrajna 27 közigazgatási egysége közül 19 valamely más állammal is határos, az 1991-ben függetlenné vált állam számára az elsőrendű feladatok közé tartozott a jószomszédi kapcsolatok kiépítése. Ezért az 1990-es évek első felében az új ukrán államnak más államokkal, elsősorban a szomszédokkal, a FÁK országaival és a kelet-közép-európai régió több államával megkötött alapszerződéseiben – melyek sorában az 1991-ben megkötött ukrán–magyar alapszerződés és kisebbségvédelmi nyilatkozat volt az első – jelen van a kisebbségek jogainak védelme. Anélkül azonban, hogy kisebbíteni szándékoznánk ezeknek a kétoldalú szerződéseknek a jelentőségét, meg kell jegyeznünk, hogy az akkorra a belső ukrajnai jogszabályokban már kodifikált kisebbségvédelmi jogokat lényegében nem gyarapították (Tóth 2002, 2005). Egyetlen kivételt az 1997 júniusában Romániával *A jószomszédi viszonyról és együttműködésről megkötött szerződés*[344] képez, mert a kisebbségvédelem területén kötelezően alkalmazandó okmányok sorába felveszi az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201. sz. Ajánlását. Igaz, a kisebbségek kollektív jogainak és területi önkormányzati jogosultságának kivételével.

A Független Államok Közössége (FÁK) keretében 1994 októberében megkötött *A Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek védelméről szóló egyezménynek*[345] regionális jellege ellenére jelentős szerepe lehetne a kétoldalú kapcsolatok szintjén, hiszen számos volt szovjet tagállammal megkötött alapszerződés (például Kazahsztán, Örményország) hivatkozik rá. Ebben az esetben viszont az a furcsa helyzet állt elő, miszerint bár Ukrajna aláírta a nevezett megállapodást, a mai napig nem ratifikálta azt, többek között arra való hivatkozással, hogy nem eldöntött a kérdés: csatlakozott-e Ukrajna a Független Államok Közösségéhez, vagy sem.

A valós helyzet az, hogy ezek a kétoldalú megállapodások még annyi védelmet sem nyújtanak az ukrajnai nyelvi kisebbségek számára, mint a nemzetközi egyezmények, amelyeknél legalább a nemzetközi szervezetek (például az Európa Tanács vagy EBESZ) – egyébként semmire se kötelező – határozatainak lehet némi visszatartó hatása. Ezt egyetlen konkrét példával illusztrálom a magyar–ukrán alapszerződés kapcsán, ismét visszakanyarodva az új ukrán oktatási törvényhez.

A törvény elfogadása után a magyar diplomácia tiltakozott a kárpátaljai magyar közösség jogait szűkítő törvény ellen. A tiltakozás egyik fő hivatkozási alapja az volt, hogy az ukrán–magyar alapszerződésben Ukrajna kétoldalú megállapodásban garantálta az anyanyelven folyó oktatás jogát a magyar nemzeti kisebbség számára.[346] Azonban a magyar–ukrán diplomáciai kapcsolatok legfontosabb dokumentumának nevezhető alapszerződés magyar és ukrán nyelvű szövege – bár a hivatalos formula szerint: „Mindkét szöveg egyaránt hiteles" – éppen az oktatás nyelvére vonatkozó kitételben eltér egymástól (Fedinec–Csernicskó 2017).

Az alapszerződéshez tartozó nyilatkozat a kisebbségek jogainak biztosításáról magyar nyelven kimondja: a felek egyetértenek abban, hogy biztosítják annak lehetőségét, hogy „a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak".[347] Ukrán nyelven

---

[343] https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Crimea2014_2017_EN-1.pdf

[344] Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією *Відомості Верховної Ради України* 1997/40: 262.

[345] Конвенція СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.) *Права людини в Україні.* Вип. 21. Київ, 1998. 408–412.

[346] Lásd az ezzel kapcsolatos nyilatkozatokat (a törvény előírása előtt és után) a Külgazdasági és Külügyminisztérium honlapján. http://www.kormany.hu/hu/kulgazdasagi-es-kulugyminiszterium

[347] Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között. Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén, 10. pont. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500045.TV

viszont az „és” helyett a „vagy” kötőszó szerepel,[348] amely egészen más értelmezést tesz lehetővé. Ez tehát két egymásnak ellentmondó szöveg, amely nemzetközi dokumentumban nem lehetséges, ha pedig mégis előfordul, azt orvosolni kell. Ennek módja pedig a nemzetközi szerződések megkötésének szabályait rendező 1969-es bécsi egyezmény értelmében az, hogy a felek megegyeznek az eltérő szövegrészek egymással kibékíthető értelmezésében, ha pedig ez nem lehetséges – adott esetben egyik vagy másik félnek le kellene mondani álláspontjáról –, akkor nemzetközi bíróság dönthet a kérdésben. Amíg a szövegek uniformizálása nem történik meg, addig a budapesti és a kijevi kormány egyaránt a saját perspektívájának megfelelően értelmezheti azt.[349]

Kymlicka (2015: 4–5) a nemzetközi kisebbségi sztenderdek kapcsán megfogalmaz négy, a nyugat-európai demokráciák és a nemzetközi szervezetek körében az 1990-es években a posztszocialista államokra vonatkozóan kialakult előfeltevést: (1) a nyugati demokráciákban léteznek bizonyos közös normák vagy modellek; (2) ezek a nyugati országokban jól működnek; (3) ezek alkalmazhatók Kelet- és Közép-Európára, és ott is jól működnek majd, ha elfogadják őket; (4) a nemzetközi közösségnek szerepe van e normák előmozdításában és bevezetésében. Hangsúlyozza azonban, hogy ezek mindegyike erősen vitatható, már csak azért is, mert maguk a nyugati államok sem egységesek saját kisebbségeik helyzetének kezelésében, és arról is vita folyik, vannak-e egyáltalán kodifikált nemzetközi normák e területen.

Kymlicka megállapítására rímelnek Pavlenko (2011: 44) szavai, aki azt írja: „A kezdeti nyugati próbálkozások, hogy megtanítsák az újonnan feltörekvő országoknak, hogy a »jó liberális demokráciák« miként döntenek a nyelvpolitikai dilemmákban, gyorsan ahhoz a felismeréshez vezettek, hogy a Nyugat nagyon messze van az etnolingvisztikai kérdések »megoldásától«, és hogy valójában nincs a nyelvi jogoknak normatív elmélete” (lásd még Patten–Kymlicka 2003: 2–4, Ozolins 2003; de Varennes 1995–1996; a nyelvi jogok történetéről és megjelenéséről a világban lásd Duchêne 2008; Spolsky 2009).

Azzal, hogy a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok homályosan és kétértelműen fogalmaznak, hogy gyakran értelmezhetetlen feltételeket támasztanak a kisebbségi nyelvek használatát illetően, hozzájárulnak ahhoz, hogy éppen ezekre az egyezményekre hivatkozva lehessen megtagadni bizonyos nyelvi jogok alkalmazását vagy épp szűkíteni a már meglévő jogokat (Skutnabb-Kangas 1990, 1997, 1998a, 1998b, de Varennes 1998 stb.). A konkrét ukrajnai példa alapján úgy tűnik tehát, hogy a nemzetközi jog nem szab gátat az asszimilációs nyelvpolitikának. Megfordítva: asszimilációs nyelvpolitika akár a nemzetközi normákkal teljes összhangban is folytatható, ugyanis egyetlen nemzetközi jogi dokumentum sem tiltja explicit, egyértelmű és határozott formában a beolvasztó célú nyelv és oktatáspolitikát. Persze az is tény: egyetlen nemzetközi jogi dokumentum sem írja elő vagy engedélyezi nyíltan az államoknak, kormányoknak, hogy asszimilációs nyelvpolitikát folytassanak. Viszont azt sem tiltja senki és semmi, hogy egy állam vagy kormányzat pluralista nyelvpolitikát folytasson: pluralista nyelvpolitika is folytatható a nemzetközi normákkal összhangban, ha megvan hozzá a politikai szándék.

Bartha Csilla összegzése (1999: 201) Ukrajnára is érvényes: „A többségi társadalom minden tagja számára teljesen természetes, hogy saját nyelvén forduljon a tanárhoz az iskolában, hogy ezen intézze ügyeit az adóhivatalban vagy ezen magyarázza el az orvosnak panaszait. Anyanyelvén nézheti a híradót és minden mást is a televízióban, egy politikai gyűlésen ezen a nyelven tehet fel kérdéseket. A kisebbségek tagjai számára a világ számos országában e természetes kommunikációs forma jogi lehetősége mégsem adatik meg”.

---

[348] Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/348_004

[349] Tóth Loretta: Újabb csapás a magyarokra? *Magyar Idők,* 2017. szeptember 30. http://magyaridok.hu/kulfold/ujabb-csapas-magyarokra-2279821/

dc_1478_17

Hiába értünk egyet Skutnabb-Kangas-szal (1997: 9) abban, hogy „A különböző nyelveket nem valamely nyelvi jellemzőjük miatt, hanem beszélőik hatalmi viszonyai alapján illetnek meg különböző politikai jogok. Vagyis a világ minden nyelvét, a jelnyelveket is beleértve, azonos jogok és elismerés illetné meg”. A nemzetközi jog a 21. század elején messze jár attól, hogy ezt kötelező érvénnyel kodifikálja.

5. A kárpátaljai nyelvi helyzet sajátosságai

Az 1991 óta a független Ukrajnához tartozó Kárpátalján (16. térkép) a nyelvpolitika és nyelvi tervezés regionális sajátosságait az ország nyelvi helyzete és az állam nyelvpolitikai irányvonala mellett nagyban meghatározzák az alábbi tényezők:

16. térkép. Kárpátalja területe Ukrajnán belül

– Kárpátalja lakosságának nemzetiségi és nyelvi sokszínűsége, valamint vallási és kulturális változatossága;

– egyes kisebbségi közösségek saját nyelvi és kulturális törekvései, melyek nem feltétlenül esnek egybe a központi nyelvpolitika elveivel;

– a kisebbségi közösségek kulturális, nyelvi és gazdasági kapcsolatainak erősödése anyaországukkal és ezen országok viszonya az Ukrajnában élő nemzettársaikhoz.

Kárpátalja lakosságának legnagyobb részét (80,5%) az ukránok alkotják. Utánuk a magyarok (12,1%), a románok (2,6%), az oroszok (2,5%) és a romák (1,1%) következnek; a más nemzetiségűek aránya 1,2% (25. ábra). A 2011-es népszámlálás már csupán 0,04%-nyi zsidó nemzetiségűt mutatott ki Kárpátalján, miközben a 20. század első felében a zsidóság a régió lakosságának legalább tizedét alkotta. Ma már jórészt csak a zsidóság emlékeivel találkozhatunk Kárpátalján (lásd még a VII. fejezet 2. részét).

dc_1478_17

25. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

Összeállítva Iltyo szerk. (2003) alapján.

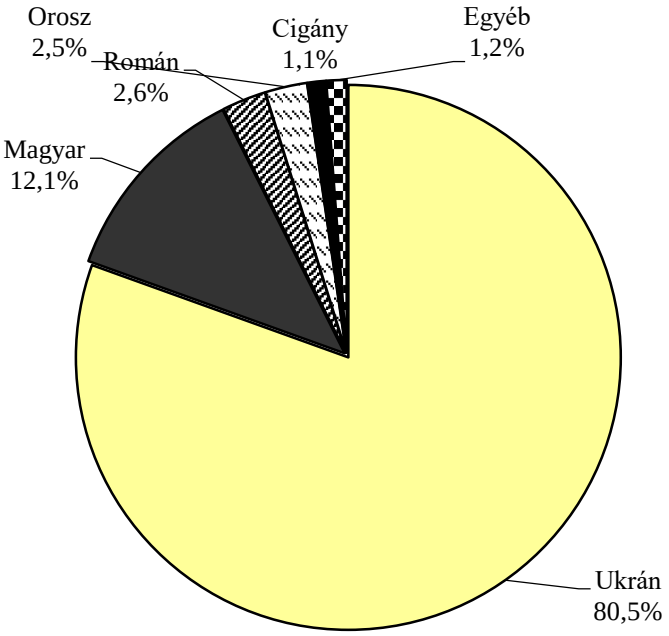

A kárpátaljai nyelvi helyzet egyik lényeges összetevője az egyes közösségek nyelvmegtartási törekvéseinek erőssége. Kárpátalján mind a többségi nemzet (az ukránok), mind pedig a két legnagyobb nemzeti kisebbség képviselői az országos átlagnál magasabb arányban ragaszkodnak anyanyelvükhöz (a magyarok 97%-a és a románok 99%-a). Ukrajnában az orosz nemzetiségűek csaknem 96%-a tartja anyanyelvének az oroszt, Kárpátalján viszont ez az arány kisebb: 92%. Jelentős a roma, a belarusz, a szlovák és a német közösség nyelvi asszimilációja: körükben az említettnél magasabb a más nyelvet anyanyelvként megnevezők aránya (41–42. táblázat, 26. ábra).

41. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Összeállítva Iltyo szerk. (2003) alapján.

nemzetiség	lélekszám (fő)	arányuk az összlakosságon belül	közülük anyanyelvének nevezte meg:					
			saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az oroszt	egyéb nyelvet
ukránok	1 010 127	80,5	1 001 977	–	1 851	248	5 297	754
magyarok	151 516	12,1	147 056	3 932	–	16	378	134
románok	32 152	2,6	31 846	163	22	–	42	79
oroszok	30 993	2,5	28 435	2 451	65	18	–	24
cigányok	14 004	1,1	2 871	2 335	8 736	12	28	22
szlovákok	5 695	0,5	2 480	2 366	645	1	147	56
németek	3 582	0,3	1 810	1 419	150	2	173	28
belaruszok	1 540	0,1	576	283	9	1	666	5
egyéb	5 005	0,3	1 806	1 342	195	80	1 246	336
összesen	1 254 614	100	1 218 857	14 291	11 673	378	7 977	1 438

dc_1478_17

26. ábra. Az anyanyelv és nemzetiség egybeesése Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (%-ban)

Összeállítva Iltyo szerk. (2003) alapján.

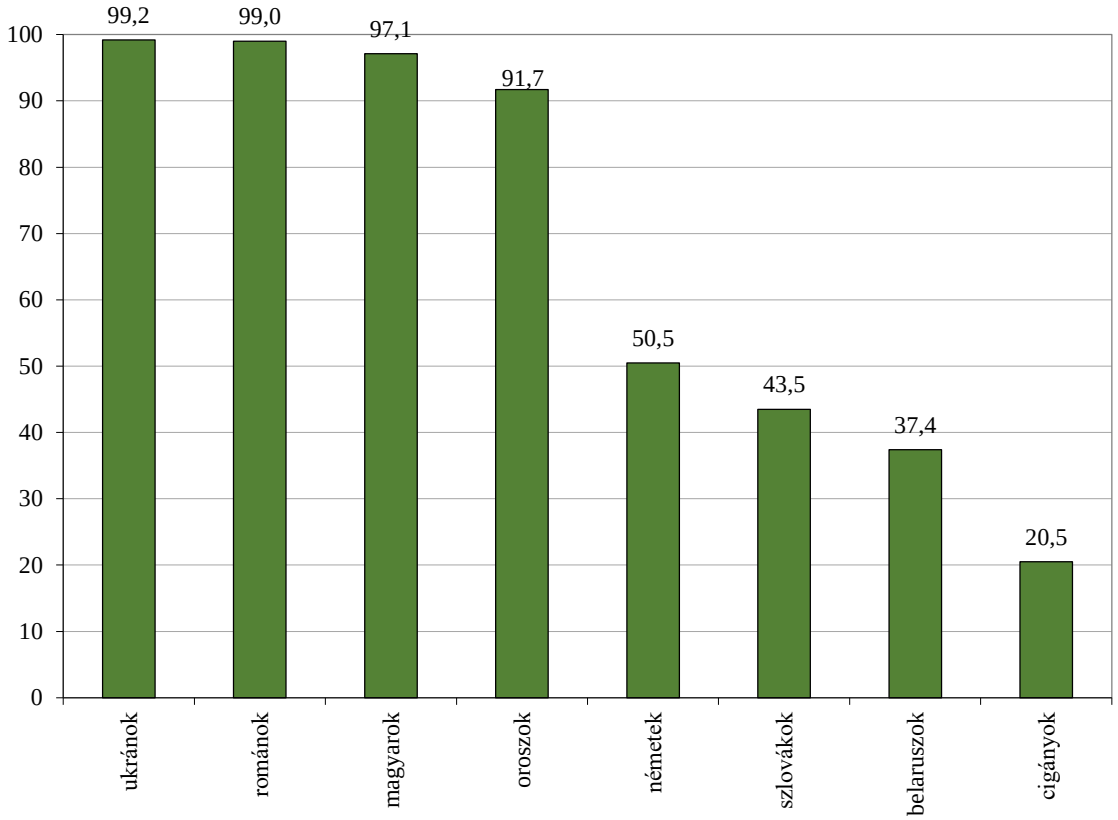

42. táblázat. A saját nemzetisége nyelvét anyanyelvének tartók %-os aránya Ukrajnában és Kárpátalján, nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai szerint

Összeállítva Iltyo szerk. (2003) alapján.

	Anyanyelve és nemzetisége azonos (%-ban)	
	Ukrajna	Kárpátalja
Ukránok	85,2	99,2
Oroszok	95,9	91,7
Belaruszok	19,8	37,4
Magyarok	95,4	97,1
Románok	91,7	99,0
Cigányok	44,7	20,5
Németek	12,2	50,5
Szlovákok	41,2	43,5
Összesen	85,2	97,1

A kárpátaljaiak 81%-a az ukránt tekinti anyanyelvének. A magyar anyanyelvűek aránya 12,7%, orosz anyanyelvű 2,9%, a román az anyanyelve a lakosság 2,6%-ának (27. ábra).

dc_1478_17

27. ábra. Kárpátalja lakosságának anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Összeállítva Iltyo szerk. (2003) alapján.

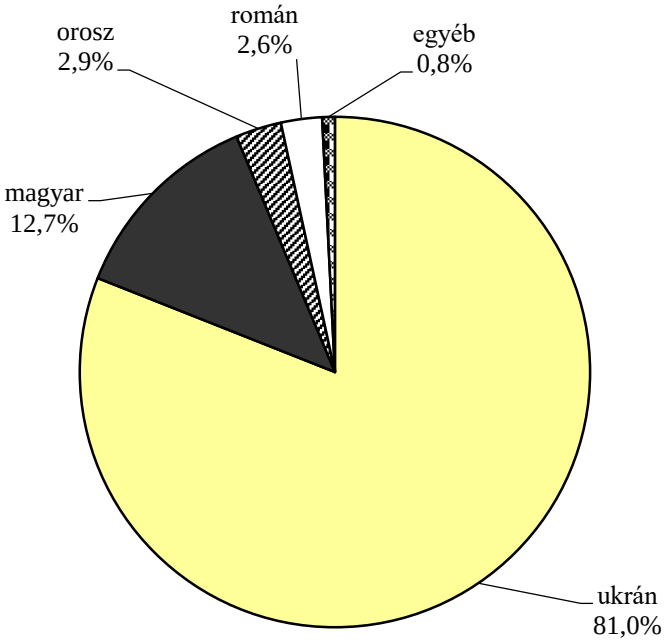

A kárpátaljai nyelvi helyzet érdekessége továbbá, hogy az országos tendenciával ellentétben Kárpátalján a nyelvi asszimiláció elsősorban nem az orosz, hanem az ukrán nyelvnek kedvez. A nem ukrán nemzetiségűek közül csaknem kétszer annyian vallják az ukránt anyanyelvüknek (14 291 fő), mint ahányan a nem orosz nemzetiségűek közül az oroszt (7 977 fő).

Akárcsak az egész Ukrajna, Kárpátalja nyelvi helyzetében is jelentős változást hozott az ország függetlensége. Valamennyi nemzetiség körében jelentősen nőtt az ukránul beszélők aránya, s ezzel párhuzamosan csökkent az orosz nyelvet ismerőké (28. ábra).

28. ábra. Az anyanyelvükön kívül más nyelvet is beszélők aránya Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében 1989-ben és 2001-ben

Összeállítva az alábbiak alapján: Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник. Ужгород, 1990; Iltyo szerk. (2003).

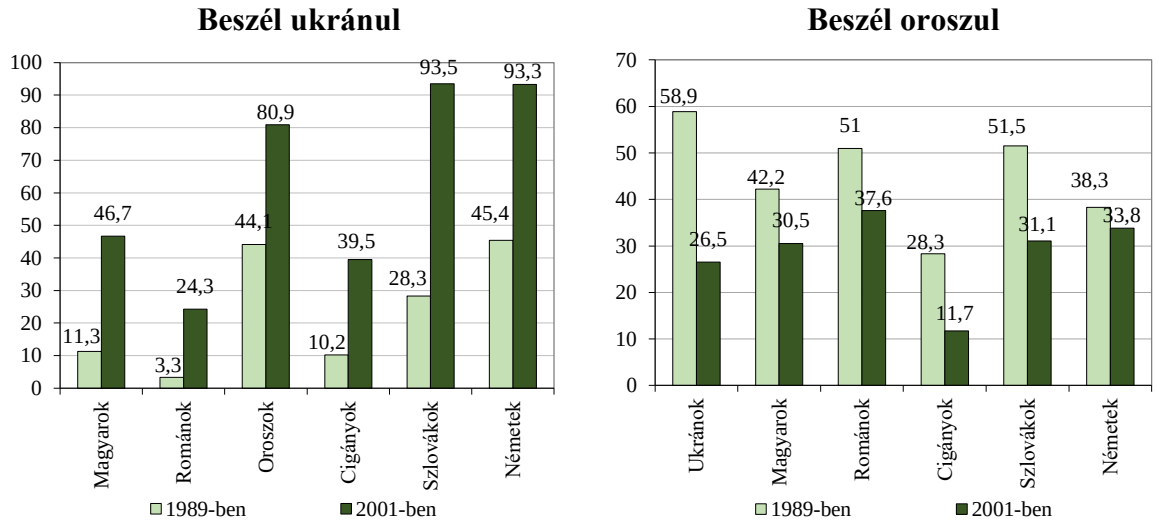

dc_1478_17

A többségi nemzet képviselői után a legnépesebb és legerősebb nemzeti közösséget a magyarok alkotják Kárpátalján. A kárpátaljai magyar közösség nemzeti identitásában a legfontosabb szerepet az anyanyelv tölti be (Csernicskó 2008a, 2008b). A közösség jelentős erőfeszítéseket tesz nyelve megtartása érdekében. Ezeket a törekvéseket Magyarország politikailag és anyagilag (a helyi magyar közösségnek nyújtott támogatások által) is segíti.

Az Ukrajnában élő magyar nemzetiségűek 96,8%-a, a magyar anyanyelvűeknek pedig 98,2%-a egyetlen régióban élt: Kárpátalja megye (область) területén. Ebben a régióban az ukránok (80,5%) után a magyar nemzetiségűek alkották a legnagyobb közösséget (12,1%). A magyar anyanyelvűek száma 158.729 fő, aránya 12,7% volt. A magyar anyanyelvűek száma 7123 fővel haladta meg a magyar nemzetiségűek számát.

Ez a többlet elsősorban annak a következménye, hogy a Kárpátalján élő romák jelentős része magyar anyanyelvű volt a cenzus adatai szerint (Braun–Csernicskó–Molnár 2010: 24–26). A cigány etnikumhoz tartozóknak a 62%-a volt magyar anyanyelvű 2001-ben, a magyar anyanyelvűeknek pedig az 5,5%-a volt roma (29. és 30. ábra).

29. ábra. A magukat cigány nemzetiségűként meghatározó kárpátaljaiak anyanyelve a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

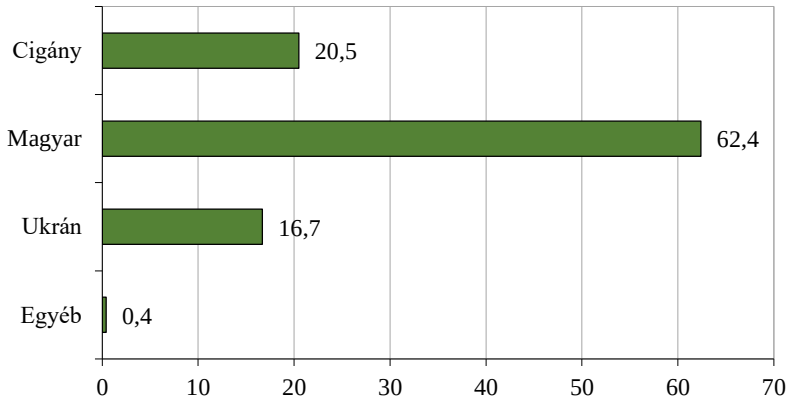

30. ábra. A magyar anyanyelvűek nemzetiség alapján Kárpátalján a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

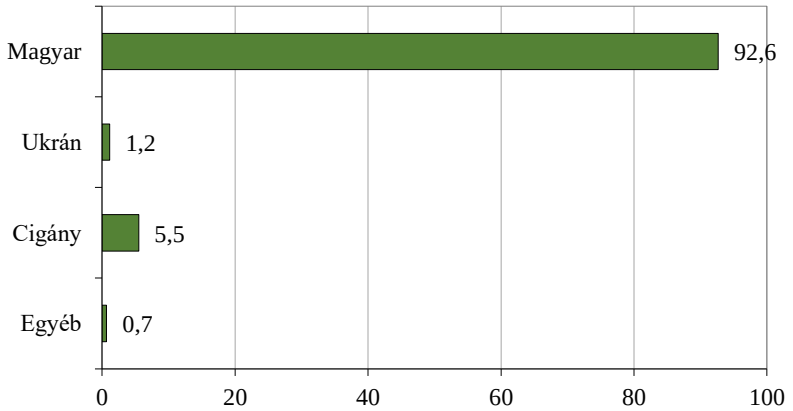

A 2001-es népszámlálás idején 153 olyan település volt Kárpátalján, ahol a magyar anyanyelvűek aránya legalább 1% volt. Ugyanakkor 113 településen haladta meg a magyar nemzetiségűek száma a 100 főt. A magyarok legnagyobb része Kárpátalján belül az ukrán–magyar államhatár közvetlen közelében, összefüggő sávban él (17. térkép).

dc_1478_17

17. térkép. Kárpátalja településeinek nyelvi összetétele a 2001-es cenzus adatai alapján

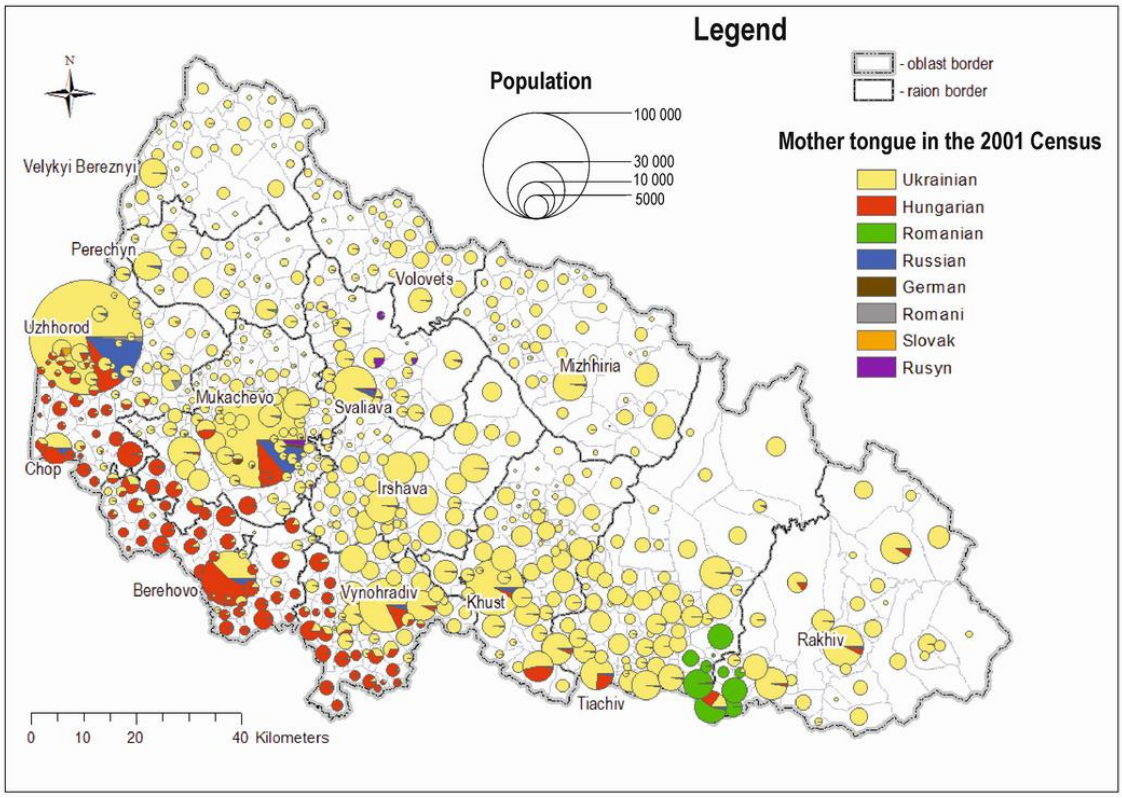

A 2001-es cenzus idején a kárpátaljai magyarok 26,6%-a élt városban, a többiek kisebb-nagyobb falvakban (Molnár–Molnár 2005: 24). A magyarok csaknem kétharmada (64,7%-a) olyan kistelepülésen élt, ahol a lakosság száma nem haladta meg az 5 ezer főt, 50 ezer lakosnál nagyobb városban pedig mindössze 9,9% élt (31. ábra).

31. ábra. A magyar nemzetiségűek megoszlása a települések lakosságszáma szerint Kárpátalján a 2001-es cenzus adatai alapján

Tátrai (2017: 16) alapján.

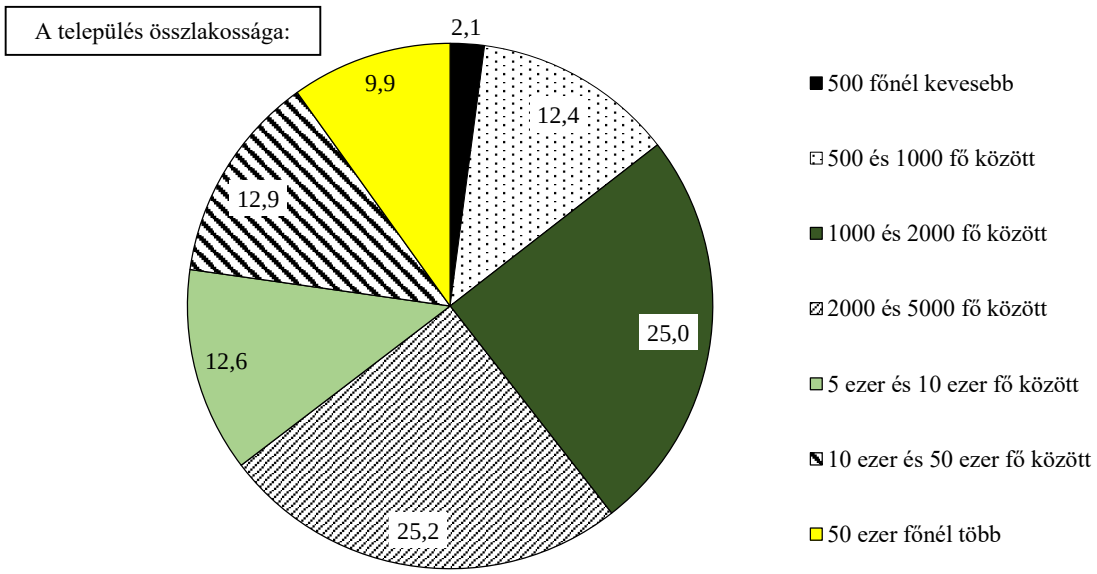

dc_1478_17

2001-ben a kárpátaljai magyarok közel fele (46,1%-a) olyan településen élt, ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladta a 75%-ot. További 15,8% élt olyan faluban vagy városban, ahol a magyarok aránya meghaladta az összlakosság felét. Így tehát a régióban élő magyarok túlnyomó többsége (61,9%-a) olyan településen élt, ahol a magyar nemzetiségűek abszolút többséget alkottak. A vizsgált közösség negyede (24%) olyan helységben élt, ahol a magyarok aránya 10 és 50% között volt. A kárpátaljai magyaroknak 14,1%-a élt olyan településen, ahol a magyarok aránya nem érte el a lakosság egy tizedét. Közöttük a nagyobb rész (12,9%) olyan faluban vagy városban élt, ahol 100 főnél nagyobb volt a magyar közösség létszáma. A kárpátaljai magyaroknak mindössze 1,2%-a élt olyan településen, ahol a magyarok aránya 10% alatti volt, és a magyar lakosok száma nem érte el a 100 főt (32. ábra).

32. ábra. A magyar nemzetiségűek megoszlása a települések nemzetiségi összetétele szerint Kárpátalján a 2001-es cenzus adatai alapján

Gyurgyík–Horváth–Kiss (2010: 89–90) alapján.

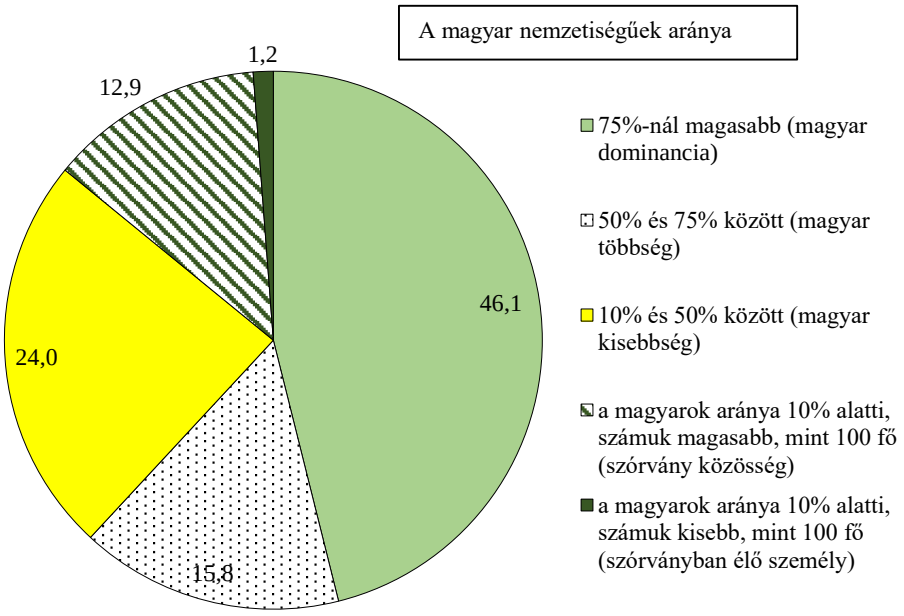

1996 és 1999 között a magyarok 19–24%-a kötött vegyes házasságot (Tátrai 2017: 26). A 2001-es népszámlálás adatai alapján a magyar részvételű házasságok 27,6%-a volt nemzetiségileg vegyes (Molnár 2015: 59). Az ukrán–magyar vegyes házasságokban születettek 53%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát a 2001-es cenzus során (Molnár 2016: 169).

Azonban a kárpátaljai magyarok demográfiai viszonyain a 2001 óta eltelt időszakban (és különösen a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus 2014-es kitörése után) a magyar fiatalok tízezres nagyságrendű (főként Magyarországra irányuló) emigrációs hulláma jelentősen változtathatott (Karácsonyi–Kincses 2010, Tátrai–Erőss–Kovály 2016, Tátrai 2017: 20).

A kárpátaljai magyarok körében a leggyakrabban használt nyelv a magyar. A közösség tagjai elsősorban a helyi és a magyarországi magyar nyelvű sajtóból tájékozódnak (Csernicskó 1998a, 2005, Csernicskó szerk. 2003, 2010b). 2006-ban 593 (18 éven felüli) kárpátaljai magyar adatközlő töltött ki egy olyan nyelvhasználati kérdőívet, melyben számos zárt kérdés vonatkozott a közösségben használt három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) használati körére, gyakoriságára, illetve rejtett vagy nyílt presztízsére (Csernicskó szerk. 2010b). Kutatásaink arra is rávilágítottak, hogy a magyar nyelv hivatalos helyzetekben való használatára jórészt csak a

szóbeli érintkezésben van lehetőség még az abszolút magyar többségű településeken is, a magyar írásos megjelenése kivételesnek számít a hivatalokban, önkormányzatokban (Csernicskó szerk. 2010b). Annak ellenére így van ez, hogy a jogszabályi háttere megvan a kisebbségi nyelvek hivatali használatának. Nagyrészt hiányoznak azonban mindazok a feltételek (kétnyelvű űrlapok, formanyomtatványok, a kisebbség nyelvét ismerő és beszélő állami hivatalnokok, közalkalmazottak), melyek révén a deklarált jogok a gyakorlatban is érvényesíthetők.

A tapasztalatok szerint a magyar nyelvű szóbeli ügyintézéssel nincs nagyobb probléma, a magyar nyelv írásbeli használata azonban gondot okoz. A tényleges helyzet megismerése érdekében Ferenc Viktória öt, a nyelvtörvény hatálya alá tartozó kárpátaljai településen végzett felmérést. A kutatásból kitűnt, hogy a megkérdezetteknek csak kevesebb, mint fele ismerte nyelvhasználati jogait. A megkérdezetteknek ugyan problémáik voltak az ukrán nyelv ismeretével, de mégis úgy gondolták, hogy a gördülékeny ügyintézés érdekében jobb ukránul kommunikálni. Csapon viszont az merült fel, hogy a magyar nyelvű írásbeli ügyintézés gátja a magyar hivatalos nyelv nem ismerete, további gond pedig az, hogy a kétnyelvű (ukrán–magyar) levelezés sok energiát követel (bővebben Ferenc 2015).

A magyar nyelv használhatóságát elemezte Beregszász hivatalaiban Karmacsi (2003). Kiderült, hogy a magyar nyelv elsősorban szóban jelenhet meg a hivatalokban, az írásbeli ügyintézésre meglehetősen kevés esély nyílik magyarul, s az is esetleges. A felkeresett 15 hivatalban a hivatalnokok többsége tudott, vagy legalábbis megpróbált magyarul beszélni a magyar nyelvű ügyféllel. Ha az a hivatalnok, akihez az ügyfél közvetlenül fordult, nem beszélt magyarul, magyarul beszélő kollégájához irányította át az ügyfélt. Olyan is gyakran előfordult, hogy bár nem beszélt a hivatalnok magyarul, értette a magyarul előadott kérdést vagy kérést, és a választ ukrán vagy orosz nyelven mondta el.

2010-ben és 2015-ben – 53 település önkormányzatát vonva be a vizsgálatba – felmértük a hivatalok nyelvválasztását azokon a településeken, ahol a jogszabályok értelmében a helyi önkormányzatoknak biztosítaniuk kell a magyar nyelvű szóbeli ügyintézést (Csernicskó–Tóth 2015a, 2015b, Csernicskó–Ferenc 2016: 367–369). Annak ellenére, hogy a 2012-ben elfogadott ukrajnai nyelvtörvény előírta a magyar nyelvű hivatali ügyintézés biztosítását, nem mindegyik önkormányzat teremtette meg a magyar nyelvű ügyintézés lehetőségét még a magyar többségű lakossággal rendelkező településeken sem.

A kisebbségi nyelv használatára vonatkozó jogok alkalmazását tehát megnehezíti egyrészt a lakosság, másrészt a jogalkalmazók (például az önkormányzati munkatársak) alacsony szintű nyelvi jogi tudatossága; sok hivatalnok sem ismeri az állampolgárok nyelvi jogait (Csernicskó–Tóth 2015a, 2015b, Csernicskó–Ferenc 2016: 367–369, Ferenc 2015, Tóth 2015, 2016, 2017, Katona 2016). Tehát az, hogy egyes helyzetekben milyen nyelvek jelenhetnek meg, nem csupán a nyelvi jogok függvénye, hanem nagyban függ a nyelvet használó közösség nyelvi ideológiáitól, a nyelvi jogi tudatosságtól is.

A bemutatott kutatási eredményekben az is közrejátszik, hogy a hatóságok a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítését a kisebbségi beszélők magánügyének tartják, és ehhez csak a minimális támogatást adják meg. A lakosság csak akkor tud a hatóságokkal kisebbségi nyelven kommunikálni, ha az érintett hivatalok megteremtik ennek a feltételeit:

- végrehajtási rendeletben részletezik ennek módját;
- ha vannak az adott kisebbségi nyelvet megfelelő szinten bíró tisztviselők, hivatalnokok;
- ha az ügyfeleket kisebbségi nyelven is tájékoztatják;
- ha az űrlapok és nyomtatványok kisebbségi nyelven is hozzáférhetők stb.

Erre azonban az államigazgatásban szinte alig akad példa, sőt ezzel ellentétes gyakorlat figyelhető meg: a vonatkozó törvények szövegezése rendszerint nem egyértelmű, vagyis nem lehet tudni, hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban, hiányoznak a végrehajtási rendeletek, nincs

dc_1478_17

elég kisebbségi nyelven (esetünkben magyarul) beszélő hivatalnok, hiányoznak a kisebbségi nyelvű vagy kétnyelvű űrlapok.

A nyelvet a használat élteti. A kisebbségi nyelvek számára a használat lehetőségét az állam által biztosított jogi keret teremti meg. Sok múlik azonban az állampolgárok jogismeretén és a saját nyelv használatához fűződő ideológiáin is. A nyelvi jogok törvényi szintű garantálása a kisebbségi nyelvek tényleges használatának csupán előfeltétele. Az érintetteknek ismerniük is kell jogaikat ahhoz, hogy élhessenek azokkal. A (nyelvi) jogokat tehát nem elegendő csupán elismerni és kodifikálni. „Ha elismerünk egy jogot, az eszközöket is el kell ismernünk, amelyek segítségével ez a jog érvényesíthető" – idézi François Mitterand egykori francia köztársasági elnököt Ortutay (2001: 43). Az államnak is komoly felelőssége van abban, hogy az állampolgárok ismerjék kodifikált nyelvi jogaikat, ugyanis „A jogok kötelezettségeket tételeznek fel, általában az állam részéről" (Skutnabb-Kangas 1997: 64).

Egy 1996-ban és 2011-ben végzett kutatás (lásd Dobos 2011) eredményeiből az is kitűnik, hogy a kárpátaljai magyar közösség ragaszkodása a magyar nyelv választásához a lehető legtöbb színtéren csökkent ugyan a két adatfelvétel között eltelt másfél évtized alatt, de a családon belüli kommunikációban továbbra is a magyar nyelv dominál, a többségi nyelv(ek) használata pedig a formális, hivatalos helyzetekben gyakori (33. és 34. ábra).

33. ábra. A kárpátaljai magyarok családon belüli nyelvválasztása 1996-ban és 2011-ben

Dobos (2011: 45–48) alapján.

M: gyermeke magyar tannyelvű iskolába jár; T: gyermeke többségi nyelven oktató iskolába jár (1: csak a magyar nyelvet használja; 100: csak a többségi nyelvet használja)

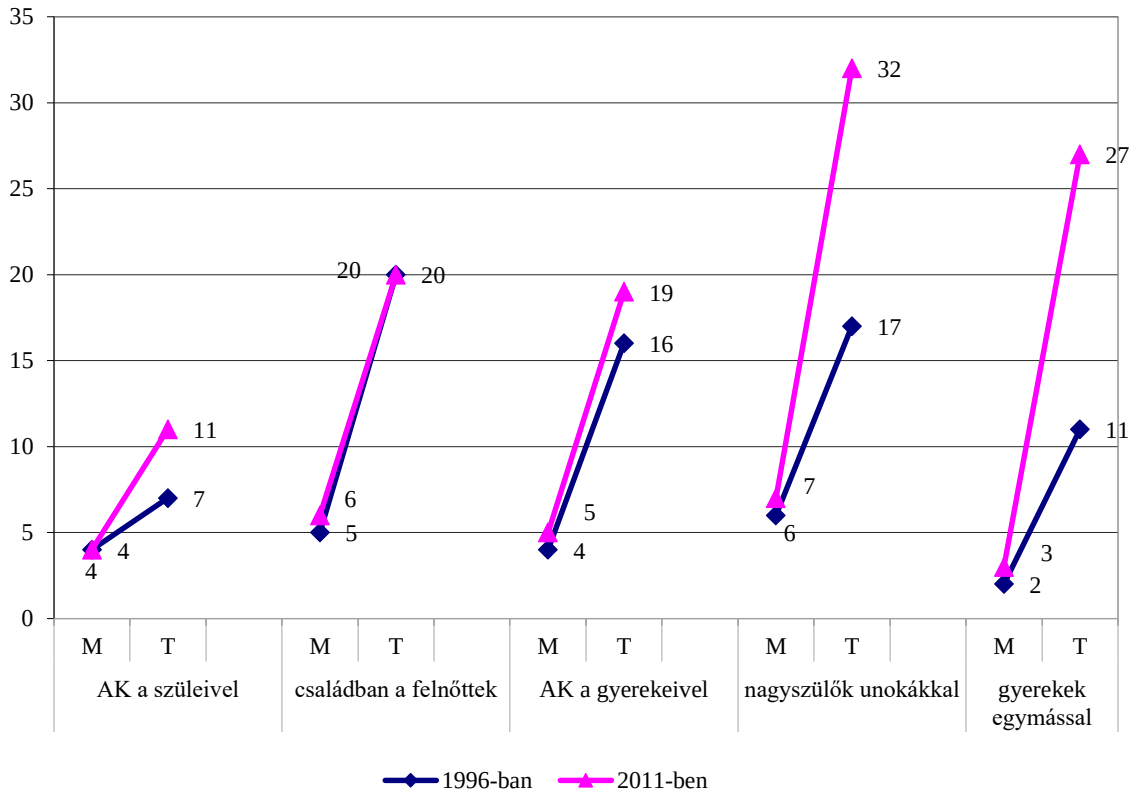

dc_1478_17

34. ábra. A kárpátaljai magyarok családon kívüli nyelvválasztása 1996-ban és 2011-ben

Dobos (2011: 51–54) alapján.

M: gyermeke magyar tannyelvű iskolába jár; T: gyermeke többségi nyelven oktató iskolába jár (1: csak a magyar nyelvet használja; 100: csak a többségi nyelvet használja)

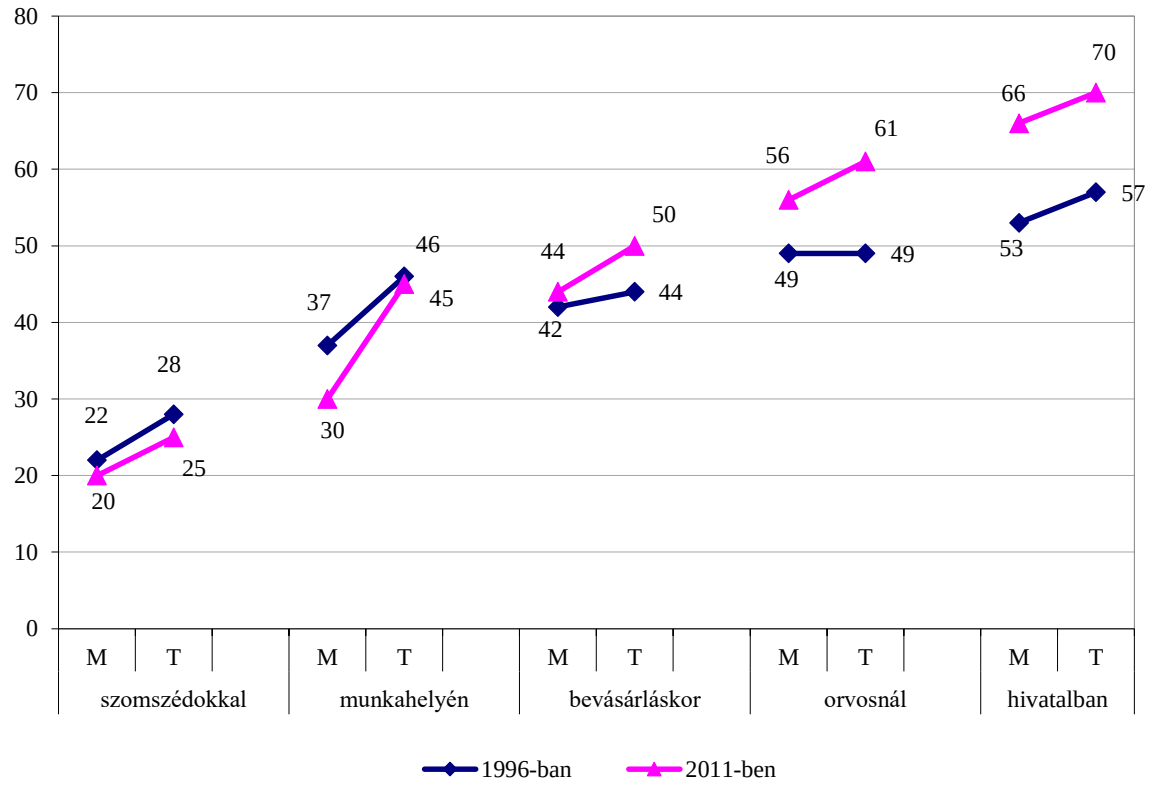

2016 nyarán *Tandem 2016* címmel 5 kutatóintézet együttműködésében végeztünk kérdőíves szociológiai vizsgálatot Kárpátalján. A munkát a Nemzetpolitikai Kutatóintézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja és Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézete, illetve a Momentum Doctorandus társadalmi szervezet végezte, az ukrán lakosság körében végzett terepmunka kivitelezésében pedig az Ungvári Nemzeti Egyetem Szociológiai és Szociális Munka Tanszéke, valamint a Kárpáti Közvélemény-kutató Központ működött közre.

A kutatás Kárpátalja lakosságának együttélési viszonyait vizsgálta különös tekintettel az ukrán és a magyar lakosságra. A kérdőív ezen belül kitért a lakosság általános helyzetének, nyelvhasználatának, értékrendjének, társadalmi közérzetének, migrációs tapasztalatainak felmérésére, valamint Magyarország Kárpátalja-politikájának értékelésére.

A vizsgálat hiánypótló, hiszen Ukrajnában 2001 óta nem tartottak népszámlálást, így alig rendelkezünk friss és hiteles adatokkal a régió lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetételéről, nyelvismeretéről stb. A számtalan ukrajnai szociológiai vizsgálatban Kárpátalja csupán marginálisan jelenik meg, hisz ez a régió az ország területének mindössze 2,1%-át adja, lakossága pedig (az első és mindeddig egyetlen ukrajnai népszámlálás adatai alapján) Ukrajna összlakosságának alig 2,6%-át teszi ki. Az országos szociológiai kutatások kárpátaljai (al)mintája ezért gyakorlatilag semmit sem mond el a régióban élő emberekről. Az ország népességének 0,3-át képviselő magyar nemzetiségű állampolgárok pedig szinte meg sem jelennek az országos szociológiai vizsgálatokban, láthatatlan szereplők. Kárpátalja felnőtt lakosságának nem kizárólag magyar szempontú szociológiai vizsgálata szinte egyedülálló a térségben. Az

dc_1478_17

pedig, hogy Kárpátalja ukrán és magyar felnőtt népességét egyszerre, azonos szempontok szerint vizsgálják, a régió kutatás-történetében számít újdonságnak.

Összesen 1212 adatközlőt kérdeztünk meg 74 kutatóponton (magyarul 44 településen, ukránul 55 helységben), ezek közül 24 kutatóponton magyar és ukrán nyelven egyaránt folyt kérdőívezés. Összesen 97 kérdezőbiztos vett részt az adatfelvételben. 814-en ukrán, 398-an magyar nyelven töltötték ki a kérdőívet. Az adatközlők 59,6%-a (721 fő) ukrán, 37,6%-a (455 fő) magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A megkérdezettek 57,9%-a (702 fő) ukrán, 38,7%-a (469 adatközlő) magyar anyanyelvű volt. A minta súlyozott változata megalapozottan tekinthető a 18–64 éves kárpátaljai ukrán és magyar népesség nem arányosan rétegzett reprezentatív mintájának (életkor, nem, iskolázottság és lakóhely szerint).

A kárpátaljai magyarok nyelvválasztása vonatkozásában a Tandem 2016 adatai egyrészt alátámasztják, másrészt árnyalják a fent említett kutatások eredményeit. A vizsgálatnak az is érdekessége a korábbi hasonló kutatásokhoz képest, hogy itt mód van a kárpátaljai ukránok és magyarok nyelvválasztási mintáinak összevetésére is.

Amint az a 43. és 44. táblázatban látszik, Kárpátalján teljesen természetes, hogy egyazon helyzetben több nyelv is használatos: mind az ukrán, mind a magyar alminta nyelvhasználatára az jellemző, hogy szinte minden beszédhelyzetben több nyelven beszélnek, írnak, olvasnak az adatközlők.

43. táblázat. Az ukrán, magyar és orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán almintában (a kérdésre válaszolók %-ban)

	az ukránt	a magyart	oroszt
Munkahelyen	85,9	8,7	8,5
Bevásárláskor	78,5	9,4	6,7
Orvosnál	88,8	3,8	5,3
Hivatalokban	92,0	3,6	2,9
A szomszédokkal	69,4	14,0	12,7
Barátokkal	69,1	16,2	16,2
Iskolatársakkal iskolán kívül	72,5	8,8	11,3
TV nézéskor	86,1	12,4	27,2
Újságolvasáskor	87,8	7,9	18,3
Rádió hallgatásakor	87,3	7,8	18,8
Internetes oldalak böngészésekor	87,5	8,8	34,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	88,6	9,3	32,8

Érdekes, hogy az ukrán mintában az ukrán nyelv (a szomszédokkal, barátokkal és iskolatársakkal való kommunikációt és a bevásárlást kivéve) szinte minden helyzetben 80% fölötti arányban megjelenik. Az államnyelv használati aránya egyértelműen a hivatalokban a legmagasabb: itt az ukránul megkérdezettek 92%-a használja az ukrán nyelvet. Kárpátalján tehát az ukrán nyelv betölti államnyelvi funkcióját, egyértelműen dominál a hivatali életben.

A magyar nyelv előfordulása a barátokkal és a szomszédokkal folytatott érintkezésben, valamint tévézéskor a leggyakoribb: az ukrán mintában csupán ezeken a helyzetekben használja az adatközlők több, mint tizede nyelvünket. S bár a Szovjetunió már 25 éve széthullott, és annak ellenére, hogy a Krím 2014-es orosz annexiója és az ország keleti részein kitört fegyveres konfliktus következményeként az orosz nyelvű rádió- és tévéadásokat betiltották Ukrajnában, az orosz nyelv megjelenése épp a televízió-nézés, valamint az interneten és a közösségi oldalakon

dc_1478_17

történő böngészés terén a legmagasabb. Abban, hogy a kérdőívet ukránul kitöltők 27,2%-a szokott oroszul is tévézni, az is közrejátszhat, hogy az ukrajnai tévéadók műsorainak jelentős része kétnyelvű; gyakran egyazon műsoron belül ukrán és orosz nyelven is beszélnek a műsorvezetők, vendégek, riportalanyok (Bilaniuk 2010). Az adatokból az is látható, hogy a kárpátaljai ukránok körében az orosz nyelv funkcionális megterheltsége, előfordulási gyakorisága valamivel magasabb, mint a magyar nyelvé: a vizsgált helyzetek többségében az ukrán adatközlők gyakrabban használják az oroszt, mint a magyart (43. táblázat).

Adataink alapján kitűnik, hogy a kárpátaljai magyarok az ukrán függetlenség negyedszázada alatt az orosz mint hivatalos/hivatali nyelv használatáról fokozatosan átálltak az ukrán nyelv használatára azokban a helyzetekben, ahol nem használhatják (kizárólag) a magyar nyelvet: az államnyelv használati gyakorisága messze meghaladja az orosz nyelv előfordulási gyakoriságát (Csernicskó szerk. 2010b: 86–100). Az is látható ugyanakkor, hogy a magyar alminta nyelvhasználatát tekintve egyértelműen magyar domináns: két helyszín kivételével a magyar nyelv megjelenési gyakorisága magasabb, mint az ukráné; az államnyelvet csak a hivatalokban és az orvosnál használják többen, mint a magyart. Jól látszik az adatokból az is, hogy a kárpátaljai magyar közösség információs terét is a magyar nyelv dominálja: tévézés, újságolvasás, rádiózás, internetezés, illetve a közösségi hálók használata közben a legmagasabb a magyar nyelv előfordulásai aránya (44. táblázat). Ezek az eredmények megegyeznek a kárpátaljai magyar közösségben végzett korábbi szociolingvisztikai kutatások adataival (Csernicskó 1998a: 152–159, Csernicskó szerk. 2010b: 62–68).

44. táblázat. Az ukrán, magyar és orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken a magyar almintában (a kérdésre válaszolók %-ban)

	az ukránt	a magyart	oroszt
Munkahelyen	46,3	84,2	15,0
Bevásárláskor	52,1	83,4	13,3
Orvosnál	64,8	62,0	12,2
Hivatalokban	61,4	53,6	12,4
A szomszédokkal	28,4	86,8	5,9
Barátokkal	27,5	88,4	7,9
Iskolatársakkal iskolán kívül	25,3	90,3	3,5
TV nézéskor	35,3	95,4	10,1
Újságolvasáskor	25,2	94,2	5,2
Rádió hallgatásakor	38,0	92,5	5,5
Internetes oldalak böngészésekor	33,7	93,6	12,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	21,4	92,4	6,0

A 35. ábrán úgy jelenítettük meg az adatokat, hogy csak azoknak az arányát láthatjuk, akik az egyes szituációkban kizárólag egy nyelvet használnak: az ukrán alminta adatközlői csak az ukránt, a magyaré csupán a magyart, más nyelv vagy nyelvek nélkül. Az adatokból kiderül, hogy az Ukrajna államnyelvét használók statisztikailag szignifikánsan több helyzetben és nagyobb arányban használhatják kizárólag az ukrán nyelvet (amely túlnyomó többségük anyanyelve), és általában nem kényszerülnek arra, hogy más nyelvet is használjanak. Látható, hogy a kizárólag a magyar nyelvet használók aránya csak az informális, a magánszférához sorolható helyzetekben kimagasló. A magyarok csupán a szomszédokkal, a barátokkal, az iskolatársakkal és a közösségi hálón történő kommunikáció során használják az ukrán minta adatközlőinél gyakrabban kizárólag a magyar nyelvet (35. ábra).

dc_1478_17

35. ábra. Az anyanyelv kizárólagos megjelenése különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán és a magyar almintában

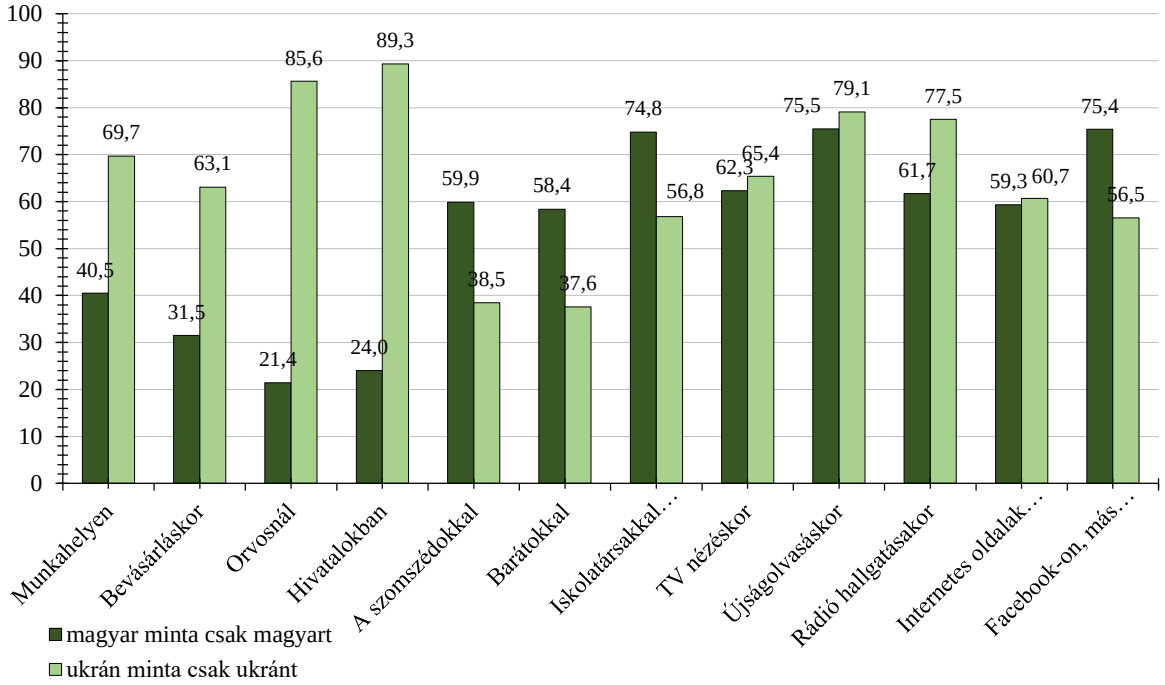

A nyelvek jövője szempontjából lényeges a presztízsük. A kutatás során ezért arra is rákérdeztünk, hogy gyermekük későbbi boldogulása érdekében mennyire tartják fontosnak adatközlőink az ukrán, a magyar, az orosz, az angol és a német nyelvet. Az egyes nyelvek fontosságát 1-től (egyáltalán nem fontos) 5-ig (nagyon fontos) terjedő skálán értékelték a megkérdezettek. Mindkét minta nagyon fontosnak tartotta a saját nyelvét. Az ukránok valamivel magasabb fontossági értéket tulajdonítottak saját nyelvüknek, mint a magyarok. Második legfontosabb nyelvként mind az ukrán, mind a magyar minta a globális világnyelvet, az angolt nevezte meg. A harmadik legmagasabb értéket mindkét mintában a másik nyelve kapta: az ukránok eszerint viszonylag magasra értékelik a magyar, a magyarok pedig az ukrán nyelv szerepét gyermekük jövője szempontjából. A magyarok körében azonban magasabb átlagértéket kapott az államnyelv fontossága, mint az ukránok körében a magyar nyelvé. Mindkét minta szinte ugyanolyan fontosnak, hasznosnak tartja a jövő nemzedék számára a német nyelvet, mint az oroszt (36. ábra).

36. ábra. Az egyes nyelvek fontosságának megítélése az ukrán és a magyar mintában

(átlagértékek: 1=egyáltalán nem fontos, 5=nagyon fontos)

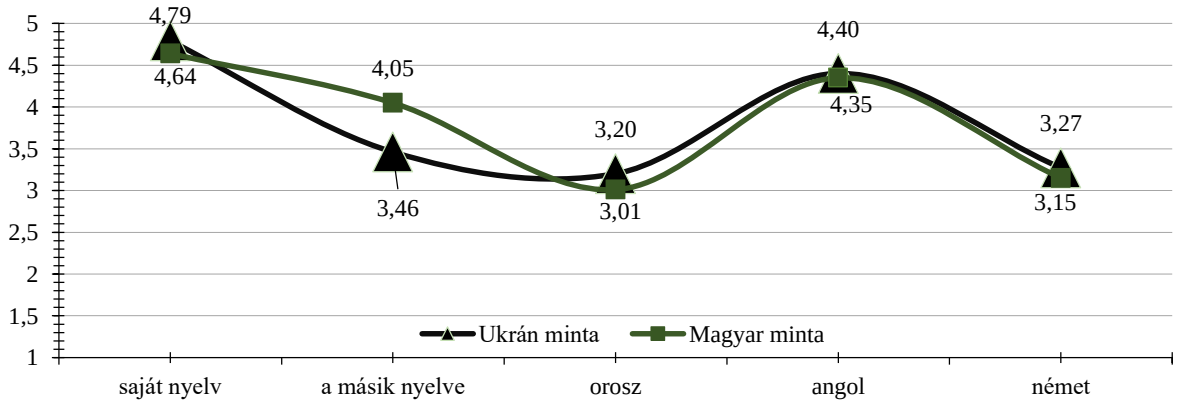

dc_1478_17

Korábbi kutatási adatok szerint a kárpátaljai magyarok egy része nem magyar, hanem többségi (ukrán vagy orosz) tannyelvű iskolában szocializálódott. Bár pontos adataink nincsenek arról, hogy a közösség mekkora hányada végzett magyar, illetve nem magyar tannyelvű iskolát, a különböző empirikus kutatások adatai alapján úgy becsüljük, hogy a kárpátaljai magyaroknak (nemzedéktől függően) körülbelül 15–30%-a nem magyar nyelven végezte iskolai tanulmányait (Csernicskó 2013: 411–422).

A Tandem 2016 adatai szerint az ukrán minta adatközlőinek abszolút többsége ukránul végezte tanulmányait az oktatás minden szintjén. Érdekes, hogy miközben magyar nyelvű óvodába és általános iskolába (főként alsó tagozatba) még viszonylag sokan jártak az ukrán alminta adatközlői közül, a felsőbb iskolai szinteken már jelentősen csökken a magyar nyelven tanultak aránya (45. táblázat). A magyar mintában a középiskolai szint a legmagasabb iskolai fokozat, ahol a magyar nyelven tanulók aránya meghaladja a 70%-ot, a magasabb iskolai fokozatokban jelentősen visszaesik azoknak az aránya, akik magyar nyelven tanultak (45. táblázat).

45. táblázat. Az egyes iskolatípusok tannyelve az ukrán és a magyar almintában
(az adott intézménytípust elvégzettek %-ában)

	ukrán minta			**magyar minta**		
	ukránul	*oroszul*	*magyarul*	*ukránul*	*oroszul*	*magyarul*
óvoda	86,0	6,9	6,5	14,8	7,7	70,5
alsó tagozat (1–4. oszt.)	85,2	6,5	5,3	14,6	7,2	77,8
általános iskola	88,1	5,5	4,0	13,9	6,7	78,8
középiskola	91,6	5,5	2,7	16,8	7,7	75,2
szakiskola	94,6	2,9	2,5	26,6	18,2	51,0
technikum	92,2	5,2	2,6	30,3	28,4	34,9
egyetem (alapszak)	94,0	3,6	1,6	41,5	15,3	38,9
egyetem, mesterképzés	89,1	7,7	1,3	53,4	13,2	26,7

Mindez azért érdemes figyelemre, mert korábbi kutatásaink rámutattak arra, hogy a kárpátaljai magyar közösségben szoros összefüggés mutatható ki az iskoláztatás nyelve és a családi nyelvhasználat között (Csernicskó szerk. 2010: 81–85). A kárpátaljai magyar közösség 593 fős reprezentatív mintáján 2010-ben végzett kérdőíves vizsgálat adataiból kiderült például, hogy: „Azok körében, akik nem magyar tannyelvű iskolába jártak, majdnem 40% azok aránya, akik nem csak a magyar nyelvet használják a családi érintkezésben (…); miközben azok körében, akik magyarul tanultak, 93,16% csak magyarul beszél a szüleivel. Az eredményekből az is azonnal szembetűnik, hogy a többségi nyelven iskolázottak között minden ötödik válaszadó (21,74%) csak többségi nyelven beszél a szüleivel” (Csernicskó szerk. 2010: 81).

Ennek fényében megvizsgáltuk, hogy a Tandem 2016 kutatás során a magyar mintában mutatkozik-e összefüggés az oktatás nyelve, illetőleg aközött, hogy milyen nyelvet használtak/használnak a családban. A 2016-ban nyert adatok összecsengenek a korábbi kutatás eredményeivel. A magyar nemzetiségűek körében azok, akik általános iskolai tanulmányaikat magyar nyelven végezték, jóval magasabb arányban használták 6-7 éves gyerekként és használják felnőtt korukban ma is otthon, családi körben a magyar nyelvet, mint azok, akik ukrán vagy orosz tannyelvű intézményben szereztek általános iskolai végzettséget. Az ukrán vagy orosz nyelvű általános iskolába jártak körében négyszer magasabb azoknak az aránya, akik a többségi nyelvet használták/használják otthon a családban (27,8% és 33,3%), mint azok között, akik magyarul tanultak (7,3% és 7,6%) az általános iskolában (37. ábra).

dc_1478_17

37. ábra. A családban használt nyelv és az általános iskolai tannyelv összefüggése a magyar mintában (%-ban)

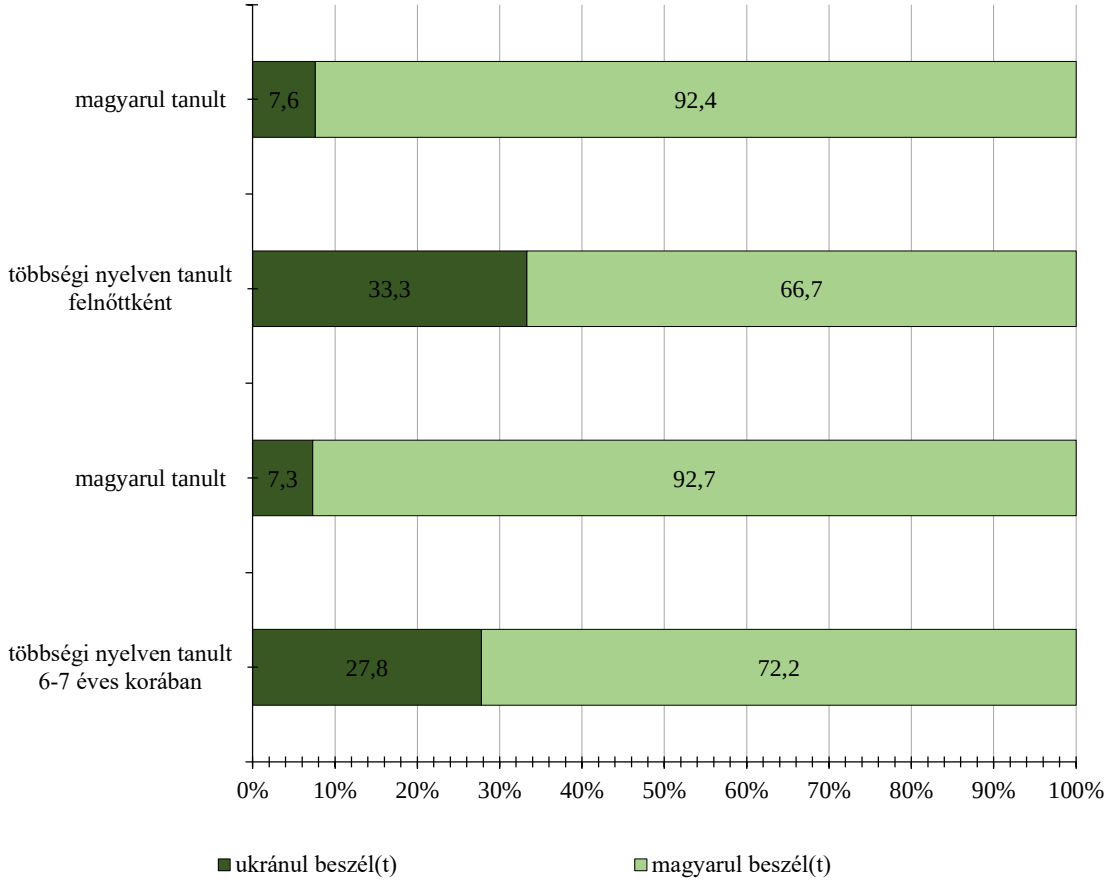

Az empirikus kérdőíves kutatás adatai alapján ugyanis egyértelmű, hogy a magyar nyelven oktató iskolai hálózat megőrzése és fejlesztése alapvető fontosságú a magyar nyelv hosszú távú megőrzése szempontjából Kárpátalján. Szoros összefüggés mutatkozik ugyanis az oktatás tannyelve és a magyar nyelv családi használata, a magyar nyelv továbbörökítése között. Sarkítva ugyan, de azt is mondhatjuk: ha Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma a magyar nyelvű oktatás megszüntetését tervezi, akkor tulajdonképpen a magyar nyelv következő generációk felé való továbbörökítését veszélyezteti.

A kárpátaljai románok erős identitását jelzi, hogy amikor erre a Szovjetunió széthullását követően lehetőség nyílott, megszabadultak a szovjet hatóságok által rájuk erőltetett moldáv nemzetiségtől, és románnak vallják magukat. Egyes kutatók szerint ennek egyik oka, hogy a Szovjetunióban „biztonságosabb" volt egy szovjet nép (a moldáv) tagjának lenni, ám a Romániával való kapcsolatok megélénkülése, a román államtól érkező támogatások elősegítették a román identitás előtérbe kerülését (Nahmanovics 2004: 101). A szomszédos Románia is támogatja a kárpátaljai románokat nyelvük és identitásuk megtartásában (Marina 1997). A román diplomácia többször emelt kifogást az ellen, hogy Ukrajna külön etnikumként kezeli a román és a moldáv közösséget (Fedinec 2011: 378).

A román külügyminisztérium rendszeresen tiltakozik az ellen, hogy Ukrajna – például a 2012-es nyelvtörvény 7. cikkelyében – külön kezeli a román és a moldáv nyelvet. „Románia nem fogadja el egy a romántól különböző moldovai nyelv létét" – idézi a sajtó Andrei Marga román külügyminisztert. A politikus szerint egyetlen román nyelv létezik, melynek különböző

dc_1478_17

régiókban eltérő nyelvjárásait beszélik. „Mi is románul beszélünk, és a Moldovai Köztársaság polgárai is” – tette hozzá, rámutatva, hogy ha az ukrajnai román és moldovai közösséget külön etnikumként kezelik, akkor az hátrányosan érinti ezen állampolgárokat kisebbségi jogaik érvényesítésében (lásd *Kárpáti Igaz Szó* 2012. június 12., 4. lap, *Kárpátalja* 2012. június 15., 7. lap). A 2001-es népszámlálás adatai szerint a magukat moldávnak vallók száma 258 619 fő volt, s ezzel a moldávok az ország lakosságának 0,54%-át alkották. A román nemzetiségűek száma 150 989 fő volt, arányuk 0,31%. Ha a két közösséget együtt vesszük figyelembe, akkor a románok száma 409 608, aránya összesen 0,85%. Ezzel a románok az oroszok után a legnagyobb ukrajnai kisebbséget alkotnák.

A románok azon kevés ukrajnai kisebbség közé tartoznak, akik rendelkeznek anyanyelven oktató iskolákkal, s ez is erősíti nyelvük, kultúrájuk pozícióit (Borka 2006, Melnyik–Csernicskó 2010a: 84–85). 1991 után a szovjet hatóságok által rájuk erőltetett cirill írásrendszer használatáról az ukrajnai románok visszatértek a latin ábécéhez. 1990 óta az Ungvári Nemzeti Egyetemen román nyelv és irodalom tanárokat is képeznek.

A nyelv és azonosságtudat fenntartását az is elősegíti, hogy a kárpátaljai román férfiak többsége hagyományosan Oroszország és Ukrajna belső vidékein vállal idénymunkát, és az ott keresett pénzből az ukrán államtól, az ukránosító politika hatásaitól viszonylag függetleníteni tudják magukat.

Az ukrajnai cigányok (romák) 29%-a Kárpátalján él. Valós számukat a népszámlálási adatoknál sokkal nagyobbra, országosan akár 200-300 ezerre, Kárpátalján közel 32 ezerre becsülik. Többségük a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének (Braun–Csernicskó–Molnár 2010). A cigány közösség(ek) nyelve(i) azonban nem került(ek) a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai Kartájának védelme alá Ukrajnában, ám a 2012-es nyelvtörvény a regionális vagy kisebbségi nyelvek között tartja számon a „cigány nyelv”-et. A romák szociális helyzetük, életkörülményeik terén a leginkább hátrányos helyzetű közösséget alkotják Kárpátalján. A kárpátaljai romák legnagyobb része magyar tannyelvű iskolába jár. Számos magyarok lakta kistelepülésen szinte csak a cigány gyerekek beiskolázásával tartható fenn a magyar nyelvű oktatás (Braun–Csernicskó–Molnár 2010).

A kárpátaljai szlovák kisebbség viszonylag kis lélekszámú. Ennek ellenére a szlovák nyelv egyike azon 13 ukrajnai kisebbségi nyelvnek, melyet védelmez a Karta és azon 18 nyelvnek, amelyre kiterjed a 2012-es nyelvtörvény hatálya. Pozíciójukat erősíti a szomszédos Szlovákia által a helyi szlovák közösségnek és kulturális szervezeteinek nyújtott diplomáciai és anyagi támogatás (Hajnis 2006). A 2001-es népszámlálás eredményei szerint az Ukrajnában élő 6397 szlovák nemzetiségű állampolgár 89%-a Kárpátalján él. Egyetlen szlovák tannyelvű elemi iskolájuk Ungváron működik (Kalinics 2006). 1994-től az Ungvári Nemzeti Egyetemen szlovák filológiai tanszék működik (Pahomova 2006).

A magyar, román és szlovák nyelv presztízsét az is jelentősen növeli, hogy sok kárpátaljai keresi megélhetését a szomszédos országokban.

Az értelmiségiek aránya egy-egy nemzetiségen belül érzékelteti az adott kisebbség helyzetét a társadalmon belül. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalján a felső végzettséggel rendelkező oroszok aránya háromszor meghaladta a diplomás ukránokét, közel hatszorosa volt a magyar nemzetiségű diplomásokénak, illetve csaknem tizenháromszor annyi kárpátaljai orosznak volt felső végzettsége, mint románnak. A cigányok körében gyakorlatilag alig mutatható ki a felső végzettséggel rendelkezők aránya (38. ábra).

dc_1478_17

38. ábra. Kárpátalja legnagyobb nemzetiségeinek megoszlása iskolai végzettség szerint a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: http://www.ukrcensus.gov.ua/results/

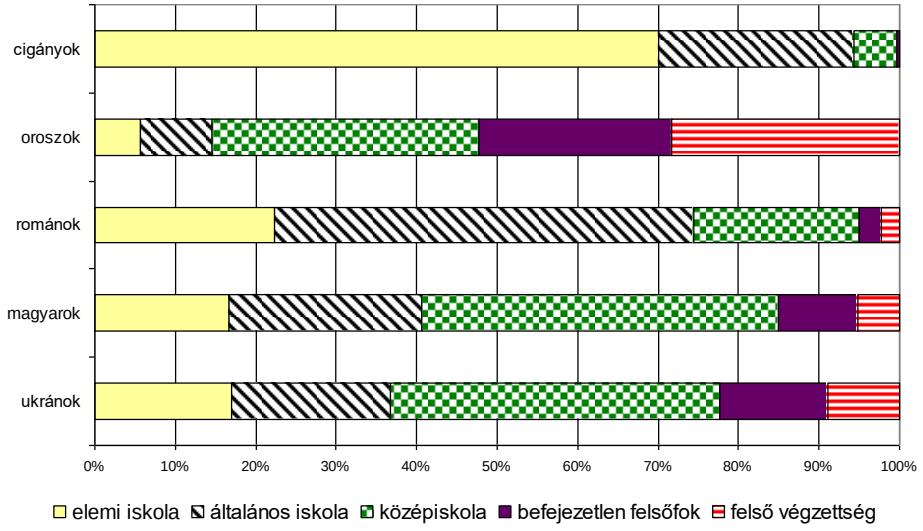

Az ukrán nyelvpolitika és oktatáspolitika közelmúltban meghozott lépései (például a 2012-es nyelvtörvény eltörlésének kísérlete és a 2017-es oktatási törvény) arra utalnak, hogy az ukrán állam ahhoz hasonló privilegizált helyzetbe akarja hozni az ukránokat a felsőoktatásba kerülés során, mint amilyennel az oroszok rendelkeztek egykor a Szovjetunióban.[350]

[350] A 2017. szeptember 5-én elfogadott új ukrán oktatási törvényről lásd a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont honlapján közzétett elemzéseket: http://hodinkaintezet.uz.ua/.

dc_1478_17

VII. A nyelvpolitika tükröződése a nyelvi tájképben

1. A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése: nyelvpolitika és nyelvideológiák a papírpénzeken

1.1. Nyelvpolitika és nyelvi tájkép

A nyelvi tájkép a nyelvpolitika egyik komponense (Shohamy 2006: 112, 2015; Spolsky 2004: 5). Dal Negro (2009: 206) szerint „a nyelvi tájkép azonnal láthatóvá teszi a nyelvpolitikát". Az, hogy milyen nyelvek és hogyan jelenhetnek, illetve jelennek meg a tágan értelmezett nyelvi tájképben, jelzi az adott állam nyelvpolitikai törekvéseit, valamint információkat szolgáltat a társadalom számára a hatalom nyelvi attitűdjeiről, ideológiáiról. A nyelvi tájkép bizonyos szegmenseinek elemzése így módot ad arra, hogy feltárjuk, milyen arculatot kíván közvetíteni saját nyelvpolitikájáról a hatalmat birtokló elit; a nyelvi tájkép egyes elemei révén tetten érhetők azok a nyelvideológiák, melyeket a nyelvpolitikát formáló politikum magáról kifelé mutatni szándékozik (Kroskrity 2000, Blommaert 2006: 244).

Fairclough szerint „az ideológiák szorosan kapcsolódnak a hatalomhoz", és „az ideológiák szorosan kötődnek a nyelvhez" (2001: 2), az „ideológiák a szövegekben élnek" (1995: 71). A következőkben – Sebba (2013) tanulmányát követve – a bankjegyeket a nyelvi tájkép elemeiként kezeljük. S bár a 21. században egyre csökken a készpénzforgalom mértéke és jelentősége, a papírpénzeken megjelenő jelképeknek minden állam szimbolikus jelentőséget tulajdonít. A fizetőeszközökön szerepeltetett történelmi személyiségek arcképei, az adott nemzet kultúrájára, történelmi múltjára utaló ábrázolások mellett a bankjegyeken feltűnő (vagy onnan hiányzó) nyelvek szintén részei a szimbolikus politizálásnak, részt vesznek az adott állam nyelvpolitikájának megjelenítésében (Raento et al., 2004: 930, Sebba 2013). A bankjegykibocsátást szigorúan a kormány szabályozza, és nem csak a bankjegyek formáját, színeit, díszeit, árfolyamát és biztonsági elemeit ellenőrzik szigorúan, hanem a rajtuk megjelenő szimbólumokat és nyelveket is. A bankjegyeken megjelenő nyelvek „mindig a domináns nyelvi ideológiák termékei lesznek" (Sebba 2013: 104). Jaworski és Thurlow (2010: 11) a nyelvi tájkép elemeit a nyelvi ideológiákon keresztül elemzik. A bankjegyeken jelenlévő és onnan hiányzó nyelvek számba vételével lehetőségünk nyílik arra, hogy megvizsgáljuk azt a képet, amelyet az uralkodó hatalom közvetíteni kíván saját magáról a hazai és nemzetközi közvélemény felé (Veselkova és Horváth 2011: 237).

Hozzá kell azonban tennünk: a közvetíteni kívánt kép természetesen nem feltétlenül tárja elénk a nyelvpolitika valós céljait, hisz a közvélemény felé közvetített kép nem mindig egyezik meg a háttérben maradó valós politikai motivációkkal (Shohamy 2006: 54). A „*de facto*" politika ellentétes lehet a „*deklarált*" politikával, bár a formális nyelvpolitikai dokumentáció minden bizonnyal része a „*valódi*" helyzet felépítése folyamatának (Puzey 2012: 128). Emiatt a papírpénzeket mint a nyelvi ideológiák egyik lehetséges megnyilvánulási gyakorlatát vizsgáljuk.

1.2. A módszer

A nyelvi tájkép kutatásának módszertana még kialakulóban van (Gorter 2006b: 3). A *Minority Languages in the Linguistic Landscape* című kötet szerkesztőinek meggyőződése szerint a kvantitatív és a kvalitatív elemzési kritériumokat kombinálni kell a nyelvi tájkép kutatásban (Marten et al. 2012: 3). Pavlenko (2009) viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi tájképet nem pusztán szinkron szempontból lehet és kell vizsgálni. Hangsúlyozza annak szükségességét, hogy folyamatosan változó, dinamikus jelenségként vizsgáljuk (Pavlenko 2015; lásd még Backhaus 2005). Gorter (2006a: 86) a nyelvi tájkép kutatásának módszertana kapcsán az interdiszciplináris megközelítésre fekteti a hangsúlyt, és rámutat arra, hogy a nyelvi tájkép történeti megközelítése nem túl gyakori, ám alkalmazható elemzési technika lehet (Gorter 2006a: 88). Azt is kiemeli, hogy minél pontosabban meg kell határozni az elemzés tárgyát és egységét, tisztázni a vizsgálat körülményeit (Gorter 2006b: 1–6).

dc_1478_17

A fentiek alapján megvizsgáljuk egy adott földrajzi egységen belül (a mai Kárpátalja területén) 1900-tól napjainkig használatos bankjegyeket. A bankjegyeket a nyelvi tájkép elemeiként kezelve kvantitatív és kvalitatív elemzésnek vetjük alá a rajtuk megjelenő nyelveket, ezek elrendezését, egymáshoz való viszonyát. Bemutatjuk, hogy a nyelvi tájkép nemcsak a közterületi feliratok elemzésére terjedhet ki, hanem egyre több módon értelmezhető maga a fogalom, az egyre tágabban értelmezett nyelvi tájképnek (Backhaus 2006, Laihonen 2012: 27–28, 2015a, 2015b, Shohamy–Waksman 2009) része lehet például a papírpénzeken megjelenő nyelvek elemzése is. Backhaus (2005) és Pavlenko (2009, 2015) felvetésével egyetértve azt is bemutatjuk, hogy a nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése révén nemcsak egymással térben szomszédos államok nyelvi tájképben realizálódó nyelvpolitikája és nyelvi ideológiái elemezhetők, hanem az időben egymást követő országoké is. Ugyanakkor a nyelvi tájkép kutatásában sokáig hangsúlyosnak tekinthető kvantitatív módszer helyett a kvalitatív elemzésre (Blommaert–Maly 2014), egy-egy felvétel szemiotikai jellemzőinek feltárására helyezzük a hangsúlyt.

1.3. Kárpátalja mint kutatási terep

A központi hatalom saját nyelvpolitikájáról, nyelvi ideológiáiról közvetített képének bemutatására alkalmas terepnek mutatkozik Kárpátalja. Amint azt az előzőekben láthattuk, a terület huszadik századi története bővelkedik államfordulatokban. A nemzetközi szakirodalomban is általánosan ismert az anekdota a kárpátaljai bácsiról, aki úgy „fordult meg” több országban, hogy ki sem mozdult szülőfalujából (lásd pl. Batt 2002: 155).

Az államfordulatok után azonban nem csupán az államhatárok változtak meg, de más lett a főváros, módosult a hivatalos nyelv is. Sőt: a szülőföldjén maradt, de más állam fennhatósága alá került helyi lakosság számára az államfordulatok – rövid átmeneti időszakok után – mindig együtt jártak a forgalomban lévő fizetőeszközök cseréjével is. Az említett anekdotában szereplő kárpátaljai férfi élete különböző korszakaiban tehát fizethetett az Osztrák–Magyar Monarchia koronájával, a Csehszlovák Köztársaság koronájával, a Magyar Királyság pengőjével, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége rubeljével, majd Ukrajna hrivnyájával. Vizsgáljuk meg, mit árulnak el ezek a bankjegyek az említett államok szimbolikus nyelvpolitikájáról, nyelvi ideológiáiról.

1.4. A duális monarchia bankjegyei

Az Osztrák–Magyar Monarchia az Osztrák Birodalom és a Magyar Királyság között 1867-ben kötött egyezmények (a kiegyezés) alapján jött létre a Habsburg uralkodóház vezetésével. A *k. und k.* (kaiserlich und königlich) vagy magyarul *cs. és kir.* (császári és királyi) Oesterreichisch-Ungarische Bank, illetve Osztrák-Magyar Bank 1900-tól bocsátott ki bankjegyeket, melyek a bécsi pénzjegynyomdában készültek. Az osztrák–magyar korona különböző névértékű címleteiből több változat is készült, ám mindegyik széria jellemzője volt a többnyelvűség (Orosz szerk. 2012: 16).

A duális államberendezkedésnek megfelelően a bankjegyek egyik oldalán a német, a másikon a magyar nyelv dominált. Az előoldalon a kizárólag németül olvasható fontosabb tudnivalókon (például a kibocsátó pénzintézet nevén, a pénzhamisítás tilalmára figyelmeztető feliraton) kívül a névértéket a német mellett az Osztrák Birodalom többi nemzetének nyelvén is feltüntették. A hátoldal ezzel szemben csupán egynyelvű volt: magyar. A bankón tehát összesen tíz nyelven volt olvasható a névérték: németül, valamint cseh, horvát, lengyel, olasz, román, szerb, szlovén és ukrán (ruszin) nyelven (79. fotó), illetve a túloldalon magyarul (80. fotó).

dc_1478_17

79. fotó. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1902–1912 között forgalomban lévő 100 koronás bankjegye, az osztrák előoldal

80. fotó. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1902–1912 között forgalomban lévő 100 koronás bankjegye, a magyar hátoldal

A többnyelvű osztrák–magyar pénz példája annak, hogy – Brubaker (2006, 2011) fogalmai szerint – a Monarchia nem volt nemzetiesítő állam. Soknemzetiségű duális birodalomként a két legnagyobb államszervező nemzet nyelve nagyobb szerepet kapott ugyan, ám más nemzetek nyelvei is megjelenhettek olyan szimbolikus helyen, mint a központi hatalom által kiadott bankjegyek.

Jól mutatja azonban a két nagy részre tagolható államszövetség egységei közötti különbséget, hogy csupán a bankjegyek osztrák oldala volt többnyelvű. A pénzek túloldalán kizárólag a soknemzetiségű Magyar Királyság legfontosabb nyelve, a magyar nemzeteszmét szimbolizáló magyar nyelv jelenhetett meg.

A huszadik század elején a mai Kárpátalja területe nem alkotott sem földrajzi, sem közigazgatási egységet. A vidék többségi lakosságát már akkor is az ukránok/ruszinok alkották (Ko-

dc_1478_17

csis–Tátrai szerk. 2015). Az ukrán/ruszin nyelv azonban nem ezért, hanem az Ausztriához tartozó Galícia és Bukovina ukrán/ruszin lakossága miatt szerepelhetett a *k. und k.* korona túloldalán. Hasonló a helyzet a román és szerb nyelvvel is: mindkettő csupán a bankjegy osztrák oldalán jelent meg, Bukovina román, illetve a Balkán szerb lakossága miatt. A Magyar Királyság nemzetiesítő, a magyar nyelvnek az ország többi nemzetiségi nyelvével szemben kiemelt szerepet szánó törekvései miatt (Gyurgyík 2007) nem szerepelt viszont a monarchia bankjegyein a szlovák nyelv, amely nem volt jelen a birodalom osztrák részein.

Annak ellenére tehát, hogy a soknemzetiségű Magyar Királyság – az 1868-ban a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában született XLIV. tc. révén – a községek szintjén lehetővé tette a kisebbségek nyelveinek használatát (Nagy 2015b: 235–239), a közös bankjegyekre ezek a nyelvek nem kerülhettek fel a magyar mellé.

Egyet kell tehát értenünk Moserrel (2016: 126), aki szerint az Osztrák–Magyar Monarchián belül a birodalom egységei közötti határok sokszor nagy jelentőséggel bírtak nyelvpolitikai tekintetben.

1.5. A csehszlovák korona

Az első világháborút követően létrejött (első) Csehszlovák Köztársaság saját pénzneme, az 1919. április 10-én bevezetett korona az Osztrák-Magyar Monarchia koronáját váltotta fel. Az új, még az új állam alkotmányának és a nyelvtörvényének elfogadása *előtt* nyomott korona elülső része cseh egynyelvű volt (81. fotó). Az 1920. április 14-i 347/1920. számú törvény 18. §-ának megfelelően a pénzjegy névértékét a korona hátoldalán cseh és szlovák nyelven egyaránt feltüntették. Azonban a cseh nyelvű szöveg domináns helyzetben volt: a bankjegy tetején; a szlovák nyelv a kisebbségi nyelvek – ukrán/ruszin, német, lengyel és magyar – között jelent meg (82. fotó). A bankjegy szimbolikája alapján tehát a szlovák kisebbségi nyelv volt. A szlovákok kifogásolták ezt a gyakorlatot, amely egyértelműen a csehek és a cseh nyelv vezető pozícióját rögzítette, és követelték, hogy bizonyos bankjegyek (például az 10 és 50 koronás bankjegy) előoldala legyen szlovák egynyelvű (Veselkova és Horváth 2011: 243).

81. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1925 között forgalomban lévő 500 koronás pénzjegyének egynyelvű előoldala

dc_1478_17

82. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1925 között forgalomban lévő 500 koronás pénzjegyének hátoldala (a névértéket cseh, szlovák, ukrán/ruszin, német, lengyel és magyar nyelven tüntették fel)

A nyelvek ilyen ábrázolásának gyakorlata hamarosan megváltozott, amikor az új alkotmány megteremtette az új állam létrejöttének ideológiai alapjait. Az új államban a nyelvi jogokat az alkotmány részét képező nyelvtörvény szabályozta. Az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 1. §-a szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák" volt (Orosz szerk. 2012: 28–9). A törvény 4. §-a meghatározta, hogy a „csehszlovák" nyelvnek a cseh területeken a cseh, a szlovák vidékeken a szlovák változatát használják (Shevelov, 1987: 198, Orosz szerk. 2012: 31–3). A nyelvhasználatot az 1926. február 4-én elfogadott 17/1926. számú nyelvrendelet szabályozta alapos részletességgel, kodifikálva a Csehszlovák Köztársaságban a hivatali többnyelvűséget (Orosz szerk. 2012: 37–46). Ez a többnyelvűség a csehszlovák bankjegyeken is látható.

Az új, már az alkotmány, a nyelvtörvény és a nyelvrendelet elfogadása után, 1926-ban forgalomba hozott korona elülső oldala továbbra is csak egynyelvű volt (83. fotó). Ám ez a nyelv már nem a cseh, hanem – a csehszlovakizmus ideológiáját jogi dokumentumokban megjelenítő alkotmánynak, a nyelvtörvénynek és a nyelvrendeletnek megfelelően – elvileg a csehszlovák (gyakorlatban azonban tulajdonképpen továbbra is a cseh). A hátoldalon az államnyelv alatt/mellett ukrán/ruszin, német és magyar nyelven is feltüntették a bankó névértékét; a lengyel szöveg azonban eltűnt (84. fotó).

A papírpénzeken megjelenő nyelveket a nyelvrendelet 13. cikkelyének (1) bekezdése szerint láthatjuk. „A csehszlovák fém és papír fizetőeszközök, valamint az okmánybélyegek államnyelven adatnak ki" – olvasható a dokumentumban. A (2) bekezdés azonban kimondja: „A papír fizetőeszközök értéke a hátoldalon, igény szerint, a Csehszlovák Köztársaság kisebbségei által beszélt nyelveken is feltüntethető" (Orosz szerk. 2012: 52).

De hová lett a korona előző sorozatán még a kisebbségi nyelvek között jelen lévő lengyel felirat a később kibocsátott bankjegyekről? Ennek politikai okai vannak.

dc_1478_17

83. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 20 koronás bankójának „csehszlovák" nyelvű előoldala 1926-ból

84. fotó. Csehszlovák 20 koronás hátoldala, rajta „csehszlovák", ruszin, német és magyar nyelvű szöveg

1919-ben Csehszlovákia és Lengyelország területi vitákba bonyolódott. Mindkét fél, az új csehszlovák állam és a függetlenségét frissen visszanyert Lengyelország bejelentette igényét a Monarchia egykori területén található, németül *Teschen*, csehül *Český Těšín,* lengyelül *Cieszyn* nevű kisvárosra és környékére. A csehszlovák–lengyel területi vitákat végül egy 1920. július 28-án hozott nemzetközi egyezmény rendezte, és a vitatott területeket Lengyelország és Csehszlovákia között osztották fel, kettéosztva az említett városkát is (Tóth et al. 2012: 178). Így az új bankjegyek kiadása során 1926-ban a Csehszlovák Köztársaság kormánya már nem tartotta fontosnak, hogy lengyel szöveget is tegyen az új koronára.

1.6. A magyar pengő

Az első világháború utáni Magyar Királyságban az 1925. évi XXXV. tc. alapján 1927. január 1-től vezették be a korona helyett az új pénznemet, a pengőt. A mai Kárpátalja déli, síkvidéki sávjában élők 1938 végén kezdték használni ezt a fizetőeszközt, hiszen ez a terület az első bécsi döntés révén ismét Magyarországhoz került (Fedinec 2015). A vidék többi része csak a magyar honvédségnek a függetlenségét 1939. március derekén kikiáltott Kárpáti Ukrajna elleni sikeres hadjáratát követően tért vissza Magyarországhoz (Fedinec 2015), s itt ennél fogva később került forgalomba a pengő.

dc_1478_17

A Monarchia széthullása után a magyar politika egyik központi kérdésének az elveszített területek visszaszerzését tekintették. A szomszédos államokhoz került területek lakosságának jelentős része azonban nem a magyart beszélte anyanyelvként. A magyar nemzetiségi politika kedvező színben történő feltüntetésének egyik eszköze az autonómia ígérete volt. Ebbe a sorba illeszkedik az is, hogy az új bankjegyeken nemcsak magyarul, hanem egyes nemzetiségek nyelvén is feltüntették a névértéket.

A pengő előoldalán kizárólag magyar nyelven olvasható minden felirat (85. fotó). Ám a hátoldalon a névérték hat nyelven szerepel: magyarul, németül, románul, szerbül, szlovákul és ruszinul/ukránul (vagy ahogyan a korszakban az Északkelet-Magyarországon élő keleti szláv népesség nyelvét nevezték: magyar-orosz nyelven; 86. fotó).

85. fotó. A Magyar Királyságban 1932–1946 között forgalomban lévő 100 pengős bankó előoldala

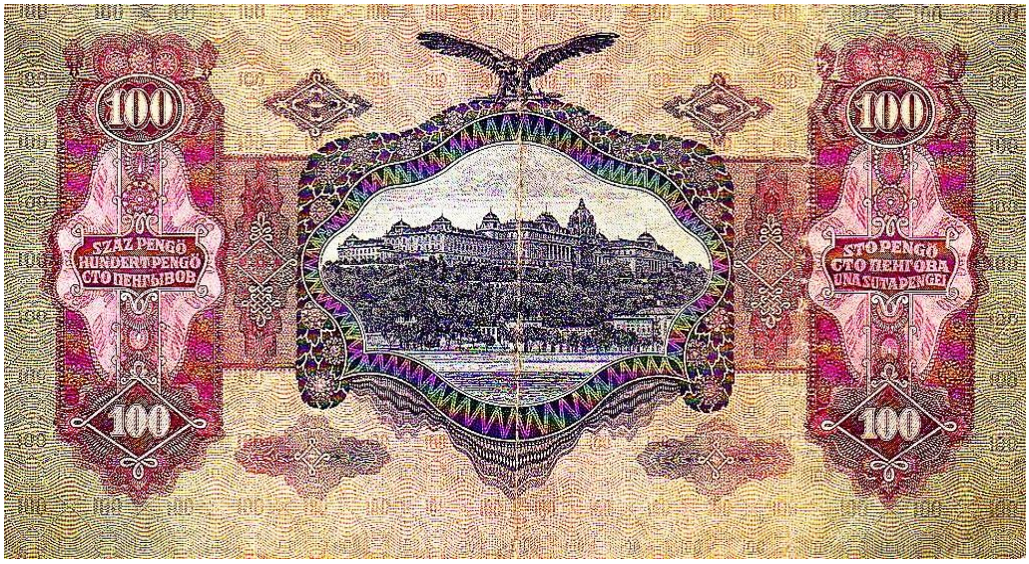

86. fotó. A Magyar Királyságban 1932–1946 között forgalomban lévő 100 pengős bankó hátoldala; a névérték 6 nyelven van feltüntetve: magyarul, németül, románul, szerbül, szlovákul és magyar-orosz nyelven

A nemzetiségi nyelvek már azelőtt felkerültek a bankókra, hogy az első (1938) és második (1940) bécsi döntés, valamint Csehszlovákia (1939) és Jugoszlávia (1941) megszűnése után megtörtént volna az ország területgyarapodása. Romsics (2010: 251) szerint az 1939–1941

dc_1478_17

közötti időszakban „homogén nemzetállamból Magyarország (…) ismét jelentős, az összlakosság 21%-át kitevő nemzetiségi népességgel rendelkező országgá vált. Legtöbben (7,5%) a románok, utánuk a németek (5%), majd a ruszinok (3,8%) éltek a megnagyobbodott országban, s a sort a szlovákok (1,8%), a szerbek (1,6%) és a horvátok (1%) zárták".

A régi-új nemzetiségi állampolgárok nyelvei tehát már a területgyarapodás előtti, nemzetiségileg és nyelvileg erősen magyar domináns állam időszakában a pénzre kerültek. Magyarország így (is) jelezte a revíziós területeken élő nemzetiségek felé a toleráns magyar nemzetiségpolitika ígéretét.

1.7. A szovjet rubel

A második világháborút követően a mai Kárpátalja területe a Szovjetunió része lett. Rövid átmeneti időszak után – amikor a régióban egyszerre volt forgalomban a magyar pengő, a csehszlovák korona és a szovjet rubel (Oficinszkij, 2010: 239) – 1945. november 15-étől a szovjet rubel hivatalos fizetőeszközzé vált a régióban (Vehes és mtsai 2011: 133).

Az orosz nyelv privilegizált helyzete a kommunizmust építő, szövetségi köztársaság államformájú Szovjetunióban nem azt jelentette, hogy csak ez a nyelv jelenhetett meg a nyilvános térben. A birodalmat alkotó tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvei – az orosz mellett – megjelentek az ideológiai jelszavakat tartalmazó közterületi feliratokon, lózungokon, plakátokon, sőt egyes hivatalos okmányokon (személyi igazolvány, iskolai bizonyítvány), hivatali űrlapokon, az állami címeren, valamint a birodalom papírpénzein is.

A szovjet pénzreformok nyomán többször is megváltozott papírrubelek mindegyik sorozata egyik oldalán kizárólag a Leonyid Brezsnyev (1981: 57) szovjet pártfőtitkár által a „nemzetek közötti érintkezés nyelve"-ként definiált orosz nyelven olvasható feliratok voltak. Ám a bankók hátoldalán a névértéket nemcsak oroszul, hanem a szövetségi köztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvein is feltüntették.

Amikor Kárpátalja 1946-ban hivatalosan is a Szovjetunió részévé vált, a Szovjetunió 16 köztársaságból állt. 1940 és 1956 között ugyanis létezett az úgynevezett Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság, Petrozavodszk fővárossal. Ennek megfelelően a névértékeket a bankjegyeken 16 nyelven tüntették fel a papír rubeleken.

Az orosz nyelvű felirat központi helyzetben volt, míg a többi nyelv a következő sorrendben jelent meg: ukrán, belorusz, azeri, grúz, örmény, türkmén, üzbég, tadzsik, kazah, kirgiz, karjalai finn, moldáv, litván, lett, észt.

1956. július 16-án ugyanis a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaságot lefokozták: az Orosz Föderatív Szovjet Szocialista Köztársaság keretein belül Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság státusza lett. Az 1956-os újjászervezést követően már csak 15 szövetségi köztársaság alkotta Szovjetuniót. Az 1947-es pénzreform után kibocsátott bankjegyeken azonban még 16 nyelven szerepelt a bankó névértéke. A papírpénzeket ezért látszólag változatlan formában nyomtatták, megtartva az 1947-es kibocsátási dátumot, de a lefokozott szövetségi köztársaság nyelvét most már kihagyták. A következő, 1961-es monetáris reformig mindkét típusú papírpénz használatban volt: az 1947-ben kinyomtatott, melyen 16 nyelv szerepelt, illetve az 1957-ben újranyomott, 15 nyelvből álló feliratot tartalmazó.

Amint a 87. és a 88. fotón látható, mindkét 1 rubeles bankón az 1947-es évszám szerepel. Ám az egyiken (a 87. fotón) még ott van a karjalai finn nyelvű szöveg (a harmadik sorban a középső), a másikon (a 88. fotón) azonban már nincs. A Finn-Karél SZSZK visszaminősítésének politikai üzenete volt. A Szovjetunióban ugyanis az alkotmány szerint a szövetségi státuszt kapott köztársaságok elvileg független államok voltak, amelyek (teoretikusan) rendelkeztek a kilépés jogával is. Ezt a státuszt kizárólag olyan népek kaphatták meg, amelyeknek nem volt anyaországa. Amikor megszűnt a finn-karél köztársaság, az egyben azt is jelentette, hogy a szovjet vezetés letett arról, hogy az 1917-ben elengedett Finnországot mégiscsak a Szovjetunióhoz csapják.

dc_1478_17

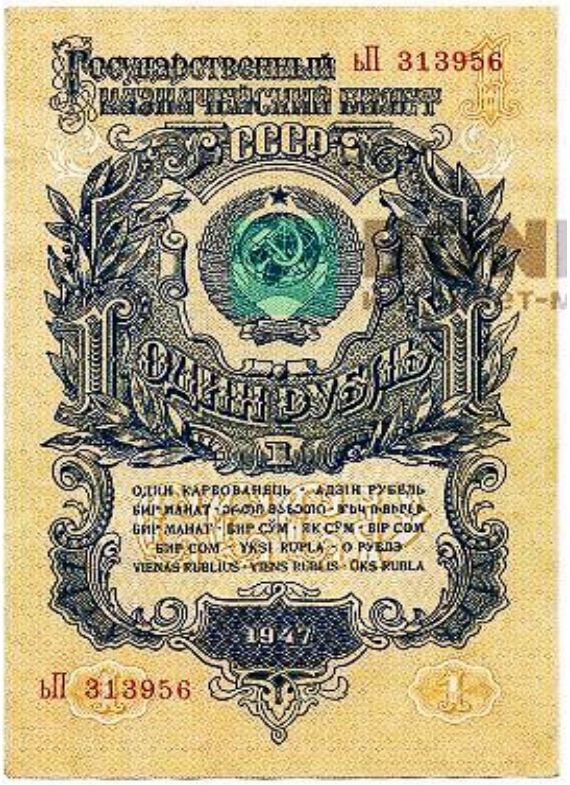

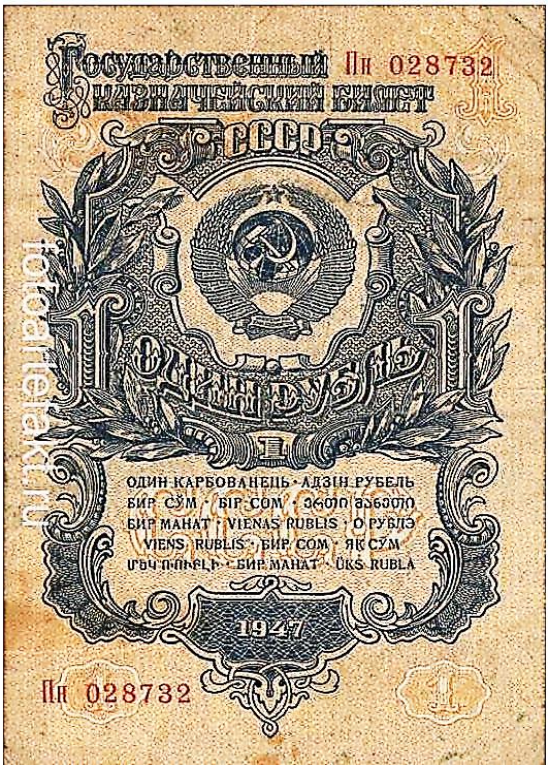

87. és 88. fotó. 1947-es dátummal kiadott 1 rubeles bankók: az egyiken az orosz mellett 15, a másikon oroszul és további 14 nyelven szerepel a névérték

Az 1961-es pénzreform utáni papírrubeleken maradt az egynyelvű előoldal (89. fotó), ám a hátoldalon az orosz mellett a 14 nem orosz nyelvű szovjet tagköztársaság nyelvén is elolvashatta a bankó névértékét a pénzjegyet kezébe fogó. A feliratok az alábbi sorrendben következtek egymás után: ukrán, belarusz, üzbég, kazah, grúz, azeri, litván, moldáv, lett, kirgiz, tadzsik, örmény, türkmén és észt (90. fotó). A nyelvek rendje megegyezett azzal, amilyen sorrendben a szovjet alkotmány az államformát definiáló részben a Szovjetuniót alkotó szövetségi köztársaságokat említi.

Bár további nyelvek beszélői is nagy számban éltek a Szovjetunióban, ezek a nyelvek hiányoztak a szovjet fizetőeszközről: ott csak a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét alkotó 15 tagköztársaság névadó nemzeteinek nyelvei jelenhettek meg (Aronin & Ó Laoire, 2012: 311; Csernicskó & Laihonen, 2016: 15; Sebba, 2013: 111).

A szovjet rubel soknyelvűsége és internacionalizmusa abban is tükröződött, hogy minden nyelven az adott nép saját hagyományai szerint nevezték meg a központi fizetőeszközt. A szovjet papírpénzt *rubel* néven illették ugyan több szovjet nép nyelvén is, ám például ukránul *karbovanec*, kazahul *szom*, türkménül *manat* volt a szovjet pénznem megnevezése. A cirill és latin betűs írás mellett a grúz és az örmény írás is látható a papírrubeleken (46. táblázat).

dc_1478_17

89. fotó. Az 1961-es pénzreform után kiadott szovjet 1 rubeles bankó előoldala

90. fotó. Az 1961-es pénzreform után kiadott szovjet 1 rubeles bankó hátoldala (a névérték oroszul, illetve 14 szövetségi köztársaság nyelvén)

46. táblázat. A szovjet rubel megnevezései és írásmódja a 15 tagköztársaság nyelvein

nyelv	a rubel megnevezése a szovjet tagköztársaságok nyelvein
orosz	*рубль*
ukrán	*карбованець*
belarusz	*рубель*
üzbég	*сўм*
kazah	*сом*
grúz	*მანეთი*
azeri	*манат*
litván	*rublis*
moldáv	*рублэ*
lett	*rublis*
kirgiz	*сом*
tadzsik	*сӯм*
örmény	*ռուբլի*
türkmén	*манат*
észt	*rubla*

dc_1478_17

1.8. A független Ukrajna fizetőeszközei

Az állami függetlenségét 1991. augusztus 24-én kihirdető Ukrajna 1992. november 7-től mondott le a szovjet rubel használatáról, és vezette be a kupon-karbovanec elnevezésű ideiglenes fizetőeszközt.

Az ideiglenesen forgalomban lévő kupon-karbovanec révén Kárpátalja lakossága a huszadik században először kényszerült olyan papírpénz használatára, melyen csupán egyetlen nyelven szerepel minden felirat. A hihetetlen gyorsasággal inflálódó kupon-karbovanec előoldalán csak ukránul állt felirat (91. fotó), a hátoldalára pedig semmilyen szöveget nem nyomtak (92. fotó).

91. fotó. Az 1991–1996 között használt ukrajnai ideiglenes fizetőeszköz: a kupon-karbovanec előoldala

92. fotó. Az 1991–1996 között használt ukrajnai ideiglenes fizetőeszköz hátoldala

Az 1996-ban elfogadott Ukrajna Alkotmányának 99. cikk 1. pontja meghatározza, hogy Ukrajna fizetőeszköze a hrivnya. Ennek megfelelően az államelnök, Leonyid Kucsma 1996. augusztus 25-én kiadott 762/96. számú elnöki rendeletével a szeptember 2. és 16. közötti pénzreform részeként szeptember 16-án éjféltől bevezette új nemzeti valutát, a hrivnyát. Az új nemzeti valuta szintén egynyelvű (93. és 94. fotó).

dc_1478_17

93. fotó. Az ukrán 50 hrivnyás bankjegy előoldala

94. fotó. Az ukrán 50 hrivnyás bankjegy reverz oldala

A hrivnya egynyelvűsége meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az ország lakossága gyakorlatilag kétnyelvű. „Ukrajna legnagyobb része számára a kétnyelvűség a realitás” – írja például Bowring (2014: 70). Hasonlóan vélekedik Shumlianskyi (2010: 135) is: „Ukrajnában a nyelvi helyzet egyik alapvető jellemzője a társadalom kétnyelvűsége”. Bilaniuk (2010: 109) szerint „Ukrajnában mindenki kétnyelvű, különböző mértékben”. A független Ukrajna történetének első és máig egyetlen, 2001-ben lebonyolított népszámlálásának adatai szerint a lakosság 56,84%-a anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven „szabadon” beszélt” (Lozyns’kyi, 2008: 246). Mivel az adatok között a csecsemők és az aggastyánok nyelvtudása is szerepel, Lozyns’kyi (2008: 254) becslései szerint a felnőtt népesség legalább 80%-a beszélt anyanyelve mellett még (legalább) egy nyelvet szabadon. A cenzus adatai szerint Ukrajna lakosainak csaknem harmada (32,5%-a) nem ukrán anyanyelvű, az ország területén számos nyelvet beszélnek.

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna a cári Oroszország és a Szovjetunió oroszosító politikája után az ukrán egynyelvűséget választotta az 1989-es nyelvtörvény és az 1996-ban megszavazott Alkotmány révén (Pavlenko, 2013: 266). Pavlenko (2011: 50) rámutat: „Ukrajnában gyakran ismétlik, hogy az ukrán egy »kis« nyelv, amely eltűnhet állami támogatás nélkül […], miközben az orosz nem igényel támogatást, mivel nem »veszélyeztetett« nyelv”.

dc_1478_17

Ebben az értelmezésben az ukrán hrivnya egynyelvűsége része annak a küzdelemnek, melyet az ukrán nemzet az orosz nyelvvel szemben folytat.

Annak ellenére, hogy – amint azt Pavlenko (2009, 2012) és L'nyavskiy-Ekelund (2016) is bizonyítja – az ukrán–orosz kétnyelvűséget fokozatosan ukrán–angol kétnyelvűséggel váltják fel Ukrajna nyelvi tájképében, a globális angol nem jelent meg az ukrán bankjegyeken.

1.9. Kvantitatív elemzés

Összesen 5 állam 8 féle papírpénzét mutattuk be. Ezeken mindösszesen 27 nyelv jelent meg (47. táblázat). Ez a szám azonban lehet kevesebb, ha nem tekintjük külön nyelvnek a csehszlovák nyelvet, illetve több is, ha az ukránt és a ruszint külön nyelvekként tartjuk számon. Amint a 47. táblázatban látható, az ukrajnai fizetőeszközök kivételével mindegyik vizsgált bankó többnyelvű volt.

47. táblázat. A vizsgált bankjegyek és a rajtuk megjelenített nyelvek

N	Nyelvek	osztrák–magyar korona	csehszlovák korona (1919)	csehszlovák korona (1926)	magyar pengő	szovjet rubel (1947)	szovjet rubel (1961)	ukrán kupon-karbovanec	ukrán hrivnya	összesen
1.	német	■	■	■	■					**4**
2.	magyar	■	■	■	■					**4**
3.	cseh	■	■							**2**
4.	szlovák		■		■					**2**
5.	csehszlovák			■						**1**
6.	lengyel	■	■							**2**
7.	olasz	■								**1**
8.	román	■			■					**2**
9.	szerb	■			■					**2**
10.	horvát	■								**1**
11.	szlovén	■								**1**
12.	ukrán (ruthén)	■	■	■	■	■	■	■	■	**8**
13.	orosz					■	■			**2**
14.	belarusz					■	■			**2**
15.	üzbég					■	■			**2**
16.	kazah					■	■			**2**
17.	grúz					■	■			**2**
18.	azeri					■	■			**2**
19.	litván					■	■			**2**
20.	moldáv					■	■			**2**
21.	lett					■	■			**2**
22.	kirgiz					■	■			**2**
23.	tadzsik					■	■			**2**
24.	örmény					■	■			**2**
25.	türkmén					■	■			**2**
26.	észt					■	■			**2**
27.	karjalai finn					■				**1**
	összesen	**10**	**6**	**4**	**6**	**16**	**15**	**1**	**1**	**59**

dc_1478_17

A 47. táblázatban és a 39. ábrán az is látható, hogy a legtöbb nyelv a szovjet rubeleken, a legkevesebb pedig az ukrajnai fizetőeszközökön jelent meg.

39. ábra. A vizsgált bankjegyeken megjelenő nyelvek száma

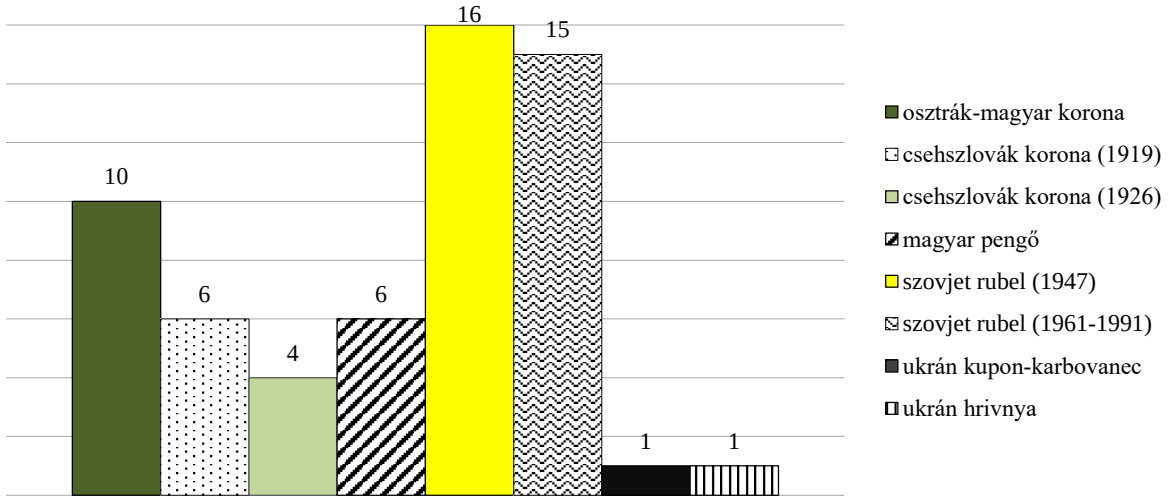

A mai Kárpátalja területének hosszú évszázadok óta a legnagyobb többségét adó ukrán/ruszin beszélők nyelve jelenik meg a legtöbbször a papírpénzeken: mindegyik bemutatott bankón szerepel ez a nyelv (47. táblázat és 40. ábra).

40. ábra. Az egyes nyelvek megjelenése a bankjegyeken

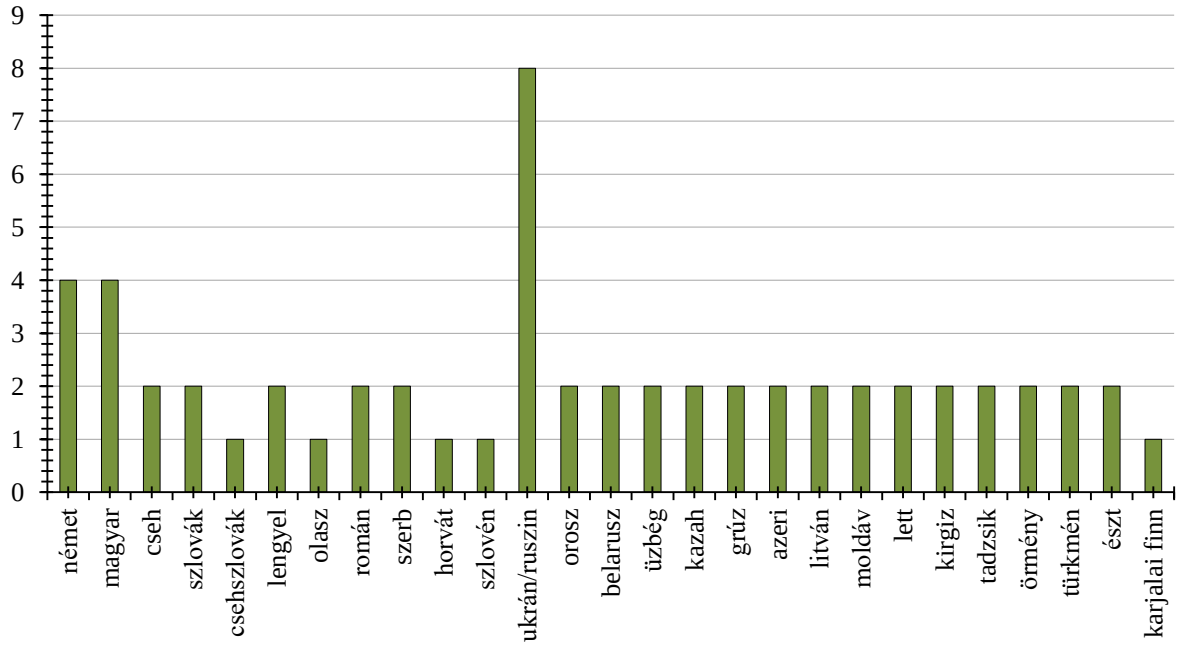

Megvizsgálhatjuk azt is, hogy milyen írásrendszerek jelennek meg az egyes bankókon. Kizárólag az ukrán papírpénzek homogének e tekintetben, hisz ezeken csak cirill betűs írást tartalmaznak, mindegyik más bankjegy változatos e téren.

1.10. Kvalitatív elemzés: a nyelvideológiák és a nyelvek hierarchikus viszonyai

Jóval többet mond el az egyes államok nyelvpolitikájáról és nyelvideológiáiról a kvalitatív elemzés.

A nyelvpolitikát alapjában befolyásolják a nyelvi ideológiák (Spolsky 2004: 5; Shohamy 2006). A nyelvi ideológiák olyan gondolatok, eszmék, elképzelések, melyek a nyelvvel (a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvek egymáshoz viszonyított helyzetével, a nyelven belüli változatokkal, a beszélőközösségekkel) kapcsolatos tények, vélemények, cselekedetek magyarázatára szolgálnak, illetve melyek a nyelv(ek)re, nyelvhasználatra, nyelvváltozatokra és beszélőikre irányuló cselekedetek hátterében állnak, s ezáltal befolyásolják a nyelvpolitikát. Valójában nem nyelvi, hanem politikai, gazdasági és kulturális értékek, érdekek és ideológiák húzódnak meg mögöttük. A nyelvi ideológiák a nyelvet a társadalmi csoportok értékein és érdekein keresztül jelenítik meg, befolyásolják a nyelv(ek)ről, nyelvváltozatokról és beszélőikről alkotott társadalmi képet. Egy-egy állam nyelvpolitikáját egyidejűleg rendszerint több nyelvi ideológia befolyásolhatja. A politikai érdekek változásával változhatnak a nyelvpolitika hátterében álló nyelvi ideológiák is (Gal 2002, Silverstein 1979). A nyelvi ideológiák tanulmányozása hozzájárulhat a nyelvpolitika alaposabb megértéséhez (Ajsic és McGroarty 2015: 189).

Számos nyelvi ideológiát különböztetnek meg (Cobarrubias 1983; Bochmann 1999: 51–54, Sándor 2006). Ha bankjegyeken megjelenő nyelveket úgy tekintjük, hogy általuk az adott állam a saját nyelvpolitikájáról kíván képet sugározni a nyilvánosság felé, akkor a felmutatni szándékozott nyelvi ideológiákat is feltárhatjuk. A többnyelvű bankók révén a soknemzetiségű birodalmak egyrészt a nyelvi pluralizmus ideológiáját, másrészt a birodalom központi nyelve mellett a helyi, vernakuláris nyelvek támogatóinak képét kívánták közvetíteni. Nem véletlen, hogy a duális és soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia bankói éppúgy többnyelvűek voltak, mint az újonnan alakult és nemzetiségeit integrálni akaró Csehszlovák Köztársaság papírpénzei, az elcsatolt területek nemzetiségeinek ezzel is üzenni kívánó Magyar Királyság fizetőeszközei, vagy az internacionalizmust hirdető Szovjetunió valutája. A bankóin is az egynyelvűséget választó Ukrajna ellenben a saját nemzeti és nyelvi identitását támogató nyelvi nacionalizmus ideológiáját, valamint a szovjet korszakban „nemzetek fölötti", internacionalista nyelvként beállított orosszal szemben a saját, korlátozott társadalmi funkciókkal rendelkező nyelvének helyzetbe hozásával a vernakularizációt jeleníti meg.

A vernakularimus és pluralizmus hangsúlyozását szolgálja az is, hogy szinte mindegyik bankón több írásrendszer jelenik meg. Amint a kvantitatív elemzés során rámutattunk, latin és cirill betűs írás egyaránt látható a duális monarchiában, valamint a Csehszlovákiában kiadott koronákon, illetve a magyar pengőn; a szovjet rubel ezek mellett a grúz és az örmény írást is megjeleníti. Az ukrán hrivnya itt is kivétel: kizárólag a cirill ukrán ábécé betűi láthatók rajta.

A nyelvi tájkép elemei szimbólumként értelmezhetők (Ben-Rafael et al. 2006: 8, Vigers 2013), amelyek a kisebbségi nyelvek „állapot- és hatalomjelzői" (Huebner 2006: 32). Scollon és Scollon (2003: 120) szerint a különböző nyelvek megjelenítési helyéről szóló döntések azt sugallják, hogy a domináns vagy előnyben részesített nyelvek általában a felső, a bal vagy a középső pozíciókban helyezkednek el, míg az alárendelt nyelvek általában alul, jobbra vagy a jelek szélein. A bankókon olvasható rövid szövegek tehát fontos üzenetet közvetítenek arról, milyennek látja és láttatja a központi hatalom az ország nyelveinek egymáshoz viszonyított helyzetét (Hult 2014: 513). Ha nemcsak a szöveg tartalmára, hanem a különböző nyelvű feliratok elrendezésére is koncentrálunk, megfigyelhetjük, hogyan jeleníti meg az állam a területén használatos nyelvek hierarchikus viszonyait.

Sebba (2013: 109) felsorol négy szempontot, melyek alapján megállapítható, hogy a papírpénzen megjelenő feliratok a nyelvi egyenlőséget jelképezik-e. Amennyiben mindegyik szempont érvényesül a bankón, Sebba szerint az állam a nyelvi egyenjogúságot hangsúlyozza.

dc_1478_17

A szempontok a következők:

1. A nyelvek tükör elrendezése: a bankjegyeken a nyelvek mintegy egymás tükörképeiként jelennek meg. Példája ennek az osztrák–magyar korona, ahol az előoldali német és a hátoldali magyar szöveg teljesen tükrözi egymást. Ám ez csupán erre a két nyelvre érvényes: az előoldalon feltűnő többi nyelv nem jelenik meg a bankó másik oldalán. Ez némileg megbontja a tükör elrendezést.

2. Azonos betűméret: a feliratok minden nyelven egyforma méretben láthatók. Mindegyik vizsgált pénz jellemzője, hogy az állam központi hivatalos nyelvén jóval nagyobb betűmérettel szerepelnek a feliratok.

3. A tartalom és a szövegmennyiség azonossága: az egyenlőség nevében minden nyelven ugyanannyi szöveg jelenik meg. Azonban a vizsgált bankjegyek mindegyikére az jellemző, hogy a kisebbségi nyelveken közölt tartalom csupán a névérték feltüntetésére korlátozódik. Ráadásul ez a bankjegyeken megjelenő legkevésbé fontos szöveg, hiszen a pénzforgalomban rendszerint nem a szöveg, hanem a jól látható módon kiemelt számjegy alapján határozzuk meg a pénz értékét.

4. A változó sorrend és/vagy pozíció: ha egy államnak több hivatalos nyelve is van, ezek egyenlősége úgy fejezhető ki, ha egyes bankókon (vagy a papírpénz egyik oldalán) az egyik nyelv van balra vagy felül, másokon (a bankjegy túloldalán) pedig a másik nyelv. Sebba (2013: 110–1) a kanadai dollár példáján mutatja be ezt a fajta szimbolikus egyenlőséget: az 5 dolláros bankón előbb franciául, majd angolul van feltüntetve a névérték, míg a nemzeti bank megnevezése fordítva; a 10 dollároson mindez ellenkező módon szerepel. Az általunk vizsgált bankjegyek általános jellemzője, hogy az állam hivatalos nyelve áll kiemelt pozícióban. Az is jellemző, hogy (a *k. und k.* bankókat kivéve) a bankjegyek előoldalán csupán az állam hivatalos nyelve látható, a kisebbségi nyelvek pedig kizárólag a hátoldalon szerepelhetnek.

Vagyis a Sebba által felsorolt szempontok közül mindössze egyetlen egy jelenik meg és csupán egyetlen vizsgált papírpénzsorozaton. Az általunk vizsgált bankjegyek összképe tehát az, hogy a pénzt kibocsátó állam a bankjegyek többnyelvűségével azt jeleníti meg, hogyan dominál a hivatalos nyelv az országban használt más nyelvek fölött. A papírpénzeken a kisebbségi nyelvek csak szimbolikusan vannak jelen, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy „a kisebbségi nyelvek megjelenítését a nyelvi tájképben többnyire alibiként használják” (Marten et al. 2012: 7). A kisebbségi nyelvek ily módon történő megjelenítése a nyilvános térben hozzájárul a nyelvi egyenlőtlenségek vizuális megerősítéséhez és újratermeléséhez.

A nyelvek státusa azonban nem állandó. A történelmi, politikai helyzet átalakulásával egyes nyelvek visszaminősíthetők, míg a korábban alárendelt helyzetű nyelvek dominánsak lesznek (Pavlenko 2009: 259–260). Tollefson (2015: 141) szerint a nyelvpolitika a gazdasági erőforrások és a politikai hatalom egyenlőtlen eloszlásának fontos eszköze. Tanulmányában bemutatja, hogy a történelmi folyamatok összefüggésben vannak a nyelvek hierarchiáját megerősítő nyelvpolitikával. May (2006: 259) arra a következtetésre jutott, hogy a többség–kisebbség nyelvi hierarchiájának létrehozása nem természetes fejlődés, hanem „történelmileg, társadalmilag és politikailag felépített folyamat”. A vizsgált bankókon megjelenő nyelvek példája is ezt mutatja: a megvizsgált bankjegyeken hat különböző nyelv jelenik meg domináns pozícióban (48. táblázat), s más pénzeken közülük több alárendelt helyzetben is látható.

48. táblázat. A vizsgált bankókon domináns helyzetben megjelenített nyelvek

osztrák-magyar korona	csehszlovák korona (1919)	csehszlovák korona (1926)	magyar pengő	szovjet rubel (1947)	szovjet rubel (1961–1991)	ukrán kupon-karbovanec	ukrán hrivnya
német, magyar	cseh	csehszlovák	magyar	orosz	orosz	ukrán	ukrán

dc_1478_17

1.11. Kitekintés: az utódállamok gyakorlata

Elemzésünk két soknemzetiségű, föderatív berendezkedésű birodalmat is érintett: az Osztrák–Magyar Monarchiát és a Szovjetuniót. Tanulságos lehet annak rövid áttekintése, hogy az egykori multietnikus államok területén osztozó mai nemzetállamok milyen papírpénzeket használnak, hogyan jelenítik meg a területükön beszélt nyelvek hierarchikus viszonyait.

Az Osztrák-Magyar Monarchia egykori területein osztozó 13 mai állam közül ötben (*Ausztria, Szlovákia, Olaszország, Szlovénia és Montenegró*) ma euróval fizetnek. Hat államban (*Magyarország, Csehország, Románia, Ukrajna, Lengyelország és Horvátország*) a nemzeti valuta bankjegyei egynyelvűek. Bosznia-Hercegovina és Szerbia nemzeti fizetőeszközeinek papírpénzein a feliratok egynyelvűek, de a szöveg egy része mind a latin, mind a cirill ábécé betűivel olvasható.

Ami a Szovjetunió korábbi szövetségi köztársaságait illeti, közülük a három balti államban: Észtországban, Lettországban és Litvániában már euróval fizetnek. Grúziában és Tádzsikisztánban a *lari* (ლარი) és a *somoni* (сомонӣ) bankjegyek – a globalizáció jegyében – angolul is megjelenítik a pénz névértékét. Örményországban az újabb, 1998-ban kiadott bankjegyeken az „*Örmény Köztársaság Központi Bankja*" szöveg angol nyelven is olvasható; az 1995-ben kiadott korábbi bankjegyek még csak örmény nyelvű szöveget tartalmaztak. Kazahsztánban a nominális értéket a kazah mellett oroszul is jelölik. A többi egykori szovjet szövetségi köztársaság területén létrejött nyolc független állam papírpénzei mind egynyelvűek; köztük a soknemzetiségű Orosz Föderáció rubelje is egynyelvű: kizárólag orosz nyelven olvasható rajta minden felirat.

1.12. Összefoglalás és diszkusszió

Brubaker (2006, 2011) szerint a 19. század végén és a 20. század elején a mai Kárpátalja tágabb térségének nagy kiterjedésű, soknemzetiségű birodalmai (az oszmán, az osztrák–magyar és az orosz) szétmorzsolódtak; a nemzeteket átívelő birodalmak helyén az első világháborút követően a Balti-tenger partjától a Balkán-félszigetig üresen maradt egy széles, észak-déli irányú sáv. Ezt az űrt rövid időre új, saját nemzeti identitásukat kereső államok töltöttek ki. A második világháború után a térségben létrejött soknemzetiségű állami formációkban (Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia) a kommunizmust építő demokratikus internacionalizmus a felszín alá kényszerítette az etnikai és nyelvi szimbólumok vetélkedését. A huszadik század végén aztán ezek a polietnikus szocialista formációk szintén széttagolódtak, s a helyükön újabb, identitásukat kereső államok jelentek meg. Ez pedig újra a felszínre hozta a nemzetiségi problémákat és az ezzel kapcsolatban álló etnikai és nyelvi kérdéseket, a szimbolikus nemzeti politizálást. Európának ebben a részében a nyelvpolitikának – mint az államhatalom által saját magáról közvetíteni kívánt kép egyik eszközének – fontos szerep jutott. A nyelveknek a nyelvpolitikai játszmák kiemelt szimbólumaként való használatát érhetjük tetten a különböző államok bankjegyein megjelenő feliratok elemzése révén. Az elemzés földrajzi színteréül – lakosságának tradicionális többnyelvűsége, valamint államfordulatokban gazdag huszadik századi története miatt – a mai Kárpátalja területét választottuk, ahol az államváltás mindig együtt járt a fizetőeszközök cseréjével is.

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk meg, hogy a mai Kárpátalján a huszadik század folyamán forgalomban lévő bankjegyeken milyen nyelvű feliratok jelentek meg. A bankjegyeket mint olyan gyakorlatokat mutattuk be, amelyek a hivatalos nyelvpolitika tükrözőiként részt vesznek a nyelvi tájkép alakításában. Kiderült, hogy a régióban élők hagyományosan többnyelvű papírpénzzel fizethettek: az Osztrák–Magyar Monarchia, a Csehszlovák Köztársaság, a Magyar Királyság és a Szovjetunió bankóinak egyik oldala többnyelvű volt. Csupán az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nemzeti valutája egynyelvű.

A többnyelvű papírpénzeket kiadó országok is törekedtek arra, hogy az államszervező nemzet nyelve domináns helyzetben legyen a bankjegyeken. Ezt részben azzal jelezték, hogy a

dc_1478_17

papírpénzek előoldala (az osztrák–magyar korona kivételével) egynyelvű volt. Másrészt a kiemelt helyzetű nyelv a hátoldalon nagyobb méretben, középen vagy felül olvasható, a többi nyelv pedig kisebb betűmérettel és/vagy nem központi helyzetben. A nem domináns nyelveken csak korlátozott tartalom (kizárólag a névérték) jelenhetett meg a fizetőeszközökön.

Ha a nyelvi tájkép elemeihez sorolt bankjegyeken megjelenő nyelveket az állami nyelvpolitika tükröződésének, a szimbolikus nyelvpolitika eszközének tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián belüli Osztrák Császárság, a Csehszlovák Köztársaság, a két világháború között korábban elveszített területeinek egy részét visszaszerző Magyar Királyság és a Szovjetunió a nemzetiségeivel szemben toleráns, többnyelvű állam képét kívánta magáról közvetíteni. A Monarchián belül saját nemzetiségi és nyelvpolitikát folytató Magyarország a duális állam bankjegyei egyik oldalának egynyelvűségével a magyar szupremáciát szimbolizálta. A mindennapokban többnyelvű, de az ukrán–orosz kétnyelvűséget a cári Oroszország és a szovjet múlt erőszakolt és kényszerű örökségeként értékelő Ukrajna az egynyelvű bankók révén az ukrán nemzet és nyelv helyzetbe hozásának szándékát demonstrálja.

A többnyelvűséget a papírpénzein megjelenítő államok mindegyike vállaltan soknemzetiségű és soknyelvű volt, mindegyikük közigazgatási rendszerében jelen volt valamilyen mértékű és típusú föderalizmus vagy az erre irányuló politikai szándék. A gyakorlatban kétnyelvű, ám bankjegyein az egynyelvűséget választó Ukrajna az Alkotmány 2. cikkelyében hangsúlyozottan egységes állam, amely határozottan elutasítja a föderalizmust.

Bár elemzésünk színtere Kárpátalja volt, az itt élő embereknek – bármilyen pénznem volt forgalomban – a lehető legkevesebb beleszólása volt abba, milyen szimbolikus szerepet szánnak a régióban beszélt nyelveknek a távoli fővárosok politikacsinálói.

Paulston és Heidemann azt állítják, hogy „történelmileg az európai nyelvpolitikákat általánosságban a kisebbségi nyelvekkel és a nemzeti többnyelvűséggel szembeni viszonylagos intolerancia jellemezte” (2006: 302). Elemzésünk alapján úgy tűnik, hogy ez a megállapítás a történelmi kontextusban vizsgált államok nyelvpolitikájára is érvényes. Blommaerttel (2006: 244) egyetértve megállapíthatjuk, hogy a nacionalizmus ideológiájára alapozott nyelvpolitika célja a nyelvi sokszínűség csökkentése a társadalomban, még akkor is, ha a felszínen a társadalmi többnyelvűséget jeleníti meg ez a politika.

Blommaert (2006: 241–242) hangsúlyozza a „sztenderd nemzeti nyelv” fontosságát a nemzetépítés folyamatában, bemutatva, hogy „az írott nyelvet mindig magasabbra értékelik, mint a beszélt nyelvet; a sztenderd magasabbra, mint a dialektust”. Moser (2014: 296) hasonlóan látja: „Általában a standard nyelvhasználat a vizsgálat tárgya, a kisebbségi nyelvek (jelen esetben ezen a standardtól eltérő »dialektusokat« értem) nem mindig kapnak figyelmet”. Ennek tükrében vizsgálatunk kapcsán figyelemre méltó, hogy kizárólag sztenderdizált, kodifikált, ilyen vagy olyan módon (fél)hivatalos státusszal rendelkező nyelvek jelennek meg az elemzett bankjegyeken. A mai kárpátaljai területén hagyományosan jelen lévő zsidó és roma közösségek nyelvei semmilyen papírpénzen nem láthatók.

A térségben élő zsidók többsége a jiddist beszélte anyanyelvként (Weinreich 1964), a héber a cionista szervezeteken kívül csak a liturgiában volt használatos (Moser 2014: 299–300). Sokan nyelvileg viszonylag gyorsan asszimilálódtak (Konrád 2013: 108). Ez a jiddis nyelvváltozat az úgynevezett „centrális jiddis”-hez sorolható, ám az keveredett a nyugati jiddis elemeivel. A dialektuskeveredés oka a két irányból érkező bevándorlók által hozott dialektusok közötti intenzív kontaktus volt (Weinrech 1964: 256, Moser 2014: 299). A dialektuskeveredés következtében a kárpátaljai térségből érkezőket Magyarország más részein, illetve Galíciában is könnyen felismerték sajátos jiddis nyelvhasználatuk alapján (Komoróczy 2013: 39–40).

Annak ellenére, hogy a magyarországi zsidó lakosság nyelvi asszimilációja viszonylag gyors ütemben zajlott a korszakban, többek között az általunk vizsgált régióban is, a térség izraelita közösségeiben a jiddisnek fontos szerepet tulajdonítottak a szekularizációval és az el-

magyarosodással szemben (Weinreich 1964: 261, Komoróczy 2013: 39–40). Ennek köszönhető, hogy ma világszerte leginkább ebből a térségből származó magyar, ultraorthodox, haszid közösségekben maradt fenn a jiddis élő, a mindennapokban használatos nyelvként Jeruzsálem, Brooklyn, London, Antwerpen egyes zsidó családjainál (Komoróczy 2013: 40).

A dualizmus korában a magyar hatóságok a régió zsidó lakosságának jelentős része számára anyanyelvnek számító jiddist nem tekintették önálló nyelvnek, a jiddis beszélőit az anyanyelvet tudakoló népszámlálások során nem regisztrálták. Az 1900. és 1910. évi cenzus során a kérdezőbiztosok számára kiadott útmutatóban ez állt: „Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is mindig csak élő nyelv írható be, ennél fogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. Az ország némely vidékén található zsidó vallású egyéneknél tehát, akik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell bejegyezni" (idézi Varga 1992: 15–16). Az 1890. évi cenzus adatait összefoglaló, *A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* című kiadvány I. részének 129. oldalán Bereg vármegye kapcsán olvashatjuk az alábbiakat: „Bereg megyében (…) csak alig van egy pár német község, a németek számát csaknem kizárólag az ottani zsidók képezik (…), holott csekély kivétellel az elrontott német nyelvet beszélik s igy német ajkúaknak veendők".

A mai Ukrajnában sem egyértelmű a nyelvileg nem asszimilálódott zsidó közösségek nyelvének megítélése. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájáról szóló ukrajnai ratifikációs törvényben ezt a nyelvet ukránul *„мова єврейської національної меншини"*, azaz a „*zsidó nemzeti kisebbség nyelve*"-ként említik (Kreszina–Javir 2008: 204). A 2001-es népszámlálási statisztikákban *„єврейська мова"* (zsidó nyelv) megnevezéssel szerepel ez a nyelv. Nem a jiddis vagy az ivrit (az Izraelben revitalizált héber), hanem egy nyelvészetileg megfoghatatlan kategória vált ezzel a törvény alanyává. A cenzus adataiból nem derül ki, hogy az a 3307 fő, aki „zsidó" anyanyelvűként határozta meg magát, az ivritre vagy a jiddisre gondolt (Lozyns'kyi 2008: 241). Lozyns'kyi (2008: 241–242) úgy véli, hogy a népszámlálás során rögzített nyelv inkább az ivrit, mintsem a jiddis; ellenben Kotygorenko (2007: 144) szerint viszont a jiddis. Az ukrajnai zsidók 83%-a egyébként orosz anyanyelvűnek vallotta magát 2001-ben, s mindössze 3,1% tekinti anyanyelvének az ukrajnai statisztikákban nehezen megragadhatónak bizonyult nyelvet.

Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény 7. cikkely 2. bekezdése már nem a zsidó nyelvet, hanem konkrétan a jiddist említi mint Ukrajnában használatos regionális vagy kisebbségi nyelvet (Tóth–Csernicskó 2014: 29).

Bár a Monarchia időszakában a nemzetiség legfontosabb ismérvének a nyelvet tartották, ezért az 1880. évi népszámlálástól kezdve az anyanyelvre és a nyelvismeretre – az anyanyelven kívül beszélt más „hazai" nyelvekre és a „külföldi" nyelvekre – egyaránt rákérdeztek, a jiddishez hasonlóan a cigányok által beszélt nyelvet sem ismerték el létező nyelvként, így a népszámlálási adatfelvételkor – az 1890-es cenzust kivéve – beszélői az *egyéb* kategóriába kerültek.

Noha több ország, így a mai Magyarország (Kontra 2016) és a független Ukrajna (Csernicskó–Molnár 2015) is a népszámlálások alkalmával „cigány anyanyelvet" vagy „roma nyelvet" regisztrál, a „cigány/roma nyelv" valójában erős általánosítás. A „cigány nyelv" összefoglaló kategória, amely elfedi – az elsősorban a látható etnikai jegyei miatt – cigánynak minősített és sematikusan homogénnek tekintett csoporton belüli különbségeket (Marushiakova–Popov 2016: 27).

A Kárpát-medencei cigányság esetében két különböző nyelvről, két különböző nyelvi közösségről van szó. Ezek a nyelvek: 1) az indoeurópai nyelvcsalád indoárja ágába tartozó újind nyelv, illetve 2) a romani és az indoeurópai nyelvcsalád neolatin nyelvei közé tartozó beás, valamint ezek különböző dialektusai (Szalai 2015: 117–121).

dc_1478_17

A beszélők száma és földrajzi elterjedtsége szempontjából a romani az egyik legjelentősebb kisebbségi nyelv Európában, a kétnyelvű cigányok többsége a környezeti nyelvek mellett e nyelv valamely változatát beszéli. Ugyanakkor nem territoriális nyelv, mert a beszélőközösségek elhelyezkedése nem köthető szorosan valamely földrajzi területhez vagy közigazgatási egységhez. Négy nagyobb romani dialektuscsoportot különböztetünk meg: balkáni, vlah, centrális és északi. A centrális dialektuscsoport északi alcsoportjába tartozó nyelvváltozatokat beszélnek a szlovákiai, a dél-lengyelországi, valamint a kárpátaljai roma közösségek, amit neveznek „kárpáti" románnak is (Moser 2014: 297). A kárpátaljai régióban a magyar és szláv nyelvi hatásokat mutató magyar cigány (romungro, kárpáti cigány, ungrika roma) és a szlovákiai cigány (servika roma) nyelvjárások elterjedtek (Szalai 2006). A következő nagy csoport a nyelvileg asszimilálódott cigányoké (Marushiakova–Popov 2016: 27). A Kárpát-medencei és köztük a kárpátaljai romák többsége nyelvi szempontból a környezet domináns nyelvéhez asszimilálódott (Szuhay 2011), a kárpátaljai romák csaknem kétharmada magyar anyanyelvű (Braun–Csernicskó–Molnár 2010).

„Az állammal nem rendelkező nemzetek vagy népek társadalmi szempontból fogyatékosok, és láthatatlan nem-szereplők a nemzetközi színtéren" – írta Phillipson és Skutnabb-Kangas (1995: 498). A Kárpátalján a vizsgált korszakban végig jelen lévő zsidó és roma közösségek nyelvei így válnak láthatatlan szereplőkké a vizsgált papírpénzeken is.

1.13. Konklúzió

Kamusella, Nomachi és Gibson (2016: 3) szerint az EU közép-európai bővítését, a formális határok felszámolását nyelvi szempontból akár a multietnikus és soknyelvű orosz, osztrák–magyar és oszmán birodalmak részleges visszatéréseként is értelmezhetjük.

Amikor 2013 novemberében kiderült, hogy Ukrajna akkori elnöke, Viktor Janukovics nem írja alá Vilniusban a társulási és szabadkereskedelmi egyezményt az Európai Unióval, Kijevben tüntetések kezdődtek az ország európai integrációjáért (Csernicskó 2016c, Onuch 2015). A tüntetéseken számos kárpátaljai is részt vett, abban a reményben, hogy Ukrajna – és vele együtt Kárpátalja – a közeljövőben az EU tagjává válhat. Janukovics rezsimjének bukása után az új ukrán politikai hatalom aláírta az Ukrajna és az EU közötti szabadkereskedelmi egyezményt, s ma már vízummentesen utazhatnak az ukránok az EU-ban, és a társulási szerződés is életbe lépett 2017 szeptemberében. Az ország európai integrációja felé vezető úton ez csupán egy pici lépés, mellyel Ukrajna EU-tagsága szinte semmivel sem lett közelebb. Ám ha az országnak sikerülne úrrá lennie strukturális nehézségein, leküzdenie külső és belső konfliktusait, és rendbe raknia gazdaságát, egyszer talán csatlakozhat az EU-hoz. S akkor a távoli jövőben akár a kárpátaljaiak is Euróval fizethetnek majd; olyan bankókkal, melyeken latin, görög és cirill betűkkel van feltüntetve a pénzjegy neve, illetve az EU hivatalos nyelvein az Európai Központi Bank nevének rövidítése.

Mindazonáltal, ha Ukrajna csatlakozik az EU-hoz és az eurozónához, és a kárpátaljai emberek euróval fizetnek majd, a nem sztenderdizált, nem kodifikált nem hivatalos nyelvek nagy valószínűséggel továbbra sem jelennek majd meg a bankjegyeken. Függetlenül attól, hogy a papírpénzek a pluralizmus vagy a homogenizmus nyelvi ideológiáját jelenítik-e meg, még a többnyelvű bankjegyek is hozzájárulnak a nyelvi sokszínűség csökkentéséhez a hivatalos státusú hivatalos nyelvek előtérbe helyezésével, illetve a nem hivatalos, nem kodifikált nyelvek elrejtésével.

dc_1478_17

2. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája

2.1. Bevezetőben

Miközben a nyilvános tér folyamatosan átalakul, mozgásban van, a nyelvi tájkép kutatása – nyilván az elsősorban a pillanat megragadására alkalmas fénykép, valamint a fotózás viszonylag rövid története miatt (Gorter 2006a: 87–88) – jellemzően szinkron jellegű: a kutatók rendszerint egy-egy adott időszakra érvényes módon jellemzik a vizsgált szimbolikus térben megjelenő feliratokat, nyelveket (Pavlenko 2009: 253). A változás megragadása azonban a nyelvi tájkép kutatásában is rejt magában lehetőségeket (Gorter 2006a: 88, Pavlenko 2009, 2015). Hult (2014: 510) értelmezésében a nyelvi tájkép a társadalmi cselekvések terméke, amelyek magukban foglalják a történelmileg meghatározott helyi és nemzeti nyelvi ideológiákat, a nyilvános jelzéseket értelmező egyének vélekedéseit és elvárásait a nyelvi funkciókkal kapcsolatban.

Az alábbiakban azt mutatom be kárpátaljai példák segítségével, miként jeleníthetők meg néhány fényképfelvétel és kordokumentum révén a régió politikai és nyelvi viszonyaiban bekövetkező átalakulások; hogyan tükröződnek a politikai és nyelvi dominanciaváltások; mi módon érzékelhető az átmenetiség egy-egy fotón, képeslapon, bélyegen, nyomtatványon. A fejezet célja továbbá, hogy rávilágítson: a nyelvi tájkép kutatásában nem csupán a kvantitatív módszer hozhat értékelhető eredményeket; a kvalitatív elemzés, egy-egy felvétel szemiotikai jellemzőinek feltárása révén hasznos információkra tehetünk szert a közösségben használatos nyelvek és beszélőik helyzetéről, a nyelvek hierarchikus viszonyaik (át)alakulásáról.

2.2. Maradandóság és változás a nyelvi tájképben

A nyelvi tájkép bizonyos tekintetben lassabban változik, mint egy-egy régió, helység lakosságának etnikai vagy nyelvi összetétele. A Kárpátalja legtöbb településén máig megmaradt zsidó temetők, a sírköveken látható héber írással készült feliratok – a kárpátaljai városok: Ungvár, Munkács, Beregszász történelmi központjában látható, ma már más funkciót betöltő egykori zsinagógák, rituális épületek mellett (95. és 96. fotó) – szinte az utolsó közvetlen emlékei a főként a városokban 1944 előtt hangsúlyosan jelen lévő zsidó kultúrának (Magocsi 2005, Papp 2005, Bányai–Fedinec–Komoróczy szerk. 2013).

95. fotó. Az ungvári zsinagóga épülete 1939-ben

dc_1478_17

96. fotó. A beregszászi mikve (zsidó rituális fürdő) épülete

Az, hogy a zsidó temetőkben és a holokauszt-emléktáblákon még láthatók a mai nyelvi tájképben a héber feliratok, fontos információkat szolgáltat egy település etnikai, felekezeti viszonyaiban bekövetkezett változásokról. Ilyen például a beregszászi zsidó temetőben készült 97. fotó, illetve a 98. fotó, amely Beregszász főterén, az egykori zsinagóga, ma járási művelődési ház falán őrzi héber, ukrán és magyar nyelven a városból 1944 tavaszán elhurcolt zsidó lakosság emlékezetét. Ehhez hasonló emléktábla található más településeken is, így például Nagyszőlős városában is (99. fotó). Ezek a héber feliratok egyben az utolsó előfordulásai az etnikumhoz köthető héber írásrendszernek is Beregszászban: nemcsak a zsidóság tűnt el ugyanis a városból, hanem az általuk használt írás is.

97. és 98. fotó. Héber írás Beregszászban: sírkő a zsidó temetőben és az elhurcoltak emléktáblája

dc_1478_17

99. fotó. Cirill, héber és latin betűs írás Nagyszőlősön

A héber írás nyomaira szinte már csak véletlenül lehet rátalálni Kárpátalján, mint ahogyan az például 2016-ban történt Ungváron, az egykori héder épületének felújítása során (100. fotó).

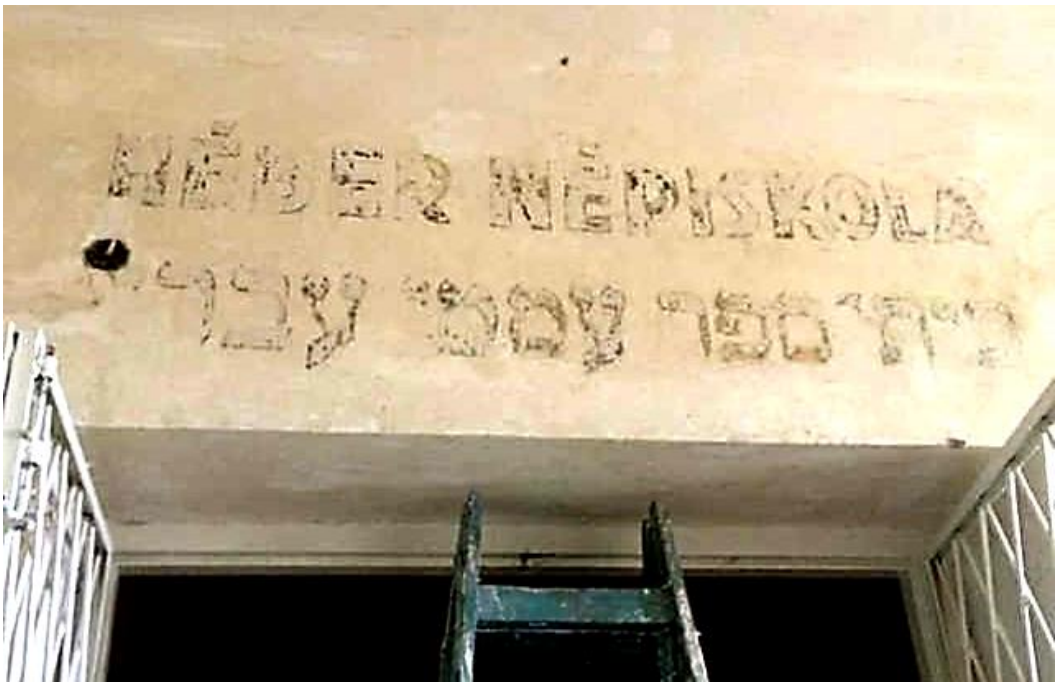

100. fotó. Felújítás során feltárt magyar és héber felirat Ungváron

A nyelvi tájkép ebben az esetben a zsidó kulturális örökség és a héber nyelv kárpátaljai mementójaként szolgál (vö. Gorter 2006a: 88).

Másrészt azonban a nyelvi tájkép nagyon gyorsan reagál a globális és lokális gazdasági változásokra: egy-egy márka eltűnése/megjelenése, az üzletek tulajdonos- és/vagy profilváltása, a kirakatok, cégtáblák, reklámok lecserélése rendszeresen átalakítja a nyelvi tájképet. Ahol tegnap még kisbolt volt, ma talán kocsma, s holnap esetleg már divatszalon működik, és ennek megfelelően változik a cégtábla, a kirakat, a reklám: módosul a nyelvi tájkép.

dc_1478_17

Az alábbiakban a mai Kárpátalja területét érintő huszadik századi politikai változások átmeneti időszakát mutatom be a nyelvi viszonyokban bekövetkező gyors átalakulásokat rögzítő fotók, dokumentumok révén. A változás, illetve az átmeneti időszak bizonytalanságának bemutatását több szempontból: az intézmények és hatóságok, illetve a hétköznapi magánemberek szemszögéből is érzékeltetem, ahhoz hasonlatos módon, mint Szakál Imre (2017) tette azt nemrégiben megjelent tanulmányában.

2.3. A változás és az átmenet megjelenése fotókon, dokumentumokon

Az első világháborút követően széthullott Osztrák–Magyar Monarchia romjain létrejött Csehszlovák Köztársaság az 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben aláírt nemzetközi szerződés alapján kapta meg a mai Kárpátalja területét, mely Podkarpatszka Rusz néven vált az államszervezet részévé. A hatalomváltás átmeneti időszaka ragadható meg a 101. fotón, melyen egy *K und K*, azaz császári és királyi osztrák–magyar postabélyeg látható. A bélyegre átlósan rányomott fekete szöveg és az 1919-es évszám azonban már azt mutatja, hogy az újonnan létrejött, ám saját szimbólumokkal ellátott postabélyegekkel még nem rendelkező Csehszlovák Köztársaság állami postahivatala vette használatba a már nem létező birodalom bélyegét. A piciny papírdarabon[351] megjelenik a letűnő birodalom legjelentősebb nyelve, a német, illetve az új állam hivatalos nyelve, a cseh.

101. fotó. A monarchia bélyege, a csehszlovák posta által felülnyomott felirattal

Ugyanennek az államfordulatnak a következménye a 102. fotón bemutatott dokumentum. Az új állam új nyelvét az abszolút magyar többségű Beregszász városának elöljárói, hivatalnokai nem ismerték. A központi államhatalom azonban az új hivatalos nyelven kommunikált a helyi városi szervekkel. Ezért a Beregszász rendezett tanácsú város polgármesteri hivatalába 1920 elején cseh nyelven beérkezett levelet a városi alkalmazásában álló hivatalos fordító magyarra, azaz a városi vezetés számára érthető nyelvre fordította (Szakál 2017a: 68–69).

[351] Amely egyébként a Habsburg Birodalom (I. Károly) és a Magyar Királyság (IV. Károly) egyaránt utolsó uralkodóját ábrázolja.

dc_1478_17

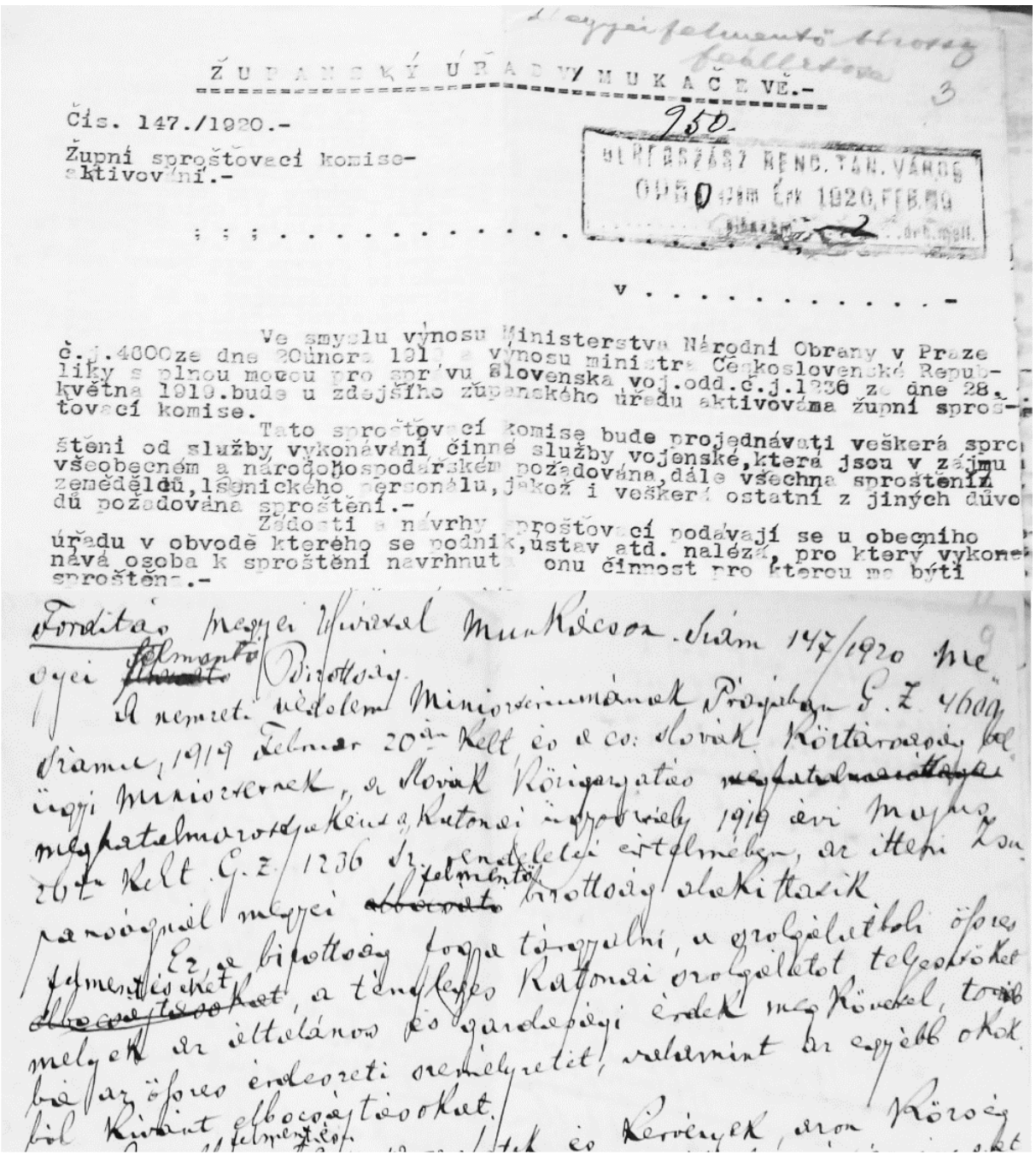

ŽUPANSKÝ ÚŘAD V MUKAČEVĚ.-

Čís. 147./1920.-

Župní sproštovací komise-
aktivovaní.-

950.-

BEREGSZÁSZ RENC. TAN. VÁROS
0050 SZÁM ÉV 1920 FEB. 09

v . . . . . .-

Ve smyslu výnosu Ministerstva Národní Obrany v Praze č.j.4600ze dne 20února 1919 a výnosu ministra Československé Republiky s plnou mocou pro spr'vu Slovenska voj.odd.č.j.1336 ze dne 28. května 1919.bude u zdejšího županského úřadu aktivována župní sproštovací komise.

Tato sproštovací komise bude projednávati veškerá sproštění od služby vykonávání činné služby vojenské,která jsou v zájmu všeobecném a národohospodářském požadována,dále všechna sproštění zemědělců,lesnického personálu,jakož i veškerá ostatní z jiných důvodů požadována sproštění.-

Žádosti a návrhy sproštovací podávají se u obecního úřadu v obvodě kterého se podnik,ústav atd. nalézá, pro který vykonává osoba k sproštění navrhnutá onu činnost pro kterou má býti sproštěna.-

Fordítás magyar nyelvre a Munkácsi Járás 147/1920 sz. egyei felmentő Bizottság.

A nemzeti védelem Minisztériumának Prágában G. Z 4600 számú, 1919 februar 20-án kelt és a cs. szlovák Köztársaság belügyi Minisztriumnak, a Szlovák Kormányzatáe ~~meghatalmazottjai~~ meghatalmazottjaának katonai ügyekben 1919 évi május 28-án kelt G. Z. 1336 sz. rendeletének értelmében, az itteni Járás felmentő bizottsága alakittatik

A bizottság fogja tárgyalni, a szolgálatbeli öröes felmentéseket, a tényleges Katonai szolgálatot teljesítőket ~~elbocsátásokat~~, a tanügyben szükséges személyzetet, valamint az egyéb okok miatt az öröes érdekeiti személyeket, valamint az egyéb okok miatt Kivánt elbocsátásokat.

102. fotó. Cseh nyelven érkezett hivatalos levél és kézirásos magyar fordítása (Beregszász, 1920)

A régió történetében a következő államfordulatra az első bécsi döntést követően került sor, amikor Magyarország visszakapta a terület déli, legnagyobb részben magyarok lakta sávját (Vehes és mtsai 2011: 70–71). A magyar honvédség 1938. november 4. és 11. között vonult be a visszakapott területekre. A november 10-i munkácsi bevonulásnak egy Fedinec Csilla (2015: 44–45) által közölt levelezőlap állít emléket, mely a munkácsi városházát ábrázolja esti kivilágításban, a hátoldalán pedig a következő szöveg olvasható:

„*Munkács, 1938. november 19. Kedves Gyurikám! Küldök neked egy szép lev. lapot; e kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor a dicső hadseregünk bevonult a felszabadított Munkácsra, s ott a kivilágított városháza előtti téren a város lakossága lelkesen ünnepli felszabadítását és a bevonult csapatokat. Ma Berti b. ablakából néztük a felejthetetlenül gyönyörű látványt. Sokszor csókol téged, Anyukát, Apukát szeretettel, Nagyapa.*”

dc_1478_17

S bár tudjuk, hogy felszabadításról szó sincs, sokkal inkább bevonulásról, hasonló levelezőlapok tömegét küldhették akkoriban a frissen visszaszerzett területekről az ország más vidékeire. Ezt valószínűsíti az 1938. november 9-én postai bélyeggel ellátott levelezőlap is, melynek hátoldalán egy baka küldött rövid üzenetet haza szeretteinek „a beregszászi bevonulásról". A levelezőlapon használt bélyeg és bélyegző már magyar nyelvű, ám a lap bal felső sarkában még „csehszlovák" nyelven is olvasható, hogy a lap túloldala a beregszászi római katolikus templomot ábrázolja (103. fotó).

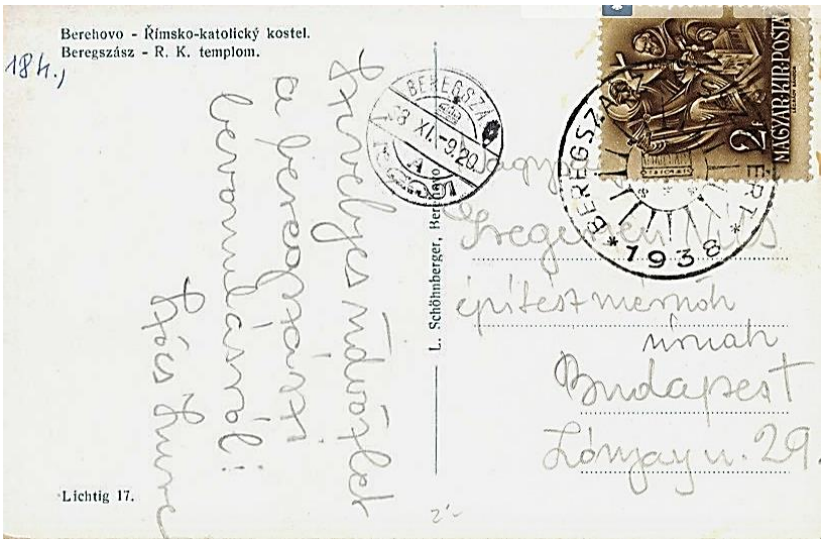

103. fotó. Az első bécsi döntés utáni beregszászi bevonulás emléke

A 104. fotón a csehszlovák korszakban Ungváron felépített, Podkarpatszka Rusz közigazgatási székhelyének szánt épület látható, szintén 1938 novemberében. Az 1938. november 10-i filmhíradó tanúsága szerint az épület homlokzatán még látható a kétnyelvű (csehszlovák és ruszin/ukrán) felirat, ám az első emeleti ablakból – ez a fekete-fehér felvételen is érzékelhető – a magyar nemzeti trikolort lógatják ki az épületet és a régiót újra birtokba vevő magyar katonák, állami hivatalnokok. Az állami szimbólumok cseréje épp folyamatban van már, ám az előző rendszer két hivatalos nyelve: a csehszlovák államnyelv és a ruszin regionális hivatalos nyelv még jelen van az épület homlokzatán.

104. fotó. Cseh–ruszin felirat és magyar zászló egy ungvári közigazgatási épületen

dc_1478_17

Figyelemre méltó emléket állít az első bécsi döntés utáni időszaknak a 105. fotón bemutatott bélyeg és a rajta lévő pecsét is. Az 1937. szeptember 14-én, Csehszlovákia egyik megalapítója és első elnöke halála alkalmából kiadott, 2 csehszlovák koronát érő bélyegen maga Tomáš Garrigue Masaryk látható a cseh(szlovák) nyelvű „*Československo*” felirat alatt; a Szent István koronáját megjelenítő pecséten azonban az 1938-as évszám, illetve az „*Ungvár visszatért*” (értelemszerűen: Magyarországhoz) magyar nyelvű szöveg olvasható.

105. fotó. Magyar pecséttel felülnyomott csehszlovák bélyeg, 1938

A 106. és 107. fénykép a hatalomváltás nyelvi következményeibe enged betekintést. Amikor 1938 novemberében az első bécsi döntéssel a régió déli, túlnyomórészt magyarok lakta sávja visszatért Magyarországhoz, ez újra magával vonta a hivatalos nyelv megváltozását is. Amint az a 106. fotón látható, Karácsfalva görög katolikus anyakönyvében – amely, vegyük észre, kétnyelvű: ruszin/ukrán és cseh(szlovák) nyomtatvány – 1938. augusztus 25-én (amikor a régió és a község még Csehszlovákia része) a bejegyzés cirill betűs, ukrán/ruszin nyelvű. Ám az ugyanazon év november 13-án és december 4-én keletkezett anyakönyvi bejegyzések nyelve a magyar. Ekkor Karácsfalva már ismét Magyarország része.

A 107. fotón egy postai feladókönyv egy részlete látható. Az eredetileg cseh(szlovák)–magyar kétnyelvű nyomtatványon az előző korszak államnyelvén, azaz csehül készült feliratot a területet visszaszerző Magyarország postai tisztviselője fekete tintával kétszer áthúzta – így mintegy érvénytelenítve, hatályon kívül helyezve a csehszlovák nyelvtörvényt – a bejegyzéseket már magyar nyelven vitte be az előző korszakból megmaradt feladókönyvbe.

dc_1478_17

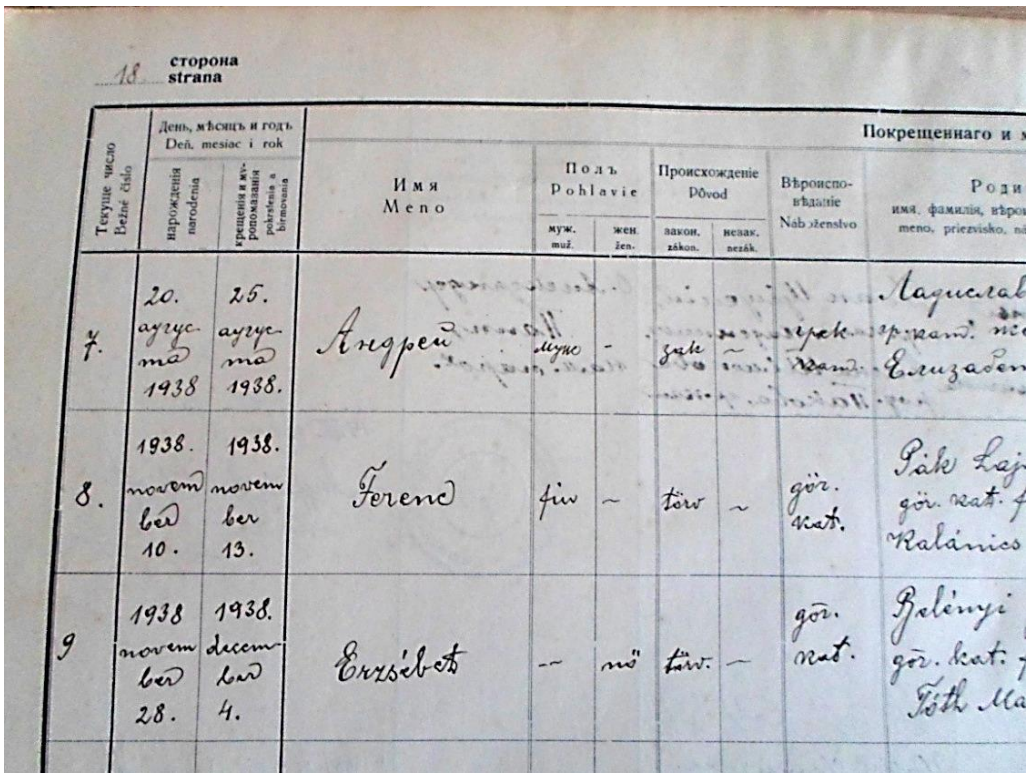

18 сторона strana

Текуще число Bežné číslo	День, мѣсяцъ и годъ Deň, mesiac i rok: народженія narodenia	крещенія и жрепомазанія pokrstenia a birmovania	Покрещеннаго и	Имя Meno	Полъ Pohlavie: муж. muž.	жен. žen.	Происхожденіе Pôvod: закон. zákon.	незак. nezák.	Вѣроисповѣданіе Náboženstvo	Роди имя, фамилія, вѣро meno, priezvisko, ni
7.	20. augusztus 1938	25. augusztus 1938.		Андрей	муж	-	зак	~	грек. кат.	Лацислав гр. кат. не Елизабет
8.	1938. november 10.	1938. november 13.		Ференц	фіу	~	törv	~	gör. kat.	Pák Laj gör. kat. f Kalánics
9	1938 november 28.	1938. december 4.		Erzsébet	--	nő	törv.	—	gör. kat.	Balényi gör. kat. Tóth Ma

106. fotó. A karácsfalvi görög katolikus anyakönyv egy lapja

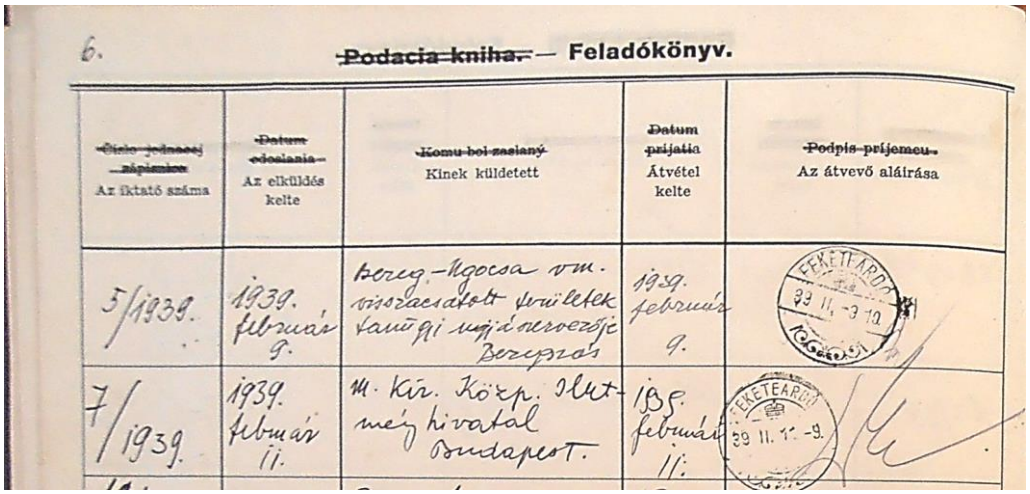

6. ~~Podacia kniha.~~ — Feladókönyv.

~~Číslo jednacej zápisnice~~ Az iktató száma	~~Datum odoslania~~ Az elküldés kelte	~~Komu bol zaslaný~~ Kinek küldetett	~~Datum prijatia~~ Átvétel kelte	~~Podpis príjemcu.~~ Az átvevő aláírása
5/1939.	1939. február 9.	Berg-Ngocsa vm. visszacsatolt területek tanügyi ügyére vezetője Berczrás	1939. február 9.	FEKETEARDÓ 39 II. -9 10.
7/1939.	1939. február 11.	m. kir. Közp. Igazgató hivatal Budapest.	1939. február 11.	FEKETEARDÓ 39 II. 1. -9.

107. fotó. Postai feladókönyv, lefestett cseh szöveggel

A 108. fotón ismét egy postai bélyeg látható. Prága 1938. november 22-én elfogadta a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt, és kinevezte a közigazgatási egység kormányát. Podkarpatszka Rusz Avgusztin Volosin vezette kabinetje azonnal lépéseket tett az önállóvá válás felé: az ukránt a régió hivatalos nyelveként kodifikálta, és hivatalosan is engedélyezte a *Kárpáti Ukrajna* megnevezés használatát a *Podkarpatszka Rusz* mellett. A bélyeg ebben az időszakban keletkezett. Felül, nagyobb betűkkel még a csehszlovák nyelvű *Česko-Slovensko* szöveg áll, de alatta már az ukrán nyelvű *Карпатська Україна* (Kárpáti Ukrajna) felirat is látható. A bélyeg elkészülte után nem sokkal, 1939. március 14-én Volosin Huszton kikiáltotta a független miniállam: Kárpáti Ukrajna létrejöttét; az előrenyomuló magyar honvédség azonban március 18-ára felszámolta a gyér kárpát-ukrán ellenállást, és elfoglalta Kárpátalját (Fedinec szerk. 2014).

dc_1478_17

108. fotó. Postabélyeg az önállóság felé haladó Kárpáti Ukrajnából, amely ekkor még Cseh-Szlovákia része

A 109. és 110. fénykép egy újabb átmeneti politikai időszakban készült. 1944. november 13-án adták ki azt a rendeletet, melynek értelmében a 18 és 50 év közötti magyar és német férfiaknak jelentkezniük kellett a régiót október-november folyamán elfoglaló szovjet hadsereg által felállított katonai parancsnokságokon. Az itt jelentkező férfiakat aztán a gulágra vitték, és több ezren nem tértek haza. Ez az esemény *málenykij robot* néven vonult be a magyar történelembe (Dupka 1994: 167).

Amint a 109. és 110. fotón látható, a régiót megszálló szovjet hadsereg nem csupán orosz, hanem magyar nyelven is kihirdette határozatát; az orosz nyelvvel a legtöbben itt találkoztak először hivatalos nyelvként a kárpátaljai magyarok közül.

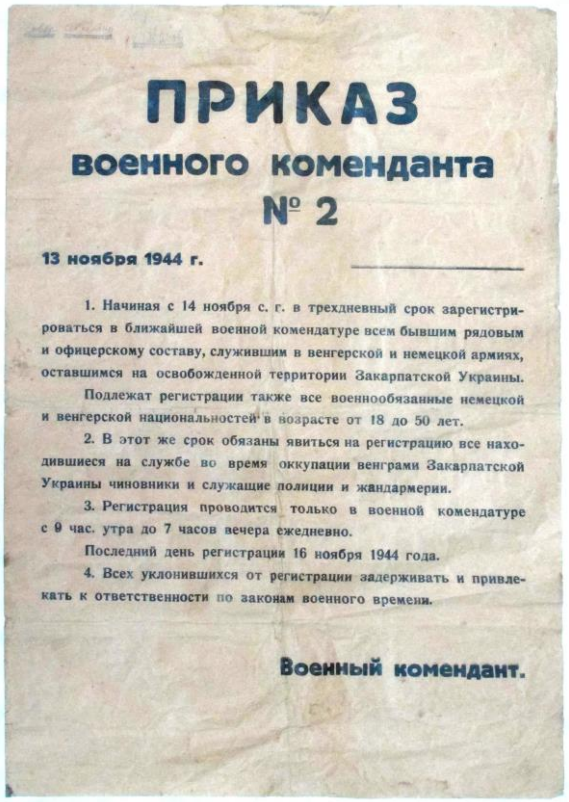

ПРИКАЗ
военного коменданта
№ 2

13 ноября 1944 г.

1. Начиная с 14 ноября с. г. в трехдневный срок зарегистрироваться в ближайшей военной комендатуре всем бывшим рядовым и офицерскому составу, служившим в венгерской и немецкой армиях, оставшимся на освобожденной территории Закарпатской Украины.

Подлежат регистрации также все военнообязанные немецкой и венгерской национальностей в возрасте от 18 до 50 лет.

2. В этот же срок обязаны явиться на регистрацию все находившиеся на службе во время оккупации венграми Закарпатской Украины чиновники и служащие полиции и жандармерии.

3. Регистрация проводится только в военной комендатуре с 9 час. утра до 7 часов вечера ежедневно.

Последний день регистрации 16 ноября 1944 года.

4. Всех уклонившихся от регистрации задерживать и привлекать к ответственности по законам военного времени.

Военный комендант.

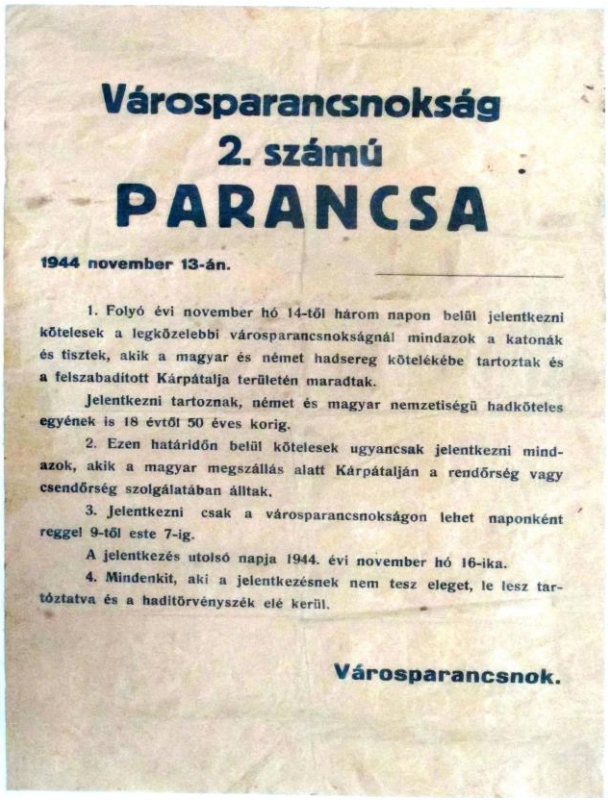

Városparancsnokság
2. számú
PARANCSA

1944 november 13-án.

1. Folyó évi november hó 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak.

Jelentkezni tartoznak, német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének is 18 évtől 50 éves korig.

2. Ezen határidőn belül kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rendőrség vagy csendőrség szolgálatában álltak.

3. Jelentkezni csak a városparancsnokságon lehet naponként reggel 9-től este 7-ig.

A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika.

4. Mindenkit, aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és a haditörvényszék elé kerül.

Városparancsnok.

109. és 110. fotó. A 18 és 50 év közötti kárpátaljai magyar férfiak ennek a parancsnak engedelmeskedve kerültek a gulágra

dc_1478_17

Hozzávetőleges számítások és becslések szerint a mai Kárpátalja területéről és Magyarország szomszédos megyéiből 40–60 ezer embert hurcoltak el a fenti határozat alapján (Zseliczky 1993: 194). Zseliczky (1993: 194) szerint az elhurcoltaknak csak a negyede élte túl a sztálini lágereket. Mások szerint „Kárpátaljáról mintegy 40 ezer magyart és németet, illetve a hadifoglyokkal együtt mintegy 100 ezer magyart és németet hurcoltak el, többek között német családnevű nőket is. (...) Az elhurcoltak 30%-a nem tért haza" (Dupka 1994: 167). S. Benedek (1994: 176) úgy véli, hogy az 1944-ben elhurcoltak közül kb. 20-23 ezren nem tértek vissza Kárpátaljára. Botlik és Dupka (1991: 55) 40 ezer kárpátaljai magyar és német elhurcoltat említ, s szerintük közel 70%-uk a sztálinista lágerekben pusztult el. Ugyanők más helyen (1993: 13) azt állítják, hogy 1944. november 18. és december 16. között 22.951 férfit hurcoltak el Kárpátaljáról.

A magyar és német férfiak összegyűjtése, majd elhurcolása 1944 novemberének derekán már előkészítette Kárpátalja szovjet bekebelezését. Az elhurcolt magyar és német férfiaknak esélyük sem volt arra, hogy 1944. november 26-án részt vegyenek Munkácson Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja népi bizottságainak első (és egyetlen) munkácsi ülésén, ahol 663 népi küldött egyhangúlag kifejezte a Szovjet-Ukrajnában és Kárpátalján élő ukránok egy hazában való „(újra)egyesülésének" szándékát.

„A hősi Vörös Hadsereg segítségével levetettük a német-magyar igát. Kárpátontúli Ukrajna ősi ukrán földjein vége szakadt a magyarok és minden más idegen sok évszázados uralmának (…). Kárpátontúli Ukrajna egész történelme azt mutatja, hogy nemzeti függetlenségétől megfosztott népünk, amely századokon át rabságban volt, elpusztul, ha egy idegen állam keretei közt marad. Vagy az újraegyesülés Szovjet-Ukrajnával és a nemzeti újjászületés, vagy az elnyomatás, jogfosztottság és fokozatos kihalás" – idézi Trojan (1975: 172) az 1944. november 26-án Munkácson kiadott nyilatkozatot.

A 111. fotó azokban a napokban készült Munkács főterén (a háttérben a római katolikus templom, ma székesegyház látható). A fénykép előterében, a jobb felső részen látható feliraton az „*Éljen Kárpátontúl újraegyesülése Szovjet Ukrajnával*" ukrán nyelvű szöveg olvasható. Mivel a kárpátaljai magyar és német férfiak ekkor már szögesdróttal körülvett, fegyveresek által őrzött lágerekben várták sorsukat, nem volt szükség arra, hogy magyarul is megjelenítsék az iránymutató jelszavakat. Az is figyelemre méltó, hogy ezen a lózungon nem orosz, hanem ukrán nyelvű szöveg olvasható. Ez nem véletlen, hiszen a szovjet kormányzat az ősi ukrán földek újraegyesülésének ideológiájára építette a régió megszerzését, így mégsem lett volna illendő, ha ezt orosz nyelvű szövegekkel népszerűsítik.

A 112. kép ugyanennek az államfordulatnak és a rá következő nyelvi, nyelvpolitikai váltásnak az emléke. Az 1939–1944 között ismét Magyarországhoz tartozó Kárpátalja Nagydobrony községében egy képeslap hátoldalára írt üdvözlet magyar nyelvű. A nyomtatvány eredetileg szintén magyar nyelvű volt. A magyar szöveget (*Levelezőlap, Feladó*) azonban az 1944 októberében-novemberében Kárpátaljára bevonuló szovjet csapatok fegyvereinek árnyékában létrehozott pszeudoállam, Kárpátontúli Ukrajna (lásd Vehes és mtsai 2011: 117–134) postája orosz nyelvű szöveggel nyomta felül (*Открытка, Отправитель*). A magyar postabélyegen látható, 1945. július 25-ei dátummal ellátott körpecsét már Kárpátontúli Ukrajna másik hivatalos nyelvén, ukránul készült; szövege: „*Kárpátontúli Ukrajna. Posta*". Középen a ma is abszolút magyar többségű település neve szerepel szlávosított formában (*Велика Доброньь*). A másik, téglalap alakú bélyegző szintén ukrán nyelvű, és a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolását előkészíteni hivatott, nemzetközileg el nem ismert miniállam megnevezése mellett a „*Cenzúra által ellenőrizve*" feliratot tartalmazza.

dc_1478_17

111. fotó. Ukrán nyelvű szovjet propaganda-felirat Munkás városközpontjában, 1944 ősze

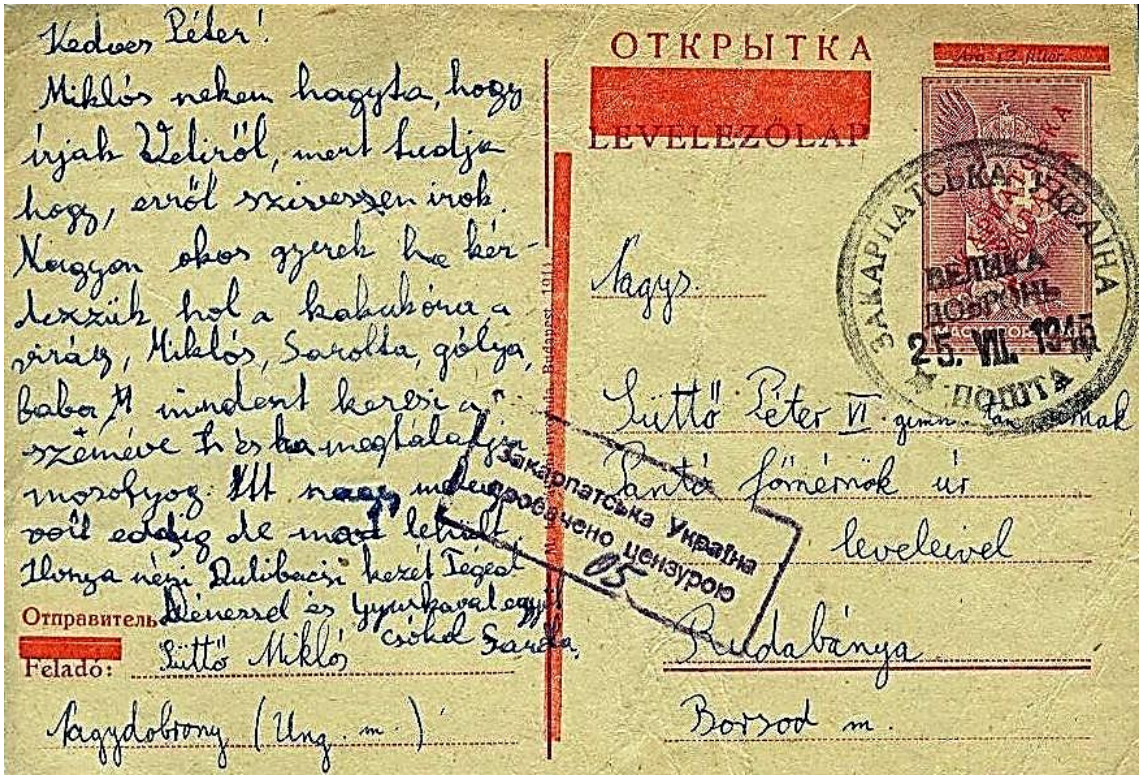

112. fotó. Kárpátalja nyelvi viszonyai 1945-ben: egy levelezőlap, három nyelv

Azt, hogy a második világháború során megszállt Kárpátalját Moszkva már a csehszlovák állammal kötött megegyezés előtt Szovjet-Ukrajnához kívánta csatolni, a következő, szintén háromnyelvű szöveget tartalmazó kép is jelzi. A 113. fotón a munkácsi szovjet városparancsnok 1945. március 20-án kiadott rendeletének részlete látható, amely meghatározza a

dc_1478_17

város magyar (1. oszlop) közterületi neveinek új ukrán (2. oszlop), illetve orosz nyelvű (3. oszlop) megfelelőit. A rendelet értelmében például a magyarokat a 9. század végén a Kárpát-medencébe vezető Árpád vezérről elnevezett utcát Sztálinról, az államalapítóként tisztelt, szentté avatott első magyar király, Szent István nevét viselőt pedig a proletár forradalom atyjáról, Leninről kell elnevezni; a Rákóczi utcából Hruscsov utca lett.

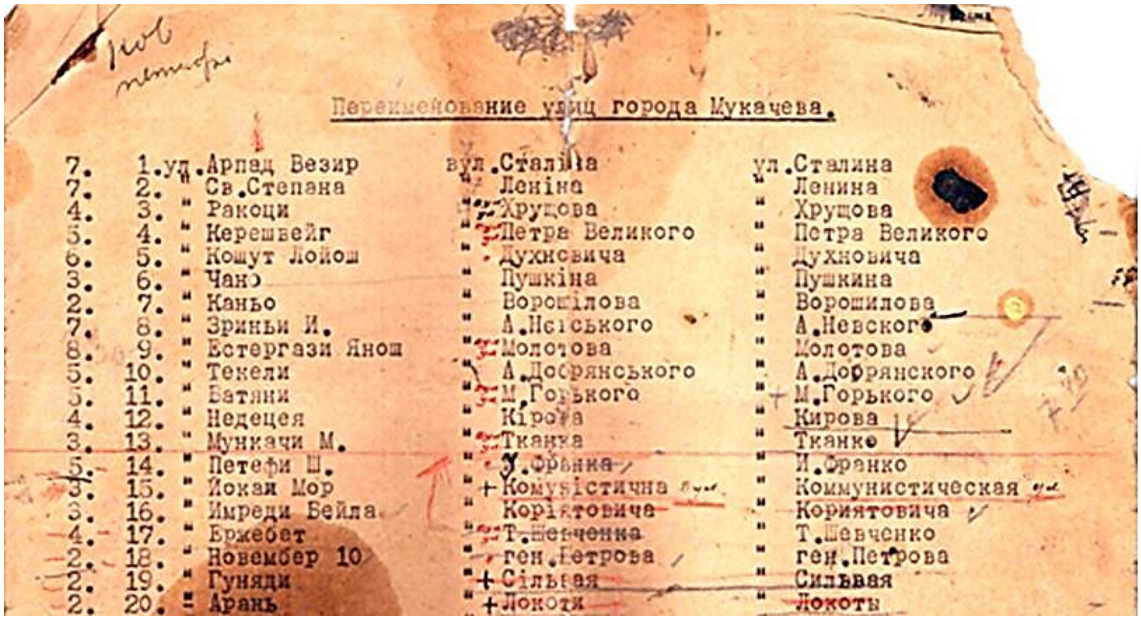

Переименование улиц города Мукачева.

7.	1.	ул. Арпад Везир	вул. Сталіна	ул. Сталина
7.	2.	" Св. Степана	" Леніна	" Ленина
4.	3.	" Ракоци	" Хрущова	" Хрущова
5.	4.	" Керешвейг	" Петра Великого	" Петра Великого
6.	5.	" Кошут Лойош	" Духновича	" Духновича
3.	6.	" Чанч	" Пушкіна	" Пушкина
2.	7.	" Каньо	" Ворошілова	" Ворошилова
7.	8.	" Зриньи И.	" А. Невського	" А. Невского
8.	9.	" Естергази Янош	" Молотова	" Молотова
5.	10.	" Текели	" А. Добрянського	" А. Добрянского
3.	11.	" Батяни	" М. Горького	" М. Горького
4.	12.	" Недецея	" Кірова	" Кирова
3.	13.	" Мункачи М.	" Тканка	" Тканко
5.	14.	" Петефи Ш.	" І. Франка	" И. Франко
3.	15.	" Йокаи Мор	" + Комуністична	" Коммунистическая
3.	16.	" Имреди Бейла	" Коріятовича	" Кориятовича
4.	17.	" Бржебет	" Т. Шевченка	" Т. Шевченко
2.	18.	" Новембер 10	" ген. Петрова	" ген. Петрова
2.	19.	" Гуняди	" + Сільська	" Сильская
2.	20.	" Арань	" + Локоть	" Локоть

113. fotó. Rendelet Munkács közterületi neveinek oroszosításáról és ukránosításáról

A 114. képen egy 40 évvel későbbi politikai és nyelvi fordulat emléke látható. A Szovjetunióban a kárpátaljai magyar földrajzi nevek kezdetben nem jelenhettek meg a nyilvános térben: a magyar nyelvű sajtóban, a közterületi feliratokon is csak szlávosított formájukban lehetett használni őket (Beregszászi 1995/1996, 1997). Hiába volt *Ungvár, Beregszász, Munkács* a neve a helyi magyarok nyelvhasználatában a régió három legnagyobb városának, ezek a településnevek kizárólag *Uzshorod/Uzsgorod, Mukacsevo, Beregovo/Berehovo* alakban voltak használatosak a nyilvánosság előtt. A 114. képen egy beregszászi, orosz–magyar kétnyelvű utcanévtábla látható, melyen magyarul nem a *Munkácsi utca*, hanem az oroszból kreált *Mukacsevói utca* felirat látható.

114. fotó. Kétnyelvű beregszászi utcanévtábla az 1980-as évek végéről

dc_1478_17

Bár Ukrajna 1991-ben függetlenné vált, a kárpátaljai magyar településnevek használatának kérdése hosszú ideig vitatéma volt (Beregszászi 1995/1996). Az új ukrán állam lehetővé tette, hogy a közintézményeken is megjelenjenek a kétnyelvű feliratok, de kezdetben ragaszkodott ahhoz, hogy a magyarok lakta települések nevét magyarul is a második világháború után szlávosított névformában használják. A 115. és 116. képen ilyen, ukrán–magyar kétnyelvű táblákat láthatunk, melyeket 1991 után helyeztek ki két, nagyrészt magyarok lakta település helyi önkormányzatának homlokzatára. A táblákon magyarul is *Verbovec*, illetve *Perehresztya* szerepel, miközben a két falu történelmi magyar neve *Verbőc* és *Tiszakeresztúr*.

115. és 116. fotó. Kétnyelvű táblák Verbőc és Tiszakeresztúr helyi önkormányzatának homlokzatán a 20. század végén

Néhány évvel később mindkét község visszakapta magyar nevét (Beregszászi 2005), így ma már a *Verbőc* (117. fotó), illetve a *Tiszakeresztúr* (118. fotó) felirat jelenhet meg a falvak határában található helységnévtáblákon és az önkormányzatok épületének homlokzatán.

117. és 118. fotó. Verbőc és Tiszakeresztúr helynévtáblája a 21. század elején

dc_1478_17

A bizonyos elemeiben maradandó nyelvi tájkép tehát más vonatkozásokban gyorsan reagál a változásokra. A 119. fénykép szintén ezt példázza. Az 1991 végén függetlenné vált Ukrajna történetének legnagyobb válságát éli: 2013 késő őszén zavargások törtek ki Kijevben; 2014 januárjában a konfliktus halálos áldozatokkal járó összecsapássá súlyosbodott; márciusban Oroszország bekebelezte a Krím-félszigetet; 2014 áprilisa óta pedig kisebb-nagyobb megszakításokkal folyik a hivatalosan „antiterrorista operáció"-nak aposztrofált háború Ukrajna keleti felében. Bár az ország nyugati végein béke van, a háborús helyzet okozta fenyegetettség Kárpátalján is érzékelhető. A Beregszász egyik központi helyén kihelyezett kétnyelvű (ukrán–magyar) hirdetőtábla felirata éberségre szólítja a vidék lakosságát. Figyelemre méltó, hogy miközben a város területén egyetlen életveszélyre figyelmeztető tábla, felirat (például: *Vigyázat, magasfeszültség!*) sincs kiírva magyarul (Hires-László 2015: 182), a fegyveres konfliktus kiváltotta bizonytalanság és veszélyérzet arra késztette a hatóságokat, hogy a város körülbelül felét, a település körüli falvak lakóinak pedig többségét kitevő – egyébként ukránul jellemzően nehezen kommunikáló (lásd pl. Csernicskó 2012) – magyarokat anyanyelvükön (is) megszólítsák.

Az ukrán belbiztonsági szolgálatoknak ez a lépése valószínűleg összefüggésben lehet azzal, hogy a Krím megszállásának és a fegyveres konfliktus kialakulásának egyik ürügye az volt, hogy a Janukovics elnök helyére lépett új hatalom regnálása első napján el akarta törölni a 2012-ben elfogadott, a kisebbségi nyelvek beszélői számára széles nyelvi jogokat biztosító nyelvtörvényt (Csernicskó 2016c), illetve hogy a dél- és kelet-ukrajnai régiók jelentős részben orosz ajkú lakossága úgy érezte, az ukránosítás veszélyezteti anyanyelvük, az orosz szabad használatát (Csernicskó 2013: 239). Azzal, hogy az ukrán belügyminisztérium anyanyelvükön kérte együttműködésre a kárpátaljai magyarokat, lojalitásukra számított, és kerülni akarta annak a látszatát, hogy az új ukrán politikai elit a kisebbségi nyelvi jogok szűkítésére törekszik; ezzel pedig az ukrán hatalom azt próbálta megelőzni, hogy a helyi magyar közösség körében is felszínre törjenek az esetleges szeparatista törekvések.

119. fotó. Vészhelyzetben magyarul is tud az államhatalom

2.4. Következtetések

Az alfejezet Kárpátalja példáján mutatja be, hogy a nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése, a változatosság és a változás megragadása olyan kutatási irány lehet, amely segíthet értelmezni a vizsgált közösségben végbemenő társadalmi, politikai, gazdasági és nyelvi folyamatokat. A nyelvpolitikai kutatások során a – tágan értelmezett – nyelvi tájkép elemzése hasznos információkkal szolgálhat nem csupán az egyes nyelvek hierarchikus viszonyainak feltárásában, hanem a nyelvi dominanciaváltások megragadása terén is. A nyelvi tájkép kvalitatív leírása, a nyelvi tájképben bekövetkező változások dokumentálása jól kiegészítheti a nyelvpolitikai vizsgálatokat (Shohamy 2006). A nyelvi tájkép szemiotikájának elemzése révén nem csupán a nyelvek presztízsében bekövetkező változások érhetők tetten (Blommaert 2013), hanem a nyelvek és beszélőik státusának módosulása, illetve az átmeneti időszakokban a nyelv(politika)i *status quo* felborulása okozta bizonytalanság, a normák ütközése (Pavlenko 2009), a folyamatban lévő változás, valamint a nyelvi és politikai ideológiák átalakulása is.

Az ilyen, a pillanatnyi változást, az átmenet időszakát megragadó nyelvi tájképes kutatások arra is alkalmasak, hogy a nyelvpolitikai döntések következményeit ne csupán a hivatalos szereplők, ne kizárólag a hivatalok és az intézmények, hanem a hétköznapi emberek szemszögéből is lássuk. Az ebben az alfejezetben bemutatott dokumentumok, fotók arra hívják fel a figyelmet, hogy a nagypolitika változásai, a nyelvpolitikai döntések milyen hirtelen alkalmazkodást követelnek meg az adott helyen és időben élő emberektől; arra figyelmeztetnek, hogy a (nyelv)politikai döntések közvetlen hatással vannak az emberek életére, munkájára.

3.Az állami alatti szint szerepe a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika alakításában

3.1. Nyelvpolitika, nyelvi tájkép és nacionalizmus

Ebben az alfejezetben a nyelvpolitikát úgy értelmezzük, mint a nyelvi viszonyokba és a kommunikációs szokásokba történő, rendszerint valamilyen ideológiai hátterű beavatkozást, illetve ennek eredményét (Bochmann 1999: 32). Ebben az értelmezésben a nyelvi tájkép az aktív nyelvpolitika vetülete, következménye. Shohamy (2015) azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy korántsem kizárólag az államok folytatnak nyelvpolitikát. Ebből következik, hogy a nyelvi tájkép alakításában sem kizárólag egyetlen szereplő vesz részt. Különösen így van ez a nemzeti kisebbségek által lakott területeken.

Brubaker rámutat arra, hogy „[a] nemzeti kisebbségek (…) kétféle, egymással kibékíthetetlen nacionalizmus közé szorulnak: az egyik oldalon azoknak a nemzetiesítő államoknak a nacionalizmusai állnak, amelyekben élnek, a másikon pedig azoknak az anyaországoknak a nacionalizmusai, melyekhez az etnonacionális affinitás révén, ha nem is legális állampolgárságon keresztül kötődnek. A kisebbségek maguk is támasztanak követeléseket, méghozzá nemzetiségük alapján. Éppen ezek a követelések teszik őket nemzeti kisebbségekké" (Brubaker 2006: 15). Hasonlóan vélekedik Kántor (2014: 43) is, aki a nemzet intézményesülése folyamatában különböztet meg több szereplőt: a nemzetállamot, az anyaországot és a szervezett, intézményesült nemzeti kisebbséget: „E három szereplő dinamikus kölcsönhatásban áll egymással, folyamatosan követi az eseményeket és saját logikája szerint reagál ezekre".

Úgy véljük, hogy – miként a nemzet intézményesülésének és a nacionalista politikák gyakorlatában – a nyelvpolitikában sem kizárólag egyetlen szereplő aktív (Csernicskó–Szabómihály 2010, Csernicskó–Péntek–Szabómihály 2010, Csernicskó 2013: 444). Egyetértünk Bochmannal (1999: 31), aki szerint „A nyelvpolitika nemcsak »fentről lefelé« működik, hanem, mint a politika általában, a különböző vagy akár ellentétes érdekek, vélemények és hozzáállások összhatásában realizálódik". Blommaert (2006: 240) megállapítja, hogy a nyelvpolitika területén aktív szereplők nagyon különböző szinteken jelenhetnek meg: az állam szintjén, a szubnacionális szinteken, vagy éppen a szubnacionális színtéren. Az alábbiakban a kárpátaljai nyelvi tájkép példáján át mutatjuk be, hogy a nyelvpolitika, illetve a nyelvi tájkép alakításában számos szereplő vesz részt tevékenyen. Rámutatunk, hogy a Brubaker (2006) és Kántor (2014) által

dc_1478_17

azonosított három szereplő – a nemzetállam, az anyaország és a nemzeti kisebbség intézményesült képviselői – mellett más aktorok is szerepet kapnak a nyelvi tájkép alakításában. A nyelvi tájképet formálók egymás aktivitására adott reakciói számos esetben visszahatnak a nyelvi tájképre, de időnként magára a nyelvpolitikára is. A terjedelmi korlátok miatt csupán egyetlen olyan tényezőre irányítjuk rá a figyelmet, melyek szerepet kapnak abban, milyen lesz Kárpátalja nyelvi tájképe. Ez egyik a kisebbségi és többségi társadalom rejtett, alulról jövő nacionalizmusa[352].

Elemzésünkben arra is szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a nemzeti kisebbségek által lakott területek nyelvi tájképének leírása, elemzése során nem csupán azt kell felmérnünk, mely nyelvek és milyen arányban láthatók a nyilvános térben; azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy kik tették ki (vagy tüntették el) az adott feliratokat, hogyan és miért (lásd Gorter et al. eds. 2012).

3.2. Alulról szerveződő nacionalizmus

A nyilvános térbe nemcsak kihelyeznek feliratokat, hanem időnként törölni is szokták azokat, vagy épp felülírnak bizonyos szövegeket. „A szimbolikus tér nyilvánossága, és az a tény, hogy ezt elsősorban az államhatalmi szervek formálják rendeletek révén, a nyelvi tájképet a nyelvpolitika megnyilvánulási terepévé teszik, ahol megnyilvánulhat a nemzeti identitás. Mindez számos módon jelentkezhet a nyilvános térben, elsősorban egyes nyelvek törlésével, vagyis bizonyos nyelveken kihelyezett feliratok eltüntetésével" – fogalmaz Pavlenko (2009: 154–155). Pontosan ez történt 2014-ben Bustyaházán, amikor ismeretlenek fekete festékkel fújták le a település határában az ukrán–magyar kétnyelvű helységnévtábla magyar szövegét. 2016 áprilisában azonban arról számolt be arról a sajtó, hogy egy társadalmi szervezet fiatal aktivistái megtisztították és újra láthatóvá tették a magyar nyelvű feliratot (120. és 121. fotó). A lefestett, összefirkált táblát a hatóságok és a helyi önkormányzat helyett társadalmi aktivisták állították helyre. Ez az etnikai és nyelvi konfliktusok rendezésének békés módja. A rongálás nyomai eltűntek, ám a tetteseket nem találó rendőrség és a helyreállítást hosszú hónapokig halogató helyi önkormányzat felelőssége továbbra is fennáll.

120. fotó és 121. fotó. Civil aktivisták eltüntetik a fekete festéket a helynévtábla magyar nyelvű szövegéről Bustyaházán

Ellenkező jelenségre is van példa Kárpátalján: amikor társadalmi aktivisták nem törölnek bizonyos nyelveket a nyelvi tájképből, hanem ellenkezőleg – hozzáírnak.

Az előzőekben említettük, hogy a Szovjetunióban a kárpátaljai magyar településnevek kezdetben nem jelenhettek meg a nyilvános térben: a magyar nyelvű sajtóban, a közterületi feliratokon is csak szlávosított formájukban lehetett használni őket (Beregszászi 1995/1996,

[352] A nacionalizmust itt értékítélettől mentesen úgy értelmezem, mint egy közösség olyan törekvését, amely saját nemzeti reprodukciójának biztosítására törekszik (Kántor 2014: 10).

dc_1478_17

1997, 2005, Csernicskó 2015). Ukrajna 1991-es függetlenné válását követően a kárpátaljai magyar helységnevek használata körül többször is voltak kisebb-nagyobb konfliktusok (Beregszászi 1995/1996, 2005). Az 1990-es évek második felére azonban a helyzet megoldódott: a legtöbb magyarok lakta kárpátaljai település hivatalosan visszakapta történelmi magyar nevét (Levenec és mtsai 2008: 646–647, Dobos 2016a, 2016b), és ezek a helységnevek jelentek meg a települések határában kihelyezett kétnyelvű táblák magyar feliratán is (Beregszászi 2005, Csernicskó 2013: 317–322). Így volt ez például a Beregszászhoz közeli, aranybányájáról ismert Muzsaly községben is (122. fotó).

122. fotó. Muzsaly község kétnyelvű helységnévtáblája

2008-ban azonban az állami közútkezelő a lecserélt helynévtáblákon több helyen a magyar településnevek helyett a cirill betűs ukrán névváltozatot írta át latin betűkkel. Ekkor *(Nagy)muzsaly* község neve az ukrán *Мужієво* „latinosítása” révén *Muzhiyevo* alakban került fel az új táblára a korábbi *Muzsaly* helyett. Amint arról a Kárpáti Igaz Szó című, Ungváron megjelenő lap 2008. március 6-ai számában beszámolt, a táblára „a helybeliek nemes egyszerűséggel festékszóróval ráírták a település rendes magyar nevét” (123. fénykép).[353]

123. fotó. A „helyreállított” muzsalyi helynévtábla

[353] http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/080306/ke01.html (2015.4.7.).

dc_1478_17

Hasonló történt Beregszász határában is. Amint az a 124. fotón látható, ismeretlenek a *Beregszász* feliratot is felírták az ukrán *Берегово* és a szláv névváltozatból transzliterált *Beregovo* alá, mert – ahogyan az egyik blogbejegyzés szerzője fogalmazott – „Beregszász azért csak Beregszász, s nem Beregovo”.[354]

124. fotó. Magyar felirattal kiegészített tábla Beregszász határában

Az ismeretlen és szervezetlen civilek által végrehajtott „gerillaakciók” nem maradtak hatás nélkül. Ma már Beregszász Munkács felőli határában olyan tábla áll, amelyen az ukrán mellett a közösség által használt magyar névváltozat van feltüntetve (125. fénykép). Muzsalyban továbbra is a település magyar nevével felülírt, a korábban már bemutatott képről ismert tábla fogadja a községbe érkezőket.

125. fotó. Kétnyelvű helynévtábla Beregszász határában

Amint látjuk, két magyarok lakta település nevének a hagyományoktól eltérő módon szerepeltetése nem felelt meg a kárpátaljai magyar közösség által a független Ukrajnában kivívott pozícióknak, és a „normasértés” arra késztette a lakosokat, hogy „helyreállítsák” a rendet a nyelvi tájképben. A nyelvi tájkép „helyreállításának” alulról jövő kezdeményezése hatással

[354] http://varadiviki.blogspot.hu/2012/07/telt-haz-karpatia-koncerten-valamint.html (2015.4.13.).

dc_1478_17

volt a hatóságokra is, és megtörtént a helyzet felülről jövő korrekciója. Az eredmény: ma újra *Muzsaly* és *Beregszász* áll a helynévtáblákon.

A fenti esetben a kárpátaljai magyar közösség ismeretlen „aktivistái" korrigálták a nyelvi tájképet. Ám fordított esetre is van példa.

Szürte község határában szintén olyan táblát állított fel a közútkezelő, melyen csak a falu ukrán neve (*Сюрте*), illetve annak latin betűkkel átírt, ám a helyi magyar nyelvhasználattal nem egyező változata (*Siurte*) szerepelt (126. fotó). A helyi önkormányzat azonban saját hatáskörben korrigálta a helyzetet, és ugyanarra a táblára felszerelt egy újabbat, melyen már a község hagyományos magyar neve (*Szürte*) áll (127. fotó).

126. és 127. fotó. Szürte hivatalos ukrán, annak latin betűs transzliterált változata, illetve a falu magyar neve a község határában felállított táblán

Hamarosan azonban a többségi társadalom név és arc nélküli aktivistái – a muzsalyihoz és beregszászihoz hasonló módon – kifejezésre juttatták elégedetlenségüket a nyelvi tájképet szerintük rossz irányba átalakító önkormányzati kezdeményezéssel szemben. Ismeretlenek úgy vélték, a magyar helységnevek feltüntetése Kárpátalján sérti az ukrán nyelv hegemóniáját, ezért fekete festékkel fújták le több község határában a többnyelvű táblákon látható magyar feliratot[355], többek között Szürtében is (128. fotó).

128. fotó. A magyar nevet lefestették

[355] http://karpathir.com/2015/04/20/peldatlan-vandalizmus-karpatalja-magyarlakta-telepulesein/ (2015.4.20.).

dc_1478_17

3.3. Nacionalizmus a középső szinten

Brubaker (2006) és Kántor (2014) is aktív szereplőként különböztette meg a nemzeti kisebbség nacionalizmusát. Az alábbiakban arra mutatunk két példát, ez hogyan jelenik meg a nyelvi tájképben Kárpátalján.

Kárpátalja déli, magyar többségű vidékeinek nyelvi tájképét sajátosan színesíti a régió két magyar politikai érdekvédelmi szervezetének évtizedekig (az 1990-es derekától egészen a 2014-es helyhatósági választásokig) fennálló éles politikai szembenállása és vetélkedése. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) egyaránt nagy hangsúlyt fektet arra, hogy magyar vonatkozású emléktáblákkal, magyar nyelvű feliratokkal töltsék ki a szimbolikus teret. Újabban – Magyarország pénzügyi támogatásával – olyan kétnyelvű helynévtáblákkal látják el ezek a szervezetek a magyarok lakta településeket, melyeken a település címere is megjelenik.

Érdekes azonban, hogy mindkét szervezet saját ízlésvilága szerint készítteti el ezeket a táblákat. Ennél fogva egyes magyar falvak határában az egyik, mások szélén a másik szervezet által állíttatott tábla látható. A helyi politikai életben és a szimbólumok világában eligazodó utazónak ebből fogalma lehet arról, melyik kárpátaljai magyar szervezet szimpatizánsai vannak túlsúlyban az adott községben (129. és 130. fénykép).

129. és 130. fotó. A KMKSZ által adományozott kétnyelvű helynévtábla Fornos falu szélén, illetve az UMDSZ révén állított tábla Farkasfalva határában

Vannak persze olyan helységek is, melyek határában a hivatalos névtábla mellett mindkét konkurens magyar szervezet táblája megtalálható (131. és 132. fotó). Ilyen falu például Izsnyéte, ahol mindkét magyar párt táblája megtalálható: a település egyik végében az egyik, a másik végében a másik típusú táblával találkozhatunk.

dc_1478_17

131. és 132. fotó. A KMKSZ és az UMDSZ táblája Izsnyéte község két különböző végén

Az egyik magyarországi jobboldali párthoz kötődő szervezetek támogatásával több kárpátaljai magyarok lakta településen nem csupán cirill és latin betűs helynévtáblákat állítanak, hanem rovásírással is megjelenik a helységnév (133. fotó).

133. fotó. Rovásírásos helynévtáblát avatók Tiszakeresztúron

A rovásírásos helységnévtáblák 2010-ben kezdtek megjelenni a Kárpát-medence és Kárpátalja magyarok lakta településeinek határában[356], rendszerint (jobboldali elkötelezettségű) magyarországi civil szervezetek vagy a Jobbik Magyarországért politikai párt ajándékaként. A rovásírásos feliratok nem közvetlenül a közútkezelő vagy a helyi önkormányzat által állított

[356] http://hu.wikipedia.org/wiki/Rov%C3%A1st%C3%A1bl%C3%A1s_telep%C3%BCl%C3%A9sek_list %C3%A1ja (2015.4.7.).

dc_1478_17

hivatalos helységnévtáblán kapnak helyet, hanem a két kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezet valamelyike által állított nem hivatalos táblán. A 133. fotón például a KMKSZ által felállított táblára került fel a rovásírásos szöveg, a 134. felvételen viszont az UMDSZ által Bene község szélén kihelyezett táblára szereltek ilyet. A rovásírásos feliratok megjelenése a szimbolikus tér hangsúlyosan magyar nemzeti szimbólumokkal való kitöltését célozza: nem elegendő a magyar nyelvű helységnév feltüntetése, ennél erősebb jelképekkel kell megjelölni a területet. Ezek a rovásírásos feliratok magyarországi import következményeként vannak jelen a régió nyelvi tájképben.

134. fotó. Bene község hivatalos kétnyelvű helynévtáblája és a nem hivatalos UMDSZ-es kétnyelvű tábla, rajta fölötte piros–fehér–zöldben megjelenő rovásírásos felirat

A két magyar politikai párthoz kapcsolódó helynévtáblák, illetőleg a magyarországi „import” következtében a régióban megjelenő rovásírásos feliratok nem illeszthetők tipikusan sem a *top-down*, sem pedig a *bottom up* típusú feliratokhoz. Ezek a kiírások a középső szintet képviselik: nem Ukrajna, és nem Magyarország jelenik meg általuk aktorként a kárpátaljai nyelvi tájképben, hanem a régió magyar érdekvédelmi szervezetei, illetve a magyarországi jobboldali civil és politikai mozgalmak.

3.4. Konklúzió

A hivatalos táblák összefirkálása, lefestése adminisztratív szabálysértés. Valójában azonban azok a társadalmi aktivisták, akik magyar felirattal egészítették ki a két helységnév-táblát, a törvényességet állították helyre. Ukrajna földrajzi nevekről szóló törvényének 6. cikkelye és az állami nyelvpolitika alapjairól hozott törvényének 20. cikkelye alapján azokon a területeken, ahol egy nemzeti kisebbségi közösség nyelvét anyanyelvként beszélők aránya eléri a 10%-ot, a földrajzi neveket (többek között a helynévtáblákat is) kötelező a kisebbségi nyelven is kihelyezni.

A nyelvi tájképet nyilvánvaló módon meghatározzák azok a törvények, rendeletek, melyek felülről szabályozzák a nyilvános tér kitöltésének kereteit. Marten és munkatársai szerint azonban a nyelvi konfliktusok úgy is láthatóvá válhatnak, hogy egyes csoportok a nem kívánt nyelvet átfestik, vagy a (szerintük) hiányzó nyelveket hozzáfestik (Marten et al. 2012: 7–8). A fentiekben kárpátaljai példák révén igazoltuk, hogy az egymás mellett élő közösségek nacionalizmusa alulról jövő, rejtett akciók révén alakíthatja a nyelvi tájképet. Bemutattuk, hogy a térben élő embereknek a környezetük nyelvi tájképére adott reakciói miként módosíthatják a nyilvános teret: a graffiti, a hivatalos feliratok összefirkálása, átfestése, gerillafeliratok és -táblák kihelyezése (Horony, Orosz és Szalay 2012: 121–158; Orosz 2013, Csernicskó 2015), vagy magánterületen elhelyezett félig hivatalos szövegek (lásd Zalabai 1995), a nyilvános tér bizonyos szegmenseiből száműzött, de az internetes felületeken jelen lévő nyelvek (lásd Kamusella et al. 2016: 2) révén látványosan változtatható a politikai szereplők által elképzelt és előírt nyelvi tájkép.

A nyelvi tájkép szimbolikusan jelzi, kik élnek az adott térben. Ha a kisebbség nyelve nem jelenik meg a nyelvi tájképben, az azt üzeni az ott élőknek, hogy a hatalom számára a nemzeti kisebbség láthatatlan, nem létezik. A szimbolikus tér kitöltésére irányuló törekvések intenzitását érzékelve megérthetjük, miért olyan fontos mind a többségi, mind pedig a kisebbségi közösségek számára a nyelvük nyilvános térben való megjelenítése.

A nyelvi tájkép végeredményben a felülről jövő szabályozás és kontroll, valamint a nyilvános tér interpretációjára adott alulról szerveződő akciók és az ezekre felülről érkező válaszreakciók, valamint a tágabb kontextusban bekövetkező mozgások révén folyamatosan alakul, dinamikusan változik (Shohamy 2015: 156). Shohamy szerint a nyelvpolitika elméletének és gyakorlatának abba az irányba kell elmozdulnia, amely minél több jogot és lehetőséget nyújt az emberek számára, hogy tevékenyen részt vegyenek a szűkebb és tágabb térben megjelenő nyelvekkel kapcsolatos döntések előkészítésében és azok megvalósításában (2015: 169). A helyben élők gyakran sokkal jobban érzékelik, milyennek kell(ene) lennie a regionális nyelvi helyzetnek és nyelvpolitikának, hogyan kell(ene) alakulnia a nyelvi tájképnek, hogyan lehet(ne) a lehető legkevesebb tiltással szabályozni a nyelvek használatát, mint a sok száz kilométer távolságban lévő adminisztratív központok politikusai, hivatalnokai és elméleti szakértői. A politikai döntéshozatal és a gazdaságpolitika decentralizációja mellett szükséges lehet a nyelvpolitikai kodifikáció bizonyos fokú decentralizálására is. A nyelvpolitika alakításának, bizonyos elemeinek regionális szintekre áthelyezése révén talán csökkenthetők volnának a nyelvpolitikai döntéseket kísérő feszültségek.

A nyelvpolitika és a nyelvi tájkép alakításában ma már korántsem kizárólag a három klasszikus szereplő (a nemzetállam, az anyaország és az intézményesült nemzeti kisebbség) vesz részt.

4. Nyelv, gazdaság, társadalom: globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében

4.1. Bevezető

A magyar nyelvészetben is egyre divatosabb kutatási témává váló nyelvi tájkép kapcsán gyakran kiemelik, hogy a nyelvi tájkép – vagyis az, hogy egy vizsgálati egységként meghatározott területen milyen nyelvek jelennek meg vagy épp nem jelennek meg a nyilvános térben (Backhaus 2006; Laihonen 2012; Shohamy és Waksman 2009, Shohamy 2015: 154) – a nyelvpolitika egyik megjelenési formája (Dal Negro 2009: 206, Shohamy 2006: 112, 2015: 168, Spolsky 2004: 5), amely szoros összefüggésben van a nyelvi ideológiákkal (Bartha–Laihonen–Szabó 2015: 216, Blommaert 2006: 244, Kroskrity 2000, Shohamy 2006). Shohamy (2015: 157) azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy korántsem kizárólag az államok folytatnak nyelvpolitikát, és – Spolsky (2009)-re utalva – figyelmeztet: a nyelvpolitika mint eszköz iskoláknak, városi intézményeknek, közösségeknek, kórházaknak, katonai egységeknek, tömegkommunikációs eszközöknek, kisebb-nagyobb csoportoknak és akár a családoknak is a rendelkezésére állhat.

dc_1478_17

Az előző részben bemutattuk, hogy társadalmi aktivisták miként alakíthatják a nyelvi tájképet. A nyelvi tájkép alakításában tehát – a nyelvpolitikában hagyományosan aktív államok és vállalatok, intézmények mellett – több más szereplő is részt vesz (lásd pl. Gorter et al. eds. 2012, kárpátaljai vonatkozásban pl. Csernicskó 2015b, 2016a, 2016b). Nem véletlen, hogy a nyelvi tájképben rögzített jeleket felülről szervezett (top-down), illetve alulról jövő kezdeményezésre létrejött (bottom-up) jelekre osztják (Ben-Rafael et al. 2006, Gorter 2017). Az alábbiakban azt érzékeltetjük röviden, hogyan alakítják az abszolút magyar többségű kárpátaljai települések nyelvi tájképét a gazdasági érdekek és viszonyok, az egyes nyelvek (vélt vagy valós) gazdasági értéke, presztízse.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatási programjában másfél évtizede szerepel az ukrajnai, kárpátaljai nyelvpolitikai történések folyamatos nyomon követése. A régió nyelvi tájképének dokumentálása, kutatása, elemzése ebből a nyelvpolitikai programból nőtt ki. A kutatóközpont archívumában összegyűlt fotóanyag lehetőséget teremt arra, hogy a ma Kárpátaljának nevezett vidék nyelvi tájképét számos szempontból elemezzük. Az alábbiakban nyelv és gazdaság összefüggési rendszerében tárgyaljuk Kárpátalja jellemzően magyarok lakta részeinek nyelvi tájképét. Azt mutatjuk be, hogyan jelenik meg ezen a területen két, jelentős gazdasági presztízzsel rendelkező világnyelv: az angol és az orosz.

4.2. Az adatok

Kárpátalja magyar közössége az 1980-as évek vége óta törekszik arra, hogy a magyar nyelv egyre több funkcióban legyen használatos a vidéken. A régió magyarok lakta sávjában ma már teljesen természetes, hogy a magyar – természetesen más nyelvek mellett – hangsúlyosan jelen van a nyelvi tájképben (Beregszászi 2005, Csernicskó 2014b, Laihonen–Csernicskó 2017, Hires-László 2015, Karmacsi 2014a, 2014b, Tóth 2014a, 2014b). Az utóbbi egy-két évben azonban ismét egyre több nem magyar nyelvű felirat, kiírás jelent meg a kárpátaljai magyar nyelvterület szimbolikus terében. Ezt, illetve ennek hátterét mutatjuk be röviden.

Thurlow és Jaworski (2010: 130) megállapítják, hogy „a turizmus de facto a szemiotikai ipar kvintesszenciája – az ádáz kulturális és szimbolikus termelés helyszíne". A nyelvi ideológiáknak és a nyelvi tájképnek a gazdaság, illetve a turisztika szempontjából történő elemzése fényt deríthet arra, hogy miért jelennek meg egyes nyelvek a nyilvános térben és hogyan válnak áruvá (lásd Bátyi 2014, Heller–Pujolar–Duchêne 2014, Heltai 2014), és másokat miért távolítanak el a nyelvi tájképből (lásd Pavlenko 2008).

Nyelv, politika és gazdaság kontextusában értelmezhető az a jelenség is, amely a magyar többségű vidéken zajlik Kárpátalján.

4.2.1. Az angol nyelv megjelenése Kárpátalja magyarok lakta területein

Az angol nyelv terjedésére a posztszovjet térség államaiban (s ezen belül Ukrajnában) több kutató felhívta a figyelmet (Bilaniuk 2005, Hornberger 2003, House 2003). Mások (például Bever 2010, Bilaniuk–Melnyk 2008, Oliynyk 2013, Pavlenko 2009, L'nyavskiy-Ekelund 2016) arra is rámutattak, hogy az angol nyelv Ukrajna nyelvi tájképében egyre markánsabban van jelen.

House (2003: 561) bemutatja, hogy a második világháború után új utakon elinduló Németországban az angol a demokratikus állam szimbólumává vált, és segített az embereknek elfeledni a múltat. A szerző szerint a Szovjetunió széthullása után Kelet-Európa posztszovjet államaiban az angol hasonló funkciókat tölt be, és egyben segédeszköz az orosz mint korábbi *lingua franca* kiszorítása során (House 2003: 561). Pavlenko (2009: 258) összeveti az angol terjedését a kelet-európai országokban és a szovjet utódállamokban, és arra a következtetésre jut, hogy a hasonlóságok mellett különbségek is vannak e folyamatban. A terjedőben lévő angol mindenütt magas presztízsű, az innováció, a globalizáció és a nyugati értékek nyelveként jelenik meg. Az egykori Szovjetunió államaiban azonban az angol mindezek mellett a szovjet totalitárius rezsimmel asszociálódó orosz nyelv kiszorításával is együtt jár. Miközben a volt keleti

blokkban az angol a helyi nyelvek mellé lépett be a nyelvek piacára, a volt szovjet birodalomból kiszakadt országokban a globális világnyelv verseng az orosszal (Pavlenko 2009: 258). Egy másik tanulmányában bemutatja, hogy Kijevben a hatóságok a nyelvi tájkép ukránosítására törekszenek, amibe az orosz–ukrán kétnyelvűség helyére lépő ukrán–angol kétnyelvűség is belefér (Pavlenko 2012: 53). A posztszovjet térség *lingua fraca*-ja, az orosz így fokozatosan átadja a helyét a nyilvános térben a globális világnyelvnek, az angolnak.

Hornberger (2003: 2) úgy látja, hogy az 1991-ben függetlenné vált és a helyét, identitását kereső Ukrajnában a helyi, a nemzeti és a globális diskurzusok átfedik egymást, rivalizálnak egymással, és ez a versengés érzékelhető a nyelvi tájképben is. Mindez úgy jelenik meg a felszínen (azaz a nyilvános térben), mint az ukrán, az orosz és az angol nyelv közötti vetélkedés, ami egyben a cirill és a latin betűs feliratok szintjén is folyik (Hornberger 2003: 2). Kelet-Ukrajna városainak nyelvi tájképének elemzése alapján Bever (2010: 211–215) úgy véli, hogy az elsősorban orosz nyelvű régió nyelvi tájképében egyre gyakrabban megjelenő angol nyelv (és vele a latin betűs írás) egyfajta kompromisszum az ukránosítani szándékozó központi hatalom és az orosz nyelv dominanciáját fenntartani szándékozó helyi lakosság egymással szemben álló nyelvi ideológiái között. Az angol terjedését Ukrajnában egyrészt a globalizáció hatásával, másrészt pedig a nemzetközi piac ukrajnai terjeszkedésével, a multik és világmárkák megjelenésével magyarázza (Bever 2010: 213–214). Négy ukrajnai nagyváros (Kijev, Dnyipro[petrovszk][357], Lviv/Lemberg és Odessza) nyelvi tájképét elemző munkájában L'nyavskiy-Ekelund (2016: 93) arra a következtetésre jut, hogy az angol arrafelé „a hatalom, a presztízs, a globalizáció és a nyugati világhoz tartozás nyelve", majd leszögezi, hogy „a kapitalizmus Ukrajnában már nem csak oroszul beszél, mint korábban", hanem sokkal inkább angolul (L'nyavskiy-Ekelund 2016: 96).

Érdekes, hogy az orosz kiírásokat fokozatosan felváltó angol nyelvű feliratok kapcsán egyetlen elemző sem figyelt fel arra a jelenségre, hogy miközben az ukrajnai nemzetépítés egyik kiemelt projektje a minél erősebb pozíciók kivívása az ukrán nyelv számára, elsősorban az orosz nyelvvel szemben, az ukrán hatóságokat egyelőre nem aggasztja az angol egyre erősebb térhódítása Ukrajnában. Ebből is látszik, hogy a nemzetépítési folyamatban az orosz nyelvvel és kultúrával, illetve a szomszédos Oroszországgal szemben folyik az ukrán identitás meghatározása és megerősítése. Ebben a folyamatban az angol nem a veszélyeztetett ukrán nyelvet fenyegető globális világnyelvként, hanem a nyugati integráció és a szovjet világból való kiszakadás egyik szimbólumaként jelenik meg.

A kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó (Da Silva–Heller 2009). Kárpátalja iparilag fejletlen vidék, a jellemzően hegyvidéki környezet miatt kevés a művelhető földterület is. Ebből adódóan a munkahely is kevés. Egyre többen látnak azonban kitörési pontot a turizmusban (Berghauer 2012, Rada 2015). A turistákat alapvetően két irányból várja Kárpátalja: Ukrajna belső területeiről és a szomszédos országokból. Ukrajnából télen a Kárpátok sípályái, nyáron a hegyek természeti szépségei, illetve a termálfürdők vonzzák az utazókat. Magyarországról elsősorban a régió magyar vonatkozású történelmi emlékhelyei, a nemzeti örökség turizmus (Feischmidt 2008: 122) miatt utaznak ide sokan. Miután 2014 márciusában Ukrajna gyakorlatilag elveszítette legkedveltebb nyári üdülőhelyét, az Oroszország által annektált Krím-félszigetet, Kárpátalja turisztikai vonzereje tovább növekszik; elsősorban a belföldi turistaforgalom növekedett meg (Csernicskó 2014a, Csernicskó–Laihonen 2016, Karmacsi 2017).

A turistákat a természeti és kulturális látnivalók mellett egyre jobban szervezett programokkal várják a régióban. Ukrán, orosz és magyar nyelven működő turisztikai információs hálózatot építettek ki a kárpátaljai városokban. 2014-től minden évben kétnyelvű (ukrán–magyar) fesztiválprogramot adnak ki. A hó hiánya miatt turisztikai holtszezonnak számító februárban

[357] Dnyipropetrovszk (ukránul: Дніпропетровськ) városát az ukrajnai ún. dekommunizációs törvény alapján 2016. február 4-én *Dnyipro* (ukránul: *Дніпро*) névre nevezte át az ukrán parlament (Fedinec–Csernicskó 2016: 89–90).

dc_1478_17

az éttermek kínálatával, a kárpátaljai konyha kedvezményes árú kóstolásával csábítják a turistákat Kárpátaljára (Csernicskó 2014a).

A 2012-es ukrán–lengyel közös rendezésű labdarúgó Európa-bajnokságtól is azt várták, hogy fellendíti a turizmust. A nemzetközi sportesemény előtt számos angol nyelvű vagy angol nyelvű szöveget is tartalmazó felirat, információs tábla, szóróanyag jelent meg az egész ország területén, így Kárpátalján is. A 135. fotón egy ilyen angol, német és magyar nyelven készített turisztikai reklámanyag látható.

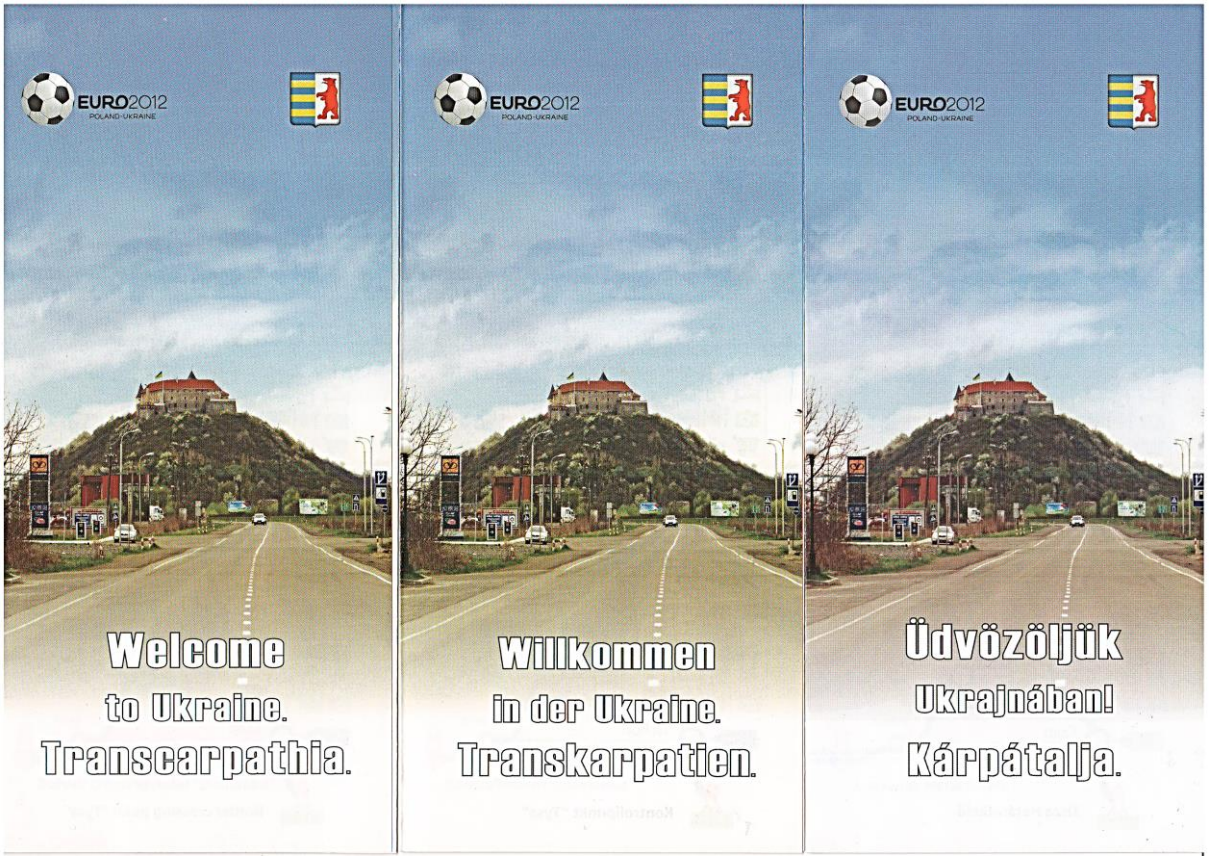

135. fotó. Angol, német és magyar nyelven összeállított, Kárpátalját népszerűsítő turisztikai reklámanyag

Az angol kiírások terjedése a régióban és a városban egyértelműen a globalizáció egyik jele: egyre több nemzetközi cég, márka, brend jelenik meg a régióban. Blommaert (2010: 24) ezt a fajta nemzetköziséget a „*McDonaldization*" (McDonaldizáció) terminussal nevezi meg, s ez annak ellenére is jellemző Kárpátalján, hogy 2017-ben a régióban (még?) egyetlen McDonald's sem működik. Az angol viszont a globális üzlet és kereskedelem, valamint a nemzetközi populáris kultúra révén egyre gyakrabban jelenik meg a kárpátaljai nyelvi tájképben (Csernicskó–Laihonen 2016: 21–22).

A nemzetközi eseményekre, turisztikai és gasztronómiai fesztiválokra érkezők jelentős része nem beszél magyarul, így természetes, hogy az ő figyelmüket a magyar mellett más nyelven is fel szeretnék kelteni. A Beregszászban szervezett európai kultúra napja rendezvényeinek potenciális vendégeit például a régióban szokásos ukrán és magyar nyelvű szöveg mellett angolul is köszöntötték (136. fotó).

dc_1478_17

136. fotó. Ukrán, magyar és angol nyelvű szöveg egy beregszászi reklámtáblán

Kárpátalját Ukrajnán belül – többek között azért, mert az Európai Unió négy tagállamával, Lengyelországgal, Szlovákiával és Magyarországgal határos – az ország nyugati kapujaként is emlegetik. A kárpátaljai Beregszász – amelytől nyolc kilométernyire található az Asztély–Beregsurány ukrán–magyar nemzetközi határátkelő – európaiságát, nyitottságát szimbolizálja a 137. és 138. fotó is. A 137. fénykép a kisváros főterén készült. A városka központi terét az egykori zsinagóga, ma a járási kultúrház épülete zárja le. Ennek a homlokzatán látható balra a kék–sárga ukrán, jobbra a piros–fehér–zöld magyar lobogó, középen pedig az Európai Unió zászlaja, melyen felül a város címere is megjelenik. Az EU lobogója itt egy olyan ország kisvárosának főterén jelenik meg, amely nem tagja az Uniónak.

137. fotó. Az EU jelképe Beregszász központi terén

dc_1478_17

A nyitott és befogadó város jelenik meg azon a tiltó táblán is, amelyet szintén Beregszász központjában, a főtér másik végén láthatnak az arra járók. A 138. fotón látható tábla megtiltja a 8 tonnánál nehezebb gépjárműveknek, hogy ráhajtsanak a várost átszelő Vérke-csatorna fölött húzódó, 1853-ban épült, a fokozódó teherforgalom miatt balesetveszélyessé vált kőhídra. A magassági jel fölött látható tábla nyolc nyelven (ukrán, magyar, belarusz, román, orosz, angol, német és lengyel) tudatja, hogy a hidat lezárták a teherforgalom elől.

138. fotó. Beregszászban kihelyezett tiltó tábla, rajta 8 nyelvű felirat

A nyugati világ és kapitalizmus elől évtizedeken át elzárt egykori szovjet régióban a magas presztízsű globális *lingua franca* hirtelen megjelenése nem járt együtt a magas szintű angol nyelvtudás széles körűvé válásával. Pavlenko (2009: 258) beszámol arról, hogy a posztszovjet államok nyelvi tájképében gyakran az angol nem sztenderd, „helyi" változata jelenik meg. Blommaert (2010: 103) a globalizáció révén terjedő, hiányos nyelvtudásból fakadó angol jellegzetességeit a „*truncated repertoire*" (csonka repertoár) terminussal jelöli. A sztenderd angolhoz mérve hibás graffitit mutat be például a kárpátaljai Mezőkaszonyból Csernicskó és Laihonen (2016: 21). A 139. fotón látható felirat is csak ebben a kontextusban értelmezhető. A Beregszász központjában lévő kétnyelvű útjelző tábla cirill betűs ukrán és latin betűs (talán) angol nyelvű feliratokat tartalmaz. A helyi, cirill betűt olvasni tudó és az ukrajnai kulturális viszonyokat ismerő utazó azt olvashatja le a tábláról, hogy a „*Luzhanka*" határátkelő egyenesen 7 km-re, a „*Vilok*" és a „*Dyakovo*" határátkelő pedig balra 23, illetve 43 km-re található. Az ukrajnai valóságot nem ismerő gépjárművezető azonban jó eséllyel nem tudja, hogy az idézőjelek között megjelenő szavak itt nem(csak) településnevet jelölnek, hanem a nemzetközi határátkelő neveként jelennek meg a táblán. Mint ahogyan azt sem sokan tudják, hogy a „*Luzhanka*", „*Vilok*" és „*Dyakovo*" előtt egyaránt látható *KPP* az ukrán *Контро́льно-пропускни́й пункт* (ellenőrző pont) rövidítése, ami a közlekedési útmutató táblán a vám- és útlevél-ellenőrzési helyet is jelentő nemzetközi határátkelőt jelöli. Hiába van tehát a cirill betűs ukrán alatt latin betűs angol nyelvű felirat is, a keleti szláv nyelvekben és kultúrában idegenül mozgó utazó könnyen eltévedhet: a latin betűs *KPP* rövidítés értelmezhetetlen számukra.

dc_1478_17

139. fotó. Nehezen értelmezhető latin betűs felirat egy nemzetközi útjelző táblán Beregszász központjában

A 140., 141. és 142. fotó Beregszász külvárosának egyik legismertebb, étteremként, szórakozóhelyként és szállodaként működő komplexumához kapcsolódik. A 140. és 141. fotón látható felirat a bulizni vágyókat, a 142. pedig a testmozgást kedvelőket szólítja meg elsősorban. Figyelemre méltó, hogy a szórakozást kínáló feliratok kizárólag angol nyelven jelennek meg, a kerékpárkölcsönzőt hirdető kiírás viszont háromnyelvű: ukrán, angol és magyar.

140. fotó. Egy beregszászi szórakozóhely angol nyelvű reklámja

dc_1478_17

141. fotó. Karácsonyi bulit hirdető angol nyelvű plakát Beregszászban

142. fotó. Három nyelvű reklámtábla Beregszászban

Az angol nyelv a reklámfeliratokban nemcsak a fenti táblán jelenik meg. A 143a. és 143b. fotón például látható, hogy egy beregszászi vállalkozó ukrán, angol és magyar nyelven is hirdeti kiadó ingatlanjait.

dc_1478_17

143a. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az ukrán és az angol nyelvű tábla

143b. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az angol és a magyar nyelvű felirat

Az abszolút világnyelv, az angol kárpátaljai presztízsét jelzi, hogy akár egy szemeteskukán is megjelenhet, ahol – az ukrán nyelvű szöveg alatt – a dohányzásra kijelölt helyet hirdeti (144. fotó). Az angol itt nyilvánvalóan nem információs funkcióban van jelen. Sokkal inkább arra utal, hogy Kárpátalján, azaz Ukrajna nyugati végein a nyugati szokásokhoz illik igazodni, és a dohányzás csak a kijelölt helyen engedélyezett. Az angol itt a nyugati értékrend szimbólumaként értelmezhető.

dc_1478_17

144. fotó. Ukrán és angol nyelvű felirat egy kukán Beregszászban: dohányzásra kijelölt hely

A szolgáltatásukat külföldiek és (kül- és belföldi) turisták számára is kínáló beregszászi pénzváltók homlokzatán is látható az angol nyelv, az ukrán és a magyar mellett (145. és 146. fotó). Bever (2010: 53) szerint a kelet-ukrajnai városok bankjainak, pénzügyi szolgáltatást nyújtó intézményeinek feliratain az angol nyelv megjelenése az angol nyelvű nemzetközi pénzpiac gazdasági presztízsét és megbízhatóságát jelképezi. Feltételezhetjük, hogy az információs cél mellett Kárpátalján hasonló okokból jelenik meg a globális angol a pénzváltók kirakatában.

145. fotó. Ukrán, angol és magyar feliratok egy beregszászi pénzváltóban

dc_1478_17

146. fotó. Pénzváltó Beregszász főterén, három nyelvű felirattal: ukrán, magyar és angol

A nemzetközi turisztikai iparban jól ismert Lonely Planet honlapján így reklámozza Kárpátalját mint potenciális utazási célt: „Transcarpathia (…) is the home of Ukraine's best red wines”[358], azaz: „Kárpátalja a legjobb ukrajnai vörösborok hazája”. Nem véletlen tehát, hogy a szőlőtermő és bortermelő vidéken a turisták számára kínált szolgáltatások között megjelenik a borház, a borkóstolás is. A 147. fotó egy ilyen ukrán és angol nyelven kihelyezett reklámfeliratot mutat be. A felirat nagy valószínűséggel elsősorban nem az ukránul nem beszélő külföldiek számára készült, hanem az angol mint világnyelv presztízse miatt került a táblára.

147. fotó. Borház reklámja Beregszászban ukrán és angol nyelven

A turistákat célozza meg az a kiírás is, amely a 148. fotón látható. A tábla ukrán és angol nyelven kínál szálláshelyeket a Beregszászba érkezők számára. Az ukrán szövegek közé ékelt *rooms for rent* angol nyelvű szöveg funkciója valószínűleg itt sem az, hogy az információt nemzetközi nyelven is megjelenítse, hanem a nyugati színvonallal kapcsolatos asszociációkat próbálja aktivizálni.

[358] http://www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia/introduction (2016.1.06.).

dc_1478_17

148. fotó. Szálláshelyeket ukrán és angol nyelven hirdető plakát Beregszászban

Az angol nyelvű feliratok, kiírások beregszászi jelenlétét Hires-László Kornélia (2015) is rögzítette tanulmányában. A kutató összesen 1172 fényképet készített a város központjában, melyek közül 73 olyat talált, ahol jelen volt az angol nyelv. Ez az összes felvétel 6,2%-a; 16 felirat (az összes kiírás 1,4%-a) egynyelvű angol volt (Hires-László 2015: 167).

Az angol nemcsak a városban, hanem a környező falvakban is megjelent a nyelvi tájképben. A 149. fénykép Beregszásztól néhány kilométernyire, Jánosiban készült. A képen egy szálláshely latin betűs cégtáblája látható, és a képről az is kiderül, hogy a megnövekedett turistaforgalom a kínált szolgáltatások körét is jelentősen bővítette: itt nemcsak szállásra lelhetünk, hanem akár gépkocsit is kölcsönözhetünk. Minderről ukrán és angol nyelven tájékozódhatunk. A helyi, főként magyar anyanyelvűek kevés eséllyel élnek ezzel a lehetőséggel; nem meglepő, hogy magyar nyelvű felirat nincs is a táblákon.

149. fotó. A Jánosiban található Villa Elena nemcsak szállást kínál, hanem gépkocsi is kölcsönözhető

dc_1478_17

Az angol nyelv a kaszonyi fürdőben is megjelenik. A 150. fotón – melyet Petteri Laihonen készített – egy kizárólag angol nyelvű táblát láthatunk. Az elsősorban ukrajnai vendégeket vonzó termálfürdő és szálloda területén megjelenő kiírások legnagyobb része ukrán vagy kétnyelvű (ukrán–magyar). Az angol nyelvű felirat kevéssé funkcionális jellegű, megéretését a szöveg fölött látható két piktogram segíti. Az angol nyelv megjelenése azt üzeni a kaszonyi termálfürdő vendégeinek, hogy a hely modern, globális és nyugati. A nyugati világgal asszociálódó angol nyelv azt hivatott jelképezni az ukrajnai turista számára, hogy anélkül jutott el egy európai színvonalú helyre, hogy végig kellett volna járnia a schengeni vízum beszerzésének drága és időigényes útját (Laihonen–Csernicskó, megjelenőben). Ahogyan Pavlenko (2009: 285) fogalmaz, az ilyen angol nyelvű feliratok elsődleges funkciója, hogy „nemzetközi aurát" biztosítsanak.

150. fotó. Angol egynyelvű felirat a kaszonyi termálfürdőben

Bár a nemzetközi turizmus még csak kezdeti lépéseit teszi Kárpátalján, egyre többen érkeznek olyan külföldiek is a régióba, akik nem beszélnek ukránul, magyarul és oroszul sem. Az ő kedvükért jelentek meg az angol nyelvű feliratokat is tartalmazó turisztikai információs táblák (151. és 152. fotó). Olyan „nemzetközi" kiírások is megjelennek a régióban, mint például a *Zimmer frei* (153. fotó).

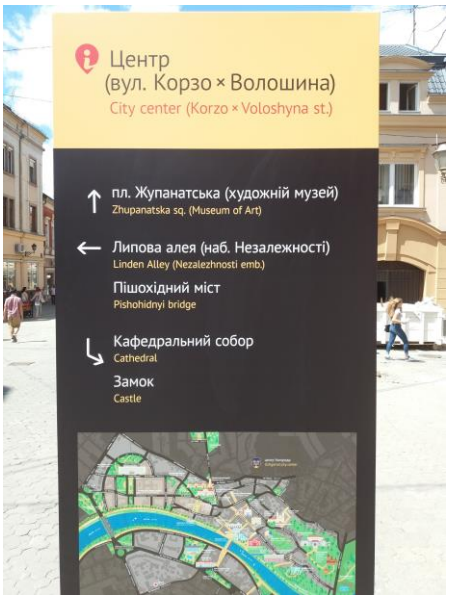

151. és 152. fotó. Ukrán–angol nyelvű turisztikai információs táblák Ungváron

dc_1478_17

153. fotó. Zimmer frei felirat egy beregszászi hotel homlokzatán

Néhány étteremben már angol nyelven is elolvasható az étlap kínálata. Ahogyan a 154. fotón látható, a *lacipecsenye* igazi nemzetközi étel: ukrán, orosz és angol nyelven is ugyanígy nevezik ezt a fogást.

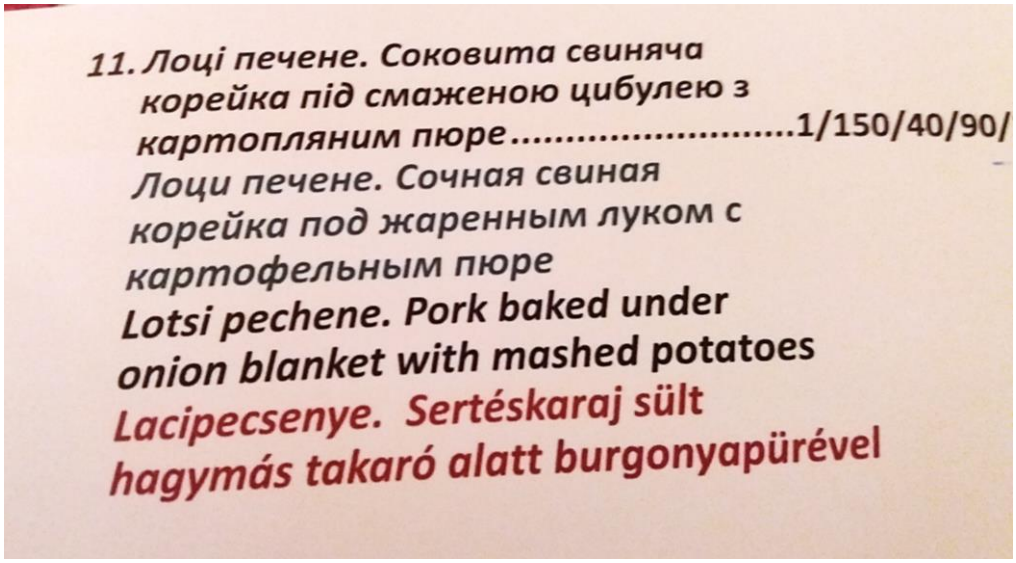

154. fotó. Egy ungvári étterem étlapja, melyen ukrán, orosz és angol nyelven is megtudhatjuk, hogy lacipecsenyét is rendelhet a vendég

Az angol terjedését nemzetközi presztízse és gazdasági értéke mellett közvetve elősegíti az is, hogy Petro Porosenko, Ukrajna elnöke 2015. november 16-án kiadott №641/2015. számú rendeletével 2016-ot az angol nyelv évévé nyilvánította.

Több kutató (például Ben-Rafael et al. 2006, Gorter 2006a: 81) amellett érvel, hogy a modern globális világban az angolt többé ne tekintsék idegen nyelvnek. Amint a fentiekben láthattuk, az angol ma már az egykor elzárt kommunista blokk vidéki, perifériku régióiban is egyre inkább jelen van: jól látható módon, egyfajta környezeti nyelvként jelenik meg a nyelvi tájképben.

dc_1478_17

4.2.2. Az orosz nyelv Kárpátalja magyarok lakta sávjában

Az orosz – mint az egykori Szovjetunió privilegizált nyelve – a kommunizmust építő birodalom széthullása után szinte azonnal elkezdett eltűnni az egykori szovjet érdekszférából (Pavlenko 2008: 282, L'nyavskiy-Ekelund 2016, Bátyi 2017) és Kárpátaljáról is. Ám az egykor domináns orosz máig nem tűnt el teljesen a posztszovjet térségből. Muth (2015a) például rámutat arra, hogy Transznyisztriában az orosz továbbra is a nemzetek közötti érintkezés legfőbb eszköze. Az orosz nyelv továbbra is jelen van Ukrajnában (Pavlenko 2012: 46–47, Bever 2015), ezen belül Kárpátalján, így a jelentős részben magyarok lakta vidéken is. Beregszász nyelvi tájképét elemző tanulmányában Hires-László Kornélia (2015: 167) az összesen rögzített 1172 fotó között 27 orosz nyelvűt talált; az összes kiírás 2,3%-án volt jelen az orosz nyelv a városban, az egynyelvű orosz szövegek száma 22 (1,9%) volt.

Pavlenko (2009: 251) rámutat, hogy Ukrajnában nem mindig egyszerű eldönteni, hogy a nyilvános térben megjelenő orosz nyelv a nemzetek közötti érintkezés nyelveként, regionális *lingua franca*-ként, vagy pedig a helyben élő orosz ajkú közösség anyanyelveként látható. Az alábbiakban bemutatott példákból kiderül, hogy az orosz nyelvű szöveget (is) megjelenítő kiírások egy részére vonatkoztatható Pavlenko megállapítása, ám az orosz feliratok jelentős része egyik kategóriába sem sorolható: ezekkel a helyi közösség tagjai a kívülről érkező, más nyelvű embereket próbálják megszólítani.

A Beregszászban és környékén látható orosz nyelvű feliratoknak egy része minden bizonnyal még a szovjet korszakból maradt meg. Tóth Enikő (2014a: 63) a Beregszászi járás két településének nyelvi tájképét elemezve rámutat, hogy bár „A Szovjetunió már 22 éve nem létezik, de a községek utcanévtáblái még mindig csak orosz nyelvűek". Elemzéséből az is kiderül, hogy „Az utcanévtáblákon kívül a településeken máshol is megjelennek az orosz nyelvű névtáblák, kiírások. Például a halábori kultúrház névtáblája még mindig orosz és magyar nyelvű, egy badalói épületen továbbra is látható a szovjet hadsereg emlékére felállított orosz és magyar nyelvű emléktábla. (…) A magasfeszültségre figyelmeztető táblák mindkét településen csak orosz nyelvűek" (Tóth 2014a: 62). A 155. és a 156. fotón szintén egy-egy orosz nyelvű figyelmeztető táblát láthatunk. Az első felvétel Mezőkaszonyban, a második Bátyuban készült.

155. fotó. Életveszélyre orosz nyelven figyelmeztető kiírás Mezőkaszonyban

156. fotó. A bátyui vasútállomás közelében oroszul figyelmeztetik a veszélyre az utasokat

dc_1478_17

Az ilyen jellegű orosz feliratok fennmaradását Pavlenko (2009: 257) abban a kontextusban értelmezi, hogy az egykori gyarmatosító nyelve még sokáig használatban marad az egykori gyarmatokon. Ez esetben az oroszt a posztszovjet térség egykori gyarmattartójának nyelveként azonosítják.

Ám az orosz nyelvet máig sokan használják Ukrajnában (Besters-Dilger ed. 2009, 2014), és Kárpátalján is. Ezt igazolja a 157. fotó is, ahol egy óriásplakáton köszönti szeretett feleségét születésnapja alkalmából egy tehetős vállalkozó. A köszöntő szövege orosz nyelvű.

157. fotó. Orosz nyelvű nyilvános születésnapi köszöntő Beregszász központjában

A kaszonyi termálfürdő nyelvi tájképét elemző korábbi tanulmányunkban (Csernicskó–Laihonen 2016) bemutattuk, hogy a Kárpátalja magyarok lakta részeire érkező szláv turisták jelentős része az orosz nyelvet használja. Nem véletlen tehát, hogy az orosz nyelvű feliratok ismét elkezdtek megjelenni a régió nyelvi tájképében. Az orosz nyelvnek a turizmus általi (újra)megjelenése a posztszovjet térségben nem egyedi jelenség. Kutatók hasonlóról számolnak be a balti államokban (Marten et al. 2012b, Muth 2015b, Pavlenko 2017a, 2017b, Zabrodskaja 2016), illetve Magyarországon (Bátyi 2014). Ryazanova-Clarke (2014: 12) szerint az orosz nyelv ismét megfigyelhető terjedése Oroszországon kívül annak transznacionális gazdasági értékével magyarázható. Ukrajnában pedig – ahol az orosz nyelvnek ma is jelentős társadalmi és gazdasági szerepe van – a kutatások tanúsága szerint „csaknem minden ukránnak, aki pénzt akar keresni, tudnia kell oroszul" (Rybka 2016). Nyilván hasonlóan van ez a posztszovjet térséghez tartozó Kárpátalján is: az orosz bizonyos fokig még mindig nagyon fontos *lingua franca* (Pavlenko 2006, 2009, 2013).

Az orosz nyelv turisztikai hasznosságát jelzi a 158a. és 158b. fénykép is. A két fotó a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épülete előtt készült. Az épület alagsorában működő önkiszolgáló étterem az államnyelv (az ukrán) mellett orosz nyelven is hirdeti, hogy „gyorsan, finomat és olcsón" ebédelhet a hozzájuk betérő vendég. Az orosz nyelvű kiírás nyilvánvalóan nem az állami hivatalban dolgozó hivatalnokokat, nem is a városban élő, az ukrán és a magyar nyelvet az orosznál jobban ismerőket próbálja megszólítani, hanem a Beregszászba érkező turistákat.

dc_1478_17

158a. és 158b. fotó. Ukrán, illetve hátoldalán orosz nyelvű reklámtábla a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épületében működő önkiszolgáló étterem előtt

A főként oroszul (vagy ezen a nyelven is) beszélő turisták miatt az orosz nyelvű szállás-hirdetések is megjelentek Kárpátalja magyarok lakta részein. Egy ilyen, orosz nyelvű hirdetést láthatunk a 159. fotón.

159. fotó. Orosz nyelvű szálláshirdetés Beregszászban

Kárpátalja magyarlakta vidékeinek nyelvi tájképét elemző tanulmányok (Csernicskó–Laihonen 2016, Csernicskó 2016a) rámutattak arra is, hogy a Kárpátaljára érkező szláv turisták jelentős része elsősorban az orosz nyelvet használja a helyi magyarokkal érintkezve is. Mivel azonban az orosz nyelv használata az elmúlt negyedszázadban visszaszorult Kárpátalján, az iskolákban sem oktatják, felnőtt egy generáció, amely nem feltétlenül ismeri a sztenderd oroszt (Csernicskó 2016a). A 160. fotón egy olyan kiírást láthatunk, amely – nagy valószínűséggel magyar anyanyelvű – fogalmazója hiányos orosz nyelvismeretéről tanúskodik. A kiírás fókuszában látható „*Выдаётся*” magyar kontaktushatás: a magyar ’kiadó’ tükörfordítása. Az orosz nyelvű szövegben megjelenő „*i*” kötőszó viszont ukrán kontaktushatás: az oroszban *i* betű nincs, van ellenben az ukránban.

dc_1478_17

*160. fotó. Sajátos helyesírással kihelyezett orosz nyelvű hirdetés Beregszászb*an

A 161a. fotón látható orosz nyelvű kiírás szintén azt igazolja, hogy Kárpátalja magyarok lakta településein előfordul, hogy nem sztenderd orosz nyelvű kiírásokkal próbálják megszólítani az orosz nyelvű turistákat. A kiadó szállást hirdető orosz nyelvű felirat a magyar nyelv logikája alapján készült. Az *„Этот дом выдается посуточно”* szöveg sztenderd orosz megfelelője az *„Этот дом сдается посуточно”* (a *выдается* a magyar ’kiadó’ szó tükörfordítása). Amint az a 161b. fotón látható, idővel valaki úgy korrigálta a nyelvi tájképet, hogy a sztenderd orosz szemmel nézve hibás feliratot kijavította.

Nagy valószínűséggel ezek a nem sztenderd orosz feliratok is a Blommaert (2010) által „*truncated repertoire*”-nak nevezett jelenséghez sorolhatók. Pavlenko (2017b: 500) szerint az ilyen tipikus, hiányos orosz nyelvtudásról tanúskodó feliratok alapján olyan oroszul beszélőkre következtethetünk, akik a várható gazdasági előnyök kedvéért helyezték ki az orosz nyelvű táblákat. Pavlenko (2017b: 495) ezt a nyelvi igazodás (linguistic accomodation) terminussal jellemzi: a vevő, a szolgáltatást igénybe vevő nyelvét használja az, aki szeretné eladni az áruját, termékét, szolgáltatását.

161a. és 161b. fotó. Magyar kontaktushatás az orosz nyelvű szövegben egy beregszászi kiadó ház ablakában, illetve a javított felirat

Az orosz nyelv tudásának hiánya vagy annak hiányos ismerete gazdasági hátrányokkal is járhat a kárpátaljai munkavállalók számára, például a szintén főként orosz ajkú vendégek által látogatott, korábban említett kaszonyi termálfürdőben (Csernicskó–Laihonen 2016). Erről tanúskodik a 162. fotó is. A felvételen látható, hogy az ukrán és magyar nyelvű álláshirdetésben a munkavállalókkal szemben támasztott követelmények között „ukrán vagy orosz nyelvtudás” szerepel; a magyar nyelv ismerete nem elvárás.

dc_1478_17

162. fotó. A turisták körében népszerű kaszonyi termálfürdő kétnyelvű hirdetése

A szintén a turizmusból profitra váró Helikon Hotel magyar nyelvű álláshirdetése is az ukrán vagy orosz nyelv ismeretével rendelkezőket szólítja meg elsősorban (163. fotó). A 164. fotón pedig egy olyan orosz nyelvű álláshirdetés látható, melynek megszövegezője olyan hölgyet szeretne alkalmazni, aki beszél magyarul és oroszul is (lásd még Karmacsi 2017: 58).

163. fotó. A Jánosiban található Helikon Hotel magyar nyelvű álláshirdetése

164. fotó. Orosz nyelvű hirdetés, melyen magyar és orosz nyelvtudással rendelkező munkatársat keresnek

A 165a. és 165b. fotón bemutatott álláshirdetések szintén azoknak a munkát keresőknek szólnak, akik beszélnek magyarul. Ám a követelmények mellett mindig ott szerepel más (ebben az esetben például az ukrán) nyelv ismerete is (lásd még Karmacsi 2017: 58).

dc_1478_17

165a. és 165b. fotó. Ukrán és magyar nyelvű álláshirdetés Beregszász központjában; ukránul és magyarul egyaránt tudni kell

Egyik előadásában Zabrodskaja (2016) azt mutatta be, hogyan vált a szovjet múlttól elszakadni kívánó Észtországban az orosz előbb az ellenség nyelvévé, majd a kis független balti államba érkező gazdag és sokat költő orosz turisták miatt miként jelent meg ez a nyelv a kiemelt turisztikai helyszíneken ismét a nyelvi tájképben. Azt is elmondta azonban, hogy miután Oroszország 2014 tavaszán annektálta a Krímet, az ennek következtében bevezetett gazdasági és politikai szankciók, illetve az orosz rubel jelentős gyengülése miatt az Észtországba látogató orosz turisták száma a töredékére esett vissza, az orosz ismét az észt függetlenséget fenyegető megszálló nyelve lett (Zabrodskaja 2016). Hasonló a helyzet Kárpátalján is. A Krím megszállása, illetve a kelet-ukrajnai konfliktus miatt Ukrajnában az ellenség nyelvévé kikiáltott orosz (Csernicskó 2016c) egyben a Kárpátaljára érkező és ide pénzt hozó turisták jelentős részének a nyelve is egyben.

Amint a fentiekben láthattuk tehát, az orosz nyelv annak ellenére jelen van Kárpátalja nyelvi tájképében, hogy 2014 tavasza óta Ukrajnában az orosz nyelvet egyre gyakrabban azonosítják az agresszor Oroszországgal (lásd pl. Maszenko 2016). A gazdasági realitások azonban időnként felülírják, vagy legalábbis árnyalják a politikai érdekeket és a nemzeti érzelmeket. Ezt igazolja az is, hogy az angol és az orosz mellett természetesen az államnyelven, ukránul kínált szálláshely is akad bőven Kárpátalja magyarok lakta vidékein. Az ezeket reklámozó feliratok, kiírások egy része ukrán–magyar kétnyelvű, de túlnyomó többségük csak ukrán nyelven jelenik meg, például a szintén főként magyarok lakta Déda községben (166. fotó), vagy épp Nagybégányban (167. fotó), de Zápszonyban és Kaszonyban is (Karmacsi 2017).

166. fotó. Ukrán nyelven szállást kínáló kiírások Déda községben

dc_1478_17

167. fotó. Ukrán nyelven kínált kiadó szóba Nagybégányban

4.3. Kitekintés, párhuzamok

Petteri Laihonen (2013) kutatásában egy-egy olyan dél-szlovákiai (Vásárút), székelyföldi (Csíkszentdomonkos) és kárpátaljai (Mezőkaszony) falut mutat be, ahol a településen belüli szóbeli kommunikáció nyelve egyöntetűen magyar, illetve egy-egy olyan falut (Réte, Aldoboly, Visk), amit szóbeli kétnyelvűség jellemez. A hat település nyelvi tájképének összevetése alapján készült a 41. ábra. Amint láthatjuk, az abszolút magyar többségű településeken (Vásárút, Csíkszentdomonos és Mezőkaszony) magasabb a magyar, illetve alacsonyabb az államnyelv (a szlovák, a román, illetve az ukrán) feliratok előfordulási aránya a nyelvi tájképben, mint azokon a településeken, ahol a magyarok kisebbségben vannak (Réte, Aldoboly és Visk). Az is kiderül azonban az elemzésből, hogy mind a hat kutatóponton jelen van az angol is a nyelvi tájképben (Laihonen–Csernicskó 2017). Érdekes, hogy a dél-szlovákiai és székelyföldi településekre az jellemző, hogy a lokálisan magyar többségű helységekben magasabb a globális világnyelvet is tartalmazó feliratok aránya, mint ott, ahol a magyarok kisebbségben vannak. Kárpátalján azonban Visken magasabb arányban van jelen az angol nyelv, mint Mezőkaszonyban (41. ábra).

41. ábra. Hat magyarok lakta település nyelvi tájképének összehasonlítása

(Laihonen 2013 és Laihonen–Csernicskó 2017 alapján)

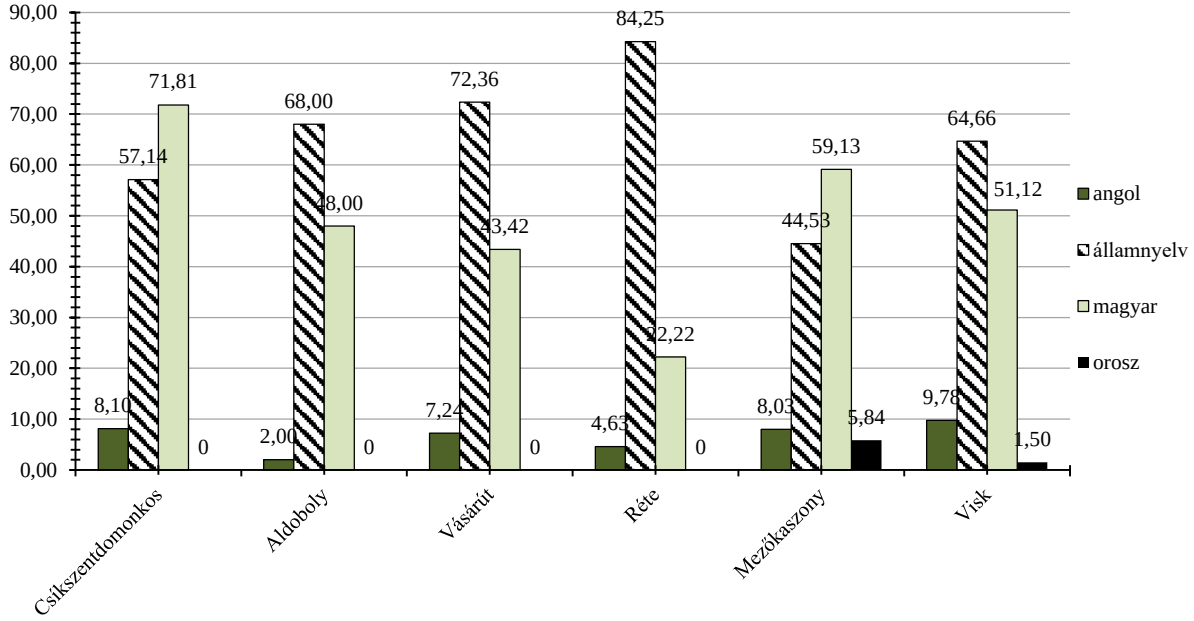

dc_1478_17

A hat összehasonlított település közül Visken volt a legmagasabb az angol nyelv jelenlétének aránya, és Mezőkaszony is az élmezőnyben van e tekintetben. A két kárpátaljai település abban is eltér a székelyföldi és dél-szlovákiai helységektől, hogy mindkettő nyelvi tájképében jelen van az orosz nyelv is. Figyelemre méltó, hogy Mezőkaszonyban, ahol a magyar nyelv használata dominál, magasabb az orosz nyelv előfordulási aránya, mint Visken (41. ábra).

Laihonen (2013) kutatási eredményei rámutatnak arra, hogy a globális angol (és az orosz) nemcsak a városok, hanem a falvak nyelvi tájképében is jelen van. A vizsgált hat magyarok lakta településen a feliratok legalább 2%-án szerepel az angol nyelv (is).

A vizsgált települések nyelvi tájképét összevetve kiderült, hogy a magyar nyelv önálló használatával a kiírásokon kizárólag ott találkozhatunk, ahol mind a táblát állító/megrendelő, mind az elképzelt olvasó magyar, s ennek megfelelően kizárólag magyarul zajlik a vizuális kommunikáció. Az önálló magyar nyelvhasználatnak elsődleges területe a szimbolikus nyelvi tájkép, és csak jóval ritkábban találkozhatunk kizárólag magyar nyelvű feliratokkal a kommunikatív funkciójú helyzetekben (Barni–Bagna 2010, Laihonen–Csernicskó 2017).

Simonyi és Pisano (2011: 230) szerint a magyar többségű településen élő tipikus kárpátaljai magyar ember magyar tannyelvű iskolát végzett és ilyen intézményt választott gyermeke számára is; gyakran jár át Magyarországra bevásárolni; a magyar televízió adásait nézi, és családját hétvégén valamely magyarországi városba viszi moziba, kikapcsolódni. Az idézett szerzők azt is meggyőződéssel állítják, hogy ennek a tipikus kárpátaljai magyarnak az ukrán–magyar államhatár átlépése nem több adminisztratív rutinnál, és ez nem okoz számára semmilyen érzékelhető változást a nyelvi tájképben, amely otthon is dominánsan magyar; számára sokkal szembetűnőbb változást jelent az, ha Ukrajna belsejébe utazik (átkel a Kárpátokon), vagy akár ha a közeli Munkácsra érkezik, ahol a magyar környezet eltűnik a szláv politikai térben és nyelvi tájképben. Kárpátaljai ukrán kutatók szintén úgy vélik, hogy Kárpátalja déli, magyarok lakta sávjának nyelvi tájképe dominánsan magyar, és a magyar feliratok aránya felülmúlja az ukrán nyelvű kiírásokét (Belej 2012, Tarkanyij 2011). Ha azonban megvizsgáljuk a fent bemutatott adatokat, egyértelműen kiderül, hogy az abszolút magyar domináns nyelvi tájkép csupán illúzió, még az egyébként abszolút magyar többségű településeken is; s ez így van nemcsak Kárpátalján, hanem Romániában és Szlovákiában is (Laihonen–Csernicskó 2017). A magyar nyelv mellett azonban nemcsak az államnyelv, az ukrán jelenik meg Kárpátalja magyar többségű falvainak nyelvi tájképében, hanem egyre gyakoribb, hogy az angol és/vagy az orosz nyelv is látható.

4.4. Társadalmi implikációk

A nyelvtudás (legyen szó akár a magyar vagy az ukrán, akár az orosz, de különösen a globális angol nyelvről) jelentősen erősíti a kárpátaljai magyarok munkaerő-piaci pozícióit, és növeli mobilitási esélyeit, lehetőségeit. Mindez azonban fordítva is igaz: a nyelvtudás hiánya nagy mértékben megnehezíti a munkába állást, gettóba zár, csökkenti a mobilitási esélyeket és lehetőségeket.

A kárpátaljaiak és a régióban élő magyar közösség nyelvtudásáról, nyelvismeretének szintjéről több forrásból is rendelkezünk adatokkal. A 2001-es cenzus adataiból például kiderül, hogy Kárpátalja lakosságának jelentős része csak anyanyelvén kommunikációképes. Az egynyelvűek aránya az ukrán nemzetiségűek között volt messze a legmagasabb (68,8%); a magyar nemzetiségűeknek 41,3%-a csak anyanyelvén beszélt (42. ábra).

42. ábra. A csak anyanyelvükön beszélők százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján

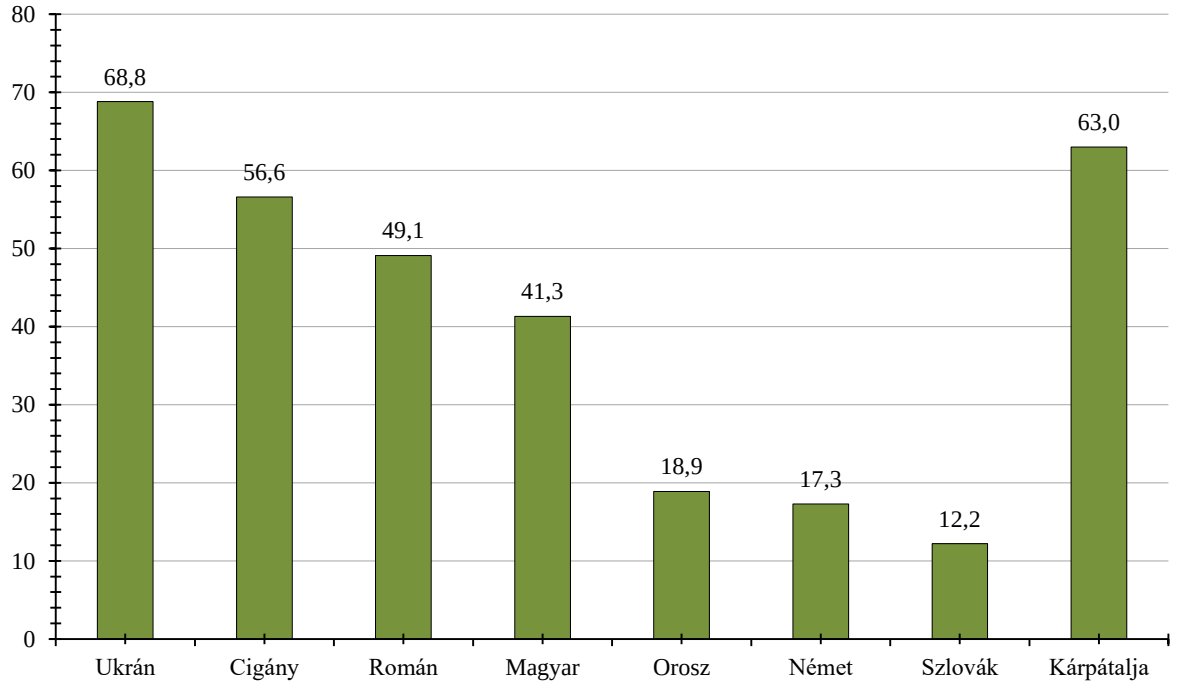

A Kárpátalja területén (is) lebonyolított két legutóbbi cenzus adatai szerint a kárpátaljai lakosság jelentős része nem beszélte az ukrán nyelvet, s még nagyobb volt azoknak az aránya, akik nem beszéltek oroszul, illetve magyarul (49. táblázat). A szociológiai, szociolingvisztikai kutatások adatai szerint a kárpátaljai magyarok államnyelvi és idegen nyelvi nyelvtudása alacsonyabb szintűnek bizonyult, mint a Magyarországgal szomszédos országokban élő más magyar nemzetrészek körében mért nyelvtudásszint (összefoglalóan lásd Beregszászi 2004, Csernicskó 2013: 26–49). Mindez azt jelenti, hogy Kárpátalján nincs közös nyelv. Egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer (Csernicskó 2013: 524, Csernicskó–Ferenc 2014: 414–416, Csernicskó–Laihonen 2016: 15).

49. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság százalékában)

Nyelvek	Anyanyelvként beszélik		Másodnyelvként beszélik		Összesen beszélik		Nem beszélik	
	1989-ben	*2001-ben*	*1989-ben*	*2001-ben*	*1989-ben*	*2001-ben*	*1989-ben*	*2001-ben*
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

2016 nyarán – a Nemzetpolitikai Kutatóintézettel, a Lehoczky Tivadar Intézettel, a Momentum Doctorandusszal, az Ungvári Nemzeti Egyetem Szociológia és Szociális Munka Tanszékével, valamint a Kárpáti Közvélemény-kutató Központtal együttműködve – a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont egy 1212 fős minta bevonásával végzett kérdőíves kutatást Kárpátalján, amely során egyebek mellett az adatközlők nyelvtudására is rákérdeztünk. A Tandem 2016 című szociológiai kutatás kérdőívének kitöltése során arra kértük a megkérdezetteket, hogy – egy meghatározott skála szerint – becsüljék meg, milyen szinten beszélik az egyes

dc_1478_17

nyelveket. A skála a következő volt: anyanyelve (6); jól, helyesen beszél és ír (5); jól beszéli, kisebb hibákkal (4); beszéli, de kifejezésbeli nehézségekkel (3); érti, de nem beszéli (2); nem érti és nem is beszéli (1). 814 fő ukrán, 398 adatközlő pedig magyar nyelven töltötte ki a kérdőívet.

Az adatokból kiderül, hogy a minta ukrán és magyar része önbevallás szerint gyakorlatilag azonos szinten, *anyanyelvként* beszéli saját nyelvét (az ukránok az ukránt, a magyarok a magyart). A kárpátaljai ukránok átlagosan az „*érti, de nem beszéli*", illetve a „*beszéli, de kifejezési nehézségekkel*" szint között ismerik a magyar nyelvet. A magyarok ukránnyelv-tudása ennél valamivel magasabb szintű. A megkérdezett kárpátaljai magyar minta önbevallás szerint átlagosan „*jól beszéli, kisebb hibákkal*" az államnyelvet.

Az ukrán alminta 48,9%-a *nem ért és nem is beszél* magyarul. 19,9% azoknak az aránya, akik *értenek ugyan, ám nem beszélnek* magyarul. Az ukránul megkérdezettek közel harmada, 31,2%-a valamilyen szinten beszéli a magyar nyelvet.

A magyar almintában 4,8%-os az ukrán nyelvet egyáltalán *nem értők és nem beszélők* aránya. A kérdőívet magyarul kitöltők között az Ukrajna államnyelvét nem értők és nem beszélők, illetve *értők, de nem beszélők* együttes aránya 16,4%; tehát a magyar alminta 83,6%-a ilyen vagy olyan szinten, de beszél ukránul.

Ha nem aszerint vizsgáljuk meg egymás nyelvének ismeretét, hogy az adatközlők milyen nyelven töltötték ki a kérdőívet, hanem annak alapján, hogy milyen nemzetiségűek, némileg más eredményeket kapunk arról, hogy mennyire ismerik a kárpátaljai ukránok a magyar, illetve a magyarok az ukrán nyelvet. A vizsgálat során magukat elsősorban ukrán nemzetiségűnek valló 721 fő közül (függetlenül attól, hogy ukrán vagy magyar nyelven töltötték ki a kérdőívet) 381-en (54,7%) *nem ért és nem beszél* magyarul. 156 ukrán nemzetiségű adatközlő (22,4%) *ért ugyan magyarul, de nem beszéli* a nyelvet. 45 ukrán nemzetiségű megkérdezett (6,5%) *anyanyelvi szintű* magyar nyelvtudást jelölt a kérdőívben, 115-en pedig (16,4%) ennél alacsonyabb fokú nyelvtudást. Az ukrán nemzetiségűek körében a magyar nyelv átlagos ismeretében szintje: „*ért, de nem beszél magyarul*". A 455, magát elsősorban magyar nemzetiségűnek valló adatközlő közül mindössze 20 fő (4,4%) válaszolta azt a kérdőív vonatkozó kérdésére, hogy *nem érti és nem is beszéli* Ukrajna államnyelvét. 49 fő (10,8%) *ért ugyan ukránul, de nem tud megszólalni* ezen a nyelven. 57-en (12,6%) nyilatkoztak úgy a magyar nemzetiségűek körében, hogy *anyanyelvi szinten* ismerik az ukránt, és 328 adatközlő (72,2%) nyilatkozott ennél alacsonyabb szintű nyelvtudásról. A magukat elsősorban magyar nemzetiségűnek vallók körében az államnyelv átlagos ismeretének foka: „*jól beszél, kisebb hibákkal*" (43. ábra).

43. ábra. A magyar nyelvet beszélők/nem beszélők aránya az ukrán nemzetiségűek (N=721) körében, valamint az ukrán nyelvet beszélők/nem beszélők hányada a magyar nemzetiségűek (N=455) között (%)

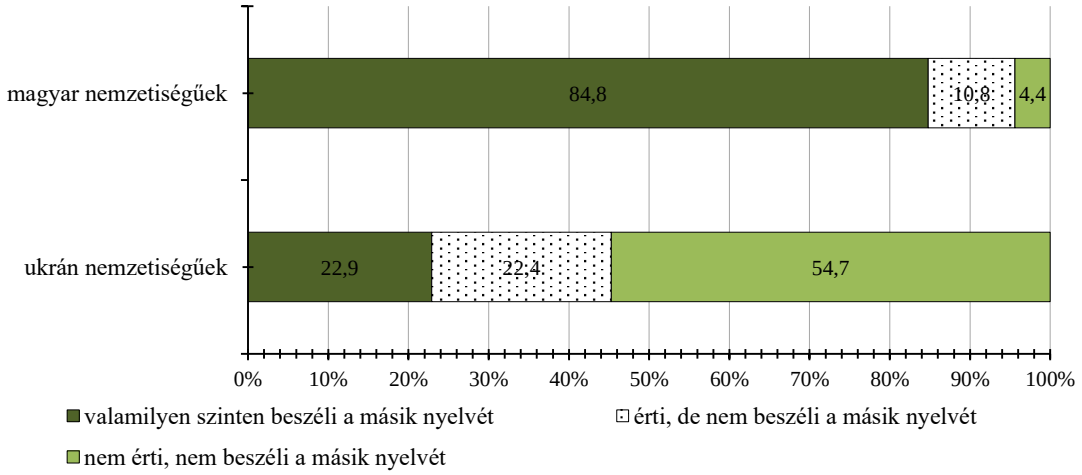

dc_1478_17

Ha az Ukrajnában és Kárpátalján máig sajátos helyzetű orosz, illetve az olyan idegen nyelvek ismeretének szintjét vizsgáljuk meg, mint az angol és a német, kiderül, hogy az ukrán alminta statisztikailag szignifikánsan magasabbra értékeli ezen nyelvek ismeretét, mint a magyar alminta (44. ábra). Az idegen nyelvek (angol és német) ismeretének átlagos szintje nagyon alacsony: a kutatásunkban részt vett átlagos adatközlő „*ért, de nem beszél*" angolul és németül. A kérdőívet ukránul kitöltők között 6,2%, a magyarul válaszolóknál pedig 13,4% azoknak az aránya, akik (már) egyáltalán nem értik és nem beszélik a volt Szovjetunió egykor kiemelt helyzetű nyelvét, az oroszt. A megkérdezettek abszolút többsége (az ukránul válaszolók 84,2%-a, a kérdőívet magyarul kitöltők 71,2%-a) azonban – önbevallás szerint – rendelkezik valamilyen szintű orosz nyelvtudással.

44. ábra. Az ukrán (N=800) és a magyar (N=400) alminta idegennyelv-ismerete a Tandem 2016 című kutatás adatai alapján

(hatfokú skálán kapott átlagok: 6: anyanyelve, 1: nem érti és nem is beszéli)

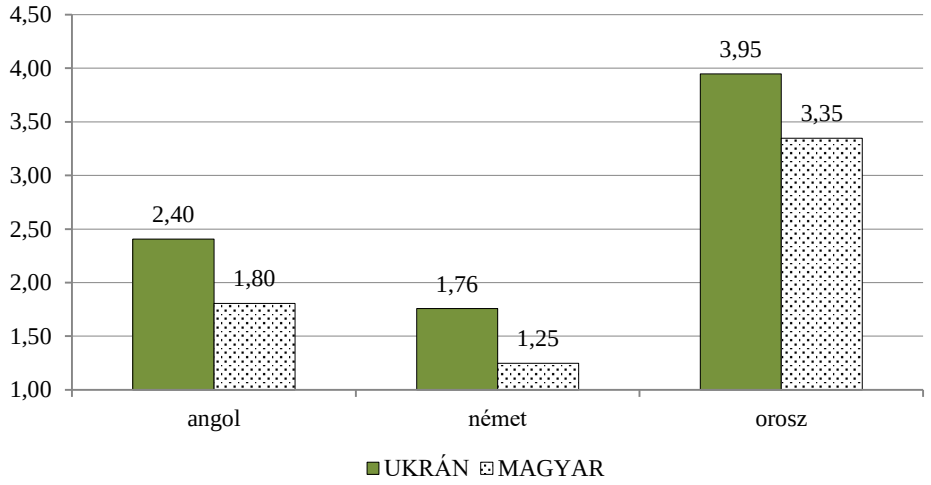

Az utóbbi évek kárpátaljai oktatási eredményeinek elemzése alapján úgy tűnik, a kárpátaljaiak (függetlenül attól, hogy ukrán vagy magyar anyanyelvűek) idegennyelv-tudásának alacsony szintje a közeljövőben sem növekszik érdemben. Az Ukrajnában 2008-ban bevezetett külső független tesztelés (ZNO) adatait elemezve kiderült, hogy:

„Ha azoknak a tanulóknak az arányát vesszük figyelembe, akik nem érték el a továbbtanuláshoz minimálisan előírt 124 pontos határt, akkor azt láthatjuk, hogy 2012-ben a Kárpátalja oktatási intézményeiben végzett fiatalok minden tantárgyból lényegesen rosszabbul teljesítettek, mint az országos átlag. Különösen kirívó a kárpátaljaiak leszakadása francia, német, angol, orosz és ukrán nyelvből. Egy évvel később némiképp jobbak vidékünk iskoláinak eredményei (…), a nyelvekből tett vizsgák eredményei azonban ebben az évben is jelentősen gyengébbek, mint az ukrajnai átlag. A 2014-es adatokat pedig akár előrelépésként is érzékelhetnénk, (…) orosz és francia nyelvből, illetve ukrán nyelv és irodalomból azonban továbbra is jelentősen le vagyunk maradva az ukrajnai átlagtól" (Csernicskó 2015a: 16).

Ha a többnyelvű környezetben javítani szeretnénk a kárpátaljai magyarok gazdasági helyzetén, akkor a nyelvoktatás az a terület, ahová feltétlenül érdemes invesztálni.

4.5. Konklúzió

Laitinen és Zabrodskaja (2015: 11–12) szerint a nyelvi tájkép szociolingvisztikai értelmezése tükrözi a társadalmi változásokat, és láthatóvá teszi, milyen forrásokat és hogyan használnak a közösségek a többnyelvű tér kialakítása során; szerintük a nyelvi tájkép szociolingvisztikai szemlélete jelentősen hozzájárul a globalizáció és a mobilitás folyamatának megértéséhez.

Meggyőződéssel állítják, hogy a nyelvi tájképben bekövetkező változások nagyon hasonlóan működnek, mint a nyelvi változások, amelyek soha nem függetlenek a nyelvet használó társadalom, közösség helyzetében, valamint az identitás- a presztízsviszonyokban bekövetkező változásoktól (Laitinen–Zabrodskaja 2015: 12).

Az általuk szerkesztett kötet (Laitinen–Zabrodskaja eds. 2015) tanulmányai közül több is rávilágít arra, hogy az angol terjedése a világ országainak nyelvi tájképében nem magyarázható egyszerűen a globalizációs folyamatokkal (Laitinen 2015). A szerkesztők szerint az elemzés során tekintettel kell lenni a kontextusra, a helyi hatalmi viszonyokra, a kollektív identitás lokális markereire is (Laitinen–Zabrodskaja 2015: 14).

A nyelvi tájkép elemzése, értelmezése tehát nem lehet független a kontextustól. Ha figyelembe vesszük a tágabb – társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, történeti, nyelvpolitikai stb. – kontextust, akkor észre kell vennünk: a nyilvános tér (és részeként a nyelvi tájkép) folyamatosan átalakul, mozgásban van. Lefebvre (1991) és Trumper-Hecht (2010: 237) alapján annak a térnek az elemzése során, melyben a nyelvi tájkép megjelenik, tekintettel kell lennünk: (a) a kitalált térre (miként képzelik el és szeretnék látni a nyelvi tájkép által kitöltött teret a politikusok, technokraták, nyelvtervezők és más döntéshozók); (b) a megélt térre (hogyan látják és interpretálják a nyelvi tájképet a térben élő emberek); (c) és a térbeli gyakorlatra (hogyan jelennek meg valójában a nyelvek a nyilvános térben).

Ebben az olvasatban a nyelvi tájképet meghatározzák azok a törvények, rendeletek, melyek felülről (top-down) szabályozzák a nyilvános tér kitöltésének kereteit. A fenti fejezetben azonban bemutattuk, hogy a nyelvi jogi szabályozás mellett a nyelvi tájképre közvetlen és lényeges befolyást gyakorolnak a gazdasági folyamatok is. Pavlenko (2017b: 495) ezzel kapcsolatban leszögezi: új jelenségnek tekinthető, hogy a nyelvpolitika már nem az állami hatóságok előjoga, hanem a gazdasági haszon megszerzésének egyik eszközévé vált a globális, multinacionális vállaltok számára éppúgy, mint a magánvállalkozók körében. Legfontosabb megállapítása e témakörben azonban talán az, hogy a nyelv már nemcsak a nemzeti büszkeség forrása, nem csupán fontos identitásjelző, hanem a mindennapi gyakorlatokban és hétköznapi diskurzusok során hasznosítható, eladható áruvá vált (Pavlenko 2017b: 495).

Bever (2010: 214) szerint a nyelvi tájképre egyszerre hatnak az egymással gyakran ellentétes irányú folyamatok. Kutatásai alapján bemutatta, hogy Kelet-Ukrajna városaiban a nyelvi tájképet egyidejűleg befolyásolja a globalizáció, a központi nyelvpolitika, valamint a nyelvek egymáshoz viszonyított lokális helyzete és gazdasági presztízse.

Da Silva és Heller (2009) a nyelvpolitikát olyan diskurzív folyamatként írják le, amely a politikai és gazdasági tendenciákban gyökerezik, ezektől nem függetleníthető (Kontra 2010b: 157). Ehhez az elmélethez kapcsolódva bemutattuk, hogy egy nemzeti kisebbség – reagálva a gazdasági környezetben bekövetkezett változásokra, és részben felülírva saját nacionalizmusát – lakóterületének nyelvi tájképét „*önként és dalolva*" más nyelvű feliratok kihelyezésével alakíthatja át. Ennek következtében csökken a kisebbségi (a magyar), és nő a más nyelvű (angol, orosz) feliratok aránya; a nemzeti érzelmek és nacionalizmus fölött diadalmaskodik a gazdasági érdek. Így lesz egyre több angol és orosz nyelvű felirat Kárpátalja magyarok lakta részein. A turizmus, illetve a turisták, valamint a globális gazdaság és a piaci viszonyok ily módon válnak közvetve a nyelvi tájkép formálóivá, alakítóivá Kárpátalján is (Kallen 2009: 274).

Láthattuk azonban, hogy a kárpátaljai magyarok hiányos ukrán, orosz és angol nyelvi ismeretei megnehezítik azt, hogy a közösség könnyen profitáljon Kárpátalja gazdasági, turisztikai felértékelődéséből. A magyar nyelvtudás nyújtotta előnyöket is csak az képes kihasználni, aki anyanyelve mellett más nyelveken is kommunikációképes, önmagában a magyar nyelvismeret nem könnyen konvertálható gazdasági erőforrássá. Ez pedig azt jelenti, hogy a nyelvoktatás hatékonyságának növelése nélkül Kárpátalja magyar lakosságának jelentős része a turizmus és a gazdasági pezsgés előnyei helyett annak csupán hátrányait tapasztalhatja. A magyar

dc_1478_17

nyelvtudás piaci értékére a közeljövőben hatással lesz az is, hogy a magyar kormány támogatásával Kárpátalján ezren vehetnek részt gyakorlatilag ingyenes magyar nyelvtanfolyamokon. A beszámolók szerint 2016 decemberében 1136 személy vehette át a magyar nyelvtanfolyam sikeres befejezéséről szóló oklevelet[359], az év végén elindult újabb turnusban pedig 3,5 ezer jelentkező kezdett el magyarul tanulni Kárpátalján.[360] A kárpátaljai szlávok körében tehát fokozatosan nő a magyarul is beszélők száma, önmagában a magyar nyelv ismerete még kevésbé jelent majd előnyt, ha nem társul hozzá más nyelvek ismerete. A magyar egynyelvűség sokkal inkább hátrányt jelent.

A 168. fotó a lehetséges hátrányok egyikére világít rá. A Beregszász turisták által kedvelt központi termálfürdőjéhez közel, néhány hotel és motel, valamint magánházaknál kiadó szálláshely szomszédságában élők egy része zaklatásként, eddigi nyugodt életmódjuk felborításaként élik meg a forgalom, a zaj és a lárma növekedését. A 168. fotón a közvetlenül a kapucsengő alá kihelyezett orosz nyelvű felirat így szól: „Itt NINCS kiadó szoba. Kérjük, ne zavarjanak”. Ám azt is láthatjuk, hogy még a negatív hatásoktól való védekezéshez is szükséges más nyelvek ismerete: kizárólag magyarul hiába írná ki bárki ezt a szöveget, nem sok hatása volna.

168. fotó. A felirat kihelyezője valószínűleg nem lelkesedik a Beregszászba érkező turistákért

A fenti elemzés mindemellett arra is rávilágít, hogy önmagában az anyaországnak a nemzeti kisebbség nyelvmegtartását támogató nyelvpolitikája nem lehet sikeres, ha az nem jár együtt gazdaságpolitikai fejlesztésekkel. Kontra Miklós írja A magyar nyelv Horvátországban (Fancsaly és mtsai 2016) című kötetet lezáró fejezetben: „Ha azt óhajtjuk, netán akarjuk, hogy a drávaszögi magyarok 50 év múlva is magyarul beszéljenek, akkor ennek olyan gazdasági előfeltételei vannak, amelyek lehetővé teszik, hogy a magyarok magyarul boldogulhassanak Drávaszögben – 50 év múlva is” (Kontra 2016: 207).

Korábbi írásában Kontra arra is rámutat, hogy az ilyen, komplex nyelvpolitika nem példa nélküli utópisztikus vágyálom. Kontra (2010b: 165) szerint „A da Silva és Heller (2009)

[359] http://kmf.uz.ua/hu/oklevelatado-unnepseggel-zartak-az-elso-magyarnyelv-tanfolyam-kurzusait/ (2017.1.06.).
[360] http://kmf.uz.ua/hu/tobb-mint-harom-ezren-tanulnak-decembertol-magyar-nyelven/ (2017.1.06.).

dc_1478_17

által bemutatott kanadai nyelvpolitika nagyrészt gazdaságpolitika: a kisvárosi frankofón közösségek gazdasági fejlesztésével fordítják vissza az urbanizációt, a kistelepülések kiürülését, tehát a franci ajkúak felszívódását. A politikai tervezés és aktusok tehát nem a nyelv megmentésére irányulnak, hanem a nyelvet beszélő emberek közösségeinek megmentésére".

A magyarországi kormányzat által 2016-ban elindított Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program[361] – amely a kárpátaljai magyar közösség gazdaságfejlesztési stratégiai tervén alapszik[362] – nagyrészt ezt célozza: a Kárpátalján élő magyar közösség gazdasági pozícióinak javítását, amin keresztül növekszik a magyar nyelv presztízse, javulnak pozíciói, szélesebbé válik használati köre. Az eltelt idő rövidsége miatt a gazdaságfejlesztési terv hatásairól nem tudunk érdemi következtetéseket levonni. Azonban az, hogy a pályázatok benyújtása során magyar nyelvű pályázati adatlapokat kell kitölteni, magyar nyelven kell üzleti tervet készíteni, hozzájárul a magyar nyelv presztízsének növekedéséhez .

A nyelvmegtartást, illetve a kárpátaljai magyar közösség hosszú távú életképességét támogató gazdaságfejlesztési programok kidolgozása és megvalósítása során is figyelembe kell azonban venni, hogy Kárpátalján – ahol a magyar anyanyelvűek a régió összlakosságának kevesebb, mint 13 százalékát teszik ki – sem a hétköznapi élet, sem a vállalkozói lét „nem a nemzeti térbe bezárva, hanem transznacionális térben zajlik, ahol a gazdasági ésszerűség és lehetőségek mentén gyorsan megtörténik az új helyzethez való alkalmazkodás" (Kovály–Erőss–Tátrai 2017: 17–18). A fentiekben azt mutattuk be, hogy ez a megváltozott gazdasági körülményekre történő reakció folyamatban van Kárpátalján. Ha ehhez hozzáadódnak a magyarországi támogatások, illetve a Kárpátalján hagyományosan jelen lévő határmenti kereskedelem és ingázás (lásd pl. Borbély 2015, Kovály–Erőss–Tátrai 2017, Tátrai–Erőss–Kovály 2016, 2017, Simonyi–Pisano 2011, Pisano–Simonyi 2016), az erősítheti a magyarok és a magyar nyelv pozícióit a régióban, de csak akkor, ha ehhez más nyelvek ismerete is társul.

5. Szeparatizmus vagy valami más? A kisebbségi nyelvek és/vagy regionális nyelvváltozatok átértékelése

5.1. A nyelv mint áru

A kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó (Da Silva–Heller 2009). Barth (1969) szerint az etnikai mozgalmak sok esetben a materiális források mobilizációját szolgálják. Mensel, Marten és Gorter (2012) szerint a kisebbségi nyelvek szimbolikus vagy folklorisztikus használata hiteles vagy egzotikus ízt ad az adott területnek, „branding"-et teremt, hogy így termékként értékesítsék azt a turisták, a kívülállók számára. Egy-egy régió „eladható" brendjéhez – megfelelő marketing tevékenységgel – a regionális nyelv vagy nyelvváltozat is hozzátartozhat. Vigers (2013: 176) szerint például a breton használata az útjelző táblákon, az éttermek, bárok és termékek nevében Bretagne-ot jelképezi, s ezáltal a régió nyelve áruvá válik, fontos szerepet játszik a gazdaságban, különösen a turizmus területén.

Ugyanez igaz azoknak a nyelvváltozatoknak a vitalitására is, melyek önálló nyelv státusát vitatják. Marten (2012) arról számol be, hogy a lettországi latgalian nyelvjárást/nyelvet a lett hatóságok egyértelműen nyelvjárásnak tekintik, tagadják, hogy önálló nyelv volna. Azonban a szóbeli érintkezésben gyakran hallható nyelvváltozat alig jelenik meg a nyelvi tájképben, ami a központi nyelvpolitika következménye: a hatóságok úgy vélik, hogy ha a latgalian nem nyelv, csak nyelvjárás, semmi helye a nyilvános térben. A nyelv/nyelvváltozat így fontos eleme lehet a regionális identitásnak, ám nem kapcsolódhat hozzá közvetlenül üzleti érték. Hasonló a helyzet a Litvániában beszélt szamogit nyelv/nyelvjárással is. Vilnius nem tekinti önálló nyelvnek a szamogitot, míg helyben internetes kampány folyik a minél szélesebb körben való használatára, ám gazdasági értékre egyelőre nem tett szert (Mikašytė 2017).

[361] Erről bővebben: https://www.eganede.com/
[362] https://www.eganede.com/egan-ede-terv.pdf

Ezzel szemben Blackwood és Tufi (2012) bemutatják, hogy Korzikán a helyi nyelv(változat) használata a termékek címkézésén a termék eredetiségét jelzi: azt, hogy a szigeten készült. Hasonló példát mutatnak be Genovából is, ahol a helyi dialektus használata a nyelvi tájképben a város turisztikai vonzerejének növelését szolgálja. Ezekben a példákban a helyi nyelv, nyelvváltozat már rendelkezik marketing szempontból is értékkel.

Gorter (2006b) szerint a globalizáció mellett regionalizáció vagy lokalizáció is folyik, és ebben a folyamatban fontos szerepet kaphat a regionális identitás és az ebben meghatározó elemként feltűnő regionális nyelv. Ezeket a folyamatokat együttesen glokalizációnak nevezi. „A »glokalizáció« folyamata a nemzetközi színtéren új kulturális egységeket hoz létre a zene, a táplálkozás és az étkezés területén, na és a nyelvekben is" – írja Gorter (2006a: 81).

Burdick (2012: 2) szerint „a nyelvi tájkép kutatásának módszertana jól alkalmazható a nyelvek áruvá válásának tanulmányozása során, azoknak a tereknek a megismerésében, melyekben a nyelvek áruvá válnak". Megfogalmazása szerint „a piaci gyakorlatok a nyelvet közvetlenül alkalmazhatóvá teszik a munkaerőpiacon és a turizmusban (...). A marketing és a turizmus valóban olyan példa, ahol a nyelv nyereségesen használható mint a hitelesség, a hagyomány, a személyesség, a helyi termelés indexe" (Burdick 2012: 11–12). Nem véletlen, hogy Comaroff és Comaroff (2009) szerint a kisebbségi nyelvi közösségek újabban a gazdasági életképességért küzdenek a nemzetiségi és nyelvi jogok helyett, gyakran a kulturális és gazdasági márkaépítés révén.

Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy egy felülről jövő, értelmiségi projektként megjelenő és/vagy politikai indíttatású kisebbségi elit politikai mozgalmától függetlenül hogyan értékelődtek fel a regionális szláv nyelvváltozatok (vagy a ruszin nyelv) a 21. század elején Kárpátalján. Bemutatjuk, milyen politikai és gazdasági kontextusban történik mindez, és feltárjuk, hogyan illeszkednek a kárpátaljai események a nemzetközi szakirodalomban leírt hasonló folyamatokhoz.

A nyelvi tájképet alkotó nyelvek gazdasági aspektusai csak az utóbbi években kerültek a tudományos érdeklődés középpontjába (lásd például Marten et al. 2012a, Shohamy–Waksman 2009, Pavlenko 2017). A nyelvi tájkép kutatását meghatározó hagyományos kvantitatív módszer helyett itt kvalitatív módszereket alkalmazunk (Blommaert–Maly 2014). Az idegenforgalom témaköréhez kapcsolódó legutóbbi szociolingvisztikai kutatásokat követve a turisztikai nyelvi tájkép elemzését kvalitatív és diskurzuselemzési módszerrel közelítjük meg, és a nyelvi ideológiák megnyilvánulásaként kezeljük (Thurlow–Jaworski 2010).

A fejezet empirikus részében a köztereken megjelenő turisztikai, politikai és kulturális feliratok bemutatására és elemzésére kerül sor annak bizonyítására, hogy a regionális sajátosságok gazdasági erőforrásokként való felhasználása nem feltétlenül veszélyezteti az ország területi integritását. Az elemzés arra is kitér, hogyan jelenik meg a kutatás tárgyát képező regionális nyelv/nyelvváltozat a világhálón és a kulturális térben. Az alfejezet bemutatja, hogyan válhat a regionális nyelv (vagy dialektus) gazdaságilag és kulturálisan hasznosítható áruvá (Heller–Pujolar–Duchêne 2014). A nyelvi tájkép fogalmát tágan értelmezve különböző nyilvános feliratokat, dokumentumokat, turisztikai anyagokat, weboldalakat, kulturális termékeket és interjúkat elemzünk, nyelvi adatokként kezelve őket.

5.2. Kárpátalja szláv lakossága

A keleti szláv lakosság betelepülése a középkortól folyamatos volt a Kárpátok keleti oldala (a mai Galícia és Bukovina) felől Magyarországi északkeleti területeire, elsősorban Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékbe, azaz nagyrészt a mai Kárpátalja (vagy keleti irányból nézve: Kárpátontúl) területére. Ez a ruthén/ruszin lakosság a mai Kárpátalja területén a 19. század végére már egyértelműen abszolút többséget alkotott (Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 86, Kocsis–Tátrai szerk. 2015).

A kibocsátó területeitől a Kárpátok hegyvonulatai révén természetes, illetve a Magyarország és szomszédjai közötti politikai határral is elválasztott keleti szláv népesség nem vett

dc_1478_17

tevékenyen részt abban a hosszú folyamatban, melynek során a bal-parti Ukrajna lakosai „lassan elkezdte identitástudatát a ruthén, ruszin vagy kisoroszból ukránná átalakítani" (Pavlenko 2010: 141). „Ez utóbbi terminus a 19. században nyert teret, az ukrán nacionalizmus felemelkedésével és a modern irodalmi ukrán létrehozásával" (Pavlenko 2010: 141).

Mihajlo Hrusevszkij (1913/1954, 1991) szerint az ukrán [український] népnév a 19. században kezdett erőteljesen elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részeken (Galíciában, Bukovinában és főként a Magyarországhoz tartozó területeken, vagyis részben a mai Kárpátalján) még sokáig széles körben használatos maradt a ruszin [руський] etnonima.

Amint arra számos alkalommal utaltunk már, mai Kárpátalja területe az elmúlt másfél évszázadban több államhoz tartozott. Ezek különböző módon viszonyultak a régióban élő keleti szláv népességhez (Magocsi 1978, 2016).

Amikor a 19. századi Magyarországon a nemzeti romantika jegyében a latint és a németet fokozatosan a magyar nyelv váltotta a társadalmi élet szinte minden olyan területén, mely az állam közvetlen befolyása alatt állt (az államigazgatásban, az oktatásban), az északkelet-magyarországi keleti szláv népesség még az egyházi szláv és az orosz nyelvet, illetve ezek regionális elemekkel vegyített helyi változatát használta a sztenderd változat funkcióiban. Amikor a nemzeti ébredéssel párhuzamosan a ruszinok körében is egyre nagyobb erővel jelentkezett a saját nyelv használata iránti igény, egyidejűleg három nyelv/nyelvváltozat vetélkedett a sztenderd funkcióiért: az orosz, a helyi változatokhoz az orosznál jóval közelebb álló ukrán, illetve a helyi nyelvjárásokra alapozva kodifikálni kívánt ruszin (Magocsi 1978: 105–187).

A régióban többséget alkotó szlávok értelmiségi elitje körében egymással vetélkedő három nyelvi irányzat (ruszofil, ukranofil és ruszinofil) közül a csehszlovák éra végére egyértelműen az ukrán orientáció került fölénybe. Ezt az is segítette, hogy Szovjet-Ukrajnában az 1920-as években az úgynevezett „коренизация" keretében az ukrán nyelv és kultúra kiemelt támogatásban részesült.

Az 1938 őszén részben, illetve 1939 tavaszán teljesen Magyarországhoz visszakerült régióban az állami nyelvpolitika legfontosabb célkitűzése geopolitikai céloknak volt alárendelve. A ruszin nemzetiségi és nyelvi önállóság támogatása révén Budapest mind az alakulóban lévő ukrán államtól, mind pedig a közeledő bolsevizmustól igyekezett távolítani a vidék szláv lakosságát, és a számukra biztosított nemzetiségi és nyelvi jogok, az állami támogatással fejlődésnek indult kulturális és tudományos élet egyaránt azt hivatott szolgálni, hogy a régiót Magyarországon belül tartsa. A ruszin irányzat erőteljes kormányzati támogatása egyértelműen ennek a politikai célnak az elérésre irányult.

A területet a második világháború után megkaparintó Szovjetunó a kezdeti időszakban az ukrán identitás kizárólagossá tétele és a ruszin mozgalom teljes betiltása révén legitimálta területfoglalását, majd – a politikai, gazdasági, kulturális élet teljes szovjetizálása mellett – az internacionalizmusba burkolt oroszosítás időszaka következett. A szovjet nyelvpolitika a három nyelvi irányzat közül visszaszorította a ruszint, és támogatta az oroszt és az ukránt.

A Szovjetuniótól Kárpátalját 1991-ben megöröklő Ukrajna nyelvpolitikájában az ukrán nyelv státusának, használati körének az orosszal szembeni megerősítése összefügg az ország szuverenitásának szimbolikus kérdésével. A nemzeti függetlenség és a nemzetépítés folyamatában az ukrántól eltérő ruszin identitás és nyelv zavaró tényezőként hat, ezért a független Ukrajna nem ismeri el a ruszin nemzetiség és nyelv létezését. Ukrajnában a hatalom semmilyen támogatást nem biztosított a ruszin sztenderd kodifikálásához, hiszen maga az önálló ruszin nép és nyelv gondolata is elutasításra került mint politikailag determinált és tudományosan megalapozatlan, az ukrán állami- és nemzetépítést veszélyeztető mozgalom (Magocsi 2016: 115).

Lansdowne (2008: 73) úgy véli, hogy a ruszin orientáció továbbélése Kárpátalján a huszadik század folyamán ugyanazon tényezőkre vezethető vissza, mint amelyek révén az ukrán irányzat fennmaradt Galíciában a 19. században: a ruszinofil mozgalom hosszú ideig stratégiai

támogatást kapott kívülről. A szerző úgy véli, a magyar, és cseh(szlovák) hatóságok, valamint az amerikai ruszin emigráció segítette a helyi ruszinofil mozgalmat; a galíciai éledő ukrán identitás, majd a náci Harmadik Birodalom és a szovjet hatalom ezzel szemben az ukrán irányzatot támogatta, majd Szovjet-Ukrajna katalizátora volt az ukrán irányzat térnyerésének (Lansdowne 2008: 73).

5.3. Ruszin reneszánsz Kárpátalján

A Szovjetunió utolsó éveiben, illetve Ukrajna függetlenné válása idején újjá éledt a ruszin mozgalom (Batt 2002, Trier 1999, Lane 2001, Magocsi 1995, Lansdowne 2008). Kijev azonban gyanúsan méregeti ezt a reneszánszt. Akadnak elemzők, akik „a ruszin nacionalizmus visszatéréseként" mutatják be az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének időszakát (pl. Smith 1997), továbbá a perifériális, provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként (Majboroda 1999), illetve potenciális konfliktusforrásként értékelik a feléledő ruszin identitást (Pancsuk 1995, Nahorna 2008: 310, 2011: 230, Szavojszka 2011: 285–300). Egyes kutatók a ruszin mozgalmat egyértelműen politikai indíttatásúnak (Pancsuk 1995, Majboroda 1999, Misanics 1999, Balega 2003, 2010, Musinka 2010, Pipas 2011, Belej 2017), a ruszinok törekvéseit Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak (pl. Misanics 1999, Zan 2010, Szavojszka 2011: 291, Pipas 2012, Belej 2017), a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik (pl. Nahorna 2008: 310, Marcsuk 2011). A ruszin mozgalom mögött gyakran az Egyesült Államok, Oroszország, Szlovákia és/vagy Magyarország összeesküvő politikáját fedezik fel (Balega 2010: 139, Szavojszka 2011: 289, Pipas 2012, Kryvytska 2015: 132, 154, Horbulin 2017, Vidnyánszky 2017). Olyan elemző is akad, aki meggyőződéssel állítja, hogy a ruszin projektet valójában a Lengyelországban, Szlovákiában, Romániában élő ukrán nemzeti kisebbség asszimilációjának elősegítése, illetve az ukrán nemzetépítés kárpátaljai sikerének megtorpedózása érdekében gerjesztik és pénzelik külső erők (Belej 2017). Mások arra a következtetésre jutnak, hogy a ruszin projekt a régió történeti hagyományaiban gyökerezik ugyan, de külső hatások táplálják (Lansdowne 2008).

A ruszin reneszánsz ellenére – de valószínűleg nem teljesen függetlenül Kijev ruszinokra vonatkozó álláspontjától – a 2001. évi népszámlálás alkalmával Kárpátalján mindössze 10 090 fő[363] (a megye összlakosságának 0,80%-a, a kárpátaljai ukrán nemzetiségűek 0,99%-a) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek. Közülük 6 724 (66,6%) a ruszint tekintette anyanyelvének (Itio ed. 2003: 62, Kuzio 2005: 8); ez a régió lakosságának 0,54%-a.[364] Ez az adat azonban nem mérvadó, mert a választható nemzetiségek között nem szerepelt a „ruszin", ami nyilvánvalóan befolyásol(hat)ta a válaszadókat. A magukat ruszin nemzetiségűnek vallókat a statisztikákban az ukránok között, az ukrán nép egyik néprajzi csoportjaként tartják számon (Kuras and Pirozhkov 2004: 101). A magukat ruszin anyanyelvűek vallókat az ukrán anyanyelvűek közé sorolták (Csernicskó–Molnár 2015).[365] A szociológiai kutatások sem mutatnak ki sokkal több ruszin identitásút Kárpátalján. A Tandem 2016 kutatás során a kérdőívet ukránul kitöltő 814 adatközlő közül mindössze 9 fő (1,1%) vallotta magát elsősorban ruszin nemzetiségűnek, és mindösszesen 23 fő (2,8%) válaszolta azt, hogy ukrán identitása mellett ruszinnak is vallja magát.

Jóval többen használják azonban a helyi nyelvváltozatokat, mint ahányan ruszinnak vallják magukat (Cantin 2014: 853). A Tandem 2016 kutatás során arra kértük adatközlőinket, hogy válaszoljanak arra a kérdésre, milyen nyelve(ke)t használnak bizonyos szituációkban. A kérdőívben lehetséges válaszként az alábbi válaszkategóriákat kínáltuk fel: ukrán, magyar, orosz, angol, helyi (kárpátaljai) dialektus, egyéb. A kérdőívet ukránul kitöltő 812 adatközlő körében a helyi regionális dialektus használati gyakorisága a leginformálisabb helyzetekben (a barátokkal és a szomszédokkal való érintkezésben) jelentősen meghaladja az ukrán és más nyel-

[363] A 2001-es cenzus során magukat ruszinnak vallók száma összesen 10 183 fő volt Ukrajnában. Az ukrajnai ruszinok 99%-a tehát Kárpátalján él.
[364] http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_no_en.asp?#m5 (2016.1.6.).
[365] http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_no_en.asp?#m5 (2016.1.6.).

dc_1478_17

vek előfordulási gyakoriságát; az ukrán mint válaszkategória a hivatalos, nyilvános helyzetekben dominált. Hasonló megállapításra jutott Cantin (2014: 853–857) is, akinek tereptapasztalatai szerint Kárpátalján a sztenderd ukrán megjelenése szinte csak az iskolára és a városi hivatalokkal folytatott írásbeli kommunikációra korlátozódik; kutatásai alapján megállapítja, a helyiek gyakran hangoztatják, hogy nyelvhasználatuk különbözik a sztenderd ukrántól, és rendszerint azt is hozzáteszik: „én nyelvjárásban beszélek" (Cantin 2014: 850–851).

A hivatalos ukrajnai akadémiai álláspont tehát nem ismeri el a ruszin etnikum és nyelv önállóságát. Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait egyértelműen az ukrán nyelvjárásának tekinti (Csucska 2000, Nimchuk 2000, Savoyska 2011: 285–286), a ruszinokat pedig az ukránok szubetnoszának, etnográfiai csoportjának (Kuzio 2005: 8, Iltio ed. 2003: 62). Az ukrán akadémiai szféra meggyőződése szerint nincsenek tudományos érvek a ruszin nyelv önállósága mellett (Belej–Belej 2017: 57–58, Stepyko–Nakonechnyi 2017: 44, Vidnyánszky 2017: 9).

A kárpátaljai ruszin sztenderd kodifikációja ennek ellenére folyamatban van.[366] Ezt azonban „megnehezíti mind Ukrajna meghatározott politikai köreinek nyílt ellenállása és az állami hatalom félelme egy regionális irodalmi mikronyelv funkcionálásától a fiatal államban, mind pedig az irodalmi mikronyelv hívei közötti egység hiánya" (Káprály–Pop 2001: 429). Hiányoznak továbbá azok a befolyásos regionális politikai erők is, melyek hathatósan támogathatnák a ruszin mozgalmat. „Azaz a kárpátaljai ruszin irodalmi mikronyelv kodifikálásának problémája nem lingvisztikai, hanem sokkal inkább politikai" (Káprály–Pop 2001: 429).

A ruszin nemzetiséget és a ruszin nyelv státuszát számos ország elismeri (Moser 2016). Az Ukrajnával szomszédos Lengyelország, Szloivákia és Magyarország, továbbá Szerbia és Horvátország, valamint az Amerikai Egyesült Államok és Kanada is elismeri a ruszin nép és nyelv önállóságát. Az Európa Tanács nyilvántartása szerint például a ruszin[367] nyelv a következő államokban tartozik a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája védelme alá: Bosznia, Horvátország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia. Ukrajna 1992-ban írta alá a Kartát, 2003-ban ratifikálta, és 2006-ban lépett hatályba. A ratifikációról szóló törvény 13 regionális vagy kisebbségi nyelvet nevez meg, melyek a Karta védelme alá tartoznak. Ezek között nincs ott a ruszin.[368]

A 2012-ben elfogadott ukrajnai nyelvtörvény[369] önálló nyelvként ismeri el a ruszint; a törvény értelmében a ruszin egyik lett Ukrajna 18 regionális vagy kisebbségi nyelveinek (Tóth–Csernicskó 2013: 22, 2014: 29). Ám ez nem azt jelzi, hogy megváltozott az ukrán politikai elit viszonya a ruszin kérdéshez. A Janukovics rezsimet váltó hatalom álláspontja szerint a 2012-ben hatalmon lévő Janukovics mögött álló, oroszpártinak tekintett politikai erők ezzel akarták gyengíteni az ukrán befolyást az ország legnyugatibb régiójában.

A helyzet – Ukrajnára jellemző – felemásságára utal, hogy mindeközben számos ruszin nemzetiségi szervezet van hivatalosan bejegyezve Kárpátalján (lásd pl. Almási 2006, Jevcsák 2006, Makara 2006, Zsupan 2006 stb.), ruszin vasárnapi iskolákban oktatják a nyelvet és kultúrát[370], a ruszin kultúra számos jeles képviselőjének áll emlékműve, emléktáblája szerte a régióban, 2005-ben Ungváron ruszinisztikai tudományos központ nyílott, mely tudományos-ismeretterjesztő folyóiratot ad ki *Руснацький світ* (Ruszin világ) címmel, ruszin enciklopédia (Pop 2001) és szótárak jelennek meg (pl. Almási–Pop–Szidor 2002, Kercsa szerk. 2007, Pop szerk. 2001, 2007), ruszin grammatikák (pl. Kercsa–Szocska-Borzsavin 1992, Almási–Kercsa–

[366] A ruszin nyelvnek Szlovákiában, Lengyelországban és Szerbiában már van kodifikált sztenderd változata.

[367] Az ET honlapja szerint *Ruthenian*: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/AboutCharter/LanguagesCovered.pdf (2016.2.2.).

[368] Az ET honlapján hibásan szerepel az, hogy a ruszin Ukrajnában is a Karta védelme alá tartozik. Lásd az ukrajnai ratifikációs törvény 2. pontját: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/802-15 (2016.2.2.).

[369] Закон України „Про засади державної мовної політики". http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17 (2016.1.6.).

[370] A ruszin vasárnapi iskolák létesítését a kárpátaljai megyei tanügyi közigazgatási hivatal vezetőjének 2007. július 26-án a járási és városi oktatási hivatalokhoz intézett levele is támogatja (lásd Sevcsuk–Tracs 2009: 101).

dc_1478_17

Molnár–Popovics 1999a, 1999b, Szidor 2005) és olvasókönyvek (Kercsa szerk. 2002) készülnek, ruszin nyelvű lapok (például a *Карпатський русин* [Kárpáti ruszin]) jutnak el az olvasókhoz.[371] A Kárpátaljai Megyei Rádió és Televízió hetente félórás ruszin nyelvű adással jelentkezik a rádióban és a televízióban is „*Русинська родина*" (Ruszin család) címmel.[372]

A modern ruszin reneszánsz Kárpátalján azonban sokkal inkább felülről kezdeményezett értelmiségi projekt, mintsem alulról jövő, széles tömegbázissal rendelkező mozgalom. Valószínűleg részben a tömegbázis hiányával, másrészt a ruszin aktivisták egy része által megfogalmazott autonómia-követelésekkel (Kreszina 2017, Zan 2017) magyarázható az is, hogy az ukrán központi hatalom veszélyesnek, külföldi szakszolgálatok által pénzelt kezdeményezésnek tekinti a ruszin politikai, kulturális és nyelvi igényeket.

Az 1991 óta független Ukrajna történetének legnagyobb válságát éli. 2013 őszén halálos áldozatokkal járó zavargások törek ki Kijevben. 2014 tavaszán Oroszország bekebelezte a Krím-félszigetet; április 7-én a Donyecki Népköztársaság, 27-én pedig a Luhanszki Népköztársaság kikiáltotta függetlenségét. A keleti megyékben kialakult, fegyveres akciókkal kísért szeparatista megnyilvánulásokra reakcióként a kijevi hatalom 2014. április 14-én elindította az „Antiterrorista operáció" [Антитерористична операція, ATO] néven emlegetett háborút a kelet-ukrajnai szakadárok és az őket felségjelzés nélkül támogató orosz katonák ellen. Azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal folyik az elemzők által hibrid háborúnak nevezett fegyveres konfliktus az ország keleti végein.

Az ukrán válság rendezésére tett politikai erőfeszítések során felmerült a decentralizáció és/vagy a föderalizáció lehetősége. Az ukrán politikai elit jelentős része azonban elutasítja a decentralizációt és a föderalizációt, és Ukrajnát csak mint egységes és oszthatatlan államot tudják elképzelni. A feszült politikai helyzetben a szeparatizmus minden vélt vagy valós megnyilvánulására érzékenyen és indulatosan reagál az ukrán politikum és a sajtó, ezért a ruszin kérdés hatalmas figyelmet kapott a médiumokban, a politikai közbeszédben és a tudományos szférában is.

5.4. A turizmus mint kitörési pont

Az előzőekben már említettük, hogy a Krím mint fontos belföldi turisztikai desztináció elvesztése után Kárpátalja turisztikai vonzereje jelentősen megnőtt (Csernicskó 2014a, Csernicskó–Laihonen 2016). Az ország politikai helyzetéből adódó gazdasági lehetőség hívta életre Kárpátalján azt a jelenséget, amit az alábbiakban ismertetünk.

A népszerű útikönyveket megjelentető Lonely Planet kiadó így reklámozza Kárpátalját a honlapján: *"[it is] a melting pot of Hungarian, Slovak, Ukrainian and Roma cultures and has a fascinating social mix. It's also the home of Ukraine's best red wines and most impenetrable dialects (locals claim to speak Transcarpathian)"*.[373]

A Kárpátalja etnikai, nyelvi és kulturális sokszínűségére, valamint a vörösborokra való utalás mellett az „áthatolhatatlan dialektusok" hangsúlyozása azt jelzi, hogy a helyi nyelvi fajták idegenforgalmi vonzerővé váltak. A továbbiakban azt mutatjuk be, hogy ezek az "impenetrable dialects" milyen szerepet játszanak a Kárpátalja brend felépítésében és fenntartásában.

---

[371] Aminthogy az is jellemző a ruszin kérdés megítélésére, hogy miközben politikusok, politológusok, szakértők indulatos vitákat folytatnak arról, van-e külön ruszin nép és önálló ruszin nyelv, a kárpátaljaiak többségének kollektív emlékezetében jól megférnek egymás mellett a ruszofil, a ruszinofil és az ukranofil irányzat legjelesebb képviselői. Ungvár városában egyaránt utca viseli például a ruszofil Dobrjánszky és Duchnovics, a ruszin irányzat híveként ismert Hodinka és Harajda, valamint az ukrán mozgalom elkötelezettjeként tisztelt Volosin és Panykevics nevét.

[372] A műsort rendszeresen támadják a megye jobboldali ukrán sajtó munkatársai. A legfőbb érvek a műsor ellen a következők: Ukrajnában nincsenek ruszinok, hiszen a 2001-es cenzus során a magukat ruszinnak vallókat az adatok kódolása során az ukránok közé sorolták be; a kárpátaljai nyelvjárásoknak „nincs hivatalosan kodifikált sztenderd változata, ezért nem lehet őket külön nyelvnek kezelni" (Havros 2017).

[373] *Introducing Transcarpathia*. www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia

dc_1478_17

5.5. A nyelv(járás) mint egzotikum

A Lonely Planet által említett „dialektusok” olyannyira „áthatolhatatlanok”, hogy ma már számos ukrán internetes portál közöl „*kárpátaljai–ukrán*” szótárt”. A Kárpátalját turisztikai céllal bemutató reprezentatív összefoglaló honlap[374] is tartalmaz egy külön egységet, ahol elérhető egy „kárpátaljai szótár”.[375] Két, az ukrajnai fiatalok körében is népszerű közösségi portál, az *Одноклассники* [Osztálytársak] és a *В контакте* [In contact] orosz nyelvű oldalain is találhatunk a kárpátaljai szláv nyelvhasználat specifikus elemeit bemutató oldalt (169. fotó).[376]

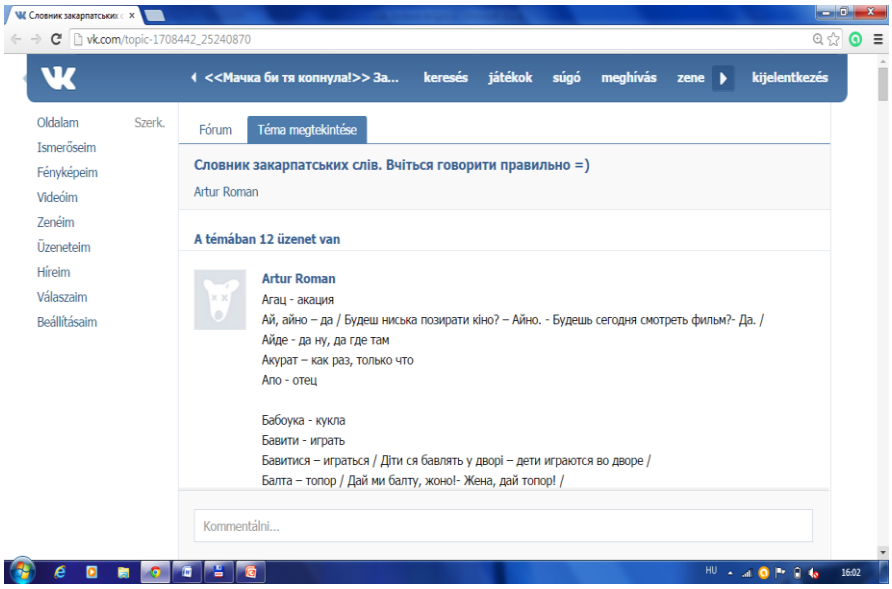

169. fotó. „Kárpátaljai” ukrán–orosz szótár a В контакте közösségi portálon

Az interneten olyan humoros „szótár” is elérhető, amely Веселый онлайн переводчик закарпатского диалекта [A kárpátaljai dialektus vidám online fordítója] címmel egy képes illusztrációval és a sztenderd ukrán megfelelő feltüntetésével magyarázza néhány tucat „kárpátaljai” szó jelentését (170. fotó).

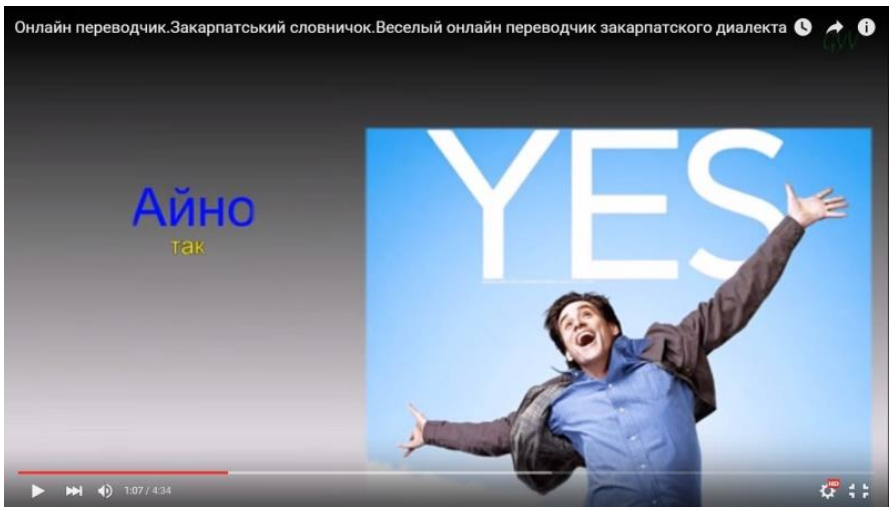

170. fotó. Egy kárpátaljai regionális lexéma fordítása (sztenderd) ukránra és angolra

[374] http://www.kolyba.org.ua/
[375] http://www.kolyba.org.ua/zakarpatskij-slovnik
[376] http://vk.com/topic-1708442_25240870, illetve: http://www.odnoklassniki.ru/group/52013927039069

dc_1478_17

A 171. és a 172. fotó alapján látható, hogy ezek a humoros szószedetek a turuzmussal összekapcsolódva jelentek meg. „Якщо ви вирішили відпочити на Закарпатті то вам знодобиться словник”, vagyis: Ha Ön úgy döntött, hogy Kárpátalján szeretne pihenni, szüksége lesz egy szótárra” – hirdeti az egyik turisztikai weboldal, melynek kezdőoldala a 171. fotón látható. A 172. fotón egy másik hasonló oldal nyitólapját látjuk, ezzel a címmel: „Це обов`язково знадобиться Вам, якщо Ви збираєтесь на Закарпаття!” Azaz: „Erre mindenképpen szüksége lesz, ha Kárpátaljára készül!”

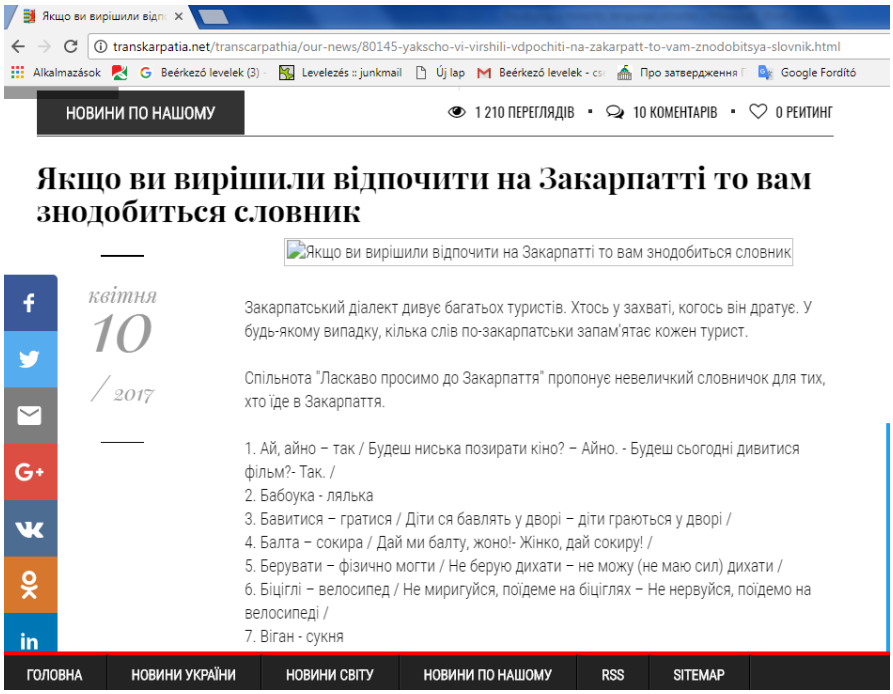

171. fotó. Hasznos kárpátaljai szójegyzék a régióba látogatóknak

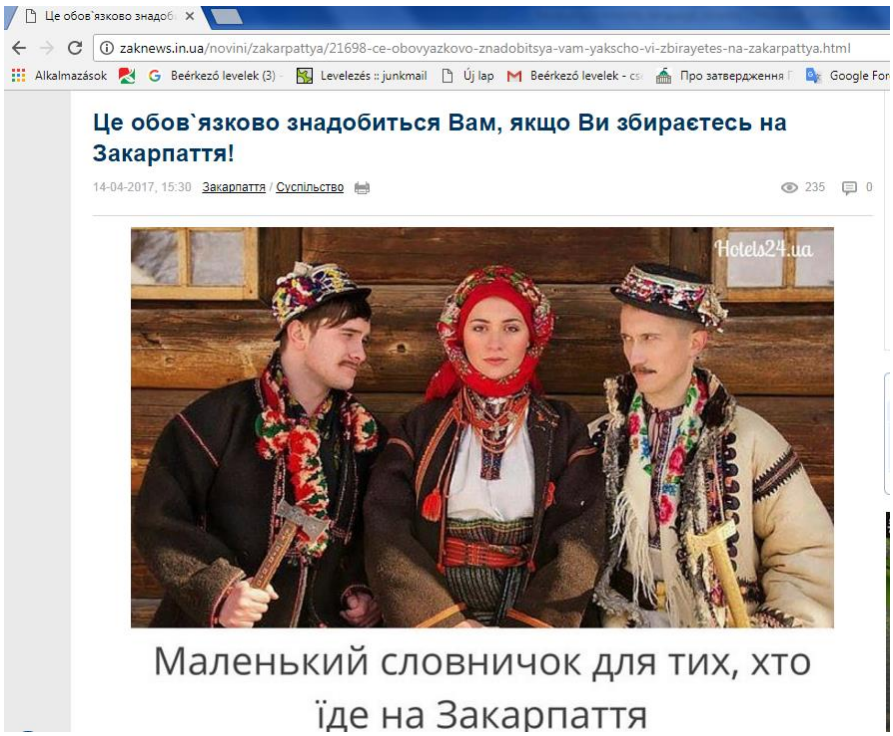

172. fotó. Aki szót akar érteni a „bennszülöttekkel”, annak bizony szótárra van szüksége

dc_1478_17

Ezek a szószedetek – akárcsak a Lonaly Planet – mind Kárpátalja egzotikumát emelik ki. Ezt jelzi a 172. fényképen megjelenített kárpátaljai ruszin/ukrán népviselet is: a régió nemcsak a fenyvesekkel borított hegyeknek, hanem az autentikus népi kultúrának is hazája.

A turizmus szempontjából jelentős reklámértéke van annak a *Говірник* című televíziós sorozatnak is, amely – a Youtube-ra is feltöltött – egy-két perces humoros kisfilmekkel értelmez például olyan, a sztenderd ukránban ismeretlen kárpátaljai szavakat, mint például *босорканя*[377] (boszorkány), *гузиця*[378] (fenék), *потя*[379] (madár), *папучі*[380] (papucs), *шовдарь*[381] (sonka), *біціглі*[382] (bicikli), *бітанґа*[383] (bitang, semmirekellő) stb. A rövid videók elején a narrátor közérthetően elmagyarázza a szó jelentését, etimológiáját, majd egy vicces jelenet következik, amely bemutatja az adott szó használatát. A végén a narrátor összefoglalja a lényeget: „*Так говорять на Закарпатті*" (Így beszélnek Kárpátalján!). Közben a képeken Kárpátalja hegyeit, folyóit, várait, városait láthatja a néző, és a filmek készítőinek szándéka szerint kedvet kap ahhoz, hogy felkeresse a varázslatos tájakkal és *impenetrable dialects*-szel reklámozott régiót.

A helyi, sok nyelvet, kultúrát ötvöző sajátos világot értékként megjelenítő projekt a Youtube videómegosztó portálon közzé tett animációs sorozat is, amely *Наша файта*[384] [A mi fajtánk] címmel humorosan jeleníti meg Kárpátalja etnikai, kulturális és nyelvi sokszínűségét. A 11:51 perces első[385] rész gyakran helyi szláv nyelvváltozatban (vagy ruszinul?) beszélő hősei által megélt kalandok során számos kárpátaljai toposszal találkozhatunk: a cigarettacsempésszel, a kolduló romával, az ukránul rosszul beszélő helyi magyarral, a sztenderd ukránul vagy oroszul affektálva beszélő turistával, a helyi gasztronómia jellegzetes elemeivel (bográcsgulyás, pirospaprika). A fentiek fényében az sem lehet véletlen, hogy az első rész a *„Welcome to Закарпаття"* címet viseli.

5.6. Jellegzetes ízek és ízes szavak

A turizmus szerves része a gasztronómia. A gasztroturisztikai fesztiválok sorából Ungváron 2010 óta évente megszervezett *Ужгородська палачінта* „Ungvári palacsinta" azzal próbál kiemelkedni, hogy regionális nyelvi elemet a címébe. A *палачінта* ugyanis a magyar *palacsinta* szóból ered, „amely a kárpátaljai nyelvjárásban azt jelenti: palacsinta".[386] Hasonlóval próbálkozik a munkácsi sörfesztivál is, amely úgyszintén helyi, a sztenderd ukránban ismeretlen kölcsönszót tartalmazó megnevezést talált ki az évente szervezett rendezvénynek: *Варишське пиво*, azaz *Városi sör*. Az külön érdekes, hogy a fesztivál logóján a régióhoz és Munkácshoz is sok szálon kötődő II. Rákóczi Ferenc látható (173. fotó). A dolog pikantériáját az adja, hogy a sörfőzést azok a Munkácsra és környékére betelepülő német nyelvű telepesek honosították meg, akiket a Rákóczi szabadságharcot követően a fejedelem itteni birtokait a császártól megkapó Schönborn grófi család hozott a vidékre.[387]

---

[377] https://www.youtube.com/watch?v=BP0e-BlUCuk
[378] https://www.youtube.com/watch?v=n-C65-KjTlU
[379] https://www.youtube.com/watch?v=ha4J743wlFs
[380] https://www.youtube.com/watch?v=agrjhfsHCvY
[381] https://www.youtube.com/watch?v=0h65qOmw_PQ
[382] https://www.youtube.com/watch?v=P695pMC3DFs
[383] https://www.youtube.com/watch?v=BlExTT1I9Vw
[384] A címben szereplő *файта* szintén a kárpátaljai nyelvjárások sajátossága, a sztenderd ukránban nem használatos.
[385] https://www.youtube.com/watch?v=ajFKJq-XoPg
[386] http://zakarpattya.net.ua/News/152556-V-oblasnomu-tsentri-Zakarpattia-startuvav-festyval-Uzhhorodska-palachinta-FOTO
[387] Rákóczi megjelenése a munkácsi sörfesztivál logóján ugyanazt a célt szolgálja, mint a kaszonyi termálfürdő királyok terme. Lásd: Csernicskó–Laihonen 2016.

dc_1478_17

173. fotó. Rákóczi képe a munkácsi sörfesztiválon: turistacsalogató a helyi nyelvváltozat és az egzotikus történelmi múlt

A gasztronómiában rejlő kulturális, gazdasági és nyelvi erőforrást használja ki az a szakácskönyv is, amely egy szűk régió népi ételeit népszerűsíti (Tivodor et al. 2013). A Nagyszőlősi járás (az egykori Ugocsa vármegye) ételeit bemutató kötet humoros formában ad közre közel 50 receptet. A kiadvány egyik sajátossága, hogy az ételek elkészítésének módja és a hozzávalók felsorolása a baloldali hasábon a helyi nyelvjárásban (vagy ruszinul?), a jobb oldaliban pedig sztenderd ukránul szerepel (174. fotó). A szakácskönyv másik érdekessége, hogy az ajánlott ételek között számos olyan is megtalálható, amelyek a Kárpátalját, az itteni színes kultúrát nem ismerők számára ismeretlen. Az elkészítésre ajánlottak között hagyományosan ukrán, magyar, román, zsidó és szlovák ételnek tekintett fogás is akad. A sztenderd ukrán beszélő számára már több étel megnevezése is értelmezhetetlen körülírás, magyarázat nélkül; például azért, mert a helyi szlávok a magyarból kölcsönzött szóval nevezik meg: *гуляш-левеш* (gulyásleveles), *крумплі* (burgonya), *гурка* (hurka) stb.

174. fotó. A szakácskönyv borítója és egyik oldala

A helyi éttermek sztenderd ukrán beszélő számára ismeretlen szavakkal egzotikus ételeket kínáló táblái révén az áthatolhatatlan helyi nyelvjárások a nyelvi tájképben is megjelennek. A *pacal, rakott krumpli, babgulyás, lacipecsenye* stb. szavak akkor is megfejthetetlenek a kárpátaljai konyhát és/vagy a magyar nyelvet nem ismerők számára, ha cirill betűkkel írják ki őket. Ezek a szavak a nyelvi tájképben az autentikus helyi ízeket, színeket jelenítik meg (175–178. fotó).

dc_1478_17

175. és 176. fotó. A kárpátaljai konyha jellegzetességeit ukránul kínáló tábla Ungváron és Munkácson: az ételek felének neve érthetetlen a sztenderd ukrán beszélő számára

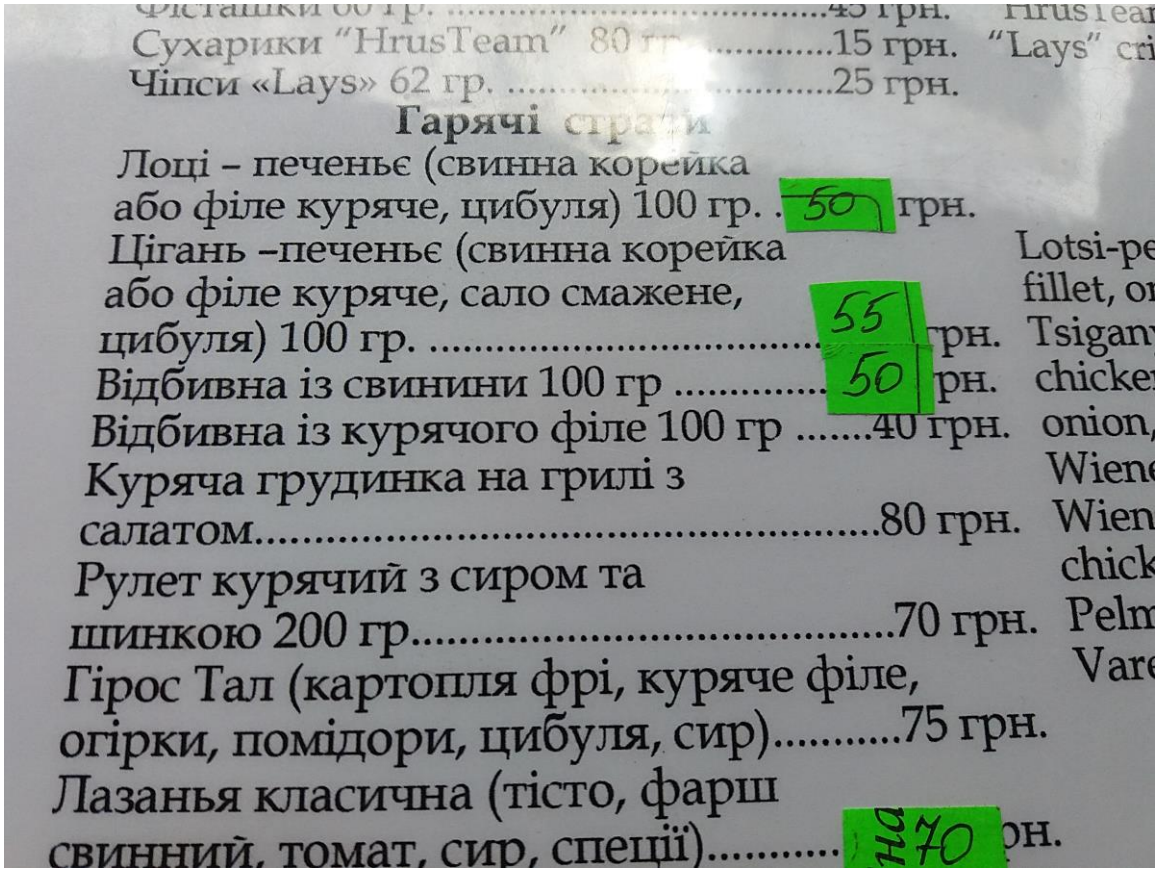

177. fotó. Egy beregszászi étterem étlapja, melyről лоці-печеньє (lacipecsenye) és цігань-печеньє (cigánypecsenye) is rendelhető; az ár (köret nélkül): 500, illetve 550 magyar forintnak megfelelő ukrán hrivnya

dc_1478_17

178. fotó. Magyar fogások cirill betűkkel egy beregszászi étterem kínálatában

A jellegzetes kárpátaljai gasztronómia és Kárpátalja mint egzotikum a távoli fővárosokban is eladható. Az egyik országos ukrán televíziós csatorna és a kárpátaljai sajtó is beszámolt arról, hogy 2015 nyarán Kijevben a kárpátaljai konyha sajátosságait kínáló éttermet nyitottak.[388] Egy évvel korábban Budapesten, Magyarország fővárosában is kárpátaljai éttermet nyitottak. „Kárpátalja sok nemzetiség otthona, ami természetesen az emiatt kialakult igencsak különleges gasztronómiában is megmutatkozik. Ezt a világot próbálja elhozni Budapestre a miniatűr Kolobok ételbár" – olvashatjuk a promóciós sajtóanyagban.[389]

A gasztronómiai feliratokhoz szorosan kapcsolódóan a helyi, jellegzetes nyelvi elemek a kereskedelmi jellegű egyéb feliratokon is megjelennek. Ilyen például a megyeszékhely, Ungvár elővárosában található, helyi nyelvjárási szöveget tartalmazó *Деца у нотаря* [Egy deci (vodka/pálinka) a nótáriusnál] étterem cégtáblája is (179. fotó). A népszerű, az országos ukrán és orosz nyelvű sajtóban is többször bemutatott[390] étterem megnevezése sztenderd ukránul *Сто грам у нотаря* volna. De kisebb boltok, üzletek feliratain is megjelennek a helyi, kárpátaljai nyelvváltozatok regionális elemei, például a 'bolt, üzlet' jelentésű *бовт* (180. és 181. fotó).

[388] http://zakarpattya.net.ua/News/141828-Biznes-za-$25-tys---istoriia-uspikhu-zakarpatskoho-restoranu-v-Kyievi-VIDEO
[389] http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/karpataljai-kifozde-a-rozsa-utcaban-kolobok-etelbar/
[390] Lásd pl.: http://korrespondent.net/ukraine/comunity/3389661-korrespondent-deputat-uzhhorodskoho-horsoveta-sostavyl-slovar-separatysta

dc_1478_17

179. fotó. A Деца у нотаря étterem Ungvár külvárosában

180. és 181. fotó. Egy nem-sztenderd ukrán felirat Kárpátalján; a sztenderd ukrán szöveg ez volna: Файна крамниця, illetve Крамниця Калач

A 182. fotón már nemcsak egyetlen eleme (a *bovt* szó) látható helyi dialektusban, hanem a tábla egész szövegét regionális dialektusban fogalmazták. Ez is mutatja, hogy az idegenforgalomban használt regionális nyelvi elemek egyre nagyobb presztízsre, gazdasági értékre tesznek szert. Nem meglepő, hogy egyre több helyzetben, funkcióban jelennek meg.

dc_1478_17

182. fotó. Egy „kárpátaljai nyelvjárásban" (ruszinul?) fogalmazott tábla Ungvár belvárosában

5.7. A helyi szláv dialektusok a populáris kultúrában

A helyi nyelvváltozatok újabban nem csupán a turizmushoz közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó szférában jelennek meg, hanem a populáris kultúrában is. A *Деца у нотаря* nevű étterem tulajdonosa, Pavlo Csucska például két olyan kötetet is megjelentetett az elmúlt években (Csucska 1992, 2002), amelyekben helyi nyelvjárásban közöl gúnyverseket, kisebb humoros költeményeket, és szövegeit sztenderd ukrán szómagyarázatokkal is ellátja.

A humor forrásaként jelenik meg az egyik országos tévécsatornán Dizel Show címmel futó paródiaműsor is melynek a Youtube-on 1 milliónál nagyobb nézettséggel rendelkező „*Проблеми Української Мови*" [Az ukrán nyelv problémái] című epizódjában az ukrán nyelv 21. századi helyzetét vitatják meg karikírozva. A humor forrása, hogy a kárpátaljai „szakértő" végig kárpátaljai dialektusban beszél, amit senki sem ért.[391] A kárpátaljai ruszin/ukrán dialektus a főhőse annak a tucatnyi részt számláló sorozatnak is, amelynek epizódjai „*Ну позерай!*" [No nézd csak!] címmel láthatók a legnagyobb videomegosztón.[392]

De van már a népszerű Shrek című animációs filmnek[393] vagy a közismert, híres klasszikus szovjet sikerfilmeknek[394] is kárpátaljai „szinkronnal" ellátott változata, és van „helyi nyelven" kiadott humorlap is, címe: *Босорканя* (Boszorkány).[395]

Az sem szokatlan, hogy a kárpátaljai ukrán nyelvű hírportálok egyes közleményeihez fűzött kommentekben nem a sztenderd ukránt, hanem a helyi nyelvváltozatokat használják a hozzászólók. Például a *Закарпаття онлайн* [Kárpátalja online] hírportálon számtalan ilyen kommentet találhatunk.[396]

---

[391] https://www.youtube.com/watch?v=ukonBMs0WM0
[392] https://www.youtube.com/watch?v=eL3RpIdfv9Q
[393] https://www.youtube.com/watch?v=jGgBUXyYSqI
[394] https://www.youtube.com/watch?v=tPT7hR-RCwI
[395] http://transkarpatia.net/transcarpathia/our-news/79785-na-zakarpatt-viyshov-pershiy-nomer-zhurnalu-bosorkanya.html
[396] http://zakarpattya.net.ua/

dc_1478_17

Mindez arra utal, hogy a hagyományosan a falusi, idősebb korosztályhoz kötődő tradicionális területi dialektusok a 21. századi kommunikációs térben is jelen vannak. A reklám és a marketing tudatosan használja fel Kárpátalja regionális dialektusait mint turisztikai vonzerővel rendelkező egzotikumot.

5.8. A kárpátaljai nyelvjárások és a magas kultúra

A magas kultúrában is helyet követel magának ez a jellegzetes dialektus. Az egyik legismertebb kárpátaljai író, Petro Midianka szépirodalmi műveinek nagy részében jelen vannak a helyi nyelv(járás) elemei, ám ő azt vallja: ukránul publikál. 2012-ben elnyerte a legrangosabb ukrajnai szépirodalmi díjat (Tarasz Sevcsenko Nemzeti Irodalmi Díj) a kárpátaljai nyelvjárásban publikált *Луйтра в небо* [Létra az égbe][397] című verseskötetéért. Volodymyr Fedynyšynec' a kárpátaljai ruszin politikai mozgalom egyik aktív tagja, magát ruszinnak vallja, a ruszin sztenderd kodifikálásról is publikált tanulmányt (Fedynyšynec' 1996), ám szépirodalmi műveit az ukrán sztenderdben jelenteti meg. Yuri Choori szintén ruszinként identifikálja magát, *Словарь русинського язика* [A ruszin nyelv szótára] címmel kodifikációs célú, eddig publikálatlan ruszin szótárt dolgozott ki. Szépirodalmi műveinek egy részét a sztenderd ukrán változatban publikálja, más munkáiban azonban a helyi dialektusokat is használja.

A fenti sorba illeszkedik a kárpátaljai Munkácson 2008-ban alakult *Рокаш*[398] [Rakás] zenekar üzleti fogása is. A helyi népzenei motívumokra építő dallamokat játszó együttes szövegei a helyi nyelvváltozatban szólalnak meg.[399] Egyik legújabb lemezükhöz csatolva dalaik szövegét is megjelentették, melyekhez mellékelték a sztenderd beszélő számára ismeretlen kárpátaljai szavak jegyzékét.[400] A zenekarról ezt írja az ukrán nyelvű wikipedia: „Az együttes dalainak többsége kárpátaljai nyelvjárásban szól, amit a zenészek »ruszin beszéd«-nek nevez-nek”.[401]

A kárpátaljai Nagyszőlős városban alakult *Чаламади* zenekar – amely nevét a magyarból kölcsönzött *csalamádé* szóból eredezteti[402] – első, *Пушлисьме*![403] című albuma kapcsán azt jegyzi meg a notatky.com.ua internetes zenei szakportál, hogy a csapat „őszinte, pozitív és ritmusaival a reggae és a skap-punk stílusában viszi el a ruszin nyelvjárást a tömegekhez”.[404] Az együttes albuma és főként annak „*Се мій варош*”[405] című videoklipje akkor lett igazán népszerű, amikor a csapat az ukrajnai X-Faktorban is fellépett, nagy közönségsikert aratva. Sikerüket csak fokozta, hogy a zsűri tagjai értetlenkedve fordultak egymáshoz az előadott zeneszám szövegének egy-egy olyan kifejezése hallatán, amelyek – bár Kárpátalján mindenki érti őket – a sztenderd ukrán beszélők számára megfejthetetlenek.[406]

Egy helyi nyelvjárásban elmondott, modern zenei aláfestéssel ellátott népmese videoklipje is nagyon népszerű az internetes videomegosztókon.[407]

---

[397] A címben szereplő *луйтра* szintén a sztenderd ukránból hiányzó regionális nyelvi elem.

[398] A *рокаш* (rakás, csomó) magyar eredetű kölcsönszó a kárpátaljai szláv dialektusokban. Ezt a zenekar wikipedia oldala is kiemeli (https://uk.wikipedia.org/wiki/Rock-H).

[399] Például a *Не буду ся женити* [Nem fogok megházasodni] című szám szövege számos nyelvjárási elemet tartalmaz (https://www.youtube.com/watch?v=R7Rj3PS39yk). A *Качечка* egy helyi népdal lírai feldolgozása (https://www.youtube.com/watch?v=WqV97X0eKQQ). A *Марічко* [Marichko – női név] szövege szintén egy helyi népdal, amely a sztenderd ukrán beszélő számára nehezen érthető, ezért a klipet feliratozták (https://www.youtube.com/watch?v=F1I1wbasBW0).

[400] http://zik.ua/news/2013/01/14/388183

[401] https://uk.wikipedia.org/wiki/Rock-H

[402] A zenekar tagjai azt a legendát terjesztik a csapat neve kapcsán, hogy a zenekar tagjai úgy teszik hozzá saját egyéniségüket az együttes sikeréhez, mint ahogyan a Kárpátalján élők körében nemzetiségtől függetlenül kedvelt csalamádé egy-egy összetevője hozzájárul a csalamádé finom ízéhez. Lásd pl. itt: https://www.youtube.com/watch?v=N0V2dleHFeY

[403] A szó jelentése a kárpátaljai szláv dialektusokban: *gyerünk*.

[404] http://notatky.com.ua/chalamada-pushlysme/

[405] Az én városom jelentésű cím sztenderd ukrán megfelelője a *Це моє місто*.

[406] https://www.youtube.com/watch?v=N0V2dleHFeY

[407] https://www.youtube.com/watch?v=6_lHy98Pe-E

dc_1478_17

5.9. A dialektusok a politikai kampányban

A 2015. október 31-én szervezett helyhatósági választásokon civil aktivisták a helyi szláv nyelvváltozatok sajátos, a sztenderd ukrán beszélő számára érthetetlen szavait is tartalmazó humoros választási plakátok révén kívánták növelni a részvételi arányokat. A 20. század első felét idéző életképeket bemutató óriásplakátok mindegyikén helyi dialektusban látható *„пой на вибори”* [gyere a választásokra] szlogen. Emellett egy-egy frappáns mondattal csábítják a szavazóhelyiségekbe az állampolgárokat. Amint az a 183. és 184. fotón látható, a szövegben található „helyi” szavakat a plakát alján a sztenderd ukrán megfelelőikkel dekódolták az aktivisták.

183. és 184. fotó. A helyi dialektus elemei választási plakátokon

Az is a helyi nyelvváltozatok növekvő presztízsét mutatja, hogy 2015 augusztusában az egyik kárpátaljai népművészeti és kulturális fesztiválon Hennagyij Moszkal, Kárpátalja kormányzója a helyi dialektusban köszöntötte a jelenlévőket.[408]

5.10. A kárpátaljai nyelvváltozatok a „haza védelmében”

A régió „áthatolhatatlan nyelvjárásai” a szeparatizmus elleni harcban is jól hasznosíthatók. Az interneten több helyen[409] is megosztott történet szerint a kelet-ukrajnai harctéren szolgálatot teljesítő 128. kárpátaljai dandár katonái fogságba ejtettek egy ellenséges orosz katonát. A valószínűleg kitalált, ám kétségkívül jól hangzó sztori arról szól, hogyan próbálják a kárpátaljai dialektust használó katonák kihallgatni a szavaikból szinte semmit sem értő foglyot. A történetet a világhálón megosztók által levont tanulság az, hogy ha az Ukrajna területi egysége ellen harcoló szeparatisták szeretnék elkerülni a hazájukat védelmező kárpátaljai katonák dühét, akkor néhány alapvető mondatot célszerű megtanulniuk „kárpátaljaiul”, és ehhez rövid „szótárt” is összeállítottak az ellenség számára.

A Facebookon így ajánlja az egyik felhasználó az olvasók figyelmébe a történetet:

„Olvassátok el, és megértitek, milyen sokkban vannak a szeparatisták és a moszkaly[410] katonák és a rádiósaik, amikor hallják és nem értik a mi nyelvjárásunkat, mert egyetlen fordító sem segít nekik dekódolni ezt a »kódot«..)) Ahogyan Natalia Zotova, az egyik munkácsi önkéntes lány írta a »munkácsi juntából[411]«: »A KGB már nagyon aggódik, mert semmit sem képes megérteni a városi junta levelezéséből, szaladgálnak össze-vissza és aggodalmaskodnak«..))”[412]

---

[408] https://www.youtube.com/watch?v=RhxYHC_3IoQ

[409] Закарпатська файта у зоні АТО [A kárpátaljai fajta az ATO zónájában] http://npubop.livejournal.com/2284781.html; Як закарпатський діалект допомагає нашим військовим в зоні АТО [Hogyan segít a kárpátaljai nyelvjárás katonáinknak az ATO zónájában] http://ua-reporter.com/content/187204?_utl_t=fb; egy bejegyzés a Facebookon: https://www.facebook.com/gregor.vitaliy/posts/1752783558286475

[410] Az oroszok egyik gúnyneve: москаль = orosz.

[411] Az orosz propaganda szerint a Janunovics elnök elűzése után diktatórikus junta vette át a hatalmat Ukrajnában.

[412] https://www.facebook.com/gregor.vitaliy/posts/1752783558286475

dc_1478_17

5.11. Összefoglalás

Az Európai Unió négy tagállamának (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia) közvetlen közelsége, az itt élő nemzetiségek történelmi emlékei, kulturális hagyományai, gasztronómiai jellegzetességei egzotikussá teszik Kárpátalját az Ukrajna belső vidékeiről érkező turisták számára. Kárpátalja turisztikai vonzerejének növelésében jelentős szerep jut a helyi értékek felmutatásának. Ezek között a regionális sajátosságok között a polietnikus környezet hatását mutató helyi konyha, a tiszta természeti környezet, a romantikus hegyvidék és a kényelmes termálfürdők mellett ott van a sztenderd ukrántól és a szomszédos ukrán nyelvjárásoktól, valamint a szomszédos szláv és nem szláv nyelvektől egyaránt eltérő, magyar, lengyel, szlovák, román, német, orosz és jiddis nyelvi elemeket tartalmazó helyi szláv dialektus is.

Miután 2014 márciusában Ukrajna gyakorlatilag elveszítette legkedveltebb nyári üdülőhelyét, a Krím-félszigetet, Kárpátalja turisztikai vonzereje tovább növekszik. Akár az ukrán sztenderd dialektus alá tartozónak, akár az ukrántól különálló ruszin nyelvnek tekintjük a régió szláv nyelvváltozatait, a regionális értékek felértékelődésével ezek presztízse is egyre nagyobb lehet. Azzal pedig, hogy egyre gyakrabban találkozhatunk a regionális nyelvi elemekkel a nyilvános térben látható feliratokon, a szépirodalomban, a könnyűzenében, az internetes portálokon, a helyi nyelvváltozatok funkcióbővülése megy végbe. Megfigyelhetjük, hogyan terjednek a rendszerint a régmúlttal és a vidékies élettel asszociálódó tradicionális nyelvváltozatok a fiatalok által jól ismert modern kommunikációs térben, miként válnak országosan ismert, a központi tévécsatornákon is rendszeresen feltűnő, szépirodalmi és zenei értékként kezelt brenddé.

Zaremba és Rimarenko (2008b: 270) szerint „a ruszin problematika iránti érdeklődést a régióban elsősorban abban a globalizációs kontextusban érthetjük meg, amelyet a lokális kultúrák megerősödése és a nemzetállamok gyengülése kísér". A globalizáció, az egységesítő sztenderdizáció körülményei közepette a regionális nyelvi értékek nem csupán a regionális identitás részei lehetnek tehát. A kárpátaljai szláv nyelvváltozatok példája mutatja, hogy ezek gazdasági jelentőséggel is bírnak. A multinacionális vállalatok, a globálisan bejegyzett kereskedelmi termékek, a kulturális brendek univerzális fogyasztásában érdekelt globális marketinggel szemben a helyi közösségek lassan elkezdik felfedezni az egyre növekvő ágazattá váló turizmus számára is vonzó regionális és lokális jegyeket. A turisták többsége – miközben nem szeretne lemondani a globalizáció előnyeiről, a megszokott komfortról – egyre nagyobb számban mutat érdeklődést az „egzotikus" élmények iránt. Kallen megállapítja, hogy turistának lenni egyet jelent a megszokott környezetből és a mindennapi rutinból való kiszakadással. Az otthoni környezetben megszokott nyelvi világtól való nyelvi különbözőség is jelentős szerepet játszik a turisztikai élmény megélésében: „Az »idegen nyelv« közvetlen transzcendens érzést nyújt a mindennapi világgal szemben és a hitelesség érzetét kelti az új környezetben" (Kallen 2009: 271). Kárpátaljára érkezve a szláv turista úgy tapasztalhatja meg a megszokotthoz képest sajátos, egzotikus élményeket, hogy ízelítőt kap a számára bizonyos elemeiben érthetetlen, ezért különleges, ám alapjában véve mégiscsak biztonságot nyújtó módon ismerős nyelvváltozatokból. A mindennapi rutinoktól való megszabaduláson és az autentikus tapasztalatok felfedezésén túl a biztonság, az otthonosság ugyanis szintén fontos szükséglet a turisták számára.

A fenti elemzésből az is érzékelhetővé válik, hogy a globalizáció általános tendenciái nemcsak negatív, hanem pozitív hatással is lehetnek a centrumoktól távoli, perifériku régiókban beszélt nyelvekre és dialektusokra, hiszen általuk a regionális kultúra és a helyi közösség „egzotikus" megkülönböztető jegyei azonosítható, illetve anyagiakban is kifejezhető erőforrássá konvertálhatók. Dickinson (2010) szerint a kárpátaljai szláv dialektusok a más régiókban élők és az ukrán nyelvművelők szemében mint hibrid, kevert, rontott ukrán nyelvváltozatok jelennek meg. Ezzel együtt azonban az utóbbi években az autentikus, a hiteles és az egzotikus jelző is megjelenik az ezekről a nyelvváltozatokról alkotott képben (Dickinson 2010: 70).

A *Деца у нотаря* nevű étterem tulajdonosa, Pavlo Csucska példája arra világít rá, hogy a helyi értékek felfedezése és előtérbe helyezése nem a ruszin szeparatizmus előretörésének

dc_1478_17

jele, sokkal inkább marketingfogásról, a regionális nyelvváltozatok konvertálható erőforrásként való használatáról van szó. A *Корреспондент* című országos lapban[413] és annak online változatában,[414] valamint egy kárpátaljai hírportálon[415] is megjelent riportban Csucska elmondta: az a célja, hogy „Kárpátalja nemzetiségi sokszínűsége turisztikai márka legyen, ne geopolitikai probléma".

Vaszil Nyimcsuk kárpátaljai származású ukrán nyelvész, az *Українська мова* [Ukrán nyelv] című akadémiai folyóirat főszerkesztője egyértelműen elítéli a ruszin politikai mozgalmat, de a kárpátaljai szláv nyelvjárások használatát, támogatását célszerűnek tartja. Úgy véli, hogy „a nyelvjárás mint az önkifejezés és önazonosság eszközének használata (…) különféle módokon nyilvánulhat meg: a nyelvjárás következetes használatától (…) a külön irodalmi nyelv státusza megadásának követeléséig" (Nyimcsuk 2013: 21). Ugyanakkor a ruszin nyelv/nyelvjárás kapcsán Javorszka (2017) úgy véli, hogy a regionális nyelvváltozatok támogatása, funkcióbővülése nem időszerű, mert a mai Ukrajnában az ukrán nyelv és annak sztenderd változata megerősítése szolgálja a nemzetépítést, és mindennemű regionalizáció gyengíti az ukrán nyelv egységesítő és egyesítő szerepét.[416]

Az államnyelv szimbolikus szerepe és az ukrán nyelv sztenderd változatának támogatása a 2012-es nyelvtörvény 6. cikkelyének 4. pontjában is megjelenik; a törvény szerint azokban a szituációkban, amikor az ukrán mint állam- és hivatalos nyelv használatos, akkor ez alatt „az ukrán nyelv szótáraiban és az ukrán helyesírásban" kodifikált sztenderd változat értendő (Tóth–Csernicskó 2014: 28). A szigorúan kodifikált sztenderd felsőbbrendűsége jelenik meg abban a nyelvtörvénytervezetben is, amelynek 1. cikkelye (4. bekezdés) a következőképpen fogalmaz: „Az ukrán nyelv szándékos torzítása a hivatalos dokumentumokban és szövegekben, az ukrán nyelv alkalmazásának akadályozása és korlátozása, az ukrán nyelvnek az ukrán nyelv sztenderdjei megsértésével történő használata, az ukrán nyelv vulgarizálása és keverése más nyelvekkel a jelen törvényben meghatározott felelősségre vonással jár."[417]

A szláv nyelvek tipikus Ausbau nyelvek (Moser 2011: 111). Kárpátalja szláv dialektusai részei az északi szláv dialektuskontinuumnak (Trudgill 2003: 96). Nyelvészeti szempontból tekinthetjük őket az ukrán sztenderd heteronóm változatainak (Trudgill 2003: 58), de a sztenderdizáció és kodifikáció eredményeként kialakulhat a (kárpátaljai) ruszin autonóm sztenderd dialektus is. Az egymással Ausbau viszonyban lévő nyelvek és dialektusaik státusza politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági és történeti faktoroktól függ (Trudgill 2001). Így van ez a kárpátaljai szláv nyelvváltozatok esetében is.

Schiffman (2006: 120) elemzése szerint a francia forradalom idejéből eredeztethető az a máig létező hiedelem, amely szerint a nem sztenderd nyelvváltozatok és a kodifikált, hivatalos státusszal felruházott nyelvtől eltérő nyelvek „nemcsak hibásak vagy rosszabbak voltak, de még rosszabbak voltak azok a nemkívánatos tulajdonságok, eszmék vagy ideológiák, amelyek fenyegetést jelentettek a forradalomra, ezért meg kellett őket szüntetni". A fenti példából ítélve a 18. századból örökölt „*egy állam – egy nemzet – egy nyelv(változat)*" politikai és nyelvi ideológiája a 21. században is központi szerepet játszik a nyelvi státusz meghatározásában és a nem sztenderd nyelvváltozatok megítélésében.

A bretaign-i nyelv/nyelvjárás kapcsán Burdick (2012: 37) megjegyzi: „Ha a dialektus a hitelesség indexe lehet a turisták számára, akkor ugyanilyen mértékben válhat a regionalizmus,

---

[413] 2014. július 4., 26. szám.

[414] http://korrespondent.net/ukraine/comunity/3389661-korrespondent-deputat-uzhhorodskoho-horsoveta-sostavyl-slovar-separatysta

[415] http://zakarpattya.net.ua/News/126101-Na-Zakarpatti-separatyzmu-nemaie-mistsevi-zhyteli-vzhe-davno-u-ievrospilnoti-%E2%80%93-Pavlo-Csucska

[416] Az államnyelv sztenderd változatának támogatása a 2012-es nyelvtörvény 6. cikkelyének 4. pontjában is megjelenik; a törvény szerint azokban a szituációkban, amikor az ukrán mint állam- és hivatalos nyelv használatos, akkor ez alatt „az ukrán nyelv szótáraiban és az ukrán helyesírásban" kodifikált sztenderd változat értendő (Tóth–Csernicskó 2014: 28).

[417] Проект Закону «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952

dc_1478_17

a partikularizmus és a Francia Köztársaság univerzalizmusa elutasításának indexévé is". Az általunk bemutatott esetben azonban – akár az ukrán nyelvjárásának, akár különálló ruszin nyelvnek tekintjük a kárpátaljai szláv nyelvváltozatokat – a regionális nyelvi jelenségeknek a nyilvános térben, az interneten, a kulturális életben is fokozatosan terjedő használata nem az Ukrajna területi egységére politikailag veszélyes szeparatizmus megnyilvánulása, nem felülről jövő tudatos szeparatista nyelvpolitika, hanem alulról jövő, a regionális nyelvi és kulturális értékekre alapozó gazdasági törekvés. Ez a folyamat jól illeszkedik a regionális dialektusokat és a perifériális kisebbségi nyelveket a nyilvános térben láthatóvá tévő, gazdaságilag hasznosítható értékként megjelenítő trendek közé (Leeman–Modan 2009, Reershemius 2011, Blackwood–Tufi 2012, Marten et al. 2012a, 2012b, Vigers 2013, Pavlenko 2017a), és jól leírható „a nyelv áruvá válása" szociolingvisztikai elmélettel (sociolinguistic theory of 'commodification of language', lásd pl. Heller 2010, Pavlenko 2017a). Az már más kérdés, hogy a központi kormányzat – éppen a saját nyelvi ideológiáiból kiindulva – fenyegetést lát mindebben.

Magocsi (2016) az ukrán–ruszin ellentét feloldása érdekében a többes identitás elfogadása mellett érvel; rámutat arra, hogy a probléma legfőbb forrása, hogy a nemzetállamot építő elitek kötelességüknek érzik, hogy elérjék: az embereknek csak egyetlen nemzeti kötődése legyen, a nemzeti identitásokat egymást kizárónak tartják. Az ő javaslata a kizáró *vagy–vagy* identitástípus helyett az *is-is* változat elfogadása. Ami nem feltétlenül elvetendő javaslat (vö. Lansdowne 2008: 74). Jenkins (1997: 72) szerint egy személy egyidejűleg több nemzeti identitást és identitásréteget vallhat magáénak. Cantin (2014: 857) kutatásai alapján azt állítja, hogy több ezer olyan ember van Ukrajnában és a szomszédos országokban, akik egyszerre vallják magukat ukránnak és ruszinnak. Dickinson (2010: 53) pedig arra mutat rá, hogy a Kárpátalján használatos, egymástól többé-kevésbé eltérő szláv dialektusok – egyéb tradicionális elemek, mint például a népi építészet, a helyi viselet, a változatos táplálkozási szokások mellett – a lokális és regionális identitás megőrzésének legfőbb támaszai. Wimmer (2008: 990–992) ugyanakkor hangsúlyozza az „etnikai elv" fontosságát a nemzetállami struktúra számára, különös tekintettel a homogén állami kultúra kialakítása és a területi határok meghatározása szempontjából; ez pedig az azonosságtudatát kereső, nemzetállamot építő Ukrajnában nem kedvez a regionális vagy rétegzett identitások elfogadásának.

Az a fajta nyelvpolitika, amely olyan körülményeket teremt a társadalomban, ahol a sztenderdizált, kodifikált, hivatalos státusszal rendelkező nagy nyelvek és a globális világnyelv, az angol magas fokú ismerete válik a társadalmi érvényesülés, a felfelé irányuló mobilitás (a felsőoktatásba kerülés, a munkaerő-piaci aktivitás) és a társadalmi integráció legfontosabb eszközévé, egyben a haszontalanság, értéktelenség bélyegét süti a kis(ebbségi) nyelvekre és a nem sztenderd nyelvváltozatok beszélőire. Ebben az ideológiai keretben a hivatalos státusszal felruházott sztenderd nyelvekhez a modernitás, a haladás és hasznosság jegye, a kisebbségi nyelvekhez és nem sztenderd változatokhoz viszont a nemzeti egységet veszélyeztető maradiság jelzője társul. Ez a fajta nemzetállami, egynyelvű és egynormájú nyelvpolitikai modell a nyelvi diverzitást – s ezáltal az etnikai, etnográfiai és kulturális sokszínűséget is – veszélyezteti (May 2006: 257–263). Miközben – mutat rá Schmidt (2006) – az állami beavatkozás a nyelvi sokféleség védelme érdekében szükséges, és gazdasági érvek alapján is indokolt. Ha mindenki sztenderd ukrán beszélő volna Ukrajnában, esély se volna az olyan, gazdasági hasznot termelő brend kiépítésére, amelyben a kárpátaljai szláv regionális dialektusok központi szerepet kapnak.

Az állami politikai struktúrák alapvetően befolyásolják a ruszinok identitásának alakulását, hiszen a központ pragmatikus megoldásként kínálja az egyének felé a többséggel való etnikai, nyelvi és kulturális azonosulást (Cantin 2014: 862). Ezzel ellentétes irányban hat azonban az, hogy az állam szinte semmilyen megoldást nem kínál az anyagi gondok megoldására, a hétköznapi problémák kezelésére, így az egyén és a csoport – a központból erőltetett, homogenizáló identitásjegyekkel nem feltétlenül szembehelyezkedő, hanem azt kiegészítő identitás-

dc_1478_17

markereket – materiális erőforrásként kamatoztatja. A regionális nyelvváltozatok a regionalizáció és a glokalizáció keretében a központosító, egynyelvű és egynormájú nyelvpolitika ellenében is szert tehetnek gazdaságilag konvertálható értékre, és nem csak a turizmus területén, hanem például a szépirodalomban, a könnyűzenében, a reklámiparban vagy épp a politikai kampányok során.

6. „A múltat végképp eltörölni", avagy ideológiai csata a nevek frontján a 21. századi Ukrajnában

6.1. Múlt és jelen terhei

A 2013 késő ősze tartó időszak az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna rövid történetének legmélyebb válsága. Az egész Európa biztonságát fenyegető, a szűkebb és tágabb térség gazdasági fejlődését visszavető, emberek ezreinek halálát okozó, több millió embert otthona elhagyására kényszerítő súlyos, politikai és gazdasági krízissel kombinált helyzetben Ukrajna a történelem átértékelése és a nyelvpolitika területén is harcot folytat (Csernicskó 2016c). A szimbolikus politizálás e két területének kereszteződésében került sor Ukrajnában a földrajzi nevek (újabb) felülvizsgálatára is.

A 2013 vége óta zajló válság során a törvényhozás szintjén az egyik hangsúlyos terület a szovjet múlt felszámolására irányuló törekvés. Ezt célozza meg az ukrán parlament által 2015. április 9-én elfogadott, az államfő által május 15-én aláírt úgynevezett „dekommunizációs csomag".[418] Ez a törvénycsomag szakmai háttérként szorosan kötődik a kormánynak alárendelt Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézetéhez[419], illetve kapcsolódik Ukrajna Alkotmánya[420] 11. cikkelyéhez, amely kötelezi az államot az ukrán nemzet és történelmi emlékezete konszolidálására és fejlesztésére.

A négy jogszabályból álló dekommunizációs törvénycsomag[421] arról dönt: ki a hős és ki az ellenség az ukrán történelemben, mi a viszonya Ukrajnának a II. világháborúhoz, a kommunista és a náci rezsimekhez, illetve hozzáférhetővé teszi az eddig zárt levéltárakat. A törvények minden további vitát kizárva szögezik le Ukrajna függetlensége eszméjének elsőbbségét minden mással szemben, és a szuverenitás ideáljának védelmét bármilyen eszközzel mind a múltat, mind a jelent illetően (Fedinec–Csernicskó 2016a, 2016b). A négy dekommunizációs törvény közül eggyel, illetve annak a földrajzi nevekre gyakorolt hatásaival foglalkozunk. Azt mutatjuk be, hogyan alakítja át a nyelvi tájképet a nyelvi ideológiákkal szoros kapcsolatban álló felülről vezérelt nemzetépítés.

6.2. Nem ér a nevük

A Szovjetunió felbomlása után az államfordulat körüli időszakban a közösségi térben lezajló rendszerváltás egyik leglátványosabb jele Ukrajnában a Lenin-szobrok ledöntése volt. Azonban korántsem sikerült a szovjet múlt minden terhétől és emlékétől megszabadulni. Ezt az is jelzi, hogy 2013-ban – amikor kitört a független Ukrajna történetének a 2004-es narancsos forradalom utáni második, ezúttal méltóság forradalmának nevezett revolúciója – országszerte még több mint ezer Lenin-szobor állt. 2013–2014 fordulóján, a forradalmi lendület keretében, ismét hatalmas szobordöntögetési hullám söpört végig az országon (Nalivajko 2014).

A szovjet múlttal azonban ekkor sem számolt le teljesen Ukrajna. Miután Viktor Janukovics elnök 2014. február 22-én éjjel megszökött az országból, a hatalmat átvett új politikai

[418] Декомунізація. http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0

[419] Інститут національної пам'яті. http://www.memory.gov.ua/

[420] Конституція України. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

[421] A négy törvény: Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (№ 314-VIII); Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 років» (№ 315-VIII); Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (№ 316-VIII); Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (№ 317-VIII/2015). A törvények nem hivatalos magyar fordítását lásd: Fedinec–Csernicskó (2016a: 97–124).

dc_1478_17

elit éppen ezért szükségét látta a kérdés végleges rendezésének. A szovjet örökséggel való teljes leszámolás, azaz a dekommunizáció keretében megszületett a 2015. évi 317-VIII. sz. törvény „A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik betiltásáról”.[422]

185. fotó. A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik betiltásáról szóló törvény egyik szimbóluma

A törvény nem általánosságban tiltja be a címben jelölt tételeket, hanem fogalmi és tartalmi meghatározásokat ad. A tárgykörbe tartozóként sorolja fel a szovjet kommunista pártot, a kommunista és a nemzetiszocialista (náci) rezsimet, a szovjet állambiztonsági szerveket. Ezen belül a „kommunista totalitárius rezsim” jelképei közé sorolja az összes egykori szocialista ország, beleértve a Szovjetunió, valamint annak egykori tagköztársaságai (közte az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság) zászlaját, címerét és egyéb állami jelképeit; minden olyan szimbólumot, amelyen jelen van a sarló, a kalapács és az ötágú csillag a szovjet időszakra emlékeztető bármilyen konstellációban; a tiltott eseményekben szerepet játszó személyiségeknek, illetve maguknak az eseményeknek emléket állító monumentumokat, feliratokat; magát a kommunista párt megnevezést.

A törvény a szovjet múlttal való teljes szakítás jegyében született, de egyben az orosz befolyástól való távolodás reménye is benne van. A Nemzeti Emlékezet Intézetének honlapján ukrán, orosz és angol nyelven közölt plakáton a szovjet rendszer bűneinek felsorolása mellett Lenin és Sztálin arcképével egy sorban Vlagyimir Putyin arca is feltűnik (186. fotó).

Mindemellett természetesen azt is megtiltja a törvény, hogy megyék, járások, települések és közterületek viseljék azoknak a nevét, akikre a jogszabály kiterjed. Erre a Nemzeti Emlékezet Intézetének honlapja szerint azért van szükség, mert „Nehéz elmagyarázni a gyerekeknek, mi a jó és a rossz, ha olyan utcákon mennek iskolába, melyeket gyermekgyilkosokról és tolvajokról neveztek el”.[423]

[422] Закон України № 317-VIII/2015 «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-viii
[423] http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu

dc_1478_17

186. fotó. A szovjet múlt értékelése a Nemzeti Emlékezet Intézetének hivatalos honlapján

A törvény pontosan meghatározza, hogy a megyék, járások és települések átnevezéséről – az érintett önkormányzatoktól érkezett javaslatokat mérlegelve – Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) hoz döntést. A helységeken belüli közterületek átnevezéséért az első periódusban (2015. november 22. és 2016. február 21. között) a helyi önkormányzat, illetve polgármester a felelős. Ha a megadott határidőn belül nem születik döntés az új közterületi nevekről, akkor a második periódusban (2016. február 22. és május 21. között) a megyei állami közigazgatási hivatal elnöke, azaz a kormányzó határoz az utcák, terek átnevezésekről (Korolenko és mtsai 2017: 135).

Az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete „Amit tudni kell a dekommunizációról" címet viselő aloldala[424] részletesen értelmezi a törvényt. Arra a kérdésre, hogy meg lehet-e hagyni a település vagy a közterület régi nevét, ha az a törvény hatálya alá esik, a válasz egyértelmű: „Nem, nem lehet." Ha az önkormányzat megtagadja az átnevezést, az szabotázsnak minősül. Érdekes azonban, hogy a személyi okmányokban (például a személyiben az állandó lakcím bejegyzésénél), ingatlanokra vonatkozó dokumentumokban (tulajdoni lap) stb. nem tették szükségessé a település vagy a köztér nevének megváltoztatásának bevezetését, azok ettől függetlenül érvényesek maradtak (Korolenko és mtsai 2017: 136).

2015 októberében az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete közétett egy 520 nevet tartalmazó listát azokról a személyiségekről, akikről nem lehet intézményt, közterületet elnevezni Ukrajnában.[425] A listában csak olyan személyek neve szerepel, akikre az ukrajnai települések és közterek még bármilyen módon emlékeztetnek. Így például rajta van a listán Lenin, illetve a klasszikus trió másik két tagja: Marx és Engels is. Nincs viszont a listában Sztálin, akiről már rég nincs elnevezve semmi Ukrajnában.

[424] FAQ. Усе, що ви хотіли дізнатися про декомунізацію. http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu

[425] Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu

dc_1478_17

A listában viszonylag kevés író, költő van. A törvény és a névsor alapján tehát Ukrajnában továbbra is szerepelhet közterület névadójaként például Makszim Gorkij és Vlagyimir Majakovszkij, akikről a 2012. évi CLXVII. számú, „egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról" címet viselő törvény[426], pontosabban az ennek alapján készült akadémiai állásfoglalás[427] szerint Magyarországon nem lehet közterületet elnevezni. Mint ahogyan Ukrajnában nem tiltott az 1848/1849-es szabadságharc leverését ellenző orosz cári tisztet kitaláló kommunista író, Illés Béla neve sem.[428] A kárpátaljai Beregszász városában 2017 nyarán utca viseli a nevét.

Irodalmi kitalált személy is akad a tiltott nevek között: Pavel Korcsaginé, aki Nyikolaj Osztrovszkij *Ahogy az acélt megedzik* című regényének hőse.

Egyetlen még élő személy szerepel a Nemzeti Emlékezet Intézete által összeállított névsorban: Valentyina Tyereskova, az első női űrhajós. A legfőbb ok, amiért oda került: 2014-ben szerepet vállalt a Krím Oroszország általi megszállásában.

A hosszú tiltólistában egyébként három magyar található: Kun Béla, Zalka Máté és a kevésbé ismert Gavró Lajos neve. Kunról ez olvasható a listában: „A Krími Forradalmi Bizottság elnöke. A vörös terror megszervezője a Krímen."[429] Zalka bűne, hogy „részt vett a szovjet hatalom kiépítésében Ukrajnában".[430] Gavróról annyit jegyeznek meg, hogy „Kijev katonai parancsnoka a város bolsevik megszállása idején 1919-ben".[431] A lista szerint van magyar vonatkozása Georgij Zsukov marsallnak is, az ő neve mellett indoklásként ugyanis egyebek mellett az is szerepel, hogy „a magyar forradalom egyik eltiprója 1956-ban".[432]

6.3. Egy kommunista esete Szent Péterrel

A tömeges névváltozás megkönnyítése érdekében a sajtóban olyan anyagokat tettek közzé, amelyek térképre vetítve ábrázolták a névváltoztatásra ítélt településeket (18. és 19. térkép).[433] A Nemzeti Emlékezet Intézetének összesítése szerint az ország településeinek 3 százalékát kellett átnevezni a jogszabály értelmében. A 2016. július 15-i állapot szerint összesen 987 város, nagyközség és falu, továbbá 25 járás kapott új nevet (Korolenko és mtsai 2017: 137). Ezek egy része azonban a de facto Oroszországhoz csatolt Krím félszigeten, illetve a kelet-ukrajnai szakadárok által ellenőrzött területen található.[434] Ezeknek a településeknek az átnevezésénél nem volt arra mód, hogy a helyi önkormányzatoktól kérjenek javaslatot az új névről, ezért a Nemzeti Emlékezet Intézete tett erről javaslatot a parlamentnek (Korolenko és mtsai 2017: 137). Az más kérdés, hogy a Krím immáron orosz hatóságai vagy a donyecki és luhanszki szakadárok a legkevésbé sem foglalkoznak azzal, hogy Kijevben időközben átneveztek egyes járásokat, településeket. Kijev úgy hidalta át ezt a problémát, hogy az érintett területekre vonatkozó átnevezési

---

[426] http://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a1200167.TV

[427] Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról.http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalalo__XX._szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf

[428] https://hu.wikipedia.org/wiki/Ill%C3%A9s_B%C3%A9la_(%C3%ADr%C3%B3)

[429] Kun a tanácsköztársaság bukása utána a Szovjetunióba menekült, ahol kinevezték a Krími Forradalmi Bizottság elnökévé.

[430] Zalka Máté (született Frankl Béla) katona volt az első világháborúban, Doberdónál is harcolt az olasz fronton. 1916-ban orosz fogságba esett, és az 1917-es fordulat után a kommunizmus híve lett. Részt vett az oroszországi polgárháborúban. 1936-tól Lukács Pál tábornok néven a spanyolországi polgárháborúban harcol a 12. nemzetközi brigád parancsnokaként, ahol 1937-ben elesett. A Doberdó című regény írója. A szovjet korszakban a kárpátaljai Ungvár egyetlen magyar tannyelvű iskolája viselte a nevét (ma Dayka Gábor Középiskola).

[431] A Máramaros vármegyéből származó Gavró az első világháborúban orosz fogságba esett, ahol belépett a kommunista pártba. A vörösök oldalán részt vett az oroszországi polgárháborúban. Később különböző párt- és katonai megbízásokat teljesített, főként a Szovjetunió távol-keleti területein. Ahogyan Kun Béla, ő is a szovjet terror áldozata lett: 1937-ben letartóztatták, 1938-ban kivégezték.

[432] Zsukov a második világháború hősei közé tartozik, Leningrád felszabadítója, Berlin egyik elfoglalója.

[433] Lásd például: Які міста позбавлять радянських назв? http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150410_cities_to_be_renamed_vc. Населені пункти, що підлягають перейменуванню у 2015 році. http://infolight.org.ua/thememap/dekomunizaciya-2015-sela#5.00/49.498/31.140

[434] Эксперты создали карту декоммунизации Украины. http://korrespondent.net/ukraine/3536680-eksperty-sozdaly-kartu-dekommunyzatsyy-ukrayny

dc_1478_17

döntések nem a kihirdetés napján lépnek hatályba, hanem majd csak a területek fölötti kontroll visszaszerzése után (Korolenko és mtsai 2017: 137).

18. térkép. Az átnevezendő települések Ukrajnában a Nemzeti Emlékezet Intézetének összesítése szerint (2015. november 23-ai állapot szerint)[435]

A Nemzeti Emlékezet Intézete olyan útmutatókat, infografikákat is közzé tett a honlapján, amelyek arról tájékoztatták a polgármestereket, hivatalnokokat, a közvéleményt, mi a módja a települések, közterületek vagy intézmények névváltoztatásának, összefoglalóan bemutatták a betiltott jelképeket.[436] A közterületek (utcák, terek) átnevezését egy 150 oldalas informatív brosúra mutatja be lépésről lépésre.[437]

Ekkoriban Petro Porosenko államfő bizakodva jelentette ki: nemzetbiztonsági érdek a dekommunizáció mielőbbi befejezése.[438] Ennek ellenére nem minden település fogadta örömmel a gyakran csak felülről erőltetett átnevezést. E tekintetben tanulságos Dnyipropetrovszk város névváltoztatási hercehurcája.

A II. (Nagy) Katalin orosz cárnő uralkodása idején, a 18. század végén alapított település a *Katerinoszláv* (Катеринослав) nevet kapta. Azon a helyen azonban már korábban, a 17. században állt egy *Kodak* nevű erőd, amely a lengyel-litván nagyfejedelemség keleti határát jelző erődítmény volt. Rövid ideig (1798–1801 között) a település viselte a *Novoroszijszk*, illetve (1918–1919-ben) a környék kozák szicsekhez kapcsolódó törtére utaló *Szicseszlav* nevet is. E megszakításoktól eltekintve azonban 1784 és 1926 között *Katerinoszláv* volt a neve. A város a szovjet hatóságoktól kapta 1926-ban oroszul a *Dnyepropetrovszk*, ukránul a *Dnyipropetrovszk* nevet a Dnyeper folyóról, illetve Grigorij Petrovszkij szovjet-ukrán politikusról. Azonban

[435] https://mega.nz/#F!QoYVAYpC!6YageNuKBzQIDMmsqLNkog
[436] https://mega.nz/#F!o5AVHawA!Ql1QLpqpMmc41_ysUIY0RQ!0gJXBYDK
[437] http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/perejmenuvannja-vulyc.pdf
[438] Порошенко: Декоммунизация должна быть завершена. http://korrespondent.net/ukraine/3682845-poroshenko-dekommunyzatsyia-dolzhna-byt-zavershena

dc_1478_17

Petrovszkij neve is szerepel azoknak a történelmi személyiségeknek a sorában, akikről nem lehet semmit sem elnevezni Ukrajnában.[439]

Az Ukrajna legnagyobb folyója mellett elterülő megyeszékhely új nevének kiválasztása során több történelmi névvel is számolni kellett tehát, s ennek megfelelően számos névjavaslat merült fel. Ám kétségkívül a legeredetibb ötlettel a városi önkormányzat[440] és Olekszandr Vilkul[441] ellenzéki parlamenti képviselő állt elő. A Vilkul által a parlament elé törvénytervezetként beterjesztett elképzelés szerint[442] Dnyipropetrovszk névváltoztatás utáni új megnevezése: *Dnyipropetrovszk…*

187. fotó. A város helynévtáblája az átnevezés előtt: Dnyipropetrovszk áthúzva

A javaslat lényege, hogy a város nevében előtagként megmarad a Dnyeper (ukránul Dnyipro) folyó neve, de a szovjet-ukrán politikus helyére (Szent) Péter (ukránul: Petro) apostol kerül. Azaz: a település neve továbbra is *Dnyipropetrovszk* marad ugyan, de név etimológiája módosul: *Dnyipro + Petrovszkij* helyett *Dnyipro + (Szent) Péter/Petro apostol* lett volna a névadó.

A Nemzeti Emlékezet Intézete a javaslat kapcsán így foglalt állást: „Valós párbeszédet kell folytatnunk a múltról. Ezek a játékok és trükkök a totalitarizmus véres öröksége körül istenkáromlás és sértés az áldozatok millióinak emléke előtt. A régi név elutasítása a történelmi név vagy egy új elnevezés keresését feltételezi, nem pedig a régi név új magyarázatának kitalálását”.[443]

Andrej Portnov történész a település neve kapcsán már korábban elindult vitát összefoglalva találóan jegyezte meg:

---

[439] Petrovszkij (1878–1958) ukrán családba született forradalmár, szovjet párt és közéleti személyiség volt. 1922-ben ukrán részről ő írta alá a Szovjetunió megalakulásáról szóló szerződést.

[440] Депутати змінили «інтимологію», щоб зберегти назву Дніпропетровську. http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/29/7094054/

[441] Вілкул пропонує перейменувати Дніпропетровськ у Дніпропетровськ. http://www.pravda.com.ua/news/2016/02/4/7097863/

[442] Проект Постанови про збереження найменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області (щодо зміни етимології найменування міста - визначення найменування міста Дніпропетровська за назвою ріки Дніпро та на честь Святого Апостола Петра). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58036

[443] http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu

dc_1478_17

„jelzésértékű, mennyire nem beszélnek arról, a város orosz történelmét hogyan lehetne úgy integrálni a mai hivatalos narratívába, hogy az egyensúlyt teremtsen a valódi és képzelt, politikailag veszélyes tartalmak között; hogyan lehetne a katalini fejezetet (a kozák fejezettel együtt) a pillanatnyi politikai harc fegyveréből turisztikai védjeggyé és a város sajátos történelmi emlékezetének elemévé alakítani. Nem kevésbé fontos, hogy (…) marginalizálva van a lengyel történelem, pedig a 17. században keletkezett Kodak, mint a Rzecz Pospolita legkeletibb erődítménye, ily módon tudná betölteni szerepét a régió »európaiságának« konstruálásában" (Portnov 2009, 38. p.).

Végül egyébként hosszas vita után egy 2016. május 19-én hozott parlamenti határozat alapján Dnyipropetrovszk új neve *Dnyipro* lett.[444]

188. fotó. „Dnyipro Petrovszk nélkül": kampányplakát az átnevezési időszakból

Más városok sem nyelték le némán az átnevezés kényszerét. Így például *Kirovohrad* (Кіровоград) lakossága is tiltakozott az ellen, hogy *Kropivnickij* (Кропивницький) lett az új neve. A helyi hatóságok a témában folytatott polémia során javasolták, hogy a település kapja vissza eredeti, az 1775-ös városalapításkor kapott és az 1924-es első átnevezésig viselt *Єлисаветград* (Jeliszavetgrád) nevet, melyet a központi hatóságok azzal utasítottak el, hogy az a cári Oroszországra utal (Korolenko és mtsai 2017: 140).[445]

A kijevi hatalom – nem törődve az ellenkezéssel – parlamenti határozatokkal változtatta meg tehát az ellenálló települések nevét. Így 2016-tól a két említett megyeszékhely is új néven szerepel Ukrajna térképén. A két megye azonban maradt a régi nevén: *Dnyipro* városa továbbra is *Dnyipropetrovszk megye* (Дніпропетровська область), *Kropivnickij* pedig *Kirovohrád megye* (Кіровоградська область) székhelye. Hogy itt miért maradhatott meg a kommunista múlthoz kötődő név? Mert a megyék átnevezéséhez az alkotmányt is módosítani kell, amely – az ország közigazgatási felosztását meghatározó 133. cikkelyben – konkrétan megnevezi az ország megyéit, köztük Dnyipropetrovszk és Kirovohrád megyét is (Korolenko és mtsai 2017: 135). Az alkotmánymódosításhoz azonban máig nincs meg a kétharmados többség.

Az említett furcsaságok mellett más események is színesítették az átnevezési hullám egyhangúságát. A sajtó gyorsan felkapta például azt a hírt, hogy a Donyeck megyében található *Novohorodszke* (*Новогородське*, ahol a *нове* = új, a *городське* = városi) az átnevezési divatot

[444] Постанова Верховної Ради України № 1375-19 «Про перейменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області» від 19.05.2016 р. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1375-19

[445] В Кировограде митинги из-за переименования города. Корреспондент.net, 27 декабря 2015 г. http://korrespondent.net/ukraine/3608275-v-kyrovohrade-mytynhy-yz-za-pereymenovanyia-horoda

dc_1478_17

meglovagolva a *Нью-Йорк*, azaz latin betűs írásmóddal a *New York* nevet szerette volna felvenni a turizmus élénkítése céljából. E tárgyban még törvényjavaslatot is benyújtottak.[446] Ám a Verhovna Rada nem díjazta az ötletet, így maradt a település régi neve.

A nagy névváltoztatási hullámnak lehetett volna haszna az államigazgatás számára is. A dekommunizáció előtt például 42 *Petrivszke* és 28 *Ragyanszke* nevű település volt az országban. Adott volt a lehetőség annak elkerülésére, hogy sok helység viseljen azonos nevet. Azonban a névreformnak racionális államigazgatási elképzelések nem, hanem sokkal inkább szimbolikus ideológiai megfontolások álltak a hátterében. Így a helységnév-reform után az összes *Petrivszke* és *Ragyanszke* eltűnt ugyan a térképről, de lett például 24 *Sztepove* és 22 *Visnyeve* nevű település (Korolenko és mtsai 2017: 138–140).

6.4. Leninből Lennon

Kárpátalján is nyilvánosságra hozták a dekommunizációs törvény értelmében átnevezendő települések és közterületek listáját, melyben két település és 558 közterület megnevezése szerepelt.[447] Az egyik átnevezendő település, a técsői járási *Komszomolszk* az 1947-ig használt *Nyimecka Mokra* (Німецька Мокра/Németmokra) helységnévhez tért vissza. A másik a Huszti járásban található *Zsovtneve* (Жовтневе) község volt. A falu eredetileg az 1917-es nagy októberi szocialista forradalomra utalva kapta a nevét: az ukrán *жовтень* (zsovteny) szó jelentése: október, a *жовтневе* nagyjából azt jelenti: *októberi*. A helyi önkormányzat azonban megtagadta a névváltoztatást. Indoklásuk szerint a község nem az 1917-es pétervári fegyveres puccsról, hanem a helyi, jellegzetesen sárgás színű agyagos talajról kapta a nevét; a település neve így szerintük az ukrán *жовтий* (sárga) melléknévből eredeztethető.[448] A megyei és kijevi vezetés azonban nem fogadta el az érvelést, így a falut ma már *Zaberezs* (Забереж) néven kell keresni a térképeken.

Az ideológiai alapú névváltoztatás néha nagyobb politikai bonyodalmakat is okozott. Ennek egyik példája az volt, amikor Kijev főváros önkormányzata úgy döntött, hogy a dekommunizáció keretében a Nyikolaj Vatutyin szovjet hadseregtábornokról elnevezett sugárutat Roman Suhevicsről nevezi át.[449] A dolog pikantériája, hogy Vatutyin – akinek a neve egyébként nem szerepel a Nemzeti Emlékezet Intézete által közzétett tiltólistán – vezetésével szabadították fel 1943-ban Kijevet a német megszállás alól, és a tábornokot nem sokkal később, 1944 tavaszán a szovjetek ellen harcoló ukrán felkelők gyilkolták meg. Roman Suhevics az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) parancsnokaként a szovjet hatalom ellenében a független Ukrajnáért harcolt, ám eközben a mai Nyugat-Ukrajna területén részt vett a lengyel és zsidó lakosság mészárlásában. Az egyik ukrajnai antifasiszta szervezet ezért bíróságon támadta meg a névváltoztatást, s a testület nem engedélyezte az átnevezést.[450]

Mindez nem akadályozta meg Kárpátalja megye kormányzóját, Hennyagyij Moszkalt abban, hogy Munkács városában két egykori kommunistáról elnevezett utcát Suhevicsről és egy nem kevésbé vitatott személyiségről, Sztepan Banderáról (lásd Fedinec–Csernicskó 2016a, 2016b) nevezzen el.[451] Munkács város önkormányzata azonban saját hatáskörben felülírta a

---

[446] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60678 (2017.8.24.)

[447] Перелік назв вулиць, провулків, площ тощо (у розрізі населених пунктів району, міста), визначених для перейменування. http://zakarpattya.net.ua/Blogs/143392-Dva-sela-ta-558-vulyts-ploshch-i-provulkiv-na-Zakarpatti-maly-by-zminyty-nazvy (2017.8.24.)

[448] Még mindig sok a szovjet rendszerhez köthető utcanév Kárpátalján. http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/meg-mindig-sok-a-szovjet-rendszerhez-kotheto-utcanev-karpataljan/ (2017.8.24.)

[449] В Киеве переименовали проспект Ватутина. http://korrespondent.net/city/kiev/3857705-v-kyeve-pereymenovaly-prospekt-vatutyna (2017.8.24.)

[450] Суд остановил переименование киевского проспекта Ватутина в Шухевича. http://korrespondent.net/city/kiev/3861151-sud-ostanovyl-pereymenovanye-kyevskoho-prospekta-vatutyna-v-shukhevycha

[451] У п'ятницю Москаль особисто потролить владу Мукачева своїм піаром на імені Шухевича. http://zakarpattya.net.ua/News/171607-U-piatnytsiu-Moskal-osobysto-potrolyt-vladu-Mukacheva-svoim-piarom-na-imeni-Shukhevycha

dc_1478_17

kormányzó döntését: a frissen átnevezett Suhevics és Bandera utcának más nevet adott.[452] S ha már szembefordultak a megye első emberével, a munkácsi képviselők egyúttal arról is döntést hoztak, hogy a város egyik zsákutcáját, melynek korábban nem volt neve, Moszkalról nevezik el, mely így a *тупик Геннадія Москаля* (Hennagyij Moszkal zsákutca) nevet viseli, finoman utalva arra, szerintük hová vezet az elnök által közvetlenül kinevezett kormányzó politikai tevékenysége.[453]

Moszkal nemcsak munkácsi átnevezéseivel került be az országos sajtóba. Akkor is tele voltak a hírek Kárpátalja kormányzójának dekommunizációs hőstetteivel, amikor az Ungvár agglomerációjához tartozó Minaj községben a ruszin származású szülőktől született világhírű amerikai képzőművészről, Andy Warholról nevezett el teret.[454] Ennél is nagyobb érdeklődést váltott ki, amikor Moszkal rendeleti úton a Técsői járás ukránul *Калини*, magyarul Alsókalina nevű községében a Lenin utcát a Beatles legendás tagjáról, John Lennonról nevezte el.[455] Leninből így lett Lennon (189. fotó). A 2015. november 21-i állapot szerint egyébként még 17 kárpátaljai településen viselte utca Lenin nevét; köztük három magyar többségű faluban (Nagybégányban, Macsolán és Tiszasalamonban) is.

189. fotó. Így lett Lenin utcából Lennon utca

[452] В Мукачево переименовали улицу Шухевича. http://korrespondent.net/ukraine/3866701-v-mukachevo-pereymenovaly-ulytsu-shukhevycha

[453] В Мукачево появился тупик Москаля. http://korrespondent.net/ukraine/3866988-v-mukachevo-poiavylsia-tupyk-moskalia

[454] На Закарпатье открыли площадь имени Энди Уорхола. http://korrespondent.net/ukraine/3875247-na-zakarpate-otkryly-ploschad-ymeny-endy-uorkhola

[455] http://www.moskal.in.ua/index.php?categoty=news&news_id=2128. John Lennon nevét viseli ezentúl a Lenin utca egy kárpátaljai faluban. http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/john-lennon-nevet-viseli-ezentul-a-lenin-utca-egy-karpataljai-faluban/

dc_1478_17

19. térkép. Azok a települések, melyeken közterületeket kellett átnevezni a dekommunizációs törvény értelmében[456]

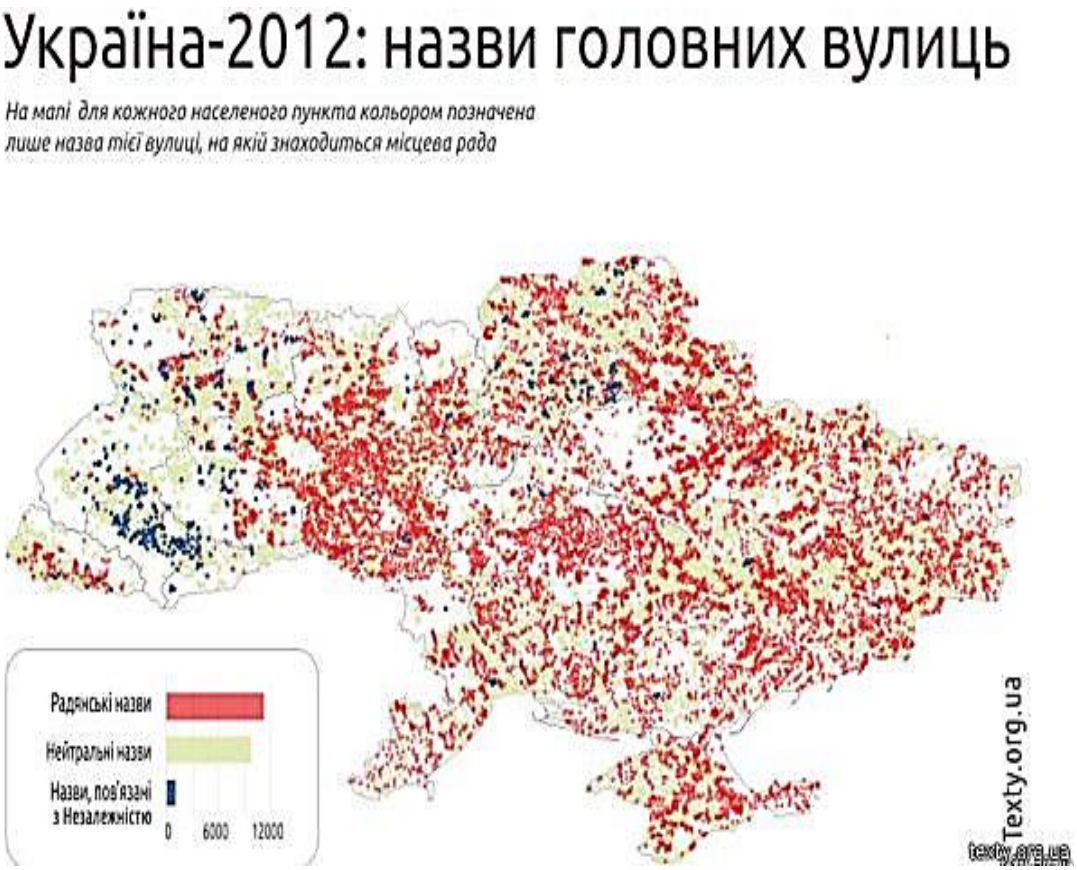

6.5. Le az oroszokkal!

Bár a dekommunizációs törvényből nem következik, és a jogszabály alapján a Nemzeti Emlékezet Intézete által összeállított listában ennek megfelelően nem is szerepelnek a szovjet korszakhoz nem kötődő orosz történelmi vagy kulturális személyiségek nevei, Ukrajna megpróbálja az átnevezési hullámot és a dekommunizációt összekapcsolni a deruszifikációval és az ukránosítással.

A nemzeti irányultságú politikusok és értelmiségiek egy része az ukrán függetlenség óta hagyományosan két Ukrajnáról beszél. Az ország egyik felét mentalitásában és nyelvében ukránnak, a másikat pedig „kreol”-nak tekintik (Rjabcsuk 2015, Zhurzhenko 2005). Utóbbiakat erőszakkal eloroszosított ukránoknak látják, akiket „vissza kell téríteni” az ukrán nyelvhez és nemzethez. Ennek a logikának a hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát (Maszenko 2007: 57, Zhurzhenko 2005). Az ukrán nemzetiségű, de orosz ajkú ukrán állampolgárokat – akik egyébként a legutóbbi, 2001-es cenzus adatai szerint legalább 5,5 milliónyian voltak, és az ország lakosságának körülbelül 11%-át tették ki (Csernicskó 2016: 72) – nem ritkán árvának, árulónak, janicsárnak minősítik (Kulyk 2001: 211, Pavlenko 2011: 48–49). Az oroszul beszélő ukránok nyelvi asszimilációját – amint erre Shumlianskyi (2010: 142–143) rámutat – morális bűncselekménynek tekintik. Hnatkevics (1999: 11) például „az ukrán nemzet degenerációjával” vádolta a gyermekeikkel otthon oroszul beszélő ukránokat, akik az oroszosítás mint „betegség” által „fertőzöttek”, és nem keresik a „gyógyulást” (Csernicskó 2016: 21–22).

Tarasz Maruszik (2016) párhuzamot lát a dekommunizáció és a deruszifikáció között. „A dekommunizáció folyamata, amely még tart, nem lesz teljesen sikeres a deruszifikáció és a

[456] http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150410_cities_to_be_renamed_vc

dc_1478_17

dekolonalizáció folyamatának megkezdése nélkül" – állítja. Maszenko (2016) szerint „az orosz nyelv lánc, amely Ukrajnát a kommunista múlthoz köti". Az ukrán nyelv használati körének kiterjesztése, az orosz nyelv visszaszorítása sokak szerint egyenlő a gyarmati szovjet múlttól való szakítással, valamint a szabadsággal és függetlenséggel. Az ukrán függetlenség 25. évfordulójához időzítve 2016. augusztus 24-én olyan országos akciót indítottak fiatalok, melynek szlogenje: „*Légy valóban független: beszélj ukránul!*"[457]

Nem meglepő hát, hogy a dekommunizációhoz kapcsolódva folyik Ukrajnában az orosz történelmi vagy kulturális személyiségekről elnevezett közterületek megszabadítása az orosz vonatkozású nevektől, azaz a nyilvános tér ukránosítása is. Ennek jegyében a kárpátaljai megyei állami közigazgatás által a régióban átnevezendő közterületekről összeállított listájában szerepel számos orosz történelmi személyiség (I. Péter cár, Patyomkin herceg), tábornok (Szuvorov, Kutuzov, Pugacsov), író és költő (Gorkij, Majakovszkij, Nyekraszov) neve is. De nem lehet már Moszkva tér vagy utca sem Kárpátalján ezután. És persze a kárpátaljai lista tartalmazza annak a Vatutyinnak a nevét is, akit Kijev és Suhevics kapcsán már említettünk.[458]

Érdekes azonban, hogy – bár kötődnek a szovjet rendszerhez és a kommunista múlthoz – nem kerültek tiltólistára Kárpátalján az olyan közterületi nevek, mint például a *Partizán utca* vagy a *Borkanyuk utca, Vakarov utca*. Ennek egyszerű oka van: a szovjet partizánok, illetve Borkanyuk[459] és Vakarov[460] a második világháború éveiben a szovjetek oldalán részt vettek az akkor Magyarországhoz tartozó Kárpátalja elfoglalásáért vívott harcokban, az antifasiszta mozgalomban, azaz részei a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolását legitimáló emlékezetpolitikának. 2017 augusztusában nem is háborgatta senki a *Partizán utca* és a *Borkanyuk utca* névtábláját a kárpátaljai Nagyszőlősön, vagy a *Vakarov* utcáét Csapon; ám például a *Szuvorov* utcának Beregszászban ma már *Oroszlán utca* a neve.

Egyébként az MTA állásfoglalása szerint a *partizán* Magyarországon „nem használható közterület elnevezésére", ugyanis „a kifejezés közvetlenül utal az önkényuralmi politikai rendszer kiépítését elősegítő idegen állam fegyveres erejére, a szovjet hadseregre és annak irreguláris katonai »szervezetére«".[461]

6.6. Cuius regio, eius nomen

A mai Ukrajna területén természetesen nem a dekommunizációs törvénycsomag következtében változtak meg először tömegesen a földrajzi nevek.

A szovjet hatalom a kommunista ideológiának megfelelően alakította át az egész Szovjetunió területén a településneveket, illetve sok város, falu nevét oroszosította (lásd pl. Rannut 1995). Ukrajna függetlenné válása után – akárcsak az egész posztszovjet térségben (lásd pl. Bodó 2016, Lagzi 2016) – szintén azonnal elindult egy helységnévreform és vele a szimbolikus térfoglalás (Portnov 2009). Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek első felében számos olyan település vette fel régi nevét, amelyet a szovjet korszakban neveztek át. Az átnevezések egy részeként a települések a szovjet ideológiához, a Szovjetunió Kommunista Pártjának alakjaihoz

---

[457] http://language-policy.info/2016/08/movomarafon-25-do-richnytsi-nezalezhnosti-ukrajintsi-perehodytymut-na-ukrajinsku-movu/

[458] Два села та 558 вулиць, площ і провулків на Закарпатті мали би змінити назви. http://zakarpattya.net.ua/Blogs/143392-Dva-sela-ta-558-vulyts-ploshch-i-provulkiv-na-Zakarpatti-maly-by-zminyty-nazv

[459] Oleksza Borkanyuk (1901–1942) a mai Kárpátalja területén született. Amikor a régió Csehszlovákia része volt, a Szovjetunióban tanult. Rövid kitérők után 1941-ben tért vissza az akkor ismét Magyarországhoz tartozó Kárpátaljára, ahol partizánként, illetve a földalatti kommunista mozgalom egyik szervezőjeként működött. 1942-ben a magyar katonai elhárítás egy partizánakció során elfogta. Egy budapesti börtönben halt meg. Miután Kárpátalja Szovjet-Ukrajna része lett, hamvait szülőföldjére szállították. 1965-ben megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

[460] Dmitro Vakarov (1920–1945) oroszul író költő a mai Kárpátalján született. Huszton és Prágában végezte a gimnáziumot, majd 1941–1944 között Budapesten volt egyetemi hallgató. Antifasiszta tevékenysége miatt 1944 áprilisában letartóztatták, Németországban halt meg. Halála után megkapta a harci cselekményekért kitüntetést, és posztumusz felvették a szovjet írószövetség tagjai közé.

[461] Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról.http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalalo__XX._szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf (2017.8.24.)

dc_1478_17

kapcsolódó nevektől szabadultak meg. Továbbá számos olyan település is visszakaphatta a szovjet rendszer előtti megnevezését, amelynek nem szláv lakossága az ott élő nemzeti kisebbség nyelvén állíttatta vissza a helység nevét. Például a szovjet korszakban *Минеральне* nevet viselő magyarok lakta kárpátaljai település így kapta vissza magyar nevét *Tiszaásvány* alakban, melynek ukrán változata a *Тисаашвань* lett (Beregszászi 1995/1996, Dobos 2016a, 2016b). Több kárpátaljai román falu is élt a lehetőséggel, így például az ukránul *Діброва* (Gyibrova) nevet viselő, a leggazdagabb ukrajnai településként elhíresült falu[462] visszaállíttatta román megnevezését, és 2004 óta ukránul *Нижня Апша*, románul *Apşa de Jos* olvasható a helységnévtáblákon a magyarul *Alsóapsa*-ként ismert községben (Csernicskó 2013: 317). A településeken belül is megindult a közterületi nevek revíziója (lásd például Lemberg/Lviv példáját: Lagzi 2016: 57, Szereda 2009).

A legújabb tömeges helységnév-átalakítási hullám azonban a dekommunizáció következménye a független Ukrajnában. A törvény hatását talán érzékeltetik ezek a számok: 1986 és 2013 között az országban összesen 591 település esett át névváltoztatáson (ebből 138 kárpátaljai település volt);[463] az itt bemutatott törvény következményeként egyetlen év alatt 987 településnevet módosítottak.

A földrajzi és közterületi nevek törvényben előírt, kötelező megváltoztatása szerves része a névanyagra is kiterjedő nyelvpolitikának és nyelvtervezésnek (Walkowiak 2016), amelynek célja a mentális térkép átalakítása, a valóság átkonstruálása. A „Cuius regio, eius religio" helyett ez esetben a „Cuius regio, eius nomen" elv érvényesül.

Kiss Lajos (1992: 129) írta negyedszázaddal ezelőtt: „Az idő óriási rostájában benne vannak a földrajzi nevek is". Ez tény. A fenti események azonban rámutatnak arra, hogy – bár Petro Porosenko, Ukrajna elnöke büszke arra, hogy a dekommunizáció révén „Ukrajnában helyreállt a történelmi igazságosság"[464] – ez a folyamat sem egyesítette az erősen megosztott ukrajnai társadalmat. Felmérések szerint az ország lakosságának kevesebb, mint fele támogatja a dekommunizációt és az ennek részeként jelentkező átnevezési hullámot.[465]

6.7. Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja?

A fenti kérdést Gyurgyák János (2017) tette fel nemrég a magyar(országi) történelemszemlélet és emlékezetpolitika kapcsán, ám a mai Ukrajna számára is releváns.

Az 1991-es függetlenné válás óta az ukrajnai társadalmi-politikai folyamatok között meghatározó az államépítés, az ukrán politikai nemzet formálódása, valamint egy új, a szovjet identitástól eltérő azonosságtudat alakulása (Fedinec és mtsai 2016). Folyamatban van a nemzeti történelem és az erre (is) épülő nemzettudat kialakítása, megkonstruálása (Marples 2007). A nemzetépítés során a forradalmi mámorokat is kihasználó politikai elit szelektív történelemképet kínál a társadalom számára. Ennek részeként az ukrán népet a külső agresszió és elnyomás ártatlan áldozataként tüntetik fel, és elutasítják, hogy az ukrán nép tagjainak bármi szerepe lett volna a szovjet totalitarizmus megteremtésében és fenntartásában, a nyugat-ukrajnai lengyel- és zsidóellenes pogromokban; ugyanakkor az ukrán függetlenségért harcoló nacionalista mozgalmakat mint a modern és szuverén Ukrajnáért folytatott küzdelem hőseit heroizálják (Portnov 2009: 14–20). A kommunista rezsimhez köthető személyiségek közül csak azok kapnak kegyelmet a feledésre ítéltetés alól, akik valamiképpen beilleszthetők a független Ukrajnáért és az ukrán nyelvért, népért folytatott harc mitológiájába.

---

[462] Нижняя Апша, что в Закарпатье, самое богатое село Украины. https://www.youtube.com/watch?v=6zOTAjD3vxM (2017.8.24.)

[463] Алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів, які були перейменовані з 01.01.1986 по 01.02.2013. http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/d06.rtf (2017.8.24.)

[464] Порошенко гордится масштабами декоммунизации. http://korrespondent.net/ukraine/3754360-poroshenko-hordytsia-masshtabamy-dekommunyzatsyy (2017.8.24.)

[465] Декомунізацію підтримують менше половини українців – соцопитування. https://dt.ua/POLITICS/dekomunizaciyu-pidtrimuyut-menshe-polovini-ukrayinciv-socopituvannya-244799_.html

dc_1478_17

A Nemzeti Emlékezet Intézete ilyen kivételként nevezi meg például Pavlo Ticsina (1891–1967) és Olesz Honcsar (1918–1995) nevét. Ticsina Sztálin-díjas szovjet-ukrán költő, fordító; ő írta többek között az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság himnuszának szövegét. Érdeme, hogy munkásságának legnagyobb része ukrán nyelvű. Honcsar kétszeres Sztálin-díjas szovjet-ukrán író, költő, szerkesztő. 1990-ben kilépett a szovjet kommunista pártból, 1990–1994 között Ukrajna parlamenti képviselőjeként egyike azoknak, akik megszavazták a függetlenségi nyilatkozatot. 2005-ben posztumusz megkapta az Ukrajna Hőse kitüntetést. S amint láthattuk, ilyen kivétel Kárpátalján Borkanyuk és Vakarov is.

A dekommunizációs törvénycsomag így lesz szerves része a történelmi múlt átértelmezési folyamatának. Ezen belül a megyék, járások, városok, falvak, utcák és terek átnevezése a szimbolikus területfoglalás lényeges kelléke.[466] A fentiek példaként szolgálnak arra, hogy a nyelvpolitika és a nyelvtervezés – szemben az optimisztikus definíciókkal, melyek szerint ezek célja a társadalmi és gazdasági fejlődés elősegítése (lásd pl. Grin 2003: 30), a konfliktusok feloldása (pl. Turi 1994: 11) – gyakran eszköz a politikai hatalom megszerzéséhez, illetve megtartásának megideologizálásához (Tollefson 2015: 140–141), akár konfliktusok gerjesztése árán is.

A narancsos forradalom (2004), a méltóság forradalma (2013–2014) és a dekommunizáció ellenére még nem alakult ki a modern értelemben vett, 21. századi ukrán politikai nemzet. Ernest Renan (1995) szerint a nemzet nem más, mint közös emlék a múltból és közös terv a jövőre. A mai Ukrajnában azonban nem mindenki nyitott a felülről erőltetett történelemszemléletre, és a különböző csoportok eltérően képzelik a jövőt. Egy olyan országban, amely számtalan tényező mentén megosztott (Karácsonyi és mtsai 2014), és amelynek területén évek óta fegyverek ropognak, nem biztos, hogy a történelem nemzeti mitológiává konstruálása révén lehet megalapozni a fényes jövőt. Az asszimilációs nyelvpolitika és a nyelvi tájkép felülről, rendeleti úton véghezvitt átalakítása nem feltétlenül lesz elegendő ahhoz, hogy Ukrajna homogén nemzetállammá váljék.

[466] Ahogyan azt a csehszlovák korszakot tárgyaló fejezetben láthattuk, az előző politikai korszak feliratainak, szimbólumainak törvényi eszközökkel való eltüntetése nem példa nélküli a történelemben. A jelen alfejezetben említett magyarországi törvénnyel szintén adódik a párhuzam.

dc_1478_17

VIII. Nyelvpolitika Kárpátalján: összehasonlító áttekintés

1. A nyelvek státusa a mai Kárpátalján a különböző korszakokban

Az előző fejezetekből látható, hogy a mai Kárpátalja területén a 20. század folyamán több állam osztozott, melyek mindegyikének saját nyelvpolitikája volt. A régióban a különböző politikai korszakokban más-más nyelvnek volt államnyelvi és/vagy hivatalos státusa. Az első világháborút lezáró békedöntésekig (az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyarországon) a magyar, 1918 és 1938 között (Csehszlovákiában) a „csehszlovák" volt az államnyelv. Bár a gyakorlatban nem valósult meg a ruszin autonómia, Podkarpatszka Rusz területén a ruszin is hivatalos nyelv volt. Kárpáti Ukrajnában (1939) az ukránt definiálták államnyelvként. Rövid ideig (1938/1939–1945) ismét a magyar, illetőleg a létre nem jött autonóm területen a ruszin volt az a nyelv, melyet államnyelvként/hivatalos nyelvként használtak a mai Kárpátalja területén. A Szovjetuniónak nem volt ugyan hivatalos államnyelve, ám 1945-től Ukrajna függetlenné válásáig (illetve a nyelvtörvény 1989-es elfogadásáig) gyakorlatilag az orosz töltötte be ezt a funkciót, az ukrán pedig hivatalos nyelvként funkcionált az orosz mellett. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnának pedig az ukrán az egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve a vizsgált időszakban.

A nemzetközileg is közismert anekdota szerint az egyszeri kárpátaljai bácsi úgy fordult meg élete során több államban is, hogy ki sem mozdult szülőfalujából (Batt 2002). Ezek az államfordulatok mindig együtt jártak az államnyelv/hivatalos nyelv megváltozásával is. Vagyis a Kárpátalján élő emberek legnagyobb része legalább egy államváltást, s ezzel együtt legalább egy nyelvi fordulatot személyesen is megélt. „1918 előtt a Kárpát-medencében minden magyar gyakorlatilag minden helyzetben használhatta anyanyelvét. Voltak ugyan szép számmal, akik vegyes lakosságú vidékeken az ott élő másik nép nyelvét is ismerték, és használták is az azokkal való érintkezésben, de az a kétnyelvűség nem olyan volt, mint a későbbi. Akkor ugyanis nemcsak ők tudtak a másik nép nyelvén, hanem azok is tudtak magyarul. A magyarok tehát még az olyan helyzetben is sokkal gyakrabban használták anyanyelvüket, mikor helybeli más nyelvűekkel kellett szót érteniük, az ilyen helyzeteken kívül pedig bármilyen területen a világ legtermészetesebb dolgai közé tartozott, hogy magyarul beszéltek. (…) 1918–1920 után ez a helyzet teljesen megváltozott" – írja Szilágyi N. Sándor (2008: 110); s még ha nem is tudott minden nemzetiségi magyarul az adott korszakban (amint azt a II. fejezetben láthattuk), alapjában véve jól jellemzi az időszak nyelvi helyzetét.

A nyelvpolitika a kisebbségi nyelvek státusát, használatát is meghatározza. Heinz Kloss (1967b: 15) szerint a nyelvek jogi státusa hat fokozattal jellemezhető (lásd még Hoffmann 1991: 208–209, Bartha 1999: 50, Bochmann 1999: 50):

6. A nyelv az egész ország területén egy (vagy több) másik nyelvvel együtt azonos jogokkal bíró államnyelv vagy hivatalos nyelv.

5. Egy nagyobb regionális vagy közigazgatási egység (országrész, tartomány, autonóm terület) hivatalos nyelve.

4. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban, bizonyos esetekben, korlátozott funkciókban a hivatalos helyzetekben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.

3. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban, de az állam által kontrollált színtereken nem használható.

2. A nyelv használatát tiltják a törvények, rendeletek.

S bár Kloss erről nem tesz említést, olyan esetek is ismeretesek, amikor egy-egy nyelv létezését, önálló nyelvi státusát sem ismerik el. Ezt mi a legalacsonyabb, 1. fokozatnak tekintjük.

Az 50. táblázatban Kloss osztályozása alapján foglaljuk össze a mai Kárpátalján használatos néhány nyelv státusát a különböző korszakokban. A táblázat szemlélteti, hogy a Kárpátalján használt nyelvek között egy sincs, melynek státusa állandó lett volna a vizsgált közel másfél évszázad során:

a) A ruszin nyelv – mint a régió többséget alkotó szláv lakosságának nyelve/nyelvváltozata – csak rövid ideig tölthette be a hivatalos nyelv funkcióit, ám az ukrán kiszorította pozícióiból, és a második világháború vége óta az állami hatóságok el sem ismerik önálló nyelvként. A 2012-es ukrán nyelvtörvény felsorolja a ruszin nyelvet az ukrajnai regionális vagy kisebbségi nyelvek között.

b) Az ukrán nyelvi irányzat – bár viszonylag súlytalanul már az első világháború előtt is jelen volt a régióban – a két világháború közötti csehszlovák korszakban erősödött meg Kárpátalján. Az ukrán nyelv a Kárpáti Ukrajna néven kikiáltott miniállam rövidke fennállása idején került először államnyelvi státusba; gyakorlatilag hivatalos nyelv volt az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban, és a független Ukrajnának ez az államnyelve.

c) A magyar nyelv mindvégig használatos volt az oktatásban, kultúrában Kárpátalján, s amikor a vidék magyar fennhatóság alatt állt, államnyelvi státust élvezett. Az is látszik, hogy a Szovjetunió széthullása, Ukrajna 1991-es függetlenné válása lényegesen nem változtatott a nyelv státusán. A 2012-es nyelvtörvény rendelkezései alapján a magyar nyelv Kárpátalján, megyei szinten elvileg hivatalos nyelvi státuszt élvez.

50. táblázat. Néhány Kárpátalján használt nyelv státusa különböző történelmi korszakokban Heinz Kloss (1967b) osztályozása alapján

Nyelvek → Államok ↓	Ruszin	Ukrán	Magyar	Orosz	Cseh, szlovák	Román	Cigány	Jiddis
Magyar Királyság (Osztrák–Magyar Monarchia részeként)	4.	4.	6.	4.	4.	4.	1.	1.
Első Csehszlovák Köztársaság	5.	5.	4.	4.	6.	4.	3.	4.
Második Cseh-Szlovák Köztársaság	3.	5.	4.	4.	6.	4.	3.	4.
Kárpáti Ukrajna	3.	6.	3.	4.	3.	3.	3.	3.
Magyar Királyság	5.	2.	6.	4.	3.	3.	3.	3.
Kárpátontúli Ukrajna	1.	6.	3.	6.	3.	3.	3.	3.
Szovjetunió	1.	5.	4.	6.	4.	3.	3.	3.
Ukrajna (1989–2012)	1.	6.	4.	4.	4.	4.	3.	3.
Ukrajna (2012-től)	3.	6.	5.	4.	4.	4.	3.	3.

d) A táblázatban az is látszik, hogy az orosz nyelv jóval a második világháborút megelőzően megjelent a régióban: az orosz nyelv volt a helyi szláv lakosság emelkedett funkciókban használatos irodalmi nyelvváltozata, kultúrájának és oktatásának nyelve, több-kevesebb korlátozással egészen 1944-ig. A kommunista Szovjetunióban a „nemzetek közötti érintkezés nyelveként" – törvényben kodifikált államnyelvi státus nélkül – kiemelt helyzetet élvezett, a független Ukrajnában azonban jogi szempontból egyike az ország kisebbségi nyelveinek; a valóságban azonban használati köre és elterjedtsége ma is kiemeli a többi, elvileg azonos státusú kisebbségi nyelv közül.

e) A „csehszlovák" (cseh és szlovák) nyelv csupán az 1919 és 1939 közötti időszakban élvezett kiemelt státust, a többi korszakban egyike a vidéken használatos kisebbségi nyelveknek.

dc_1478_17

f) A román nyelvet mindvégig kisebbségi nyelvként használták a régióban. A Szovjetunió fennállása idején azonban a kárpátaljai (és besszarábiai) románokat moldávként/moldovánként tartották nyilván, és a kárpátaljai román nyelvváltozatokat is moldovánnak/moldávnak tekintették.

g) Bár a hivatalos népszámlálási adatok szerint a régió lakosságának legalább 1%-a roma, és 2001-ben 2 990 fő vallotta anyanyelvének a cigány nyelv valamelyik változatát, a cigány nyelvet hosszú ideig egyetlen normatív dokumentum sem említi. A 19–20. fordulóján el sem ismerték nyelvi státuszát. A 2012-es ukrán nyelvtörvény az ország egyik regionális vagy hivatalos nyelveként tartja számon.

h) A régió zsidó lakossága körében a jiddis volt a legelterjedtebb nyelv. A jiddist a dualizmus korában nem tartották önálló nyelvnek, csak a német „rontott" változatának. Később valamivel emelkedett a státusza, ám ma már gyakorlatilag nincsenek a jiddisnek anyanyelvi beszélői Kárpátalján. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ukrajnai ratifikációs törvénye a „zsidó nemzeti kisebbség nyelve"-ként helyezi védelme alá. A 2012-es ukrán nyelvtörvény már konkrétan a jiddist tartja számon Ukrajna regionális vagy kisebbségi nyelvei között.

A 45. ábrán a fenti táblázat értékeit a régió két legnagyobb nyelvéhez, az ukránhoz és a magyarhoz rendeltük (6 = államnyelv, 1 = el nem ismert nyelv). Ennek a két nyelvnek a példája is jól érzékelteti vizuálisan, hogy miként befolyásolták az államfordulatok a Kárpátalján használatos nyelvek jogi státuszát, ami szükségszerűen együtt járt beszélőik helyzetének átalakulásával is.

45. ábra. A magyar és az ukrán nyelv jogi státuszának változásai Kárpátalján a vizsgált 150 évben

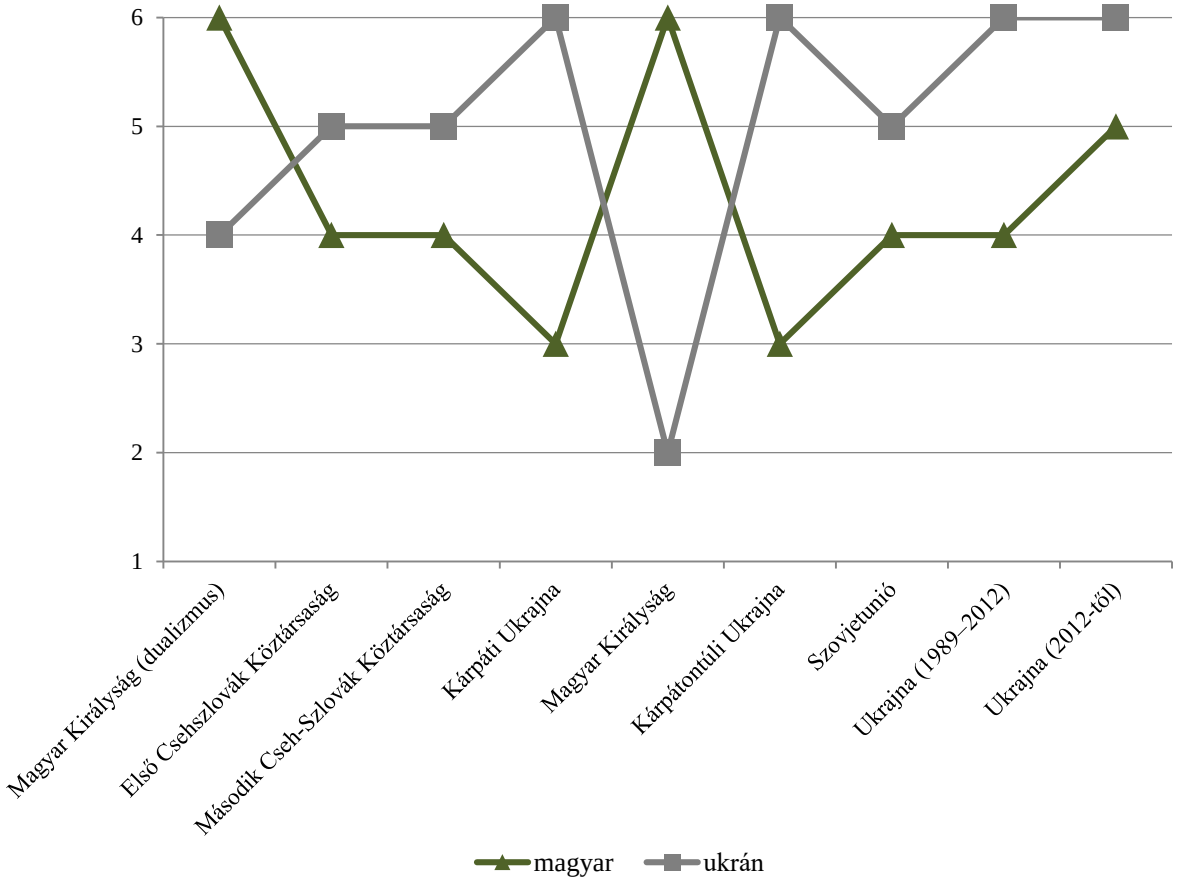

A ruszin nyelv önállóságának kérdése kisebb-nagyobb mértékben mindvégig napirenden volt a tárgyalt időszakban. Nem tekinthetjük feladatunknak – ez nyelvtudományi alapon nem is lehetséges – állást foglalni a tekintetben, hogy a ruszin önálló nyelv-e, avagy az ukrán nyelvjárása. Ám azt érdekes megvizsgálnunk, milyen következtetések fogalmazhatók meg a helyi lakosság többségét alkotó szlávok nyelvváltozatainak státusa kapcsán akkor, ha külön nyelvnek tekintjük, illetve abban az esetben, ha az ukrán nyelvjárásaként szemléljük a kárpátaljai keleti szláv nyelvváltozatokat.

Ha a ruszin külön nyelvnek számít, akkor a régió többségi lakosságának anyanyelve 1920–1939 között, illetve az 1939 és 1944 közötti időszakban az államnyelv mellett hivatalos nyelvként volt használatos; a második világháborút követően azonban már létét sem ismerték el. Ez esetben az ukrán és a ruszin státusza között bizonyos korszakokban jelentős eltérés volt. Abban az esetben viszont, ha az ukrán nyelv részeként tekintünk a kárpátaljai keleti szlávok nyelvére, megállapíthatjuk, hogy valótlan az a vélekedés, mely szerint az ukrán nyelv csupán Volosin kérészéletű hatalma idején, illetve az 1989-ben elfogadott nyelvtörvényt követően vált a hivatalokban, az oktatásban, a kultúrában is használatos nyelvvé a vizsgált területen. Ezen értelmezés szerint az ukrán nyelv Kárpátalja területén 1918 óta hivatalos nyelvi státust élvez.

A ruszin és az ukrán nyelv példája, vagy éppen a cigány és a jiddis nyelv elismerése/el nem ismerése körüli bonyodalmak alapján Kárpátaljára is érvényesnek hatnak az alábbi szavak:

„Az állam Közép-Kelet-Európában fontos szerepet játszott a nyelvek alkotásában és megszüntetésében az etnolingvisztikai nacionalizmus ideológiájának betartása mellett (ez a következő »egyenlettel« foglalható össze: nyelv = nemzet = állam), amiről a csehszlovák csehre és szlovákra, meg a szerbhorvát szerbre, horvátra, bosnyákra és montenegróira való szakadása tanúskodik az államhatárokat érintő változások következtében. Ezeket a különbözőképpen újraértelmezett, etnolingvisztikailag meghatározott nemzeti közösségeket olyan mechanizmusokkal intézményesítik, mint az államilag ellenőrzött kötelező oktatás és a kodifikált sztenderd nyelvek, valamint a »népszámlálás, térkép és múzeum« (Anderson 1983), továbbá a férfiak kötelező katonai szolgálata. A két vagy több államhatáron átnyúló beszélőközösségeket különböző nemzetépítői próbálkozásoknak vetették alá, amelyek teljes egészében követelik maguknak őket, ahogyan az a bosnyákokkal, sziléziaiakkal, ruszinokkal vagy a bolgár–macedón határvidéken történt” (Kamusella–Nomachi–Gibson 2016: 2–3).

Cantin (2014: 855) úgy látja, hogy a közép- és kelet-európai nemzetek az elmúlt 150 évben mindannyian alkalmazták az etnikai határok kiterjesztésének stratégiáját, hogy a ruszinokat az állam többségi nemzetébe foglalva növeljék demográfiai súlyukat, „vagy igazolják a területükre irányuló követeléseiket”.

2. Közös vonások a különböző államok nyelvpolitikai törekvéseiben

A különböző államok és korszakok kárpátaljai nyelvpolitikájában számos hasonló vonás fedezhető fel.

A rövid ideig, kis területen fennálló Kárpáti Ukrajna és a föderatív felépítése ellenére a gyakorlatban erősen centralizált Szovjetunió kivételével mindegyik államalakulat ígéretet tett valamilyen szintű autonómia kialakítására a régióban (51. táblázat). Az autonóm közigazgatás révén rendezhető lett volna a nyelvek státusa, használata. A gyakorlatban azonban egyetlen ilyen autonóm közigazgatási egység sem jöhetett létre. Bár a független ukrán állam által a nemzetiségi kisebbségekről szóló törvényben „nemzeti-kulturális autonómia”-ként említett önigazgatás[467] számos eleme (nemzetiségi nyelveken oktató iskolák, kisebbségi színházak, kulturális egyesületek, szervezetek, lapok, folyóiratok és könyvek kiadása stb.) megvalósult – nagy részük már Ukrajna függetlenné válása előtt (Csernicskó 2013: 347–351) –, ez mégsem egyenlő a valódi önrendelkezéssel.

[467] A fogalom ukrajnai értelmezéséről lásd Lazur–Gajdos (2006).

dc_1478_17

51. táblázat. Autonómiatervezetek Kárpátalján a 20. században

Összeállítva Dupka (2004), Fedinec–Vehes szerk. (2010), Vehes–Fedinec szerk. (2010) és Levenec és mtsai szerk. (2008) alapján.

Állam	Autonómia ígérete	Autonómia érdemi megvalósulása
Magyar Királyság (az Osztrák–Magyar Monarchián belül)	A tervezett autonómia: Ruszka Krajna.	Érdemben nem működött.
Csehszlovák Köztársaság	A tervezett autonómia: Podkarpatszka Rusz.	Érdemben nem működött. Csak 1938 végén, az első bécsi döntés előtt, a második Cseh-Szlovák Köztársaság létrejöttekor engedélyezte Prága a létrejöttét.
Kárpáti Ukrajna	A kis területű és rövid életű állam fokozatos önállósodása az autonómiamozgalom révén mehetett végbe.	A miniállamban nem volt igény az autonómiára.
Magyar Királyság	A tervezett autonómia: Kárpátaljai Vajdaság.	Nem valósult meg.
Szovjetunió	Az állam föderatív felépítése ellenére erősen centralizált volt.	Az ukránok az USZSZK-ban nyelvi és nemzetiségi szempontból is közigazgatási és kulturális autonómiával rendelkeztek, ám korlátozott gyakorlati jogokkal bírtak az oroszokhoz képest.
Ukrajna	Kárpátalja autonómiájára és egy Beregszász központú magyar önigazgatási körzetre a független Ukrajna keretében népszavazáson mondott igent a lakosság 1991-ben.	Az 1991-es népszavazások ellenére egyik sem jött létre. A nemzeti kisebbségekről szóló 1992-es törvény lehetővé teszi a kulturális autonómiát az ország nemzetiségei számára, ezt a törvényi passzust azonban nem töltötte meg konkrét tartalommal a jogalkotó. Miután 2014-ben Oroszország annektálta a Krími Autonóm Köztársaság területét, Ukrajnában az autonómia felvetése egyenlő az állam területi integritása elleni izgatással.

A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használatára több alkalommal is lehetőség nyílott a vizsgált periódusban. A Csehszlovák Köztársaság fennhatósága idején a ruszin (ukrán) nyelv kötelezően használatos volt a csehszlovák államnyelvvel párhuzamosan az egész régió (Podkarpatszka Rusz) területén. A regionális hivatalos nyelv státuszát jogszabály rögzítette. A többi kisebbségi nyelv használatát ott írta elő a törvény, ahol a kisebbség aránya elérte a 20%-os határt. 1938/39 és 1944 között a magyar mellett a ruszin használata is kötelező volt a hivatalokban, közigazgatásban. A korszakban magyar-orosz nyelvként emlegetett nyelv hivatalos státuszát miniszterelnöki rendelet kodifikálta. A Szovjetunió fennállása idején a nyelvek elvi egyenlősége ellenére az orosz nyelv gyakorlatilag államnyelvként funkcionált. Az Ukrán SZSZK területén azonban az ukrán nyelv jelen volt a közigazgatásban, a hivatalokban, a szövetségi köztársaság parlamentjében, ukrán nyelven kiadták a szövetségi és a köztársasági törvényeket, rendeleteket, orosz–ukrán és ukrán–orosz kétnyelvű hivatalos dokumentumok, formanyomtatványok, űrlapok voltak használatban. A független Ukrajna nyelvtörvénye lehetővé teszi, hogy azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélői elérik a lakosság 10%-át, az államnyelv mellett a kisebbség nyelvét is használják a hivatalokban. Ám nem teljesen világos, mit jelent az, hogy „az államnyelv mellett" használható a kisebbségi nyelv, nincs végrehajtási mechanizmus a nyelvtörvény alkalmazásához. Ez pedig megnehezíti a lehetőség gyakorlatban való alkalmazását.

Az egyes államalakulatok jellemző sajátossága, hogy nem kezelték azonos módon a régió nyelvi kisebbségeit. Az osztrák–magyar dualizmus időszakában (és a második világháborút közvetlenül megelőző években) a német társnemzet több joggal rendelkezett a Magyar Királyság területén, mint más nemzetiségek, hiszen a német nyelvet kötelezően oktatták a felsőbb

szintű oktatási intézményekben.[468] A csehszlovák korszakban és a Magyar Királyság idején a regionális többséget alkotó ruszinok élveztek több nyelvhasználati jogot, mint a többi kisebbség képviselői. Amikor Kárpátalja a Szovjetunió része volt, akkor az ukrán nyelv – mint az Ukrán SZSZK hivatalos nyelve – szélesebb körben és több funkcióban jelenhetett meg, mint a régióban élő más közösségek nyelvei. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában pedig a Szovjetunió fennállása idején kivételezett helyzetben lévő oroszok máig több lehetőséggel rendelkeznek, mint más nemzeti kisebbségek képviselői.

Minden államra és mindegyik korszakra jellemző az államnyelv támogatása, funkcióinak, használati körének folyamatos bővítése. S ahol egy nyelv használati köre bővül, ott rendszerint csökken más nyelvek funkciója. Ezért a nyelvi alapú konfliktusok az egész vizsgált korszakban jelen vannak Kárpátalján.

Az anyanyelvi oktatás jogát ilyen vagy olyan mértékben valamennyi állam elismerte. Amint az 52. táblázatban látható, az anyanyelvi oktatás joga kodifikált jogként jelent meg a vizsgált államok jogrendszerében (52. táblázat).[469]

52. táblázat. Az anyanyelvi oktatás joga a vizsgált államok jogrendszerében

Állam	Az anyanyelvi oktatás jogát kodifikáló jogszabály	Az anyanyelvi oktatás joga a dokumentumban
Magyar Királyság (az Osztrák–Magyar Monarchián belül)	1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában	14. § Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönben – az országos iskolai törvény korlátai között – iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg. 17. § Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minister teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb czélja levén; köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvökön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.
	1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában	58. § Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajku községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvü lakosok tömegesen laknak, a mennyire a községereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.
	1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanitók járandóságairól	18. § Az 1868:XLIV. tc. 14. §-ának az a rendelkezése, mely szerint az egyházközségek iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg, akkép értelmezendő, hogy szabadságukban áll oktatási nyelvül vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét megállapitani, fenmaradán természetesen ez utóbbi esetben a magyar nyelvnek tanitására vonatkozó törvényes intézkedések feltétlen érvénye és hatálya.

[468] Lásd például az 1868. évi XXXVIII. törvénycikket. Ennek kapcsán figyelemre méltó, hogy amikor a prágai oktatási tárca az 1933–1934-es tanévben megszüntette a német nyelv és irodalom oktatását, Korláth Endre kárpátaljai szenátor több társával együtt interpellációt nyújtott be az oktatási miniszterhez annak érdekében, hogy a magyar tannyelvű iskolákban folytatódjék a német nyelv oktatása (Fedinec 2002: 224). A német nyelv oktatásának beszüntetése mögött Korláth egyértelműen diszkriminatív célokat látott: „Amikor tehát az iskolaügyi minisztérium a német nyelvnek még nem kötelező tantárgyként való tanítását is megtiltotta, ezzel semmi más célja, terve nem lehetett, csak az, hogy a nyelvi nehézségekkel különben is nehezen küzdő magyar fiatalság további fejlődésének, képzésének útjába még egy újabb akadályt gördítsen." Az interpelláció szövegét közli Fedinec (2004: 333).

[469] Ukrajna azért nem szerepel az összesítésben, mert a kézirat lezárásakor még nem ismert, hogyan dönt a Velencei Bizottság a kisebbségek anyanyelvi oktatását korlátozó 2017. évi oktatási törvényről, s mi lesz a jogszabály további sorsa.

Állam	Az anyanyelvi oktatás jogát kodifikáló jogszabály	Az anyanyelvi oktatás joga a dokumentumban
Csehszlovák Köztársaság	Az 1919. április 3-i 189. sz. törvény a népiskolákról és magán tan- és nevelő-intézetekről	1. §. A népiskola tannyelvének az illető gyermekek anyanyelvével azonosnak kell lennie. Népiskola felállítandó, ha 40 tanköteles gyermek van.
	A Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevele (1920)	131. § Azon városokban és járásokban, amelyekben a csehszlovák nyelvtől eltérő nyelvű csehszlovák állampolgárok jelentékeny hányada van letelepedve, ezen csehszlovák állampolgárok gyermekeinek az általános tanügyi szabályzat keretein belül megfelelő alkalom biztosíttatik arra, hogy saját nyelvükön taníttassanak; emellett a csehszlovák nyelv tanítása kötelezővé tehető.
	A Csehszlovák Köztársaság Nyelvtörvénye (1920)	5. § A nemzeti kisebbségek számára létesített iskolákban a tanítás az ő nyelvükön történik.
Magyar Királyság	A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 133.200/IX:939. sz. rendelete	A szlovák, magyar-orosz vagy német tanítási nyelvű iskolákban az államnyelvnek mint kötelező tanítása mellett anyanyelven folyik a tanítás.
Szovjetunió	A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (1977)	45. cikkely. Az SZSZKSZ polgárainak joga van az oktatáshoz. Ezt a jogot térítésmentesen biztosítják az oktatás minden formájában, a fiatalok kötelező általános középfokú oktatásának megvalósításával, a szakképzés, a műszaki, a középfokú és a felsőoktatás széles körű fejlesztésével az oktatás és a termelés összekapcsolása révén; a levelező és az esti oktatás fejlesztésével; állami ösztöndíjak és juttatások nyújtásával a diákok és hallgatók számára; ingyenes iskolai tankönyvek kiadásával; az anyanyelvi iskolai oktatás lehetőségének biztosításával; az önképzés feltételeinek megteremtésével.
	Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Alkotmánya (1978)	43. cikkely. Az USZSZK polgárainak joga van az oktatáshoz. Ezt a jogot térítésmentesen biztosítják az oktatás minden formájában, a fiatalok kötelező általános középfokú oktatásának megvalósításával, a szakképzés, a műszaki, a középfokú és a felsőoktatás széles körű fejlesztésével az oktatás és a termelés összekapcsolása révén; a levelező és az esti oktatás fejlesztésével; állami ösztöndíjak és juttatások nyújtásával a diákok és hallgatók számára; ingyenes iskolai tankönyvek kiadásával; az anyanyelvi iskolai oktatás lehetőségének biztosításával; az önképzés feltételeinek megteremtésével.
	Törvény a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Szövetségi Köztársaságok népoktatásáról (1974)	3. cikkely. Az SZSZKSZ polgárainak joga az oktatáshoz Az SZSZKSZ polgárainak joga van az oktatáshoz. Ezt a jogot térítésmentesen biztosítják az oktatás minden formájában, a fiatalok általános középfokú oktatásának megvalósításával, a szakképzés, a műszaki, a középfokú és a felsőoktatás széles körű fejlesztésével az oktatás és a termelés összekapcsolása révén; a levelező és az esti oktatás fejlesztésével; állami ösztöndíjak és juttatások nyújtásával a diákok és hallgatók számára; ingyenes iskolai tankönyvek kiadásával; az anyanyelvi iskolai oktatás lehetőségének biztosításával; az önképzés feltételeinek megteremtésével. 4. cikkely. A népoktatás alapvető elvei a Szovjetunióban A népoktatás alapvető elvei a Szovjetunióban a következők: (…) 6) az oktatás nyelvének szabad megválasztása: az anyanyelven vagy a Szovjetunió más népének nyelvén való tanulás (…).
	Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvénye a népoktatásról (1974)	3. cikkely. Az USZKSZ polgárainak joga az oktatáshoz Az USZKSZ polgárainak joga van az oktatáshoz. Ezt a jogot térítésmentesen biztosítják az oktatás minden formájában, a fiatalok kötelező általános középfokú oktatásának megvalósításával, a szakképzés, a műszaki, a középfokú és a felsőoktatás széles körű fejlesztésével az oktatás, az élet és a termelés összekapcsolása révén; a levelező és az esti oktatás fejlesztésével; állami ösztöndíjak és juttatások nyújtásával a diákok és hallgatók számára; ingyenes iskolai

Állam	Az anyanyelvi oktatás jogát kodifikáló jogszabály	Az anyanyelvi oktatás joga a dokumentumban
		tankönyvek kiadásával; az anyanyelvi iskolai oktatás lehetőségének biztosításával; az önképzés feltételeinek megteremtésével, az önképzés és továbbképzés különböző formáinak megteremtésével. 4. cikkely. A népoktatás alapvető elvei az Ukrán SZSZK-ban A népoktatás alapvető elvei az USZSZK-ban a következők: (…) 6) az oktatás nyelvének szabad megválasztása: az anyanyelven vagy a Szovjetunió más népének nyelvén való tanulás (…). 26. cikkely. Az oktatás nyelve az általános középiskolában Az általános középiskola tanulói számára biztosított a lehetőség az anyanyelven való tanuláshoz vagy a Szovjetunió más népének nyelvén folyó oktatáshoz. A szülőknek vagy az őket helyettesítő személyeknek joguk van megválaszthatják a gyermekek számára a megfelelő tannyelvű iskolát. Azon nyelv mellett, amelyen az oktatás folyik, a tanulók szándék esetén tanulhatják a Szovjetunió más népének nyelvét is.

A 20. században Kárpátaljára fennhatóságukat kiterjesztő államok jellemző törekvése volt azonban az államnyelven való oktatás erőteljes támogatása, a többségi nyelven folyó oktatási intézmények alapítása, az államnyelven tanuló fiatalok számának folyamatos növelése. A többségi nyelv pozícióinak megerősítésére való törekvés a független Ukrajnában a legerősebb az egész vizsgált periódusban.

A két világháborút követő időszakban a térség lakosságának etnikai és nyelvi összetételét nagymértékben befolyásolta a migrációs politika: a tágabb régió államai az áttelepítések, kitelepítések, deportálások, irányított népmozgások révén is megpróbálták rendezni a nemzetiségi kérdést (lásd Brubaker és mtsai 2011: 54–55). Kárpátalján is több állam avatkozott be mesterségesen és erőszakosan a vidék lakossága etnikai és nyelvi struktúrájának alakulásába (53. táblázat). Kétségtelen, hogy ennek a beavatkozásnak a két legszélsőségesebb megnyilvánulására 1944-ben került sor: tavasszal a magyar hatóságok deportálták Kárpátalja zsidó lakosságát, novemberben pedig a szovjet hatalom a 18 és 55 év közötti magyar férfiakat és a német nemzetiségűeket.

Kárpátalja nemzetiségi viszonyaira nagy hatással volt a csehszlovák és a szovjet mígrációs politika is. Előbbi szláv településeket alapított Kárpátalja déli, zömében magyarok lakta részén, utóbbi tömegesen telepített oroszokat, ukránokat, belaruszokat és más nemzetiségűeket a régióba, akik az orosz nyelv pozícióit erősítették. Az etnikai és nyelvi viszonyok átrendeződését hozta valamennyi államfordulatis. Ez nyomon követhető például a bevezető fejezet 2. táblázatának adatsorain. Különösen a városokban és nagyobb településeken, adminisztratív és gazdasági központokban látványos az államfordulatok és a lakosság etnolingvisztikai összetételének összefüggése. A 46. ábrán látható, hogy az 1910-es magyar cenzushoz képest 1930-ra a régió hat jelentősebb településének mindegyikén visszaesett a magyarok, és emelkedett a ruszinok aránya; 1941-ben pedig ennek a fordítottját figyelhetjük meg.

dc_1478_17

53. táblázat. Kárpátalja lakosságának etnikai-nyelvi összetételébe történt erőszakos beavatkozások a 20. század folyamán

Állam	Magyar Királyság (a Monarchián belül)	Csehszlovákia	Kárpáti Ukrajna	Magyar Királyság	Szovjetunió	Ukrajna
A régió nyelvi, etnikai és nemzetiségi viszonyaiba történő erőszakos beavatkozás	A jiddis és a cigány nyelv(ek) nyelvi státuszának el nem ismerése.	Cseh és szlovák hivatalnokok betelepítése, cseh kolóniák (települések) létrehozása a földreform keretében. Az állampolgárság megtagadása nagyszámú kárpátaljaitól.	Ilyen irányú politika nem jellemző a rövid ideig fennálló államban.	Az állampolgárság megtagadása nagy számú kárpátaljaitól. Magyar hivatalnokok, értelmiségiek betelepítése. A zsidó lakosság deportálása (holokauszt). Az önálló ruszin nyelvi és nemzeti identitás politikai támogatása.	Orosz és más nemzetiségű hivatalnokok, értelmiségiek, szakemberek és katonák betelepítése. A magyar és német férfilakosság deportálása. A ruszin etnikum és nyelv adminisztratív eltüntetése. A románok moldávként való feltüntetése.	Ukrajna nem folytat ilyen irányú politikát. A ruszin etnikum és nyelv létét Ukrajna nem ismeri el.

A mai Kárpátalja területére vetítve az államnyelv védelmére és a kisebbségi nyelvi jogok szűkítésére irányuló törekvések mögött valamennyi vizsgált korszakban az asszimiláció ideológiája állt, ugyanakkor az internacionalizmus ideológiája támogatta a világnyelvek kötelező iskolai oktatásának bevezetését. Ezzel párhuzamosan több korszakban is hatott a vernakularizáció ideológiája: a magyar használatát államnyelvi és hivatalos nyelvi funkciókban bevezető Magyarországon a latin és a német, az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában az orosz nyelv dominanciája ellenében támogatta a nyelvpolitika a magyar, illetve az ukrán nyelvet. Az utóbbi években pedig egyre gyakrabban kerül szóba a globalizáció és az (amerikai) angol nyelv fenyegető terjeszkedése.

46. ábra. A ruszin és magyar lakosok aránya Kárpátalja jelentősebb településein az 1910-es magyar, 1930-as csehszlovák és 1941-es ismét magyar népszámlálás adatai alapján

Összeállítva: Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998: 88–89) alapján.

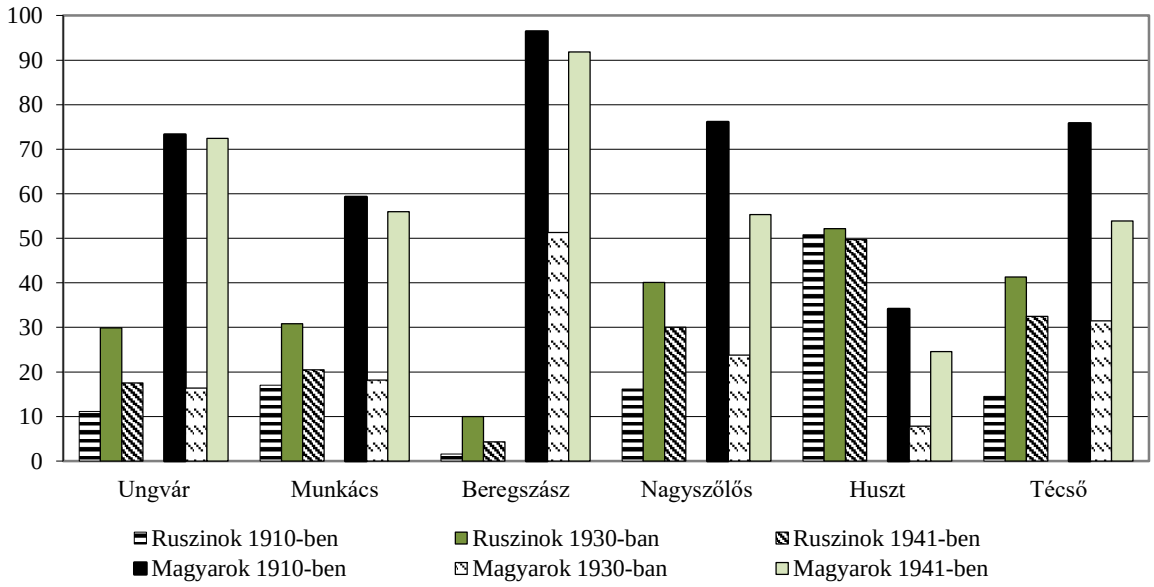

dc_1478_17

Kárpátalja egyik jellemző sajátossága a soknemzetiségűség, a színes kultúra, több nyelv, vallás és felekezet egymás mellett élése. Ezeket a jellegzetességeket mindegyik államhatalom elismerte. Valamennyi ország nyelvpolitikája törekedett arra, hogy fenntartsa és alakítsa a régió lakosságának többnyelvűségét. Ám mindegyik hatalom az aszimmetrikus kétnyelvűség kialakítását erőltette. Az ilyen kétnyelvűség jellemzője, hogy a kisebbségiek számára kötelező az államnyelv elsajátítása és használata, ám a többségieknek nincs szükségük a velük együtt élő nemzetiségek nyelvének megtanulására. Az állami nyelvpolitika minden korszakban a társadalmi érvényesülés egyik legfontosabb feltételeként az ország államnyelvének magas szintű elsajátítását várta el. Az, hogy a kisebbségek integrációja és nyelvi hátrányos helyzetük a kisebbségi nyelvek támogatásával, státusának megerősítésével is csökkenthető, egyik uralkodó államhatalom képviselőiben sem merült fel érdemben. A helyi kisebbségi nyelvek ismerete csak kivételesen szerepelt követelményként az államigazgatásban dolgozó hivatalnokokkal szemben támasztott követelmények között.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a mai Kárpátalja területén használatos nyelvek státusát és helyzetét a mindenkori államok a többség-kisebbség pozícióból kiindulva próbálták rendezni. Kiindulási alapként szerepelt, hogy a hatalmon lévő többségi nemzet nyelve kiemelt státust élvez, és esetenként a regionális többség (a ruszinok/ukránok) nyelve is hivatalos státust kapott, ám ez jórészt csak szimbolikus jelentőséggel bírt. A többi nyelv használatát alapvetően nem tiltották ugyan, de használatukat elsősorban a kultúra, az oktatás és a magánélet területén engedélyezték. A nyelvpolitika valódi törekvése nem a szimmetrikus többnyelvűség kialakítása, hanem az államnyelv pozícióinak erősítése, a kisebbségek alacsony szintű, asszimilációs célú kétnyelvűségének kialakítása, mely hosszabb távon nyelvcseréhez vezet (54. táblázat).

54. táblázat. A különböző államok nyelvpolitikájának jellemző vonásai

Összeállítva Csernicskó (2010a), Csernicskó–Fedinec (2010, 2014), Csernicskó–Melnyik (2010a), (2010b), (2010c), Melnyik–Csernicskó (2010a), (2010b), (2010c) alapján.

	A többségi nyelv (államnyelv) erőszakos terjesztése	**A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használata**	**Az államnyelv erőszakos terjesztése az oktatásban**	**A kialakítandó kétnyelvűség típusa**
Magyar Királyság (az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül)	A magyar nyelv pozícióinak folyamatos erősítése.	Csak a magyart (és a németet) használták hivatalos nyelvként.	A magyar nyelv folyamatos terjesztése az oktatásban.	Aszimmetrikus: a magyar nyelvet mint a társadalmi integráció feltételét kínálta a kormányzat.
Csehszlovák Köztársaság	A „csehszlovák” nyelv pozícióinak mérsékelt erőltetése.	A ruszin kötelezően használandó hivatalos nyelv volt. A többi kisebbségi nyelv ott volt használandó, ahol a kisebbség aránya elérte a 20%-ot.	A csehszlovák nyelv oktatása kötelező volt, de működött az anyanyelven való oktatás joga.	A kodifikáció szintjén törekvés a szimmetrikus kétnyelvűségre.
Kárpáti Ukrajna	Az ukrán nyelv helyzetének megszilárdítása.	Az államnak egyetlen hivatalos nyelve volt: az ukrán.	Az oktatás nyelve az ukrán.	Aszimmetrikus.
Magyar Királyság	A magyar államnyelvi státusának megerősítése.	A magyar-orosz (ruszin) nyelv kötelezően használandó hivatalos nyelv volt a közigazgatásban, a hivatalokban.	Az anyanyelvi oktatás jogát biztosította a hatalom.	Szimmetrikus: a magyar hivatalnokok, tisztviselők, katonatisztek, tanárok számára kötelező a helyi szláv lakosság nyelvének elsajátítása.

	A többségi nyelv (államnyelv) erőszakos terjesztése	**A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használata**	**Az államnyelv erőszakos terjesztése az oktatásban**	**A kialakítandó kétnyelvűség típusa**
Szovjetunió	Az orosz nyelvnek mint a „nemzetek közötti érintkezés nyelvének” erőltetése.	Az ukrán nyelv az USZSZK területén használható volt az orosz mellett a társadalmi élet minden területén.	Voltak kisebbségi nyelveken oktató intézmények, de a hatalom az orosz nyelven folyó oktatást támogatta.	Aszimmetrikus: oroszul mindenkinek tudnia kellett, az oroszok számára más nyelv elsajátítása nem volt szükséges.
Ukrajna	Az ukrán államnyelvi státusának folyamatos megerősítése, használati körének terjesztése.	Ahol a kisebbségi nyelvek beszélői elérik a 10%-os arányt, az államnyelv mellett a kisebbség nyelvének használata is engedélyezett.	A kisebbségi nyelven oktató intézményrendszer a kezdeti időszakban gyorsan fejlődött, az utóbbi években azonban az államnyelv pozíciónak megerősítése folyik az oktatásban.	Aszimmetrikus: az állami nyelvpolitika célja az ukrán nyelv pozícióinak megerősítése, kiterjesztése, és az, hogy az ukrán „a nemzetiségek közötti érintkezés nyelve” legyen az ország egész területén.

dc_1478_17

IX. Összefoglalás

A ma Kárpátaljaként ismert, Ukrajnához tartozó közigazgatási egység négy Európai Uniós tagállammal (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia) szomszédos, mögötte pedig ott van a 40 milliónál több lakossal rendelkező, 603,7 km^2 összterületű Ukrajna.[470] A régióban sok nemzetiség és nyelv (ukrán/ruszin, magyar, román, orosz, szlovák, cigány, német), több vallásfelekezet (ortodox/pravoszláv, római és görög katolikus, református, izraelita) és számos kultúra él egymás mellett. A vidék a nyugati és keleti keresztény civilizáció és kultúra határán fekszik, több olyan nyelvi és kulturális határ fedi itt egymást, melyek választóvonala valahol a Kárpátok gerincén húzható meg. Ilyen szempontból a terület tipikusan Közép-európai régió. „Ha van egyetlen fogalom, amely Közép-Európát, mint a kontinens nyugati és keleti fele közötti érintkezési övet jellemzi, kifejezi, az a művelődésben megnyilvánuló kétoldalúság, illetve a kettő közötti határ. Európa két felének fejlődéstörténetében a nyugati kereszténység kultúrája, valamint a keleti és déli ortodoxia hagyományanyaga kitörölhetetlen, sajátos jegyeket hordoz. (…) Valószínű, hogy nemcsak a vallási különbség, de Európa két felének történelmi fejlődése is hozzásegített annak az »egyetemes« különbségnek a létrejöttéhez, amelyet nyugati és keleti kultúrának nevezünk" – olvashatjuk a Közép-Európa Atlaszban (Rónai szerk. 1945/1993: 184). Ez a kelet és nyugat közötti kettősség, átmenetiség Kárpátalja egyik jellemzője.

Az átmenetiség a vidék történelmét is jellemzi. A régiót az elmúlt csaknem 150 évben uraló különböző államok regionális nyelv- és oktatáspolitikáját a hatalmat birtokló többségi elit pozícióinak megerősítése vezérelte. A régió sorsáról, az itt élő nemzetiségek, nyelvek, kultúrák és felekezetek létéről vagy nem létéről, fejlődéséről vagy elnyomásáról jellemzően nem a helyiek, hanem a messzi fővárosokban élő politikai elitek döntöttek. Kárpátalja azonban túlságosan messze esik a mindenkori főváros(ok)tól: Bécstől, Budapesttől, Prágától, Moszkvától és Kijevtől is.[471] Ez a vidék mindegyik fényes fővárosból távoli, poros provinciának tűnik. A terület természeti és szellemi erőforrásainak kihasználása érdekében az állami regionális politika fő célja minden korszakban a nyugalom fenntartása volt a régió lakosságának körében, ám a hatalom valódi gyakorlásába nem vonták be a helyieket, és érdemben ma sem teszik.

Az a régió, melyet ma Kárpátaljaként ismerünk, ilyen vagy olyan szempontból, de voltaképpen egyetlen olyan állam kötelébe sem illeszkedett vagy illeszkedik tökéletesen szervesen és integránsan, amelyekhez tartozott, s egyben mindegyik országnak periférikus vidéke volt.

A Monarchián belüli Magyarország keretében több vármegyére tagolt, nem összefüggő egységként kezelt északkeleti vidék természetföldrajzi szempontból illeszkedett ugyan az országhoz, etnikai, nyelvi és vallási[472] szempontból azonban sajátosságát ruszin többsége adta. A vidék Csehszlovákiához csatolását sem etnikai, sem történelmi, sem kulturális, sem nyelvi, sem néprajzi, sem pedig természetföldrajzi érvek nem magyarázzák. Az első világháború után kialakított új szláv állam stratégiai okokból kapta meg a területet: a régió biztosította a szövetséges Csehszlovákia és Románia közötti közvetlen összeköttetést, s egyben elválasztotta egymástól a szövetségi kapcsolatban álló Lengyelországot és Magyarországot. Prága ideológiája szerint a vidék az önkéntes csatlakozás, illetve a szláv testvériség jogán került Csehszlovákiához. A második világháború után a Szovjetunió szintén stratégiai okokból kebelezte be a területet. A befolyási övezetét a kelet-közép-európai államokra kiterjesztő kommunista birodalom ezzel a Kárpátok határolta természetföldrajzi régión belülre került. Területszerzését a Kárpátok két oldalán élő szláv lakosság, azaz az ukránok etnikai, nyelvi és kulturális azonosságával, az ukrán

[470] 2014-ben Kijev ellenőrzése alól de facto kikerült a Krím félsziget és a keleti Donyeck és Luhanszk megyék háborús területe, összesen mintegy 45 ezer négyzetkilométer (összehasonlításként: Magyarország területe 93 ezer km^2).
[471] Ungvár távolsága közúton Bécstől kb. 600 km, Budapesttől 330 km, Prágától 800 km, Moszkvától 1610 km, Kijevtől 810 km. Ugyanez légvonalban: Ungvártól Bécs 440, Budapest 272, Prága 593, Moszkva 1306, Kijev 627 km-re van.
[472] A régióban élő szlávok többségének görög katolikus vallása keleti rítusú, de nyugati (római) fennhatóságú.

dc_1478_17

földek egy államba gyűjtésének szükségszerűségével indokolta a szovjet propaganda. Ezért is volt szükség a ruszin etnonima eltörlésére, betiltására. Ám a galíciai és kárpátaljai ukránok összetartozása nem magyarázza a terület déli, síkvidéki, egységesen magyarok lakta tömbjének Szovjetunióhoz kerülését. Ukrajna a Szovjetunió széthullása után az egykori Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság határain belül vált függetlenné 1991-ben. A fiatal ukrán állam megörökölte azokat a területeket is, melyeket a Szovjetunió kebelezett be a huszadik század első felében: Galíciát, Bukovinát, Kárpátalját, valamint a Hruscsov által 1954-ben[473] az USZSZK-nak ajándékozott Krím-félszigetet. Kárpátalja vonatkozásában az örökség „jogalapját" a Kárpátok két oldalán élő ukránok etnikai, etnográfiai és nyelvi összetartozása[474], illetve az 1939-ben néhány óráig fennálló miniállam, Kárpáti Ukrajna (mint történeti előzmény) adta. Ám a vidék déli, nagyrészt máig abszolút magyar többségű sávja etnikai, néprajzi, kulturális, felekezeti és nyelvi szempontból, valamint földrajzilag egyaránt különbözik a régió egyéb területeitől, s erre a területre sem a csehszlovák korszakban kialakított Podkarpatszka Rusz, sem Kárpáti Ukrajna, sem pedig a Kárpátaljai Kormányzóság fennhatósága nem terjedt ki.

Valószínűsíthető, hogy legalább részben a fentiek is magyarázzák azt a tényt, hogy – a Moszkvából kézivezérelt Szovjetuniót nem számítva – a régiót birtokló mindegyik állam valamilyen autonóm formáció révén kívánta rendezni ennek a vidéknek a státusát. Ám valódi önigazgatást egyszer sem nyertek a terület lakosai. Az első világháború végén kínált autonómiát már későn próbálta megszervezni Magyarország. Később mind a Csehszlovák, mind pedig az 1939–1944 közötti magyar politikai elit éretlennek tartotta a régió szláv lakosságát a széleskörű autonómia bevezetéséhez. A független Ukrajna pedig – az 1991-es népszavazások ellenére[475] – paranoiás módon kerüli Kárpátalja autonómiájának kérdését, és a probléma felvetőit rendszerint szeparatistának, az ország területi egységét veszélyeztető, külföldi hatalmak politikai és anyagi támogatásával működő provokátornak bélyegzik.[476] Úgy tűnik tehát, hogy ma az ukrajnai politikai elit éretlen ahhoz, hogy politikai, szakmai keretek között vitassa meg egy esetleges kárpátaljai autonómia esélyeit és lehetőségeit. Az érvekre alapozott érdemi párbeszéd esélyei Koszovó önállósodása, a Krím Oroszország által történt megszállása, valamint a nyugat-európai autonómiák (például Katalónia) elszakadási törekvései következtében a minimálisra csökkentek.

A régión túlmutató kül- és belpolitikai események hatására végül tehát Magyarország, Csehszlovákia és Ukrajna is amellett döntött, hogy az önrendelkezés helyett a status quo fenntartását, az autonómia helyett a centralizációt, a regionalizmus helyett a hegemóniát kínálja Kárpátalja számára.

A régióban alkalmazott nyelvpolitikát valamennyi korszakban több tényező befolyásolta. Hatással voltak rá a nemzetközi politikai események, a szomszédos országok szándékai, a központi állam nyelvpolitikai törekvései, a régió etnopolitikai sajátosságai, valamint a lokális elitek saját nyelvi és nemzetiségi mozgalmai.

Hosszú ideig a nemzeti nyelv és annak kodifikált változata nem volt kiemelt identitásjelző elem, ennél sokkal lényegesebb volt például a felekezeti hovatartozás. Ezen időszakban

[473] Az 1654-ben Bohdan Hmelnyickij és I. Alekszej orosz cár által megkötött, az ukrán területek Oroszországhoz csatolását kimondó perejaszlavi szerződés 300. évfordulója tiszteletére kapta meg Ukrajna a félszigetet.

[474] Részlet a szovjet–csehszlovák szerződésből: „Kárpát-Ukrajna (…) a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával és ennélfogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik." Idézi Fedinec (2008a: 220).

[475] 1991. december 1-jén Kárpátalja lakossága arról is véleményt nyilvánított, akarja-e, hogy Kárpátalja a független Ukrajnán belül különleges önigazgatási státust nyerjen. A szavazók 78%-a voksolt igennel. Ezzel párhuzamosan a Beregszászi járás szavazópolgárai még egy szavazócédulát kaptak. Az abszolút magyar többségű járásban a szavazók 81,4%-a arra szavazott, hogy támogatja egy magyar autonóm körzet létrehozását (Berényi 2011: 103–105, Dupka 2004).

[476] Jellemző példaként említhető annak az ukrán nyelvű monográfiának a szemlélete, mely az ukrán etnopolitika szemszögéből vizsgálja a kárpátaljai magyar közösség helyzetét, politikai és kulturális tevékenységét. A kötet szerzői arra a következtetésre jutnak, hogy a jövőben a kárpátaljai magyarok nem adják fel a nemzeti területi autonómiára irányuló törekvéseiket, s ez irredentizmushoz vezethet (lásd Hetymancsuk–Hriscsuk–Sipka 2008).

dc_1478_17

természetes volt egy nagy presztízsű és hatalmas kulturális értéket képviselő nemzetközi *lingua franca* használata az államigazgatásban, az egyházban és a kultúra, a tudomány területén. Amint azonban a nyelv a nemzeti identitás egyik legfontosabb szimbólumává vált Európában, az internacionalizmus nyelvi ideológiáját felváltotta a vernakularizáció, illetve az asszimiláció és a nyelvi nacionalizmus ideológiája, és előtérbe kerültek a helyi nemzeti nyelvek. Amikor Magyarországon ennek a több évtizedes folyamatnak a keretében a latint és a németet fokozatosan a magyar váltotta a társadalmi élet szinte minden olyan területén, mely az állam közvetlen befolyása alatt állt (például az államigazgatásban és az oktatásban), az északkelet-magyarországi keleti szláv népesség még nem szakadt el az internacionalizmus nyelvi ideológiájától, és az egyházi szláv és a nagyorosz nyelvet, illetve ezek regionális elemekkel vegyített helyi változatát használta a sztenderd változat funkcióiban. Mindaddig nem alakult ki éles konfliktus a magyar állam és a szláv kisebbség között, amíg a központi hatalom nem akarta kiterjeszteni a magyar nyelv használati körét az ország perifériáján élő szláv közösség belső nyelvi piacára is. Amikor aztán – a nemzeti ébredéssel párhuzamosan – a ruszinok körében is egyre nagyobb erővel jelentkezett a vernakularizáció ideológiája, azaz a saját nyelv használata iránti igény, egyidejűleg több nyelv/nyelvváltozat vetélkedett a sztenderd funkcióiért: az orosz, a helyi változatokhoz az orosznál jóval közelebb álló ukrán, illetve a helyi nyelvjárásokra alapozva létrehozni kívánt ruszin. A pánszlávizmussal szemben fellépő két irányzat azonos ideológiából fakad. Mind az ukrán, mind a ruszin mozgalom a ruszofil (pánszláv) eszmékkel szemben próbált egy elkülönülő nemzeti, illetve egy ezzel összefüggő vernakularizációs (a saját nyelvet helyzetbe hozó) nyelvi identitást képviselni. A kiegyezés után a magyar nemzeti ideológia erősödése szabott irányt a nyelvpolitikának is. A közvetlenül az első világháború lezárása előtti időszakban a magyar nyelv- és nemzetiségi politika a területmegtartásnak volt alárendelve: a magyar kormányzat a nemzetiségi és nyelvi jogok szélesítése révén szerette volna Magyarországon belül tartani a nemzetiségi vidékeket, többek között Kárpátalját is. Mint tudjuk: későn és sikertelenül.

Csehszlovákia kárpátaljai nyelvpolitikáját nagyban meghatározták az újonnan létrejött állam által a békeszerződésben vállalt kötelezettségek. A Ruszinszkóban regionális többséget alkotó szlávok értelmiségi elitje körében egymással vetélkedő három nyelvi irányzat (ruszofil, ukranofil és ruszinofil) közül a csehszlovák éra végére egyértelműen az ukrán orientáció került fölénybe, s ez, valamint a kérészéletű Kárpáti Ukrajna kikiáltása később – a politikai események alakulásával együtt – meghatározónak bizonyult a helyi szlávok identitásának, nyelvi orientációjának alakulásában. Az ukrán irány megerősödését Podkarpatszka Ruszban az is segítette, hogy az első világháború utáni időszakban a Kárpátok túloldalán megszilárdult az ukrán identitás. Továbbá az is kedvezően hatott az ukrán irányzat kiteljesedésére, hogy Szovjet-Ukrajnában az 1920-as években az úgynevezett „коренизация" programját hirdették meg a nemzetiségi politikában. Ennek lényege, hogy a tagköztársaságok területén a névadó nemzetiség pozícióinak megerősítését támogatta a hatalom, valamint nem akadályozta a homogén tömbben élő más nemzetiségek közigazgatási egységekbe szerveződését. Ezen időszakban tehát Szovjet-Ukrajnában az ukrán nyelv és kultúra kiemelt támogatásban részesült (lásd Rjabosapko 2001: 82, Macjuk 2009: 116–117, Magocsi 2007a, 2012).

Az 1938 őszén részben, illetve 1939 tavaszán teljesen Magyarországhoz visszakerült régióban az állami nyelvpolitika legfontosabb célkitűzése geopolitikai céloknak volt alárendelve. A ruszin nemzetiségi és nyelvi önállóság támogatása révén Budapest mind az alakulóban lévő ukrán államtól, mind pedig a közeledő szovjet-orosz bolsevizmustól igyekezett távolítani a vidék szláv lakosságát, és a számukra biztosított nemzetiségi és nyelvi jogok, az állami támogatással fejlődésnek indult kulturális és tudományos élet egyaránt azt hivatott szolgálni, hogy a

dc_1478_17

régiót Magyarországon belül tartsa. A ruszin irányzat támogatása, a ruszin (korabeli terminológiával: magyar-orosz) identitás és nyelv előtérbe helyezése egyértelműen ennek az állampolitikai célnak az elérésre irányult.

A területet a második világháború után megkaparintó Szovjetunó a kezdeti időszakban az ukránosítás, az ukrán identitás kizárólagossá tétele, a ruszin mozgalom elhallgatása révén legitimálta területfoglalását, majd – a politikai, gazdasági, kulturális élet teljes szovjetizálása mellett – a szovjet internacionalizmusba burkolt szovjetesítés időszaka következett, ami együtt járt az oroszosítással. A szovjet nyelvpolitika a három nyelvi irányzat közül visszaszorította a ruszint, támogatta viszont – bár nem egyenlő mértékben – az oroszt és az ukránt.

A Szovjetuniótól Kárpátalját megöröklő Ukrajna nemzetiségi és nyelvpolitikáját a függetlenné válás első esztendeiben az etnikai és nyelvi konfliktusok elkerülésének szándéka vezette, melynek elsődleges célja a korábbi elit zavartalan hatalomátmentéséhez szükséges nyugodt politikai háttér biztosítása volt. Lényegében azonban az ukrán nemzetiségi és nyelvpolitika a szovjet beidegződések szerves folytatásának tekinthető. Ezt a politikát – akárcsak a korábbi szovjet törekvéseket – ugyanúgy jellemzi a gyakorlatban nagyrészt alkalmaz(hat)atlan, meg nem valósított látszatjogok biztosítása, mint a többségi nemzet felé orientáló burkolt asszimiláció, vagy a regionális nemzetiségi és nyelvi mozgalmak, autonómiatörekvések féken tartása, visszanyesése. Emellett az ukrán nyelvpolitikában az ukrán nyelv státusának, használati körének az orosszal szembeni megerősítése ugyanúgy együtt kezelendő az ország szuverenitásának szimbolikus kérdésével, mint ahogyan a 19. század eleji Magyarországon a magyar nyelv pozícióinak kiterjesztése a latinnal és a némettel szemben egyben a Habsburg központosítás elleni nemzeti harc eleme volt (Gyurgyák 2007: 39). Az ukrajnai elitnek az ukrán nyelv pozícióit erősítő törekvései egyértelműen negatív értékelése helyett nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Európa legtöbb állama olyan nemzetállam, amely sok tekintetben hasonló nemzetfejlődési folyamatokon ment át, mint a mai Ukrajna. A magyar reformkor időszaka például számos párhuzamot kínál: a függetlenség felé törekvő magyar nemzet a szuverenitás egyik szimbólumát a magyar nyelvben találta meg, és – annak ellenére, hogy a Magyar Királyság területén számos más etnikum képviselői és több nyelv beszélői éltek –, a magyar nyelvet tették meg kizárólagos államnyelvvé a latinnal és a némettel szemben. Az alig több, mint negyedszázada függetlenné vált Ukrajna az identitáskeresés, a nemzetépítés útját járja, s ezen az úton, úgy tűnik, a közös nyelvre alapozott nemzetállam átugorhatatlan evolúciós lépcsőfok.

Nyelvpolitikai szempontból Ukrajnára – ahol 2012-ig jogilag az ukrán volt az egyetlen államnyelv és hivatalos nyelv, de a mindennapok gyakorlatában az elméleti egynyelvűség helyett gyakorlati kétnyelvűség működik – tökéletesen érvényes az alábbi megállapítás: „Gyakran igen jelentős eltérés van (…) a *de facto* és a *de jure* helyzet között, azaz a tényleges szociolingvisztikai valóság és aközött, hogy hivatalosan hány nyelvet ismernek el egy adott államban. Az elismert egy-, két-, esetleg többnyelvűség és a tényeleges egy-, két- vagy többnyelvűség között tehát a legritkább esetben van kölcsönös megfelelés. (…) A nyelvi valóság tehát igen gyakran szemben áll a nyelvpolitikával" (Bartha 1999: 48).

A nyelvpolitika azt is befolyásolja, hogy mely nyelvek és hogyan jelennek meg az oktatási folyamatban (Christ 1999, Nádor 2011a). Ezáltal pedig a nyelvpolitika közvetett hatással van az állampolgárok nyelvtudására. A különböző tárgyalt korszakokban más-más nyelvet kellett elsajátítaniuk a mindennapi érvényesüléshez, boldoguláshoz Kárpátalján mindazoknak, akiknek az épp aktuális államnyelv/hivatalos nyelv nem volt az anyanyelve. Az aktuális állami nyelvpolitika függvénye (volt és máig) az is, hogy milyen nyelveket oktatnak kötelezően az iskolában mint államnyelvet, azaz hogy milyen nyelv(ek) elsajátítását várja el az adott állam saját polgáraitól. A nyelvpolitika következménye az, hogy Kárpátalja legidősebb ukrán/ruszin lakosai iskolás éveikben valamilyen szinten megtanultak magyarul, aztán néhány generáció belekóstolhatott a „csehszlovák" nyelv tanulásába. A mai felnőttek legnagyobb részének pedig

dc_1478_17

oroszul kellett megtanulnia az oktatási intézményekben. Ma az ukránt oktatják kötelezően valamennyi kárpátaljai iskolában.

A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg tehát az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban. A kötelezőként oktatott államnyelv szerepében a magyar, a „csehszlovák", az orosz és az ukrán nyelv is előfordult. Ám mindössze a Kárpát-Ukrán állam rövid fennállása idején, illetve a független Ukrajna 1991-es létrejötte után esik egybe ez a nyelv a régió többségi lakosságának nyelvével. Ha azonban a ruszin nyelvet önálló nyelvnek tekintjük (és nem az ukrán nyelvjárásának), illetve a ruszinokat önálló népként kezeljük (s nem az ukránok néprajzi csoportjaként), akkor egyetlen olyan időszakot sem találunk Kárpátalja történetében, amikor az államnyelv egybeesett volna a régió többségi lakosságának anyanyelvével.

Az is figyelemre méltó, hogy csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt mindenkinek kötelező tanulni a régió többségi lakosságának nyelvét. A kárpátaljai kisebbségek nyelve más korszakokban nem volt kötelező része a régió iskolái tanrendjének. Hiába volt az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság névadó nemzetisége az ukrán, nyelvüket nem volt kötelező tanulni a nem ukrán tannyelvű iskolákban. A kisebbségi nyelvek ma sem részei a többségi iskolák tanrendjének.

Nemzetiség- és nyelvpolitikai szempontból a ruszin nemzetiség és nyelv kérdése bizonyult a leglényegesebbnek a régióban az egész vizsgált periódusban: máig vitatott, hogy a kárpátaljai szlávok nyelvét, nyelvváltozatait hogyan határozzák meg.

Azon nyelvészek számára, akik a nyelvet nem csupán véges számú nyelvi jelelemből létrehozható végtelen számú jelkombinációként szemlélik, hanem a nyelv alapvető tulajdonságának tekintik egyrészt a nyelvi változatosságot, másrészt a nyelv társadalmi beágyazottságát, evidens, hogy a nyelv, nyelvjárás vagy nyelvváltozat fogalma nem könnyen választható szét (Bárczi 1956: 393, Vahtyin–Golovko 2004: 43–44, Fishman 2009: 110–111). Wardhaugh (1995: 24–25) a nyelv és társadalom szoros összefüggéseit tárgyaló egyetemi tankönyvében azt írja: „sok beszélő nehezen tudja eldönteni, hogy nyelvnek vagy egy nyelv dialektusának kell-e nevezni azt, amit beszél. Ez a bizonytalanság nem meglepő: tényleg, hogy döntjük el, hogy mi egy nyelv és mi egy nyelv dialektusa? Milyen kritériumok alapján határozhatjuk meg, hogy X változat egy nyelv, Y pedig csak dialektusa egy nyelvnek?" – teszi fel a kérdést.

Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszoljuk, nézzük, hogyan látja a szociolingvisztika: mi a nyelv, illetve vizsgáljuk meg: mitől nyelv egy nyelv! A szociolingvisztika (társasnyelvészet) olyan nyelvészeti irányzat, amely a nyelvet nem csupán jelrendszernek, nem pusztán kommunikációs kódnak tekinti, hanem elsősorban úgy közelít hozzá, mint olyan jelenséghez, amely alkalmas az emberek és közösségek közötti hierarchikus viszonyok tükrözésére, a beszélők különféle – többek között nemzeti – identitásának jelzésére (lásd Coupland 2007, Gal 2016, Sándor 2001). A szociolingvisztika – éppen abból kiindulva, hogy a nyelvek és a nyelvváltozatok számtalan identitás kifejezésére alkalmasak – nem tekinti könnyen definiálható, jól körülírható egységnek a nyelvet. Az, amit laikusként homogénnek érzékelünk és nyelvnek nevezünk, valójában egymással szoros kapcsolatban lévő, ugyanakkor folyton változó és változatos egységek, úgynevezett nyelvváltozatok (dialektusok) bonyolult összessége. Voltaképpen azt mondhatjuk: „A NYELV" nem létezik, csak nyelvváltozatok vannak, amelyek maguk is változatosak és változnak, és amelyek összességét valamilyen kategorizáció, absztrakció alapján nyelvnek fogunk fel. Ahhoz hasonlatos módon, ahogyan például valamely közös tulajdonságuk alapján a különböző méretű, formájú, anyagú és funkciójú tárgyakat azonos kategóriába soroljuk. Így lehet példának okáért *asztal* a neve számos olyan tárgynak, amelyek szemre kevéssé hasonlítanak egymásra, s funkciójuk (lásd: *ebédlőasztal, íróasztal, műtőasztal, pinpongasztal* stb.), színük, méretük, anyaguk is eltérő.

dc_1478_17

De vajon milyen szempontok, milyen közös tulajdonság alapján osztályozzuk úgy a nyelvváltozatokat, hogy egyesek A, mások pedig B nyelvhez tartoznak? A józan ész és a mindennapi tapasztalat alapján azt gondolhatnánk, hogy ez a közös tulajdonság a kölcsönös érthetőség: ha X és Y is a saját nyelvét (nyelvváltozatát) használja, amikor egymással érintkeznek, s megértik egymást, akkor egy nyelven beszélnek. Ha viszont nem értik egymást, az X és Y által használt nyelvváltozatok nem egyazon nyelv részei, hanem különböző nyelvekhez tartoznak. A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb. Crystal (1998: 362–364) *A nyelv enciklopédiája* című könyvében nyelv és dialektus lehetséges kapcsolatait mutatja be öt példa (a brit és amerikai angol, a magyar és az angol, a norvég és a dán, a kínai nyelvjárások, valamint a török és üzbég nyelvek/nyelvváltozatok szembeállításával). A szerző nemcsak a kölcsönös érthetőséget, hanem a beszélők kulturális gyökereit is felvette mint esetleges osztályozó szempontot, majd sorban el is vetette mindegyiket.

Az általa bemutatott első típusban olyan nyelvváltozatokról van szó, amelyek beszélői kölcsönösen megértik egymást, s a nyelvet használó közösségek kulturális gyökerei is (részben) közösek. Ebből az következik, hogy a brit és az amerikai angol az angol nyelv két változata, vagyis egy nyelvhez tartoznak. Mielőtt azonban feltétel nélkül teljes mértékben egyetértenénk ezzel a következtetéssel, gondoljunk arra, hogy mint nemzetet senkinek sem jut eszébe összemosni a briteket az amerikaiakkal. Azt is vegyük figyelembe: annak ellenére így van ez, hogy történelmi távlatokban nem telt el sok idő a két közösség elkülönülése között. S arról se feledkezzünk meg, hogy ha angolul írunk, bármely jobb számítógépes szövegszerkesztő program tucatnyi angol helyesírás normáit ajánlja fel szolgálatainkra.[477] Az idegennyelv-tanárok azzal is tisztában vannak: az amerikai és a brit nyelviskolák komoly harcot vívnak azért, hogy a nem angol nyelvű országokban ne a konkurens változatot oktassák az iskolákban (Kontra 1999: 96–98).

Nézzük a második típust. Ez sokkal egyszerűbb: az angol és a magyar kölcsönösen nem érthetők, a két népnek nincsenek közös kulturális hagyományai, tehát az angol és a magyar két külön nyelv.

Korántsem ennyire egyértelmű viszont a harmadik típus: ha egy norvég találkozik egy dánnal, s mindketten anyanyelvükön beszélnek, gondok nélkül megértik egymást. A két népnek nincsenek közös tradíciói. A kölcsönös érthetőség ellenére senkinek sem jut eszébe megkérdőjelezni, hogy a norvég és a dán két különböző nyelv.

A negyedik típus talán még ennél is bonyolultabb. Kína hatalmas kiterjedésű ország, ahol sok nyelvjárás található. Ezek közül kettőt említ Crystal: a kantoni és a hakka változatot. Tegyük fel, hogy találkozik két kínai, és mindkettő csak a saját nyelvjárását beszéli. Ebben az esetben a kantonit beszélő nem érti meg a hakkát beszélőt. Vagyis a két nyelvváltozat között nem áll fenn kölcsönös érthetőség. Ennek ellenére mindketten mély meggyőződéssel állítják: bár nem értik egymást, egy nyelven: mégpedig kínaiul beszélnek (lásd még pl. Cseresnyési 2004: 126–127).

Végül az ötödik esetben egy (oszmán) török és egy üzbég találkozását képzeljük el. A részben közös kulturális hagyományokkal rendelkező két nép fiai, ha mindketten saját nyelvüket használják, több-kevesebb sikerrel megértik egymást. Ha az egymást megértő norvégot és dánt különböző, az egymást nem értő kínaiakat pedig azonos nyelveket beszélőnek tekintettük, akkor vajon ez esetben hogyan járunk el?

A fenti esetek kapcsán talán nyilvánvalóvá vált: nyelv és nyelvjárás elkülönítésének nincsenek egyértelmű tudományos szempontjai. A kölcsönös érthetőség és a kulturális hagyományok együtt sem igazítanak el ebben a kérdésben. Láttunk példát arra is, hogy vannak, akik

[477] Otthoni számítógépem szövegszerkesztője a következő angol helyesírás-ellenőrzőket ismeri: ausztrál, belizei, dél-afrikai, brit, fülöp-szigeteki, hongkongi, indiai, indonéziai, írországi, jamaikai, kanadai, karibi, malajziai, szingapúri, Trinidad és Tobago-beli, új-zélandi, USA-beli és zimbabwei.

értik egymást, s mégis különböző nyelvek beszélőinek tartják magukat, és arra is, hogy vannak olyanok, akik annak ellenére is ragaszkodnak ahhoz, hogy egyazon nyelven beszélnek, hogy nem értik, amit a másik mond. Vannak tehát olyan nyelvváltozatok, amelyeknél könnyű eldönteni, hogy egyazon nyelvhez tartoznak-e vagy sem, míg mások esetében ez a kérdés objektív kritériumok alapján eldönthetetlen.

A nyelvészetben köztudomású, hogy nincsenek egyértelmű tudományos kritériumok annak meghatározására, hogy valami önálló nyelv vagy csupán egy nyelv nyelvjárása: „annak eldöntése, hogy egy nyelvváltozat nyelv-e vagy sem (szemben a nyelvjárással), egyáltalán nem kizárólag nyelvészeti dolog" – írja Trudgill (2010: 129). Az sem döntő érv két vitatott nyelvváltozat hovatartozásának megítélésében, hogy mennyire állnak közel egymáshoz nyelvi rendszerük és szókészletük alapján (Bartha 1999: 14).

A szociolingvisztikában ismert az Abstand és Ausbau (másként különálló és beépült) nyelvek fogalma (Kloss 1967a, Trudgill 1992b, 1997, 2001, 2003).[478] A beépült (Ausbau) nyelveket – a különálló (Abstand) nyelvektől eltérően – nem nyelvi (fonológiai, grammatikai és lexikai) tulajdonságai, hanem sokkal inkább szociális, kulturális és politikai tényezők miatt tekintik önálló nyelvnek. E tekintetben – amint azt fentebb is láthattuk – a nyelvek közötti hasonlóság vagy a kölcsönös érthetőség nem tekinthető mérvadó szempontnak (Crystal 1998: 363, Bartha 1999: 14–16). A csehet és a szlovákot, a szerbet és a horvátot, a bolgárt és a makedónt stb. például nem azért tekintik külön nyelvnek, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól (a csehek és szlovákok többé-kevésbé éppúgy megértik egymást, mint a szerbek és a horvátok, vagy a bolgárt és makedónt beszélők, még akkor is, ha mindegyikük saját anyanyelvén beszél), hanem mert két független államhoz tartoznak, és a beszélőközösségek ma ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvük önálló nyelv.[479] Ezzel szemben a kínai nyelven belüli nyelvjárásokat egyazon nyelv változatainak szokás tekinteni, annak ellenére, hogy ezek a nyelvváltozatok egymástól olyannyira különböznek, hogy nem áll fenn közöttük a kölcsönös érthetőség. „A kínai beszélők sokszor csak közvetítő nyelven keresztül értik meg egymást (…). A kínai nyelveket (nyelvjárásokat) nem szerkezeti hasonlóságuk vagy közelségük, de nem is a közös (?) írásbeliség, hanem politikai (és kulturális) kínaiságuk miatt szokás a »kínai nyelv« kategóriájába foglalni" (Cseresnyési 2004: 126–127).

Ahogyan a nyelv fogalmát nem könnyű pontosan körülírni, azt is nehéz meghatározni, mi a nyelvváltozat. Wardhaugh (1995: 25) több nyelvváltozat-definíciót is idéz kötetében. Ilyen például Hudsoné (1980: 24), aki a nyelvváltozatot „hasonló eloszlású nyelvi egységek halmazaként" határozza meg. Ferguson (1972: 30) szerint a nyelvváltozat „az emberi beszédsémák bármely együttese, amely kellőképpen homogén ahhoz, hogy a szinkronikus leírás elérhető technikáival elemezni lehessen, és amelynek kellően átfogó szemantikával elégséges elem, elrendezés vagy elrendezési eljárás van a repertoárjában ahhoz, hogy minden formális kommunikációs kontextusban funkcionálni tudjon".

---

[478] A beépült (Ausbau) nyelv „Olyan nyelvváltozat, amely – az ún. különálló nyelvektől eltérően – nem annyira nyelvi jellegzetességei, mint inkább társadalmi, kulturális és politikai jellemzői miatt számít nyelvnek és nem dialektusnak. E jegyek között általában megtalálható az autonómia és a sztenderdizáltság" (Trudgill 1997: 12). Ezzel szemben a különálló (Abstand) nyelv „Olyan nyelvváltozat, amely önmagában is inkább nyelvnek, mint dialektusnak számít, mivel nyelvi jellegzetességeit tekintve minden más nyelvtől jelentősen különbözik. A nyelvi távolság e változat és más nyelvek között olyan mértékű, hogy – a beépült nyelvektől eltérően – nyelv mivolta nem vitatható" (Trudgill 1997: 46).

[479] Az előző fejezetekben már esett szó arról, hogy ez nem mindig volt így; emlékezzünk csak a csehszlovakizmus ideológiájára. Az angolul 1986-ban, majd 1992-ben, magyar fordításban pedig először 1995-ben megjelent kötetében Wardhaugh (1995: 34) így ír: „A szerbhorvát valójában ugyanannak a nyelvnek két, részlegesen standardizált változata, de (…) politikai okokból sok horvát jobban szeretné, ha a kettőt különálló, teljesen standardizált nyelvekként ismernék el, s nem egy standard nyelv két változataként. Olyan helyzetben szeretnének lenni, mint az ukrán beszélők az orosz beszélőkkel szemben (az ukránok egy másik nyelv beszélőinek tekintik magukat, és el is ismerik ilyennek őket)". Tegyük gyorsan hozzá: a 20. század elején egyáltalán nem volt olyan egyértelmű, hogy az ukrán önálló nyelv, s beszélőit különálló nyelv beszélőinek tekintik (lásd pl. Scsegolev 1912).

dc_1478_17

Trudgill (2003: 35) meghatározása szerint a nyelvváltozat olyan egység, mely grammatikai, fonológiai és lexikai szempontból különbözik más nyelvváltozatoktól, és amely meghatározott földrajzi területhez és/vagy társadalmi osztályhoz vagy csoporthoz kötődik, a nyelv pedig ezen nyelvváltozatok összessége. Crystal (1998: 38–39) így határozza meg a nyelvváltozatot: „a dialektus minden nyelvre és minden beszélőre egyaránt alkalmazható fogalom. E felfogás szerint minden nyelv több, a beszélő földrajzi és szociális hátterét tükröző dialektusra bomlik (…). A dialektusokat (…) több idiolektus[480] elemzése révén kapott absztrakciónak tekinthetjük, a nyelveket pedig több dialektuson végzett absztrakció eredményének." Sándor Klára (2001: 37) szerint „A nyelvváltozatot úgy írhatjuk le, mint valamilyen szinten közös tulajdonságokat fölmutató nyelvhasználati módok együttesét, amely az éppen releváns szinten elkülönül más nyelvváltozatoktól", és – tehetjük hozzá – más nyelvek változataitól. „A nyelvváltozat kiterjedésének egyik szélső pólusa a nyelv, a másik szélső pólusa pedig egy nyelvváltozatnak az egyes ember idiolektusában élő változata" (Sándor 2001: 38).

Az utóbbi definícióban szereplő „épp releváns szinten elkülönül" kitételre azért is felhívjuk a figyelmet, mert jelzi: a társadalmi, politikai, történeti és kulturális nézőpont függvénye, hogy egy adott nyelv/nyelvváltozat kapcsán mit emelnek ki. Meggyőződés alapján vagy a hasonlóságokat, egyezéseket tartják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, a különbözőség, az eltérések válnak hangsúlyossá. Akik például a 19-20. század fordulóján amellett érveltek, hogy létezik önálló ukrán nyelv, azok azt emelték ki, hogy az ukránok néprajzi és nyelvi szempontból miben különböznek az oroszoktól. A szláv nyelvi egység hívei azonban elhanyagolhatónak, perifé rikusnak látták ezeket a különbségeket, és a hasonlóságokra fókuszáltak (idevonatkozóan lásd pl. Scsegolev 1912: 7–9). Amikor ma valaki a kárpátaljai szláv nyelvjárások kapcsán azokat a jegyeket emeli ki, amelyek megegyeznek a Kárpátok túloldalán használt dialektusok jellemzőivel, akkor nyilván amellett érvel, hogy a kárpátaljai nyelvváltozatok az ukrán nyelvjárásai. Ha viszont az érvek között az kap nagyobb hangsúlyt, hogy miben térnek el a kárpátaljai szláv nyelvváltozatok a galíciai, bukovinai dialektusoktól és az ukrán sztenderdtől, és a helyi irodalmi és kulturális hagyományokra, az etnográfiai sajátosságokra apellálnak, akkor mindezt annak alátámasztására foglalják össze, hogy létezik az ukrántól különálló ruszin nyelv.

Mihajlo Hrusevszkij (1913/1954), az ukrán nemzeti eszme egyik első teoretikusa az ukrán nyelv kapcsán emlékeztet arra, hogy a nyelv és nyelvjárás fogalma konvencionális, s nincsenek olyan egyértelmű kritériumok, melyeknek meg kell felelnie egy nyelvváltozatnak ahhoz, hogy nyelvnek, s ne nyelvjárásnak értékeljék.[481] Ebből fakad, hogy az ukránt egyesek nyelvnek, mások nyelvjárásnak tekintik, véli. „Egy nyelv kulturális jelentősége nem nyelvészeti definíciótól függ, hanem a történelmi tényezők hatásától és az adott nép kulturális erejétől" – foglalja össze Hrusevszkij a problémát. Az orosz (nagyorosz), és a rutén (kisorosz vagy ukrán) irodalmi nyelv elkülönítése kapcsán írta Bonkáló Sándor (1915: 81–82): „Nem annyira tudományos szempontok, mint inkább politikai tekintetek akadályozzák a kérdés tárgyilagos megoldását. Ez a szláv filologia történetében – sajnos – igen nagy szerepet játszik. (…) A kérdés tárgyilagos megoldását itt is a politikai érdekek előtérbe helyezése s a hibás alapból való kiindulás akadályozta."

A fentiek alapján megállapítható, hogy a nyelv és a nyelvváltozat nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, politikai, kulturális és történeti kifejezés is egyben. Ha a *nyelv vagy nyelvjárás?* kérdésben konfliktus merül fel, „nyelvészeti alapon az ilyesfajta konfliktusokat soha nem lehet megoldani" (Crystal 1998: 40). „A »nyelv vagy nyelvjárás« kérdést társadalmi-politikai (azaz nem nyelvszerkezeti) alapon szokás eldönteni" (Cseresnyési 2004: 129). A *nyelv versus nyelvjárás* témakörben tehát a (nyelv)politika megkerülhetetlen (lásd Haugen 1966, Kloss 1967a, Barbour 2004: 294–295).

[480] Idiolektus: egy egyén nyelvi rendszere, jellegzetes nyelvhasználati módjai (Trudgill 2003: 60).
[481] Lásd pl.: „a nyelvi egységek körülírhatósága mindig viszonylagos" (Cseresnyési 2004: 131).

A nyelv azoknak a nyelvváltozatoknak az összessége, amelyek beszélői azonos nyelvet beszélőknek tekintik magukat. „A nyelvnek ez a fajta értelmezése szokatlan lehet, hiszen egyértelműnek tűnik, hogy azonos nyelvet azok beszélnek, akik kölcsönösen megértik egymást. Kicsit jobban utánagondolva azonban emlékezhetünk arra, hogy erről a kritériumról tudjuk, hogy nem működik (…). A világ nyelvészeit nagyon régóta foglalkoztatja az a probléma, hogy mi tesz egy nyelvet nyelvvé, számos kritériumot próbáltak adni ennek eldöntéséhez, de egyetlen egy van, amelyik működik: hogy az adott nyelv beszélői hogyan döntenek" (Sándor 2001: 38). „Az Ausbau-nyelvek önállóságának kérdését sosem nyelvészek döntik el, hanem a beszélők maguk (vagy valamely befolyásos csoportjuk); döntésükben persze jelentős szerepet játszanak az adott térség politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyai" – fogalmaz Lanstyák István (1998: 135).

Bizonyos esetekben azonban egy csoport hiába érzi úgy, hogy az általuk használt nyelvváltozatok önálló nyelvet alkotnak, mert „a hatalom érvelhet úgy, hogy a kisebbség nyelve igazából egyáltalán nem nyelv – sőt, hogy olyan nyelv valójában nem is létezik –, és az egyszerűen csak a többségi nyelv nyelvjárása" (Trudgill 2010: 130). S persze „úgy is érvelhetnek, hogy míg a nyelv, amit a kisebbség beszél, természetesen létezik, az a változat azonban, amit beszél a kérdéses nemzet, igazából dialektusa a többségi nyelvnek, amit egyszerűen csak rosszul osztályoztak" (Trudgill 2010: 130). Trudgill (2010: 130) arra is felhívja a figyelmet, hogy „ez a két módja a nyelvi státusz megtagadásának akkor jelentkezik, amikor a kisebbségi és a többségi nyelv Ausbau kapcsolatban van egymással: amikor mindketten ugyanannak a földrajzi nyelvjáráskontinuumnak a részei". A kontinuumon belül lehetetlen pontosan eldönteni, hol ér véget az egyik, s hol kezdődik a másik nyelv, másik nyelv kezdődik-e egyáltalán ezen a bizonyos ponton (Crystal 1998: 40). Amint arra Moser (2011b: 111) rámutat, ez tipikusan érvényes a szláv nyelvekre és sztenderd változataikra is.

Azaz a beépült nyelvek között lehetetlen egyértelmű határt vonni, hisz átmenetiség figyelhető meg közöttük, így nincs abban semmi meglepő, hogy nyelv és politika kérdésköre gyakran szorosan összefonódik: „a sok közös vonást mutató, kölcsönösen érthető nyelvek csak önkényesen határolhatók körül és nevezhetők nyelvnek. Azt, hogy egy közösség önálló nyelvnek tekinti-e saját nyelvét vagy egy másik nyelv nyelvjárásának, nem kizárólag rajta múlik, többnyire politikai döntés kérdése: egy Max Weinreichnak tulajdonított, valójában 19. századi, talán John Stuart Milltől származó aforizma szerint a dialektust az különbözteti meg a nyelvtől, hogy az utóbbinak hadserege és flottája van.

Mindez talán szokatlanul hangzik, de a lényeget ragadja meg, s hozzánk nagyon közeli példát is ismerünk ilyen nyelvteremtő politikai döntésre. A volt Jugoszlávia nyelvét szerbhorvátnak hívták, az ország felbomlása óta azonban nemcsak a szerbet határolják el a tőle alig-alig különböző horváttól, hanem a mindkettőhöz nagyon közel álló, muszlim területeken beszélt bosnyákot, sőt már a montenegróit is. Ez utóbbi például 2007-ben született, az új montenegrói alkotmány elfogadásakor, azóta nevezik így Montenegro hivatalos nyelvét (helyesírása pedig csak 2009 óta van). Egy politikai esemény következtében tehát négy nyelv »keletkezett« egyetlen nyelv helyén, a szó legszorosabb értelmében egyik napról a másikra. Az egykori Jugoszláviában a valóban csekély eltéréseket nyelvjárási különbségeknek tekintették, mert a közös nyelv egyben a közös állam szimbóluma volt. Az ország részekre szakadása után ugyanezek a nyelvi eltérések elégségesek voltak ahhoz, hogy az utódállamok önálló nyelvként azonosítsák korábbi nyelvjárásaikat, ezzel is függetlenségüket hangsúlyozva" (Sándor 2011: 74–75; lásd még: May 2006: 260–261, Kamusella–Nomachi–Gibson 2016: 2–3).

Ortutay (2001: 7) Louis-Jean Calvet-tól idézi a fenti aforizma parafrázisát: „A dialektus soha nem más, mint legyőzött nyelv, a nyelv pedig az a dialektus, amely a politikában győztesnek bizonyult."

dc_1478_17

Abszolút ide illik az alábbi idézet is, mely egy 1937-ben Munkácson kiadott nyelvi vitairatból származik: „Nyelvi vitáink legfőbb és legelső oka az, hogy az ukrán nép nem államszervező nemzet, mert ha az ukránok által benépesített területnek legalább egy része önálló állam volna, akkor a szomszédok, megbékélvén egy ilyen állam létével, megbékélnének az ukrán nép és nyelve különállóságának gondolatával is."[482] Jól látta nyelv és politika összefüggéseit Volosin (1921) is, aki szerint „a kisorosz nyelv elleni küzdelem mögött csupán idegen vallási, politikai és gazdasági érdekek álltak, de ennek soha nem volt tudományos megalapozottsága".

Ha egy X közösség azt állítja az Y csoport által használt nyelvváltozatokról, hogy azok nem egy önálló nyelv változatai, hanem X nyelvhez tartoznak dialektusként, nem csupán Y nyelv létezését vitatja, hanem Y közösség azon jogát is, hogy saját, az X közösségétől eltérő identitását kifejezhesse (Trudgill 1992a). „A nyelvek »dialektusnak«, »népnyelvnek«, »tájszólásnak« minősítése arra szolgál, hogy a hatalmat nem birtokló nemzetek önrendelkezésre irányuló követeléseit kizárják, arra hivatkozva, hogy esetükben hiányzik a nemzeti lét egyik feltétele, a teljesen kifejlődött nyelv. Így az állammal nem rendelkező nemzeteket vagy népeket társadalmilag fogyatékosnak, a nemzetközi színen pedig láthatatlan nemszereplőknek tekintik" – írja a nyelvi emberi jogok két nemzetközileg elismert szakértője, Phillipson és Skutnabb-Kangas (1997: 25). Amikor tehát a 21. századi Európában az állam vitatja egy csoport azon jogát, hogy az saját, a többségitől eltérő nemzeti és nyelvi identitását kifejezze, voltaképpen ugyanúgy jár el, mint a cári Oroszország, amikor az ukrán nyelv önállóságát vitatva azt csupán az orosz egyik nyelvjárásaként ismerte el: politikai érdekből nem fogadja el a közösségnek azt a véleményét, hogy az általa használt nyelvváltozatok egy másik nyelvhez tartoznak.

S persze mindez fordítva is igaz. Amikor egy Y közösség azt állítja, hogy az általa használt nyelvváltozatok a különálló Y nyelvbe szerveződnek, és nem egy másik, nem az X nyelv nyelvjárásai, akkor ezzel egyúttal azt is kifejezésre juttatják, hogy azonosságtudatukban is különböznek az X csoporttól, és mint közösség is igényt tartanak a másság, a saját identitás kifejezésére. A nyelvük önállósága mellett kiállók ilyenkor rendszerint nyelvi, nyelvrendszerbeli érveket (is) hoznak fel álláspontjuk alátámasztására, de ezek az argumentumok sokkal inkább tükrözik a megváltozott kulturális és politikai identitást, mintsem egy nyelvtudományilag igazolható tényt.

Fishman (2009: 110–111) találóan jegyzi meg, hogy az A=B egyenlőség (ahol „A" a nagyobb nyelv, „B" pedig a kisebb) matematikailag fordítva is igaz kell legyen (vagyis B=A), mégsem jut eszébe senkinek sem, hogy azt hangoztassa, hogy a nagyobb nyelv a kisebbnek a nyelvjárása; annak ellenére sem, hogy a nyelvek/nyelvváltozatok közötti hasonlóságok alapján a két nyelv/nyelvváltozat közötti távolság A-tól B-ig pont ugyanolyan, mint B-től A-ig. Az ilyen vitás kérdésekben nem a logika, hanem a hatalmi viszonyok döntenek – vonja le Fishman (2009: 111) a következtetést.

Mindez arra mutat rá, hogy a ruszinok nemzeti közösségként való elismerése és az önálló ruszin nyelv kérdése nem nyelvtudományi és nem is jogi, hanem politikai és kulturális kérdés. Nincsenek nyelvtudományi kritériumok annak eldöntésére, mi nyelv és mi nyelvjárás, nem lehet tehát nyelvészeti szempontból megerősíteni vagy megcáfolni sem azt az állítást, hogy a ruszin az ukrán nyelvjárásai közé tartozik, sem pedig azt, hogy az ukrántól független önálló nyelv. A Kárpátalján használatos keleti szláv nyelvváltozatok hovatartozása kapcsán kialakult viták (nyelv)politikai vonatkozása tehát a fentiek alapján egyértelmű.

A vitatott státusú keleti szláv nyelvváltozatok az északi szláv dialektuskontinuumon[483] belül mintegy átmenetet képeznek a keleti és nyugati szláv nyelvek között, s ugyanakkor areális

[482] *За рідне слово: полеміка з русофілами.* [Az anyanyelvért: polémia a ruszofilekkel] Мукачево, 1937.

[483] A dialektuskontinuum területileg szomszédos dialektusok láncolata, ahol a szomszédos változatok kölcsönösen érhetők, közöttük fokozatos az átmenet, a kontinuum szélső pontjai között azonban rendszerint nagyobb a nyelvi távolság mértéke, s

dc_1478_17

kapcsolataik révén erős kontaktusban állnak több nem szláv nyelvvel is (magyar, román, német). Nyelvpolitikai nézőpontból a szóban forgó nyelvváltozatok kapcsán látszólag a fő kérdés az, hogy az északi szláv dialektuskontinuum ezen szakaszára melyik autonóm nyelvváltozat, mely lefedő dialektus[484] terjeszti ki hatáskörét. Az egymással voltaképpen máig vetélkedő három nyelvi irányzat egyike szerint Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatai az orosz sztenderd változat heteronóm dialektusai[485]; a második alapján ezek az ukrán sztenderd heteronóm változatai; s végül a harmadik lehetőség az, hogy ezt a dialektuskontinuumot egy újabb autonóm dialektus[486]: a kodifikált ruszin sztenderd tagolja tovább. Ez utóbbi esetben a keleti és nyugati szláv beépült (Ausbau) nyelvek sorát egy újabb beépült (Ausbau) nyelv, a (kárpátaljai) ruszin gyarapítja.[487] A beépült és különálló nyelvek kérdése azonban nyelvpolitikai szempontból kifejezetten kényes. „A beépült nyelv a nyelvi változatok együttese: egy autonóm változat és a hozzá tartozó (tőle függő) heteronóm nyelvváltozatok összességét jelenti. Ha a nyelvváltozatok egyike sem autonóm, kétséges vagy lehetetlen meghatározni, hogy az adott nyelvváltozatok összessége beépült nyelvet alkot-e. Ugyanígy nehéz ezt a kérdést eldönteni akkor is, amikor a heteronómia jellege vagy irányultsága politikai vagy kulturális viták tárgya" (Trudgill 1997: 55).

Az, hogy a helyi keleti szláv közösség milyen nyelvet/nyelvváltozatot használ sztenderd változatként, elvileg csupán nyelvpolitikai, nyelvtervezési probléma. Ám tudjuk, hogy semmilyen politika, így a nyelvpolitika sem öncélú, így az egyes államoknak a ruszinok irodalmi nyelvével kapcsolatos kérdéskör megoldására tett lépései egyben politikai döntésként is értelmezhetők.[488] Ha figyelembe vesszük Garvinnak a sztenderd elkülönítő funkciójáról írott szavait, akkor nyilvánvalóvá válik, miért lehet(ett) a ruszinok irodalmi nyelve, illetve az önálló ruszin nyelv létezésének kérdésköre a kötetünkben tárgyalt mindegyik korszakban fontos (nyelv)politikai kérdés. Garvin (1998: 95–96) a következőket írja a sztenderd nyelvváltozat elkülönítő funkciójáról: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. (…) A

---

nem áll fenn kölcsönös érthetőség (lásd Crystal 1998: 39–40). Az „északi szláv dialektuskontinuum" elnevezés a keleti és nyugati szláv nyelvek közötti fokozatos átmenetességre utal (Crystal 1998: 40, Trudgill 2003: 96).

[484] Vagy másként *tetőnyelv*; németül *Dachlos, Dachsprache,* angolul *roofless dialects* (lásd Trudgill 2003: 33, 113–114). Olyan autonóm nyelvváltozat, mely a dialektuskontinuum egy részének heteronóm dialektusait egy nyelvbe egyesíti.

[485] A heteronómia – az autonómiával szemben – egy nyelv olyan nyelvváltozatának a tulajdonsága, amelyet nem sztenderdizáltak, és amelyet nem tekintenek a hozzá kapcsolt autonóm sztenderdtől függetlenül, önállóan létezőnek (lásd Trudgill 1997). Jellemzően heteronóm változatok a nemsztenderd változatok (pl. a nyelvjárások), amelyek beszélői társadalmilag, kulturálisan és oktatás szempontjából ugyanannak a nyelvnek vagy egy másiknak egy autonóm változatára támaszkodnak.

[486] Az autonómia – a heteronómiával szemben – egy nyelv olyan nyelvváltozatának tulajdonsága, amely keresztülment a sztenderdizáció és a kodifikáció folyamatán, és ezért önállónak tekintik (lásd Trudgill 1997). Az autonóm nyelvváltozat beszélői társadalmilag, kulturálisan és az oktatás szempontjából az adott nyelv semelyik más változatától nem függenek, és általában ezt használja írásban és a formális nyelvhasználati színtereken a szóban forgó közösség.

[487] A 19. század végéig – sokak szemében még a 20. század elején is – az ukrán sztenderd autonóm státusa is vitatott volt (erről fentebb is szóltunk). A Kárpátok keleti oldalán is hosszas, indulatokkal telített és politikai vonatkozásokkal is bíró vita folyt arról, vajon létezik-e önálló ukrán nyelv, milyen változatot kell irodalmi nyelvként használniuk az itt élő szlávoknak. A Galíciában és Bukovinában is sokáig meghatározó összorosz (общерусский) és ruszofil/moszkvofil nyelvi irányzat (erről lásd Szuhij szerk. 2001) gyakran a német példát használta analógiaként. A szláv egység ideológiájának hívei azzal érveltek, hogy bár a németnek is számos olyan nyelvjárása van, melyek között nem áll fenn a kölcsönös érthetőség, mégis egyetlen irodalmi nyelvet használnak, és mindannyian németnek tartják magukat, megőrizve regionális (bajor, szász stb.) identitásukat is. Ennek megfelelően a szláv népek is több, egymástól többé vagy kevésbé eltérő dialektust beszélnek, ám közös irodalmi nyelvként a nagyoroszt kellene használniuk. Erről lásd például Zagornij (1873), Szvisztun (1912, különösen a 78–79. oldalt).

[488] Ehhez kapcsolódóan lásd: „A nyelvtervezés és a politika tehát bensőséges viszonyban vannak egymással: a tervezést mindig valamilyen politikai ideológiának megfelelően végzik (…). A döntéseket és az elterjesztést politikai-ideológiai, és nem nyelvi tényezők motiválják (…). Sőt, a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők ahhoz, hogy politikai céljaiknak megfelelően érjenek le valamilyen társadalmi átrendeződést, illetve tartsanak fenn egy állapotot" (Sándor 2006: 965).

dc_1478_17

sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez".[489]

A látszólag tehát kizárólag nyelvészeti, valójában azonban politikai probléma[490] kezelését nagyban megnehezítette (és máig az átláthatatlanságig bonyolítja), hogy a régió egyszerre több hatalmi központ befolyási övezetébe tartozik, és a centrumok eltérő irányt próbáltak (próbálnak) szabni a nyelvi (és a nyelviekkel szoros kapcsolatban álló azonosságtudatbeli) folyamatok alakulásának.

Moszkva a legnagyobb szláv állam, Oroszország fővárosaként abban (volt) érdekelt, hogy a magát az orosszal szemben definiáló ukrán identitást gyengítse, ezért mind a cári impérium, mind pedig a szovjet birodalom széthullása utáni orosz állam az orosz nyelvet és kultúrát kínálta/kínálja a kárpátaljaiaknak, ezzel is igyekezvén kiterjeszteni az orosz politikai és kulturális befolyást a vidékre.[491] A Szovjetunió hatalmi központjaként azonban Moszkva kezdetben a szovjet-ukrán érdekeket erősítette, hiszen a területgyarapítás indoklásához szüksége volt a Kárpátok két oldalán élők etnikai és nyelvi azonosságára; később azonban az internacionalizmus köntösébe bújtatott szovjetesítés politikáját folytatta, s ezzel együtt járt az orosz nyelv támogatása, az ukránnak az orosz mögé szorítása.

Amikor Lengyelország második (1793) és harmadik (1795) felosztása után a Habsburg dinasztia irányította Ausztriának és a Romanovok Oroszországának közös határa lett, Bécs ellenérdekelt volt mind a lengyel, mind pedig a pánszláv és nagyorosz politikai, nyelvi és kulturális irányzat megerősödésében, ezért is támogatta az ukrán azonosságtudatot[492], ami a magyarországi szlávok körében sem maradt hatástalan. Bécs tehát a mai Kárpátaljával szomszédos

---

[489] Ha – amint láthattuk – nyelv és nyelvváltozat tudományos szempontok szerinti elkülönítése lehetetlen, felmerül a kérdés, miért nem fordulunk más szempontokhoz az *ukrán versus ruszin* kérdés eldöntése során. Ilyen tényező lehet elvileg az etnicitás. Ám Fishman (1975: 511) ahhoz hasonló problémákat vet fel az etnicitás fogalmával kapcsolatban is, mint amilyenekkel a nyelv definiálása során találkoztunk. „Az etnikus csoportok (…) látszólag egyszerűen olyan csoportok, amelyek etnicitásbeli különbségeik alapján válnak el más csoportoktól. Fölmerül azonban az a kérdés, hogy mikor csoport egy csoport, azaz milyen mértékű »csoportszerűséget« (és kinek a sztenderdjeihez mért csoportszerűséget) kell mutatnia? Vajon akkor válik-e etnikus csoporttá – és akkor marad-e annak – egy csoport, amikor (és ameddig) saját tagjai különálló csoportnak tekintik, vagy amikor (és ameddig) a kívülállók tekintik őket ilyen csoportnak? S akkor tartoznak-e az egyedek egy etnikus csoporthoz, ha saját maguk ahhoz tartozónak ismerik el magukat, vagy ha mások tulajdonítják őket ahhoz tartozónak?" Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az etnikumok közötti határokat legalább olyan nehéz megvonni, mint a nyelvek közötti mezsgyéket, s a keleti szláv etnikumokra/nyelvekre ez különösen igaz. Lásd például Brunner (1995: 27) véleményét: „A keleti szláv ukránok és oroszok között az etnikai határok sem húzhatók meg pontosan."

[490] A fentiekben bemutattuk, hogy a *nyelv vagy nyelvjárás?* a nyelvtudomány számára valójában nem szakmai kérdés, hiszen mivel nincsenek tudományos kritériumok az eldöntésére, a nyelvészek ennek megfelelően kezelik a problémát: politikai, társadalmi és kulturális kérdésként. Sokakban felmerülhet azonban: miért van akkor az, hogy számos, tudományos fokozattal rendelkező céhbeli nyelvész is aktívan vesz részt a ruszin nyelv léte vagy nem léte körüli nyilvános vitákban, és a fentiek fényében miként kell értelmeznünk a fenti kérdésben elfoglalt egyértelmű, ellentmondást nem tűrő *pro* vagy *kontra* álláspontjukat? Kontra Miklós (2010b: 138) a magyar nyelv körüli polémiák kapcsán írja az alábbiakat, de erre a helyzetre is érvényesek megállapításai: „A nyelvi kérdésekhez nyilvános fórumon hozzászólókat szakértelem tekintetében a következő csoportokra lehet osztani: (1) Laikusok, akiknek nincs egyetemi diplomájuk nyelvészetből. (2) Olyan tudósok, akik saját szakterületükön híresek, de nyelvészeti képzettségük gyakorlatilag azonos a laikusokéval (vagyis nem létezik). (3) Nyelvtudósok, akik szakképzett nyelvészek. Egy-egy nyelvi vonatkozású társadalmi probléma megoldásához vagy van felkészültségük, vagy nincs, attól függően, hogy kutatják-e az adott kérdést. (3a) Ha nem kutatják, akkor véleményük lényegében nem különbözik a laikusokétól, csak sokkal veszélyesebb, mert a nem-nyelvészek hajlamosak »nyelvtudományi szempontból helyesnek« tekinteni a nyelvész véleményét. (3b) Ha egy képzett nyelvész kutatja is azt a problémát, ami épp érdekli a közvéleményt, akkor véleménye nagy valószínűséggel tudományosan is alátámasztható". Nos, a ruszin nyelv önállósága körül kibontakozott vitában a sajtóban megnyilvánuló és nem ritkán politikai nyilatkozatokat fogalmazó vagy aláíró nyelvészek abszolút többsége a Kontra által a (3a) csoportba sorolható: saját szakterületükön kiváló nyelvészek lehetnek ugyan, de a szociolingvisztika területén nem sokkal képzettebbek, mint a piaci zöldségárus vagy épp a fogorvosunk.

[491] Aminek többek között az is szerves része, hogy Kárpátalja településein Moszkva támogatásával egyre-másra épülnek a hagymakupolás ortodox (pravoszláv) templomok, melyek papjai és hívei nem valamelyik ukrán pravoszláv egyház, hanem a moszkvai patriarchátus alárendeltjei. Az orosz pravoszláv agitációra volt már példa korábban is a régió történetében a 20. század eleji skizma mozgalom idején (erről lásd pl. Gönczi 2007, Romsics 2010: 87).

[492] Bécs politikájáról Galíciában lásd pl. Szvisztun (1895 és 1912: 82–85), Levickij (1926) és Yekelchyk (2010) interpretációját.

Galíciában az orosz és lengyel hatás ellensúlyozása érdekében pártfogolta az ukrán nemzettudatot és nyelvet, ami – például a Monarchia felbomlása után a Kárpátokon áttelepült galíciai pedagógusok, értelmiségiek révén – a Kárpátok délnyugati oldalán is éreztette hatását.

Lengyelország – galíciai pozícióinak megerősítése, az ottani ukránok gyengítése, asszimilálása céljából[493] – az ukrán mozgalmak visszaszorítását támogatta.[494]

A Vatikán – abban a reményben, hogy az ukránok katolizálhatók, s hogy az esetleg létrejövő független ukrán állam görög katolikus, tehát Róma felé orientálódó lehet – ukrán politikát folytatott a Kárpátaljával szomszédos Galíciában.[495]

A második világháború alatt Berlin is az ukrán irányzat erősítésében volt érdekelt a mai Nyugat-Ukrajna területén, ezzel is ellensúlyozva a lengyel és orosz befolyást.[496]

Budapest számára egy mind az orosz, mind pedig az ukrán befolyástól lehetőség szerint elszigetelt, nyelvében, kultúrájában és identitásában önálló ruszin nép kialakulása, kialakítása mutatkozott a legkedvezőbbnek.

A régiót az első világháború után mintegy ajándékba kapó Prága egyrészt demokratizmusát kívánta demonstrálni kárpátaljai nyelvpolitikája révén azzal, hogy nyíltan nem döntött egyik vetélkedő nyelvi irányzat mellett sem, másrészt kapóra jött számára a nyelvi polémia révén megosztott helyi értelmiség érdekérvényesítő képességének szétforgácsolódása is. Ugyanakkor Prága mindvégig erősen érdekelt volt abban is, hogy a részben autonóm Podkarpatszka Rusz nyugati határain kívül, Szlovákia keleti részén élő ruszinságot a szlovák asszimiláció irányába terelje, ezzel is gyengítve azokat a ruszin törekvéseket, melyek Ruszinszkó határainak nyugati kiterjesztésére, a csehszlovákiai ruszinok egyetlen autonóm közigazgatási egységbe tömörítésére irányultak.

A Moszkvával szemben identitását, szuverenitását máig féltő Kijev számára egyrészt azért lényegi kérdés a ruszin nemzetiség és nyelv tagadása, ukránként definiálása, mert az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna az 1944. november 26-i munkácsi kongresszus határozatára alapozó 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák terület-átadási egyezmény alapján örökölhette meg ezt a régiót a Szovjetuniótól.[497] Másrészt Kijev azért is érdekelt az ukrán identitás dominanciájának fenntartásában Kárpátalján, mert a ruszinok elismerése alapjaiban rengetheti meg a régió etnikai status quo-ját. Mert bár nyilvánvaló, hogy a legutóbbi (2001-es) cenzus során a megyében regisztrált több, mint egy millió ukrán nemzetiségű közül korántsem mindenki tekintené magát ruszinnak[498], az elképzelhető, hogy a ruszinok elismerése esetén az államszervező nemzet képviselői a magyarok és románok mellett egy újabb jelentős számú és arányú kisebbséggel

[493] A korabeli Lengyelország a keleti határvidéken élő belaruszokra és ukránokra úgy tekintett, mint olyan csoportokra, melyek olyan asszimilációs tartalékul szolgálhatnak, s melyek alkalmasak arra, hogy nyelvében, kultúrájában és mentalitásában lengyellé váljanak (vö. Brubaker 2006: 102–107).

[494] Nem véletlen, hogy Lengyelország politikailag támogatta Magyarországot abban, hogy 1939-ben fegyverrel foglalja vissza a régiót, ahol épp egy önállósuló ukrán kisállam formálódott; a korabeli lengyel állam aktív Kárpátalja-politikát folytatott, Ungváron lengyel konzulátus működött (lásd pl. Brenzovics 2010). Lengyelország már 1918–1919-ben is egy formálódó ukrán állam ellenében kebelezte be Kelet-Galíciát, s már ennek a Nyugat-Ukrán Népköztársaságnak is volt hatása a Kárpátok másik oldalán élő szlávok azonosságtudatára, hiszen 1919. január 8-án Kőrösmezőn kikiáltották a Hucul Köztársaságot, mely néhány nappal később a Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozásról határozott (Vehes és mtsai szerk. 2011: 36–37).

[495] Erről lásd pl. Kozma Miklós *Az ukrán kérdés Kárpátalján* c. írását (közli Brenzovics szerk. 2009: 247–254). Lásd még Brenzovics (2010: 154). Történészek, politikatörténészek számára talán annak megvizsgálása sem volna érdektelen, kimutatható-e bármilyen összefüggés a görög katolikus pap Volosin ukrán orientációjának megerősödése, illetve a Vatikán ukrán politikája között.

[496] Amíg politikai érdekei így kívánták, Németország Kárpáti Ukrajnát is támogatta egy ideig 1938–1939-ben; a miniállam székhelyén, Huszton konzulátust is működtetett (Magocsi 2007a: 526, 2012: 604–605).

[497] Az 1944. november 26-án a munkácsi városi moziban összeült Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa az etnikai ukrán földek újraegyesítéséről, Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnához csatlakozásáról hozott határozatot.

[498] A Kárpátalja összlakosságának 80,5%-át kitevő ukránként nyilvántartottak jelentős része nem Kárpátalján született, vagy szülei, nagyszülei települtek be a szovjet időszakban; mivel elsősorban nem a szomszédos Galíciából irányítottak szakembereket Kárpátaljára, a bevándoroltak körében elenyésző lehet a ruszin identitást vállalók aránya. A második világháború vége óta tartó szovjet és ukrán ideológiai nyomás hatásával is számolnunk kell, így feltételezhetjük, hogy az egyébként őslakos kárpátaljai szlávok körében is jelentős lehet azok aránya, akik nem ruszinnak, hanem ukránnak tekintik magukat. Az is valószínűsíthető ugyanakkor, hogy ha a soron

dc_1478_17

találnák szembe magukat az ország nyugati végein. A területének egy részét 2014-ben elveszítő, a keleti végein háborúzó álló országban a nyugati régió ukrán dominanciájának meggyengülésének esélye félelmeket vált ki.

A régióban egymással versengő szláv nyelvi változatok közül a ruszin orientáció és az ukranofil mozgalom hívei számára a magyarországi más szláv közösségek, a szerbek és szlovákok nemzeti és nyelvi mozgalmai jelentettek példát (lásd pl. Taskovics 2009: 253). A mai Kárpátalja területén élő keleti szláv etnikum nyelvi sztenderdizációjának és kodifikációjának kérdésköre szervesen illeszkedik a térség más nemzetiségei hasonló törekvéseinek sorába is. A magyar reformkornak, illetőleg az ezzel párhuzamosan vagy kisebb-nagyobb késéssel jelentkező horvát, szlovák, román nemzetiségi és nyelvi mozgalmaknak egyaránt központi eleme volt a nemzet és nyelv fogalmának egymást feltételező összekapcsolása; a népnyelv felé fordulás; az úgynevezett irodalmi nyelv kidolgozása, művelése; az anyanyelv funkcióinak, használati körének kiterjesztése; az anyanyelven folyó oktatás feltételeinek és intézményrendszerének biztosítása; a nyelvhez szorosan kötődő kulturális élet kibontakozása. Gyurgyák (2007: 26) írja a magyar nacionalizmus és nemzeteszme történetét összefoglaló kötetében: „általánosan hangoztatott nézet volt a reformkorban, hogy a »ruha és a nyelv formálja a nemzetet közös nemzetté«. Így vált a nyelvművelés kérdése, azaz a magyar nyelv »pallérozása és csinosítása«, továbbá a magyar irodalmi és tudományos nyelv megteremtése, végül pedig a magyar nyelv oktatási nyelvként való elfogadtatása a magyar nemzeti küzdelem egyik kulcskérdésévé, amely írók, költők, nyelvészek és jó szándékú dilettánsok egész hadát foglalta le és tartotta folyamatosan izgalomban több évtizeden keresztül. Ennek a nyelvi mozgalomnak a végső célja azonban nem nyelvi volt, hanem nagyon is politikai, nevezetesen az önálló, szuverén magyar nemzet megteremtése." Az ukránok/ruszinok hasonló törekvései sem választhatók el ettől az egész Európában lezajlott folyamattól.

A felvilágosodás racionalizmusát felváltó romantika egyébként is kedvezett a nemzeti eszmék kibontakozásának, a nemzeti romantika térnyerésének, a saját nyelv és a népi kultúra „felfedezésének". E tekintetben tehát a magyarországi ruszinoknak a 19. század derekától a 20. század közepéig tartó, majd a vidék Szovjetunióhoz csatolásával mesterségesen elvágott, és 1991 után újjáéledő nemzetiségi és nyelvi mozgalma szűkebb és tágabb kontextusban nem párhuzamok és előzmények nélküli. Mint ahogyan az sem kivételes jelenség, hogy az Északkelet-Magyarországon élő ruszinok sokáig az orosz nyelv és kultúra felé fordultak. A 19. századi Magyarországon kétféle pánszláv veszélytől is tartottak: egyrészt Oroszország nagy orosz birodalom létrehozására irányuló szándékától, másrészt a szláv népek oroszoktól független egységesülési törekvéseitől (Gyurgyák 2007: 31–34). Az, hogy végül egyik sem jött létre, nem jelenti azt, hogy a ruszinoknak az oroszok felé igazodása különleges jelenség lett volna.

Az, hogy az egyszerre ható, egymástól eltérő nemzeti (és nyelvi) irányt preferáló politikák egymást keresztező, egymással konkuráló módon jelentkeztek a (szűkebb vagy tágabb értelemben vett) régióban, a térségben többször is átalakulóban lévő európai politikai viszonyok, az egész régióban végbemenő hatalmi átrendeződések következménye. A 18. század végén, a 19. század elején az uralkodóház iránti hűségre és lojalitásra épülő olyan soknemzetiségű birodalmakban, mint a Romanov és a Habsburg impérium, fokozatosan kezdett kialakulni az az államesmény, mely a nemzeti egységet állította az államszervező erő szerepébe, s ebben meghatározó funkció jutott a közös nyelvnek (Yekelchyk 2007, 2010). Brubaker (2006) úgy látja, hogy a 19. század végén és a 20. század elején a térség nagy kiterjedésű, soknemzetiségű birodalmai (az oszmán, az osztrák–magyar és az orosz birodalom) szétmorzsolódtak, s ez az első világháborút követően maga után hagyott egy széles, észak-déli irányú sávot (a Balti-tenger partjától a Balkán-félszigetig) Kelet-Közép-Európában, melyet új, nemzeti identitásukat

---

következő népszámlálás alkalmával a ruszin nemzetiség és anyanyelv megvallására lehetőség kínálkozhat, többen vétetnék ruszinként nyilvántartásba magukat, mint 2001-ben. Annak megbecsülése tehát, hogy mekkora a ruszin közösség Kárpátalján, lehetetlennek tűnik.

dc_1478_17

kereső államok töltöttek ki. A 20. század végén aztán a térségben ismét kialakult soknemzetiségű állami formációk (a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia) is széttagolódtak, s helyükön ismét sok új állam jelent meg. Ez pedig újra a felszínre hozta a nemzetiségi ellentéteket és az ezzel kapcsolatban álló nyelvi konfliktusokat. Nem véletlen, hogy a ma Kárpátaljaként ismert vidékre az első világháború után éppen abban az időszakban irányult újra az átlagosnál nagyobb figyelem, amikor a Szovjetunió felbomlott, a Csehszlovák állam megszűnt létezni, és ismét megváltoztak a politikai erőviszonyok; ekkor a térségben érdekelt szereplők újrastrukturálták befolyási övezeteiket és a politikai, gazdasági, valamint kulturális érdekszféráik határait.

A fentiekkel összefüggésben az államváltások minden esetben politikai, gazdasági, ideológiai és egyben nyelvpolitikai kurzusváltással is jártak Kárpátalján, és a nyelvpolitikai céloknak megfelelően változott az is, mely nyelv(ek) és milyen funkcióban (tantárgyként, tannyelvként) jelenhettek meg az iskolai oktatásban. Az etnikailag, kulturálisan, felekezetileg és nyelvileg színes régióban azonban a mindenkori többségi politikai elit nem a hozzáadó (additív) kétnyelvűséget, hanem a felcserélő (szubtraktív) bilingvizmust kínálta a régió lakosai számára.[499]

A kommunista hatalom nyomásának enyhülésével nem csupán a ruszin nemzetiség és nyelv problémaköre került felszínre Kárpátalján. Az utóbbi 25 év kárpátaljai nyelvpolitikájában hangsúlyos kérdésként van jelen a magyar nyelv státusa, hivatali/hivatalos használatának témája, a magyar személy- és földrajzi nevek, valamint a magyar nyelvű oktatás ügye. A kárpátaljai magyar érdekképviseleti szervezetek hol nagyobb, hol kisebb hangsúllyal tartják napirenden a magyar nyelv és a magyar oktatás problémáit, s ennek kapcsán rendszerint egy magyar többségű autonóm körzet vagy közigazgatási egység gondolata is felmerül. Az ukrán hatóságok azonban elzárkóznak mind a magyar nyelv státusának rendezésétől, mind pedig egy valamiféle magyar önigazgatás (területi autonómia, magyar többségű közigazgatási egység, magyar tankerület kialakítása) kérdésének érdemi megvitatásától.

Mindegyik állam politikája azonos elvek alapján viszonyult az itt élőkhöz: a mindenkori többségi nemzet a hatalom pozíciójából foglalkozott a Kárpátalján élő kisebbségekkel. Ennek a regionális, kulturális, gazdasági, nemzetiségi és nyelvi politikának a következményeként ma Kárpátalján nincs közös nyelv. Egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer. Elemzésünkben bemutattuk, hogy a 19–20. század fordulóján a centrumoktól távol eső régióban a nyelvek közötti hierarchikus viszonyokat sokkal inkább a regionális és lokális többség–kisebbség viszony, a nyelvek helyszíni hasznossága befolyásolta, és nem az állami nyelv- és oktatáspolitika. S amikor megnéztük a nyelvek ismeretére vonatkozó adatokat a 20–21. század fordulójáról, akkor hasonló kép rajzolódott ki. A 19–20. század fordulóján elsősorban azok a rutének tanultak meg magyarul, akiknek a szociális hálója miatt erre szükségük volt; a 20–21. század fordulóján pedig azok a magyarok sajátították el az ukrán nyelvet, akiknek társadalmi integrációja érdekében vagy kapcsolati hálója okán ez érdekükben állt. A felszíni képen (például a népszámlálások adatai alapján) soknyelvű régió valós mozaikja tehát valójában több, egymás mellett élő, jelentős részben szinte egynyelvű kisközösségből rajzolódik ki. Ez pedig ahhoz vezet, hogy nincs az egymás mellett élő etnikumok és kultúrák között valódi párbeszéd, nincs közöttük átjárás és szoros kapcsolat. A hatalmat birtokló többség mindig rá akarja erőltetni saját nyelvét, kultúráját, uralkodó ideológiáját a kisebbségekre, egyértelmű ideológiai, kulturális és nyelvi dominanciára törekszik, ám a centrumtól távoli periférián az állam csupán korlátozottan tudja kiterjeszteni a hatalmát.

A mai Kárpátalja területén alkalmazott nemzetiségi és nyelvpolitikákat elemezve érdekesnek tűnik az edény-metafora alkalmazása. Brubaker és munkatársai (2011: 36–37) szerint a

[499] Az egyéni kétnyelvűség típusairól lásd Bartha (1999: 184–196), Göncz (2004, 2005a), Kontra (2010b: 19).

dc_1478_17

nemzetállamot építő elitek az általuk ellenőrzött területre „úgy tekintenek, mint olyan edényre, amely nemzeti nyelvvel és kultúrával »tölthető« és töltendő fel". A dualista Monarchián belüli Magyarország, a Csehszlovák Köztársaság, a Szovjetunió és Ukrajna is nagyobb „edényt" birtokolt, mint amit teljesen ki tudott volna tölteni „saját" kultúrával, ideológiával és nyelvvel. Mindegyik törekedett is a maga módján arra, hogy a dominánsnak kiválasztott jegyekkel kitöltse ezt a területet (edényt).

Brubaker (2006: 108–109) szerint azonban van alternatívája a nemzetiesítő állam-modellnek. A szerző úgy véli, hogy három modell állhat szemben a nemzetállami mintával: *a)* a polgári állam, *b)* a két- vagy soknemzetiségű állam és *c)* a kisebbségi jogok hibrid modellje.

A polgári modell azt feltételezi, hogy az állam minden polgár állama, valamennyi polgárt szolgálja, tekintet nélkül azok etnikai vagy nyelvi hovatartozására. Az állampolgárok nemzetiségi vagy nyelvi jellemzőinek itt tehát nincs jelentősége, a szervező erő az egyenlő polgári jogok megléte. A két- vagy többnemzetiségű állam két vagy több etnokulturális csoportot szolgáló állam. Itt a kiemelt etnikai-nyelvi csoportok dominanciája érvényesül. Végül a harmadik minta szerint a kisebbségi csoportok tagjai állampolgárként rendelkeznek az összes olyan joggal, mint az ország más lakosai, ám (például az oktatás terén) speciális kisebbségi jogokkal is bírnak. Azonban Brubaker (2006: 109) a Kelet-Közép-Európa átalakulása után létrejövő államok kapcsán azt is megjegyzi, hogy ezekben a három közül az utóbbi kialakulásának esélye a legnagyobb. Szerinte „nem az a kérdés, hogy az új államok vajon nemzetiesítők lesznek-e, hanem az, hogy miként – és mennyire – lesznek nemzetiesítők" (Brubaker 2006: 110). Brunner ezzel szemben úgy véli, ebben a térségben a nemzetállamnak nincs reális alternatívája. „Bizonyítani aligha lehet – írja –, de minden jel arra utal, hogy a nemzetállam a modern kori államiság szükségszerű, át nem ugorható fejlődési fokozata (…). Végzetes lenne azonban (…), ha a Nyugat figyelmen kívül hagyná a nemzetállami fejlődés szükségszerűségét, és alternatív megoldásként Kelet-Európa (kis) népei számára az úgymond ésszerűbb soknemzetiségű modellt kínálná" (Brunner 1995: 43).

Taras (1998: 79) arra a paradoxonra hívja fel a figyelmet, hogy miközben a korábban a többnyelvűség iránt érzéketlen nyugat-európai államok között ma már egyre több ismeri el regionális szinten a kisebbségek nyelvi jogait, a korábban multietnikus államokban élő új nemzetállami elitek az egynyelvűség felé törekednek. Cseresnyési (2004: 151) szerint „Az államok a nyelvi asszimilációval való szembeszegülést és a normától való eltérést hagyományosan a hatalommal szembeni lojalitás hiányának tekintik, ezért, ha egy országnak van explicit nyelvpolitikája, akkor az általában agresszív és korlátozó jellegű."

Kymlicka (2015: 8) szintén rámutat, hogy ma már a nyugat-európai államok nagy része elvileg egynyelvű ugyan, ám regionális szinteken számos nemzeti kisebbség nyelve rendelkezik hivatalos státusszal, s nemcsak Svájcban, Belgiumban vagy Finnországban, hanem Németországban, Spanyolországban, Olaszországban stb. is. Azt is kiemeli ugyanakkor, hogy a nemzetközi jog elmarad a nyugat-európai államok gyakorlatától: egyetlen nemzetközi dokumentum sem tartalmazza a nemzeti kisebbségek autonómiájához vagy a kisebbségi nyelvek hivatalos státuszának elismeréséhez való jogot. A nemzetközi jog továbbra is csupán homályos minimumsztenderdeket sorol fel, és azokat is csupán ajánlások formájában (Kymlicka 2015: 9). Ma a nemzeti kisebbségek már nem az állam és a többségi társadalom jóindulatára hivatkozva követelnek jogokat maguknak, hanem az általános emberi jogok, az emberek egyenlősége a legfőbb érv (Kymlicka 2015: 10). Arra is felhívja a figyelmet azonban a kanadai szakértő, hogy a gazdasági válságok és a nemzetbiztonsági fenyegetettség gyorsan háttérbe szoríthatja az emberi jogokról, a kisebbségi nyelvek támogatásáról szóló diskurzusokat (Kymlicka 2015: 12). A központi hatalom és a többségi társadalom ilyen helyzetben a kisebbségeket és azok bármilyen, a vélt vagy valós egység megbontására alkalmas szándékát, törekvését az állam integritására le-

dc_1478_17

selkedő veszélyként érzékelik, a kisebbségi eliteket pedig egyfajta ötödik hadoszlopnak tekintik. A kiélezett társadalmi, politikai, gazdasági válságok idején a többségi nemzetek körében gyakran felerősödik a történelmi tapasztalatokra alapozott ellenségkép a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban. Csehországban a német, Szlovákiában és Romániában a magyar, Bulgáriában a török, Horvátországban a szerb, Észtországban, Lettországban és Litvániában az orosz kisebbség és a vele azonosított nyelv válik gyanússá, fenyegetővé (Kymlicka 2015: 21). Jó példája mindennek a 2014 utáni Ukrajna, ahol a „méltóság forradalma" révén hatalomra jutott kijevi elit épp a külső veszélyre hivatkozva tesz meg mindent az ukrán nyelv helyzetének megerősítéséért, a kisebbségi nyelvek – köztük a legnagyobb veszélyforrásnak tartott, az „agresszor nyelvének" tekintett orosz – háttérbe szorításáért. A kisebbségek a hatalmi elit által generált diskurzusban így válnak külső hatalmak ügynökeivé, kiszolgálóivá, hazaárulóvá, nyelvük pedig negatív bélyeggé, amely alapján könnyen célponttá lehetnek (Öllős 2004: 31–37).

A mindenkori kisebbségek anyanyelvi oktatása az egész tárgyalt időszakban kiemelt jelentőségű nyelvpolitikai kérdés volt a régióban. Ez nem meglepő. „Az oktatás ugyanis közege és eszköze a kisebbség és többség között meglévő hatalmi egyenlőtlenség legitimációjának és fenntartásának az egyik oldalon, illetve e hegemónia megtörésének, az ellenállásnak, a szerepek újraelosztásának a másikon" (Bartha–Péntek 2011: 8). Az államnyelven vagy anyanyelven folyó oktatás kérdése elsősorban nem a tananyagot közvetítő nyelvi kód problémája. Az anyanyelven folyó oktatás révén közvetített értékrend, kulturális tudás, illetve az így újratermelt kisebbségi közeg egyik legfontosabb összetevője egy-egy kisebbségi nyelv és identitás fennmaradásának. Az oktatás nyelve az eszköze lehet az esélyegyenlőség megteremtésének vagy ellenkezőleg: diszkriminációnak. Amint azt a 2017 szeptemberében elfogadott új ukrán oktatási törvény körül kibontakozott vita is bizonyítja, „A nyelvi emberi jogok megsértése, különösen az oktatásban, etnikai konfliktusokat okozhat" (Skutnabb-Kangas 1998b: 21).

Az anyanyelvi oktatás jogának törvényi kodifikálása nem akadályozta az államokat abban, hogy az oktatást a hivatalos államnyelv terjesztésére használják fel. A többségi társadalom az oktatás révén kívánta biztosítani a kisebbségek számára az épp aktuális államnyelv elsajátíttatását, ám utóbbiak nem olyan típusú kétnyelvűség elérését tekintették célnak, mint amit előbbiek kínáltak. „A nyelv, az oktatás és az emberi jogok szorosan összefüggenek egymással" – írja Kontra (2001: 125), majd megfogalmazza, hogy a többnyelvű országokban az egyes (többségi, ill. kisebbségi) közösségek oktatáspolitikusainak sokféle, és igen eltérő, az adott közösségek és nyelveik jövőjét meghatározó céljaik lehetnek (Skutnabb-Kangas 1998a). „Alapvető érdekellentétről van tehát szó, a nyelvmegtartás vagy a nyelvcsere dilemmájáról, a kétnyelvűsödés céljának és jellegének teljesen eltérő megítéléséről: úgy tartani meg az anyanyelvet, hogy ahhoz a környezeti nyelvek és más nyelvek megfelelő szintű ismerete társuljon, vagy azért mondani le az anyanyelvről (az anyanyelv elsődlegességéről), hogy sikeresebb legyen az érvényesülés? Emiatt válik az anyanyelvi oktatás az oktatáspolitika, a nyelvpolitika, a kisebbségpolitika fő kérdésévé, az ezzel kapcsolatos jogok, korlátozások és hátrányos helyzetek pedig a többségi társadalom demokratikus jellegének fokmérőjévé" (Bartha–Péntek 2011: 9). Ezzel magyarázható, hogy az államnyelven és/vagy a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás hosszú ideje konfliktusforrás Kárpátalján. Így válhat az oktatás például egyes közösségek asszimilációjának vagy megtartásának, elnyomásának vagy támogatásának (azaz a nyelvpolitikának és nyelvtervezésnek hatékony) eszközévé (Skutnabb-Kangas 1990, 1997, 1998a, Kontra 2001, 2006a, 2006b, 2010a, 2010b).

Az a fajta nyelvpolitika, amely olyan körülményeket teremt a társadalomban, ahol a sztenderdizált, kodifikált, hivatalos státusszal rendelkező nyelvek és a globális világnyelv, az angol magas fokú ismerete válik a társadalmi érvényesülés, a felfelé irányuló mobilitás (a felsőoktatásba kerülés, a munkaerő-piaci aktivitás) és a társadalmi integráció legfontosabb eszközévé, egyben a haszontalanság, értéktelenség bélyegét süti a kis(ebbségi) nyelvekre. Ebben az

dc_1478_17

ideológiai keretben a hivatalos státuszt nyert sztenderd nyelvekhez a modernitás, a haladás és hasznosság jegye, a kisebbségi nyelvekhez és nem sztenderd változatokhoz viszont a nemzeti egységet veszélyeztető maradiság jelzője társul. Ez a fajta nemzetállami, egynyelvű és egynormájú nyelvpolitikai modell a nyelvi diverzitást – s ezáltal az etnikai és kulturális sokszínűséget is – veszélyezteti (May 2006: 257–263). Miközben – mutat rá Schmidt (2006) – az állami beavatkozás a nyelvi sokféleség védelme érdekében szükséges és gazdasági érvek alapján is indokolt (lásd még Skutnabb-Kangas 1998a, 1998b).

Schiffman (2006: 120) szerint a francia forradalom idejéből eredeztethető az a máig létező hiedelem, amely szerint a nem sztenderd nyelvváltozatok és a kodifikált, hivatalos státusszal felruházott nyelvtől eltérő nyelvek „nemcsak hibásak vagy rosszabbak voltak, de még rosszabbak voltak azok a nemkívánatos tulajdonságok, eszmék vagy ideológiák, amelyek fenyegetést jelentettek a forradalomra, ezért meg kellett őket szüntetni". A disszertáció bemutatta, hogy a 18. századból örökölt „*egy állam – egy nemzet – egy nyelv(változat)*" politikai és nyelvi ideológiája a 21. században is központi szerepet játszik a nyelvi státusz meghatározásában és a nem sztenderd nyelvváltozatok megítélésében.

Nyelvi jogi szempontból talán úgy lehetne áthidalni a történelmi sérelmektől terhelt, összetett nyelvi helyzetet, ha az anyanyelv használatához való jogot nem a többség-kisebbség relációban, hanem valóban abból a nyelvi emberi jogból kiindulva próbálnák rendezni a politikusok, hogy mindenkinek joga van arra, hogy anyanyelvét használja. „A nyelvi jogok biztosítása hozzájárulhat az egyes közösségek boldogulásához, megsértésük viszont konfliktusokhoz vezethet. A jogegyenlőség nyelvi téren csak a másság jogának elismerésével valósítható meg" – írja Kontra (2006b: 1024; lásd még Kontra és mtsai szerk. 1999). A nyelvhasználati jogok nem kisebbségi, hanem nyelvi emberi jogi alapon való rendezéséhez kiváló alapul szolgálhat a Szilágyi N. Sándor (1994, 2003) által kidolgozott nyelvtörvénytervezet, illetve az Andrássy György (2010, 2013) által a nyelvszabadság jogának nevezett elmélet.

Andrássy (1998, 2010, 2012a, 2012b, 2013) és Szilágyi (1994, 2003) szerint az anyanyelv használatára vonatkozó jogok olyan jogok, melyek mind a többségi, mind a kisebbségi polgárokat – mint emberi jogok – megilletik, és nem csupán a kisebbségiekre vonatkozó többletjogok. Azzal ugyanis, hogy az államok – rendszerint a kisebbségeket említő speciális jogszabályokban (pl. nyelvtörvényben, kisebbségi törvényben stb.) – külön kiemelik, hogy a nemzeti kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megőrzésére és fejlesztésére, nyelvük használatára, anyanyelvük elsajátítására vagy a saját nyelvükön való tanulásra, implicite azt sugallják, hogy ezek olyan többletjogok, melyek csak és kizárólag a gondoskodó és demokratikus állam pozitív hozzáállása, jóindulata miatt illetik meg a kisebbségeket. Azáltal azonban, hogy a többségi elit uralta államok csak a kisebbségek vonatkozásában emelik ki ezeket a jogokat, azt sugallják, mintha a többségi nemzethez tartozókat nem illetnék meg ugyanezen jogok (lásd Kontra–Szilágyi 2002, Kontra 2006b: 1024–1025). „Holott nyilvánvaló, hogy nem a kisebbségekhez tartozó személyeknek vannak nyelvi előjogai, privilégiumai, hanem a többségnek – hiszen ők tulajdonképpen szabályozás nélkül bárhol és bármikor használhatják anyanyelvüket" (Ferenc 2012: 69). Könnyű belátni: ahhoz, hogy valamennyi állampolgár számára biztosítva legyen például saját nemzeti identitása, kultúrája, vallása vagy éppen nyelve megőrzésének és az anyanyelv használatának a joga, elegendő ezt a nemzeti kisebbségekre utalás nélkül, általános emberi vagy állampolgári jogként megfogalmazni. A jelenlegi jogalkotási gyakorlat – amellett, hogy egyfajta többletjogokként jeleníti meg a kisebbségi jogokat – arra is kiválóan alkalmas, hogy burkoltan diszkrimináljon: mindazok a jogok, melyek a kisebbségek vonatkozásában nincsenek külön rögzítve, rendszerint nem is illetik meg a nemzeti kisebbségek képviselőit; illetve: a kisebbségek jogai általában csak olyan mértékben alkalmazhatók, amennyire azokat a speciálisan a róluk szóló külön passzusok megfogalmazzák. Andrássy szerint éppen ezért kell a nyelvi

dc_1478_17

jogokat univerzális, mindenkit megillető jogként úgy megfogalmazni, hogy „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy anyanyelvét/saját nyelvét használja" (Andrássy 1998: 180).

„A nyelvi jogok kapcsolata az emberi jogokkal nyilvánvaló. A nyelv az emberi természet lényegi része. Nyelv nélkül nem volna ember az ember. Tehát az emberi mivolt egyik kétségbevonhatatlan előfeltétele. Akik ellenzik a nyelvi jogok besorolását az emberi jogok közé, még azoknak is nyelvre van szükségük álláspontjuk kifejtéséhez. (…) A nyelv a közösségi identitás előfeltétele. Nélküle az ember nem válhatna társadalmi lénnyé, sem az emberiség törzsfejlődése során, sem pedig egyénenként a társadalmi szocializáció folyamatában" – írja Öllős (2013: 15). Ahogyan de Varennes megfogalmazza: „az egyének nyelvi elveinek tiszteletben tartása – adott esetben és ésszerűen – egy alapvető jogból ered, és nem valami különleges engedmény vagy kiváltságos bánásmód. Egyszerűen fogalmazva, az a jog, hogy megkülönböztetés nélkül egyenlő bánásmódban részesüljenek, amelyre mindenki jogosult" (1996: 117). Ez az elv egyértelműen alkalmazható az egyes nemzetállamok kisebbségi beszélőire is (May 2006: 266).

Amikor a többségi nemzet tagjai saját nyelvüket erőltetik a kisebbségekre, s amikor mindezt arra hivatkozva teszik, hogy a kisebbségiek jobban járnak, ha magas szinten megtanulják ezt a nyelvet és saját nyelvük helyett inkább azt használják (legalábbis bizonyos szituációkban), akkor arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a domináns nyelvi csoport számára természetes az államnyelv és az ezt hordozó többségi etnikum jogilag is legitimált privilegizált helyzete (Szilágyi 2003: 649–650). Brubaker és munkatársai (2011: 261) szerint „Ez egyenesen következik abból a nacionalista alapállásból, amelyet a domináns »államalkotó« nemzetekkel azonosuló egyének széles körben vallanak, nevezetesen hogy a nemzetállam lényegénél fogva egy adott nemzeté és azért a nemzetért van". A domináns csoport tagjai számára azért is természetesnek tűnhet ez a fajta szemlélet, mert országuk neve rendszerint magában foglalja a többségi etnikum nevét, és ez mintegy implikálja számukra, hogy ez a nemzet az államiság birtokosa, ők vannak otthon. Innen csupán egy lépés az a szemlélet, mely szerint saját államukban csak a domináns csoport nyelve lehet az egyetlen államnyelv, hivatalos nyelv. Így válik a nyelv a kommunikáció és az identitásjelzés eszközéből politikai és nemzeti szimbólummá. „Ez az elgondolás – ami olyan magától értetődőnek tűnik, hogy nem is igényel különösebb átgondolást vagy indoklást – a hétköznapi nyelvi ideológia egyik központi eleme" (Brubaker és mtsai 2011: 261).

Ez az ideológiai alap a 20. és 21. század fordulóján is jogi megerősítést nyerhet. Ukrajna Alkotmánybíróságának egy 1999. december 14-én kiadott állásfoglalása például a következőket állapítja meg:[500]

„Ukrajna Alkotmánya az ukrán nyelvet ruházza fel az államnyelv státuszával (10. cikkely első rész). Ez teljességgel megfelel az ukrán nemzet államszervező szerepének, melyet Ukrajna Alkotmányának preambuluma fogalmaz meg; megfelel azon nemzet szerepének, amely történelmileg él Ukrajna területén, lakosságának abszolút többségét alkotja, és amely az állam hivatalos elnevezését adja."

A 2006-ban Kijevben kidolgozott és az állam elnöke által jóváhagyott nyelvpolitikai koncepció hasonló szellemben fogant: „Ukrajnában a nyelvpolitika prioritása az ukrán nyelvnek mint azon ukrán nemzet identitásának meghatározó tényezőjének és legfőbb jegyének a megszilárdítása és fejlesztése, amely történetileg él Ukrajna területén, lakosságának abszolút többségét alkotja, az állam hivatalos elnevezését adja, és az ukrán államiság alapvető rendszeralkotó összetevője."[501]

[500] http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS99010.html

[501] *Концепція державної мовної політики в Україні.* Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006.

dc_1478_17

Az ukrán parlamentben regisztrált nyelvtörvénytervezetekben is találhatunk hasonló, az ukrán nyelvnek szimbolikus, szakrális szerepet tulajdonító törvényi kezdeményezést. A 2017. január 19-én 5669. számmal benyújtott tervezet 1. cikkelye például a következőképpen fogalmaz:

„1. Az ukrán nyelv meghatározó tényezője és legfőbb jele az ukrán nemzet identitásának, amely történelmileg, évszázadok óta él Ukrajnában, Ukrajna lakosságának abszolút többségét adja, hivatalos nevet adott az államnak, és rendszeralkotó összetevője az ukrán államiságnak.

2. Az ukrán nyelv állami (hivatalos) státuszának forrása az ukrán nemzet önrendelkezése.

3. Az ukrán nyelv szerves része Ukrajna mint egységes állam alkotmányos alapjainak. (…) Az ukrán nyelvvel szembeni nyilvános megalázó vagy tiszteletlen magatartás az Ukrajna állami szimbólumainak meggyalázásával azonos mértékben megengedhetetlen."[502]

A nyelvpolitika, a nyelvhasználat jogi szabályozása így kap szerepet a nyelvi ideológiák megerősítésében és újratermelésében (Määttä 2005: 167–168).

A Szilágyi N. Sándor és az Andrássy György által felvázolt modell nem ebben a logikai keretben gondolkodik. Ebben a keretben a két- és többnyelvűség nem a kisebbség kényszere (lásd Skutnabb-Kangas 1997: 6–7), s nem a többség és kisebbség közötti egyenlőtlenség szükségszerű következménye, az állam- és a hivatalos nyelv pedig nem szakrális szimbólum. Az aszimmetrikus két- és többnyelvűségi helyzetet ugyanis éppen az az egyenlőtlenség eredményezi, amely a hatalmat birtokló elit nyelvét ilyen szimbolikus, mitológiai tulajdonságokkal ruházza fel. „Az egyenlőtlenség legfőbb forrása, hogy az államok jelentős hányada nemzetiként határozza meg önmagát, túlnyomó többségükben csak egyetlen nyelvet ismernek el hivatalosnak. Így a világ nyelveinek jelentős része kívül reked a törvényességen, jogi státusa szerint legfeljebb megengedett vagy megtűrt, ha nem éppen üldözött vagy tiltott. (...) A jogi státus nem csupán szimbolikus jelentőségű, bármennyire is szeretnék ezt a látszatot kelteni, mint ahogyan az államok nemzetiként való meghatározása sem csak szimbolikus értékű. Gyakorlati következményük, hogy ez határozza meg a hivatalos nyelvet, gyakran a publikus nyelvet, az oktatás nyelvét" (Péntek 2001: 176). A kisebbségi kétnyelvűség „olyan jellegzetesen aszimmetrikus típusa a kollektív kétnyelvűségnek, amelyben kisebb vagy nagyobb mértékben mindig érvényesül a kényszer és a tiltás motívuma" (Péntek 2001: 178). Az anyanyelv használatának egyetemes, emberi jogi megközelítése elkerüli a kényszert és az egyenlőtlenséget.

Az 1867 és 2017 közötti másfél évszázad nyelvpolitikájának áttekintése nyomán megállapíthatjuk, hogy évtizedekkel az 1990-es években kidolgozott európai kisebbségvédelmi standardok[503] megjelenése előtt Európának ebben a perifériás régiójában a kisebbségi nyelvek hivatalos/hivatali használatának olyan modelljeivel kísérleteztek több-kevesebb sikerrel, melyek akár ma is mintául szolgálhatnának a térségben. Ezek a modellek ugyan egyik korszakban sem működtek tökéletesen[504], a többségi társadalom asszimilációs törekvései mindvégig kitapinthatók voltak, de a kisebbségi nyelvek státusának, használati körének megnyugtató rendezésére több alkalommal is történt kísérlet. A nyelvi jogi szabályozás egyes elemei – például az 1868. évi nemzetiségi egyenjogúságról hozott törvény, a csehszlovák nyelvtörvény és annak végrehajtási rendelete, az 1939-es 6200. számú miniszterelnöki rendelet bizonyos szakaszai – akár ma is mintául szolgálhatnának a kisebbségi nyelvi jogok kodifikálása terén.

---

[502] Проект Закону «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952

[503] Például: A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája (1992), Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (1995), A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések (1996), A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és értelmező megjegyzések (1998) stb. Lásd még pl.: *National minority standards. A compilation of OSCE and Council of Europe texts.* Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007.

[504] A társadalmi, politikai, történelmi kontextus szempontjából mindegyik rendszernek számos hiányosságát sorolhatjuk fel, de ha csupán a kisebbségi nyelvek hivatalos/hivatali használatára vonatkozó tényeket nézzük, akkor a korabeli minta több szempontból szolgálhat példaként ma is.

dc_1478_17

Az egymás mellett élő nemzetiségek eltérő történelemszemlélete és (részben) ebből fakadó sérelmi politizálása, azaz a közös múlt máig lezáratlan vitás kérdései is megnehezítik a mai Kárpátalja huszadik századi történetéből levonható tanulságok hasznosítását. Teleki Pál egykori magyar miniszterelnök ellentmondásos megítélése talán jól példázza ezt.[505] Teleki nevéhez kötik a numerus clausus törvényt, valamint a második zsidótörvényt.[506] Ugyanakkor a gróf a kárpátaljai autonómia kapcsán és *Magyar nemzetiségi politika*[507] címmel 1940-ben kiadott kötetében a nemzetiségi és nyelvi jogoknak olyan szemléletéről is tanúbizonyságot tett, ami ma sem tekinthető általánosnak. A hazai nemzetiségi politikáról írott kötetében a miniszterelnök kijelenti, hogy „mindenkinek joga van anyanyelvét, szüleinek, őseinek szokásait ápolni, gyermekeire átörökíteni, de egyazon joga az is, hogy nemzetiségét, szokásait megváltoztathassa, felcserélhesse". Teleki tehát nem csupán a nemzetiség és nyelv megtartását, hanem az asszimilációt is alapjognak tekintette. A beolvadás vonatkozásában ugyanakkor fontosnak tartotta az önkéntességet, a kényszermentességet, s azt is, hogy az államnak meg kell teremtenie azokat a feltételeket, melyek a nyelvmegtartást elősegítik.

A Telekihez hasonlóan ellentmondásos személyiségekben, eseményekben bővelkedik a régió 20. századi története, s gyakran az egyes szereplők, történelmi események megítélése is gyökeresen átalakul a politikai, az ideológiai vagy etnikai perspektíva függvényében.[508] S mindaddig, amíg Európának ezen a tájékán a párbeszéd helyett a történelmi sérelmek felemlegetését, illetve az egyetlen állam- és hivatalos nyelv kizárólagos dominanciáját, a nemzetállami romantikát, a felcserélő kétnyelvűséget és a kisebbségek nyelvi asszimilációját tekintik természetesnek, az olyan etnikai, nyelvi, kulturális és felekezeti szempontból egyaránt sokszínű régiók, mint amilyen Kárpátalja, nem értékként, hanem a homogenizációt, sőt: az állambiztonságot fenyegető veszélyként jelennek meg a politikai közbeszédben. S nem csak Ukrajnában.

Kárpátalja a kelet-közép-európai térség olyan régiója, amely jelentősen befolyásolhatja az egész Kárpát-medence, illetve az egész kontinens biztonságát. Az itt esetleg kialakuló etnikai vagy nyelvi konfliktusok könnyen tovább gyűrűzhetnek. Ezért sem mindegy, milyen nyelvpolitika és hogyan alakítja az itt beszélt nyelvek helyzetét, milyen hatással van a beszélőik nyelvi emberi jogaira.

[505] Teleki Pálról lásd Ablonczy (2005). Ellentmondásos megítélésről lásd még Gyurgyák (2007: 378–382).
[506] Az 1920. évi XXV. tc. az ún. numerus clausus törvény, illetve az 1939. évi IV. tc.
[507] Gróf Teleki Pál: *Magyar nemzetiségi politika.* Budapest: Stúdium Sajtóvállalat Rt. Nyomdája, 1940.
[508] Lásd például, amit a fentiekben Volosin megítéléséről írtunk.

dc_1478_17

X. A disszertációban feltárt új tudományos eredmények tételes felsorolása

1. A dualizmus kori magyar nyelvpolitika a nyelvi jogok területén 21. századi mércével is kedvező helyzetet kodifikált. A gyakorlatban azonban a fő cél a magyar szupremácia megteremtése volt. Ám az északkeleti periférián a magyar állam magyarosító törekvései csak korlátozottan hatottak, a vizsgált régió többségi lakossága körében ezért csak lassan terjedt a magyar nyelv ismerete. A nyelvelsajátítást nem a hatalmi viszonyok alakították, hanem az egyes nyelvi közösségek egymáshoz viszonyított regionális és helyi aránya, az egyének társadalmi pozíciója és szociális kapcsolathálója.
2. A Csehszlovák Köztársaság létrejöttét a csehszlovakizmus és a (pán)szláv testvériség nyelvi ideológiája alapozta meg. A korabeli csehszlovák állam nyelvi jogi szabályozása sok tekintetben ma is példaértékű lehet. Podkarpatszka Rusz vonatkozásában Prága tett azért is, hogy a kodifikált jogok a gyakorlatban is érvényesíthetők legyenek. A régió szláv kisebbségével és nyelvi polémiáikkal kapcsolatban a prágai kormányzat be nem avatkozás politikája egyrészt hozzájárult ahhoz, hogy az egymásnak feszülő nyelvi és kulturális irányzatok mentén táborokra szakadt regionális szláv többség érdekérvényesítő képessége csökkenjen, és így az ígért autonómia biztosítása a végsőkig elodázható legyen; másrészt lehetővé tette azt, hogy a régió szláv lakosságának nyelvi fejlődése és identitása – részben külső hatások, részben a belső természetes fejlődés révén – a legerősebb vonzással bíró oldal, az ukrán irányába mozduljon el.
3. Bár a régiót fegyverrel visszaszerző Budapest az ígért ruszin autonómiát nem adta meg, de egy nemzetiségi többségű, a hagyományos vármegyerendszerből kiemelt adminisztratív egység (a Kárpátaljai Kormányzóság) létrejött, melynek határain belül az állam nemcsak kodifikálta a hivatali kétnyelvűséget, hanem – miközben az ország ekkor már hadban állt a Szovjetunióval – megpróbálta megteremteni ennek működéséhez (a hivatalnokoktól elvárt ruszin nyelvtudás révén, a kétnyelvű űrlapok, ügyintézés biztosításával) a szükséges feltételeket. Tragikus, hogy míg a magyar-orosz kisebbség – geopolitikai okokból – kedvező helyzetet élvezett, a régió zsidó közösségét gyakorlatilag felszámolta ugyanaz a kormányzat.
4. A szovjet nyelvpolitika egyrészt az alkotmányban rögzített bizonyos nyelvi jogokat (például az oktatás nyelve megválasztásának jogát), másrészt azonban az egyeduralmat gyakorló Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának határozatai alapján és burkolt pártutasítások révén működött. A nyelvek felszíni egyenlősége a gyakorlatban a „nemzetek közötti érintkezés nyelve" státusszal felruházott orosz terjedésének kedvezett, a kis(ebb) nyelvek visszaszorulásával párhuzamosan. Adódik a párhuzam az orosz nyelvnek a Szovjetunióban betöltött szerepe és a globális angol 21. századi terjedése, terjeszkedése között.
5. A független Ukrajna – ahelyett, hogy szembenézne a régiói eltérő történeti és gazdasági hátterével, lakosságának etnikai és nyelvi sokszínűségével, és mindezt megpróbálná pozitív módon felhasználni az állam- és nemzetépítésben – az ukrán nyelv terjesztése, kizárólagos szerepének kialakítása és a (szabad és független) ukrán nemzet és állam közé egyenlőségjelet képzelő primordiális alapra, a nemzeti romantikus eszmében gyökerező ideológiára próbálja alapozni saját és állampolgárai identitását. Ha Kijev nem fogadja el azt, hogy az ország nem ukrán nyelvű lakosai – állampolgári identitásuk és lojalitásuk révén – az ország hasznos polgárai lehetnek, és kizárólag az ukrán nyelvet akarja a társadalmi és nemzeti kohézió alapjaként elfogadni, akkor az nyelvpolitikai csatákhoz, további nyelvi és társadalmi konfliktusokhoz vezet. A magukat nemzetinek kikiáltó politikai erők az ukrán nyelvet ugyanis nem az államigazgatás egyik szükséges és praktikus eszközeként kezelik, hanem az államhoz való hűség legfőbb szimbólumaként tartják számon.
6. A mai Kárpátalja területét a vizsgált másfél évszázad során birtokló államok mindegyike nyelvideológiai, nyelvpolitikai érvekkel (is) igyekezett legitimálni a régió megszerzését és

birtoklását. Az Osztrák Császárság területén élő társaiktól a Kárpátok hegyvonulatai által természetes, illetve a birodalmi közigazgatási határokkal elválasztott, Magyarország északkeleti részén élő keleti szláv népességnél a magyar kormányzatok igyekeztek kialakítani az önálló (ruthén, rutén, ruszin, magyar-orosz) nemzettudatot, amelynek során kiemelt szerep jutott az orosztól és az ukrántól egyaránt különböző, önálló ruszin nyelv gondolatának; ez az elmélet az első világháború előtt csak korlátozott formában merült ugyan fel, ám annál nagyobb állami támogatást kapott a két világháború közötti időszakban. Csehszlovákia a szláv testvériség ideológiájával magyarázta a szláv többségű régiónak az újonnan kialakult államhoz csatolását. A Szovjetunió úgy ideologizálta meg „az ukrán földek újraegyesítését", hogy az éledező, ám gyenge ruszin identitást adminisztratív eszközökkel elfojtotta, és a ruszinokat az ukrán nemzet, a ruszin nyelvet az ukrán nyelv kategóriája alá vonta. A Szovjetuniótól magát távolítani akaró, függetlenné vált ukrán állam továbbra is magáénak vallja a ruszinokat illető szovjet ideológiát; az államiság legfőbb szimbólumaként megjelenített ukrán mint egyetlen államnyelv támogatása során a ruszin nyelv elméletét és a központi sztenderdtől eltérő, a regionális identitás alapjául szolgáló kárpátaljai szláv dialektusokat is az integritást veszélyeztető tényezőként értékeli és kezeli Kijev.

7. Egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet etnikumtól, kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer. Elemzésünkben bemutattuk, hogy a 19–20. század fordulóján a centrumoktól távol eső régióban a nyelvek közötti hierarchikus viszonyokat sokkal inkább a regionális és lokális többség–kisebbség viszony, a nyelvek helyi hasznossága befolyásolta, és nem a központi állami nyelv- és oktatáspolitika. S amikor megnéztük a nyelvek ismeretére vonatkozó adatokat a 20–21. század fordulójáról, akkor hasonló kép rajzolódott ki. A 19–20. század fordulóján elsősorban azok a rutének, zsidók és cigányok tanultak meg magyarul, akiknek a szociális hálójuk miatt erre szükségük volt, nagy részük azonban jól elboldogult a magyar nyelv (magas szintű) ismerete nélkül is. A 20–21. század fordulóján szintén azok a magyarok sajátították el az ukrán nyelvet (magas szinten), akiknek az állami vagy közszférához kötődő társadalmi integrációja, üzleti tevékenysége vagy kapcsolati hálójuk okán ez érdekükben áll(t). A felszíni képen (például a népszámlálások adatai alapján) soknyelvű régió nyelvi mozaikja tehát valójában több, egymás mellett élő, jelentős részben (szinte) egynyelvű kisközösségből rajzolódik ki. Ez pedig ahhoz vezet, hogy nincs az egymás mellett élő etnikumok és kultúrák között valódi párbeszéd, nincs közöttük átjárás és szoros kapcsolat. A hatalmat birtokló többség mindig rá akarja erőltetni saját nyelvét, kultúráját, uralkodó ideológiáját a kisebbségekre, egyértelmű ideológiai, kulturális és nyelvi dominanciára törekszik, ám a centrumtól távoli periférián az állam csupán korlátozottan tudja érvényesíteni a hatalmát.
8. A mai Kárpátalja területén beszélt nyelvek egyikének státusa sem volt állandó az elemzett 150 éves periódus alatt. A nyelvek státusa, beszélőinek nyelvi jogi helyzete még egyazon államon belül sem változatlan és állandó. A nyelvpolitikai helyzetelemzés alapján végzett összevetés alapján kimutatható az is, hogy a kisebbségi nyelvek státusa, valós helyzete jelentősen különbözhet egymástól akár egy állam egyazon régióján belül is. A *de jure* kisebbségi státus nem feltétlenül jelenti azt, hogy az országban élő összes kisebbségi közösség és nyelve azonos helyzetben van nyelvi, illetőleg nyelvpolitikai szempontból. A differenciált megközelítés tehát alapvető fontosságú a nyelvpolitikai helyzetelemzések esetén. A nyelvpolitika nem statikus, hanem dinamikus folyamat: a történelmi, társadalmi, politikai, gazdasági változások magukkal vonják, vonhatják a nyelvpolitika irányának, céljainak, prioritásainak módosulását is. A nyelvpolitikai helyzetelemzés tehát nem lehet pillanatfelvétel: a nyelvpolitikát folyamatként kell értelmeznünk, amely csak dinamikusan változó modellben válik elemezhetővé és értelmezhetővé. Mindezt a Magyarországgal szomszédos államok-

dc_1478_17

ban élő magyar közösségek nyelvi, nyelvpolitikai helyzetének elemzése területén is figyelembe kell venni: ha reális képet akarunk kapni ezeknek a közösségeknek a nyelvpolitikai, nyelvi jogi helyzetéről, akkor folyamatos monitoringra van szükség.

9. A mai Kárpátalja területére vonatkozó nyelvpolitika-történeti elemzés rávilágít arra, hogy a régiót irányító államok már jóval a nemzetközi, európai kisebbségvédelmi standardok kialakítása előtt törekedtek a kisebbségi nyelveket beszélők nyelvi jogainak rendezésére, a nyelvi jogi diszkrimináció csökkentésére, a nyelvi jogok kodifikálására. Bár minden vizsgált korszakban voltak törekvések a társadalmi igazságosság keresésére, a nyelvi jogok rendezésére, végül mindegyik politikai korszakban a *többség versus kisebbség* nemzetállami modelljében próbálták megtalálni a nyelvi kisebbségek helyzete rendezésének módját. Az egyes államok által a kisebbségek számára biztosított nyelvi jogok már a 19–20. század fordulóján vagy a 20. század első felében is számos tekintetben kedvezőbbek voltak, mint a 20. század második felében kialakított, illetve a 21. század elején is érvényes, nagyrészt általánosságban fogalmazó nemzetközi kisebbségvédelmi standardok. Ez még akkor is így van, ha ezek a jogok gyakran csupán *de jure*, elméletben léteztek, gyakorlati alkalmazásuk számos területen akadályokba ütközött, néha pedig lehetetlen volt; illetve hogy bizonyos periódusokban – különösen a 20. század első felében és derekán – súlyos (részben etnikai alapú) emberi jogi diszkrimináció (például: holokauszt, málenykij robot) volt jellemző ebben a régióban is. A nyelvi jogi szabályozás egyes elemei – például az 1868. évi nemzetiségi egyenjogúságról hozott törvény, a csehszlovák nyelvtörvény és annak végrehajtási rendelete, az 1939-es 6200. számú miniszterelnöki rendelet bizonyos szakaszai – akár ma is mintául szolgálhatnának a kisebbségi nyelvi jogok kodifikálása terén.
10. A kisebbségek és a kisebbségi nyelvek vonatkozásában e térségben is gyakran hivatkoznak – főként konfliktushelyzetekben – az úgynevezett „nemzetközi normákra" vagy „európai standardokra". Az egyes konkrét nyelvpolitikai helyzetelemzések alapján azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a nyelvi emberi jogok, a kisebbségek nyelvi jogai tekintetében csupán olyan minimumjogok vannak meghatározva a ma hatályos nemzetközi dokumentumokban, és azok is olyannyira homályos, átláthatatlan és megfoghatatlan feltételekhez vannak kötve, amelyeknél az egyes államok belső, nemzeti jogszabályai nagyon gyakran sokkal kedvezőbb jogokat és lehetőségeket fogalmaznak meg. A vizsgált államok, Európa országai, köztük az Európai Unió tagállamai is, olyannyira eltérő nyelvi jogi szabályozásokat alkottak, hogy ma lehetetlen általánosan érvényes „európai normák"-ról, „nemzetközi standardok"-ról beszélni. Ami az egyik államban kodifikált jog, az a másikban elképzelhetetlen. Illetve: a nemzetközi dokumentumokat – mint például a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját – sem tartja az Európa Tanács minden tagállama elfogadhatónak (több ET és EU tagállam nem írta alá és/vagy nem ratifikálta az egyezményt). Jelentős különbségek lehetnek az egyes államok, sőt: akár az egyes államok különböző kormányai között is a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok elveinek, az azokban megfogalmazott jogoknak az értelmezéséről. Nem ritka, hogy a nemzetközi jogi dokumentumok hivatkozási alapot szolgáltatnak az egyes államoknak a belső, nemzeti jogszabályokban foglalt jogok szűkítésére.
11. Az egyetemes emberi jogokból kiinduló nyelvpolitika alapvetően támogató, decentralizált, a regionális és lokális hagyományokat, lehetőségeket figyelembe véve abból indul ki, hogy minden embernek alapvető joga az általa választott nyelvet használni a lehető legtöbb helyzetben. A vizsgált történelmi korszakok, illetve a kutatásba bevont állami formációk egyikében sem jelent meg a nyelvpolitikának ez a típusa. Ezzel szemben a nacionalizmus nyelvi ideológiájára alapozott nyelvpolitika célja a nyelvi sokszínűség csökkentése a társadalomban, még akkor is, ha a felszínen a társadalmi többnyelvűséget jeleníti meg ez a politika. A kutatás alapján megfogalmazható, hogy a térségben folytatott nyelvpolitikának ez a típusa volt a leginkább jellemző az elmúlt 150 évben és ma is az. Az a fajta nyelvpolitika, amely

olyan körülményeket teremt a társadalomban, ahol a sztenderdizált, kodifikált, hivatalos státusszal rendelkező „nagy” nyelvek (és mellettük esetleg a globális világnyelv, az angol) magas fokú ismerete válik a társadalmi érvényesülés, a felfelé irányuló mobilitás (a felsőoktatásba kerülés, a munkaerő-piaci aktivitás) és a társadalmi integráció legfontosabb eszközévé, egyben a haszontalanság, értéktelenség bélyegét süti a kis(ebbségi) nyelvekre. Ebben az ideológiai keretben a hivatalos státuszt nyert sztenderd nyelvekhez a modernitás, a haladás és hasznosság jegye, a kisebbségi nyelvekhez és nem sztenderd változatokhoz viszont a nemzeti egységet veszélyeztető maradiság jelzője társul. Ez a fajta nemzetállami, egynyelvű és egynormájú nyelvpolitikai modell a nyelvi diverzitást – s ezáltal az etnikai és kulturális sokszínűséget is – veszélyezteti.

12. A ma Kárpátaljaként ismert régión osztozó mindegyik állam – az államként el nem ismert, kérészéletű Kárpáti Ukrajna, illetve Kárpátontúli Ukrajna kivételével – megpróbálkozott valamilyen típusú autonómia/önrendelkezés biztosításával a régió, illetve a területen élő valamely kisebbség számára. A széthullóban lévő Osztrák–Magyar Monarchián belüli Magyar Királyság a *Ruszka Krajna*, a Csehszlovák Köztársaság *Podkarpatszka Rusz*, a második világháború alatti Magyar Királyság pedig a *Kárpátaljai Kormányzóság* keretében próbálta megoldani a nemzetiségi és nyelvi kérdést. A Szovjetunió nem biztosított ugyan semmiféle önrendelkezést Kárpátalja számára, ám a birodalmon belül az *Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság* jelentős kulturális autonómiával rendelkezett, az ukrán nyelv hivatalos funkciókkal bírt. A független ukrán állam létrejötte körüli időszakban szintén felmerült Kárpátalja autonómiájának, illetve azon belül egy magyar autonóm körzet létrehozásának kérdése, ám amint a fiatal állam megszilárdította pozícióit, az autonómia szitokszó lett, és a 2014 tavasza óta tartó fegyveres konfliktus árnyékában a hatalom által üldözendővé vált az önrendelkezés bármely típusának felvetése is. Az autonómia a kisebbségi kérdés és az etnikai/nyelvi konfliktusok rendezése felé tett jelentős, jól működő lépést jelent Nyugat-Európában, és Oroszországban is bevett gyakorlat az autonóm formációk kialakítása. Ám a kontinens nyugati és keleti fele közötti széles törésvonalon fekvő Kárpátalján az autonómia biztosítása mindig csak a történelmi, politikai válsághelyzetekben merült fel (az első és a második világháború közben/után, illetve a Szovjetunió széthullása idején ismét átrendeződő térségben); akkor, amikor a történelmi események következményeként mozgásban voltak az államhatárok. Az autonómia kérdését – és vele a kisebbségek státusának, illetve nyelvi jogi helyzete rendezésének lehetőségét – minden esetben a központi államhatalom geopolitikai céljainak alárendelve vetették fel: a valós politikai cél nem a kisebbségi és nyelvi konfliktusok rendezése, hanem a régiónak a megszerzése vagy az államhatárokon belül tartása volt.
13. A nyelvi tájkép láthatóvá, a közterületeken érzékelhetővé teszi a nyelvpolitikát. Ezt a szakirodalomban megfogalmazott tételt a dolgozat azzal támasztja alá, hogy az egyes korszakok nyelvpolitikai helyzetének elemzése során – más források mellett – a szélesen értelmezett nyelvi tájkép elemeit teljes értékű nyelvi adatként értelmezi. A nyelvi tájkép bemutatása, kvantitatív és kvalitatív elemzése tehát jól kiegészíti a hagyományosan a nyelvek státusát, használati körét szabályozó törvények, jogszabályok, rendeletek értékelésére koncentráló nyelvpolitikai kutatásokat. A nyelvek kulturális, gazdasági és természetesen nyelvpolitikai „értéke”, a nyelvi hierarchiában betöltött szerepe tükröződik a nyelvi tájképben. A nyelvpolitikai változások, az egymással vetélkedő közösségek közötti dominanciaharc szintén követhető a nyelvi tájképben. A nyelvi tájkép – a nyelvi és nyelvpolitikai helyzethez hasonlóan – szintén nem statikus, nem állandó, hanem a társadalmi, politikai, gazdasági változások következményeként dinamikusan változó.
14. Az a kép, melyet a hatalmat birtokló elit közvetíteni kíván saját nyelvpolitikájáról és annak céljairól a közvélemény felé, nem feltétlenül tárja elénk a nyelvpolitika valós céljait, az nem mindig egyezik meg a háttérben maradó valós politikai motivációkkal. A „*de facto*” politika

dc_1478_17

más lehet, mint a „*deklarált*” politika, bár a formális nyelvpolitikai dokumentáció minden bizonnyal része a „*valódi*” helyzet konstruálásának. A nyelvpolitika valódi céljainak feltáráshoz a nyelvi ideológiák elemzésén át vezet az út. A nyelvideológiák feltárásának egyik alkalmas módszere a nyelvi tájkép kvalitatív szempontú elemzése. Az ilyen típusú elemzésekből például kiderülhet, hogy a kisebbségi nyelvek megjelenítését a nyelvi tájképben többnyire alibiként használják a hatalom képviselői: a kisebbségi nyelvek megjelenítése a nyilvános térben hozzájárul a nyelvi egyenlőtlenségek vizuális megerősítéséhez és újratermeléséhez. A nyelvpolitika így kaphat szerepet a nyelvi ideológiák megerősítésében. A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése révén nemcsak egymással térben szomszédos államok nyelvi tájképben realizálódó nyelvpolitikája és nyelvi ideológiái elemezhetők és vethetők össze, hanem az időben egymást követő országoké is. A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése, a változatosság és a változás megragadása olyan kutatási irány lehet, amely segíthet értelmezni a vizsgált közösségben végbemenő társadalmi, politikai, gazdasági és nyelvi folyamatokat. A nyelvpolitikai kutatások során a – tágan értelmezett – nyelvi tájkép elemzése hasznos információkkal szolgálhat nem csupán az egyes nyelvek hierarchikus viszonyainak feltárásában, hanem a nyelvi dominanciaváltások megragadása terén is. A nyelvi tájkép szemiotikájának elemzése révén nemcsak a nyelvek presztízsében bekövetkező változások érhetők tetten, hanem a nyelvek és beszélőik státusának módosulása, illetve az átmeneti időszakokban a nyelv(politika)i *status quo* felborulása okozta bizonytalanság, a normák ütközése, a folyamatban lévő változás, valamint a nyelvi és politikai ideológiák átalakulása is. A soknemzetiségű, nyelvileg változatos régiókban a nyelvek és beszélőik közötti folytonos vetélkedés, illetve a szimbolikus tér egymással versengő kitöltésére irányuló törekvések intenzitását bemutatva közelebb juthatunk annak megértéséhez is, miért olyan fontos mind a többségi, mind pedig a kisebbségi közösségek számára a nyelvük nyilvános térben való megjelenítése. Abban a nyelvpolitikai, nyelvideológiai modellben, amely az etnikailag és nyelvileg heterogén régiókban a *többség versus kisebbség* konstrukcióban kívánja rendezni a nyelvek és beszélőik viszonyait, kizárólag a hierarchikus felosztást tartva megoldásnak (ahol egy kiemelt nyelv státusában a többi fölé emelkedik), a szimbolikus tér uralásának szándéka olyan magatartásformákat hoz a felszínre, amelyekben szükségszerűen kódolva van a konfliktus; ez pedig a szimbolikus tér és a nyelvi tájkép domináns kitöltéséért folyó „csatákhoz”, „tábla-” és „névháborúkhoz”, a nyelvpolitikai helyzet és a nyelvi tájkép folyamatos újraalakításához és átértékeléséhez vezet.

15. Az egymás mellett élő közösségek nacionalizmusa alulról jövő, rejtett akciók révén alakíthatja a nyelvi tájképet. Bemutattuk, hogy a térben élő embereknek a környezetük nyelvi tájképére adott reakciói miként módosíthatják a nyilvános teret: a graffiti, a hivatalos feliratok összefirkálása, átfestése, gerillafeliratok és -táblák kihelyezése, vagy magánterületen elhelyezett félig hivatalos szövegek, a nyilvános tér bizonyos szegmenseiből száműzött, de az internetes felületeken jelen lévő nyelvek révén látványosan változtatható a politikai szereplők által elképzelt és előírt nyelvi tájkép. Bemutattuk, hogy a nyelvi tájkép a felülről jövő (jogi) szabályozás és kontroll, valamint a nyilvános tér interpretációjára adott alulról szerveződő akciók és az ezekre felülről érkező válaszreakciók, valamint a tágabb kontextusban bekövetkező mozgások révén folyamatosan alakul, dinamikusan változik. A nyelvpolitika, illetve ennek realizációja sokszereplős: nem kizárólag az államok, a kormányzatok fejtenek ki nyelvpolitikai aktivitást, nem kizárólag felülről lefelé módon alakítják a nyelvi tájképet. A nyelvpolitika gyakorlati megvalósulására, a nyelvi tájképre tehát nem csupán a nyelvi jogi szabályozás, nem kizárólag a nyelvtörvények vannak hatással. A dolgozat igazolja, hogy a nyelvi tájkép elemzése jól kiegészítheti, illetőleg: árnyalhatja, pontosíthatja a nyelvpolitikai elemzéseket. A szovjet korszak kárpátaljai nyelvi tájképének elemzéséből például kiderül, hogy árnyalásra szorul az ukrán nyelvészetben axiómaként kezelt állítás, hogy a Szovjetunió fennállása idején az ukrán nyelvet olyannyira elnyomta a rendszer, hogy az

dc_1478_17

oroszosítás jegyében szinte teljesen kiszorította a közterületekről, a hivatalokból, az oktatásból.

16. A nyelvpolitikai döntések és gyakorlatok mögött nyelvi ideológiák állnak. A nyelvpolitika alakítóinak szándékaira és cselekedeteire egyidejűleg több nyelvi ideológia is hatással lehet. A nyelvi ideológiák egy része megjelenhet a nyelvi jogi szabályozásban (például alkotmányban, nyelvtörvényekben), más része azonban nem; ám – implicit módon – ez utóbbiak is hatással vannak a nyelvpolitikára, a nyelvpolitika alakítására. A hatalom által közvetített nyelvideológiák és az explicit módon deklarált nyelvpolitika nem feltétlenül egyezik meg a hatalom valós nyelvpolitikai céljaival és törekvéseivel. Egy-egy állam, társadalmi csoport, vállalat stb. nyelvpolitikájának elemzése ezért nem ragadhat le csupán az explicit módon kifejtett, kodifikált, kommunikált nyelvpolitikai irányelvek leírásánál, a nyelvtörvények, rendeletek puszta (szöveg)elemzésénél és értelmezésénél. Egy komplex nyelvpolitikai analízisnek magában kell foglalnia a valós nyelvpolitikai gyakorlatoknak és azok következményeinek, várható hatásainak elemzését éppúgy, mint a szimbolikus nyelvpolitika területén ható nyelvideológiák feltárását is. A nyelvtörvények, a nyelvi jogi szabályozás mellett a nyelvi tájkép alakulására, a nyilvánosságban megjelenő (vagy onnan hiányzó) nyelvekre nagy hatással van az, hogy az adott térben élő emberek milyen nyelvi ideológiákat vallanak, milyen nyelvi ideológiák mentén szervezik a nyilvános teret, milyen elképzeléseik vannak az egyes nyelvekről, azok értékéről, szerepéről. Ezt a képet a politikai hatalom különböző eszközökkel befolyásolhatja, alakíthatja (például azzal, ha egyes nyelveket nem létezőnek tekint). A nyelvhasználók nyelvi jogi tudatossága, a meglévő nyelvi jogaikról alkotott képe meghatározhatja azt, hogy mennyire és milyen módon, illetve hol jelenik meg egy-egy nyelv a szimbolikus térben.
17. A kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó. A gazdasági realitások felülírhatják, vagy legalábbis árnyalhatják a politikai érdekeket és a nemzeti érzelmeket, és jelentősen átalakíthatják egy-egy közösség nyelvi ideológiáit, nyelvi gyakorlatát, és ennél fogva a nyelvi tájképet is. A nyelvi kisebbségek a nemzetiségi és nyelvi jogok helyett gyakran a gazdasági életképességért küzdenek, mégpedig a kulturális és gazdasági márkaépítés révén. A globalizáció általános tendenciái így nemcsak negatív, hanem pozitív hatással is lehetnek a centrumoktól távoli, perifériкus régiókban beszélt nyelvekre és dialektusokra, hiszen általuk a regionális kultúra és a helyi közösség „egzotikus” megkülönböztető jegyei azonosítható, illetve anyagiakban is kifejezhető erőforrássá konvertálhatók. Ez a folyamat jól illeszkedik a regionális dialektusokat és a perifériális kisebbségi nyelveket a nyilvános térben láthatóvá tévő, gazdaságilag hasznosítható értékként megjelenítő trendek közé, és jól leírható „a nyelv áruvá válása” szociolingvisztikai elmélettel. Az állami beavatkozás a nyelvi sokféleség védelme érdekében (beleértve a nyelveken belüli változatosság védelmét is) gazdasági érvek alapján is indokolt. A nyelv tehát nemcsak a nemzeti büszkeség és összetartozás szimbóluma, nem csupán lényeges identitásjelző jegy, hanem a mindennapi gyakorlatokban és hétköznapi diskurzusok során hasznosítható, „eladható” áruvá is alakítható. A nemzeti kisebbség nyelvmegtartását támogató nyelvpolitika ebből következően nem lehet sikeres, ha az nem jár együtt átgondolt gazdaságpolitikai fejlesztésekkel.
18. A nyelvpolitikát nemcsak központi kormányzati szervek alakíthatják. A törvényi, jogszabályi szint mellett a nyelvpolitikának más szintjei is vannak, amelyek alakulására hatással van számos tényező: az adott állam nemzetközi kötelezettségvállalásai, a történelmi kontextus, a szomszédos országok törekvései, a regionális és helyi elitek szándékai, valamint akár alulról jövő, szervezett vagy spontán civil kezdeményezések is. Elemzésünk alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a Kárpátalján élő magyar nemzeti közösség nyelvi helyzetéről, nyelvének státuszáról, a magyar nyelv jelenéről és hosszú távú jövőjéről csak a történelmi távlatok, valamint a szűkebb és tágabb kontextus figyelembe vételével, komplex módon

dc_1478_17

lehet érdemi elemzést készíteni. Egy a kárpátaljai magyar közösségre vonatkozó nemzet- és nyelvpolitikai stratégia kialakítása során tehát mindenképpen figyelembe kell venni (a) a nemzetközi hatalmi viszonyokat és kisebbségvédelmi kereteket, (b) Ukrajna nemzet- és nyelvpolitikai törekvéseit, (c) Magyarország nemzetpolitikáját, (d) a történelmi perspektívákat, tapasztalatokat, (e) a szomszédos államok geopolitikai elképzeléseit, (f) a magyarral Kárpátalján (is) érintkező nyelvek státuszát, beszélőik nyelvi, nyelvpolitikai céljait, és természetesen (g) a kárpátaljai magyarok céljait, (h) valamint a (társadalmi és nyelvi szempontból egyaránt rétegzett) közösség különböző alcsoportjainak helyzetét, lehetőségeit, (i) az érintett csoportok nyelvi ideológiáit, sztereotípiát; (j) a magyar és más nyelvek gazdasági értékét, hasznosíthatóságát, presztízsét stb.

19. A kiélezett társadalmi, politikai, gazdasági válságok idején a többségi nemzetek körében gyakran felerősödik a történelmi tapasztalatokra alapozott ellenségkép a nemzeti és nyelvi kisebbségekkel kapcsolatban. A nemzetbiztonsági fenyegetettség gyorsan háttérbe szoríthatja az emberi jogokról, a kisebbségi nyelvek támogatásáról szóló diskurzusokat. A központi hatalom és a többségi társadalom ilyen helyzetben a kisebbségeket és azok bármilyen, a vélt vagy valós egység megbontására alkalmas szándékát, törekvését az állam integritására leselkedő veszélyként érzékeli. A krízishelyzet pedig elég indokot szolgáltathat ahhoz, hogy a nyelvi jogi szabályozás a tolerancia felől a tiltás irányába mozduljon el. Mindaddig, amíg a különböző nyelveket beszélő társadalmi csoportok a párbeszéd helyett a történelmi sérelmek felemlegetését, illetve az egyetlen állam- és hivatalos nyelv kizárólagos dominanciáját, a nemzetállami romantikát, a felcserélő kétnyelvűséget és a kisebbségek nyelvi asszimilációját tekintik természetesnek és elérendő célnak, az olyan régiók, mint például Kárpátalja etnikai, nyelvi, kulturális és felekezeti sokszínűsége nem értékként, hanem a homogenizációt, sőt: az állambiztonságot fenyegető veszélyként jelennek meg a politikai közbeszédben. Ez pedig kirekesztő, diszkriminatív nyelvpolitikához vezet, ami újabb társadalmi konfliktusokat generál.
20. A disszertáció konkrét példák révén igazolja, hogy a „*nyelv*" olyan fogalom, amelynek definíciója nagymértékben függ a (nyelv)politikai tényezőktől. Ugyanazon beszélők verbális repertoárjának elemeit (kódkészletének változatait) – attól függően, hogy a közöttük lévő hasonlóságokat vagy eltéréseket hangsúlyozzák – (nyelv)politikai és (nyelv)ideológiai céloktól vezérelve akár több, egymástól különböző nyelv elemeiként is azonosíthatják (és fordítva). A nyelv tehát (nyelv)politikai és (nyelv)ideológiai konstrukció is. A nyelvpolitika ily módon szerepet kaphat az identitások konstruálásában, átalakításában vagy épp megerősítésében, konzerválásában is.
21. Bemutattuk, hogy az optimisztikus, neoklasszikus definíciókkal ellentétben (melyek szerint a nyelvpolitika a társadalmi és gazdasági fejlődést, az egyenlőséget szolgálja) a nyelvpolitika eszközként használható a társadalmi javak és a politikai hatalom egyenlőtlen elosztásának eléréséhez, illetve megideologizálásához, és gyakran éppen erre használják. A nyelvpolitika tehát sokkal több, mint csupán a nyelvhasználat szabályozása. A nyelvpolitika – a nyelv és nemzet, a nyelv és identitás, a nyelv és az államiság szoros kapcsolatából adódóan – ideológiai tartalommal telített fogalom. A nyelvpolitika így a nyelvhasználat, a nyelvi folyamatok és a nyelvről alkotott elképzelések olyan szándékos, politikai céloktól vezérelt, ideológiailag determinált befolyásolása, amely elősegítheti bizonyos, nyelvileg (is) meghatározható csoportok politikai, társadalmi, gazdasági és/vagy kulturális dominanciájának megszerzését és újratermelését, a nyelvi és társadalmi hierarchikus viszonyok megerősítését vagy átalakítását. Semmilyen nemzetközi egyezmény, semmilyen kötelező (nyelvi) jogi norma nem tiltja explicite az ilyen, egyenlőtlenséget szülő vagy megerősítő nyelvpolitika folytatását; az ilyen jellegű nyelvpolitika tökéletes összhangban lehet az összes nemzetközi standarddal. Tény azonban az is, hogy semmi sem tiltja olyan nyelvpolitikai

dc_1478_17

stratégia kidolgozását és megvalósítását sem, amely az általános emberi jogok felől közelítve a nyelvi jogokat és az egyenlőséget szolgálja. Az ilyen nyelvpolitika nemcsak a nemzetközi standardok szavaival, hanem azok szellemével is egyező módon folytatható (volna).

dc_1478_17

Irodalom

1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940.

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott czigány összeirás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam IX. kötet, 1895.

A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I. rész. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvény-társaság, 1893.

Ablonczy Balázs 2005. *Teleki Pál.* Budapest: Osiris.

Ács Zoltán 1986. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth.

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Ukraine. *Кримські студії, Інформаційний бюлетень* № 1-2(19-20), 2003.

Agij, Francz (Агій Франц) 1936. Перехід з етимології на фонетику. *Наша школа* 7: 15.

Ajsic, Adnan – McGroarty, Mary 2015. Mapping Language Ideologies. In: F.M. Hult & D.C. Johnson (Eds.), *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 181–192.

Alekszejev, Vlagyimir (Алексеев Владимир) 2008. *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств.* Харков: „Факт".

Almási, Mihajlo (Алмашій Михайло) 2006. Проблема русинської мови у світлі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 223–231.

Almási, Mihajlo – Kercsa, Igor – Molnár, Vaszil – Popovics, Sztepan (Алмашій, Михайло – Керча, Ігорь – Молнар, Василь – Попович, Степан) 1999a. *Материнськый язык: писемниця русинського языка.* Мукачево: Общество Духновича.

Almási, Mihajlo – Kercsa, Igor – Molnár, Vaszil – Popovics, Sztepan (Алмашій, Михайло – Керча, Ігорь – Молнар, Василь – Попович, Степан) 1999b. *Материнськый язык: писемниця русинського языка.* Москва: Коминфо Консалтинг.

Almási, Mihajo – Pop, Dimitrij – Szidor Dimitrij (Алмашій, Михайло – Поп, Димитрій – Сидор, Димитрій) 2002. *Русинсько-український-руськый словарь.* Ужгород: Видавництво Падяка.

Anderson, Benedict 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra.* Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.

Andrássy György 2010. Nyelvszabadság – egy elismerésre váró emberi jog? In: Andrássy György és Vogl Már szerk. *Az emberi jogok és a nyelvek*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 101–125.

Andrássy György 2012a. Freedom of Language: A Universal Human Right to Be Recognised. *International Journal on Minority and Group Rights* 19(2): 195–232.

Andrássy György 2012b. Lehet-e a magyar hivatalos nyelv egyes szomszédos államokban? A nemzetközi jog lehetőségei. In: Emplényi Kata és Kántor Zoltán szerk. *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó. 80–100.

Andrássy György 2013. *Nyelvszabadság. Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog.* Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Ankerl Géza 1993. A Kárpát-medence nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák és nemzetközi jogi eszközök. *Magyar Szemle* 2/9: 906–919.

Antoskina, L. és mtsai (Антошкина Л. – Красовська Г. – Сигеда П. – Сухомлинов О.) 2007. *Соціолінгвістика: навчальний посібник.* Донецьк: ТОВ „Юго-Восток Лтд".

Arel, Dominique 1995a. Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers* 23/3: 597–622.

Arel, Dominique 1995b. Ukraine: The temptation of the nationalizing state. In: V. Tismaneanu ed., *Politcal culture and civil society in Russia and the new states of Eurasia*. Armonk: M. E. Sharpe. 157–188.

Arel, Dominique 2002. Interpreting „Nationality" and „Language" in the 2001 Ukrainian Census. *Post-Soviet Affairs* 18(3): 213–249.

Arel, Dominique 2014. Double Talk: Why Ukrainian Fight Over Language. *Foreign Affairs* 19 March 2014.

Arel, Dominique – Khmelko, Valerii 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* 9(1–2): 81–91.

Arisztov, F. (Аристов Ф.) 1928/1995. *Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси.* Москва.

Aronin, L. – Ó Laoire, M. 2012. The Material Culture of Multilingualism. In: Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 299–318.

Arszentyev, M. – Balahuri, E. – Hrancsak, I. – Dovhanics, O. – Ilko, V. – Kerecsanin, V. – Kucenko, K. – Miscsenko, Sz. – Miscsenko, N. – Paljok, V. – Trojan, M. – Sulha, I. 1975. *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története*. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó.

Assessment 2010. Assessment and Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities on the Draft Law „On Languages in Ukraine" (No. 1015-3). The Hague, 20 December 2010. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474

Avrorin, V. (Аврорин В.) 1960. Ленинская национальная политика и развитие литературных языков народов СССР. *Вопросы Языкознания* 1960/4: 15–29.

Aza, Larisza (Аза Лариса) 2007. Двомовність в Україні: сучасний стан. In: Vorona, V. – Sulha, N. szerk. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України. 392–380.

dc_1478_17

Aza, Larisza 2009. Kétnyelvűség Ukrajnában. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktóra szerk. *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 346–352.

Azhniuk, Bohdan (Ажнюк Богдан) 2008. Шляхи і методи розширення сфери застосування української мови: концептуальні й практичні аспекти. In: Oleksandr Maiboroda et al eds. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 343–366.

Azhniuk, Bohdan (Ажнюк Богдан) 2013. Мовні права як категорія соціолінгвістики. *Мовознавство* 5: 3–11.

Backhaus, Peter 2005. Signs of multilingualism in Tokyo: A diachronic look at the linguistic landscape. *International Journal of the Sociology of Language* 175/176: 103–121.

Backhaus, Peter 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3(1): 52–66.

Backhaus, Peter 2007. *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo.* Clevedon: Multilingual Matters.

Bagdi Róbert 2009. Bereg és Ung vármegye migrációtörténeti összehasonlítása 1899–1913 között. In: Demeter Gábor és Bagdi Róbert szerk. *Asszimiláció és migráció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715–1992*. Debrecen: Studia Historico- Demographica Debrecina I. 61–83.

Bajcura, Tamara (Байцура Тамара) 1977. *Иван Семенович Орлай. Жизнь и деятельность.* Братислава–Пряшев: Словацкое педагогическое издательство – Отделение украинской литературы.

Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Baleczky Emil (Балецкий Эміль) 1958. Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica* IV: 23–46.

Baleczky Emil (Балецкий Эміль) 1963. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке. *Studia Slavica* IX: 337–386.

Balega, Jurij (Балега Юрій) 2003. *Політичне русинство і будивництво української держави.* Ужгород: Гражда.

Balega, Jurij (Балега Юрій) 2010. *Політичне русинство, або Фенцико-Бродіївські привиди на Закарпатті.* Ужгород: Видавництво Гражда.

Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia.* Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.

Ballagi Aladár 1877. A cigányok vallásáról. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 20: 1199–1203.

Balogh Lívia – Molnár Eleonóra 2008. Az államnyelv elsajátításának ára a nemzeti identitás feladása? *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Випуск XVII–XVIII: 10–19.

Balogh Lívia 2009. „Előrelátó vagy, de mégis…" Az óvodák tannyelvének megválasztása kisebbségi közegben. In: Horváth István és Tódor Erika Mária szerk. *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*, 277–291. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion.

Balogh Lívia – Molnár Eleonóra 2011. Kárpátalja magyar óvodái a kataszteres felmérés tükrében. In: Kötél Emőke szerk. *Kataszter – Kárpátalja. Gyorsjelentés. A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményei – adatbázisfrissítés, 2009*, 12–22. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.

Balogh Sándor (főszerk.), Sipos Levente (szerk.) 2002. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Bánffy Dezső 1903. *Magyar nemzetiségi politika.* Budapest: Légrády Testvérek.

Bányai Viktória – Fedinec Csilla Komoróczy Szonja Ráhel szerk. 2013. *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf.

Bárány Erzsébet (Барань Єлизавета) 2009. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. *Українська мова* 2: 56–69.

Bárány Erzsébet 2010. Угорсько-українські міжмовні контакти на помежів'ї їх етнічних територій (вплив угорської мови на лексику творів Закарпатських письменників). *TEKA. Comission of Polish-Ukrainian cultural ties* Vol. V: 24–31.

Bárány-Komári Erzsébet (Барань-Комарі Єлизавета) 2005. До питання про унгаризми у народній мові карпатоукраїнців (русинів) Закарпаття. *Studia Russica* XXII: 115–129.

Bárány Erzsébet – Csernicskó István 2009. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis* 1: 91–112.

Bárány Erzsébet – Huszti Ilona – Fábián Márta 2011. Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 145–154.

Barbour, Stephen 2004. National Language and Official Language. In: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill eds. *Sociolinguistics*. Berlin–New York: Walter de Gruyter. 288–295.

Bárczi Géza 1956. Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* LII/4: 393–401.

Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008. *Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében a 20. században.* Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet.

Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László eds. 2011. *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. New York: Columbia University Press.

Bárdi Nándor – Misovicz Tibor 2010. A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 199–232.

dc_1478_17

Bárdi Nándor – Tóth Ágnes szerk. 2011. *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum.

Barni, Monica – Bagna, Carla 2010. Linguistic Landscape and Language Vitality. In: Elana Shohamy et al. eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters. 3–18.

Barth, Fredrik 1969. Introduction. In: Fredrik Barth ed. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. London: Little, Brown. 9–38.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 56–75.

Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter 2015. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. In: Kozmács István szerk. *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény.* Nyitra: Nyitra Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 213–227.

Bartha Csilla – Péntek János 2011. Bevezetés. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 7–17.

Bartha Miklós 1901. *Kazár Földön.* Budapest.

Batt, Judy 2002. Transcarpathia: Peripheral region at the 'centre of Europe'. *Regional & Federal Studies* 12(2): 155–177.

Bátyi Szilvia 2014. Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XIV(1-2): 21–34.

Bátyi Szilvia 2017. The Impact of Attitudes on Language Retention of Russian as a Foreign Language in Hungary: Some Lessons to be Learnt from Attrition Studies. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracsics eds. *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 265–285.

Belej, Les (Белей Лесь) 2012. *Мовний ландшафт Закарпатської області України початку XXI ст.* Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Belej, Les (Белей Лесь) 2015. Українське мовне питання по-заокеанські. *Insider* 2015. szeptember 21. http://www.theinsider.ua/politics/55fbc477991de/

Belej, Ljubomir (Белей Любомір) 2000. Русинська мова в Югославії та Хорватії. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. П. Бажана. 527.

Belej, Ljubomir (Белей Любомір) 2017. *"Русинський" сепаратизм: націєтворення in vitro.* Київ: Темпора.

Belej, Ljubomir (Белей Любомір) szerk. 2006. *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.* Ужгород: Ліра.

Belej, Ljubomor – Belej, Les (Белей Л. – Белей Л.) 2017. Неорусинство у контексті сучасної України. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 57–61.

Belej, Marjana (Белей, Мар'яна) 2009. Свіжий струмінь української граматики і лінгводидактики на Закарпатті: „Жива мова" Франца Агія (1936). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць* 13: 12–16.

Belej, Marjana (Белей, Мар'яна) 2010. До характеристики еволюції поглядів Августина Волошина як граматиста і методиста мови. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць* 14: 5–10.

Bellér Béla 1974. A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. *Magyar Pedagógia* 1: 47–65.

Beneš, Edvard 1916. *Détruisez l' Autriche-Hongrie: La Martyre des Tcehegoslovaques a travers histoire.* Paris: Librairie Delagrave.

Beneš, Edvard 1917. *Bohemia's Case for Independence.* London: Allen and Unwin.

Benő Attila – Péntek János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok.* Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.

Ben-Rafael, Eliezer, – Elana Shohamy, – M. H. Amara – Nara Trumper-Hecht 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In: D. Gorter ed. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. 7–30.

Ben-Rafael, Elizier et al. 2010. Introduction. In: Shohamy, Elana et al. eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 2010. xi–xxviii.

Berecz, Ágoston 2014. *The politics of early language teaching: Hungarian in the primary schools of the late Dual Monarchy*. Budapest: Central European University Press.

Beregszászi Anikó 1995/1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43, pp. 1–8. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Beregszászi Anikó 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). *Forrás* 5: 104–108.

Beregszászi Anikó 2002. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás* 2002/2: 368–375.

Beregszászi Anikó 2004. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 10–20. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Beregszászi Anikó 2005. „Csata" a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász. 158–163.

Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak.* Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

dc_1478_17

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 110–122.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003b. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, Begegnungen 21.: *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest. 101–117.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv* C/2: 195–203.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 4: 82–86.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése.* Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007a. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István és Márku Anita szerk. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint. 7–96.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007b. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrajnai módra. *Kisebbségkutatás* 2: 251–261.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2010a. Róka fogta csuka? Az ukrajnai nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről. In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 180–190.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2010b. Направление языковой политики украины как фактор этнических и языковых конфликтов. In: Виноградов В. – Михальченко В. ред. *Язык и общество в современной России и других странах / Language and Society in present-day Russia and other countries*. Москва: Институт языкознания РАН – Научно-исследовательный центр по национально-языковым отношениям. 245–249.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2011. A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135/4: 414–422.

Beregszászi Anikó – Riskó Éva 2004. Anyanyelv kisebbségben: a kultusz tárgya vagy önmagát igazoló struktúra? In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 143–151.

Berényi András 2011. *Kárpátalja magyarsága. Társadalmi-politikai és kulturális fejlődés (1991–2004).* Dunakeszi: Cafe Juris Könyvek.

Beretka Katinka 2011. *Nyelvi jogaink Szerbiában: Anyanyelv-használati útmutató.* Szabadka: Magyar Nemzeti Tanács.

Berezovenko, Antonina 2002. Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: R. Göbner and A. Kratochvil eds., *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*. Greifswald. 143–144.

Berghauer Sándor 2012. A *turizmus mint kitörési pont Kárpátalján(?).* Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

Bernsand, Niklas 2001. Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. *Berliner Osteuropa Info* 17: 38–47.

Bernsand, Niklas 2006. Othering *Surzhyk* in Implicit Metalinguistic Discourse. In: B. Törnquist-Plewa ed., *History, Language and Society int he Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö: Sekel Bokförlag. 77–115.

Besters-Dilger, Juliane 2009. Language Policy in the Mass Media. In: Juliane Besters-Dilger ed. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 243–286.

Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільґер Юліане) 2011. Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С." 352–364.

Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільґер Юліане) 2012. Сучасна мовна політика України та її оцінка європейськими установами. *Мова і суспільство* 3: 170–179.

Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільґер Юліане) 2014. Регіональна мовна диференціація України: ознаки стійкості і змін (на матеріалі Всеукраїнського опитування 2013 року). *Мова і суспільство* 5: 70–78.

Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільґер Ю.) szerk. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні.* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Besters-Dilger, Juliane ed. 2009. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Bever, Olga 2010. *Linguistic Landscapes of Post-Soviet Ukraine: Multilingualism and Language Policy in Outdoor Media and Advertising*. Tucson: University of Arizona.

Bever, Olga 2015. Linguistic landscapes as multimodal and multilingual phenomena. In: Mikko Laitinen – Anastassia Zabrodskaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 233–261.

Bezeczki Gábor 2017. Ami a Monarchiából ránk esett. http://seas3.elte.hu/nadasdy70/bezeczky.html

Bilaniuk, Laada 1997. Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies* XXI: 93–118.

Bilaniuk, Laada 2003. Gender, Language Attitudes, and Language Status in Ukraine. *Language in Society* 32: 47–78.

Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.

Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine.* Ithaca, NY and London: Cornell University Press.

Bilaniuk, Laada 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language* 210: 105–133.

dc_1478_17

Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana 2008. A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11(3–4): 340–372.

Bindorffer Györgyi 2010. Nemzetiségi politika Magyarországon Szent István korától a rendszerváltozásig. In: Gyulavári Tamás és Kállai Ernő szerk. *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala. 10–48.

Birčak Volodimir (Бірчак Володимир) 1924. *Августин Волошин: єго житя и дѣяльнôсть: З нагоди 50 лѣтных уродин и 25 лѣтноѣ працѣ.* Ужгородѣ: Уніо.

Birčak Volodimir 1936. Dnešní stav podkarpatské literatury In: *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi.* Bratislava.

Blackwood, Robert – Tufi, Stefania 2012. Policies vs Non-Policies: Analysing Regional Languages and the National Standard in the Linguistic Landscape of French and Italian Mediterranean Cities. In: Durk Gorter, Heiko F. Marten Luk & Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 109–126.

Blommaert, Jan 2006. Language Policy and National Identity. In: T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 238–254.

Blommaert, Jan 2010. *The Sociolinguistics of Globalization.* New York: Cambridge University Press.

Blommaert, Jan 2013. *Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes: Chronicles of complexity.* Multilingual Matters, Bristol.

Blommaert, Jan – Maly, Ico 2014. Ethnographic linguistic landscapeanalysis and social change: A case study. Tilburg Papers in Culture Studies, paper 100. http://www.researchgate.net/publication/264992781_Ethnographic_Linguistic_Landscape_Analysis_and_social_change_A_case_study (2015.4.11).

Blommaert, Jan – Verschueren, Jef 1992. The role of language in European nationalist ideologies. *Pragmatics* 2(3): 355–375.

Bochmann, K. 2009. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In: Szépe Gy. & Derényi A. szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 25–69.

Bodó Julianna 2016. A nyilvános tér közösségi, ünnepi használata Székelyföldön: Nyelvi identitásépítés a nyilvános térben. In: Bíró A. Zoltán és Bodó Julianna szerk. *Helyzetek és változások. Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával.* Madéfalva: Státus Kiadó. 55–73.

Bogdán Andrea – Mohácsek Magdolna szerk. 2012. *Nyelvi jogok: útmutató.* Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Bonkáló Sándor 1910. *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana.* Gyöngyös: Herczog Ernő Ármin Könyvnyomdája.

Bonkáló Sándor 1915. Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrajnai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* V: 81–110.

Bonkáló Sándor 1935. *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés.* Pécs: Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.

Bonkáló Sándor 1940/1996. *A rutének (ruszinok).* Második, bővített kiadás. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

Bonkáló Sándor (Бонкало Александеръ) 1941. *Руський литературный языкъ.* Унгваръ: Подкарпатское Общество Наукъ.

Bonkáló Sándor 1941/1995. A ruszin irodalmi nyelv. In: Csatáry György szerk. *ЗОРЯ/HAJNAL. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944).* Beregszász–Budapest: Hatodik Síp Alapítvány. 28–34.

Borbély Anna 2001. *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében.* Budapest: MTA Nyelvétudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.

Borbély Anna 2006. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc szerk *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 595–627.

Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben.* Budapest: L'Harmattan.

Borbély Sándor 2015. Informális gazdasági stratégiák a magyar–ukrán határvidéken. In: Turai Tibor szerk. *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet. 217–245.

Borka, V. (Борка В.) 2006. До проблеми мовної політики у школах з румунською мовою навчання: практика, перспективи. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 148–155.

Botlik József 1997. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997).* Budapest: Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.

Botlik József 2000. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez.* Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.

Botlik József 2005a. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* I. kötet. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.

Botlik József 2005b. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* II. kötet. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Botlik József 2008. *Eduard Beneš and Podkarpatská Rus: Hungarians, Rusins and Czechs in Subcarpathia 1919–1938/1939.* Budapest: Corvinus Publishing.

Botlik József 2011. Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In: Zubánics László szerk. *Magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok"*. Beregszász–Ungvár: KMMI – Intermix Kiadó. 13–34.

Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.* Budapest–Szeged: Mandátum–Universum.

Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

dc_1478_17

Bowring, Bill (Баурінг Білл) 2008. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. In: Juliane Besters-Dilger ed. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія". 55–95.

Bowring, Bill 2009. International Standards and Obligations, and Ukrainian Law and Legislation. In: Juliane Besters-Dilger ed. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 57–100.

Bowring, Bill 2014. The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press. 56–78.

Bowring, Bill – Antonovych, Miroslava 2008. Ukraine's long and winding road to the European Charter for Regional and Minority Languages. In: Robert Dunbar and Gwynedd Parry eds. *The European Charter for Regional and Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*, 157–182. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Braun László – Csernicskó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján.* Ungvár: PoliPrint.

Brenzovics László 2010. *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944.* Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Brenzovics László szerk. 1999. *Kozma Miklós: Kárpátalja visszavétele. Napló.* Ungvár: KMKSZ.

Brenzovics László szerk. 2009. *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár: KMKSZ.

Brezsnyev, Leonyid (Брежнев Леонид) 1981. *Отчет Центрального Комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задами партии в области внутренней и внешней политики*. Москва: Политиздат.

Britsin, V. (Брицин В.) 2000. Мовна політика. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана. 328–332.

Brosztyanik, Ivan (Бростяникъ Иванъ) 1943. Изъ житя словъ: „Сокращенная грамматика письменнаго рускаго языка. Изданная Александромъ Духновичемъ. Буда. Въ типографыи Мартина Бачо. 1853." *Литературна Недђля* III: 286–287.

Brown, Kate 2015. Securing the nuclear nation. *Nationalities Papers* 43/1: 8–26.

Brown, Geoffrey – Maxwell, Alexander 2016. Czechoslovak Ruthenia's 1925 Latinization campaign as the heritage of nineteenth-century Slavism. *Nationalities Papers* 44(6): 950–966.

Brubaker, Rogers 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe.* Cambridge: Cambridge University Press.

Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között.* Budapest: L'Harmattan–Atelier.

Brubaker, Rogers 2011. Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies* 34(11): 1785–1814.

Brubaker, Rogers – Fleischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban.* Budapest: L'Harmattan.

Brunner, Georg 1995. *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában.* Budapest: Teleki László Intézet.

Burdick, Christa 2012. *Mobility and Language in Place: A Linguistic Landscape of Language Commodification.* Amherst: University of Massachusetts.

Burian, Peter 1970. The State Language Problem in Old Austria. *Austrian History Yearbook* 6–7: 81–103.

But, Valentin (Бут Валентин) 2017. Непростий шлях повернення додому. *Портал мовної політики* 10.02.2017. http://language-policy.info/2017/02/neprostyj-shlyah-povernennya-dodomu/

Bynon, Theodora 1997. *Történeti nyelvészet.* Budapest: Osiris.

Cameron, D. – Frazer, E. – Harvey, P. – Rampton, M.B.H. – Richardson, K. 1992. *Researching Language: Issues of Power and Method*. London: Routledge.

Cantin, Kristina M. 2014. Process and practice: groupness, ethnicity, and habitus in Carpathian Rus'. *Nationalities Papers* 42/5: 848–866.

Cherednychenko, Oleksandr (Чередниченко Олександр) 2013. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції. *Мовознавство* 5: 28–36.

Chernenko, Hanna (Черненко Ганна) 2011. Прогнозування мовного конфлікту як соціолінгвістичне завдання (на прикладі мовної ситуації в України). *Мовознавство* 2: 47–56.

Christ, Herbert 1999. Az európai nyelvpolitika kihatásai az idegennyelv-oktatásra. In: Szépe György – Derényi András szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 197–208.

Cieger András 2003. Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall* 13: 87–106.

Clyne, Michael 2003. Language Planning. Owerview. In: Frawley, William J. (ed.), *International Encyclopedia of Linguistics*, Vol. 2. Oxford University Press. 409–412.

Cobarrubias, Juan 1983. Ethical issues in status planning. In: Juan Cobarrubias – Joshua A. Fishman eds. *Progress in language planning. International perspectives*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton. 41–85.

Comaroff, John L. – Comaroff, Jean 2009. *Ethnicity, Inc.* Chicago: University of Chicago Press.

Cooper, Robert L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge, Cambridge University Press.

Coupland, Nikolas 2007. *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.

Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája.* Budapest: Osiris.

Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila 2012. *Nyelvi jogok Szlovákiában (Anyanyelv-használati útmutató).* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Csatáry György 1994. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944). A *Hatodik Síp* 1994. tavasz (melléklet).

Csatáry György szerk. 1995. *ЗОРЯ/HAJNAL. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944).* Beregszász–Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.

dc_1478_17

Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és tratégiák avagy a nyelv antropológiája.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Csernicskó István 1997. „Imja otcsesztvo" (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* I. kötet. Budapest–Miskolc. 162–167.
Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
Csernicskó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 1: 5–48.
Csernicskó István 1998c. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: Lanstyák István és Szabómihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 44–59.
Csernicskó István 1999a. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *UngBereg 1999. Első Pánsíp-almanach*, 88–102.
Csernicskó István 1999b. Nyelvtervezés Kárpátalján. Egy láthatatlanná tett kisebbség. *Beszélő* IV/12: 69–84.
Csernicskó István 2001. Az ukrán nyelv oktatásának problémái Kárpátalja magyar iskoláiban. *Nyelvünk és Kultúránk* 2: 15–23.
Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 11–23.
Csernicskó István 2004a. A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról, vágyainkról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 106–116.
Csernicskó István 2004b. Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 113–123.
Csernicskó István 2005. Hungarian in Ukraine. In: Anna Fenyvesi ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 89–131.
Csernicskó István 2006a. A magyar nyelv használata Kárpátalján: a jogok és a gyakorlat. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* IV/2: 51–62.
Csernicskó István 2006b. Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 4: 764–769.
Csernicskó István 2008a. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk. *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány. 101–113.
Csernicskó István 2008b. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 153–170.
Csernicskó István 2008c. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrajnai oktatáspolitika nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2: 302–315.
Csernicskó István 2009a. Az ukrajnai oktatáspolitika a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* február: 33–40.
Csernicskó István 2009b. A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 11: 1297–1303.
Csernicskó István 2009c. Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 3: 70–77.
Csernicskó István 2009d. Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті. *Acta Beregsasiensis* 2: 97–106.
Csernicskó István 2009e. Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. ред. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Ужгород: Поліграф центр Ліра. 105–116.
Csernicskó István 2010a. Az államnyelv oktatásának nyelv- és oktatáspolitikai háttere Kárpátalján. In: Kozmács István, Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 57–69.
Csernicskó István 2010b. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 584–592.
Csernicskó István 2010c. Мовна політика в часи територіальної ревізії (1938–1944). In: М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра". 660–668.
Csernicskó István 2011a. A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja területén 1867 és 2010 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 45–62.
Csernicskó István 2011b. The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy. *ESUKA – JEFUL* 2011/2–1: 75–91.
Csernicskó István 2011c. Ukrainian educational policy and the minorities. In: Szilvia Szoták ed. *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Dunaszerdahely–Alsóőr: Gramma Nyelvi Iroda – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet. 11–23.
Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv.* Ungvár: PoliPrint.
Csernicskó István 2013a. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010).* Budapest: Gondolat Kiadó.
Csernicskó István 2013b. The European Charter for Regional or Minority Languages by Ukraine. *Acta Academiae Beregsasiensis* XII(2): 127–145.
Csernicskó István 2014a. Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai szláv regionális nyelvváltozatok gazdasági értéke. *Kisebbségkutatás* 23(3): 99–114.
Csernicskó István 2014b. Мовна політика і мовний ландшафт сучасного Закарпаття в історичному плані (1900–1944 рр.). In: Bárány E., Csernicskó I. szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали*

dc_1478_17

міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Ungvár: Видавництво В. Падяка, 48–66.

Csernicskó István 2015a. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Márku A. – Hires-László K. szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár: Autdor Shark, 13–26.

Csernicskó István 2015b. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XV(1–2): 71–84.

Csernicskó István 2015c. Teaching Ukrainian as a State Language in Subcarpathia: situation, problems and tasks. In: Ildikó Vančo – István Kozmács eds. *Language learning and teaching: State language teaching for minorities*. Nitra: Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre. 11–23.

Csernicskó István 2016a. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények* III/3: 91–105.

Csernicskó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv* 112/1: 50–62.

Csernicskó István 2016c. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában.* Ungvár: Autdor-Shark.

Csernicskó István 2017. Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: Simone E. Pfenninger and Judit Navracsics eds. *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol: Multilingual Matters. 120–148.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István szerk. 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek: a magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben.* Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István – Fedinec Csilla 2010. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 572–583.

Csernicskó István – Fedinec Csilla 2014. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 року).* Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».

Csernicskó István – Fedinec Csilla 2016. Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights* 23: 560–582.

Csernicskó István – Fedinec Csilla 2015. Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrajnai nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita, Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark. 206–238.

Csernicskó István – Ferenc Viktória 2010. Education as an ideal means of achieveing a nation state in Ukraine. In: Jolán Róka ed. *Concepts* & *Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest: Budapest College of Communication and Business. 329–349.

Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers* 42(3): 399–425.

Csernicskó István – Ferenc Viktória 2016. Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Sloboda, Marian, Petteri Laihonen and Anastassia Zabrodskaja eds. *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 349–377.

Csernicskó István – Laihonen, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua* 35/1: 1–30.

Csernicskó István – Máté Réka 2017. Bilingualism in Ukraine: Value or Challenge? *Sustainable Multilingualism* 10: 14–35.

Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2007. Az ukrajnai kisebbségek és a nyelvi oktatás. In: Orosz Ildikó szerk. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: PoliPrint. 120–148.

Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2010a. A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 606–627.

Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2010b. A nyelvpolitika fogalma. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 553–562.

Csernicskó István – Melnyik, Svitlana 2010c. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 593–605

Csernicskó István – Molnár József 2015. Valós és/vagy konstruált valóság az ukrajnai népszámlálásokban. *Regio* 23/3: 46–79.

Csernicskó István – Péntek János – Szabómihály Gizella 2010. A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája. *Regio* 2010/3: 3–36.

Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 91–135.

Csernicskó István – Szabómihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*, 167–198. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.

Csernicskó István – Tóth Enikő 2015a. Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló ukrajnai törvény gyakorlati alkalmazásának egy területe: a jogharmonizáció. *Acta Academiae Beregsasiensis* XIV: 15–26.

Csernicskó István – Tóth Enikő 2015b. Az ukrán nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásának egy területe: az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban. *Kisebbségkutatás* 24(3): 7–24.

dc_1478_17

Csete Örs – Papp Z. Attila – Setényi János 2010. Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században*, Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 125–165.

Csíki Tamás 2013. Foglalkozási szerkezet és megélhetési módok. In Bányai Viktória, Fedinec Csilla és Komoróczy Szonja Ráhel szerk. *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig* Budapest: Aposztróf. 27–36.

Csopey László (Чопей Ласловъ) 1883. *Русько мадярський словарь.* Budapest.

Csopey László 1881. Magyar szók a rutén nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* XVI: 270–294.

Csorba Csaba szerk. 1974. *Mészáros Károly önéletrajza.* Debrecen: Hajdú-Bihar megyei Múzeumok.

Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 1992. *Вичурки по-баранинські. Закарпатська застільна книга у 2-х томах (том перший і останній).* Баранинці–Ужгород: Патент.

Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 1993a. Закарпатська стихія в „Граматиці руського языка...” І. Панькевича. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 328–335.

Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 1993b. Питання літературної мови в Карпатській Україні. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 30–38.

Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 2000. Русинська мова. In: Русанівський В. – Тараненко О. eds. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана. 526–527.

Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 2002. *Деця у нотаря. Закарпатська читанка для тверезих і п’яних у 2-х томах (том перший і останній)*. Ужгород: Мистецька лінія.

Da Silva, Emanuel – Heller, Monica 2009. From protector to producer: The role of the State in the discursive shift from minority rights to economic development. *Language Policy* 8: 95–116.

Dal Negro, S. 2009. Local policy modeling the linguistic landscape. In: E. Shohamy – D. Gorter eds. *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. New York & London: Routledge. 206–218.

Danylenko, Andrii 2009. Myxajlo Lučkaj – A Dissident Forerunner of Literary Rusyn? *The Slavonic and East European Review* Volume 87/2: 201–226.

Darden, Keith 2014. How to Save Ukraine. Why Russia Is Not the Real Problem. *Foreign Affairs* April 14.

Deák Ágnes 2000. *„Nemzeti egyenjogúsítás.” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest: Osiris.

Dérer, Ivan 1938. *The Unity of the Czechs and Slovaks.* Prague: Orbis.

Deserijev, Junusz (Дешериев Юнус) 1966. *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе.* Москва: Наука.

Deserijev, Junusz (Дешериев Юнус) 1982. *Язык в развитом социалистическом обществе. Языковые проблемы развития системы массовой коммуникации в СССР.* Москва: Наука.

Dezső László (Дэже Ласло) 1961. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. *Studia Slavica* VII: 139–176.

Dezső László (Дэже Ласло) 1996. *Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках. Словарь, анализ, тексты.* Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Dezső László 1989. *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai.* Nyelvtudományi Értekezések 128. szám. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Dickinson, Jennifer 2010. Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 53–78.

Dobos Ferenc 2011. *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatási jelentés. Budapest: B-Fókusz Intézet. Kézirat. http://www.kmkf.hu/tartalom/assszimilacio.pdf

Dobos, Sándor 2016a. Changes of place-names in the territory of present-day Transcarpathia from 1989 to 2000. In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség.* Ungvár: Autdor Shark. 187–206.

Dobos, Sándor 2016b. The Restoration of the Historical Hungarian Names of Hungarian-Populated Settlements in the Territory of the Present-Day Transcarpathia from 1989 to 2000. *Acta Humana: Emberi jogi közlemények* IV/6: 19–43.

Dobriansky, Adolf 1871. *Проектъ политической програмы для Руси австрійской*. Lvov: Ставропигійскій институт.

Dolmányos István 1968. A Lex Apponyi. *Századok* CII/3–4: 484–535.

Dragomanov, Mihajlo (Драгоманов Михайло) 1876. *Галицько-руське письменство.* Львів: З друкарні Товариства имени Шевченка.

Drozda, Andrii (Дрозда Андрій) 2014. Розрубати мовний вузол. Скільки російськомовних українців готові наполягати на російськомовності своїх дітей і внуків? *Портал мовної політики* November 23, 2014. http://language-policy.info/2014/11/rozrubaty-movnyj-vuzol-skilky-rosijskomovnyh-ukrajintsiv-hotovi-napolyahaty-na-rosijskomovnosti-svojih-ditej-i-vnukiv/

Duchêne, Alexandre 2008. *Ideologies across nations: The construction of linguistic minorities at the United Nations.* Berlin/New York: Mouton De Gruyter.

Dumnics, Jurij (Думнич Юрій) 2009. *Украинизація школы на Пудкарпатскуй Руси пуд час Чехословацького периода.* Ужгород: Выдавательство В. Падяка.

Dupka György 1994. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján (1910-től napjainkig). In: Kovacsics József szerk. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. 164–174.

Dupka György 2004. *Autonómia-törekvések Kárpátalján.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán 1990. *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén.* Ungvár: Kárpáti Kiadó.

Dzendzelivszkij, Joszip (Дзендзелівський Йосип) 1958. *Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття. На допомогу вчителям Закарпатської області.* Ужгород: Закарпатський обласний відділ народної освіти – Інститут удосконалення кваліфікації вчителів.

dc_1478_17

Dzendzelivszkij, Joszip (Дзендзелівський Йосип) 1959. До питання про мадьяризми в говорах Закарпатської області. На матеріалах Лінгвістичного атласа. Част. I. In: *Доповіді та повідомлення УжДУ. Серія Філології* 2: 61–64.
Dzendzelivszkij, Joszip (Дзендзелівський Йосип) 1993. І. А. Гарайда як філолог і громадський діяч. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 142–156.
Dzendzelivszkij, Joszip (Дзендзелівський Йосип) 1998. Гарайда як філолог. *Acta Hungarica* 1996/1997, VII/VIII: 144–167.
Dzjuba, Ivan (Дзюба Іван) 1998. *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія". http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm
É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról.* Budapest: Osiris.
Eiler Ferenc 1997. A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate* 1997/ősz–tél: 64–90.
Érdujhelyi Menyhért 1895. A szláv maticák: második és befejező közlemény *Századok* 29: 282–285.
Evans, Robert J. W. 2006. Nyelv és államépítés: a Habsburg Monarchia esete. *Aetas* 4: 181–202.
Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis: The critical study of Language*. London: Longman.
Fairclough, N. 2001. *Language and power* (2nd ed.). London: Longman.
Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta és Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban.* Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
Fedinec Csilla 1996. A magyar közoktatás és tankönyvkiadás helyzete Kárpátalján 1938 és 1961 között. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 39–46. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
Fedinec Csilla 1997. A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp* 3: 30–38.
Fedinec Csilla 1999. *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.
Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
Fedinec Csilla 2004. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
Fedinec Csilla 2008a. A Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja magyar kisebbségének helyzete (1944–1946). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. *Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet. 220–223.
Fedinec Csilla 2008b. A kárpátaljai autonómia kérdése. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. *Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet. 172–175.
Fedinec Csilla 2008c. A Csehszlovákiához került Kárpátalja (1918–1921). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. *Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet. 40–43.
Fedinec Csilla 2010a. Magyar kultúra a két világháború között. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 119–135.
Fedinec Csilla 2010b. Magyar oktatásügy és internacionalizmus. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 303–313.
Fedinec Csilla 2010c. Az ismeretlen ismerős Kárpátalja. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola szerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 15–18.
Fedinec Csilla 2011. A magyar kisebbség kérdése az ukrán etnopolitikai gondolkodásban. In: Bárdi Nándor és Tóth Ágnes szerk. *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum. 369–381.
Fedinec Csilla 2013. Ukraine's Place in Europe and Two Decades of Hungarian-Ukrainian Relations. *Foreign Policy Rewiew* 1: 69–95.
Fedinec Csilla 2014a. „Kívánt emlékezet". In: Fedinec Csilla szerk. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 7–22.
Fedinec Csilla 2014b. Új szavak és kifejezések Ukrajna-szótárunkba. *Új Egyenlítő* II(5): 38–41.
Fedinec Csilla 2015. *„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja" 1938–1944.* Budapest: Jaffa Kiadó.
Fedinec Csilla szerk. 2004. *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Budapest: Teleki László Alapítvány.
Fedinec Csilla – Csernicskó István (Фединець Чілла – Черничко Степан) 2010. Мовно-політичні устремління Чехословаччини (1918–1939 роки). In: М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра". 648–660.
Fedinec Csilla – Csernicskó István 2012. Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 21(3): 568–588.
Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016a. Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio* 24/1: 73–124.
Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016b. Декоммунизация в современной Украине: поиск путей в области истории, идентичности и языковой политики. *Историческая Экспертиза* 4: 67–88.
Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017. A 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio* 25/3: 278–300.

dc_1478_17

Fedinec Csilla – Gönczi Andrea 2010. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén 1918-ig. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 563–571.

Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály 2016. *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram.

Fedinec Csilla – Szereda Viktória szerk. 2009. *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Fedinec Csilla – Vehes Mikola szerk. 2010. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.

Fedinec Csilla szerk. 2014. *Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Kalligram Kiadó, Pozsony.

Fedynyšynec', Volodymyr 1996. Végigmenni a megkezdett úton. A kárpát-ruszin irodalmi nyelv megteremtésének gondolata. *Pánsíp* VI/1: 18–19.

Feischmidt, Margit 2008. The Hungarian Transylvania: Symbolic Reconstruction of Lost Territories. *Hungarian Studies* 22(1–2): 119–133.

Fejercsak, Petr (Феерчакъ Петръ) 1888. *Очеркъ литературнаго движения угорскихъ русскихъ.* Одесса.

Ferenc Viktória 2009a. Kárpátaljai magyar diákok az ukrajnai emelt szintű érettségi útvesztőiben. In: Kötél Emőke szerk. *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 199–213.

Ferenc Viktória 2009b. Utak és útvesztők a többnyelvűség keresésében. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határhelyzetek II. Kultúra, oktatás, nyelv, politika*. Budapest: Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium. 215–240.

Ferenc Viktória 2012. Nyelvi jogok, nyelvpolitika a kisebbségek felsőoktatásában. *Educatio* 24/1: 67–86.

Ferenc Viktória 2015. Magyar vagy ukrán nyelvű ügyintézés? Jogismeret, jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései a kárpátaljai magyarok körében. *Pro Minoritate* Ősz: 54–68.

Ferenc, Nagyija (Ференц Надія) 1993. В. Ґренджа-Донський про мову Закарпатців. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 314–320.

Ferguson, Charles A. 1959. Diglossia. *Word* XV: 325–340.

Ferguson, Charles A. 1972. *Language Structure and Language Use.* Stanford: Stanford University Press.

Ferguson, Charles A. 1975. Diglosszia. In: Pap Mária és Szépe György szerk. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat. 291–317.

Fishman, A. Joshua 1971. *Sociolinguistics: A Brief Introduction.* Rowley (Mass.): Newbury House.

Fishman, A. Joshua 1975. Az „etnicitás" és a nyelvi tudatosság változatai. In: Pap Mária és Szépe György szerk. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat. 321–334.

Fishman, A. Joshua 1988/1992. The Displaced Anxieties of Anglo-Americans. In: James Crawford ed. *Language Loyalities: A sourcebook on the Official English controversy*. Chicag: The University of Chicago Press. 165–170.

Fishman, A. Joshua 1998. Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 31–50.

Fishman, A. Joshua 2006. Language Policy and Language Shift. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method.* Blackwell Publishing Ltd. 311–328.

Fishman, A. Joshua 2009. *Не кидайте свою мову напризволяще. Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці.* Київ: Видавництво „К.І.С."

Font Márta – Varga Beáta 2006. *Ukrajna története.* Szeged: Bölcsész Konzorcium.

Francev, V. (Францевъ В.) 1931. *Изъ истории борьбы за русскій литературный языкъ въ Подкарпатськой Руси въ половинѣ XIX ст.* Прага: Издательское Общество „Единство".

Franko, Ivan (Франко Іван) 1896/1986. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. In: *Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Наукові праці. Томи 44–47. Том 46. Книга 2. Історичні праці (1891–1897)*. Київ: Видавництво «Наукова думка». 339–350.

Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.* New York: Acadamic Press.

Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1: 66–76.

Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In: Keresztes L. & Maticsák S. (szerk.) *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 197–204.

Gal, Susan 2016. Labov in anthropology. *Journal of Sociolinguistics* 20/4: 453–463.

Galeotti, Mark 2015. „Hybrid War" and „Littler Green Man": How It Works, and How It Doesn't. In: Agnieszka Pikulicka-Wilcewska and Richard Sakwa ed. *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives.* Bristol: E-International Relations Publishing. 156–164.

Garvin, Paul 1998. A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 87–99.

Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana (Ґаудіо дель Сальваторе – Тарасенко Богдана) 2008. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger, Juliane szerk. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія". 316–331.

Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana 2009. Surzhyk: Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In: Besters-Dilger ed. 2009: 327–358.

Gereben Ferenc 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle* 3: 197–216.

Gereben Ferenc 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák István és Szabómihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 113–127.

dc_1478_17

Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.
Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata.* Budapest: Lucidus Kiadó.
Gerovszkij (Gerovskij), Georgij 1927. Review of Ivan Pan'kevič, Hramatyka rus'koho jazyka. *Slavia* 6.
Gerovszkij, Alekszej (Геровский Алексей) 1938. *Борьба чешского правительства с русским языком*. http://www.ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_rusjazyk.htm
Gerovszkij, Alekszej (Геровский Алексей) 1977. Карпатская Русь в чешском ярме In: Грабарь О. ред. *Путями истории. Общерусское национальное, духовное и культурное единство на основании данных науки и жизни.* Том I. New York. 227–259.
Gerovszkij, Georgij (Геровский Георгий) 1995. *Язык Подкарпатской Руси.* Москва.
Giydel, Ernest (Гийдел Ернест) 2007. Рутенія über alles. *Україна модерна* 12/1: 191–217.
Glatz Ferenc szerk. 2003. *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut.
Goff, Krista, A. 2015. "Why not love our language and our culture?" National rights and citizenship in Khrushchev's Soviet Union. *Nationalities Papers* 43/1: 27–44.
Goodman, Bridget 2009. The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics* 24/2: 19–39.
Gorter, Durk 2006a. Further Possibilities for Linguistic Landscape Research. In: Durk Gorter ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 81–89.
Gorter, Durk 2006b. Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. In: Durk Gorter ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 1–6.
Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 25/3: 31–49.
Gorter, Durk, Heiko F. Marten & Luk Van Mensel eds. 2012. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Gosovszkij, V. (Гошовский В.) 1968. *Украинские песни Закарпатья.* Москва: Всесоюзное издательство Советский композитор.
Gottfried Barna 1999. A „rutén akció" Bereg vármegyében, 1897–1901. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 13.* Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltár. 197–204.
Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége.* Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
Gönczi Andrea 2007. *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején.* Ungvár–Beregszász: PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
Grendzsa-Donszkij, Vaszil (Гренджа-Донський Василь) 1938. Один чи два народи. *Українське слово* 21 від 13 квітня 1938 року.
Grin, François 2003. *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Gritsenko, Olexandr (Гриценко Олександр) szerk. 2007. *Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд.* Київ: УЦКД.
Gritsenko, Olexandr (Гриценко, Олександр) ed. 2001a. *Багатокультурність і освіта: перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України.* Київ, УЦКД.
Gritsenko, Olexandr ed. 2001b. *Multiculturalism and Education: Perspectives for introduction of multicultural principles int he system of secondary education in Ukraine. Analytic review and recommendations.* Kiev: Ucrainian Center for Cultural Studies.
Gritsenko, Olexandr, Mjahka, J., Honcharenko, N. (Гриценко О. – Мягка Є. – Гончаренко Н.) 2005. *Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів. Аналітичний огляд.* Київ: Український центр культурних досліджень.
Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism.* Cambridge: Harvard University Press.
Gulpa, Ljudmilla (Гульпа Людміла) 2000. Особливості розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області. In: Horváth Katalin – Fábián Miroszláva szerk. *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця*. Ужгород: Ужгородський державний університет. 186–192.
Győrffy György 1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.* Budapest: Akadémiai Kiadó (3. kiadás).
Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története.* Budapest: Osiris.
Gyurgyák János 2017. Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja? A 20. századi magyar történelemről – pillantás a 21. századból. In Jakab András–Urbán László szerk. *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 51–73.
Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás 2010. Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 69–123.
Hajdú Z. 2015. Egymás-mellettiség és megyeszékhely-verseny a dualizmus időszakában (Sátoraljaújhely és a szomszédos megyeszékhelyek közötti átrendeződések). In: Kókai S. és Boros L. szerk. *Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára.* Nyíregyháza, Szerencs: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium. 261–265.
Hajnis, J. (Гайніш Й.) 2006. Словацька мова на Закарпатті: історія, сучасність, перспективи. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 175–181.
Halasz, B. (Галас Б.) ред. 1993. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні.* Ужгород: Патент.
Hanák Péter főszerk. 1978. *Magyarország története 1890–1918. II. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

dc_1478_17

Hanazarov, K. (Ханазаров К.) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва: Издательство политической литературы.
Haugen, Einar 1953. *The Norwegian language in America: A study in bilingual behaviour*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
Haugen, Einar 1966. Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist* 68/4: 922–935.
Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language.* Stanford: Stanford University Press.
Haugen, Einar 1977. Norm and deviation in bilingual communities. In: Hornby, Peter ed. *Bilingualism: Psychological. Social and Educational Implications*. New York: Academic Press. 91–102.
Haugen, Einar 1983. The implementation of corpus planning: Theory and Practice. In: Cobarrubias, Juan – Fishman, Josgua eds. *Progress in language planning. International perspectives*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton. 269–289.
Haugen, Einar 1998. A korpusztervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 143–160.
Havros, Olekszandr (Гаврош Олександр) 2017. Русинський абсурд на закарпатському телебаченні. *Закарпаття онлайн* 2017.11.16. http://zakarpattya.net.ua/Blogs/176193-Rusynskyi-absurd-na-zakarpatskomu-telebachenni
Heller, Monica 2010. The Commodification of Language. *Annual Review of Anthropology* 39: 101–114.
Heller, Monica – Pujolar, Joan, – Duchêne, Alexandre 2014. Linguistic commodification in tourism. *Journal of Sociolinguistics* 18: 539–566.
Heltai Borbála 2014. Többnyelvűség, turizmus, új migráció és gazdaság: Átalakuló interetnikus kapcsolatok és a többnyelvűség új formái egy németek, finnek, magyarok és cigányok lakta településen. In: *Így kutattunk mi! Tanulmánykötet II.* Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal. 9–20.
Herman József 1985. Nyelv, állam, politika. *Kritika* 3: 3–5.
Herman József – Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 1987/7: 513–531.
Hetymancsuk, M. – Hriscsuk, V. – Sipka, N. (Гетьманчук М., Грищук В., Шипка Н.) 2008. *Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності.* Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ.
Himka, John Paul 1999. *Religion and Nationality in Western Ukraine.* Montreal, Kingston: McGill-Queen's University Press.
Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Autdor-Shark, Ungvár. 160–185.
Hnatkevych, Yuriy (Гнаткевич Юрій) 1999. *Чи злетить птах у синє небо? Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні*. Київ: Просвіта.
Hodinka Antal 1900. A rutének. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország VI. kötete: Felső-Magyarország (II. rész)*. Budapest: A Magyar Királyi Államnyomda Kiadása. 401–417.
Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism.* London and New York: Longman.
Horbulin, V. (Горбулін В.) 2017. Вступне слово. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 5–7.
Hornberger, N. 2003. English in the global ecology of languages: The value of multilingualism. *BESIG Business Issues* 2: 2–6.
Hornberger, Nancy H. 2015. Selecting Appropriate Research Methods in LPP Research: Methodological Rich Points. In: Francis M. Hult and David Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide.* Malden, MA: Wiley Blackwell, 9–20.
Horváth István 2013. Tündérkert vagy népek börtöne? 19. századvégi narratívák az erdélyi többnyelvűségről. In: Fedinec Csilla, Illyés Zoltán, Simon Attila és Vizi Balázs szerk. *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram. 462–479.
House, J. 2003. English as a lingua franca: A threat to multilingualism? *Journal of Sociolinguistics* 7(4): 556–578.
Hőgye István szerk. 1986. *Zempléni történik. A honfoglalástól 1849-ig.* Budapest–Miskolc: TIT.
Hrancsak, I. – Kerecsanin, V. 1975. Az asszimiláció ellen, az ukrán kultúra megőrzéséért (1850–1944). In: *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története*. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó. 151–182.
Hrusevszkij, Mihajlo (Грушевський Михайло) 1913/1954. *Історія України-Руси.* Том 1. Нью Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка».
Hrusevszkij, Mihajlo (Грушевський Михайло) 1991. *Хто такі українці і чого вони хочуть.* Київ: Товариство «Знання» України.
Hrytsenko, Oleksandr (Гриценко Олександр) ed. 2007. *Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд.* Київ: УЦКД.
Hudson, R. A. 1980. *Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.
Huebner, T. 2006. Bangkok's linguistic landscapes. Environmental print, codemixing and language change. In D. Gorter ed. *Linguistic landscape. A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. 31–51.
Hult, Francis M. 2014. Drive-thru linguistic landscaping: Constructing a linguistically dominant place in a bilingual space. *International Journal of Bilingualism* 18(5): 507–523.
Hult, Francis M. – Johnson David Cassels eds. 2015. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide.* Malden, MA: Wiley Blackwell.
Husznai Igor (Гусьнай Игорь) 1921. *Языковый вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевѣ: Книгопечатня „Св. Николая". http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Husnaj21.html
Iltyo, I. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
Ishchenko, Volodymyr (Іщенко Володимир) ed. 2013. *Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р.* Київ: Центр дослідження суспільства.
Iszajev, Magomet (Исаев Магомет) 1982. *Социолингвистические проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства.* Москва: Высшая школа.

dc_1478_17

Ivanisin, V. – Radevics-Vinnickij, J. (Іванишин В. – Радевич-Винницький Я.) 1994. *Мова і нація.* Дрогобич: Відродження.
Jagić von, Vatroslav 1908. Die slawischen Sprachen. In: Adalbert Bezzenberger szerk. *Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen.* Berlin und Leipzig: B. G. Teubner.
Janmaat, Jan Germen 2000. *Nation-Building in Post-Soviet Ukraine: Educational Policy and the Response of the Russian-Speaking Population.* Amsterdam: Netherlands Geographical Studies.
Jávorszka, H. (Яворська Г.) 2017. Мовні наративи та їхня роль у русинському питанні. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 24–30.
Jaworski, A. – Thurlow, C. 2010. Introducing Semiotic Landscapes. In: A. Jaworski – C. Thurlow eds. *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum. 1–40.
Jenkins, Richard 1997. *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.
Jevtuh, Volodimir (Євтух Володимир) 2004. *Етнополітичний ренесанс в Україні: поняття, структура, наслідки. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій.* Київ: Стилос.
Jevtuh, Volodimir 2009. Az ukrán társadalom etnikai-nyelvi sajátosságai. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória szerk.., *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 307–327.
Jevtuh, Volodimir és mtsai (Євтух В. – Трощинський В. – Галушко К.) 2003. *Етносоціологія: терміни та поняття.* Київ: Видавництво УАННП „Фенікс".
Jevtuh, Volodimir szerk. (Євтух Володимир ред.) 2004. *Етнонаціональна структура українського суспільства*. Київ: Наукова думка.
Juscsenko, Viktor (Ющенко Віктор) 2010. Чия мова – того й влада. *День* № 180, 6 жовтня 2010 р.
Juszip, J. (Юсип Ю.) 1993. Августин Волошин і мовна дискусія 20-их років XX ст. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 338–342.
Kalinics, V. (Калинич В.) 2006. До питань мовної політики у загальноосвітній школі I–III ступенів № 21 Ужгорода зі словацькою і українською мовами навчання та поглибленим вивченням іноземних мов. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 182–185.
Kállai Ernő 2015. Cigány csoportok Európában és Magyarországon. In Orsós Anna szerk. *A romológia alapjai*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 19–47.
Kallen, Jefrey 2009. Tourism and representation in the Irish linguistic landscape. In E. Shohamy & D. Gorter eds. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London, UK: Routledge. 270–283.
Kamusella, Tomasz – Nomachi, Motoki – Gibson, Catherine 2016. Introduction. In: T. Kamusella, M. Nomachi & C. Gibson (eds.) *The Palgrave handbook of Slavic languages, identities and borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 1–7.
Kántor Zoltán 2014. *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon.* Budapest: Osiris Kiadó.
Káprály, Mihály (Капраль Михаил) 2003. Русский язык в Подкарпатье (1938–1944). *Studia Russica* XX: 176–182.
Káprály, Mihály (Капраль Михаил) 2008. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia* VIII: 178–195.
Káprály, Mihály (Капраль Михаил) szerk. 2002. *Kárpátaljai Tudományos Társaság. Kiadványok: 1941–1944*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
Káprály, Mihály (Капраль Михаил) szerk. 2010. *Русинськый дайджест 1939–1944. III/1. Кроника. Тексты з ужгородскых новинок „Нова Недѣля" и „Карпатска Недѣля" 1939–1941 гг.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
Káprály, Mihály – Pop, Ivan (Капраль Михаил – Поп Иван) 2001. Язык подкарпаторусинский. In: Ivan Pop ed. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка. 425–430.
Karácsonyi Dávid – Kincses Áron 2010. Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények* 134/1: 31–44.
Karácsonyi Dávid – Kocsis Károly – Kovály Katalin – Molnár József – Póti László 2014. East–West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian Geographical Bulletin* 2: 99–134.
Karmacsi Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 93–100.
Karmacsi Zoltán 2014a. Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi A., Hires-László K. szerk. *Meszelt falakon túl: Születésnapi köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére.* Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 87–98.
Karmacsi Zoltán 2014b. Vizuális kétnyelvűség: az új nyelvtörvény adta lehetőségek. In: Bárány E., Csernicskó I. szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Ungvár: Видавництво В. Падяка, 120–131.
Karmacsi Zoltán 2017. A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: RIK-U, 2017. 54–60.
Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
Katona Hajnal Tünde 2016. *Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben. Szociolingvisztikai vizsgálat.* Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
Katus László 1993. Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio* 4: 99–128.
Katus László 2009. *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs: Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület.

dc_1478_17

Kemény G. Gábor szerk. 1956. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Keményfi Róbert 2008. Térbeli mozgáspályák, migrációs vallási jelenségek geográfiai vizsgálata. In Novák László Ferenc szerk. *Tradicionális migráció és kereskedelem az Alföldön*. Nagykőrös: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. 563–602.

Kercsa, Igor (Керча, Ігорь) 2007. *Словник русинсько-руськый. У двох томах, верьх 58000 слов.* Ужгород: ПоліПрінт.

Kercsa, Igor (Керча, Ігорь) szerk. 2002. *Утцюзнина. Читанка про недїльні школы.* Ужгород: ПоліПрінт.

Kercsa, Igor – Szocska-Borzsavin, Vaszil (Керча, Ігорь – Сочка-Боржавин, Василь) 1992. *Русинськый язык: очерк комплексної практичної граматики.* Ужгород: неопублікована версія.

Kerecsényi Dezső 1936. Bonkáló Sándor: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. *Századok* 70/9–10: 467.

Khmelko, Valerii (Хмелько Валерій) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки НаУКМА 32. Соціологічні науки*, 3–15.

Khmelko, Valerii (Хмелько Валерій) 2006. Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня* № 24, 24 червня 2006 р.

Khmelko, Valerii – Wilson, Andrew 1998. Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine. In: Taras Kuzio ed. *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. London: Armonk. 64–76.

Kiefer Ferenc 2001. *Nyelvtudomány*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Kincses Áron szerk. 2011. *Ukrán állampolgárok Magyarországon.* Budapest: Európai Integrációs Alap.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kiss Jenő 2017. A magyar nyelvtörténeti korszakolás kérdésköréhez. *Magyar Nyelv* 113/2: 129–145.

Kiss Lajos 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány,* 2, 129–135. p.

Kiss Zsuzsanna Éva 2011. Az államnyelv elsajátításának oktatáspolitikai akadályai a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben. *Kisebbségkutatás* 1: 73–109.

Klima, Viktor (Клима Виктор) 1936. Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси. In: Эдмунд Бачинский ред. *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936.* Ужгородъ: Русскій Народный Голосъ. 101–107.

Kljap, Marianna (Кляп Маріанна) 2001. *Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939).* Ужгород: Виданиство В. Падяка.

Kloss, Heinz 1967a. Abstand languages & Ausbau languages. *Anthropological Linguistics* 9: 29–41.

Kloss, Heinz 1967b. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberson (ed.) *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington: Indiana University. 7–17.

Kocsis Károly 2001. *Kárpátalja mai területének etnikai térképe.* Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.

Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Georgarhy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest: Geographical research Institute and Minority Studies Programme.

Kocsis Károly – Rudenko, Leonid – Schweitzer Ferenc eds. 2008. *Ukraine in Maps.* Kyiv–Budapest: Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine – Geographical Research Institute Hungarian Academy of Scienses.

Kocsis Károly – Tátrai Patrik szerk. 2015. *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata / Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area.* Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet. 3., bővített és átdolgozott kiadás.

Kocsis Mihály (Кочиш Михай) 2011. О русинском как литературном языке. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István udvari (1950–2005)*, 189–195. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Kollár, Jan 1836. O literarnég wzagemnosti mezi kmeny a nářečjmi slawskými. *Hronika* 1 (1): 39–56.

Kollár, Jan 1844. *Über die Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und undarten der slawischen Nation.* Leipzig: Otto Wigand.

Kolláth Anna 2005. *Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról.* In: Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*. Budapest: EÖKIK. 75–96.

Komoróczy Géza 2013. *Zsidók az Északkeleti-Kárpátokban. Kárpátalja a 16. századtól a 19 század közepéig*. Budapest: Aposztróf.

Komoróczy Szonja Ráhel 2013. Nyelvhasználat. In Bányai Viktória, Fedinec Csilla és Komoróczy Szonja Ráhel szerk. *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig* Budapest: Aposztróf. 37–44.

Kondtratovics, Iréniusz (Кондратович Ireneй) 1924. *Исторія Подкарпатскоѣ Руси для народа.* Ужгород: Уніо.

Konrád Miklós 2013a. Demográfiai változások. In Bányai Viktória, Fedinec Csilla és Komoróczy Szonja Ráhel szerk. *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig* Budapest: Aposztróf. 15–26.

Konrád Miklós 2013b. Az államhatalom és a régió más népességeinek viszonya a zsidósághoz. In Bányai Viktória, Fedinec Csilla és Komoróczy Szonja Ráhel szerk. *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig* Budapest: Aposztróf. 106–125.

Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Kontra Miklós 1994. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. *Irodalmi Szemle* 1994/21: 72–81.

Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk. *Magyarságkutatás 1995–96.*, 113–123. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kontra Miklós 1999. Some Reflections on the Nature of Language and Its Regulation. *International Journal on Minority and Group Rights* 6: 281–288.

Kontra Miklós 2001. Nyelv, oktatás, emberi jogok. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 125–132. Szeged: JGYTF Kiadó.

Kontra Miklós 2006a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 549–576.

Kontra Miklós 2006b. Nyelvi jogok. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1024–1037.

dc_1478_17

Kontra Miklós 2006c. Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila és Szilágyi N. Sándor szerk. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 9–29.
Kontra Miklós 2009. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika* 5: 22–25.
Kontra Miklós 2010a. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. In: Andrássy György és Vogl Már szerk. *Az emberi jogok és a nyelvek*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 29–45.
Kontra Miklós 2010b. *Hasznos nyelvészet.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
Kontra Miklós 2011. The contact dialetcs of Hungarian. In: Nándor Bárdi, Csilla Fedinec and László Szarka eds., *Minority Hingarian Communities in the twentieth Century*. New York: Columbia University. 661–679.
Kontra Miklós 2016. Összefoglalás helyett. In: Fancsaly Éva és mtsai: *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet. 205–208.
Kontra Miklós 2016. Újabb nyelvi genocídium. *Élet és Irodalom* LX/47: 4.
Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 3–10
Kontra Miklós szerk. 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó.
Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. 2002. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
Kontra Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Várady Tibor eds. 1999. *Language: a right and a resource. Approaching linguistic human rights.* Budapest: Central European University Press.
Kontra Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Várady, Tibor 1999. Conceptualising and Implementing Linguistic Human Rights. In: Miklós Kontra, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas, Tibor Várady eds. *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights.* Budapest: Central European University Press. 1–21.
Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris.
Korolenko, Bohdan–Karetnyikov, Igor–Majorov, Makszim (Короленко Богдан, Каретніков Ігор, Майоров Максим) 2017. Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки. *Місто: історія, культура, суспільство* 1: 134–141.
Korostelina, Karina V. 2013. Mapping national identity narratives in Ukraine. *Nationalities Papers* 41(2): 293–315.
Kotygorenko, Viktor (Котигоренко Віктор) 2004. *Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт.* Київ.
Kotygorenko, Viktor (Котигоренко Віктор) 2005. *Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації.* Київ: Світогляд.
Kotygorenko, Viktor (Котигоренко Віктор) 2007. Мовний аспект державної етнополітики в Україні. *Стратегічні пріоритети* 2/3: 137–146.
Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik 2017. „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom* 31/2: 3–22.
Kozma István 2000. A névmagyarosítások története. A családnév-változtatások. *História* 2000/5–6: 41–44.
Kozma Miklós 1940. *Beszédek, cikkek, előadások, 1935–1940,* IV. k., Budapest: a szerző kiadása.
Kozma Miklós 1942. *Beszédek, cikkek, előadások, nyilatkozatok 1940–1941.* Budapest: a szerző kiadása.
Kreszina, Irina (Кресіна І.) 2017. Національно-культурна автономія: правовий шлях вирішення русинської проблеми. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 18–23.
Kreszina, Irina – Javir, Vira (Кресіна Ірина – Явір Віра) 2008. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In: Oleksandr Maiboroda et al eds. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 190–204.
Kreszina, Irina – Gorbatenko, Volodimir (Кресіна Ірина – Горбатенко Володимир) 2008. Основні напрями правового регулювання мовної політики. In: Majboroda, Olekszandr és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 335–342.
Kroskrity, P. 2000. Regimenting language. In: P. Kroskrity (ed.) *Regimes of Language: Ideologies, Polities and Identities*. Santa Fe: School of American Research Advanced Seminar Series. 1–34.
Kryvytska, Olena (Кривицька Олена) 2015. *Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
Kubajcsuk, Viktor (Кубайчук Віктор) 2001. *Хронологія мовних подій в Україні. Зовнішня історія української мови.* http://pravopys.vlada.kiev.ua/mova/.
Kubicek, Paul 2000. Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies* 52/2: 273–294.
Kucsma, Leonyid (Кучма Леонид) 2003. *Украина – не Россия.* Москва: Время.
Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2000. Щирі українці та їхній „othering”. *Критика* IV/12: 13–18.
Kulyk, Volodymyr 2001. The Politics of Ethnicity on Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker. *Journal of Ukrainian Studies* 26/1–2: 197–221.
Kulyk, Voldymyr 2006. Constructing common sense: Language and ethnicity in Ukrainian public discourse. *Ethnic and Racial Studies* 29(2): 281–314.
Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2007a. Мовна політика України після Помаранчевої революції. In: Олена Судакова ред. *Україна в пошуках себе: Національна ідея, проблеми розвитку*, 270–285. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.

dc_1478_17

Kulyk, Volodymyr (Кулык Володымыр) 2007b. Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Отечественные записки* 1: 296–316.

Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2008a. Закордонний досвід розв'язання мовних проблем та можливість його застосування в Україні. In: Oleksandr Maiboroda et al eds. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 299–334.

Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2008b. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger, Juliane szerk. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія". 11–54.

Kulyk, Volodymyr 2009. Language Policies and Language Attitudes in Post-Orange Ukraine. In: Juliane Besters-Dilger ed. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 15–55.

Kulyk, Volodymyr (Кулык Володымыр) 2010. Родной язык и язык общения: на что должна ориентироваться языковая политика? *Вестник общественного мнения* 3 (105): 75–86.

Kulyk, Volodymyr 2011. Language identity, linguistic diversity and political cleavages: evidence from Ukraine. *Nations and Nationalism* 17(3): 1–22.

Kulyk, Volodymyr 2013. Combining identity and integration: comparative analysis of schools for two minority groups in Ukraine. *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 43(5): 622–645.

Kulyk, Volodymyr 2014. What is Russian in Ukraine? Pupular Beliefs Regarding the Social Roles of the Language. In: Lara Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press. 117–140.

Kulyk, Volodymyr 2015. One Nation, Two Languages? National Identity and Language Policy in Post-Euromaidan Ukraine. *PONARS Eurasia Memo* No. 389. September 2015.

Kupcsanko, Grigorij (Купчанко Григорій) 1897. *Угорска Русь и еи русски жители.* Вѣдень.

Kuras, Ivan F. – Pirozhkov, Serhyi I. eds. 2004. *First All-National Population Census: historical, methodological, social, economic, ethnic aspects.* Kyiv: State Statistic Committee of Ukraine and Institute for Demography and Social Studies.

Kuscsinszkij, Antyin (Кущинський Антін) 1981. *Закарпаття в боротьбі (Спогад).* Буенос-Айрес: Видавництво Юліяна Середяка.

Kushko, Nadiya 2007a. Literary standards of the Rusyn language: The historical context and contemporary situation. *Slavic and East European Journal* 51(1): 111–132.

Kusko, Nagyija (Кушко Надія) 2007b. Літературні стандарти русинської мови: історичний контекст і сучасна ситуація. In: Анна Плїшкова ed., *Языкова култура і языкова норма в русиньскім языку*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові – Інштітут реґіоналных і народностных штудій. 31–58.

Kuzio, Taras 1998. *Ukraine: State and Nation-building*. London: Routledge.

Kuzio, Taras 2005. The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII: 1–15.

Kymlicka, Will 1989. *Liberalism, community, and culture.* New York: Oxford University Press.

Kymlicka, Will 2015. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 14/4: 4–25.

Kymlicka, Will – Krizsán Andrea 1997. „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos". Will Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán Andrea beszélget. *Fundamentum* 2: 43–53.

L'nyavskiy-Ekelund, Svetlana 2016. *Ukrainian Language Policy: The Status of Russian in English Language Medium Ukrainian and Russian Newspapers and in the Linguistic Landscape of Four Regions.* Master's Thesis. Lund: Lund University.

Labov, William 1972. On the mechanism of linguistic change. In: John Gumperz – Dell Hymes eds. *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 512–538.

Labov, William 1975. A nyelvi változás mechanizmusáról. In: Pap Mária – Szépe György szerk. *Társadalom és nyelv*. Budapest: Gondolat. 255–285.

Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.

Labrie, Normand 1999. Nyelvpolitika. In: Szépe György – Derényi András szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások.* Budapest: Corvina. 15–24.

Lagzi Gábor 2016. *Városok a határon. Wrocław, L'viv és Vilnius multikulturalizmusa a múltban és a jelenben.* Budapest, Gondolat Kiadó.

Laihonen, Petteri 2009. A finn nyelvpolitika. *Magyar Nyelvjárások* XLVII: 119–143.

Laihonen, Petteri 2011. A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 20–27.

Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 27–49.

Laihonen, Petteri 2013. *Nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban: a nyelvi helyzetképek kiegészítése és a kódválasztás vizsgálata.* Előadás a *Nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* című konferencián Budapesten, 2013. május 23-án.

Laihonen, Petteri 2015a. Beware of the dog! Private linguistic landscapes in two 'Hungarian' villages in South-West Slovakia. *Language Policy* 14 (1). DOI 10.1007/s10993-015-9358-y. http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10993-015-9358-y#page-1

dc_1478_17

Laihonen, Petteri 2015b. Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In: Mikko Laitinen–Anastassia Zabrodskaja eds., *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe Materials and Methodological Solutions.* Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien. 171–198.

Laihonen, Petteri – Csernicskó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio* 25/3: 50–81.

Laihonen, Petteri – Csernicskó István megjelenőben. Language ideologies in south-western Ukraine: linguascaping a Transcarpathian spa. In: Sjaak Kroon & Jos Swanenberg eds. *Language and Culture on the Margins. Local/Global Interactions*. Routledge.

Laitinen, Mikko 2015. English on the move: What's beyond modernity and internationalism? In: M. Laitinen – A. Zabrodskaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 105–124.

Laitinen, Mikko – Zabrodskaja, Anastassia 2015. Dimensions and dynamics of sociolinguistic landscapes in Europe. In: M. Laitinen – A. Zabrodskaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 11–25.

Laitinen, Mikko – Zabrodskaja, Anasatassia eds. 2015. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions.* Frankfurt am Main: Peter Lang.

Lakinskyi, Yevhen (Лакінський Євген) 2015. Мовна політика Квебеку. *Портал мовної політики* August 8, 2015. http://language-policy.info/2015/08/movna-polityka-kvebeku/

Landry, R. – Bourhis, R.Y. 1997 Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 23–49.

Landsdowne, Alan 2008. *Is there a credible case for Rusyn National Self-Determination in Ukraine? A critical analysis of a self-declared ethnic minority's attempt to challenge the Ukrainian ethnonation-building project.* London: University College London.

Lane, Hugo 2001. Rusyns and Ukrainians Yesterday, Today and Tomorrow: The Limitations of National History. *Nationalities Papers* 29: 689–696.

Lansdowne, Alan 2008. *Is there a credible case for Rusyn National Self-Determination in Ukraine? A critical analysis of a self-declared ethnic minority's attempt to challenge the Ukrainian ethnonation-building project.* London: University College London.

Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határainkon túli magyarok kétnyelvűségéről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 11–72.

Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt. 11–15.

Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben otthon.* Dunaszerdahely: NAP Kiadó.

Lanstyák István 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák István–Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 127–141.

Lanstyák István 2002. A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István – Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 12–18.

Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1: 27–44.

Lanstyák István 2011. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 48–58.

Lanstyák István – Szabómihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lanstyák István – Szabómihály Gizella 2002. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. In: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 76–83.

Laruelle, Marlene 2015. The Ukrainian Crisis and its Impact on Transforming Russian Nationalism. In: Agnieszka Pikulicka-Wilcewska and Richard Sakwa ed. *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives.* Bristol: E-International Relations Publishing. 123–128.

Lazur Jaroszlav – Gajdos István 2006. *Kisebbségek nemzeti-kulturális autonómiájának jogi státusa: külföldi és hazai tapasztalatok.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Leeman, J., – Modan, G. 2009. Commodified language in Chinatown: A contextualized approach to linguistic landscape. *Journal of Sociolinguistics* 13, 332–362.

Lefebvre, H. 1991. *The production of space*. Oxford: Blackwell.

Lehoczky Tivadar 1881–1882/1996. *Bereg vármegye.* Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Szerkesztett kiadás.

Lemko, Ilko 2016. Індульгенції для російської мови. *Портал мовної політики* 2016.5.6. http://language-policy.info/2016/05/indulhentsiji-dlya-rosijskoji-movy/

Lenec, Kateryna (Ленець Катерина) 2000. Суржик. In: Ruszanickij, V. – Taranenko, O. szerk. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 616.

Levenec, J. és mtsai (Левенець Ю. та ін.) szerk. 2008. *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса.

Levickij, Koszty (Левицький Кость) 1926. *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914*. Львів: Друкарня О. О. Василіян.

dc_1478_17

Litván György – Varga F. János szerk. 1991. *Jászi Oszkár válogatott levelei.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.
Lizanec, Petro 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján).* Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.
Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 1976. *Венгерско-украинские межъязыковые связи. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
Lizanec, Petro (Лизанець П.) 1979. *Атлас лексичних мадьяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР.* Ужгород.
Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 1994. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття. *Acta Hungarica* III: 125–130.
Lizanec, Petro (Лизанец Петро) 2000. Мадяризм. In: Русанівський В. – Тараненко О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. П. Бажана. 298.
Ljavinec, M. (Лявинец М.) 2008. Иван Гарайда. *Русинськый світ* 2008/1: 7–8.
Lopata, A. (Лопата А.) 2015. Луганськ: спекотне літо 2014 року. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг* 3: 175–177.
Lozyns'kyi, Roman (Лозинський Роман) 2006. Тенденції мовної ситуації в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія географічна* 33: 217–227.
Lozyns'kyi, Roman (Лозинський Роман) 2008. *Мовна ситуація в Україні*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
Lucsik, V. (Лучик В.) 2008. *Вступ до слов'янської філології.* Київ: Видавничий центр „Академія".
Macjuk, Galina (Мацюк Галина) 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики.* Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
Macjuk, Romko 2015. Гріх. *Портал мовної політики* 2015.11.12. http://language-policy.info/2015/11/roman-matsyuk-hrih/
Macjuk, Romko 2016. За що гинуть російськомовні? *Портал мовної політики* 2016.1.1. http://language-policy.info/2016/01/za-scho-hynut-rosijskomovni/
Mackey, William 1967. *Bilingualism as a World Problem/Le bilingüisme: phenomène mondial.* Montreal: Hervest Hoose.
Mackey, William 1970. The description of bilingualism. In: Joshua Fishman ed., *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton. 554–588.
Mackey, William 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society.* Berlin: Walter de Gruyter. Vol. 1: 699–713.
Magocsi, Paul Robert 1978. *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848–1948.* Cambridge: Harvard University Press.
Magocsi, Paul Robert 1993. *The Rusyns of Transcarpathia. Minorities in Central and Eastern Europe*. London: Minority Rights Group International Report.
Magocsi, Paul Robert 1994. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948).* Ужгород: Поличка „Карпатського краю".
Magocsi, Paul Robert 1995a. A New Slavic Language is Born. *East European Politics and Societies.* Vol. 9, No 3: 534–537.
Magocsi, Paul Robert 1995b. Русинське питання. *Політична думка* 2–3 (6): 105–115.
Magocsi, Paul Robert 1996. *A New Slawic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia.* New York: Columbia University Press.
Magocsi, Paul Robert 2004. Языковой вопрос. In: Magocsi, Paul Robert ed. *Русиньскый язык*, 85–112. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskej.
Magocsi, Paul Robert 2005a. *Jews in Transcarpathia: A brief historical outline*. Видавництво Падяка, Ужгород.
Magocsi, Paul Robert 2005b. *Євреї на Закарпатті. Короткий історичний нарис. Jews in Transcarpathia. A brief historical outline.* Ужгород: Видавництво В. Падяка.
Magocsi, Paul Robert 2007a. *Історія України.* Київ: Критика.
Magocsi, Paul Robert 2007b. *Народ нивыдкы. Ілюстрована історія карпаторусинов.* Ужгород: Выдавательство В. Падяка.
Magocsi, Paul Robert 2011. Русинська нація? In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*, 258–267. Київ: Видавництво „К.І.С."
Magocsi, Paul Robert 2012. *Україна. Історія її земель та народів.* Ужгород: Видавництво В. Падяка.
Magocsi, Paul Robert 2015. The heritage of autonomy in Carpathian Rus' and Ukraine's Transcarpathian region. *Nationalities Papers* 43: 577–594.
Magocsi, Paul Robert 2016. A Borderland of Borders: The Search for a Literary Language in Carpathian Rus'. In: Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic lLnguages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 101–123.
Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam I. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1893.
Majboroda, Oleksandr (Майборода Олександр) 1999. *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму.* Киів: НаУКМА.
Majboroda, Oleksandr – Mykola Sulha – Volodimir Gorbatenko – Boris Azhnuk – Larysa Nagorna – Jurij Shapoval – Viktor Kotygorenko – May Panchuk – Vitalij Perevezij (Майборода Олександр, Шульга Микола, Горбатенко Володимир, Ажнюк Борис, Нагорна Лариса, Шаповал Юрій, Котигоренко Віктор, Панчук Май, Перевезій Віталій) et al eds. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
Majboroda, Oleksandr – Pancsuk, Maj (Майборода Олександа – Панчук Май) 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Oleksandr Maiboroda et al. eds. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 205–234.

dc_1478_17

Maitz Péter 2006. A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon. Egy nyelvi ideológia elemei. *Magyar Nyelv* 3: 307–322.

Makara, M. (Макара М.) 2006. Про деякі тутешні мовні реалії. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 231–237. Ужгород: Ліра.

Maksimovtsova, Karina 2013. *Contemporary Debates over Language Policy regarding Ethnic Minorities in Latvia and Ukraine: The Discourse of Russian-Language Press.* Bielefeld–St. Petersburg: Working Papers 2013, № 2.

Malinkovich, Vladimir (Малинкович Владимир) 2005. Степень украинизации образования на Украине. http://www.igpi.ru/info/people/malink/1111152776.html (2015.6.27.).

Maljar Ljubov (Маляр Любов) 2008. Українська література на сторінках шкільних підручників А. Волошина та О. Маркуша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія, філологія* 18: 30–35.

Marácz, László 2012. Multilingualism in the Transleithanian part of the Austro-Hungarian Empire (1867–1918): Policy and practice. *Jezikoslovlje* 13/2: 269–298.

Marcsuk, Natalija (Марчук Наталія) 2011. Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 4–5: 129–136.

Marina Gyula 1977/1999. *Ruténsors – Kárpátalja végzete.* Nagyszőlős: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Marina, V. (Марина В.) 1997. Этнокультурный ренесанс румынов Закарпатья. In: *Матеріали науково-практичної конференції „Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*, 110–115. Ужгород: УжДУ.

Marples, R. David 2007. *Heroes and villains: creating national history in contemporary Ukraine*. Budapest, Central European University Press.

Marten, Heiko F., Sanita Lazdiņa, Solvita Pošeiko & Sandra Murinska 2012a. Between Old and New Killer Languages? Linguistic Transformation, Lunguae Francae and Languages of Tourism in the Baltic States. In: Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens & Carla Bagna eds. *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang. 289–308.

Marten et al. 2012b. Marten, F. Heiko, Van Mensel, Luk & Durk Gorter 2012. Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. In: Durk Gorter, Heiko F. Marten Luk & Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 1–15.

Marushiakova E. – Popov, V. 2003. Ethnic Identities and Economic Strategies of the Gypsies int he Countries of the former USSR. In: W. Holzwarth – T. Herzog eds. Nomaden und Sesshafte – Fragen, Methoden, *Ergebnisse.* Halle: Orientwissenschaftliches Zentrum, der Martin-Luther-Universität. 289–310.

Marushiakova, E. – Popov, V. 2016. Identity and Language of the Roma (Gypsies) in Central and Eastern Europe. In T. Kamusella, M. Nomachi & C. Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 26–54.

Maruszik, Tarasz (Марусик Тарас) 2015a. Больові місця чинного українського мовного законодавства. *Портал мовної політики* July 8, 2015. http://language-policy.info/2015/07/taras-marusyk-bolovi-mistsya-chynnoho-ukrajinskoho-movnoho-zakonodavstva/

Maruszik, Tarasz (Марусик Тарас) 2015b. Чиїми «молитвами» закон Колесніченка–Ківалова живе й перемагає. *Портал мовної політики* Juny 16, 2015. http://language-policy.info/2015/06/taras-marusyk-chyjimy-molytvamy-zakon-kolesnichenka-kivalova-zhyve-j-peremahaje/

Maruszik, Tarasz (Марусик Тарас) 2016. День слов’янської писемності і культури: декомунізація буде неповна без дерусифікації. *Портал мовної політики*, 12.06.2016. http://language-policy.info/2016/06/den-slov-yanskoji-pysemnosti-i-kultury-dekomunizatsiya-bude-nepovna-bez-derusyfikatsiji/ (letöltve: 2017. 08. 24.)

Masaryk, Tomáš Garrigue (Масарик Т. Г.) 1923. *Словяне по войнѣ.* Ужгород.

Masaryk, Tomáš Garrigue 1925. *Světová revoluce: Za války a ve válce, 1914–1918*. Prague: Orbis.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 1999. *Мова і політика.* Київ: Соняшник.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2002. Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах* 2002/3: 11–13.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір.* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2007. *(У)мовна (У)країна*. Київ: Темпора.

Maszenko, Larizsa 2009. Language situation in Ukraine: Sociolinguistic analysis. In: Juliane Besters-Dilger ed. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt: Peter Lang. 101–137.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2010. *Нариси з соціолінгвістики.* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2011. *Суржик: між мовою і язиком.* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2013. Маніпулятивні стратегії дискримінації української мови на телебаченні радянської і пострадянської України. *Мовознавство* 5: 83–88.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2015. Мовознавча солідарність по-українськи. *Портал мовної політики*, 24.09.2015. http://language-policy.info/2015/09/larysa-masenko-movoznavcha-solidarnist-po-ukrajinsky/ (letöltve: 2017. 08. 24.)

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2016. Якою мовою говорить патріотизм? *Портал мовної політики* 2016.11.1. http://language-policy.info/2016/11/yakoyu-movoyu-hovoryt-patriotyzm/

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) szerk. 2005. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали.* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.

dc_1478_17

Maszenko, Larisza – Horobets, Olena (Масенко Лариса – Горобець Олена) 2015. Офіційна двомовність не об'єднує країну, а сприяє її розпаду. *Портал мовної політики* Juny 15, 2015. http://language-policy.info/2015/06/larysa-masenko-ofitsijna-dvomovnist-ne-ob-jednuje-krajinu-a-spryyaje-jiji-rozpadu/

Maszenko, Larysa – Orel, Maya (Масенко Лариса – Орел Майа) 2014. Нам потрібен мовний кордон із Росією. Сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста. *Портал мовної політики* December 26, 2014. http://language-policy.info/2014/12/nam-potriben-movnyj-kordon-iz-rosijeyu-suchasna-movna-polityka-ukrajini-ochyma-sotsiolinhvista/

Määttä, Simo K. 2005. The European Charter for Regional or Minority Languages, French Language Laws, and National Identity. *Language Policy* 4: 167–186.

Maxwell, Alexander 2003. Literary Dialects in China and Slovakia: Imagining Unitary ationality with Multiple Orthographies. *International Journal of Sociolinguisitics* 164: 129–149.

May, Stephen 2006. Language Policy and Minority Rights. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 255–272.

Mayer Mária 1977. *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mayer, Maria 1997. *The Rusyns of Hungary: political and social developments, 1860–1910.* East European Monographs. New York: Columbia Univ. Press.

Mazurok, Igor (Мазурок Ігор) 2010. *Правове становище Закарпаття у 1939–1944 рр.* Ужгород: Карпатська Вежа.

Mazurok, I. – Penyak, P. – Severa, M. (Мазурок О. – Пеняк П. – Шевера М.) 2003. *Володимир Вернадський про Угорську Русь.* Ужгород: Ужгородський національний університет – Інститут українознавста ім. І. Крип'якевича.

Medvegyev, Oleg (Медведєв Олег) 2007. *Мовний баланс України.* http://uabooks.info/ua/book_market /analytics/?pid=2386

Melnyk, Mykola (Мельник Микола) 2012. Закон про мову: засади мовної політики чи засідка? *Дзеркало тижня* № 25. http://gazeta.dt.ua/LAW/zakon_pro_movu_zasadi_movnoyi_politiki_chi_zasidka.html

Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010a. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації.* Ужгород: ПоліПрінт.

Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010b. Мовна політика в незалежній Україні. In: М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра". 681–703.

Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010c. Мовна політика Радянського Союзу (1945–1991). In: М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра". 668–681.

Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010d. Поняття мовної політики. In: М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра". 629–638.

Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mikašytė, Vilma 2017. Is the Samogitian dialect going ti die out? Implications of showing pride in being a Samogitian and attitudes towards Samogitianess on Samogitian Facebook Pages. *Sustainable Multilingualism* 10: 75–97.

Mikó Imre 1943. *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In: R. E. Asher et al eds., *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press. 613–614.

Misanics, Oleksza (Мишанич Олекса) 1999. *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму.* Київ: Обереги.

Misanics, Oleksza (Мишанич Олекса) szerk. 2002. *Волошин А. І. Вибрані твори.* Ужгород: Видавництво Закарпаття.

Misanics, Oleksza – Csucska, Pavlo (Мишанич Олекса – Чучка Павло) szerk. 1995. *Августин Волошин. Твори.* Ужгород: Ґражда.

Mokány Sándor 1966. *Венгерские заимствования в марамарошском украинском диалекте Закарпатской области.* Ленинград: Ленинградский государственный университет.

Molnár Anita 2009a. Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó. 439–446.

Molnár Anita 2009b. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 122–127.

Molnár Anita 2010a. A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. 189–201.

Molnár Anita 2010b. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 186–212.

Molnár Anita 2010c. Nyelvi ideológiák és nyelvválasztás összefüggéseiről a kárpátaljai magyarok körében. In: Kozmács István, Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 53–63.

Molnár Anita 2010d. Finomhangolás: a tannyelv és a nyelvválasztás. In: Csernicskó István szerk. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint. 80–85.

Molnár D. István 2009. A népességszám történeti alakulása. In: Baranyi Béla szerk. *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11*. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó. 164–174.

dc_1478_17

Molnár D. István 2013. *A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig*. PhD értekezés. Kézirat. Debrecen, 2013. https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/169062

Molnár József 2015. Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. *LIMES: A II. Rakoczi Ferenc Karpataljai Magyar Főiskola tudomanyos evkonyve* 2: 51–62.

Molnár József 2016. Національна ідентичність нащадків етнічно змішаних (українсько-угорських) закарпатських родин за даними перепису населення та анкетного опитування. In: Sándor Berghauer Sándor ed. *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 166–174.

Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

Molnár József – Molnár D. István 2010. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai. In: Csernicskó István szerk. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet. 15–32.

Molnár, József – Csernicskó, István – Braun, László 2016. Cigányok Kárpátalján. In: Ferenc Szilágyi & János Pénzes eds. *Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében.* Nagyvárad: Partium Kiadó. 91–108.

Moravčík, Ján 1862. Úvahy o budúcom postaveniu slovenského národa v Uhrách. *Pešťbudínské vedomosti* 1 (2), március 20.: 1.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2008. Чи наманався Олександр Духнович створити русинську літературну мову? *Україна модерна* 13: 222–235.

Moser, Michael 2009a. Did Aleksandr Dukhnovych strive to create a Rusyn literary language?. In Paul Best and Stanislaw Stephien eds. *Does a fourth Rus' exist?: Concerning cultural identity in the Carpathian Region*. Przemyśl and Higganum: South-Eastern Research Institute in Przemyśl. 63–80.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2009b. „Граматика руського языка" Івана Панькевича та Галицька українська мова в Підкарпатті. In: Квестослава Копорова ed. *Studium Carpato-Ruthenorum 2009. Штудії з карпаторусиністікы*. Пряшів: Пряшівська університа в Пряшові – Інститут русинського языка і культуры. 68–93.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011a. Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia* IX: 231–251.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011b. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С." 111–123.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011c. Шляхи „українізації: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István Udvari (1950–2005)*, 247–276. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2012. *Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки.* Львів: Українознавча наукова бібліотека НТШ.

Moser, Michael 2013. *Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovych (25 February 2010–28 October 2012).* Stuttgart: ididem–Verlag.

Moser, Michael 2014. Milyen nyelven beszéltek Kárpáti Ukrajnában: politikai vagy nyelvészeti kérdés? In: In: Fedinec Csilla szerk. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Pozsony: Kalligram. 296–307.

Moser, Michael 2016. Rusyn: A New–Old Language In-between Nations and States. In: Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders.* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 124–139.

Moser, Michael – Portnov, Andriy (Мозер Міхаель – Портнов Андрій) 2012. «За теперішніх обставин офіційна одномовність, як не парадоксально, є важливою передумовою для фактичної багатомовності країни». *Historians.in.ua* 14 June 2012.

Moser, Michael – Levkova, Anastasija (Мозер Міхаель – Левкова Анастасія) 2016. "Дві державні мови в Україні – це крок не до Швейцарії чи Фінляндії, а до Білорусі". *Портал мовної політики* 12.04.2016. http://language-policy.info/2016/04/mihael-mozer-dvi-derzhavni-movy-v-ukrajini-tse-krok-ne-do-shvejtsariji-chy-finlyandiji-a-do-bilorusi/

Motyl, Alexander J. 1987. *Will the Non-Russians Rabel? State, Ethnicity and Stability int he USSR.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Musinka, M. (Мушинка М.) 2010. Політичне русинство на сучасному етапі. *Персонал* 1: 101–109.

Muth, Sebastian 2015a. 'Ruralscapes' in post-Soviet Transnistria: Ideology and language use on the fringes of a contested space. In: M. Laitinen – A. Zabrodskaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions.* Frankfurt am Main: Peter Lang. 199–231.

Muth, Sebastian 2015b. Russian as a commodity: medical tourism and the healthcare industry in post-Soviet Lithuania. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1115002

Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig.* Budapest: BIP.

Nádor Orsolya 2011a. Nyelvpolitika és oktatás – történeti háttérvázlat. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*, 21–55. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Nádor Orsolya 2011b. The Position of the Hungarian Language. In: Nándor Bárdi – Csilla Fedinec – László Szarka eds. *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, 493–502. New York: Columbia University Press.

Nádor Orsolya – Szarka László szerk. 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

dc_1478_17

Nagy Noémi 2015a. *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája.

Nagy Noémi 2015b. Linguistic Legislation in Hungary during the Era of Dualism. In: M. Wakounig – F. Kühnel eds. *Central Europe (Re-)visited – A Multi-Perspective Approach to a Region*. Berlin – Wien: LIT Verlag. 229–245.

Nahmanovics, V. (Нахманович В.) 2004. Динаміка етнонаціональних процесів в Україні і завдання державної етнополітики. In: *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду*. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень. 91–107.

Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2005. *Політична мова і мовна політика: Діапазон можливостей політичної лінгвістики.* Київ: Світогляд.

Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2008. *Регіональна ідентичність: український контекст.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2011. *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Nalivajko, Szeverin (Наливайко Северин) 2014. Ленінопад. *Країна*, 2014. október 21. http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_leninopad/584056 (letöltve: 2017. 08. 24.)

Nebesznik, Ivan (Небесник Іван) 1993. Українська мова в гімназіях, учительських семінаріях і торговельній академії Закарпаття в 1919–1938 роках. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 237–244.

Nedzelszkij, Jevgenyij (Недзѣльскій Евненій) 1932. *Очеркъ карпаторусской литературы.* Ужгородъ: Изданіе Подкарпаторусскаго Народопросвѣтительнаго Союза.

Nekvapil, Jiři 2007. On the relationship between small and large Slavic languages. *International Journal of the Sociology of Language* 183: 141–160.

Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

Neustupny, J. V. 1970. Basic Types of Treatment of Language problems. *Linguistic Communications* 1: 77–100.

Niederle, Lubor 1919. Dva problémy Karpatské Rusi. *Národní listy* (Június 1.): 2.

Nyimcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2000a. Державна мова. In: *Українська мова. Енциклопедія*, 126–128. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана.

Nyimcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2000b. Закарпатський говір. In: *Українська мова. Енциклопедія*, 174–176. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. П. Бажана.

Nyimcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2013. „Кодифікувати" нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! *Українська мова* 47(3): 3–26.

Nyomárkay István 1997. A szerbhorvát nyelvkérdés. *Magyar Nyelvőr* 121/2: 204–213.

Oficinszkij, Roman 2010a. Etnikai-kulturális összefüggések. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 178–184.

Oficinszkij, Roman 2010b. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 233–245.

Oficinszkij, Roman (Офіцинський Роман) 2010c. Закарпатська Україна, 1944–196. In: Vehes Mikola és Fedinec Csilla szerk. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра". 271–283.

Oliynyk, O. (Олійник, О.) 2013. Особливості співіснування та взаємодії мов у мовному ландшафті міста (на матеріалі знаків Києва). *Філологічні науки* 1: 223–227.

Onuch, O. (2015) EuroMaidan Protests in Ukraine: Social Media Versus Social Networks. *Problems of Post-Communism* 62: 1–19.

Onuch, Olga 2015. EuroMaidan Protests in Ukraine: Social Media Versus Social Networks. *Problems of Post-Communism* 62: 1–19.

Opinion 2011. Opinion ont he Draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25-26 March 2011). http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)008-e

Ormos Mária 2000. *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában* I–II. kötet. Budapest: PolgArt Könyvkiadó.

Orosz Ildikó 1992. Non scholae, sed vitae... A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp. 52–63.

Orosz Ildikó 1995. *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság első évtizedében (1989–1999).* Ungvár: PoliPrint.

Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005).* Ungvár: PoliPrint.

Orosz Ildikó szerk. 2007. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében.* Ungvár: PoliPrint.

Orosz Ildikó – Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Bátyi Szilvia 2011. A magyar oktatás Kárpátalján. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 213–277.

Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Tinta Publishers.

Orosz János 2005. *Szerb–magyar közigazgatási és jogi szótár.* Újvidék: Magyar Szó Lapkiadó.

dc_1478_17

Orosz Kálmán 1942. *A kárpátaljai magyar közigazgatás szervezete és munkája a felszabadulás után.* Debrecen: kézirat (doktori értekezés). http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/117719

Orosz Örs 2013. Egy új fenomén – anyanyelvhasználati mozgalmak. In: Tóth K. (szerk.) *Nyelvi jogok 1. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában. Jogsegélyszolgálat 2009–2011.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 311–316.

Orosz Örs szerk. (Horony Ákos – Orosz Örs – Szalay Zoltán) 2012. *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Ortutay Katalin 2011. *A franciaországi kisebbségi nyelvek a hatalom árnyékában.* Budapest: Gondolat Kiadó.

Osnach, Serhyi (Оснач Сергій) 2015. Мовна складова гібридної війни. *Портал мовної політики* June 13, 2015. http://language-policy.info/2015/06/serhij-osnach-movna-skladova-hibrydnoji-vijny/

Ozolins, Uldis 2003. The impact of European accession upon language policy in the Baltic states. *Language Policy* 2: 217–238.

Öllős László 2004. *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.

Öllős László 2013. A nyelvi jogok és a nemzeti egyenlőség. In: Tóth Károly szerk. *Nyelvi jogok. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában I.* Somorja: Fórum Társadalomkutató Intézet. 15–24.

Pahirja, Olekszandr (Пагіря Олександр) 2012. *Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГ і БУЗУЛУК до рідних Карпат 1939–1949. Архівні документи і матеріали.* Ужгород: Карпати.

Pahomova, Szvitlana (Пахомова Світлана) 2006. Кафедра словацької філології: десятиліття творчості і звершень. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 170–175.

Pajkos, O. (Пайкош О.) 1993. Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років XX ст. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 251–259.

Paládi-Kovács Attila 1984. Kárpát-ukrán telepek Észak-Magyarországon. In Kunt Ernő, Szabadfalvi József és Viga Gyula szerk. *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 129–134.

Pálesch Ervin dr. szerk. 1920. *Cseh-szlovák törvények és rendeletek gyűjteménye. 1920. évfolyam*. Szerkesztette, magyarra fordította és jegyzetekkel kísérte: Prešov: Molnár Jenő Könyvkereskedő Kiadása.

Pancsuk, Maj (Панчук Май) 1995. Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3 (6): 116–123.

Panykevics, Ivan (Paňkevič, Ivan) 1923. Jazyková otázka v Podkarpatské Rusi. In: Chmelař, J. – Klíma, S. – Nečas, J. ed. *Podkarpatská Rus*, 130–150. Praha.

Panykevics, Ivan (Панькевич Іван) 1938. *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей.* Prága: Orbis.

Papp Richárd 2005. Etnikai jelentéstartalmak Kárpátalján egy zsidó életútinterjú tükrében. In: Beregszászi Anikó–Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász. 68–85.

Papp Z. Attila 2010a. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 480–498.

Papp Z. Attila 2010b. Itt és ott: integrációs kihívások a magyarországi kisebbségi és a határon túli magyar oktatásban. *Regio* 4: 73–108.

Papp Z. Attila 2012. Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio* 24/1: 3–23.

Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái.* Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.

Pastor, Peter 2014. Kárpátalja kérdése a magyar–szovjet kapcsolatokban, 1938–1945. In: Fedinec Csilla szerk. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Pozsony: Kalligram. 261–284.

Patten, Alan – Kymlicka, Will 2003. Language rights and political theory: Context, issues, and approaches. In W. Kymlicka – A. Patten eds. *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press. 1–51.

Paulston, Christina Bratt – Heidemann, Kai 2006. Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 292–310.

Pavlenko, Aneta 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 26:78–99.

Pavlenko, Aneta 2008. Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11(3–4): 275–314.

Pavlenko, Aneta 2009. Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics* 17(1–2): 247–274.

Pavlenko, Aneta 2010. Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. In: Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael and Monica Barni eds. *Linguistic Landscape in the City.* Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 133–150.

Pavlenko, Aneta 2011. Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* 10: 37–58.

Pavlenko, Aneta 2012. Transgression as the Norm: Russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine. In: D. Gorter, H. F. Marten, L. Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape.* Basingstoke: Palgrave Macmillan. 36–56.

Pavlenko, Aneta 2013. Multilingualism in Post-Soviet successor states. *Language and Linguistics Compass* 7(4): 262–271.

Pavlenko, Aneta 2015. Why diachronicity matters in the study of linguistic landscapes. *Linguistic Landscape* 1(1/2): 114–132.

Pavlenko, Aneta 2017a. Russian-friendly: How Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2017, issue 4. DOI: 10.1080/13670050.2015.1115001

Pavlenko, Aneta 2017b. Языковые ландшафты и другие социолингвистические методы исследования русского языка за рубежом. *Russian Journal of Linguistics* 21 (3): 493–514.

dc_1478_17

Pavlenko, Georgij 1997. A németek letelepedése Kárpátalján a 18–19. században (Telephelyek, irányzatok, következmények). In *Levéltári Évkönyv 12.* Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára. 37–48.
Pavlovics, N. (Павлович Н.) 1926. *Русская культура и Подкарпатская Русь.* Ужгородъ.
Penckófer János (Eperjesi) 2003. *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. Század második felében.* Budapest: Magyar Napló – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.
Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Kolozsvár: Kom-Press Korunk Baráti Társaság.
Péntek János 2002. A bevehetetlen vár: a román nyelv. *Krónika* 2002. december 7–8.
Péntek János 2007. Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás. *Pro Minoritate* Tavasz: 53–62.
Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 136–152.
Péntek János 2011. *Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyermek?* Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
Pennycook, Alastair 2000. Language, ideology and hindsight: Lessons from colonial language policies. In Thomas Ricento ed. *Ideology, politics, and language policies: Focus on English*. Amsterdam: John Benjamins. 49–65.
Petrássevich Géza 1901. Descriptiones bonorum regalium in terris Ukraino-Russicis… *Századok* 35/8: 747–750.
Petro, N. Nicolai 2014. Ukraine's Ongoing Struggle with its Russian Identity. *World Politics Review* (May 6, 2014). 1–10.
Phillipson, Robert 2003. *English-Only Europe? Challenging Language Policy.* London: Routledge.
Phillipson, Robert – Rannut, Mart – Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson eds. *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1–22. Berlin: Mouton de Gruyter.
Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1995. Linguistic Rights and Wrongs. *Applied Linguistics, 16*(4), 483–504.
Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 97/1: 12–30.
Pilipenko, Gleb (Пилипенко Глеб) 2011. *Сербский язык воеводинских венгров (с учётом функционирования словенского языка прекмурских венгров и порабских словенцев).* Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
Pipas, Volodimir (Піпаш Володимир) 2011. Політичний підтекст русинського питання. *Регіоналістика* 1: 36–38.
Pipas, Volodimir (Піпаш Володимир) 2012. Політичний підтекст „русинського питання" на Закарпатті. *Закарпаття онлайн* 2012. február 2. http://zakarpattya.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskoho-pytannia-na-Zakarpatti
Pirigyi I. 1990. *A magyarországi görög katolikusok története. I.* Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola.
Pisano, Jessica – Simonyi, André 2016. Post-Soviet or Eurasian Lands? Rethinking Analytic Categories in the Ukraine–EU and Russia–China Borderlands. In: Tone Bringa – Hege Toje eds. *Eurasian Borderlands: Spatializing Borders in the Aftermath of State Collapse*. Palgrave Macmillan. 27–58.
Plišková, Anna (Плїшкова Анна) 2008. *Русинскый язык на Словенску (Короткый нарис історії і сучасности).* Пряшів: Світовый конґрес Русинів.
Polese, Abel 2011. Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? *Studies of Transition States and Societies* 3(3): 36–50.
Pomichál Richárd 2007. Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007/2: 63–85.
Pop, Dimitrij (Поп, Димитрій) szerk. 2001. *Русинськый синонімічный словарь.* Ужгород: Видавництво Падяка.
Pop, Dimitrij (Поп, Димитрій) szerk. 2007. *Словарь русинсько-украйинсько-руський и русско-украинско-русинский.* Ужгород: Видавництво Падяка.
Pop, Ivan (Поп Иван) 2001. *Энциклопедия Подкарпатской Руси.* Ужгород: Издательство В. Падяка.
Pop, Ivan (Поп Иван) 2010. Освобождение Подкарпатской Руси Красной Армией и ее аннексия Советским Союзом (1944–1945). *Russkii vopros – Our Analyses* 2010/1: 1–12.
Popély Gyula 1990. A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés. *Regio* 1: 66–89.
Portnov, Andrej 2009. Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In Fedinec Csilla–Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony: Kalligram Kiadó. 11–49.
Poznyak, Dmitro (Позняк Дмитро) 2007. Комунікативні сфери української та російської мов у регіональному вимірі. *Соціальна психологія* 1: 53–69.
Prostir svobody (Простір свободи) 2015. В Україні триває повзуча русифікація – результати дослідження. *Портал мовної політики* July 8, 2015. http://language-policy.info/2015/07/v-ukrajini-tryvaje-povzucha-rusyfikatsiya-rezultaty-doslidzhennya/
Puskás Julianna 1982. *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
Puskas, Andrej (Пушкаш Андрей) 2006. *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945.* Москва: Институт славяноведения РАН, Издательство «Европа».
Puzey, G. 2012. Two-Way Traffic: How Linguistic Landscapes Reflect and Influence the Politics of Language. In D. Gorter, H. F. Marten & L. Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 127–147.
Rácz, András 2015. *Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist.* Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs.
Rada 2015. *Zakarpattya Region*. Ukraine Today: Catalog of leading enterprises of Ukraine. www.rada.com.ua/eng/RegionsPotential/Zakarpattya
Radcsuk, Vitalij (Радчук Віталій) 2002a. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Дивослово* 2: 2–5.
Radcsuk, Vitalij (Радчук Віталій) 2002b. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство* 2–3: 39–45.

dc_1478_17

Radevics-Vinnickij, Jaroszlav – Ivanisin, Vaszil (Радевич-Винницький Ярослав – Іванишин Василь) 2012. *Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України.* Львів: Видавництво „Апріорі".

Radevics-Vinnickij, Jaroszlav (Радевич-Винницкий Ярослав) 2013. Актуальний історизм і проблема мовних прав в Україні. *Мовознавство* 5: 61–67.

Raento, P., A. Hämäläinen, H. Ikonen, & N. Mikkonen (2004) Striking Stories. A Political Geography of Euro Coinage. *Political Geography* 23/8: 929–995.

Rannut, Mart 1995. Beyond Linguistic Policy: the Soviet Union versus Estonia. In: Tove Skutnabb-Kangas–Robert Phillipson eds. *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 179–208.

Rannut, Mart (Раннут Март) 2004. *Пособие по языковой политике.* Таллин: Tallin Pedagogical University.

Reershemius, Gertrud 2011. Reconstructing the past? Low German and the creating of regional identity in public language display. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 32(1): 33–54.

Renan, Ernest 1995. Mi a nemzet? In Bretter Zoltán–Deák Ágnes szerk. *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Pécs: Tanulmány. 171–187.

Ricento, Thomas 2006a. Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 3–9.

Ricento, Thomas 2006b. Methodological Perspectives in Language Policy: An Overview. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 129–134.

Ricento, Thomas 2006c. Topical Areas in Language Policy: An Overview. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 231–237.

Ricento, Thomas 2015. Foreword. In: Francis M. Hult – David Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide.* Malden, MA: Wiley Blackwell. xii–xiv.

Ricento, Thomas ed. 2006. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method.* Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.

Rjabcsuk, Mikola (Рябчук Микола) 2000. *Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націєтворення.* Київ: Критика.

Rjabcsuk, Mikola (Рябчук Микола) 2003. *Дві України: Реальні межі, віртуальні війни.* Київ: Критика.

Rjabcsuk, Mikola 2002. Két Ukrajna. Miért bizonytalanok az ukránok? *Tr@nsit online* 2002/23: 11–20.

Rjabcsuk, Mikola 2015. *A két Ukrajna.* Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet.

Rjabosapko, Leonyid (Рябошапко Леонід) 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.

Romsics Ignác 2001. Nemzet és állam a modern történelemben. *Rubicon* 12: 8–9: 112–113.

Romsics Ignác 2008. *Történelem, történetírás, hagyomány.* Budapest: Osiris Kiadó.

Romsics Ignác 2010. *Magyarország története a XX. században.* Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest: Osiris.

Rónai András szerk. 1945/1993. *Közép-Európa Atlasz.* Budapest: Szent István Társulat – Püski Kiadó (az 1945. évi változat fakszimile kiadása).

Rot Sándor 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok.* Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.

Ruda, Olena (Руда Олена) 2012. *Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі.* Київ: Інститут української мови НАН України.

Rudnyckyj, Jaroslav 1967. *Language rights and Linguicide.* Munich: Ukrainian Technological University.

Rusinko, Elaine 2003. *Straddling Borders: Literature and Identity in Subcarpathian Rus'.* Toronto: University of Toronto Press.

Rusinko, Elana 1996. Between Russia and Hungary: Foundations of literature and national identity in Subcarpathian Rus'. *Slavonic & East European Review* 74(3): 421–444.

Ruszák, Julij (Русакъ Юлій) 1927. *Очерки культурной исторіи Подкарпатской Руси.* Ужгородъ: Типографія Школьной Помощи.

Ruszanyivszkij, Vitalij – Taranenko, Olekszandr szerk. (Русанівський Віталій – Тараненко Олександр) 2000. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. П. Бажана.

Rutland, Peter 2015. An Unnecessary War: The Geopolitical Roots of the Ukrainian Crisis. In: Agnieszka Pikulicka-Wilcewska and Richard Sakwa ed. *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives.* Bristol: E-International Relations Publishing. 129–140.

Ryazanova-Clarke, Lara 2014. Introduction: The Russian Language, Challenged by Globalisation. In: Lara Ryazanova-Clarke ed. *The Russian Language outside the Nation*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press. 1–32.

Rybka, Antonina (Рибка Антоніна) 2016. Українська мова й комерція: несумірність чи перспектива. *Портал мовної політики* 2016.03.28. http://language-policy.info/2016/03/ukrajinska-mova-j-komertsiya-nesumirnist-chy-perspektyva/

S. Benedek András 1994. A magyarok Kárpátalján. In: Kovacsics József szerk. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. 175–178.

S. Benedek András 2003. *A gens fidelissima: a ruszinok.* Budapest: Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzata.

Sakwa, Richard 2016. *Háború a határon. Ukrajna üllő és kalapács között.* Budapest: Európa.

Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, okatás*. Szeged: JGYF Kiadó. 7–48.

Sándor Klára 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 959–995.

Sándor Klára 2011. *Nyelvrokonság és hunhagyomány.* Budapest: Typotex.

Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv.* Bicske: SZAK Kiadó.

Sándor Klára 2016. *Nyelv és társadalom.* Budapest: Krónika Nova.

dc_1478_17

Schiffman, Harold 2006. Language Policy and Linguistic Culture. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method.* Blackwell Publishing Ltd. 111–125.

Schmidt, Ronald 2006. Political Theory and Language Policy. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method.* Blackwell Publishing Ltd. 95–110.

Scollon, R. – Scollon, S.W. 2003. *Discourses in place: Language in the material world.* London, UK: Routledge.

Scsegolev, Szergej (Щеголевъ Сергѣй) 1912. *Украинское движеніе, какъ современный этапъ южнорусскаго сепаратизма.* Кіевъ.

Sebba, Mark 2013. The visual construction of language hierarchy: The case of banknotes, coins and stamps. *Journal of Language and Politics* 12(1): 101–125.

Sebestyén Árpád é.n. *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen.* Kézirat év és hely nélkül.

Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Kyiv: State Committee of Ukraine for Nationalities and Migration, 2006. http://www.coe.int/t/e/human_rights/-minorities/2._framework_convention_(monitoring)/2._monitoring_mechanism/3._state_reports_and_unmik_kosovo_report/2._second_cycle/PDF_2nd_SR_Ukraine_eng.pdf

Semsucsenko, Jurij – Gorbatenko, Volodimir (Шемшученко Юрій – Горбатенко Володимир) 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 157–173.

Séra Magdolna 2009a. Az iskolai tannyelvválasztás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határhelyzetek II. Kultúra, oktatás, nyelv, politika*. Budapest: Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium. 241–268.

Séra Magdolna 2009b. Képzelet és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 154–157.

Séra Magdolna 2010a. Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre, irányított beszélgetések alapján). In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 161–185.

Séra Magdolna 2010b. Magyar vagy ukrán? Érvek és ellenérvek a szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. 204–212.

Shamshur, Oleg – Izhevskaya, Tatiana 1994. Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine. *Current Issuses in Language in Society.* Vol. 1 (1994). No. 1: 29–39.

Shevchenko, Larysa (Шевченко Лариса) 2013. Конституційна норма в суспільній дискусії щодо мовних прав в Україні. *Мовознавство* 5: 37–41.

Sevcsuk, Hanna – Tracs, Nadiya (Шевчук Ганна – Трач Надія) 2009. Мовна політика після помаранчевої революції. *Маґістеріум* 37: 97–104.

Shevchuk, Yuri (Шевчук Юрій) 2015. Мовна шизофренія. Quo vadis, Україно? Івано-Франківськ: Discursus.

Shevchuk, Yuri – Oliynyk, Yevhenia (Шевчук Юрій – Олійник Євгенія) 2015. Російськомовними патріотами маніпулюють – викладач Колумбійського університету. *Портал мовної політики* June 20, 2015. http://language-policy.info/2015/06/rosijskomovnymy-patriotamy-manipulyuyut-vykladach-kolumbijskoho-universytetu/

Shevchuk, Yuri – Palazhyi, Halyna (Шевчук Юрій – Палажій Галина) 2015. Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. *Портал мовної політики* September 19, 2015. http://language-policy.info/2015/09/yurij-shevchuk-movna-shyzofreniya-nova-potuzhna-forma-rusyfikatsiji/#more-1780

Shevchuk, Yuri – Vlasiuk, Hanna (Шевчук Юрій – Власюк Ганна) 2015. Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію «мовною шизофренією». *Портал мовної політики* July 5, 2015. http://language-policy.info/2015/07/dvomovnist-yak-hvoroba-profesor-kolumbijskoho-universytetu-nazyvaje-ukrajinsku-movnu-sytuatsiyu-movnoyu-shyzofrenijeyu/

Shevelov, George Y. 1986. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* X: 70–170.

Shevelov, George Y. 1987a. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* XI: 118–224.

Shevelov, Jurij (Шевельов Юрій) 1987b. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус.* Київ: Сучасність.

Shohamy, Elana 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches.* London: Routledge.

Shohamy, Elana 2015. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape* 1(1/2): 152–171.

Shohamy, Elana – Waksman, Shoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In: Elena Shohamy & Dork Gorter eds. *Linguistic landscape: Expanding the scenery.* New York–London: Routledge. 313–331.

Shulman, Stephen – Bloom, Stephen 2014. Does Nation Building Increase the Strength of Citizen Loyalty? Theoretical and Empirical Investigations of Ukrainian Nationalism. *Polity* 46: 354–380.

Shumlianskyi, Stanislav (Шумлянський Станіслав) 2006. „Мовне питання" після парламентських виборів: від політичної кон'юктури до державної політики. *Політичний менеджмент* 3: 97–104.

Shumlianskyi, Stanislav 2010. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 135–161.

dc_1478_17

Shyshkin, Viktor (Шишкін Віктор) 2013. Мова як складник державотворення. *Мовознавство* 2–3: 221–231.
Silverstein, M. 1979. Language structure and linguistic ideology. In: P. Clyne, W. Hanks & C. Hofbauer (eds.) *The elements: A parasession on linguistic units and levels*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 193–247.
Simonyi, André – Pisano, Jessica 2011. The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. In: J. De Bardeleben – A. Hurrelmann eds. *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan. 222–238.
Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or Not – the Education of Minorities.* Clevedon: Multilingual Matters.
Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities.* London: A Minorities Rights Group Report.
Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Budapest: Teleki László Alapítvány.
Skutnabb-Kangas, Tove 1998a. *Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
Skutnabb-Kangas, Tove 1998b. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad" piac. *Fundamentum: az emberi jogok folyóirata* II/1–2: 7–25.
Skutnabb-Kangas, Tove 1999. Education of Minorities. In: Joshua A. Fishman ed. *Handbook of Language and Identity.* Oxford: Oxford University Press. 42–59.
Skutnabb-Kangas, Tove 2008. Human Rights and Language Policy in Education. In: *Encyclopedia of Language and Education*, Vol. 1 (Language Policy and Political Issues in Education), 2nd ed.. New York: Springer. 107–119.
Skutnabb-Kangas, Tove − Cummins, Jim 1988. Concluding remarks: Language for empowerment. In: Tove Skutnabb-Kangas − Jim Cummins eds. *Minority Education: From Shame to Struggle*. Clevedon–Philadelphia: Multilingual Matterns. 390–394.
Skutnabb-Kangas, Tove − Dunbar, Robert 2010. *Indigenous Children's Education as Linguistic Genocide and a crime Against Humanity? A Global View.* Geaidnu/Kautokeino: Gáldu Čála, Journal of Indigenous Peoples Rights no. 1/2010.
Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert eds. 1994. *Linguistic human rights.* Berlin: Mouton de Gruyter.
Smith, Raymond A. 1997. Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989–1992. *Harvard Ukrainian Studies* Vol. XXI (Number 1–2): 141–160.
Solchanyk, R. 1985. Language Politics in the Ukraine. In: *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter. 57–105.
Solchanyk, R. 1993. The Politics of Language in Ukraine. *RFE/RL Research Report* 2/10: 1–4.
Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen". Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 1: 167–180.
Sorbán Angella 2009. A nyelvválasztás és szociológiai háttere az oktatás különböző fokozatain. In: Bálint Emese és Péntek János szerk. *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 125–143.
Spira György 1977. Mészáros Károly önéletrajza előtt. *Századok* 111/3: 587–596.
Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy.* Cambridge: Cambridge University Press.
Spolsky, Bernard 2005. Is language policy applied linguistics? In: P. Bruthiaux, D. Atkinson, W.G. Eggington, W. Grabe, and V. Ramanathan eds. *Directions in Applied Linguistics*. Clevedon, UK: Multilingual Matters. 26–36.
Spolsky, Bernard 2009. *Language Management*. New York: Cambridge University Press.
Spolsky, Bernard 2012. What is language policy? In: Bernard Spolsky ed. *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press. 3–15.
Spolsky, Bernard ed. 2012. *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press.
Stark Tamás 2010a. „Budapest felé fordultak védelemért. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 247–251.
Stark Tamás 2010b. Holokauszt Kárpátalján. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 184–193.
Stec, Mikola (Штець Микола) 1969. *Літературна мова українців Закарпаття і східної Словаччини (після 1918).* Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво.
Štefánek, Anton 1922. Slovenská a československá otázka. *Prudy* 4: 1–7.
Stepanenko, Viktor 2003. Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Farimah Daftary – François Grin eds. *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute. 109–135.
Stepyko, M. – Nakonechnyi, V. (Степико М. – Наконечний В.) 2017. Сучасне русинство: етнополітичний проект чи криза української національної ідентичності. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 39–46.
Strikha, M. (Стріха М.) 1997. Суржик. *Березіль* 3–4: 135–142.
Strikha, M. 2001. Language and language policy in Ukraine. *Journal of Ukrainian Studies*, Volume 26/1–2: 239–248.
Struve, Kay (Штруве Кай) 2011. Селяни та українська нація в Австро-Угорській монархії та Російській імперії. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С." 167–181.
Subtelny, Orest 2009. *Ukraine: A History.* Toronto: University of Toronto Press.
Sulha, Mykola (Шульга Микола) 1995. Політико-правові моделі забезпечення прав національних меншин. *Бюлетень ДНЦ „Демократичні Ініціативи"* 14: 34–35.
Sulha, Olekszandr (Шульга Олександр) 2008. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 49–85.
Svidlov, Stanislav (Свідлов Станіслав) 2015a. Частка української мови на книжковому ринку України. *Портал мовної політики* Juny 10, 2015. http://language-policy.info/2015/06/chastka-ukrajinskoji-movy-na-knyzhkovomu-rynku-ukrajiny/

dc_1478_17

Svidlov, Stanislav (Свідлов Станіслав) 2015b. Частка україномовних пісень в ефірі українських радіостанцій. *Портал мовної політики* Juny 21, 2015. http://language-policy.info/2015/06/chastka-ukrajinomovnyh-pisen-v-efiri-ukrajinskyh-radiostantsij/

Szabó Ildikó 2006. Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. *Politikatudományi Szemle* 1: 201–250.

Szabó István 1937/1994. *Ugocsa megye*. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp – Új Mandátum Könyvkiadó (2., átdolgozott kiadás).

Szabó Oreszt 1913. *A magyar oroszokról (Ruthének).* Budapest: Nemzetiségi Ismertető Könyvtár.

Szaharda, V. – Tokar, M., Fernega, V. (Сагарда В. – Токар М. – Фернега В.) 2000. *Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття.* Ужгород: Ужгородська міська друкарня.

Szakál Imre 2012. „…Nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek". Az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájának néhány aspektusa. In: Szamborovszkyné Nagy Ibolya szerk. *„Így maradok meg hírvivőnek". In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére*. Ungvár: PoliPrint. 165–178.

Szakál Imre 2017a. „…rendeletek szóról-szóra lefordíttassanak…" Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919–1920-ban. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás.* Ungvár: RIK-U. 61–72.

Szakál Imre 2017b. *Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján.* Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram.

Szalai Andrea 2006. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények* 103: 163–204.

Szalai Andrea 2015. A cigány kisebbség nyelvei: szociolingvisztikai aspektusok. In: Orsós Anna szerk. *A romológia alapjai*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 117–150.

Szalay Zoltán 2011. Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 81–96.

Szarka László 1996. A cseh–szlovák kettéválás történeti háttere. *Új Forrás* 1996/6. szám (június).

Szarka László 1998a. A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Tóth László–Filep Tamás Gusztáv szerk. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* Budapest: Ister. I. kötet: 9–80.

Szarka László 1998b. *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek és nemzetiségi politika a 20. századi Közép-Kelet-Európában.* Budapest: Ister.

Szarka László 2003. Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi, nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 15–36.

Szarka László 2007. Modernizáció és magyarosítás. A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai. *Korunk* 12: 25–35.

Szarka László 2016. *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992.* Pozsony: Kalligram.

Szavojszka, Szvitlana (Савойська Світлана) 2011. *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації.* Київ: ВЦ „Просвіта".

Szekfű Gyula 1926. *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848.* Budapest: Magyar történelmi társulat.

Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV: 303–329.

Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő.* Pécs: Iskolakultúra.

Szépe György 2011. Nyelvi emberi jogok a Helsinki Zárónyilatkozattal megkezdett korszakban. In: Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 11–19.

Szépe György – Derényi András szerk. 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások.* Budapest: Corvina.

Szereda, Viktória 2009. A város mint lieu mèmoire: egységes vagy megosztott emlékezet? Lemberg példája. In Fedinec Csilla–Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony: Kalligram Kiadó. 244–270. p.

Szhuj, Olekszij (Сухий Олексій) szerk. 2001. *Москвофільство: документи і матеріали.* Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.

Szidor Dimitrij (Сидор, Димитрій) 2005. *Граматика русинського языка / Grammar of the Rusyn Language.* Ужгород.

Szilágyi N. Sándor 1994. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. *Korunk* 3: 131–158.

Szilágyi N. Sándor 2003. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. In: *Mi egy más: Közéleti írások*. Kolozsvár: Kalota Könyvkiadó, 576–664.

Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–117.

Szjuszko, Mihajlo (Сюсько Михайло) 2001. Українська літературна мова на Закарпатті (20–30 рр. XX ст.): чинники мовного розвитку. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* 4: 494–499.

Szjuszko, Mihajlo (Сюсько Михайло) 2003. Мовний світ О. Духновича: живорозмовна й книжна стихії в творчості письменника. In: *Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття.* Ужгород: Міністерство освіти і науки України. 30–47.

Szjuszko, Mihajlo (Сюсько Михайло) 2004a. Мовна ситуація на Закарпатті (20–30 рр. XX ст.): орієнтація на українську літературну мову. In: Сюсько Михайло: *Питання сучачної української літературної та живорозмовної мови.* Ужгород: Гражда. 372–389.

dc_1478_17

Szjuszko, Mihajlo (Сюсько Михайло) 2004b. Українськп літературна мова на Закарпатті (20–30 рр. XX ст.): чинники мовного розвитку. In: Сюсько Михайло: *Питання сучачної української літературної та живорозмовної мови.* Ужгород: Гражда. 349–359.

Szova, Petr (Сова Петръ) 1937. *Прошлое Ужгорода.* Ужгород: Школьная Помощ.

Sztatejeva, V. (Статеєва В.) 1993. Мовні питання на сторінках Закарпатської періодики другої половини XIX – початку XX ст. (до 1919 р.). In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 287–292.

Sztripszky Hiador 1913. Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok. *Budapesti Szemle* CLIII: 278–296.

Sztripszky, Konstantin (Стрипскій Константинъ) 1930. *Языкъ литературной традицій Подкарпатской Руси.* Ужгородъ: Типографія Школной Помощи.

Szuhay, Péter 2011. Hungarian-speaking Gypsies in the Carpathian Basin. In N. Bárdi, C. Fedinec & L. Szarka (Eds.), *Minority Hungarian communities in the twentieth century*. New York: Columbia University Press. 618–627.

Szuhij, Olekszij (Сухий Олексій) szerk. 2001. *Москвофільство: документи і матеріали.* Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.

Szuhonyak, Vaszilina (Сугоняк, Василина) 2016. Декодування тексту і підтексту публікацій у виданнях Підкарпатського общества наук. In: І. Сабадош szerk. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Ужгородський національний університет. 135–140.

Szvisztun, Filipp (Свістунъ Филиппъ) 1895. *Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи.* Львовъ: Типографія Стапротигійского Института.

Szvisztun, Filipp (Свістунъ Филиппъ) 1912. *Що есть – украинофильство? Его исторія и теперешняя характеристика.* Львовъ: Общество имени Михаила Качковского.

Tamás Edit 1996. A szlovák–magyar–ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében. In Katona Judit és Viga Gyula szerk. *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 267–284.

Taranenko, Olekszandr (Тараненко Олександр) 2001. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні. *Мовознавство* 4: 3–19.

Taranenko, Olekszandr (Тараненко Олександр) 2003. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство* 2–3: 30–55.

Taranenko, Oleksandr (Тараненко Олександр) 2004. Суржик. Ruszanickij, V. – Taranenko, O. szerk. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 665–668.

Taranenko, Oleksandr 2007. Ukrainian and Russian in contact: attraction and estrangement. *International Journal of the Sociology of Language* 183: 119–140.

Taras, R. 1998. Nations and Language-Building: Old Theories, Contemporary Cases". *Nationalism and Ethnic Politics* 4/3: 79–101.

Tarkanyij, Hanna (Тарканій Ганна) 2011. Закарпатська відповідь українському „мовному питанню". *Закарпаття онлайн* 2011. március 25. http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-80913-Zakarpatska-vidpovid-ukrainskomu-movnomu-pytanniu-

Taskovics, Okszána (Ташкович Оксана) 2009. Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Еміля Балецького. *Studia Rusica* XXIII: 249–255.

Tátrai Patrik 2017. A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle* 2/1: 7–31.

Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin 2016. Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio* 24/3: 82–110.

Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin 2017. Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary's growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin* 66/3: 203–218.

Thirring Lajos 1983. *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői. I. (1869–2010)*. Budapest: KSH.

Thurlow, Crispin – Jaworski, Adam 2010. *Tourism Discourse: Language and Global Mobility*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Tichý, František 1938. *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi.* Praha: Orbis.

Tichý, František 1996. *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі.* Ужгород.

Tilkovszky Loránt 1967. *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tilkovszky Loránt 1994. *Nemzetiség és magyarság: nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig.* Budapest – Győr: Ikva – Széchenyi.

Tilkovszky Loránt 1998. *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen: Csokonai Kiadó.

Tivodor, Olha (Тіводор Ольга та ін.) 2013. *Фіномшаг по-севлюшськи. Народна кухня Виноградівщини.* Ужгород: «TIMPAHI».

Tokar, Marian 2010. Politikai pártok és civil szféra. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 63–79.

Tolcsvai Nagy Gábor 1994. Nyelvárulás vagy nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. *Irodalmi Szemle* 9: 73–85.

Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Linguistic Postcolonialism In Central Europe.* Nitra: Constantin the Philosopher University in Nitra.

Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas.

Tollefson, James W. 1991. *Planning Lanuage, Planning Inequality. Language Policy in the Community.* London–New York: Longman.

Tollefson, James W. 2015. Historical-Structural Analysis. In Francis M. Hult and David Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden (MA): Wiley Blackwell, 140–151.

Tomášek, Ján [Thomas Világosváry] 1841. *Der Sprachkampf in Ungarn.* Zagreb: Ljudevit Gaj.

dc_1478_17

Tóth Enikő 2014a. A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes – 2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, I. évfolyam.* Ungvár: V. Pagyak Kiadója. 57–64.

Tóth Enikő 2014b. Mezőgecse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: *Студії з філології та журналістики. Випуск 2*. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза. 410–412.

Tóth Enikő 2015. A magyar nyelvű ügyintézés lehetősége a Beregszászi járás önkormányzataiban (2015-ös felmérés alapján). In: Fedinec Csilla szerk. *Terek, intézmények, átmenetek*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 249–270.

Tóth Enikő 2016. Nyelvek a virtuális térben: kárpátaljai magyarlakta települések hivatalos honlapjainak nyelvhasználata. In: Gazdag Vilmos, Karmacsi Zoltán, Tóth Enikő (szerk.) *Értékek és kihívások I. kötet: Nyelvtudomány: A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai*. Ungvár: Autdor-Shark. 230–238.

Tóth Enikő 2017. A 2012-es nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek gyakorlati megvalósulása Kárpátalja Beregszászi járásának önkormányzati hivatalaiban. In: Márku Anita, Tóth Enikő (szerk.) *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U Kiadó. 45–53.

Tóth Gábor 2008. *„Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó". Deportálások Kárpátalján a második világháború idején.* Budapest: EÖKIK.

Tóth Mihály (Товт М.) 2002. *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку).* Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство „IBA".

Tóth Mihály 2005. *Nemzeti kisebbségek nemzetközi és ukrajnai jogvédelme.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порузумитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня 2008). http://www.dt.ua/3000/3300/64177

Tóth Mihály – Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2: 69–107.

Tóth Mihály – Csernicskó István 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».

Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez.* Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest.

Tóth Mihály – Csernicskó István 2017. Нові засади мовного регулювання в Україні у дзеркалі конституційно-правового аналізу національного законодавства та міжнародних зобов'язань України. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: RIK-U. 84–99.

Tóth, A. – Novotný, L. – Stehlík, M. 2012. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha: Univerzita Kralova v Praze, Filozofická fakulta.

Trier, Tom 1999. *Inter-ethnic relations in Transcarpathian Ukraine*. ECMI Report # 4. Uzhhorod: European Centre for Minority Issues.

Trojan, M. 1975. A szovjet népek egységes családjában. In: *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története*. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó. 168–182.

Trudgill, Peter 1992a. Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics* 2: 167–178.

Trudgill, Peter 1992b. *Introducing language and society.* London: Penguin English.

Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* Szeged: JGYTF Kiadó.

Trudgill, Peter 2001. The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In: P. Nelde and R. Schjerve eds., *Minorities and language policy* (= Plurilingua 22). St. Augustin: Asgard Verlag. 37–44.

Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Trudgill, Peter 2010. A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 129–134.

Trumper-Hecht, N. 2010. Linguistic Landscape in Mixed Cities in Israel from the Perspective of 'Walkers': The Case of Arabic. In E. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni eds. *Linguistic landscape in the city*. Clevedon: Multilingual Matters. 235–251.

Turi, J.-G. 1994. Typology of language legislation. In: T. Skutnabb-Kangas – R. Phillipson eds. *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton. 111–119.

Udvari István 1992. *Ruszinok a XVIII. században. Történelemi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó.

Udvari István 1994. Ruszinok. In: Ács Zoltán szerk. *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Budapest: Auktor Könyvkiadó. 177–199.

Udvari István 1996. Irodalminyelv-teremtő kísérletek a szlovákiai ruszinok körében. In: Gadányi Károly és mtsai szerk. *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely: BDTF. 100–106.

Udvari István szerk. 1992. *Hodinka Antal válogatott kéziratai.* Nyíregyháza: Vasvári Pál Társaság.

Ulasiuk, Iryna 2012. The Ukrainian Language: what does the future hold? (A Legal Perspective). In: Antoni Milian-Massana ed. *Language Law and Legal Challenges in Medium-Sized Language Communities. A Comparative Perspective*. Barcelona: Institut d'Estudis Autonòmics. 25–51.

UN 2014. *Ukraine: UN Special Rapporteur urges stronger minority rights guarantees to defuse tensions.* Geneva, 16 April 2014. http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14520

dc_1478_17

Ungváry Krisztián 2012. *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Pécs–Budapest: Jelenkor Kiadó – OSzK.

Vahtyin, N – Golovko, J. (Вахтин Н.Б. – Головко Е.В.) 2004. *Социолингвистика и социология языка.* Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная Академия» – Европейский университет в Санкт-Петербурге.

Vahtyin, N. és mtsai (Вахтин Н. – Жиронкина О. – Лисковец И. – Романова Е.) 2003. *Отчет по результатам исследовательского проекта „Новые языкы новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве”.* http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/ list.htm

Vámos Ágnes 2011. Tannyelvpolitika és tannyelv-pedagógia. In: Horváth István és Tódor Erika Mária szerk. *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion. 27–42.

Van der Plank, P.H. 2012. Effects of Habsburg educational policies measured by census statistics. *Jezikoslovlje* 13/2: 373–393.

Varennes de, Fernand 1995–1996. The protection of linguistic minorities in Europe and human rights: Possible solutions to ethnic conflicts? *Columbia Journal of European Law*: 107–143.

Varennes de, Ferdinand 1996. *Language, minorities and human rights. The* Hague: Kluwer Law.

Varennes de, Fernand 1998. Kisebbségi jogok a nemzetközi jogban. *Fundamentum: az emberi jogok folyóirata* II/1–2: 26–39.

Varga E. Árpád 1992. *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest: Regio–MTA Történettudományi Intézet.

Varga, Bálint 2014. Multilingualism in urban Hungary, 1880–1910. *Nationalities Papers* 42/6: 965–980.

Vasas Géza 2000. A ruszin autonómia válaszútjain – 1939. március-szeptember. *Aetas* 2000/4: 64–87.

Vasas Géza 2004. Egy félbehagyott alkotmány: Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben. In: Fedinec Csilla szerk. *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 157–215.

Vasas Géza 2014. Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben, In: Fedinec Csilla szerk. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Pozsony: Kalligram. 70–90.

Vegesh, Mykola 2004. Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete, 1938–1939. In: Fedinec Csilla szerk. *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 21–36.

Vehes Mikola – Fedinec Csilla (Вегеш Микола – Фединець Чілла) szerk. 2010. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.

Vehes Mikola – Molnár D. István – Molnár József – Osztapec Jurij – Oficinszkij Roman – Tokar Marian – Fedinec Csilla – Csernicskó István 2011. *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010.* Hoverla, Ungvár.

Vehes Mikola – Tokar Marian (Вегеш Микола – Токар Маріан) 2009. *Карпатська Україна на шляху державотворення.* Ужгород: Карпати.

Vehes Mikola – Tokár Marian 2010. Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz / Kárpáti Ukrajna) kérdése a nemzetközi politikában. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 91–107.

Velychenko, Stepan (Величенко Степан) 2009.Чи була Україна російською колонією? Деякі зауваження щодо поняття колонялізм. *Україна модерна* 3: 266–281.

Velychenko, Stepan 2002. The Issue of Russian Colonialism in Ukrainian Thought. *Ab Imperio* 1: 332–334.

Venzsinovics, N. – Kondor, M. (Венжинович Н. – Кондор М.) 1993. Мовна ситуація на Закарпатті у 20–30-х роках XX століття. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 74–76.

Veress Gábor – Popovics Vladimir 1999. *Nemzetiségi iskolák Kárpátalján 1919–1991.* Beregszász: Vizhibu.

Veselkova, M. – Horvath, J. 2011. National identity and money: Czech and Slovak Lands 1918–2008. *Nationalities Papers* 39(2): 237–255.

Vidnyánszky István 2010a. Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919). In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 39–44.

Vidnyánszky István (Віднянський Степан) 2010b. Проблема самовизначення і розв’язання питання про державну приналежність Закарпаття (1918–1919). In: Vehes Mikola – Fedinec Csilla szerk. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”. 45–50.

Vidnyánszky, István (Віднянський Степан) 2017. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 8–17.

Vigers, Dick 2013. Signs of absence: language and memory in the linguistic landscape of Brittany. International Journal of the Sociology of Language 223: 171–187.

Visnyak, Olekszandr (Вишняк Олександр) 2007. Динаміка мовної ситуації в Україні. Vorona, V. – Sulha, N. szerk. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України. 381–391.

Visnyak, Olekszandr (Вишняк Олександр) 2008. Динаміка мовної ситуації в Україні. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 75–85.

Visnyak, Olekszandr (Вишняк Олександр) 2009. *Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз).* Київ: Інститут соціології НАН України.

Vlasenko, Viktoria (Власенко Вікторія) 2016. Мовна діверсія. *Портал мовної політики* 2016. január 13. http://language-policy.info/page/2/

Volkonszkij, A. (Волконский А.) 1929. *В чем главная опасность? Малоросс или украинец?* Ужгородъ: Общество им. Духновича.

Volosin Avgusztin (Волошин Августин) 1921. *О письменном язицѣ Підкарпатських русинов.* Ужгород: „Уніо”. http://litopys.org.ua/volosh/volosh30.htm

Volosin Avgusztin (Волошин Августин) 1937. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарп[атські] русини проти останнього атаку мадяризації перед переворотом? *Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді.* XII. évfolyam (1936). Ужгород, 1937. 85–117. http://izbornyk.org.ua/volosh/volosh31.htm

dc_1478_17

Vorona, Valerii – Shulha, Mykola (Ворона Валерій – Шульга Микола) szerk. 2007. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін.* Київ: Інститут соціології НАН України.

Walkowiak, Justyna 2016. Personal Names in Language Policy and Planning: Who Plans What Names, for Whom and How? In Guy Puzey–Laura Kostanski eds. *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power*. Bristol–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters, 197–212.

Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris–Századvég.

Weinreich, Uriel 1953. The Russification of Soviet minority languages. *Problems of communism* 1953/2: 46–57.

Weinreich, Uriel 1964. Western traits in Transcarpathian Yiddish. In M. Weinrech ed. *For Max Weinreich on his Seventieth Birthday: Studies in Jewish Languages, Literature, and Society*. London, The Hague, Paris: Mouton & Co. 245–264.

Weinreich, Uriel – Labov, William – Herzog, Marvin 1968. Empirical foundations for a theory of language change. In: W. Lehmann – Y. Malkiel eds. *Directions for Historical Linguistics*. Austin: University of Texas Press. 95–195.

Wiley, Terrence G. 2006. The Lessons of Historical Investigation: Implications for the Study of Language Policy and Planning. In: Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 135–152.

Wilson, Andrew 1998. Redefining ethnic and linguistic boundaries in Ukraine: Indigenes, settlers and Russophone Ukrainians. In: Smith, Graham – Law, Vivien – Wilson, Andrew – Bohr, Annette – Allworth, Edward: *Nation building in the post-Soviet borderlands: The politics of national identities*. Cambridge: Cambridge University Press. 119–138.

Wimmer, Andreas 2008. The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory. *American Journal of Sociology* 113/4: 970–1022.

Wojnowski, Zbigniew 2015a. An unlikely bulwark of Sovietness: cross-border travel and Soviet patriotism in Western Ukraine, 1956–1985. *Nationalities Papers* 43/1: 82–101.

Wojnowski, Zbigniew 2015b. The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers* 43/1: 1–7.

Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. 1994. Language ideology. *Annual Rewiew of Antropology* 23: 55–82.

Yekelchyk, Serhy (Екельчик Сергей) 2007. *Ukraine: Birth of a Modern Nation.* New York: Oxford University Press.

Yekelchyk, Serhy (Екельчик Сергей) 2010. *История Украины. Становление современной нации.* Киев: Издательство «К.И.С.»

Yekelchyk, Serhy 2015. The early 1960s as a cultural space: a microhistory of Ukraine's generation of cultural rebels. *Nationalities Papers* 43/1: 45–62.

Zabrodskaja, Anastassia 2016. *Impact of recent economic and political crises on Estonian language policy.* Előadás a *The „Crisis" crisis in language policy: A critical look into construction of crisis as a language policy tool* című nemzetközi konferencián 2016. november 28–29-én a finnországi Jyväskyläben.

Zabrodskaja, Anastassia – Ehala, Martin 2013. Inter-ethnic processes in post-Soviet space: theoretical background. *Journal of Multilingual and Multicurltural Development* DOI: 10.1080/1434632.2013.845194.

Zadorozsnij, V. (Задорожний В.) 1993. Я. Головацький про мовну ситуацію на Закарпатті у I пол. XIX ст. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 166–170.

Zagornij, Nyikolaj (Загорный Николай) 1873. *Политика Русиновъ.* Львовъ.

Zalabai Zs. (1995) *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború" és a „névháború" szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Zalizniak, Hanna (Залізняк Ганна) 2013. Статус української та російської мов у дзеркалі громадської думки Киян. *Мовознавство* 5: 89–96.

Zalizniak, Hanna – Maszenko, Larysa (Залізняк Ганна – Масенко Лариса) 2001. *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній.* Київ: Виданичий дім „КМ Академія".

Zan, Mihajlo 2010a. Etnikai folyamatok Kárpátalján. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 441–448.

Zan, Mihajlo (Зан Михайло) 2010b. Етнічні процеси на Закарпатті. In: M. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра". 504–513.

Zan, Mihajlo (Зан Михайло) 2017. Неорусинство на Закарпатті як латентний фактор дезінтеграційної загрози єдності українського етнонаціонального простору. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 62–71.

Zaremba, Olekszandr – Rimarenko, Szerhij (Заремба Олександр – Римаренко Сергій) 2008a. Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Majboroda, Olekszandr és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 235–257.

Zaremba, Olekszandr – Rimarenko, Szerhij (Заремба Олександр – Римаренко Сергій) 2008b. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 258–280.

Zhurzhenko, Tatiana (Журженко, Татьяна) 2005. Миф о двух Украинах. *Перекрестки* 3–4: 16.

Zhurzhenko, Tatiana 2002. "Language Politics" in Contemporary Ukraine: Nationalism and Identity Formation. In: A. Bove ed. *Questionable Returns*. Vienna: IWM Junior Visiting Fellows Conferences, Volume 12. 1–24.

Zoltán András 2008. Про мову «Газеты для народныхъ учителей» (Пештъ-Будинъ, 1868–1872). In: Moser, Michael, Zoltán, András Hg. *Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest* (Slavische Sprachgeschichte, Bd. 4). Münster–Hamburg–Berlin–Wien–London. 101–110.

Zoltán András 2010. Ukrajna nyelvi helyzete. *Kisebbségkutatás* 2010/4: 594–601.

Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet 2008. Az ukrán nyelvművelés. In: Balázs Géza – Dede Éva szerk. *Európai nyelvművelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*. Budapest: Inter Kht. – PRAE.HU. 368–376.

Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet 2009. Ukrán. In: Balázs Géza – Dede Éva szerk. *Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Budapest: Inter Kht. – PRAE.HU. 253–263.

dc_1478_17

Zorkij, Nyikolaj (Зоркій, Ніколай) 1924. *Доказано ли научно существование вполне самостоятельного «украинского языка»?* Ужгородъ: Типографыя „Школьная Помощь".

Zorkij, Nyikolaj (Зоркій, Ніколай) 1926. *1. Споръ о языкѣ въ Подкарпатской Руси и чешская Академія Наукъ. 2. Какъ освѣдомляеть д-ръ Иванъ Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлах.* Ужгородъ: Типографыя „Школьная Помощь".

Zseliczky Béla 1993. Mi volt a sztálini rendszer lényege? In: Dupka György szerk. *Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*, 190–195. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Zseliczky Béla 1998. *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekterében 1920–1945*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Zsovtobrjuh, M. (Жовтобрюх М.) 1970. *Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)*. Київ: Наукова думка.

Zsupan, Jevhen 2006. (Жупан Євген) 2006. Проблеми реалізації у Закарпатській області Європейської хартії регіональних мов або мов меншин по відношенню до русинів. In: *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 212–222.

Всесоюзная перепись населения – всенародное дело. Moszkva, 1969.

Історія українського правопису XVI – XX століття. Хрестоматія. Київ: Наукова думка, 2004.

Концепція державної мовної політики в Україні. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006.

Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник. Ужгород, 1990.

Склад населення по окремих національностях і рідній мови за даними перепису населення 1989 року. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистиці, 1990.

Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Ужгород, 1990, 1–16.

Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин. Київ, 2009.

dc_1478_17

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat. A régió politikai-közigazgatási státusa 1867–2011 között ... 5
2. táblázat. Az etnikai-nemzetiségi viszonyok változása a mai Kárpátalja területén 1880 és 2001 között, a népszámlálások adatai alapján (%-ban) ... 6
3. táblázat. A nyelvi sokszínűség és a homogenizáció mögött álló nyelvi ideológiák ... 13
4. táblázat. A nyelven belüli változatosság és nyelvi egységesítés mögött álló nyelvi ideológiák ... 13
5. táblázat. A Magyar Királyság lakosságának anyanyelvi összetétele a dualizmus kor cenzusai alapján (Horvát-Szlavónia nélkül) ... 22
6. táblázat. A mai Kárpátalja területére átszámított anyanyelvi adatok, 1180–1910 ... 27
7. táblázat. A magyar anyanyelvű, de más nyelvet is beszélő lakosság aránya Magyarországon és a négy vizsgált vármegyében (1880–1910) ... 29
8. táblázat. Az egymás nyelvét beszélők százalékos aránya a ruthének, illetve magyarok között ... 30
9. táblázat. A különböző anyanyelvűek felekezeti megoszlása Magyarországon az 1890-es és 1900-as népszámlálás adatai alapján ... 31
10. táblázat. A magyart anyanyelvének tekintő zsidó lakosság száma és aránya 1880–1910 között a népszámlálási adatok alapján ... 34
11. táblázat. A cigányok aránya az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján ... 35
12. táblázat. A vizsgált vármegyékben élő cigányok anyanyelvi összetétele az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján ... 36
13. táblázat. A cigányok nyelvtudása a vizsgált négy vármegyében az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján ... 36
14. táblázat. A Magyarország területéről a 20. század elején kivándoroltak nemzetiség szerint ... 50
15. táblázat. Csehszlovákia lakosságának nemzetisége összetétele az 1921. és 1930. évi népszámlálási adatok szerint ... 60
16. táblázat. A mai Kárpátalja területének nemzetiségi összetétele a csehszlovák cenzusok alapján ... 61
17. táblázat. Népiskolák Podkarpatszka Ruszban az 1935/1936-os tanévben ... 96
18. táblázat. Polgári iskolák Podkarpatszka Ruszban az 1935/1936-os tanévben ... 96
19. táblázat. A kárpátaljai nyelvi irányzatok nyelvtervezési szempontból ... 104
20. táblázat. A lakosság anyanyelvi összetétele a mai Kárpátalja területén 1941-ben ... 108
21. táblázat. Nyelvi asszimilációs folyamatok Ukrajna nemzetiségei körében, népszámlálási adatok alapján (1959–1989) ... 136
22. táblázat. Az orosz nemzetiségűek százalékos aránya a Szovjetunióban a népszámlálások adatai alapján (1959–1989) ... 140
23. táblázat. Az államszervező nemzetiségek %-os arányának változása a népszámlálások adatai szerint a Magyar Királyságban (1880–1910), a Csehszlovák Köztársaságban (1921–1930) és a Szovjetunióban (1959–1989) ... 141
24. táblázat. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 1959 és 1989 között a népszámlálási adatok alapján ... 147
25. táblázat. A nemzetiség és az anyanyelv egyezése néhány kárpátaljai nemzetiség képviselői körében a népszámlálási adatok alapján, %-ban (1959–1989) ... 148
26. táblázat. A magukat ukrán, ill. orosz anyanyelvűnek valló különböző nemzetiségű kárpátaljaiak a népszámlálási adatok alapján, %-ban (1959–1989) ... 148
27. táblázat. Ukrajna és Kárpátalja lakosságának nyelvtudása 1989-ben: a nyelvet anyanyelvként és második nyelvként szabadon beszélők aránya (%-ban) ... 149
28. táblázat. A lakosság és az iskolák számának összefüggése Kárpátalján az 1959. évi szovjet cenzus és az 1957/1958. tanév adatai alapján ... 152
29. táblázat. A nemzetiségi és nyelvi asszimiláció mértéke Ukrajna nemzetiségei körében az 1989. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján ... 178
30. táblázat. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint (2001-es cenzus adatai alapján) ... 180
31. táblázat. Nemzetiség és anyanyelv összefüggései Ukrajnában a 2001-es cenzus adatai alapján ... 181
32. táblázat. Ukrajna kisebbségi állampolgárai nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001-es cenzus adatai alapján ... 181
33. táblázat. Az ukrán és az orosz nyelvet „szabadon beszélők” száma és aránya Ukrajnában a 2001-es cenzus adatai alapján ... 182
34. táblázat. A családi nyelvhasználat, a gondolkodás nyelve, valamint a boltokban/közterületeken és a kollégákkal való érintkezés nyelve (%-ban) ... 184
35. táblázat. Nyelvhasználat Ukrajnában különböző szituációkban egy 2006-os, reprezentatív mintán végzett kutatás adatai szerint ... 187
36. táblázat. Milyen nyelven érintkeznek az államhatalmi szervek és önkormányzatok helyi munkatársai a lakossággal az adatközlő lakóhelyén, %-ban ... 187
37. táblázat. A politikai megmozdulások, akciók, tüntetések száma, illetve ezen belül a nyelv kapcsán szervezett megmozdulások száma és aránya Ukrajnában, 2010–2012 ... 208
38. táblázat. Kárpátalja lakossága anyanyelv szerint a 2001-es népszámlálás eredményei alapján ... 213
39. táblázat. Nemzetiség és anyanyelv összefüggése Ukrajnában a 2001. évi népszámlálás adatai alapján ... 227
40. táblázat. A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának rendelkezési közül Ukrajna által vállalt kötelezettségek (az 1999-es és 2003-as ratifikációs törvény alapján) ... 228

dc_1478_17

41. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján ... 242
42. táblázat. A saját nemzetisége nyelvét anyanyelvének tartók %-os aránya Ukrajnában és Kárpátalján, nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai szerint ... 243
43. táblázat. Az ukrán, magyar és orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán almintában (a kérdésre válaszolók %-ban) ... 251
44. táblázat. Az ukrán, magyar és orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken a magyar almintában (a kérdésre válaszolók %-ban) ... 252
45. táblázat. Az egyes iskolatípusok tannyelve az ukrán és a magyar almintában (az adott intézménytípust elvégzettek %-ában) ... 254
46. táblázat. A szovjet rubel megnevezései és írásmódja a 15 tagköztársaság nyelvein ... 267
47. táblázat. A vizsgált bankjegyek és a rajtuk megjelenített nyelvek ... 270
48. táblázat. A vizsgált bankókon domináns helyzetben megjelenített nyelvek ... 273
49. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság százalékában) ... 322
50. táblázat. Néhány Kárpátalján használt nyelv státusa különböző történelmi korszakokban Heinz Kloss (1967b) osztályozása alapján ... 360
51. táblázat. Autonómiatervezetek Kárpátalján a 20. században ... 363
52. táblázat. Az anyanyelvi oktatás joga a vizsgált államok jogrendszerében ... 364
53. táblázat. Kárpátalja lakosságának etnikai-nyelvi összetételébe történt erőszakos beavatkozások a 20. század folyamán ... 367
54. táblázat. A különböző államok nyelvpolitikájának jellemző vonásai ... 368

Ábrák jegyzéke

1. ábra. A magyar anyanyelvűek arányának változása 1880 és 1910 között Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben (%) a népszámlálási adatok alapján ... 28
2. ábra. A nem magyar anyanyelvű, de magyarul is beszélő lakosság arányának változása 1880–1910 között a népszámlálási adatok alapján (%) ... 28
3. ábra. A csak magyarul beszélő magyar anyanyelvűek aránya 1880–1910 között a népszámlálási adatok alapján (%) ... 29
4. ábra. Az izraelita vallásúak anyanyelvi megoszlása Magyarországon az 1890-es és 1900-as cenzus adatai alapján ... 33
5. ábra. A német anyanyelvűek aránya a vizsgált régióban 1880–1910 között ... 34
6. ábra. Az USZSZK nemzetiségi összetétele a népszámlálási adatok alapján (1959–1989) ... 136
7. ábra. Az ukrán és az orosz nemzetiségűek százalékos aránya az Ukrán SZSZK területén 1959 és 1989 között a népszámlálások adatai alapján ... 141
8. ábra. Az orosz nemzetiségűek számának alakulása Kárpátalján 1946 és 1989 között ... 145
9. ábra. Néhány kárpátaljai nemzetiség számának változása 1959 és 1989 között (%-ban) ... 147
10. ábra. Az ukrán és az orosz nyelv ismeretének foka önbevallás alapján Ukrajnában egy 2006-ban és 2013-ban végzett kérdőíves kutatás adatai alapján ... 183
11. ábra. Mikola Szoroka *Ще не вмерла Україна (Még nem halt meg Ukrajna)* című munkája ... 185
12. ábra. Milyen nyelvet használnak otthon a megyeszékhelyek városaiban 2015 márciusában (Donyeck, Luhanszk és a Krím nélkül) ... 188
13. ábra. Milyen nyelven érintkeznek az államhatalmi szervek és helyi önkormányzatok munkatársai a lakossággal az adatközlő lakóhelyén, %-ban (országos összesítés) ... 189
14. ábra. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban régiónként %-ban (N = 22 462) ... 189
15. ábra. Az Ukrajna iskoláiban ukrán, illetve orosz nyelven tanulók arányának változása 1989 és 2015 között (%-ban) ... 190
16. ábra. 5 kereskedelmi és 1 közszolgálati rádióban sugárzott zeneszámok megoszlása a dalszövegek nyelve szerint (hétköznap 16 és 20 óra között) ... 191
17. ábra. A 8 legnézettebb országos televíziós csatorna adásainak nyelve főműsoridőben (hétköznap 18 és 22, hétvégén 12 és 16 óra között) ... 192
18. ábra. A 2015 júniusában a Yakaboo.ua online könyváruház katalógusában elérhető könyvek (címek) megoszlása nyelv szerint ... 193
19. ábra. Az ukrán nyelv előfordulási aránya a megyeszékhelyek és a 300 ezernél több lakossal rendelkező városok vasúti és autóbusz-pályaudvarain (a Krím és a megszállt területek kivételével 2015 első felében) ... 193
20. ábra. Az ukrán és orosz nyelv előfordulási aránya a megyeszékhelyek és a 300 ezernél több lakossal rendelkező városok tömegközlekedési eszközein kihelyezett táblákon (a Krím és a megszállt területek kivételével 2015 első felében) ... 194
21. ábra. A 250 leglátogatottabb ukrajnai honlap megoszlása nyelvek szerint három különböző internetes rangsor összesítése alapján 2015 első felében ... 195
22. ábra. A 450 legaktívabb ukrajnai Facebook-felhasználó bejegyzéseinek nyelvi megoszlása két független összesítés szerint 2015 első felében ... 195

dc_1478_17

23. ábra. A megyeszékhelyek és a 300 ezernél több lakossal rendelkező városok központjaiban működő 10-10 étteremben, kávéházban található kiírások nyelve (a Krím és a megszállt területek kivételével, 2015 első felében) ... 196
24. ábra. A nyelvtörvény által regionális vagy kisebbségi nyelvnek minősített nyelvek anyanyelvi beszélőinek száma a 2001-es cenzus adatai alapján (az orosz anyanyelvűek nélkül) ... 211
25. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben ... 242
26. ábra. Az anyanyelv és nemzetiség egybeesése Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (%-ban) ... 243
27. ábra. Kárpátalja lakosságának anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján ... 244
28. ábra. Az anyanyelvükön kívül más nyelvet is beszélők aránya Kárpátalja legnagyobb nemzetiségei körében 1989-ben és 2001-ben ... 244
29. ábra. A magukat cigány nemzetiségűként meghatározó kárpátaljaiak anyanyelve a 2001. évi népszámlálás adatai alapján ... 245
30. ábra. A magyar anyanyelvűek nemzetiség alapján Kárpátalján a 2001. évi népszámlálás adatai alapján ... 245
31. ábra. A magyar nemzetiségűek megoszlása a települések lakosságszáma szerint Kárpátalján a 2001-es cenzus adatai alapján ... 246
32. ábra. A magyar nemzetiségűek megoszlása a települések nemzetiségi összetétele szerint Kárpátalján a 2001-es cenzus adatai alapján ... 247
33. ábra. A kárpátaljai magyarok családon belüli nyelvválasztása 1996-ban és 2011-ben ... 249
34. ábra. A kárpátaljai magyarok családon kívüli nyelvválasztása 1996-ban és 2011-ben ... 250
35. ábra. Az anyanyelv kizárólagos megjelenése különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán és a magyar almintában ... 253
36. ábra. Az egyes nyelvek fontosságának megítélése az ukrán és a magyar mintában (átlagértékek: 1=egyáltalán nem fontos, 5=nagyon fontos) ... 253
37. ábra. A családban használt nyelv és az általános iskolai tannyelv összefüggése a magyar mintában (%-ban) ... 255
38. ábra. Kárpátalja legnagyobb nemzetiségeinek megoszlása iskolai végzettség szerint a 2001-es népszámlálás adatai alapján ... 257
39. ábra. A vizsgált bankjegyeken megjelenő nyelvek száma ... 271
40. ábra. Az egyes nyelvek megjelenése a bankjegyeken ... 271
41. ábra. Hat magyarok lakta település nyelvi tájképének összehasonlítása (Laihonen 2013 és Laihonen–Csernicskó 2017 alapján) ... 320
42. ábra. A csak anyanyelvükön beszélők százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján ... 322
43. ábra. A magyar nyelvet beszélők/nem beszélők aránya az ukrán nemzetiségűek (N=721) körében, valamint az ukrán nyelvet beszélők/nem beszélők hányada a magyar nemzetiségűek (N=455) között (%) ... 323
44. ábra. Az ukrán (N=800) és a magyar (N=400) alminta idegennyelv-ismerete a Tandem 2016 című kutatás adatai alapján (hatfokú skálán kapott átlagok: 6: anyanyelve, 1: nem érti és nem is beszéli) ... 324
45. ábra. A magyar és az ukrán nyelv jogi státuszának változásai Kárpátalján a vizsgált 150 évben ... 361
46. ábra. A ruszin és magyar lakosok aránya Kárpátalja jelentősebb településein az 1910-es magyar, 1930-as csehszlovák és 1941-es ismét magyar népszámlálás adatai alapján ... 367

Térképek jegyzéke

1. térkép. A mai Kárpátalja területe az Osztrák–Magyar Monarchián belül (Készítette: Molnár D. István) ... 21
2. térkép. A mai Kárpátalja területének etnikai térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján ... 22
3. térkép. Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) Csehszlovákián belül (Készítette: Molnár D. István) ... 58
4. térkép. A mai Kárpátalja a Magyar Királyságon belül 1942-ben (Készítette: Molnár D. István) ... 105
5. térkép. A Kárpátaljai Kormányzóság területe ... 107
6. térkép. Kárpátalja a Szovjetunió kötelékében (Készítette: Molnár D. István) ... 142
7. térkép. Az anyanyelvük mellett még (legalább) egy nyelvet „szabadon beszélők” aránya Ukrajnában a 2001-es cenzus adatai alapján (Készítette: Molnár József) ... 182
8. térkép. Ukrajna politikai megosztottsága a 2005. évi elnökválasztáson (a Központi Választási Bizottság adatai alapján) ... 186
9. térkép. Ukrajna politikai megosztottsága a 2010. évi elnökválasztáson (a Központi Választási Bizottság adatai alapján) ... 186
10. térkép. A megyei állami közigazgatási hivatalok elnökei sajtónyilatkozatainak nyelve 2011. októberi adatok szerint ... 191
11. térkép. Az ukrán nyelvű keresések százalékos aránya a Yandex internetes keresőben 2010 őszén ... 194
12. térkép. Azok a régiók, ahol egy (két) regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot, és így használhatók hivatalos funkciókban is (Készítette: Molnár D. István) ... 211
13. térkép. Azok a járások és járási jogú városok, ahol az orosz anyanyelvűek elérik a 10%-os küszöböt (a 2001-es cenzus adatai alapján) (Készítette: Molnár József) ... 212
14. térkép. Azok a járások és járási jogú városok, ahol egyes regionális vagy kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-os küszöböt (a 2001-es cenzus adatai alapján) (Készítette: Molnár József) ... 212
15. térkép. Azok a települések, amelyek területén egy (vagy több) regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot (a 2001-es cenzus adatai alapján) (Készítette: Molnár D. István) ... 214
16. térkép. Kárpátalja területe Ukrajnán belül (Készítette: Molnár D. István) ... 241

dc_1478_17

17. térkép. Kárpátalja településeinek nyelvi összetétele a 2001-es cenzus adatai alapján (Készítette: Molnár D. István) ... 246
18. térkép. Az átnevezendő települések Ukrajnában a Nemzeti Emlékezet Intézetének összesítése szerint (2015. november 23-ai állapot szerint) ... 350
19. térkép. Azok a települések, melyeken közterületeket kellett átnevezni a dekommunizációs törvény értelmében ... 355

Fotók jegyzéke és a fotók forrása

Azok a felvételek, amelyeknél nincs forrás feltüntetve, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívumában találhatók.

1. fotó. Hivatalos rendelet Beregszász utcáin, 1919 (KTÁL) ... 67
2. fotó. Cseh–magyar kétnyelvű hirdetmény Beregszászból, 1920 (KTÁL) ... 68
3. fotó. A kormányzói hivatal többnyelvű táblája (BM) ... 68
4. fotó. Podkarpatszka Rusz kormányzói hivatalának kétnyelvű fejléces nyomtatványa (KRE-ML) ... 69
5. fotó. A törvények, rendeletek a kisebbségi nyelveken is megjelentek (KRE-ML) ... 69
6. fotó. Hivatali épület Ungváron, kétnyelvű homlokzati felirattal (Transcarpathian Heritage) ... 70
7. fotó: anyakönyvi, közjegyzői és postai hivatal kétnyelvű körpecsétje (KRE-ML) ... 71
8. fotó. Ruszin–cseh kétnyelvű illetőségi bizonyítvány (KRE-ML) ... 71
9. fotó. Cseh–magyar kétnyelvű illetőségi bizonyítvány (KRE-ML) ... 72
10. fotó. Magyar nyelven kitöltött háromnyelvű hivatali formanyomtatvány (KRE-ML) ... 73
11. fotó. Kétnyelvű házassági anyakönyvi kivonat (KRE-ML) ... 73
12. fotó. Háromnyelvű űrlap idézés kézbesítésére 1923-ból (KRE-ML) ... 74
13. fotó. A szegénységet is három nyelven igazolták Podkarpatszka Ruszban (KRE-ML) ... 74
14. fotó. A kárpátaljai Vári községben 1926-ban kiállított erkölcsi bizonyítvány (KRE-ML) ... 75
15. fotó. A Csehszlovákiához tartozó Ungváron (*Užhorod*-ban) 1922-ben kiadott ruszin–magyar nyelvű katonai okmány, melyet az államnyelven töltött ki a hivatalnok (BM) ... 76
16. fotó. A halottkémi szemle kétnyelvű formanyomtatványa (KRE-ML) ... 77
17. fotó. Cseh és ruszin felirat Rahón a vasútállomás épületén (Transcarpathian Heritage) ... 77
18. fotó. Kétnyelvű kiírás az uzsoki vasútállomás homlokzatán (Filmhíradók Online) ... 78
19. fotó. Kétnyelvű helynévtábla (Filmhíradók Online) ... 78
20. fotó. Autóbuszjárat végállomását jelző kétnyelvű tábla (Filmhíradók Online) ... 78
21. fotó. Két beregszászi utcanévtábla: az utcaneveket három nyelven tüntették fel (KRE-ML) ... 79
22. fotó. Utcanév-táblák Ungvárról: az utcaneveket három nyelven jelennek meg ... 79
23. fotó. Többnyelvű cégtáblák Ungvárról; a nyelvek sorrendje ruszin – cseh(szlovák) – magyar (Transcarpathian Heritage) ... 79
24. fotó. Ungvári utcakép: látható a többnyelvűség (Transcarpathian Heritage) ... 80
25. fotó. Többnyelvű feliratot tartalmazó képeslap Beregszászról (BM) ... 80
26. fotó. Többnyelvű utcakép egy korabeli ungvári képes levelezőlapon (Transcarpathian Heritage) ... 81
27. fotó. Munkácsi életkép egy képeslapon, háromnyelvű felirattal (Transcarpathian Heritage) ... 81
28. fotó. Háromnyelvű tájékoztató a jubileumi ünnepi műsorról, Nagyszőlős (*Sevljuš*) (KRE-ML) ... 82
29. fotó. A beregszászi vadásztársulat báli meghívója (KRE-ML) ... 82
30. fotó. Az 1936. évi agrárbálra is többnyelvű meghívót kaptak a társasági élet tagjai ... 83
31. fotó. Cseh–magyar esküvői meghívó 1935-ből (KRE-ML) ... 83
32. fotó. Kétnyelvű villanyszámla Mezőkaszonyból, 1933 (KRE-ML) ... 84
33. fotó. Kéményseprő számlája: cseh–magyar nyomtatvány, magyarul kitöltve, 1923 (KRE-ML) ... 84
34. fotó. Háromnyelvű formanyomtatvány: fizetési meghagyás, 1922 (KRE-ML) ... 85
35. fotó. Ruszin–cseh(szlovák), illetőleg cseh(szlovák)–magyar reklám Munkácsról (KRE-ML) ... 85
36. fotó. Kétnyelvű kereskedelmi hirdetések (BM) ... 85
37. fotó. A gümőkór elleni küzdelem is három nyelven folyt (KRE-ML) ... 86
38. fotó. A bátyui állami elemi népiskola körpecsétje: cseh(szlovák)–magyar kétnyelvű ... 86
39. fotó. A Csehszlovák Köztársaság Podkarpatszka Rusz országrészében a népiskola elvégzéséről kiállított hivatalos bizonyítvány ... 87
40. fotó. A feketeardói magyar tannyelvű elemi iskola osztálykönyve és annak egy oldala (KRE-ML) ... 88
41. fotó. Horthy Miklós kormányzó magyar-orosz nyelvű kiáltványa a Magyarországhoz visszacsatolt kárpátaljai szlávokhoz (Transcarpathian Heritage) ... 106
42. fotó. Negatív döntést tartalmazó hatósági igazoló lap a „A Magyar Szent Koronához visszatért" kárpátaljai Bátyu községből ... 109
43. fotó. Fellebbezés után elnyert igazoló okmány Kárpátaljáról ... 110
44. fotó. Kétnyelvű helységnévtár, kétnyelvű használati útmutatóval az elején a Kárpátaljai Kormányzóság területén működő postahivatalok számára ... 118
45. fotó. A Kárpátaljai Közlöny egy 1943-as számának első oldala (KTÁL) ... 125
46. fotó. Egy helyi rendelet a Kárpátaljai Közlönyben: az oroszul tudók gond nélkül megértik a magyar-orosz nyelvű szöveget is (KTÁL) ... 126
47. fotó. A 15 szovjet szövetségi köztársaság nyelve a szovjet bankbetétkönyvön ... 156
48. fotó. Szovjet személyi igazolvány (paszport) ukrán nyelvű oldala ... 156
49. fotó. A Szovjetunió idején az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Kárpátalján kiállított születési anyakönyvi kivonat ... 158

dc_1478_17

50. fotó. Általános iskolai bizonyítvány fedőlapja az USZSZK címerével, ukrán nyelvű szöveggel ... 158
51. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában kiállított, az általános iskola elvégzéséről kiadott bizonyítvány ukrán nyelvű oldalai ... 159
52. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában kiállított, az általános iskola elvégzéséről kiadott bizonyítvány orosz nyelvű oldalai ... 159
53. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján kiadott érettségi bizonyítvány fedőlapja ... 160
54. fotó. A zeneiskola elvégzéséről szóló bizonyítvány: ez is ukrán–orosz kétnyelvű ... 161
55. fotó. Az Ungvári Állami Egyetemen 1958-ban kiadott egyetemi oklevél ... 161
56. fotó. Egynyelvű ukrán felirat „szovjet Kárpátontúl" egy járási székhelyén: *Vinohragyiv* (Nagyszőlős) városában ... 162
57. fotó. Munkácsi életkép az 1950-es évekből: a háttérben ukrán nyelvű feliratok (Fortepan) ... 162
58. fotó. Badaló község végrehajtó bizottságának hivatali névtáblája ... 163
59. fotó. Ukrán egynyelvű tábla egy közintézmény falán a Nagyszőlősi járásban ... 163
60. fotó. A salánki kolhoz egy november 7-i felvonuláson az 1970-es évek elején ... 164
61. fotó. Ünnepi ülésre összegyűlt aktivisták Nagyszőlősön, 1980-as évek ... 164
62. fotó. Ukrán nyelvű felirat egy falusi vegyesbolt bejárata fölött Kárpátalján ... 165
63. fotó. Egy igazi ritkaság: orosz–magyar formanyomtatvány a Szovjetuniónól ... 166
64. fotó. Magyar és orosz nyelvű szöveg a táblán egy kárpátaljai magyar tannyelvű iskolában, 1980-as évek.... ... 166
65. fotó. A bátyúi középiskola ötödik osztályos pionírjai ... 167
66. fotó. Kaszonyi gyerekek búcsúznak az óvodától magyar nyelven 1973-ban ... 168
67. fotó. Óvodások ünnepi műsora Váriban, a háttérben orosz és magyar nyelvű pártpropaganda ... 168
68. fotó. A salánki kolhoz magyarul hirdeti jubileumát egy november 7-i felvonuláson ... 169
69. fotó. Magyarul hirdetik a proletár internacionalizmust a Beregszászi járás magyar falvaiban az 1960-as évek derekán ... 169
70. fotó. A szocialista vidék zsánerképe, magyar felirattal: balra a kolhozi demokrácia fejlesztésére és a kolhozistanők egészségére borral koccintó ballonkabátosok, középen kissé riadt tekintetű kolhozisták szőlőt préselnek, jobbra pedig a munkásosztály addig üti a vasat, amíg meleg ... 170
71. fotó. A vári kolhoz 40. születésnapi partiján ... 170
72. fotó. Gyermekszínjátszók előadással köszöntik a nagy októberi forradalom évfordulóját egy kárpátaljai magyar falu klubjának színpadán ... 171
73. fotó. Cowboy-táncot járó szovjet iskolások az 1980-as évek végén ... 172
74. fotó. Magyarok és a magyar nyelv egy kolhoz dicsőségtábláján ... 172
75. fotó. A békeharc fontos kelléke a plakát ... 173
76. fotó. A falu főutcája fölött kifeszített lózung, rajta magyar nyelvű pártpropaganda ... 173
77. fotó. Magyar nyelvű információs felirat a Szovjetunió egyik magyarok lakta településén ... 174
78. fotó. Közérdekű információt hirdető magyar nyelvű plakát egy kárpátaljai magyar faluban az 1960-as évek végén.. ... 175
79. fotó. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1902–1912 között forgalomban lévő 100 koronás bankjegye, az osztrák előoldal (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/96/AHK_100_1902_obverse.jpg) ... 260
80. fotó. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1902–1912 között forgalomban lévő 100 koronás bankjegye, a magyar hátoldal (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/AHK_100_1902_reverse.jpg) ... 260
81. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1925 között forgalomban lévő 500 koronás pénzjegyének egynyelvű előoldala (http://colnect.com/hu/banknotes/banknote/16888-500_Korun-1919_Issue-Csehszlov%C3%A1kia) ... 261
82. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1925 között forgalomban lévő 500 koronás pénzjegyének hátoldala (a névértéket cseh, szlovák, ukrán/ruszin, német, lengyel és magyar nyelven tüntették fel) (http://colnect.com/hu/banknotes/banknote/16888-500_Korun-1919_Issue-Csehszlov%C3%A1kia) ... 262
83. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 20 koronás bankójának „csehszlovák" nyelvű előoldala 1926-ból (http://colnect.com/hu/banknotes/banknote/3383-20_Korun-1926-1934_Issues-Csehszlov%C3%A1kia) ... 263
84. fotó. Csehszlovák 20 koronás hátoldala, rajta „csehszlovák", ruszin, német és magyar nyelvű szöveg (http://colnect.com/hu/banknotes/banknote/3383-20_Korun-1926-1934_Issues-Csehszlov%C3%A1kia) ... 263
85. fotó. A Magyar Királyságban 1932–1946 között forgalomban lévő 100 pengős bankó előoldala (KRE-ML) ... 264
86. fotó. A Magyar Királyságban 1932–1946 között forgalomban lévő 100 pengős bankó hátoldala; a névérték 6 nyelven van feltüntetve: magyarul, németül, románul, szerbül, szlovákul és *magyar-orosz* nyelven (KRE-ML) ... 264
87. és 88. fotó. 1947-es dátummal kiadott 1 rubeles bankók: az egyiken az orosz mellett 15, a másikon oroszul és további 14 nyelven szerepel a névérték (BM) ... 266
89. fotó. Az 1961-es pénzreform után kiadott szovjet 1 rubeles bankó előoldala (BM) ... 267
90. fotó. Az 1961-es pénzreform után kiadott szovjet 1 rubeles bankó hátoldala (a névérték oroszul, illetve 14 szövetségi köztársaság nyelvén) (BM) ... 267
91. fotó. Az 1991–1996 között használt ukrajnai ideiglenes fizetőeszköz: a kupon-karbovanec előoldala (BM) ... 268
92. fotó. Az 1991–1996 között használt ukrajnai ideiglenes fizetőeszköz hátoldala (BM) ... 268
93. fotó. Az ukrán 50 hrivnyás bankjegy előoldala ... 269
94. fotó. Az ukrán 50 hrivnyás bankjegy reverz oldala ... 269
95. fotó. Az ungvári zsinagóga épülete 1939-ben (Jewish.uz.ua Virtual museum) ... 278
96. fotó. A beregszászi mikve (zsidó rituális fürdő) épülete (Jewish.uz.ua Virtual museum) ... 279
97. és 98. fotó. Héber írás Beregszászban: sírkő a zsidó temetőben és az elhurcoltak emléktáblája ... 279

dc_1478_17

99. fotó. Cirill, héber és latin betűs írás Nagyszőlősön ... 280
100. fotó. Felújítás során feltárt magyar és héber felirat Ungváron (http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/zsido-feliratokra-bukkantak-az-ungvari-nemzeti-egyetem-epuleteben/) ... 280
101. fotó. A monarchia bélyege, a csehszlovák posta által felülnyomott felirattal (http://hu.wikipedia.org/wiki/Csehszlov%C3%A1kia) ... 281
102. fotó. Cseh nyelven érkezett hivatalos levél és kézírásos magyar fordítása (Beregszász, 1920) (KTÁL) ... 282
103. fotó. Az első bécsi döntés utáni beregszászi bevonulás emléke (BM) ... 283
104. fotó. Cseh–ruszin felirat és magyar zászló egy ungvári közigazgatási épületen (Filmhíradók Online) ... 283
105. fotó. Magyar pecséttel felülnyomott csehszlovák bélyeg, 1938 (KRE-ML) ... 284
106. fotó. A karácsfalvi görög katolikus anyakönyv egy lapja ... 285
107. fotó. Postai feladókönyv, lefestett cseh szöveggel (KRE-ML) ... 285
108. fotó. Postabélyeg az önállóság felé haladó Kárpáti Ukrajnából, amely ekkor még Cseh-Szlovákia része (http://uk.wikipedia.org/wiki/Stamp_of_Karpatska_Ukrajina.jpg) ... 286
109. és 110. fotó. A 18 és 50 év közötti kárpátaljai magyar férfiak ennek a parancsnak engedelmeskedve kerültek a gulágra (LTI) ... 286
111. fotó. Ukrán nyelvű szovjet propaganda-felirat Munkás városközpontjában, 1944 ősze (Transcarpathian Heritage) ... 288
112. fotó. Kárpátalja nyelvi viszonyai 1945-ben: egy levelezőlap, három nyelv (Transcarpathian Heritage) ... 288
113. fotó. Rendelet Munkács közterületi neveinek oroszosításáról és ukránosításáról (http://zakarpattya.net.ua/Blogs/93620-Vulytsi-Mukacheva.-Lohika-radianskykh-pereimenuvan) ... 289
114. fotó. Kétnyelvű beregszászi utcanévtábla az 1980-as évek végéről ... 289
115. és 116. fotó. Kétnyelvű táblák Verbőc és Tiszakeresztúr helyi önkormányzatának homlokzatán a 20. század végén ... 290
117. és 118. fotó. Verbőc és Tiszakeresztúr helynévtáblája a 21. század elején ... 290
119. fotó. Vészhelyzetben magyarul is tud az államhatalom ... 291
120. fotó és 121. fotó. Civil aktivisták eltüntetik a fekete festéket a helynévtábla magyar nyelvű szövegéről Bustyaházán (https://kmkszisz.com/tag/kmksz-isz/) ... 293
122. fotó. Muzsaly község kétnyelvű helységnévtáblája ... 294
123. fotó. A „helyreállított" muzsalyi helynévtábla ... 294
124. fotó. Magyar felirattal kiegészített tábla Beregszász határában (Kárpáti Igaz Szó archívuma) ... 295
125. fotó. Kétnyelvű helynévtábla Beregszász határában ... 295
126. és 127. fotó. Szürte hivatalos ukrán, annak latin betűs transzliterált változata, illetve a falu magyar neve a község határában felállított táblán ... 296
128. fotó. A magyar nevet lefestették (http://www.blog.hunnianemzetimuhely.ro/wp-content/uploads/2012/06/DSC07835.jpg) ... 296
129. és 130. fotó. A KMKSZ által adományozott kétnyelvű helynévtábla Fornos falu szélén, illetve az UMDSZ révén állított tábla Farkasfalva határában ... 297
131. és 132. fotó. A KMKSZ és az UMDSZ táblája Izsnyéte község két különböző végén ... 298
133. fotó. Rovásírásos helynévtáblát avatók Tiszakeresztúron (http://hu.wikipedia.org/wiki/Rov%C3%A1st%C3%A1bl%C3%A1s_telep%C3%BCl%C3%A9sek_list %C3%A1ja) ... 298
134. fotó. Bene község hivatalos kétnyelvű helynévtáblája és a nem hivatalos UMDSZ-es kétnyelvű tábla, rajta fölötte piros–fehér–zöldben megjelenő rovásírásos felirat (http://hu.wikipedia.org/wiki/Rov%C3%A1st%C3%A1bl%C3%A1s_telep%C3%BCl%C3%A9sek_list%C3%A1ja) ... 299
135. fotó. Angol, német és magyar nyelven összeállított, Kárpátalját népszerűsítő turisztikai reklámanyag ... 303
136. fotó. Ukrán, magyar és angol nyelvű szöveg egy beregszászi reklámtáblán ... 304
137. fotó. Az EU jelképe Beregszász központi terén ... 304
138. fotó. Beregszászban kihelyezett tiltó tábla, rajta 8 nyelvű felirat ... 305
139. fotó. Nehezen értelmezhető latin betűs felirat egy nemzetközi útjelző táblán Beregszász központjában ... 306
140. fotó. Egy beregszászi szórakozóhely angol nyelvű reklámja ... 306
141. fotó. Karácsonyi bulit hirdető angol nyelvű plakát Beregszászban ... 307
142. fotó. Három nyelvű reklámtábla Beregszászban ... 307
143a. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az ukrán és az angol nyelvű tábla ... 308
143b. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az angol és a magyar nyelvű felirat ... 308
144. fotó. Ukrán és angol nyelvű felirat egy kukán Beregszászban: dohányzásra kijelölt hely ... 309
145. fotó. Ukrán, angol és magyar feliratok egy beregszászi pénzváltóban ... 309
146. fotó. Pénzváltó Beregszász főterén, három nyelvű felirattal: ukrán, magyar és angol ... 310
147. fotó. Borház reklámja Beregszászban ukrán és angol nyelven ... 310
148. fotó. Szálláshelyeket ukrán és angol nyelven hirdető plakát Beregszászban ... 311
149. fotó. A Jánosiban található Villa Elena nemcsak szállást kínál, hanem gépkocsi is kölcsönözhető ... 311
150. fotó. Angol egynyelvű felirat a kaszonyi termálfürdőben (Petteri Laihonen felvétele) ... 312
151. és 152. fotó. Ukrán–angol nyelvű turisztikai információs táblák Ungváron ... 312
153. fotó. *Zimmer frei* felirat egy beregszászi hotel homlokzatán ... 313
154. fotó. Egy ungvári étterem étlapja, melyen ukrán, orosz és angol nyelven is megtudhatjuk, hogy lacipecsenyét is rendelhet a vendég ... 313
155. fotó. Életveszélyre orosz nyelven figyelmeztető kiírás Mezőkaszonyban ... 314
156. fotó. A bátyui vasútállomás közelében oroszul figyelmeztetik a veszélyre az utasokat ... 314
157. fotó. Orosz nyelvű nyilvános születésnapi köszöntő Beregszász központjában ... 315

dc_1478_17

158a. és 158b. fotó. Ukrán, illetve hátoldalán orosz nyelvű reklámtábla a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épületében működő önkiszolgáló étterem előtt ... 316
159. fotó. Orosz nyelvű szálláshirdetés Beregszászban ... 316
160. fotó. Sajátos helyesírással kihelyezett orosz nyelvű hirdetés Beregszászban ... 317
161a. és 161b. fotó. Magyar kontaktushatás az orosz nyelvű szövegben egy beregszászi kiadó ház ablakában, illetve a javított felirat ... 317
162. fotó. A turisták körében népszerű kaszonyi termálfürdő kétnyelvű hirdetése ... 318
163. fotó. A Jánosiban található Helikon Hotel magyar nyelvű álláshirdetése ... 318
164. fotó. Orosz nyelvű hirdetés, melyen magyar és orosz nyelvtudással rendelkező munkatársat keresnek ... 318
165a. és 165b. fotó. Ukrán és magyar nyelvű álláshirdetés Beregszász központjában; ukránul és magyarul egyaránt tudni kell ... 319
166. fotó. Ukrán nyelven szállást kínáló kiírások Déda községben ... 319
167. fotó. Ukrán nyelven kínált kiadó szóba Nagybégányban ... 320
168. fotó. A felirat kihelyezője valószínűleg nem lelkesedik a Beregszászba érkező turistákért ... 326
169. fotó. „Kárpátaljai” ukrán–orosz szótár a *В контакте* közösségi portálon (http://vk.com/topic-1708442_25240870) ... 333
170. fotó. Egy kárpátaljai regionális lexéma fordítása (sztenderd) ukránra és angolra (https://www.youtube.com/watch?v=-gnpyfZjaHk) ... 333
171. fotó. Hasznos kárpátaljai szójegyzék a régióba látogatóknak (http://transkarpatia.net/transcarpathia/our-news/80145-yakscho-vi-virshili-vdpochiti-na-zakarpatt-to-vam-znodobitsya-slovnik.html) ... 334
172. fotó. Aki szót akar érteni a „bennszülöttekkel”, annak bizony szótárra van szüksége (http://zaknews.in.ua/novini/zakarpattya/21698-ce-obovyazkovo-znadobitsya-vam-yakscho-vi-zbirayetes-na-zakarpattya.html) ... 334
173. fotó. Rákóczi képe a munkácsi sörfesztiválon: turistacsalogató a helyi nyelvváltozat és az egzotikus történelmi múlt (http://www.zakarpattya.online) ... 336
174. fotó. A szakácskönyv borítója és egyik oldala ... 336
175. és 176. fotó. A kárpátaljai konyha jellegzetességeit ukránul kínáló tábla Ungváron és Munkácson: az ételek felének neve érthetetlen a sztenderd ukrán beszélő számára ... 337
177. fotó. Egy beregszászi étterem étlapja, melyről *лоці-печеньє* (lacipecsenye) és *цігань-печеньє* (cigánypecsenye) is rendelhető; az ár (köret nélkül): 500, illetve 550 magyar forintnak megfelelő ukrán hrivnya ... 337
178. fotó. Magyar fogások cirill betűkkel egy beregszászi étterem kínálatában ... 338
179. fotó. A *Деца у нотаря* étterem Ungvár külvárosában ... 339
180. és 181. fotó. Egy nem-sztenderd ukrán felirat Kárpátalján; a sztenderd ukrán szöveg ez volna: *Файна крамниця*, illetve *Крамниця Калач* ... 339
182. fotó. Egy „kárpátaljai nyelvjárásban” (ruszinul?) fogalmazott tábla Ungvár belvárosában ... 340
183. és 184. fotó. A helyi dialektus elemei választási plakátokon (http://zakarpattya.net.ua/News/146815-Zakarpattsi-zapustyly-merezhevyi-flesh-mob-Poi-na-vybory-oryhinalnymy-lystivkamy-zaklykaiuchy-do-holosuvannia-FOTO) ... 342
185. fotó. A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik betiltásáról szóló törvény egyik szimbóluma (http://www.memory.gov.ua/) ... 347
186. fotó. A szovjet múlt értékelése a Nemzeti Emlékezet Intézetének hivatalos honlapján (http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0) ... 348
187. fotó. A város helynévtáblája az átnevezés előtt: *Dnyipropetrovszk* áthúzva (http://www.volynpost.com/news/69359-dnipropetrovsk-otrymav-novu-nazvu) ... 351
188. fotó. „*Dnyipro Petrovszk nélkül*”: kampányplakát az átnevezési időszakból (https://novynarnia.com/2016/05/19/dnipropetrovsk-ofitsiyno-pereymenuvali-v-dnipro-ale-oblast-zalishilasya/) ... 352
189. fotó. Így lett *Lenin* utcából *Lennon* utca: az CTB tévécsatorna felvétele (http://vsitv.org/uastb.html) ... 354